Ierusalim

BIOGRAFIA UNUI ORAȘ

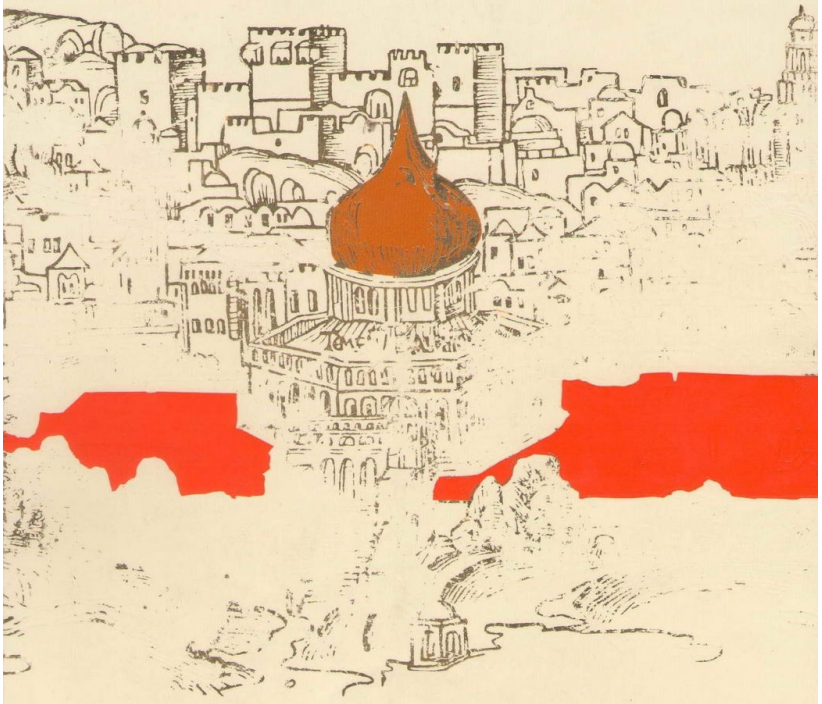

SIMON SEBAG MONTEFIORE

Simon Sebag Montefiore

IERUSALIM

Biografia unui oraş

Traducere din limba engleză:
Luminiţa Gavrilă Cioroianu
Smaranda Nistor
Constantin Dumitru Palcus

Consultant de specialitate:
Adrian Cioroianu

Editura TREI, 2012

—-

Titlul original:

Simon Sebag Montefiore
JERUSALEM. The Biography
—-

—-

Să vezi Ierusalimul înseamnă să vezi istoria lumii; ba mai mult, înseamnă să vezi istoria cerului şi a pământului.
Benjamin Disraeli, *Tancred*

Oraşul a fost distrus, reconstruit, distrus şi iar reconstruit. Ierusalimul este o bătrână nimfomană care-şi sufocă iubiţii unul după altul, apoi se descotoroseşte de ei cu un căscat, o văduvă neagră care îşi devorează partenerii chiar în timp ce o penetrează.
Amos Oz, *Poveste despre dragoste şi întuneric*

Ţara lui Israel este centrul lumii; Ierusalimul este centrul Ţării; Sfântul Templu este centrul Ierusalimului; Sfânta Sfintelor este centrul Sfântului Templu; Chivotul Legii este centrul Sfintei Sfintelor, iar Piatra de temelie pe care a fost creată lumea este înainte de Sfântul Chivot.
Midrash Tanhuma, *Kedoshim* 10

Sanctuarul pământului este Siria; sanctuarul Siriei este Palestina; sanctuarul Palestinei este Ierusalimul; sanctuarul Ierusalimului este Muntele; sanctuarul Muntelui este locul de cult; sanctuarul locului de cult este Domul Stâncii.
Thaur ibn Yazid, *Fadail*

Ierusalimul este cel mai strălucit dintre oraşe. Şi totuşi, Ierusalimul are câteva dezavantaje. Astfel, se spune că „Ierusalimul este o cupă de aur plină cu scorpioni”.
Muqaddasi, *Descrierea Siriei şi a Palestinei*

Prefaţă

Istoria Ierusalimului este istoria lumii, dar mai este şi cronica unui oraş provincial adesea sărac, pierdut printre colinele Iudeei. Astăzi mai mult ca niciodată, Ierusalimul este considerat centrul lumii: oraşul se află în miezul luptei dintre religiile avraamice, este sanctuarul unui fundamentalism din ce în ce mai popular printre creştini, evrei şi musulmani, câmpul de luptă strategic al încleştării dintre civilizaţii rivale, linia frontului dintre ateism şi credinţă, centrul de atenţie al fascinaţiei laice, obiectul unor delirante teorii ale conspiraţiei şi al miturilor care circulă pe internet, scena scăldată în lumină pentru camerele de filmat din întreaga lume într-o epocă a fluxului informaţional neîntrerupt. Interesele religioase, politice şi mediatice se alimentează unele pe altele şi fac ca Ierusalimul să fie analizat azi mai profund ca niciodată.

Ierusalimul este Oraşul Sfânt, dar a fost dintotdeauna şi un adăpost al superstiţiilor, şarlatanismului şi bigotismului; trofeul râvnit de imperii, deşi lipsit de valoare strategică; teritoriul cosmopolit a numeroase secte, fiecare fiind convinsă că oraşul îi aparţine doar ei; oraşul cu o mulţime de nume – dar fiecare tradiţie este atât de sectară, încât le exclude pe celelalte. Este un oraş de un aşa rafinament, încât în literatura ebraică sacră se vorbeşte despre el la genul feminin – o femeie senzuală, plină de viaţă, întotdeauna frumoasă, dar uneori desfrânată, alteori o prinţesă rănită şi părăsită de iubiţii ei. Ierusalimul este casa unui Dumnezeu unic, capitala a două popoare, templul a trei religii şi singurul oraş care există în două locuri – în cer şi pe pământ: graţia sa terestră extraordinară nu este nimic în comparaţie cu gloria sa celestă. Însuşi faptul că Ierusalimul este terestru şi totodată celest arată că oraşul poate exista oriunde: noi Ierusalime au fost întemeiate peste tot în lume şi fiecare dintre ele are propria viziune asupra Ierusalimului. Profeţi şi patriarhi, Avraam, David, Iisus şi Mahomed au păşit pe aceste pietre. Religiile avraamice s-au născut acolo şi tot acolo se va sfârşi şi lumea în Ziua Judecăţii. Ierusalimul, sacru pentru Popoarele Cărţii, *este* oraşul Cărţii: în multe privinţe, Biblia este chiar cronica Ierusalimului, iar cititorii, de la iudei şi primii creştini, trecând mai departe la cuceritorii musulmani şi cruciaţi până la evangheliştii americani de astăzi, i-au schimbat în repetate rânduri istoria pentru

a îndeplini profeţia biblică.

Când Biblia a fost tradusă în greacă, apoi în latină şi engleză, a devenit cartea universală şi a făcut din Ierusalim oraşul universal. Fiecare mare rege devenea un David, oamenii fiecărui popor se credeau aleşi să fie „noii israeliţi" şi fiecare civilizaţie grandioasă se pretindea a fi un nou Ierusalim, oraşul care nu aparţine nimănui şi există în imaginaţia fiecăruia. Aceasta este tragedia oraşului, dar şi magia lui deopotrivă: oricine visa la Ierusalim, orice vizitator din toate timpurile, de la apostolii lui Iisus la soldaţii lui Saladin, de la pelerinii victorieni la turiştii şi jurnaliştii de azi, soseşte aici cu propria viziune asupra Ierusalimului autentic, pentru ca mai apoi să fie amarnic dezamăgit de ceea ce găseşte, un oraş în continuă schimbare, care a prosperat şi a decăzut, a fost distrus şi reconstruit în repetate rânduri. Dar pentru că aşa este Ierusalimul, proprietatea tuturor, numai imaginea lor este cea corectă; realitatea coruptă, artificială, trebuie să se schimbe; toţi au dreptul să-şi impună propriul „Ierusalim" asupra Ierusalimului – ceea ce adesea au şi făcut prin foc şi prin sabie.

Ibn Khaldun, un istoric din secolul al XIV-lea, care a consemnat unele evenimente relatate în această carte şi chiar a participat la ele, remarca faptul că istoria este „studiată cu asiduitate. Omul de pe stradă vrea să o cunoască. Regi şi conducători se bat pentru ea". Este valabil mai ales în cazul Ierusalimului. E imposibil să scrii o istorie a acestui oraş şi să nu recunoşti că Ierusalimul este o temă, un centru de rotaţie, o axă a istoriei lumii. Într-o epocă în care, graţie puterii internetului, mouse-ul şi sabia sunt arme din acelaşi arsenal fundamentalist, căutarea faptelor istorice este şi mai importantă decât a fost pentru Ibn Khaldun.

O istorie a Ierusalimului trebuie să fie un studiu al naturii sacrului. Expresia „Oraşul Sfânt" este folosită mereu pentru a descrie veneraţia pe care o suscită sanctuarele sale, dar ea semnifică şi faptul că Ierusalimul a devenit principalul loc de pe pământ al comunicării dintre Dumnezeu şi oameni.

Trebuie, de asemenea, să răspundem la această întrebare: dintre toate locurile din lume, de ce Ierusalim? Locul se găsea departe de rutele comerciale de pe coasta Mediteranei; era sărac în ape, pârjolit de arşiţa verii, îngheţat de viscolul iernii, cu stânci măcinate de căldură şi neprimitoare. Alegerea Ierusalimului ca oraş al Templului a fost în parte o decizie personală, în parte consecinţa evoluţiei sale: sacralitatea lui a devenit cu atât mai profundă cu cât el era deja sfânt

de atâta timp. Sacrul are nevoie nu doar de spiritualitate şi credinţă, ci şi de legitimitate şi tradiţie. Un profet radical, animat de o viziune nouă, trebuie să explice secolele care au precedat şi să-şi justifice propria revelaţie într-o limbă şi o geografie a sacrului acceptate – profeţiile revelaţiilor anterioare şi locurile deja venerate de mult timp. Nimic nu face un loc mai sfânt decât concurenţa altei religii.

Această sacralitate displace multor vizitatori atei, care o văd ca pe o superstiţie contagioasă într-un oraş suferind de o pandemie de bigotism virtuos. Dar asta înseamnă să negi nevoia profundă de spiritualitate a fiinţei umane, fără de care este imposibil să înţelegi Ierusalimul. Religiile trebuie să explice bucuriile fragile şi anxietăţile eterne care mistifică şi înspăimântă omenirea: avem nevoie să simţim că există o forţă superioară. Respectăm moartea şi tânjim să-i găsim sensul. Ca punct de întâlnire dintre Dumnezeu şi om, Ierusalimul este locul în care aceste întrebări găsesc răspuns odată cu venirea Apocalipsei – la Sfârşitul Veacului, când va izbucni războiul, o luptă între Christ şi Antihrist, când Kaaba va veni de la Mecca la Ierusalim, când se va ţine Judecata, vor învia morţii şi va veni Messia cu împărăţia Cerurilor, Noul Ierusalim. Toate cele trei religii avraamice cred în venirea Apocalipsei, dar detaliile variază de la o credinţă şi de la o sectă la alta. Poate că pentru laici nu sunt decât nişte aiureli învechite, însă aceste idei sunt, dimpotrivă, de mare actualitate. În această epocă a fundamentalismului iudaic, creştin şi musulman, Apocalipsa este o forţă dinamică în febrila activitate politică a lumii.

Moartea este însoţitoarea noastră constantă: mult timp, pelerinii veneau la Ierusalim ca să moară şi să fie îngropaţi aproape de Muntele Templului pentru a renaşte în timpul Apocalipsei; şi acum continuă să vină. Oraşul este înconjurat de cimitire şi se odihneşte pe ele; sunt venerate fragmentele scorojite ale unor sfinţi antici – mâna dreaptă, înnegrită şi uscată, a Mariei Magdalena este încă expusă în camera părintelui superior grec ortodox din Biserica Sfântului Mormânt. Numeroase sanctuare, dar chiar şi case particulare sunt construite în jurul mormintelor. Atmosfera tenebroasă a acestui oraş al morţilor se explică nu doar printr-un fel de necrofilie, ci şi prin necromanţie: morţii de aici sunt aproape vii, parcă aşteptând învierea. Luptele neîncetate pentru Ierusalim – masacrele, haosul, războaiele, terorismul, asediile şi catastrofele – au transformat acest loc în câmp de bătălie, „abatorul religiilor” după Aldous Huxley, „osuarul” după Flaubert. Melville vedea oraşul ca pe un „craniu” asediat de „armate ale morţilor”, iar Edward Said îşi amintea că

tatălui său nu-i plăcea Ierusalimul pentru că „îi amintea de moarte”.

Evoluţia acestui sanctuar celest şi terestru nu s-a datorat întotdeauna providenţei. Religiile se nasc dintr-o scânteie revelată unui profet charismatic – Moise, Iisus, Mahomed. Imperiile sunt întemeiate, oraşele – cucerite, prin forţa şi şansa unui războinic. Deciziile unora, începând cu regele David, au făcut din Ierusalim ceea ce este el astăzi.

Probabilitatea ca mica citadelă a lui David, capitala unui regat neînsemnat, să devină centrul lumii era extrem de redusă. Ironia sorţii a făcut ca tocmai distrugerea Ierusalimului de către Nabucodonosor să ducă la crearea tiparului sacralităţii lui viitoare, deoarece acea catastrofă i-a determinat pe evrei să consemneze şi să proclame gloria Sionului. De obicei, astfel de cataclisme au dus la dispariţia unor popoare întregi. Însă extraordinara capacitate de supravieţuire a evreilor, devotamentul lor încăpăţânat faţă de Dumnezeul lor şi, mai ales, faptul că au aşternut în scris propria versiune a istoriei lor în Biblie au stat la baza faimei şi sacralităţii acestui oraş. Biblia s-a substituit statului evreu şi Templului şi a devenit, cum spunea Heinrich Heine, „patria ambulantă a evreilor, Ierusalimul ambulant”. Niciun alt oraş nu are propria sa carte şi nicio altă carte nu a ghidat în aşa măsură destinul unui oraş.

Caracterul sacru al oraşului s-a născut din unicitatea evreilor ca Popor Ales. Ierusalimul a devenit Oraşul Ales, Palestina – Pământul Ales, iar această unicitate a fost moştenită şi îmbrăţişată de creştini şi musulmani. Sacralitatea supremă a Ierusalimului şi a pământului Israelului se reflectă în obsesia religioasă crescândă cu privire la întoarcerea evreilor în Israel şi în entuziasmul occidental faţă de sionism, echivalentul său laic, în perioada dintre Reforma secolului al XVI-lea în Europa şi anii 1970. De atunci, tragedia palestinienilor, care văd în Ierusalim Oraşul lor Sfânt pierdut, a modificat percepţia asupra Israelului. Astfel, fixaţia occidentală, acest sentiment al proprietăţii universale, poate funcţiona în ambele sensuri – poate fi o binecuvântare sau o sabie cu două tăişuri. Astăzi, acest lucru se reflectă în interesul pe care îl suscită Ierusalimul şi conflictul israeliano-palestinian, un interes mai mare decât prezintă orice altceva din întreaga lume.

Totuşi, nimic nu e atât de simplu pe cât pare. Istoria este deseori prezentată ca o serie de schimbări brutale şi variaţii violente, dar eu doresc să arăt că Ierusalimul a fost un oraş al continuităţii şi coexistenţei, o metropolă hibridă formată din clădiri hibride şi

oameni hibrizi care sfidează categorizările înguste aparţinând diferitelor legende religioase şi poveştilor naţionaliste de mai târziu. De aceea, de câte ori este posibil, parcurg istoria trecând prin familii – Davidieni, Macabei şi Irodieni, Omeiazi şi casele Baldovin şi Saladin, până la Husseini, Khalidi, Spafford, Rothschild şi Montefiore – regăsind astfel schema organică a vieţii ce rămâne imună la incidentele bruşte şi discursurile sectare ale istoriei convenţionale. Nu există doar două feţe ale Ierusalimului, ci mai multe culturi şi credinţe care se suprapun şi se împletesc – un caleidoscop cu faţete multiple, compus din arabi ortodocşi, arabi musulmani, evrei sefarzi, evrei aschenazi, evrei haredimi, evrei laici, armeni ortodocşi, georgieni, şerbi, ruşi, copţi, protestanţi, etiopieni, catolici şi aşa mai departe. Un singur individ avea deseori diferite identităţi, echivalentul uman al straturilor de pietre şi ţărână ale Ierusalimului.

De fapt, importanţa oraşului a fluctuat, mereu în mişcare, mereu în transformare, ca o plantă ce-şi schimbă forma, mărimea, culoarea chiar, dar rămâne bine înrădăcinată în acelaşi loc. Imaginea unui Ierusalim ca „Oraş Sfânt sacru pentru trei religii”, aşa cum este prezentat în mass-media, este relativ recentă. Au fost secole în care Ierusalimul părea să-şi piardă din importanţa sa religioasă şi politică. De multe ori, necesitatea politică, şi nu revelaţia divină a stimulat şi insuflat devotamentul religios.

De fiecare dată când Ierusalimul părea uitat şi depăşit, bibliolatria, studiul pasionat al adevărului biblic de către oameni din ţinuturi îndepărtate – fie de la Mecca, Moscova sau Massachusetts – a fost cea care a proiectat credinţa lor asupra Ierusalimului. Toate oraşele sunt ca nişte ferestre deschise spre moduri de gândire străine, dar acesta este şi o oglindă care arată viaţa lui interioară în timp ce reflectă lumea exterioară. Fie că era epoca unei credinţei totale, a aroganţei întemeietorilor de imperii, a revelaţiei evanghelice sau a naţionalismului laic, Ierusalimul a devenit simbolul şi obiectivul final. Dar, la fel ca în oglinzile dintr-un bâlci, imaginile sunt întotdeauna distorsionate, adesea înspăimântătoare.

Ierusalimul are un fel al său de a-i dezamăgi şi tulbura pe cuceritori şi vizitatori deopotrivă. Contrastul dintre oraşul material şi cel spiritual este atât de dureros, încât o sută de pacienţi pe an sunt primiţi în azilul oraşului, suferind de Sindromul Ierusalimului, o nebunie dată de anticipaţie, dezamăgire şi deziluzie. Dar Sindromul Ierusalimului este şi politic: Ierusalimul este o sfidare a raţiunii, a politicii pragmatice şi strategiei, existând într-un tărâm al pasiunilor

mistuitoare şi emoţiilor nestăpânite, opac la raţiune.

În această luptă pentru dominaţie şi adevăr, până şi victoria nu face decât să intensifice sacralitatea oraşului în ochii celorlalţi. Cu cât posesorul este mai avid, cu atât mai aprigă este concurenţa, iar reacţia, viscerală. Aici domneşte legea consecinţelor involuntare.

Niciun alt loc nu evocă o asemenea dorinţă de posesie exclusivă. Însă acest zel posesiv este paradoxal, din moment ce majoritatea sanctuarelor din Ierusalim, şi istoriile aferente, au fost împrumutate sau furate, aparţinând înainte unei alte religii. Trecutul oraşului este adesea imaginar. Practic, fiecare piatră a aparţinut templului, demult uitat, al unei alte credinţe, arcului de triumf al unui alt imperiu. Majoritatea cuceririlor au fost însoţite de dorinţa instinctivă de a şterge urmele altor credinţe, dar în acelaşi timp confiscându-le tradiţiile, istoriile, locurile. S-au făcut multe distrugeri, dar de multe ori cuceritorii nu au distrus ce au găsit acolo, ci au refolosit şi au adăugat. Locuri importante cum ar fi Muntele Templului, Citadela, Oraşul lui David, Muntele Sionului şi Biserica Sfântului Mormânt nu prezintă straturi de istorie distincte, ci sunt mai degrabă nişte palimpseste, nişte broderii în care firele de mătase sunt ţesute atât de des încât este imposibil să le mai distingi.

Dorinţa de a poseda sacralitatea altora a făcut ca unele sanctuare să devină sacre pentru toate cele trei religii – succesiv, apoi simultan; regii au dat decrete în privinţa lor, iar oamenii au murit pentru ele – şi totuşi, acum sunt aproape uitate: Muntele Sionului a fost locul unei veneraţii fanatice din partea evreilor, musulmanilor şi creştinilor, dar acum nu mai vin aici mulţi pelerini musulmani sau evrei şi, mai nou, a redevenit creştin.

La Ierusalim, adevărul este adesea mult mai puţin important decât mitul. „La Ierusalim, nu-mi cereţi să fac istoria *faptelor”*, spune eminentul istoric palestinian dr. Nazmi al-Jubeh. „Scoateţi ce este fictiv şi nu mai rămâne nimic”. Aici istoria este atât de puternică şi de virulentă, încât este deformată în mod repetat: arheologia însăşi este o forţă istorică, iar arheologii au exercitat tot atâta putere ca şi soldaţii, recrutaţi să confişte trecutul în numele prezentului. O disciplină care tinde spre obiectivitate ştiinţifică poate fi folosită pentru a explica logic prejudecăţi etno-religioase şi pentru a justifica ambiţii imperiale. Israelieni, palestinieni şi misionari ai puterilor imperialiste din secolul al XIX-lea s-au făcut cu toţii vinovaţi de confiscarea aceloraşi evenimente cărora le-au atribuit semnificaţii şi fapte contradictorii. Prin urmare, o istorie a Ierusalimului trebuie să

fie o istorie a adevărului şi legendei deopotrivă. Dar există şi fapte, iar această carte îşi propune să le povestească, oricât de neplăcute sunt ele pentru o tabără sau alta.

Mi-am propus să scriu o istorie a Ierusalimului pentru publicul larg de cititori atei sau credincioşi, creştini, musulmani sau evrei, fără o motivaţie politică, chiar în aceste vremuri de conflicte.

Voi relata istoria cronologic, parcurgând existenţa unor bărbaţi şi femei, soldaţi şi profeţi, poeţi şi regi, ţărani şi muzicieni – şi a familiilor care au făcut Ierusalimul. Cred că acesta este cel mai bun mod de a da viaţă oraşului şi de a arăta că adevărurile sale complexe şi neaşteptate sunt rezultatul acestei istorii. Numai prin naraţiunea cronologică se poate evita tentaţia de a vedea trecutul prin prisma obsesiilor prezentului. M-am străduit să evit teleologia şi să descriu istoria ca şi când fiecare eveniment era inevitabil. Întrucât orice mutaţie este o reacţie la cea care a precedat-o, cronologia este cea mai bună modalitate de a găsi un sens acestei evoluţii, de a răspunde întrebării „De ce Ierusalimul?” şi de a arăta de ce oamenii au reacţionat aşa cum au reacţionat. Sper că acesta este şi cel mai plăcut mod de a o spune. Cine sunt eu ca să distrug o poveste care – pentru a folosi un clişeu hollywoodian justificat, de data asta – este cea mai grozavă din câte s-au spus vreodată? Printre miile de cărţi despre Ierusalim, puţine sunt istorii narative. Patru epoci – a lui David, a lui Iisus, a cruciadelor şi a conflictului arabo-israelian – ne sunt familiare datorită Bibliei, filmelor, romanelor şi ştirilor, dar ele sunt încă înţelese greşit. Cât despre restul, îmi doresc să ofer noilor cititori ocazia de a descoperi o istorie mult timp uitată.

Această carte este o istorie a Ierusalimului – centru al istoriei lumii, dar nu se doreşte a fi o enciclopedie a tuturor aspectelor Ierusalimului sau un ghid al nişelor, cupolelor şi arcadelor din fiecare clădire. Cartea nu este o istorie detaliată a ortodocşilor, catolicilor sau armenilor, a şcolilor de drept islamic hanefită sau shafită, a evreilor hasidici sau karaiţi şi nu este relatată dintr-un punct de vedere specific. Viaţa oraşului musulman, de la mameluci până la Mandatul Britanic, a fost neglijată. Istoria Familiilor din Ierusalim a fost studiată de universitarii specializaţi în istoria Palestinei, dar i-a interesat mai puţin pe istoricii populari. Istoriile lor au fost şi au rămas extrem de importante: unele surse-cheie nu existau în limba engleză, dar am cerut să fie traduse şi am discutat cu membrii tuturor acestor clanuri pentru a le afla povestea. Însă ei sunt doar o

parte din întregul mozaic. Această carte nu este o istorie a iudaismului, creştinismului sau islamismului, nici un studiu asupra naturii lui Dumnezeu în Ierusalim: toate acestea au fost făcute cu mult talent de alţii – mai ales de Karen Armstrong în excelenta sa carte *Ierusalimul: un oraş, trei credinţe*. Nici nu este o istorie detaliată a conflictului israeliano-palestinian, care face subiectul unei analize atât de obsesive în ziua de azi. Încercarea dificilă în care m-am lansat este să acopăr toate aceste aspecte, într-o manieră – sper – echitabilă.

Misiunea pe care mi-am propus-o este să urmăresc faptele, nu să emit judecăţi asupra misterelor diferitelor religii. În niciun caz nu am dreptul să judec dacă minunile divine şi textele sacre ale celor trei mari religii sunt „adevărate" sau nu. Oricine studiază Biblia sau Ierusalimul nu poate să nu recunoască faptul că există mai multe nivele de adevăr. Credinţele altor religii şi din alte epoci ni se par ciudate, în timp ce obiceiurile familiare din vremea noastră şi din locurile noastre ni se par întotdeauna extrem de rezonabile. Chiar şi secolul XXI, considerat de mulţi drept apogeul raţiunii laice şi bunului-simţ, are propriile lui idei convenţionale şi ortodoxii cvasireligioase care vor părea incredibil de absurde pentru stră-strănepoţii noştri. Dar religiile şi miracolele lor au un impact incontestabil asupra istoriei Ierusalimului şi este imposibil să cunoşti Ierusalimul fără să simţi un oarecare respect pentru religie.

În istoria Ierusalimului, sunt secole despre care nu ştim prea mult şi când totul este subiect de controversă. Fiind vorba de Ierusalim, discuţiile din mediile universitare şi arheologice sunt întotdeauna înveninate şi uneori virulente, ducând chiar la revolte şi lupte. Evenimentele din ultima jumătate de secol sunt atât de controversate, încât există mai multe versiuni.

În ceea ce priveşte epocile primitive, istoricii, arheologii şi fanaticii deopotrivă au manipulat, modelat şi tratat fără delicateţe rarele resurse disponibile pentru a le adapta tuturor teoriilor imaginabile pe care le-au apărat cu toată încrederea bazată pe o certitudine absolută. În toate cazurile, am studiat sursele originale şi numeroasele teorii şi am ajuns la o concluzie. Dacă aş fi vrut să acopăr, în întregime, în toate cazurile, cuvintele pe care le-aş fi folosit cel mai des, ar fi fost „poate", „probabil", „posibil" şi „s-ar putea". De aceea nu le-am folosit de fiecare dată când s-a ivit ocazia, dar îl rog pe cititor să înţeleagă faptul că dincolo de fiecare propoziţie se află o bibliografie colosală şi în continuă schimbare.

Fiecare secţiune a fost verificată şi citită de un specialist din mediul universitar. Am avut şansa să contez pe ajutorul unora dintre cei mai distinşi profesori care activează în prezent.

Cea mai spinoasă dintre controverse este cea legată de regele David, ale cărei implicaţii politice sunt extrem de actuale şi încărcate de sens. Chiar şi în plan ştiinţific, această dispută s-a purtat cu mai multă înflăcărare şi cu mai multă duritate decât în cazul oricărui alt subiect, exceptând poate cel referitor la natura lui Hristos sau Mahomed. Sursa istoriei lui David este Biblia. Mult timp s-a considerat că viaţa sa istorică este un fapt deja stabilit. În secolul al XIX-lea, interesul puterilor imperialiste creştine în Ţara Sfântă a stat la baza căutărilor arheologice ale Ierusalimului lui David. Natura creştină a acestor căutări a cunoscut o nouă orientare odată cu crearea statului Israel în 1948, care i-a atribuit o semnificaţie politico-religioasă pătimaşă, David având statutul de întemeietor al Ierusalimului evreiesc. În lipsa unor dovezi solide din secolul al X-lea î.e.n., istoricii israelieni revizionişti au redus importanţa Oraşului lui David. Unii chiar au contestat că el ar fi existat ca personaj istoric, spre furia evreilor tradiţionalişti şi bucuria politicienilor palestinieni, deoarece aceasta submina pretenţiile evreilor. Dar descoperirea stelei de la Tel Dan în 1993 a dovedit că regele David a existat. Biblia, deşi nu a fost scrisă în principal ca o cronică istorică, rămâne o sursă istorică de care m-am folosit pentru a relata această poveste. Importanţa Oraşului lui David şi credibilitatea Bibliei sunt discutate în text. Pentru conflictul actual legat de Oraşul lui David, citiţi Epilogul.

Este imposibil să scrii despre o altă epocă mult mai târzie, secolul al XIX-lea, fără să simţi umbra *Orientalismului* lui Edward Said. Said, un creştin palestinian născut la Ierusalim, profesor de literatură la Universitatea Columbia din New York şi o voce politică aparte în lumea naţionalismului palestinian, afirma că „prejudecata eurocentrică, subtilă şi persistentă, faţă de popoarele arabo-musulmane şi cultura lor”, în special la călătorii din secolul al XIX-lea, precum Chateaubriand, Melville şi Twain, a denigrat cultura arabă şi a justificat imperialismul. Totuşi, opera lui Said i-a inspirat pe unii dintre discipolii săi care au încercat să şteargă din istorie aceşti intruşi occidentali: ceea ce constituie o aberaţie. Pe de altă parte, este adevărat că aceşti vizitatori au văzut şi înţeles prea puţin din adevărata viaţă a Ierusalimului arab şi evreiesc şi, aşa cum am explicat mai sus, m-am străduit să descriu viaţa reală a populaţiei de

aici. Dar această carte nu este una polemică, iar istoricul Ierusalimului trebuie să arate influenţa dominantă a culturii romantice imperiale a Occidentului asupra oraşului deoarece ea explică de ce Orientul Mijlociu a contat atât de mult pentru Marile Puteri.

În mod similar, am zugrăvit evoluţia pro-sionismului britanic, laic şi evanghelic, de la Palmerston şi Shaftesbury la Lloyd George, Balfour, Churchill şi amicul lor Weizmann, pentru simplul motiv că influenţa sa a fost decisivă asupra destinului Ierusalimului şi Palestinei în secolele al XIX-lea şi XX.

Corpul central al cărţii se încheie cu anul 1967 deoarece Războiul de Şase Zile a dus la crearea situaţiei de azi şi constituie o concluzie majoră. Epilogul face o rapidă trecere în revistă a evoluţiei politice până în prezent şi se încheie cu descrierea detaliată a unei dimineţi tipice în cele trei Locuri Sfinte. Dar lucrurile sunt în continuă schimbare. Dacă aş fi continuat să scriu istoria până azi, cartea n-ar fi avut un final clar şi s-ar fi impus actualizarea ei aproape oră de oră. Am încercat, în schimb, să arăt de ce Ierusalimul continuă să fie esenţa procesului de pace şi totodată obstacolul din calea lui.

Această carte este o sinteză bazată pe lectura principalelor surse, antice şi moderne, pe întâlniri personale cu specialişti, profesori, arheologi, familii şi oameni de stat şi pe nenumăratele mele vizite la Ierusalim, la locurile sfinte şi la şantierele arheologice. Am avut şansa să descopăr unele surse noi sau foarte rar utilizate. Această muncă de cercetare mi-a adus trei motive de bucurie: am petrecut mult timp la Ierusalim; am citit operele minunate ale unor autori ca Usamah bin Munqidh, Ibn Khaldun, Evliya Celebi şi Wasif Jawhariyyeh, William din Tir, Iosif Flavius şi T.E. Lawrence; în al treilea rând, mi-am făcut prieteni noi şi am fost ajutat, cu încredere şi generozitate, în mijlocul unor crize politice violente, de ierusalimiţii de toate originile – palestinieni, israelieni şi armeni, musulmani, evrei şi creştini.

Am impresia că m-am pregătit o viaţă întreagă pentru a scrie această carte. Încă din copilărie am cutreierat împrejurimile Ierusalimului. Datorită unor legături de familie descrise în această carte, „Ierusalim” este motto-ul familiei mele. Dar, indiferent de legăturile personale, mă aflu aici pentru a povesti istoria a ceea ce s-a întâmplat şi a ceea ce au crezut oamenii. Pentru a reveni la punctul de unde am plecat, întotdeauna au existat două Ierusalime, cel temporal şi cel spiritual, ambele guvernate mai mult de credinţă şi

emoţie decât de raţiune şi fapte. Şi Ierusalimul rămâne centrul lumii.

Abordarea mea nu va fi pe placul tuturor – la urma urmei, vorbim despre Ierusalim. Dar, scriind această carte, n-am uitat nicio clipă sfatul lui Lloyd George către Storr, pe care l-a numit guvernator al Ierusalimului şi care era criticat cu vehemenţă atât de evrei, cât şi de arabi: „Ei bine, dacă vreuna dintre cele două părţi va înceta să se plângă, vei fi demis”.

SIMON SEBAG MONTEFIORE

Mulţumiri

Pentru a duce la bun sfârşit acest proiect de amploare, am contat pe sprijinul unui mare număr de specialişti, cei mai buni în domeniile lor de activitate. Le sunt profund recunoscător pentru ajutorul şi sfaturile oferite, pentru lecturarea şi corectarea textului meu.

Pentru partea biblică şi arheologică, le mulţumesc în primul rând următorilor: profesorului Ronny Reich; profesorului Dan Bahat, fost arheolog-şef al Ierusalimului, care m-a dus să vizitez oraşul în detaliu; dr. Raphael Greenberg, care de asemenea m-a dus să vizitez obiectivele istorice; şi lui Rosemary Eshel.

Le mulţumesc pentru sprijin şi sfaturi lui Irving Finkel, adjunct la arhiva antichităţilor irakiene şi a textelor de magie şi medicină de la British Museum; şi lui Eleanor Robson, specialist în ştiinţele Orientului Mijlociu antic, de la Departamentul de Istorie şi Filosofie a Ştiinţei din Universitatea Cambridge, pentru corecturile aduse secţiunilor despre Asiria, Babilon şi Persia, şi doctorului Nicola Schreiber pentru sfaturile privind importanţa ceramicii în datarea porţilor de la Meghiddo; doctorului Gideon Avni, director al Departamentului de Excavaţii şi Prospecţiuni, IAA; doctorului Eli Shukron, pentru vizitele regulate la situl arheologic al Oraşului lui David; doctorului Şimon Gibson; doctorului Renee Sivan de la Citadelă. Mulţumiri speciale doctorului Yusuf al-Natsheh, director al Departamentului de Arheologie Islamică de la Haram al-Sharif, pentru sprijinul acordat pe tot parcursul acestui proiect şi pentru facilitarea accesului la situri închise din Haram şi vizitele cu Khader al-Shihabi. Pentru perioada irodiană, romană şi bizantină, le sunt extrem de recunoscător profesorului Martin Goodman de la Universitatea Oxford şi doctorului Adrian Goldsworthy pentru lecturarea şi corectarea textului.

Pentru secţiunea dedicată islamului primitiv, arabilor, turcilor şi mamelucilor, ţin să le mulţumesc călduros pentru sfaturile, sugestiile şi corectarea detaliată a textului lui Hugh Kennedy, profesor de arabă la Şcoala de Studii Orientale şi Africane (SOAS), precum şi doctorului Nazmi al-Jubeh, doctorului Yusuf al-Natsheh şi Khader al-Shihabi. Pentru partea despre cimitirul Mamilla, îi mulţumesc lui Taufik De’adel.

Pentru cruciade: le mulţumesc lui Jonathan Riley-Smith, profesor

de istorie ecleziastică la Universitatea din Cambridge, şi profesorului David Abulafia, specialist în istoria Mediteranei la Universitatea din Cambridge, pentru citirea şi corectarea textului.

Pentru istoria evreilor, fatimizilor şi otomanilor: le mulţumesc profesorului Abulafia care mi-a permis accesul la unele pasaje din manuscrisul său *Great Sea: A Human History of the Mediterranean*, profesorului Minna Rozen de la Universitatea din Haifa şi lui Sir Martin Gilbert, care mi-a permis să citesc manuscrisul *In Ishmael's Honse*.

Pentru perioada otomană şi Familiile palestiniene din Ierusalim: îi mulţumesc profesorului Adel Manna, care a citit şi a corectat textul referitor la secolele XVI, XVII şi XVIII.

Pentru secolul, al XIX-lea, perioada imperiilor şi începuturile sionismului: le mulţumesc lui Yehoshoa Ben-Arieh; Sir Martin Gilbert; profesorului Tudor Parfitt; lui Caroline Finkel; doctorului Abigail Green, care mi-a permis să-i citesc manuscrisul *Moses Montefiore: Jewish Liberator, Imperial Hero*; şi lui Bashir Barakat, pentru studiul său privat despre Familiile Ierusalimului. Kirsten Ellis mi-a oferit cu generozitate accesul la capitolele nepublicate din *Star of the Morning*. Doctorul Clare Mouradian mi-a furnizat numeroase sfaturi şi materiale documentare. Profesorul Minna Rozen mi-a oferit cercetările sale despre Disraeli şi alte articole. Pentru trimiterile la Rusia, mulţumirile mele profesorului Simon Dixon şi Galinei Babkova de la Moscova; iar pentru partea despre armeni, îi mulţumesc lui George Hintlian şi doctorului Igor Dorfmann-Lazarev.

Pentru perioada sionistă, secolul XX şi Epilog: le datorez calde mulţumiri doctorului Nadim Shehadi, cercetător în cadrul Programului pentru Orientul Mijlociu de la Chatham House, şi profesorului Colin Shindler, SOAS, care au citit şi corectat aceste secţiuni. Le sunt recunoscător lui David şi Jackie Landau de la *The Economist* şi *Haaretz* pentru corecturile făcute. Mulţumesc doctorului Jacques Gautier; doctorului Albert Aghazarian; lui Jamal al-Nusseibeh pentru idei şi contacte, lui Huda Imam pentru vizita la Zidul de securitate, lui Yakov Loupo pentru studiul său despre ultraortodocşi.

Îi rămân îndatorat doctorului John Casey de la Gonville and Caius College, Cambridge, care a fost un minunat şi neiertător corector al întregului text, precum şi lui George Hintlian, istoric specializat în perioada otomană, secretar al Patriarhiei Armene din 1975–1995. Mulţumiri speciale lui Maral Amin Quttieneh pentru traducerea în

limba engleză a documentelor scrise în arabă.

Mulţumesc pentru sfaturi şi informaţii următorilor membri ai Familiilor Ierusalimului cu care m-am întâlnit şi m-am consultat: Muhammad al-Alami, Nasseredin al-Nashashibi, Jamal al-Nusseibeh, Zaki al-Nusseibeh, Wajeeh al-Nusseibeh, Saida al-Nusseibeh, Mahmoud al-Jarallah, Huda Imam de la Institutul Ierusalim, Haifa al-Khalidi, Khader al-Shihabi, Said al-Husseini, Ibrahim al-Husseini, Omar al-Dajani, Aded al-Judeh, Maral Amin Quttieneh, doctorul Rajai M. al-Dajani, Ranu al-Dajani, Adeb al-Ansari, Naji Qazaz, Yasser Shuki Toha, proprietarul restaurantului meu favorit, Abu Shukri; profesorul Rashid Khalidi de la Universitatea Columbia.

Mulţumesc lui Shamuel Rabinowitz, rabinul Zidului de Vest, părintelui catolic Athanasius Macora, părintelui Samuel Aghoyan, superior armean al Bisericii Sfântului Mormânt, părintelui Afrayem Elorashamily al copţilor, episcopului siriac Severius, părintelui siriac Malke Morat.

Le sunt recunoscător lui Şimon Peres, preşedintele Israelului, şi lordului Weidenfeld, care mi-au împărtăşit din amintirile şi ideile lor; prinţesei Firyal a Iordaniei pentru amintirile despre Ierusalimul iordanian, prinţului şi prinţesei Talal bin Muhammad al Iordaniei.

Mulţumesc Alteţei Sale Regale, ducele de Edinburgh, pentru sfaturi şi verificarea textului despre mama sa, prinţesa Andrew a Greciei, şi despre mătuşa sa, marea ducesă Ella; Alteţei Sale Regale, prinţul de Wales. Sunt deosebit de recunoscător Contelui de Morley care mi-a permis să consult arhiva de familie, iar doamnei Nigel Parker pentru deosebita ospitalitate.

Yitzhak Yaacovy a fost omul care mi-a prezentat Ierusalimul: supravieţuitor al lagărului de la Auschwitz, luptător în Războiul de Independenţă din 1948, om de litere, tânăr consilier la cabinetul lui Ben Gurion, a fost preşedintele veteran al Companiei de Dezvoltare a Ierusalimului de Est pe vremea primarului Teddy Kollek.

Reprezentanţii statului Israel, dar şi ai Autorităţii Palestiniene, au fost extrem de generoşi cu timpul pe care mi l-au acordat, cu ideile şi informaţiile oferite în timpul discuţiilor noastre. Mulţumesc lui Ron Prosor, ambasadorul Israelului la Londra, lui Rani Gidor, Sharon Hannoy şi Ronit Ben Dor de la Ambasada Israelului; profesorului Manuel Hassassian, ambasadorul Autorităţii Palestiniene la Londra.

William Dalrymple şi Charles Glass au fost la fel de generoşi cu ideile, materialele şi listele de lectură oferite pe parcursul acestui proiect. Fundaţia Ierusalim mi-a fost de un real ajutor: mulţumiri lui

Ruth Chesin, Nurit Gordon, Alan Freeman şi Uri Dromi, director al Mishkenot Shaanim. Cel mai mult m-au ajutat cu contacte din mediul universitar, şi nu numai, John Levy de la Fundaţia Educaţională Prietenii Israelului şi de la Grupul de Studiu Academic, şi Ray Bruce, producător de televiziune.

Le mulţumesc lui Peter Sebag-Montefiore şi fiicei sale Louise Aspinall, care mi-au pus la dispoziţie lucrările lui Geoffrey Sebag-Montefiore; lui Kate Sebag- Montefiore pentru documentele despre aventurile lui William Sebag-Montefiore.

Le mulţumesc pentru ajutor, sfaturi şi încurajări următorilor: lui Amos şi Nily Oz, Munther Fahmi de la librăria American Colony, Philip Windsor-Aubrey, David Hare, David Kroyanker, Hannah Kedar, Fred Iseman, Lea Carpenter Brokaw, Danna Harman, Dorothy şi David Harman, Caroline Finkel, Lorenza Smith, profesor Benjamin Kedar, Yaov Farhi, Diala Khlat, Ziyad Ciot, Youssef Khlat, Rania Joubran, Rebecca Abram, Sir Rocco şi Lady Forte, Kenneth Rose, Dorrit Moussaeff şi tatălui acesteia, Shlomo Moussaeff, Sir Ronald şi Lady Cohen, David Khalili, Richard Foreman, Ryan Prince, Tom Holland, Tarek Abu Zayyad, profesorului Israel Finkelstein, profesorului Avigdor Shinan, profesorului Yair Zakovich, Jonathan Foreman, Musa Klebnikoff, Ariene Lascona, Ceri Aston, Rev. Robin Griffith-Jones, Maestrul Templului, Hani Abu Diab, Miriam Ovits, Joana Schliemann, Sarah Helm, profesorului Simon Goldhill, doctorului Dorothy King, doctorului Phillip Mansel, Sam Kiley, John Micklethwait, redactor la *The Economist*, lui Gideon Lichfield, rabinului Mark Winer, lui Maurice Bitton, curatorul sinagogii Bevis Marks, rabinului Abraham Levy, profesorului Harry Zeitlin, profesorului F.M. al-Eloischari, lui Melanie Fall, rabinului David Goldberg, lui Melanie Gibson, Annabelle Weidenfeld, Adam, Gill, David şi Rachel Montefiore, doctorului Gabriel Barkey, lui Marek Tamm, Ethan Bronner de la *New York Times*, Henry Hemming, William Sieghart. Mulţumiri şi lui Tom Morgan pentru sprijinul acordat în documentare.

Le mulţumesc agentului meu Georgina Capel şi agenţilor mei pentru drepturi internaţionale Abi Gilbert şi Romily Must; editorilor mei britanici Alan Samson, Ion Trewin şi Susan Lamb, minunatului meu redactor Bea Hemming de la Weidenfeld; lui Peter James, redactor-şef; şi editorilor mei cei mai fideli: Sonny Mehta de la editura Knopf; Luiz Schwarz şi Ana Paula Hisayama de la Companhía das Letras din Brazilia; Mireille Paoloni de la Calmann Levy din

Franţa; Peter Sillem de la Fischer din Germania; Ziv Lewis de la Kinneret din Israel; Henk van ter Borg de la Nieuw Amsterdam din Olanda; Ida Bernsten şi Gerd Johnsen de la Cappelens, Norvegia; Jolanta Woloszanska de la Magnum, Polonia; Alexandra Louro de la Alętheia Editores din Portugalia; Carmen Esteban de la Critica din Spania; Krista Kaer de la Varrak, Estonia; Per Faustino şi Stefan Hilding de la Norstedts, Suedia.

Părinţii mei, dr. Stephen şi April Sebag-Montefiore, au fost întotdeauna nişte cititori minunaţi ai cărţilor mele. Dar, mai ales, doresc să mulţumesc soţiei mele, Santa, sultana mea răbdătoare şi iubitoare care m-a susţinut pe tot parcursul acestui îndelungat proiect. Santa şi copiii mei, Lily şi Sasha, au fost fără îndoială atinşi, ca şi mine, de Sindromul Ierusalimului. Poate că nu-şi vor reveni niciodată, dar vor şti probabil mai mult despre Stâncă, Zid şi Mormânt decât un preot, un rabin sau un mullah.

Prolog

În ziua de 8 a lunii Ab la iudei, la sfârşitul lui august din anul 70 e.n., Titus, fiul împăratului roman Vespasian, care de patru luni conducea asediul Ierusalimului, a poruncit întregii sale armate să se pregătească să atace Templul la răsăritul soarelui. Întâmplarea făcea ca ziua următoare să fie chiar ziua în care babilonienii au distrus Ierusalimul cu mai bine de 500 de ani în urmă. Titus comanda o armată compusă din patru legiuni – în total 60.000 de legionari romani şi forţe auxiliare locale care abia aşteptau să dea lovitura finală acestui oraş semeţ, dar distrus. Dincolo de ziduri, poate o jumătate de milion de iudei înfometaţi supravieţuiau în condiţii diabolice: unii erau zeloţi, nişte fanatici religioşi, alţii bandiţi, dar majoritatea erau familii de oameni nevinovaţi, prinşi fără scăpare în această înfiorătoare capcană a morţii. Mulţi iudei trăiau în afara Iudeei – se găseau în zona Mediteranei şi în Orientul Apropiat – iar această luptă finală avea să decidă nu doar soarta oraşului şi a locuitorilor ei, dar şi viitorul iudaismului şi al micului cult iudeo-creştin – iar dacă ar fi să privim peste şase secole în viitor, însăşi forma pe care o va lua islamul.

Romanii construiseră rampe pe zidurile Templului, dar asalturile lor tot eşuaseră. Mai devreme, în ziua aceea, Titus le spusese generalilor săi că eforturile de a păstra acest „templu străin” îl costau prea mulţi soldaţi şi a ordonat să fie incendiate porţile Templului. Argintul din porţi a început să se topească şi focul s-a extins la cadrele şi ferestrele din lemn, iar de-aici la grinzile de lemn din culoarele Templului. Titus ordonase stingerea focului. După cum spunea el, romanii „nu trebuie să se răzbune pe obiecte neînsufleţite în locul oamenilor”. Apoi s-a retras peste noapte la cartierul său general din turnul pe jumătate distrus al fortăreţei Antonia de unde se vedea splendidul complex al Templului.

În preajma zidurilor se petreceau scene de groază care probabil semănau cu iadul pe pământ. Mii de cadavre putrezeau în căldura verii. Mirosul era insuportabil. Haite de câini şi şacali se înfruptau din carnea de om. Cu câteva luni în urmă, Titus ordonase ca toţi prizonierii sau dezertorii să fie crucificaţi. Cinci sute de iudei erau crucificaţi zilnic. Muntele Măslinilor şi dealurile stâncoase din jurul oraşului erau înţesate cu atâtea cruci încât nu mai rămânea loc şi nu

se mai găseau nici copaci din care să fie făcute. Soldaţii lui Titus se distrau crucificând victimele cu membrele desfăcute în poziţii batjocoritoare. Mulţi locuitori ai Ierusalimului erau atât de disperaţi să fugă din oraş, încât, atunci când plecau, îşi salvau averea înghiţind monedele pe care sperau să le recupereze când aveau să fie în siguranţă, departe de romani. Arătau „umflaţi din cauza foametei ca suferinzii de hidropizie", dar, dacă mâncau, „plesneau". Când le explodau burţile, soldaţii găseau comorile printre măruntaiele urât mirositoare, aşa că începuseră să-i eviscereze pe prizonieri şi să le caute prin intestine cât aceştia erau încă vii. Îngrozit, Titus a încercat să interzică aceste jafuri anatomice. Fără niciun rezultat: aliaţii săi sirieni care îi urau pe iudei şi erau detestaţi de aceştia au savurat aceste jocuri macabre. Actele de cruzime comise de romani şi de rebeli în interiorul zidurilor oraşului sunt comparabile cu cele mai înfiorătoare atrocităţi din secolul XX.

Războiul s-a declanşat în momentul în care absurditatea şi lăcomia guvernatorilor romani i-au determinat pe aristocraţii iudei, aliaţi ai Romei, să se alăture cauzei unei revolte populare religioase. Din rândurile rebelilor făceau parte iudei religioşi şi tâlhari oportunişti care profitaseră de căderea împăratului Nero şi de haosul care a urmat sinuciderii lui, ca să-i alunge pe romani şi să reînfiinţeze un stat iudeu independent, clădit în jurul Templului. Dar focul revoluţiei iudeilor a început curând să se stingă, transformându-se în epurări sângeroase şi răfuieli între diferite grupări.

Trei împăraţi romani au urmat după Nero, într-o succesiune rapidă şi haotică. Atunci când Vespasian a urcat pe tron şi l-a trimis pe Titus să cucerească Ierusalimul, oraşul era divizat între trei războinici aflaţi în conflict. La început, aceştia duceau lupte violente în curţile Templului, apoi jefuiau oraşul. Luptătorii lor ajungeau până în zonele mai înstărite, prădând casele, omorând bărbaţii şi siluind femeile – „era o distracţie pentru ei". Îmbătaţi de putere şi de febra vânătorii, probabil ameţiţi şi de vin, „se dedau la acte de lascivitate feminină, îşi împodobeau părul, purtau straie femeieşti, se ungeau cu pomezi şi se vopseau la ochi". Aceşti tâlhari provinciali, fudulindu-se în „mantii frumos vopsite", omorau pe oricine le ieşea în cale. În depravarea lor ingenioasă, „inventau plăceri ilicite". Ierusalimul, căzut pradă „indecenţei intolerabile", a devenit „un bordel" şi o cameră de tortură – şi totuşi a rămas un sanctuar.

În ciuda acestei situaţii, Templul a continuat să funcţioneze. În luna aprilie, sosiseră pelerinii pentru Sărbătoarea Paştelui, chiar

înainte să vină romanii şi să atace oraşul. Populaţia de aici număra zeci de mii de locuitori, dar, din cauza romanilor, rămăseseră blocaţi înăuntru pelerinii şi numeroşi refugiaţi, aşa încât în oraş se aflau acum sute de mii de oameni. Abia când Titus a încercuit zidurile, căpeteniile rebele au încetat luptele interne şi s-au unit împotriva romanilor, punând laolaltă 21.000 de războinici.

Oraşul pe care Titus îl vedea pentru prima dată de pe Muntele Scopus, numit astfel după cuvântul grecesc *skopeo*, care înseamnă „a privi spre", era, după cum spunea Plinius, „de departe cel mai lăudat oraş din Orient", o metropolă opulentă şi prosperă, construită în jurul unuia dintre cele mai mari temple din lumea antică, templul însuşi fiind o imensă şi splendidă operă de artă. Ierusalimul exista deja de mii de ani, dar acest oraş cu multe ziduri şi turnuri, răsfirat pe doi munţi, printre stâncile sterpe ale Iudeei, nu mai fusese niciodată atât de populat sau atât de splendid cum a fost în primul secol al erei noastre. Într-adevăr, abia în secolul XX Ierusalimul avea să mai fie atât de măreţ. Era realizarea lui Irod cel Mare, strălucitul şi psihopatul rege iudeu, ale cărui palate şi fortăreţe au fost construite la o scară monumentală şi atât de bogat decorate, încât istoricul iudeu Iosif Flavius spunea că „depăşesc puterea mea de a le descrie".

Templul însuşi eclipsa toate celelalte cu gloria lui sacră. „La răsăritul soarelui", curţile strălucitoare şi porţile aurite „reflectau o strălucire extraordinară, încât cei care încercau să-l privească trebuiau să-şi ferească privirea". Când străinii – precum Titus şi legionarii lui – au văzut Templul pentru prima oară, acesta li s-a părut „ca un munte acoperit de zăpadă". Iudeii evlavioşi ştiau că în centrul curţilor acestui oraş-în-oraş din vârful Muntelui Moria exista o cămăruţă de o sfinţenie absolută care practic nu conţinea nimic. Acest spaţiu era centrul sacralităţii pentru iudei: Sfânta Sfintelor, locul în care sălăşluia însuşi Dumnezeu.

Templul lui, Irod era un sanctuar, dar şi o fortăreaţă aproape impenetrabilă, apărată de zidurile oraşului. Iudeii, încurajaţi de slăbiciunea romanilor în Anul celor Patru Împăraţi şi ajutaţi de înălţimile inaccesibile ale Ierusalimului, de fortificaţiile lui şi de structura labirintică a Templului, îl înfruntaseră pe Titus cu mare încredere în forţele lor. În fond, ei rezistaseră Romei timp de aproape cinci ani. Însă Titus avea autoritatea, ambiţia, resursele şi talentul necesar pentru a-i învinge. El a început să slăbească apărarea Ierusalimului cu o eficienţă sistematică şi o forţă copleşitoare. În tunelele de lângă zidul de vest al Templului au fost găsite pietre de

baliste, probabil lansate de Titus, dovadă a intensităţii bombardamentului roman. Iudeii au luptat pentru fiecare palmă de pământ cu o înverşunare aproape suicidală. Dar Titus, având la dispoziţie un întreg arsenal de maşini de asediu, catapulte şi ingeniozitatea celor care le manevrau, a reuşit să treacă de primul zid în cincisprezece zile. El a trimis o mie de legionari prin labirintul de pieţe din Ierusalim şi a luat cu asalt al doilea zid. Dar iudeii au ieşit şi l-au recucerit. Zidul trebuia să fie din nou luat cu asalt. De data asta, Titus a încercat să intimideze oraşul cu o desfăşurare a forţelor sale – armuri, coifuri, săbii strălucitoare, flamuri fluturând în vânt, acvile scânteietoare şi „cai bogat împodobiţi”. Mii de locuitori ai Ierusalimului s-au adunat pe metereze să vadă spectacolul, admirând „frumuseţea armurilor şi minunata înşiruire a soldaţilor”. Dar iudeii au rămas neclintiţi sau prea temători ca să nu asculte de ordinele căpeteniilor lor şi nu s-au predat.

Până la urmă, Titus a decis să-i încercuiască şi să izoleze întregul oraş, construind un zid de circumvalaţie. La sfârşitul lui iunie, romanii au luat cu asalt impunătoarea Fortăreaţă Antonia, care domina însuşi Templul, apoi au distrus-o, cu excepţia unui singur turn unde Titus şi-a instalat postul de comandă.

Pe la mijlocul verii, în timp ce pe dealurile arse de soare au răsărit păduri de cadavre crucificate năpădite de muşte, sentimentul morţii iminente domina oraşul, pradă unui fanatism implacabil, unor capricii sadice şi foametei mistuitoare. Bande înarmate jefuiau pentru a face rost de mâncare. Copiii înhăţau bucata de pâine din mâinile taţilor; mamele furau de la gura propriilor copii. Când vedeau uşi ferecate, războinicii, crezând că acolo erau ascunse provizii, le spărgeau şi obligau victimele să spună unde ascund grâul, înfigându-le beţe în rect. Dacă nu găseau nimic, deveneau de o „cruzime şi mai barbară”, de parcă ar fi fost „înşelaţi”. Chiar dacă mai aveau hrană, omorau şi torturau din obişnuinţă, pentru „a-şi exersa nebunia”. Ierusalimul era bântuit de o vânătoare de vrăjitoare, căci oamenii se denunţau unii pe alţii ca trădători şi tăinuitori de hrană. Niciun alt oraş, reflecta martorul Iosif Flavius, „nu a îngăduit vreodată asemenea nelegiuiri şi nicio altă epocă nu a dat o generaţie care să facă atâtea ticăloşii, de la începutul lumii”.

Tinerii rătăceau pe străzi „ca nişte umbre, umflaţi din cauza foamei, şi cădeau morţi unde îi răpunea suferinţa”. Unii oameni ţineau morţiş să-şi îngroape membrii decedaţi ai familiei, în timp ce alţii erau atât de nepăsători, încât îi îngropau cât încă respirau.

Foametea devora familii întregi. Ierusalimiţii îi vedeau pe cei dragi cum mor „cu ochii uscaţi şi gurile deschise. O linişte adâncă şi un fel de noapte a morţii a cuprins oraşul” – iar cei care piereau o făceau „cu ochii aţintiţi asupra Templului”. Pe străzi erau mormane de cadavre. Curând, în ciuda obiceiului iudeilor, nimeni n-a mai îngropat morţii în această imensă casă mortuară. Poate că Iisus Hristos prevăzuse toate acestea când a prezis venirea Apocalipsei, spunând „Lasă morţii să-şi îngroape morţii lor”[1]. Uneori, rebelii se mulţumeau să arunce cadavrele peste ziduri. Romanii le lăsau să putrezească în grămezi cu miros greu. Dar rebelii continuau să lupte.

Însuşi Titus, soldat de carieră greu impresionabil, care omorâse doisprezece iudei cu propria arbaletă în timpul primei bătălii, a fost oripilat şi uimit: nu putea decât să ofteze în faţa zeilor, căci nu era isprava lui. Cunoscut pentru generozitatea sa, era „bucuria şi încântarea umanităţii”. „Prieteni, a fost o zi pierdută pentru mine”, spunea el când nu avea timp să ofere daruri camarazilor săi. Robust şi dur, cu bărbia despicată, cu faţă rotundă şi gură generoasă, Titus s-a dovedit a fi un comandant priceput şi fiul popular al noului împărat Vespasian: dar dinastia lor încă nu-şi dovedise valoarea şi depindea de victoria lui Titus asupra rebelilor iudei.

În anturajul lui Titus se numărau o mulţime de iudei renegaţi, inclusiv trei ierusalimiţi – un istoric, un rege şi (se pare) o dublă regină care împărţea patul cu Cezar. Istoricul era consilierul lui Titus, Iosif Flavius, un comandant iudeu rebel care dezertase la romani, singura sursă a acestei relatări. Regele era Irod Agripa al II-lea, un iudeu romanizat, crescut la curtea împăratului Claudius; el fusese administratorul Templului iudeu, construit de străbunicul său Irod cel Mare, şi adesea locuise în palatul său din Ierusalim, deşi guverna teritorii disparate la nord de Israelul modern, în Siria şi Liban. Regele era aproape sigur însoţit de sora sa Berenice, fiica unui monarh evreu, de două ori regină prin căsătorie şi de curând amanta lui Titus. Duşmanii ei romani au numit-o mai târziu „Cleopatra evreică”. Avea în jur de patruzeci de ani, dar „era în floarea vârstei şi la apogeul frumuseţii ei”, observa Iosif Flavius. La începutul rebeliunii, ea şi fratele ei cu care trăia împreună (incestuos, pretindeau duşmanii lor) încercaseră să discute deschis cu rebelii, făcând un ultim apel la raţiune. Acum, cei trei iudei asistau neputincioşi la „agonia unui oraş faimos”, iar Berenice o

1 Matei 8.22. Pentru traducerea citatelor biblice, s-a folosit Biblia ortodoxă tipărită sub îndrumarea PF Teoctist, cu aprobarea Sfântului Sinod. (n.t.).

făcea din patul celui care îl distrugea.

Prizonierii şi dezertorii aduceau veşti din oraşul asediat, veşti care l-au întristat mai ales pe Iosif Flavius, ai cărui părinţi erau acolo. Nici luptătorii nu mai aveau hrană, aşa că îi verificau şi îi disecau pe cei vii şi pe cei morţi ca să găsească aur, un colţ de pâine sau măcar grâu, „poticnindu-se şi împleticindu-se ca nişte câini turbaţi”. Mâncau bălegar de vacă, piele, cingători, încălţări şi paie vechi. O femei bogată pe nume Maria, care pierduse toţi banii şi nu mai avea hrană, a înnebunit de disperare şi şi-a omorât fiul, l-a fript, a mâncat jumătate din el şi a păstrat restul pentru mai târziu. Mirosul plăcut de carne friptă s-a răspândit prin oraş, rebelii l-au simţit, au căutat să vadă de unde vine şi au năvălit în casă, dar până şi aceşti criminali înrăiţi „au plecat tremurând” când au văzut cadavrul copilului pe jumătate mâncat.

Teama de spioni şi paranoia domneau în Ierusalimul cel Sfânt – cum se chema oraşul pe monedele iudeilor. Şarlatani şi predicatori nebuni bântuiau pe străzi promiţând salvare şi mântuire. Ierusalimul era, aşa cum observă Iosif Flavius, „ca o fiară sălbatică turbată de foame, care a început să mănânce din propria carne”.

În noaptea de 8 a lunii Ab, când Titus s-a dus să se culce, legionarii săi se luptau să stingă focul ce se răspândea de la argintul topit, aşa cum primiseră ordin. Dar rebelii i-au atacat. Romanii au ripostat şi i-au împins pe rebeli chiar în interiorul Templului. Un legionar, cuprins „de o furie divină”, a luat nişte obiecte care ardeau şi, ajutat de un alt soldat, a aprins perdelele şi cadrul „unei ferestre aurite” care dădea în sălile din jurul clădirii Templului. Până dimineaţă, focul se întinsese până în centrul sfântului lăcaş. Iudeii, văzând flăcările care cuprindeau Sfânta Sfintelor şi ameninţau s-o distrugă, „au început să facă mare zarvă şi au alergat să împiedice” producerea dezastrului. Dar era prea târziu. S-au baricadat în Curtea Interioară şi au privit tăcuţi şi înfricoşaţi.

La numai câţiva paşi mai încolo, printre ruinele fortăreţei Antonia, Titus a fost trezit din somn; a sărit în picioare şi „a alergat spre Sfânta Casă pentru a stinge focul”. Cei din suita sa, inclusiv Iosif Flavius şi probabil regele Agripa şi Berenice, l-au însoţit, iar după ei veneau alergând mii de soldaţi romani – cu toţii „extrem de uimiţi”. A urmat o întreagă nebunie. Iosif Flavius pretinde că Titus a ordonat din nou stingerea focului, însă Iosif Flavius era colaborator al romanilor şi deci avea motive solide să-l exonereze pe protectorul

său. În orice caz, toţi strigau unii la alţii, focul se întindea cu repeziciune, iar soldaţii romani ştiau că, după legile războiului, un oraş care rezistase cu atâta încăpăţânare nu putea decât să se aştepte să fie prădat.

Ei s-au făcut că nu aud ce le spune Titus şi chiar transmiteau mai departe camarazilor lor să aţâţe focul. Legionarii au fost atât de năvalnici, încât mulţi dintre ei au murit zdrobiţi sau arşi în acel iureş al setei lor de sânge şi de aur, jefuind într-atât încât preţul aurului avea să scadă curând în tot Orientul. Titus, nereuşind să stingă focul şi cu siguranţă întrezărind mulţumit victoria finală, şi-a croit drum prin Templul în flăcări până a ajuns la Sfânta Sfintelor. Nici marele preot nu avea voie să intre acolo decât o dată pe an. Niciun străin nu-i mai pătase puritatea de la Pompei, comandantul şi omul de stat roman, în anul 63 î.e.n. Dar Titus a privit înăuntru „şi a văzut cum e şi ce e acolo şi i s-a părut cu mult superior”, scria Iosif Flavius, „nu mai prejos decât ne făliserăm noi”. El a ordonat centurionilor să-i pedepsească pe soldaţii care răspândeau focul, „dar patima lor era mult prea mare”. În timp ce infernul flăcărilor cuprindea Sfânta Sfintelor, Titus a fost dus în siguranţă de către ajutoarele sale – „şi nimeni nu i-a mai oprit să pună focul”.

În mijlocul flăcărilor s-a înteţit lupta: năuci şi înfometaţi, ierusalimiţii rătăceau îngroziţi printre arcadele arzând. Mii de civili şi rebeli s-au adunat pe treptele altarului, aşteptând să lupte până la unul sau să moară cu toţii. Romanii dezlănţuiţi le tăiau gâturile ca într-un sacrificiu uman în masă, până când „în jurul altarului zăceau cadavre aruncate unele peste altele”, iar sângele curgea pe trepte. Zece mii de iudei au pierit în Templul incendiat.

Blocurile masive de piatră şi grinzile de lemn trosneau, făcând un zgomot ca de tunet. Iosif Flavius asista la moartea Templului:

> „Vuietul flăcărilor ce se întindeau s-a amestecat cu răcnetele victimelor şi, din cauza înălţimii dealului şi a imensei clădiri incendiate, ai fi zis că întregul oraş ardea. Şi mai era tot vacarmul acela – nu exista ceva mai asurzitor sau mai îngrozitor de-atât: strigătele de război ale legiunilor romane care se năpusteau, urletele rebelilor încercuiţi de foc şi de săbii, goana disperată a oamenilor care, neavând pe unde să scape, nimereau exact în armele duşmanului, iar ţipetele lor când îşi întâlneau soarta se amestecau cu vaietele şi plânsetele celor din cetate. Valea Iordanului şi munţii din împrejurimi le purtau ecourile mai

departe, amplificând vacarmul. Ai fi zis că dealul Templului ardea din temelii, învăluit cu totul în flăcări.”

Muntele Moria, unul dintre cei doi munţi ai Ierusalimului, unde regele David aşezase Chivotul Legii şi unde fiul său Solomon ridicase primul Templu, „era pară şi foc pe toate părţile”, în timp ce, înăuntru, pământul era acoperit de cadavre. Dar soldaţii călcau triumfători peste ele. Preoţii încercau să le ţină piept, iar unii dintre ei s-au aruncat în flăcări. Romanii dezlănţuiţi, văzând că interiorul Templului era distrus, au înşfăcat obiectele din aur şi piesele de mobilier, şi-au scos afară prada, apoi au dat foc şi restului clădirii.

În timp ce Curtea Interioară ardea şi se lumina de ziuă, rebelii supravieţuitori au străpuns liniile romane din labirintul curţilor exterioare, unii dintre ei reuşind să fugă în oraş. Romanii au contraatacat cu cavaleria, lichidându-i pe insurgenţi, apoi dând foc vistieriei Templului care era plină cu bogăţii adunate din taxa pentru Templu plătită de toţi iudeii, de la Alexandria la Babilon. Acolo au găsit 6.000 de femei şi copii aşteptând îngroziţi Apocalipsa. Un „fals profet” le spusese că vor vedea „semnele miraculoase ale mântuirii lor” în Templu. Legionarii au dat foc intrărilor şi toţi cei de-acolo au murit arşi de vii.

Romanii au adus stindardele legiunilor pe Muntele Sfânt, au adus jertfe zeilor lor şi l-au aclamat pe Titus cu titlul de *imperator* – comandantul suprem.

Mai rămăseseră câţiva preoţi care se ascundeau în Sfânta Sfintelor. Doi au sărit în flăcări şi unul a reuşit să scoată obiectele preţioase ale Templului – veşmintele Marelui Preot, cele două candelabre de aur şi rezervele de scorţişoară şi mirodeniile care erau arse zilnic în Sanctuar. Când s-au predat toţi, Titus i-a executat ca şi când „era normal ca preoţii să moară odată cu Templul lor”.

Ierusalimul era – şi încă este – un oraş împânzit de tunele subterane. Acolo au dispărut rebelii care au păstrat controlul asupra Citadelei şi Oraşului de Sus până în vest. Lui Titus i-a mai trebuit o lună de zile ca să cucerească şi restul Ierusalimului. Când oraşul a căzut, romanii şi aliaţii lor sirieni şi greci „au năvălit pe străduţe. Cu sabia în mână, i-au masacrat fără deosebire pe toţi cei ce le ieşeau în cale şi au incendiat casele cu tot cu cei care se refugiaseră înăuntru”. Noaptea, omorurile au încetat, iar „focul a pus stăpânire pe străzi”.

Titus a încercat să negocieze cu două căpetenii ale iudeilor de

peste podul care traversa valea dintre Templu şi oraş, promiţând că le va cruţa viaţa dacă se vor preda. Dar aceştia au refuzat. El a ordonat jefuirea şi incendierea Oraşului de Jos, unde toate casele erau pline de cadavre. Când căpeteniile din Ierusalim s-au retras în Palatul lui Irod şi în Citadelă, Titus a pus să se facă nişte diguri ca să ajungă la ei şi, pe data de 7 în luna Elul, adică la mijlocul lui august, romanii au luat cu asalt fortificaţiile. Insurgenţii au continuat să lupte în tunele până când unul dintre şefii lor, Ioan din Giscala, s-a predat (a fost cruţat, deşi condamnat la temniţă pe viaţă). Cealaltă căpetenie, Simon ben Giora, a ieşit îmbrăcat într-un veşmânt alb dintr-un tunel de sub Templu şi a devenit unul dintre protagonişti la Triumful lui Titus, sărbătoarea victoriei de la Roma.

În haosul şi distrugerile sistematice care au urmat, a dispărut o lume, lăsând în urmă câteva momente îngheţate în timp. Romanii i-au măcelărit pe cei bătrâni şi bolnavi: scheletul mâinii unei femei, găsită pe pragul casei arse din temelii, este o dovadă a panicii şi terorii de atunci; cenuşa palatelor din Cartierul Evreiesc vorbeşte de la sine despre acest infern. Două sute de monede de bronz au fost găsite într-o prăvălie pe strada care trecea pe sub scara monumentală a Templului, probabil nişte economii ascunse în acel loc secret cu câteva ore înainte de căderea oraşului. Curând, chiar şi romanii s-au săturat de măcel. Locuitorii Ierusalimului au fost duşi în nişte lagăre improvizate în Curtea femeilor din Templu, unde au fost triaţi: luptătorii au fost ucişi, cei în putere au fost trimişi la muncă în minele egiptene, cei tineri şi arătoşi au fost vânduţi ca sclavi, alţii selectaţi pentru luptele cu lei în arenă sau pentru a fi expuşi la sărbătorirea Triumfului.

Iosif Flavius a căutat printre bieţii prizonieri din curtea Templului şi l-a găsit pe fratele său şi alţi cincizeci de prieteni pe care Titus i-a permis să-i elibereze. Se pare că părinţii săi muriseră. Dar el a recunoscut încă trei prieteni de-ai săi printre cei crucificaţi. „Am simţit că-mi sângerează inima şi i-am spus lui Titus”, care a ordonat să fie coborâţi de pe cruce şi să fie îngrijiţi de doctori. Doar unul a supravieţuit.

Asemenea lui Nabucodonosor, Titus a decis eradicarea Ierusalimului, o decizie pentru care Iosif Flavius i-a învinuit pe rebeli: „Revolta a distrus oraşul, iar romanii au înăbuşit revolta”. Dărâmarea Templului, cel mai măreţ monument al lui Irod cel Mare, a constituit probabil o extraordinară provocare din punct de vedere tehnic. Uriaşele blocuri de piatră cioplită de la Porticul Regal s-au prăbuşit

peste pavajul nou de mai jos şi acolo au fost găsite după două mii de ani, într-un imens morman, exact aşa cum căzuseră, ascunse sub secole de ruine. Dărâmăturile au fost aruncate în valea de lângă Templu unde au umplut râpa, care azi aproape nici nu se mai vede, dintre Muntele Templului şi Oraşul de Sus. Dar zidurile de susţinere de pe Muntele Templului, inclusiv Zidul Plângerii de azi, au supravieţuit. *Spolia*[2], pietrele căzute din Templul şi din oraşul lui Irod, răspândite pretutindeni în Ierusalim, au fost folosite şi refolosite de toţi cuceritorii şi constructorii oraşului, de la romani până la arabi, de la cruciaţi până la otomani, timp de peste o mie de ani după aceea.

Nimeni nu ştie câţi oameni au murit în Ierusalim, iar istoricii din Antichitate au fost în general mai puţin riguroşi în privinţa cifrelor. Tacitus spune că au fost 600.000 de persoane în oraşul asediat, în timp ce Iosif Flavius pretinde că au fost peste un milion. Indiferent care este adevărul, numărul lor a fost imens şi toţi oamenii aceştia au murit din cauza foametei, au fost ucişi sau vânduţi ca sclavi.

Titus a pornit într-un macabru tur al victoriei. Amanta sa, Berenice, şi fratele ei, regele, l-au găzduit în capitala Cezareea Philippi, pe platoul Golan de azi. Acolo s-a delectat privind cum mii de prizonieri iudei se luptau între ei sau cu animalele sălbatice până mureau. Câteva zile mai târziu, a asistat la moartea altor 2.500 în arena de la Cezareea Maritima şi în alte astfel de jocuri sângeroase în Beirut, după care Titus s-a întors la Roma pentru a-şi sărbători Triumful.

Legiunile „au distrus şi restul oraşului şi i-au dărâmat zidurile”. Titus n-a lăsat decât turnurile din fortăreaţa lui Irod „ca monument al succesului său”. Acolo şi-a stabilit cartierul general Legiunea a X-a. „Acesta a fost sfârşitul pe care l-a cunoscut Ierusalimul”, scria Iosif Flavius, „un oraş de o extraordinară măreţie şi faimă în toată lumea”.

Cu şase secole în urmă, Ierusalimul fusese distrus în întregime de Nabucodonosor, regele Babilonului. Timp de cincizeci de ani după prima distrugere, Templul a fost reconstruit şi iudeii s-au întors aici. Dar, de data aceasta, după anul 70 e.n., Templul nu a mai fost reconstruit niciodată – şi, cu excepţia câtorva scurte perioade de timp, evreii nu vor mai guverna Ierusalimul timp de aproape 2.000 de

---

2 Termen de origine latină (sg. s*polium* – pl. *spolia*) care se referă la materiale, fragmente sau elemente decorative din construcţii arhitectonice demolate, reutilizate la ridicarea unor monumente noi. (n.t.).

ani. Şi totuşi, în cenuşa acestui dezastru îşi află rădăcinile nu numai iudaismul modern, ci şi sacralitatea Ierusalimului pentru creştinism şi islam.

La începutul asediului, conform unei legende rabinice de mai târziu, Yohanan ben Zakkai, un respectabil rabin, le poruncise învăţăceilor săi să-l scoată afară din oraşul condamnat într-un coşciug, metaforă a temeliei unui nou iudaism care nu mai avea la bază cultul sacrificiului în Templu.

Evreii, care au continuat să trăiască la sate în Iudeea şi Galileea, precum şi în comunităţi mari în imperiile roman şi persan, au deplâns pierderea Ierusalimului şi nu au încetat să venereze oraşul. Biblia şi tradiţiile orale au înlocuit Templul, dar se spunea că Providenţa a aşteptat trei ani şi jumătate pe Muntele Măslinilor ca să vadă dacă Templul va fi reconstruit, apoi s-a ridicat la cer. Distrugerea a fost decisivă şi pentru creştini.

Modesta comunitate creştină de la Ierusalim condusă de Simon, vărul lui Iisus, scăpase din oraş înainte ca romanii să-l încercuiască. Chiar dacă erau numeroşi creştini ne-evrei în lumea romană, aceşti ierusalimiţi au rămas o sectă iudaică ce se ruga în Templu. Dar acum Templul fusese distrus, iar creştinii credeau că evreii pierduseră bunăvoinţa lui Dumnezeu: adepţii lui Iisus s-au separat definitiv de credinţa-mamă şi se pretindeau moştenitorii legitimi ai patrimoniului iudaic. Creştinii îşi imaginau un nou Ierusalim – spiritual, în locul oraşului năruit. Cele mai vechi evanghelii, scrise probabil chiar după distrugerea oraşului, povesteau că Iisus prevăzuse asedierea oraşului: „Veţi vedea Ierusalimul înconjurat de oşti”; şi distrugerea Templului: „Nu va mai rămâne nicio piatră”. Sanctuarul în ruine şi căderea evreilor erau dovada noii revelaţii. În anii 620, când Mahomed şi-a întemeiat noua religie, a adoptat la început tradiţiile evreilor, rugându-se spre Ierusalim şi venerând profeţii evrei, deoarece şi pentru el distrugerea Templului era o dovadă că Dumnezeu îşi întorsese faţa de la evrei şi privea cu bunăvoinţă către islam.

În mod paradoxal, decizia lui Titus de a distruge Ierusalimul a contribuit la transformarea oraşului într-un model al sacralităţii pentru celelalte două popoare ale Cărţii. Încă de la început, sacralitatea Ierusalimului nu numai că a fost un rezultat al evoluţiei fireşti, dar a şi fost promovată prin deciziile luate de o mână de oameni. În jurul anului 1000 î.e.n., cu peste o mie de ani înaintea lui Titus, primul dintre aceşti oameni cucerea Ierusalimul: era regele

David.

Partea întâi
IUDAISMUL

„Cetatea Domnului, Sionul Sfântului lui Israel… Trezeşte-te, trezeşte-te, îmbracă-te cu puterea ta, Sioane, înveşmântează-te în haine de sărbătoare, Ierusalime, cetate sfântă!”
Isaia 60.14,52.1

„Oraşul meu natal este Ierusalim, unde se află sfântul altar al lui Dumnezeu Cel Preaînalt. Oraşul Sfânt este mama nu doar a unei singure ţări, Iudeea, ci şi a multor alte ţinuturi învecinate, precum şi ţinuturi îndepărtate din cea mai mare parte a Asiei şi Europei, ca să nu mai zic de ţările de dincolo de Eufrat.”
Irod Agripa I, regele Iudeei, citat de Filon în *De Specialibus Legibus*

„Cine n-a văzut Ierusalimul în toată splendoarea lui n-a văzut niciodată un oraş frumos. Cine n-a văzut Templul în toată splendoarea lui n-a văzut în viaţa lui o clădire măreaţă.”
Talmudul babilonian, *Tratatul Tabernacolului*
„De te voi uita, Ierusalime, uitată să fie dreapta mea! Să se lipească limba mea de grumazul meu, de nu-mi voi aduce aminte de tine, de nu voi pune înainte Ierusalimul, ca început al bucuriei mele!”
Psalm 137.5–6

„Ierusalimul este cel mai renumit oraş din Răsărit.”
Plinius cel Bătrân, *Naturalis Historia*, 5.15

Capitolul 1 – Lumea lui David

Primul rege: canaanenii

Când David a cucerit cetatea Sionuiui, Ierusalimul era deja străvechi. Dar nu era nici măcar oraş, ci doar o mică fortăreaţă în munţi, într-un ţinut care avea să poarte mai multe denumiri – Canaan, Iudeea, Iudeea, Israel, Palestina, Ţara Sfântă pentru creştini, Ţara Făgăduinţei pentru evrei. Acest teritoriu, de numai 160 kilometri lăţime şi 240 kilometri lungime, se întinde din sud-estul Mediteranei până la râul Iordan. Câmpiile sale mănoase din zona de coastă ofereau cea mai bună cale de acces pentru invadatori şi negustorii care călătoreau între Egipt şi imperiile din Răsărit. Dar Ierusalimul, acest oraş izolat şi îndepărtat, situat la 50 de kilometri distanţă de cel mai apropiat ţărm, departe de rutele comerciale, se înălţa semeţ în mijlocul pustietăţii aurii de pe dealurile stâncoase ale Iudeei, cu văgăuni şi grohotişuri, expus iernilor reci, câteodată zăpezilor, şi verilor secetoase. Şi totuşi, crestele acestor dealuri neprietenoase ofereau siguranţă; iar un râu ce curgea mai jos, în vale, era suficient ca să alimenteze un oraş.

Imaginea romantică a Oraşului lui David este cu mult mai animată decât o arată faptele istorice verificabile. În negura preistoriei Ierusalimului, fragmentele de ceramică, mormintele săpate în stâncă, bucăţile de ziduri, inscripţiile din palatele regilor de demult şi sfânta Biblie sunt doar nişte crâmpeie de viaţă umană sclipind într-un întuneric de nepătruns, separate între ele de sute de ani. Ici-colo apar indicii răzleţe care aruncă o rază de lumină asupra vreunui moment oarecare din istoria unei civilizaţii dispărute, lăsând în beznă secole de viaţă – până ce o nouă scânteie apare şi iluminează o altă imagine. Doar izvoarele, munţii şi văile rămân aceleaşi, dar chiar şi acestea au fost redesenate, modificate şi umplute cu milenii de intemperii, rămăşiţe şi lucrări făcute de mâna omului. Cel puţin suntem siguri de un lucru sau, mai bine zis, nu suntem siguri decât de un singur lucru: pe vremea regelui David, sacralitatea, siguranţa acestui loc şi natura laolaltă au făcut din Ierusalim o fortăreaţă străveche ce părea imposibil de cucerit.

Oamenii trăiau aici încă din anul 5000 î.e.n. La începutul epocii bronzului, în jurul anului 3200 î.e.n., când mama tuturor oraşelor,

Uruk, aflat pe teritoriul de azi al Irakului, număra deja 40.000 de locuitori, iar, în apropiere, Ierihonul era un oraş fortificat, oamenii îşi îngropau morţii în morminte săpate în dealurile Ierusalimului şi începeau să-şi construiască mici adăposturi pătrate în ceea ce probabil era un sat înconjurat de un zid, pe un deal la poalele căruia curgea un izvor. Acest sat a fost atunci abandonat timp de mai mulţi ani. Ierusalimul de-abia se născuse pe vremea când faraonii egipteni din Vechiul Imperiu atingeau apogeul în construcţia piramidelor şi înălţau Măreţul Sfinx. Apoi, în anii 1900 î.e.n., pe vremea când în Creta înflorea civilizaţia minoică, regele Hammurabi urma să compileze codul legal din Babilon, iar bretonii se închinau la Stonehenge, a apărut un oraş numit Ursalim – derivat din Salem sau Shalem, zeul luceafărului de seară – a cărui existenţă este atestată de nişte fragmente de ceramică descoperite în apropiere de Luxor, în Egipt. Numele înseamnă probabil „Salem a întemeiat”[3].

Ierusalimul se dezvoltase ca o aşezare în jurul râului Gihon. Locuitorii săi, canaanenii, au tăiat un canal prin stânci până la un bazin aflat dincoace de zidurile cetăţii lor. Un tunel subteran fortificat le proteja accesul la sursa de apă. Cele mai recente săpături arheologice de aici arată că izvorul era apărat de un turn şi un zid masiv gros de şapte metri, făcut din blocuri de piatră de 3 tone. Este posibil ca turnul să fi servit şi ca templu pentru celebrarea sacralităţii cosmice a izvorului. În alte părţi ale Canaanului, regii-preoţi ridicau turnuri-temple fortificate. Mai sus pe dealuri, s-au găsit rămăşiţele unui zid ce împrejmuia oraşul, cel mai vechi din Ierusalim. Canaanenii s-au dovedit a fi cei mai impresionanţi constructori din Ierusalim până la Irod cel Mare, aproape 2.000 de ani mai târziu.

Locuitorii Ierusalimului au devenit supuşi ai Egiptului care cucerise Palestina în 1458 î.e.n. Garnizoanele egiptene ocupau oraşele Jaffa şi Gaza din apropiere, în 1350 î.e.n., regele Ierusalimului îl ruga înspăimântat pe suzeranul său, Akhenaton, faraonul Noului Regat al Egiptului, să-i trimită ajutoare – măcar

3 În această perioadă, faraonii egipteni aspirau să guverneze Canaanul, dar nu se ştie cu certitudine dacă ei au controlat efectiv această ţară. Se poate ca ei să fi folosit aceste simboluri de pe vasele ceramice pentru a-i blestema pe suveranii locali care îi sfidau sau pentru a-şi exprima aspiraţiile în acest sens. De-a lungul timpului, au existat mai multe teorii referitoare la aceste fragmente, ceea ce demonstrează că arheologia este atât o problemă de interpretare, cât şi una ştiinţifică. Mult timp s-a crezut că egiptenii au spart aceste vase pentru a blestema sau dezonora locurile ale căror nume apăreau pe ele – de aici şi denumirea lor de „texte de execraţie”.

„cincizeci de arcaşi” – pentru a-şi apăra micul regat de agresiunea regilor vecini şi hoardelor de jefuitori. Regele Abdi-Hepa numea această cetate „capitala Ţinutului Ierusalimului, al cărei nume este Beit Shulmani”, Casa Bunăstării. Poate că tocmai cuvântul „Shulman” stă la originea lui „Salem” din denumirea oraşului.

Abdi-Hepa era un mărunt conducător într-o lume dominată la sud de egipteni, la nord de hitiţi (pe teritoriul Turciei actuale) şi la nord-vest de grecii micenieni care vor declanşa războiul troian. Prenumele regelui este vest-semitic – semite fiind numeroase limbi şi popoare din Orientul Mijlociu, care se presupune că se trag din Sem, fiul lui Noe. Prin urmare, este posibil ca Abdi-Hepa să fi venit de pe undeva din nord-estul Mediteranei. Rugăminţile lui, găsite în arhiva faraonului, sunt disperate şi linguşitoare, fiind primele cuvinte cunoscute ale unui ierusalimit.[4]

> „La picioarele regelui am căzut de 7 şi de încă 7 ori. Iată fapta ce-au făcut-o Milkily şi Shuwardatu împotriva acestui pământ – ei au condus oştirea din Gezer […] împotriva legii Regelui […] Ţinutul Regelui a căzut în mâinile acelor habiru [jefuitori]. Iar acum un oraş aparţinând Ierusalimului a căzut în mâinile oamenilor din Qiltu. Fie ca Regele să asculte rugămintea lui Abdi-Hepa, servitorul său, şi să trimită arcaşi.”

Nu ni se spune mai mult, dar indiferent ce s-a întâmplat cu acest rege încolţit de atacatori, un secol mai târziu, locuitorii Ierusalimului au construit structuri terasate abrupte, în aval de râul Gihon, pe dealul Ofel, care au rezistat până astăzi, fundaţia unei cetăţi sau a unui templu al Salemului.

Aceste ziduri, turnuri şi terase rezistente au făcut parte din cetatea canaaneană cunoscută sub numele de Sion, pe care David o va cuceri. În timpul secolului al XIII-lea î.e.n., iebuseii au ocupat Ierusalimul. Dar pe-atunci, vechea lume mediteraneeană era

---

4 Există în jur de 380 de scrisori scrise în akkadiană pe nişte tăbliţe de lut ars, adresate de căpeteniile locale faraonului eretic Amenhotep IV (1352–1336), care a instaurat cultul soarelui în locul tradiţionalului panteon cu numeroşi zei egipteni; el şi-a schimbat numele în Akhenaton. Arhiva regală a ministerului său de externe, Casa Corespondenţei Faraonului, a fost descoperită în 1887 în noua sa capitală Akhetaten, azi El-Amarna, la sud de Cairo. O teorie sugerează că habiru erau vechii evrei/israeliţi, însă cuvântul apare peste tot în Orientul Mijlociu în această perioadă, pentru a-i numi pe aceşti jefuitori – în akkadiană înseamnă „rătăcitor”. Este posibil ca vechii evrei să fi fost descendenţi ai unui mic grup de habiru.

răscolită de valurile de invadatori din zona Mării Egee, numiţi Popoarele Mării.

În faţa acestui vârtej de năvăliri şi migraţii, imperiile au dat înapoi. Hitiţii au fost decimaţi, micenienii au fost distruşi nu se ştie cum, Egiptul a fost zguduit – şi pentru prima dată şi-au făcut apariţia evreii.

Avraam la Ierusalim: israeliţii

Această nouă „Epocă întunecată", care a durat trei secole, le-a permis evreilor, cunoscuţi şi sub numele de „israeliţi", un popor necunoscut care îl venera pe Dumnezeu, să se stabilească şi să întemeieze un regat în ţinutul îngust al Canaanului. Traseul lor îl aflăm din povestiri despre facerea lumii, despre originea lor şi relaţia lor cu Dumnezeu. Ei au transmis aceste tradiţii ce au fost consemnate în textele ebraice sacre, iar mai târziu au fost adunate în cele Cinci Cărţi ale lui Moise, Pentateuhul, şi în prima parte a scripturilor evreieşti, Tanahul. Biblia a devenit Cartea Cărţilor, dar nu constituie un singur document. Este o bibliotecă mistică alcătuită din texte ce se întrepătrund, ale unor autori anonimi care le-au scris şi le-au editat în momente diferite, în scopuri divergente.

Această operă sacră ce se întinde pe atât de multe epoci, scrisă de atâtea mâini, cuprinde unele fapte istorice demonstrabile, relatări mistice neprobate, versuri de o mare frumuseţe lirică şi numeroase pasaje misterioase, ininteligibile, poate codificate sau poate traduse greşit. În cea mai mare parte este scrisă nu pentru a povesti nişte evenimente, ci pentru a promova un adevăr mai înalt – relaţia dintre un popor şi Dumnezeul său. Pentru un credincios, Biblia este pur şi simplu rodul revelaţiei divine. Pentru un istoric, este o sursă contradictorie, nesigură, repetitivă[5], şi totuşi de o inestimabilă valoare, adesea singura disponibilă – dar în acelaşi timp este prima şi

---

5 Facerea apare de două ori în Geneza 1.1–2.3 şi 2.4–2.5. Există două genealogii ale lui Adam, două povestiri despre potop, două cuceriri ale Ierusalimului, două povestiri în care Dumnezeu schimbă numele lui Iacob în Israel. Anacronismele sunt numeroase – de exemplu, prezenţa filistenilor şi arameilor în Geneză, când de fapt ei încă nu sosiseră în Canaan. Cămilele ca animale de povară apar prea devreme. Specialiştii sunt de părere că primele cărţi ale Bibliei au fost scrise de diferite grupuri de autori, unul care îl evidenţia pe El, zeul canaanean, celălalt pe Iahve, unicul Dumnezeu al israeliţilor.

cea mai măreaţă istorie a Ierusalimului.

Potrivit Genezei, prima Carte a Bibliei, părintele fondator al poporului evreu a fost Avraam – despre care se spune că a venit din Ur (în Irakul de azi) pentru a se aşeza în Hebron. Acest oraş se afla în Canaan, ţinutul promis lui de către Dumnezeu, care i-a schimbat numele în „Tatăl popoarelor” – Avraam. În peregrinările sale, Avraam s-a întâlnit cu Melchisedec, preotul-rege al Salemului, în numele lui El-Elyon, Dumnezeu Cel Preaînalt. Este prima menţionare a oraşului în Biblie şi sugerează că Ierusalimul era deja un sanctuar canaanean condus de preoţi-regi. Mai târziu, Dumnezeu l-a încercat pe Avraam poruncindu-i să-l sacrifice pe fiul său Isaac pe un munte din „ţara lui Moria” – identificat ca fiind Muntele Moria, muntele Templului din Ierusalim.

Iacob, nepotul neascultător al lui Avraam, s-a folosit de un vicleşug pentru a pune mâna pe moştenirea sa, dar şi-a răscumpărat greşeala într-o încleştare cu un străin care s-a dovedit a fi Dumnezeu, de unde şi noul său nume, Israel – „cel ce se luptă cu Dumnezeu”. Astfel s-a născut poporul evreu, a cărui relaţie cu Dumnezeu avea să fie atât de pasională şi frământată. Israel a fost tatăl fondatorilor celor douăsprezece triburi care au emigrat în Egipt. Povestirile despre aceşti aşa-zişi patriarhi sunt atât de contradictorii, încât este imposibilă datarea lor din punct de vedere istoric.

După 430 de ani, Cartea Exodului povesteşte că israeliţii, muncind ca sclavi pentru a construi oraşele faraonului, reuşesc să scape miraculos din Egipt cu ajutorul lui Dumnezeu (eveniment încă celebrat la Sărbătoarea Paştelui evreiesc) şi sub conducerea unui prinţ evreu pe nume Moise. În timp ce rătăceau prin Sinai, Dumnezeu i-a transmis lui Moise cele Zece Porunci. Dacă israeliţii trăiau şi se închinau conform acestor legi, Dumnezeu le promitea ţara Canaanului. Când Moise a vrut să ştie cine este acest Dumnezeu şi a întrebat „Care este numele tău?”, a primit acest răspuns de o măreţie ce l-a lăsat fără grai: „EU SUNT CEL CE SUNT”, un Dumnezeu fără nume, redat în ebraică sub forma YHWH: Iahve sau Iehova, cum greşit l-au transcris creştinii mai târziu.[6]

Numeroase popoare semite s-au stabilit în Egipt. Probabil Ramses II cel Mare a fost faraonul care i-a obligat pe evrei să muncească la

---

6 După ce s-a ridicat Templul din Ierusalim, numai marele preot, o dată pe an, avea voie să rostească tetragrama YHWH, şi chiar în ziua de azi li se interzice evreilor s-o rostească. Ei preferă să folosească Adonai (Domnul) sau simplu HaShem (Numele ce nu trebuie rostit).

construirea oraşelor sale. Moise avea un nume egiptean, ceea ce sugerează cel puţin faptul că el era originar de acolo; şi nu avem motive să ne îndoim că primul lider charismatic din religiile monoteiste – Moise sau cineva asemenea lui – a primit această revelaţie divină deoarece aşa încep toate religiile. Tradiţia unui popor semit care a scăpat de opresiune este plauzibilă, dar rămâne imposibil de datat.

Pe Muntele Nebo, Moise a avut o viziune a Ţării Făgăduinţei, dar a murit înainte să ajungă la ea. Succesorul său, Ioşua, a fost cel care i-a condus pe israeliţi în Canaan. Biblia descrie călătoria lor ca pe o zbatere sângeroasă şi o colonizare progresivă. Nu există dovezi arheologice ale unei cuceriri, însă coloniştii au găsit numeroase sate fără ziduri de apărare în ţinuturile muntoase ale Iudeei.[7] Un mic grup de israeliţi fugiţi din Egipt s-a numărat probabil printre aceştia. Ei erau uniţi de credinţa lor într-un singur Dumnezeu – Iahve – pe care îl venerau într-un templu mobil, un cort în care se păstra un cufăr sacru, din lemn, Chivotul Legii. Poate faptul că spuneau poveştile auzite de la patriarhii lor fondatori a contribuit la dezvoltarea identităţii lor. Multe dintre aceste tradiţii, de la Adam şi Grădina Edenului până la Avraam, vor fi mai târziu respectate nu doar de evrei, ci şi de creştini şi musulmani – şi vor avea în centrul lor Ierusalimul.

Pentru prima dată, israeliţii se aflau foarte aproape de oraş.

---

7 Istoria invadării Canaanului de către israeliţi este ea însăşi un câmp de luptă între teorii complicate şi în general neverificabile. Dar se pare că atacul asupra Ierihonului, ale cărui ziduri au fost dărâmate de Ioşua, este doar o legendă: Ierihonul era mai vechi decât Ierusalimul. (În anul 2010, Autoritatea Palestiniană a sărbătorit aniversarea a 10.000 de ani de la apariţia acestuia – deşi nu există o dată exactă.) Totuşi, Ierihonul a fost abandonat o perioadă de timp şi nu există vestigii ale zidurilor lui. Ipoteza cuceririi este greu de acceptat literalmente deoarece luptele (aşa cum se povesteşte în Cartea lui Iosua Navi) au loc de obicei într-un spaţiu foarte restrâns. Într-adevăr, Betel, în apropiere de Ierusalim, se numără printre cele câteva oraşe cucerite din Cartea Judecătorilor şi practic a fost distrus în secolul al XIII-lea. Se poate ca israeliţii să fi fost mult mai paşnici şi mai toleranţi decât se pretindeau a fi.

2 – Ascensiunea lui David

Tânărul David

Ioşua şi-a stabilit cartierul general la Sichem, în nordul Ierusalimului, unde a construit un altar pentru Iahve. Ierusalimul era teritoriul iebuseilor conduşi de regele Adonizedec, nume ce arată că era probabil un teocrat. Adonizedec i s-a opus lui Ioşua, dar a fost înfrânt. Şi totuşi, „fiii lui Iuda nu i-au putut alunga" pe iebusei care „trăiesc laolaltă cu ei în Ierusalim până-n ziua de astăzi". În jurul anului 1200 î.e.n., Merneptah, fiul lui Ramses cel Mare şi probabil faraonul care a fost nevoit să-i elibereze pe israeliţi, se confrunta cu atacurile Popoarelor Mării – ceea ce producea instabilitate în vechile imperii din Orientul Apropiat. Faraonul a intrat în Canaan pentru a restabili ordinea. Când s-a întors acasă, şi-a inscripţionat succesul pe zidurile templului din Teba, declarând că a înfrânt Popoarele Mării, a recuperat Ashkelon şi a masacrat un popor care acum apare pentru prima dată în istorie: „Israelul a fost distrus, iar sămânţa lui nu mai există".

Israelul încă nu era regat, ci, mai degrabă, aşa cum se menţionează în Cartea Judecătorilor, o confederaţie de triburi conduse de bătrâni, care se aflau acum în faţa unui nou duşman: filistenii. Originari din zona Mării Egee şi numărându-se printre Popoarele Mării, aceştia au cucerit coasta Canaanului, construind cinci oraşe prospere unde ţeseau pânzeturi, produceau vase din ceramică roşie şi neagră şi venerau mai mulţi zei. Israeliţii, păstori care trăiau în sate mici de munte, nu făceau faţă filistenilor, oameni civilizaţi, a căror infanterie era echipată cu platoşe greceşti, apărătoare pentru picioare şi coifuri şi folosea arme de luptă corp la corp, fiind adversari redutabili pentru greoaiele care de luptă ale egiptenilor.

Israeliţii au ales nişte războinici charismatici – Judecătorii – pentru a lupta împotriva filistenilor şi canaanenilor. Un verset în general neglijat din Cartea Judecătorilor spune că, la un moment dat, israeliţii au capturat şi incendiat Ierusalimul; dacă este aşa, ei nu au reuşit să-l păstreze.

La bătălia de la Ebenezer, în preajma anului 1050 î.e.n., filistenii i-au înfrânt pe israeliţi, le-au distrus sanctuarul de la Silo, au capturat Chivotul Legii, simbolul sacru al lui Iahve, şi au înaintat în zona deluroasă din jurul Ierusalimului. Ameninţaţi cu anihilarea şi dorind

să fie „asemenea altor naţii”, israeliţii au decis să-şi pună un rege ales de Dumnezeu. S-au dus la Samuel, un bătrân profet de-al lor. Profeţii nu erau prezicători ai viitorului, ci nişte analişti ai prezentului – în greacă, *propheteia* înseamnă a interpreta voia zeilor. Israeliţii aveau nevoie de un comandant militar: Samuel l-a ales pe Saul, un tânăr războinic pe care l-a uns cu ulei sfânt. Conducând din cetatea de pe Ghibeon (Tell al-Ful), aflată la doar cinci kilometri nord de Ierusalim, această „căpetenie peste poporul Meu Israel” a dovedit că este demn de încrederea acordată, înfrângându-i pe moabiţi, edomiţi şi filisteni. Dar Saul nu era potrivit pentru tron: „Un duh rău de la Domnul îl chinuia”.

Aflat în faţa unui rege labil psihic, Samuel a început să caute în secret pe altcineva. El a simţit binecuvântarea geniului printre cei opt fii ai lui Iesei din Betleem: David, cel mai mic, „era bălan, cu ochii frumoşi şi plăcut la faţă. Atunci Domnul a zis: «Scoală de-l unge, căci acesta este»”. David, de asemenea, „ştie să cânte, [este] om voinic şi războinic, priceput la vorbă”. El s-a dovedit a fi cel mai remarcabil şi mai desăvârşit personaj din Vechiul Testament. Creatorul sfântului Ierusalim era poet, cuceritor, criminal, soţ adulterin, un rege sfânt prin excelenţă, dar şi un aventurier plin de cusururi.

Samuel l-a adus pe tânărul David la curtea regelui Saul, care l-a făcut purtătorul său de arme. Când regele era chinuit de nebunie, David îşi folosea darul cu care fusese înzestrat de Dumnezeu: a cântat la harpă şi „lui Saul îi era mai uşor şi mai bine”. Talentul muzical al lui David face parte din charisma sa: o parte din psalmii ce-i sunt atribuiţi ar putea fi chiar ai lui.

Filistenii au intrat în valea terebinţilor. Saul şi armata lui le-au ieşit în întâmpinare. Filistenii l-au adus pe uriaşul luptător Goliat din Gat[8], a cărui armură contrasta cu ţinuta săracă a israeliţilor. Temându-se că va fi o luptă inegală, Saul s-a simţit probabil uşurat, deşi sceptic, în momentul în care David a cerut să încerce să-l înfrunte pe Goliat. David şi-a ales „cinci pietre lucii din pârâu” şi, aruncând cu praştia o piatră, „lovi pe filistean în frunte, aşa încât piatra se înfipse în fruntea lui”.[9] I-a tăiat capul filisteanului căzut la

---

8 Datorită Bibliei, cuvântul „filistin” a fost adoptat pentru a defini lipsa de cultură (în ciuda dezvoltării culturale a acestui popor). Filistenii au împrumutat numele lor şi ţinutului care a devenit Palestina romană, iar de aici Palestina.

9 Pe vremea aceea, praştia nu era o jucărie pentru copii, ci o armă eficientă: în inscripţiile de la Beni Hasan din Egipt, luptătorii cu praştia apar alături

pământ, iar israeliţii i-au pus pe fugă pe filisteni până în oraşul lor Ecron. Indiferent cum s-au întâmplat lucrurile, povestea arată că tânărul David şi-a câştigat un renume de războinic.[10]

Saul l-a promovat pe David, iar femeile au ieşit în stradă şi au cântat zicând „Saul a biruit mii, iar David zeci de mii”. Ionatan, fiul lui Saul, era prieten cu David, iar Mical, fiica lui, era îndrăgostită de el. Saul le-a permis să se căsătorească, dar în sinea lui era chinuit de invidie: de două ori a încercat să-şi omoare ginerele cu o suliţă. Prinţesa Mical i-a salvat viaţa lui David, ajutându-l să scape pe o fereastră a castelului, iar acesta a găsit apoi adăpost la preoţii din Nob. Regele îl urmăreşte, porunceşte uciderea tuturor preoţilor, mai puţin unul, dar David scapă din nou. Trăieşte ca un fugar şi devine căpetenia a 600 de tâlhari. De două ori reuşeşte să se strecoare până la regele care dormea, dar îi cruţă viaţa, făcându-l pe Saul să plângă: „Tu eşti mai bun decât mine”.

În cele din urmă, David se refugiază la regele filistean din Gat care îi acordă un domeniu la Ţiclag. Filistenii invadează din nou Iudeea şi îl înfrâng pe Saul pe muntele Ghelboa. Fiul său Ionatan este ucis, iar regele se sinucide cu propria sabie.

3 – Regatul şi Templul

David: oraşul regal

În tabăra lui David îşi face apariţia un tânăr care spune că l-a omorât pe Saul: „Eu am ucis pe unsul Domnului”. David îl ucide pe mesager, apoi deplânge moartea lui Saul şi Ionatan în versuri care au dăinuit până azi:

„Podoaba ta, Israele, a fost doborâtă pe înălţimile tale! Cum au căzut vitejii! Fiicele lui Israel, plângeţi pe Saul, cel ce v-a îmbrăcat

---

de arcaşi. Inscripţiile regale din Egipt şi Asiria arată că luptătorii cu praştia constituiau unităţi obişnuite ale armatelor imperiale în lumea antică. Se spune că aceşti luptători bine instruiţi foloseau pietre special şlefuite de dimensiunea unei mingi de tenis pe care puteau să le lanseze cu o viteză de 150–250 km/h.

10 „David” a fost nume de războinic sau nume de rege? Biblia povesteşte de două ori confruntarea cu Goliat, iar în cea de-a doua versiune îl numeşte Elhanan, un băiat-erou israelit: să fi fost acesta numele real al lui David?

în purpură cu podoabe şi v-a pus pe haine podoabe de aur! […] Saul şi Ionatan, cei iubiţi şi uniţi în viaţa lor, nici la moarte nu s-au despărţit. Fost-au mai iuţi decât vulturii şi mai puternici decât leii […] Cum au căzut cei viteji! Pierit-a arma de război!”

În acest moment de restrişte, triburile din sudul Iudeei l-au uns rege pe David în capitala Hebron, în timp ce Işboşet, singurul fiu supravieţuitor al lui Saul, i-a succedat lui Saul la conducerea triburilor din nordul Israelului. După un război de şapte ani, Işboşet este ucis, iar triburile din nord îl ung rege tot pe David. Monarhia este unificată, iar ruptura dintre Israel şi Iudeea a fost vindecată doar de charisma lui David.

Ierusalimul, cunoscut sub numele de Iebus, după numele locuitorilor săi, iebusei, se afla la sud de Ghibeon, bastionul lui Saul. David şi armata lui au înaintat până la cetatea Sion, ale cărei fortificaţii au fost recent descoperite în apropierea râului Gihon.[11] Se spune că Sionul era de nepătruns, iar cum a reuşit David să-l cucerească rămâne un mister. În Biblie se spune că iebuseii îi aduceau pe meterezele cetăţii pe orbi şi pe ologi, avertizând astfel pe oricine îndrăznea să-i atace că va păţi la fel. Dar nu se ştie cum, regele a reuşit să pătrundă în oraş – prin ceea ce Biblia ebraică numeşte *zinnor*. Acesta era probabil un tunel pentru apă din reţeaua care acum a fost dezgropată pe dealul Ofel sau poate numele vreunei formule magice. În orice caz, „David a luat cetatea Sionului: aceasta este cetatea lui David”.

Poate că această cucerire a fost doar o lovitură de palat. David nu i-a măcelărit pe iebusei, în schimb i-a integrat în curtea şi armata sa cosmopolită. El a schimbat numele de Sion în cetatea lui David, a reparat zidurile şi a adus Chivotul Legii (recuperat în timpul luptei) la Ierusalim. Acest obiect era într-atât de sacru, încât unul dintre

11 Aici se află situl arheologic unde s-au făcut cele mai ample excavări din lume. Actualele săpături arheologice în jurul izvorului, sub îndrumarea profesorului Ronny Reich, reprezintă cea de-a douăsprezecea lucrare efectuată în această zonă şi au scos la lumină fortificaţiile din Canaan descrise în primul capitol. În anul 1867, arheologul britanic Charles Warren a descoperit un puţ care permitea accesul de la Ofel până jos la izvor. Mult timp s-a crezut că Puţul lui Warren a fost făcut de mâna omului şi că locuitorii Ierusalimului coborau găleţi pentru a scoate apă. Dar ultimele săpături au infirmat această teorie: se pare că Puţul lui Warren era natural. De fapt, apa curgea într-un bazin artificial amenajat în piatră, păzit de un turn şi ziduri uriaşe.

oamenii care îl transportau a fost ucis, iar David s-a văzut nevoit să-l încredinţeze unui om din Gat până va putea fi adus în siguranţă. „Aşa au adus David şi tot poporul chivotul Domnului cu strigăte şi sunete de trâmbiţă”. Purtând haine sacerdotale, „David sărea şi juca înaintea Domnului”. În schimb, Domnul i-a promis lui David: „Casa ta va fi neclintită, regatul tău va rămâne veşnic”. După secole de lupte, David declară că Iahve şi-a găsit o casă într-un oraş sfânt.

Mical, fiica lui Saul, râde dispreţuitor de soţul său şi de supunerea lui faţă de Dumnezeu, pe care o consideră o manifestare de vanitate vulgară. În timp ce primele cărţi ale Bibliei sunt un amestec de texte vechi şi povestiri scrise mult mai târziu, portretul complex şi lipsit de grandoare al lui David, pe care îl găsim în cea de-a doua Carte a lui Samuel şi Prima Carte a Regilor, răzbate cu atâta claritate, încât pare a se baza pe memoria unui curtean de-al său.

David a ales această fortăreaţă drept capitală deoarece ea nu aparţinea nici triburilor din nord, nici celor din sudul Iudeei. El a adus scuturile aurite ale duşmanilor săi învinşi la Ierusalim, unde şi-a construit un palat, importând lemn de cedru de la aliaţii săi fenicieni din Tir. Se spune că David a cucerit un regat ce se întindea din Liban până la graniţele Egiptului, şi spre răsărit până în Iordania şi Siria de azi, având chiar şi o garnizoană la Damasc. Singura noastră sursă despre David este Biblia: între anii 1200 şi 850 î.e.n., imperiile din Egipt şi Irak erau în declin şi au lăsat puţine date despre conducătorii lor, dar au lăsat şi un vid de putere. Fără îndoială că David a existat: o inscripţie descoperită în 1993 la Tel Dan, în nordul Israelului, datând din secolul al IX-lea î.e.n., arată că regii Iudeei făceau parte din Casa lui David, ceea ce demonstrează că David a fost fondatorul regatului.

Şi totuşi, Ierusalimul lui David era mic. Pe timpul acela, oraşul Babilon, situat în Irakul de azi, se întindea pe 1100 de hectare; chiar şi oraşul Hazor din apropiere se întindea pe 100 de hectare. Probabil că Ierusalimul nu depăşea 10 hectare, destul cât să adăpostească aproximativ 1.200 de oameni în preajma Citadelei. Dar descoperirea recentă a unor fortificaţii mai sus de izvorul Gihon demonstrează că Sionul lui David era mult mai mare decât s-a crezut anterior, chiar dacă nu semăna nici pe departe cu o capitală imperială.[12] Descrierea

12 Dimensiunea Oraşului lui David este în prezent subiect de discuţii între minimaliştii care susţin că era doar o modestă citadelă a unei căpetenii tribale şi maximaliştii care acceptă ideea capitalei imperiale din istorisirile biblice. Până la descoperirea inscripţiei de la Tel Dan, minimaliştii

regatului lui David, cucerit cu ajutorul mercenarilor cretani, filisteni şi hitiţi, pare de asemenea plauzibilă, deşi în Biblie se exagerează. Nu era decât o federaţie tribală menţinută prin personalitatea lui David. Mult mai târziu, macabeii vor demonstra cât de repede pot nişte războinici dinamici să cucerească imperiul iudaic profitând de un vid de putere.

Într-o seară, pe când se plimba pe acoperişul palatului său, David „a văzut […] o femeie scăldându-se şi femeia aceasta era foarte frumoasă. Atunci David a trimis să se cerceteze cine este acea femeie. Şi i s-a spus că este Batşeba". Femeia era soţia lui Urie, heteul, unul dintre căpitanii săi mercenari. David a chemat-o la el, iar „ea a venit la el şi el s-a culcat cu ea", lăsând-o însărcinată. Regele i-a poruncit comandantului său Ioab să-l aducă pe soţul femeii, care lupta în război pe teritoriul Iordaniei de azi. Când a venit Urie, David i-a poruncit să se ducă la el acasă şi „să-şi spele picioarele", deşi în realitate voia ca el să se culce cu Batşeba ca să creadă că aceasta a rămas însărcinată cu el. Dar Urie a refuzat şi David i-a poruncit să ducă următoarea scrisoare lui Ioab: „Puneţi pe Urie unde va fi luptă mai crâncenă […] ca să fie lovit şi ucis". Urie este omorât.

Batşeba a devenit nevasta favorită a lui David, dar profetul Natan i-a istorisit regelui o poveste despre un om bogat care avea de toate, dar tot a furat singurul miel al unui om sărac. David a fost îngrozit de această nedreptate: „Omul care a făcut aceasta este vrednic de moarte!" „*Tu* eşti omul care a făcut aceasta", i-a replicat Natan. Regele şi-a dat seama că a comis o crimă oribilă. El şi Batşeba au pierdut primul copil născut din acest păcat – dar cel de-al doilea fiu, Solomon, a supravieţuit.

Curtea lui David nu era nici pe departe o curte ideală condusă de un rege sfânt, ci semăna mai degrabă cu o adevărată groapă cu lei, judecând după detaliile pe care le cunoaştem şi care sună verosimil. Aşa cum se întâmplă în cazul imperiilor construite în jurul unui om puternic, când David a căzut bolnav, au început să apară şi fisurile: fiii săi se luptau pentru succesiune. Amnon, fiul mai mare, se aştepta probabil să urce pe tron, dar favoritul regelui era fratele vitreg al lui

extremişti sugerau chiar că nici David n-ar fi existat, atrăgând atenţia asupra faptului că, în afară de Biblie, nu există dovezi arheologice. În anul 2005, dr. Eilat Mazor a anunţat că a descoperit palatul regelui David. Informaţia a fost primită cu mari rezerve, dar se pare că săpăturile făcute de aceasta au scos la lumină o importantă clădire publică din secolul al X-lea, care, împreună cu fortificaţiile canaanene şi structurile terasate, ar fi alcătuit citadela lui David.

Amnon, răsfăţatul şi ambiţiosul Abesalom, cu părul bogat şi înfăţişare fără cusur: „În tot Israelul nu era bărbat aşa de frumos ca Abesalom şi aşa de lăudat ca el”.

Abesalom: ascensiunea şi căderea unui prinţ

După ce Amnon a ademenit-o în casa sa pe Tamara, sora lui Abesalom, şi a violat-o, Abesalom a pus ca Amnon să fie omorât în afara Ierusalimului. În timp ce David jelea, Abesalom a fugit din capitală şi s-a întors abia după trei ani. Regele şi favoritul său s-au împăcat: Abesalom a făcut o plecăciune până la pământ în faţa tronului, iar David l-a sărutat. Dar prinţul Abesalom nu-şi putea înfrâna ambiţiile. El defila prin Ierusalim în carul său, însoţit de cincizeci de oameni alergând înaintea lui. El a subminat puterea tatălui său – „Abesalom a furat inima lui Israel” – şi şi-a instalat propria curte rebelă la Hebron.

Oamenii se înghesuiau să-l vadă pe Abesalom, strălucitor ca un soare ce răsărea. Dar David şi-a mai recăpătat din vigoarea lui de altădată: el a luat Chivotul Legii, emblema graţiei lui Dumnezeu, apoi a părăsit Ierusalimul. În timp ce Abesalom se instala la Ierusalim, fostul rege îşi aduna toate forţele. „Cruţaţi-mi pe băiatul Abesalom”, i-a spus David generalului său Ioab. Când trupele lui David i-au masacrat pe rebeli în pădurea lui Efraim, Abesalom a fugit călare pe un catâr. Minunatul său păr i-a adus ghinion: „Catârul a fugit cu el pe sub crăcile unui stejar mare, părul lui Abesalom s-a încurcat în crengile stejarului, şi el a rămas spânzurat în văzduh, iar catârul de sub el s-a dus înainte”. Când l-a găsit pe Abesalom atârnând de copac, Ioab l-a omorât şi i-a îngropat trupul într-o râpă adâncă, şi nu sub stâlpul de aducere-aminte pe care prinţul rebel şi-l construise.[13] „Dar băiatul Abesalom este sănătos?”, a întrebat împăratul îngrijorat.

---

13 Piramida, cunoscută sub numele de Stâlpul lui Abesalom din Valea Cedrilor, a fost menţionată pentru prima dată de Beniamin de Tudela în anul 1170 e.n. şi nu datează din anul 1000 î.e.n. Este, de fapt, un mormânt din secolul I î.e.n. În Evul Mediu, evreii, care nu aveau voie să intre în oraş şi nici la Zidul Plângerii, se rugau în apropiere de acest Stâlp. Chiar şi la începutul secolului XX, evreii aflaţi în trecere pe aici obişnuiau să scuipe sau să arunce cu pietre în el, manifestându-şi dezgustul faţă de lipsa de loialitate a lui Abesalom.

Când David a auzit că prinţul a murit, a început să se tânguie: „O, fiul meu Abesalom, fiul meu! Fiul meu Abesalom! Mai bine muream eu în locul tău! Abesalom, Abesalom, fiul meu”. În timp ce foametea şi ciuma se răspândeau în regat, David s-a urcat pe Muntele Moria şi a văzut îngerul morţii care ameninţa Ierusalimul. El a avut o teofanie, o revelaţie divină, în care i se poruncea să ridice acolo un altar. Mai exista un altar în Ierusalim condus de preoţi-regi. Unul dintre locuitorii oraşului, Aravna Iebuseul, deţinea pământ pe Muntele Moria, ceea ce sugerează că oraşul se extinsese de la Ofel până la muntele din apropiere. „Şi a cumpărat David aria şi boii cu cincizeci de sicii de argint. Şi a ridicat David acolo jertfelnic Domnului şi a adus arderi de tot şi jertfe de împăcare”. David plănuia să ridice acolo un templu şi a poruncit să se aducă lemn de cedru de la Abibaal, regele fenician din Tir. Era un moment de vârf al carierei lui, să aducă împreună pe Dumnezeu şi poporul său, să unească Israelul şi Iudeea şi să facă din Ierusalim o capitală sfântă. Dar n-a fost să fie. Dumnezeu i-a spus lui David: „Să nu zideşti lăcaş numelui Meu, căci eşti un om războinic şi ai vărsat sânge”.

Acum, când David era „bătrân şi bolnav”, supuşii şi fiii săi complotau pentru a-i lua tronul. Un alt fiu de-al său, Adonia, încerca să obţină tronul, în timp ce graţioasa concubină Abişag i-a fost prezentată regelui pentru a-i distrage atenţia. Dar cei care unelteau împotriva lui David au subestimat-o pe Batşeba.

Solomon: Templul

Batşeba revendica tronul pentru fiul ei, Solomon. David i-a chemat la el pe preotul Ţadoc şi pe profetul Natan, care l-au însoţit pe Solomon călare pe catârul regelui până la sfântul izvor Gihon. Acolo el a fost uns rege. Trâmbiţele au sunat şi poporul s-a înveselit. Adonia, auzind de această sărbătoare, s-a refugiat în altar, iar Solomon i-a promis că-i va cruţa viaţa.

După o carieră extraordinară în care i-a unit pe israeliţi şi a făcut din Ierusalim oraşul Domnului, David a murit, nu înainte de a-i porunci lui Solomon să construiască Templul pe Muntele Moria. Autorii Bibliei, care au scris timp de patru secole după aceea pentru a-i informa pe contemporanii lor, l-au transformat pe David dintr-un om cu defecte în întruchiparea regelui sfânt. David a fost îngropat în

Oraşul lui David.[14] Fiul său a fost cu totul altfel. Solomon avea să ducă până la capăt această misiune sacră – dar, deocamdată, în anul 970 î.e.n., domnia sa a început cu o sângeroasă reglare de conturi.

Batşeba, regina-mamă, îi cere lui Solomon să-i permită fratelui său vitreg, Adonia, să se căsătorească cu Abişag, ultima concubină a regelui David. „Ceri şi împărăţia pentru el?”, a replicat sarcastic Solomon, poruncind uciderea lui Adonia şi o epurare în rândul gărzilor tatălui său. Această poveste este ultima din cele spuse de istoricul de la curtea lui David, dar în acelaşi timp este singura imagine a lui Solomon ca om, căci mai apoi el devine stereotipul unui împărat extraordinar, plin de măreţie şi profundă înţelepciune. Tot ce avea Solomon era mai mare şi mai bun decât ce aveau regii obişnuiţi: din înţelepciunea lui au izvorât 3.000 de proverbe şi 1.005 cântece, haremul său cuprindea 700 de neveste şi 300 de concubine, iar armata sa număra 12.000 de cavaleri şi 1.400 de care. Toate aceste valoroase piese de tehnologie militară erau cantonate în oraşele sale fortificate Meghido, Ghezer şi Hazor, iar flota era ancorată la Eţion-Gheber, în Golful Acaba.

Solomon făcea comerţ cu Egiptul şi Cilicia, cumpărând mirodenii şi aur, care şi cai. Organiza expediţii comerciale în Sudan şi Somalia alături de aliatul său, Hiram din Tir, regele fenician. El a găzduit-o pe împărăteasa din Seba (probabil Saba, în Yemenul de astăzi), care a venit la Ierusalim „cu un alai foarte mare şi cu cămile care aduceau mirodenii, aur foarte mult şi pietre scumpe”. Aurul provenea din Ophir, probabil India; bronzul era din propriile sale mine. El a înfrumuseţat Ierusalimul graţie bogăţiei de care dispunea: „Împăratul a făcut ca argintul să fie tot aşa de obişnuit la Ierusalim ca pietrele, şi cedrii tot aşa de mulţi ca smochinii din Egipt care cresc pe câmpie”. Cea mai grăitoare dovadă a prestigiului său în afara graniţelor imperiului a fost căsătoria sa cu fiica faraonului. Faraonii nu-şi măritau aproape niciodată fiicele cu prinţi străini – şi mai ales nu cu iudei parveniţi care până mai ieri erau şefi de triburi de păstori. Dar Egiptul, altădată atât de măreţ, se afla într-un aşa

14 Câteva secole mai târziu, se spune că regele macabeu Ioan Hircan a jefuit mormântul lui David pentru a plăti un cuceritor străin. Două mii de ani mai târziu, în timpul Regatului cruciat, muncitorii care reparau Cenaclul de pe Muntele Sionului, unde Iisus a luat ultima cină, au descoperit o cameră despre care s-a crezut că este mormântul lui David. Aceasta a devenit un loc venerat de evrei, creştini şi musulmani deopotrivă. Dar adevăratul loc în care se află mormântul lui David rămâne necunoscut.

haos încât faraonul Siamun a invadat Ghezerul, nu foarte departe de Ierusalim, şi, probabil simţindu-se în pericol departe de casă, i-a oferit lui Solomon prada de război şi mâna fiicei sale, onoare extraordinară pe vremea aceea. Însă Templul din Ierusalim, plănuit de tatăl său, a fost capodopera lui Solomon.

„Casa Domnului" avea să se înalţe chiar lângă palatul regal al lui Solomon, într-o acropolă imperială sacră, descrisă în Biblie, care se mândrea cu săli şi palate de o grandoare uimitoare, acoperite cu aur şi lemn de cedru, inclusiv Casa Pădurii Libanului şi Sala Colonadelor, unde oficia regele.

Aceasta nu a fost singura realizare a israeliţilor. Fenicienii, care trăiau în oraşe-stat independente de-a lungul coastei libaneze, erau cei mai rafinaţi artizani şi comercianţi navigatori din zona mediteraneeană, renumiţi pentru purpura din Tir, de la care li se trage şi numele (*phoinix* înseamnă purpură) şi pentru inventarea alfabetului. Regele Hiram din Tir furniza nu doar lemnul de abanos şi de cedru, ci şi meşterii care lucrau ornamentele din aur şi argint. Totul era din „aur curat".

Templul nu era un simplu altar, era Casa lui Dumnezeu însuşi, un complex alcătuit din trei părţi, înălţându-se pe o suprafaţă de 10 pe 35 metri şi împrejmuit de un zid. Mai întâi era un pridvor cu doi stâlpi uriaşi de aramă, Iacin şi Boaz, înalţi de 10 metri, împodobiţi cu rodii şi crini, care dădea spre o curte imensă, descoperită şi flancată din trei părţi cu camere pe două nivele în care probabil se păstra arhiva sau tezaurul regal. Pridvorul se deschidea spre o sală sacră: de-a lungul pereţilor se găseau zece lămpi de aur. O masă din aur pentru pâinile punerii înainte se afla în faţa unui altar pentru jertfe, un bazin cu apă şi nişte postamente pe roţi deasupra cărora erau aşezate lighene pentru purificare, şi un bazin din bronz numit Marea. Treptele duceau la Sfânta Sfintelor[15], o cămăruţă păzită de doi

15 Unde era Sfânta Sfintelor? Aceasta este astăzi un subiect politic exploziv şi constituie o chestiune greu de rezolvat pentru orice acord de pace israeliano-palestinian cu privire la o împărţire a Ierusalimului. Există mai multe teorii în funcţie de dimensiunea Muntelui Templului, care a fost extins mai târziu de Irod cel Mare. Majoritatea specialiştilor cred că se ridica pe stânca din interiorul Domului Stâncii musulman. Unii susţin că această misterioasă cavernă galbenă şi întortocheată a fost la origine o cavernă funerară datând din jurul anului 2000 î.e.n. Şi se pare că s-a păstrat şi în tradiţia populară: când exilaţii s-au întors din Babilon în jurul anului 540 î.e.n., se spune că au găsit aici craniul lui Aravna Iebuseul. Mishna, o compilaţie de tradiţii orale ale evreilor din secolul al II-lea e.n., o numeşte

heruvimi cu aripile desfăcute, înalţi de cinci metri, din lemn de măslin acoperit cu foiţă de aur.

Dar Solomon a pus pe primul loc propria lui măreţie. I-au trebuit şapte ani ca să termine templul şi treisprezece pentru a-şi construi propriul palat, care era şi mai mare. În Casa Domnului trebuia să fie linişte, aşa că „nici ciocan, nici topor, nici orice altă unealtă de fier nu s-au auzit la zidirea lui”: meşterii fenicieni şlefuiau pietrele, ciopleau lemnul de cedru şi de chiparos, lucrau ornamentele din argint, bronz şi aur în Tir, după care le trimiteau la Ierusalim. Împăratul Solomon a fortificat Muntele Moria, extinzându-i zidurile vechi: de aceea denumirea de „Sion” se referea atât la citadela originală, cât şi la noul Munte al Templului.

Când a terminat totul, Solomon i-a adunat pe oameni ca să-i vadă pe preoţi aducând Chivotul Legii, un cufăr din lemn de acacia, din cortul în care era păstrat în cetatea Sionului, Oraşul lui David, până în Templul de pe Muntele Moria. Solomon a adus jertfe la altar, apoi preoţii au transportat Chivotul în Sfânta Sfintelor şi l-au aşezat sub aripile celor doi imenşi heruvimi din aur. În Sfânta Sfintelor nu se mai afla nimic, doar heruvimii şi Chivotul, iar acesta – având doar 1,3 pe 0,8 metri – conţinea tablele Legii lui Moise. Era un loc atât de sacru, încât accesul publicului era interzis: în acest vid rezida divinitatea austeră, fără înfăţişare, a lui Iahve, o idee întâlnită doar la israeliţi.

Când preotul a ieşit afară, „norul” Prezenţei Divine, „slava Domnului umpluse casa Domnului”. Solomon a sfinţit Templul înaintea poporului său, adresându-i-se lui Dumnezeu: „Eu ţi-am zidit templul pentru locuinţă, în care Tu să petreci în veci”, iar Dumnezeu i-a răspuns lui Solomon: „Voi întări tronul regatului tău peste Israel în veci, precum i-am grăit lui David, tatăl tău”. Aceasta a devenit prima dintre sărbătorile religioase care s-au transformat în mari pelerinaje din calendarul evreiesc: „Solomon aducea de trei ori pe an arderi de tot şi jertfe de împăcare pe jertfelnicul pe care-l zidise Domnului”. În acel moment, noţiunea de sfinţenie a lumii iudaice, creştine şi musulmane şi-a găsit locul etern. Evreii şi alte popoare ale

---

Mormântul Abisului, săpat de „teama oricărui mormânt din adâncuri”. Musulmanii îi spuneau „Fântâna Sufletelor”. Evreii şi musulmanii cred că aici a fost creat Adam şi tot aici Avraam a fost cât pe ce să îl sacrifice pe Isaac. Este posibil ca, în anul 691 e.n., califul Abd al-Malik să fi ales acest loc pentru înălţarea Domului cel puţin pentru a crea un succesor musulman al Templului. Pentru evrei, Stânca reprezintă piatra de temelie a Templului.

Cărţii cred că Prezenţa Divină nu a părăsit niciodată Muntele Templului. Ierusalimul va deveni locul suprem pe pământ unde omul poate să comunice cu Divinitatea.

Solomon: declinul

Toate Ierusalimele ideale, noi şi vechi, celeste şi temporale, se bazează pe descrierea dată de Biblie oraşului lui Solomon. Dar nu există altă sursă care să-l confirme şi nu s-au găsit vestigiile Templului său.

Este un lucru mai puţin surprinzător decât pare. Nu se pot face excavaţii pe Muntele Templului din motive politice şi religioase şi, chiar dacă s-ar permite efectuarea acestor excavaţii, probabil că nu am găsi nicio urmă a Templului lui Solomon, deoarece acesta a fost distrus de cel puţin două ori, până în temelii cel puţin o dată, şi refăcut de nenumărate ori. Şi totuşi, aspectul şi dimensiunile Templului sunt plauzibile, chiar dacă autorii Bibliei i-au exagerat splendoarea. Templul lui Solomon era un templu tipic pentru vremea aceea. Templele fenicienilor, după care fusese construit şi cel al lui Solomon în mare parte, erau nişte administraţii publice prospere, gestionate de sute de funcţionari, prostituate sacre ale căror taxe intrau în venituri şi chiar frizeri pentru cei care voiau să-şi dedice părul zeilor. Construcţia templelor siriene descoperite peste tot în regiune, laolaltă cu toate obiectele lor sacre cum ar fi lavoarele, era foarte asemănătoare cu descrierile biblice ale sanctuarului lui Solomon.

Bogăţiile sale de aur şi fildeş sunt absolut credibile. Un secol mai târziu, regii Israelului guvernau din palate somptuoase în Samaria vecină, unde fildeşul lor a fost găsit de arheologi. În Biblie se spune că Solomon a dăruit Templului 500 de scuturi de aur într-o epocă în care izvoarele istorice atestă că aurul se găsea din belşug – importat din Ophir, dar egiptenii îl extrăgeau şi din minele din Nubia. După moartea lui Solomon, faraonul Sheshonq a fost plătit cu aurul din Templu când a ameninţat Ierusalimul. Mult timp s-a crezut că minele împăratului Solomon erau un mit, dar în Iordan s-au descoperit mine de cupru funcţionale pe timpul domniei sale. Şi dimensiunea armatei lui Solomon este plauzibilă, deoarece ştim că un rege al Israelului dispunea de 2.000 de care de luptă un secol mai târziu[16].

16 Biblia aminteşte de forţă reţele Meghido, Ghezer şi Haţor ca fiind cetăţi-grânare ale lui Solomon. Dar în dezbaterile secolului XXI, revizioniştii, în

Poate că măreţia lui Solomon a fost exagerată, dar declinul său pare foarte veridic: împăratul înţelepciunii a devenit un tiran nepopular care îşi finanţa extravaganţe monumentale prin taxe împovărătoare şi „pedeapsa cu biciul”. Spre dezgustul autorilor biblici monoteişti care au scris două secole mai târziu, Solomon se ruga la Iahve şi alte divinităţi locale şi de asemenea „iubea multe femei străine”.

Solomon s-a confruntat cu răscoalele din Edom, la sud, şi din Damasc, la nord, în timp ce generalul său, Ieroboam, pregătea o revoltă a triburilor nordice. Solomon a ordonat asasinarea lui Ieroboam, dar generalul a fugit în Egipt unde a obţinut sprijinul lui Sheshonq, faraonul de origine libiană al unui imperiu renăscut. Regatul lui Israel se clătina.

4 – Regii Iudeei 930–626 î.e.n.

Roboam contra Ieroboam: ruptura

După moartea lui Solomon în 930 î.e.n., după o domnie de patruzeci de ani, fiul său, Roboam, a chemat triburile la Sichem. Oamenii din nord l-au ales pe generalul Ieroboam să-i transmită tânărului rege că ei nu mai tolerează impozitele lui Solomon. „Eu şi mai greu voi face jugul vostru; tatăl meu v-a pedepsit cu bice, iar eu vă voi pedepsi cu scorpioni”, a replicat Roboam. Cele zece triburi nordice s-au răsculat şi l-au ales pe Ieroboam rege al unui nou regat separat al Israelului.

Roboam a rămas rege al Iudei; el era nepotul lui David şi deţinea Templul din Ierusalim, casa lui Iahve. Dar mult mai experimentatul Ieroboam, care şi-a instalat capitala la Sichem, s-a văzut în faţa următoarei situaţii: „Dacă poporul acesta va merge la Ierusalim

---

frunte cu profesorul Israel Finkelstein, afirmă că sunt de fapt palate în stil sirian construite un secol mai târziu, şi nu construcţiile lui Solomon. Alţi arheologi contestă datarea revizionistă. Ceramica negru pe roşu găsită în aceste situri aparţine sfârşitului de secol al X-lea î.e.n., perioadă în care se încadrează domnia lui Solomon şi invazia faraonului Sheshonq, la nouă ani după moartea regelui. Pe de altă parte, o nouă şi interesantă analiză a acestor edificii sugerează că ele erau într-adevăr imense grajduri din secolul al X-lea şi deci dovezi plauzibile ale puterii cavaleriei lui Solomon şi comerţului cu cai din zona Mediteranei. Disputele nu s-au încheiat.

pentru aducere de jertfă în templul Domnului, atunci inima poporului acestuia are să se întoarcă la domnul lor Roboam, regele lui Iuda; pe mine au să mă ucidă". Aşa că a ridicat două temple mai mici la Betel şi Dan, altare canaanene tradiţionale. Domnia lui Ieroboam a fost lungă şi glorioasă, dar nu a reuşit niciodată să se ridice la înălţimea Ierusalimului lui Roboam.

Uneori, cele două regate israelite se războiau între ele, alteori erau aliate. Începând cu anul 900 î.e.n., timp de aproape patru sute de ani, dinastia davidiană a condus Iudeea, o mică rămăşiţă în jurul oraşului Ierusalim unde se afla Templul, în timp ce, în nord, mult mai bogatul Israel a devenit o putere militară locală, aflat de multe ori sub dominaţia unor generali care preluau tronul prin sângeroase lovituri de palat. Unul dintre aceşti uzurpatori a omorât atâţia membri ai familiei guvernatoare, încât „n-a lăsat să scape nimeni din ai lui: nici rudă, nici prieten". Autorii Cărţilor Regilor şi Cronicilor, scrise două secole mai târziu, nu au fost preocupaţi de detaliile personale sau de stricta cronologie, ci i-au judecat pe conducători după loialitatea lor faţă de Dumnezeul Israelului. Din fericire, această epocă întunecată a luat sfârşit: inscripţiile găsite în Egipt şi Irak elucidează – şi în acelaşi timp confirmă – dogmele înverşunate din Biblie.

La nouă ani după moartea lui Solomon, Egiptul şi istoria au revenit la Ierusalim. Faraonul Sheshonq, care încurajase ruperea unităţii monarhiei israelite, a urcat de-a lungul coastei, apoi a înaintat spre Ierusalim. Bogăţiile Templului meritau un astfel de ocol. Regele Roboam a trebuit să-l plătească pe Sheshonq cu tezaurul Templului – aurul lui Solomon. Atacând ambele regate israelite, faraonul a devastat Meghido, pe litoral, unde a lăsat o inscripţie pe o stelă, lăudându-se cu victoriile lui: un fragment fascinant a supravieţuit până astăzi. La întoarcere, a descris succesul invaziei sale pe zidurile Templului lui Amon din Karnak. Un text hieroglific găsit la Bubastis, pe atunci capitala faraonului, arată că, la scurt timp după aceea, Osorkon, moştenitorul lui Sheshonq, a dăruit 383 de tone de aur templelor sale, probabil prada ce provenea din Ierusalim. Invazia lui Sheshonq este primul eveniment biblic confirmat de descoperirile arheologice.

După cincizeci de ani de lupte, cele două regate israelite au făcut pace. Regele Ahab al Israelului încheiase o căsătorie prestigioasă cu o prinţesă feniciană, care a devenit arhetipul biblic al femeii diabolice – tiranul corupt şi adoratoarea lui Baal şi a altor idoli. O

chema Izabela, şi ea împreună cu familia ei au ajuns să stăpânească Israelul – şi Ierusalimul, unde au adus dezastru şi măcel.

Izabela şi fiica ei, regina Ierusalimului

Izabela şi Ahab aveau o fiică pe nume Atalia, pe care au măritat-o cu Ioram, regele Iudeei: aceasta a venit într-un Ierusalim prosper – negustorii sirieni făceau comerţ în cartierul lor, flota iudee patrula în Marea Roşie, iar idolii canaaneni fuseseră îndepărtaţi din Templu. Dar fiica Izabelei n-a adus cu ea nici noroc, nici fericire.

Israeliţii au prosperat doar atunci când marile puteri erau inactive. Dar, în 854, Asiria, cu capitala la Ninive, pe teritoriul Irakului de azi, s-a ridicat din nou. Când regele asirian Salmanasar al III-lea a pornit să cucerească regatele siriene, Iudeea, Israelul şi Siria au format o coaliţie împotriva lui. La bătălia de la Karkar, regele Ahab a trimis 2.000 de care de luptă şi 10.000 de luptători şi, cu ajutorul iudeilor şi al altor regi sirieni, i-a oprit pe asirieni. Dar, după aceea, coaliţia s-a destrămat. Iudeii şi israeliţii s-au luptat cu sirienii; popoarele lor s-au răzvrătit.[17] Regele Ahab al Israelului a fost ucis de o săgeată – „câinii i-au lins sângele”. În Israel, un general pe nume Iehu s-a răzvrătit, a ucis toată familia regală – adunând capetele celor şaptezeci de fii ai lui Ahab într-un morman la porţile Samariei, şi l-a asasinat pe noul rege al Israelului, dar şi pe regele Iudeei aflat acolo în vizită. Cât despre regina Izabela, aceasta a fost aruncată de la fereastra palatului şi zdrobită sub roţile carelor de luptă.[18]

---

17 Regii Israelului şi Iudeei au pornit împreună împotriva lui Meşa, regele Moabului, care, pe o stelă, declara că şi-a sacrificat propriul fiu şi a reuşit să-i respingă pe invadatori. După aproape 3.000 de ani, în 1868, un beduin i-a arătat unui misionar german o piatră neagră de bazalt care a declanşat o cursă arheologică între Prusia, Franţa şi Anglia, ai căror agenţi căutau să câştige acest prestigios premiu imperial. Un trib de beduini a încercat să distrugă piatra, dar până la urmă au câştigat francezii. Afacerea a meritat toate eforturile. Uneori contrazicând Biblia, alteori confirmând-o, Meşa recunoaşte că Israelul cucerise Moabul, dar afirmă că s-a răzvrătit împotriva regelui Ahab şi apoi a înfrânt Israelul şi Iudeea – pe care o numeşte (după cea mai recentă traducere) „Casa lui David”, confirmând din nou existenţa lui David. Apoi el se laudă că a luat dintr-un oraş israelit cucerit „vasele lui Iahve”, prima menţionare a zeului israelit în afara Bibliei.

18 Potrivit Bibliei, regele Iehu al Israelului a restaurat cultul lui Iahve şi a distrus idolii lui Baal. Dar Biblia este mai interesată de relaţia lui cu Dumnezeu, decât de intrigile politice pe care ni le dezvăluie astăzi

Cadavrul Izabelei a fost lăsat pradă câinilor, dar, în 841 î.e.n., fiica ei, regina Atalia, a preluat puterea în Ierusalim şi i-a executat pe toţi prinţii davidieni (propriii ei nepoţi) pe care i-a găsit. Doar unul singur a scăpat – Ioaş. A doua Carte a Regilor – şi câteva descoperiri arheologice – ne arată pentru prima dată cum era viaţa în Ierusalim.

Micul prinţ a fost ascuns în complexul Templului, în timp ce fiica Izabelei, jumătate feniciană, jumătate israelită, a atras negustori cosmopoliţi şi adepţi ai lui Baal în mica ei capitală de munte. La Ierusalim a fost găsită o minunată porumbiţă din fildeş aşezată pe o rodie, mai mică de trei centimetri, care probabil era folosită pentru a decora o piesă de mobilier într-o mare casă din Ierusalim. Sigilii feniciene din lut – cunoscute sub numele de *bullae* – au fost găsite în bazinul stâncos de la poalele Oraşului lui David, decorate cu imaginile unor vase maritime şi simboluri sacre, cum ar fi un soare înaripat pe un tron, împreună cu 10.000 de schelete de peşti, probabil importate din zona mediteraneeană de aceşti negustori care cutreierau oceanele. Foarte curând, Atalia a devenit la fel de detestată ca Izabela. Preoţii ei idolatori i-au instalat în Templu pe Baal şi pe alţi zei. După şase ani, preotul Templului i-a chemat pe mai-marii Ierusalimului la o întâlnire secretă şi le-a spus despre existenţa micului prinţ, Ioaş – căruia aceştia i-au jurat imediat credinţă. Preotul a înarmat gărzile cu suliţele şi scuturile împăratului David, încă păstrate în Templu, apoi l-a uns rege pe copil în faţa mulţimii, strigând „Dumnezeu salvează regele” în sunete de trâmbiţe.

Regina a auzit „strigătele gărzilor şi poporului” şi a dat fuga de la palat până la Templul din apropiere unde se aduna mulţimea. „Trădare! Trădare!” a strigat ea, dar gărzile au prins-o, au târât-o departe de muntele sfânt şi au ucis-o în afara porţilor oraşului.

---

arheologia: probabil că Iehu beneficia de ajutor din Damasc, deoarece regele Hazael a lăsat stela de la Tel Dan în nordul Israelului, în care se laudă că a înfrânt şi alţi regi ai Casei lui Israel şi Casei lui David, dovadă arheologică a existenţei regelui David. Dar Iehu a trebuit să devină vasal al regelui asirian Salmanasar III. Pe Obeliscul Negru găsit la Nimrud şi care acum se află la British Museum, Iehu se pleacă în faţa lui Salmanasar care şade cu barba lui împletită, cu diademă pe cap, cu veşminte brodate şi sabia la şold, în faţa simbolului înaripat al puterii asiriene, adăpostit de o umbrelă ţinută de un slujitor. „Am primit”, spune Salmanasar, „argint, aur, un vas de aur, cupe de aur, găleţi de aur, plumb, un sceptru împărătesc, suliţe de vânătoare”. Iehu îngenuncheat este prima reprezentare istorică a unui israelit.

Preoţii lui Baal au fost linşaţi, iar idolii lor, sfărâmaţi.

Regele Ioaş a domnit timp de patruzeci de ani, până în 801 î.e.n., când a fost înfrânt în luptă de regele sirian, care a intrat în Ierusalim şi l-a obligat să plătească tribut cu „tot aurul ce se găsea în vistieriile" Templului. Regele Ioaş a fost omorât. Treizeci de ani mai târziu, un rege al Israelului a atacat Ierusalimul şi a jefuit Templul. De aici înainte, bogăţiile tot mai numeroase ale Templului au devenit o pradă tentantă.

În ciuda prosperităţii şi izolării sale, Ierusalimul nu putea rezista în faţa Asiriei, sub conducerea energică a unui nou rege: acest imperiu devorator începea din nou să se mişte. Regii Israelului şi Aram-Damascului au încercat să formeze o coaliţie pentru a le rezista asirienilor. Când regele Ahaz al Iudeei a refuzat să li se alăture, israelienii şi sirienii au asediat Ierusalimul. Nu au reuşit să treacă de zidurile recent fortificate, dar regele Ahaz i-a trimis lui Tiglat-Pileser al III-lea al Asiriei comoara Templului şi un mesaj prin care cerea ajutor. În anul 732, Asiria a anexat Siria şi a cotropit Israelul. La Ierusalim, regele Ahaz se frământa neştiind dacă să se supună Asiriei sau să lupte.

Isaia: Ierusalimul, frumoasa şi desfrânata

Isaia, prinţ, preot şi consilier politic al regelui, l-a sfătuit pe acesta să aştepte: Iahve va proteja Ierusalimul. Regele, zicea Isaia, va avea un fiu pe nume Emanuel – care înseamnă „Domnul este cu noi" – „căci prunc s-a născut nouă" care va fi „tare, biruitor, Domn al păcii, Părinte al veacului ce va să fie" şi „pacea Lui nu va avea hotar".

Cartea lui Isaia a avut cel puţin doi autori care au scris la o distanţă de două sute de ani unul de celălalt, dar acest prim Isaia nu a fost doar un proroc, ci şi un poet vizionar care, într-o epocă de neostoită expansiune asiriană, a fost primul care şi-a imaginat viaţa dincolo de distrugerea Templului, într-un Ierusalim mistic. „Am văzut pe Domnul stând pe un scaun înalt şi măreţ şi poalele hainelor Lui umpleau Templul… şi Templul s-a umplut de fum".

Isaia iubea „muntele sfânt" pe care îl vedea ca pe o femeie frumoasă, „muntele fiicei Sionului, colina Ierusalimului", uneori virtuoasă, alteori desfrânată. Posesia Ierusalimului nu însemna nimic fără divinitate şi cinste. Dar, dacă totul era pierdut şi „Ierusalimul este ruinat", va exista un nou Ierusalim mistic pentru toţi, „în fiecare adăpost", unde se propovăduia dragostea şi bunătatea: „Învăţaţi să

faceţi binele, căutaţi dreptatea, ocrotiţi pe cel apăsat, faceţi dreptate orfanului, apăraţi pe văduvă". Isaia a prezis un fenomen extraordinar: „Că muntele templului Domnului va fi întărit peste vârfurile munţilor şi se va ridica pe deasupra dealurilor: şi toate popoarele vor curge într-acolo". Legile, valorile şi istoria acestui oraş îndepărtat şi poate cucerit vor renaşte: „Multe popoare vor veni şi vor zice: veniţi să ne suim în muntele Domnului, în casa Dumnezeului lui Iacov, ca El să ne înveţe căile Sale şi să mergem pe cărările Sale. Căci din Sion va ieşi legea şi cuvântul lui Dumnezeu din Ierusalim. El va judeca neamurile". Isaia a prezis o Zi a Judecăţii când va veni un rege uns – Messia: „Preface-vor săbiile în fiare de pluguri şi lăncile lor în cosoare […] şi nu vor mai învăţa războiul". Morţii vor învia. „Lupul va locui laolaltă cu mielul şi leopardul se va culca lângă căprioară."

Aceste versuri înflăcărate au exprimat pentru prima dată deziderateleapocaliptice pe care le vom regăsi în toată istoria Ierusalimului până astăzi. Isaia a contribuit nu doar la formarea iudaismului, ci şi a creştinismului. Iisus Hristos l-a studiat pe Isaia, iar învăţăturile lui – de la distrugerea Templului şi ideea unui Ierusalim spiritual universal până la apărarea celor mărunţi şi oprimaţi – derivă din această viziune poetică. Iisus însuşi va fi privit ca un Emanuel al lui Isaia.

Regele Ahaz s-a deplasat la Damasc pentru a-şi arăta supunerea faţă de Tiglat-Pileser şi s-a întors de-acolo cu un altar în stil asirian pentru Templu. Când cuceritorul a murit în 727 î.e.n., Israelul s-a răsculat, dar noul rege asirian Sargon al II-lea a asediat capitala Samaria timp de trei ani, apoi a acaparat tot Israelul, deportând 27.000 de locuitori în Asiria. Zece din cele Douăsprezece Triburi, care trăiau în nordul regatului, aproape că au dispărut cu desăvârşire din istorie.[19] Evreii moderni sunt descendenţi ai ultimelor două triburi care au supravieţuit în regatul Iudeea. Copilul pe care Isaia îl salutase ca fiind Emanuel a devenit regele Iezechia, care nu a

19 Vechile comunităţi de evrei din Iran şi Irak pretind că sunt descendenţi ai celor Zece Triburi ale lui Israel deportate de asirieni, dar şi ai evreilor deportaţi mai târziu de babilonieni. Cele mai recente cercetări din domeniul geneticii demonstrează că aceşti evrei au fost într-adevăr separaţi de alte comunităţi de evrei în urmă cu aproximativ 2.500 de ani. Totuşi, căutarea acestor israeliţi dispăruţi a dat naştere la mii de teorii, unele de-a dreptul fanteziste: cele Zece Triburi au fost „descoperite" în locuri pe cât de diverse, pe atât de neaşteptate – de la amerindienii din America de Nord până la englezi.

fost Messia, dar a avut totuşi o calitate inestimabilă în viaţa politică: noroc. Iar urmele Ierusalimului din vremea sa au supravieţuit până astăzi.

Senaherib: un lup la stână

Iezechia a aşteptat douăzeci de ani ocazia de a se revolta împotriva Asiriei: mai întâi a scăpat de idoli, distrugând şarpele de bronz instalat în Templu, şi a chemat poporul să celebreze o versiune mai primitivă a Sărbătorii Paştelui într-un Ierusalim care pentru prima dată se extindea spre dealurile de vest[20]. Oraşul era plin de refugiaţi din nordul regatului şi probabil aceştia au adus cu ei unele manuscrise vechi conţinând istoria şi legendele israeliţilor. Cărturarii din Ierusalim au început să adune tradiţiile iudaice şi cele ale triburilor din nord: în final, aceste documente, scrise chiar în perioada în care grecii consemnau poemul epic al lui Homer, *Iliada*, vor deveni Biblie.

Când Sargon al II-lea a căzut în bătălia din 705, locuitorii Ierusalimului, Isaia însuşi, au sperat că moartea acestuia a marcat căderea unui imperiu malefic. Egiptul a promis sprijin; oraşul Babilonului s-a răzvrătit şi a trimis ambasadori la Iezechia, care a simţit că venise timpul lui: a intrat într-o nouă coaliţie împotriva Asiriei şi s-a pregătit de război. Din nefericire pentru iudei, noul mare rege al Asiriei era un războinic puternic şi de o energie inepuizabilă: numele său era Senaherib.

Acesta îşi zicea „Regele lumii, regele Asiriei” într-o epocă în care cele două titluri erau sinonime. Asiria se întindea din Golful Persic până în Cipru. Centrul regatului, situat în Irakul de azi, era apărat de munţi la nord şi de Eufrat la vest, dar era vulnerabil în faţa atacurilor

---

20 Două noi suburbii s-au dezvoltat în afara zidurilor Oraşului lui David şi Muntelui Templului: Makhtesh în Valea Tiropeană, între Muntele Moria şi colina de vest, şi Mishneh, chiar pe colina de vest, astăzi Cartierul Evreiesc. În mormintele din jurul oraşului au fost îngropaţi înalţi oficiali: „Acesta este [mormântul] lui […] yahu, Intendentul Regal”, scrie pe un mormânt din satul Silwan. „Aici nu există nici aur, nici argint, doar osemintele sale şi cele ale soţiei sale sclave – blestemat fie cel ce va deschide mormântul lui”. Blestemul nu a funcţionat: mormântul a fost jefuit, iar azi este o crescătorie de pui. Dar poate că acest intendent regal a fost de fapt slujitorul lui Iezechia, criticat de Isaia pentru că şi-a construit un mormânt grandios: numele scris ar putea fi „Shebnayahu”.

din sud şi est. Imperiul semăna cu un rechin care nu putea supravieţui decât dacă devora în permanenţă. Pentru asirieni, cucerirea era o datorie religioasă. Fiecare rege, când urca pe tron, jura să extindă ceea ce ei numeau „ţara zeului Assur” – ţara purta numele zeului suprem care o patrona. Regii erau mari preoţi şi totodată comandanţi militari care îşi conduceau personal armatele ce numărau 200.000 de oameni şi, asemenea tiranilor din epoca modernă, îşi terorizau supuşii prin violenţă şi ample acţiuni de deportare dintr-un capăt al imperiului în altul.

Trupul tatălui lui Senaherib nu a mai fost recuperat de pe câmpul de luptă, un semn cumplit al nemulţumirii divine, iar imperiul a început să se destrame. Dar Senaherib a înăbuşit toate revoltele şi, când a recucerit Babilonul, l-a distrus. Odată reinstaurată ordinea, el a încercat reconstrucţia capitalei Ninive, oraşul lui Ishtar, zeiţa războiului şi pasiunii, înfrumuseţând-o cu grădini irigate prin canale şi impunătorul său „Palat fără rival”. Regii asirieni făceau o propagandă intensă. Decoraţiunile triumfaliste de pe zidurile palatelor lor vorbeau despre victoriile asirienilor şi morţile groaznice ale duşmanilor traşi în ţeapă, jupuiţi de vii sau decapitaţi. Curtenii oraşelor cucerite defilau prin Ninive purtând capetele regilor lor ca nişte coliere macabre atârnate de gât. Dar probabil că astfel de brutalităţi nu le depăşeau pe cele ale altor cuceritori: egiptenii, de exemplu, aveau obiceiul să colecteze mâinile şi penisurile duşmanilor lor. Paradoxal, cea mai brutală epocă din istoria Asiriei lua sfârşit; Senaherib prefera să negocieze în măsura în care era posibil acest lucru.

Senaherib a îngropat arhiva realizărilor sale în fundaţia palatelor. În Irak, arheologii au descoperit vestigiile oraşului său care ne arată o Asirie ajunsă la apogeu, îmbogăţită prin cuceriri şi agricultură, administrată de scribi ale căror înscrisuri au fost păstrate în arhivele regale. Bibliotecile lor cuprindeau colecţii de semne prevestitoare care îi ajutau pe regi în luarea deciziilor, de incantaţii, ritualuri şi imnuri pentru păstrarea ajutorului divin, dar şi tăbliţe cu lucrări literare clasice cum ar fi *Epopeea lui Ghilgameş*. Pe lângă faptul că adorau mai mulţi zei, venerau figurine şi spirite magice şi invocau puterea divinităţii, asirienii studiau medicina şi scriau reţete de genul: „Dacă omul manifestă următoarele simptome, problema este… Se iau următoarele medicamente…”.

Prizonierii israeliţi, puşi la munci grele departe de casă, în strălucitoarele oraşe ale Asiriei, cu turnurile lor zigurate asemenea

Turnului Babel şi palatele lor decorate cu fresce, le considerau nişte metropole „de sânge, pline de minciună şi de silnicie, din care nu se mai curmă jaful!”. Profetul Naum vorbea despre „pocnet de bici, duruit cutremurător de roţi, cai în galop şi care de război care zdruncină pământul!”. Care de luptă cu opt spiţe la roată, armate uriaşe şi însuşi Senaherib se îndreptau spre Ierusalim, năpustindu-se, aşa cum se spune în Deuteronom, „ca un vultur”.

Tunelul lui Iezechia

Iezechia ştia ce orori se abătuseră asupra Babilonului. El a construit fortificaţii în jurul noilor cartiere ale Ierusalimului. Fragmente din acest „zid gros” de aproape opt metri au supravieţuit până astăzi în mai multe locuri, dar cele mai impresionante sunt cele din Cartierul Evreiesc. Pregătindu-se pentru asediu, el a pus două echipe de lucrători să sape în stâncă un tunel lung de 520 de metri care să lege râul Gihon din afara oraşului cu bazinul Siloam, la sud de Muntele Templului, mai jos de Oraşul lui David, care acum, mulţumită noilor sale fortificaţii, se întinde în interiorul zidurilor. Când cele două echipe s-au întâlnit săpând în adâncurile muntelui, au gravat o inscripţie ca o mărturie a realizării lor remarcabile:

„[Când tunelul] a fost săpat. Şi aşa a fost făcut. În timp ce [săpau cu] târnăcoape, fiecare om spre celălalt, şi când au mai rămas de tăiat vreo trei coţi, [ei au auzit] vocea unui om strigând la ceilalţi, căci era o fisură în stâncă la dreapta [şi la stânga], fiecare om spre celălalt, târnăcop spre târnăcop; şi apa a curs dinspre râu spre bazin pe o lungime de 1.200 de coţi şi înălţimea stâncii deasupra săpătorilor în piatră era de 100 de coţi.”[21]

---

21 În 1880, Jacob Eliahu, în vârstă de 16 ani, fiul unor evrei convertiţi la protestantism, a invitat un coleg de şcoală să exploreze tunelul de la Siloam. Amândoi erau fascinaţi de povestirea biblică din Regi 220.20: „Celelalte fapte ale lui Iezechia, toate isprăvile lui, şi cum a făcut iazul şi canalul de apă şi a adus apele în cetate, nu sunt scrise oare în cartea Cronicilor împăraţilor lui Iuda?” Jacob a pornit dintr-un capăt al tunelului, iar prietenul său, din celălalt, pipăind cu degetele semnele făcute cu dalta pe pereţi de către muncitori. Când semnele au schimbat direcţia, Jacob şi-a dat seama că se afla în locul în care s-au întâlnit cele două echipe şi acolo a descoperit o inscripţie. A ieşit prin celălalt capăt, unde a constatat că prietenul său renunţase demult; şi i-a îngrozit pe arabii din partea locului care credeau că

La nord de Muntele Templului, Iezechia a ridicat un stăvilar în vale pentru a crea unul din bazinele Betesda ca să aducă mai multă apă în oraş, şi se pare că a distribuit hrană – ulei, vin şi grâne – soldaţilor săi pregătiţi pentru asediu şi război. În mai multe locuri din Iudeea au fost găsite mânere de vase cu inscripţia *Imlk* – „pentru rege” – şi purtând emblema sa, un scarabeu cu patru aripi.

„Asirianul s-a năpustit ca un lup la stână”, scria Byron. Senaherib şi uriaşa lui armată erau acum foarte aproape de Ierusalim. Marele rege se deplasa, probabil ca mai toţi regii asirieni, într-un car uriaş tras de trei cai, la adăpostul unei umbrele de soare, cu caii minunat împodobiţi cu apărătoare de cap strălucitoare. El însuşi purta o mantie lungă şi brodată, o tiară conică, având o tunsoare dreaptă, barba lungă şi împletită, şi adesea purtând un arc în mâini şi la brâu o sabie într-o teacă decorată cu lei. Se vedea mai degrabă ca un leu, şi nu ca un vultur biblic sau lup byronian – regii asirieni purtau piei de leu pentru a-şi sărbători victoriile în Templul lui Ishtar, îşi decorau palatele cu sfincşi cu corp de leu şi practicau cu asiduitate vânătoarea de lei ca sport al marilor regi.

A ocolit Ierusalimul şi a asediat cel de-al doilea oraş al lui Iezechia, fortăreaţa Lachiş. Ştim din basoreliefurile palatului său din Ninive cum arătau trupele sale: asirienii, o armată imperială poliglotă, purtau părul împletit, erau îmbrăcaţi în tunici şi armuri, cu coifuri ascuţite împodobite cu pene, formând contingente de care de luptă, luptători cu suliţa, arcaşi şi trăgători. Construiau rampe de asediu, săpau tranşee sub ziduri, dispuneau de redutabile maşini de asediu cu vârful ascuţit, capabile să perforeze fortificaţiile. Arcaşii şi trăgătorii cu praştia lansau un tir distrugător, în timp ce infanteriştii lui Senaherib escaladau zidurile cu ajutorul scărilor. Arheologii au descoperit o groapă comună conţinând scheletele a 1.500 de bărbaţi, femei şi copii, unii traşi în ţeapă sau jupuiţi de vii, exact aşa cum arată basoreliefurile. Mulţimile de refugiaţi încercau să scape de măcel. Ierusalimul ştia la ce să se aştepte.

Senaherib a înfrânt repede o armată egipteană care venise în

în tunel se află un spirit sau un dragon. Apoi i-a povestit directorului şcolii, s-a răspândit zvonul şi un negustor grec s-a furişat în tunel şi a scos inscripţia, rupând-o din neatenţie. Acesta a fost prins de poliţia otomană. Inscripţia se află acum la Istanbul. Jacob Eliahu s-a alăturat apoi coloniştilor evanghelişti americani şi a fost adoptat de familia Spafford, fondatoare a coloniei. Jacob Spafford a devenit profesor la şcoala lor, povestindu-le elevilor despre tunel, fără să menţioneze niciodată că el a fost băiatul care a găsit inscripţia.

ajutorul lui Iezechia, a devastat Iudeea, apoi s-a apropiat de Ierusalim, aşezându-şi tabăra la nord, exact în acelaşi loc ales de Titus cu cinci sute de ani mai târziu.

Iezechia a otrăvit fântânile din afara Ierusalimului. Soldaţii lui, adunaţi pe noile metereze, purtau turbane cu apărătoare pentru urechi prinse sub bărbie, fustanele, jambiere şi cizme. Probabil că, în momentul în care a început atacul, s-a creat panică în oraş. Senaherib şi-a trimis generalii să ducă tratative – orice rezistenţă era inutilă. Profetul Mica a prezis distrugerea Sionului. Dar bătrânul Isaia a îndemnat la răbdare: Iahve va avea grijă.

Iezechia se ruga în Templu. Senaherib se mândrea că încercuise Ierusalimul „ca o pasăre în colivie”. Dar Isaia a avut dreptate: Dumnezeu a intervenit.

Manase: copilul sacrificat în valea iadului

„A ieşit îngerul Domnului şi a bătut în tabăra Asiriei […]; iar dimineaţa, la sculare, toţi erau morţi”. Asirienii şi-au ridicat imediat tabăra probabil pentru a reprima o revoltă în est. „Atunci, Senaherib, regele Asiriei […], a plecat”. Iahve i-a spus lui Senaherib: „În spatele tău clatină din cap fiica Ierusalimului”. Aceasta a fost versiunea Ierusalimului, dar în analele lui Senaherib se vorbeşte de tributul împovărător cerut lui Iezechia: 30 de talanţi de aur şi 800 de argint: se pare că acesta a fost nevoit să-l plătească pentru a scăpa. Senaherib a redus Iudeea la un petic de pământ puţin mai mare decât împrejurimile Ierusalimului şi se lăuda că a deportat 200.150 de locuitori.

Când Iezechia a murit la scurt timp după asediu, fiul său Manase a devenit un credincios vasal al Siriei. El a reprimat fără milă orice opoziţie din Ierusalim, s-a căsătorit cu o prinţesă arabă, a anulat reformele începute de tatăl său şi a instalat în Templu idolii Baal şi Aşerah. Dar cel mai cumplit lucru dintre toate, el a încurajat sacrificarea copiilor la *Tofet* – cuptorul aprins din Valea Hinom[22], în

22 În Geneza şi Exodul există unele indicii cu privire la sacrificarea de copii, inclusiv gestul lui Avraam de a-l sacrifica pe Isaac. Foarte mult timp sacrificiile umane au făcut parte din ritualurile canaanene şi feniciene. Mult mai târziu, istoricii romani şi greci au atribuit această practică ticăloasă cartaginezilor, descendenţi ai fenicienilor. Totuşi, existau foarte puţine dovezi până pe la începutul anilor 1920, când doi oficiali coloniali francezi din Tunisia au găsit un *tofet*, cu urne şi inscripţii îngropate într-un câmp.

sudul oraşului. Într-adevăr, „şi-a trecut şi pe fiul său prin foc […]”. Se spune că acolo erau duşi copiii însoţiţi de preoţi care băteau tobele ca să acopere ţipetele victimelor.

Din cauza lui Manase, Valea Hinom a devenit nu doar un loc al morţii, ci chiar Gheena, „iadul” în mitologia ebraică şi, mai târziu, creştină şi musulmană. Dacă Muntele Templului era raiul Ierusalimului, Gheena era infernul.

Apoi, în 626 î.e.n., Nabopolassar, un general caldeean, a preluat controlul Babilonului şi a început distrugerea imperiului asirian, faptele sale fiind consemnate în Cronicile Babiloniene. În anul 612 î.e.n., Ninive a căzut în mâinile babilonienilor aliaţi cu mezii. În 609 î.e.n., venirea la putere a lui Iosia, nepotul lui Manase, în vârstă de opt ani, părea să vestească o epocă de aur sub conducerea unui Messia.

5 – Târfa Babilonului 586–539 î.e.n.

Iosia: salvatorul revoluţionar

A fost o minune: maleficul imperiu al Asiriei s-a prăbuşit, iar regatul Iudeei era liber. Se pare că regele Iosia îşi extinsese regatul spre nord, pe fostul teritoriu al Israelului, la sud spre Marea Roşie şi la est spre Mediterană. Apoi, în al optsprezecelea an de domnie, marele preot Hilchia a găsit un vechi manuscris păstrat în arhivele Templului.

Iosia şi-a dat seama de puterea acestui document, o versiune mai veche a Cărţii Deuteronomului („A Doua Lege” în limba greacă), probabil unul dintre manuscrisele aduse în sud după căderea Israelului şi ascuns în Templu în timpul persecuţiilor lui Manase.

Acestea purtau literele MLK (ca în *motok*, ofrandă) şi conţineau oase calcinate de copii şi mesajul grăitor al tatălui uneia dintre victime: „Lui Baal l-a dăruit Bomilcar pe fiul său de sânge. Fie binecuvântat!”. Este posibil ca ele să fie din timpul lui Manase, ceea ce înseamnă că povestirile biblice sunt plauzibile. *Molok* (ofrandă) s-a transformat în cuvântul „Moloh” din Biblie, definiţia zeului crud şi, mai târziu, unul dintre îngerii căzuţi ai lui Satana în literatura occidentală, în special în Paradisul pierdut al lui Milton. În Ierusalim, Gheena a devenit nu doar iadul, ci şi locul în care Iuda şi-a investit arginţii câştigaţi prin trădare, iar în Evul Mediu, locul mormintelor comune.

După ce i-a adunat pe iudei la Templu, Iosia, stând lângă acest simbol totemic, pilonul regal, a anunţat legământul său cu Dumnezeul unic de a respecta Legea. Regele le-a ordonat cărturarilor să relateze vechea istorie a iudeilor, făcând legătura între patriarhii mistici, sfinţii împăraţi David şi Solomon şi istoria Ierusalimului într-un singur trecut care să explice prezentul. Aceasta a fost încă o etapă în crearea Bibliei. Într-adevăr, aceste legi au fost datate şi atribuite lui Moise, dar descrierea biblică a Templului lui Solomon reflecta neîndoielnic Ierusalimul – real, dar cel de mai târziu, din timpul lui Iosia, noul David. Aşadar, Muntele Sfânt a devenit nici mai mult, nici mai puţin decât *ha-Makom*, care în ebraică înseamnă Locul.

Regele a pus ca idolii să fie arşi în Valea Chedronului şi a izgonit din Templu bărbaţii care practicau prostituţia; a distrus cuptoarele unde erau sacrificaţi copii în Valea Iadului şi i-a omorât pe preoţii idolilor, zdrobind osemintele din altare[23]. Revoluţia lui Iosia pare să fi fost violentă, isterică şi puritană. Apoi a celebrat Sărbătoarea Paştelui. „Şi până la el n-a mai fost aşa rege”. Dar Iosia făcea un joc periculos. Când Necho, faraonul Egiptului, a înaintat cu armata de-a lungul coastei, Iosia, temându-se că a scăpat de asirieni numai pentru a intra sub dominaţia egipteană, s-a grăbit să-l oprească. În 609 î.e.n., faraonul i-a înfrânt pe iudei şi l-a omorât pe Iosia la Meghido. Iosia eşuase, însă domnia sa a fost mai influentă decât oricare alta de la David la Iisus. Totuşi, visul de independenţă s-a sfârşit la Meghido, care a devenit sinonim cu catastrofa: Armaghedon.

Faraonul a pornit spre Ierusalim şi l-a instalat pe tronul Iudei pe Ioiachim, fratele lui Iosia. Dar Egiptul nu a reuşit să împiedice ridicarea unui nou imperiu în Orientul Apropiat. În anul 605, Nabucodonosor, fiul regelui babilonian, i-a învins pe egipteni la Carchemish. Asiria a dispărut, Babilonul a moştenit Iudeea.

Dar în 597, regele Ioiachim a profitat de această instabilitate pentru a elibera Iudeea şi a cerut să se ţină post în toată ţara pentru

---

23 Reformele lui Iosia au constituit o etapă vitală în dezvoltarea iudaismului. Două mici suluri din argint au fost descoperite într-un mormânt din Valea Hinom, datând din această perioadă: în ele era gravată rugăciunea sacerdotală din Numerii 6.24–6 care s-a păstrat în slujba religioasă ebraică de azi. „Căci YHWH este izbăvitorul şi stânca noastră. Să te binecuvânteze YHWH şi să te păzească şi să caute asupra ta cu faţă veselă.”

a câştiga protecţia lui Dumnezeu. Profetul Ieremia, sfătuitorul său, l-a avertizat, în „Plângerile lui Ieremia”, că Domnul va distruge Ierusalimul. Regele Ioiachim a ars scrierile lui Ieremia în faţa poporului.[24] El s-a aliat cu Egiptul, dar n-a primit ajutor din partea egiptenilor şi astfel un nou cuceritor intra în Ierusalim.

Nabucodonosor

„În luna a şaptea a lui Kislev”, se spune în cronica lui Nabucodonosor, păstrată pe tăbliţe de lut, „regele babilonian a pornit spre ţara lui Hatti [Siria], a asediat Oraşul lui Iuda [Ierusalim] şi, în a doua zi a lunii lui Adar [16 martie 697], a luat oraşul şi l-a capturat pe rege”. Nabucodonosor a jefuit Templul şi l-a deportat pe rege împreună cu 10.000 de nobili, artizani şi tineri în Babilon. Acolo, Ioiachim s-a alăturat curţii învingătorului.

Nabucodonosor era fiul unui uzurpator, dar şi făuritorul unui imperiu activ, care se considera un reprezentant pe pământ al lui Bel-Marduk, zeul guvernator al Babilonului. Moştenind ferocitatea metodelor represive asiriene, el se arăta ca un model de pietate şi virtute. Acasă, „cei puternici îi jefuiau pe cei slabi”, dar Nabucodonosor „nu s-a odihnit nici zi, nici noapte, ci cu sfat şi cu înţelepciune insista” să facă dreptate. Probabil că iudeii care i-au fost victime n-au văzut în el aşa-zisul „Rege al Dreptăţii”.

Exilaţii din Iudeea s-au pomenit într-un oraş în comparaţie cu care Sionul părea doar un sătuc. În timp ce Ierusalimul avea câteva mii de locuitori, Babilonul se lăuda cu un sfert de milion şi era o metropolă atât de maiestuoasă şi de hedonistă, încât se spune că Ishtar, zeiţa dragostei şi războiului, se furişa pe străzi, sărutându-i pe favoriţii ei prin hanuri şi uliţe.

Nabucodonosor şi-a pus asupra Babilonului amprenta propriului său simţ estetic: un gigantism grandios în culoarea lui preferată, albastru precum cerul divin, care se reflecta în canalele măreţului Eufrat. Cele patru turnuri ale Porţii lui Ishtar erau faţetate cu

---

24 Oamenii de la curtea regelui trăiau şi lucrau în Oraşul lui David. O arhivă de 45 de *bullae* – sigilii din lut întărit în timpul incendierii oraşului – a fost descoperită într-o casă, pe care arheologii o numesc Casa bulelor. E clar că aici fusese secretariatul regelui: una dintre aceste *bullae* poartă inscripţia „Ghemaria, fiul lui Şafan”, numele scribului regal al regelui Ioiachim din cartea lui Ieremia. În plină perioadă de criză, regele moare şi este urmat la tron de fiul său Iehonia.

cărămizi emailate albastre, decorate cu tauri şi dragoni coloraţi cu galben şi ocru, ducând în bulevardul triumfal al oraşului, Calea Procesională. Palatul său – „un edificiu admirabil, un sanctuar scânteietor, reşedinţa mea regală”, după vorbele sale – era decorat cu lei gigantici. Grădinile Suspendate înfrumuseţau palatul de vară. În onoarea zeului Marduk, patronul Babilonului, Nabucodonosor a ridicat un zigurat, un turn imens cu şapte nivele şi multe trepte: Fundaţia Cerului şi Pământului era adevăratul Turn din Babel, unde se vorbeau numeroase limbi în ceea ce părea a fi capitala cosmopolită a întregului Orient Apropiat.

La Ierusalim, Nabucodonosor l-a pus pe tron pe Sedechia, unchiul regelui exilat. În 594, Sedechia s-a dus la Babilon pentru a arăta supunere faţă de Nabucodonosor, dar, la întoarcere, el a declanşat o revoltă, bântuit de profetul Ieremia care l-a avertizat că babilonienii vor distruge oraşul. Nabucodonosor a înaintat cu armata spre sud. Sedechia a cerut ajutor egiptenilor, care i-au trimis prea puţine forţe şi au fost repede înfrânţi. În Ierusalim, Ieremia, văzând panica şi paranoia de aici, a încercat să scape, dar a fost arestat la porţile oraşului. Regele, prins între dorinţa de a cere sfatul şi nevoia de a-l executa pentru trădare, l-a închis în temniţele din subsolul palatului regal. Timp de un an şi jumătate, Nabucodonosor a devastat Iudeea,[25] lăsând Ierusalimul la sfârşit.

În 587, Nabucodonosor a încercuit Ierusalimul cu un sistem de forturi şi un zid de asediu. „Era mare foamete în cetate”, scria Ieremia. Copiii „leşină de foame pe uliţe” şi existau semne de canibalism: „Fiica poporului meu a ajuns fără milă… Femeile, deşi miloase, au fiert cu mâinile lor copiii şi i-au mâncat în vremea căderii fiicei poporului meu”. Până şi cei bogaţi erau disperaţi, scria autorul „Plângerilor”: „Cei care au fost crescuţi în purpură se bucură acum de o grămadă de gunoi”, în căutare de hrană. Oamenii „rătăceau ca orbii pe uliţe”. Arheologii au descoperit o conductă de canalizare datând din perioada asediului: de obicei, iudeii se hrăneau cu linte,

---

25 Arheologii au descoperit fragmente de ceramică risipite şi inscripţionate cu mesaje – cunoscute sub numele de ostraca – îngropate în straturi de cenuşă la poarta cetăţii Lachiş: ele sunt indicii ale înaintării babilonienilor. Lachiş şi încă o cetate, Azeca, au rezistat cel mai mult, comunicând întreele şi cu Ierusalimul prin semnale cu ajutorul focului. În cetatea asediată Lachiş, comandantul iudeu Iauş a observat curând că nu se mai vedea niciun semnal luminos dinspre Azeca. După aceea a fost distrusă şi cetatea Lachiş în urma unor lupte sângeroase.

grâu şi orz, dar conţinutul canalizărilor arată că oamenii se hrăneau cu plante şi ierburi şi sufereau de boli provocate de paraziţi intestinali.

În ziua a 9-a a lunii Ab, august 586 î.e.n., după un an şi jumătate de asediu, Nabucodonosor a intrat în oraşul care a fost incendiat, probabil cu torţe aprinse şi săgeţi incendiare (vârfuri de săgeţi au fost descoperite în Cartierul Evreiesc de azi, într-un strat de funingine, cenuşă şi lemn carbonizat). Focul care a distrus casele a ars şi acele *bullae* din lut, sigiliile birocraţiei, care au devenit atât de dure, încât au supravieţuit până astăzi printre ruinele caselor arse. Ierusalimul a trecut prin toate devastările infernale prin care trec oraşele cucerite. Cei care au murit au fost mai norocoşi decât cei care au suferit de foame: „Pielea noastră s-a înnegrit ca un cuptor de văpaia foametei. Ei au batjocorit femeile în Sion; căpeteniile au fost spânzurate de mâna lor". Edomiţii din sud au năvălit în oraş să jefuiască, să petreacă şi să se bucure de distrugeri: „Bucură-te şi te veseleşte, fiica Edomului […] vei bea şi te vei lăsa goală!" Potrivit Psalmului 137, edomiţii i-au încurajat pe babilonieni: „Radeţi-l, radeţi-l din temelii! […] ferice de cine va apuca pe pruncii tăi şi-i va zdrobi de stâncă!" Babilonienii au distrus Ierusalimul, în timp ce, sub palatul regal, Ieremia a supravieţuit în temniţa sa.

Nabucodonosor: urâciunea pustiirii

Sedechia a reuşit să scape pe poarta oraşului până în apropiere de scăldătoarea Siloam, îndreptându-se spre câmpiile Ierihonului, dar babilonienii l-au prins pe rege şi l-au adus în faţa lui Nabucodonosor unde „s-a rostit o hotărâre împotriva lui. Fiii lui Sedechia au fost junghiaţi în faţa lui; apoi lui Sedechia i-au scos ochii, l-au legat cu lanţuri de aramă şi l-au dus la Babilon". Probabil că babilonienii l-au găsit pe Ieremia în temniţele împăratului deoarece l-au adus la Nabucodonosor, care se pare că a stat de vorbă cu el şi i l-a încredinţat căpeteniei gărzii imperiale, Nebuzaradan, cel ce se ocupa de Ierusalim. Nabucodonosor a deportat în Babilon 20.000 de iudei, dar Ieremia spune că a lăsat în urmă destui dintre cei săraci.

O lună mai târziu, Nabucodonosor a poruncit generalului său să distrugă oraşul. Nebuzaradan „a ars Casa Domnului, casa împăratului şi toate casele Ierusalimului" şi „a dărâmat zidurile dimprejurul Ierusalimului". Templul a fost distrus, obiectele de aur şi de argint au fost furate, iar Chivotul Legii a dispărut pentru

totdeauna. „Au pus foc Sfântului Tău locaş”, se spune în Psalmul 74. Preoţii au fost omorâţi în faţa lui Nabucodonosor. Aşa cum s-a întâmplat în timpul lui Titus, în anul 70, probabil că Templul şi palatul au fost dărâmate şi resturile lor duse în vale: „Vai! cum s-a înnegrit aurul, şi cum s-a schimbat aurul cel curat! Cum s-au risipit pietrele Sfântului Locaş pe la toate colţurile uliţelor!”[26]

Străzile erau pustii: „O, cum a rămas de batjocură cetatea cea cu mult popor altădată!” Cei înstăriţi au sărăcit: „Cei ce se hrăneau cu bucate alese leşină pe uliţe”. Vulpile ţopăiau pe muntele sterp al Sionului. În „Plângerile” lui Ieremia, iudeii jeleau „Ierusalimul însângerat […] ajuns de batjocură”: „Plânge amarnic noaptea, cu lacrimi pe obraz […] Niciunul din toţi cei ce o iubeau n-o mângâie”.

Probabil că distrugerea Templului nu semăna doar cu moartea unui oraş, ci cu moartea unei întregi naţiuni. „Toate căile Sionului sunt pline de jale şi nimeni nu mai vine la sărbătoare. Toate porţile (cetăţii) sunt pustii, preoţii ei suspină…

Aşa şi-a irosit fiica Sionului toată strălucirea! A căzut cununa de pe capul nostru!”

Părea a fi sfârşitul lumii sau, după cum se spune în Cartea lui Daniel, „urâciunea pustiirii”. Iudeii aveau să dispară asemenea altor popoare părăsite de zeii lor. Dar evreii au reuşit cumva să transforme această catastrofă într-o experienţă formatoare care a reînnoit sacralitatea Ierusalimului şi a creat un prototip pentru Ziua Judecăţii. Pentru toate cele trei religii, acest infern a făcut din Ierusalim locul sfârşitului de veac şi al venirii împărăţiei divine. Aceasta era Apocalipsa – provenind din cuvântul grecesc „revelaţie” – pe care avea s-o vestească Iisus. Pentru creştini, ea a devenit o aşteptare veşnică şi definitorie, în timp ce Mahomed va vedea în distrugerile produse de Nabucodonosor o dovadă a retragerii ajutorului divin

---

26 Nu s-a mai găsit nimic din Templu – doar capul de fildeş al unui sceptru sau toiag folosit în procesiuni, sculptat în formă de rodie, datând din secolul al VIII-lea şi purtând inscripţia: „Aparţine casei sfinţiei” (deşi unii contestă autenticitatea fragmentului). Dar Ieremia a fost surprinzător de precis: oamenii lui Nabucodonosor şi-au stabilit cartierul general în apropiere de Poarta mijlocie a oraşului pentru a organiza Iudeea, iar numele lor menţionate în Cartea lui Ieremia sunt confirmate de un text găsit în Babilon. Nabucodonosor l-a numit administrator regal pe Godolia, un conducător-marionetă al Iudei. Întrucât Ierusalimul era în ruine, el conducea din Mizpah, la nord, fiind sfătuit de Ieremia. Iudeii s-au răzvrătit şi l-au omorât pe Godolia, iar Ieremia a fost nevoit să se refugieze în Egipt, unde şi dispare din istorie.

acordat evreilor, deschizând astfel calea revelaţiei sale islamice.

În exilul babilonian, unii iudei au rămas fideli lui Dumnezeu şi Sionului. În timp ce poemele lui Homer deveneau epopeea naţională a grecilor, iudeii începeau să se definească prin propriile lor texte biblice şi amintirea oraşului lor îndepărtat: „La râul Babilonului, acolo am şezut şi am plâns, când ne-am adus aminte de Sion. În sălcii, în mijlocul lor, am atârnat harpele noastre". Dar chiar şi babilonienii, conform Psalmului 136, apreciau cântecele iudeilor: „Căci acolo cei ce ne-au robit pe noi ne-au cerut nouă cântare, zicând: cântaţi-ne nouă din cântările Sionului. Cum să cântăm cântarea Domnului în pământ străin?"

Şi totuşi acolo a început Biblia să prindă formă. În timp ce tinerii ierusalimiţi, precum Daniel, erau educaţi în casa regală, iar exilaţii de rang înalt deveneau babilonieni, iudeii au elaborat legi noi pentru a evidenţia particularităţile lor – ţineau Sabatul, practicau circumcizia, respectau perioada postului, adoptau nume evreieşti – deoarece căderea Ierusalimului demonstrase ce se putea întâmpla dacă nu respectau Legile lui Dumnezeu. Departe de Iudeea, iudeii deveneau evrei.[27]

Exilaţii au imortalizat Babilonul ca „mama desfrânatelor şi a urâciunilor pământului", dar imperiul a prosperat, iar inamicul lor, Nabucodonosor, a domnit timp de peste 40 de ani. Totuşi, Daniel pretinde că regele a înnebunit: „Şi a fost izgonit din neamul omenesc… mâncând iarbă ca boii" – o pedeapsă exemplară pentru fărădelegile lui (şi o minunată sursă de inspiraţie pentru picturile lui William Blake). Dacă răzbunarea nu era totală, măcar exilaţii puteau să se minuneze de ironiile sorţii în Babilon: Amel-Marduk, fiul lui Nabucodonosor, a fost o dezamăgire atât de mare pentru tatăl său,

---

27 Între 586 şi 400 î.e.n., misterioşii autori ai Bibliei, scribii şi preoţii care trăiau în Babilon, au prelucrat şi colaţionat cele Cinci Cărţi ale lui Moise, cunoscute sub numele de Tora în ebraică, combinând diferitele tradiţii legate de Dumnezeu, Iahve şi El. Aşa-numiţii deuteronomişti au rescris istoria şi au reformulat legea pentru a arăta neputinţa regilor şi supremaţia lui Dumnezeu. Ei au încorporat întâmplările inspirate de Babilon, cum ar fi Potopul, foarte asemănător cu Epopeea lui Ghilgameş, precum şi originile lui Avraam în apropiere de Ur şi bineînţeles Turnul Babel. Cartea lui Daniel a fost scrisă într-o perioadă lungă de timp: unele părţi au fost categoric scrise la începutul Exilului, altele, mai târziu. Nu ştim dacă a existat un personaj pe nume Daniel sau dacă a fost inventat. Cartea conţine şi foarte multe confuzii istorice pe care arheologii le-au clarificat cu ajutorul dovezilor găsite în Babilon în timpul săpăturilor din secolul al XIX-lea.

încât acesta l-a aruncat în temniţă, unde a făcut cunoştinţă cu Iehonia, regele Iudei.

Ospăţul lui Belşaţar

Când Amel-Marduk a devenit regele Babilonului, l-a eliberat pe prietenul său iudeu din temniţă. Dar în 556 î.e.n., dinastia a fost răsturnată: noul rege, Nabonide, l-a respins pe Bel-Marduk, zeul Babilonului, în favoarea lui Sân, zeul lunii, şi, contrar obiceiului, a părăsit oraşul şi s-a mutat la Teima, departe, în deşertul Arabiei. Nabonide s-a îmbolnăvit de o boală misterioasă şi cu siguranţă el (şi nu Nabucodonosor, cum spunea Daniel) este cel care şi-a pierdut minţile şi a început să „mănânce iarbă asemenea boilor”.

În absenţa regelui, regentul, fiul său Belşaţar (Baltazar), potrivit Bibliei, a organizat un banchet dezmăţat la care a folosit „pocale de aur şi argint pe care Nabucodonosor le luase de la Templul din Ierusalim”. Deodată, el a văzut pe un perete cuvintele Domnului: „MENE MENE TECHEL UFARSIN”. Decodificate, acestea erau nişte unităţi de măsură care avertizau că sfârşitul imperiului era aproape. Belşaţar a început să tremure. Pentru Târfa Babilonului, „zilele erau numărate”.

În 539 î.e.n., perşii au intrat în Babilon. Istoria evreilor abundă de salvări miraculoase. Aceasta a fost una dintre cele mai spectaculoase. După 47 de ani, „pe malurile râului Babilonului”, decizia unui singur om, o decizie de natură determinantă asemănătoare cu cea a lui David, a dus la renaşterea Sionului.

6 – Perşii 539–336 î.e.n.

Cirus cel Mare

Astyage, regele Mediei, în Persia Occidentală, a visat că fiica sa urma un pârâu de aur care înghiţea întregul său regat. Interpretarea pe care magii, preoţii persani, au dat-o acestui vis a fost că nepoţii săi îi vor ameninţa domnia. Astyage şi-a căsătorit fiica cu regele din Ansan, un vecin din est, slab şi inofensiv. Din această căsătorie a rezultat un moştenitor, Kourosh, care a devenit Cirus cel Mare. Astyage a visat iarăşi că o viţă-de-vie creştea dintre coapsele fecunde

ale fiicei sale până când a ajuns să-l umbrească pe el – o variantă politico-sexuală a lui *Jack şi vrejul de fasole*. Astyage i-a poruncit căpeteniei sale Harpagus să-l omoare pe micul Cirus, dar copilul a fost ascuns la un cioban. Când Astyage a aflat că Cirus trăia, l-a măcelărit pe fiul lui Harpagus şi i l-a servit acestuia la masă. A fost o masă pe care Harpagus nu o va uita sau ierta niciodată.

La moartea tatălui său, în 559 î.e.n., Cirus s-a întors şi şi-a recuperat regatul. Visele picante ale lui Astyage, aşa cum au fost ele povestite de istoricul grec Herodot, căruia îi plăcea să creadă că perşii decideau în afacerile lor în funcţie de nişte prevestiri cu tentă sexuală sau urinară, s-au adeverit: Cirus, sprijinit de Harpagus, l-a înfrânt pe bunicul său şi a unit mezii cu perşii. Lăsând Babilonul lui Baltazar la sud, Cirus s-a confruntat cu un alt potentat, Cresus, bogatul rege al Lidiei, în vestul Turciei. Cirus a pornit cu armata sa de cămilari pentru a-l lua prin surprindere pe Cresus chiar în capitala sa. Caii lidieni s-au speriat când au simţit mirosul cămilelor galopând. Cirus a învins, apoi şi-a îndreptat atenţia asupra Babilonului.

Metropola albastră a lui Nabucodonosor şi-a deschis porţile în faţa lui Cirus care, cu diplomaţie, a adus un omagiu lui Bel-Marduk, zeul babilonian neglijat. Căderea Babilonului i-a încurajat pe exilaţii evrei: „Căci Domnul a lucrat; izbucniţi în strigăte de bucurie, munţilor! Şi voi, pădurilor, cu toţi copacii voştri! Căci Domnul a răscumpărat pe Iacov, Şi-a arătat slava în Israel”. Cirus a moştenit imperiul babilonian, inclusiv Ierusalimul: „Toţi regii de pe pământ”, zicea el, „mi-au adus mare tribut şi mi-au sărutat picioarele când m-am instalat în Babilon”.

Cirus avea o concepţie diferită despre imperiul său. În timp ce asirienii şi babilonienii au construit imperii bazându-se pe masacrarea populaţiei şi pe deportări, Cirus oferea toleranţă religioasă în schimbul dominaţiei politice pentru „a uni popoarele într-un singur imperiu”[28].

28 Unul dintre decretele de toleranţă ale lui Cirus, găsit mai târziu inscripţionat pe un cilindru, i-a adus numele de Tatăl Drepturilor Omului, iar o copie a acestuia este expusă la intrarea în clădirea Naţiunilor Unite din New York. Dar el nu a fost un liberal. De exemplu, când a avut loc revolta din Sardis, capitala Lidiei, el a pus să fie măcelăriţi mii de locuitori. Cirus însuşi credea în Ahura Mazda, zeul înaripat al vieţii, înţelepciunii şi luminii la perşi, în numele căruia profetul perşilor arieni, Zarathustra, decretase că viaţa este o luptă între adevăr şi minciună, foc şi întuneric. Dar nu exista o religie de stat, doar acestă viziune politeistă asupra luminii şi întunericului

La scurt timp după aceea, regele Persiei a emis un decret care probabil i-a uimit pe evrei: „Domnul, Dumnezeul cerurilor mi-a dat toate împărăţiile pământului şi mi-a poruncit să-i zidesc o casă la Ierusalim. Cine dintre voi este din poporul Lui? Să se suie la Ierusalim şi să zidească acolo Casa Domnului, Dumnezeului lui Israel”.

Nu numai că-i trimitea acasă pe exilaţii iudei şi le garanta drepturile şi legile – fiind primul conducător care făcea aşa ceva –, dar le-a şi redat Ierusalimul şi s-a oferit să reconstruiască Templul. Cirus l-a numit pe Şeşbaţar, fiul ultimului rege, guvernator al Ierusalimului şi i-a returnat toate vasele Templului. Nu e de mirare că un profet iudeu a văzut în Cirus pe Messia. „El este păstorul Meu, el va împlini toate voile Mele. Şi despre Ierusalim am zis: să fie rezidit şi Templul să fie ridicat din temelii!”

Şeşbaţar s-a întors cu cei 42.360 de exilaţi în Ierusalim, în provincia lui Iehud – Iudeea.[29] În comparaţie cu măreţia Babilonului, oraşul arăta dezolant. „Trezeşte-te, trezeşte-te! Îmbracă-te cu puterea ta, Sioane!”, scria Isaia, „înveşmântează-te în haine de sărbătoare, Ierusalime, cetate sfântă… Scutură-te de pulbere… robită fiică a Sionului!” Totuşi, planurile lui Cirus şi ale exilaţilor care au revenit acasă au fost obstrucţionate de cei care rămăseseră în Iudeea şi în special cei din Samaria.

La numai nouă ani după întoarcerea din exil, Cirus, încă în floarea vârstei, a fost ucis în luptă în Asia Centrală. Se spune că învingătorul

---

care nu era incompatibilă cu iudaismul (şi mai târziu cu creştinismul). Într-adevăr, termenul persan pentru rai – *paridaeza* – a devenit „paradisul” nostru. Preoţii lor – *magii* – ne-au dat cuvântul „magie” şi cei trei magi de la Răsărit despre care se spune că au vestit naşterea lui Hristos.

29 Este o exagerare a Bibliei. Mii de evrei au ales să stea în Mesopotamia şi Persia. Evreii babilonieni au rămas o comunitate înstărită, puternică şi numeroasă, sub dominaţia seleucizilor, parţilor şi sasanizilor până în perioada califatului abbasid şi în Evul Mediu. Babilonul a devenit un centru de atracţie şi de învăţământ pentru evrei, aproape la fel de important ca Ierusalimul până la invazia mongolă. Comunitatea s-a refăcut sub dominaţiile otomană şi britanică. Dar în anii 1880, au început persecuţiile de la Bagdad (unde se spune că o treime din populaţie erau evrei) şi s-au intensificat în timpul monarhiei haşemite. În 1948, în Irak trăiau 120.000 de evrei. Când şahul a fost îndepărtat de la putere în 1979, erau 100.000 de evrei iranieni. Cea mai mare parte din ambele comunităţi au emigrat în Israel. Astăzi au mai rămas 25.000 de evrei iranieni şi doar 50 de evrei irakieni.

său i-a băgat capul într-un burduf din piele de capră umplut cu sânge ca să-i astâmpere setea de a acapara teritoriile altora. Urmaşul său i-a recuperat trupul şi l-a îngropat într-un sarcofag de aur la Pasargadae (în sudul Iranului), unde se află mormântul său. „El i-a eclipsat pe toţi ceilalţi monarhi dinainte şi după el”, scria soldatul grec Xenofon. Ierusalimul îşi pierduse protectorul.

Darius şi Zorobabel: noul templu

Soarta imperiului lui Cirus, deja mai extins ca niciodată, s-a decis în apropiere de Ierusalim. Fiul lui Cirus, Cambises al II-lea – Kambujiya –, a urcat pe tron şi în 525 a intrat în Gaza şi a traversat Sinaiul pentru a cuceri Egiptul. Între timp, în Persia, fratele său a pornit o răscoală. Pe drumul de întoarcere pentru a-şi salva tronul, Cambises moare în mod misterios în apropiere de Gaza; acolo, şapte nobili conspiratori veniţi călare s-au întâlnit pentru a plănui preluarea imperiului. Ei nu hotărâseră cine va fi candidatul lor, aşa că au luat următoarea decizie: „Cel al cărui cal va necheza primul în zori va primi tronul”. Calul tânărului Darius, urmaş al unuia dintre clanurile nobile şi purtătorul de lance al lui Cambises, a nechezat primul. Herodot spunea că Darius a trişat, poruncindu-i grăjdarului să-şi vâre degetele în vulva unei iepe, apoi să-i dea calului său să miroasă la momentul potrivit. Astfel Herodot explică ascensiunea unui despot oriental printr-un număr de prestidigitaţie sexuală.

Ajutat de ceilalţi şase conspiratori, Darius a pornit în galop spre est şi a reuşit să recucerească întregul imperiu persan, înăbuşind revoltele din toate provinciile. Dar războiul civil „a oprit lucrările la Templul lui Dumnezeu cel din Ierusalim […] până în anul al doilea al domniei lui Darie, regele perşilor”. În anul 520, prinţul Zorobabel, nepotul ultimului rege al Iudei, şi preotul său Iosua, fiul ultimului preot din vechiul Templu, au plecat din Babilon pentru a salva Ierusalimul.

Zorobabel a sfinţit din nou altarul de pe Muntele Templului, angajând artizani şi cumpărând lemn de cedru fenician pentru reconstrucţia Templului. Încântaţi de ridicarea noului edificiu şi încurajaţi de dezordinea din imperiu, evreii nutreau vise mesianice despre ridicarea unui nou regat. „În ziua aceea, zice Domnul oştirilor, te voi lua pe tine, Zorobabel, fiul lui Salatiel, slugă a Mea… şi te voi păstra ca pe o pecete”, scria profetul Hagai, amintind de inelul davidian cu sigiliu pierdut de bunicul lui Zorobabel.

Conducătorii iudei au sosit din Babilon cu aur şi argint, adresându-i-se lui Zorobabel (care înseamnă „seminţia Babilonului”) cu numele „Odrasla”, care „va purta semnele regale şi va stăpâni şi va domni pe tronul lui”.

Localnicii care trăiau în împrejurimile oraşului şi în Samaria voiau acum să se alăture lui Zorobabel în această misiune sacră şi i-au oferit ajutorul lor, dar cei întorşi acasă din exil practicau o nouă formă de iudaism. Ei îi priveau pe localnici ca pe nişte oameni jumătate păgâni, considerându-i cu dispreţ nişte *Am Ha-Aretz*, „poporul pământului”. Îngrijorat de această renaştere a Ierusalimului sau corupt de localnici, guvernatorul persan a oprit lucrările de construcţie.

Într-un răstimp de trei ani, Darius a înfrânt toate obstacolele şi s-a dovedit a fi unul dintre cei mai respectaţi conducători din lumea antică, punând bazele unui imperiu mondial tolerant, care se întindea din Tracia şi Egipt până la Hindu Kush – primul care s-a extins pe trei continente.[30] Noul mare rege a fost nu doar un cuceritor, ci şi un administrator – o combinaţie rară. Portretul său cioplit în piatră pentru a-i comemora victoria ne arată că Darius – Darayavaush – avea figură tipică de arian, cu frunte înaltă şi nas drept, înălţimea de un metru şi şaizeci de centimetri, purtând pe cap o coroană de aur încrustată cu pietre preţioase ovale, cu bretonul ondulat, mustaţa lăsată şi răsucită, părul strâns într-o coadă şi barba aranjată în patru rânduri de bucle alternând cu şuviţe drepte. Ţinuta lui maiestuoasă era completată de o mantie lungă, pantaloni şi cizme şi un arc cu un cap de raţă.

Acesta era redutabilul conducător la care a apelat Zorobabel, citând decretul lui Cirus. Darius a ordonat să se cerceteze manuscrisele imperiale şi a găsit decretul prin care se poruncea:

---

30 Darius a desfăşurat operaţiuni militare în Asia Centrală, la est de Marea Caspică, dar şi-a îndreptat atenţia şi spre India şi Europa, atacând teritoriul corespunzător Ucrainei de azi şi anexând Tracia. Şi-a construit somptuosul palat-capitală Persepolis (în sudul Iranului), a promovat religia lui Zarathustra şi Ahura Mazda, a bătut prima monedă internaţională numită daric, a organizat o flotă alcătuită din greci, egipteni şi fenicieni şi a creat primul serviciu poştal real, înfiinţând hanuri la fiecare 24 de kilometri pe o distanţă de 2.680 de kilometri din Drumul Regelui, de la Susa la Sardis. Realizările guvernării sale de 30 de ani fac dinei un Augustus al imperiului persan. Dar chiar şi Darius avea limitele lui. Cu puţin timp înainte de moartea sa în anul 490 î.e.n., a încercat să ocupe Grecia, dara fostânfrânt în bătălia de la Maraton.

„Guvernatorul evreilor să ridice această Casă a lui Dumnezeu. Eu, Darius, am decretat aceasta. Să se împlinească îndată”. În anul 518 î.e.n., el a pornit cu armata spre vest pentru a restaura ordinea în Egipt, trecând probabil prin Iudeea pentru a-i calma pe iudeii surescitaţi din Ierusalim: poate că el l-a executat pe Zorobabel, care acum a dispărut fără explicaţie – ultimul dintre davidieni.

În martie 515, al doilea Templu a fost sfinţit cu bucurie de preoţii care au sacrificat 100 de tauri, 200 de berbeci, 400 de miei şi 12 capre (pentru a spăla păcatele celor Douăsprezece Triburi). Iudeii au sărbătorit astfel primul Paşte de după exil. Dar când bătrânii care îşi aminteau Templul lui Solomon au văzut această clădire modestă, au izbucnit în lacrimi. Oraşul a rămas mic şi pustiu.

Cincizeci de ani mai târziu, regele Artaxerxe I, nepotul lui Darius, avea ca paharnic un evreu pe nume Neemia. Ierusalimiţii i-au cerut ajutor: „Cei ce au scăpat din robie şi au rămas […] sunt acolo, în ţara lor, în mare necaz şi înjosire; iar zidurile Ierusalimului sunt dărâmate”. Neemia avea inima îndurerată: „Am şezut jos, am plâns şi m-am jelit”. Când i-a venit rândul să servească la curtea din Susa, capitala Persiei, regele Artaxerxe a întrebat: „De ce este tristă faţa ta?” „În veci să trăiască regele!”, a răspuns paharnicul evreu. „Cum să nu fie tristă faţa mea, când cetatea, casa mormintelor părinţilor mei, este pustiită? […] De binevoieşte regele […] trimite-mă în Iudeea […] ca să o zidesc”. Neemia a aşteptat răspunsul cu „o mare frică”.

Neemia: declinul perşilor

Marele Rege l-a numit pe Neemia guvernator şi i-a dat fonduri şi o escortă militară. Dar samaritenii de la nord de Ierusalim aveau propriul lor guvernator, pe Sanbalat, care îi privea cu neîncredere pe acest misterios curtean venit din îndepărtata Susa şi pe exilaţii care plănuiau să se întoarcă. Neemia, temându-se să nu fie asasinat, a inspectat în cursul nopţii zidurile distruse şi porţile arse ale Ierusalimului. Memoriile lui, singura autobiografie politică din Biblie, povestesc cum Sanbalat „a râs de noi şi ne-a dispreţuit” auzind de planurile de reconstrucţie a zidurilor oraşului, până în momentul în care a aflat că Neemia fusese numit guvernator. Proprietarii de pământuri şi preoţii au primit câte o porţiune din zid pe care s-o reconstruiască. Când au fost atacaţi de oamenii lui Sanbalat, Neemia a pus straje şi „zidul a fost isprăvit în cincizeci şi două de zile”,

împrejmuind doar Oraşul lui David şi Muntele Templului, cu o mică fortăreaţă la nord de Templu.

Acum Ierusalimul era „întins şi mare”, zice Neemia, „dar popor era puţin în ea”. Neemia i-a convins pe evreii din afara oraşului să tragă la sorţi: unu din zece să se instaleze în Ierusalim. Doisprezece ani mai târziu, Neemia a plecat spre Persia pentru a-l informa pe rege, dar, când s-a întors în Ierusalim, a constatat că apropiaţii lui Sanbalat profitaseră de gestionarea Templului, iar evreii se căsătoreau cu localnicii. Neemia i-a expulzat pe intruşi, a descurajat căsătoriile mixte şi a impus un nou iudaism pur.

În timp ce regii persani pierdeau controlul asupra provinciilor, evreii şi-au dezvoltat un mic stat semiindependent, Iehud. Format în jurul Templului şi finanţat de numărul tot mai mare de pelerini, Iehud se conducea după Tora şi era guvernat de o dinastie de mari preoţi, presupuşi descendenţi ai lui Zadoc, preotul regelui David. Din nou, comorile Templului au devenit o pradă râvnită. Unul dintre preoţi a fost omorât chiar în Templu de propriul său frate, Iisus (Iosua în aramaică), sacrilegiu folosit ca pretext de guvernatorul persan pentru a invada Ierusalimul şi a-i jefui bogăţiile.

În vreme ce curtenii persani erau preocupaţi de propriile intrigi şi omoruri, regele Filip al II-lea al Macedoniei a pregătit o armată redutabilă, a cucerit oraşele-stat greceşti şi se pregătea să pornească un război sfânt împotriva Persiei, ca replică la invaziile lui Darius şi ale fiului acestuia, Xerxes. După ce Filip a fost asasinat, fiul său de douăzeci de ani, Alexandru, a preluat tronul şi a atacat Persia, aducând astfel Grecia până la Ierusalim.

7 – Macedonenii 336–166 î.e.n.

Alexandru cel Mare

În cei trei ani care s-au scurs după uciderea tatălui său în 336 î.e.n., Alexandru l-a înfrânt de două ori pe regele persan Darius al III-lea, care a decis să se retragă spre est. La început, Alexandru nu l-a urmat, ci a înaintat de-a lungul coastei spre Egipt şi a ordonat Ierusalimului să contribuie la aprovizionarea armatei sale. Iniţial, marele preot a refuzat, dar nu pentru mult timp: când Tirul i s-a opus, Alexandru a asediat oraşul şi, după căderea acestuia, i-a crucificat pe toţi supravieţuitorii.

Alexandru „se grăbea să ajungă la Ierusalim”, scria mult mai târziu istoricul – iudeu Iosif Flavius, care susţine că regele cuceritor a fost întâmpinat la porţile oraşului de marele preot îmbrăcat cu mantia sa purpurie şi toţi ierusalimiţii – îmbrăcaţi în alb. Aceştia l-au condus la Templu, unde el a adus jertfe Dumnezeului evreilor. Probabil că această poveste nu este decât o fabulaţie. Mai degrabă marele preot, alături de conducătorii samaritenilor pe jumătate evrei, a venit ca să-i aducă un omagiu lui Alexandru la Rosh Ha Ayim, iar acesta, asemenea lui Cirus, le-a recunoscut dreptul de a trăi după propriile lor legi.[31] Apoi s-a lansat în campania de cucerire a Egiptului, unde a întemeiat oraşul Alexandria, înainte de a se îndrepta spre răsărit, de unde nu se va mai întoarce niciodată.

După ce a înfrânt imperiul persan şi şi-a extins hegemonia până în zona Pakistanului de azi, Alexandru a început marele său proiect, fuziunea perşilor şi macedonenilor într-o unică elită care să guverneze teritoriile sale. Chiar dacă nu a reuşit acest lucru, el a schimbat faţa lumii mai mult decât oricare alt cuceritor din istorie, răspândind propria sa versiune a elenismului – cultura, limba, poezia, religia, sporturile greceşti şi regalitatea de tradiţie homerică – din deşerturile Libiei până la poalele munţilor din Afganistan. Stilul de viaţă al grecilor a devenit universal, asemenea stilului britanic în secolul al XIX-lea sau stilului american de azi. De-aici înainte, chiar şi evreii monoteişti, adversari ai acestei culturi filosofice şi politeiste, n-au avut încotro decât să privească lumea prin prisma elenismului.

Pe 13 iunie 323, la opt ani după cucerirea lumii cunoscute, Alexandru moare în Babilon, de febră sau otrăvit, la vârsta de doar 33 de ani. Soldaţii săi devotaţi s-au perindat pe la patul său de suferinţă, cu feţele scăldate în lacrimi. Întrebat cui va lăsa regatul, el a răspuns: „Celor mai puternici”.

---

31 Samaritenii îşi dezvoltau deja propriul lor cult semiiudaic, bazat pe un iudaism format înainte de introducerea noilor reguli babiloniene. Sub dominaţia persană, Samaria a fost condusă de dinastia de guvernatori Sanbalat. După ce au fost izgoniţi din Ierusalim, ei şi-au înălţat propriul templu pe Muntele Gerizim, iar rivalitatea cu evreii şi Ierusalimul a crescut. Ca toate certurile de familie, această vrajbă pornea de la diferenţele cele mai mărunte. Samaritenii au devenit cetăţeni de mâna a doua, dispreţuiţi de evreii care îi considerau păgâni, de aici şi surprinzătoarea revelaţie a lui Iisus cu privire la „bunul samaritean”. În jur de o mie de samariteni trăiesc încă în Israel: deşi a trecut mult timp de când cultul sacrificiilor la evrei a dispărut, samaritenii din secolul XXI continuă să sacrifice mielul de Paşte pe Muntele Gerizim.

Ptolemeu: atacul de Sabat

Lupta pentru a stabili cine este cel mai puternic s-a dat între generalii lui Alexandru şi a durat douăzeci de ani. Ierusalimul a fost disputat între aceşti războinici macedoneni, care „au înmulţit relele pe pământ”. În lupta dintre principalii doi competitori, conducerea Ierusalimului s-a schimbat de şase ori. Oraşul a fost condus timp de 15 ani de Antigon cel Chior, până în 301, când acesta a fost ucis în luptă, iar învingătorul Ptolemeu a ajuns la porţile Ierusalimului.

Ptolemeu era vărul lui Alexandru, un general veteran care luptase în campaniile din Grecia până în Pakistan, unde a comandat flota macedoneană pe fluviul Indus. Imediat după moartea lui Alexandru, el a moştenit Egiptul. Când a aflat că procesiunea funerară a lui Alexandru cel Mare era în drum spre Grecia, s-a grăbit să traverseze Palestina şi a adus trupul neînsufleţit să se odihnească în capitala Alexandria. Protectorul trupului lui Alexandru, talismanul absolut al grecilor, a devenit şi continuatorul acestuia. Ptolemeu nu era doar un simplu războinic: înfăţişarea sa dură, cu bărbia puternică şi nasul turtit, aşa cum apare pe monedele sale, nu trădează nimic din priceperea şi talentul său de conducător.

Ptolemeu le-a spus ierusalimiţilor că doreşte să intre în oraş de Sabat pentru a aduce jertfe Dumnezeului evreilor. Aceştia nu şi-au dat seama de şiretlic, iar Ptolemeu a cucerit oraşul, dovadă a fanatismului evreilor cu privire la obiceiurile lor. Dar când soarele a apus în ziua de Sabat, evreii au ripostat. Soldaţii lui Ptolemeu s-au dezlănţuit în Ierusalim – „casele au fost jefuite şi femeile, batjocorite; jumătate din cetate a mers în robie”. Probabil că Ptolemeu a instalat garnizoane macedonene în fortăreaţa Baris, construită de Neemia la nord de Templu, şi a deportat mii de evrei în Egipt. Aceştia au pus bazele comunităţii evreieşti elenofone din splendida capitală a lui Ptolemeu, Alexandria. În Egipt, Ptolemeu şi succesorii săi au devenit faraoni; în Alexandria şi în regiunea mediteraneeană, au rămas regi greci. Ptolemeu Soter – supranumit „Salvatorul” – a adoptat zeii locali, Isis şi Osiris, şi tradiţiile egiptene ale regalităţii, promovându-şi dinastia ca regi-zei egipteni şi monarhi greci semidivini. El şi fiii săi au cucerit Ciprul, Cirenaica, apoi vaste porţiuni din Anatolia şi insulele greceşti. A înţeles că legitimitatea şi supremaţia lui se bazau nu doar pe mărire, ci şi pe cultură. Astfel, el a făcut din Alexandria cel mai important oraş grecesc din lume, opulent şi intelectual, a

întemeiat Muzeul şi Biblioteca, a atras aici cărturari greci şi a inaugurat Farul din Pharos, una dintre cele şapte minuni ale lumii antice. Imperiul său a dăinuit trei secole, până la ultimul reprezentant al familiei sale – Cleopatra.

Ptolemeu a trăit 80 de ani şi a scris o istorie a lui Alexandru. Ptolemeu al II-lea Filadelfus i-a favorizat pe evrei, eliberând 120.000 de sclavi evrei şi trimiţând aur pentru a înfrumuseţa Templul. El a înţeles impactul puternic al procesiunilor şi spectacolelor. În anul 275 î.e.n. a organizat pentru un grup de oaspeţi de seamă o paradă în cinstea lui Dionisos, zeul vinului şi al abundenţei, unde au defilat un imens burduf făcut din piele de leopard, plin cu 200.000 de galoane de vin, şi un falus de 55 de metri înălţime şi aproape 3 metri lăţime, alături de elefanţi şi supuşi veniţi din toate colţurile imperiului său. De asemenea, Ptolemeu era un mare colecţionar de cărţi. Când marele preot a trimis la Alexandria cele douăzeci de cărţi ale Tanahului[32] evreiesc, regele a poruncit să fie traduse în greacă. El respecta erudiţia evreilor din Alexandria şi i-a invitat la o cină ca să discute despre traducere: „Totul va fi servit după obiceiurile voastre şi pentru mine de asemenea", a promis regele. Se spune că, în şaptezeci de zile, cei şaptezeci de literaţi au făcut câte o traducere aidoma cu celelalte. Biblia Septuaginta a schimbat istoria Ierusalimului şi mai târziu a făcut posibilă răspândirea creştinismului. Datorită lui Alexandru, greaca a devenit limbă internaţională; pentru prima dată, Biblia putea fi citită aproape de oricine.

Iosif Tobiadul

Ierusalimul a rămas un mic stat semi-independent în imperiul lui Ptolemeu şi Iudeea a bătut propria sa monedă cu inscripţia „Iehud". El nu a fost doar o entitate politică, ci chiar oraşul lui Dumnezeu, guvernat de marii preoţi. Aceşti descendenţi ai familiei Oniazilor, care pretindeau că sunt urmaşi ai marelui preot biblic Zadok, au reuşit să acumuleze averi şi putere, în schimbul unui tribut plătit Ptolemeilor. În anul 240, marele preot Onias al II-lea a vrut să nu mai plătească cei 20 de talanţi de argint datoraţi lui Ptolemeu III Euergetes. Un tânăr evreu cu relaţii bune a profitat de ocazie şi a

32 Tanahul era un acronim derivat din denumirea ebraică a celor trei părţi – Legea, Profeţii şi Scrierile – cărţile pe care creştinii le-au numit mai târziu Vechiul Testament.

decis să supraliciteze, oferind mai mult decât marele preot, nu doar pentru Ierusalim, ci şi pentru întreaga ţară.

Acest aventurier pe nume Iosif[33] era chiar nepotul marelui preot. El a plecat la Alexandria, unde regele ţinea o licitaţie: ofertanţii promiteau cel mai mare tribut în schimbul dreptului de a-şi conduce şi impozita teritoriile după propriul lor plac. Nobilii sirieni au râs de tânărul Iosif, dar acesta i-a depăşit cu îndrăzneala lui. El a reuşit să ajungă primul în faţa regelui şi l-a fermecat. Când Ptolemeu al III-lea a deschis licitaţia, Iosif, sigur de el, a oferit o sumă mai mare pentru toată Celesiria, Fenicia, Iudeea şi Samaria. Regele i-a cerut lui Iosif ostatici, cum era obiceiul, pentru a garanta tributul promis. „Nu-ţi mai dau pe nimeni, o, rege, decât pe tine şi soţia ta”, a răspuns insolent Iosif. O îndrăzneală pentru care putea fi executat, dar Ptolemeu a râs şi a fost de acord.

Iosif s-a întors la Ierusalim cu 2.000 de infanterişti egipteni. Când Ascalon a refuzat să-şi plătească dările, el a omorât 20 de înalţi demnitari. Ascalon a trebuit să plătească.

Iosif, asemenea omonimului său din Geneza, jucase în stil mare în Egipt şi câştigase. În Alexandria, unde era bun prieten cu regele, s-a îndrăgostit de o actriţă. În timp ce plănuia să o seducă, fratele lui a înlocuit-o pe aceasta cu propria lui fiică. În timpul nopţii, Iosif a fost prea beat ca să-şi dea seama ce se întâmplă. După ce şi-a revenit din beţie, s-a îndrăgostit de nepoata sa, iar căsătoria lor a contribuit la întărirea dinastiei. Fiul lor, Hircan, a crescut şi a devenit la fel de viclean ca Iosif. Deşi acesta din urmă trăia în lux, era un conducător sever şi percepea nişte impozite exorbitante, a fost totuşi „un om bun şi de o mare nobleţe”, după cum scria Iosif Flavius, admirat pentru „seriozitatea, înţelepciunea şi dreptatea lui. I-a scos pe evrei din mizerie şi sărăcie şi le-a oferit mai multă strălucire”.

Iosif Tobiadul a fost important pentru regii Egiptului care se războiau cu o dinastie macedoneană rivală, seleucizii, pentru a obţine controlul asupra Orientului Mijlociu. În jurul anului 241 î.e.n., după o victorie împotriva duşmanilor săi, Ptolemeu al III-lea s-a dus la Ierusalim în semn de recunoştinţă, unde a adus jertfe în Templu şi

---

33 Iosif provenea dintr-o familie de evrei de origine incertă, posibil descendenţi ai unui anumit Tobie Amonitul, care l-a înfruntat pe Neemia. Tatăl său, Tobie, a fost un mare negustor, foarte apropiat de Ptolemeu al II-lea – arhiva de papirusuri a unui demnitar regal pe nume Zenon îl prezintă făcând negoţ cu regele – şi deţinea proprietăţi imense în Amnon (Iordania de azi).

unde, fără îndoială, a fost găzduit de Iosif. Dar după moartea regelui, egiptenii s-au văzut ameninţaţi de un rege seleucid adolescent, animat de o ambiţie nemărginită.

Antioh cel Mare: încleştarea elefanţilor

Noul rival era regele Antioh al III-lea, stăpânul macedonean al Asiei. În anul 223 î.e.n., acest tânăr în vârstă de 18 ani a moştenit tronul unui imperiu[34] grandios, dar aflat în plin proces de fărâmiţare. Şi totuşi, el poseda calităţile necesare pentru a-l scoate din această stare de decădere. Antioh se considera moştenitorul lui Alexandru şi, asemenea regilor macedoneni, se compara singur cu Apollo, Hercule, Ahile şi, mai ales, cu Zeus. Printr-o succesiune de campanii militare strălucite, Antioh a recucerit partea răsăriteană a imperiului lui Alexandru până în India, câştigând numele de „cel Mare”. El a atacat în mod repetat Palestina, dar dinastia lui Ptolemeu a respins tentativele sale de invazie şi bătrânul Iosif Tobiadul a rămas în continuare la cârma Ierusalimului. Dar fiul său, Hircan, l-a trădat şi a atacat oraşul. Cu puţin timp înainte de moartea sa, Iosif şi-a învins fiul „care îşi făcuse propriul principat pe teritoriul Iordaniei de azi.

În anul 201 î.e.n., Antioh cel Mare, care avea acum 40 de ani, s-a întors victorios din Răsărit. Ierusalimul era „aruncat ca o corabie pe timp de furtună între cele două tabere”. Până la urmă, Antioh i-a înfrânt pe egipteni, iar Ierusalimul a primit un nou stăpân. „Când am intrat în oraşul lor, evreii ne-au pregătit o primire frumoasă, ne-au întâmpinat cu senatul lor şi, de asemenea, ne-au ajutat să îndepărtăm garnizoana egipteană”. Regele seleucid şi armata sa erau o privelişte impresionantă. Antioh purta probabil o coroană regală, încălţări de culoare stacojie, brodate cu aur, o pălărie cu boruri largi şi o mantie albastru-închis presărată cu stele aurii, prinsă la gât cu agrafă. Ierusalimiţii făceau parte din armata sa multinaţională, alcătuită din

---

34 Antioh era moştenitorul unei alte mari dinastii descendente a generalilor care au divizat imperiul lui Alexandru cel Mare. După ce Ptolemeu I şi-a asigurat propriul regat în Egipt, el l-a sprijinit pe Seleucos, strămoş al lui Antioh şi unul dintre generalii lui Alexandru, în încercarea de a cuceri Babilonul. La fel de iscusit ca şi Ptolemeu, Seleucos a recucerit majoritatea teritoriilor deţinute de Alexandru în Asia – de aici titlul seleucid de Rege al Asiei. Seleucos stăpânea din Grecia până la Indus, dar a fost asasinat în plină glorie. Familiei sale îi fusese promisă Celesiria, dar Ptolemeu a refuzat să i-o dea. Rezultatul: un secol de războaie siriene.

lăncieri macedoneni, călăreţi cretani, infanterie uşoară ciliciană, trăgători traci, arcaşi misieni şi perşi, suliţaşi lidieni, infanterişti kurzi, catafracte iraniene cu armuri grele şi cai de luptă şi, cei mai renumiţi dintre toţi, elefanţii de război – probabil o premieră pentru Ierusalim.[35]

Antioh a promis să repare Templul şi zidurile, să repopuleze oraşul şi a confirmat dreptul evreilor de a se conduce „după legile strămoşilor lor". El le-a interzis străinilor să intre în Templu sau să aducă „în oraş carne de cai, catâri, măgari sălbatici sau domestici, leoparzi, vulpi sau iepuri". Simon, marele preot, a fost cu siguranţă de partea cui trebuia: niciodată nu a avut Ierusalimul un cuceritor mai îngăduitor. Ierusalimiţii privesc această perioadă ca pe o epocă de aur sub conducerea unui mare preot ideal care, spuneau ei, părea a fi „luceafărul de dimineaţă răsărind printre nori".

Simon cel Drept: luceafărul de dimineaţă

Când Simon[36] a ieşit din Sfânta Sfintelor în Ziua Răscumpărării,

---

35 Era epoca elefanţilor de război. După ce Alexandru se întorsese din campania sa în India cu un contingent de elefanţi, aceste pachiderme acoperite cu armuri deveniseră cele mai prestigioase (şi mai costisitoare) arme din arsenalul oricărui rege macedonean care se respecta deşi adesea călcau în picioare propria infanterie în locul duşmani lor. Între timp, în vest, cartaginezii, descendenţi ai fenicienilor din Tir, se luptau cu romanii pentru a obţine controlul în zona Mediteranei. Hannibal, strălucitul general cartaginez, a invadat Italia, traversând Alpii cu contingentele lui de elefanţi. Antioh avea elefanţi indieni, Ptolemeii aveau elefanţi africani, iar Hannibal folosea o specie – acum dispărută – din Munţii Atlas din Maroc.

36 Unii istorici cred că, în realitate, Simon a domnit sub Ptolemeu I. Sursele sunt contradictorii, dar el a fost, cel mai probabil, Simon al II-lea, contemporan cu Antioh cel Mare, care a reconstruit fortificaţiile, a reparat Templul şi a adăugat un rezervor imens pe Muntele Templului. Mormântul său se află la nord de Oraşul Vechi, în cartierul palestinian Sheikh Jarrah. În timpul dominaţiei otomane, acolo se ţinea anual „picnicul evreiesc" sărbătorit de musulmani, evrei şi creştini, una dintre sărbătorile respectate de cele trei credinţe până la venirea naţionalismului. Astăzi, mormântul este un altar evreiesc, în apropierea căruia israelienii plănuiesc să construiască o aşezare. Totuşi, asemenea multor alte situri din Ierusalim, mormântul însuşi este un mit: nu este evreiesc şi nici locul de odihnă veşnică al lui Simon cel Drept. Construit 500 de ani mai târziu, el a fost mormântul unei femei romane, Iulia Sabina.

marele preot „era înveşmântat în glorie desăvârşită îndreptându-se către sfântul altar”. Era un model de perfecţiune printre marii preoţi care au condus Iudeea ca prinţi sacri, o combinaţie între monarh, papă şi ayatollah: purta straie aurite, un pieptar strălucitor şi un turban în formă de coroană decorat cu un nezer, o floare de aur, simbolul vieţii şi al mântuirii, o relicvă a acoperământului pentru cap la regii Iudei. Iisus Ben Sira, autorul Ecclesiastului şi primul scriitor care a zugrăvit dramaturgia sacră a înfloritorului oraş, îl descria pe Simon ca fiind „un chiparos care creşte până la nori”.

Ierusalimul devenise o teocraţie – cuvântul a fost inventat de istoricul Iosif Flavius pentru a descrie acest mic stat cu „întreaga suveranitate şi toată autoritatea în mâinile lui Dumnezeu”. Pentru fiecare aspect al vieţii cotidiene existau reguli aspre, deoarece nu se făcea distincţie între politică şi religie. În Ierusalim nu se găseau statui sau basoreliefuri. Sabatul se respecta cu sfinţenie. Toate crimele împotriva religiei se pedepseau cu moartea. Existau patru tipuri de execuţie: lapidare, ardere, decapitare şi strangulare. Cei care comiteau adulter erau omorâţi cu pietre, pedeapsă aplicată de întreaga comunitate (cei condamnaţi fiind mai întâi aruncaţi de pe o stâncă, astfel că erau deja inconştienţi în momentul lapidării). Un fiu care îşi lovea tatăl era strangulat. Un bărbat care întreţinea raporturi sexuale cu mama sau fiica sa era ars.

Templul era centrul vieţii evreilor: acolo se întâlnea marele preot cu consiliul său, Sinedriul. În fiecare dimineaţă, trâmbiţele chemau la prima rugăciune, aşa cum fac muezinii musulmani. De patru ori pe zi, sunetul celor şapte trâmbiţe de argint chema credincioşii să se prosterneze în Templu. Cele două jertfe zilnice, un berbecuţ, o vită sau o porumbiţă imaculată la altarul Templului, dimineaţa şi seara, întotdeauna însoţite de ofrande de tămâie, erau principalele ritualuri în credinţa iudaică. Cuvântul „holocaust”, derivat din ebraicul *olah* care înseamnă „a urca”, se referă la arderea întregului animal al cărui fum „urcă” la Dumnezeu. Probabil că mirosul de la altarul Templului se răspândea în tot oraşul, mirosul delicios de scorţişoară şi cassia din cădelniţe amestecându-se cu izul de carne arsă. Nu e de mirare că oamenii foloseau ca parfum multă smirnă, nard şi citronelă.

De sărbători, la Ierusalim veneau o mulţime de pelerini. Pe Poarta Oii dinspre nordul Templului, erau aduse oile şi vitele pentru sacrificii. La Paşte, erau sacrificaţi 200.000 de miei. Dar Sărbătoarea Corturilor era cea mai sfântă şi cea mai exuberantă săptămână din

an la Ierusalim, când femeile şi bărbaţii îmbrăcaţi în straie albe dansau în curţile Templului, cântau, ţineau în mâini torţe aprinse şi sărbătoreau. Ei adunau frunze şi ramuri de palmier pentru a construi colibe pe acoperişul caselor lor sau în curţile Templului.[37]

Dar chiar şi sub domnia preacuratului Simon au existat mulţi evrei care semănau probabil cu grecii bogaţi, trăind în noile lor palate greceşti pe versantul de vest, zonă ce se chema Oraşul de Sus. Ceea ce evreii conservatori şi fanatici considerau poluarea păgână, pentru aceşti cosmopoliţi însemna manifestarea civilizaţiei. Acesta a fost începutul unei noi tendinţe în Ierusalim: cu cât devenea mai sfânt, cu atât era mai divizat. Două moduri de viaţă coexistau la limita aversiunii ce se manifestă într-o ceartă în sânul aceleiaşi familii. Acum, oraşul şi însăşi existenţa evreilor erau ameninţate de monstrul cu cea mai tristă faimă de la Nabucodonosor încoace.

Antioh Epifanul: zeul nebun

Antioh cel Mare, binefăcătorul Ierusalimului, nu era omul care să stea liniştit, aşa că s-a hotărât să cucerească Asia Mică şi Grecia. Prea sigur pe el, regele Asiei a subestimat puterea tot mai mare a Republicii Romane, care tocmai învinsese Cartagina lui Hannibal pentru a-şi impune dominaţia în vestul Mediteranei. Roma a respins încercarea lui Antioh de a invada Grecia, forţându-l pe Marele Rege să-şi predea flota şi contingentele de elefanţi de luptă şi să-şi trimită fiul la Roma ca ostatic. Antioh s-a îndreptat spre est ca să-şi refacă trezoreria, dar a fost asasinat în timp ce jefuia un templu persan.

Din Babilon şi până în Alexandria, evreii plăteau acum o dare anuală către Templu, iar Ierusalimul era atât de prosper, încât bogăţiile lui au intensificat luptele pentru putere dintre liderii evrei şi a atras atenţia regilor macedoneni în căutare de lichidităţi. Noul rege

---

37 Principalele sărbători evreieşti – Pastele, Cincizecimea şi Sărbătoarea Corturilor – erau în curs de dezvoltare. Paştele era sărbătoarea primăverii, care acum combina cele două sărbători mai vechi: sărbătoarea azimelor şi ieşirea din Egipt. Treptat, Paştele a înlocuit Sărbătoarea Corturilor ca principală sărbătoare evreiască la Ierusalim. Sărbătoarea Corturilor a supravieţuit până azi sub denumirea de Sukkot, fiind o sărbătoare a recoltelor, când copiii evrei construiesc o colibă decorată cu fructe. În Templu, serviciile religioase au fost împărţite, fiind ţinute prin rotaţie de către leviţi, descendenţi ai tribului lui Levi, şi preoţi (descendenţi ai lui Aaron, fratele lui Moise, ei înşişi un sub-grup al leviţilor).

al Asiei, pe nume Antioh, la fel ca tatăl său, a dat fuga în capitala Antiohia şi a preluat tronul după ce i-a omorât pe toţi ceilalţi pretendenţi din familie. Educat la Roma şi Atena, Antioh al IV-lea moştenise strălucitele calităţi ale tatălui său, dar în nebunia lui amintea mai degrabă de exhibiţionismul dement al lui Caligula sau Nero.

Ca fiu al unui Mare Rege umilit, avea multe de dovedit. Pe cât de frumos, pe atât de smintit, lui Antioh îi plăceau grozav ceremoniile de la curte, dar nu suporta constrângerile, mândrindu-se cu dreptul său absolut de a surprinde. În Antiohia, tânărul rege se îmbăta în piaţa mare, se îmbăia şi se lăsa masat în public cu unguente scumpe, împrietenindu-se cu servitorii şi portarii. Când un spectator s-a plâns de folosirea extravagantă a smirnei, Antioh a poruncit ca vasul să fie spart în capul acestuia, stârnind mulţimea care s-a bulucit să recupereze loţiunea extrem de scumpă în timp ce regele se uita şi râdea isteric. Îi plăcea să se gătească, defilând pe străzi cu o coroană de trandafiri pe cap şi o mantie aurie, iar dacă supuşii îl priveau fix, arunca în ei cu pietre. Noaptea ieşea deghizat pe străzile rău famate din Antiohia. Sponan şi prietenos cu străinii, semăna cu o panteră, când blând, când brusc periculos, pe cât de neîndurător, pe atât de agreabil.

De obicei, potentaţii din epoca elenistică pretindeau că sunt descendenţi ai lui Hercule şi ai altor zei, dar Antioh a mers şi mai departe. El îşi spunea Epifanul – zeu revelat –, deşi supuşii săi l-au poreclit Epumanes – Nebunul. Dar exista şi o anumită metodă în toată nebunia lui, deoarece spera să unească imperiul care să venereze un singur rege, o singură religie. El se aştepta ca supuşii săi să se închine divinităţilor locale şi să le asimileze în panteonul grecesc şi în propriul său cult. Dar alta era situaţia pentru evrei, care aveau o relaţie de dragoste-ură cu civilizaţia greacă. O admirau, dar nu suportau dominaţia ei. Iosif Flavius spune că ei îi considerau pe greci nişte oameni de moravuri uşoare, dar mulţi ierusalimiţi adoptaseră deja stilul lor de viaţă modern, folosind nume greceşti şi evreieşti pentru a arăta că pot fi şi una, şi alta. Evreii conservatori nu împărtăşeau aceeaşi părere. Pentru ei, grecii nu erau decât nişte idolatri, a căror nuditate sportivă îi dezgusta.

Primul impuls al nobililor evrei a fost să ajungă cât mai repede la Antiohia în speranţa de a recupera puterea în Ierusalim. Criza a început cu o vrajbă între familii pentru bani şi influenţă. Când marele preot Onias al III-lea şi-a prezentat oferta în faţa regelui, fratele său,

Iason, a oferit opt talanţi în plus şi s-a întors la Ierusalim ca mare preot, cu un program de transformare a oraşului într-un *polis* grecesc: el l-a redenumit Antiohia-Hierosolyma (Antiohia-în-Ierusalim) în cinstea regelui, a redus importanţa Torei şi a construit un gimnaziu grecesc, probabil pe dealul vestic din faţa Templului. Reformele lui Iason au fost foarte populare. Tinerii evrei ţineau cu tot dinadinsul să fie la modă, mergând la gimnaziu, unde exersau dezbrăcaţi, doar cu o bonetă grecească pe cap. Cumva au reuşit să disimuleze circumcizia, semnul legământului lor cu Dumnezeu, punându-şi prepuţuri false, categoric un triumf al modei asupra confortului. Dar Iason însuşi a fost supralicitat în lupta pentru Ierusalim: el îl trimisese pe Menelau, omul său de încredere, să ducă tributul său la Antiohia. Dar tâlharul de Menelau a furat fondurile Templului, a făcut o ofertă mai bună decât Iason şi şi-a cumpărat funcţia de mare preot, deşi nu era descendent al lui Zadoc. Menelau a pus mâna pe Ierusalim. Când ierusalimiţii au trimis o delegaţie la rege pentru a protesta, acesta i-a executat şi chiar i-a permis lui Menelau să pună la cale uciderea fostului mare preot, Onias.

Antioh era foarte preocupat să strângă fonduri pentru a-şi recuceri imperiul – şi era pe punctul de a da o lovitură surprinzătoare: unirea imperiilor ptolemaic şi seleucid. În anul 170 î.e.n., Antioh a cucerit Egiptul, dar ierusalimiţii i-au stricat bucuria victoriei, răsculându-se sub conducerea lui Iason. Nebunul a traversat în marş forţat Sinaiul şi a invadat Ierusalimul, deportând 10.000 de evrei.[38] Însoţit de sluga sa, Menelau, el a intrat în Sfânta Sfintelor, un sacrilegiu de neiertat, şi a furat nepreţuitele artefacte de aici – altarul de aur, sfeşnicul de lumină şi masa pentru pâinile punerii înainte. Mai mult decât atât, Antioh le-a ordonat evreilor să aducă sacrificii pentru el, zeul revelat, punând la încercare loialitatea multor evrei care erau probabil atraşi de cultura greacă. Apoi, după ce şi-a umplut cuferele cu aurul Templului, s-a întors în Egipt ca să zdrobească orice rezistenţă.

Lui Antioh îi plăcea să se joace de-a romanii, purtând togă şi

---

38 Iason a scăpat din nou, refugiindu-se la susţinătorul său, Hircan, prinţul tobiad. Hircan a domnit peste cea mai mare parte a Iordaniei timp de 40 de ani, rămânând un aliat al dinastiei Ptolemeilor chiar şi după ce au pierdut Ierusalimul. El a dus campanii militare împotriva arabilor şi a construit o superbă fortăreaţă la Araq el-Emir, decorată cu minunate basoreliefuri şi grădini ornamentale. Când Antioh a cucerit Egiptul şi a preluat Ierusalimul, Hircan nu a mai avut de ales: ultimul dintre tobiazi s-a sinucis. Ruinele palatului său sunt astăzi o atracţie turistică în Iordania.

organizând aşa-zise alegeri în Antiohia, în timp ce îşi refăcea în secret flota şi contingentele de elefanţi de luptă care îi fuseseră confiscate. Dar Roma, hotărâtă să-şi extindă dominaţia în zona de răsărit a Mediteranei, nu putea tolera noul imperiu al lui Antioh. Când trimisul roman Pompilius Laenas s-a întâlnit cu regele la Alexandria, a desenat un cerc în nisip în jurul lui Antioh şi i-a cerut acestuia să se retragă din Egipt înainte să iasă din cerc. „Mormăind şi cu inima amară", Antioh s-a plecat în faţa puterii romane.

Între timp, evreii au refuzat să facă sacrificii în cinstea lui Antioh Zeul. Ca să se asigure că Israelul nu se va răzvrăti a treia oară, Nebunul a decis chiar eradicarea religiei iudaice.

Antioh Epifanul: iarăşi urâciunea pustiirii[39]

În anul 167 î.e.n., Antioh a cucerit Ierusalimul printr-un vicleşug în ziua de Sabat, a masacrat mii de oameni, a distrus zidurile oraşului şi a construit o nouă citadelă, Acra. El a încredinţat oraşul unui guvernator grec şi colaboratorului său, Menelau.

Apoi, Antioh a interzis orice sacrificii sau slujbe în Templu, a interzis Sabatul, Legea şi circumcizia, sub pedeapsa cu moartea, şi a poruncit ca Templul să fie pângărit cu carne de porc. Pe 6 decembrie, Templul a fost consacrat zeului oficial, Zeus din Olimp – un sacrilegiu absolut. A fost adusă jertfă lui Antioh, regele-zeu, probabil în prezenţa sa, pe altarul din exteriorul Sfintei Sfintelor. „Templul era loc de dezmăţ şi de orgii pentru păgânii care îşi făceau de cap cu prostituate în locurile sfinte". Toate acestea se întâmplau cu aprobarea lui Menelau, oamenii defilând prin Templu cu coroane de iederă pe cap şi, după rugăciuni, chiar şi preoţii coborau să asiste la întrecerile sportive din gimnaziu, unde atleţii concurau complet dezbrăcaţi.

Cei care practicau Sabatul erau arşi de vii sau condamnaţi la o moarte înfiorătoare printr-o metodă importată din Grecia: crucificarea. Un bătrân a preferat să moară decât să mănânce carne de porc; femeile care făceau circumcizie copiilor erau aruncate

---

39 Expresia „urâciunea pustiirii" din traducerea românească a Bibliei (în engleză „abomination of desolation") apare în Cartea lui Daniel, dar şi în Noul Testament, de fiecare dată în contextul literar ai unor viziuni apocaliptice, cu referire la sacrilegiu, lucru necurat, zei păgâni. Aici, expresia se referă la desacralizarea Templului de către Antioh, prin instalarea statuii lui Zeus în incinta acestuia. (n.t.).

împreună cu aceştia de pe zidurile cetăţii. Tora a fost ruptă în bucăţi şi arsă în public: oricine era prins că deţine un exemplar era condamnat la moarte. Şi totuşi Tora, ca şi Templul valorau mai mult decât viaţa. Aceste morţi au dat naştere unui nou cult al martirilor şi oamenii au început să se aştepte la sosirea Apocalipsei. „Mulţi din cei ce dorm în ţărâna pământului se vor scula […] pentru viaţa vecinică”. În Ierusalim, răul va fi învins, iar binele va triumfa odată cu sosirea lui Messia – şi a Fiului Omului investit cu glorie eternă.[40]

Antioh s-a întors în Antiohia unde şi-a sărbătorit victoriile îndoielnice printr-o mare sărbătoare. Cavaleri sciţi în armuri aurite, elefanţi indieni, gladiatori şi cai nisaieni cu harnaşamente aurite au defilat prin capitală, urmaţi de tineri atleţi cu coroane de aur, o mie de boi pentru sacrificiu, platforme pe care erau aşezate statui şi femei care stropeau mulţimea cu parfum. În arene se desfăşurau lupte cu gladiatori, iar la fântâni curgea vin roşu, în timp ce regele petrecea la palat cu mii de invitaţi. Nebunul superviza totul, urmărind procesiunea, întâmpinând oaspeţii şi glumind cu comedianţii. La sfârşitul banchetului, comedianţii au adus o siluetă înfăşurată în pânză. Au aşezat-o jos şi, când s-au auzit primele note muzicale, aceasta şi-a scos acoperămintele şi iată că era chiar regele dansând în pielea goală.

În sud, departe de acest dezmăţ delirant, generalii lui Antioh se ocupau cu punerea în aplicare a persecuţiilor acestuia. În satul Modein, în apropiere de Ierusalim, un bătrân preot pe nume Matatia, tată a cinci copii, a primit poruncă să aducă jertfă lui Antioh pentru a dovedi că nu mai este evreu, însă acesta a răspuns: „Chiar dacă toate neamurile din cuprinsul stăpânirii regelui vor asculta de el […] eu şi feciorii mei vom umbla întru aşezământul legii părinţilor noştri”. Când un alt evreu s-a oferit să aducă jertfă, Matatia „s-a aprins de râvnă şi i s-au cutremurat rărunchii” şi, trăgându-şi spada, l-a omorât pe trădător, apoi pe generalul lui Antioh şi a dărâmat jertfelnicul. „Tot cel care are râvna legii şi se ţine de legământ să vină după mine”, a zis el. Bătrânul şi cei cinci fii ai săi au fugit în munţi, unde li s-au alăturat şi alţi evrei extrem de evlavioşi cărora li se spunea Cei Drepţi – evreii hasidici. Iniţial, aceştia erau atât de zeloşi, încât

---

40 Cartea lui Daniel este o colecţie de povestiri, unele din perioada exilului babilonian, altele din timpul persecuţiilor lui Antioh: temutul cuptor de ardere este poate o imagine a torturilor aplicate de el. Noua viziune a lui Daniel despre un enigmatic „Fiu al Omului” l-a inspirat pe Iisus. Cultul martirilor avea să fie reluat în primele secole ale creştinismului.

ţineau Sabatul chiar şi pe timp de luptă: se pare că grecii încercau să dea toate bătăliile sâmbăta.

Matatia a murit la scurt timp după aceea, dar cel de-al treilea fiu al său, Iuda, preluând comanda pe colinele din jurul Ierusalimului, a înfrânt trei armate siriene la rând. Iniţial, Antioh nu a luat în serios revolta evreilor şi s-a îndreptat spre răsărit pentru a cuceri Irakul şi Persia, poruncindu-i lui Lisias, locţiitorul său, să-i înfrângă pe rebeli, dar şi acesta a fost înfrânt de Iuda.

Însuşi Antioh, aflat în campanie în îndepărtata Persie, şi-a dat seama că victoriile lui Iuda îi ameninţau imperiul şi a pus capăt terorii. Evreii, le scria el membrilor pro-greci din Sinedriu, puteau de-acum „să folosească doar carnea care le convine şi să urmeze legile lor”. Dar era prea târziu. Curând după aceea, Antioh Epifanul a murit căzând din carul său în timpul unei crize de epilepsie. Iuda îşi câştigase deja titlul de erou care va da numele său unei întregi dinastii: Macabeul (Ciocanul).

8 – Macabeii 164–66 î.e.n.

Iuda Ciocanul

În iarna anului 164 î.e.n., Iuda Ciocanul a cucerit toată Iudeea şi Ierusalimul, în afară de cetatea Acra, nou construită de Antioh. Când a văzut Templul pustiu şi în paragină, Iuda s-a întristat. El a ars tămâie, a sfinţit iarăşi Sfânta Sfintelor şi, pe 14 decembrie, a reluat aducerea de sacrificii. În oraşul distrus nu se mai găsea ulei ca să aprindă candelabrele din Templu, dar, ca prin minune, lumânările totuşi nu s-au stins. Eliberarea şi resfinţirea Templului sunt comemorate în ziua de azi prin sărbătoarea evreiască Hanuka – Dedicaţia.

Ciocanul – Maqqabah[41] în aramaică – a pornit o campanie militară

41 Familia sa este cunoscută de fapt sub numele de dinastia Hasmoneană, dar pentru a simplifica, le-am spus Macabei. În Evul Mediu, Macabeii au devenit prototipul cavalerismului creştin, de talia regelui Arthur şi Carol cel Mare. Carol „Martel” – Ciocanul – care i-a înfrânt pe arabi în bătălia de la Tours în 732 î.e.n.; Richard Inimă de Leu în secolul al XII-lea şi Edward I (1272–1303) s-au promovat ca nişte Macabei ai vremurilor lor. Mai târziu, Rubens l-a pictat pe Iuda Macabeul, iar Händel a compus şi i-a dedicat un oratoriu. Macabeii au fost o sursă specială de inspiraţie în Israel, unde mai

pe celălalt mal al Iordanului şi l-a trimis pe fratele său, Simon, să-i salveze pe evreii din Galileea. În lipsa lui Iuda, evreii au fost înfrânţi. Macabeii au ripostat, au cucerit Hebron şi Edom şi au distrus altarul păgân din Aşdod, apoi au asediat Acra. Dar regentul seleucid i-a înfrânt pe Macabei la Bet-Zaharia, la sud de Betleem, apoi a început asedierea Ierusalimului până când a fost nevoit să se retragă pentru a înăbuşi o revoltă în Antiohia. Atunci, el le-a dat evreilor dreptul de a trăi „după propriile lor legi" şi de a se închina în Templu. La patru sute de ani după Nabucodonosor, evreii şi-au recâştigat independenţa.

Şi totuşi, evreii nu erau încă în siguranţă. Seleucizii, măcinaţi de războaie civile, cu forţe diminuate, dar încă de temut, erau hotărâţi să-i zdrobească pe evrei şi să păstreze Palestina. Acest război crud şi complicat a durat douăzeci de ani. Nu este necesar să intrăm în prea multe detalii despre pretendenţii seleucizi din care mulţi purtau acelaşi nume, însă au existat momente în care Macabeii au fost aproape anihilaţi. Totuşi, această dinastie de oameni abili şi extraordinar de ingenioşi a reuşit întotdeauna să se replieze şi să riposteze.

Fortăreaţa Acra, care domina Templul, a continuat să fie motiv de suferinţă pentru Ierusalimul divizat. Câteodată, în timp ce sunau trâmbiţele, iar preoţii aduceau din nou jertfe, mercenari păgâni şi evrei renegaţi din Acra „apăreau pe neaşteptate", povesteşte Iosif Flavius, „şi-i nimiceau pe cei ce se îndreptau spre Templu". Ierusalimiţii l-au executat pe marele preot, Menelau, „cauza tuturor relelor", şi au ales altul.[42] Dar seleucizii au atacat din nou. Generalul

---

multe echipe de fotbal au împrumutat numele lor. Ca eroi ai Hanuka, evreii îi consideră în mod tradiţional nişte luptători pentru libertate ridicaţi împotriva unui tiran care a comis un genocid, precursor al lui Hitler. Alţii însă au o viziune diferită, inspirată de lupta actuală dintre democraţia americană şi terorismul jihadist, conform căreia grecii sunt acel popor civilizat care luptă împotriva fanaticilor religioşi, Macabeii, văzuţi ca nişte talibani evrei.

42 Noul mare preot nu era nici măcar membru al Casei zadokite a lui Onias. Urmaşul legitim era Onias al IV-lea, care s-a refugiat împreună cu credincioşii săi în Egipt, unde a fost primit de regele Ptolemeu al VI-lea Filometer. Filometer i-a îngăduit să construiască un templu evreiesc alături de un altar egiptean dezafectat la Leontopolis, în Delta Nilului, şi acolo şi-a construit propriul Ierusalim, cunoscut azi sub numele Tell al-Jahudiya – Colina evreilor. Aceşti prinţi evrei au devenit puternici comandanţi militari în Egipt. Templul lui Onias a rezistat până în anul 70 e.n., când Titus a

lor Nicanor a recucerit Ierusalimul. Arătând apre altar, grecul a amenințat că „dacă nu mi-i predați pe Iuda și armata lui, voi da foc acestei Case”.

În încercarea de a-și salva viața, Iuda a apelat la ajutorul Romei, dușmanul regatelor grecești, iar Roma a recunoscut, de fapt, suveranitatea evreilor. În anul 161 î.e.n., Ciocanul l-a înfrânt pe Nicanor și a poruncit să i se taie capul și mâna și să-i fie aduse la Ierusalim. El a expus aceste trofee macabre la Templu – mâna tăiată și limba care amenințase Templul au fost făcute bucăți și date păsărilor, iar capul, atârnat în vârful cetății. Ierusalimiții au celebrat Ziua lui Nicanor ca o sărbătoare a eliberării. Apoi, seleucizii l-au înfrânt și l-au omorât pe Macabeu, iar Ierusalimul a căzut în mâinile lor. Iuda a fost înmormântat la Modin. Totul părea pierdut. Dar frații săi au supraviețuit.

Simon cel Mare: triumful Macabeilor

După doi ani în care s-a ascuns, Ionatan, fratele lui Iuda, a reapărut din deșert pentru a-i înfrunta din nou pe seleucizi, stabilindu-și cartierul general la Micmas, la nord de Ierusalimul ocupat de greci. Ionatan, căruia i se spunea Diplomatul, a reușit să-i atragă de partea sa pe regii rivali ai Siriei și Egiptului pentru a recuceri Ierusalimul. După aceea, el a refăcut zidurile cetății, a sfințit iarăși Templul și, în anul 153 î.e.n., l-a convins pe regele seleucid să-i acorde statutul de „prieten al regelui”, distins cu o agrafă de aur, și să-l numească mare preot. Macabeul a fost uns. Cu untdelemn sfânt și împodobit cu floarea regală și roba sacerdotală cu ocazia celei mai zgomotoase sărbători, cea a Corturilor. Însă Ionatan era descendentul unui preot provincial fără nicio legătură cu Zadoc. Cel puțin o sectă evreiască nu-l privea cu ochi buni pe acest „preot malefic”.

La început, Ionatan a fost sprijinit de regele egiptean Ptolemeu al VI-lea Filometer, care s-a deplasat de-a lungul litoralului până la Joppa (Jaffa, portul cel mai apropiat de Ierusalim) pentru a se întâlni cu el: unul în toată măreția lui de faraon, iar celălalt de mare preot. La Ptolemais (astăzi Acra), Filometer a împlinit visul oricărui rege grec de la Alexandru cel Mare încoace: încoronarea ca rege al Egiptului și Asiei. Dar chiar în momentul triumfului, calul său s-a

---

ordonat distrugerea lui.

cabrat la vederea elefanţilor seleucizi şi Filometer a fost omorât.[43]

În timp ce rivalii seleucizi se luptau pentru putere, Ionatan Diplomatul trecea dintr-o tabără în alta. Unul dintre seleucizii pretendenţi la putere, fiind asediat în palatul său din Antiohia, a cerut ajutorul lui Ionatan, promiţându-i în schimb independenţa totală a evreilor. Ionatan a plecat din Ierusalim împreună cu 2.000 de oameni şi a traversat tot teritoriul pe care azi se află Israelul, Libanul şi Siria, pentru a ajunge în Antiohia. Soldaţii evrei au lansat din palat tiruri de săgeţi, apoi, sărind de pe un acoperiş pe altul prin oraşul incendiat, l-au salvat pe rege şi i-au redat tronul. Întorcându-se în Iudeea, Ionatan a cucerit Ascalon, Gaza şi Beth-Zur şi a început asediul asupra fortăreţei Acra la Ierusalim. Dar ultimul său aliat grec l-a ademenit la Ptolemais fără gărzile sale, l-a prins şi a pornit împotriva Ierusalimului.

Familia Macabeilor avea încă resurse: mai rămăsese un frate. Acesta era Simon, care a fortificat Ierusalimul şi şi-a strâns o armată. Profitând de un viscol neaşteptat, Simon i-a obligat pe greci să se retragă, dar aceştia s-au răzbunat: l-au executat pe Ionatan, fratele lui Simon. În primăvara anului 141, Simon a luat cu asalt şi a demolat Acra[44], distrugând chiar şi colina de amplasament a fortăreţei, apoi a

---

43 Succesorul lui Filometer era ostil faţă de evrei deoarece Onias şi evreii din Alexandria îl sprijiniseră pe Filometer. Chiar şi după standardele de cruzime ale familiei sale, Ptolemeu al VIII-lea Euergetes, poreclit de popor Fatso (Physkon), era un adevărat monstru. Fatso s-a răzbunat pe evreii din Egipt, aducând elefanţii să-i calce în picioare, dar, poate printr-un miracol divin, elefanţii i-au călcat pe cei din anturajul regelui. Punctul culminant al cruzimii lui a fost uciderea propriului fiu în vârstă de 14 ani, care avea o încredere oarbă în tatăl său. Fatso a pus să i se taie băiatului capul, picioarele şi mâinile pe care le-a trimis apoi mamei acestuia, Cleopatra a II-a. Un alt membru al familiei sale, Cleopatra Thea, căsătorită cu regele sirian Demetrius al II-lea, a vrut să-şi omoare propriul fiu şi i-a oferit acestuia să bea dintr-o cupă otrăvită. Dar fiul şi-a obligat mama să bea din cupa respectivă. Aşa era viaţa de familie a Ptolemeilor.

44 Nu a mai rămas nici urmă din Acra. După părerea unor specialişti, aceasta s-ar fi aflat chiar la sud de Muntele Templului. Irod cel Mare avea să extindă Muntele Templului, deci probabil că movila de amplasament distrusă atunci este acum chiar sub platforma Templului, unde se înalţă moscheea al-Aqsa. Pentru cei care se întreabă de ce au supravieţuit atât de puţine lucruri din timpul domniei regelui David, de pildă, acesta este un exemplu care demonstrează că până şi construcţiile imense pot să dispară fără să lase urme arheologice.

sărbătorit în Ierusalim „cu laude, cu stâlpări şi harpe şi chimvale şi cu alăute şi cu cântări şi cântece”. „Marele vrăjmaş al lui Israel fusese înfrânt” şi o mare adunare l-a întâmpinat cu bucurie pe Simon ca urmaş la tron, îmbrăcându-l în purpura regală prinsă cu broşă de aur. În contractele lor, oamenii au început să scrie: „În primul an al lui Simon cel Mare, Mare Preot, comandant militar şi conducător al evreilor.”

Ioan Hircanul: fondatorul imperiului

Simon cel Mare era la apogeul popularităţii când, în anul 134 î.e.n., a fost invitat la cină de către ginerele său. Acolo, ultimul din prima generaţie de Macabei a fost asasinat, iar ginerele i-a luat prizonieri pe nevasta lui Simon şi doi dintre fiii acestuia. Asasinii au încercat să-l prindă şi pe celălalt fiu, Ioan – Yehohanan în ebraică – dar acesta s-a refugiat la Ierusalim şi a preluat oraşul.

Ioan se afla într-o situaţie dezastruoasă. Când i-a urmărit pe conspiratori până la fortăreaţa lor, mama sa şi fraţii săi au fost măcelăriţi sub privirile lui. Fiind cel mai mic dintre fraţi, Ioan nu se aşteptase să devină rege, dar poseda toate calităţile necesare pentru a deveni conducătorul evreu ideal, dotat cu „trăsături charismatice şi mesianice”. Într-adevăr, scria Iosif Flavius, Domnul îi dăruise lui Ioan „trei dintre cele mai mari privilegii – cârma ţării, funcţia de mare preot şi darul profeţiei”.

Regele seleucid Antioh al VII-lea Sidetes a profitat de acest război civil al evreilor pentru a recuceri Palestina şi a asedia Ierusalimul. Ierusalimiţii începeau deja să sufere de foame când regele Sidetes şi-a exprimat disponibilitatea de a negocia trimiţând „o jertfă magnifică” de tauri cu coarne aurite pentru Sărbătoarea Corturilor. Ioan a cerut pace şi a acceptat să cedeze teritoriile cucerite de Macabei în afara Iudeei, să plătească 500 de talanţi de argint şi să demoleze zidurile.

Ioan a trebuit să-l sprijine pe noul său stăpân în campania împotriva puterii ce se ridica în Iran şi Irak, parţii. Expediţia s-a dovedit un dezastru pentru greci, dar o binecuvântare pentru evrei. Se pare că Ioan a negociat în secret cu regele parţilor care avea mulţi supuşi evrei. Regele grec a fost ucis şi Ioan a reuşit totuşi să scape din această situaţie dificilă şi să obţină independenţa.[45]

45 Şi o poreclă nouă, Hircanul, cu siguranţă rezultatul aventurilor sale în Parţia, deşi el nu a ajuns niciodată în Hircania, la Marea Caspică. Şi-a

Marile puteri erau preocupate de propriile lupte interne, astfel că Ioan avea cale liberă să se lanseze în campanii de cucerire aşa cum nu s-au mai văzut de la David încoace, care, culmea ironiei, au contribuit la finanţarea războaielor lui: Ioan i-a jefuit mormântul bogat, situat probabil în vechiul Oraş al lui David. A cucerit Madaba, de cealaltă parte a râului Iordan, i-a obligat la convertire pe edomiţi (care au devenit idumei) la sud şi a distrus Samaria înainte de a cuceri Galileea. La Ierusalim, Ioan a construit ceea ce se cheamă Primul Zid care înconjura oraşul.[46] Regatul său era o putere regională, iar Templul se afla în centrul vieţii iudaice, deşi comunităţile tot mai mari din zona Mediteranei îşi făceau rugăciunile zilnice în sinagogile locale. Probabil că, în această perioadă de încredere reînnoită, cele 24 de Cărţi au devenit textul Vechiului Testament agreat de toţi.

După moartea lui Ioan, fiul său Aristobul s-a proclamat rege al Iudeei, fiind primul monarh din Ierusalim după anul 586 î.e.n., şi a cucerit Ituria, în nordul Israelului şi sudul Libanului de azi. Dar Macabeii deveniseră acum aproape la fel de greci ca şi inamicii lor, folosind nume greceşti şi evreieşti deopotrivă. Au început să se comporte cu aceeaşi ferocitate ca tiranii greci. Aristobul şi-a aruncat mama în temniţă şi l-a omorât pe fratele său, mai popular decât el, crimă care l-a făcut să-şi piardă minţile din cauza remuşcărilor. Chiar

---

consolidat puterea în exterior printr-o nouă alianţă cu romanii, iar în Ierusalim, cu sprijinul bogatei elite a Templului, Saducheii, descendenţii Casei lui Zadoc – de aici şi numele lor.

46 Zidul oraşului se întindea de la Muntele Templului până la bazinul Siloam şi de aici până la Citadelă, unde se găsesc vestigiile fundaţiei turnurilor ei şi unde se mai văd câteva locuinţe din epoca Macabeilor. Unele porţiuni din zid au supravieţuit: pe panta sudică a Muntelui Sion, la vest de Cimitirul Catolic, există un loc în care zidul lui Ioan a rămas în picioare lângă pietrele mai mari ale zidului din timpul lui Iezechia şi cele de mai târziu, din timpul împărătesei bizantine Evdochia. În 1985, arheologii israelieni au descoperit un apeduct subteran şi un bazin imens construit de Ioan şi de Macabei. În secolul al XIX-lea, mai precis în 1870, nişte arheologi britanici, germani şi francezi descoperiseră acest bazin de la Strution, când s-a construit mănăstirea Surorile Sionului pe Via Dolorosa. Apeductul arată cum era alimentat bazinul Strution şi, mai jos de mănăstire, aproape de Via Dolorosa, vizitatorii pot merge de-a lungul acestui apeduct care astăzi face parte din Tunelul Templului. Macabeii au mai construit un pod peste valea adâncă dintre Muntele Templului şi Oraşul de Sus. Ioan însuşi a locuit în fortăreaţa Baris, la nord de Templu, dar probabil că a început şi construcţia unui palat în Oraşul de Sus care atunci se extindea.

şi în ultimele sale clipe de viaţă, când vomita sânge, se temea că arogantul său frate supravieţuitor, Alexandru Ianeus, nu era decât un monstru care îi va distruge pe Macabei.

Alexandru Tracul: tânărul leu furios

Imediat ce şi-a asigurat controlul asupra Ierusalimului, regele Alexandru (Jannaeus era versiunea din limba greacă a numelui evreiesc Yehonatan) s-a căsătorit cu văduva fratelui său şi a început construirea unui imperiu iudaic. Alexandru era un om corupt şi nemilos şi foarte curând evreii au ajuns să-l urască pentru sadismul extrem de care dădea dovadă. Dar Alexandru dispunea de libertate deplină pentru a duce război împotriva vecinilor săi – regatele greceşti se destrămau, iar romanii încă nu îşi făcuseră apariţia. Alexandru a reuşit întotdeauna să scape cu viaţă din frecventele sale înfrângeri graţie unui noroc incredibil[47] şi cruzimii sale fără margini: din cauza barbariei de care a dat dovadă şi armatei sale de mercenari greci, evreii l-au poreclit Tracul.

Alexandru a cucerit Gaza şi Rafia la graniţa cu Egiptul şi Gaulanitis (Golan) la nord. Prins în ambuscadă de arabii nabateeni la Moab, Alexandru a fugit la Ierusalim. În timp ce oficia slujba în calitate de mare preot la Sărbătoarea Corturilor, oamenii au aruncat în el cu fructe. Încurajaţi de fariseii mai religioşi (care, în afară de Tora, respectau şi tradiţiile orale), oamenii l-au luat în râs, zicând că, deoarece mama sa fusese prizonieră, el nu putea fi mare preot. În replică, Alexandru i-a asmuţit pe mercenarii săi greci care au masacrat 6.000 de persoane pe străzi. Seleucizii au profitat de această revoltă şi au atacat Iudeea. Alexandru s-a retras în munţi.

El a rămas în aşteptarea momentului potrivit, punând la cale răzbunarea. Când regele a revenit în Ierusalim, a măcelărit 50.000 dintre supuşii săi. Şi-a sărbătorit victoria dând o petrecere unde a

---

47 Când a atacat oraşul grecesc Ptolemais, Ptolemeu al IX-lea Soter, care pe atunci guverna în Cipru, a intervenit şi l-a învins pe Alexandru. Dar acesta a reuşit să se salveze datorită legăturilor sale cu evreii: Soter era în război cu mama sa, Cleopatra a III-a, regina Egiptului, care se temea că puterea fiului său se va extinde şi în Iudeea. Unul dintre generalii Cleopatrei era evreul Ananias, fiul fostului mare preot Onias, care l-a salvat pe regele Macabeu. Cleopatra avea de gând să anexeze Iudeea, dar generalul evreu a sfătuit-o să n-o facă, iar ea nu era în măsură să preia conducerea propriei armate.

dănţuit alături de concubinele sale, în timp ce 800 de rebeli erau răstigniţi pe dealurile din împrejurimi, nu înainte ca nevestelor şi copiilor acestora să li se taie gâtul sub privirile lor. „Tânărul leu furios”, cum îl numeau duşmanii lui, a murit din cauza abuzului de alcool, lăsând soţiei sale Salomeea Alexandra un imperiu iudaic care îngloba unele regiuni din Israel, Palestina, Iordania, Siria şi Libanul de azi. El a sfătuit-o să le ascundă soldaţilor moartea sa până când îşi va asigura controlul asupra Ierusalimului, apoi să guverneze cu ajutorul fariseilor.

Noua regină era prima femeie care conducea Ierusalimul de la fiica Izabelei încoace. Dar vigoarea dinastiei se epuizase. Salomeea Alexandra (Salome fiind versiunea greacă a numelui *Shalomzion* – „Pace în Sion”), vicleana văduvă a celor doi regi, şi-a cârmuit micul imperiu până la vârsta de şaizeci de ani cu ajutorul fariseilor, dar cu greu a reuşit să-i controleze pe cei doi fii ai săi: cel mare, Ioan Hircan al II-lea, marele preot, nu era un om prea energic, în timp ce mai tânărul Aristobul era de departe mult mai agresiv.

La nord, Imperiul Roman înainta implacabil de-a lungul coastei mediteraneene, înghiţind mai întâi Grecia, apoi teritoriul Turciei de azi, unde puterea romană se confrunta cu rezistenţa opusă de Mitridate, regele grec din Pont. În anul 66 î.e.n., generalul roman Pompei l-a înfrânt pe Mitridate şi a coborât spre sud pentru a umple vidul politic creat. Imperiul Roman ajungea la porţile Ierusalimului.

9 – Sosirea romanilor 66–40 î.e.n.

Pompei în Sfânta Sfintelor

După moartea reginei Salomeea, fiii ei s-au luptat pentru putere. Hircan al II-lea a fost înfrânt în apropiere de Ierihon de către fratele său, Aristobul al II-lea. Fraţii au făcut pace, îmbrăţişându-se în Templu în faţa ierusalimiţilor, şi Aristobul a devenit rege. Hircan s-a retras, dar el era sfătuit şi influenţat de un străin viclean, pe nume Antipater. Acest idumeu[48] înstărit întruchipa viitorul. Fiul său avea să

48 Idumeii, edomiţii din Biblie, nişte războinici păgâni cruzi, stabiliţi la sud de Ierusalim, fuseseră convertiţi la iudaism de către Ioan Hircan. Antipater, fiul unui convertit la iudaism, fusese numit guvernator al Edomului de către regele Alexandru, deşi familia sa provenea din oraşele feniciene de pe coastă.

devină regele Irod. Această familie de oameni inteligenţi, dar depravaţi, avea să domine Ierusalimul timp de peste un secol şi să creeze Muntele Templului şi Zidul de Vest pe care le mai vedem şi astăzi.

Antipater l-a ajutat pe Hircan să se refugieze în Petra, „oraşul trandafiriu, de-aproape o vârstă cu timpul”[49], capitala arabilor nabateeni. Regele Aretas (Harith în arabă), devenit extrem de bogat din comerţul cu mirodenii indiene şi rudă cu soţia de origine arabă a lui Antipater, i-a ajutat să-l înfrângă pe regele Aristobul, care a fugit la Ierusalim. Regele arab l-a urmărit şi l-a asediat pe Aristobul, care se ascundea în spatele fortificaţiilor de pe Muntele Templului. Dar toate aceste eforturi au fost zadarnice deoarece, la nord, Pompei îşi stabilea cartierul general la Damasc. Gnaeus Pompeius, cel mai puternic om din Roma, era un comandant mai puţin conformist care, fără a deţine funcţia oficială, îşi condusese armata privată spre victorie în războaiele civile din Italia, Sicilia şi Africa de Nord. Sărbătorise două triumfuri şi acumulase o avere impresionantă. Era un general prudent, cu un chip angelic – „nimic nu era mai delicat decât obrajii lui Pompei” – dar această aparenţă era înşelătoare. După cum îl descria istoricul Sallust, Pompei era „cinstit la chip, neruşinat la suflet”, iar din cauza sadismului şi cupidităţii de care dăduse dovadă în timpul războaielor civile fusese supranumit „tânărul măcelar”. Avea deja o reputaţie, dar laurii câştigaţi de mai-marii Romei se cereau a fi permanent reînnoiţi. Porecla sa „Magnus” – „cel Mare” – era într-o oarecare măsură sarcastică. În copilărie, îl venerase pe Alexandru cel Mare, iar domnia homerică şi eroică a acestuia constituia un exemplu de urmat pentru orice oligarh roman în devenire. De aceea, toate provinciile şi bogăţiile rămase necucerite în Răsărit se dovedeau o tentaţie irezistibilă.

În anul 64 î.e.n., Pompei a lichidat regatul seleucid, a anexat Siria şi a fost încântat să facă pe mediatorul între evreii care se războiau. De la Ierusalim au venit delegaţii reprezentându-i nu doar pe cei doi fraţi învrăjbiţi, dar şi pe fariseii care îl rugau pe Pompei să-i scape de Macabei. Pompei le-a ordonat celor doi fraţi să aştepte verdictul său, dar Aristobul, care n-a prea înţeles ce însemna pumnul de fier al Romei, s-a grăbit să-l tragă pe sfoară.

Pompei a lovit Ierusalimul. L-a prins pe Aristobul, dar partizanii Macabeilor au ocupat fortificaţiile de pe Muntele Templului şi au

---

49 Vers din sonetul „Petra” de John William Burgon (1813–1888), teolog englez. (n.t.).

distrus podul către Oraşul de Sus. Pompei şi-a instalat tabăra la nord de bazinul Betesda, a asediat Templul timp de trei luni de zile, bombardându-l cu catapulte. Profitând încă o dată de pietatea evreilor – era de Sabat şi era zi de post – romanii au luat Templul cu asalt dinspre nord şi i-au omorât pe preoţii care păzeau altarul. Evreii şi-au incendiat casele, alţii s-au aruncat de pe zidurile cetăţii. Douăsprezece mii au pierit. Pompei a distrus fortificaţiile, a abolit monarhia, a confiscat regatul Macabeilor aproape în întregime şi l-a numit pe Hircan mare preot, guvernând peste Iudeea cu ajutorul subordonatului său, Antipater.

Pompei nu a putut rezista tentaţiei de a vedea cum arată pe interior vestita Sfânta Sfintelor. Romanii erau curioşi cu privire la ritualurile răsăritene, dar în acelaşi timp se mândreau cu numeroşii lor zei şi dispreţuiau superstiţiile primitive ale monoteismului iudaic. Grecii se amuzau spunând că evreii venerau în secret capul unui măgar de aur sau că îngrăşau oameni pentru ca, mai târziu, să-i sacrifice şi să-i mănânce. Pompei şi anturajul său au intrat în Sfânta Sfintelor, sacrilegiu imens, din moment ce nici marele preot nu intra acolo decât o dată pe an. Acest roman era probabil al doilea păgân (după Antioh al IV-lea) care pătrundea în Sanctuar. Şi totuşi, el a examinat cu respect masa de aur şi candelabrul sfânt – şi a înţeles că acolo nu mai era nimic altceva, niciun cap de zeu, doar un loc de o profundă sacralitate. Nu a furat nimic.

Pompei s-a grăbit să se întoarcă la Roma pentru a-şi serba cuceririle din Asia printr-un triumf. Între timp, Hircan se confrunta cu răscoalele lui Aristobul şi ale fiilor acestuia, însă subordonatul său, Antipater, omul care deţinea într-adevăr puterea, avea darul de a câştiga sprijinul Romei, acum atotputernică. Dar până şi pentru acest strateg extrem de abil era prea dificil să se descurce în labirintul politicii romane. Pompei era obligat să împartă puterea în cadrul unui triumvirat cu alţi doi lideri, Crassus şi Cezar, acesta din urmă câştigându-şi faima prin cucerirea Galiei. În anul 55 î.e.n., Crassus, al doilea oligarh roman care urmărea să câştige glorie în Răsărit, a sosit în Siria, dornic să egaleze cuceririle rivalilor săi.

Cezar şi Cleopatra

Crassus, cunoscut la Roma sub numele de Dives – Bogatul –, era renumit pentru avariţia şi cruzimea sa. El adăugase noi victime pe lista de execuţii a dictatorului roman Sulla doar pentru a le lua banii

şi sărbătorise înăbuşirea revoltei lui Spartacus prin crucificarea a 6.000 de sclavi de-a lungul Drumului Apian. Acum se pregătea să înceapă o expediţie pentru a respinge noul regat al parţilor care îi înlocuia pe perşii şi seleucizii din teritoriile Irakului şi Iranului de azi.

Crassus şi-a finanţat invazia jefuind Templul din Ierusalim, de unde a furat 2.000 de talanţi de aur neatinşi de Pompei şi „grinda de aur solid" din Sfânta Sfintelor. Dar Crassus şi armata sa au fost zdrobiţi de către parţi. Regele parţilor, Orodes al II-lea asista la o piesă de teatru grecească în momentul în care capul lui Crassus a fost azvârlit pe scenă. Orodes a turnat aur topit în gura lui Crassus, zicând: „Satură-te de ce ţi-ai dorit toată viaţa".

Ceilalţi doi bărbaţi puternici ai Romei, Cezar şi Pompei, au început să se lupte pentru supremaţie. În anul 49 î.e.n., Cezar a traversat Rubiconul venind dinspre Galia şi a invadat Italia, înfrângându-l definitiv pe Pompei un an şi jumătate mai târziu. Pompei a fugit în Egipt. Ales dictator al Romei, Cezar a pornit pe urmele lui, ajungând în Egipt la două zile după ce egiptenii îl omorâseră pe Pompei. A fost îngrozit şi în acelaşi timp s-a simţit uşurat când a primit capul însângerat al lui Pompei ca dar de bun-venit. Cu treizeci de ani în urmă, fusese în campanii militare în Răsărit. Acum a găsit un Egipt divizat, pradă luptei nemiloase dintre regele Ptolemeu al XIII-lea şi Cleopatra a VII-a, sora şi soţia sa. Venise momentul să ofere Romei cea mai preţioasă cucerire din Răsărit: Egiptul. Numai că nici măcar nu bănuia cum această tânără regină, deposedată de tron şi aflată într-o situaţie disperată, avea să-l facă să joace după cum voia ea.

Cleopatra a cerut să fie primită în secret de stăpânul Imperiului Roman. Această maestră în arta seducţiei în scopuri politice a aranjat să fie transportată în palatul lui Cezar ascunsă într-un sac de rufe (nu într-un covor) – intuind poate că el era sensibil la astfel de gesturi teatrale. Gaius Iulius Cezar, călit în lupte şi cu părul cărunt, avea 52 de ani şi era foarte conştient de chelia lui. Dar acest bărbat cu o forţă vitală pe cât de incredibilă, pe atât de redutabilă, înzestrat cu talent de războinic, literat şi politician, dar şi cu energia inepuizabilă a unui om tânăr, era în acelaşi timp un seducător care se culcase şi cu soţiile lui Crassus şi Pompei. Cleopatra avea 21 de ani: „Nu era o frumuseţe ieşită din comun, dar atracţia prezenţei ei împreună cu şarmul ei persuasiv şi aura pe care o proiecta" exercitau o puternică fascinaţie, deşi, aşa cum arată monedele şi statuile, avea nasul acvilin şi bărbia ascuţită a strămoşilor ei. Avea un regat de revendicat şi o descendenţă fără egal. Cezar şi Cleopatra erau

amândoi nişte practicieni abili ai aventurismului politic. Au început o relaţie – ea i-a născut un fiu, Cezarion – şi, lucru şi mai important, el s-a angajat să o sprijine de-acum înainte.

Curând Cezar s-a văzut blocat în Alexandria deoarece egiptenii s-au răsculat împotriva Cleopatrei şi protectorului ei roman. Între timp, la Ierusalim, Antipater, aliatul lui Pompei, a înţeles că i s-a ivit ocazia de a se reabilita în ochii lui Cezar. El a pornit spre Egipt cu 3.000 de soldaţi evrei, i-a convins pe evreii egipteni să i se alăture şi i-a atacat pe adversarii lui Cezar. Cezar a învins şi i-a redat Cleopatrei tronul. Înainte de a se întoarce la Roma, în semn de recunoştinţă, Cezar l-a numit din nou pe Hircan mare preot şi etnarh – conducător – al evreilor şi l-a lăsat să repare zidurile Ierusalimului, dar toată puterea i-a încredinţat-o lui Antipater pe care l-a numit procurator al Iudeei, iar pe fiii săi, tetrahi locali: cel mare, Fasael, conducea Ierusalimul, iar cel mic, Irod, a primit Galileea.

Irod, în vârstă de numai 15 ani, şi-a dovedit foarte curând curajul, urmărind şi omorând un grup de fanatici religioşi evrei. În Ierusalim, Sinedriul a fost scandalizat de aceste execuţii neautorizate şi l-au chemat la judecată. Totuşi, romanii au înţeles că Antipater şi fiii lui erau genul de aliaţi care le trebuiau pentru a guverna acest popor turbulent. Guvernatorul roman al Siriei a ordonat achitarea lui Irod şi i-a acordat puteri şi mai mari.

Irod devenise deja cineva. După cum scria Iosif Flavius, era „binecuvântat cu toate avantajele înfăţişării, minţii şi trupului”. Purtând un nume de erou, el era suficient de educat pentru a-i fermeca şi impresiona pe marii romani ai epocii. Era împătimit după sex – sau, cum spunea Iosif Flavius, „sclavul pasiunilor lui” –, dar nu o brută. Avea gusturi în arhitectură, cunoştea foarte bine cultura greacă, latină şi ebraică, iar când nu era ocupat cu treburile politice şi plăcerile trupeşti, îi plăcea să discute despre istorie şi filosofie. Dar întotdeauna puterea a fost pe primul loc şi această obsesie otrăvea toate relaţiile lui. Fiul unui idumeu, aflat la a doua generaţie de convertiţi, şi al unei mame de origine arabă (de unde şi numele fratelui său Fasael – Faisal), Irod era un cosmopolit capabil să se dea şi roman, şi grec, şi evreu. Dar evreii nu i-au iertat niciodată originea amestecată. Crescut într-o casă de oameni bogaţi, dar vigilenţi şi neîngăduitori, el va fi martorul distrugerii celor apropiaţi şi îşi va da seama de fragilitatea puterii şi uşurinţa cu care se poate recurge la teroare. A crescut folosind moartea ca unealtă politică: paranoic, hipersensibil, aproape isteric, acest adolescent dur, „un om de o

mare barbarie” şi de o profundă fineţe în acelaşi timp, acţiona pentru a supravieţui şi domina cu orice preţ.

După asasinarea lui Cezar în anul 44 î.e.n., Cassius (unul dintre ucigaşii acestuia) a devenit guvernator al Siriei. Antipater, tatăl lui Irod, a trecut în cealaltă tabără. Dar a sfârşit prin a fi prins în propriile intrigi şi a fost otrăvit de un rival de-al său care a reuşit să ocupe Ierusalimul – până ce Irod a pus să fie omorât. Curând după aceea, Cassius şi celălalt asasin al lui Cezar, Brutus, au fost înfrânţi în bătălia de la Philippi. Învingătorii erau strănepotul şi fiul adoptiv lui Cezar, Octavian, în vârstă de 22 de ani, şi generalul Marcus Antonius, un fanfaron. Aceştia au împărţit imperiul, Antonius primind teritoriile din Răsărit. În timp ce Antonius se afla în drum spre Siria, doi tineri nobili, cu interese diametral opuse, s-au grăbit să-l întâmpine pe comandantul roman. Unul spera să restaureze regatul iudaic, celălalt să-l încorporeze în imperiul său strămoşesc.

Antonius şi Cleopatra

Cleopatra a venit la Antonius ca regină la apogeul charismei sale, descendentă a Ptolemeilor, cea mai prestigioasă dinastie din lumea cunoscută, şi ca o Isis-Afrodita în faţa unui Dionisos capabil să-i ofere provinciile care aparţinuseră strămoşilor ei.

A fost o întâlnire fatidică pentru amândoi. Antonius avea cu paisprezece ani mai mult decât ea, dar era încă în floarea vârstei: beţiv, cu gâtul gros, pieptul lat, cu maxilarul pătrat şi mândru de picioarele lui musculoase. A fost fascinat de Cleopatra şi dornic să îmbrăţişeze cultura greacă şi splendoarea hedonistă a Orientului, considerându-se moştenitor al lui Alexandru, descendent al lui Hercule – şi al lui Dionisos, bineînţeles. Dar în acelaşi timp îi trebuiau bani şi provizii din Egipt pentru planul său de a invada Parţia. Prin urmare, aveau nevoie unul de altul, iar din nevoie se nasc adesea relaţii de iubire. Cei doi şi-au celebrat alianţa şi legătura de dragoste asasinând-o pe sora Cleopatrei (Cleopatra îşi omorâse deja fratele).

Şi Irod s-a grăbit să ajungă la Antonius. Pe vremea când era un tânăr comandant de cavalerie în Egipt, generalul a cultivat relaţia cu tatăl lui Irod. Prin urmare, acesta i-a numit pe Irod şi pe fratele său adevăraţii conducători ai Iudeei, marele preot Hircan având doar rol de reprezentare. Irod şi-a sărbătorit venirea la putere logodindu-se cu Mariamne, o prinţesă Macabee care, fiind rodul unei căsătorii

endogame, era nepoata a doi regi. Corpul ei, scria Iosif Flavius, era la fel de frumos ca şi chipul ei. Această relaţie, consumată în Ierusalim, avea să fie pasională şi distructivă.

Antonius a urmat-o pe Cleopatra, acum însărcinată cu gemenii lui, în capitala Alexandria. Dar, chiar când domnia lui Irod părea asigurată, parţii au invadat Siria. Antigon, un prinţ Macabeu şi nepot al lui Hircan, le-a oferit parţilor 1.000 de talanţi şi un harem de 500 de fete în schimbul Ierusalimului.

Pacorus: săgeata parţilor

Oraşul evreiesc s-a răzvrătit împotriva lui Irod şi a fratelui său, Fasael, marionetele romanilor. Asediaţi în palatul regal situat în faţa Templului, cei doi fraţi au înfrânt revolta – dar cu parţii altfel au mers lucrurile. Ierusalimul era plin de pelerini – era Sărbătoarea Săptămânilor – când susţinătorii Macabeilor au deschis porţile să intre Pacorus[50], prinţul part, şi protejatul său, Antigon. Ierusalimul sărbătorea întoarcerea Macabeilor.

Parţii au pretins că sunt arbitrii imparţiali între Irod şi Antigon. În realitate, ei l-au atras într-o cursă pe Fasael, fratele lui Irod. Irod risca să fie şi el eliminat în timp ce parţii au jefuit oraşul, apoi i-au predat puterea lui Antigon ca rege al Iudeei şi mare preot.[51] Acesta l-a mutilat pe unchiul său Hircan, tăindu-i urechile, ca să nu mai poată fi niciodată mare preot. Cât despre Fasael, fratele lui Irod, acesta a

---

50 Pacorus era fiul şi moştenitorul legal al lui Orodes al II-lea, Regele Regilor arsacizi, cel care îl învinsese pe Crassus. Parţii îşi extinseseră dominaţia la est de Marea Caspică, separându-se de seleucizi în jurul anului 250 î.e.n. şi formând un nou imperiu care constituia o ameninţare pentru puterea romană. Vârful de lance al armatei lui Pacorus erau cavalerii „pahlavani", echipaţi cu armuri grele şi pantaloni bufanţi şi înarmaţi cu lănci lungi de 3,5 metri, topoare şi buzdugane. Şarjând cu toată forţa, aceste catafracte au zdrobit legiunile romane în bălălia de la Carhae. Lor li s-a alăturat cavaleria uşoară, renumită pentru rapiditatea şi precizia arcaşilor călare, capabili să tragă cu arcul peste umăr, din galop – „săgeata parţilor". Dar Parţia avea un defect feudal: regii ei erau adesea la mâna nobililor prea puternici şi insubordonaţi.

51 Antigon, fiul răposatului rege Aristobul al II-lea, folosea nume greceşti şi ebraice. Pe monedele bătute de el se vede menora Templului – candelabrul, simbolul familiei sale – alături de textul „Regele Antigon" în greacă; pe revers apare masa pentru pâinea punerii înainte cu textul „Marele Preot Matatias" în ebraică.

fost omorât sau s-a sinucis.

Irod îşi pierduse Ierusalimul şi fratele. El îi susţinuse pe romani, dar parţii erau cei care cuceriseră Orientul Mijlociu. Era un om schimbător, cu siguranţă ciclotimic, dacă nu chiar maniaco-depresiv. Însă dorinţa lui de a obţine puterea, inteligenţa pătrunzătoare, setea de viaţă şi instinctul de supravieţuire erau feroce. A fost cât pe ce să clacheze, dar şi-a păstrat cumpătul. În timpul nopţii, el şi-a adunat anturajul, încercând să scape şi să preia puterea.

Irod: fuga la Cleopatra

Irod şi suita lui – 500 de concubine, mama, sora şi, mai ales, logodnica sa, prinţesa Macabee Mariamne – au plecat din Ierusalim în goana calului şi s-au pierdut printre colinele sterpe ale Iudeei. Regele Antigon, furios că Irod a scăpat împreună cu concubinele (haremul trebuia oferit parţilor ca plată), şi-a trimis cavaleria să-l urmărească. În timp ce fugea ca să se ascundă, Irod a suferit din nou o cădere nervoasă şi a încercat să se sinucidă, dar gărzile l-au împiedicat, smulgându-i sabia din mână. La scurt timp, călăreţii lui Antigon i-au prins din urmă. Irod şi-a recăpătat încrederea şi i-a înfrânt. Lăsându-şi suita în puternica fortăreaţă de la Masada, el s-a refugiat în Egipt.

Marcus Antonius tocmai plecase la Roma, dar Irod a fost primit de regina Cleopatra care i-a oferit o slujbă în speranţa că el va rămâne la Alexandria. Dar Irod a plecat cu o corabie la Roma, însoţit de Ionatan, fratele mai mic al logodnicei sale, un prinţ macabeu care era candidatul său pentru tronul Iudeei. Dar Antonius, ocupat acum cu pregătirile de război împotriva parţilor, şi-a dat seama că aceasta nu era treabă de copil; trebuia un om competent şi necruţător ca Irod.

Antonius şi Octavian, partenerul acestuia la conducerea imperiului, l-au însoţit pe Irod la Senat, unde a fost declarat rege al Iudeei şi aliat al romanilor: *rex socius et amicus populi Romani*. Noul rege a ieşit din Senat flancat de Octavian şi Antonius, cei doi piloni ai lumii, un moment impresionant pentru acest jumătate evreu, jumătate arab venit din munţii Edomului. Relaţia cu cei doi bărbaţi de stat va sta la baza domniei sale de patruzeci de ani, o domnie a terorii şi a măreţiei. Cu toate acestea, era încă departe de a-şi conduce regatul: estul se află încă sub ocupaţia parţilor; Antigon deţinea Ierusalimul. Pentru evrei, Irod era sluga romanilor şi bastardul unui idumeu. El va trebui să se lupte pentru fiecare palmă

de pământ din regatul său, apoi pentru Ierusalim.

10 – Irodienii 40 î.e.n. – 10 e.n.

Căderea lui Antigon: ultimul dintre Macabei

Irod a plecat cu o corabie spre Ptolemais, unde a strâns o armată şi a pornit să-şi cucerească regatul. Când rebelii i-au opus rezistenţă în peşterile inaccesibile din Galileea, el şi-a pus soldaţii să coboare în cufere suspendate cu lanţuri şi, înarmaţi cu cârlige, să-i pescuiască pe adversari şi să-i arunce în canioanele de sub ei. Dar Irod avea nevoie de ajutorul lui Antonius pentru a cuceri Ierusalimul.

Romanii se luptau să-i alunge pe parţi. În anul 38 î.e.n., însuşi Antonius era ocupat să asedieze o fortăreaţă a parţilor la Samosata (în sud-estul Turciei), când Irod a pornit cu armata spre nord pentru a-i oferi şi cere ajutor. Parţii tocmai îl prinseseră pe Antonius într-o ambuscadă, când Irod a contraatacat şi a salvat coloana. Antonius l-a primit pe Irod ca pe un vechi camarad, îmbrăţişându-l cu afecţiune în faţa armatei sale aliniate pentru a da onorul tânărului rege al Iudeei. Recunoscător, Antonius a trimis 30.000 de infanterişti şi 6.000 de călăreţi cu misiunea de a asedia Ierusalimul în numele lui Irod. În timp ce romanii îşi ridicau tabăra chiar la nord de Templu, Irod s-a căsătorit cu Mariamne, care avea şaptesprezece ani. După 40 de zile de asediu, romanii au reuşit să treacă de zidul exterior. Două săptămâni mai târziu, ei năvăleau în Templu, devastând oraşul „ca o armată de nebuni”, omorând locuitorii pe străzile înguste. Irod a fost nevoit să-i mituiască pe romani ca să pună capăt măcelului – apoi l-a capturat pe Antigon şi l-a trimis lui Antonius care, îndatoritor, a ordonat ca ultimul rege Macabeu să fie decapitat. După aceea, puternicul roman a declanşat invadarea Parţiei cu o armată de 100.000 de soldaţi. S-a exagerat mult în privinţa isprăvilor sale militare. Expediţia a fost aproape un dezastru, iar el a pierdut o treime din armată. Supravieţuitorii au fost salvaţi de proviziile trimise de Cleopatra. La Roma, reputaţia lui Antonius a rămas cam şifonată.

Regele Irod a sărbătorit cucerirea Ierusalimului lichidând 45 din cei 71 de membri ai Sinedriului. Demolând fortăreaţa Baris din nordul Templului, a construit apoi un turn pătrat fortificat, cu patru foişoare, Antonia, numit astfel după numele protectorului său, şi

suficient de mare pentru a domina oraşul. Astăzi n-a mai rămas nimic din Antonia, decât nişte ruine din temelia ei tăiată în piatră, însă ştim cum trebuie să fi fost, deoarece multe dintre fortăreţele lui Irod au supravieţuit: fiecare fortăreaţă din munţi era concepută astfel încât să îmbine securitatea absolută cu un lux inegalabil.[52] Şi totuşi, el nu s-a simţit niciodată în siguranţă, iar acum trebuia să-şi apere regatul de intrigile a două regine: Mariamne, propria lui soţie, şi Cleopatra.

Irod şi Cleopatra

Deşi Irod era un om de temut, şi el se temea la rândul lui de Macabei, iar cel mai periculos dintre aceştia se afla chiar în pat cu el. Regele, care avea acum 36 de ani, se îndrăgostise de Mariamne, o tânără cultivată, virtuoasă şi arogantă. Dar mama ei, Alexandra, întruchiparea stereotipului de soacră afurisită, a început imediat să comploteze cu Cleopatra pentru a-l distruge pe Irod. Femeile Macabee se mândreau cu descendenţa lor, iar ea dezaproba căsătoria fiicei sale cu un irodian corcit. Însă Alexandra nu-şi dădea seama că, fie şi după standardele de brutalitate ale politicii secolului I, psihopatul Irod era mult prea tare pentru ea.

Deoarece bătrânul Hircan, acum mutilat, nu mai putea oficia în Templu, Alexandra voia ca fiul ei Ionatan, fratele mai tânăr al Mariamnei, pe atunci adolescent, să devină mare preot, titlu prestigios la care Irod, un parvenit idumeu pe jumătate arab, nu putea aspira. Întâmplător, Ionatan era nu doar un rege legitim, dar era şi de o frumuseţe izbitoare într-o epocă în care se credea că înfăţişarea reflectă bunăvoinţa divină. Oriunde se ducea, oamenii se îmbulzeau să-l vadă. Irod se temea de acest adolescent şi a rezolvat problema punând în funcţia de mare preot un obscur evreu din Babilon. Alexandra a cerut pe ascuns ajutorul Cleopatrei. Antonius o ajutase pe Cleopatra să-şi mărească regatul cu teritorii din Liban, Creta şi Africa de Nord şi îi mai atribuise una dintre cele mai preţioase posesiuni ale lui Irod – plantaţiile de palmieri şi arbori de

52 Consilierii ucişi au fost probabil îngropaţi în preţiosul mormânt al Sinedriului care se găseşte şi astăzi la nord de Oraşul Vechi, decorat cu rodii şi frunze de acantă. Cele mai renumite dintre fortăreţele montane sunt: Masada, unde ultimii luptători evrei împotriva romanilor s-au sinucis în masă în anul 73 e.n.; Machaerus, unde Ioan Botezătorul a fost decapitat de către unul dintre fiii lui Irod; şi muntele Herodium, unde au fost îngropaţi Irod şi fiii săi.

balsam de la Ierihon.[53] Irod i le-a dat în arendă, dar era clar că ea râvnea să ia Iudeea, teritoriul strămoşilor ei.

Folosindu-l pe frumosul Ionatan pe post de momeală, Mariamne şi mama ei, Alexandra, au trimis un portret al acestuia lui Antonius care, ca majoritatea bărbaţilor din vremea aceea, aprecia şi frumuseţea masculină, nu doar pe cea feminină. Cleopatra a promis că-l sprijină în revendicarea tronului. Când Antonius l-a chemat pe băiat la el, Irod a devenit extrem de neliniştit şi a refuzat să-l lase să plece. El a pus-o pe soacra sa sub strictă supraveghere în Ierusalim, în timp ce Cleopatra le-a oferit azil Alexandrei şi fiului ei. Alexandra a pus să se pregătească două coşciuge cu ajutorul cărora au putut să se strecoare afară din palat.

Până la urmă, Irod nu a mai rezistat popularităţii Macabeilor şi rugăminţilor soţiei sale şi l-a numit pe Ionatan mare preot la Sărbătoarea Corturilor. Când Ionatan a apărut la altar în minunatele veşminte preoţeşti, a fost primit cu aclamaţii uriaşe de către ierusalimiţi. Irod a găsit o soluţie în stilul propriu: l-a invitat pe marele preot la somptuosul său palat din Ierihon. Irod s-a purtat neliniştitor de amabil. Era o noapte înăbuşitoare. Ionatan a fost încurajat să se ducă să înoate în bazinele sale. Acolo, oamenii lui Irod l-au prins şi l-au ţinut sub apă. A doua zi dimineaţă, corpul său a fost găsit plutind pe suprafaţa apei. Mariamne şi mama ei au fost îndurerate şi furioase; Ierusalimul era în doliu. La funeraliile lui Ionatan, până şi Irod a izbucnit în lacrimi.

Alexandra i-a raportat Cleopatrei crima, dar compasiunea arătată de aceasta a fost pur politică: Cleopatra însăşi omorâse două, dacă nu chiar trei dintre propriile ei rude. Ea l-a convins pe Antonius să-l cheme pe Irod în Siria. Dacă Cleopatra îşi atingea scopul, el n-avea să se mai întoarcă niciodată. Irod s-a pregătit pentru această întâlnire riscantă şi şi-a arătat dragostea faţă de Mariamne în stilul său sinistru: a pus-o sub paza unchiului său Iosif, viceregе în absenţa sa, dar a ordonat ca, dacă el va fi omorât de Antonius, Mariamne să fie imediat executată. După plecarea lui Irod, Iosif i-a spus Mariamnei în repetate rânduri cât de mult o iubeşte regele, atât de

---

53 Acestea se numărau printre cele mai valoroase produse de lux din zona Mediteranei antice: din palmierii de Ierihon se obţinea vinul de curmale; din arborii de balsam se obţinea balsamul de Gilead, apreciat remediu împotriva durerilor de cap şi cataractei, dar şi pentru parfumul său extrem de scump. Cleopatra a mai anexat cea mai mare parte a litoralului, inclusiv Joppa (Jaffa), lăsându-i lui Irod doar portul de la Gaza.

mult, a adăugat el, încât mai degrabă ar omorî-o decât s-o lase să trăiască fără el. Mariamne a fost şocată. În Ierusalim se zvonea deja că Irod este mort. În lipsa lui Irod, Mariamne avea întâietate în faţa surorii regelui, Salomeea, una dintre cele mai crude figuri de la această curte măcinată de intrigi.

În Laodiceea, Irod, expert în arta manipulării potentaţilor romani, l-a convins pe Antonius să-l ierte; cei doi au benchetuit împreună zi şi noapte. La întoarcere, Salomeea l-a informat pe Irod că unchiul Iosif a sedus-o pe Mariamne în timp ce soacra lui pregătea o revoltă. Până la urmă, Irod şi Mariamne s-au împăcat. El îi declara că o iubeşte. „Amândoi au izbucnit în lacrimi şi s-au îmbrăţişat" – până când ea i-a dat de înţeles că ştia de planul lui de a o executa. Bolnav de gelozie, Irod a pus-o pe Mariamne sub arest la domiciliu şi l-a executat pe unchiul Iosif.

În anul 34 î.e.n., Antonius, după ultima expediţie care s-a încheiat prost, a reuşit să impună puterea romană invadând Armenia partă. Cleopatra l-a însoţit până la Eufrat şi, la întoarcere, l-a vizitat pe Irod. Aceşti doi monştri seducători au petrecut mai multe zile împreună, flirtând şi întrebându-se fiecare cum să-l omoare pe celălalt. Irod susţinea că Cleopatra încerca să-l seducă: dar probabil că aşa se comporta ea cu orice bărbat care putea să-i fie util. Însă era şi o capcană periculoasă. Irod a rezistat şi s-a hotărât să ucidă acest şarpe venit de pe bătrânul Nil, dar consilierii lui l-au sfătuit insistent să n-o facă.

Regina Egiptului a plecat spre Alexandria. Acolo, în cadrul unei ceremonii spectaculoase, Antonius a ridicat-o pe Cleopatra la rangul de „Regina Regilor". Cezarion, fiul ei făcut cu Cezar, acum în vârstă de treisprezece ani, a devenit cofaraon, iar ceilalţi trei fii pe care îi avea cu Antonius au devenit regi ai Armeniei, Feniciei şi Cirenei. La Roma, acest comportament de tip oriental nu a fost privit cu ochi buni, fiind considerat contrar obiceiurilor romane şi neavând nimic în comun cu bărbăţia şi înţelepciunea. Antonius a încercat să-şi justifice atitudinea în singura sa operă literară cunoscută, *Despre băutură*, scriindu-i lui Octavian. „De ce te-ai schimbat? Pentru că mă culc cu regina? Contează unde şi cu cine ţi-o pui?" Dar chiar conta. Cleopatra era văzută ca un *fatale monstrum*. Octavian devenea din ce în ce mai puternic în timp ce parteneriatul lor se destrăma. În anul 32 î.e.n., Senatul a revocat *imperium*-ul lui Antonius, apoi Octavian a declarat război Cleopatrei. Cele două tabere s-au întâlnit în Grecia: Antonius şi-a unit armata cu flota egipteano-feniciană a Cleopatrei.

Era un război pentru dominarea lumii.

Augustus şi Irod

Irod trebuia să fie de partea învingătorului. El s-a oferit să i se alăture lui Antonius în Grecia, însă a primit ordin de la acesta să-i atace pe arabii nabateeni, pe teritoriul Iordaniei de azi. Când Irod s-a întors, Octavian şi Antonius se luptau la Actium. Antonius nu i-a putut face faţă lui Marc Agripa, generalul lui Octavian. Bătălia pe mare era un dezastru. Antonius şi Cleopatra s-au retras în Egipt. Oare Octavian îl va elimina şi pe regele iudeu protejat de Antonius?

Din nou Irod s-a pregătit să moară, lăsându-l pe fratele său, Pheroras, la conducere, şi, ca să fie sigur, a ordonat ca bătrânul Hircan să fie strangulat. Le-a instalat pe mama şi pe sora sa la Masada, în timp ce pe Mariamne şi Alexandra le-a închis la Alexandrium, o altă fortăreaţă din munţi. A ordonat din nou ca Mariamne să fie executată dacă lui i se întâmpla ceva. Apoi a plecat spre cea mai importantă întâlnire din viaţa sa.

Octavian l-a primit în insula Rhodos. Irod s-a purtat cu diplomaţie şi francheţe. El şi-a aşezat umil coroana la picioarele lui Octavian. Apoi, în loc să-l renege pe Antonius, l-a rugat pe Octavian să se întrebe nu *al cui* prieten a fost el, ci „*ce fel* de prieten" era. Octavian i-a dat înapoi coroana. Irod s-a întors triumfător la Ierusalim, apoi l-a urmat pe Octavian în Egipt, ajungând la Alexandria la puţin timp după ce Antonius şi Cleopatra s-au sinucis, el cu ajutorul sabiei, ea lăsându-se muşcată de un şarpe veninos.

Octavian era acum primul împărat roman şi a adoptat numele Augustus. La numai treizeci şi trei de ani, acest manager meticulos, fin, impasibil şi sever a devenit cel mai loial protector al lui Irod. Într-adevăr, împăratul şi locţiitorul său, aproape partener la putere, Marc Agripa, un om sincer şi deschis, au devenit atât de apropiaţi de Irod, încât, după cum spunea Iosif Flavius, „în afară de Agripa, Cezar nu prefera pe nimeni altcineva decât pe Irod, iar Agripa, în afară de Cezar, nu avea prieten mai bun decât Irod".

În timpul lui Augustus, regatul lui Irod s-a extins, cuprinzând regiuni din Israel, Iordania, Siria şi Libanul de azi. Ca şi Augustus, Irod era un conducător competent şi cu sânge-rece: când a izbucnit foametea, el a vândut din aurul său şi a importat grâne din Egipt pentru ca evreii să nu moară de foame. Oamenii de la curtea sa erau jumătate greci, jumătate evrei, serviţi de eunuci şi concubine

frumoase. Mulţi din anturajul său serviseră anterior sub Cleopatra. Secretarul său, Nicolaus din Damasc, fusese preceptorul copiilor acesteia,[54] iar garda sa personală alcătuită din 400 de galateni aparţinuse Cleopatrei. Ei îi fuseseră dăruiţi de Augustus şi se alăturaseră germanilor şi tracilor pe care îi avea deja. Aceşti barbari cu părul blond executau torturile şi asasinatele ordonate de regele cosmopolit: „Irod era fenician prin descendenţă, grec prin cultură, idumeu prin locul naşterii, evreu prin religie, ierusalimit prin locul de rezidenţă şi roman prin cetăţenie”.

La Ierusalim, el şi Mariamne locuiau în fortăreaţa Antonia. Acolo era regele evreu, citea din Deuteronom în Templu o dată la şapte ani şi numea marele preot, ale cărui veşminte sacerdotale le păstra în Antonia. Dar în afara Ierusalimului era un generos monarh grec, ale cărui noi oraşe păgâne – îndeosebi Cezareea, pe coasta Mediteranei, şi Sebaste (echivalentul grecesc pentru Augustus) în Samaria – impresionau prin complexurile opulente ce cuprindeau temple, hipodromuri şi palate. Chiar şi la Ierusalim el a construit un teatru şi un hipodrom în stil grecesc, unde s-au ţinut Jocurile Actiene în cinstea victoriei lui Augustus. Când acest spectacol păgân a provocat o conspiraţie a evreilor, uneltitorii au fost executaţi. Dar iubita lui soţie nu a sărbătorit succesul lui. Curtea era otrăvită de conflictul dintre prinţesa Macabeilor şi prinţesa Irodienilor.

Mariamne: între dragostea şi ura lui Irod

Cât Irod fusese plecat, Mariamne a încercat încă o dată să-l convingă pe cel căruia îi fusese încredinţată să-i spună ce planuri avea soţul ei cu ea dacă nu se mai întorcea. Irod o considera

54 Acest învăţat grec din Siria a devenit confidentul lui Irod şi prietenul lui Augustus. Probabil că a fost un curtean extrem de abil dacă a supravieţuit asasinatelor de la curtea Cleopatrei şi cea a lui Irod. Mai târziu, el a scris biografiile lui Augustus şi Irod, principala sa sursă fiind însuşi Irod. Biografia lui Irod scrisă de Nicolaus nu ne-a parvenit, dar a constituit principala sursă de informaţii a lui Iosif Flavius şi este greu de imaginat alta mai bună. Cât priveşte foştii săi elevi de viţă regală, Cezarion, fiul lui Cezar şi al Cleopatrei, a fost omorât de Augustus. Dar ceilalţi trei copii au fost crescuţi la Roma de sora împăratului, Octavia, fosta soţie a lui Antonius. Nu se ştie ce s-a întâmplat cu băieţii, dar fata, Cleopatra Selene, s-a căsătorit cu Juba al II-lea, regele Mauritaniei. Fiul ei, regele Ptolemeu al Mauritaniei, a fost executat de Caligula. Atunci a luat sfârşit şi dinastia Ptolemeică, la 363 de ani de la Alexandru cel Mare.

irezistibilă ca persoană, dar periculoasă din punct de vedere politic: ea l-a acuzat în mod deschis că i-a omorât fratele. Uneori îl umilea în faţa întregii curţi, dând de înţeles că îi refuza raporturile sexuale; alteori se împăcau plini de pasiune. Mariamne era mama celor doi fii ai săi, dar tot ea plănuia să-l distrugă. Râdea de originea comună a Salomeei, sora lui Irod. Regele era „prins între dragoste şi ură”, obsesia lui fiind cu atât mai intensă cu cât ea interfera cu cealaltă pasiune dominantă a lui: puterea.

Salomeea punea această obsesie a lui pentru Mariamne pe seama farmecelor. Ea i-a adus lui Irod dovada că prinţesa Macabee îl ademenise cu ajutorul unui elixir al dragostei. Eunucii Mariamnei au fost torturaţi până au mărturisit vinovăţia ei. Cel care o supraveghease în absenţa lui Irod a fost ucis. Mariamne însăşi a fost ţinută prizonieră în Antonia, apoi judecată. Salomeea a pregătit cu abilitate toate dezvăluirile, fiind foarte hotărâtă: regina Macabee trebuia să moară.

Mariamne a fost condamnată la moarte şi, în acel moment, mama ei, Alexandra, a ales s-o denunţe, sperând să-şi salveze astfel propria piele. În replică, mulţimea a huiduit-o. În drum spre locul de execuţie, Mariamne s-a purtat cu o impresionantă „nobleţe sufletească”, spunând că era ruşinos că mama ei se expunea în felul acesta. Probabil executată prin strangulare, Mariamne a murit ca o adevărată fiică a Macabeilor „fără să pălească”, afişând o graţie care „le dovedea spectatorilor descendenţa ei nobilă”. Irod şi-a ieşit din minţi de durere, convins că dragostea lui pentru Mariamne era o răzbunare divină menită să-l distrugă. Striga după ea prin palate, le poruncea servitorilor s-o găsească şi încerca să se distreze organizând banchete. Dar petrecerile se încheiau când el începea să plângă după Mariamne. S-a îmbolnăvit şi pielea i s-a acoperit cu bube. Atunci, Alexandra a încercat pentru ultima dată să ia puterea. Irod a omorât-o şi pe ea, apoi a mai ucis patru dintre prietenii lui cei buni care probabil fuseseră apropiaţi de fermecătoarea regină. Nu şi-a revenit niciodată după moartea Mariamnei, blestem care avea să revină pentru a distruge încă o generaţie. Mai târziu, Talmudul pretindea că Irod a conservat corpul Mariamnei în miere, ceea ce ar putea fi adevărat, întrucât un astfel de gest i se potrivea foarte bine, fiind dulce şi macabru totodată.

Curând după moartea ei, Irod a început să lucreze la ceea ce va fi capodopera sa: Ierusalimul. Palatul Macabeilor de vizavi de Templu nu i se părea suficient de grandios. Şi probabil că fortăreaţa Antonia

era bântuită de fantoma Mariamnei. În anul 23 î.e.n., el a extins fortificaţiile din vest, construind un nou complex cu turnuri de apărare şi palate, un fel de Ierusalim în Ierusalim. Înconjurată de un zid de aproape 15 metri înălţime, Citadela se mândrea cu trei turnuri care purtau nume cu valoare sentimentală: cel mai înalt, Hippicus (după numele unui tânăr prieten ucis în luptă), de 40 de metri, cu baza de peste 4 metri pătraţi, Fasael (după fratele său mort) şi Mariamne.[55] Şi dacă Antonia domina Templul, această fortăreaţă domina întregul oraş.

La sud de Citadelă, Irod şi-a construit palatul, un dom impunător cu două apartamente somptuoase care purtau numele protectorilor săi, Augustus şi Agripa, cu pereţi de marmură, grinzi din lemn de cedru, mozaicuri magnifice, decoraţiuni din aur şi argint. În jurul palatului s-au construit curţi, colonade şi porticuri, înconjurate de spaţii verzi, livezi bogate, bazine cu apă şi canale întrerupte de căderi de apă, la umbra unor porumbare (probabil că Irod comunica cu provinciile cu ajutorul porumbeilor voiajori). Toate acestea au fost finanţate din imensa avere a lui Irod: după împărat, el era cel mai bogat om din zona Mediteranei.[56] Grădinile cu clipocit de fântâni şi

---

55 Poate că turnul acesta poartă numele altei soţii de-a lui Irod, pe care o chema tot Mariamne. Dar probabil că lui şi celorlalţi le amintea de prinţesa Macabeilor. Actualul Turn al lui David, care n-are nicio legătură cu David, se ridică pe fundaţia Turnului Hippicus. După distrugerea oraşului de către Titus, a rămas principalul turn fortificat al Ierusalimului până în epoca otomană. Niciun alt edificiu din Ierusalim nu evidenţiază atât de bine precum Citadela modul complicat de dezvoltare a oraşului. Arheologii au descoperit aici ruine de pe vremea iudeilor, Macabeilor, irodienilor, romanilor, arabilor, din epoca cruciadelor, mamelucilor şi otomanilor.

56 Bogăţiile lui Irod proveneau din teritoriile deţinute în tot Orientul Mijlociu. Acestea produceau oi, vaci (în Iudeea şi Iordania), grâu şi orz în Lalileea şi Iudeea, peşte, măsline, vin şi fructe, crini şi ceapă din Ascalon (de aici denumirea de eşalot sau ceapă de Ascalon), rodii de Geba, în nordul Ierusalimului, smochine de Joppa, curmale şi balsam din Ierihon. Irod era proprietarul a jumătate, poate chiar două treimi din regat; el impozita şi exporta mirodenii nabateene; era şi un magnat al exploatărilor miniere, plătindu-i lui Augustus 300 de talanţi pentru drepturile asupra a jumătate din minele de cupru din Cipru. Deşi exporta vin, el se delecta cu vinuri italiene. Chiar şi la moartea sa, după o viaţă întreagă în care a construit monumente şi a plătit Romei sume imense, a lăsat moştenire peste 1000 de talanţi sau un milion de drahme lui Augustus, şi tot a rămas destul de mult şi pentru familia sa.

ciripit de păsările alcătuiau o oază de liniște, departe de agitaţia de la palat, trâmbiţele Templului şi zarva oraşului din depărtare.

Dar curtea sa nu era nici pe departe un loc liniştit. Fraţii săi erau nişte intriganţi nemiloşi: sora Salomeea se dovedea a fi un monstru fără pereche, iar femeile din haremul său erau, se pare, la fel de ambiţioase şi de paranoice ca însuşi Irod. Tendinţele priapice ale lui Irod complicau şi mai mult situaţia – regele era, scrie Iosif Flavius, „un om al poftelor”. Înainte de Mariamne, el mai avusese o soţie, Doris, iar după ea, cel puţin opt neveste, femei frumoase, alese doar pentru a-i satisface poftele trupeşti, niciodată pentru originea lor. Deşi avea un harem de 500 de femei, gusturile sale greceşti s-au extins la pajii şi eunucii casei. Dar familia în continuă creştere, cu fiii săi răsfăţaţi şi totodată neglijaţi, susţinuţi fiecare de o mamă dornică de putere, a devenit un cuib de rele. Însuşi maestrul păpuşar se lupta din greu să ţină în frâu atâta ură şi gelozie. Şi totuşi, situaţia de la curte nu l-a deturnat de la proiectul său cel mai drag. Ştiind că prestigiul său se lega de cel al Ierusalimului, Irod a decis să-l egaleze pe Solomon.

Irod: Templul

Irod a dărâmat cel de-al doilea Templu existent şi în locul lui a construit o minune a lumii. Evreii se temeau că va distruge vechiul Templu şi nu va reuşi să-l termine pe cel nou, aşa că Irod a convocat o întâlnire cu locuitorii oraşului ca să-i convingă, punând la punct fiecare detaliu al proiectului său. O mie de preoţi au fost instruiţi ca zidari. Pădurile de cedru libanez au fost tăiate, iar buştenii, transportaţi pe mare, de-a lungul coastei. În carierele de piatră din jurul Ierusalimului, s-au măsurat şi s-au tăiat blocuri masive de calcar galben şi alb. Au fost aduse mii de care pentru a le transporta, căci blocurile de piatră erau de dimensiuni pantagruelice. În tunelele de lângă Muntele Templului, o piatră măsoară 13,5 metri lungime şi 3,3 metri înălţime şi cântăreşte 600 de tone.[57] La construcţia

57 Se pare că Irod a folosit tehnologii de vârf din epoca sa. Încă din anii 4000 î.e.n., egiptenii ştiau cum să deplaseze blocurile de piatră pentru construirea piramidelor. Inginerul roman Vitruvius concepuse dispozitive gigantice – roţi, sănii şi macarale – pentru transportarea acestor pietre. Roţi uriaşe cu un diametru de peste patru metri serveau ca axe trase de echipe de boi. Mai foloseau trolii – nişte grinzi rotative orizontale care, cu ajutorul manivelelor şi pârghiilor, puteau fi manipulate de echipe de zece oameni

Templului lui Solomon nu se auzise zgomot şi nici lovituri de ciocan, aşa că Irod a avut grijă ca toate să fie prelucrate în afara şantierului şi apoi asamblate acolo în linişte. Sfânta Sfintelor a fost gata în doi ani, dar tot complexul a fost terminat în optzeci de ani.

Irod a săpat până la fundaţia de piatră şi de acolo a început să construiască, deci probabil a distrus eventualele vestigii ale templelor lui Solomon şi Zorobabel. Deşi limitat spre est de panta abruptă a Văii Chedron, el a extins spre sud esplanada Muntelui Templului, umplând golul cu o platformă susţinută de 88 de piloni şi 12 arcade, care se cheamă acum Grajdurile lui Solomon, pentru a crea un spaţiu de 1,2 hectare, de două ori mai larg decât Forumul roman. Şi astăzi se vede cu uşurinţă locul de îmbinare din zidul estic, la aproximativ 30 de metri de colţul sud-vestic al oraşului, acolo unde pietrele irodiene de la stânga se alătură pietrelor de construcţie mai mici, din timpul Macabeilor, de la dreapta.

Curţile Templului, de dimensiuni descrescătoare, duc spre locuri din ce în ce mai sacre. Păgânii şi evreii puteau să intre în imensa Curte a Neamurilor, dar Curtea Femeilor era înconjurată de un zid cu următoarea inscripţie:

STRĂINE! SĂ NU TRECI DINCOLO DE GARD
ŞI DE ZIDUL DESPĂRŢITOR DIN PREAJMA TEMPLULUI
CEL CE VA TRECE
VA FI SINGURUL VINOVAT
PENTRU MOARTEA SA CARE VA URMA

Cincizeci de trepte conduceau la o poartă care dădea în Curtea lui Israel, deschisă oricărui bărbat evreu, şi de acolo se ajungea în Curtea Preoţilor unde doar aceştia aveau acces. Acolo se afla Sanctuarul – Hekhal – care adăpostea Sfânta Sfintelor. Aceasta se ridica pe stânca unde se spune că Avraam a fost cât pe ce să-l sacrifice pe Isaac şi unde David şi-a construit altarul. Aici se aduceau jertfe pe Altarul arderilor-de-tot, orientat cu faţa spre Curtea Femeilor şi Muntele Măslinilor.

Fortăreaţa Antonia apăra Muntele Templului la nord. Acolo, Irod şi-a construit un tunel secret care ducea direct în Templu. Din sud, accesul la Templu se făcea pe nişte scări monumentale ce treceau prin Porţile Dublă şi Triplă, până la nişte pasaje subterane, decorate cu porumbei şi flori, care duceau în Templu. Din vest, un pod monumental, care servea şi ca apeduct pentru alimentarea cu apă a

---

sau mai puţin. În felul acesta, opt oameni puteau ridica o tonă şi jumătate.

unor imense rezervoare ascunse, traversa valea până la Templu. În zidul abrupt dinspre răsărit se deschidea Poarta Shushan, folosită de marele preot pentru a ajunge pe Muntele Măslinilor să sfinţească luna nouă sau să sacrifice cea mai rară şi cea mai sacră ofrandă, juninca roşie fără pete.[58]

Pe toate cele patru laturi se găseau porticuri cu colonade, dar cel mai impunător dintre ele era Porticul Regal, o structură imensă care domina întregul munte. Oraşul lui Irod număra în jur de 70.000 de locuitori, dar în perioada sărbătorilor religioase soseau aici sute de mii de pelerini. Ca orice sit religios plin de oameni, lucru valabil şi azi, Templul avea nevoie de un loc în care oamenii puteau să se întâlnească şi unde să se organizeze ritualurile. Acesta era Porticul Regal. Vizitatorii puteau să meargă la cumpărături pe aglomerata stradă comercială care trecea pe sub monumentalele arcade, de-a lungul zidurilor vestice. Înainte să intre în Templu, pelerinii se spălau în numeroasele *mikvahs* – bazine ritualice pentru purificare, care au fost găsite în preajma intrărilor sudice. Apoi urcau pe una dintre scările monumentale care duceau la Porticul Regal, de unde puteau admira panorama oraşului înainte să meargă la rugăciune.

În colţul sud-estic, zidurile impozante şi panta Văii Chedron formau o creastă abruptă, aripa Templului, unde Evanghelia spune că Diavolul l-a ispitit pe Iisus. În colţul sud-vestic, spre prosperul

---

58 „Spune fiilor lui Israel să-ţi aducă o junincă roşie, fără meteahnă, care să nu aibă cusur şi să nu fi purtat jug”, le zice Dumnezeu lui Moise şi Aaron în Numerii 19. Juninca era sacrificată pe un rug de cedru, isop şi cârmâz, iar cenuşa ei era amestecată cu apă sfinţită. Conform Mishnah, aceasta se întâmplase numai de nouă ori, iar a zecea oară urma să vină Messia. În fervoarea milenaristă generată de cucerirea Ierusalimului de către israelieni în 1967, protestanţii fundamentalişti şi evreii salvaţionişti sunt de părere că două din cele trei condiţii esenţiale ale Apocalipsei şi venirii lui Messia (sau al Doilea Advent pentru creştini) sunt împlinite: Israelul a fost restaurat şi Ierusalimul este al evreilor. A treia condiţie esenţială este restaurarea Templului. După unii creştini fundamentalişti şi unele mici facţiuni din rândul evreilor ortodocşi salvaţionişti, cum ar fi cei de la Institutul Templului, cred că acest lucru va fi posibil numai când Muntele Templului va fi purificat prin sacrificarea unei juninci roşii. De aceea, chiar şi azi, un predicator penticostal din Mississippi, Clyde Lott, împreună cu rabinul Richman de la Institutul Templului, încearcă să obţină această junincă roşie cu ajutorul a 500 de vite din rasa Red Angus, importate din Nebraska şi aduse la o fermă din Valea Iordanului. Ei sunt convinşi că vor reuşi să obţină „juninca prin care se va salva lumea”.

Oraş de Sus, preoţii anunţau începerea sărbătorilor religioase şi Sabatului în serile de vineri, sunând din trâmbiţe al căror ecou răsuna probabil prin defileurile pustii. O piatră aşezată de Titus în anul 70 e.n. arată că aici era „Locul de trâmbiţare”.

Planul Templului, supervizat de rege şi arhitecţii săi anonimi (a fost găsit un osuar cu inscripţia „Simon, constructor al Templului”), arată o înţelegere remarcabilă a spaţiului şi arhitecturii. Grandios şi copleşitor, Templul lui Irod era acoperit peste tot cu plăci de aur şi la răsăritul soarelui reflecta lumina într-o splendoare incandescentă”, încât vizitatorii trebuiau să-şi ferească privirea. Cine venea la Ierusalim dinspre Muntele Măslinilor îl vedea înălţându-se „ca un munte acoperit de zăpadă”. Acesta era Templul pe care l-a cunoscut Iisus şi l-a distrus Titus. Esplanada lui Irod se cheamă azi Haram al-Sharif la musulmani, susţinută pe trei laturi de pietre irodiene care lucesc şi azi în lumina soarelui, în special în Zidul Plângerii unde se roagă evreii.

La finalizarea Sanctuarului şi esplanadei – se spune că nu a plouat deloc în timpul zilei, pentru ca lucrările să se desfăşoare fără întârziere – Irod, care nu avea voie să intre în Sfânta Sfintelor deoarece nu era preot, a sărbătorit evenimentul sacrificând 300 de boi. Ajunsese la apogeu. Însă măreţia sa incontestabilă avea să fie pusă la grea încercare de propriii săi copii, când crimele trecutului s-au întors să-i chinuie pe moştenitori.

Prinţii irodieni: o tragedie familială

Irod avea acum cel puţin doisprezece copii cu cele zece neveste ale sale. Părea să-i ignore pe majoritatea, mai puţin pe cei doi fii dăruiţi de Mariamne – Alexandru şi Aristobul. Aceştia erau jumătate Macabei, jumătate irodieni şi aveau să fie succesorii lui. Irod i-a trimis la Roma unde însuşi Augustus a supravegheat educaţia lor. După cinci ani, Irod i-a adus acasă pe cei doi adolescenţi ca să se însoare: Alexandru s-a căsătorit cu fiica regelui Cappadociei, iar Aristobul s-a căsătorit cu nepoata lui Irod.[59]

---

59 Arborele genealogic al lui Irod este complicat din cauza endogamiei familiei sale, ai cărei membri se căsătoreau şi se recăsătoreau în interiorul clanurilor irodiene şi Macabee în speranţa de a se reconcilia: pe fratele său, Pheroras, l-a căsătorit cu sora Mariamnei, iar pe fiul său mai mare, Antipater, cu fiica ultimului rege Antigon (decapitat la cererea sa de către Antonius). Dar căsătoriile alternau cu execuţiile: primii doi soţi ai Salomeei

În anul 15 î.e.n., Marcus Agripa a venit să inspecteze Ierusalimul lui Irod, însoţit de noua sa soţie Iulia, fiica nimfomană a lui Augustus. Agripa, partenerul lui Augustus şi învingătorul de la Actium, era deja prieten cu Irod, care i-a arătat cu mândrie Ierusalimul. A stat în Citadelă, în apartamentele ce-i purtau numele, unde a organizat ospeţe în onoarea lui Irod. Augustus făcea deja sacrificii zilnice pentru Iahve în Templu, iar cu această ocazie, Agripa a sacrificat o sută de boi. El a reuşit să se comporte cu atâta tact, încât până şi evreii mai refractari s-au plecat până la pământ în calea lui, iar irodienii şi-au botezat copiii cu numele lui. Apoi, cei doi au plecat cu flotele lor să dea un tur prin Grecia. Când evreii de aici s-au plâns de opresiunea greacă, Agripa le-a apărat drepturile, Irod i-a mulţumit şi cei doi s-au îmbrăţişat ca egali. Dar după ce s-a întors de la sindrofia cu potentatul roman, Irod a trebuit să se confrunte cu propriii săi copii.

Curând, prinţii Alexandru şi Aristobul, beneficiind de o aleasă educaţie primită la Roma şi moştenind aroganţa şi frumuseţea ambilor părinţi, au început să-l acuze pe tatăl lor de soarta mamei. Ca şi ea, îi dispreţuiau pe irodieni, considerându-i nişte bastarzi. Alexandru, căsătorit cu o fiică de rege, era deosebit de arogant; ambii băieţi îşi băteau joc de soţia irodiană a lui Aristobul, insultând-o în acelaşi timp şi pe mama ei, periculoasa mătuşă Salomeea. Ei se lăudau că, atunci când vor fi regi, le vor pune pe nevestele lui Irod să muncească alături de sclavi şi se foloseau de ceilalţi fii ai lui Irod ca de nişte funcţionari.

Salomeea i-a povestit toate acestea lui Irod, care s-a înfuriat din cauza nerecunoştinţei celor doi prinţi răsfăţaţi şi a început să fie îngrijorat din cauza trădării lor. Mult timp el îl ignorase pe Antipater, fiul mai mare, născut de prima soţie, Doris. În anul 13 î.e.n., Irod şi-a amintit de Antipater şi i-a cerut lui Agripa să-l ia la Roma, trimiţând împăratului şi un document sigilat: era testamentul său prin care îi dezmoştenea pe cei doi prinţi şi lăsa regatul moştenire lui Antipater. Dar noul său moştenitor, probabil în vârstă de douăzeci şi ceva de ani, era deja înrăit din cauza neglijenţei tatălui şi invidiei fraţilor săi. El şi mama lui au complotat împotriva prinţilor dezmoşteniţi, pe care i-au acuzat de trădare.

---

au fost ucişi de către Irod. Au existat şi căsătorii ale irodienilor cu membri ai familiilor regale din Cappadocia, Emesa, Pontus, Nabataea şi Cilicia, toate aliate ale Romei. Cel puţin două căsătorii au fost anulate deoarece soţii nu au vrut să se convertească la iudaism şi să fie circumcişi.

Irod l-a rugat pe Augustus, care stătea la Aquileia, pe coasta Adriaticii, să-i judece pe cei trei prinţi. Augustus i-a reconciliat pe tată şi fii. Irod s-a întors acasă, a convocat o adunare în curtea Templului şi a anunţat că va împărţi regatul între cei trei fii ai săi. Doris, Antipater şi Salomeea au încercat să deturneze această reconciliere în interesul lor, fiind ajutaţi chiar de aroganţa celor doi fraţi mai tineri: prinţul Alexandru spunea în stânga şi-n dreapta că Irod îşi vopsea părul ca să pară mai tânăr şi povestea că la vânătoare el rata ţintele în mod deliberat, pentru a-i face pe plac tatălui său. Printre altele, el a mai sedus trei dintre eunucii regelui, reuşind astfel să aibă acces la secretele tatălui. Irod i-a arestat şi i-a torturat pe servitorii lui Alexandru până când unul dintre ei a mărturisit că stăpânul său plănuia să-l asasineze la o partidă de vânătoare. Socrul lui Alexandru, regele Cappadociei, aflat în vizită la fiica sa, a reuşit să-i împace din nou pe tată şi fii. În semn de recunoştinţă, Irod i-a oferit acestuia un dar tipic irodian: o curtezană care se mândrea cu numele Pannychis – „Toată-Noaptea”.

Pacea n-a durat mult timp: în urma torturării servitorilor, a apărut o scrisoare a lui Alexandru către comandantul Fortăreţei Alexandrium, în care spunea: „Când vom termina tot ce am stabilit să facem, vom veni la tine”. Irod l-a visat pe Alexandru ridicând un pumnal asupra lui, un coşmar ce părea atât de real, încât l-a determinat pe Irod să-i aresteze pe cei doi băieţi care au recunoscut că plănuiau să fugă. Irod s-a sfătuit din nou cu Augustus, care deja începea să se sature de abuzurile vechiului său prieten – deşi împăratul însuşi avea necazuri cu copiii săi rebeli şi probleme de succesiune. Augustus a stabilit că, dacă cei doi băieţi complotaseră împotriva regelui, acesta avea tot dreptul să-i pedepsească.

Irod a ţinut procesul în Berytus (Beirut), în afara jurisdicţiei sale – şi deci un loc potrivit pentru o judecată corectă. Cei doi au fost condamnaţi la moarte aşa cum dorea Irod, lucru deloc surprinzător din moment ce el contribuise cu generozitate la lucrările de înfrumuseţare a oraşului. Consilierii lui Irod au cerut clemenţă – dar când unul dintre ei a lăsat să se înţeleagă că prinţii corupeau armata, Irod a lichidat 300 de căpetenii. Prinţii au fost aduşi înapoi în Iudeea şi strangulaţi. Astfel, tragedia mamei lor, Mariamne, blestemul Macabeilor, îşi încheia tot circuitul. Augustus n-a fost prea încântat. Ştiind că evreii nu mâncau carne de porc, a comentat sec: „Prefer să fiu porcul lui Irod, decât fiul lui”. Dar acesta nu era decât începutul spectacolului macabru al decăderii lui Irod cel Mare.

Irod: putrefacţia vie

Regele, acum în vârstă de şaizeci de ani, era slăbit de boli şi paranoic. El îl numise pe Antipater drept unicul său moştenitor, dar mai avea şi alţi fii care puteau să-i moştenească regatul, iar sora sa, Salomeea, a început să comploteze împotriva lui. Ea a găsit un servitor care susţinea că Antipater plănuia să-l otrăvească pe Irod cu o substanţă necunoscută. Antipater, care plecase la Roma să se întâlnească cu Augustus, s-a grăbit să revină la palatul din Ierusalim, dar acolo a fost arestat înainte să ajungă la tatăl lui. La judecata sa, substanţa suspectă a fost administrată unui condamnat, iar acesta a murit pe loc. Torturile au continuat şi au scos la iveală faptul că un sclav evreu al împărătesei Livia, chiar soţia lui Augustus, ea însăşi o expertă în otrăvuri, falsificase nişte scrisori ca să o prindă în capcană pe Salomeea.

Irod i-a trimis dovezile lui Augustus şi a redactat un al treilea testament prin care lăsa regatul unui alt fiu de-al său, Antipa, acel Irod care mai târziu îi va întâlni pe Ioan Botezătorul şi pe Iisus. Boala îi întuneca judecata şi îi slăbea controlul asupra opoziţiei evreilor. El a cerut să fie aşezat un vultur de bronz aurit deasupra porţii celei mari a Templului. Nişte tineri s-au căţărat pe acoperiş şi l-au dat jos în faţa mulţimii. Soldaţii din Fortăreaţa Antonia au năvălit în Templu ca să-i aresteze. Aduşi în faţa lui Irod aflat pe patul de suferinţă, aceştia au susţinut că n-au făcut decât să respecte Tora. Au fost găsiţi vinovaţi şi arşi de vii.

Irod s-a îmbolnăvit grav, suferind de o îngrozitoare şi foarte dureroasă boală de putrefacţie. A început ca o mâncărime pe tot corpul şi o senzaţie de arsură în intestine, apoi i s-au umflat picioarele şi abdomenul, starea lui fiind agravată şi de ulceraţia colonului. Corpul său a început să elimine un lichid clar, respira cu dificultate şi emana un miros urât. Organele genitale i s-au inflamat îngrozitor până când penisul şi scrotul s-au transformat într-o cangrenă purulentă din care ieşea o masă de viermi.

Regele putrezind spera să se facă bine în căldura palatului său din Ierihon, dar, cum suferinţa lui creştea, a fost transportat la băile calde şi sulfuroase de la Callirhoe, lângă Marea Moartă. Numai că sulful i-a agravat agonia.[60] Tratat cu ulei cald, el a leşinat şi a fost

60 Simptomele bolii sunt şi azi dezbătute. Cel mai probabil diagnostic este că Irod suferea de hipertensiune şi arterioscleroză, complicate de o

dus înapoi la Ierihon, unde a poruncit convocarea mai-marilor Templului din Ierusalim, pe care îi încuiase în hipodrom. Este puţin probabil ca el să fi plănuit să-i masacreze. Poate că voia să discute detaliile succesiunii şi de aceea îi ţinea sub pază pe toţi aceşti aducători de necazuri.

Cam în acea perioadă s-a născut un copil pe nume Joshua ben Joseph sau (în aramaică) Iisus. Părinţii lui erau un tâmplar, Iosif, şi tânăra lui logodnică, Maria (Mariamne în ebraică). Ei trăiau la Nazaret, în Galileea. Nu erau cu mult mai bogaţi decât ţăranii, dar se zicea că erau descendenţii vechii Case a lui David. Ei au venit în Betleem unde li s-a născut un copil, Iisus, „conducătorul care va paşte pe poporul Meu Israel". După ce a fost supus circumciziei în a opta zi, potrivit lui Luca, „l-au adus pe Prunc la Ierusalim, ca să-l pună dinaintea Domnului" şi să aducă tradiţionala jertfă în Templu. O familie înstărită sacrifica o oaie sau chiar o vită, dar Iosif nu-şi putea permite decât două turturele sau doi porumbei.

Evanghelia după Matei spune că Irod, fiind pe moarte, a ordonat soldaţilor săi să-l omoare pe acest copil de descendenţă davidiană, masacrând toţi copiii nou-născuţi, dar Iosif a fugit şi s-a ascuns în Egipt până a auzit că Irod a murit. Circulau unele zvonuri despre venirea unui anumit Messia şi se pare că Irod s-ar fi temut că un davidian îi va lua tronul, dar nu există dovezi că regele ar fi auzit de Iisus sau că ar fi masacrat pruncii. Paradoxal este că acest monstru a rămas în memorie pentru o singură crimă pe care a neglijat să o comită. Cât despre copilul din Nazaret, nu vom mai auzi de el decât abia după treizeci de ani.[61]

---

dementă progresivă şi o insuficienţă cardiacă şi renală. Arterioscleroză a antrenat o congestie venoasă, motiv pentru care fluidele se acumulau în picioare şi părţile genitale, ajungând să iasă prin piele; circulaţia sangvină era atât de proastă, încât carnea a început să necrozeze, dezvoltând cangrena. Mirosul urât şi mâncărimile erau cauzate de insuficienţa renală. Cangrena penisului/scrotului oferea mediul ideal pentru muştele care depuneau ouă. Este posibil ca povestea cu viermii genitali să fie produsul unei propagande ostile, destinată să simbolizeze pedeapsa divină asupra unui rege considerat demonic: Antioh al IV-lea Epifan, nepotul lui Irod, Agripa I şi mulţi alţi păcătoşi inclusiv Iuda Iscarioteanul au avut şi ei parte de un sfârşit sinistru, cu explozia intestinelor şi scrotul infestat de viermi.

61 Naşterea lui Iisus ridică unele probleme în plan istoric, iar Evangheliile se contrazic. Nimeni nu ştie data, dar ea se situează probabil înainte de moartea lui Irod, în anul 4 î.e.n., ceea ce înseamnă că Iisus a murit la vârsta de treizeci şi ceva de ani dacă a fost crucificat în anul 29–30 e.n. sau la

Arhelau: Messia şi masacrele

Împăratul Augustus i-a trimis lui Irod răspunsul său: sclava Lidiei fusese pedepsită cu moartea, iar Irod era liber să-l pedepsească pe prinţul Antipater. Însă Irod suferea acum atât de mult, încât a pus mâna pe un pumnal ca să se sinucidă. Auzind toată zarva, Antipater, aflat într-o celulă în apropiere, a crezut că bătrânul tiran a murit. Bucuros, a început să-l strige pe temnicer să vină să-l scoată de-acolo. Oare nu era el, Antipater, regele evreilor? Temnicerul auzise şi el strigătele şi, ducându-se grăbit la curte, a constatat că Irod nu era mort, ci doar făcuse o criză de nebunie. Servitorii lui reuşiseră să-i smulgă pumnalul din mână. Temnicerul l-a informat pe Irod de trădarea lui Antipater. Atunci regele, arătând ca un cadavru ambulant şi plin de bube, a început să-şi dea cu pumnii în cap şi să urle şi a poruncit gărzilor sale să-l omoare imediat pe acest fiu pe care îl detesta. Apoi şi-a refăcut testamentul, împărţind regatul între trei dintre fiii săi – Ierusalimul şi Iudeea revenindu-i lui Arhelau.

Cinci zile mai târziu, în luna martie din anul 4 î.e.n., după o domnie de treizeci şi şapte de ani, Irod cel Mare, care scăpase din „zece mii de primejdii”, s-a stins din viaţă. Arhelau, în vârstă de 18

---

patruzeci dacă a fost crucificat în anul 36 e.n. Povestea cu recensământul pentru care familia sa a venit în Betleem nu este confirmată istoric deoarece recensământul lui Quirinius a avut loc după ce Archelau, succesorul lui Irod, a fost detronat în anul 6 e.n., la aproape zece ani după naşterea lui Iisus. Relatând călătoria la Betleem şi descendenţa davidiană, Evanghelia după Matei îl asociază pe Iisus cu naşterea unui rege şi împlinirea profeţiei – „că aşa este scris de prorocul”. Uciderea pruncilor şi fuga în Egipt sunt în mod clar inspirate de povestea Paştelui: una dintre cele Zece Plăgi era Uciderea nou-născuţilor. Indiferent unde s-a născut Iisus, probabil că familia lui a mers la Templu pentru a aduce sacrificii. Conform tradiţiei musulmane, din care s-au inspirat cruciaţii, se crede că Iisus a fost crescut în capela de sub moscheea al-Aqsa, Leagănul lui Iisus. Familia lui Iisus este înconjurată de mister: după naşterea sa, Iosif dispare cu totul din Evanghelii. Matei şi Luca susţin că Maria a rămas virgină şi că Iisus a fost conceput de Dumnezeu (idee pe care o regăsim în teologiile romană şi greacă, şi, de asemenea, sugerată în profeţiile lui Isaia despre Emanuel). Dar Matei, Marcu şi Ioan îi menţionează pe fraţii lui Iisus: Iacov, Iosif, Iuda şi Simon, precum şi sora lui, Salomeea. Când virginitatea Mariei a devenit dogmă creştină, existenţa celorlalţi copii a devenit un inconvenient. Ioan o menţionează pe „Maria, nevasta lui Cleopa”. Dacă Iosif a murit de tânăr, poate că Maria s-a căsătorit cu acest Cleopa şi a născut şi alţi copii deoarece, după crucificare, Iisus a fost succedat ca lider mai întâi de fratele său Iacov, apoi de „Simon, fiul lui Cleopa”.

ani, a dansat, a cântat şi s-a veselit de parcă i-ar fi murit un duşman, şi nu tatăl. Până şi monstruoasa familie a lui Irod a fost şocată. Trupul neînsufleţit, cu coroana pe cap şi sceptrul în mână, a fost purtat de un cortegiu pe un catafalc acoperit cu purpură şi împodobit cu aur – condus de Arhelau şi urmat de gărzile germane şi trace şi de 500 de servitori ducând mirodenii (probabil că duhoarea era insuportabilă) – pe o distanţă de aproape patruzeci de kilometri, până la Fortăreaţa Herodion. Acolo, Irod a fost înhumat într-un mormânt[62] care a fost uitat timp de două mii de ani.

Arhelau s-a întors să asigure controlul Ierusalimului, urcând pe un tron de aur în Templu, unde a anunţat o îmblânzire a politicii severe duse de tatăl său. Oraşul era plin de pelerini veniţi să sărbătorească Paştele şi mulţi dintre ei, fiind siguri că moartea regelui anunţa o mântuire apocaliptică, s-au dezlănţuit în Templu. Au început să arunce cu pietre în gărzile lui Arhelau. Acesta, deşi abia anunţase o îmblânzire a opresiunii, a chemat cavaleria: 3.000 de oameni au fost masacraţi în Templu.

Acest despot adolescent l-a lăsat pe puternicul său frate Filip la comandă şi a plecat la Roma pentru a-şi confirma succesiunea în faţa lui Augustus. Dar fratele său mai mic, Antipa, a încercat să ajungă înaintea lui la Roma, sperând să obţină conducerea regatului. Imediat după plecarea lui Arhelau, Sabinus, intendentul local al lui Augustus, a prădat palatul lui Irod din Ierusalim ca să pună mâna pe averea lui, ceea ce a stârnit şi mai multe răscoale. Guvernatorul Siriei, Varus, a venit să restabilească ordinea, dar bande de galileeni şi idumei, veniţi la Sărbătoarea Cincizecimii, au ocupat Templul şi i-au masacrat pe toţi romanii pe care i-au găsit, în timp ce Sabinus s-a refugiat în Turnul lui Fasael.

În afara Ierusalimului, trei rebeli – foşti sclavi – s-au proclamat regi, au incendiat palatele irodiene şi au cotropit ţara, pradă unei „furii sălbatice”. Aceşti regi autoproclamaţi erau nişte pseudoprofeţi, dovadă că Iisus s-a născut într-adevăr într-o perioadă de intense

62 Mormântul lui Irod a fost descoperit în 2007de profesorul Ehud Netzer, care a găsit un sarcofag roşu bogat ornamentat cu flori, dar distrus – aproape sigur – de rebelii evrei anti-irodieni în anii 66–70 e.n. Acolo mai erau încă două sarcofage de culoare albă, ornamentate cu flori: să fi aparţinut fiilor săi? Herodion a fost o altă minune arhitecturală a lui Irod – o movilă artificială cu diametrul de 64 de metri, pe care se situa un somptuos palat cu băi termale, turnuri, fresce şi bazine de apă. Mormântul piramidal al lui Irod se afla pe Dealul Herodion, mai jos de turnul estic al fortăreţei, de asemenea distrus în anii 66–70 d.Hr.

speculaţii religioase. După ce toată domnia lui Irod au aşteptat în zadar astfel de lideri, evreii s-au pomenit cu trei deodată: Varus i-a înfrânt şi ucis pe cei trei pretendenţi,[63] dar de aici înainte au tot apărut pseudoprofeţi, iar romanii n-au încetat să-i elimine. Varus a crucificat 2.000 de rebeli în împrejurimile Ierusalimului.

La Roma, Augustus, acum în vârstă de şaizeci de ani, a aplecat urechea la certurile Irodienilor şi a confirmat testamentul lui Irod, dar s-a abţinut să acorde titlul de rege lui Arhelau, pe care l-a numit doar etnarh al Iudeei, Samariei şi Idumeii, Antipa fiind tetrarh în Galileea şi Peraea (o regiune din Iordania de azi), şi Filip, fratele lor vitreg, devenind tetrarh în restul teritoriilor.[64] În vilele romane din Ierusalimul lui Arhelau, cei bogaţi duceau o viaţă desfrânată, greacă şi foarte puţin iudaică: un pocal de argint, dezgropat după două mii de ani şi cumpărat în 1911 de un colecţionar american, descrie explicit relaţiile homosexuale – de o parte, un bărbat se lasă cu ajutorul unui scripete peste un tânăr homosexual, în timp ce un sclav voyeur îi priveşte din uşă; de cealaltă parte, doi băieţi tineri se cuplează pe un divan. Arhelau s-a dovedit atât de crud, inept şi extravagant, încât, zece ani mai târziu, Augustus l-a destituit şi l-a exilat în Galia. Iudeea a devenit provincie romană, iar Ierusalimul a fost condus din Cezareea de o succesiune de prefecţi subalterni. Atunci au făcut romanii un recensământ pentru a-i înregistra pe

---

63 Unul dintre aceşti „regi” a fost Simon, o matahală de sclav de-al lui Irod, care a fost decapitat de romani. Simon ar putea fi subiectul aşa-numitei Revelaţii a lui Gabriel, inscripţie găsită pe o piatră în sudul Iordaniei, în care Arhanghelul Gabriel aclama un „prinţ al prinţilor” pe nume Simon, care va fi ucis, dar se va ridica din nou „în trei zile” când „veţi şti că răul va fi învins de dreptate. În trei zile vei trăi, eu, Gabriel, îţi poruncesc”. Detaliile – învierea şi judecata la trei zile după moartea unui profet – preced crucificarea lui Iisus cu peste treizeci de ani. După ce l-a omorât pe Simon, Publius Quinctilius Varus a fost comandant la frontiera germană. Zece ani mai târziu, în anul 9 e.n., a fost prins într-o ambuscadă şi a pierdut trei legiuni. Dezastrul a aruncat o umbră asupra ultimilor ani de domnie ai lui Augustus, care se spune că rătăcea prin palat strigând: „Varus, dă-mi legiunile înapoi!”

64 Toţi cei trei fii au adoptat numele de „Irod”, ceea ce a produs multe confuzii în Evanghelii. Arhelau era căsătorit, dar s-a îndrăgostit de Glaphyra, fiica regelui Cappadociei, care fusese căsătorită cu Alexandru, fiul lui Irod şi al Mariamnei. După ce Alexandru a fost executat, ea s-a căsătorit cu regele Juba al Mauritaniei, apoi, după moartea acestuia, s-a întors în Cappadocia. Acum s-a căsătorit cu Arhelau.

contribuabili. Această supunere faţă de puterea romană a fost percepută ca o umilinţă care a provocat o mică revoltă. Luca îşi amintea, probabil eronat, că recensământul a fost motivul pentru care familia lui Iisus a venit la Betleem.

Timp de treizeci de ani, Irod Antipa a domnit în Galileea, visând la regatul tatălui său pe care aproape că îl moştenise, până când din deşert şi-a făcut apariţia un nou profet charismatic, Ioan Botezătorul, pentru a-i sfida puterea şi a râde de el.

11 – Iisus Hristos 10–40 e.n.

Ioan Botezătorul şi vulpea Galileei

Părinţii lui Ioan, Zaharia, preot la Templu, şi Elisabeta, trăiau în satul Ein Kerem, chiar în apropierea oraşului. Zaharia era probabil unul dintre acei umili preoţi ale căror sarcini în Templu erau trase la sorţi, ceea ce nu se compara cu elita Templului. Dar Ioan mergea deseori la Templu când era copil. Existau mai multe moduri de a fi un bun evreu, dar el a ales o viaţă ascetică în pustiu, aşa cum îndemnase Isaia: „În pustiu găsiţi calea Domnului”.

Spre sfârşitul anilor 20 e.n., Ioan a început să câştige adepţi mai întâi în deşertul din jurul Ierusalimului – „poporul fiind în aşteptare şi întrebându-se toţi despre Ioan în cugetele lor: nu cumva el este Hristosul?” – şi mai târziu în nord, în Galileea lui Irod Antipa, unde locuiau părinţii lui. Maria era o verişoară a mamei lui Ioan. Când a rămas însărcinată cu fiul ei, Iisus, a stat la părinţii lui Ioan. Iisus a venit din Nazaret să-l audă pe vărul său predicând, iar Ioan l-a botezat în râul Iordan. Cei doi veri au început să predice împreună, oferind iertarea păcatelor prin botez, noua lor ceremonie fiind inspirată din tradiţia iudaică a îmbăierii ritualice în *mikvah*. În acelaşi timp, Ioan a început să facă acuzaţii la adresa lui Irod Antipa.

Tetrarhul Galileei trăia pe picior mare, extravaganţele sale fiind finanţate de colectorii de taxe pe care populaţia îi ura. Antipa a continuat să facă presiuni pe lângă noul împărat roman, Tiberius, fiul vitreg şi ursuz al lui Augustus, să-i acorde lui tot regatul tatălui său. A dat capitalei numele de „Livias”, după văduva lui Augustus, mama lui Tiberius, prietena sa de familie. Apoi, în anul 18 e.n., a întemeiat un nou oraş la Marea Galileei, numit Tiberias. Iisus, asemenea lui Ioan, îl dispreţuia pe Antipa, considerându-l depravat şi corupt, sluga

romanilor: „acea vulpe”, aşa îi spunea Iisus.

Antipa se căsătorise cu fiica regelui nabateenilor, Aretas al IV-lea, alianţă menită să asigure pacea între evrei şi vecinii arabi. După treizeci de ani pe micul său tron, Antipa, aflat acum la maturitate, s-a îndrăgostit cu disperare de nepoata sa, Irodiada. Ea era fiica lui Aristobul, fiul lui Irod cel Mare, şi era deja căsătorită cu un frate vitreg. Ea i-a cerut lui Antipa să divorţeze de soţia sa arabă, iar Antipa a făcut prostia să accepte. Numai că prinţesa nabateeană nu a plecat fără să riposteze. În faţa mulţimilor de oameni adunaţi să-l asculte, Ioan Botezătorul denunţa acest cuplu adulterin, comparându-i cu Ahab şi Izabela de odinioară, până când Antipa a poruncit să fie arestat. Profetul a fost închis în Fortăreaţa Machaerus construită de Irod cel Mare, peste râul Iordan, la 700 de metri mai sus de Marea Moartă. Dar Ioan nu era singur acolo, căci în aceste temniţe se mai afla un prizonier de seamă: soţia arabă a lui Antipa.

Antipa şi-a sărbătorit ziua de naştere organizând un banchet la care le-a invitat pe Irodiada şi pe fiica acesteia, Salomeea, căsătorită cu tetrarhul Filip. (Pardoseala de mozaic din sala de bal a Fortăreţei Machaerus s-a păstrat parţial până azi, la fel şi în unele celule din subsol.) Salomeea „a venit şi a Jucat şi i-a plăcut lui Irod”, poate chiar i-a dedicat un dans al celor şapte voaluri[65], cu atâta graţie încât el a zis: „Cere de la mine orice vei voi şi îţi voi da”. Îndemnată de mama ei, Salomeea a răspuns: „Capul lui Ioan Botezătorul”. Câteva clipe mai târziu, capul i-a fost adus, pus pe o tipsie de către un paznic, care apoi „l-a dat fetei, iar fata l-a dat mamei sale”.

Iisus, dându-şi seama că se află în pericol, a fugit în deşert, dar a revenit de multe ori în Ierusalim – fiind singurul fondator al celor trei religii avraamice care a păşit pe străzile lui. Oraşul şi Templul

---

65 Dansatorea Salomeea simbolizează capriciile şi depravarea femeii, dar cele două Evanghelii, a lui Marcu şi a lui Matei, nu-i pomenesc niciodată numele. Iosif Flavius menţionează numele fiicei Irodiadei într-un alt context, dar spune doar că Antipa a ordonat executarea lui Ioan fără a fi încurajat de vreo dansatoare. Dansul celor şapte voaluri a fost adăugat mult mai târziu. Au existat multe Salomee irodiene (şi sora lui Iisus se chema Salomeea). Dar, cel mai probabil, dansatoarea a fost soţia lui Irod Filip, tetrarhul ţinutului Trachonitis. După moartea acestuia, ea s-a căsătorit cu un alt văr, numit mai târziu rege al Armeniei Inferioare: dansatoarea a ajuns regină. Capul lui Ioan avea să devină unul dintre cele mai preţioase relicve creştine. Vor exista nu mai puţin de cinci sanctuare care susţin că deţin originalul: racla cu capul lui Ioan din Moscheea omeiadă din Damasc este venerată de musulmani.

ocupau un loc central în viziunea lui. Viaţa unui evreu se baza pe studiul profeţilor, respectarea Legilor şi pelerinajele la Ierusalim, pe care Iisus îl numea „oraşul Marelui Rege”. Deşi nu ştim nimic despre primii treizeci de ani din viaţa lui Iisus, este clar că el cunoştea foarte bine Biblia ebraică şi tot ce făcea el servea la împlinirea întocmai a profeţiilor din această carte. Fiind evreu, Templul făcea parte din viaţa lui şi Iisus era obsedat de soarta Ierusalimului. Când avea vârsta de doisprezece ani, părinţii l-au luat la Templu cu ocazia Sărbătorii Paştelui. Luca spune că, la întoarcerea acasă, Iisus a scăpat de sub supravegherea lor şi, după trei zile în care aceştia l-au căutat îngrijoraţi, „l-au aflat în templu, şezând în mijlocul învăţătorilor, ascultându-i şi întrebându-i”. Când a fost ispitit de Diavol, acesta „l-a pus pe aripa templului”.

Când le-a dezvăluit apostolilor misiunea sa, a subliniat că destinul său se va împlini la Ierusalim: „De atunci a început Iisus să arate ucenicilor Lui că El trebuie să meargă la Ierusalim şi să pătimească multe […] şi să fie ucis şi a treia zi să învieze”. Dar Ierusalimul va plăti pentru asta: „Când veţi vedea Ierusalimul înconjurat de oşti, atunci să ştiţi că s-a apropiat pustiirea lui […] Ierusalimul va fi călcat în picioare de neamuri, până ce se vor împlini vremurile neamurilor”.

Însoţit de cei doisprezece apostoli (inclusiv fratele său Iacov), Iisus a revenit în ţara natală, Galileea, îndreptându-se spre sud şi predicând despre ceea ce el numea „vestea bună”, într-un stil simplu şi subtil, folosind adesea parabole. Însă mesajul său era direct şi dramatic: „Pocăiţi-vă că s-a apropiat împărăţia Cerurilor”. Iisus nu a lăsat nimic scris şi învăţăturile sale sunt analizate la nesfârşit, dar cele patru Evanghelii arată că, înainte de toate, el voia să avertizeze asupra Apocalipsei iminente – Ziua Judecăţii de Apoi şi împărăţia Cerurilor.

Era o perspectivă radicală şi terifiantă, în care Iisus însuşi avea să joace un rol central ca Fiu al Omului mistic şi semimesianic, expresie luată din Isaia şi Daniel: „Trimite-va Fiul Omului pe îngerii Săi, vor culege din împărăţia Lui toate smintelile şi pe cei ce fac fărădelegea, şi-i vor arunca pe ei în cuptorul de foc; acolo va fi plângerea şi scrâşnirea dinţilor. Atunci cei drepţi vor străluci ca soarele în împărăţia Tatălui lor”. El prezicea distrugerea tuturor relaţiilor umane: „Şi va da frate pe frate la moarte şi tată pe copil şi copiii se vor răzvrăti împotriva părinţilor şi îi vor ucide […] Nu socotiţi că am venit să aduc pace pe pământ; n-am venit să aduc pace, ci sabie”.

Nu era vorba despre o revoluţie socială sau naţionalistă: Iisus era

preocupat cel mai mult de lumea de după Apocalipsă; el predica dreptatea socială mai puţin în lumea aceasta decât în cea următoare: „Fericiţi cei săraci cu duhul, căci a lor este împărăţia Cerurilor”. Mai repede vor intra vameşii şi târfele în împărăţia cerurilor decât bogaţii şi preoţii. Iisus evocă Apocalipsa spunând în mod surprinzător că atunci vechile legi nu vor mai conta: „Lăsaţi morţii să-şi îngroape morţii lor”. La sfârşitul lumii, „Fiul Omului […] va şedea pe tronul slavei Sale” şi toate popoarele se vor aduna în faţa lui pentru judecată. Va fi „osândă veşnică” pentru cei răi şi „viaţă veşnică” pentru cei drepţi.

Totuşi, Iisus a avut grijă de cele mai multe ori să nu încalce legile iudaice şi, de altfel, în toate predicile sale sublinia faptul că el împlinea profeţiile biblice: „Să nu socotiţi că am venit să stric Legea sau prorocii; n-am venit să stric, ci să împlinesc”. Pe de altă parte, doar respectarea strictă a legii iudaice nu era de ajuns: „De nu va prisosi dreptatea voastră mai mult decât a cărturarilor şi a fariseilor, nu veţi intra în împărăţia Cerurilor”. Iisus nu a comis greşeala de a-l provoca în mod direct pe împăratul roman şi nici pe Irod. Dacă în predicile sale predomina Apocalipsa, el a oferit şi o dovadă mai directă a sfinţeniei sale: a vindecat invalizi şi a înviat oameni „şi s-au adunat la El mulţimi multe”.

Iisus a venit la Ierusalim de cel puţin trei ori, de Paşte şi la alte sărbători, înainte de ultima sa vizită, după spusele apostolului Ioan, şi de două ori a avut norocul să scape. În timp ce predica în Templu la Sărbătoarea Corturilor, unii l-au salutat ca pe un profet, alţii, ca pe Hristos – deşi ierusalimiţii aroganţi au surâs dispreţuitori: „Nu cumva din Galileea va să vină Hristos?”. Când a discutat cu autorităţile, mulţimea s-a întors împotriva lui: „Au luat pietre ca să arunce asupra Lui. Dar Iisus S-a ferit şi a ieşit din Templu şi, trecând prin mijlocul lor, S-a dus”. El a revenit de Hanuka (Sărbătoarea Dedicaţiei), dar, când a susţinut că „Eu şi Tatăl Meu una suntem”, evreii au vrut să-l lapideze: „Iarăşi au luat pietre iudeii ca să arunce asupra Lui […] dar a scăpat din mâna lor”. Ştia ce risca venind la Ierusalim.

Între timp, în Galileea, soţia arabă a lui Antipa a scăpat din donjonul de la Machaerus şi s-a refugiat la curtea tatălui ei, Aretas al IV-lea, cel mai bogat rege al Nabateii, cel care a construit remarcabilul templu de la Khazneh şi mormântul regal din Petra cea „trandafirie”. Înfuriat de o asemenea insultă, Aretas a invadat principatul lui Antipa. Irodiada cauzase mai întâi moarte unui profet şi acum declanşase un război arabo-iudeu pe care Antipa l-a pierdut.

Aliaţii romani nu aveau voie să ducă războaie personale: împăratul Tiberius, afundat într-o depravare din ce în ce mai senilă la Capri şi enervat de prostia lui Antipa, nu l-a mai susţinut.

Atunci a auzit Irod Antipa vorbindu-se despre Iisus. Oamenii se întrebau cine este el. Unii credeau că e „Ioan Botezătorul, iar alţii, Ilie, iar alţii că a înviat un proroc din cei vechi", în timp ce discipolul său Petru credea că el este Messia. Iisus era extrem de popular mai ales în rândul femeilor, unele dintre acestea fiind irodiene – soţia intendentului lui Irod era o adeptă de-a lui. Antipa ştia de legătura sa cu Ioan Botezătorul: „Este Ioan căruia eu am pus să-i taie capul; el s-a sculat din morţi". Irod a ameninţat că îl va aresta, dar unii farisei care evident îi erau favorabili acestuia l-au avertizat pe Iisus: „Du-te de aici că Irod vrea să te ucidă".

Însă Iisus a decis să-l înfrunte pe Antipa. „Mergeţi şi spuneţi vulpii acesteia" că el va continua să vindece şi să predice încă două zile, iar în cea de-a treia zi va merge în singurul loc în care Fiul Omului iudeu îşi va putea împlini destinul: „Fiindcă nu este cu putinţă să piară proroc afară din Ierusalim". Mesajul de o poezie sublimă către fiul regelui care construise Templul este impregnat de dragostea lui Iisus pentru oraşul condamnat: „Ierusalime, Ierusalime, care omori pe proroci şi ucizi cu pietre pe cei trimişi la tine, de câte ori am voit să adun pe fiii tăi, cum adună pasărea puii săi sub aripi, dar n-aţi voit. Iată, vi se lasă casa voastră pustie".

Iisus din Nazaret: trei zile la Ierusalim

La Sărbătoarea Paştelui din anul 33 e.n.[66], Iisus şi Irod Antipa au

66 Nu se ştie cu exactitate când a venit Iisus la Ierusalim. Luca spune că Iisus a început să predice după ce a fost botezat de Ioan Botezătorul, în jurul anului 28 sau 29 e.n., menţionând că avea în jur de treizeci de ani, ceea ce înseamnă că moartea sa a avut loc între anii 29 şi 33 e.n. Ioan spune că apostolatul său a durat un an; Matei, Marcu şi Luca afirmă că a durat trei ani. Este posibil ca Iisus să fi fost omorât la vârsta de 30, 33 sau 36 de ani. Dar existenţa sa istorică este confirmată nu numai de Evanghelii, ci şi de Tacitus şi Iosif Flavius, care îl menţionează şi pe Ioan Botezătorul. Cel puţin ştim sigur că Iisus a sosit la Ierusalim de Paşte, după venirea lui Pilat ca procurator (în anul 26) şi înainte de plecarea sa (în 36) în timpul domniei lui Tiberius (care a murit în 37) şi a lui Antipa (înainte de 39), şi a marelui preot Caiafa (18–36): cel mai probabil între 29 şi 33. Personajul Pilat este confirmat atât de Iosif Flavius, cât şi de Philon Evreul din Alexandria; existenţa sa este confirmată şi de o inscripţie descoperită la Cezareea.

sosit la Ierusalim aproape în acelaşi timp. Iisus conducea o procesiune spre Betania, pe Muntele Măslinilor cu vederea sa spectaculoasă spre Muntele Templului ce părea acoperit de o zăpadă strălucitoare. El i-a trimis pe apostolii săi în oraş să-i aducă un asin – nu animalul pe care îl ştim noi azi, ci unul din acea rasă robustă folosită de regi. Evangheliile, singurele surse de care dispunem, ne oferă versiuni uşor diferite asupra a ceea ce s-a întâmplat în următoarele trei zile. „Dar toate acestea s-au făcut ca să se împlinească Scripturile profeţilor", explică Matei.

Conform profeţiilor, Messia avea să intre în oraş călare pe un asin şi, în timp ce Iisus se apropia, adepţii săi atingeau pământul cu palmele şi îi ziceau „Fiul lui David" şi „Regele Israelului". Asemenea celorlalţi vizitatori, probabil că a intrat în oraş pe poarta sudică de lângă scăldătoarea Siloam, apoi a urcat la Templu pe scara monumentală de la Arcul lui Robinson. Apostolii săi, nişte provinciali din Galileea care nu mai fuseseră niciodată în oraş, au fost uimiţi de splendoarea Templului: „Învăţătorule, priveşte ce fel de pietre şi ce clădiri". Iisus, care mai văzuse Templul, a răspuns: „Vezi aceste mari clădiri? Nu va mai rămâne piatră peste piatră să nu se risipească".

Iisus şi-a exprimat dragostea şi dezamăgirea faţă de Ierusalim, dar a prezis şi „urâciunea pustiirii" lui. Istoricii sunt de părere că aceste profeţii au fost adăugate ulterior, deoarece Evangheliile au fost scrise după distrugerea Templului de către Titus. Dar Ierusalimul mai fusese distrus şi reconstruit, iar Iisus reflecta atitudinea ostilă a populaţiei faţă de Templu.[67] „Voi dărâma acest templu făcut de mână

---

67 Asemenea esenienilor, probabil o ramură a evlavioşilor hasidimi care la început îi susţinuseră pe Macabei. Iosif Flavius spunea că ei erau una dintre cele trei secte ale iudaismului din secolul I e.n., dar mai multe aflăm din Manuscrisele de la Marea Moartă, descoperite în cele unsprezece peşteri de la Qumran, lângă Marea Moartă între 1947 şi 1956. Ele conţin cele mai vechi versiuni ebraice ale unor cărţi biblice. Creştinii şi evreii au dezbătut îndelung diferenţele dintre Biblia Septuaginta (tradusă în greacă dintr-un original ebraic dispărut şi baza Vechiului Testament creştin, între secolele III şi I î.e.n.) şi cea mai veche versiune a Bibliei ebraice care ne-a rămas (Textul Masoretic care datează din secolele VII-X e.n. Codexul din Alep este cea mai veche versiune, dar este incompletă; Codexul din St. Petersburg este datat în 1008, dar şi acesta este incomplet.) Manuscrisele prezintă unele diferenţe, dar confirmă faptul că textul Masoretic era destul de exact. În acelaşi timp, manuscrisele dovedesc că existau mai multe versiuni ale cărţilor biblice care circulau încă de pe vremea lui Iisus. Esenienii erau nişte evrei asceţi, care dezvoltaseră ideile despre Apocalipsă ale lui Ieremia

şi în trei zile altul, nefăcut de mână, voi clădi", a adăugat el, repetând din sursa sa de inspiraţie profetică, Isaia. Amândoi vedeau dincolo de oraşul real un Ierusalim celest care va avea puterea să zdruncine lumea, dar Iisus promitea că va reconstrui Templul în trei zile, vrând poate să arate că el era împotriva corupţiei, şi nu a Sfântului Lăcaş.

În timpul zilei, Iisus ţinea predici şi vindeca oameni bolnavi la scăldătoarea Batesda, în nordul Templului, şi la scăldătoarea Siloam, în sud, unde mulţimile de pelerini se înghesuiau să se purifice înainte de a intra în Templu. Seara s-a întors la casa prietenilor săi din Betania. Luni dimineaţă a venit din nou în oraş, dar de data asta a intrat prin Porticul Regal al Templului.

La Sărbătoarea Paştelui, Ierusalimul devenea extrem de aglomerat şi de periculos. Puterea se baza pe bani, rang şi relaţii în rândul romanilor. Dar evreii nu împărtăşeau respectul romanilor pentru onoruri militare sau mijloacele financiare. La Ierusalim, respectul era în funcţie de originea familiei (mai-marii Templului şi prinţii irodieni), erudiţie (învăţaţii farisei) şi inspiraţia divină, element ce nu putea fi controlat. În Oraşul de Sus, de cealaltă parte a văii, bogaţii trăiau în palate construite în stil greco-roman, cu elemente iudaice: aşa-numitul „cartier rezidenţial de palate", descoperit acolo în urma săpăturilor arheologice, dispune de săli de recepţie spaţioase şi *mikvah*. Aici se află palatul lui Antipa şi cel al marelui preot Iosif Caiafa. Însă adevărata autoritate în Ierusalim era procuratorul Pilat din Pont, care de regulă conducea provincia din Cezareea, dar întotdeauna venea aici să supravegheze Sărbătoarea Paştelui şi stătea în Citadela lui Irod.

Antipa nu era singurul reprezentant cu sânge regal din Ierusalim. Regina Elena din Adiabene, un mic regat situat în nordul Irakului de azi[68], se convertise la iudaism şi se mutase la Ierusalim. Aici şi-a

---

şi Daniel şi vedeau lumea ca o luptă între bine şi rău, încheindu-se cu război şi judecată. Conducătorul lor era un personaj mistic, „Învăţătorul cel drept", iar duşmanul lor era „Preotul cel rău" – unul dintre Macabei. Ei apar în mai multe teorii fanteziste despre originile creştinismului, dar noi nu putem să spunem decât că este posibil ca Ioan Botezătorul să fi trăit printre ei în deşert şi că poate Iisus a fost inspirat de ostilitatea lor faţă de Templu şi de scenariile lor apocaliptice.

68 Acest regat irakian a rămas iudaic până în secolul următor. Regina Elena şi fiii ei au fost înmormântaţi sub trei piramide, la ieşirea din vechiul oraş al Ierusalimului. Mormântul Regal a rezistat până azi şi se află la nord de Poarta Damasc, pe Drumul Nablus care trece pe lângă American Colony Hotel. În secolul al XIX-lea, un arheolog francez care făcea săpături în

construit un palat în Oraşul lui David, a donat candelabrul de aur de la intrarea în Sanctuarul Templului şi furniza hrană când recoltele erau sărace. Şi regina Elena trebuie să fi fost acolo de Sărbătoarea Paştelui, purtând probabil nişte giuvaere asemănătoare cu cele recent descoperite la Ierusalim: o perlă mare montată în aur şi o pereche de cercei cu două smaralde montate tot în aur.

Potrivit lui Iosif Flavius, 2,5 milioane de evrei au venit de Sărbătoarea Paştelui. Este o exagerare, dar evrei se găseau „în toate ţările", din Parţia şi Babilonia până în Creta şi Libia. Doar dacă aţi văzut Mecca în timpul *hadji*-ului vă puteţi imagina o asemenea mulţime. De Paşte, fiecare familie trebuia să sacrifice un miel, aşa că oraşul era plin de oi care behăiau – au fost sacrificaţi 255.600 de miei. Erau multe de făcut: pelerinii trebuiau să se purifice la *mikvah* de fiecare dată când se apropiau de Templu şi să cumpere mieii pentru sacrificiu la Porticul Regal. Nu toată lumea putea să rămână în oraş. Mii de oameni se duceau să stea în satele din împrejurimi, ca şi Iisus, sau campau în preajma zidurilor. Mirosul ameţitor de carne arsă şi de tămâie se răspândea în tot oraşul, în timp ce trâmbiţele sunau, anunţând rugăciunile şi sacrificiile, şi toate activităţile convergeau spre Templu, sub supravegherea neliniştită a soldaţilor romani din Fortăreaţa Antonia.

Iisus a intrat prin impunătorul Portic Regal, centrul acestei forfote pestriţe, unde pelerinii se adunau ca să-şi organizeze şederea, să se întâlnească cu prietenii şi să schimbe bani în monede de argint din Tir cu care să cumpere miei, porumbei sau, dacă erau bogaţi, vite de sacrificiu. Nu era vorba de Templul propriu-zis sau de vreuna dintre curţile sale interioare, ci de cel mai accesibil loc public din întregul complex, conceput pentru a funcţiona ca forum. La acest portic, Iisus a criticat vehement stabilimentul Templului: „Şi va fi casa Mea casă de rugăciune, dar voi aţi făcut din ea peşteră de tâlhari", a zis el, răsturnând mesele celor care schimbau bani şi citând din profeţiile lui Ieremia, Zaharia şi Isaia. Agitaţia lui a atras atenţia celor din jur, dar nu într-atât încât să fie nevoie de intervenţia gărzilor Templului sau a soldaţilor romani.

După încă o noapte petrecută în Betania, el s-a întors la Templu[69]

---

această zonă, afirma că acesta era mormântul regelui David. Adiabene nu era singura feudă iudaică din regiune: doi evrei revoltaţi împotriva Parţiei, Asinaeus şi Anilaeus, au creat un stat iudeu independent lângă Babilon, care a rezistat aproximativ cincisprezece ani.

69 Tradiţia spune că Poarta de Aur este poarta prin care a intrat Iisus în

în dimineaţa următoare ca să discute cu criticii săi. Conform Evangheliilor, fariseii erau duşmanii lui Iisus, dar acest lucru reflectă probabil situaţia existentă cu cincizeci de ani mai târziu, când au fost scrise. Fariseii erau o grupare mai flexibilă şi mai populistă, iar unele dintre învăţăturile lor erau probabil similare cu cele ale lui Iisus. Adevăraţii săi duşmani erau aristocraţii Templului. Irodienii l-au interpelat în legătură cu plata taxelor către Roma, dar el le-a răspuns cu iscusinţă: „Daţi Cezarului cele ale Cezarului, iar lui Dumnezeu cele ale lui Dumnezeu”.

Totuşi, el nu îşi spunea Messia şi punea accentul pe Shema, principala rugăciune a evreilor către unicul Dumnezeu, şi pe dragostea pentru semenii săi: era întru totul evreu. Dar, pe de altă parte, avertiza mulţimea exaltată asupra Apocalipsei iminente care, bineînţeles, se va produce la Ierusalim: „Nu eşti departe de împărăţia lui Dumnezeu”. Deşi evreii aveau concepţii diferite despre venirea lui Messia, majoritatea erau de acord că Dumnezeu va prezida sfârşitul lumii, care va fi urmat de crearea regatului lui Messia la Ierusalim: „Sunaţi din trâmbiţă în Sion! Chemaţi o adunare”, se spune în Psalmii lui Solomon, scrişi la scurt timp după moartea lui Iisus, „vestiţi la Ierusalim glasul celui ce aduce vestea bună, căci Dumnezeul lui Israel s-a arătat milostiv”. Atunci ucenicii l-au întrebat: „Spune nouă care este semnul venirii Tale şi al sfârşitului veacului”. „Privegheaţi, deci, că nu ştiţi în care zi vine Domnul vostru”, a răspuns el, explicând apoi venirea Apocalipsei: „Se va ridica neam peste neam şi împărăţie peste împărăţie şi va fi foamete şi ciumă şi cutremure pe alocuri”, înainte să vadă „pe Fiul Omului venind pe norii cerului, cu putere şi cu slavă multă”. Afirmaţiile incendiare făcute de Iisus îi va fi alarmat serios pe procuratorul

---

Templu; în mistica evreiască, musulmană şi creştină, pe această poartă va intra Messia în Ierusalim. Dar Iisus n-avea cum să intre pe aici: poarta va fi construită abia peste 600 de ani, iar Poarta Shushan de alături nu era deschisă publicului şi numai rareori era folosită de marele preot. O altă legendă creştină spune că Iisus a intrat prin Poarta Frumoasă, aflată pe cealaltă latură, astăzi probabil aproape de Bab al-Silsila (Poarta Lanţului) din vest. Dar Poarta Frumoasă este şi locul în care Petru şi Ioan au înfăptuit un miracol după moartea lui Iisus. Poate că numele de Poarta de Aur s-a născut dintr-o confuzie legată de adjectivul „frumoasă”, deoarece cuvintele „aurită” din limba latină *(aurea)* şi „frumoasă” în greacă *(oreia)* sunt foarte asemănătoare. Ierusalimul, cu tot ce are el mai sfânt, abundă în confuzii de acest gen. Aceleaşi locuri au dat naştere la multiple legende, ceea ce le-a sporit şi le-a înfrumuseţat – şi mai mult sacralitatea

roman şi pe marii preoţi care, avertiza el, nu se puteau aştepta la milă în Ziua Judecăţii: „Şerpi, pui de vipere, cum veţi scăpa de osânda gheenei?”

De Paşte, atmosfera din Ierusalim era întotdeauna mai încordată, dar de data aceasta autorităţile au fost şi mai agitate decât de obicei. În câteva dintre versetele lor adesea trecute cu vederea, Marcu şi Luca susţin că în Ierusalim tocmai avusese loc o răscoală a galileenilor, reprimată de Pilat, care executase optsprezece galileeni în apropiere de „turnul din Siloam”, la sud de Templu. Unul dintre rebelii supravieţuitori era Barabbas, pe care Iisus îl va întâlni curând şi care „în răscoală săvârşise ucidere”. Marii preoţi au decis să nu mai rişte nimic, lăsând să scape un alt galileean care le ţinea predici despre distrugerea lor într-o iminentă Apocalipsă: Caiafa şi Annas, influentul fost mare preot, au discutat ce să facă. Desigur, ar fi mai bine, susţinea Caiafa în Evanghelia după Ioan, „să moară un om pentru popor, decât să piară tot neamul”. Apoi şi-au făcut planul.

A doua zi, Iisus s-a pregătit de Sărbătoarea Paştelui în Sala de Sus – Cenaclul sau Coenaculum – pe colina de vest a Ierusalimului (cunoscută mai târziu ca Muntele Sionului). În timpul cinei, Iisus află că apostolul său Iuda Iscarioteanul l-a trădat pentru treizeci de bani de argint, dar nu-şi schimbă planul de a merge să se plimbe prin liniştita livadă de măslini din Grădina Ghetsimani aflată de cealaltă parte a Văii Chedron. Iuda dispare. Nu ştim dacă el l-a trădat pe Iisus din principiu – pentru că îl considera prea radical ori insuficient de radical –, din cupiditate sau din invidie.

Iuda s-a întors cu o poteră alcătuită din preoţi importanţi, gărzi ale Templului şi legionari romani. Aceştia nu l-au recunoscut imediat pe Iisus în întunericul nopţii, aşa că Iuda l-a trădat, identificându-l printr-un sărut, apoi şi-a primit banii. Într-o scenă haotică desfăşurată la lumina torţelor, apostolii şi-au scos săbiile, Petru a tăiat urechea unuia dintre servitorii marelui preot şi un băiat al cărui nume nu-l ştim a fugit gol puşcă, pierzându-se în noapte, un amănunt atât de straniu, încât pare veridic. Iisus a fost arestat, iar apostolii săi s-au împrăştiat, mai puţin doi care l-au urmărit de la distanţă.

Era aproape miezul nopţii. Iisus, sub paza soldaţilor romani, a fost escortat pe lângă zidul sudic, a trecut prin Poarta Siloam, până în Oraşul de Sus, la palatul lui Annas, eminenţa cenuşie.[70] Annas

---

70 Fiecare eveniment din această poveste avea să prezinte propria geografie a Ierusalimului, deşi multe din aceste locaţii sunt probabil greşite din punct de vedere istoric. Sala de Sus (Cenaclul) de pe Muntele Sionului

domina Ierusalimul şi personifica reţeaua rigidă şi incestuoasă a familiilor Templului. El însuşi fost mare preot, Annas era socrul lui Caiafa, actualul ocupant al acestei funcţii, şi nu mai puţin de cinci dintre fiii săi vor deveni mari preoţi. Dar majoritatea evreilor îi dispreţuiau pe el şi pe Caiafa, considerându-i nişte colaboratori brutali şi corupţi, ai căror servitori, ni se spune într-un text evreiesc, „ne bat cu bâte". Dreptatea făcută de ei nu erau decât o escrocherie şi o sursă de profit. Iisus, pe de altă parte, a reuşit să ajungă la inima poporului şi avea susţinători printre membrii Sinedriului. Procesul acestui neînfricat şi popular predicator trebuia să se desfăşoare repede şi pe furiş, în timpul nopţii.

La un moment dat, după miezul nopţii, în timp ce gărzile făceau focul în curte (iar Petru, discipolul lui Iisus, nega de trei ori că nu-l cunoaşte pe învăţător), Annas şi ginerele său i-au adunat pe membrii Sinedriului care le erau loiali – nu pe toţi, deoarece cel puţin unul dintre ei, Iosif din Arimateea, era un admirator al lui Iisus şi nu a fost niciodată de acord cu arestarea lui. Iisus a fost interogat de marele preot: a amenințat el că va distruge Templul şi îl va reconstrui în trei zile? A pretins că el este Messia? Iisus nu a răspuns, dar la sfârşit a recunoscut: „Veţi vedea pe Fiul Omului şezând de-a dreapta Celui Atotputernic şi venind pe norii cerului".

„Aţi auzit hula. Ce vi se pare vouă?", a zis Caiafa.

„Este vinovat de moarte", a răspuns mulţimea ce se strânsese acolo în ciuda orei târzii. Iisus a fost legat la ochi şi a petrecut noaptea în curte, în huiduielile celor de acolo, până dimineaţă, când

---

este locul tradiţional al Cinei cea de Taină; în realitate, se poate să fi fost mai aproape de casele mai sărăcăcioase din jurul scăldătoarei Siloam, deoarece Marcu vorbeşte despre „un om care ducea un urcior cu apă" acolo. Tradiţia Cinei cea de Taină a apărut mai târziu, în secolul al V-lea, şi s-a dezvoltat şi mai mult în epoca cruciadelor. O altă tradiţie şi mai răspândită sugerează că aici a coborât Duhul Sfânt asupra apostolilor la Sărbătoarea Cincizecimii, după moartea lui Iisus: locul este cu siguranţă unul dintre cele mai vechi sanctuare creştine. Sfinţenia sa a fost atât de molipsitoare, încât şi evreii, şi musulmanii s-au închinat aici. Situl tradiţional, dar plauzibil, al palatului lui Annas se află sub Biserica Sfinţilor Arhangheli, în cartierul armenesc. O piatră cu inscripţia „aparţinând casei lui Caiafa" în aramaică a fost descoperită la Ierusalim, iar în 1990, nişte muncitori constructori au găsit un mormânt sigilat al cărui osuar purta inscripţia „Iosif, fiul lui Caiafa" – deci probabil acestea sunt osemintele marelui preot. Se crede că locaţia corectă ar fi Grădina Ghetsimani cu străvechea plantaţie de măslini.

s-a putut trece la lucruri serioase. Pilat aştepta.

Pontius Pilat: procesul lui Iisus

Procuratorul roman, încadrat de soldaţii aliaţi şi sub privirile unei mulţimi agitate, a ţinut audienţa la Pretoriu, o platformă mai înaltă, situată în exteriorul Citadelei lui Irod, cartierul general al romanilor, lângă Poarta Jaffa de azi. Pontius Pilat era un soldăţoi agresiv, lipsit de tact şi depăşit de situaţia din Iudeea. În Ierusalim era deja detestat, fiind renumit pentru „corupţie, jafuri, furturi, nedreptăţi, nenumărate execuţii şi o ferocitate sălbatică". Chiar unul dintre prinţii irodieni îl caracteriza ca fiind „răzbunător, cu un temperament coleric".

Deja îi scandalizase pe evrei când a ordonat soldaţilor săi să intre în Ierusalim, afişând pe scuturi portrete ale împăratului. Irod Antipa, în fruntea unei delegaţii, a cerut îndepărtarea lor. Mereu „inflexibil şi crud", Pilat a refuzat. Când mai mulţi evrei au protestat, el şi-a asmuţit gărzile, dar delegaţii s-au întins la pământ şi şi-au dezvelit gâtul. Până la urmă, Pilat a ordonat să fie îndepărtate portretele ofensatoare. De curând, el executase nişte rebeli galileeni „al căror sânge Pilat l-a amestecat cu jertfele lor".

„Tu eşti regele iudeilor?", l-a întrebat Pilat pe Iisus. La urma urmelor, mulţimea îl aclamase ca pe un rege la intrarea în Ierusalim. Dar el a răspuns: „Tu zici". Şi a tăcut. Însă Pilat ştia că el este din Galileea. „Şi aflând că era sub stăpânirea lui Irod", Pilat i l-a trimis pe prizonier lui Irod Antipa, ca o favoare făcută conducătorului Galileei, pentru care Iisus reprezenta un subiect de interes special. Palatul lui Antipa se afla la scurtă distanţă de acolo. Irod Antipa, spune Luca, „s-a bucurat foarte", căci de multă vreme voia să-l cunoască pe succesorul lui Ioan Botezătorul „şi nădăjduia să vadă vreo minune săvârşită de El". Dar Iisus dispreţuia atât de mult această „vulpe", cel care îl omorâse pe Ioan, încât nu a binevoit să vorbească cu el.

Antipa a început să-l ia în râs pe Iisus, cerându-i să mai facă nişte trucuri, oferindu-i o mantie regală şi spunându-i „rege". Este puţin probabil ca tetrarhul să fi încercat să-l salveze pe succesorul lui Ioan Botezătorul, dar s-a bucurat că avea ocazia să stea de vorbă cu el. Pilat şi Antipa erau de multă vreme duşmani, dar acum „s-au făcut prieteni". Cu toate astea, Iisus era problema romanilor. Irod Antipa l-a trimis înapoi la Pretoriu. Acolo, Pilat i-a judecat pe Iisus, doi aşa-

zişi hoţi şi pe Barabbas, „închis împreună cu nişte răzvrătiţi, care în răscoală săvârşiseră ucidere”, ne spune Marcu. Aceasta arată că un grup de rebeli, din care probabil făceau parte şi cei doi „hoţi”, au fost judecaţi în acelaşi timp cu Iisus.

Pilat a cochetat cu ideea graţierii unuia dintre prizonieri. Unii din mulţime au strigat să-l elibereze pe Barabbas. Conform Evangheliilor, Barabbas a fost eliberat. Povestea pare greu de crezut: de obicei, romanii îi executau pe rebelii criminali. Iisus a fost condamnat la crucificare, însă Pilat, potrivit lui Matei, „luând apă, şi-a spălat mâinile înaintea mulţimii, zicând: Nevinovat simt de sângele Dreptului acestuia”.

„Sângele lui asupra noastră şi asupra copiilor noştri!”, a răspuns mulţimea.

Departe de a fi un individ oscilant şi ipocrit, brutalul şi încăpăţânatul Pilat nu mai simţise până atunci nevoia să se spele pe mâini înainte de a trimite pe cineva la moarte. Altădată, când avusese neînţelegeri cu evreii, îşi trimisese soldaţii îmbrăcaţi în haine civile în mijlocul unei mulţimi paşnice din Ierusalim; la semnalul său, aceştia îşi scoseseră săbiile şi eliberaseră străzile, făcând o mulţime de victime. Dar acum, confruntat deja cu răscoala lui Barabbas din cursul săptămânii, Pilat se temea de o reapariţie a „regilor” şi a „pseudoprofeţilor” care năpădiseră Iudeea după moartea lui Irod cel Mare. Într-un mod indirect, Iisus aţâţa spiritele şi era, fără îndoială, foarte popular. Chiar şi după mulţi ani, Iosif Flavius, el însuşi un fariseu, spunea că Iisus a fost un învăţător înţelept.

Prin urmare, povestea tradiţională a condamnării sale nu sună veridic. După Evanghelii, preoţii susţineau că ei nu aveau autoritatea de a da pedepse cu moartea, dar nu avem dovezi că era aşa. Marele preot, scrie Iosif Flavius, „judeca în caz de dispute, pedepsea pe infractori”. Evangheliile, scrise sau modificate după distrugerea Templului în anul 70, i-au învinuit pe evrei şi i-au absolvit de vină pe romani, din dorinţa de a arăta loialitate faţă de imperiu. Dar acuzaţiile aduse lui Iisus şi însăşi pedeapsa spun cu totul altceva: a fost o operaţiune pusă la punct de romani.

Asemenea multor victime condamnate la crucificare, Iisus a fost biciuit cu un bici din piele, care avea în vârf bucăţi de os sau metal, o tortură atât de violentă, încât de multe ori ducea la moartea victimei. Purtând o plăcuţă pe care scria „REGELE IUDEILOR”, făcută de soldaţii romani, dintre care mulţi erau mercenari sirieni şi greci,

sângerând puternic în urma flagelării, Iisus a fost luat spre a fi crucificat, probabil în dimineaţa zilei de 14 Nisan sau vineri, 3 aprilie 33. Alături de alte două victime, el şi-a dus singur *patibulum*-ul, bârna transversală a propriei cruci pentru crucificare, de la închisoarea Citadelei şi pe străzile Oraşului de Sus. Discipolii săi l-au convins pe un anumit Simon din Cirene să-l ajute să ducă bârna transversală în timp ce femeile ce se numărau printre adepţii lui plângeau. „Fiice ale Ierusalimului", le-a spus el, „nu Mă plângeţi pe Mine, ci pe voi plângeţi-vă şi pe copiii voştri", căci se apropie Apocalipsa – „iată, vin zilele".

Iisus a plecat din Ierusalim pentru ultima dată, ieşind pe Poarta Gennath (Grădinilor) şi luând-o la stânga, printr-o zonă cu grădini în pantă şi morminte săpate în stâncă, îndreptându-se spre dealul de execuţie al oraşului, căruia bine i se spunea Locul Căpăţânii: Golgota.[71]

Iisus Hristos: patimile

Iisus a ieşit din oraş, urmat de duşmani şi prieteni veniţi să asiste la spectacolul execuţiei, cu toate detaliile lui macabre şi tehnice, care întotdeauna atrăgea mulţimile. Soarele răsărise când a ajuns la locul de execuţie unde stâlpul crucii fusese deja ridicat: un stâlp folosit înaintea lui şi care urma să mai fie folosit şi după el. Soldaţii i-au oferit lui Iisus tradiţionala băutură din vin amestecat cu smirnă ca să-i mai dea curaj, dar el a refuzat. Atunci a fost ţintuit pe bârna transversală şi ridicat pe stâlp.

Crucificarea, explica Iosif Flavius, era „cea mai groaznică moarte"[72], concepută pentru a umili victima în public. De aceea Pilat

---

71 Este un traseu total diferit de tradiţionalul Via Dolorosa. Poarta Gennath, menţionată de Iosif Flavius, a fost identificată de arheologul israelian Nahman Avigad ca fiind situată în partea de nord a Cartierului Evreiesc, într-o porţiune din Primul Zid. În perioada musulmană, creştinii credeau în mod eronat că Fortăreaţa Antonia era Pretoriul unde Pilat a ţinut judecata. În epoca medievală, călugării franciscani au introdus tradiţia opririlor Crucii pe Via Dolorosa, de la Antonia până la Biserica Sfântului Mormânt – un traseu greşit, aproape sigur. Golgota provine din cuvântul „craniu" în aramaică, iar „calvar" din latinescul *calva*.

72 Într-adevăr, înainte de anul 74 î.e.n., tânărul Iulius Cezar a fost capturat de piraţi. După ce a fost răscumpărat şi pus în libertate, s-a întors şi i-a prins, apoi i-a crucificat. În semn de recunoştinţă pentru politeţea lor, a făcut-o cât mai blând cu putinţă: le-a tăiat frumos gâtul înainte de

poruncise ca pe crucea lui Iisus să fie pusă plăcuţa pe care scria REGELE IUDEILOR. Victimele puteau fi legate sau ţintuite cu cuie, ceea ce necesita îndemânare pentru a evita producerea morţii prin sângerare. Cuiele erau de obicei bătute în antebraţe – nu în palme – şi în glezne: într-un mormânt din nordul Ierusalimului au fost descoperite osemintele unui evreu crucificat, cu un cui din fier de 10 cm înfipt în oasele gleznei. Cuiele provenind de la crucificări erau purtate la gât ca talismane, atât de evrei, cât şi de păgâni, ca să-i apere de boli. Aşadar, fetişismul creştin pentru relicvele crucificării, care s-a manifestat mai târziu, făcea deja parte dintr-o tradiţie îndelungată. De regulă, victimele erau complet dezbrăcate – bărbaţii întorşi cu faţa spre exterior, iar femeile cu spatele.

Călăii erau experţi şi ştiau cum să prelungească agonia victimei sau cum s-o termine mai repede. Scopul nu era de a-l omorî prea repede pe Iisus, ci de a demonstra că nu avea niciun rost să sfidezi puterea romană. Cel mai probabil, el a fost ţintuit pe cruce cu braţele desfăcute, aşa cum apare în arta creştină, susţinut de un mic suport de lemn sub fese, *sedila*, şi un altul sub picioare, *suppedaneum*. Această poziţionare arată că putea supravieţui ore în şir, chiar zile. Cel mai rapid mod de a provoca moartea era fracturarea gleznelor condamnatului. Atunci toată greutatea corpului era preluată de braţe şi victima se asfixia în zece minute.

Orele treceau; duşmanii îşi băteau joc de el; trecătorii îl insultau. Prietena sa, Maria din Magdala, a rămas de veghe alături de mama sa, Maria, şi de „ucenicul pe care îl iubea”, al cărui nume rămâne necunoscut, probabil fratele său, Iacov. Venise şi susţinătorul său, Iosif din Arimateea. Căldura zilei începea să cedeze. „Mi-e sete”, a spus Iisus. Nişte femei i-au ridicat la buze cu ajutorul unei trestii un burete înmuiat în oţet şi isop ca să sugă din el. Uneori părea să cadă pradă disperării: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai părăsit?”, a strigat el, cum ni se spune în Scriptură, în Psalmul 22.

---

crucificare. Crucificarea provenea din Răsărit – Darius cel Mare îi crucifica pe rebelii babilonieni – şi a fost adoptată de greci. Aşa cum am văzut, Alexandru cel Mare i-a crucificat pe locuitorii Tirului; Antioh Epifan şi regele iudeu Alexandru Ianeus i-au crucificat pe rebelii din Ierusalim; cartaginezii i-au crucificat pe generalii insubordonaţi. În anul 71 î.e.n., reprimarea de către romani a revoltei lui Spartacus s-a încheiat cu o crucificare în masă. Se spune că lemnul crucii provenea din zona Mănăstirii Crucii, datând din secolul al XI-lea, astăzi în apropiere de Knesset, clădirea Parlamentului statului Israel. Mult timp mănăstirea a fost sediul Bisericii Ortodoxe Georgiene din Ierusalim.

Dar la ce se referea când zicea că Dumnezeu l-a părăsit? Oare Iisus se aştepta ca Dumnezeu să dezlănţuie Apocalipsa?

În timp ce puterile îl părăseau, a văzut-o pe mama lui. „Femeie, iată fiul tău!”, a zis el, cerându-i ucenicului său preferat să aibă grijă de ea. Dacă acesta era fratele său, pare logic ce spunea. În orice caz, ucenicul a dus-o pe Maria să se odihnească. Probabil că mulţimea s-a risipit. A început să se înnegureze.

Crucificarea însemna o moarte lentă din cauza căldurii, foamei, sufocării, stării de şoc sau setei, şi probabil că Iisus pierdea sânge din cauză că fusese biciuit. „Sfârşitu-s-a”, a zis el şi şi-a pierdut cunoştinţa. Ţinând cont de tensiunile din Ierusalim şi că se apropiau Sabatul şi Sărbătoarea Paştelui, probabil că Pilat le ordonase călăilor să grăbească lucrurile. Soldaţii au zdrobit gleznele celor doi bandiţi sau rebeli, lăsându-i să se sufoce, dar, când au ajuns la Iisus, acesta părea deja mort, aşa că „unul din ostaşi cu suliţa a împuns coasta lui şi îndată a ieşit sânge şi apă”. Poate că acea suliţă l-a ucis de fapt.

Iosif din Arimateea s-a grăbit spre Pretoriu ca să-i ceară lui Pilat trupul lui Iisus. De obicei, victimele erau lăsate să putrezească pe cruci, pradă corbilor, dar obiceiul evreilor cerea îngroparea imediată. Pilat a fost de acord.

În secolul I, evreii nu-şi îngropau morţii în pământ, ci îi acopereau cu un giulgiu şi îi puneau într-un mormânt în stâncă, pe care rudele îl vizitau regulat, pe de o parte ca să vadă dacă cel decedat era într-adevăr mort sau doar în catalepsie: se întâmpla uneori să descopere că „mortul” a înviat a doua zi. Corpurile erau lăsate să se usuce timp de un an, apoi osemintele erau aşezate într-o ladă sau într-un osuar, deseori inscripţionat pe exterior cu numele persoanei şi depus într-un mormânt săpat în stâncă.

Iosif din Arimateea, familia lui Iisus şi adepţii acestuia au coborât trupul de pe cruce, au găsit repede un mormânt nefolosit într-o grădină din apropiere şi l-au depus acolo. Trupul a fost spălat şi uns cu miresme scumpe, apoi înfăşurat într-un giulgiu – asemănător cu cel care datează din secolul I, găsit într-un mormânt puţin mai la sud de zidurile oraşului în Ţarina Sângelui şi care conţinea fragmente de păr uman (dar altfel decât renumitul giulgiu de la Torino care acum a fost datat între 1260 şi 1390). Probabil că Biserica Sfântului Mormânt, care cuprinde atât locul crucificării, cât şi mormântul, este locul autentic, întrucât tradiţia ei a fost păstrată vie de creştinii de aici în următoarele trei sute de ani. La solicitarea lui Caiafa, Pilat a pus gărzi la mormântul lui Iisus, „ca nu cumva ucenicii Lui să vină şi

să-l fure şi să spună poporului: s-a sculat din morţi”.

Până în acest moment, povestea patimilor lui Iisus – în latină *patior*, a suferi – se bazează pe o singură sursă, Evangheliile, dar nu este nevoie să fii credincios ca să crezi în viaţa şi moartea unui profet şi taumaturg evreu. Totuşi, la trei zile după crucificare, în dimineaţa de duminică, potrivit lui Luca, nişte discipoli şi femei din familia lui Iisus (inclusiv mama sa şi Ioana, soţia unui iconom de-al lui Irod Antipa) s-au dus la mormânt: „Au găsit piatra răsturnată de pe mormânt, şi intrând, nu au găsit trupul Domnului Iisus […], Şi, fiind ele încă nedumerite de aceasta, iată, doi bărbaţi au stat înaintea lor, în veşminte strălucitoare. Şi, înfricoşându-se ele şi plecându-şi feţele la pământ, au zis aceia către ele: de ce căutaţi pe Cel viu între cei morţi? Nu este aici, ci S-a sculat”. De teamă, discipolii lui Iisus fugiseră să se ascundă pe Muntele Măslinilor în săptămâna Paştelui, dar Iisus s-a arătat de câteva ori lor şi mamei lui, spunându-le: „Nu vă temeţi”. Când Toma s-a îndoit că Iisus a înviat, acesta i-a arătat rănile de la mâini şi de la picioare. După câteva zile, i-a dus pe Muntele Măslinilor unde s-a ridicat la cer. Această înviere, care a transformat o moarte sordidă într-un triumf al vieţii asupra morţii, este momentul ce defineşte credinţa creştină, sărbătorit în Duminica Paştelui.

Pentru cei care nu împărtăşesc această credinţă, faptele sunt imposibil de verificat. Matei ne dezvăluie cealaltă versiune contemporană cu privire la cele întâmplate, care „s-a răspândit […] între iudei, până în ziua de azi”: marii preoţi i-au plătit imediat pe soldaţii care au păzit mormântul şi le-au poruncit să spună tuturor că „ucenicii Lui, venind noaptea, L-au furat, pe când noi dormeam”.

Arheologii tind să creadă că trupul a fost pur şi simplu luat şi îngropat de rude şi prieteni într-un alt mormânt săpat în stâncă, undeva, în apropiere de Ierusalim. Ei au descoperit morminte care conţineau racle cu inscripţii cum ar fi „Iacov, fratele lui Iisus” şi chiar „Iisus, fiul lui Iosif”. Toate aceste descoperiri au apărut în media. Unele s-au dovedit a fi nişte falsuri, dar majoritatea sunt morminte autentice din secolul I, cu nume evreieşti foarte comune – şi fără nicio legătură cu Iisus.[73]

---

73 Evanghelia după Petru, un codex gnostic datând din secolul II sau III, descoperită în Egipt în secolul al XIX-lea, conţine o poveste misterioasă despre mutarea trupului. Cea mai veche Evanghelie, cea după Marcu, scrisă cu patruzeci de ani mai târziu, în jurul anului 70 e.n., se încheie cu depunerea trupului lui Iisus în mormânt; fără să menţioneze nimic despre

Ierusalimul sărbătorea Paştele. Cu arginţii primiţi, Iuda a cumpărat un teren – Ţarina Olarului din Aceldama, în sudul oraşului – unde, „căzând cu capul înainte, a crăpat la mijloc şi i s-au vărsat toate măruntaiele”[74]. Când discipolii au ieşit din ascunzătoare, s-au întâlnit de Sărbătoarea Cincizecimii în Cenaclu, pe Muntele Sionului, când, „fără veste, s-a făcut un vuiet, ca de suflare de vânt ce vine repede”. Era Duhul Sfânt care i-a făcut să vorbească în limbile altor naţionalităţi din Ierusalim şi să vindece în numele lui Iisus. Chiar când Petru şi Ioan intrau în Templu pe Poarta Frumoasă ca să-şi facă rugăciunile zilnice, un olog le-a cerut de pomană. „Scoală-te şi umblă”, i-au spus ei, iar acesta chiar aşa a făcut.

Apostolii l-au ales pe fratele lui Iisus „veghetor al Ierusalimului”, liderul acelor evrei sectari numiţi nazarineni. Probabil că numărul acestora a crescut deoarece, nu mult timp după moartea lui Iisus, „s-a făcut prigoană mare împotriva Bisericii din Ierusalim”. Ştefan, unul dintre ucenicii lui Iisus şi vorbitor de greacă, făcuse acuzaţii la adresa Templului, spunând că „Cel Preaînalt nu locuieşte în temple făcute de mâini”. Dovadă că marele preot era în măsură să dispună pedeapsa capitală, Ştefan a fost judecat de Sinedriu şi omorât cu pietre în afara oraşului, probabil la nord de Poarta Damascului de azi. El a devenit primul „martir” creştin – o adaptare după cuvântul grecesc „martor”. Totuşi, Iacov şi nazarinenii lui au rămas evrei practicanţi, loiali lui Iisus, dar care au predicat şi s-au rugat în Templu în următorii treizeci de ani. Iacov era foarte respectat acolo, fiind considerat un om sfânt. Este evident că iudaismul lui Iisus nu

---

Înviere. Relatarea Învierii din Evanghelia lui Marcu a fost adăugată mai târziu. Evanghelia după Matei, scrisă în jurul anului 80 e.n., şi cea a lui Luca se bazează pe ce spune Marcu şi pe o altă sursă necunoscută. De aceea, cele trei texte se numesc Evanghelii sinoptice – de la cuvântul grecesc care înseamnă „văzut împreună”. Luca a minimalizat rolul familiei lui Iisus în momentul crucificării, dar Marcu menţionează că atunci au fost prezenţi Maria, mama lui Iacov, Iosif şi sora lui Iisus. Evanghelia după Ioan, scrisă probabil la sfârşitul secolului, oferă portretul unui Iisus mai divin decât în celelalte, însă se bazează pe alte surse, furnizând mai multe detalii despre vizitele lui Iisus la Ierusalim.

74 Această întâmplare este relatată în Faptele Apostolilor, dar Matei are o altă versiune: chinuit de remuşcări, Iuda a aruncat arginţii în Templu, iar marele preot (care nu-i putea pune în vistieria Templului deoarece erau bani pătaţi cu sânge) a cumpărat cu ei Ţarina Olarului „pentru îngroparea străinilor”. Apoi Iuda s-a spânzurat. Aceldama – Ţarina Sângelui – a rămas cimitir până în Evul Mediu.

era cu nimic diferit de cel al multor alţi predicatori care au venit înaintea lui şi după el.

Duşmanii lui Iisus nu au avut o soartă prea fericită. La scurt timp după crucificare, cariera lui Pilat a luat sfârşit din cauza unui pseudoprofet samaritean care le spunea mulţimilor exaltate că a găsit urna lui Moise pe Muntele Gerizim. Pilat a trimis cavaleria şi i-a decimat pe adepţii săi. Procuratorul adusese deja Ierusalimul în pragul unei revolte deschise; acum şi samaritenii denunţau brutalitatea lui.

Guvernatorul Siriei a trebuit să intervină pentru a restaura ordinea în Ierusalim. El l-a destituit pe Caiafa, şi pe Pilat l-a trimis înapoi la Roma. Măsură atât de populară, încât locuitorii Ierusalimului i-au rezervat o primire triumfală guvernatorului roman. Astfel dispare Pilat din istorie. Între timp, Tiberius începea să se sature de Irod Antipa. Dar această dinastie încă nu-şi spusese ultimul cuvânt: irodienii erau pe punctul de a se bucura de o revenire spectaculoasă graţie celui mai aventuros dintre prinţii evrei, care se va împrieteni cu împăratul nebun al Romei şi va recâştiga Ierusalimul.

12 – Ultimul Irod 40–66 e.n.

Irod Agripa: prietenul lui Caligula

Tânărul Irod Agripa a crescut la Roma, în sânul familiei imperiale, şi s-a împrietenit cu Drusus, fiul împăratului Tiberius. Şarmant, extrovertit şi cheltuitor – nepotul lui Irod cel Mare şi al Mariamnei, fiul lui Aristobul, pe care Irod îl executase –, acesta acumulase datorii imense în dorinţa lui de a ţine pasul cu fiul împăratului şi înalta societate romană.

Când Drusus a murit de tânăr în anul 23 e.n., împăratul, cu inima zdrobită, nu a mai suportat să-i vadă pe prietenii fiului său şi Irod Agripa, acum falit, a trebuit să se retragă în Galileea, unde domnea Antipa, care se căsătorise cu sora lui, Irodiada. Antipa i-a dat o slujbă anostă în Tiberias, dar lipsa de strălucire nu era pe gustul lui Agripa, aşa că acesta a fugit în Idumeea, ţara natală a familiei sale, unde se gândea să se sinucidă. Dar surprizele se ţineau lanţ în viaţa acestei haimanale risipitoare.

Aproximativ în perioada crucificării lui Iisus, Filip, tetrarhul

teritoriilor de nord ale familiei, a murit. Atunci Antipa i-a cerut împăratului să-i extindă domeniul. Tiberius îl plăcuse întotdeauna pe Irod Agripa, aşa că acesta s-a grăbit să se ducă la reşedinţa împăratului din Capri ca să revendice aceste teritorii în defavoarea unchiului său. L-a găsit pe Tiberius deprimat în Vila Jupiter. Potrivit istoricului Suetonius, monarhul îşi satisfăcea poftele istovite cu nişte băieţi numiţi de el „plevuşcă", însărcinaţi să-i sugă părţile intime în timp ce el înota în piscină.

Tiberius l-a primit bine pe Agripa – până a auzit de numeroasele datorii acumulate în zona Mediteranei. Dar Agripa, un cartofor înnăscut, a convins-o pe Antonia, prietena mamei sale, să-i împrumute bani şi să-i sprijine cauza în faţa împăratului. Severă şi virtuoasă, Antonia, fiica lui Marcus Antonius, era respectată de Tiberius, care o considera aristocrata romană ideală. El i-a urmat sfatul şi l-a iertat pe ticălosul de evreu. În loc să-şi plătească datoriile cu banii primiţi, Agripa i-a folosit ca să ofere un cadou generos unei alte beizadele falite, Caligula, care, împreună cu Gemellus, copil încă, fiul răposatului prieten al lui Agripa, Drusus, erau moştenitorii lui Tiberius. Împăratul i-a cerut irodianului să aibă grijă de Gemellus.

Însă oportunistul Agripa a devenit foarte bun prieten cu Gaius Caligula, care, de când fusese mascota legiunilor în copilărie, îmbrăcat într-o uniformă militară pe măsura sa (inclusiv încălţări militare, *caligae* – de unde şi porecla sa, Caligula, „cizmă"), era foarte îndrăgit deoarece era fiul apreciatului general Germanicus. Acum în vârstă de douăzeci şi cinci de ani, deşirat şi cu un început de chelie, Caligula crescuse răsfăţat, desfrânat şi foarte probabil nebun, dar rămăsese preferatul tuturor şi era nerăbdător să moştenească imperiul. Caligula şi Irod Agripa au avut probabil o viaţă destrăbălată, departe de existenţa pioasă dusă de fraţii acestuia din urmă la Ierusalim. În timp ce se plimbau prin Capri cu un car de curse, cei doi discutau imaginându-şi ce-ar fi dacă ar muri Tiberius, dar sclavul care mânuia carul i-a auzit. Când Agripa l-a arestat pentru că furase, acesta l-a turnat la împărat. Agripa a fost aruncat în închisoare şi pus în lanţuri, dar, protejat de prietenul său, Caligula, avea voie să facă baie, să primească vizite şi să se bucure de mâncărurile preferate.

După moartea lui Tiberius, în martie 37, Caligula l-a asasinat pe tânărul Gemellus şi a devenit împărat. L-a eliberat imediat pe prietenul său, i-a dăruit nişte lanţuri de aur care să-i amintească de vremea când stătea în temniţă şi l-a numit rege, oferindu-i tetrarhia

lui Filip. O adevărată răsturnare de situaţie, în acest timp, Irodiada, sora lui Agripa, şi Antipa, „vulpea” detestată de Iisus, s-au dus la Roma în speranţa de a contesta această decizie şi de a-şi câştiga propriul regat. Dar Agripa, viclean, i-a acuzat că puneau la cale o răscoală. Caligula l-a detronat pe Antipa, ucigaşul lui Ioan Botezătorul – care mai târziu a murit la Lyon – şi a dat toate teritoriile acestuia lui Irod Agripa.

Noul rege venea foarte rar în regatul său, preferând să rămână aproape de Caligula, ale cărui excentricităţi sângeroase nu au întârziat să-l transforme din favoritul Romei în opresorul ei. Lipsit de gloria militară a predecesorilor săi, Caligula a încercat să-şi ridice prestigiul ordonând ca imaginea sa să fie venerată pe tot cuprinsul imperiului – inclusiv în Sfânta Sfintelor din Templu. Ierusalimul a refuzat; evreii s-au pregătit să se răscoale, trimiţând delegaţii la guvernatorul Siriei prin care spuneau că „va trebui mai întâi să sacrifice tot poporul iudeu” fiindcă ei nu vor tolera un astfel de sacrilegiu. În Alexandria au izbucnit conflicte interetnice între greci şi evrei. Când cele două tabere şi-au trimis delegaţii la Caligula, grecii au pretins că evreii erau singurii care refuzau să venereze statuia lui Caligula.

Din fericire, regele Agripa se afla încă la Roma şi era foarte apropiat de un Caligula din ce în ce mai delirant. Când împăratul a lansat o expediţie în Galia, regele evreu a făcut parte din anturajul său. Dar Caligula, în loc să înceapă lupta, a declarat victorie asupra mării, adunând scoici pentru triumful său.

Caligula i-a ordonat lui Petronius, guvernatorul Siriei, să-i execute ordinele şi să zdrobească Ierusalimul. Delegaţiile evreilor, conduse de prinţi irodieni, l-au rugat pe Petronius să se răzgândească. Petronius a ezitat, ştiind că, dacă executa ordinele, va declanşa un război, iar dacă refuza, îşi semna condamnarea la moarte. Dar regele Irod Agripa, sluga preaplecată, s-a dovedit brusc un neaşteptat apărător al evreilor, având curajul să-i trimită lui Caligula una dintre cele mai surprinzătoare scrisori trimise vreodată în numele Ierusalimului:

Eu, după cum ştii, m-am născut evreu, iar oraşul meu natal este Ierusalimul, unde se află Sfântul altar al lui Dumnezeu Preaînalt. Acest Templu, stăpâne Gaius, de când există el, nu a admis nicio imagine făcută de mâna omului fiindcă este Casa lui Dumnezeu adevărat. Bunicul tău Agripa [Marcus] a vizitat şi a cinstit acest

Templu; la fel şi Augustus. [Apoi îi mulţumeşte lui Caligula pentru favorurile acordate.] Dau toate acestea [beneficii] în schimbul unui singur lucru – să fie respectate instituţiile noastre strămoşeşti. Dacă voi rămâne printre prietenii tăi, voi fi acuzat de trădare; nu există alternativă.[75]

Deşi această poveste despre „libertate sau moarte” nu este decât o fanfaronadă, era totuşi riscant să trimiţi o astfel de scrisoare lui Caligula – însă se pare că intervenţia regelui a salvat Ierusalimul.

Cu ocazia unui banchet, împăratul i-a mulţumit regelui Agripa pentru sprijinul acordat înainte să urce pe tron şi s-a oferit să-i îndeplinească orice dorinţă. Regele i-a cerut să nu-şi pună efigia în Templu. Caligula a acceptat.

Irod Agripa şi împăratul Claudiu: asasinat, glorie şi viermi

Revenindu-şi după o boală ciudată la sfârşitul anului 37, împăratul a început să aibă un comportament din ce în ce mai instabil. Unele surse afirmă că, în următorii ani, el a avut relaţii incestuoase cu cele trei surori ale sale, pe care le-a forţat să se prostitueze cu alţi bărbaţi, şi şi-a numit calul consul. Este greu de apreciat cât adevăr există în aceste poveşti scandaloase, dar cu siguranţă comportamentul său a înstrăinat şi îngrozit o mare parte din elita Romei. S-a căsătorit cu sora sa, apoi, când aceasta a rămas însărcinată, a spintecat-o să-i scoată copilul din pântec. În timp ce-şi săruta amantele, le declara: „Şi acest gât superb va fi tăiat oricând voi vrea eu”. Consulilor săi le zicea: „Nu trebuie decât să fac un singur gest, şi gâturile voastre vor fi tăiate pe loc”. Avea şi o vorbă preferată: „Dacă Roma ar avea un singur gât”. Dar a făcut imprudenţa de a-şi bate joc de redutabila sa gardă pretoriană folosind parole indecente, cum ar fi „Priapus”. Lucrurile nu mai puteau continua aşa.

În ziua de 24 ianuarie 41, la prânz, în timp ce Caligula, însoţit de

---

75 „Bunicii şi strămoşii mei”, scria Agripa ca descendent al Macabeilor şi irodienilor, „au fost regi, şi majoritatea au deţinut titlul de Mare Preot. Ei au pus această demnitate mai presus de cea de rege, considerând că, aşa cum Dumnezeu le este superior oamenilor, la fel şi preoţia depăşeşte monarhia. Căci treaba unuia este să-l servească pe Dumnezeu, iar a celuilalt să-i guverneze pe oameni. Cum soarta mea se leagă de acest popor, de acest oraş şi de acest templu, te implor în numele lor”.

Irod Agripa, ieşea de la teatru printr-o alee acoperită, un membru al gărzii sale pretoriene a scos sabia şi a strigat: „Ia de-aici!”. Lovitura l-a nimerit pe Caligula în umăr şi a fost atât de puternică, încât aproape l-a tăiat în două, dar el continua să strige: „Sunt viu”. Conspiratorii au început să strige şi ei: „Loviţi-l iar” şi astfel l-au lichidat. Gărzile de corp germane au ieşit în stradă să jefuiască în timp ce gărzile pretoriene au prăduit palatul imperial de pe Dealul Palatin, omorând-o pe soţia lui Caligula şi zdrobind capul copilului ei. Între timp, Senatul încerca să restaureze republica şi să pună capăt despotismului împăraţilor.

Irod Agripa a recuperat corpul lui Caligula şi a declarat, ca să câştige timp, că împăratul trăieşte, deşi era rănit, apoi a preluat comanda unui grup de pretorieni şi s-a dus la palat. Observând mişcare în spatele unei draperii, l-au descoperit acolo pe Claudiu, un erudit olog şi bâlbâit, care era unchiul lui Caligula şi fiul Antoniei, prietena de familie a lui Agripa. Cu toţii l-au proclamat împărat, purtându-l pe un scut până în tabăra lor. Claudiu era republican şi a vrut să refuze această onoare, dar regele evreu l-a sfătuit să accepte coroana şi a convins Senatul să i-o ofere. Niciun evreu practicant nu mai fusese vreodată atât de influent şi nici n-a mai fost de-atunci, nici măcar în epoca modernă. Noul împărat Claudiu s-a dovedit un conducător echilibrat şi raţional şi l-a recompensat pe prietenul său, oferindu-i Ierusalimul şi întregul regat al lui Irod cel Mare, acordându-i chiar rangul de consul. Chiar şi fratele lui Agripa a primit un regat.

Când plecase din Ierusalim, Irod Agripa era un falit şi un neisprăvit; dar, când s-a întors, era regele Iudeei. A adus jertfe în Templu şi a citit spăşit din Deuteronom în faţa mulţimii adunate. Evreii au fost impresionaţi când a plâns din cauza originii sale amestecate şi a dedicat Templului lanţurile de aur ale lui Caligula, simbol al norocului său. „Oraşul sfânt” pe care el îl considera „mama” nu doar a Iudeei, ci şi a tuturor evreilor răspândiţi în Europa şi Asia s-a lăsat sedus de acest nou Irod, ale cărui monede îl numeau „Marele rege Agripa, prietenul lui Cezar”. Când nu se afla la Ierusalim, trăia ca un rege greco-roman, dar când era acolo, se comporta ca un evreu şi în fiecare zi aducea jertfe în Templu. El a înfrumuseţat şi fortificat Ierusalimul, adăugând un al treilea zid care înconjura şi noua suburbie Betesda – a cărei zonă de nord a fost descoperită în urma săpăturilor arheologice.

Dar chiar şi Agripa a trebuit să se lupte ca să aplaneze tensiunile

din Ierusalim: el a numit succesiv trei mari preoţi într-un interval de doi ani şi a acţionat împotriva evreilor creştini. Toate acestea au coincis probabil cu măsurile aspre luate de Claudiu împotriva evreilor creştini de la Roma, pe care i-a alungat deoarece provocau probleme „la instigarea lui Chrestus" (Hristos). „Şi în vremea aceea", ni se spune în Faptele Apostolilor, „regele Irod (Agripa) a pus mâna pe unii din Biserică", şi l-a decapitat pe Iacov (nu pe fratele lui Iisus, ci pe discipolul cu acelaşi nume). L-a arestat şi pe Petru, pe care plănuia să-l execute după Sărbătoarea Paştelui. Dar Petru a reuşit să scape: creştinii au afirmat că era un miracol, dar alte surse sugerează că el a fost eliberat de către rege, poate pentru a potoli mulţimea.

Influenţa pe care a avut-o mereu asupra împăraţilor romani i s-a urcat la cap lui Agripa. Fără să ceară permisiunea Romei, el a convocat o reuniune a regilor locali la Tiberias. Romanii s-au alarmat şi le-au ordonat regilor să plece acasă. Claudiu a întrerupt construcţia noilor fortificaţii de la Ierusalim. Mai târziu, Agripa, în timp ce prezida în forumul de la Cezareea asemenea unui rege-zeu grec îmbrăcat într-o robă brodată cu fir de aur, a început să aibă dureri de stomac: „mâncându-l viermii", ni se spune în Faptele Apostolilor. Îmbrăcaţi în pânză de sac şi punându-şi în cap cenuşă, evreii s-au rugat pentru însănătoşirea lui, dar degeaba. Agripa a avut charisma şi inteligenţa necesare pentru a-i reconcilia pe evreii moderaţi, fanatici şi romani; aşa a murit singurul om care ar fi putut salva Ierusalimul.

Irod Agripa al II-lea: prietenul lui Nero

Moartea regelui a declanşat o serie de revolte. Deşi fiul său Agripa al II-lea avea doar şaptesprezece ani, Claudiu a vrut să-i încredinţeze lui regatul, dar a fost sfătuit să n-o facă deoarece băiatul era prea tânăr ca să guverneze o moştenire atât de „inflamabilă". Atunci împăratul a revenit la guvernarea prin intermediul procuratorilor romani şi i-a acordat fratelui răposatului Agripa, regele Irod din Chalkis, dreptul de a numi mari preoţi şi de a gestiona Templul. În următorii douăzeci şi cinci de ani, Ierusalimul a fost condus printr-un parteneriat ambiguu între procuratori romani şi regi irodieni care nu au reuşit să aplaneze tulburările cauzate de un şir întreg de profeţi şarlatani, conflicte etnice între greci, iudei şi samariteni şi adâncirea disparităţilor dintre bogaţi, nobilii pro-romani, şi săraci, evreii

religioşi.

Evreii creştini, nazaritenii, conduşi de Iacov, fratele lui Iisus, şi de aşa-numiţii *presbiteri*, bătrânii, au supravieţuit la Ierusalim, unde primii discipoli se rugau în Templu ca evrei. Dar Iisus nu a fost nicidecum ultimul predicator care a dat bătăi de cap ordinii romane: Iosif Flavius face o listă întreagă de pseudoprofeţi, majoritatea fiind executaţi de romani.

Procuratorii nu au îmbunătăţit cu nimic situaţia. Reacţia lor la „erupţia" de profeţi a fost să-i masacreze pe adepţii acestora şi să stoarcă provincia de profit, exact cum a procedat Pilat. Într-un an, la Sărbătoarea Paştelui în Ierusalim, un soldat roman le-a arătat fundul evreilor declanşând o revoltă. Procuratorul a trimis trupe care au stârnit panică în mulţime şi mii de oameni au murit sufocaţi pe străzile înguste. Câţiva ani mai târziu, când a izbucnit lupta între iudei şi samariteni, romanii au crucificat numeroşi iudei. Ambele tabere au făcut apel la împăratul Romei. Samaritenii ar fi avut succes de cauză, dacă tânărul Irod Agripa, care atunci îşi desăvârşea educaţia la Roma, n-ar fi câştigat-o de partea sa pe influenta soţie a lui Claudiu, Agripina. Nu numai că împăratul i-a susţinut pe iudei, dar a ordonat ca tribunul roman vinovat să fie umilit public la Ierusalim, apoi executat. Asemenea tatălui său cu Caligula, Agripa al II-lea se bucura de aprecierea lui Claudiu, dar şi a moştenitorului acestuia, Nero. După moartea unchiului său, Irod din Chalkis, Agripa a fost făcut rege al acestui teritoriu libanez, cu puteri excepţionale asupra Templului din Ierusalim.

La Roma, Claudiu, care acum era senil, se presupune că a fost otrăvit de Agripina[76] cu o farfurie de ciuperci. Noul împărat adolescent Nero i-a oferit lui Agripa al II-lea mai multe teritorii în Galileea, Siria şi Liban. În semn de recunoştinţă, Agripa a schimbat numele capitalei sale Cezareea Philippi cu Neronias şi a făcut cunoscute relaţiile sale cordiale cu Nero, bătând monedă cu inscripţia „Philo-Caesar". Totuşi, procuratorii lui Nero erau mereu

---

76 Claudiu nu a avut noroc în cele patru căsătorii ale sale, mai ales în ultimele două: şi-a omorât o soţie şi cealaltă l-a omorât pe el. A executat-o pe soţia sa necredincioasă, tânăra Messalina, acuzând-o de trădare, apoi s-a căsătorit cu nepoata sa, Iulia Agripina, sora lui Caligula, care a început să-l promoveze ca moştenitor pe Nero, fiul ei dintr-o căsătorie anterioară. Claudiu l-a făcut pe Nero comoştenitor alături de propriul său fiu, Britannicus, numit astfel în cinstea cuceririi Britaniei. Când a urcat pe tron, Nero l-a omorât pe Britannicus.

corupţi şi lipsiţi de diplomaţie. Unul dintre cei mai răi a fost Antonius Felix, un libert grec corupt care, scrie istoricul Tacitus, „practica orice fel de cruzime şi dezmăţ, exercitând puterea unui rege cu instinctul unui sclav". Deoarece era fratele secretarului lui Claudiu şi (o perioadă) al lui Nero, evreii nu mai puteau apela la Roma. Surorile regelui Agripa, prin comportamentul lor scandalos, erau personificarea corupţiei elitelor. Drusilla, care „întrecea toate femeile în frumuseţe", era căsătorită cu regele arab Azizus din Emesa, dar Felix „a făcut o pasiune pentru ea. Ea, fiind nefericită şi dorind să scape de răutatea surorii ei Berenice", a fugit cu Felix. Berenice, care fusese regină în Chalkis (fiind măritată cu unchiul ei), l-a părăsit pe ultimul soţ, regele Ciliciei, pentru a trăi împreună cu fratele ei: printre romani circula zvonul că aceştia ar fi avut o relaţie incestuoasă. Felix storcea Iudeea de bani în timp ce, la Ierusalim, „o nouă specie de bandiţi", sicarii (după numele pumnalelor romane cu lamă scurtă), au început să omoare nobilii iudei la sărbători, în plină stradă – primul lor succes a fost asasinarea unui fost mare preot. Confruntat cu un masacru etnic şi alţi „pseudoprofeţi", Felix s-a străduit să menţină ordinea şi în acelaşi timp să se îmbogăţească.

În mijlocul acestor violenţe apocaliptice, mica sectă a lui Iisus se împărţea între conducătorii evrei din Ierusalim şi adepţii păgâni din lumea romană. Atunci s-a reîntors cel mai activ şi mai radical dintre toţi discipolii lui Iisus, care, mai mult decât toţi ceilalţi, avea să făurească o nouă religie şi să pregătească viitorul creştinismului.

Pavel din Tars: creatorul creştinismului

Ierusalimul îşi revenea după ultimul val de violenţe apocaliptice. Un evreu egiptean tocmai urcase în fruntea unei gloate pe Muntele Măslinilor şi anunţa, pe un ton ce amintea de Iisus, că va dărâma zidurile oraşului şi va lua Ierusalimul. Pseudo-profetul a încercat să ocupe oraşul, dar ierusalimiţii s-au alăturat romanilor şi i-au alungat pe prozeliţii săi. Legiunile lui Felix i-au ucis apoi pe cei mai mulţi dintre ei. Când Pavel a sosit în oraşul pe care îl cunoştea atât de bine, „vrăjitorul" însuşi era vânat de oameni.

Tatăl lui Pavel era un fariseu destul de prosper pentru a deveni cetăţean roman. El şi-a trimis fiul – născut cam în acelaşi timp cu Iisus, dar în Cilicia (Turcia de azi) – să studieze la Templul din Ierusalim. Când Iisus a fost crucificat, Saul, căci aşa se numea pe atunci, a aprobat „ameninţarea şi uciderea": el le-a ţinut hainele

celor care l-au bătut cu pietre pe Ştefan „şi s-a făcut părtaş la uciderea lui”. De meserie făcător de corturi, acest fariseu roman, vorbitor de greacă, a lucrat ca reprezentant al marelui preot până când, în jurul anului 37 e.n., pe drumul spre Damasc, a avut parte de o experienţă „apocaliptică”: „O lumină din cer, ca de fulger, l-a învăluit deodată” şi a auzit o voce „zicându-i: Saule, Saule, de ce mă prigoneşti?” Hristos cel înviat îi poruncea să devină al treisprezecelea apostol ca să ducă vestea bună păgânilor.

Bineînţeles că Iacov şi creştinii din Ierusalim l-au privit cu suspiciune pe noul convertit, iar Pavel s-a văzut nevoit să-şi transmită mesajul cu o energie vecină cu obsesia: „Căci vai mie dacă nu voi binevesti Evanghelia”. În final, „Iacov, fratele Domnului” l-a acceptat pe noul lor coleg. În următorii cincisprezece ani, acest provocator irepresibil a cutreierat Orientul, predicând propria sa versiune dogmatică a Evangheliei lui Iisus, în care respingea vehement exclusivitatea evreilor. „Apostolul păgânilor” credea că „pentru binele nostru” Dumnezeu l-a făcut pe Iisus „care n-a cunoscut păcatul, [Dumnezeu] L-a făcut pentru noi păcat, ca să dobândim, întru El, dreptatea lui Dumnezeu”. Pavel s-a concentrat pe ideea învierii pe care o considera un pod între oameni şi Dumnezeu. Ierusalimul lui Pavel era împărăţia Cerurilor, nu Templul real; „Israelul” său era orice adept al lui Iisus, nu doar poporul evreu. În anumite privinţe, Pavel a fost un spirit ciudat de modern deoarece, contrar eticii rigide a lumii antice, credea în dragoste, egalitate şi atotcuprindere: greci şi evrei, femei şi bărbaţi, erau totuna, toţi puteau să se salveze doar prin credinţa în Hristos. Epistolele lui domină Noul Testament, constituind un sfert din cărţile sale. Viziunea lui era nemărginită căci dorea să-i convertească pe toţi oamenii.

Iisus câştigase câţiva adepţi ne-evrei, dar Pavel avea succes mai ales în rândul păgânilor şi aşa-zişilor temători de Dumnezeu, acei ne-evrei care acceptaseră anumite precepte ale iudaismului fără să fi fost circumcişi. Sirienii din Antiohia convertiţi de Pavel au fost primii cunoscuţi sub numele de „creştini”. În jurul anului 50 e.n., Pavel s-a întors la Ierusalim ca să-i convingă pe Iacov şi Petru să le permită şi ne-evreilor să intre în sectă. Iacov a acceptat un compromis, dar în anii următori a aflat că Pavel îi întorcea pe evrei împotriva legii mozaice.

Un celibatar puritan, Pavel a supravieţuit naufragiilor, jafurilor şi lapidărilor de-a lungul călătoriilor sale, dar nimic nu l-a deturnat de

la misiunea sa – aceea de a face dintr-un evreu provincial din Galileea un Iisus Hristos, mântuitorul întregii omeniri care va reveni în curând a doua oară pentru a aduce împărăţia Cerurilor. Uneori şi el era un simplu evreu şi probabil că s-a întors la Ierusalim de vreo cinci ori, dar, alteori prezenta iudaismul ca pe noul duşman. În cel mai vechi text creştin, Epistola întâi către Tesaloniceni (păgâni greci care se convertiseră la creştinism), se ridica împotriva evreilor care şi-au ucis profeţii şi l-au ucis pe Iisus. El credea că circumcizia, semn al legământului evreilor cu Dumnezeu, era o datorie a evreilor şi n-avea niciun sens pentru păgâni: „Păziţi-vă de câini! Păziţi-vă de lucrătorii cei răi! Păziţi-vă de tăierea împrejur! Pentru că noi suntem tăierea împrejur, noi ce slujim în Duhul lui Dumnezeu şi ne lăudăm întru Iisus Hristos şi nu ne bizuim pe trup”, se dezlănţuia el împotriva ne-evreilor creştini care voiau să-şi facă circumcizie.

Între timp, Pavel şi-a atras dezaprobarea lui Iacov şi a bătrânilor din Ierusalim. Ei îl cunoscuseră pe Iisus, dar Pavel continua să susţină: „M-am răstignit împreună cu Cristos; şi viaţa de acum, în trup, o trăiesc în credinţa în Fiul lui Dumnezeu”. El spunea: „Port în trupul meu semnele Domnului Iisus”. Iacov, acest om sfânt şi respectat, l-a acuzat că respinge iudaismul. Nici chiar Pavel nu putea să-l ignore pe fratele lui Iisus. În anul 58 e.n., a reuşit să facă pace cu dinastia lui Iisus.

Moartea lui Iacov cel Drept: dinastia lui Iisus

Pavel l-a însoţit pe Iacov la Templu ca să se purifice şi să se roage ca evreu, dar a fost recunoscut de alţi evrei care îl văzuseră predicând în călătoriile sale. A fost cât pe ce să fie linşat, dar a fost salvat de centurionul roman însărcinat cu păstrarea ordinii publice în Templu. Când Pavel a început iarăşi să predice, romanii au crezut că este „vrăjitorul” egiptean căutat de ei, aşa că l-au pus în lanţuri şi l-au dus la Fortăreaţa Antonia ca să fie biciuit. „Oare vă este îngăduit să biciuiţi un cetăţean roman şi nejudecat?” a întrebat Pavel. Centurionul a constatat cu uimire că acest vizionar cu privire rătăcită era cetăţean roman cu drept de apel la Nero pentru a fi judecat. Romanii le-au permis marelui preot şi Sinedriului să-l interogheze pe Pavel, sub privirile unei mulţimi furioase. Răspunsurile sale au fost într-atât de insultătoare, încât iarăşi era să fie linşat. Centurionul a potolit mulţimea trimiţându-l la Cezareea.

Probabil că faptele lui Pavel i-au discreditat pe evreii creştinii. În

anul 62, marele preot Ananias, fiul lui Annas care îl condamnase pe Iisus, l-a arestat pe Iacov, l-a trimis în faţa Sinedriului să fie judecat şi a pus să fie aruncat de pe zidul Templului, probabil de pe aripa unde fratele său fusese ispitit de diavol. Iacov a fost apoi bătut cu pietre şi a primit lovitura de graţie cu un ciocan de lemn.[77] Iosif Flavius, care trăia încă la Ierusalim, l-a catalogat pe Ananias drept „primitiv", explicând că mulţi evrei au fost îngroziţi: fratele lui Iisus fusese un om unanim respectat. Regele Agripa II l-a schimbat imediat pe Ananias. Dar creştinii au rămas o dinastie: Iisus şi Iacov au fost succedaţi de Simon, vărul sau fratele lor vitreg.

Între timp, Pavel a ajuns ca prizonier la Cezareea: procuratorul Felix l-a primit pe Pavel în prezenţa soţiei sale irodiene, fosta regină Drusilla, şi s-a oferit să-l elibereze în schimbul unei plăţi. Pavel a refuzat. Felix avea şi alte probleme mai urgente. Izbucniseră lupte între evrei şi sirieni. El a masacrat un număr mare de evrei şi a fost rechemat la Roma[78], lăsându-l pe Pavel în închisoare. Irod Agripa II şi sora lui, Berenice, fostă regină în Chalkis şi Cilicia (şi presupusă iubită incestuoasă), au venit în Cezareea ca să-l salute pe noul procurator care a transferat regelui cazul creştinului, aşa cum altădată Pilat îl trimisese pe Iisus în faţa lui Antipa.

Pavel a predicat Evanghelia creştină şi în faţa cuplului regal tolănit în „mare fast", adaptând cu inteligenţă mesajul pe înţelesul regelui: „Mai ales pentru că tu cunoşti toate obiceiurile şi neînţelegerile evreilor... Crezi tu, rege Agripa, în proroci? Ştiu că crezi".

„Cu puţin de nu mă îndupleci să mă fac şi eu creştin!", a răspuns regele. „Acest om putea să fie lăsat liber, dacă n-ar fi cerut să fie judecat de Cezarul". Dar Pavel *ceruse* deja să fie judecat de Nero – şi trebuia să meargă la Nero.

---

77 Capul lui Iacov a fost îngropat alături de capul unui alt iacobit – acela al Sfântului Iacob omorât de Agripa I – în locul în care astăzi se înalţă catedrala din Cartierul Armenesc. De aici şi denumirea de Catedrala Sfinţii Iacobi. Capetele de sfinţi au proliferat în relicvariile din Europa: un alt cap (şi un corp fără cap) al Sfântului Apostol Iacob a fost descoperit în Spania în secolul al X-lea, dând naştere cultului Santiago (Sf. Iacob) de Compostela care s-a păstrat până azi.

78 Felix şi Drusilla aveau un fiu care trăia la Pompei. Acesta a murit împreună cu mama sa, Drusilla, sufocaţi de cenuşă, în timpul erupţiei vulcanice din anul 79 care a distrus oraşul.

Iosif Flavius: zorii revoluţiei

Pavel nu era singurul evreu care aştepta să fie judecat de Nero. Felix mai trimisese nişte nefericiţi preoţi de la Templu ca să fie judecaţi de împărat. Un prieten al acestora, un tânăr de douăzeci şi şase de ani pe nume Joseph ben Matthias, s-a hotărât să plece la Roma şi să-i salveze pe confraţii săi. Mai cunoscut sub numele de Iosif Flavius, el va avea o viaţă plină, ajungând rând pe rând şef rebel, protejat al lui Irod, curtean imperial, dar, mai presus de toate, el va fi istoricul Ierusalimului prin excelenţă.

Iosif Flavius era fiu de preot, descendent al Macabeilor, proprietar de pământ în Iudeea. Crescut la Ierusalim, era foarte apreciat pentru erudiţia şi inteligenţa sa. Ca adolescent, experimentase principalele trei secte evreieşti, ajungând chiar să stea împreună cu asceţii în deşert, apoi s-a întors la Ierusalim.

Când a ajuns la Roma, Iosif Flavius a luat legătura cu un actor evreu aflat în graţiile împăratului malefic, dar iubitor de teatru. Nero îşi ucisese soţia şi se îndrăgostise de Poppaea, o frumoasă măritată, cu părul roşu şi pielea albă. Odată ajunsă împărătească, Poppaea l-a convins pe Nero să îşi ucidă propria mamă, pe malefica Agripina. Dar Poppaea făcea şi ea parte dintre „temătorii de Dumnezeu" semievrei. Prin intermediul prietenului său actor, Iosif Flavius a ajuns la împărătească şi aceasta l-a ajutat să obţină eliberarea prietenilor săi. Lucrurile ieşiseră bine pentru Iosif Flavius, dar când s-au întors cu toţii acasă, au găsit Ierusalimul animat „de mari speranţe de revoltă împotriva romanilor". Însă revolta nu era inevitabilă: prietenia lui Iosif Flavius cu Poppaea arată că între Roma şi Ierusalim canalele de comunicare erau încă deschise. Ca în fiecare an, oraşul se umplea de numeroşii pelerini evrei care nu păreau să se sinchisească de prezenţa singurei cohorte auxiliare romane (între 600 şi 1.200 de oameni) din Antonia. Bogatul oraş al Templului trăia „într-o stare de pace şi prosperitate", cârmuit de un mare preot evreu numit de un rege evreu. Abia acum se încheiaseră lucrările de construcţie a Templului, prin urmare 18.000 de constructori rămăseseră fără lucru. Regele Agripa a mai creat locuri de muncă punându-i să construiască străzi noi.[79]

Un împărat mai sârguincios sau un procurator mai drept ar fi putut oricând să restabilească ordinea între facţiunile evreieşti. Cât

79 Strada, care a rămas până azi şi care trece pe lângă Zidul Plângerii, a fost a lui – la fel şi o altă alee pavată ce se poate vedea şi azi pe Muntele Sionului.

timp imperiul era guvernat cu ajutorul eficienţilor liberţi greci, pretenţiile de actor şi atlet ale lui Nero, ba chiar şi execuţiile în masă puteau fi tolerate. Dar când economia a început să scârţâie, incapacitatea lui Nero s-a extins până în Iudeea, unde procuratorii săi nu au „omis să comită nicio formă de ticăloşie”. La Ierusalim, ultimul reprezentant al Romei se purta ca un adevărat interlop, cerând taxă de protecţie şi acceptând mită de la mai-marii regatului, ai căror oameni se comportau ca nişte brute, rivalizând cu sicarii în terorizarea oraşului. Nu e de mirare că un alt profet care, culmea ironiei, se numea Iisus striga în gura mare în Templu: „Vai şi amar de Ierusalim!”. Considerat nebun, el a fost biciuit, dar nu ucis. Totuşi, Iosif Flavius relatează că sentimentul antiroman nu era foarte puternic.

În anul 64, Roma a fost incendiată. Probabil că Nero a supervizat operaţiunile de stingere a incendiului şi şi-a deschis grădinile pentru cei care îşi pierduseră casele. Dar unii au pretins că Nero dăduse foc oraşului pentru a putea să-şi construiască un palat mai mare şi că nu s-a preocupat de stingerea incendiului deoarece cânta la liră. Nero a dat vina pe această sectă semiiudaică, creştinii, care se răspândea rapid. El i-a condamnat pe mulţi dintre ei să fie arşi de vii, sfâşiaţi de animale sălbatice sau crucificaţi. Printre victimele sale se numărau două persoane arestate deja de câţiva ani la Ierusalim: se spune că Petru a fost crucificat cu capul în jos; Pavel a fost decapitat. Pogromul anticreştin al lui Nero i-a câştigat un loc în Apocalipsa lui Ioan, ultima carte din canonul Noului Testament: „bestiile” Satanei sunt împăraţii romani şi 666, numărul bestiei, este probabil un cod pentru Nero.[80]

„Torturile rafinate” inventate de el pentru a-i chinui pe creştini nu au fost de ajuns ca să-l salveze pe Nero. Acasă, el a lovit-o cu piciorul în burtă pe soţia lui însărcinată, împărăteasa Poppaea, şi a omorât-o accidental. În timp ce împăratul omora duşmani reali sau imaginari, având grijă în paralel să-şi continue cariera de actor, noul procurator

80 Dacă traducem forma grecească a lui „Nero Caesar” în consoane ebraice, iar consoanele sunt înlocuite cu echivalentul lor numeric, cifrele care rezultă, adunate, dau 666. Apocalipsa a fost probabil scrisă în timpul persecuţiilor împăratului Domiţian, între 81 şi 96. În anul 2009, arheologii de la Vatican au descoperit la Roma un mormânt ascuns sub Biserica Sf. Pavel din Afara Zidurilor, dintotdeauna recunoscută ca fiind locul în care a fost înmormântat Pavel. În urma datării cu carbon 14, s-a constatat că osemintele provin dintr-o perioadă situată între secolele I şi III, deci ar putea fi rămăşiţele lui Pavel.

al Iudeei, Gessius Florus, „se făcea cu nelegiuirile cu care copleşea poporul”. Catastrofa a început în Cezareea: grecii sirieni au sacrificat un cocoş în faţa unei sinagogi; evreii au protestat. Florus, care fusese mituit de aceştia, i-a sprijinit pe barbari, apoi a intrat în Ierusalim ca să ceară Templului un impozit de şaptesprezece talanţi. Când şi-a făcut apariţia la Pretoriu în primăvara anului 66, nişte tineri evrei au strâns nişte bănuţi cu care au aruncat în el. Soldaţii greci şi sirieni ai lui Florus au atacat mulţimea. Florus a cerut autorităţilor Templului să-i predea pe huligani, dar preoţii au refuzat. Legionarii lui s-au înfuriat, „au jefuit toate casele şi i-au măcelărit pe locuitori”. Florus a ordonat să fie biciuiţi şi crucificaţi toţi prizonierii, inclusiv nobilii evrei care erau cetăţeni romani. Aceasta a fost picătura care a umplut paharul: aristocraţii Templului nu mai puteau conta pe protecţia romanilor. Brutalitatea mercenarilor lui Florus a stârnit rezistenţa evreilor. În timp ce cavaleria sa galopa furioasă pe străzile oraşului, soldaţii săi au atacat-o chiar pe regina Berenice, sora regelui Agripa. Gărzile ei au reuşit s-o ducă la adăpost în palatul Macabeilor, dar ea s-a decis să salveze Ierusalimul.

13 – Războaiele iudaice: moartea Ierusalimului 66–70 e.n.

Berenice, regina desculţă: revoluţia

Berenice s-a dus desculţă până la Pretoriu – pe acelaşi traseu urmat de Iisus când a fost trimis de Irod Antipa înapoi la Pilat cu treizeci de ani în urmă. Frumoasa Berenice – fiică şi soră de regi şi de două ori regină – era în pelerinaj la Ierusalim ca să-i mulţumească lui Dumnezeu pentru că îşi revenise din boală, după ce a postit treizeci de zile şi s-a ras în cap (gest surprinzător din partea acestei irodiene romanizate). S-a aruncat la pământ în faţa lui Florus şi l-a rugat să înceteze, dar el voia să se răzbune şi să prăduiască. În timp ce întăririle lui se apropiau de Ierusalim, evreii erau divizaţi între cei care doreau o reconciliere cu romanii şi radicalii care se pregăteau de război, sperând poate să câştige o minimă independenţă sub suzeranitate romană.

Preoţii de la Templu au ieşit cu vasele sfinte în procesiune, şi-au pus ţărână în cap, în încercarea de a-i înfrâna pe tinerii rebeli. Iudeii

au ieşit paşnici în întâmpinarea cohortelor romane, dar, la ordinele lui Florus, cavaleria a năvălit peste ei. Mulţimea panicată a fugit spre porţi, dar mulţi au murit călcaţi în picioare în busculada creată. Apoi Florus a pornit spre Muntele Templului, sperând să pună mâna pe impunătoarea Fortăreaţă Antonia. În replică, iudeii au aruncat de pe acoperişuri o ploaie de suliţe asupra romanilor, au ocupat Antonia şi au tăiat podurile care duceau la Templu, transformându-l într-o fortăreaţă.

Chiar când Florus se retrăgea, Irod Agripa a sosit de la Alexandria. Regele a convocat o adunare a ierusalimiţilor în Oraşul de Sus, mai jos de palatul său. În timp ce Berenice asculta în siguranţă de pe acoperiş, Agripa îi ruga pe iudei să oprească revolta: „Nu vă aventuraţi să vă opuneţi întregului Imperiu Roman. Odată început, războiul nu va fi uşor de oprit. Romanii sunt o putere invincibilă în toate părţile locuite ale lumii. Fie-vă milă, dacă nu de femeile şi copiii voştri, măcar de această metropolă – cruţaţi Templul!” Agripa şi sora lui au plâns în faţa mulţimii. Ierusalimiţii au strigat că ei vor doar să-l bată pe Florus. Agripa i-a sfătuit să-şi plătească tributul. Poporul a fost de acord şi Agripa i-a condus până la Templu să pregătească acest gest de pace. Dar pe Muntele Templului, regele Agripa a insistat ca iudeii să-i dea ascultare lui Florus până la sosirea unui nou procurator. Mulţimea s-a înfuriat din nou.

Preoţii, inclusiv Iosif Flavius, s-au întâlnit în Templu să decidă dacă să întrerupă sacrificiile zilnice în numele împăratului roman, simbol al loialităţii faţă de Roma. Era un act de revoltă decisiv şi l-au aprobat. A fost „fundamentul războiului cu romanii”, scria Iosif Flavius, el însuşi participând la revoltă. În timp ce rebelii au preluat controlul Templului şi nobilii moderaţi au luat Oraşul de Sus, facţiunile se atacau între ele cu praştii şi suliţe.

Agripa şi Berenice au părăsit oraşul, trimiţând 3.000 de călăreţi să-i sprijine pe moderaţi, dar extremiştii au ieşit învingători. Zeloţii, un partid popular creat în jurul Templului, şi sicarii, bandiţi înarmaţi cu pumnale, au atacat Oraşul de Sus şi au alungat soldaţii regelui Agripa. Au incendiat palatele marelui preot şi al Macabeilor, precum şi arhivele unde erau înregistrate datoriile. Şeful lor, un războinic „barbar şi crud”, a condus Ierusalimul pentru o scurtă perioadă de timp, până când preoţii l-au asasinat. Sicarii s-au refugiat în Fortăreaţa Masada de lângă Marea Moartă şi n-au mai jucat niciun rol până la căderea Ierusalimului.

Preoţii au preluat din nou controlul, dar de aici înainte, facţiunile

din Ierusalim şi căpeteniile lor, adesea nişte oportunişti provinciali şi aventurieri locali, dar şi fanatici religioşi, au declanşat un război civil care a semănat distrugeri şi haos. Nici Iosif Flavius, singura noastră sursă de informaţii, nu poate să explice cine era la originea acestor facţiuni şi ce convingeri aveau ele. În schimb, el reface istoria acestui zel religios antiroman, coborând în timp până la revoltele din Galileea care au izbucnit după moartea lui Irod cel Mare: „Au o pasiune pentru libertate aproape de neînfrânt, căci sunt convinşi că Dumnezeu este singurul lor conducător". Ei „semănau sămânţa din care răsare viaţa". În următorii câţiva ani, spune el, iudeul lupta contra iudeului „într-un masacru perpetuu".

Cei 600 de oameni din garnizoana romană, care încă deţineau controlul asupra Citadelei lui Irod cel Mare, au fost de acord să depună armele dacă erau lăsaţi să iasă teferi din oraş, dar aceşti sirieni şi greci care masacraseră atâţia iudei nevinovaţi au fost „măcelăriţi cu sălbăticie". Regele Agripa a renunţat să mai medieze conflictul şi s-a dat de partea romanilor. În noiembrie 66, guvernatorul roman al Siriei, susţinut de Agripa şi regii aliaţi ai Romei, a venit din Antiohia şi şi-a făcut drum prin Ierusalim. Dar s-a retras brusc, poate pentru că a fost mituit, iar retragerea sa sub atacurile violente ale iudeilor a costat viaţa a peste 5.000 de soldaţi romani şi acvila unei legiuni.

Zarurile erau aruncate. Mândria Romei trebuia răzbunată. Rebelii l-au ales pe fostul mare preot Ananias ca lider al Israelului independent. Acesta a consolidat zidurile, în timp ce în oraş răsuna zgomotul ciocanelor folosite la făurirea armurilor şi armelor. De asemenea, a numit nişte generali, printre ei numărându-se şi Iosif Flavius, viitorul istoric, care a părăsit oraşul pentru a prelua comanda în Galileea, unde s-a luptat cu Ioan din Giscala într-o înfruntare mai crâncenă decât cea cu romanii.

Noua monedă a iudeilor sărbătorea „Libertatea Sionului" şi „Ierusalimul cel sfânt", dar se pare că era o libertate pe care mulţi nu o doriseră şi oraşul aştepta ca „un loc condamnat la distrugere". Nero se afla în Grecia, unde se manifesta ca artist şi participa la cursele cu care de luptă de la Jocurile Olimpice (el a câştigat, deşi a căzut din car), când a aflat că Israelul se răzvrătise.

Profeţia lui Iosif Flavius: catârgiul împărat

Nero se temea de generalii victorioşi. De aceea, pentru războiul cu

iudeii a numit comandant un veteran tenace din propriul său anturaj. Titus Flavius Vespasianus avea aproape şaizeci de ani şi deseori îl enerva pe împărat fiindcă adormea în timpul reprezentaţiilor teatrale ale acestuia. Dar îşi făcuse un nume în timpul campaniei de cucerire a Britaniei. Porecla sa – Catârgiul – dovedea că era un om tenace, dar simplu, care făcuse avere vânzând catâri armatei.

Trimiţându-l pe fiul său, Titus, la Alexandria ca să aducă întăriri, Vespasian a ridicat o armată de 60.000 de oameni şi patru legiuni, alături de trăgători sirieni, arcaşi arabi şi cavaleria regelui Irod Agripa. Apoi a coborât de-a lungul coastei până la Ptolemais (Acra). La începutul anului 67, a iniţiat cucerirea sistematică a Galileei, unde Iosif Flavius i-a opus o rezistenţă fanatică. Până la urmă, Vespasian l-a asediat pe Iosif Flavius în fortăreaţa lui de la Jotapata. Pe 29 iulie în acelaşi an, Titus a reuşit să facă o breşă în zidurile distruse şi să ocupe oraşul. Iudeii au luptat până la moarte, iar mulţi dintre ei s-au sinucis.

Iosif Flavius şi câţiva supravieţuitori s-au ascuns într-o peşteră. Când romanii i-au prins în cursă, ei au hotărât să se omoare între ei şi au tras la sorţi să stabilească cine pe cine să ucidă. „Prin milostenia lui Dumnezeu” (sau pentru că a trişat), Iosif Flavius a rămas ultimul şi a ieşit viu din peşteră. Vespasian a hotărât să-l trimită ca trofeu lui Nero, ceea ce presupunea o moarte cumplită. Dar Iosif Flavius a cerut să vorbească cu generalul. Când s-a văzut în faţa lui Vespasian şi a lui Titus, a spus: „Vespasian! Mă înfăţişez înaintea ta ca mesager al unor mari evenimente. Vrei să mă trimiţi la Nero? De ce? Pentru că tu, Vespasian, vei fi Cezar şi împărat, tu şi fiul tău”. Vespasian, de felul lui neînduplecat, s-a simţit flatat. L-a ţinut pe Iosif Flavius în temniţă, dar i-a trimis atenţii. Titus, care avea aproape aceeaşi vârstă cu Iosif, s-a împrietenit cu el.

Când Vespasian şi Titus au înaintat spre Iudeea, rivalul lui Iosif, Ioan din Giscala, a fugit la Ierusalim – „un oraş fără guvernare”, pradă furiei unui măcel autodistructiv.

Ierusalimul ca bordel: tiranii Ioan şi Simon

Porţile Ierusalimului rămăseseră deschise pentru pelerinii evrei, aşa că fanatici religioşi, tâlhari călîţi în lupte şi mii de refugiaţi continuau să intre în oraş, unde rebelii îşi descărcau energia în lupta dintre clanuri, în desfrâu şi vânarea fără milă a trădătorilor.

Tâlhari tineri şi obraznici contestau acum autoritatea preoţilor. Ei

au capturat Templul, l-au dat jos pe marele preot şi au ales în locul lui prin tragere la sorţi „un simplu ţăran”. Ananias i-a adunat pe ierusalimiţi şi a atacat Templul, dar a ezitat să atace curţile interioare şi Sfânta Sfintelor. Ioan de Giscala şi luptătorii săi galileeni au profitat de ocazie pentru a prelua controlul asupra întregului oraş. Ioan i-a chemat pe idumei, acea „naţie barbară şi sângeroasă” de la sud de Ierusalim. Idumeii au pătruns în oraş, au atacat Templul, care a fost „inundat de sânge”, apoi au năvălit pe străzi unde au ucis 12.000 de oameni. L-au omorât pe Ananias, apoi pe preoţii săi, i-au dezbrăcat şi i-au călcat în picioare, după care i-au aruncat de pe ziduri ca să fie mâncaţi de câini. „Moartea lui Ananias”, spune Iosif Flavius, „a fost începutul distrugerii oraşului”. Până la urmă, încărcaţi cu prăzi şi sătui de atâta sânge, idumeii au abandonat Ierusalimul în mâinile unui nou stăpân, Ioan din Giscala.

Deşi romanii nu erau departe, Ioan le-a dat frâu liber galileenilor şi zeloţilor să se bucure de victorie. Sfânta Casă a devenit un loc de dezmăţ. Dar foarte curând, unii dintre susţinătorii lui Ioan şi-au pierdut încrederea în acest tiran şi s-au alăturat noii puteri ce se ridica în afara oraşului, un tânăr războinic pe nume Simon ben Giora, „nu la fel de viclean ca Ioan, dar superior în tărie şi curaj”. Simon „era pentru oameni o teroare mai mare decât înşişi romanii”. Sperând să scape de un tiran, ierusalimiţii au chemat un altul – Simon ben Giora – care în curând a ocupat o mare parte din oraş. Dar Ioan deţinea încă Templul. Atunci zeloţii s-au răsculat împotriva lui şi au ocupat Templul interior, aşa încât acum, după cum ne spune Tacitus, „erau trei generali, trei armate” care se luptau între ele pentru a obţine controlul asupra oraşului, deşi romanii se apropiau tot mai mult. Când Vespasian a cucerit Ierihonul, cele trei facţiuni au încetat să se mai războiască şi au lucrat împreună la fortificarea Ierusalimului, săpând tranşee şi întărind al treilea zid ridicat de Irod Agripa I la nord. Vespasian se pregătea să asedieze Ierusalimul. Dar deodată s-a oprit.

Roma era decapitată. Pe 9 iunie 68, Nero, hăituit de atâtea revolte, s-a sinucis, spunând: „Ce artist piere odată cu mine!” Într-o succesiune rapidă, Roma a aclamat şi a distrus trei împăraţi odată cu cei trei falşi Nero care s-au ridicat şi au dispărut în provincii, de parcă unul singur nu fusese de ajuns. Până la urmă, legiunile din Iudeea şi Egipt l-au proclamat pe Vespasian împărat. Catârgiul şi-a amintit de profeţia lui Iosif Flavius şi l-a eliberat pe acesta, acordându-i cetăţenie romană şi numindu-l consilierul lui, aproape

mascota lui, după ce mai întâi a cucerit Iudeea, apoi restul lumii. Berenice şi-a vândut bijuteriile pentru a-l ajuta pe Vespasian să câştige tronul Romei: catârgiul i-a fost recunoscător. Noul împărat a pornit spre Roma via Alexandria, iar fiul său, Titus, aflat la comanda a 60.000 de soldaţi, a înaintat spre Oraşul Sfânt, ştiind că soarta dinastiei lui era legată de soarta Ierusalimului.

Partea a doua
PĂGÂNISMUL

O, cum a rămas pustie cetatea cea cu mult popor! Cum a ajuns ca o văduvă cea mai de frunte dintre neamuri; doamna cetăţilor a ajuns birnică. Noaptea plânge întruna cu lacrimi pe obraz şi dintre toţi câţi o iubeau niciunul n-o mai mângâie; toţi prietenii i-au devenit duşmani.
Plângeri, 1.1–2

Ierusalimul era încă în picioare şi evreii căzuseră la pace cu noi, dar ritualurile lor sacre veneau împotriva gloriei imperiului nostru şi a obiceiurilor străbunilor noştri.
Cicero, *Pro L. Flacco*

Mai bine să trăiască omul în Ţara lui Israel, într-un oraş locuit în întregime de ne-evrei, decât să trăiască în afara Ţării într-un oraş cu totul evreiesc. Cel îngropat acolo e ca şi cum s-a născut la Ierusalim, iar cel îngropat la Ierusalim e ca şi cum s-a născut sub tronul gloriei.
Iuda haNasi, *Talmudul*

Zece măsuri de frumuseţe au coborât deasupra lumii; nouă i-au fost date Ierusalimului, iar restul a rămas lumii.
Midrash Tanhuma, *Kedoshim 10*

Pentru libertatea Ierusalimului.
Şimon bar Kohva, monede

Astfel a fost nimicit Ierusalimul în chiar ziua lui Saturn, ziua pe care evreii până azi o cinstesc mai presus de toate.
Dio Cassius, *Istoria romană*

14 – Aelia Capitolina 70–312 e.n.

Triumful lui Titus: Ierusalimul la Roma

Câteva săptămâni mai târziu, după ce oraşul fusese distrus şi el îşi terminase runda de spectacole sângeroase, Titus a mai trecut o dată prin Ierusalim, comparându-i ruinele melancolice cu gloria apusă. A pornit apoi pe mare spre Roma, luând cu el căpeteniile evreilor căzute prizoniere, pe metresa regală Berenice, pe renegatul favorit Iosif Flavius şi comorile Templului – pentru a sărbători cucerirea Ierusalimului. Vespasian şi Titus, purtând cununi de laur şi înveşmântaţi în purpură, ieşind din templul lui Isis, au fost întâmpinaţi de Senat şi şi-au ocupat locurile în Forum, pentru a trece în revistă unul dintre cele mai extravagante triumfuri din istoria Romei.

Spectacolul fastuos, cu statui de zei şi care alegorice aurite, înălţate pe trei sau chiar patru nivele şi burduşite cu bogăţii, aduceau spectatorilor atât „plăcere, cât şi mirare”, observă sec Iosif Flavius, „căci în faţa ochilor li se arată cum a fost pustiit un tărâm fericit”. Căderea Ierusalimului era înfăţişată în tablouri vivante – legionari ieşind la atac, evrei masacraţi, Templul în flăcări – şi în vârful carelor alegorice stăteau comandanţii romani ai fiecărui oraş cucerit. A urmat ceea ce pentru Iosif Flavius era cel mai crud tablou dintre toate, cel cu splendorile Sfintei Sfintelor: masa de aur, candelabrul şi Legea evreilor. Prizonierul-vedetă, Simon Ben Giora, a fost pus să defileze cu o frânghie în jurul gâtului.

După ce procesiunea s-a oprit în dreptul Templului lui Jupiter, Simon şi căpeteniile rebelilor au fost executaţi; mulţimea a izbucnit în urale; sacrificiile au fost consfinţite. Aşa pierit-a Ierusalimul, meditează Iosif Flavius: „Nici vechimea lui, nici negrăita lui bogăţie, nici poporul său cel răspândit peste întregul cuprins al lumii locuite şi nici măcar măreaţa glorie a riturilor sale religioase n-au fost suficiente pentru a-i preîntâmpina ruina”.

Triumful a fost sărbătorit prin construirea Arcului lui Titus, care poate fi văzut şi azi la Roma.[81] Prada capturată de la evrei a fost

81 În ce-l priveşte pe Vespasian, memoria lui s-a păstrat în Italia mai ales în legătură cu crearea toaletelor publice, care încă mai sunt numite

folosită pentru construirea Colosseumului şi a Templului Păcii, unde Vespasian a etalat trofeele furate din Ierusalim – cu excepţia sulurilor Legii şi a vălurilor de purpură de pe Sfânta Sfintelor, care au fost aşezate chiar în palatul imperial. Triumful şi remodelarea centrului Romei au celebrat nu doar o nouă dinastie, ci şi o reconsacrare a imperiului însuşi şi a victoriei asupra iudaismului. Taxa plătită Templului de toţi evreii a fost înlocuită cu *fiscus judaicus*, taxa plătită statului roman pentru a finanţa reconstruirea Templului lui Jupiter – o umilinţă impusă fără milă.[82] Şi totuşi, majoritatea evreilor, supravieţuind în Iudeea şi Galileea, precum şi în comunităţi numeroase din Mediterana şi Babilonia, au trăit cum trăiseră şi înainte, acceptând stăpânirea romană sau pe cea parţă.

Războiul iudeo-roman nu se terminase cu totul. Fortăreaţa Masada a rezistat timp de trei ani, sub Eliazar Galileanul, în timp ce romanii construiau o rampă de pe care s-o asedieze. În aprilie 73, conducătorul li s-a adresat oamenilor săi şi familiilor lor, vorbindu-le despre realităţile întunecate ale noii lumi: „Unde este acest oraş, despre care se credea că-L are pe Dumnezeu adăpostit înăuntrul său?” Ierusalimul pierise şi pe ei îi aştepta o viaţă în sclavie:

> „Cu multă vreme în urmă, bunii mei prieteni, am hotărât să nu le fim niciodată slugi romanilor şi să nu slujim pe nimeni altul decât pe Dumnezeul nostru. Noi am fost primii care ne-am răsculat împotriva lor; noi suntem ultimii care ne mai luptăm cu ei şi n-o pot socoti decât o mărinimie din partea Domnului că încă ne mai stă în putere să murim viteje şte şi liberi, în chip glorios,

---

vespasiene.

82 Monedele lui Vespasian proclamau semeţ JUDAEA CAPTA, cu silueta feminină a Iudeei aşezată în lanţuri la poalele unui trunchi de palmier, cu un soldat roman aplecându-şi suliţa deasupra ei. Soarta comorilor Ierusalimului rămâne un mister. În anul 455, Genseric, regele vandalilor, a jefuit Roma şi a dus bogăţiile templului cu el la Cartagina, unde acestea au fost mai târziu capturate de generalul Belizarie al împăratului Iustinian, care la rândul lui le-a adus la Constantinopol. Iustinian a trimis candelabrul înapoi la Ierusalim, dar probabil că a fost furat de perşi în anul 614; în orice caz, a dispărut. Arcul lui Titus, terminat de Domiţian, fratele lui Titus, arată braţele candelabrului mult alungite şi întoarse în sus, ca să semene cu un trident; posibil să fi fost modificat sau să fie greşeala artistului care l-a înfăţişat. Ironia sorţii face ca varianta romanizată a candelabrului (cu excepţia simbolurilor păgâne) să fi stat la baza menorei evreieşti moderne, candelabrul folosit de Hanuka şi ca emblemă a statului Israel.

împreună cu cei mai dragi prieteni ai noştri. Soţiile noastre să moară înainte de-a fi supuse ruşinii, iar copiii noştri, înainte de-a afla ce-i robia."

Astfel, „soţii şi-au îmbrăţişat cu gingăşie soţiile şi i-au luat pe copii în braţe, dându-le cel mai lung sărut de despărţire, cu lacrimi în ochi". Fiecare bărbat şi-a ucis nevasta şi copiii; zece bărbaţi au fost aleşi prin tragere la sorţi ca să-i omoare pe ceilalţi, până ce toţi cei 960 au fost morţi.

În ochii majorităţii romanilor, sinuciderea de la Masada le-a confirmat părerea despre evrei ca fanatici smintiţi. Tacitus, deşi scria cu treizeci de ani mai târziu, a exprimat viziunea convenţională a epocii, cum că evreii erau nişte bigoţi „criminali şi răzvrătiţi", cu superstiţii bizare, printre care monoteismul şi circumcizia, care nu cunoşteau zeii romani, „respingeau patriotismul" şi „s-au înglodat singuri în propria răutate". Totuşi, Iosif Flavius a aflat amănuntele despre Masada de la cei câţiva supravieţuitori, care s-au ascuns în timpul sinuciderii, şi nu şi-a putut masca admiraţia pentru curajul evreiesc.

Berenice: Cleopatra evreilor

Iosif Flavius trăia în vechea casă a lui Vespasian din Roma. Titus i-a dat câteva din sulurile luate din Templu, o pensie şi pământuri în Iudeea, comandându-i şi prima lui carte, *Războiul iudaic*[83]. Împăratul şi Titus n-au fost unica sursă a lui Iosif Flavius. „Când vei veni la mine", îi scria „prietenul drag", regele Irod Agripa, „îţi voi povesti o sumedenie de lucruri". Dar Iosif şi-a dat seama că „poziţia mea privilegiată stârnea invidii şi mă punea în primejdie" – avea nevoie de protecţia imperială, pe care a primit-o până în timpul domniei lui Domiţian, care, plin de solicitudine, i-a executat pe unii din duşmanii săi. Şi totuşi, chiar în timp ce se bucura din plin de favorurile flaviene, în ultimii săi ani de viaţă – a murit în jurul anului 100 e.n. –, continua să spere că Templul va fi reclădit, iar mândria lui pentru contribuţia evreiască la civilizaţie a răbufnit: „Am făcut cunoscute restului lumii un foarte mare număr de idei minunate. Există vreo splendoare mai mare decât evlavia pe care nimic n-o poate încălca? Există vreo dreptate mai mare decât supunerea în faţa Legii?".

83 În româneşte, cartea a apărut cu titlul Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor, Editura Hasefer, 2007. (n.t.)

Berenice, prinţesa irodiană, a stat la Roma cu Titus, dar romanii s-au simţit ofensaţi de diamantele ei ostentative, de aerele regale pe care le afişa şi de poveştile despre incestul cu fratele ei. „Ea locuia în palat, coabitând cu Titus. Se aştepta să fie luată de soţie şi deja se purta ca şi cum ar fi fost căsătoriţi”. S-a spus că Titus a pus ca generalul Caecina să fie asasinat pentru că flirtase cu ea. Titus o iubea, dar romanii o comparau cu femeia fatală a lui Marcus Antonius, Cleopatra – sau mai rău, dat fiind că iudeii erau acum dispreţuiţi şi înfrânţi. Titus a fost nevoit s-o trimită de la Roma. Când i-a succedat tatălui său, în anul 79, ea s-a întors la Roma, fiind acum trecută de cincizeci de ani, dar opinia publică a fost atât de indignată, încât el s-a despărţit din nou de Cleopatra lui evreică, conştient că locul flavienilor pe tron era departe de-a fi sigur. Probabil că s-a întors la fratele ei, aproape ultimul irodian.[84]

Domnia lui Titus a fost scurtă. El a murit doi ani mai târziu, rostind aceste cuvinte: „N-am greşit decât cu un singur lucru”. Distrugerea Ierusalimului? Evreii credeau că moartea lui timpurie a fost pedeapsa lui Dumnezeu. Timp de patruzeci de ani, o letargie tensionată a coborât peste Ierusalimul cel lovit de nenoroc, până ce Iudeea a explodat din nou, într-un ultim şi dezastruos spasm de furie.

Moartea dinastiei lui Iisus: crucificarea uitată

Ierusalimul adăpostea Legiunea a Zecea, încartiruită în locurile în care se află azi Cartierul Armenesc, în jurul celor trei turnuri ale Citadelei lui Irod – partea de la bază a ultimului dintre ele, Hippicus, se vede şi astăzi. Ţigle şi cărămizi de-ale legiunii, veşnic împodobite cu emblema antievreiască, mistreţul, au fost găsite prin tot oraşul. Ierusalimul nu era complet părăsit de locuitori, dar fuseseră aduşi acolo veterani sirieni şi greci, care prin tradiţie îi urau pe evrei. Pustiul peisaj selenar, cu gigantice grămezi de pietre dărâmate, trebuie să fi fost straniu, dătător de fiori. Dar evreii sperau probabil că Templul va fi reconstruit, aşa cum se mai întâmplase o dată

84 Irod Agripa al II-lea a fost răsplătit cu un regat extins în Liban. Probabil că nu se simţea prea tentat să domnească peste ruinele Iudeei, dar poate îi surâdea ideea unei cariere politice la Roma. Aflat în vizită acolo, în anul 75, pentru inaugurarea Templului Păcii (unde au fost expuse câteva din vasele Templului de la Ierusalim), i s-a acordat rangul de pretor. A murit în jurul anului 100 e.n., după ce domnise sub zece împăraţi. Rudele sale au devenit regi ai Armeniei şi Ciliciei, iar în cele din urmă chiar şi consuli romani.

înainte.

Vespasian i-a îngăduit rabinului Yohanan ben Zakkai, care scăpase din Ierusalim ascuns într-un coşciug, să predea Legea la Yavneh (Jamnia) lângă Mediterana, iar evreii nu fuseseră oficial izgoniţi din Ierusalim. Adevărul este că mulţi dintre evreii mai înstăriţi se alăturaseră probabil romanilor, la fel ca Iosif Flavius şi Agripa. Cu toate acestea, nu aveau voie să calce pe Muntele Templului, aşa că pelerinii boceau amar pierderea Templului rugându-se lângă Mormântul lui Zaharia[85] din Valea Hebronului. Unii îşi puneau nădejdea în Apocalipsă, să readucă împărăţia Domnului, dar, pentru ben Zakkai, oraşul dispărut căpătase o aură de misticism imaterial. Veniţi fiind să vadă ruinele, învăţăcelul său a strigat: „Vai nouă!", dar rabinul i-a răspuns: „Nu te amărî" (conform Talmudului, compilat câteva secole mai târziu). „Avem altă mângâiere. Sunt faptele de bunătate şi iubire". Nimeni nu şi-a dat seama la vremea respectivă, dar a fost începutul iudaismului modern – cel fără Templu.

Creştinii iudei, conduşi de Simeon, fiul lui Cleopa, fratele vitreg sau vărul lui Iisus, s-au întors la Ierusalim, unde au început să se închine în Camera Cinei cea de Taină, pe Muntele Sionului. Dedesubtul clădirii din prezent se află o sinagogă, construită probabil cu rămăşiţe ale Templului din perioada irodiană. Dar populaţiile neisraelite convertite la creştinism, din jurul Mediteranei, al căror număr creştea mereu, nu mai slăveau Ierusalismul adevărat. Înfrângerea evreilor îi despărţea pe aceştia pentru totdeauna de religia-mamă, dovedind adevărul profeţiilor lui Iisus şi succesiunea unei noi revelaţii. Ierusalimul nu mai era decât pustiul unei credinţe învinse. Templul a fost înlocuit cu Mielul Hristos, în Cartea Apocalipsei. La sfârşitul lumii, un Ierusalim din aur curat şi împodobit cu nestemate va coborî din cer.

Aceste secte trebuiau să aibă mare grijă: romanii erau cu ochii în patru împotriva oricărui semn de pretenţie cârmuitoare mesianică. Succesorul lui Titus, fratele său Domiţian, a păstrat taxa antievreiască şi i-a persecutat pe creştini, ca mod de a obţine sprijin pentru propria domnie, care începuse să se clatine. După asasinarea lui, împăciuitorul şi deloc tânărul împărat Nerva a slăbit represiunea şi fiscalitatea impusă evreilor. Dar a fost un fals semnal de vremuri

---

85 Acesta este un cavou de familie neterminat. Familia lui Zaharia a pierit probabil în timpul asediului deci era un loc potrivit pentru ca evreii să se adune şi să jelească distrugerea Templului. Acest pelerini au cioplit inscripţiile ebraice care se pot vedea şi azi.

mai bune. Nerva nu avea niciun fiu, drept care şi-a ales ca moştenitor pe cel mai bun general. Neîndurătorul Traian, cel înalt şi atletic, a fost împăratul ideal, poate cel mai mare de la Augustus încoace. Dar se vedea pe sine ca pe un cuceritor de noi teritorii şi restaurator al vechilor valori – o veste proastă pentru creştini, şi încă una şi mai proastă pentru evrei. În anul 106, el a ordonat crucificarea lui Simeon, căpetenia creştinilor din Ierusalim, pentru că acesta, la fel ca Iisus, se socotea coborât din neamul regelui David. Aşa s-a sfârşit dinastia lui Iisus.

Traian, mândru că tatăl său îşi câştigase renumele luptând cu evreii sub Titus, a reintrodus *fiscus judaicus*, dar şi el era un adorator al cultului eroic al lui Alexandru: a invadat Parţia, extinzând puterea romană în Irak – căminul evreilor babilonieni. Pe măsură ce Traian avansa în Irak, evreii din Africa, Egipt şi Cipru, conduşi de „regi" răzvrătiţi, masacrau mii de romani şi de greci – în sfârşit, răzbunare –, poate chiar coordonaţi de evreii din Parţia.

Traian, temându-se de trădare iudee în ariergardă şi de atac din partea evreilor babilonieni pe timpul înaintării în Irak, „era hotărât să distrugă în întregime tot poporul, dacă-i va sta în putinţă". Traian a ordonat uciderea evreilor din Irak până-n Egipt, unde, scria istoricul Appian, „Traian nimicea cu totul rasa iudee". Evreii erau acum văzuţi ca ostili Imperiului Roman: ei „socotesc profan tot ce nouă ne e sfânt", scria Tacitus, „în timp ce îngăduie tot ce nouă ne repugnă".

Martor la problema iudee a Romei a fost noul guvernator al Siriei, Aelius Hadrian, care era căsătorit cu nepoata lui Traian. Când Traian a murit pe neaşteptate, fără moştenitor, împărăteasa lui a anunţat că adoptase un fiu pe patul de moarte: noul împărat era Hadrian, care a pus la cale o soluţie pentru a încheia o dată pentru totdeauna problema iudee. A fost un împărat remarcabil, unul din făuritorii Ierusalimului şi unul din monştrii sacri ai istoriei evreilor.

Hadrian: soluţia Ierusalimului

În anul 130, împăratul a făcut o călătorie la Ierusalim, însoţit de tânărul său iubit, Antinous, şi a hotărât să nimicească în întregime oraşul, până la a face să-i dispară şi numele. El a pus să fie construit un nou oraş pe locul celui vechi, care să se cheme Aelia Capitolina, după numele familiei sale şi al lui Jupiter Capitolinus (zeul cel mai adesea asociat cu imperiul), şi a interzis circumcizia, semnul

legământului dintre Dumnezeu şi evrei, sub ameninţarea pedepsei cu moartea. Evreii, dându-şi seama că Templul nu va mai fi reconstruit niciodată, au resimţit intens aceste lovituri, în timp ce împăratul călătorea fără cea mai mică grijă spre Egipt.

Hadrian, ajuns acum la vârsta de cincizeci şi doi de ani, se născuse în Spania, într-o familie îmbogăţită de pe urma producţiei de ulei de măsline, şi părea a fi un om vădit predestinat să conducă imperiul. Dăruit de la natură cu o memorie fotografică, era capabil să dicteze, să asculte şi să se consulte cu alţii simultan; îşi desena propriile schiţe arhitectonice şi compunea muzică şi poezie. Trăia într-o perpetuă mişcare, călătorind neobosit de la o provincie la alta, ca să reorganizeze şi să consolideze imperiul. A fost criticat pentru că s-a retras din teritoriile cu greu cucerite de Traian în Dacia şi Irak. Dar el visa la un imperiu stabil, unit de cultura elină – o preferinţă atât de marcată, încât a primit porecla Greculeţul. (Barba şi părul îi erau ondulate cu fierul după moda grecească, de sclavi special pregătiţi în acest scop.) În anul 123, în timpul uneia dintre călătoriile sale în Asia Mică, l-a cunoscut pe adolescentul grec Antinous, dragostea vieţii lui, care aproape i-a devenit partener de viaţă.[86] Şi totuşi, acest împărat perfect, imprevizibil, era obsedat de a ţine totul sub control. Într-un acces de furie, i-a străpuns odată ochiul unui sclav cu stilusul; iar domnia şi-a început-o şi şi-a încheiat-o cu băi de sânge.

La Ierusalim, el plănuia să ridice pe ruinele oraşului iudeu o clasică cetate romană, clădită în jurul adoraţiei pentru zeii romani, greci şi egipteni. O splendidă intrare cu trei porţi, Poarta Neapolis (Poarta Damascului de azi), ridicată cu pietre irodiene, se deschidea într-un spaţiu circular, decorat cu o columnă, din care porneau cele două *cardines* – axe principale, ducând spre două forumuri, unul aproape de fosta Fortăreaţă Antonia, demolată, şi celălalt la sud de locul în care se află azi Sfântul Mormânt. Acolo, Hadrian şi-a construit Templul lui Jupiter, cu o statuie a Afroditei aşezată în faţa lui, chiar pe stânca unde fusese răstignit Iisus – posibil o decizie deliberată de a le refuza creştinilor iudei un loc sfânt. Mai rău,

---

86 Acest lucru le-a displăcut romanilor. Iubirea grecească era una convenţională şi nimeni nu o considera un semn de efeminare: Cezar, Marcus Antoniu, Titus şi Traian au fost cu toţii ceea ce noi numim azi „bisexuali”. Totuşi, ca o inversare a moralităţii de azi, romanii socoteau că este acceptabil să faci sex cu băieţi, dar nu şi cu bărbaţi adulţi. Dar chiar şi după ce Antinous a devenit bărbat, Hadrian şi-a ignorat soţia şi l-a tratat pe iubitul său ca pe partenerul de viaţă.

Hadrian plănuia ridicarea unui loc de celebrare a zeilor pe Muntele Templului, marcat printr-o grandioasă statuie ecvestră care să-l reprezinte pe el însuşi.[87] Hadrian căuta în mod deliberat să-i extermine pe evreii din Ierusalim. Îl studiase pe celălalt amator filoelen de spectacol, Antioh Epifanul, reluându-i planul de construire a unui templu olimpian la Atena.

Pe 24 octombrie, ziua festivă în care egiptenii celebrau moartea zeului lor Osiris, iubitul lui Hadrian, Antinous, s-a înecat în mod misterios, înghiţit de apele Nilului. S-a sinucis? A fost sacrificat de Hadrian sau de egipteni? A fost un accident? Hadrian cel de obicei impenetrabil a fost distrus de durere: l-a zeificat pe băiat ca Osiris, a ridicat un oraş cu numele Antinopolis şi a fondat un cult al lui Antinous, răspândind statui cu trăsăturile-i graţioase şi fizicul magnific prin tot bazinul Mediteranei.

În drumul către casă dinspre Egipt, Hadrian a trecut prin Ierusalim, unde probabil că a trasat limitele noului oraş Aelia Capitolina. Înfuriaţi de represalii, de faptul că Ierusalimul se umpluse de păgâni şi de nudurile obligatorii ale băieţandrului Antinous, evreii şi-au adunat în taină arme şi au pregătit complicate adăposturi subterane pe colinele Iudeei.

După plecarea lui Hadrian, un misterios conducător, cunoscut sub numele de Prinţul Israelului, a dat semnalul celui mai teribil dintre războaiele iudaice.

---

87 Construcţiile lui Hadrian mai supravieţuiesc în unele locuri: prăvălia de dulciuri a lui Zalatimo de pe strada Hanzeit, la numărul 9, înglobează rămăşiţele porţii de la Templul lui Jupiter şi ale intrării spre forumul principal. Magazinul a fost deschis în 1860 de Muhammad Zalatimo, un subofiţer otoman; continuă să fie administrat de patriarhul acestei familii, o adevărată dinastie palestiniană a prăjiturilor, Samir Zalatimo. Zidurile lui Hadrian dăinuie şi în altă veche afacere de familie palestiniană – prăvălia cu suc de fructe a lui Abu Assab – şi apoi în Biserica Rusă Alexandr Nevski. Arcada forumului mai mic construit de Hadrian supravieţuieşte pe Drumul Crucii (Via Dolorosa), despre care mulţi creştini cred, în mod eronat, că este locul în care Pilat l-a arătat pe Iisus mulţimii, rostind cuvintele „Ecce homo” („Iată omul!”). De fapt, arcada n-a existat decât începând cu o sută de ani mai târziu. Baza Porţii Damascului a fost excavată pentru a-i aduce la lumină gloria hadriană. Strada Ha-Gai sau El Wad din prezent urmează traseul arterei principale Cardo Maximus a lui Hadrian, care a fost dezgropată în piaţa Zidului Plângerii. Istoricul Dio Cassius şi sursa creştină târzie Chronicon Paschale sugerează că Templul lui Jupiter a fost construit pe Muntele Templului. Posibil, dar nu s-au găsit urme.

Şimon bar Kohva: Fiul Stelei

„La început, romanii nu i-au luat în seamă pe evrei”, dar de data aceasta evreii erau bine pregătiţi, sub conducerea unui comandant capabil, Şimon bar Kohva, autodeclarat Prinţul Israelului şi Fiul Stelei – acelaşi semn mistic al naşterii unui fiu de neam regesc care marcase şi naşterea lui Iisus, profeţit în Numerii: „O stea răsare din Iacov; un toiag se ridică din Israel şi va lovi pe căpeteniile Moabului”. Mulţi l-au salutat ca pe noul David. „Acesta este Messia, Regele”, stăruia respectatul rabin Akiba (în Talmudul din secolul al IV-lea), dar nu toată lumea vedea lucrurile la fel. „Iarbă-ţi va răsări pe bărbie, Akiba”, a răspuns alt rabin, „şi Fiul lui David tot nu va fi venit”. Numele real al lui Kohva era bar Kosiba; scepticii îl zeflemiseau numindu-l bar Koziba – Fiul Minciunii.

Şimon a învins rapid cele două legiuni conduse de guvernatorul roman. Ordinele lui, descoperite într-o peşteră din Iudeea, îi dau la iveală neîndurătoarea decizie: „Îi voi pune la locul lor pe romani” – ceea ce a şi făcut. A nimicit o întreagă legiune. „Prindea pe genunchi bolovanii aruncaţi din catapultă şi-i azvârlea înapoi, ucigându-şi duşmanii”. Prinţul nu tolera niciun fel de neascultare: „Şimon bar Kosiba către Yehonatan şi Masabala: Să-mi fie trimişi la mine fără întârziere toţi oamenii din Tekoa şi din alte locuri, care sunt la voi. Iar dacă nu-i veţi trimite, veţi fi pedepsiţi”. Zelot religios, el „a dat ordin de pedepsire aspră a creştinilor, dacă aceştia spuneau că Messia este Iisus”, după Iustin, un creştin contemporan. El „i-a ucis pe creştini, atunci când aceştia nu au vrut să-l ajute împotriva romanilor”, adăuga alt creştin, Eusebius, scriind mult mai târziu. „Acela era un ucigaş şi un tâlhar, dar se purta ca un stăpân de sclavi şi profita de renumele lui, socotindu-se dătător de lumină”. Se spune despre el că le-ar fi pus la încercare devotamentul luptătorilor săi cerându-le să-şi taie fiecare un deget.

Fiul Stelei şi-a condus Statul lui Israel din fortul Herodium, la marginea sudică a Ierusalimului: pe monedele bătute de el scria „Anul întâi: Mântuirea lui Israel”. Dar a reconsacrat el Templul? A restaurat sacrificiul? Pe monedele lui se citea lozinca semeaţă „Pentru libertatea Ierusalimului” şi erau împodobite cu imaginea Templului, dar nu s-a găsit niciuna în Ierusalim. Appian scria că Hadrian, la fel ca Titus, a distrus Ierusalimul – asta înseamnă că mai exista ceva de demolat, iar rebelii, măturând totul în calea lor, ar fi

asediat cu siguranţă Legiunea a Zecea în Citadelă şi s-ar fi închinat pe Muntele Templului, dacă li s-ar fi dat ocazia, dar nu ştim dacă au făcut-o.

Hadrian s-a întors în grabă în Iudeea, l-a chemat pe cel mai bun comandant al său, Iulius Severus, tocmai din Britania, şi a convocat şapte sau chiar douăsprezece legiuni, care „s-au năpustit împotriva evreilor, fără pic de milă pentru nebunia lor”, conform lui Dio Cassius, unul din puţinii istorici ai acestui obscur război. „El a nimicit la grămadă mii de bărbaţi, femei şi copii şi a luat tot neamul în robie, după legea războiului”. Când a ajuns în Iudeea, Severus a adoptat tactica inamicilor săi, „despărţindu-i în grupuri puţin numeroase, tăindu-le calea spre provizii şi încercuindu-i”, astfel încât să poată „să-i zdrobească şi să-i ucidă până la unul”. Pe măsură ce se strângea cercul de fier al romanilor, bar Kohva avea nevoie de ameninţări, pentru a menţine disciplina: „Dacă nu te porţi cum se cuvine cu galileenii tăi”, îi spune el unui locotenent al său, „îţi pun fiare la picioare, cum am făcut cu ben Aphlul!”

Evreii s-au retras în peşterile Iudeei, acesta fiind motivul pentru care s-au găsit acolo scrisorile lui Simon şi lucrurile lor personale. Aceşti refugiaţi şi războinici duceau cu ei cheile caselor lor abandonate, ca o consolare pentru cei sortiţi să nu se mai întoarcă niciodată, şi micile lor obiecte de lux: o tăviţă din sticlă, o oglinjoară într-o cutiuţă din piele, o casetă de lemn pentru bijuterii, o căţuie pentru tămâie. Acolo au pierit acei oameni, căci lucrurile zac lângă oasele lor. Scrisorile lor fragmentare redau succint etapele catastrofei: „Până la capăt… nu mai au nicio speranţă… fraţii mei din sud… au pierit sub sabie…”.

Romanii au încercuit Betar, ultima fortăreaţă a lui bar Kohva, aflată la 9 kilometri sud de Ierusalim. Simon a murit în ultima înfruntare de la Betar, cu un şarpe înfăşurat în jurul grumazului, conform legendei evreieşti. „Aduceţi-mi trupul lui!”, a spus Hadrian, şi a fost impresionat de cap şi de şarpe. „Dacă Zeii nu l-ar fi nimicit, cine ar fi reuşit să-l învingă?” Probabil că Hadrian se întorsese deja la Roma, dar răzbunarea lui a continuat, căpătând proporţiile unui genocid.

„Puţini au supravieţuit”, scrie Dio Cassius. „Cincizeci dintre avanposturile lor şi 985 de sate au fost rase de pe faţa pământului. În bătălii au murit 585.000” şi mulţi alţii „de foame, boală şi foc”. Şaptezeci şi cinci de aşezări evreieşti cunoscute pur şi simplu au dispărut. Atât de mulţi evrei au căzut în robie, încât la piaţa de sclavi

din Hebron nu valorau mai mult de un cal. Evreii au continuat să trăiască în ţinuturile rurale, dar Iudeea însăşi nu şi-a revenit nicicând din ravagiile lui Hadrian. Acesta nu doar că interzisese circumcizia, dar nu le mai îngăduia evreilor nici măcar să se apropie de Aelia, sub ameninţarea pedepsei cu moartea. Ierusalimul se topise ca fumul. Hadrian ştersese de pe hartă Iudeea, schimbându-i deliberat numele în Palestina, după străvechii duşmani ai evreilor, filistenii.

Hadrian a fost aclamat ca *imperator*, dar de data aceasta n-a mai fost niciun Triumf: împăratul îşi pătase strălucirea şi era epuizat de pierderile suferite în Iudeea. Când s-a prezentat în faţa Senatului, n-a putut să rostească obişnuita frază liniştitoare: „Eu sunt bine şi armata la fel". Suferind de arterioscleroză (trădată de crestătura din lobii urechilor, vizibilă pe statuile sale), umflat de hidropizie, Hadrian i-a ucis pe toţi posibilii succesori, chiar şi pe cumnatul său în vârstă de nouăzeci de ani, care l-a blestemat: „Să tânjească după moarte şi să nu poată muri". Blestemul s-a adeverit: neputând să moară, Hadrian a încercat să se sinucidă. Dar niciun autocrat n-a scris vreodată despre moarte cu mai mult spirit şi mai melancolic decât Hadrian:

> Suflet mic şi hoinar, mic vrăjitor,
> Oaspete şi tovarăş al trupului,
> Spre ce locuri ţi-e gândul să te-ndrepţi?
> Întunecoase, reci şi posomorâte –
> Şi fără vreuna din glumele tale de altădată.

Când, în sfârşit, a murit – „urât de toţi" –, Senatul a refuzat să-l zeifice, literatura evreiască nu-l menţionează niciodată pe Hadrian fără a adăuga: „Să-i putrezească oasele în iad!"

Succesorul său, Antoninus Pius, a mai slăbit oarecum persecuţia evreilor, îngăduind din nou circumcizia, dar statuia lui Antoninus s-a alăturat celei a lui Hadrian pe Muntele Templului,[88] pentru a scoate în evidenţă că Templul nu va mai fi nicicând reconstruit. Creştinii, acum complet despărţiţi de evrei, nu puteau decât să jubileze. „Casa Altarului", îi scria creştinul Iustin lui Antoninus, „a devenit un

88 Cu susul în jos, chiar deasupra porţiunii decorative din Poarta Dublă a zidului sudic, este o inscripţie: ÎMPĂRATUL CAESAR TITUS AELIUS HADRIANUS ANTONINUS AUGUSTUS PIUS, aproape sigur baza statuii ecvestre a lui Antoninus Pius care s-a aflat şi ea pe Muntele Templului. Probabil că a fost jefuită şi apoi refolosită de califii omeiazi care au construit poarta.

blestem, iar gloria cu care au fost binecuvântaţi părinţii noştri e arsă cu foc”. Din nefericire pentru evrei, viaţa politică aşezată a imperiului, pentru tot restul secolului, a descurajat orice schimbare în linia stabilită de Hadrian.

Aelia Capitolina a fost o colonie romană minoră, cu 10.000 de suflete, fără ziduri, la doar două cincimi din mărimea de altădată, întinzându-se de la Poarta Damascului de azi până la Poarta Lanţurilor, cu două forumuri, Templul lui Jupiter pe dealul Golgotei, două băi termale, un teatru, un nimfeum (bazine de apă înconjurate de statui reprezentând nimfe) şi un amfiteatru, toate decorate cu colonade, tetrapiloni şi statui, printre care una foarte mare a mistreţului Legiunii a Zecea – simbol de necurăţie pentru evrei. Treptat, Legiunea a Zecea a fost mutată de la Ierusalim, pe măsură ce iudeii, care nu mai reprezentau o ameninţare, începeau să fie văzuţi mai mult ca o sâcâială. Când împăratul Marcus Aurelius a trecut pe aici în drumul său spre Egipt, „fiind adesea dezgustat de evreii care duhneau şi se comportau necuviincios”, i-a comparat în glumă cu alte triburi turbulente: „O, quazi! O, samariteni! În sfârşit am găsit un popor mai nesupus decât voi!”. Ierusalimul nu avea nicio îndeletnicire productivă, în afara sfinţeniei – iar absenţa Legiunii a Zecea trebuie să fi făcut din acest oraş un loc încă şi mai uitat de lume.

Când succesiunea paşnică de la Roma s-a terminat cu un război civil, în anul 193, evreii, care acum trăiau îndeosebi în Galileea şi în jurul coastei Mediteranei, au început să se agite, fie luptându-se cu duşmanii lor locali, samaritenii, ori poate ridicându-se în sprijinul celui care avea în final să câştige tronul, Septimiu Sever. Acest lucru a dus la o îndulcire a politicii anti-evreieşti: noul împărat şi fiul său, Caracalla, au vizitat Aelia în 201 şi se pare că s-au întâlnit cu liderul iudeu, Iuda ha Nashi, supranumit „Prinţul”. Când Caracalla a urmat la tron, l-a răsplătit pe Iuda cu pământuri în ţinuturile Golan şi Lydda (lângă Ierusalim), precum şi cu autoritatea de a judeca disputele religioase şi de a impune calendarul, recunoscându-l drept lider al comunităţii – Patriarhul iudeilor.

Bogatul Iuda, care pare să fi combinat erudiţia rabinului cu luxul aristocratic, întreţinea o curte proprie în Galileea, cu gărzi formate din mercenari goţi, în timp ce compila Mişna, tradiţiile orale ale iudaismului de după dispariţia Templului. Mulţumită legăturilor imperiale ale lui Iuda, dar şi trecerii timpului, evreilor li se îngăduia, după ce mituiau paza garnizoanei, să se roage în dreptul ruinelor

Templului, pe Muntele Măslinilor sau în Valea Hebronului. Acolo, credeau ei, sălăşluia *shekinah* – Sfântul Duh. Se spune că Iuda a obţinut permisiunea ca o „comunitate sfântă", puţin numeroasă, să trăiască în Ierusalim, rugându-se în singura sinagogă de pe Muntele Sionului de azi. Cu toate acestea, împăraţii severini nu au reconsiderat niciodată politica lui Hadrian.

Dar dorul după Ierusalim al evreilor n-a slăbit nicio clipă. Oriunde ar fi trăit, în secolele următoare, evreii se rugau de trei ori pe zi: „Doamne, dă să vedem cu ochii noştri Templul reconstruit!". În Mişna, ei au compilat fiecare amănunt al ritualului din Templu, gata în orice clipă pentru reluarea lui. „O femeie îşi poate pune toate podoabele pe care le are", instruia Tosefta, altă compilaţie de tradiţii orale, „dar trebuie să lase un lucruşor în amintirea Ierusalimului". Cina *seder* de Pesah, Paştele evreiesc, se sfârşea cu cuvintele: „La anul în Ierusalim". Dacă se apropiau vreodată de Ierusalim, era rânduit un ritual pentru ruperea veşmintelor de pe ei, în momentul în care se zăreau ruinele oraşului. Până şi evreii care trăiau la mare depărtare voiau să fie îngropaţi cât mai aproape de Templu, ca să fie primii care se ridică în Ziua Judecăţii de Apoi. Aşa a luat naştere cimitirul evreiesc de pe Muntele Măslinilor.

Existau toate şansele ca Templul să fie reconstruit – doar aşa se întâmplase şi înainte, iar acum era foarte aproape să se întâmple iar. Evreii fiind în continuare oficial proscrişi din Ierusalim, creştinii erau acum văzuţi drept un pericol clar şi actual pentru Roma.

Din 235, imperiul a intrat într-o criză de treizeci de ani, măcinat dinăuntru şi din afară. În est, un viguros nou imperiu persan, care-l înlocuia pe cel part, îi provoca pe romani. În timpul crizei, împăraţii romani i-au învinovăţit pe creştini că sunt atei care refuză sacrificiul faţă de zeii lor şi i-au persecutat cu sălbăticie, deşi creştinismul nu era atât o singură religie, cât un mănunchi de diferite tradiţii.[89]

89 Gnosticii erau una dintre ramurile acestui mănunchi: ei credeau că scânteia divină le era dată numai unor puţini aleşi, printr-o cunoaştere specială. În anul 1945, descoperirea de către nişte ţărani egipteni a unui vas cu treisprezece codice ascunse înăuntru, datând din secolul al II-lea sau al III-lea, a revelat mult mai multe – şi a generat multe filme şi cărţi proaste. În Apocalipsa lui Petru şi Prima Apocalipsă a lui Iacob, nu Iisus este răstignit, ci un substitut al lui. În Evanghelia lui Filip, există referiri fragmentare la faptul că Iisus o sărută pe Maria Magdalena, încurajând ideea că ar fi fost căsătoriţi. Evanghelia lui Iuda, ieşită la iveală în 2006, pare să-l înfăţişeze pe Iuda mai degrabă ca ajutor al lui Iisus în făptuirea Crucificării, şi nu ca trădător. Textele au fost probabil ascunse în secolul al IV-lea, când împăraţii

Creştinii însă se înţelegeau asupra chestiunilor de bază: mântuire şi viaţă după moarte pentru cei salvaţi de Iisus Hristos, confirmând străvechile profeţii evreieşti pe care ei puseseră stăpânire şi le adoptaseră ca fiind ale lor. Fondatorul lor fusese ucis de romani ca răsculat, dar creştinii s-au socotit ca fiind o credinţă ostilă evreilor, nu romanilor. Astfel, Roma a devenit oraşul lor sfânt; majoritatea creştinilor din Palestina trăiau în Cezareea, pe coastă; Ierusalimul a devenit „cetatea din ceruri", în timp ce locul real, efectiv, Aelia, nu era decât un oraş obscur în care murise Iisus. Şi totuşi, creştinii locali au păstrat vie tradiţia locului în care se petrecuseră Răstignirea şi Învierea, acum îngropat sub Templul lui Jupiter clădit de Hadrian, ba chiar se furişau înăuntru ca să se roage şi să mâzgălească pereţii.[90]

La apusul Romei, în anul 260, perşii l-au capturat pe împărat (pe care l-au forţat să bea aur topit, după care i-au scos maţele şi l-au împăiat), în timp ce întregul Orient, inclusiv Aelia, oraşul fără ziduri, a fost înghiţit de un efemer imperiu palmirian condus de o tânără femeie, Zenobia. Dar într-un răstimp de doisprezece ani, Roma recucerise Orientul. La sfârşitul secolului, împăratul Diocleţian reinstaurase cu succes puterea romană şi reînviase cultul vechilor zei. Dar creştinii păreau să submineze această revigorare. În anul 299, Diocleţian făcea sacrificii zeilor în cadrul unei parade din Siria, când câţiva soldaţi creştini au făcut semnul crucii, moment în care oracolii păgâni au afirmat că profeţia dăduse greş. Când palatul lui

---

creştini au început să ia măsuri drastice împotriva ereziilor, dar termenul „gnostic", provenit din cuvântul elin pentru cunoaştere, a fost folosit prima oară în secolul al XVIII-lea. Creştinii evrei au supravieţuit în număr foarte mic, ca ebioniţi – cei săraci –, care în secolul al IV-lea negau naşterea din fecioară a lui Iisus şi îl preamăreau pe acesta ca profet evreu. În ce-i priveşte pe creştinii din curentul principal al credinţei, deşi relativ puţini ca număr, sentimentul de comunitate care are o misiune de îndeplinit îi făcea să privească cu un dispreţ crescând spre iudeii necreştinaţi, numindu-i „dovleci" – pagani, de unde şi termenul „păgâni".

90 În timpul săpăturilor din vechea Capelă Armenească Sf. Elena, arheologii armeni au deschis un spaţiu (astăzi Capela Varda) care conţinea o inscripţie extrem de curioasă: desenul schiţat al unei ambarcaţiuni şi două cuvinte în latină, Domine ivimus (Doamne am venit) – o referire la Psalmul 122, care începe cu cuvintele „În domum domini ibimus" („În casa Domnului vom merge!"). Inscripţia datează din secolul al II-lea, dovedind faptul că, în Aelia păgână, creştinii se rugau pe ascuns sub Templul lui Jupiter. (Psalmul 121, sfârşitul primului verset, în Biblia ortodoxă – n.t.).

Diocleţian a luat foc, el a dat vina pe creştini şi a dezlănţuit o persecuţie plină de ranchiună, martirizându-i pe creştini, arzându-le cărţile, distrugându-le bisericile.

Când Diocleţian a abdicat, în 305, divizând imperiul, noul împărat al Imperiului de Răsărit, Galerius, a înteţit măcelărirea creştinilor, retezându-le capetele, arzându-i pe rug şi mutilându-i. Dar la Apus era împărat Constanţiu Chlorus, un dârz soldat ilir, care îmbrăcase purpura în York. Deja bolnav, a murit curând după aceea, în iulie 306, dar legiunile britanice l-au aclamat pe tânărul său fiu, Constantin, drept împărat. Acesta va avea nevoie de cincisprezece ani ca să cucerească mai întâi Apusul şi apoi Răsăritul, dar Constantin, la fel ca regele David, va schimba istoria lumii şi soarta Ierusalimului cu o singură decizie.

Partea a treia
CREŞTINISMUL

Ierusalim, fiindcă este cetate a marelui împărat.
Iisus, Evanghelia după Matei, 5.35

Ierusalime, Ierusalime, care omori pe proroci şi cu pietre ucizi pe cei trimişi la tine.
Iisus, Evanghelia după Matei, 23.37

Dărâmaţi templul acesta şi în trei zile îl voi ridica.
Iisus, Evanghelia după Ioan, 2.19

Aşa cum Iuda se înalţă deasupra tuturor celorlalte ţinuturi, oraşul acesta se înalţă deasupra întregii Iudee.
Sf. Ieronim, *Epistole*

15 – Apogeul Bizanţului 312–518 e.n.

Constantin cel Mare: Hristos, Zeul Victoriei

În anul 312, Constantin a invadat Italia şi l-a atacat pe rivalul său, Maxenţiu, chiar în afara zidurilor Romei. În ajunul bătăliei, Constantin a văzut în faţa lui „pe cer semnul crucii din lumină”, suprapus peste soare, şi îndemnul: „Cu acest semn vei izbândi!” Atunci a împodobit scuturile soldaţilor săi cu simbolul XP (Chi-Rho), adică primele două litere ale numelui Hristos în greacă. A doua zi, în bătălia de la Podul Milvian, el a cucerit Apusul. În această epocă de auguri şi viziuni, Constantin a fost convins că îşi datorează puterea „Dumnezeului Suprem” al creştinilor.

Constantin era un soldat necizelat, un vizionar sfânt, un autocrat sângeros şi un histrion politic, care şi-a făcut loc cu tăişul sabiei spre putere, dar, odată ajuns în vârful ierarhiei sociale, a avut în minte crearea unui imperiu unit sub o singură religie şi un singur împărat. Era un ghem de contradicţii – avea ceafă de taur, nas acvilin şi o paranoia care răbufnea adesea făcându-l să ucidă pe neaşteptate apropiaţi şi rude. Avea părul lung lăsat pe umeri, purta brăţări ţipătoare şi veşminte lungi împodobite cu pietre preţioase şi se dădea în vânt după ceremoniile fastuoase ale puterii, dezbaterile între filosofi şi episcopi, frumuseţea arhitectonică şi cutezanţa religioasă. Nimeni nu ştie de ce a îmbrăţişat creştinismul în acel moment, deşi, la fel ca mulţi alţi bărbaţi care cred orbeşte în propriile forţe, îşi adora mama, pe Elena, care a fost una dintre primii convertiţi. Dacă la nivel personal convertirea lui a fost la fel de spectaculoasă ca a lui Pavel pe drumul Damascului, la cel politic, adoptarea de către Constantin a creştinismului s-a petrecut treptat. Lucrul cel mai important era că Hristos îi adusese izbânda în bătălie, iar Constantin înţelegea prea bine această limbă: Mielul Hristos a devenit Zeul Victoriei. Nu că împăratul s-ar fi văzut pe sine ca pe vreun miel – curând, el s-a prezentat ca egal al apostolilor. Faptul că se pretindea un comandant militar sub protecţie divină nu are nimic deosebit în sine. Împăraţii romani, la fel ca regii greci, s-au identificat întotdeauna cu nişte protectori divini. Însuşi tatăl lui Constantin se închina Soarelui Invincibil – un pas spre monoteism. Dar alegerea lui Hristos nu era inevitabilă, ci depindea în întregime de capriciul

personal al lui Constantin. În anul 312, maniheismul şi mitraismul nu erau cu nimic mai puţin populare decât creştinismul. Constantin ar fi putut la fel de bine să aleagă oricare dintre aceste două credinţe – iar Europa ar fi putut fi astăzi mitraică sau maniheistă.[91]

În anul 313, Constantin şi împăratul Răsăritului, Licinius, le-au acordat creştinilor libertate şi privilegii prin Edictul de la Milano. Dar abia în 324, Constantin, ajuns la vârsta de cincizeci şi unu de ani, reuşea să-l înfrângă pe Licinius şi să unească imperiul. El a încercat să impună castitatea creştină pe toate domeniile sale şi a interzis sacrificiile păgâne, prostituţia sacră, orgiile religioase şi luptele cu gladiatori, înlocuite de cursele cu care de luptă. În acelaşi an, el şi-a mutat capitala spre est, fondându-şi a doua Romă pe locul unui oraş grecesc numit Bizanţ, de la strâmtoarea Bosfor, poartă de intrare între Europa şi Asia. Curând, acesta a început să fie cunoscut sub numele de Constantinopol, cu propriul patriarh, care s-a alăturat episcopului de Roma şi patriarhilor de Alexandria şi Antiohia, ca puteri cârmuitoare ale creştinismului. Noua credinţă se potrivea noului stil de conducere al lui Constantin. Încă din perioada de început a lui Iacob, episcopul Ierusalimului, creştinismul îşi crease o ierarhie de bătrâni/presbiteri *(presbyteroi)* şi căpetenii/episcopi *(episkopoi)*, care aveau în grijă diocezele regionale. Constantin a văzut paralelismul dintre creştinism, cu ierarhia sa, şi organizarea Imperiului Roman: va exista un singur împărat, un singur stat, o singură credinţă.

Dar nici nu apucase bine să-şi lege supremaţia de propria religie imperială, când a descoperit că şi creştinismul era divizat: evangheliile rămâneau vagi în privinţa naturii lui Iisus şi a relaţiei lui cu Dumnezeu. Era Iisus un om cu anumite caracteristici divine sau era Dumnezeu sălăşluind în trupul unui om? Acum că Biserica avea bazele aşezate, hristologia a devenit chestiunea supremă, mai importantă decât viaţa însăşi, căci definirea corectă a lui Hristos

91 Iniţial, Constantin a identificat Soarele Invincibil cu Dumnezeul creştin, punând crucea pe unele din monedele sale şi Soarele pe altele şi rămânând Pontifex Maximus (înalt Preot) al cultelor păgâne. În anul 321, Constantin a proclamat duminica – ziua Soarelui – drept varianta creştină a Sabatului. Mitraismul era o religie persană a misterelor, cu adepţi în rândul armatei romane. În ce priveşte maniheismul, profetul part Mani propovăduia că existenţa este o eternă luptă între lumină şi întuneric, judecată şi iluminată în cele din urmă de Iisus Hristos. Acum numai cuvântul a mai rămas să descrie o viziune asupra lumii, care vede viaţa ca pe o înfruntare între bine şi rău.

hotăra dacă un om se putea mântui şi putea ajunge în Rai. În epoca noastră laicizată, dezbaterile pe tema dezarmării nucleare sau a încălzirii globale sunt cele mai apropiate echivalente, în termenii pasiunii şi ai intensităţii. Creştinismul ajunsese o religie de masă, într-o eră a credinţei fanatice, iar aceste întrebări erau dezbătute atât pe stradă, cât şi în palatele imperiului. Când Arie, un preot din Alexandria care propovăduia în faţa mulţimilor folosindu-se de cântece populare, a afirmat că Iisus îi era subordonat lui Dumnezeu şi, deci, în mai mare măsură uman decât divin, acest lucru i-a supărat pe mulţi care îl vedeau pe Hristos mai mult ca Dumnezeu decât ca om. Când guvernatorul local a încercat să-l facă să tacă pe Arie, adepţii lui s-au răsculat în Alexandria.

În anul 325, Constantin, înfuriat şi năucit de tot acest tumult doctrinar, i-a convocat pe episcopi la Conciliul de la Niceea şi a încercat să-şi impună propria soluţie: că Iisus era divin şi uman, „de aceeaşi fiinţă” cu Tatăl. La Niceea (localitatea Iznik din Turcia de azi), Macarie, episcopul Aeliei Capitolina (fostul Ierusalim), a adus în atenţia lui Constantin soarta acestui orăşel dat uitării. Constantin auzise de Aelia – probabil vizitase oraşul pe vremea când era un băiat de opt ani, în anturajul împăratului Diocleţian. Nerăbdător să-şi celebreze succesul de la Niceea şi să răspândească gloria sacră a imperiului său, el a decis să refacă oraşul şi să creeze ceea ce Eusebius (episcopul de Cezareea şi biograful împăratului) a numit „Noul Ierusalim clădit peste cel atât de faimos în vechime”. Constantin a ctitorit o biserică la Ierusalim, consfinţind oraşul ca leagăn al Buneivestiri. Dar construcţia a fost grăbită de sângeroasele probleme de familie ale împăratului.

Constantin cel Mare: asasinatele din familie

La puţin timp după victoria lui Constantin, soţia lui, Fausta, l-a denunţat pe fiul cel mai mare al împăratului (dintr-o căsătorie anterioară), Crispus Cezar, pentru un delict sexual. A căutat ea să speculeze nou descoperita castitate creştină a lui Constantin, acuzându-l pe Crispus că ar fi încercat s-o seducă sau s-o violeze? Sau a fost, de fapt, răzbunarea unei amante părăsite? Crispus n-ar fi fost primul bărbat tânăr care să aibă o relaţie incestuoasă cu mama lui vitregă, nici ultimul care să-şi dorească o asemenea relaţie, dar poate că împăratul începuse deja să fie gelos pe succesele militare ale lui Crispus. Cu siguranţă, Fausta avea toate motivele să înlăture

acest obstacol din calea ascensiunii propriilor copii.

Indiferent care a fost adevărul, Constantin, revoltat de imoralitatea fiului său, a dat ordin să fie executat. Sfetnicii creştini s-au arătat oripilaţi, moment în care a intervenit cea mai importantă femeie din viaţa lui Constantin: mama lui. Fostă hangiţă în Bithnia, Elena, care e posibil să nu fi fost căsătorită niciodată cu tatăl lui Constantin, se convertise de timpuriu la creştinism şi nimeni n-ar fi putut să-i conteste, acum, calitatea de Augusta – împărăteasa.

Elena l-a convins pe Constantin că fusese manipulat. Poate i-a dezvăluit că Fausta fusese aceea care încercase să-l seducă pe Crispus, şi nu invers. Răscumpărând o crimă de neiertat cu o alta, Constantin a ordonat executarea soţiei lui, Fausta, pentru adulter; Fausta a fost opărită cu apă fiartă până a murit sau sufocată într-o baie cu aburi supraîncălzită – soluţie cât se poate de necreştinească la o dilemă cu totul necreştină. Dar Ierusalimul va avea de câştigat din acest dublu omor,[92] rareori menţionat de stânjeniţii apologeţi creştini.

Curând după aceea, Elena, obţinând mână liberă în a înfrumuseţa oraşul lui Hristos, a pornit spre Ierusalim.[93] Gloria ei va fi ispăşirea lui Constantin.

Elena: primul arheolog

Elena, împărăteasa septuagenară, ale cărei monede îi înfăţişează faţa ascuţită şi coafura din cozi împletite sub tiară, a sosit la Aelia „cu toată energia tinereţii" şi cu fonduri generoase, pentru a deveni cel mai monumental constructor, şi miraculos de norocos arheolog, al Ierusalimului.

Constantin ştia că locul în care Iisus fusese răstignit şi îngropat se afla sub Templul lui Hadrian, cu statuia „acelui demon necurat pe nume Afrodita, altar întunecat al unor idoli fără viaţă", cum se

92 Prin uciderea fiului său, Constantin s-a alăturat unui detestabil grup de suverani filicizi, care îi cuprinde pe Irod cel Mare, Ivan cel Groaznic, Petru cel Mare, Suleiman Magnificul. Împăratul Claudiu şi Henric al VIII-lea şi-au executat şi propriile soţii.

93 Dar nu ea a fost prima femeie din familia lui Constantin care să calce în acest loc. Eutropia, mama creştină a Faustei, se afla deja la Ierusalim, poate pentru a ţine sub supraveghere planurile împăratului, atunci când fiica ei a fost ucisă. Prăbuşirea fiicei a atras şi propria-i prăbuşire, numele său ieşind aproape cu totul din istorie.

exprimă Eusebius. El îi dăduse ordin episcopului Macarie să purifice locul, să dărâme Templul păgân, să dezgroape mormântul dinăuntrul Templului şi să construiască acolo o bazilică menită să fie „cea mai frumoasă din lume”, cu „cele mai frumoase alcătuiri, coloane şi marmuri, dintre cele mai de preţ şi mai trainice, împodobite cu aur”.

Elena şi-a pus în minte că găsească mormântul adevărat. Templul păgân trebuia să fie culcat la pământ, lespezile ridicate, pământul scos afară şi locul sfânt descoperit. Demersul de căutare al împărătesei trebuie să fi iscat o agitaţie entuziastă şi lucrativă, în micul oraş Aelia. Un evreu, probabil unul din iudeii creştini rămaşi, a adus nişte documente graţie cărora s-a descoperit peştera care a fost declarată mormântul lui Iisus. Elena a căutat şi locul răstignirii, ba chiar şi crucea însăşi.

Niciun arheolog n-a reuşit vreodată să se apropie măcar de gradul ei de succes. Ea a descoperit trei cruci de lemn, o scândurică pe care se putea citi „Iisus din Nazaret, regele iudeilor” şi cuiele aferente. Dar care din cruci era cea bună? Se spune că împărăteasa şi episcopul s-au dus cu aceste bucăţi de lemn la patul unei femei care trăgea să moară. Când a treia cruce a fost aşezată lângă ea, muribunda „a deschis deodată ochii, şi-a recăpătat puterile şi s-a ridicat nevătămată din pat”. Elena „i-a trimis o bucată fiului ei Constantin, împreună cu cuiele”, pe care împăratul le-a incrustat în frâul calului său. Din acest moment, toată creştinătatea a tânjit după sfintele relicve originare din Ierusalim, iar din acest Pom al Vieţii s-a născut o pădure de aşchii ale Adevăratei Cruci, care a început să înlocuiască simbolul anterior XP ca simbol al creştinismului.

Descoperirea Crucii de către Elena se prea poate să fie o invenţie ulterioară, dar cert este că împărăteasa a schimbat oraşul pe vecie. A construit biserica Înălţării Domnului şi biserica Eleona pe Muntele Măslinilor. Cea de-a treia biserică a Elenei, Biserica Sfântului Mormânt, pentru a cărei finalizare a fost nevoie de zece ani, nu era o singură clădire, ci un complex din patru părţi, cu faţada spre răsărit, intrarea făcându-se din artera principală Cardo Maximus, construită de romani. (Biserica de azi e cu faţa spre sud.) Vizitatorul urca pe trepte către un atrium, de unde se pătrundea prin trei intrări în bazilică sau martyrium – o uriaşă „biserică minunat de frumoasă”, cu cinci nave şi rânduri de pilaştri, care ducea mai departe, prin absidă, în Grădina Sfântă, o curte cu colonade unde, în colţul dinspre sud-est, se ridica Dealul Golgotei cu o capelă deschisă. Rotonda cu domul aurit (*Anastasis* – Învierea) se deschidea spre cer în aşa fel încât

lumina să strălucească pe mormântul lui Iisus. Splendoarea bazilicii domina spaţiul sacru al Ierusalimului, sfidând Muntele Templului, unde Elena a făcut una cu pământul orice altar păgân şi „a poruncit să se arunce cu noroi peste el”, pentru a arăta decăderea Dumnezeului iudeu.[94]

Peste numai câţiva ani, în 333, unul din primii pelerini ai noului val de vizitatori, un anonim din Bordeaux, a găsit Aelia deja transformată într-un oraş creştin al templelor sacre, clocotind de viaţă. Biserica „minunat de frumoasă” nu fusese încă terminată, dar se ridica în ritm susţinut, deşi statuia lui Hadrian continua să rămână în picioare printre ruinele de pe Muntele Templului.

Împărăteasa Elena a vizitat toate locurile din viaţa lui Iisus, făcând să fie creată prima hartă de itinerar pentru pelerinii care au început, încet-încet, să dea năvală spre Ierusalim, ca să-i trăiască sfinţenia aparte. Elena avea aproape optzeci de ani când s-a întors la Constantinopol, unde fiul ei a păstrat bucăţile din Sfânta Cruce, trimiţând altă aşchie şi plăcuţa inscripţionată la biserica romană a împărătesei, botezată în consecinţă: Santa Croce în Gerusalemme.

Eusebius, episcopul Cezareei, era gelos pe noua preeminenţă a Ierusalimului, îndoindu-se că acest oraş iudeu, „care după uciderea sângeroasă a Domnului plătise pedeapsa pentru locuitorii săi păcătoşi”, ar putea fi oraşul lui Dumnezeu. La urma urmei, creştinii acordaseră prea puţină atenţie Ierusalimului timp de trei secole. Eusebius avea şi el dreptatea lui: Constantin trebuia să înfrunte moştenirea evreilor, la fel cum creatorul Noului Ierusalim trebuise să abată sfinţenia locurilor evreieşti către noile sale altare.

Pe vremea când romanii se închinau mai multor zei, arătaseră

---

94 Nu ştim cu exactitate care a fost succesiunea acestor clădiri şi descoperiri. Eusebius din Cezareea, care furnizează relatarea contemporană, menţionează numai ordinele împăratului şi acţiunile episcopului Macarie legate de construirea Bisericii Sfântului Mormânt (dar nimic despre rolul Elenei în găsirea Crucii). Totuşi, îi atribuie Elenei meritul pentru biserica Înălţării de pe Muntele Măslinilor. Povestea cu Elena şi Sfânta Cruce este spusă mai târziu, de Sozomen (şi el un creştin localnic). Unele din zidurile lui Constantin pot fi văzute şi azi, în interiorul Bisericii Ruse Alexandr Nevski: pietrele conţin firidele în care arhitecţii lui Constantin au montat marmura. Bisericile constantiniene nu erau inspirate din templele păgâne, ci din bazilica laică, sala de audienţe a împăraţilor. Ritualurile bisericeşti şi veşmintele clericale se inspirau din cele de la curtea imperială, promovând pentru reprezentanţii împărăţiei Cerurilor o ierarhie paralelă cu cea a împăratului.

toleranţă şi altora, cu condiţia să nu ameninţe statul, dar o religie monoteistă cerea recunoaşterea unui singur adevăr, a unui singur zeu. Persecutarea ucigaşilor evrei ai lui Hristos, a căror nenorocire dovedea adevărul creştin, a devenit astfel esenţială. Constantin a poruncit ca toţi iudeii care ar fi încercat să-şi oprească fraţii de la a se creştina să fie fără întârziere arşi pe rug.[95] Şi totuşi, o comunitate restrânsă de evrei continuase să trăiască în Ierusalim şi să se roage într-o sinagogă de pe Muntele Sionului, timp de peste un secol, iar evreii se rugau în mod discret pe Muntele Templului părăsit. Acum, „gloata scârboasă de evrei", cum îi numea Constantin, a fost proscrisă din Ierusalim – mai puţin o dată pe an, când evreilor le era îngăduit să urce pe Muntele Templului, unde pelerinul din Bordeaux i-a văzut „jelindu-se şi rupându-şi straiele de pe ei" deasupra „pietrei găurite", piatra de temelie a Templului, astăzi închisă în Domul Stâncii.

Constantin a hotărât să serbeze a treizecea aniversare a intrării sale în Ierusalim, dar avea încă dificultăţi în a controla controversa stârnită de turbulentul preot Arie – chiar şi după plecarea lui de pe această lume, într-un incident hilar.[96] Când Constantin a convocat un sinod „pentru a elibera Biserica de blasfemie şi a-mi uşura din povara grijilor", arienii l-au sfidat din nou, punând în umbră prima sărbătoare creştină din Ierusalim – o adunare a episcopilor din toată lumea. Dar împăratul era prea bolnav ca să poată veni. În sfârşit botezat, pe patul de moarte, în anul 337, el a împărţit imperiul între cei trei fii şi doi nepoţi. Singurele lucruri asupra cărora ei s-au înţeles au fost continuarea imperiului creştin şi promulgarea a noi legi

---

95 Până la Niceea, Pastele cădea de Pesah, dat fiind că atunci fusese Iisus crucificat. Acum însă, ura faţă de evrei l-a determinat pe Constantin să schimbe pentru totdeauna acest lucru. El a hotărât ca Paştele să fie fixat în prima duminică cu lună plină de după echinocţiul de primăvară. Acest sistem a rămas universal până în anul 1852, când calendarul ortodox şi cel catolic au devenit diferite.

96 Arie se afla pe drum, încă în Constantinopol, după o întâlnire cu Constantin, când a simţit „o slăbiciune în maţe". Înainte să poată ajunge într-un loc de uşurare, scrie Socrat Scolasticul, intestinele lui Arie au explodat în mijlocul Forumului, şi sângele i-a ţâşnit din maţe, ficat şi splină ca dovadă clară a răutăţii ereziei sale. Şi totuşi, arianismul a supravieţuit, şi după moartea lui Constantin, sprijinit fiind de moştenitorul acestuia, Constanţiu al II-lea, până la a fi condamnat din nou de Teodosie Întâiul, care în 381 a decretat că Iisus era egal cu Tatăl în Treimea alcătuită din Tată, Fiu şi Sfântul Duh şi că erau din aceeaşi fiinţă.

antievreieşti: în 339, ei au interzis căsătoriile mixte cu evrei, seminţie pe care au numit-o „ruşine barbară şi îngrozitoare”.

Moştenitorii lui Constantin s-au luptat între ei timp de douăzeci de ani, un război civil câştigat în final de al doilea fiu al său, Constanţiu. Aceste tulburări au agitat apele în Palestina. În anul 351, un cutremur la Ierusalim i-a făcut pe toţi creştinii să dea năvală spre Biserica Sfântului Mormânt, „cuprinşi de groază”. Când evreii din Galileea s-au răsculat, conduşi de un rege mesianic, au fost măcelăriţi cu atâta cruzime gratuită de către vărul împăratului, Gallus Cezar, încât până şi romanii s-au arătat scârbiţi. Dar evreii au găsit acum simpatie într-un loc neaşteptat: împăratul a hotărât să răstoarne creştinismul şi să reconstruiască Templul evreiesc.

Iulian Apostatul: restituirea Ierusalimului

Pe 19 iulie 362, noul împărat, Iulian, nepot al lui Constantin, care se afla în Antiohia pe drumul spre Persia, pe care se pregătea s-o invadeze, a întrebat o delegaţie de evrei: „De ce nu faceţi sacrificii?”

„Nu avem voie”, i-au răspuns evreii. „Dă-ne oraşul înapoi, să reclădim Templul şi Altarul!”

„Voi porni cu tot zelul să pun pe picioare Templul Domnului Dumnezeu Preaînaltul”, a replicat Iulian. Uluitorul răspuns al lui Iulian a fost întâmpinat cu un asemenea entuziasm de evrei, încât a fost „ca şi cum sosise deja ziua împărăţiei lor”.

Iulian a desfiinţat persecuţiile hadrianice şi constantiniene, le-a redat evreilor Ierusalimul, le-a înapoiat proprietăţile, a revocat taxele anti-evreieşti şi i-a acordat patriarhului lor, Hillel, dreptul de a impune dările, precum şi titlul de prefect pretorian. Trebuie că evreii au pornit cu mic, cu mare spre Ierusalim, de pe tot cuprinsul Imperiului Roman şi al celui persan, pentru a sărbători acest miracol. Ei au reluat în stăpânire Muntele Templului, probabil îndepărtând statuile lui Hadrian şi Antoninus ca să construiască o sinagogă provizorie, poate în jurul pietrelor pe care Pelerinul din Bordeaux le numea „Casa regelui Iezechia”.

Iulian era un om timid, cerebral şi stângaci. Un creştin părtinitor îşi aminteşte de „gâtul lui ciudat de strâmb, parcă scrântit, umerii adunaţi şi tremurători, privirea care te săgeta, mersul legănat, felul trufaş în care pufnea prin nasul acela mare, chicotiţul temător şi neînfrânat, capul care i se clătina întruna şi vorba împiedicată”. Dar împăratul cel bărbos şi ursuz era în acelaşi timp ferm şi încăpăţânat.

El a restaurat păgânismul, acordând întâietate vechiului protector divin al familiei, Soarele, încurajând sacrificiile tradiţionale din templele păgâne şi i-a alungat pe învăţătorii galileeni (cum îi numea el pe creştini) ca să diminueze influenţa valorilor decadente, ne-romane.

Iulian nu se aşteptase niciodată să conducă imperiul. N-avea decât cinci ani când Constanţiu i-a ucis tatăl şi cea mai mare parte a familiei; numai doi au supravieţuit, Gallus şi Iulian. În anul 349, Constanţiu l-a desemnat pe Gallus drept Cezar, doar ca să-i ia apoi capul, în parte pentru felul prostesc în care înăbuşise o răscoală a evreilor. Dar avea nevoie de un Cezar în Apus şi nu-i mai rămăsese decât un singur candidat. Iulian, care studia filosofia la Atena, a devenit Cezar, conducând de la Paris. Nu e de mirare că avea emoţii când imprevizibilul împărat l-a chemat la el. Inspirat de un vis cu Zeus, el a acceptat coroana imperială de la armata lui. În marşul spre răsărit, Constanţiu a murit, şi Iulian s-a trezit cârmuitor al întregului imperiu.

Reconstruirea de către Iulian a Templului evreiesc a fost nu doar un semn de toleranţă, ci şi o anulare a pretenţiei creştine de a fi moştenit adevăratul Israel, o răsturnare a îndeplinirii profeţiilor lui Daniel şi Iisus cum că Templul se va prăbuşi şi un semn că Iulian avea intenţii serioase în a demola lucrarea unchiului său. În plus, avea să-i aducă şi sprijinul evreilor babilonieni, pe durata războiului plănuit cu perşii. Iulian nu vedea nicio contradicţie între păgânismul elen şi monoteismul iudeu, credinţa lui fiind că Zeus al grecilor era „Dumnezeul Preaînalt" al evreilor – Yahve nu le era propriu doar iudeilor.

Iulian l-a desemnat pe Alypius, reprezentantul lui în Britania, să reconstruiască Templul iudeilor. Sinedriul avea emoţii: nu cumva e prea frumos ca să fie adevărat? Pentru a le da asigurări, Iulian, care se pregătea să plece pe frontul persan, a scris o scrisoare „Către obştea evreilor", repetându-şi promisiunea. La Ierusalim, evreii exultând de fericire „i-au găsit pe cei mai buni meşteri, au adunat materiale, au curăţat locul şi s-au apucat cu atâta râvnă de lucru, încât până şi femeile cărau pământul cu spinarea şi îşi aduceau obol mărgelele ca să plătească cheltuielile". Materialele de construcţie au fost depozitate în aşa-numitele Grajduri ale lui Solomon. „După ce terminaseră de mutat de acolo rămăşiţele vechii clădiri, au scos şi fundaţia."

În timp ce evreii luau în stăpânire Ierusalimul, Iulian invada Persia

cu 65.000 de oameni. Dar pe 27 mai 363 Ierusalimul a fost lovit de un cutremur, care, nu se ştie cum, a dus la arderea materialelor de construcţie.

Pe creştini i-a uns la suflet această „minunată întâmplare”, deşi se prea poate să-i fi dat şi ei o mână de ajutor, punând ei înşişi focul. Alypius ar fi putut continua lucrul, dar Iulian trecuse Tigrul în Irak. În tensionatul Ierusalim, Alypius a decis să aştepte întoarcerea lui Iulian. Împăratul însă bătea deja în retragere. Pe 26 iunie, în cursul unei încăierări neclare de lângă Samara, un soldat arab (posibil un creştin) l-a împuns în coastă cu vârful lăncii. Străpuns în ficat, Iulian a încercat să tragă vârful afară, zdrenţuindu-şi tendoanele de la mână. Autori creştini afirmă că el ar fi murit spunând: „Vicisti, Galilaee!” – „Ai învins, galileene!”. I-a succedat comandantul gărzii sale, care a restaurat creştinismul, a anulat tot ce făcuse Iulian şi i-a proscris din nou pe evreii din Ierusalim: de acum încolo nu va mai exista decât o singură religie, un singur adevăr. În 391–392, Teodosie Întâiul a proclamat creştinismul religia oficială a imperiului şi a început să pună în aplicare această hotărâre.[97]

Ieronim şi Paula: sfinţenie şi sex

În anul 384, un clorotic cărturar roman pe nume Ieronim a sosit la Ierusalim, cu un anturaj de femei creştine înstărite. Deşi obsesiv de pioşi, călătoria lor era umbrită de norii scandalului sexual.

Bătând acum spre patruzeci de ani, Ieronim cel născut în Iliria trăise ca un sihastru în pustiul Siriei, veşnic chinuit de pofte trupeşti: „Deşi singurii mei tovarăşi erau scorpionii, mă învârteam ameţit printre fetişcane dănţuitoare, cu mintea zvâcnindu-mi de dorinţe”. Ieronim i-a fost apoi secretar lui Damasus I, episcopul Romei, unde nobilimea adoptase creştinismul. Damasus s-a simţit destul de sigur pe sine încât să declare că episcopii Romei slujeau cu binecuvântare divină, în succesiune apostolică directă de la Sfântul Pavel – un mare pas înainte spre statutul lor suprem de papi infailibili, în vremuri

---

97 Nimic nu mai rămâne din această scurtă înflorire evreiască, dar s-ar putea să existe un mic indiciu. Sus, pe Zidul Plângerii, s-a descoperit o inscripţie în limba ebraică: „Când veţi vedea, inima voastră va tresări de bucurie şi oasele voastre vor odrăsli ca iarba”. Era prea sus pe zid pentru Al Doilea Templu, dar în acea perioadă locul era mult mai înalt. Unii cărturari sunt de părere că exprimă bucuria evreilor faţă de recâştigarea Ierusalimului. Cel mai probabil, se referă la un cimitir din secolul al X-lea: au fost găsite oase chiar sub acest loc.

ulterioare. Dar acum că Biserica beneficia de un asemenea sprijin patrician, Damasus şi Ieronim s-au trezit prinşi în plasa unor scandaluri cât se poate de lumeşti: Damasus a fost acuzat de adulter, poreclit „cel care desfată auzul femeilor coapte”, în timp ce despre Ieronim se spunea că ar avea o relaţie amoroasă cu văduva Paula, una dintre multele doamne de acest fel care îmbrăţişaseră creştinismul. Ieronim şi Paula au fost exoneraţi – dar s-au văzut nevoiţi să părăsească Roma, drept care au pornit-o spre Ierusalim, însoţiţi de fiica Paulei, Eustachia.

Simpla prezenţă a acestei virgine adolescente a părut să-l înflăcăreze pe Ieronim, care peste tot simţea iz de sex şi a petrecut mare parte din călătorie scriind mici tratate de avertisment împotriva pericolelor acestuia. „Pofta trupească gâdilă simţurile şi focul dulce al plăcerii senzuale îşi împrăştie văpaia ademenitoare”. Ajunşi la Ierusalim, Ieronim şi pioasele sale bogătaşe au găsit un nou oraş care să poată fi socotit un amalgam de sanctitate, comerţ, relaţii folositoare şi sex. Cucernicia era aici la ea acasă, iar cea mai bogată dintre doamnele însoţitoare, Melania (al cărei venit anual se ridica la 120.000 de livre de aur), şi-a fondat propria mănăstire pe Muntele Măslinilor. Dar Ieronim s-a arătat oripilat de posibilităţile sexuale pe care le oferea amestecarea la un loc a prea multă lume, bărbaţi şi femei, străini unii de ceilalţi, în acest talmeş-balmeş de pasiune religioasă şi aţâţare a simţurilor: „Toate tentaţiile sunt adunate aici”, scria el, şi tot soiul de oameni – „prostituate, actori şi măscărici”. Într-adevăr, „nu există obicei ruşinos la care ei să nu se dedea”, observa un alt pelerin cucernic, dar cu ochiul ager, Grigorie de Nyssa. „Înşelăciune, adulter, hoţie, idolatrie, folosirea otrăvii, încăierările şi omorurile sunt lucruri care se întâmplă în fiecare zi.”

Patronajul imperial, monumentalul efort de construire şi şirul neîntrerupt de pelerini dăduseră naştere unui nou calendar de sărbători şi ritualuri pe cuprinsul oraşului, culminând cu Paştele, precum şi unei noi geografii spirituale a Ierusalimului, întemeiată pe locurile Pătimirii lui Iisus. Denumirile au fost schimbate,[98] tradiţiile s-

98 La origine, Sion era numele Citadelei lui David, la sud faţă de Templu, dar apoi a devenit sinonim cu Muntele Templului. Acum, „Sion” a devenit denumirea creştină a colinei dinspre apus. În anul 333, Pelerinul din Bordeaux numea deja acest loc Sion. În anul 390, episcopul Ierusalimului a construit magnifica şi colosala Biserică a Sionului, „Maica tuturor bisericilor”, acolo, pe locul fostului Cenaclu. Capacitatea Ierusalimului de reinventare dinamică şi furt cultural e infinită – dar e foarte dificil să

au amestecat, dar la Ierusalim nu contează decât ceea se crede că e adevărat. O altă femeie-pionier, Egeria, o călugăriţă spaniolă, care a vizitat oraşul în anii 380, a descris panoplia mereu crescândă de relicve din Sfântul Mormânt,[99] care acum cuprindea inelul regelui Solomon şi cornul cu ulei din care fusese uns David. Acestea s-au alăturat cununii de spini a lui Iisus şi lăncii care-i străpunsese coasta.

Teatralitatea şi sfinţenia îi împingeau pe unii pelerini într-un delir specific Ierusalimului: Sfânta Cruce trebuia să fie straşnic păzită, pentru că pelerinii încercau să muşte bucăţele din ea, când o sărutau. Morocănos cum era, Ieronim nu suporta toată acea hărmălaie teatrală, drept care s-a stabilit la Betleem, ca să lucreze la capodopera lui: traducerea în latină a Bibliei ebraice. Dar venea frecvent în vizită şi nu se ruşina să-şi exprime opiniile: „În Britania la fel de uşor este să găseşti drumul spre Ceruri ca la Ierusalim”, zeflemisea el gloata vulgară de pelerini britanici. Asistând la rugăciunile lăcrimoase ale prietenei sale, Paula, dinaintea crucii aflate în Grădina Sfântă, el remarca maliţios că arăta „ca şi cum l-ar fi văzut pe Domnul atârnat acolo” şi că săruta mormântul „ca un om însetat care demult aşteaptă şi ajunge în sfârşit la apă”. „Lacrimile şi plânsetele ei” erau atât de zgomotoase, încât „o auzea întregul Ierusalim sau chiar Domnul însuşi pe care ea îl chema”.

---

identifici denumirile. Să luăm doar un exemplu: Poarta Neapolisului, construită de Hadrian, cu o columnă uriaşă în faţă, a devenit Poarta Sfântului Ştefan, timp de câteva secole, până ce arabii au numit-o Poarta Coloanei, iar mai apoi Poarta Nablus (Neapolisul fiind Nablusul de azi); evreii o numeau Poarta Shechem; otomanii i-au spus cu numele ei de azi, Poarta Damascului. (Poarta Sfântului Ştefan de azi se află în partea estică a oraşului.).

99 Bizantinii au mutat majoritatea tradiţiilor evreieşti ale Muntelui Templului în Biserica Sfântului Mormânt. Piatra roşiatică de pe Muntele Templului fusese cunoscută ca „Sângele lui Zaharia” (preotul ucis acolo aşa cum se povesteşte în Cartea a Doua Paralipomena 24.21), dar acest sit a fost mutat acum în complexul bisericii, la fel ca şi facerea, locul de îngropăciune al lui Adam, altarele lui Melchisedec şi Avraam, şi oala de argint în care erau prinşi demonii exorcizaţi cu incantaţiile lui Solomon. Acestea s-au alăturat tăvii pe care fusese adus capul Sfântului Ioan Botezătorul, buretelui cu care îi fusese adusă alinare lui Iisus pe cruce, stâlpului pe care fusese biciuit, pietrei cu care fusese ucis Sfântul Ştefan şi, firește, adevăratei Cruci. Templul fusese „centrul lumii” pentru evrei; deloc de mirare, deci, că acest lăcaş de veneraţie al sfinţeniei biblice, cu toate cele trebuincioase într-un singur loc, Biserica; era privit acum şi el ca „un buric al Pământului”.

Totuşi, a existat şi un spectacol pe care Ieronim l-a apreciat, pe Muntele Templului, lăsat în paragină ca să fie confirmate profeţiile lui Iisus. În ziua de 9 a fiecărei luni Ab, Ieronim îi privea cu jubilaţie pe evrei cum comemorează distrugerea Templului: „Poporul de necredincioşi care l-a ucis pe slujitorul Domnului – gloata aceea de netrebnici se adună şi, în timp ce Biserica Reînvierii străluceşte şi stindardul Crucii Domnului îşi aruncă lumina dinspre Muntele Măslinilor, nenorociţii aceia gem şi se vaită peste ruinele Templului. Un soldat le cere argint, ca să le îngăduie să mai plângă o vreme". În ciuda faptului că stăpânea ebraica, Ieronim îi ura pe evrei, care îşi creşteau copiii „ca pe viermi", şi privea cu nesaţ acest spectacol bizar, care îl ungea pe suflet, confirmând adevărul victorios al lui Hristos: „Mai poate nutri cineva îndoieli în sufletul său, când priveşte toate acestea, despre Ziua Necazului şi a Suferinţei?" Însăşi tragedia soartei nenorocite a evreilor le îndoia acestora dragostea faţă de Ierusalim. Pentru rabinul Berekhah, această scenă era un ritual pe cât de sacru, pe atât de mişcător. „Ei vin în tăcere şi pleacă în tăcere, ei vin plângând şi pleacă plângând, ei vin în întunericul nopţii şi pleacă în întuneric."

Dar acum speranţele evreilor aveau să renască din nou, graţie împărătesei sosite să cârmuiască Ierusalimul.

Barsoma şi călugării paramilitari

Împărătesele erau frecvent descrise de istoricii şovini fie ca târfe hidoase şi vicioase, fie ca sfinte luminoase, dar, în mod neobişnuit, împărăteasa Evdochia a fost deosebit de lăudată pentru frumuseţea ei rară şi talentele artistice. În anul 438, această superbă soţie a împăratului Teodosie al II-lea a venit la Ierusalim şi a îmblânzit legislaţia îndreptată împotriva evreilor. În acelaşi timp, un ascet care îndemna la arderea sinagogilor, Barsoma din Nisibis, a sosit într-unul din pelerinajele sale periodice, cu o suită de călugări paramilitari veşnic puşi pe încăierare.

Evdochia era o protectoare a păgânilor şi a evreilor pentru că ea însăşi fusese o păgână. Remarcabilă fiică a unui sofist atenian, cu studii de retorică şi literatură, ea a venit la Constantinopol ca să ceară ajutorul împăratului, după ce fraţii săi îi răpiseră moştenirea. Teodosie al II-lea era un băieţandru maleabil, dominat de Pulheria, sora lui cea evlavioasă şi lipsită de graţie. Ea a fost aceea care i-a prezentat-o pe Evdochia fratelui său – îndrăgostindu-se pe loc, acesta

a luat-o de soţie. Pulheria cârmuia practic în locul fratelui ei, înteţind persecutarea evreilor, care erau acum excluşi din armată şi din serviciul public, condamnaţi la statutul de cetăţeni de rangul al doilea. În anul 425, Teodosie a ordonat executarea lui Gamaliel al VI-lea, ultimul patriarh al evreilor, ca pedeapsă pentru a fi construit mai multe sinagogi, şi a abolit pentru totdeauna serviciul religios în sinagogi. Treptat, Evdochia a devenit puternică, şi Teodosie a ridicat-o la rangul de Augusta, ceea ce însemna că era pe picior de egalitate cu sora lui. Un mozaic colorat de la Constantinopol îi înfăţişează ţinuta regală, părul negru, graţia şi nasul delicat.

La Ierusalim, evreii, confruntaţi cu o intensificare a represiunii dinspre Constantinopol, au implorat-o pe Evdochia să le acorde mai mult acces la Oraşul Sfânt, iar ea le-a dat dreptul să vină pe Muntele Templului fără teamă, pentru sărbătorile lor principale. Iată o veste minunată, evreii declarând că ar trebui „să vină toţi cu grăbire la Ierusalim, pentru Sărbătoarea Corturilor, căci regatul nostru se va statornici”.

Dar bucuria evreilor îl dezgusta pe celălalt vizitator al Ierusalimului, Barsoma din Nisibis, un călugăr sirian care făcea parte din noua specie de conducători monahici militanţi. Pe parcursul secolului al IV-lea, anumiţi asceţi au început să reacţioneze împotriva valorilor lumeşti ale societăţii şi a splendorii ierarhilor clerului, fondând mănăstiri în deşert pentru a reveni la valorile creştinilor timpurii. Ermiţii – de la cuvântul elin pentru „sălbăticie” – aveau credinţa că nu ajunge să cunoşti formula corectă a naturii lui Hristos, ci este necesar şi să trăieşti virtuos, drept care duceau o existenţă sărăcăcioasă, în celibat şi simplitate, în deşerturile din Egipt şi Siria.[100] Demonstraţiile lor autoflagelante de sfinţenie ostentativă erau celebrate, li se scriau biografiile (primele hagiografii), sihăstriile le erau vizitate, iar lipsurile pe care le înfruntau deveneau motiv de minunare. Cei doi Sfinţi Simeon au trăit timp de decenii căţăraţi la peste zece metri înălţime, în vârful unor stâlpi, şi li se spunea stâlpnici sau stiliţi (de la *stylos*, care înseamnă „coloană”). Un

---

100 Femeile monah se vedeau adesea obligate să se deghizeze în eunuci, ceea ce a dat naştere unor istorii amuzante: o anumită Marina şi-a ras capul, a îmbrăcat o tunică bărbătească şi s-a alăturat unei mănăstiri, sub numele masculin de Marinos, dar i s-a adus acuzaţia că i-a făcut un copil unei femei şi a fost alungată de la mănăstire. Ea l-a crescut pe acel copil şi abia după moartea ei au descoperit călugării că nu putea comite păcatul de care fusese acuzată.

asemenea stâlpnic, Daniil, a fost întrebat cum îşi face nevoile; bobiţe uscate, ca oile, a răspuns el. Într-adevăr, Ieronim îi considera ca fiind mai interesaţi de mizerie, decât de sfinţenie. Dar aceşti monahi erau departe de a fi paşnici. Ierusalimul, înconjurat acum de noi mănăstiri şi având înăuntru destule dintre cele vechi, ale sale, se afla la mila acestor escadroane de fanatici ai încăierărilor de stradă.

Barsoma, despre care se spunea că era atât de sfânt, încât niciodată nu stătea aşezat sau culcat, s-a simţit ofensat că „idolatrii" evrei şi samariteni continuau să existe şi era hotărât să cureţe Palestina de ei. El şi călugării săi au ucis evrei şi au incendiat sinagogi. Împăratul a interzis asemenea violenţe, din raţiuni de păstrare a ordinii, dar Barsoma nu l-a băgat în seamă. Acum, la Ierusalim, trupele de şoc cenobite ale lui Barsoma, înarmate cu săbii şi bâte ascunse pe sub veşmântul monahal, îi pândeau pe evrei şi-i atacau pe Muntele Templului, lovindu-i cu pietre şi ucigând mulţi dintre ei, aruncându-le trupurile în rezervoarele de apă şi în curţi. Evreii au ripostat, au arestat optsprezece atacatori şi i-au predat guvernatorului bizantin, care i-a acuzat de omor. „Aceşti briganzi în veşminte respectabile de călugări" au fost aduşi în faţa Evdochiei, împărăteasa-pelerin. Ei erau vinovaţi de omor, dar, când l-au implicat şi pe Barsoma, acesta a răspândit zvonul că nişte nobili creştini urmau să fie arşi de vii. Mulţimea s-a întors în favoarea lui Barsoma, mai ales atunci când el a invocat un cutremur de pământ, apărut la momentul potrivit, drept semn al graţiei divine.

Dacă împărăteasa plănuieşte să execute nişte creştini, strigau adepţii lui Barsoma, atunci „noi o vom arde pe împărătească şi pe toţi cei care-i stau alături". Barsoma i-a terorizat pe funcţionarii oficiali, obligându-i să depună mărturie că victimele iudee nu aveau nicio rană pe trup – deci muriseră de moarte bună. În oraş domnea anarhia. Evdochia nu prea avea de ales: a trebuit să cedeze. „Cinci sute de grupuri" de călugări paramilitari patrulau pe străzi, iar Barsoma a proclamat că „izbândise Crucea", un strigăt repetat prin tot oraşul ca „vuietul unui talaz", în timp ce adepţii săi îl ungeau cu parfumuri scumpe, iar ucigaşii erau eliberaţi.

În ciuda acestor violenţe, Evdochia a iubit şi a preţuit nespus Ierusalimul, ctitorind o seamă întreagă de noi biserici, şi s-a întors la Constantinopol încărcată cu relicve. Dar cumnata ei, Pulheria, punea la cale s-o distrugă.

Evdochia: împărăteasa Ierusalimului

Teodosie i-a trimis Evdochiei un măr frigian. Aceasta i l-a dat protejatului ei Paulinus, şeful cancelariei imperiale, care i l-a trimis apoi în dar împăratului. Profund jignit, Teodosie îi cere socoteală soţiei sale, care îl minte, susţinând că nu dăduse nimănui mărul primit, ci îl mâncase chiar ea. La care împăratul i-a arătat mărul. Această minciună nevinovată, menită să-i menajeze împăratului sentimentele, i-a strecurat însă acestuia în minte bănuiala că şuşotelile surorii lui erau adevărate: Evdochia avea o aventură cu Paulinus. Povestea e de domeniul legendei – merele simbolizează viaţa şi castitatea – dar, în amănuntele sale profund omeneşti, descrie tocmai genul de lanţ accidental al întâmplărilor care se pot sfârşi prost, în mediul sufocant al autocraţiilor încărcate de suspiciuni. Paulinus a fost executat în anul 440, dar cuplul imperial a găsit o soluţie prin care Evdochia să se poată retrage din capitală cu onoarea nepătată. Trei ani mai târziu, ea sosea la Ierusalim ca să cârmuiască de drept Palestina.

Chiar şi atunci, Pulheria tot nu s-a dat bătută, ci l-a trimis pe Saturnius, comite al gărzilor imperiale, ca să-i execute pe doi curteni de-ai împărătesei. Evdochia a pus repede să fie asasinat. După ce toate aceste intrigi imperiale îşi stinseseră ecourile, împărăteasa a fost lăsată în pace, să facă după cum îi era voia: a construit palate pentru ea însăşi şi pentru episcopul oraşului, precum şi un adăpost alături de Sfântul Mormânt, construcţii care au rezistat timp de secole. Ea a construit primele ziduri de la Titus, înconjurând Muntele Sionului şi Oraşul lui David – porţiuni din aceste ziduri pot fi văzute şi azi, în ambele locuri. Pilaştrii bisericii ei cu mai multe nivele, în jurul scăldătoarei Siloam, încă mai stau în picioare, în apa din acel loc.[101]

---

101 Evdochia a fost inspirată de Psalmul 51: „Fă bine, Doamne, întru bună voirea [eudocia în greacă] Ta, Sionului, şi să se zidească zidurile Ierusalimului”. (În Biblia ortodoxă, acest verset apare în Psalmul 50 – n.t.) Sfătuitorul ei a fost preacinstitul călugăr armean Eufemie, al cărui protejat, Sava, a fondat mai târziu obsedant de frumoasa mănăstire Marea Lavră Mar Saba, unde azi trăiesc douăzeci de călugări, în munţii Iudeei, nu departe de Ierusalim. Armenia din Caucaz a fost primul regat care a trecut la creştinism, în anul 301 (după legendara convertire a regelui Abgar din Edessa), urmat de regatul vecin Georgia (cunoscut ca Iberia) în 327. Evdochiei i s-a alăturat propriul protejat, Petru Georgianul, fiul regelui Iberiei, care a construit o mănăstire în afara zidurilor. Acesta a fost

Imperiul era acum tulburat de reaprinderea disputei hristologice. Dacă Iisus şi Tatăl erau „de aceeaşi fiinţă”, cum putea Hristos să combine firea divină cu cea umană? În anul 428, Nestorie, noul Patriarh al Constantinopolului, lipsit de tact, a accentuat latura umană a lui Iisus, precum şi natura lui dual㠄 susţinând că Fecioara Maria n-ar trebui să fie considerată Theotokos, Născătoare de Dumnezeu, ci numai Christotokos, Născătoare de Hristos. Inamicii săi, monofiziţii, afirmau sus şi tare că Hristos avea o singură natură, care era simultan umană şi divină. Adepţii dioprosopismului s-au luptat cu oponenţii lor monofiziţi, în palatele imperiale şi pe străduţele dosnice din Ierusalim şi Constantinopol, cu toată violenţa şi ura unor huligani hristologici. Toată lumea, a observat Grigorie de Nyssa, avea o părere: „Îi ceri omului restul de plată, el îţi dă o părere filosofică despre Născut sau Nenăscut; dacă întrebi de preţul unei pâini, el îţi răspunde «Tatăl este mai sus, iar Fiul este inferior»; sau dacă întrebi când este gata baia, răspunsul pe care-l primeşti e «Fiul a fost făcut din nimic»”.

După ce Teodosie a murit, cele două împărătese ale lui s-au înfruntat una pe cealaltă pe tema schismei hristologice. Pulheria, care pusese mâna pe putere la Constantinopol, le ţinea partea dioprosopiţilor, dar Evdochia, asemenea celor mai mulţi creştini răsăriteni, era monofizită. Pulheria n-a stat pe gânduri şi a excomunicat-o. Când Iuvenal, episcopul de Ierusalim, a susţinut-o pe Pulheria, monofiziţii din oraş şi-au mobilizat trupele de şoc formate din călugări, care l-au alungat pe episcop – situaţie pe care acesta a exploatat-o. Creştinismul era de multă vreme condus de cele patru mari episcopate metropolitane: Roma şi patriarhiile răsăritene. Dar episcopii Ierusalimului făcuseră dintotdeauna campanie pentru promovarea la rangul de patriarhi. Acum, Iuvenal a obţinut această promovare ca răsplată pentru loialitatea care aproape că-l costase viaţa. Până la urmă, în anul 451, la Conciliul din Calcedonia, Pulheria a forţat un compromis: prin unirea celor două naturi, Iisus era „perfect în dumnezeire şi perfect în omenesc”. Evdochia a fost de acord şi s-a împăcat cu Pulheria. Acest compromis durează până azi în biserica ortodoxă, în cea catolică şi în cea protestantă, dar a avut o hibă: monofiziţii şi nestorienii, din raţiuni diametral opuse, l-au respins şi s-au desprins pentru totdeauna de ortodoxie.[102]

începutul prezenţei caucaziene în Ierusalim, care rezistă până azi.

102 Nestorianismul a devenit popular în est prin Biserica Asiriană a Răsăritului, care i-a convertit pe unii membri ai familiei regale din Persia

Într-o perioadă în care Imperiul Roman de Apus era terorizat de Attila al hunilor şi se îndrepta spre prăbuşirea finală, Evdochia, ajunsă la bătrâneţe, scria poezie grecească şi îşi construia bazilica Sfântului Ştefan, azi dispărută, la nord de Poarta Damascului, unde în anul 460 a fost îngropată alături de moaştele primului martir.

16 – Amurgul Bizanţului: invazia persană 518–630

Iustinian şi împărăteasa actriţă: Ierusalimul bizantin

În anul 518, la vârsta de treizeci şi cinci de ani, Iustinian s-a trezit adevăratul cârmuitor al imperiului de la Răsărit, când unchiul său Iustin a fost aşezat pe tron. Bătrâiorul împărat nou desemnat era un ţăran analfabet din Tracia, dependent de agerul său nepot Petru, care şi-a luat numele de Iustinian.[103] La putere nu a venit singur:

Sasanidă, iar mai târziu, pe mulţi din familia lui Gingis Han. În acelaşi timp, creştinii răsăriteni monofiziţi, respingând Calcedonul, au format Biserica Coptă Egipteană, Biserica Ortodoxă Siriacă (numită şi iacobită, după iniţiatorul ei, Iacob Baradeus) şi Biserica Etiopiană. Aceasta din urmă a dezvoltat o legătură specială cu iudaismul – *Gloria regilor*, cartea considerată Biblia etiopiană, celebrează uniunea dintre regele Solomon şi regina din Saba, ca părinţi ai „Leului din Iudeea", regele Menelik, cel care a adus Chivotul Legii în Etiopia; din câte se spune, Chivotul s-ar afla acum undeva în Axum. Această legătură a dat naştere Casei lui Israel (Beta Israel) sau *falasha*, comunitatea evreilor negri etiopieni, a căror existenţă datează cel puţin din secolul al XIV-lea; în anul 1984, israelienii i-au luat din Etiopia şi i-au adus pe calea aerului în Israel.

103 Una din primele decizii luate de Iustinian în timpul domniei unchiului său a fost aceea de a distruge regatul arabo-evreiesc Yemen. În prima parte a secolului al V-lea, regii yemeniţi (Himyara) se convertiseră la iudaism. În anul 523, ca răspuns la ameninţările bizantine, regele evreu Iosif – Dhu Nuwas Zurah Yusuf – a masacrat creştini din Yemen şi a forţat principatele vecine să treacă la iudaism. Iustinian i-a ordonat regelui creştin Kaleb din Axum (Etiopia) să invadeze Yemenul. Regele Iosif a fost învins în 525 şi s-a sinucis, intrând călare în mare. Totuşi, au rămas mulţi evrei în Yemen şi iudaismul nu a dispărut din Arabia, multe din triburile sale fiind iudee în vremea lui Mahomed; evreii yemeniţi vor începe să se stabilească la Ierusalim în secolul al XIX-lea şi să emigreze în Israel după 1948. În 2010, nu mai rămăsese decât un sat de evrei în Yemen.

amanta lui, Theodora, era fiica dresorului de urşi din facţiunea Albaştrilor, profesioniştii curselor cu care de luptă, şi crescuse în această lume cu moravuri libertine a conducătorilor de care asudaţi, a băilor publice deocheate şi a luptelor sângeroase de urşi, care era hipodromul din Constantinopol. Făcându-şi debutul ca dansatoare în spectacole burleşti, când încă mai era o copilă, se spunea despre ea că avea talente gimnastice ieşite din comun, specialitatea ei fiind aceea de a-şi oferi toate cele trei orificii simultan clienţilor amatori de orgii. Pe scenă, numărul nimfomaniac pe care îl avea de interpretat consta în a se întinde pe spate, cu braţele şi picioarele desfăcute, lăsând câteva gâşte să-i ciugulească seminţe de ovăz din „potirul florii pasiunii". Detaliile sexuale au fost neîndoios exagerate de istoricul curţii bizantine, care probabil că detesta în taină obligaţia sicofantă a slujbei sale de zi cu zi. Oricare ar fi fost adevărul, vitalitatea ei i-a părut irezistibilă lui Iustinian, care a schimbat legea ca să se poată căsători cu ea. Deşi intrigile ei îi complicau viaţa lui Iustinian, Theodora a suplinit adesea voinţa care acestuia îi lipsea. Când Iustinian aproape că pierduse oraşul din mâini, în timpul revoltei Nika, şi se pregătea să fugă, ea a spus că preferă să moară în purpură împărătească, decât să trăiască fără purpură, şi i-a trimis pe generalii împăratului să-i masacreze pe rebeli.

Mulţumită portretelor realiste din Biserica San Vitale din Ravenna, ştim că Iustinian avea o faţă ascuţită, trăsături lipsite de atracţie şi ten roşcovan, pe când Theodora, delicată, palidă şi glacială, cu ochi scânteietori şi buzele ţuguiate, ne ţintuieşte cu o privire sfredelitoare, de sub şiragurile de perle care îi împodobesc capul şi pieptul. Cei doi au fost un duo politic suprem. Indiferent de originile lor, amândoi erau necruţători şi lipsiţi de haz în tot ceea ce privea imperiul şi religia.

Iustinian, ultimul împărat vorbitor de latină din Răsărit, credea cu tărie că misiunea lui în viaţă era să restaureze Imperiul Roman şi să unifice creştinătatea: cu puţin timp înainte ca el să se nască, ultimul împărat roman fusese alungat din oraş de o căpetenie de trib germanică. În mod paradoxal, acest lucru a întărit prestigiul episcopilor de Roma, care aveau să fie curând denumiţi papi, precum şi deosebirile dintre Apus şi Răsărit. Iustinian a obţinut un succes uluitor în promovarea imperiului său creştin universal prin război, credinţă şi artă. El a recucerit Italia, nordul Africii şi sudul Spaniei, deşi s-a confruntat cu invazii repetate ale perşilor, care în câteva

rânduri mai că au cotropit Răsăritul. Cuplul imperial şi-a promovat împărăţia creştină drept „cea dintâi şi cea mai mare binecuvântare a întregii suflări omeneşti”, suprimând homosexuali, păgâni, eretici, samariteni şi evrei deopotrivă. Iustinian a retrogradat iudaismul de la statutul de religie admisă şi a interzis Pesahul dacă se întâmpla să cadă înaintea Paştelui creştin, a transformat sinagogile în biserici, i-a botezat cu forţa pe evrei şi a rechiziţionat istoria iudeilor: în anul 537, când Iustinian şi-a târnosit biserica Aghia Sophia („Sfânta Înţelepciune”), cu o cupolă care-ţi taie respiraţia, se spune că ar fi zis, meditativ: „Te-am întrecut, Solomoane”. Apoi s-a întors la Ierusalim ca să i-o ia înainte lui Solomon şi acolo.

În anul 543, Iustinian şi Theodora au început să construiască o bazilică, Biserica Sfânta Maria cea Nouă (Nea),[104] cu lungimea de aproape 50 de metri şi înălţimea de aproape 60 de metri, cu ziduri groase de cinci metri, cu spatele la Muntele Templului şi proiectată să copleşească în măreţie lăcaşul lui Solomon. Când Belizarie, generalul lui Iustinian, a cucerit Cartagina, capitala vandalilor, el a găsit acolo candelabrul luat drept pradă din Templu de Titus. După ce a fost prezentat la Constantinopol în cadrul Triumfului lui Belizarie, a fost trimis la Ierusalim, probabil pentru a împodobi Biserica Nea a lui Iustinian.

Oraşul Sfânt era rânduit după ritualurile creştinismului ortodox.[105]

---

104 Ani de-a rândul, acest complex arhitectonic imens a fost pierdut, dar fundaţiile sale, care se întind din Cartierul Evreiesc, de sub zidurile actuale, şi până în exteriorul Oraşului Vechi, au fost descoperite în cursul săpăturilor coordonate de arheologul Nahman Avigad, în 1973. Iustinian a construit o serie de bolţi de rezistenţă, de-a lungul pantei, pentru a-i susţine greutatea. Acolo s-a găsit această inscripţie: „Şi aceasta este lucrarea făcută prin mărinimia preaslăvitului nostru împărat Flavius Justinianus”.

105 În 1884, a fost descoperit un mozaic frumos colorat, pe pardoseala unei biserici bizantine din Madaba (în Iordania), inscripţionat „Sfântul Oraş al Ierusalimului”, fiind prima hartă care să indice configuraţia bizantină a Ierusalimului, cu cele şase porţi ale sale, cu bisericile şi cu Muntele Templului abia meritând să fie figurat. Şi totuşi, Muntele Templului nu era chiar pustiu. Arheologii n-au făcut nicicând săpături acolo, dar, în anul 1940, inginerii britanici care restaurau locurile sfinte ale Islamului au făcut câteva excavaţii superficiale şi au găsit urme bizantine. Optimiştii sperau că acestea ar putea fi fundaţiile Templului evreiesc (neconstruit) al împăratului Iulian. Dar s-ar putea să fie urmele unicului lăcaş de cult bizantin din acest loc – micuţa biserică a Aripii Templului, amintind de ispitirea lui Iisus de către Diavol.

Pelerinii intrau dinspre nord, prin poarta lui Hadrian, mergeau pe Cardo Maximus, artera pavată şi cu colonade, lată de 12 metri, de ajuns cât să treacă două vehicule grele, şi străjuită de prăvălii acoperite, care cobora spre Biserica Nea. Cei înstăriţi locuiau în case mari, cu etaj şi curte interioară, la sud şi sud-vest de Muntele Templului. „Fericiţi cei ce trăiesc în această casă”, stătea scris pe una dintre ele. Locuinţele, bisericile, ba chiar şi prăvăliile, erau glorios decorate cu mozaicuri: regii armeni au comandat, probabil, uimitorul mozaic cu şoimi, porumbiţe şi vulturi (dedicat „Memoriei şi mântuirii tuturor armenilor ale căror nume doar Dumnezeu le cunoaşte”). Mai misterios este expresivul mozaic semicreştin cu un Orfeu ghiduş care cântă la liră, descoperit la începutul secolului în partea de nord a Porţii Damascului. Bogătaşele bizantine purtau togi lungi, greceşti, tivite cu auriu, roşu şi verde, pantofi roşii, şiraguri de perle, coliere şi cercei. Un inel de aur a fost dezgropat la Ierusalim, împodobit cu miniatura în aur a Bisericii Sfântului Mormânt.

Oraşul era pregătit să găzduiască mii de pelerini: aristocraţii stăteau cu patriarhul; pelerinii săraci înnoptau în dormitoarele adăposturilor lui Iustinian, care aveau paturi pentru 3.000 de oameni; iar asceţii, în peşterile de pe colinele înconjurătoare, care erau adesea vechi morminte evreieşti. Când mureau, bogaţii erau îngropaţi în sarcofage, ale căror laturi erau decorate cu fresce şi dotate cu clopoţei, pentru ca morţii să-i poată ţine la distanţă pe demoni. Cadavrele săracilor erau împinse în anonimul mormânt comun al Ţarinei Sângelui. Ispitele care îl supăraseră pe Ieronim erau în continuare acolo: la hipodrom se ţineau curse cu care de luptă, în uralele zurbagiilor suporteri ai facţiunilor Albastră şi Verde. „Norocul Albaştrilor învinge!” proclamă o inscripţie găsită la Ierusalim. „Trăiască!”

Theodora a murit de cancer la puţin timp după terminarea Bisericii Nea, dar Iustinian i-a supravieţuit până în 565, depăşind opt decenii de viaţă şi având la activ aproape cinci decenii de domnie. El extinsese imperiul mai mult decât oricine altcineva, cu excepţia lui Augustus şi a lui Traian, dar, spre sfârşitul veacului, se întinsese peste măsură şi devenise vulnerabil. În anul 602, un general a acaparat tronul şi a încercat să-l păstreze asmuţind facţiunea Albaştrilor împotriva duşmanilor săi, susţinuţi de Verzi, şi ordonând convertirea cu forţa a evreilor. Albaştrii şi Verzii, dintotdeauna o combinaţie periculoasă între fanatici ai unui sport şi bătăuşi ai câte unei grupări politice, s-au luptat pentru Ierusalim: „Bărbaţi ticăloşi şi

răzbunători au împânzit oraşul cu fărădelegi şi omoruri". Verzii au învins, dar trupele bizantine au recucerit oraşul şi i-au zdrobit pe rebeli.

Toată această agitaţie a fost o ispită irezistibilă pentru şahul Persiei, Khosrau al II-lea. Pe vremea când era doar un băieţandru, fusese ajutat să-şi recapete tronul de către împăratul bizantin Mauriciu, dar, când acesta din urmă a fost asasinat, Khosrau a găsit pretextul ca să invadeze Imperiul de Răsărit, în speranţa că va distruge Constantinopolul odată pentru totdeauna. Ierusalimul era pe cale să intre într-un carusel al contrastelor, făcând ca, pe parcursul a doar douăzeci şi cinci de ani, să se afle sub domnia a patru religii diferite: creştină, zoroastriană, mozaică şi musulmană.

Şahul şi mistreţul regal: furia câinilor turbaţi

Perşii, având ca vârf de lance cei mai de seamă luptători din cavaleria lor grea, au cucerit Irakul roman, după care au năvălit în Siria. Evreii din Antiohia, atât de îndelung persecutaţi de bizantini, s-au răsculat, şi, când sclipitorul comandant persan care şi-a câştigat gloria sub numele Şahrbaz – Mistreţul Regal – a pornit în marş spre sud, 20.000 de evrei din Antiohia şi Tiberias i s-au alăturat pentru asedierea Ierusalimului. Dinăuntru, patriarhul Zaharia a încercat să negocieze cu atacatorii, dar strada era în stăpânirea bandelor de bătăuşi pasionaţi ai curselor, care s-au împotrivit. Cumva, perşii şi evreii au reuşit să pătrundă în oraş.

Ierusalimul şi practic întregul Răsărit roman erau acum în stăpânirea tânărului şahinşah persan, rege al regilor, Khosrau al II-lea, al cărui nou imperiu se întindea din Afganistan până la Mediterana. Acest şah era nepotul celui mai vestit dintre suveranii sassanizi, care trecuse prin foc Antiohia în timpul domniei lui Iustinian. Dar avusese parte de multă umilinţă în copilărie, ca pion neajutorat al unor familii nobiliare rivale, devenind ca adult un megaloman paranoid, care îşi impunea autoritatea prin ostentaţie: stindardul lui din piele de tigru avea aproape 40 de metri lungime şi peste 6 metri lăţime; ţinea sfat la curte aşezat pe Izvorul Regelui, un covor cu suprafaţa de 93 de metri pătraţi, ţesut cu aur şi brocart, care înfăţişa o imaginară grădină regală; în haremul său, *shabestan* – apartamentele subterane răcoroase în care locuiau femeile şahului –, vieţuiau 3.000 de concubine; şi se prea poate ca el să fi fost acela care a construit colosalul palat din capitala Ctesiphon (în apropiere

de Bagdadul de azi), cu cea mai mare sală de audienţe din lume. Călare pe calul său negru, Miez-de-Noapte, veşmintele îi erau ţesute cu aur şi împodobite cu pietre preţioase, iar armura poleită cu aur.

Şahul, printre ai cărui supuşi poligloţi se numărau mulţi evrei şi creştini, era zoroastrian, dar luase de soţie o foarte frumoasă creştină nestoriană, Şirin, pe care o câştigase, conform legendei, trimiţându-l pe rivalul său să îndeplinească imposibila sarcină de a ciopli o scară cu trepte în Munţii Behustan.

Odată cucerit Ierusalimul, generalul şahului, Mistreţul Regal, a pornit mai departe spre Egipt, dar nici nu plecase bine când locuitorii Ierusalimului s-au răsculat împotriva perşilor şi a evreilor. Mistreţul Regal a galopat înapoi şi a asediat Ierusalimul timp de douăzeci de zile, distrugând bisericile de pe Muntele Măslinilor şi din Ghetsimani. Perşii şi evreii au săpat un tunel pe sub zidul nord-estic, dintotdeauna cel mai vulnerabil loc, şi, în cea de a douăzeci şi una zi, în mai 614, au năvălit în Ierusalim, atacându-l „cu furie dezlănţuită, ca nişte fiare sălbatice scoase din minţi”, conform unui martor ocular, călugărul Strategos. „Oamenii s-au ascuns în biserici, şi acolo i-au nimicit, revărsându-şi ura întreagă asupra lor, scrâşnind din dinţi şi măcelărindu-i pe toţi de-a valma, ca nişte câini turbaţi.”

În trei zile, mii de creştini au fost masacraţi. Patriarhul şi 37.000 de creştini au fost deportaţi în Persia. Atunci când supravieţuitorii, stând pe Muntele Măslinilor, „şi-au aruncat privirile asupra Ierusalimului, o pălălaie ca de cuptor s-a ridicat până la nori, şi ei au căzut în genunchi, suspinând şi jelindu-se”, punându-şi cenuşă în cap, căci văzuseră cum Biserica Sfântului Mormânt, Biserica Nea, Maica Tuturor Bisericilor de pe Muntele Sionului şi catedrala armenească a sfinţilor Iacobi se mistuie în flăcări. Relicvele creştine – lancea, buretele şi Sfânta Cruce – i-au fost trimise lui Khosrau, care i le-a dat reginei sale, Şirin. Ea le-a pus la păstrare în biserica ei din Ctesiphon.

Astfel, la 600 de ani după ce Titus distrusese Templul, Mistreţul Regal le-a dat evreilor Ierusalimul.

Neemia al II-lea: teroarea iudee

După secole de represiune, evreii, conduşi de un personaj neclar, pe nume Neemia, ardeau de nerăbdare să se răzbune pe creştinii care, cu doar câteva săptămâni în urmă, îi persecutaseră. Perşii au închis mii de prizonieri mai puţin valoroşi în încăpătorul rezervor

pentru apă de la Mamilla, unde, conform unor surse creştine, li s-a oferit aceeaşi posibilitate de alegere pe care o primiseră şi evreii recent: convertirea sau moartea. Unii călugări au trecut la iudaism; alţii au fost martirizaţi.[106] E posibil ca evreii exaltaţi să fi început să consacre din nou Muntele Templului, căci acum „făceau sacrificii" şi fervoarea mesianică vibra prin întreaga lume iudee, inspirând entuziasmul din Cartea lui Zorobabel.

Şahul persan cucerise Egiptul, Siria, Irakul şi toată Asia Mică până la Constantinopol. Numai cetatea Tirului continua să reziste în faţa perşilor, care l-au trimis pe comandantul evreu Neemia s-o captureze. Armata iudee n-a reuşit să îndeplinească această misiune şi a dat bir cu fugiţii, dar perşii înţeleseseră deja, cu siguranţă, că mult mai numeroşii creştini le puteau fi mai utili. În anul 617, după trei ani de administraţie iudaică, Mistreţul Regal i-a expulzat pe evrei din Ierusalim. Neemia a opus rezistenţă, dar a fost înfrânt şi executat la Emmaus, lângă Ierusalim.

Oraşul le-a fost înapoiat creştinilor. Încă o dată, a fost rândul evreilor să sufere. Ei au părăsit oraşul printr-o poartă din est, la fel ca şi creştinii înaintea lor, mergând spre Ierihon. Creştinii au găsit Oraşul Sfânt devastat: Modest, preotul care îi ţinea locul patriarhului în absenţa acestuia, a pornit plin de avânt să restaureze ruinele Sfântului Mormânt, dar oraşul nu şi-a mai recăpătat nicicând splendoarea de pe vremea lui Constantin şi a lui Iustinian.

De trei ori, de la Titus încoace, apucaseră evreii momente de rugăciune neîngrădită printre mormanele de pietre ale Templului – probabil sub bar Kohva, cu siguranţă sub Iulian şi Khosrau –, dar timp de 1.350 de ani nu vor mai putea exercita controlul asupra Templului. În ce-i priveşte pe triumfătorii perşi, ei se confruntau acum cu un tânăr şi dinamic împărat bizantin, care părea să merite numele de Hercule.

Heraclie: primul cruciat

Blond şi înalt, avea înfăţişarea potrivită pentru rolul de mântuitor

106 Relatări creştine susţin în mod exagerat că evreii au ucis între 10.000 şi 90.000 de creştini, îngropaţi apoi de Toma Groparul. Legenda creştină afirmă că victimele au fost îngropate în cimitirul de la Mamilla cunoscut ca Peştera Leului, botezat astfel pentru că supravieţuitorii s-au ascuns în peşteră până ce au fost salvaţi de un leu. Evreii susţin că leul a salvat de fapt evrei, victime ale unui masacru creştin.

împărătesc. Fiu al guvernatorului Africii şi descendent al unor străbuni armeni, Heraclie venise la putere în anul 610, când mare parte din Răsărit era deja în mâinile perşilor şi părea că mai rău de-atât nu se poate – dar uite că s-a putut. Când Heraclie a contraatacat, a fost înfrânt de Mistreţul Regal, care apoi a cucerit Siria şi Egiptul, înainte de a ataca însuşi Constantinopolul. Heraclie a cerut o pace umilitoare, dar care îi lăsa timp să reclădească forţa bizantină şi să-şi plănuiască răzbunarea.

În lunea Paştelui din anul 622, Heraclie a urcat o armată pe corăbii şi a pornit spre Caucaz, dar nu prin Marea Neagră (aşa cum era de aşteptat), ci ocolind coasta ioniană a Mediteranei spre Golful Issus, unde a debarcat şi l-a învins pe Mistreţul Regal. Chiar în timp ce perşii ameninţau Constantinopolul, Heraclie aducea războiul la ei acasă. În anul următor, el a repetat şiretlicul, mărşăluind prin Armenia şi Azerbaidjan către palatul din Ganzak al lui Khosrau. Şahul s-a retras. Heraclie a iernat în Armenia, după care, în anul 625, într-o manifestare herculeană de virtuozitate militară, a împiedicat unirea a trei armate persane, biruindu-le pe rând.

În acest război al mizelor nebuneşti şi al ambiţiei mondiale, şahul a răsturnat încă o dată situaţia, trimiţând un general să ocupe Irakul, iar pe Mistreţ să facă joncţiunea cu avarii, un popor migrator jefuitor, şi să ia Constantinopolul. Şahul, autointitulându-se „Cel mai nobil dintre zei, Regele Regilor şi Stăpânul întregii Lumi”, i-a scris lui Heraclie: „Spui că tu crezi în Dumnezeu, dar atunci de ce El nu mi-a luat din mâini Cezareea şi Ierusalimul şi Alexandria? Nu puteam eu să nimicesc şi Constantinopolul? Nu v-am nimicit eu pe voi, grecii?”. Heraclie a trimis o armată care să lupte în Irak, o alta să apere capitala, iar el însuşi a angajat 40.000 de călăreţi dintr-un neam migrator turcic, kazarii, cu care să formeze o a treia armată.

Constantinopolul era asediat de perşi şi avari, de fiecare parte a Bosforului, dar şahul îl invidia pe Mistreţul Regal. Aroganţa peste orice închipuire a Stăpânului întregii Lumi şi actele sale de cruzime ingenioasă începuseră deja să-i îndepărteze pe propriii săi curteni. Şahul i-a trimis adjunctului Mistreţului Regal o scrisoare prin care îi ordona să-şi ucidă generalul şi să preia comanda. Heraclie a interceptat-o. Invitându-l pe Mistreţ la o întâlnire, el i-a arătat scrisoarea; împreună, au încheiat o alianţă secretă. Constantinopolul era salvat.

Mistreţul Regal s-a retras la Alexandria, să domnească peste Siria, Palestina şi Egipt. Heraclie şi-a îmbarcat armata spre Caucaz, prin

Marea Neagră, şi a invadat Persia cu călăreţii săi. Prin manevre iscusite, a păcălit forţele persane, a provocat la duel şi a ucis trei campioni persani, după care le-a învins grosul armatei, oprindu-se în imediata apropiere a capitalei şahului. Intransigenţa fantasmagorică a fost cea care l-a pierdut pe Khosrau. El a fost arestat şi aruncat în temniţă, în Casa întunericului, unde a fost forţat să asiste la măcelărirea fiului său favorit, înainte de-a fi el însuşi torturat până la moarte. Perşii au acceptat să se revină la starea de lucruri iniţială – *status quo ante bellum*. Mistreţul Regal a fost de acord să o ia în căsătorie pe nepoata lui Heraclie şi a dezvăluit ascunzătoarea Sfintei Cruci. După intrigi întortocheate, Mistreţul Regal a pus mâna pe tronul persan – dar a fost curând asasinat.

În anul 629, Heraclie a plecat de la Constantinopol împreună cu soţia sa (care-i era şi nepoată), pentru a readuce Sfânta Cruce la Ierusalim. El i-a iertat pe evreii din Tiberias, unde a stat în casele unui evreu bogat, Beniamin, care l-a însoţit la Ierusalim şi, pe drum, s-a convertit la creştinism. Evreilor li s-a promis că nu va fi nicio răzbunare şi că puteau trăi în Ierusalim.

Pe 21 martie 630, Heraclie, ajuns la vârsta de şaizeci de ani, obosit şi încărunţit, se apropia călare de Poarta de Aur, pe care o construise pentru această ocazie specială. Poarta, de o splendidă eleganţă, a devenit, pentru toate cele trei religii avraamice, locul cu cea mai puternică aură mistică a Ierusalimului, prin care va sosi Messia în Ziua Judecăţii.[107] Acolo, împăratul a descălecat, ca să ducă în Ierusalim Sfânta Cruce. Se spune că, atunci când Heraclie a încercat să intre îmbrăcat în veşmintele sale bizantine, poarta a devenit un perete orb, dar, când el şi-a plecat capul, smerit, poarta s-a deschis în faţa procesiunii imperiale. Covoare cu ierburi aromate erau aşternute pe jos, pentru ca Heraclie să poarte Sfânta Cruce spre Sfântul Mormânt, curăţat şi pus în bună rânduială de patriarhul Modest. Catastrofa care căzuse peste imperiu şi peste întoarcerea împăratului s-a rejucat într-o nouă variantă a veşnic schimbătoarei

---

107 Poarta de Aur, practic formată din două porţi, este aliniată foarte precis cu Sfântul Mormânt, locul în care Heraclie a dus Crucea. Încărcătura de simbolism este şi mai mare, aşa cum am văzut deja, deoarece bizantinii credeau, în mod eronat, că era locul Porţii Frumoase, pe unde Iisus a intrat în Duminica Floriilor şi unde apostolii au înfăptuit o minune după moartea lui. Totuşi, unii cărturari sunt de părere că poarta a fost de fapt construită în timpul califilor omeiazi. La puţin timp, Poarta de Aur a căpătat o semnificaţie mistică şi pentru evrei, care o numeau Poarta Milostivirii.

viziuni asupra Apocalipsei, în care un mesianic Ultim împărat îi va zdrobi pe duşmanii creştinătăţii şi apoi îi va preda puterea lui Iisus, ce va domni până în Ziua Judecăţii.

Creştinii au cerut răzbunare pe evrei, dar Heraclie a refuzat, până când călugării au luat asupra lor păcatul încălcării jurământului făcut de împărat evreilor, drept post de ispăşire. Apoi, Heraclie i-a expulzat pe toţi evreii rămaşi; mulţi au fost masacraţi; ulterior, el a ordonat convertirea cu forţa a tuturor evreilor.

Mult departe spre sud, arabii observaseră nu atât victoria lui Heraclie, cât punctul lui slab. „Romanii au fost înfrânţi", declara Mahomed, conducătorul care tocmai unise triburile arabe, în ceea ce avea să devină textul sfânt al noii sale revelaţii, Coranul. Cât timp Heraclie se afla la Ierusalim, Mahomed a organizat un atac rapid pe Drumul Regelui, ca să testeze apărarea bizantină. Ceata de cercetaşi arabi a dat peste un detaşament bizantin – dar aveau să revină curând.

Heraclie nu avea de ce să fie prea alarmat: triburile arabe dezbinate jefuiau de secole prin Palestina. Bizantinii şi perşii le tocmiseră veşnic, şi unii, şi alţii, ca state-tampon între cele două imperii, iar Heraclie angajase escadroane numeroase de călăreţi arabi în armatele sale.

În anul următor, Mahomed a trimis alt mic detaşament care să atace teritoriul bizantin. Dar el era acum bătrân, iar existenţa lui spectaculoasă se apropia de sfârşit. Heraclie a părăsit Ierusalimul şi s-a îndreptat spre Constantinopol.

Nu părea să existe niciun motiv de teamă.

Partea a patra
ISLAMUL

Mărire Celui care l-a dus pe robul Său în timpul unei nopţi de la moscheea Al-Haram la moscheea al-Aqsa.
Coranul, 17.1

Apostolul lui Allah, însoţit de Gabriel, a fost dus la Ierusalim, unde i-a găsit pe Avraam şi pe Moise şi pe ceilalţi profeţi.
Ibn Ishaq, *Sirat Rasul Allah*

Un domnitor nu era socotit calif decât dacă avea sub stăpânire şi Moscheea Sfântă [de la Mecca], şi Moscheea din Ierusalim.
Sibani, *Fadail*

O zi la Ierusalim e ca o mie de zile, o lună ca o mie de luni şi un an ca o mie de ani. Să mori acolo e ca şi când ai muri în prima sferă cerească.
Kaab al-Ahbar, *Fadail*

Un păcat săvârşit [în Ierusalim] este egal cu o mie de păcate, iar o faptă bună, cu o mie de fapte bune.
Khalid bin Madan al-Kalai, *Fadail*

Allah, fie lăudat, a spus despre Ierusalim: Tu eşti Grădina Edenului pentru Mine, pământul Meu sfinţit, pe care l-am ales.
Kaab al-Ahbar, *Fadail*

O, Ierusalime, ţi-l voi trimite pe slujitorul meu Abd al-Malik ca să te clădească din nou şi să te împodobească!
Kaab al-Ahbar, *Fadail*

17 – Cucerirea arabă 630–660

Mahomed: Călătoria de peste Noapte

Tatăl lui Mahomed a murit înainte ca acesta să se nască, iar mama i-a murit când el nu avea decât şase ani. Dar a fost înfiat de unchiul său, care îl lua în călătoriile sale negustoreşti la Bosra, în Siria. Acolo, un călugăr i-a predat noţiuni despre creştinism şi Mahomed a studiat scripturile evreieşti şi creştine, ajungând să venereze Ierusalimul ca pe unul dintre cele mai nobile locuri sfinte. După vârsta de douăzeci de ani, o văduvă bogată, pe nume Khadija, mult mai în vârstă decât el, l-a angajat să se ocupe de negoţul ei cu caravane, după care l-a luat de bărbat. Cei doi au locuit la Mecca, unde se afla Kaaba cu stânca ei neagră – sanctuarul unui zeu păgân. Oraşul prospera de pe urma pelerinilor atraşi de acest cult şi a caravanelor de negustori. Mahomed făcea parte din tribul coreişiţilor, din care proveneau cei mai de seamă negustori şi administratori ai sanctuarului, dar clanul lui haşemit nu se număra printre cele mai puternice.

Mahomed, descris ca un bărbat arătos, cu părul şi barba cârlionţate, poseda atât o bună dispoziţie cuceritoare – se spunea că, atunci când strângea mâna cuiva, nu-i plăcea să fie el primul care să-şi retragă mâna –, cât şi o spiritualitate charismatică. Stârnea admiraţie prin integritatea şi inteligenţa de care dădea dovadă – cum aveau să spună mai târziu războinicii lui: „Era cel mai bun dintre noi” – şi era supranumit şi al-Amin, „cel în care se poate avea încredere”.

La fel ca şi cu Moise, cu David sau cu Iisus, ne-ar fi imposibil să facem supoziţii despre esenţa personală a succesului său, dar, la fel ca în cazul celor trei, a apărut într-un moment în care a fost nevoie de el. În Jahiliya, Perioada Ignoranţei, de dinaintea revelaţiei lui Mahomed, „nu era nimeni mai nevolnic decât noi”, scria mai târziu unul dintre soldaţii săi. „Religia noastră era să ne ucidem între noi şi să prădăm. Aveam printre noi unii care îşi îngropau fiicele de vii, ca să nu mănânce din mâncarea noastră. Apoi Dumnezeu ne-a trimis un om cu renume.”

În afara Meccăi era Peştera Hira, unde lui Mahomed îi plăcea să mediteze. În anul 610, conform tradiţiei, Arhanghelul Gabriel l-a vizitat acolo, cu prima lui revelaţie, din partea lui Dumnezeu Unul,

care îl alesese să-i fie Mesager şi Profet. Se spune că, atunci când Profetul primea revelaţiile Domnului, faţa i se înroşea, apoi amuţea şi trupul i se lăsa moale la pământ, cu sudoarea şiroindu-i pe tâmple; un zumzet continuu îl cotropea, însoţit de viziuni – după care începea să-şi recite poeticele revelaţii divine. Iniţial, îl îngrozeau aceste stări, dar Khadija credea în vocaţia lui şi el a început să predice.

În această aspră societate militară, unde toţi bărbaţii şi toţi băieţandrii purtau arme, tradiţia literară nu era una scrisă, ci consta într-o poezie orală plină de imaginaţie, care lăuda isprăvile nobililor războinici, ale amanţilor pasionaţi, ale vânătorilor neînfricaţi. Profetul avea să pună stăpânire pe această tradiţie poetică: cele 114 sure – capitole – ale sale au fost iniţial recitate şi abia apoi adunate laolaltă în cadrul Coranului, „Recitarea", un compendiu de poezie sublimă, sacră obscuritate, instrucţiuni clare şi contradicţii năucitoare.

Mahomed a fost un vizionar capabil să însufleţească mulţimile, care a predicat supunerea – Islamul – faţă de unul Dumnezeu, în schimbul mântuirii universale, dar şi valorile egalităţii şi dreptăţii, şi virtuţile existenţei pure, cu ritualuri uşor de învăţat şi reguli pentru viaţă şi moarte. Cine voia să se convertească era primit cu braţele deschise. Mahomed respecta Biblia şi îi privea pe David şi pe Solomon, pe Moise şi pe Iisus ca fiind profeţi, dar revelaţia lui trecea înaintea tuturor celor anterioare. Important pentru soarta Ierusalimului, Profetul punea accentul pe Apocalipsă, numită de el Judecata, Ziua din Urmă sau doar Ceasul, şi acest sentiment al iminenţei a inspirat dinamismul Islamului timpuriu. „Oamenii te întreabă despre Ceas. Spune: «Numai la Allah este ştiinţa despre el!» Şi de unde să ştii? S-ar putea ca Ceasul să fie aproape". Toate scripturile iudeo-creştine subliniază că Judecata nu poate avea loc decât la Ierusalim.

Într-o noapte, adepţii lui cred că, dormind lângă Kaaba, Mahomed a avut o Viziune. Arhanghelul Gabriel l-a trezit din somn şi au pornit amândoi într-o călătorie peste noapte, călare pe Burak, un bidiviu înaripat cu chip de om, către nenumitul sanctuar „cel mai îndepărtat" („al-Aqsa" în arabă). Acolo, Mahomed i-a întâlnit pe „părinţii" (Adam şi Avraam) şi pe „fraţii" săi Moise, Iosif şi Iisus, înainte de a urca treptele unei scări până la cer. Spre deosebire de Iisus, el s-a numit pe sine doar Trimisul sau Apostolul lui Dumnezeu, fără a pretinde că ar avea vreo putere supranaturală. Într-adevăr, Isra – Călătoria de peste Noapte – şi Miraj – Urcarea – au fost

singurele lui isprăvi miraculoase. Ierusalimul şi Templul nu apar nicăieri menţionate ca atare, dar musulmanii au ajuns că creadă că Sanctuarul Cel Mai Îndepărtat era Muntele Templului.

Când soţia şi unchiul i-au murit, Mahomed a devenit ţinta dezaprobării familiilor înstărite din Mecca, ale căror venituri erau legate de piatra Kaaba. Meccanii au încercat să-l ucidă. Dar la Mahomed au venit nişte oameni din Iathreb, un sat din nord, fondat de triburi iudee în apropierea unei oaze înconjurate de curmali, unde îşi aveau acum sălaşul şi mulţi meşteşugari şi ţărani păgâni. Ei i-au cerut să facă pace între clanurile lor rivale, care se răfuiau la nesfârşit. Mahomed şi cercul său de apropiaţi, convertiţi la noua credinţă, au pornit în pribegie, adică Hegira – Migraţie –, către Iathreb, care a devenit Madinat un-Nabi, adică oraşul Profetului – sau, pe scurt, Medina. Acolo el i-a reunit pe primii săi discipoli, Emigranţii, cu adepţii ulteriori, Ajutoarele, şi cu aliaţii evrei, în cadrul unei comunităţi nou formate, *umma*. Era anul 622, începutul calendarului islamic.

Mahomed avea un talent deosebit în a-i împăca pe oameni şi a îmbrăţişa idei noi. Fiind acum la Medina, cu clanurile ei iudee, el a creat prima moschee,[108] adoptând Templul din Ierusalim ca primă *qibla* – direcţia rugăciunii. El se ruga la apusul soarelui în ziua de vineri – Sabatul evreiesc –, postea în Ziua Căinţei, a interzis carnea de porc şi a practicat circumcizia. Unul Dumnezeu al lui Mahomed respingea Treimea creştină, dar alte ritualuri – cum ar fi prostrarea pe covoraşele de rugăciune – datorau mult mănăstirilor creştine; minaretele lui au fost probabil inspirate de coloanele stâlpnicilor; sărbătoarea de Ramadan semăna cu postul Paştelui. Şi totuşi, Islamul era singular prin el însuşi.

Mahomed a creat un mic stat cu legi proprii, dar s-a confruntat cu rezistenţa celor din Medina şi din Mecca, vechiul lui cămin. Noul său stat trebuia să se apere pe sine, dar şi să învingă: *jihad* – lupta – era atât în planul intern al stăpânirii de sine, cât şi în cel extern, al războiului sfânt de cucerire. Coranul promova nu numai nimicirea neloialilor, ci şi toleranţa – dacă aceştia se supuneau. Iată un aspect relevant, pentru că triburile iudee au opus rezistenţă revelaţiilor lui Mahomed şi controlului său. Ca urmare, el a schimbat *qibla* spre Mecca şi a respins calea evreiască: Dumnezeu distrusese Templul iudeu pentru că evreii păcătuiseră, deci „ei nu vor urma *qibla*

108 Cuvântul „moschee” derivă din cel arab masjid, devenit în engleză mosque, în spaniolă mezquita, iar în franceză mosquée.

voastră, Ierusalimul”.

După începerea luptei cu meccanii, Mahomed nu-şi putea permite ca Medina să-i fie neloială, aşa că i-a expulzat pe evrei şi a făcut o demonstraţie de forţă cu unul din clanurile evreieşti: cei 700 de bărbaţi ai clanului au fost decapitaţi, iar femeile şi copiii luaţi în sclavie. În anul 630, Mahomed a reuşit în sfârşit să cucerească Mecca, propagându-şi monoteismul în toată Arabia, prin convertire şi forţă. Adepţii lui Mahomed deveneau mereu mai militanţi, pe măsură ce se străduiau să trăiască virtuos, drept pregătire pentru Judecata de Apoi. Acum, după cucerirea Arabiei, s-au confruntat cu imperiile barbare din jur. Discipolii timpurii ai Profetului, Emigranţii, şi cei din Medina, Ajutoarele, au format anturajul acestuia – dar el i-a primit cu la fel de mult entuziasm pe foştii duşmani şi pe oportuniştii dibaci. În paralel, tradiţia musulmană îi povesteşte viaţa personală: a avut multe neveste – Aişa, fiica aliatului său, Abu Bakr, era favorita Profetului – şi numeroase concubine, inclusiv splendide evreice şi creştine; şi a avut copii, printre care fiica Fatima a fost cea mai importantă.

În anul 632, Mahomed a murit, la vârsta de vreo şaizeci şi doi de ani, şi i-a succedat socrul său, Abu Bakr, aclamat ca Amir Al-Muminin – Comandantul Drept-Credincioşilor,[109] Lumea mahomedană s-a clătinat după moartea Profetului, dar Abu Bakr a reuşit să pacifice Arabia. Apoi, el s-a întors spre imperiul bizantin şi spre cel persan, pe care musulmanii le considerau efemere, păcătoase şi corupte. Comandantul a trimis contingente de războinici călare pe cămile, să facă descinderi în Irak şi Palestina.

Khalid Ibn Walid: Sabla Islamului

Undeva în apropiere de Gaza „s-a purtat o bătălie între romani şi nomazii lui Mahomed”, scrie Toma Presbiterul, un creştin care, la 640, a fost primul istoric independent ce l-a menţionat pe Profet.[110]

---

109 Succesorii lui Mahomed au folosit titulatura de Comandant al Drept-Credincioşilor. Ulterior, şefii de stat erau cunoscuţi drept Khalifat Rasul Allah – Succesori ai Trimisului lui Dumnezeu – sau califi. Abu Bakr se poate să fi folosit acest titlu, dar nu există dovezi certe că ar mai fi fost folosit în următorii şaptezeci de ani, până la domnia lui Abd Al-Malik. Apoi a fost aplicat retrospectiv: primii patru conducători au ajuns să fie numiţi Califii Bine Îndrumaţi sau Ortodocşi.

110 Istoria timpurie a Islamului, inclusiv capitularea Ierusalimului, este

„Romanii au dat bir cu fugiţii”. Împăratul Heraclie, încă aflat în Siria, s-a pregătit să zdrobească aceste armate arabe, care, la rândul lor, i-au cerut întăriri lui Abu Bakr. Acesta a apelat la cel mai bun general al său, Khalid bin Walid, care prăduia Irakul. Călărind timp de şase zile prin deşertul fără apă, Khalid a ajuns exact la timp în Palestina.

Khalid era unul din aristocraţii meccani care luptaseră împotriva Profetului, dar, când în sfârşit s-a convertit, Profetul l-a primit cu braţele deschise pe acest comandant energic şi l-a supranumit Sabia Islamului. Khalid era unul dintre acei generali semeţi care acordă prea puţină atenţie ordinelor primite de la stăpânii lor politici. Succesiunea evenimentelor nu este clară, dar el şi-a unit forţele cu alte căpetenii arabe războinice, a preluat comanda şi apoi a înfrânt un detaşament bizantin la sud-vest de Ierusalim, înainte de a trece prin foc şi sabie Damascul. Departe în sud, la Mecca, Abu Bakr a murit şi i-a succedat Omar, unul dintre primii discipoli ai Profetului şi cel mai apropiat confident. Noul Comandant al Drept-Credincioşilor nu avea încredere în Khalid, a cărui bogăţie creştea, la fel ca şi aura de erou legendar, drept care l-a rechemat la Mecca: „Scoate-ţi din dos avuţia, Khalid”, i-a spus el.

Heraclie a trimis o armată care să-i oprească pe arabi. Omar a desemnat un nou comandant, pe Abu Ubayda, căruia Khalid i s-a alăturat ca subordonat. După luni de încăierări sporadice, arabii i-au atras în sfârşit pe bizantini să se înfrunte, printre cheile impenetrabile ale râului Yarmuk, aflate între Iordania de azi, Siria şi Golanul israelian. „Aceasta este una din bătăliile Domnului”, le-a spus Khalid oamenilor săi – şi, pe 20 august 636, Dumnezeu a dat o furtună de nisip, orbindu-i pe creştini, care au intrat în panică şi au luat-o la fugă în neorânduială peste falezele Yarmukului. Khalid le-a blocat retragerea, iar către finalul bătăliei creştinii erau atât de epuizaţi fizic, încât arabii i-au găsit zăcând pe jos în mantiile lor, numai buni de trecut prin sabie. Până şi fratele împăratului a fost ucis, iar Heraclie însuşi nu şi-a mai revenit niciodată după această înfrângere – una din înfruntările hotărâtoare ale istoriei, în care au fost pierdute Siria şi Palestina. Stăpânirea bizantină, slăbită de războiul persan, pare să se fi prăbuşit ca un castel din cărţi de joc, şi

---

una misterioasă şi contestată. Istoricii islamici preeminenţi au scris cu unul sau două secole mai târziu şi de la mare depărtare de Ierusalim sau Mecca: Ibn Ishaq, primul biograf al lui Mahomed, a scris la Bagdad şi a murit în anul 770; al-Tabari, al-Baladhuri şi al-Yakubi au trăit cu toţii în ultima parte a secolului al IX-lea, în Persia sau Irak.

nu e foarte clar dacă victoria arabă n-a constat cumva dintr-un şir de incursiuni triumfătoare. Indiferent cât de aprigă a fost în realitate cucerirea arabă, nu se poate contesta uluitoarea realizare a acestor minuscule trupe de arabi pe cămile, unele neavând mai mult de 1.000 de oameni, care zdrobiseră legiunile Romei Răsăritene. Dar Comandantul Drept-Credincioşilor nu s-a culcat pe lauri, ci a trimis altă armată spre miazănoapte, pentru a cuceri Persia, care a căzut şi ea în mâinile arabilor.

În Palestina, doar Ierusalimul rămăsese să reziste, sub conducerea patriarhului Sofronie, un intelectual grec care preamărea oraşul în poeziile sale: „Sioane, stea strălucitoare a Universului". Nu-i venea să creadă ce nenorocire căzuse pe capul creştinilor. Predicând în Biserica Sfântului Mormânt, el a înfierat păcatele creştinilor şi atrocităţile arabilor, pe care el îi numea în greacă *sarakenoi* – sarazini. „De unde vin aceste războaie împotriva noastră? De unde se înmulţesc năvălirile barbare? Scursura sarazinilor fără de Dumnezeu a capturat Betleemul. Sarazinii ni s-au sculat dimpotrivă într-un avânt de fiară, din pricina păcatelor noastre. Să ne întoarcem la calea cea dreaptă!"

Era prea târziu pentru pocăinţă. Arabii s-au năpustit din mai multe direcţii asupra oraşului pe care ei îl numeau Ilya (Aelia, denumirea romană). Primul dintre comandanţi care să asedieze Ierusalimul a fost Amr ibn al-As, cel mai bun general al lor după Khaled şi încă un aventurier de-o irepresibilă grandomanie din nobilimea meccană. Amr, la fel ca şi ceilalţi lideri arabi, cunoştea foarte bine zona: deţinea chiar o moşie în vecinătate şi vizitase Ierusalimul în tinereţea lui. Dar acum nu era vorba doar de un jaf.

„Ceasul s-a apropiat", spune Coranul. Fanatismul militant al primilor adepţi musulmani era aţâţat de credinţa lor fermă în Judecata de Apoi. Coranul nu menţionează explicit acest lucru, dar ei ştiau, de la profeţii iudeo-creştini, că trebuia să aibă loc în Ierusalim. Dacă urma să le sune în curând Ceasul, atunci aveau nevoie de Ierusalim.

Khaled şi ceilalţi generali i s-au alăturat lui Amr în jurul zidurilor, dar armatele arabe erau probabil prea puţin numeroase ca să ia oraşul cu asalt şi nici nu pare să fi avut loc cine ştie ce lupte. Sofronie pur şi simplu a refuzat să se predea, fără o garanţie de toleranţă din partea a însuşi Comandantului Drept-Credincioşilor. Soluţia propusă de Amr la această problemă a fost ca generalul Khaled să se dea drept Comandantul suprem, dar el a fost recunoscut

şi a trebuit să se trimită după Omar, la Mecca.

Comandantul a inspectat restul armatelor arabe la Jabiya, în Golan, şi acolo s-au întâlnit probabil reprezentanţii Ierusalimului, pentru a-şi negocia capitularea. Creştinii monofiziţi, majoritari în Palestina, îi urau pe bizantini şi se pare că primii credincioşi musulmani nu aveau nicio problemă să le îngăduie libertatea de cult semenilor lor monoteişti.[111] Urmând preceptele Coranului, Omar a oferit Ierusalimului un Acord de Supunere – *dhimma* –, care promitea creştinilor toleranţă religioasă în schimbul achitării unei taxe, *jizya*. Odată agreat acest lucru, Omar a pornit spre Ierusalim, un uriaş în veşminte peticite, călare pe un catâr şi cu un singur servitor.

Omar cel Drept: Templul redobândit

Când a zărit Ierusalimul de pe Muntele Scopus, Omar i-a cerut muezinului să dea chemarea la rugăciune. După ce s-a rugat, el a îmbrăcat veşmântul alb al pelerinului, s-a urcat pe o cămilă albă şi a plecat să-l întâlnească pe Sofronie. Ierarhii bizantini îl aşteptau pe cuceritor în robele lor scumpe, încărcate de giuvaere, contrastând cu simplitatea lui puritană. Omar, mătăhălosul Comandant al Drept-Credincioşilor, fost luptător în tinereţe, era un ascet implacabil, care purta peste tot după el un bici. Se spune că, atunci când Mahomed intra în vreo încăpere, femeile şi copiii continuau să râdă şi să flecărească, dar când îl vedeau pe Omar, amuţeau cu toţii. El a fost cel care a început să ordoneze textele Coranului şi cel care a creat calendarul musulman şi mare parte din legea islamică. El a impus femeilor reguli mult mai stricte decât Profetul însuşi. Când propriul său fiu s-a îmbătat, Omar a pus să i se aplice optzeci de lovituri de bici, din cauza cărora tânărul a şi murit.

Sofronie i-a prezentat lui Omar cheile Oraşului Sfânt. Când patriarhul l-a văzut pe Omar, cu hoardele lui soioase de arabi suiţi pe

---

111 Musulmanii din perioada timpurie se pare că îşi spuneau „drept-credincioşi” – cuvântul apare de 1.000 de ori în Coran, pe când „musulman” apare de vreo 75 de ori – şi, aşa cum vom vedea la Ierusalim, cu siguranţă nu le erau încă ostili semenilor lor monoteişti, creştini sau evrei. Profesorul Fred M. Donner, una dintre autorităţile recunoscute în domeniul Islamului timpuriu, duce şi mai departe ideea: „Nu avem niciun motiv să credem că aceşti drept-credincioşi s-ar fi considerat pe ei înşişi o confesiune religioasă nouă sau separată. Unii dintre primii drept-credincioşi erau creştini sau evrei”.

cămile şi pe cai, a mormăit în barbă că era „cea mai scârbavnică nenorocire”. Majoritatea arabilor proveneau din triburile ţinutului Hejaz sau din Yemen; călătorind cu minimum de încărcătură, se deplasau rapid, înveşmântaţi în mantii şi cu turbane pe cap şi hrănindu-se cu *ilhiz* (păr de cămilă pisat, amestecat cu sânge şi apoi copt în spuză). Nici că se putea mai mare deosebire faţă de cavaleria catafractă persană sau de cea bizantină, cu armurile lor grele – doar comandanţii purtau cămăşi de zale sau coifuri. Restul „călăreau pe căluţi păroşi şi îndesaţi, cu picioarele scurte, iar săbiile, deşi straşnic lustruite, şi le purtau în teci ponosite de pănură”. Aveau arcuri şi suliţe legate cu vână de cămilă şi scuturi din piele de vită, care semănau cu nişte „lipii mari şi groase, roşietice la culoare”. Paloşul, *sayf*, le era războinicilor arabi cea mai scumpă posesiune – îi dădeau nume şi îi închinau poeme.

Mândrindu-se cu grosolănia lor, ei purtau „patru şuviţe de păr” răsucite în sus, ca nişte „coarne de ţap”. Acolo unde dădeau peste covoare scumpe, le călcau în copitele cailor şi le tăiau bucăţi ca să-şi facă învelitori pentru suliţe, bucurându-se de prada obţinută – oameni şi obiecte – la fel ca orice alţi cuceritori. „Deodată, am simţit că este o formă de om ascunsă sub nişte cuverturi”, scria unul dintre ei. „Le-am rupt şi le-am tras la o parte, şi ce crezi că am găsit? O femeie ca o gazelă, strălucitoare ca soarele. Am luat-o, cu hainele ei cu tot, şi pe acestea din urmă le-am predat drept captură, dar am cerut ca fata să-mi fie lăsată mie. Mi-am făcut-o concubină.”[112] Trupele armate arabe nu aveau o tehnică superioară, dar erau mânate de fanatism.

Sofronie, spun sursele musulmane clasice, care datează de mult mai târziu, l-a însoţit pe comandantul sarazin la Sfântul Mormânt, sperând ca vizitatorul să admire sau chiar să adopte sanctitatea perfectă a creştinismului. Când muezinul lui Omar i-a chemat pe soldaţi la rugăciune, Sofronie l-a invitat pe comandant să se roage acolo, dar se spune că acesta a refuzat, atenţionându-l pe patriarh că acest lucru ar face din biserică un lăcaş de cult islamic. Omar ştia că Mahomed îi venerase pe David şi pe Solomon. „Du-mă la lăcaşul lui David”, i-a poruncit el lui Sofronie. El şi războinicii lui au pătruns pe Muntele Templului, probabil prin Poarta Profeţilor, de la sud, şi au văzut că era pângărită de „un morman de balegă pe care creştinii îl

112 Nu există nicio relatare contemporană despre căderea Ierusalimului, dar istoricii arabi descriu armatele care au invadat simultan şi Persia, iar textul de aici are la bază acele surse.

puseseră acolo ca să-i insulte pe evrei”.

Omar a cerut să-i fie arătată Sfânta Sfintelor. Un evreu convertit la Islam, Kaab al-Ahbar, supranumit Rabinul, a replicat că, în cazul în care Comandantul avea să păstreze „zidul” (probabil referindu-se la ultimele rămăşiţe irodiene, incluzând Zidul Plângerii), „eu îi voi dezvălui unde sunt ruinele Templului”. Kaab i-a arătat lui Omar piatra de temelie a Templului, stânca pe care arabii au numit-o Sakhra.

Cu ajutorul trupelor sale, Omar a pornit să cureţe dărâmăturile, pentru a-şi crea un loc de rugăciune. Kaab a sugerat ca acesta să fie la miazănoapte faţă de piatra Templului, „astfel încât să faci două *qibla*, cea a lui Moise şi cea a lui Mahomed”. „Tot spre evrei te trage inima”, se spune că i-ar fi zis Omar lui Kaab, aşezându-şi primul lăcaş de rugăciune la sud de stâncă, aproximativ acolo unde se ridică moscheea al-Aqsa astăzi, aşa încât să fie neîndoios cu faţa la Mecca. Omar respectase dorinţa lui Mahomed de a trece dincolo de creştinism, pentru a restaura şi a îngloba acest loc de străveche sfinţenie, pentru a-i face pe musulmani moştenitorii legitimi ai sfinţeniei evreieşti şi a-i depăşi pe creştini.

Istorisirile despre Omar şi Ierusalim datează dintr-o perioadă cu peste o sută de ani mai târziu faţă de evenimentele în cauză, când Islamul îşi formalizase ritualurile în moduri foarte diferite de cele ale creştinismului şi ale iudaismului. Şi totuşi, povestea lui Kaab şi cele ale altor evrei, care ulterior au dat naştere tradiţiei literare islamice *Israililyyat*, mare parte din ea fiind despre măreţia Ierusalimului, dovedeşte că mulţi evrei şi, probabil, creştini s-au alăturat Islamului. Nu vom şti niciodată cu exactitate ce s-a întâmplat în acele decenii de început, dar aranjamentele laxe din Ierusalim şi din alte părţi sugerează că se prea poate să fi existat un grad surprinzător de amestec şi comuniune între Popoarele Cărţii.[113]

---

113 Evreii şi majoritatea creştinilor n-ar fi avut nicio problemă cu variantele iniţiale ale declaraţiei de credinţă musulmane – *shahada* –, care spunea „Nu există alt Dumnezeu decât Dumnezeu”, căci se prea poate ca abia din anul 685 musulmanii să fi adăugat „Mahomed este trimisul lui Dumnezeu”. Denumirile evreieşti şi cele musulmane pentru Ierusalim se suprapun: Mahomed numea Palestina „Ţara Sfântă”, în tradiţia iudeo-creştină. Evreii numeau Templul *Beyt Ha-Miqdash* (Casa Sfântă), denumire pe care musulmanii au adaptat-o: ei i-au spus oraşului însuşi *Bayt Al-Maqdis*. Evreii numeau Muntele Templului *Har Ha-Beyt* (Muntele Casei Sfinte); musulmanii i-au spus iniţial *Masjid Bayt Al-Maqdis*, Moscheea Casei Sfinte, iar mai târziu, şi *Haram Al-Sharif*, Nobilul Lăcaş. În final, musulmanii

Cuceritorii musulmani au fost iniţial bucuroşi să împartă lăcaşurile sfinte cu creştinii. La Damasc, ei au folosit în comun Biserica Sf. Ioan timp de mulţi ani, iar Moscheea Omeiadă de acolo continuă să adăpostească mormântul Sfântului Ioan Botezătorul. La Ierusalim, există de asemenea relatări despre faptul că împărţeau în comun biserici. În fapt, Biserica Cathisma din exteriorul oraşului era dotată cu o firidă de rugăciune musulmană. Contrar legendei lui Omar, se pare că primii musulmani s-au rugat la început în Biserica Sfântului Mormânt sau lângă ea, înainte de-a se putea face aranjamentele necesare pe Muntele Templului.

Evreii i-au primit şi ei cu bucurie pe arabi, după veacurile de represiune bizantină. Se spune că, în armatele musulmane, luptau şi evrei, precum şi creştini. E de înţeles că interesul arătat de Omar pentru Muntele Templului a stârnit multă emoţie plină de speranţă în rândul evreilor – Comandantul Drept-Credincioşilor nu doar că i-a poftit pe evrei să aibă grijă de Muntele Templului, ci chiar i-a lăsat să se roage acolo cu musulmanii. Un episcop armean bine informat, Sebeos, care a scris cu treizeci de ani mai târziu, susţine că „evreii plănuiau să construiască Templul lui Solomon şi, găsind locul în care era Sfânta Sfintelor, ei l-au construit fără un piedestal” – şi adaugă că primul guvernator al Ierusalimului numit de Omar era evreu. Cert este că Omar l-a invitat pe Gaon-ul (liderul) comunităţii evreieşti din Tiberias, alături de şaptezeci de familii de evrei, să se întoarcă în Ierusalim, iar ei s-au stabilit în zona de la sud de Muntele Templului.[114]

Ierusalimul era încă sărăcit şi bântuit de molime, după distrugerile persane, şi a rămas majoritar creştin timp de mulţi ani. Omar a adus

---

aveau şaptesprezece denumiri pentru Ierusalim; evreii revendicau şaptezeci, dar şi unii, şi alţii erau de părere că „mulţimea numelor este un semn de măreţie”.

114 Textul clasic al Acordului sau Pactului lui Omar cu creştinii afirmă că Omar a fost de acord să-i proscrie pe evrei din Ierusalim. Ceea ce este un caz de confundare a dorinţelor cu realitatea, din partea creştinilor, sau o falsificare ulterioară, pentru că ştim că Omar i-a primit de bunăvoie pe evrei înapoi la Ierusalim, că el şi primii califi au permis evreilor să se roage pe Muntele Templului şi că evreii nu au mai plecat, din nou, câtă vreme Islamul a rămas tare pe poziţie. Armenii reprezentau deja o comunitate numeroasă la Ierusalim, cu propriul episcop (ulterior patriarh). Ei şi-au creat relaţii strânse cu musulmanii, primind propriul Acord. În următorul mileniu şi jumătate, creştinii şi evreii au fost *dhimmi*, nemusulmani supuşi, toleraţi dar inferiori, câteodată lăsaţi în pace, câteodată persecutaţi cu răutate.

şi arabi care să se stabilească aici, în special coreişiţi cu gusturi mai rafinate, cărora le plăceau Palestina şi Siria, numite de ei Bilad Al-Shams. Unii dintre discipolii cei mai apropiaţi ai Profetului, cunoscuţi drept Tovarăşi, au venit la Ierusalim şi au fost înmormântaţi în primul cimitir musulman, imediat în afara Porţii de Aur, gata pentru Ziua Judecăţii. Două din faimoasele Familii ale Ierusalimului, care joacă un rol atât de important în această poveste, chiar până în secolul XXI, îi au ca strămoşi pe aceşti nobili arabi din vechime.[115]

La Ierusalim, Omar a fost însoţit nu doar de generalii săi, Khalid şi Amr, ci şi de un tânăr foarte capabil, dar mare iubitor de plăceri – la polul opus faţă de Comandantul mânuitor de bici! Moawia ibn Abi Sufyan era unul din fiii lui Abu Sufyan, aristocratul meccan care condusese opoziţia faţă de Mahomed. Mama lui Moawia a mâncat din ficatul lui Hamza, unchiul Profetului, după bătălia de la Uhud. Când Mecca a capitulat în faţa Islamului, Mahomed l-a numit pe Moawia secretarul său personal şi s-a căsătorit cu sora lui. După moartea lui Mahomed, Omar l-a desemnat pe Moawia guvernatorul Siriei. Comandantul i-a făcut un compliment exagerat: Moawia, a spus el, este „Cezarul arabilor”.

18 – Omeiazii: restaurarea Templului 660–750

Moawia: Cezarul arab

Moawia a condus Ierusalimul timp de patruzeci de ani, mai întâi ca guvernator al Siriei, apoi ca monarh al vastului imperiu arab, care se extindea spre est şi spre vest cu o repeziciune uluitoare. Dar în toiul acestei suite de succese, un război civil pentru succesiune aproape

115 Omar a poruncit scoaterea din funcţie a lui Khalid, învingătorul de la Yarmuk, după ce i-a ajuns la urechi povestea unei orgii înecate în vin, petrecută la baia de abur, în care un poet ridicase în slăvi eroismul generalului. Khalid a murit de ciumă, deşi familia Khalizilor de azi pretinde că i-ar fi strămoş direct. Printre primii adepţi ai lui Mahomed s-a numărat şi o femeie pe nume Nusaybah, care şi-a pierdut doi fii şi un picior, luptând pentru Profet. Fratele lui Nusaybah, pe nume Ubadah Ibn Al-Samit, a sosit la Ierusalim cu Omar, despre care se spune că l-a numit judecător şi custode al Sfântului Mormânt şi al Stâncii. Descendenţii săi, familia Nusseibeh, continuă să fie şi azi custozi ai Sfântului Mormânt (vezi Epilogul).

că a distrus Islamul, creând o schismă care-l separă până-n ziua de azi.

În anul 644, Omar a fost asasinat, succedându-i Othman, un văr de-al lui Moawia. După mai mult de zece ani, Othman era detestat pentru nepotismul său. Când şi el a fost asasinat, primul văr al Profetului, Alinare era şi căsătorit cu fiica lui Mahomed, Fatima, a fost ales Comandant al Drept-Credincioşilor. Moawia i-a cerut lui Ali să-i pedepsească pe asasini – dar noul Comandant a refuzat. Moawia s-a temut că-şi va pierde domeniul din Siria. El a câştigat războiul civil care a urmat, Ali a fost ucis în Irak, şi acolo s-a sfârşit domnia ultimului dintre aşa-numiţii Califi Bine-Îndrumaţi.

În iulie 661, nobilii imperiului arab s-au reunit pe Muntele Templului, la Ierusalim, ca să-l proclame Comandant al Drept-Credincioşilor pe Moawia şi să-i jure fidelitate în modul tradiţional arab: *bayah*.[116] După aceea, noul Comandant a vizitat Sfântul Mormânt şi Mormântul Fecioarei Maria, dar nu în pelerinaj, ci ca să demonstreze continuitatea religiilor şi rolul său imperial de protector al locurilor sfinte. Cârmuirea lui se făcea de la Damasc, dar Moawia adora Ierusalimul, pe care l-a făcut cunoscut pe monedele sale ca „Iliya Filastin" – Aelia Palestina. Era tentat să facă acolo capitala şi, cel mai probabil, a petrecut adesea lungi perioade la Ierusalim, în unul din luxoasele palate pe care se prea poate să le fi construit în imediata vecinătate sudică a Templului. Moawia a împrumutat tradiţiile evreieşti despre Muntele Templului, proclamând că Ierusalimul era „locul de adunare şi de înviere în Ziua Judecăţii", adăugând: „Bucata de pământ dintre cei doi pereţi ai acestei moschei îi este mai dragă lui Dumnezeu decât tot restul Pământului".

Autorii creştini au preamărit domnia lui Moawia, socotindu-l pe acesta un cârmuitor drept, iubitor de pace şi tolerant; evreii l-au numit „iubitor al lui Israel". Armatele lui aveau soldaţi creştini; într-adevăr, el a cimentat alianţa cu triburile arabe creştine luând-o de nevastă pe Maysun, fiica şeicului lor, iar acesteia i s-a îngăduit să rămână creştină. Mai mult decât atât, el a condus statul prin Mansur ibn Sanjun (varianta arabă pentru Sergius), un înalt funcţionar creştin moştenit de la Heraclie. Moawia crescuse pe lângă evreii din Arabia, şi se spune că, atunci când primea vizita vreuneia din delegaţiile lor, îi întreba în primul rând dacă ştiau să pregătească deliciosul fel de mâncare *haris*, care îi plăcea atât de mult pe vremea

116 Era vorba de o strângere de mână, care semnifica un angajament de „livrare" a supunerii, cuvântul provenind din termenul *baa* – a vinde.

când era la el acasă. Moawia a adus şi mai mulţi evrei care să se stabilească la Ierusalim, permiţându-le să se roage acolo, pe locul Sfintei Sfintelor; urmele unei menore pe Muntele Templului, datând din secolul al VII-lea, ar putea fi o dovadă a acestui lucru.

Probabil că Moawia a fost adevăratul creator al Muntelui Templului, în varianta lui islamică de azi. El a construit, în fapt, prima moschee de acolo, netezind stânca vechii Fortăreţe Antonia, extinzând esplanada şi adăugând o structură hexagonală deschisă, numită Cupola Lanţului – nimeni nu ştie pentru ce a fost construită, dar, dat fiind că se află în chiar mijlocul Muntelui Templului, se poate să fie o celebrare a centrului pământului. Moawia, scrie un contemporan, „ciopleşte Muntele Moria şi îl netezeşte şi construieşte o moschee acolo, pe stânca sfântă". Când Arculf, un episcop din Galia, a vizitat Ierusalimul, el a văzut că „în locul în care stătea altădată Templul, acum se adună sarazinii la rugăciune într-un lăcaş de formă lunguiaţă, încropit din scânduri puse în picioare şi grinzi largi, peste nişte rămăşiţe ruinate, în care se spune că ar încăpea 3.000 de oameni". Greu s-ar fi putut numi moschee, chiar dacă identificabilă totuşi ca atare, dar probabil că se afla în locul în care este al-Aqsa astăzi.[117]

Moawia a personificat *hilm*, înţelepciunea şi răbdarea şeicului arab: „Nu ridic sabia mea, atunci când ajunge lovitura biciului, nici biciul, când ajunge vorba mea. Şi de nu mă leagă decât un fir de păr de semenii mei oameni, eu nu-l las să se rupă. Când ei trag prea tare, eu îl slăbesc dinspre mine, când ei îl slăbesc prea mult, eu trag". Iată ceea ce aproape că s-ar putea numi definiţia cârmuirii, iar Moawia, creatorul monarhiei arabe şi primul din dinastia Omeiazilor, este exemplul perfect, total neglijat, al modului în care puterea absolută nu trebuie neapărat să corupă complet. El şi-a extins împărăţia în partea estică a Persiei, în Asia Centrală şi în nordul Africii şi a ocupat Ciprul şi Rodosul, făcând din arabi o putere maritimă, cu noua lui flotă. În fiecare an, lansa un asalt contra Constantinopolului, iar o

---

117 Moscheea de azi conţine atât un *mihrab*, nişa de rugăciune cu faţa la Mecca, cât şi un *minbar*, amvonul cu trepte. Sala de rugăciune a lui Moawia avea *mihrab*-ul, dar probabil că nu încă şi un *minbar*, pentru că Islamul timpuriu era prea egalitar pentru a folosi un amvon. Totuşi, după istoricul Ibn Khaldun, regimul imperial al lui Moawia a schimbat lucrurile. Guvernatorul său egiptean, generalul Amr, a inventat *minbar*-ul în moscheea sa din Egipt, iar Moawia a început să-l folosească pentru predica de vineri, adăugându-i o împrejmuire zăbrelită, care să-l apere de asasini.

dată l-a asediat pe uscat şi pe mare timp de trei ani.

Şi totuşi, Moawia nu şi-a pierdut niciodată capacitatea de a face haz de sine însuşi – o calitate rară printre politicieni, şi cu atât mai puţin printre cuceritorii de noi teritorii. Ajungând să fie foarte gras (poate de aceea a şi devenit primul monarh arab care să se aşeze într-un tron, în loc să stea tolănit pe perne), l-a tachinat odată pe un alt mare demnitar obez:

— Mi-ar plăcea să am o sclavă cu picioare ca ale tale.

— Şi cu un dos ca al Măriei Tale, slăvite Comandant al Drept-Credincioşilor, nu s-a lăsat mai prejos bătrânul interlocutor.

— Bine zis, a început să râdă Moawia. Aşa-mi trebuie. Dacă porneşti ceva, trebuie să fii pregătit să suporţi consecinţele.

Nu şi-a pierdut niciodată mândria pentru legendarele sale performanţe sexuale, dar chiar şi aici suporta, până la un punct, să fie ironizat: într-o zi, se hârjonea cu o fată din Khorasan, când i-a fost adusă o alta, pe care a posedat-o fără multă vorbă. După ce fata cea nouă a plecat, el s-a întors spre cea din Khorasan, mândru de virilitatea lui leonină.

— Cum se spune „leu” în persană? a întrebat-o el.

— *Kaftar*, a răspuns ea.

— Sunt un *kaftar*, s-a fudulit el în faţa curtenilor lui, până când cineva l-a întrebat dacă ştie ce înseamnă *kaftar*.

— Nu înseamnă „leu”?

— Nicidecum! înseamnă hienă oloagă!

— Bună treabă, a chicotit Moawia. Fătuca aceea din Khorasan ştie cum să nu rămână datoare!

După moartea lui, la peste optzeci de ani, moştenitorul său Yazid, un depravat veşnic însoţit de o maimuţă care-i servea ca animal de companie, a fost proclamat Comandant, pe Muntele Templului, dar s-a confruntat curând cu două rebeliuni, în Arabia şi în Irak – începutul celui de-al doilea război civil al Islamului. Duşmanii îşi băteau joc de el: „Yazid beţivul, Yazid curvarul, Yazid al câinilor, Yazid al maimuţelor, Yazid regele cherchelelii”.

Strănepotul Profetului, Hussein, s-a răsculat ca să răzbune moartea tatălui său, Ali, dar a fost decapitat la Karbala, în Irak, martiriul lui dând naştere marii schisme a Islamului, cea dintre majoritatea sunnită şi şiiţi, „părtaşii lui Ali”[118]. În anul 683, însă,

---

118 Iranul rămâne o teocraţie şiită. Şiiţii sunt o majoritate în Irak şi o minoritate numeroasă în Liban. Hasan bin Ali, fratele lui Hussein, a rămas în afara vieţii politice, deşi se prea poate ca şi el să fi fost asasinat. Printre

Yazid a murit, de tânăr, moment în care armatele siriene l-au convocat pe Marwan, un vulpoi bătrân din acelaşi clan, să devină Comandantul. Când Marwan a murit, în aprilie 685, fiul său, Abd Al-Malik, a fost proclamat Comandant în Damasc şi la Ierusalim. Dar imperiul său era unul şubred: la Mecca, în Irak şi Persia controlul îl deţineau rebelii. Şi totuşi, nestemata cea mai preţioasă din coroana Islamului avea să-i fie dăruită acestuia de Abd Al-Malik.

Abd Al-Malik: Domul Stâncii

Abd Al-Malik nu prea avea răbdare cu prostănacii. Când un sicofant l-a linguşit, odată, el i-a retezat-o scurt: „Nu mă flata. Mă cunosc mai bine decât tine”. Conform imaginii de pe rarele sale monede, avea o figură severă, uscăţivă, şi un nas acvilin. Părul ondulat şi-l lăsa lung pe umeri şi purta robe de brocart, cu o sabie la brâu, dar criticii lui au afirmat, mai târziu, că avea ochii mari, sprâncenele îmbinate, buză de iepure şi o respiraţie atât de urât mirositoare, încât era poreclit „moartea muştelor”. Dar iată încă un amant regal căruia îi plăcea să mediteze asupra erotismului: „Cel care doreşte să-şi ia o sclavă pentru plăceri să aleagă o berberă; dacă vrea să facă un copil, să ia o persană; iar ca sclavă servitoare în casă, o bizantină”. Abd Al-Malik a crescut la o şcoală aspră. La vârsta de şaisprezece ani, conducea o armată contra bizantinilor; a fost martor la uciderea vărului său, Othman, Comandantul Drept-Credincioşilor; şi a devenit un monarh canonizat, căruia nu-i era frică niciodată să-şi murdărească propriile mâini. El a început prin a recuceri Irakul şi Iranul. Când a capturat un lider rebel, l-a torturat public, în faţa mulţimilor din Damasc: i-a pus la gât o zgardă din argint şi l-a plimbat de colo-colo ca pe un câine, după care „s-a urcat călare peste pieptul lui, l-a măcelărit şi i-a azvârlit căpăţâna susţinătorilor săi”.

Mecca rămânea deocamdată în afara puterii sale de control, dar avea în stăpânire Ierusalimul, pe care îl venera la fel de mult cum o făcuse şi Moawia. Abd Al-Malik îşi pusese în gând crearea unui imperiu islamic unit, după ieşirea dintr-un al doilea război civil,

---

descedenţii lui direcţi se numără dinastiile regale de azi din Maroc şi Iordania, respectiv alaouiţii şi haşemiţii. Cei 12 imami şiiţi, dinastia Fatimidă, Aga Khanii şi familia Husseini din Ierusalim îşi pot trasa cu toţii originile arborelui genealogic la Hussein. Descendenţii lor sunt adesea numiţi Nobilimea sau Ashraf (la singular Sherif; formula de adresare uzuală fiind *Sayyid*).

având drept centru Bilad Al-Shams – Siria-Palestina: plănuia un drum principal între Ierusalim şi Damasc.[119] Moawia se gândise să construiască peste Stâncă; acum, Abd Al-Malik şi-a dedicat toate veniturile sale din Egipt pe şapte ani de zile creării Domului Stâncii.

Planul era extrem de simplu: o cupolă cu diametrul de aproape douăzeci de metri, susţinută de un tambur circular, peste o structură de pereţi octogonali. Frumuseţea, forţa şi simplitatea Domului sunt egalate de misterul care îl înconjoară: nu ştim cu precizie de ce Abd Al-Malik l-a construit – n-a spus niciodată, în fapt, nu este o moschee, ci un lăcaş de cult. Forma lui octogonală aduce cu un *martyrium*, o capelă creştină – într-adevăr, cupola lăcaşului seamănă cu cea a Sfântului Mormânt şi cu cea a Sfintei Sofia din Constantinopol, dar coridoarele circulare destinate circumambulaţiei amintesc de Kaaba de la Mecca.

Stânca era locul paradisului lui Adam, al altarului lui Avraam şi tot acolo David şi Solomon au gândit templul, vizitat ulterior de Mahomed în Călătoria de peste Noapte. Abd Al-Malik reconstruia Templul evreiesc pentru adevărata revelaţie a lui Dumnezeu, Islamul.

Clădirea nu are o axă centrală, dar este încercuită de trei ori: mai întâi de zidurile exterioare, apoi de arcada octogonală şi, în final, chiar sub cupolă, scăldată în lumina soarelui, arcada din jurul Stâncii înseşi – un mod de a numi acest loc drept centrul lumii. Domul în sine era cerul, legătura cu Dumnezeu în arhitectura omului. Cupola aurită, decoraţiunile luxuriante şi marmura albă, lucioasă, demonstrau că acesta este noul Eden şi că acolo va avea loc Judecata de Apoi, când Abd Al-Malik şi dinastia sa omeiadă îi vor preda împărăţia lui Dumnezeu, în Ceasul Ultimelor Zile. Bogăţia de imagini – giuvaere, copaci, fructe, flori şi coroane – face din această clădire un lăcaş plin de căldură şi bucurie, chiar şi pentru ne-musulmani – imageria Domului combină senzualitatea Edenului cu maiestuozitatea lui David şi Solomon.

Mesajul Domului era, aşadar, şi unul imperial: dat fiind că nu recâştigase Mecca de la rebelii lui, îşi declara în faţa lumii islamice

---

119 În anul 1902, una dintre bornele de marcaj ale drumului lui Abd Al-Malik a fost găsită la est de Ierusalim, purtând o inscripţie care arată modul în care califul îşi definea puterea în raport cu Dumnezeu: „Nu există alt Dumnezeu decât singurul Dumnezeu. Mahomed este trimisul Domnului… Abd Al-Malik, Comandantul Drept-Credincioşilor şi supusul lui Dumnezeu, a poruncit aducerea în bună stare a acestui drum şi construirea acestei pietre de hotar. De la Ilya [Ierusalim] şi până aici sunt şapte mile…”.

grandoarea şi permanenţa propriei dinastii – şi, tot ce se poate, dacă n-ar fi luat înapoi Kaaba, probabil că ar fi făcut din acest loc noua lui Mecca. Domul aurit îi proiecta gloria de împărat islamic. Dar avea un auditoriu mai larg decât lumea Islamului: la fel cum Aghia Sofia din Constantinopol era menită să afirme superioritatea lui Iustinian în faţa lui Solomon, şi Abd Al-Malik îi depăşea acum pe Iustinian, precum şi pe Constantin cel Mare – o admonestare la adresa pretenţiei creştine că ar reprezenta noul Israel. Ironia este că mozaicurile ieşiseră probabil din mâinile unor meşteri bizantini, împrumutaţi Comandantului de către Iustinian al II-lea, în timpul unui rar interludiu de pace între imperii.

După terminarea lui, în 691–692, Ierusalimul nu a mai fost niciodată la fel: năucitoarea viziune a lui Abd Al-Malik a pus stăpânire, în numele Islamului, pe orizontul panoramic al Ierusalimului, prin construcţiile de pe munte, nebăgat în seamă de bizantinii care conduceau oraşul. Fizic, Domul domina Ierusalimul şi punea în umbră Biserica Sfântului Mormânt – şi acesta a fost şi scopul lui Abd Al-Malik, credeau mai târziu locuitorii Ierusalimului, cum ar fi scriitorul Al-Muqaddasi. Scopul a fost atins: de atunci încolo, şi până azi, în secolul XXI, musulmanii iau în derâdere Biserica Sfântului Mormânt, care în arabă se numeşte *Kayamah*, spunându-i *Kumamah* – Mormanul de Balegă. Domul completa şi, în acelaşi timp, biruia pretenţiile rivale, chiar dacă înrudite, ale evreilor şi creştinilor, aşa încât Abd Al-Malik le-a pus în faţă şi unora, şi celorlalţi noutatea superioară a Islamului. Împrejurul clădirii, el a înşiruit pe 244 de metri inscripţii care denunţă ideea divinităţii lui Iisus, cu o directeţe care face aluzie la legătura strânsă dintre cele două credinţe monoteiste: ele aveau multe în comun, dar nu şi Treimea. Inscripţiile sunt fascinante, pentru că ele ne permit să aruncăm o primă privire asupra textului Coranului, pe care Abd Al-Malik pusese să fie ordonat în forma sa finală.

Pentru imperiu, evreii contau mai puţin, dar erau mai importanţi din punct de vedere teologic. Domul era întreţinut de 300 de sclavi negri, cărora le dădeau ajutor douăzeci de evrei şi zece creştini. Evreii nu puteau să nu-şi facă speranţe, în privinţa Domului: oare nu era noul lor Templu? În continuare nu li se permitea să se roage acolo, iar Omeiazii au creat o versiune islamică a ritualurilor templiere de purificare, ungere şi înconjurare cu pasul a pietrei.[120]

120 „O, Popor al Cărţii, să nu treci dincolo de hotarele credinţei tale şi să nu rosteşti nimic alta despre Dumnezeu decât adevărul”, sună o inscripţie

Forţa Domului depăşeşte toate aceste lucruri: el se numără printre cele mai însemnate capodopere fără vârstă ale artei arhitectonice; strălucirea lui este focarul atenţiei pentru toate privirile, de oriunde te-ai uita din Ierusalim. Domul scânteiază ca un palat mistic, răsărind din spaţiul eteric şi senin al esplanadei, care a devenit pe loc o imensă moschee în aer liber, sanctificând întregul spaţiu din jur. Într-o clipită, Muntele Templului a devenit – şi continuă să fie – un loc menit relaxării şi recreerii. Adevărul este că Domul a creat un paradis terestru care combina tihna şi senzualitatea acestei lumi cu sanctitatea celei de apoi – şi în aceasta constă geniul lui. Chiar şi în primii săi ani de existenţă, nu era plăcere mai mare, scria Ibn Asakir, decât „să mănânci o banană la umbra Domului Stâncii". Stă alături de Templele lui Solomon şi Irod, în clasamentul celor mai reuşite edificii sacru-imperiale clădite vreodată, iar în secolul XXI a devenit un simbol suprem al turismului laic, altarul Islamului renăscut şi totemul naţionalismului palestinian – şi în ziua de azi continuă să definească Ierusalimul.

Curând după construirea Domului, armatele lui Abd Al-Malik au recapturat Mecca şi au reluat *jihadul*, pentru a extinde împărăţia Domnului împotriva bizantinilor. Abd Al-Malik a extins acest imperiu colosal spre vest, de-a latul nordului Africii, dar şi spre est, în Sind (Pakistanul de azi). În interiorul acestui uriaş teritoriu însă el trebuia să unifice Casa Islamului drept o unică religie musulmană, cu un anumit accent pe Mahomed – exprimat prin dubla *shahada* care apărea acum în multe inscripţii: „Nu este Dumnezeu afară de Allah şi Mahomed este trimisul Său". Vorbele Profetului – *hadith* – au fost

---

de pe Dom. „Adevăr spun vouă că Messia Iisus, Fiul Mariei, a fost numai un trimis al Domnului; iară voi să credeţi în Dumnezeu şi în trimişii săi şi să nu spuneţi «Treime»… Nu se cuvine ca Dumnezeu să-şi ia un fiu." Ceea ce pare să fie mai mult un atac la adresa doctrinei trinitare, decât a creştinismului ca întreg. În ce-i priveşte pe evrei, serviciul religios care avea loc de două ori pe săptămână acolo conţinea referinţe indubitabile la Templul iudeu: „În fiecare marţi şi joi, ei cer să li se aducă şofran şi pregătesc cu mosc, ambră şi lemn de santal parfumat cu apă de trandafiri. Pe urmă servitorii (care sunt evrei şi creştini) mănâncă şi intră în baie, ca să se purifice. Ei se duc la dulap şi ies cu veşminte noi, cu cingători şi panglici, roşii şi albastre. Apoi se duc la Piatră şi încep să facă ungerea". După cum scrie savantul Andreas Kaplony, acesta era „un ritual religios musulman, slujba din Templu aşa cum consideră musulmanii că s-ar cuveni să fie. Ca să nu mai lungim povestea: este Templul dinainte, reconstruit; Coranul este noua Tora; iar musulmanii sunt adevăratul poporal lui Israel".

adunate laolaltă şi ediţia completă a Coranului făcută de Abd Al-Malik a devenit sursa invincibilă de legitimitate şi sfinţenie. Ritualurile au devenit mai rigid definite; imaginile sculptate au fost interzise – el a încetat să mai bată monede pe care apărea imaginea sa. Abd Al-Malik îşi spunea acum Khalifat Allah, Locţiitor al lui Dumnezeu, şi de aici înainte cârmuitorii islamici au devenit califi. Versiunea oficială a celei mai vechi biografii a lui Mahomed şi cea a Cuceririi Musulmane îi excludeau pe creştini şi pe evrei din Islam. Administraţia a fost arabizată. Ca un fel de Constantin, Iosua şi Sfântul Pavel contopiţi la un loc, Abd Al-Malik credea într-un imperiu universal al unui singur monarh şi al unui singur Dumnezeu, şi el a fost cel care a avut grijă, mai mult decât oricine altcineva, ca evoluţia comunităţii lui Mahomed să ducă la Islamul din ziua de azi.

Walid: Apocalipsă şi lux

Ierusalimul avea un lăcaş de rugăciune în Dom, dar nu şi o moschee imperială, aşa că Abd Al-Malik şi fiul său, Walid, care i-a urmat la tron, au construit în continuare Moscheea Cea Mai Îndepărtată, al-Aqsa – moscheea Ierusalimului pentru rugăciunile obişnuite din ziua de vineri, la hotarul sudic al Muntelui Templului. Califii vedeau în Muntele Templului elementul central al Ierusalimului, exact ca Irod. Pentru prima oară din anul 70 e.n., ei au construit un nou pod de mari dimensiuni peste vale, pentru ca pelerinii să poată pătrunde pe Muntele Templului de la vest, peste Arcul lui Wilson, Poarta Lanţurilor din ziua de azi. Pentru a se putea intra dinspre sud, ei au construit Poarta Dublă, cu acoperiş în formă de cupolă, care se ridica la înălţimea Porţii de Aur, în eleganţă şi frumuseţe.[121]

Acesta a fost un moment plin de însufleţire la Ierusalim. În răstimpul a doar câţiva ani, califii transformaseră Muntele Templului

121 Ca întotdeauna la Ierusalim, constructorii au împrumutat câte ceva din alte părţi, astfel încât grinzile de lemn ale moscheii al-Aqsa au fost luate dintr-un lăcaş creştin, însemnate încă fiind în elină cu numele unui patriarh din secolul al VI-lea (aflate acum la Muzeul Rockefeller şi la Muzeul Haram). Poarta Dublă şi Poarta Triplă de la sud, la fel ca Poarta de Aur din est, toate închise azi, sunt cele mai frumoase din Ierusalim, clădite cu pietre din construcţiile anterioare, irodiene şi romane. Acolo se află zidul care conţine inscripţia răsturnată cu susul în jos, închinată împăratului Antoninus Pius, care a fost luată din statuia sa ecvestră de pe Muntele Templului.

într-un loc sfânt islamic, iar Ierusalimul într-un oraş imperial-omeiad, ceea ce a dezlănţuit din nou competiţia contagioasă pentru întâietate în materie de lăcaşuri de cult şi legende, care particularizează Ierusalimul până în ziua de azi. Creştinii preluaseră din miturile evreieşti, pe care le aşezau treptat în lăcaşul lor sfânt central, Mormântul. Dar acum, ridicarea Domului şi a moscheii al-Aqsa a revigorat vechile legende, readucându-le la viaţă: urma unei tălpi pe Stâncă, arătată altădată pelerinilor creştini drept urma piciorului lui Iisus, a devenit urma piciorului lui Mahomed. Omeiazii au acoperit Muntele Templului cu noi cupole, legate toate de tradiţiile biblice, de la Adam şi Avraam, via David şi Solomon, până la Iisus. Scenariul lor pentru judecata de Apoi avea loc pe Muntele Templului, atunci când Kaaba avea să vină la Ierusalim.[122] Şi nu numai Muntele Templului: musulmanii au ajuns să venereze orice lucru asociat cu David, deci acum priveau Citadela, pe care creştinii o numeau Turnul lui David, ca pe *mihrab*-ul lui David (nişa de rugăciune) – nu au fost ultimii care să confunde grandoarea lui Irod cu cea a lui David. Omeiazii nu construiau doar pentru Dumnezeu, ci şi pentru ei înşişi.

Aceşti califi erau mari amatori de plăceri şi oameni cultivaţi: perioada lor a fost apogeul imperiului arab – până şi Spania le aparţinea acum – şi, cu toate că Damascul le era capitala, petreceau mult timp la Ierusalim. Imediat la sud de Muntele Templului, Walid Întâiul şi fiul său au construit un complex de palate, neştiute până la aducerea lor la lumină spre sfârşitul anilor 1960: se înălţau pe trei sau patru nivele, în jurul unor curţi răcoroase, iar califii aveau chiar şi o intrare regală specială către al-Aqsa, printr-un pod la nivelul acoperişului. Rămăşiţele nu indică altceva decât mărimea palatelor,

122 „Fiecare suflet va gusta moartea şi voi veţi primi răsplata întreagă numai în Ziua învierii”, spune Coranul. Musulmanii au creat o geografie a Apocalipsei în jurul Ierusalimului. Forţele răului vor pieri la Poarta de Aur. Alesul – Mahdi – va muri atunci când i se va pune în faţă Chivotul Legii. La vederea Chivotului, evreii se vor converti la islamism. Kaaba de la Mecca va veni la Ierusalim cu toţi cei care au făcut vreodată pelerinajul la Mecca. Cerurile vor coborî pe Muntele Templului, cu Iadul în Valea Hinnom. Oamenii se vor aduna pe Câmpie – Al-Sahira – în faţa Porţii de Aur. Israfil, arhanghelul morţii (una din porţile Domului şi-a primit denumirea după el) va sufla în trâmbiţă, moment în care morţii (îndeosebi cei îngropaţi în apropiere de Poarta de Aur) vor învia şi vor trece prin poartă, adică portalul spre Sfârşitul Zilelor (cu micuţele sale porţi cupolate denumite Porţile Milostivirii sau ale Căinţei), pentru a fi judecaţi în Domul Lanţului, unde sunt atârnate balanţele dreptăţii.

dar supravieţuirea celor din deşert revelează cât de opulent trebuie să se fi trăit aici.

Cel mai luxos palat din deşert, *qasr*, se găseşte la Amra, în Iordania de azi, unde califii se destindeau în apartamente private şi săli de baie decorate cu mozaicuri pe jos şi picturi expresive, care înfăţişau scene de vânătoare, femei goale sau pe jumătate îmbrăcate, atleţi, cupidoni, satiri şi un urs care cânta la lăută. Walid Întâiul apare într-o frescă viu colorată, denumită „Cei Şase Regi", în care sunt arătaţi monarhii biruiţi de Omeiazi, cum ar fi cel al Constantinopolului şi cel al Chinei. Aceste picturi decadente, elenistice, par flagrant neislamice, dar se prea poate ca aceşti monarhi, exact ca irozii, să fi trăit cu totul altfel în particular decât în public. Walid Întâiul a pus capăt aranjamentului de partajare cu creştinii la Damasc, construind acolo glorioasa moschee omeiadă, iar limba oficială de guvernare s-a schimbat din greacă în arabă. Şi totuşi, Ierusalimul a rămas predominant creştin. Musulmanii şi creştinii se amestecau fără oprelişti: şi unii, şi alţii celebrau în septembrie hramul Sfântului Mormânt, sărbătoare ce atrăgea „o mare mulţime de oameni la Ierusalim", străzile fiind pline de „cămile şi cai, măgari şi boi". Pelerinii creştini, acum mai mulţi armeni şi georgieni decât greci, abia dacă băgau în seamă lăcaşurile musulmane, în timp ce evreii abia dacă îi pomeneau pe creştini. De acum încolo, vizitatorii erau în tot mai mare măsură pelerini lipsiţi de curiozitate şi neinteresaţi de nimic ce nu făcea parte din propria religie.

În anul 715, fratele lui Walid, Suleiman, a fost întronat pe Muntele Templului: „Nicicând nu se mai văzuse o asemenea bogăţie, ca aceea cu care a fost întâmpinat noul calif. Aşezat sub una din cupolele care ornamentează platforma, el a ţinut o întrunire", pe un ocean de covoare şi perne, cu sacii de bani alături, ca să-şi plătească soldaţii. Suleiman, care a lansat ultimul asalt arab la scară mare asupra Constantinopolului (şi aproape că l-a capturat), „şi-a pus în gând să trăiască la Ierusalim, având în plan să transforme oraşul în capitală imperială, adunând acolo o sumedenie de bogăţii şi o populaţie numeroasă". El a fondat oraşul Ramla, drept centru administrativ, dar a murit înainte de a se putea muta la Ierusalim.

Evreii, mulţi din Irak şi Iran, s-au stabilit în Oraşul Sfânt, trăind împreună la sud de Muntele Templului şi păstrând privilegiul de a se ruga pe Munte (şi de a-l întreţine). În jurul anului 720 însă, după aproape un secol în care avuseseră libertatea de a se ruga acolo,

noul calif, Omar al II-lea, care era, în mod neobişnuit pentru această dinastie decadentă, un pedant ascetic al ortodoxiei islamice, a interzis cultul evreiesc – iar această prohibiţie va dăinui pentru tot restul cârmuirii islamice. Evreii au început să se roage în jurul celor patru ziduri ale Muntelui Templului şi într-o sinagogă subterană numită Ha-Meara – Peştera – de lângă Poarta lui Warren, aproape dedesubtul Muntelui Templului lângă Sfânta Sfintelor.

În timp ce califii Omeiazi se desfătau cu dansatoarele în palatele lor elenistice, imperiul şi-a atins pentru prima oară propriile limite. Forţele islamice din Spania începuseră deja să încerce marea cu degetul în Franţa, dar în anul 732, un nobil franc, Carol, Majordom al Palatului pentru regii merovingieni, a înfrânt o armată invadatoare musulmană la Tours. Aclamat ca Macabeu, el a devenit Carol Martel – Ciocanul.

„Dinastiile", scrie istoricul arab Ibn Khaldun, „au o durată naturală de viaţă la fel ca oamenii", iar acum, decadenţii şi lumeştii Omeiazi ajunseseră la finalul existenţei lor. Într-un sat de pe malul răsăritean al Iordanului trăiau descendenţii lui Abbas, unchiul Profetului, de multă vreme opozanţi în secret ai cârmuirii hedoniste a Omeiazilor, care nu aveau absolut nicio legătură de rudenie cu Mahomed. „Blestemat fie neamul Omeiazilor", a declarat liderul lor, Abu Al-Abbas, „căci au pus lucrurile trecătoare înaintea celor veşnice; numai la crime le-a fost gândul; şi au avut femei interzise". Nemulţumirea s-a răspândit cu repeziciune. Până şi triburile sirienilor loiali s-au răsculat – până şi Ierusalimul. Ultimul calif a trebuit să atace violent oraşul şi să-i radă zidurile. Un cutremur de pământ a zguduit Ierusalimul, aducând stricăciuni moscheii al-Aqsa şi palatelor, de parcă Dumnezeu era mânios pe Omeiazi. Creştinii şi evreii au visat că era Apocalipsa. Dar acelaşi lucru şi-l doreau şi musulmanii, iar reala ameninţare la adresa Omeiazilor a venit de foarte departe din Răsărit.

În anul 748, în Khorasan, zona estică a Iranului şi Afganistanului de azi, un mistic charismatic pe nume Abu Muslim a cerut un Islam mai riguros, sub domnia unuia din descendenţii lui Mahomed. Noii musulmani din regiunile de graniţă s-au alăturat armatei lui puritane, complet înveşmântate în negru, mărşăluind sub stindarde negre, şi au salutat venirea imamului, precursor al lui Mahdi,[123] pentru

123 Un imam este liderul unei moschei sau comunităţi, dar, la şiiţi, imamii pot fi lideri spirituali, aleşi de Dumnezeu şi binecuvântaţi cu infailibilitate. Şiiţii duodecimani din Iran cred în primii doisprezece imami coborâţi din Ali,

mântuirea Islamului. Abu Muslim a condus aceste armate triumfătoare spre vest, dar nu se hotărâse încă dacă să susţină familia lui Ali sau familia lui Abbas – plus că mai existau încă o mulţime de prinţi omeiazi. Dar Abu Al-Abbas a fost acela care l-a învins pe ultimul Omeiad şi a rezolvat problema într-un mod care i-a atras porecla sub care a rămas cunoscut.

19 – Abbasizii: stăpânii de departe 750–969

Califul Saffah: casapul

Abu Al-Abbas s-a proclamat calif şi i-a invitat pe Omeiazi la un banchet la care să-şi declare intenţiile paşnice. În toiul petrecerii, servitorii de la masă au scos de sub veşminte bâte şi săbii şi au măcelărit întreaga familie, aruncându-le trupurile în cazanele cu tocană de miel. Casapul însuşi a murit la scurt timp după aceea, dar fratele său Mansur, Victoriosul, a pornit să-i ucidă sistematic pe membrii clanului Alizilor, după care l-a lichidat şi pe prea puternicul Abu Muslim. Parfumierul său, Jamra, a povestit mai târziu că Mansur păstra cheile unei încăperi secrete, care nu trebuia să fie deschisă decât după moartea lui. Fiul său a găsit acolo o cameră boltită plină cu cadavrele familiei lui Ali, fiecare meticulos etichetat, de la bătrâni la copii mici, pe care Mansur îi omorâse şi îi pusese la păstrare în aer uscat şi fierbinte.

Uscăţiv, dar vânjos, cu pielea brună, tăbăcită de vânt şi soare, purtându-şi părul vopsit cu şofran, Mansur a fost adevăratul părinte al dinastiei abbasizilor, care a domnit timp de multe veacuri, dar baza imperială s-a aflat în est, el mutându-şi capitala la Bagdad – noul său Oraş Rotund.

La puţin timp după ce a pus mâna pe putere, Mansur a vizitat Ierusalimul. Acolo, el a reparat stricăciunile aduse moscheii al-Aqsa,

---

ginerele lui Mahomed, şi din Fatima, fiica acestuia, şi că al doisprezecelea imam a fost „ocultat” – ascuns de Allah –, urmând să se întoarcă în persoana lui Mahdi, Alesul mesianic care va face mântuirea în Ziua Judecăţii. Republica Islamică Iran a fost fondată de ayatollahul Khomeini pe baza acestei aşteptări milenare: clerul nu conduce decât până la reîntoarcerea imamului.

dar a plătit pentru aceste lucrări topind porţile de aur şi argint ale Domului Stâncii, dăruite de Abd Al-Malik. Succesorii lui Mansur nu s-au mai obosit să vină în vizită. Pe măsură ce oraşul se micşora în lumea islamică,[124] un împărat apusean revigora fascinaţia creştină faţă de Ierusalim.

Împăratul şi califul: Charlemagne şi Harun Al-Raşid

În ziua de Crăciun a anului 800, Carol cel Mare, cunoscut sub numele de Charlemagne, regele francilor, care a domnit peste cea mai mare parte din Franţa modernă, Germania şi Italia, a fost încoronat împărat al romanilor de către Papa de la Roma. Această ceremonie a marcat noua încredere a papilor şi a creştinismului apusean, întemeiat pe latinitate, care va deveni catolicismul – şi diferenţele crescânde faţă de ortodoxia vorbitoare de greacă a Constantinopolului. Charlemagne era un rege războinic neîndurător, care-şi croise drum cu securea spre tot mai multă putere, dar, în acelaşi timp, avea o adevărată fascinaţie pentru istorie, iar devoţiunea religioasă îi egala ambiţia: se vedea pe sine ca moştenitor al misiunilor lui Constantin şi Iustinian, de a deveni sfântul împărat roman universal, şi ca un rege David modern – şi amândouă aceste aspiraţii duceau spre Oraşul Sfânt. Aşadar, ceva mai devreme în acea zi de Crăciun, se spune că o delegaţie trimisă de Patriarhul Ierusalimului îi prezentase cheile Sfântului Mormânt. Nu-i chiar la îndemâna oricui, Roma şi Ierusalimul într-o singură zi.

Aceasta nu era o pretenţie de posesiune, pentru că patriarhul avea binecuvântarea conducătorului Ierusalimului, califul Harun Al-Raşid, a cărui domnie, relatată în *O mie şi una de nopţi*, a reprezentat apogeul imperiului abbasid. Charlemagne şi califul făcuseră schimb de trimişi timp de trei ani: Harun voia probabil să-i folosească pe franci împotriva duşmanilor săi de la Constantinopol, iar creştinii din Ierusalim aveau nevoie de ajutorul lui Charlemagne.

Califul i-a trimis lui Charlemagne un elefant şi un ceas cu apă astrolab, un instrument sofisticat prin care ţinea să arate

---

124 Importanţa Ierusalimului s-a diminuat odată cu creşterea în importanţă a Meccăi: dacă Ierusalimul se apropiase probabil, la un moment dat, de Mecca şi Medina ca parte din pelerinajul sfânt *hadji* – „Nu veţi porni decât către cele trei moschei, Mecca, Medina şi al-Aqsa", declara una din *hadith*-ele lui Al-Khidri –, acum, subabbasizi, Ierusalimul a fost redus la o *ziyara* – vizită pioasă.

superioritatea islamică – şi i-a alarmat pe unii creştini primitivi, care au văzut în el o drăcie vrăjitorească. Cei doi suverani nu au semnat niciun tratat oficial, dar proprietăţile creştine din Ierusalim au fost înregistrate cu grijă şi protejate, în timp ce Charlemagne a plătit întreaga taxă de capitaţie pentru creştinii oraşului: 850 de dinari. În schimb, Harun i-a permis să creeze un cartier creştin în jurul Sfântului Mormânt, cu o mănăstire, o bibliotecă şi un adăpost pentru pelerini, administrat de 150 de călugări şi şaptesprezece călugăriţe. „Creştinii şi păgânii", nota un pelerin, „au soiul acesta de pace între ei". Toată această generozitate a dat naştere poveştii că regele Charlemagne ar fi vizitat pe ascuns Ierusalimul, făcând din el moştenitorul lui Heraclie, şi speculând legenda mistică a Ultimului Împărat, a cărui domnie va prevesti Ziua de Apoi. Credinţa a fost larg răspândită, îndeosebi în era cruciadelor, dar realitatea este că Charlemagne nu a vizitat niciodată Ierusalimul.

Când Harun a murit, războiul civil dintre cei doi fii ai săi a fost câştigat de Mamun. Noul calif studia cu mult entuziasm ştiinţa, fiind fondatorul faimoasei academii literar-ştiinţifice Casa Înţelepciunii; tot el a comandat o hartă a lumii şi le-a poruncit înţelepţilor săi să calculeze circumferinţa globului pământesc.[125] În anul 831, sosind în Siria ca să organizeze o campanie împotriva Constantinopolului, Mamun a vizitat probabil Ierusalimul, unde a construit porţi noi pe Muntele Templului, dar a şters numele lui Abd Al-Malik din Dom, înlocuindu-l cu al său, pentru a accentua superioritatea abbasizilor. N-a făcut numai să-i scoată numele de acolo, ci a furat şi aurul de pe cupolă, care a rămas cenuşie ca plumbul timp de peste o mie de ani. Şi-a recăpătat aurul în anii 1960 – dar Abd Al-Malik nu şi-a mai primit niciodată numele înapoi, iar al lui Mamun a rămas acolo şi în ziua de azi.

Această scamatorie nu a putut împiedica derapajul puterii

125 Abbasizii şi, mai ales, Mamun cereau cu regularitate de la bizantini cópii după operele clasicilor greci, asigurând astfel posterităţii accesul la Platon, Aristotel, Hippocrat, Galen, Euclid şi Ptolemeu din Alexandria. Arabii au dezvoltat un întreg nou vocabular al ştiinţei, care a intrat în limba engleză: alcool, alambic, alchimie, algebră şi almanah sunt doar câteva din cuvintele astfel împrumutate. Faimosul Index al lui Al-Nadim arată că ei au produs şi şase mii de noi cărţi. Hârtia începea acum să înlocuiască sulurile de pergament: în una dintre bătăliile hotărâtoare ale istoriei, abbasizii învinseseră o armată invadatoare a împăraţilor chinezi din dinastia Tang, făcând astfel ca Orientul Mijlociu să devină islamic, şi nu chinez, şi, totodată, capturând secretele fabricanţilor de hârtie din China.

abbaside. Doar doi ani mai târziu, un lider al ţăranilor răsculaţi a fost primit cu braţele deschise la Ierusalim, de către toate trei religiile, până ce, în 841, el a jefuit oraşul, moment în care majoritatea locuitorilor au fugit. Sfântul Mormânt a fost salvat numai graţie patriarhului, care l-a mituit pe liderul rebel. Califii arabi pierduseră însă frâiele puterii. În anul 877, Ahmed Ibn Tulun, fiul unui sclav turc care devenise domnitorul Egiptului sub egida califului, a luat înapoi Ierusalimul.

Kafur: eunucul parfumat

Ibn Tulun a fost unul din turcii care le-au luat treptat locul arabilor la putere în imperiul islamic. Mustasim, succesorul lui Mamun, începuse să recruteze sclavi băieţi – cunoscuţi ca *ghulam*, adică paji – dintre arcaşii călăreţi de neam turcic, recent convertiţi la Islam, originari din Asia Centrală. Aceşti războinici cu trăsături asiatice au devenit mai întâi garda pretoriană, apoi zbirii califatului.

După ce fiul şi moştenitorul lui Ibn Tulun a fost asasinat de eunucii săi, unul din zbirii turci, Muhammad Ibn Tughj, cunoscut sub titlul central-asiatic de prinţ – Al-Ikhshid –, a venit să cârmuiască Egiptul şi Ierusalimul. Instabilitatea politică a înteţit concurenţa religioasă. În anul 935, o anexă a Sfântului Mormânt a fost transformată cu forţa în moschee. Trei ani mai târziu, musulmanii i-au atacat pe creştinii care sărbătoreau Duminica Floriilor şi au prădat biserica, aducându-i şi stricăciuni. Evreii erau acum împărţiţi în două: rabaniţii, conduşi de judecătorii-cărturari cunoscuţi sub denumirea de gaoni, care se conduceau după Talmud, tradiţiile orale, şi karaiţii, o nouă sectă care respingea orice fel de lege în afara Torei (de unde şi numele lor, care înseamnă „cititori”) şi credea în reîntoarcerea la Sion.[126] Cârmuitorii turci i-au favorizat pe karaiţi, iar lucrurile au fost complicate şi mai mult de apariţia unei noi comunităţi de kazari,[127] cu propria lor

126 Comunităţile evreieşti din lume erau conduse de doi gaoni ereditari, ai Academiei Ierusalimului şi ai Academiei Babiloniene/Irakiene, al cărei sediu se afla la Bagdad. Karaiţii s-au răspândit peste tot în lumea evreiască, alcătuind comunităţi numeroase din Crimeea şi până în Lituania, care au supravieţuit până la Holocaust, când majoritatea au fos anihilate. Acest lucru a dus la una dintre cele mai stranii anomalii ale represiunii naziste: în Crimeea, unii karaiţi erau de origine turcă, mai degrabă decât semită, ceea ce i-a determinat pe nazişti să ordone ocrotirea acestei secte evreieşti.

127 Kazarii – nomazi turciei şamanişti, care stăpâneau peste stepele dintre

sinagogă în Cartierul Evreiesc. Când Ikhshid a murit, la vârsta de şaizeci şi patru de ani, în 946, el a fost îngropat în Ierusalim, iar puterea lui a trecut la un eunuc negru, a cărui poreclă vine de la marea lui slăbiciune pentru parfum şi farduri.

Abul-Misk Kafur, care avea să conducă Egiptul, Palestina şi Siria timp de peste douăzeci de ani, era un sclav etiopian, cumpărat de Ikhshid pe vremea când era un copil. Diform, obez şi rău mirositor, se stropea veşnic cu cantităţi atât de mari de camfor alb şi mosc negru, încât stăpânul său i-a schimbat numele după ele. Ascensiunea lui a început atunci când au sosit nişte animale exotice pentru Ikhshid. Toţi ceilalţi slujitori au dat fuga să le admire, dar micul african nu şi-a luat ochii de la stăpânul său, aşteptând cuminte cea mai neînsemnată poruncă. Ikhshid l-a numit tutore al fiilor săi, apoi comandant al armatelor care au cucerit Palestina şi Siria, iar în final regent, cu titulatura de Stăpân. Odată ajuns la putere, eunucul a cultivat pioşenia islamică, restaurând zidurile Muntelui Templului, în paralel cu patronajul artelor. Departe în nord însă, bizantinii fuseseră înviorați de o succesiune întreagă de remarcabili împăraţi-soldaţi, care au năvălit în sud spre Siria, ameninţând să ia Ierusalimul, ceea ce a declanşat răscoale anticreştine. În anul 966, guvernatorul lui Kafur a început să-i preseze pe creştini, cerând tot mai mulţi bani de la Patriarhul Ioan, care a făcut apel la Kafur. Dar când Ioan a fost prins că schimbă mesaje cu Constantinopolul, guvernatorul, susţinut de evrei (care îi urau pe bizantini), a atacat Sfântul Mormânt şi l-a ars pe rug pe patriarh.

La Cairo, parfumatul eunuc se simţea acum slăbit. După moartea ultimului Ikhshid, Kafur a urcat pe tron cu drepturi depline. Primul rege musulman care să se fi născut în sclavie – sau, dacă stai să te

---

Marea Neagră şi Asia Centrală – au format ultimul stat evreiesc dinainte de crearea Israelului. Cam pe la 805, regii lor s-au convertit la iudaism, luându-şi nume ca Manase şi Aaron. Când Muqaddasi, originar din Ierusalim, a trecut prin Khazaria, el a observat laconic: „Oile, mierea şi evreii se află [acolo] din belşug”. După anul 960, imperiul evreiesc intrase în declin. Totuşi, autori începând cu Arthur Koestler şi terminând cu recentul Shlomo Sand afirmă că mare parte din evreimea europeană provine în fapt, prin descendenţă de sânge, din aceşti nomazi turcici. Dacă e adevărat, atunci ar submina sionismul. Dar genetica modernă infirmă teoria: cele mai recente două studii sugerează că evreii din epoca modernă, atât sefarzi, cât şi aşkenazi, sunt în proporţie de aproximativ 70 la sută descinşi din gene ale Orientului Mijlociu, vechi de 3.000 de ani, şi de aproximativ 30 la sută din sursă europeană.

gândeşti, care să fi fost eunuc – a avut un dregător evreu care va deveni creierul din spatele unei revoluţii islamice şi al unui nou imperiu peste Ierusalim.

20 – Fatimizii: toleranţă şi sminteală 969–1099

Ibn Killis: vizirul evreu şi cucerirea fatimidă

Fiul unui negustor evreu din Bagdad, Yakub Ben Yusuf, cunoscut ca Ibn Killis, avusese parte de o carieră cu suişuri şi coborâşuri ameţitoare: de la pungaş falit în Siria la consilier financiar pentru Kafur în Egipt. „Dacă era musulman", spunea Kafur, „ar fi fost numai bun de vizir [dregător-şef]". Ibn Killis a priceput aluzia şi s-a convertit, dar eunucul a murit, fiind înmormântat la Ierusalim,[128] iar Ibn Killis a fost aruncat în închisoare. Mituindu-şi paznicii, el a scăpat din închisoare şi a plecat în taină spre regatul şiit de la vest, aflat în Tunisia de azi, unde domnea familia Fatimizilor. Veşnic flexibilul Ibn Killis s-a convertit la şiism şi l-a sfătuit pe califul fatimid Muizz să atace Egiptul, pentru că era momentul ideal. În iunie 969, generalul lui Muizz, Jawhar Al-Siqilli, a cucerit Egiptul şi a avansat apoi spre nord, ca să ocupe şi Ierusalimul.

Paltiel şi Fatimizii: prinţii-doctori evrei şi Imamii Vii

Fatimizii mesianici, noii stăpâni ai Ierusalimului, nu semănau cu

128 Conducători recenţi ai Ierusalimului au fost şi ei îngropaţi acolo, crezând, la fel ca evreii, că înmormântarea la Ierusalim va însemna că vor fi înviaţi primii în Ziua judecăţii. Cu cât eşti mai aproape de Muntele Templului, cu atât mai curând te vei ridica din morţi. Mormintele Ikhshizilor nu au fost găsite niciodată, dar se crede că ar fi fost undeva la marginea nordică a Muntelui Templului. Un istoric palestinian i-a arătat acestui autor cum a fost rescrisă istoria, în nenumărate rânduri, de toate cele trei religii de la Ierusalim, din raţiuni politice – doar ca să-şi creeze singură propriul elan sacru. Atunci când s-a pus problema ca israelienii să construiască în partea de miazănoapte a Muntelui Templului, istoricul a sugerat pur şi simplu să se pună o placă acolo, care să identifice locul drept sit al mormintelor Ikhshizilor – locul sacru acceptat. Planurile pentru noua clădire au fost anulate.

nicio altă dinastie islamică, pentru că nu se proclamau doar califi, ci şi regi sfinţi, Imamii Vii, suspendaţi între cer şi pământ. Vizitatorii la curtea lor erau conduşi prin spaţii deschise de un lux din ce în ce mai orbitor, până ce ajungeau în faţa unui tron ascuns de draperii din aur, se aşezau în genunchi şi îşi lipeau fruntea de podea, moment în care draperiile erau trase la o parte, pentru a-l arăta vederii pe Imamul Viu în veşminte aurite. Secta lor punea mare preţ pe secret, credinţele lor erau mistice, axate pe conceptul mântuirii şi ezoterice, iar ascensiunea lor spre putere, un parcurs misterios, clandestin şi plin de aventură. În 899, un negustor bogat din Siria, Ubayd Allah, s-a autoproclamat Imam Viu, descendent direct al lui Ali şi al Fatimei, fiica Profetului, prin imamul Ismail, de unde şi denumirea de şiiţi ismailiţi. Agenţii lui secreţi, aşa-numiţii *dawa*, s-au împrăştiat spre est, cucerind Yemenul şi convertind câteva triburi de berberi în Tunisia; însă Abbasizii au încercat să-l omoare, aşa că a dispărut. După vreo câţiva ani, el sau cineva care pretindea că ar fi el a reapărut în Tunisia sub numele Al-Mahdi, Alesul, fondându-şi propriul califat, care a pornit să cucerească teritorii pentru un nou imperiu cu o misiune sacră: să-i răstoarne pe falşii Abbasizi din Bagdad şi să mântuiască lumea. În anul 973, califul Muizz, domnind acum peste mari porţiuni din nordul Africii, peste Sicilia, Egipt, Palestina şi Siria, s-a mutat în noua sa capitală, Al-Qahira Al-Muizziyya – Cucerirea lui Muizz, cunoscută azi sub numele de Cairo.

Succesorul său, Aziz, l-a desemnat pe consilierul lor, Ibn Killis, Mare Vizir, dregător-şef al imperiului, care a condus până la moartea lui, petrecută aproape douăzeci de ani mai târziu. În afară de imensa lui bogăţie – avea peste 8.000 de sclave –, era şi un cărturar, care dezbătea probleme religioase cu clericii evrei şi creştini, iar cariera lui personifică toleranţa Fatimizilor, ei înşişi sectanţi, faţă de evrei şi creştini, care s-a făcut imediat simţită la Ierusalim.

Evreii din Ierusalim erau divizaţi, săraci şi disperaţi, pe când fraţii lor egipteni prosperau sub Fatimizi. Ei au început să furnizeze doctorii pentru califii din Cairo, iar aceştia erau mai mult decât nişte medici ai casei regale. De regulă, erau învăţaţi-negustori, care au devenit curteni influenţi şi, de obicei, erau numiţi şefi ai evreilor din Imperiul Fatimid – funcţie cunoscută sub denumirea de *nagid*, adică prinţ. Un evreu de origine misterioasă, pe nume Paltiel, a fost probabil primul dintre aceşti prinţi-medici-curteni. Protejat al lui Jawhar, cuceritorul fatimid al Ierusalimului, el a intervenit imediat pentru a-i ajuta pe evreii din Oraşul Sfânt.

După ani de nepăsare abbasidă şi patronaj inconsecvent al domnitorilor turci, Ierusalimul era împuţinat şi instabil. Veşnicele războaie dintre califii de la Cairo şi Bagdad îi descurajau pe pelerini; jafurile beduinilor pustiau câteodată oraşul pentru scurte perioade; iar în anul 974, dinamicul basileu Ioan Tzimiskes a capturat Damascul şi a intrat în Galileea, proclamându-şi „intenţia de a scoate Sfântul Mormânt al Domnului nostru Hristos din robia musulmanilor". A fost foarte aproape; Ierusalimul l-a aşteptat, dar el n-a mai venit niciodată.

Fatimizii încurajau pelerinajul tovarăşilor lor ismailiţi şi şiiţi către moscheea din Ierusalim, dar războaiele contra Bagdadului împiedicau accesul pelerinilor sunniţi în oraş. Tocmai această izolare a Ierusalimului i-a accentuat cumva sfinţenia; autorii islamişti compilau acum antologii şi mai populare ale „meritelor" Ierusalimului – *Fadail* – şi i-au dat oraşului nume noi: continua să fie Iliya şi Sayt Al-Maqdis, Casa Sfântă, dar a devenit şi Al-Balat, Palatul. Pelerinii creştini deveneau însă mai înstăriţi şi mai numeroşi decât musulmanii aflaţi la putere – francii veneau pe corăbii din Europa şi caravane încărcate de avuţii soseau de fiecare Paşte din Egipt.

Evreii s-au întors şi ei spre salvatorii lor din Cairo, unde Paltiel l-a convins acum pe calif să le dea o subvenţie gaonului sărăcit şi Academiei Ierusalimului.

El a obţinut pentru evreii de acolo dreptul de a cumpăra o sinagogă pe Muntele Măslinilor, astfel încât să se poată strânge aproape de Stâlpul lui Absalom, dar şi să se roage la Poarta de Aur din zidul răsăritean al Muntelui Templului. De sărbători, evreilor li se îngăduia să înconjoare de şapte ori vechiul Templu, dar sinagoga lor principală rămânea „altarul interior al sanctuarului din zidul apusean": Peştera. Sub Abbasizi, evreii abia dacă fuseseră toleraţi, dar acum, săraci cum erau, se bucurau de mai multă libertate decât avuseseră parte timp de două secole. Din păcate, rabaniţii şi karaiţii, favorizaţi în mod special de Fatimizii sectanţi şi ei, ţineau slujbe separate pe Muntele Măslinilor, ceea ce ducea la încăierări, şi, nu după multă vreme, aceşti cărturari care n-aveau după ce bea apă ajunseseră să se războiască între ei, prin sinagogile dărăpănate şi prăfuite şi cavernele subterane ale Ierusalimului. Iar libertăţile lor nu făceau decât să exacerbeze frustrarea musulmanilor.

Când Paltiel a murit, în 1011, fiul său i-a adus corpul să fie înmormântat la Ierusalim, dar bogatul cortegiu a fost atacat de tâlhari musulmani. Chiar şi după Paltiel, evreii din Cairo trimiteau

caravane cu bani care să finanţeze Academia şi o sectă mistică denumită Jelitorii Sionului, care se rugau pentru revenirea lui Israel erau, de fapt, sionişti religioşi. Dar ajutorul nu era niciodată de ajuns: „Oraşul e ca o văduvă, ca un orfan, pustiit şi sărăcit, cu puţinii lui cărturari”, scria un evreu din Ierusalim într-o scrisoare prin care cerea fonduri. „Viaţa aici este cât se poate de grea, mâncarea, puţină. Ajutaţi-ne, salvaţi-ne, mântuiţi-ne!” Acum, evreii erau „o adunătură demnă de milă, tot timpul hărţuită”.

Dar musulmanii sunniţi erau tot mai scandalizaţi de excesele şi libertăţile infidelilor. „Peste tot, creştinii şi evreii sunt deasupra”, bombănea Muqaddasi, scriitorul călător al cărui nume însuşi înseamnă „Născut la Ierusalim”.

Muqaddasi: Ierusalimitul

„De la un capăt la celălalt al anului, străzile-i sunt pline de străini”. În jurul anului 985, la apogeul domniei Fatimizilor, Muhammad Ibn Ahmed Shams Al-Din Al-Muqaddasi venise acasă, în oraşul pe care el îl numea Al-Quds – Cel Sfânt.[129] Trecut de patruzeci de ani, el hălăduia de douăzeci, „în căutarea cunoaşterii” prin călătorie – demers atât de important în pregătirea oricărui savant islamic, combinând evlavia cu observaţia ştiinţifică practicată în Casa înţelepciunii. În capodopera sa, *Cea mai bună împărţire pentru cunoaşterea provinciilor*, el îşi dă la iveală neobosita curiozitate şi simţul aventurii:

> „De nimic din ceea ce se abate pe capul unui călător nu mi-a fost dat să fiu scutit, afară doar de cerşit şi păcat prin vătămare. Câteodată am fost evlavios, câteodată am mâncat şi mâncare necurată. Am fost aproape de înec şi caravanele mi s-au rătăcit pe drum. Am vorbit cu regi şi dregători, le-am fost tovarăş de drum neruşinaţilor, am fost acuzat că sunt spion şi aruncat în închisoare, am mâncat păsat cu misticii, fiertură cu călugării şi carne uscată cu marinarii. Am văzut războiul pe corăbii de luptă împotriva romanilor [bizantini] şi m-a trezit în noapte dangătul clopotelor din biserici. Am îmbrăcat straiul de cinste al regilor şi de multe ori am rămas dezbrăcat. Am avut sclavi, dar am purtat şi eu însumi coşuri

129 Al-Quds a apărut prima oară pe monedele lui Mamun, în 832. De aici încolo, ierusalimiţii aveau să fie cunoscuţi ca oamenii din Quds: *qudsi* sau, în argou, *utsi*.

pe cap. Câtă cinstire şi câtă glorie mi s-au dat! Dar nu o dată a fost pusă la cale moartea mea.”

Oriunde s-ar fi aflat, nimic nu-i putea ştirbi mândria de-a se fi născut la Ierusalim:

„Într-o bună zi, am stat la sfatul judecătorului din Basra [în Irak]. Cineva a pomenit de Egipt [Cairo]. Mi-a fost pusă întrebarea: „Care oraş este mai nobil?”. Eu am spus: „Al nostru”. Ei au întrebat: „Care este mai dulce?”. „Al nostru”. Ei au întrebat: „Care e mai bun?”. „Al nostru”. Ei au spus: „Care e mai plin de bogăţie?”. „Al nostru”. Cei din sfat s-au arătat miraţi la aceasta. Ei au spus: „Eşti un om plin de trufie. Ai spus nişte lucruri pe care noi nu le putem crede, venind de la tine. Vorbeşti ca stăpânii de cămile, când vor să le dea pe bani pelerinilor porniţi în Hadji”.

Cu toate acestea, era sincer în privinţa neajunsurilor Ierusalimului: el recunoştea că „nevoiaşii sunt obidiţi, iar bogaţii sunt invidiaţi. Nicăieri nu vei găsi băi mai murdare decât cele din Oraşul Sfânt, nici taxe mai prăduitoare pentru folosirea lor”. Dar Ierusalimul producea cele mai bune stafide, banane şi seminţe de pin; era oraşul cu mulţi muezini care-i chemau pe drept-credincioşi la rugăciune – şi fără niciun bordel. „Nu este loc în Ierusalim unde să nu poţi primi o gură de apă sau să nu poţi auzi chemarea la rugăciune.”

Muqaddasi a descris locurile sfinte de pe Muntele Templului, dedicate Fecioarei Maria, lui Iacov şi lui Khidr, sfântul mistic.[130] Al-Aqsa era „încă şi mai frumoasă” decât Biserica Sfântului Mormânt, dar Domul era fără pereche: „În zori, când lumina soarelui cade mai întâi peste Dom şi cupola lui îi prinde razele, atunci acest edificiu este o privelişte sublimă, şi încă una pe care nu am văzut-o să fie egalată în întregul Islam, şi nici în vremurile păgâne”. Muqaddasi era

130 Khidr este cel mai fascinant dintre sfinţii Islamului, îndeaproape asociat cu Ierusalimul, unde se spune că a sărbătorit Ramadanul. Khidr Omul Verde a fost un mistic străin, veşnic tânăr, dar cu o barbă albă, citat în Coran (Sura 18, versetul 65) drept călăuza lui Moise. În sufism – misticismul islamic –, Khidr este cel care ne călăuzeşte pe calea sfântă şi o iluminează. Omul Verde pare să fi inspirat personajul Cavalerului Verde din epopeea arthuriană *Sir Gawain and the Green Knight*. Dar el este identificat mai ales cu Ilie, profetul evreu, şi cu Sfântul Gheorghe al creştinilor – un ofiţer roman executat de Diocleţian. Lăcaşul său de la Beit Jala, lângă Betleem, continuă să fie venerat de evrei, musulmani şi creştini.

mult prea conştient că trăia în două Ierusalimuri – cel real şi cel celest – şi că acesta era locul Apocalipsei: „Nu este el acela care uneşte binefacerile Lumii de Aici cu cele ale Lumii de Apoi? Nu el va fi *sahira* – câmpul – de adunare din Ziua Judecăţii, unde va avea loc înfăţişarea în faţa Domnului? Adevărat că Mecca şi Medina sunt mai presus, dar în Ziua Judecăţii ele vor veni amândouă la Ierusalim, şi acolo se vor uni toate trei în perfecţiunea lor”.

Şi totuşi, Muqaddasi se plângea de absenţa sunniţilor şi de îngâmfarea zgomotoasă a evreilor şi a creştinilor: „Învăţaţi sunt puţini, iar creştinii, numeroşi şi grosolani în locurile publice”. Fatimizii erau sectanţi, la urma urmelor, iar musulmanii locului chiar li se alăturau creştinilor la sărbătorile acestora. Lucrurile aveau însă să ia o turnură sinistră: la moartea lui Muqaddasi, în anul 1000, când împlinise cincizeci de ani, pe tronul Imamului Viu urcase un copil, care va căuta să distrugă Ierusalimul creştin şi evreu.

Hakim: Caligula al arabilor

Când califul Aziz a căzut la pat, trăgând să moară, şi-a sărutat fiul, apoi l-a trimis la joacă. La puţin timp după aceea, şi-a dat sufletul, dar nimeni nu reuşea să-l găsească pe Imamul Viu moştenitor, în vârstă de doisprezece ani. După căutări înnebunite, a fost descoperit, semn rău, în vârful unui sicomor. „Coboară de acolo, băiete”, l-a implorat un curtean. „Allah să te aibă în pază şi să ne aibă pe toţi!”

Curtenii în straie dintre cele mai bogat ornamentate s-au strâns cu toţii la poalele copacului. „M-am dat jos”, îşi amintea noul calif, Hakim, şi curteanul „mi-a pus pe cap turbanul împodobit cu nestemate, a sărutat pământul dinaintea mea şi a spus: «Slavă Comandantului Drept-Credincioşilor, prin mila lui Allah şi cu binecuvântarea Lui!»”. Apoi m-a condus afară, astfel înveşmântat, şi m-a arătat tuturor oamenilor, care au sărutat pământul în faţa mea şi m-au salutat cu numele de calif”.

Fiu al unei mame creştine ai cărei fraţi erau amândoi patriarhi, Hakim a crescut, devenind un tânăr cu umeri largi şi ochi albaştri irizaţi cu auriu. La început, sfătuit de dregători, a urmat misiunea ismailită a familiei sale, tolerându-i pe evrei şi pe creştini. Mare iubitor de poezie, şi-a înfiinţat propria Casă a Înţelepciunii la Cairo, pentru studierea astronomiei şi a filosofiei. Se mândrea cu ascetismul său, preferând o pânză simplă în locul turbanului cu diamante, ba chiar glumea cu locuitorii săraci ai Cairoului pe străzi. Dar când a

început să domnească cu puteri depline, curând au apărut semne că acest autocrat mistic era dezechilibrat. A poruncit uciderea tuturor câinilor din Egipt, apoi a tuturor pisicilor. A interzis consumul de struguri, de măcriş şi de peşte fără solzi. Dormea ziua şi lucra noaptea, dând ordin ca toţi cairoţii să-i urmeze straniul program.

În anul 1004, a început să aresteze şi să execute creştini, închizând bisericile de la Ierusalim şi transformându-le în moschei. El a interzis Paştele şi consumul de vin – măsură îndreptată împotriva creştinilor şi a evreilor. Le-a ordonat evreilor să poarte la gât o zgardă din lemn, ca acelea puse pe grumazul vitelor, pentru a le reaminti de Viţelul de Aur, precum şi clopoţei, ca să le dea de ştire musulmanilor că se apropie un evreu. Creştinii erau obligaţi să poarte cruci de fier. Evreii au avut de ales între a se converti şi a părăsi ţara. Sinagogile au fost distruse, în Egipt şi la Ierusalim. Dar popularitatea crescândă a unui ritual creştin a fost aceea care i-a atras atenţia lui Hakim către Ierusalim. În fiecare an de Paşte, veneau de la Apus şi de la Răsărit cohorte întregi de pelerini, pentru a sărbători miracolul propriu Ierusalimului: coborârea Luminii Sfinte de Paşte.

În Sâmbăta Sfântă, ziua de după Vinerea Mare, mii de creştini petreceau noaptea în Biserica Sfântului Mormânt, acolo unde mormântul era închis şi toate cădelniţele stinse, până ce, în mijlocul unor scene emoţionante, patriarhul intra în mormânt pe întuneric. După un lung răstimp de aşteptare înfrigurată, care le dădea participanţilor fiori pe şira spinării, o scânteie părea să coboare de undeva de sus, o flacără pâlpâia, lumina izbucnea strălucitoare şi patriarhul ieşea cu o cădelniţă aprinsă în mod misterios. Această flacără sfântă era distribuită de la o lumânare la alta prin mulţime, printre strigăte de bucurie şi gesturi de abandon sălbatic. Creştinii vedeau în acest ritual relativ nou, menţionat prima oară de un pelerin în anul 870, o confirmare divină a învierii lui Iisus. Musulmanii îl considerau un spectacol ieftin de bâlci, realizat printr-o simplă scamatorie: sârma care ţinea cădelniţa era pur şi simplu mânjită dinainte cu ulei răşinos. „Asemenea grozăvii”, scria un ierusalimit musulman, „te fac să te cutremuri de silă”.

Când Hakim a auzit despre aceasta şi a băgat de seamă cât de bogată era caravana creştină care se pornea spre Ierusalim, a dat foc Cartierului Evreiesc din Cairo şi a ordonat distrugerea în totalitate a Bisericii Sfântului Mormânt. În septembrie 1009, slujitorii săi au spulberat biserica, demolând-o „piatră cu piatră”, „ştergând-o

complet de pe faţa pământului, afară doar de acele părţi care nu se puteau nimici", şi au început să distrugă sinagogile şi bisericile din oraş. Evreii şi creştinii s-au prefăcut că aderă la islam.

Isprăvile califului i-au convins pe unii ismailiţi că „Hakim îl are într-însul pe Allah". În frenezia propriilor sale revelaţii sfinte, Hakim nu a descurajat această nouă religie, ci a început să-i persecute pe musulmani; el a interzis Ramadanul şi i-a terorizat atât pe şiiţi, cât şi pe sunniţi. Ura cu care îl priveau musulmanii a devenit atât de mare, încât a avut nevoie de sprijinul creştinilor şi al evreilor din Cairo, cărora le-a dat voie să-şi reconstruiască sinagogile[131] şi bisericile.

În acest moment, califul psihopat rătăcea deja, în transă, pe străzile oraşului Cairo, adeseori sub efectul medicamentelor cu care îl îndopau medicii. Hakim şi-a epurat propria Curte, ordonând uciderea propriilor tutori, judecători, poeţi, bucătari şi veri de sânge şi retezarea mâinilor sclavelor sale, intrând şi el adesea în rolul călăului.

Hakim: dispariţia

În cele din urmă, la miezul unei nopţi de februarie din 1021, califul dement, care abia împlinise treizeci şi şase de ani, a ieşit călare din Cairo, spre munţi, şi a dispărut într-un mod atât de misterios, încât

---

131 Nu toate sinagogi le fuseseră distruse. Sinagoga evreiască din Fustat, Vechiul Cairo, conţinea una din resursele istorice esenţiale ale Evului Mediu: Geniza din Cairo. În acele timpuri, toate trei Popoarele Cărţii venerau hârtia pe care era scris în limba sfântă, pentru că şi cuvintele au o existenţă spirituală, la fel ca oamenii. Evreii păstrau hârtiile primite de sinagogi într-o *geniza*, încăpere de depozitare, timp de şapte ani, după care acestea erau îngropate într-un cimitir sau depozitate într-un spaţiu special sub acoperiş. Timp de peste 900 de ani, Geniza din Cairo nu a fost golită, păstrând în ea 100.000 de documente care înfăţişau viaţa în Egipt a evreilor, legăturile cu Ierusalimul şi lumea mediteraneeană sub toate aspectele sale – documente sigilate şi uitate până în anul 1864, când un cărturar ierusalimit a pătruns pentru prima oară acolo. În anii 1890, au început să apară în lume documentele Geniza, cumpărate de cărturari englezi, americani şi ruşi, dar abia în 1896 două excentrice doamne scoţiene s-au gândit să i le arate pe ale lor profesorului Solomon Schechter, care a recunoscut cel mai timpuriu text ebraic al Ecclesiastului lui Ben Sira. Schechter a adunat nepreţuita comoară documentară, ceea ce i-a permis lui S.D. Goitein să-şi realizeze monumentala operă în şase volume *Societatea mediteraneeană*.

habotnicii lui au fost convinşi că „Hakim nu s-a născut din femeie şi nu a murit”. Dat fiind că măgăruşul său a fost găsit, împreună cu nişte zdrenţe însângerate, e cel mai probabil că a fost asasinat de sora lui, care a aranjat să-i succeadă la tron fiul ei, micuţul Zahir. Adepţii lui Hakim au fost măcelăriţi de trupele fatimide, dar câţiva au scăpat şi au fondat o nouă sectă, care supravieţuieşte până în ziua de azi: druzii din Liban.

Rănile provocate de demenţa lui Hakim nu s-au vindecat niciodată la Ierusalim: Biserica lui Constantin n-a mai fost nicicând reconstruită în întregime, după forma iniţială. Ca şi cum Hakim n-ar fi fost suficient de rău, un cutremur de pământ în 1033 a devastat oraşul, sfărâmând zidurile bizantine şi palatele omeiade; vechea al-Aqsa omeiadă s-a prăbuşit în ruine; Peştera Evreilor a suferit stricăciuni.

Califul Zahir, care venera Ierusalimul, a restaurat toleranţa străbunilor săi, promiţându-le protecţie ambelor secte evreieşti, iar pe Muntele Templului a reclădit al-Aqsa, inscripţia de pe arcul ei de triumf, delicat decorat, făcând legătura între el, Ierusalimul lui şi Călătoria de peste Noapte a Profetului, deşi moscheea lui era mult mai mică decât cea iniţială. El a reconstruit zidurile oraşului, dar în jurul unui oraş mai mic, cam cum îl vedem noi astăzi, lăsând în afara lui Muntele Sionului şi palatele omeiade ruinate.

Zahir şi succesorii săi au primit cu braţele deschise ajutorul bizantin pentru a finanţa reconstruirea bisericilor. Împăratul Constantin al IX-lea Monomahul a construit un nou lăcaş al Sfântului Mormânt, terminat în anul 1048, având acum intrarea spre miazăzi: „O clădire extraordinar de spaţioasă, care putea adăposti 8.000 de oameni, construită de cei mai dibaci meşteri din marmură în toate culorile, împodobită cu brocarturi bizantine ţesute cu aur şi cu picturi”, scria Nasir-i-Khusrau, un pelerin persan. Dar era mult mai mică decât bazilica bizantină. Evreii n-au reuşit niciodată să-şi reconstruiască toate sinagogile distruse, cu toate că marele vizir evreu de la Cairo, Tustari,[132] a sprijinit comunitatea evreiască.

---

132 Aceasta a fost era dregătorilor evrei pentru monarhii islamici. În Egipt, vlăstarul unei familii de negustori din comunitatea karaiţilor persani, Abu Saad Al-Tustari, a devenit un furnizor de obiecte de lux pentru Zahir, căruia i-a vândut apoi şi o sclavă neagră. La moartea califului, în 1036, aceasta a devenit Al-Walida, mama califului Mustansir, cu Tustari conducând din umbră. El a strâns o avere enormă, dăruindu-i odată mamei califului o barcă de argint şi un cort în valoare de 130.000 de dirhami. Nu s-a convertit

Persecuţiile lui Hakim au părut să inspire un val proaspăt de pasiune pentru Ierusalim – devenit acum un înfloritor oraş al pelerinilor, cu 20.000 de locuitori. „Din ţinuturile grecilor şi din alte ţări”, nota Nasir, „creştinii şi evreii vin în număr mare la Ierusalim”. Douăzeci de mii de musulmani se adunau în fiecare an pe Muntele Templului, în loc să facă pelerinajul *hadji* la Mecca. Pelerini evrei soseau din Franţa şi din Italia.

Schimbările produse în creştinătate au fost acelea care au contribuit la a face Ierusalimul atât de ispititor pentru francii din Apus şi grecii din Răsărit. Între creştinismul latinilor de sub papii catolici ai Romei şi cel al grecilor ortodocşi de sub basileii şi patriarhii Constantinopolului erau acum diferenţe drastice. Nu doar că se rugau fiecare în altă limbă şi se ciorovăiau pe formule teologice absconse. Ortodoxia, cu icoanele şi teatralismul ei elaborat, era mai mistică şi mai pasionată; catolicismul, cu conceptul său despre păcatul originar, credea într-o separare mai mare dintre om şi Dumnezeu. Pe 16 iulie 1054, în toiul unei slujbe de la Aghia Sophia, un legat papal l-a excomunicat pe Patriarhul bizantin, care, furios, l-a excomunicat la rândul lui pe Papă. Această Mare Schismă, care dezbină şi azi creştinătatea, a încurajat concurenţa dintre est şi vest pentru Ierusalim.

Împăratul bizantin Constantin al X-lea Ducas a finanţat primul Cartier Creştin adevărat din jurul bisericii. Într-adevăr, erau atât de mulţi pelerini şi meşteri bizantini la Ierusalim, încât Nasir a auzit murmure mistice cum că basileul de la Constantinopol s-ar afla la Ierusalim incognito. Dar erau şi atât de mulţi pelerini apuseni – musulmanii îi numeau pe toţi „franci”, după poporul lui Charlemagne, deşi veneau în realitate de pe tot cuprinsul Europei –, încât negustorii amalfitani au construit hanuri şi mănăstiri care să-i adăpostească. Convingerea larg răspândită era că pelerinajul răscumpără păcatele războaielor baroniale şi, nu mai departe de 1001, Fulk cel Negru, conte de Anjou şi fondatorul dinastiei

---

niciodată la islamism. Poetul Rida Ibn Thawb scria: „Popor al Egiptului, am un sfat bun pentru voi/Faceţi-vă evrei, căci Cerul însuşi a devenit evreu”. În 1048, Tustari a fost ucis de trupele turceşti, fiind îndelung jelit de Gaonul Ierusalimului. Între timp, vizirul Granadei islamizate a Spaniei era un alt protector al Ierusalimului: Samuel Ibn Nagrela, „Prinţul”, un medic cu spirit enciclopedic, poet, cărturar al Talmudului şi general – probabil unicul evreu practicant care să fi condus vreodată armatele islamice în luptă. Fiul său i-a succedat, dar a fost omorât în 1066, într-un masacru al evreilor din Granada.

Angevinilor care aveau să domnească mai târziu în Anglia, a venit în pelerinaj după ce îşi arsese soţia de vie, în rochia de mireasă, găsind-o vinovată de adulter cu un porcar. El a venit de trei ori. Mai târziu în acelaşi secol, sadicul conte Sweyn Godwinson, fratele regelui Harold al Angliei, a pornit desculţ spre Ierusalim, după ce o siluise pe stareţa virgină Edwiga, în timp ce Robert, duce de Normandia, tatăl lui William Cuceritorul, şi-a părăsit ducatul pentru a se ruga la Sfântul Mormânt. Dar toţi trei au pierit pe drum – moartea nu se afla niciodată prea departe de pelerinaj.

Fatimizii, copleşiţi de intrigile de Curte, aveau mari greutăţi să nu piardă Palestina, darămite să se mai îngrijească şi de Ierusalim, iar pelerinii erau o pradă uşoară pentru bandiţi. Moartea bântuia cu atâta furie, încât armenii chiar au creat o titulatură – *mahdesi* – dată pelerinilor care văzuseră moartea pe drum: echivalentul lor pentru *hadji*-ul musulman.

În anul 1064, o caravană bogată cu 7.000 de pelerini germani şi olandezi, condusă de Arnold, episcop de Bamberg, s-a apropiat de oraş, dar a fost atacată de beduini chiar sub ziduri. Unii dintre pelerini şi-au înghiţit aurul, ca să-l ascundă de tâlhari, care i-au spintecat şi le-au scos maţele, ca să-l recupereze. Cinci mii de pelerini au fost măcelăriţi. Cu toate că Oraşul Sfânt era acum musulman de patru secole, asemenea atrocităţi au părut dintr-odată să pună în pericol Biserica frântului Mormânt.

În anul 1071, noua teroare a estului, Alp Arslan – Leul cel Viteaz – l-a înfrânt şi l-a luat prizonier pe împăratul bizantin la Manzikert.[133] Alp Arslan era conducătorul selgiucizilor, călăreţii turcomani care ajunseseră să domine califatul de la Bagdad şi căruia i se acordase

---

133 Când basileul luat prizonier a fost adus în faţa victoriosului Alp Arslan, ale cărui mustăţi erau atât de lungi, încât le petrecea peste umeri, a fost întrebat: „Ce ai face dacă eu aş fi adus înaintea ta ca prizonier?”. „Probabil că te-aş ucide sau te-aş arăta mulţimii pe străzile din Constantinopol”, a răspuns Romanos al IV-lea Diogenes. „Pedeapsa mea este mult mai aspră”, i-a replicat Alp Arslan. „Eu te iert şi te las liber.” Dar Leul n-a rezistat nici el prea mult. Când a văzut cum se apropie un asasin de el, şi-a împins la o parte gărzile de corp, pentru a-şi arăta dibăcia de arcaş şi a-şi doborî singur atacatorul. Dar i-a alunecat piciorul şi asasinul l-a înjunghiat. Pe moarte fiind, l-a avertizat pe fiul său, Malik Shah: „Ţine minte bine învăţămintele trase şi nu lăsa trufia să-ţi treacă dinaintea cuminţeniei tale de om cu capul pe umeri”. Pe mormântul său de la Merv stă scris, cu ozymandiană ironie: „O, voi cei care aţi văzut măreţia până la cer a lui Alp Arslan, băgaţi de seamă! Acum el este sub ţărâna neagră”.

noul titlu de sultan – adică „puterea”. Acum, Leul cel Viteaz, după ce cucerise un imperiu de la Kashgar până în Turcia de azi, l-a trimis pe generalul său Atsiz Ibn Awak Al-Khwarazmi să se îndrepte spre sud – spre un Ierusalim împietrit de groază.

Atsiz: năvala fiarelor

Gaonul şi mulţi dintre evrei, care fuseseră bine trataţi sub Fatimizi, au fugit din Ierusalim spre bastionul fatimid al Tirului. Atsiz şi-a aşezat tabăra sub noile ziduri, dar, ca musulman sunnit evlavios, a afirmat că nu va face rău Ierusalimului. „Este lăcaşul lui Allah”, a susţinut el. „Nu voi ridica sabia împotriva lui”. În loc de aceasta, în iunie 1073, i-a înfometat pe locuitori până când s-au predat. Apoi a luat-o spre sud, spre Egipt, unde a fost înfrânt. Ceea ce i-a încurajat pe ierusalimiţi să se răscoale. Ei i-au asediat pe turcomani (cu tot cu haremul lui Atsiz) în Citadelă.

Atsiz s-a întors, iar când a fost gata de atac, concubinele sale s-au furişat afară din Citadelă şi i-au deschis o poartă. Hoarda lui central-asiatică a ucis 3.000 de musulmani, chiar şi pe cei care se ascunseseră în moschei. Numai cei care-şi găsiseră adăpost pe Muntele Templului au fost lăsaţi în viaţă. „Au prădat şi au omorât şi au siluit şi au golit hambarele; erau nişte oameni ciudaţi şi cruzi, purtând straie de multe culori pe trup şi pe cap coifuri negre şi roşii şi înarmaţi cu arcuri şi suliţe şi tolbe pline cu săgeţi”, relata un poet evreu care i-a întâlnit pe oamenii lui Atsiz în Egipt. Atsiz şi călăreţii lui au făcut ravagii cumplite la Ierusalim: „Au ars grânele din hambare, au tăiat copacii şi au călcat viile în picioare şi au pângărit mormintele, aruncând oasele afară. Ei nici nu seamănă a oameni, ci a fiare, şi sunt mai rău decât nişte târfe şi nişte curvari, şi se aţâţă şi cu bărbaţi, [şi] le-au retezat nasurile şi urechile, şi le-au furat şi veşmintele, lăsându-i în pielea goală”.

Imperiul Leului Viteaz s-a dezintegrat văzând cu ochii, pe măsură ce familia şi generalii şi-au adjudecat fiecare propria parte. Atsiz a fost asasinat şi Ierusalimul a căzut în mâinile altui despot războinic, Ortuq Bin Aksab. La sosire, acesta a tras o săgeată în cupola Sfântului Mormânt, ca să arate cine e stăpânul. Şi totuşi, s-a dovedit surprinzător de tolerant, numind chiar un creştin iacobit ca guvernator, şi i-a chemat pe cărturarii sunniţi să se întoarcă la

Ierusalim.[134]

Fiii lui Ortuq, Suqman şi Il-Ghazi, au moştenit Ierusalimul. În anul 1093, „cineva s-a răsculat împotriva guvernatorului", scria Ibn Al-Arabi, un cărturar spaniol, „şi s-a baricadat în Turnul lui David. Guvernatorul a încercat să-l ia cu asalt folosindu-şi arcaşii". În timp ce soldaţii turcomani duceau lupte de poziţie în stradă, „nimeni altcineva nu băga de seamă. Nicio piaţă nu era închisă, niciun ascet nu şi-a părăsit locul din moscheea al-Aqsa; nicio dezbatere nu a fost suspendată"[135]. Dar monstruozităţile lui Hakim, înfrângerea împăratului bizantin, căderea Ierusalimului în mâinile turcomanilor şi măcelărirea pelerinilor au zguduit creştinătatea: pelerinajul era în primejdie.

În anul 1098, vizirul egiptean a fost surprins să afle că o puternică armată de creştini europeni înainta în Ţara Sfântă. El a presupus că nu erau decât mercenari bizantini, drept care le-a oferit o bucată din imperiul selgiucid: creştinii puteau să ia Siria; el va redobândi Palestina. Când a descoperit că ţinta lor era Ierusalimul, vizirul a asediat oraşul „timp de patruzeci de zile, cu patruzeci de catapulte", până în momentul în care cei doi fii ai lui Ortuq au fugit în Irak. Desemnându-şi unul dintre generali *iftikhar al-dawla* sau guvernator al Ierusalimului, cu o garnizoană de militari arabi şi sudanezi, vizirul

---

134 O dispută asupra succesiunii fatimide a dat naştere unei sângeroase secte disidente de şiiţi ismailiţi, condusă de Hassan Al-Sabbah. El şi nizarii lui au fugit în Persia, unde au pus stăpânire cu forţa pe fortăreaţa Alamut din munţi, iar ulterior au capturat şi fortăreţe din Liban. Al-Sabbah a compensat numărul redus al adepţilor săi cu lansarea unei spectaculoase campanii de atacuri teroriste împotriva inamicilor sunniţi. Ucigaşii lui, care au terorizat Orientul Mijlociu timp de peste un secol, se presupune că se aflau mai mereu sub influenţa haşişului, ajungând să fie numiţi Hashishim – Asasinii. Musulmanii însă le spuneau Batini, cei care caută cunoaşterea secretă ezoterică.

135 În anul 1095, filosoful sunnit Abu Hamid Al-Ghazali a căutat refugiu la Ierusalim în faţa asasinilor. „M-am închis undeva în preajma Domului Stâncii", spunea el, într-o cămăruţă deasupra Porţii de Aur, pentru a scrie *Reînvierea ştiinţelor religioase*. Aceasta a revigorat Islamul sunnit, prin separarea logicii filosofiei – metafizica greacă – de revelaţia extatică a adevărurilor religioase, acordându-le în acelaşi timp amândurora importanţa cuvenită. În cele din urmă, demolarea de către Al-Ghazali a cauzalităţii ştiinţifice (în lucrarea sa *Incoerenţa filosofilor)*, în favoarea revelaţiei divine, a pus capăt epocii de aur a învăţăturii arabe de la Bagdad şi a contribuit la subminarea ştiinţei şi filosofiei arabe.

s-a întors la Cairo. Negocierile cu francii au continuat până în vara anului 1099 – solia diplomatică a creştinilor a sărbătorit Paştele în Biserica Sfântului Mormânt.

Momentul invaziei france a fost unul fortuit: arabii îşi pierduseră imperiul în faţa selgiucizilor. Gloria califatului abbasid nu mai era acum decât o amintire îndepărtată. Lumea islamică se fragmentase în mici baronii veşnic încăierate unele cu altele, conduse nominal de prinţişori, dar dominate de generali turci – emiri – şi de regenţi cunoscuţi ca bei. Chiar în timp ce armatele creştine mărşăluiau spre sud, un prinţişor selgiucid a atacat Ierusalimul, dar a fost respins. Între timp, marele oraş al Antiohiei căzuse în mâinile francilor, care au pornit mai departe în lungul coastei. Pe 3 iunie 1099, francii au ocupat Ramla şi au pornit spre Ierusalim. Mii de musulmani şi de evrei s-au refugiat în interiorul zidurilor Oraşului Sfânt. În dimineaţa zilei de marţi, 7 iunie, cavalerii franci au ajuns la mormântul lui Nabi (Profetul) Samuel, aflat la şase kilometri şi jumătate depărtare la nord de Ierusalim. După o lungă călătorie, plecaţi din apusul Europei, ei au privit în jos de pe Montjoie – Muntele Bucuriei – spre Oraşul Regelui Regilor. Până la căderea nopţii, îşi întinseseră corturile în jurul Ierusalimului.

Partea a cincea
CRUCIADELE

Porniţi la drum către Sfântul Mormânt; eliberaţi acel pământ din mâinile păcătoşilor şi să-l facem al nostru.
Papa Urban al II-lea, *Apelul de la Clermont*

Ierusalimul este obiectul veneraţiei noastre la care nu vom putea renunţa nici dacă ar fi să rămână doar unul dintre noi.
Richard Inimă de Leu, *Scrisoare către Saladin*

Ierusalimul este al nostru în aceeaşi măsură în care este al vostru – şi chiar mai sfânt pentru noi.
Saladin, *Scrisoare către Richard Inimă de Leu*

Avem noi altă moştenire în afară de sanctuarele lui Dumnezeu?
Atunci cum să uităm noi de Sfântul Său Munte?
Avem noi în Răsărit sau în Apus
Un loc al speranţei în care să ne punem încrederea
În afara pământului plin de porţi
Spre care se deschid porţile Cerului?
Iuda Halevi

Când am pornit din Spania spre Sion,
Sufletu-mi spre ’naltul cerului plutea de bucurie
Că va vedea colina Domnului în acea zi,
Ziua la care am visat de când am venit pe lume.
Iuda al-Harizi

21 – Masacrul 1099

Ducele Godefroy: asediul

Era miezul verii anului 1099, pe colinele aride ale Iudeei. Oraşul Sfânt era bine păzit de trupele egiptene susţinute de o miliţie alcătuită din ierusalimiţi evrei şi musulmani. Erau bine aprovizionaţi şi aveau rezervoare pline cu apă, în timp ce, în sate, fântânile secate de soare fuseseră otrăvite. Creştinii din Ierusalim au fost alungaţi. Cetăţenii, cel mult 30.000, aveau de ce să fie liniştiţi: vizirul egiptean înainta spre nord ca să-i salveze, iar ei erau bine înarmaţi. Dispuneau chiar de o armă secretă care arunca flăcări, focul grecesc[136]. La adăpostul puternicelor ziduri de apărare ale Ierusalimului, probabil că îi priveau cu dispreţ pe atacatori.

Armata francă nu era destul de numeroasă, doar 1.200 de cavaleri şi 12.000 de infanterişti, pentru a încercui zidurile. În luptă deschisă, cavalerii arabi şi turci, având armuri uşoare, nu puteau rezista în faţa şarjelor redutabile ale cavalerilor franci, care semănau cu un pumn de oţel lansându-se în atac ca un tunet de pe impunători cai de luptă. Fiecare cavaler purta coif, platoşă şi cămaşă de zale peste jachetă (o haină matlasată) şi era înarmat cu lance, spadă, buzdugan şi scut.

Dar caii lor occidentali pieriseră demult sau fuseseră mâncaţi de armata înfometată. În trecătorile înăbuşitoare din jurul Ierusalimului, şarjele cavaleriei erau imposibile, caii, inutili, iar armurile, sufocante. Epuizaţi, francii trebuiau să se lupte pedestru, în vreme ce şefii lor se certau în permanenţă. Nu exista un comandant-şef. Cel mai de seamă dintre ei şi de asemenea cel mai bogat era Raymond, conte de Toulouse. Conducător curajos, dar nu prea charismatic, cunoscut pentru încăpăţânarea lui şi lipsa de tact, Raymond ridicase iniţial tabăra în vest, în faţa Citadelei, apoi, după câteva zile, o mutase la

---

136 Se estimează că oraşul avea o populaţie de 70.000 de locuitori, dar este o exagerare puţin plauzibilă, în secolul al XI-lea, Constantinopolul avea 600.000 de locuitori; Bagdad şi Cairo, cele mai mari oraşe ale lumii islamice: 400.000–500.000; Roma, Veneţia şi Florenţa: 30.000–40.000; Paris şi Londra: 20.000. Referitor la focul grecesc, „Flacăra lui Dumnezeu”, acesta era un amestec de substanţe incendiare lansat printr-un sistem de conducte şi fusese folosit la salvarea Constantinopolului. Acum îl deţineau musulmanii, şi nu creştinii.

sud ca să asedieze Poarta Sionului.

Punctul slab al Ierusalimului fusese întotdeauna la nord: tânărul şi capabilul conte Robert de Flandra, fiul unui veteran al pelerinajelor la Ierusalim, a ridicat tabăra vizavi de ceea ce azi se cheamă Poarta Damascului; ducele Robert de Normandia (fiul lui Wilhelm Cuceritorul), curajos, dar ineficient şi supranumit Ciorăpel (gambe scurte) sau doar Picioare Groase, acoperea Poarta lui Irod. Dar sufletul armatei era Godefroy de Bouillon, duce al Lorenei Inferioare, un uriaş blond în vârstă de treizeci şi nouă de ani, „imaginea ideală a cavalerului nordic", admirat pentru pietatea şi castitatea sa (nu s-a căsătorit niciodată). El şi-a ocupat poziţia în apropiere de poarta numită azi Jaffa. În acest timp, un normand de douăzeci şi cinci de ani, Tancred de Hauteville, nerăbdător să cucerească un domeniu numai pentru el, a plecat grăbit să pună mâna pe Betleem. La întoarcere, s-a alăturat forţelor lui Godefroy în partea de nord-vest a oraşului.

Francii pierduseră mulţi oameni şi parcurseseră mii de kilometri prin Europa şi Asia ca să ajungă în Oraşul Sfânt. Cu toţii ştiau că va fi apogeul sau apoteoza Primei Cruciade.

Papa Urban al II-lea: Aşa vrea Dumnezeu

Cruciada fusese ideea unui singur om. Pe 27 noiembrie 1095, Papa Urban al II-lea se adresase unei mulţimi de nobili şi oameni din popor la Clermont, pentru a cere cucerirea Ierusalimului şi eliberarea Bisericii Sfântului Mormânt.

Urban considera că misiunea vieţii sale era să restaureze puterea şi reputaţia Bisericii Catolice. El a inventat o nouă teorie a războiului sfânt care să revigoreze creştinismul şi papalitatea, promiţând iertarea păcatelor în schimbul lichidării purificatoare a necredincioşilor. Era o absolvire de păcate fără precedent, care a dat naştere unei versiuni creştine a jihadului musulman, şi ea concorda cu veneraţia populară faţă de Ierusalim. Într-o epocă de efervescenţă religioasă şi a semnelor sacre, Ierusalimul era oraşul lui Hristos, considerat sanctuarul suprem şi împărăţia celestă totodată, de care auzise fiecare creştin, fiind evocat de scripturi, povestiri ale pelerinilor, piese de teatru despre patimile lui Iisus, picturi şi relicve. Dar Urban a alimentat cu înverşunare neliniştea crescândă faţă de securitatea Sfântului Mormânt, amintind de masacrarea pelerinilor şi atrocităţile comise de turcomani.

Pentru mii de oameni, bogaţi sau săraci, era momentul ideal de a răspunde apelului lansat de Urban: „Violenţa domnea între popoare; înşelăciunile, şicanele şi trădarea puneau în umbră toate celelalte”, observa istoricul ierusalimit William din Tir. „Nu mai exista virtute, se practica fără ruşine orice fel de păcat, lux, beţie şi jocuri de noroc”. Cruciada oferea ocazia perfectă de a porni într-o aventură, de a scăpa de mii de cavaleri şi corsari incomozi şi de a fugi de acasă. Dar ideea modernă, promovată de filmele hollywoodiene şi reacţiile violente de după dezastrul Războiului din Irak din 2003, conform căreia astfel de expediţii nu au fost decât un mijloc de îmbogăţire prin comiterea de atrocităţi, este falsă. O mână de prinţi şi-au făcut rost de domenii noi şi câţiva cruciaţi au făcut carieră, dar preţul plătit a fost exorbitant. Multe vieţi şi averi au pierit în acest demers donquijotesc şi riscant, dar plin de pioşenie. Domnea un spirit care azi este greu de înţeles: creştinilor li se oferea iertarea tuturor păcatelor. Pe scurt, majoritatea acestor pelerini războinici erau credincioşi veniţi să caute mântuirea pe meterezele Ierusalimului.

La Clermont, mulţimea răspundea papei: „Deus le volt! Aşa vrea Dumnezeu!” Raymond de Toulouse s-a numărat printre primii care au primit crucea. Optzeci de mii de oameni, unii organizaţi în contingente comandate de importanţi nobili, alţii în bande furioase conduse de aventurieri şi alţii în cete de ţărani evlavioşi conduse de un pustnic oarecare, au devenit cruciaţi. Când primul val a traversat Europa îndreptându-se spre Constantinopol, aceştia au obligat mii de evrei să se convertească sau i-au masacrat ca răzbunare pentru că l-au ucis pe Hristos.

Împăratul bizantin Alexios, pe jumătate îngrozit de aceşti bandiţi romano-catolici, i-a întâmpinat şi i-a îndemnat să se grăbească spre Ierusalim. Odată ajunse în Anatolia, hoardele de ţărani europeni au fost lichidate de turci, dar cavalerii bine organizaţi, disciplinaţi şi experimentaţi din corpurile de armată i-au înfrânt pe selgiucizi. Acest demers era un triumf al credinţei asupra experienţei şi raţiunii: de la bun început, dar cu o intensitate crescândă pe măsură ce se apropiau de Ţara Sfântă, campania militară a fost îndrumată şi încurajată de viziuni divine, apariţii de îngeri şi descoperirea unor semne cereşti la fel de importante ca strategia militară. Din fericire, europenii veneau să atace o regiune profund divizată între califi, sultani şi emiri militanţi, turci şi arabi, care puneau propriile rivalităţi mai presus de orice noţiune de solidaritate islamică.

Căderea Antiohiei a fost primul succes real al cruciaţilor, dar

imediat după aceea s-au văzut asediaţi în interiorul oraşului. Încolţiţi şi înfometaţi, au fost pe punctul de a-şi încheia cruciada aici. În această situaţie de criză din Antiohia, Peter Bartholomew, unul dintre oamenii contelui Raymond, a visat că Lancea Sfântă se află îngropată sub o biserică: au săpat şi chiar au găsit Lancea. Descoperirea ei a ridicat moralul trupelor. Dar Bartholomew, fiind acuzat de şarlatanie, a fost supus ordaliei focului ca să mărturisească. El a reuşit să parcurgă cu picioarele goale cei trei metri de fiare încinse în foc, dar a murit după douăsprezece zile.

Cruciaţii au supravieţuit asediului din Antiohia şi, îndreptându-se spre sud, au căzut la înţelegere cu emirii turci şi fatimizi din Tripoli, Cezareea şi Acra. Fatimizii au abandonat Jaffa şi cruciaţii au înaintat pe uscat până la Ierusalim. În timp ce contingentele se stabileau în jurul zidurilor oraşului, un pustnic de pe Muntele Măslinilor, inspirat de o viziune, le-a spus căpeteniilor cruciate să înceapă atacul imediat. Pe 13 iunie au încercat să ia zidurile cu asalt, dar au fost repede respinşi, suferind pierderi grele. Nobilii comandanţi şi-au dat seama că le trebuia o strategie mai bună, mai multe scări, catapulte şi maşini de asediu ca să reuşească, dar nu aveau suficient lemn pentru a le construi. Însă norocul le-a surâs. Pe 17 iunie, la Jaffa au ancorat nişte marinari genovezi care au transportat lemnul provenit de la corăbiile lor dezasamblate până la Ierusalim, unde s-au construit maşinile de asediu echipate cu catapulte.

Prinţii creştini îşi disputau deja teritoriile cucerite. Doi dintre cei mai de seamă puseseră mâna pe câte un principat: Bohemond de Taranto rămăsese cu Antiohia, în timp ce energicul frate al lui Godefroy îşi rezervase îndepărtata Edessa, lângă râul Eufrat. Lacomul Tancred voia Betleemul, însă şi Biserica revendica locul naşterii lui Iisus. Între timp, căldura devenise insuportabilă, bătea un vânt uscat şi fierbinte, rezervele de apă erau pe sfârşite, oamenii, prea puţini şi cu moralul la pământ, iar egiptenii se apropiau. Nu mai era timp de pierdut.

Un mesaj divin a salvat situaţia. Pe 6 iulie, un preot vizionar a anunţat că i se arătase (nu pentru prima oară) Ademar de Puy, un venerat episcop care murise în Antiohia, dar al cărui spirit îi îndemna acum pe franci să organizeze o procesiune în jurul zidurilor aşa cum făcuse Iosua în Ierihon. Soldaţii au ţinut post trei zile, apoi, pe 8 iulie, în frunte cu preoţii care duceau în mâini crucifixe, au pornit desculţi să înconjoare zidurile Ierusalimului, „cu trâmbiţe, stindarde şi arme”, în timp ce, de pe metereze, ierusalimiţii îşi băteau joc de ei

şi ocărau crucifixele. Odată încheiat acest circuit, s-au adunat pe Muntele Măslinilor ca să asculte predicile preoţilor şi să fie martori la reconcilierea liderilor lor. Totul trebuia pregătit – scări, maşini de sediu, mangonele, baliste, săgeţi, fascine, şi toţi au muncit zi şi noapte. Nici femeile şi bătrânii nu au stat degeaba; ei au cusut pieile de animale pentru maşinile de asediu. Miza era mare: moartea sau victoria pe meterezele Oraşului Sfânt.

Tancred: carnaj pe Muntele Templului

În noaptea de 13 iulie, cruciaţii erau pregătiţi. Pe un ton înverşunat, preoţii le ţineau predici înflăcărate. Mangonelele au început să lanseze proiectile în zidurile oraşului, unde cei dinăuntru atârnaseră atâţia saci umpluţi cu bumbac şi cu fân ca să atenueze loviturile, încât meterezele semănau cu o uriaşă spălătorie. Musulmanii trăgeau şi ei cu mangonelele din dotare. Când creştinii au descoperit un spion în mijlocul lor, l-au prins şi l-au catapultat viu peste ziduri.

Cruciaţii trudiseră toată noaptea ca să umple şanţurile cu fascine. Trei maşini de asediu au fost aduse pe bucăţi, ca nişte uriaşe pachete cu piese, apoi asamblate, una pentru Raymond pe Muntele Sionului, celelalte două în partea de nord. Raymond şi-a poziţionat primul maşina de război în faţa zidurilor, dar guvernatorul egiptean care avea sub comandă sectorul sudic a opus o rezistenţă crâncenă. Aproape în ultimul moment, Godefroy de Bouillon a identificat cel mai vulnerabil punct al apărării (la est de actuala Poartă a lui Irod, vizavi de Muzeul Rockefeller). Ducele de Normandia şi contele de Flandra, împreună cu Tancred, şi-au deplasat rapid forţele în colţul nord-estic. Godefroy însuşi a urcat în turnul de asediu care era împins şi plasat în dispozitiv. El a apărut în vârf, înarmat cu o arbaletă, în timp ce deasupra se încrucişau salvele de săgeţi, iar catapultele trimiteau o ploaie de proiectile asupra zidurilor.

La răsăritul soarelui, cu ajutorul unor oglinzi, prinţii comandanţi au transmis semnale luminoase de pe Muntele Măslinilor ca să-şi coordoneze mişcările. Acţionând simultan, Raymond a atacat de la sud, iar normanzii dinspre nord. În zorii zilei de vineri, pe 15 iulie, şi-au reînnoit atacurile. Godefroy era căţărat pe scheletul de lemn al turnului de asediu din care trăgeau cu săgeţi peste ziduri, în timp ce adversarii au declanşat focul grecesc – dar nu a fost de ajuns să-i oprească pe franci.

Pe la miezul zilei, turnul de asediu al lui Godefroy a reuşit în sfârşit să se apropie de ziduri. Francii au coborât puntea şi doi fraţi au reuşit să intre, urmaţi de Godefroy. Aceştia susţin că l-au văzut pe răposatul episcop Ademar luptând alături de ei: „Mulţi au declarat că el a fost primul care a escaladat zidul!”. Episcopul mort le-a ordonat să deschidă Poarta Coloanei (Poarta Damascului). Tancred şi normanzii au năvălit pe străzile înguste. Din sud, de pe Muntele Sionului, contele de Toulouse auzea strigătele de bucurie. „Ce mai aşteptaţi?”, se răstea Raymond la oamenii săi. „Nu vedeţi că francii au intrat deja în oraş?” Soldaţii lui Raymond au reuşit să intre în Ierusalim şi i-au urmărit pe guvernator şi garnizoana sa până la Citadelă. Guvernatorul a acceptat să se predea lui Raymond cu condiţia să-i cruţe viaţa lui şi celor din garnizoană. Locuitorii oraşului şi soldaţii au fugit pe Muntele Templului, urmăriţi de Tancred şi oamenii lui. În încăierare, ierusalimiţii au închis porţile Muntelui Templului şi au încercat să riposteze, dar luptătorii lui Tancred au pătruns pe esplanada sacră, înţesată cu oameni disperaţi.

Lupta a durat patru ore şi francii au ucis cu frenezie tot ce le ieşea în cale, pe străzi şi pe alei. Tăiau nu doar capete, ci şi mâini şi picioare, lăsându-se cu bucurie împroşcaţi de sângele necredincioşilor. Deşi comiterea unui masacru într-un oraş asediat nu era o premieră, satisfacţia evidentă cu care şi-l amintesc autorii lui se prea poate să fi fost. „Erau de văzut imagini extraordinare”, povestea entuziasmat un martor, Raymond de Aguilers, preotul contelui de Toulouse: „Oamenii noştri tăiau capetele duşmanilor, alţii trăgeau în ei cu săgeţi şi-i doborau de pe turnuri, alţii îi chinuiau mai mult, aruncându-i în flăcări. Pe străzi vedeai numai mormane de capete, mâini şi picioare tăiate. Cu greu puteai să treci peste cadavrele oamenilor şi cailor”.

Copiii mici erau smulşi de la pieptul mamelor şi izbiţi cu capul de ziduri. În timp ce violenţa creştea, „sarazinii, arabii şi etiopienii” – adică soldaţii sudanezi de culoare din armata fatimidă – s-au refugiat pe acoperişul Domului Stâncii şi pe al-Aqsa. Dar, în timp ce aceştia se luptau să ajungă la Dom, cavalerii îşi croiau drum prin mulţimea de pe esplanadă, omorând şi spintecând în stânga şi-n dreapta, până când „în Templu [al lui Solomon, cum numeau cruciaţii al-Aqsa] sângele ajungea până la genunchi. Într-adevăr, era judecata dreaptă şi minunată a lui Dumnezeu ca locul acesta să se umple de sângele necredincioşilor”.

Zece mii de oameni, inclusiv numeroşi preoţi şi asceţi musulmani,

au fost omorâţi pe Muntele Templului, dintre care 3.000 în al-Aqsa. „Gladiatorii noştri”, scria cronicarul Foucher de Chartres, „au început să tragă cu săgeţi ca să-i doboare pe musulmanii de pe acoperişul Templului lui Solomon. Ce să vă mai spun? Unul n-a mai rămas viu, nici femeile, nici copiii n-au fost cruţaţi”. Dar Tancred şi-a trimis stindardul la cei trei sute de oameni rămaşi pe acoperişul Templului, în semn de protecţie. El a ordonat să nu fie omorâţi şi a luat câţiva prizonieri de seamă care să-i arate comorile de pe Muntele Templului. Atunci a furat imensele felinare de aur din altare. Evreii au încercat să se ascundă în sinagogi, dar cruciaţii le-au dat foc. Au ars acolo de vii, o sublimă ardere de tot în numele lui Hristos. Godefroy de Bouillon şi-a scos sabia de la brâu şi, însoţit de un mic grup de oameni de-ai lui, a înconjurat oraşul şi s-a rugat, apoi s-a îndreptat spre Sfântul Mormânt.

A doua zi dimineaţă, spre furia lui Tancred, oamenii lui Raymond s-au căţărat enervaţi pe acoperişul Templului lui Solomon, luându-i prin surprindere pe musulmanii înghesuiţi acolo, şi i-au decapitat pe toţi, bărbaţi şi femei, într-un nou val de ucideri. Unii musulmani s-au aruncat în gol de pe acoperiş. O femeie, respectat cărturar din Shiraz, Persia, s-a refugiat împreună cu un grup de femei în Domul Lanţului – toate au fost măcelărite. Victimele erau dezmembrate cu o plăcere mabacră, de parcă ar fi fost vorba despre un sacrament. „Peste tot zăceau fragmente de corpuri umane, trupuri fără cap şi membre tăiate, aruncate în toate direcţiile”. Dar şi mai înspăimântători erau cruciaţii, cu priviri sălbatice, acoperiţi de sânge închegat „din cap până în picioare, o imagine apocaliptică semănând groază în cei care îi întâlneau”. Căutau prin străduţele cu bazare alte victime pe care le târau afară ca să fie „măcelărite ca oile”.

Fiecărui cruciat i se promisese că va deveni posesorul oricărei case însemnate cu „scutul şi armele sale”: „prin urmare, pelerinii căutau cu mare atenţie prin oraş şi omorau fără rezerve cetăţenii”, lichidând „neveste, copii, familii întregi”, mulţi dintre ei fiind „azvârliţi cu capul în jos” pe ferestrele de la etaj.[137]

---

137 Legile războiului nu stipulau acordarea unor locuinţe după un asediu prelungit, însă martorii oculari franci au continuat să laude violenţele sângeroase şi să spună că nimeni nu a fost cruţat. Unele descrieri sunt inspirate direct din Apocalipsă! Nu se specifică numărul victimelor. Mai târziu, istoricii musulmani susţineau că au fost omorâţi 70.000 sau chiar 100.000 de oameni, dar cele mai recente cercetări arată că masacrul n-a fost atât de mare, au existat poate în jur de 10.000 de morţi, considerabil

În ziua de 17, pelerinii (cum îşi spuneau aceşti ucigaşi) s-au săturat în sfârşit de atâta măcel şi „s-au refăcut cu odihnă şi hrană de care aveau mare nevoie”. Prinţii şi preoţii s-au dus la Sfântul Mormânt unde au cântat slăvindu-l pe Hristos, bătând bucuroşi din palme şi scăldând altarul în lacrimi de fericire, după care au defilat pe străzi până la Templul Domnului (Domul Stâncii) şi Templul lui Solomon. Străzile erau presărate cu cadavre ciopârţite care se descompuneau în căldura verii. Prinţii cruciaţi i-au obligat pe evreii şi musulmanii supravieţuitori să cureţe resturile şi să le ardă pe rug, după care şi aceştia au fost măcelăriţi şi probabil aruncaţi pe foc ca şi semenii lor. Cruciaţii care au murit au fost îngropaţi în Cimitirul Leului la Mamilla sau în pământul sfânt, chiar în afara Porţii de Aur, deja cimitir musulman, pregătiţi să se ridice din mormânt în Ziua Judecăţii.

Ierusalimul era plin de atâtea comori, „giuvaere, veşminte preţioase, aur şi argint” şi atâţia prizonieri valoroşi, încât francii au ţinut licitaţii de sclavi timp de două zile. Unii musulmani mai respectabili fuseseră salvaţi prin plata unei răscumpărări: pentru cărturarul shafit Sheik Abd al-Salam al-Ansari s-a cerut o mie de dinari, dar, întrucât nu s-a găsit nimeni care să plătească, a fost ucis. Evreii supravieţuitori şi 300 de cărţi ebraice (inclusiv Codexul din Alep, una dintre cele mai vechi Biblii ebraice care s-au păstrat parţial până astăzi) au fost răscumpăraţi de evrei din Egipt. Răscumpărarea prizonierilor a constituit una dintre cele mai profitabile afaceri din regatul Ierusalimului. Dar din cauză că nu au putut fi adunate toate resturile umane, în Ierusalim a persistat un miros pestilenţial mult timp după aceea – chiar şi după şase luni, când s-a întors Foucher de Chartres: „Oh, ce duhoare plutea în jurul zidurilor, înăuntrul şi în afara lor, de la cadavrele în descompunere ale sarazinilor care zăceau pe unde fuseseră doborâţi”. Dar Ierusalimul încă nu era în siguranţă: armata egipteană se apropia. Cruciaţii aveau urgent nevoie de un comandant-şef – primul rege al Ierusalimului.

---

mai puţini decât după masacrele de la Edessa şi Acra. Cel mai bine plasat contemporan, Ibn al-Arabi, care până de curând locuise în Ierusalim şi se afla în Egipt în 1099, vorbea de 3.000 de oameni ucişi în al-Aqsa. Nici nu au fost ucişi toţi evreii. Fără îndoială că au existat evrei şi musulmani care au fost lăsaţi în viaţă. Se pare că, în scop propagandistic şi religios, cronicarii cruciaţi au exagerat imens amploarea crimelor săvârşite de ei. Aşa a fost războiul sfânt.

Godefroy: Apărătorul Sfântului Mormânt

Nobilii şi clericii de rang superior au analizat profilul moral al candidaţilor la coroană. Ei s-au simţit obligaţi să ofere tronul prinţului senior, antipaticul Raymond, însă nu erau deloc încântaţi. Raymond a refuzat amabil, susţinând că el nu putea fi rege în oraşul lui Iisus. Atunci i l-au oferit celui care şi-l dorea cu adevărat, castul şi destoinicul duce Godefroy, care a acceptat un nou inventat titlu: Apărătorul Sfântului Mormânt.

Indignat şi dându-şi seama că fusese înşelat, Raymond a refuzat să predea Turnul lui David, fiind nevoie de intervenţia episcopilor. Deşi triumfători la arme, acestor pelerini-războinici nu le-a fost uşor să impună un anumit standard de moralitate aşa cum se cerea într-un oraş guvernat de însuşi Iisus. Ei l-au ales patriarh pe preotul normand Arnulf, dar foarte curând acesta s-a văzut nevoit să se apere împotriva acuzaţiilor de adulter, fiind tatăl unui copil făcut cu o arăboaică.

Arnulf a instalat clopote în biserici (tragerea clopotelor fusese întotdeauna interzisă de musulmani). Ierusalimul avea să fie romano-catolic. Acum s-a văzut cât de profundă era schisma: el a pus preoţi romano-catolici la Sfântul Mormânt, alungându-i pe patriarhul şi pe clericii greci. A declanşat astfel un conflict urât între sectele creştine care continuă şi azi să-i scandalizeze şi să-i amuze pe vizitatori. Însă Arnulf nu a reuşit să găsească principalul fragment din Sfânta Cruce, iar preoţii ortodocşi au refuzat să-i spună unde este ascuns. Patriarhul i-a torturat: un creştin care torturează alţi creştini ca să obţină Arborele Vieţii de la Mielul lui Dumnezeu. Până la urmă au cedat.

Pe 12 august, lăsând Ierusalimul aproape neprotejat, Apărătorul Godefroy a pornit în fruntea întregii armate de cruciaţi spre Ascalon, unde i-a înfrânt pe egipteni. Când Ascalonul s-a oferit să se predea lui Raymond, Godefroy a fost dispus să accepte doar dacă îi era cedat lui: Ascalonul a fost pierdut – fiind doar prima dintre multele răni autoprovocate din cauza certurilor dintre conducătorii Ierusalimului. Însă Ierusalimul era în siguranţă – deşi pustiu.

Ducele de Normandia şi contele de Flandra, împreună cu grosul armatei de cruciaţi, s-au întors acasă, lăsându-l pe Godefroy într-un oraş devastat, cu miros pestilenţial, populat de doar 300 de cavaleri şi 2.000 de infanterişti şi câţiva cetăţeni care abia dacă ocupau un cartier. Lui Raymond de Toulouse i-a trecut supărarea şi s-a retras pe coasta libaneză, întemeindu-şi până la urmă propria dinastie în

calitate de conte de Tripoli. Existau patru state cruciate – Principatul Antiohiei, Comitatele Edessa şi Tripoli şi Regatul Ierusalimului. Acest conglomerat de dominioane înrudite a devenit cunoscut sub numele de *Outremer* – „Ţinutul de peste Mare”.

Şi totuşi, reacţia lumii islamice – divizată între califul sunnit din Bagdad şi califul şiit din Cairo – a fost o surprinzătoare tăcere. Doar câţiva predicatori au făcut apel la jihad pentru eliberarea Ierusalimului, însă reacţia a fost slabă în rândul atotputernicilor emiri turci, care au continuat să se certe între ei.

Pe 21 decembrie, Baldovin, fratele lui Godefroy, care era conte de Edessa, şi prinţul Bohemond din Antiohia, cel cu părul cânepiu, au venit la Ierusalim pentru a petrece Crăciunul. Însă Godefroy se lupta să se apere în faţa Bisericii. Reprezentantul papei, un arogant din Pisa pe nume Daimbert, fusese de curând numit patriarh (în locul imoralului Arnulf). Acesta, hotărât să instaureze o teocraţie condusă de el, l-a obligat pe Godefroy să cedeze Bisericii oraşul şi Jaffa. În iunie 1100, la Jaffa, Godefroy cade la pat, probabil bolnav de febră tifoidă. Este adus la Ierusalim şi moare pe 18 iulie, fiind înmormântat cinci zile mai târziu, ca şi predecesorii săi, la poalele Golgotei, în Biserica Sfântului Mormânt.

Daimbert a preluat controlul oraşului, dar cavalerii lui Godefroy au refuzat să predea Citadela şi l-au chemat pe Baldovin, fratele decedatului. Însă contele de Edessa se lupta să apere nordul Siriei şi a primit mesajul abia spre sfârşitul lui august. Pe 2 octombrie, Baldovin a pornit spre Ierusalim cu 200 de cavaleri şi 700 de soldaţi, însă tot drumul până acolo a trebuit să facă faţă repetatelor atacuri ale musulmanilor. A ajuns în Oraşul Sfânt abia pe 9 noiembrie, cu doar jumătate din armata cu care plecase.

22 – Ascensiunea Ţinutului de peste Mare 1100-1131

Baldovin cel Mare: primul rege

Două zile mai târziu, Baldovin a fost proclamat rege, iar Daimbert a fost nevoit să-i recunoască succesiunea. Aproape imediat după aceea, Baldovin a făcut o incursiune militară în Egipt. La întoarcere a fost încoronat „rege al creştinilor din Ierusalim” în Biserica Naşterii

Domnului din Betleem de către patriarhul Daimbert.

Primul rege al Ierusalimului nu a fost un sfânt ca fratele său, dar s-a dovedit mult mai capabil. Baldovin avea nasul acvilin, pielea albă, părul negru şi barba neagră, buza superioară proeminentă şi bărbia uşor trasă. În copilărie studiase ca să devină preot şi nu-şi pierduse deloc aerul meditativ de om al bisericii, purtând tot timpul o rasă monahală. S-a căsătorit din raţiuni politice, riscând bigamia în graba sa, nu a avut copii şi poate că nici nu şi-a consumat vreuna dintre căsătorii. În orice caz, „a luptat în zadar împotriva păcatelor trupeşti, însă a avut un comportament atât de prudent cu privire la aceste vicii”, încât nu a deranjat pe nimeni. Unii au spus despre el că ar fi fost homosexual, dar natura păcatelor lui rămâne un mister.

Războiul necruţător era prima lui datorie şi adevărata lui pasiune. Preotul său îi spunea „braţul oamenilor lui, teroarea duşmanilor”. Acest războinic priceput, cu o energie aproape supraomenească, s-a dedicat apărării şi extinderii regatului, luptând în repetate rânduri împotriva egiptenilor în afara oraşului Ramallah. O dată a fost înfrânt, dar a reuşit să scape şi să ajungă cu calul său Gazala în zona de coastă, unde a urcat pe corabia unui pirat englez care trecea pe acolo şi astfel a ajuns la Jaffa, unde şi-a adunat cavalerii şi i-a înfrânt pe egipteni. Dispunea de o armată atât de mică, probabil cel mult 1.000 de cavaleri şi 5.000 de infanterişti, încât a trebuit să recruteze mercenari locali (posibil şi musulmani), cunoscuţi sub numele de turcopoli. Diplomat abil, a profitat de rivalităţile dintre căpeteniile musulmane şi s-a aliat cu flotele genoveză, veneţiană şi engleză pentru a cuceri coasta palestiniană, din Cezareea până în Acra şi Beirut.

La Ierusalim, Baldovin a reuşit să scape de preaputernicul patriarh Daimbert, eliminând astfel principala ameninţare la adresa autorităţii sale. Cruciaţii decimaseră populaţia Ierusalimului, dar cel puţin se înduraseră să rechiziţioneze şi să nu distrugă locurile sfinte de la al-Quds – probabil pentru că au crezut că erau originalele biblice. Baldovin a fortificat Citadela, mult timp cunoscută de creştini ca fiind Turnul lui David, care a devenit palat, trezorerie, închisoare şi cazarmă: arcadele ei se mai văd şi astăzi. În 1110 şi din nou în 1113, când oraşul era ameninţat de atacurile egiptenilor, trâmbiţele din Turnul lui David începeau să sune, chemând cetăţenii la arme. În 1104, Baldovin a transformat moscheea al-Aqsa în palat regal.

Mulţi cruciaţi credeau că Domul şi al-Aqsa chiar fuseseră construite de regele Solomon sau cel puţin de Constantin cel Mare,

deşi unii dintre ei ştiau foarte bine că erau musulmane. Pe Domul Crucii a fost instalată o cruce şi i se spunea acum Templum Domini, Templul Domnului. Ca orice cuceritori ai Ierusalimului, francii au folosit spoliile altor constructori pentru a-şi ridica propriile monumente: Baldovin a decopertat acoperişul de plumb al palatului Aqsa pentru a repara Sfântul Mormânt.

În anul 1110, Sigurd, regele adolescent al Norvegiei, care luptase în zona Mediteranei masacrându-i pe necredincioşi, a acostat la Acra cu flota sa alcătuită din 60 de nave. Baldovin l-a escortat pe Sigurd, primul rege venit în vizită, prin ceea ce norvegienii numeau Jorsalaborg, unde drumurile au fost acoperite cu covoare şi frunze de palmieri. Baldovin i-a oferit lui Sigurd un fragment din Sfânta Cruce, cerându-i să-l ajute cu flota să ia cu asalt Sidonul. Sidonul a căzut – iar norvegienii au petrecut iarna la Ierusalim.

Baldovin a respins invaziile beilor din Damasc şi Mosul: viaţa era un război continuu şi un nesfârşit şir de agresiuni pentru care acest rege era bine înzestrat. La începutul cruciadei se căsătorise cu Arda, fiica unui nobil armean, alianţă care l-a ajutat să pună mâna pe Edessa. Dar Arda era mult prea extravagantă pentru pretenţiile din Ierusalim. Baldovin a închis-o la Mănăstirea Sf. Ana, aflată chiar la nord de Muntele Templului, acuzând-o în mod necavaleresc că a sedus (sau a fost violată de) nişte piraţi arabi în drum spre Antiohia. Ea a fugit pe ascuns la Constantinopol, unde plăcerile la care s-a dedat arată că mai degrabă prima variantă era cea adevărată.

Baldovin a negociat o căsătorie avantajoasă cu bogata Adelaida, văduva contelui normand de Sicilia.[138] Baldovin şi Adelaida au

---

138 Adelaida era cea de-a treia soţie a lui Roger de Hauteville, unul dintre remarcabilii fraţi normanzi care, sub conducerea lui Robert Guiscard, îşi construiseră propriul imperiu în sudul Italiei şi în Sicilia. Acolo, Roger, acum conte de Sicilia, a creat un regat cosmopolit unic, care se întindea din Sicilia până în nordul Africii: în timp ce cruciaţii îi masacrau pe musulmani, Roger practica toleranţa, comanda o armată de sarazini, guverna din palate arăbeşti şi avea comandanţi arabi. Comandantul-şef se numea Emirul Emirilor (sau Amiratus), care adesea prelua comanda impresionantei lui flote: de aici provine termenul „amiral”. (Nu e de mirare că Roger a fost rezervat cu privire la cruciadă – deşi doi dintre comandanţii primei cruciade, Bohemond, prinţul Antiohiei, şi tânărul Tancred, prinţul Galileii, făceau parte din familia de Hauteville.) La moartea lui, văduva italiană Adelaida a devenit regent, iar fiul ei Roger al II-lea a devenit mai târziu strălucitul rege al Siciliei normande aflate la apogeu, cu o înfloritoare cultură arabo-greco-normandă, o puternică forţă navală şi un prosper

convenit ca, în cazul în care nu vor avea copii (ceea ce era foarte probabil din moment ce Baldovin nu avea copii, iar ea nu mai era atât de tânără), fiul ei Roger al II-lea de Sicilia să devină regele Ierusalimului. Pe drum, flotila Adelaidei a fost atacată de piraţi, dar ea a reuşit să ajungă la Acra, unde a etalat – ca o adevărată Cleopatra – magnificele bogăţii aduse din Sicilia cu două trireme, fiecare cu cinci sute de războinici, şi şapte corăbii pline cu bogăţii şi aur. Trirema pe care se afla ea avea catargele, prova şi pupa aurite şi era păzită de arcaşi sarazini. În Ţinutul de peste Mare nu se mai văzuse niciodată o suită mai strălucitoare decât a ei. Baldovin a însoţit-o pe această Cleopatră ceva mai ofilită prin Ierusalimul gătit de sărbătoare, cu străzile pline de stindarde şi acoperite cu covoare. Numai că semeţia ei s-a dovedit incomodă, farmecul, insuficient, iar averea, repede epuizabilă. Nu-i plăcea Ierusalimul care i se părea provincial şi ducea dorul luxosului Palermo. Când Baldovin s-a îmbolnăvit foarte grav, au început să apară şi acuzaţiile de bigamie şi a expediat-o pe regină înapoi în Sicilia. Când a renunţat la Adelaida, Baldovin nu şi-a respectat nici promisiunea că fiul acesteia, Roger al II-lea, va deveni succesorul său. Asta „l-a făcut să simtă o ură aprigă faţă de Ierusalim şi oamenii de aici”.

Între timp, regele a găsit şi o soluţie pentru repopularea Ierusalimului. În 1115, a efectuat nişte incursiuni peste Iordan, unde a construit castele şi unde i-a întâlnit pe foarte săracii creştini sirieni şi armeni pe care i-a chemat să se stabilească în Ierusalim, aceştia devenind strămoşii creştinilor palestinieni de astăzi.

Cruciaţii din Ierusalim se confruntau cu o dilemă strategică: să se extindă spre nord, în Siria şi Irak, sau spre sud, în califatul din Egipt aflat în destrămare? Ca să-şi apere regatul, Baldovin şi succesorii lui au ştiut că trebuiau să cucerească unul dintre aceste teritorii. Cel mai mult se temeau de unirea Siriei cu Egiptul. De aceea, în 1118, Baldovin a atacat Egiptul, dar, oprindu-se să prindă peşte din Nil, se îmbolnăveşte din nou. Adus înapoi într-o lectică, moare în oraşul de frontieră El-Arish, unde lagunele Bardawil îi poartă numele. A fost un iscusit om de acţiune care a devenit rege levantin, regretat, în mod surprinzător, de „franci, sirieni şi chiar de sarazini”.

În Duminica Floriilor, când locuitorii Ierusalimului participau la parada solemnă din Valea Kindron, au văzut cu bucurie că dinspre nord sosea ducele de Edessa. Abia atunci au observat, apropiindu-se dinspre sud, şi catafalcul regelui lor mort, escortat de întreaga

---

comerţ mediteraneean.

armată îndoliată, înaintând încet printre colinele Iudeei.

Baldovin al II-lea cel Mic

După depunerea lui Baldovin în biserică, nobilii au făcut o trecere în revistă a candidaţilor la tronul ţării. Dar o facţiune l-a ales chiar pe contele de Edessa şi a obţinut Ierusalimul. A fost o alegere fericită pentru regat. Baldovin al II-lea, vărul răposatului rege, căruia i se spunea cel Mic, în contrast cu deşiratul său predecesor, condusese Edessa în cei optsprezece ani de război permanent şi chiar supravieţuise după patru ani de prizonierat, fiind capturat de turci. Purta o barbă lungă, avea părul blond acum înspicat cu fire albe, avea o căsătorie solidă cu o moştenitoare armeană pe nume Morphia, cu care avea patru fiice, şi era atât de evlavios, încât i se bătătoriseră genunchii de cât de mult se ruga. Baldovin era, chiar mai mult decât predecesorul său, un rege levantin şi franc în egală măsură: se simţea ca la el acasă în Orientul Mijlociu, purta robe şi stătea aşezat pe perne cu picioarele încrucişate. Musulmanii îl considerau un om cu o „bogată experienţă", „o judecată sănătoasă şi darul de a conduce ca rege" – ceea ce era mare lucru pentru un necredincios.

În Ierusalim, Baldovin cel Mic a împrumutat Templul lui Solomon unui nou ordin militar al unor cavaleri cu „frica lui Dumnezeu", care îşi declaraseră „dorinţa de a trăi în permanentă sărăcie, castitate şi obedienţă" şi care se vor numi după noua lor casă. La început, Templierii au fost nouă gărzi care protejau traseul pelerinilor de la Jaffa, dar mai târziu s-au transformat într-un ordin militar-religios de elită, alcătuit din 300 de cavaleri care purtau crucea roşie oferită lor de către papă şi aveau sub comandă sute de sergenţi şi mii de infanterişti. Templierii au transformat Haram al-Shariful musulman într-un complex de altare, depozit de arme şi locuinţe:[139] al-Aqsa era deja împărţită în camere şi apartamente, dar mai fusese adăugată şi o încăpătoare Sală a Templierilor (ale cărei ruine se mai văd şi azi) după zidul sudic. Lângă Domul Stâncii, Domul Lanţului a devenit Capela Sf. Iacob. Moscheea Leagănul lui Iisus a devenit Biserica

139 Biserica Templului din Londra, sfinţită de Heraclie, patriarhul Ierusalimului, în 1185 şi devenită celebră datorită romanului lui Dan Brown *Codul lui Da Vinci*, este fără îndoială inspirată după modelul Templului Domnului, Domul Stâncii, despre care se credea că a fost construit de Solomon. Unii specialişti susţin că a fost construită după modelul Bisericii Sfântului Mormânt, care are două domuri.

Creştină Sf. Maria. Sălile subterane ale lui Irod, pe care ei le-au numit Grajdurile lui Solomon, adăposteau cei 2.000 de cai şi cele 1.500 de cămile aparţinând ordinului, accesul făcându-se pe o singură poartă în peretele sudic, totul fiind protejat la sud de un turn de pază fortificat. La nord de Dom, au construit o mănăstire canonică, o baie comună şi un atelier meşteşugăresc. Pe lângă moscheea al-Aqsa, au amenajat „o mulţime de grădini, curţi, anticamere, vestibule şi bazine pentru apa de ploaie", ne spune călugărul german Theodorich, care a venit în vizită în 1172.

Ceva mai devreme, în 1113, Papa Pascal al II-lea atribuise zona de la sud de Sfântul Mormânt unui alt nou ordin, Ospitalierii, care mai târziu au devenit o armată sfântă chiar mai bogată decât Templierii. La început, Ospitalierii purtau tunici negre cu o cruce albă; mai târziu au primit dreptul să poarte roba roşie cu o cruce albă. Ei şi-au construit propriul cartier care cuprindea un cămin cu o mie de paturi şi un imens spital, unde patru medici îi consultau pe cei bolnavi de două ori pe zi, le verificau urina şi le luau sânge. Mamele primeau după naştere un pătuţ de copil. Dar confortul era limitat, fiecare pacient primind o haină din blană de oaie şi cizme pentru a se deplasa la latrină. În Ierusalim se vorbeau diferite limbi, inclusiv franceză, germană şi italiană – Baldovin le acordase veneţienilor privilegii comerciale –, însă oraşul rămânea o enclavă creştină căci Baldovin le-a permis negustorilor musulmani să intre aici, dar nu le-a dat voie să rămână peste noapte în capitala lui Hristos.

Curând după aceea, Il-Ghazi, altădată conducător al Ierusalimului, acum stăpân în Alep, a atacat Antiohia şi l-a omorât pe prinţ. Regele Baldovin a plecat grăbit spre nord, aducând Sfânta Cruce[140] în fruntea armatei şi l-a înfrânt. Dar în 1123, regele a fost luat prizonier de Balak, nepotul lui Il-Ghazi.

În timp ce Baldovin a rămas captiv în mâinile familiei Ortuq, iar armatele cruciate asediau Tirul, egiptenii avansau dinspre Ascalon, sperând să ia Ierusalimul, lipsit acum de rege şi de apărători.

---

140 În perioade de criză, Sfânta Cruce, care era ţinută în biserică într-un cufăr incrustat cu pietre preţioase, aflat în grija unui păstrător de relicve, numit *scriniarius*, era purtată înaintea regelui de patru oameni.

23 – Epoca de aur a Ţinutului de peste Mare 1131–1142

Melisenda şi Fulk: o nuntă regală

Sub comanda conetabilului Eustache de Grenier, ierusalimiţii i-au înfrânt de două ori pe egipteni. Spre bucuria tuturor, Baldovin a fost eliberat contra unei răscumpărări. Pe 2 aprilie 1125, tot oraşul a ieşit în stradă ca să-l întâmpine pe regele care se întorcea acasă. Cât timp fusese prizonier, Baldovin avusese timp să se gândească la succesiune. El o avea ca moştenitoare pe fiica sa Melisenda, pe care acum a măritat-o cu capabilul şi experimentatul Fulk, conte de Anjou, descendent al lui Fulk cel Negru, un depravat şi pelerin neobosit, şi fiul lui Fulk Respingătorul cu nume încântător. Acesta era deja un veteran al cruciadelor.

În 1131, la Ierusalim, Baldovin s-a îmbolnăvit şi, retrăgându-se în palatul patriarhului ca să moară umil în rugăciune, a abdicat în favoarea lui Fulk, a Melisendei şi a copilului lor, viitorul rege Baldovin al III-lea. Ierusalimul avea deja propriul său ritual de încoronare. Pentru adunarea de la Templul lui Solomon, Fulk şi Melisenda purtau dalmatice brodate, eşarfe şi bijuteriile coroanei şi mergeau călare pe nişte cai superb împodobiţi. Conduşi de şambelan care ducea sabia regelui, urmaţi de majordom cu sceptrul şi conetabil cu stindardul regal, au defilat prin oraş în uralele mulţimii – fiind primii monarhi ai Ierusalimului care urmau să fie încoronaţi în rotonda Sfântului Mormânt, aflată deja în reconstrucţie.

Patriarhul i-a pus să rostească jurământul regal, apoi a cerut congregaţiei să confirme de trei ori că ei erau moştenitorii legitimi: *Oill!* Da! a strigat mulţimea.[141] La altar au fost aduse cele două coroane. Cuplul regal a fost uns cu un ulei păstrat într-un corn, apoi Fulk a primit inelul de loialitate, sfera şi sceptrul pentru pedepsirea păcătoşilor şi a fost încins la brâu cu sabia războiului şi a dreptăţii. În sfârşit, amândoi au fost încoronaţi şi îmbrăţişaţi de patriarh. La ieşirea din Sfântul Mormânt, maestrul de ceremonii l-a ajutat pe regele Fulk să urce pe cal şi s-au întors la Muntele Templului. La banchetul organizat în Templum Domini, regele s-a oferit să

141 Primii cruciaţi vorbeau în general în dialectul din nordul Franţei, *langue d'oie*, total diferit de provensala *langue d'oc*. Dar această *langue d'oc* a devenit principalul dialect în Ţinutul de peste Mare.

returneze coroana, apoi a recuperat-o, tradiţie bazată pe o poveste despre circumcizia lui Iisus, în care se spune că Maria l-a dus la Templu, l-a oferit Domnului şi l-a luat înapoi în schimbul a doi porumbei. În final, slujitorii au adus mâncărurile şi vinul care au fost servite cuplului regal de majordom şi şambelan, în timp ce maestrul de ceremonii ţinea steagul deasupra lor. După cântece, muzică şi dans, conetabilul i-a escortat pe rege şi regină până la apartamentul lor.

Deşi Melisenda era regina de drept, Fulk s-a aşteptat la început să conducă singur. Era un soldat în vârstă de patruzeci de ani, îndesat, cu părul roşu „ca regele David", subliniază William din Tir, şi cu o memorie slabă, întotdeauna un defect la un rege. Obişnuit să-şi conducă propriul domeniu, el nu reuşea să o domine pe imperioasa regină şi cu atât mai puţin să o farmece. Melisenda, o brunetă suplă şi inteligentă, a început în curând să petreacă prea mult timp cu frumosul ei văr şi prieten din copilărie, contele Hugues de Jaffa, cel mai bogat magnat din Ierusalim. Fulk i-a acuzat să sunt amanţi.

Regina Melisenda: scandalul

Zvonurile despre legătura acestora au degenerat repede într-o criză politică. Fiind regină, era puţin probabil ca Melisenda să fie pedepsită. Dar, după legea francă, dacă un cuplu era găsit vinovat de adulter, femeii i se tăia nasul, iar bărbatul era castrat. Un mod de a dovedi nevinovăţia era acceptarea unui duel. Un cavaler l-a provocat la duel pe contele Hugues pentru a-şi dovedi nevinovăţia. Dar Hugues a fugit în Egipt, unde a rămas până când Biserica a negociat un compromis care îi impunea un exil de trei ani.

Într-o zi, după ce s-a întors la Ierusalim, în timp ce juca zaruri într-o tavernă, Hugues a fost înjunghiat de un cavaler breton. El a supravieţuit, dar Ierusalimul „fremăta de indignare; s-au strâns mulţi oameni" şi s-a răspândit zvonul că Fulk ordonase asasinarea rivalului său. Acum a venit rândul regelui să-şi dovedească nevinovăţia: bretonul a fost judecat şi condamnat să fie dezmembrat şi să i se taie limba. Dar Fulk a ordonat să nu se atingă nimeni de limba lui pentru a dovedi că nu se dorea să fie redus la tăcere. Chiar şi după ce a fost total dezmembrat şi nu mai avea decât capul şi torsul (şi limba), bretonul a continuat să susţină nevinovăţia lui Fulk.

Nu e de mirare că mizeria evidentă a vieţii politice din *Outremer* a devenit notorie în Europa. Ierusalimul era dificil de guvernat: regii

erau într-adevăr primii între egali şi trebuiau mai întâi să se descurce cu tot felul de prinţi cruciaţi, magnaţi ambiţioşi, aventurieri tâlhari, ignoranţi nou-veniţi din Europa, ordine militare şi religioase independente şi clerici intriganţi, înainte chiar de a putea face faţă duşmanilor musulmani.

În interiorul cuplului regal, atmosfera era glacială, dar dacă Melisenda şi-ar fi pierdut dragostea pentru soţul ei, ea ar fi preluat puterea. Ca s-o îmbuneze pe regină, Fulk i-a făcut un cadou special – splendida Psaltire care-i poartă numele.[142] Dar, în timp ce regatul îşi trăia epoca de aur, Islamul se mobiliza.

Zengi Sângerosul: Prinţul Şoim

În 1137, Zengi, beiul Mosulului şi Alepului (azi, în Irak şi Siria), a atacat mai întâi oraşul cruciat Antiohia, apoi Damascul musulman: căderea oricăruia dintre cele două oraşe ar fi însemnat o lovitură pentru Ierusalim. Timp de aproape patruzeci de ani, islamul, divizat şi absent, a părut curios de puţin preocupat de căderea Ierusalimului. Dar aşa cum s-a întâmplat de atâtea ori în istoria oraşului, zelul religios a fost inspirat de necesitatea politică. Zengi a ştiut să profite de furia crescândă, în plan politic şi religios, stârnită de pierderea Ierusalimului, apărând ca un „luptător al jihadului, îmblânzitor al ateilor, distrugător al ereticilor”.

Califul i-a acordat acestui bei turc titlul de „rege al emirilor” care va restabili mândria islamică. Pentru arabi, el era Stâlpul credinţei; pentru turci, Prinţul Şoim. Poeţii, artişti indispensabili la curtea oricărui suveran din această societate iubitoare de poezie, s-au înghesuit să-i cânte osanale, dar durul Zengi era un stăpân neînduplecat. I-a jupuit de vii şi i-a scalpat pe duşmanii săi mai importanţi, i-a spânzurat pe cei mai puţin importanţi şi i-a crucificat pe soldaţii care au călcat recoltele în picioare. I-a castrat pe tinerii săi amanţi pentru a le păstra frumuseţea. Când a exilat nişte generali, i-a castrat pe fiii acestora ca să nu uite că el deţine puterea. Înnebunit de băutură, a divorţat de una dintre soţii, apoi a pus să fie

142 Psaltirea Melisendei, cu coperte din fildeş sculptat incrustat cu turcoaze, rubine şi smaralde, a fost realizată de artişti sirieni şi armeni în scriptoriul din Biserica Sfântului Mormânt. Îmbinând stilurile bizantin, musulman şi occidental, Psaltirea ilustrează modul în care au fuzionat arta cruciată şi arta orientală în timpul domniei acestei regine jumătate armeană şi jumătate francă.

violată de grăjdari sub privirile sale. Dacă un soldat dezerta, Zengi ordona ca doi dintre vecinii acestuia să fie tăiaţi în două, îşi aminteşte un ofiţer de-al său, Usamah bin Munqidh. Cruzimile comise de el sunt relatate de surse musulmane. Cruciaţii l-au poreclit Zengi Sangvinul (un joc de cuvinte demn de un titlu în presa de scandal).

Fulk s-a grăbit să-l înfrunte, dar Zengi i-a înfrânt pe ierusalimiţi şi l-a blocat pe rege într-o fortăreaţă din apropiere. William, patriarhul Ierusalimului, a pornit în fruntea unei armate, fluturând Sfânta Cruce, în încercarea de a-l salva. Zengi, dându-şi seama că ajutoarele erau pe drum, s-a oferit să-l elibereze pe Fulk în schimbul fortăreţei. După această scăpare ca prin urechile acului, Fulk s-a împăcat cu Melisenda, dar Zengi, având acum puţin peste cincizeci de ani, a menţinut presiunile şi nu numai că a ameninţat oraşele cruciate Antiohia şi Edessa, dar şi-a reluat ofensiva asupra Damascului, care a fost atât de alarmat, încât conducătorul său, Unur, s-a aliat cu infidelul Ierusalim.

În 1140, Unur, beiul Damascului, a pornit spre Ierusalim însoţit de consilierul său, aristocrat sirian şi cel mai mare scriitor musulman al secolului.

Usamah bin Munqidh: mari evenimente şi calamităţi

Usamah bin Munqidh era unul dintre acele personaje omniprezente care îi cunosc pe toţi cei care contează într-un anumit moment şi un anumit loc din istorie şi care se găsesc mereu în centrul evenimentelor. De-a lungul îndelungatei sale carierei, acest curtean, războinic şi scriitor a reuşit să se adapteze şi să servească sub toţi marii conducători musulmani ai secolului său, de la Zengi şi califii fatimizi până la Saladin, ajungând să cunoască cel puţin doi dintre regii Ierusalimului.

Membru al dinastiei care conducea fortăreaţa siriană de la Shaizir, Usamah a pierdut succesiunea, iar familia sa a dispărut în urma unui cutremur de pământ. După loviturile primite, a devenit cavaler – un *faris* – gata să intre în slujba oricui oferea mai mult. Acum, la vârsta de 45 de ani, îl servea pe Unur din Damasc. Usamah trăia pentru luptă, vânătoare şi literatură. Preocuparea sa, nu lipsită de capcane, pentru putere, avere şi glorie, a fost plină de evenimente sângeroase şi comică în acelaşi timp: expresia „încă un dezastru” apare frecvent în memoriile sale intitulate *Mari evenimente şi calamităţi*. Dar a fost un cronicar înzestrat: ai sentimentul că, deşi planurile sale eşuează,

acest don Quijote arab şi estet ştia că aventurile sale vor fi numai bune de povestit în stilul său spiritual, incisiv şi melancolic. Usamah era un maestru *adib* – un specialist prin excelenţă al beletristicii arabe – care a scris cărţi şi poezii despre frumuseţea femeilor, obiceiurile bărbaţilor *(Sâmburii rafinamentului)*, erotism şi război. În mâinile lui, o istorie a banalelor bastoane devenea un eseu despre trecerea timpului.

Beiul Unur a sosit deci la Ierusalim, însoţit de exuberantul său curtean, Usamah: „Îl vizitam frecvent pe regele francilor în timpul armistiţiului", scria Usamah, ale cărui relaţii cu Fulk erau de o surprinzătoare curtoazie.[143] Regele şi cavalerul glumeau pe tema constituţiei fizice a cavalerilor. „Mi s-a spus că eşti un mare cavaler", zicea Fulk, „dar mie nu prea mi-a venit să cred". „Majestate, sunt un cavaler al rasei mele şi al poporului meu", a răspuns Usamah. Nu ştim cum arăta Usamah, dar se pare că francii au fost impresionaţi de fizicul său.

În timpul călătoriilor la Ierusalim, lui Usamah îi plăcea să studieze inferioritatea cruciaţilor, considerându-i nişte „bestii care, în afară de curaj, nu aveau nicio altă virtute" – deşi operele sale arată că numeroase tradiţii musulmane erau la fel de barbare şi primitive. Ca orice bun reporter, el consemna tot – şi aspectele pozitive, şi cele negative din ambele tabere. Când îşi rememora viaţa, bătrân fiind, la curtea lui Saladin, se gândea probabil că a avut şansa să cunoască Ierusalimul ca regat cruciat în plină glorie.

Ierusalimul Melisendei: măreţie şi decadenţă

Ierusalimul Melisendei era considerat de numeroşi creştini adevăratul centru al lumii, extrem de diferit de oraşul pustiu şi infect de după cucerirea lui de către franci, cu patruzeci de ani în urmă. Într-adevăr, în hărţile oraşului din această epocă, Ierusalimul apare ca un cerc cu două artere principale intersectându-se ca braţele unei cruci al cărei centru era Biserica Sfântului Mormânt, accentuând ideea că Oraşul Sfânt era buricul pământului.

Curtea regală se afla în Turnul lui David, dar regele şi regina

143 Fulk nu a fost primul rege al Ierusalimului care l-a cunoscut pe Usamah. În 1124, Baldovin al II-lea fusese prizonier la Shaijar, castelul familiei lui Usamah. A fost tratat atât de bine, încât cruciaţii au ajuns să-i respecte pe Usamah şi pe rudele lui. Ruinele castelului de la Shaijar se văd şi azi în Siria.

stăteau şi în palatul vecin, în timp ce palatul patriarhului era centrul afacerilor Bisericii. Baronii obişnuiţi din Ierusalimul *Outremer* duceau probabil o viaţă mai bună decât regii din Europa, unde până şi nobilii purtau haine din lână nealbită şi trăiau în locuinţe reci, din piatră, cu mobilă grosolană. Deşi puţini baroni cruciaţi îşi permiteau să trăiască pe picior la fel de mare ca John de Ibelin, palatul său din Beirut ilustrează stilul lor de viaţă: mozaicuri, pereţi din marmură, tavane pictate, fântâni şi grădini. Chiar şi casele burgheze din oraş erau decorate cu covoare preţioase, tapiserii de Damasc, delicate vase de faianţă, mese sculptate şi porţelanuri.

Ierusalimul îmbina stilul rudimentar al unui oraş de frontieră cu aroganţa luxului dintr-o capitală regală. Chiar şi femeile cu o reputaţie mai puţin bună din Ierusalim, cum era amanta patriarhului, îşi etalau cu ostentaţie bijuteriile şi mătăsurile scumpe spre dezaprobarea oamenilor respectabili. Cu cei 30.000 de locuitori ai săi şi valurile de pelerini, acesta era Oraşul Sfânt, creuzet al creştinilor şi cartier general militar – dominat de război şi de Dumnezeu. Francii, bărbaţi şi femei, se îmbăiau regulat – existau băi publice pe strada Blănarilor. Sistemul de canalizare roman era încă funcţional şi probabil că majoritatea caselor erau dotate cu toalete. Până şi cei mai islamofobi dintre cruciaţi au trebuit să se adapteze stilului de viaţă oriental. Pe timp de război, cavalerii purtau robe de in şi acele *keffiyeh*-uri arabe peste armuri pentru a preveni încălzirea metalului la soare. Acasă, cavalerii se îmbrăcau ca toţi ceilalţi localnici, cu burnuz de mătase şi chiar turban. Doamnele din Ierusalim purtau rochii lungi cu o tunică scurtă deasupra sau mantouri lungi brodate cu fir de aur; se fardau puternic şi de obicei îşi acopereau feţele cu un voal când ieşeau în public. Iarna, atât bărbaţii, cât şi femeile purtau blănuri, lux ce le era interzis austerilor Templieri care personificau această capitală a sfântului război creştin. Cavalerii ordinelor militare erau cei care dădeau tonul: Templierii purtau pelerine cu o cruce roşie şi banduliere, iar Ospitalierii, pelerine negre cu crucea albă pe piept. În fiecare zi, cei trei sute de Templieri ieşeau călare din Grajdurile lui Solomon şi plecau să se antreneze în afara oraşului. În Valea Chedron, infanteriştii exersau tirul cu arcul.

Oraşul roia de soldaţi şi pelerini francezi, norvegieni, germani şi italieni, dar şi de creştini orientali – sirieni şi greci cu barba scurtă, armeni şi georgieni cu bărbi lungi şi pălării înalte, care stăteau la hanuri şi numeroasele taverne de aici. Viaţa străzii se concentra pe un *Cardo* roman, artera principală care pleca de la Poarta Sf. Ştefan

(azi Poarta Damascului), trecea pe lângă Sfântul Mormânt şi Cartierul Patriarhului pe dreapta, apoi dădea în cele trei străzi comerciale paralele, conectându-se la o reţea de alei în care mirosea a tot felul de mirodenii şi mâncăruri gătite. Pelerinii cumpărau mâncare la pachet şi băuturi răcoritoare de pe Malcuisinat, strada Bucătăriei proaste; schimbau bani pe strada Zarafilor sirieni; cumpărau bibelouri ieftine din strada Aurarilor latini, blănuri din strada Blănarilor.

Chiar şi înainte de cruciade, se zicea că „nu există călători mai răi decât pelerinii din Ierusalim". Ţinutul de peste Mare era varianta medievală a Vestului Sălbatic: criminali, aventurieri şi prostituate veneau aici să-şi caute norocul, dar cronicarii pretenţioşi nu ne spun prea multe despre viaţa nocturnă a Ierusalimului. Soldaţii locali, acei turcopoli de origine modestă, latini din a doua generaţie de săraci orientalizaţi, numiţi *poulains*, negustori genovezi şi veneţieni, cavaleri nou-veniţi, cu toţii aveau nevoie de tavernele şi plăcerile pe care le găseşti într-un oraş-garnizoană. Intrarea în taverne era barată de un lanţ pentru a-i împiedica pe cavalerii mai turbulenţi să pătrundă acolo călare. Puteai vedea soldaţi pariind şi jucând zaruri în pragul prăvăliilor. Prostituatele europene erau aduse cu corăbiile pentru a fi oferite soldaţilor din *Outremer*. Mai târziu, secretarul sultanului Saladin va descrie cu mare plăcere una dintre aceste „încărcături", din punctul de vedere al unui musulman:

> „Femei france frumoase, cu carnea murdară şi păcătoasă, care apăreau mândre în public, dezgolite şi peticite, rupte şi cârpite, care făceau dragoste şi se vindeau pe aur, cu şolduri frumoase şi graţioase, ca nişte adolescente cherchelite, închinau ca pe-o ofrandă sfântă ce aveau între coapse, şi fiecare mergea în urma trenei ei, vrăjit de strălucirea ei, înclinat ca un vlăstar şi arzând de nerăbdare s-o dezbrace."

Majoritatea sfârşeau în porturile din Acra şi Tir, unde străzile erau pline de marinari italieni, cu atât mai mult cu cât Ierusalimul era supravegheat de autorităţi care aveau grijă ca morala creştină să fie respectată, deşi tot ce-i omenesc era acolo.

Când pelerinii se îmbolnăveau, Ospitalierii îi îngrijeau în spital, unde puteau fi adăpostiţi 2.000 de pacienţi. Surprinzător este că ei acceptau să îngrijească musulmani şi evrei şi dispuneau chiar de o bucătărie halal şi kosher. Dar moartea era mereu prezentă în

gândurile lor: Ierusalimul era o necropolă unde pelerinii bătrâni sau bolnavi se bucurau să moară şi să fie îngropaţi în aşteptarea învierii. Pentru cei săraci se găseau osuare gratuite în cimitirele Mamilla şi Akeldama din Valea Infernului. În timpul unei epidemii care a avut loc ceva mai târziu în secolul al XII-lea, cincizeci de pelerini mureau zilnic şi căruţele adunau cadavrele în fiecare seară după vecernie.[144]

Fizic, viaţa se desfăşura în jurul celor două temple – Sfântul Mormânt şi Templul Domnului. Cronologic, se ghida după un calendar al ritualurilor. În această „epocă intens teatrală, în care se foloseau toate tehnicile pentru accentuarea sentimentelor publicului prin expunere", scrie istoricul Jonathan Riley-Smith, sanctuarele Ierusalimului semănau cu nişte decoruri, mereu remodelate şi îmbunătăţite pentru intensificarea efectului. Cucerirea oraşului era sărbătorită pe 15 iulie în fiecare an. În această zi, patriarhul conducea efectiv întregul oraş de la Sfântul Mormânt până la Muntele Templului, unde se ruga în faţa Templului lui Solomon, apoi conducea procesiunea prin Poarta de Aur – prin care trecuse în anul 630 primul cruciat, împăratul Heraclie, purtătorul Sfintei Cruci – până la locul de pe zidul nordic, încoronat cu o cruce imensă, pe unde Godefroy pătrunsese în oraş. De Paşte era cel mai frumos. În Duminica Floriilor, înainte de răsăritul soarelui, patriarhul şi clericii, purtând Sfânta Cruce, plecau din Betania spre oraş, în timp ce o altă procesiune purtând ramuri de palmier cobora de la Muntele Templului pentru a se întâlni cu patriarhul în Valea lui Iosafat. Împreună deschideau apoi Poarta de Aur[145] şi dădeau înconjurul

---

144 O biserică ortodoxă şi una catolică au fost construite deasupra osuarelor respective, unde cadavrele erau aruncate prin nişte găuri în acoperiş: se credea că în douăzeci şi patru de ore cadavrele se descompuneau fără miros. Utilizat pentru ultima oară în 1829, osuarul catolic este astăzi plin cu pământ, dar corespondentul său grec ortodox este încă vizibil. Privind printr-o mică deschizătură, se pot vedea osemintele albite. Cele două biserici nu mai există; probabil au fost distruse de Saladin.

145 Sfânta Poartă de Aur era deschisă de două ori pe an. Cimitirul din exteriorul Porţii de Aur, care probabil ţinea de mănăstirea Templierilor, era un loc de odihnă veşnică aparte. Se spune că aici au fost îngropaţi cei care l-au omorât pe Thomas Becket. Câţiva importanţi cavaleri franci au fost înmormântaţi în interior, pe Muntele Templului. În 1969, James Fleming, un teolog american, tocmai fotografia Poarta, când pământul s-a surpat şi el a căzut într-o groapă adâncă de 2,5 metri, peste un morman de oseminte umane. În groapă a mai fost descoperit ceea ce părea a fi un frumos arc din piatră irodiană. Este posibil ca osemintele să aparţină cruciaţilor (Frederick

esplanadei sacre înainte să se roage în Templul Domnului.

În Sâmbăta Mare, ierusalimiţii se adunau la biserică să ia Lumina Sfântă. Un pelerin rus privea „mulţimea de oameni care se înghesuiau, se împingeau şi îşi făceau loc cu coatele”, plângând, bocind şi strigând: „Păcatele mele vor împiedica Lumina Sfântă să coboare?” Regele venea pe jos de la Muntele Templului, dar mulţimea era atât de densă, ajungând până afară din curte, încât soldaţii trebuiau să-i facă loc monarhului să treacă. După ce intra, regele, vărsând „torente de lacrimi”, lua loc într-un amvon în faţa Mormântului, înconjurat de curtenii care plângeau, şi aştepta Lumina Sfântă. În timp ce preotul ţinea slujba, extazul creştea în obscuritatea bisericii, până când, deodată, „Lumina Sfântă ilumina Mormântul, miraculos de strălucitoare şi splendidă”. Patriarhul apărea cu flacăra şi aprindea candela regală. Focul se răspândea în mulţime, din felinar în felinar – apoi era purtat prin oraş ca o flacără olimpică, peste Marele Pod, până la Templul Domnului.

Melisenda a înfrumuseţat Ierusalimul, atât ca loc sfânt al Templului, dar şi ca oraş-capitală politică, şi a creat o mare parte din ceea ce putem vedea azi. Cruciaţii îşi dezvoltaseră un stil propriu, o combinaţie între romanic, bizantin şi levantin, cu arcade rotunde, capiteluri masive, toate sculptate cu motive discrete, adesea florale. Regina a cerut să se construiască monumentala Biserică Sfânta Ana, la nord de Muntele Templului, pe locul scăldătoarei Betesda – astăzi reprezintă cel mai simplu şi mai clar exemplu de arhitectură cruciată. Folosită deja ca refugiu pentru soţiile de viţă regală abandonate, apoi ca domiciliu al prinţesei Yvette, sora Melisendei, mănăstirea de pe lângă Biserica Sfânta Ana a devenit cea mai bogat înzestrată din Ierusalim. Câteva prăvălii din pieţe poartă încă menţiunea ANNA pentru a arăta unde mergeau profiturile lor; alte magazine sunt marcate cu „T” de la Templu şi se poate să fi aparţinut Templierilor.

O capelă mică numită Sf. Egidiu a fost construită pe Marele Pod care duce spre Muntele Templului. În afara zidurilor, Melisenda a adăugat Biserica Maicii Domnului din Valea Iosafat, mormântul Fecioarei Maria, unde mai târziu a fost şi ea înmormântată

---

din Regensburg a fost înmormântat acolo în 1148; arheologul Conrad Schick a descoperit resturi umane în 1891). Înainte şi după cruciade, musulmanii l-au folosit ca un cimitir special. Oricum, Fleming nu a reuşit să afle mai mult despre conţinutul gropii, deoarece autorităţile musulmane au acoperit imediat intrarea cu ciment.

(mormântul ei s-a păstrat până astăzi), şi a ridicat Mănăstirea Betania, numind-o stareţă pe sora ei, prinţesa Yvette. În Templul Domnului, a adăugat un grilaj metalic ornamental pentru a proteja Stânca (actualmente, cea mai mare parte din ea se găseşte în Muzeul Haram, deşi o mică secţiune a rămas pe loc şi se pare că a conţinut un fragment din prepuţul[146] lui Iisus, şi mai târziu fragmente de păr din barba lui Mahomed).

În timpul vizitei oficiale la Fulk şi Melisenda, Usamah bin Munqidh şi stăpânul său, beiul Damascului, au primit permisiunea de a se ruga pe Muntele Templului, unde au cunoscut insularitatea şi cosmpolitismul gazdelor lor france.

Usamah bin Munqidh şi Iuda Halevi: musulmani, evrei şi franci

Usamah s-a împrietenit cu câţiva Templieri pe care îi întâlnise pe timp de război şi pe timp de pace. Aceştia l-au escortat pe el şi pe beiul Unur pe esplanada sacră, cartierul general complet creştinat al Templierilor.

Unii cruciaţi vorbeau acum araba şi construiau case cu grădini şi fântâni ca nobilii musulmani; unii chiar mâncau mâncăruri arăbeşti. Usamah a întâlnit franci care nu consumau carne de porc şi stăteau la „o masă frumos aranjată, cu mâncăruri preparate extrem de curat şi deosebit de delicioase”. Majoritatea francilor nu erau de acord cu cei care se adaptau prea mult la obiceiurile locale: „Dumnezeu a transformat Occidentul în Orient”, scria Foulcher. „Cel care a fost roman sau franc a devenit aici galilean sau palestinian”. Tot aşa existau limite în prietenia lui Usamah cu Templierii şi în deschiderea lor spirituală. Când un Templier care se pregătea să se întoarcă acasă, l-a invitat bucuros pe Usamah să-şi trimită fiul la studii în Europa, astfel încât, „când se va întoarce, va fi un om cu adevărat înţelept”, Usamah abia şi-a stăpânit dispreţul.

În timp ce se rugau în Domul Stâncii, unul dintre franci s-a apropiat de bei şi l-a întrebat:

---

146 Sfântul prepuţ a fost doar un element dintr-o panoplie de relicve medievale. Carol cel Mare a oferit un fragment Papei Leon înainte de încoronarea sa în anul 800, dar în curând aveau să apară între 8 şi 18 relicve de acest gen în lumea creştină. Baldovin I a trimis unul la Anvers în 1100, dar şi Melisenda deţinea un fragment. Majoritatea relicvelor s-au pierdut sau au fost distruse în timpul Reformei.

„Ai vrea să-l vezi pe Domnul când era mic?”

„Oh, desigur”, a spus Unur. Atunci francul i-a condus pe el şi pe Usamah la o icoană a Mariei cu pruncul Iisus.

„Iată-l pe Domnul când era copil”, a zis francul spre amuzamentul dispreţuitor al lui Usamah.

Apoi Usamah s-a dus să se roage în Templul lui Solomon, vechea al-Aqsa, unde a fost primit de prietenii săi Templieri, deşi era ocupat să recite „Allahu Akhbar – Dumnezeu este Mare”. Atunci a avut loc un incident jenant, când, „un franc s-a repezit la mine, m-a apucat şi m-a întors cu faţa spre răsărit, zicându-mi «Aşa trebuie să te rogi!» Templierii s-au grăbit să intervină şi l-au îndepărtat de mine. «Omul acesta e străin», a explicat Templierul, cerându-şi scuze, «şi abia a sosit din ţinuturile france»”. Usamah şi-a dat seama că „orice nou venit” este „mai bădăran decât cei care s-au adaptat aici şi s-au familiarizat cu prezenţa musulmanilor”. Aceşti nou-veniţi rămâneau „o rasă blestemată care nu se va obişnui niciodată cu cei de altă origine”.

Dar şefii musulmani nu au fost singurii care au vizitat Ierusalimul Melisendei. Ţăranii veneau zilnic în oraş ca să vândă fructe şi plecau seara. În anii 1140, regulile care le interziceau musulmanilor şi evreilor să intre în oraşul lui Hristos au devenit mai permisive. Astfel, un călător şi scriitor pe nume Ali al-Harawi spunea: „Am trăit destul de mult timp la Ierusalim ca să ştiu cum anume se dobândea Lumina Sfântă”. Existau deja câţiva evrei în Ierusalim, dar era încă riscant să vină în pelerinaj.

Chiar în această perioadă, în 1141, se spune că a venit din Spania Iuda Halevi, poet, filosof şi doctor. În cântecele sale de dragoste şi în poezia sa religioasă, el dorea cu ardoare „Sionul cu frumuseţea lui perfectă” şi suferea din cauză că „Edom [islamul] şi Ismael [creştinismul] se revoltă în Oraşul Sfânt”. Evreul în exil era ca „o porumbiţă într-un ţinut străin”. Toată viaţa sa, Halevi, care scria poezii în ebraică, dar vorbea şi arabă, credea în întoarcerea evreilor în Sion:

> O, tu, oraş al lumii, cu frumuseţea-ţi cea mai pură
> Din Apusul îndepărtat, suspin de dorul tău.
> Aripi de vultur de-aş avea, la tine aş zbura,
> Cu lacrimi aş uda pământul tău.

Halevi, ale cărui poezii încă fac parte din liturghia sinagogilor, a

scris cu o pasiune cu care n-a mai scris nimeni altcineva despre Ierusalim: „Când visez la întoarcerea din captivitatea ta, sunt o harpă pentru cântecele tale”. Nu se ştie sigur dacă el chiar a ajuns în Ierusalim, dar, potrivit legendei, chiar când intra pe porţile oraşului, ar fi fost doborât de un călăreţ, probabil un franc, şi a murit, destin pe care cuvintele sale parcă l-au prezis: „Voi cădea cu faţa la pământul tău şi mă voi bucura de pietrele tale şi voi mângâia ţărâna ta”.

Această moarte nu l-a surprins pe Usamah, care studiase duritatea legilor france. În drum spre Ierusalim, avusese ocazia să vadă doi franci care îşi rezolvau o neînţelegere prin luptă – unul i-a crăpat capul celuilalt. „Era un caz grăitor despre legislaţia şi procedurile lor juridice”. Când un om a fost acuzat că a omorât nişte pelerini, l-au legat cu mâinile la spate şi l-au băgat într-un bazin cu apă. Dacă se ducea la fund, era nevinovat, dar dacă plutea, era considerat vinovat şi, după cum ne spune Usamah, „îi fardau puţin ochii” – adică îl orbeau.

Cât despre obiceiurile lor sexuale, Usamah povesteşte cu umor cum un franc a găsit-o pe soţia lui în pat cu un alt bărbat, dar l-a lăsat pe acesta să plece cu un simplu avertisment, iar un altul l-a pus pe bărbier să-i radă nevesti-sii părul pubian. În domeniul medical, Usamah povesteşte că, în timp ce un medic oriental aplica o cataplasmă pentru a trata un pacient cu un abces la picior, a intervenit un doctor franc cu satârul şi i-a amputat pacientului piciorul, punând eterna întrebare: „Vrei să trăieşti cu un picior sau să mori cu două?”. Dar omul a murit cu unul. În timp ce un medic oriental prescria o dietă specială unei femei care suferea de „uscăciune umorală”[147], acelaşi doctor franc i-a pus diagnosticul „un demon în cap” şi i-a scobit o cruce în craniu, omorând-o pe femeie. Cei mai buni medici erau creştinii vorbitori de arabă şi evreii: chiar şi regii Ierusalimului îi preferau acum pe medicii orientali. Dar Usamah nu s-a mulţumit cu atât – el menţionează două cazuri în care medicina francă a funcţionat miraculos.

Musulmanii îi priveau pe cruciaţi ca pe nişte brute şi nişte prădători. Însă nu trebuie să exagerăm cu acest clişeu potrivit căruia cruciaţii erau nişte barbari, iar musulmanii nişte esteţi. La urma

147 Potrivit vechii „teorii umorale” (care susţinea că funcţiile organismului sunt reglate de cele patru umori: sânge, limfă, bila galbenă şi bila albă), „uscăciunea umorală” era asociată, de regulă, cu o stare de iritabilitate sau o suferinţă de natură psihică. (n.t.).

urmei, Usamah îl servise pe sadicul Zengi, iar relatarea lui, dacă ar fi să citim până la capăt, zugrăveşte şi violenţele musulmanilor, care nu sunt deloc mai puţin şocante pentru sensibilitatea omului modern: colecţionarea capetelor de creştini, crucificarea şi tăierea în două a propriilor soldaţi sau eretici, pedepsele severe impuse de legea islamică Şaria – şi episodul în care tatăl său, într-un acces de furie, i-a retezat braţul unui paj. De ambele părţi domina violenţa şi existau legi la fel de dure. Cavalerul franc şi *faris*-ul musulman aveau multe în comun: ambii erau conduşi de aventurieri ca Baldovin sau Zengi, fondatori de dinastii războinice. Ambele sisteme se bazau pe atribuirea de domenii sau surse de venituri principalilor războinici. Arabii se foloseau de poezie pentru a se mândri, a se amuza şi a face propagandă. Când era în slujba beiului din Damasc, Usamah a negociat în versuri cu egiptenii, în timp ce cavalerii cruciaţi cântau în poezii dragostea curtenească. Atât cavalerul, cât şi *faris*-ul trăiau după coduri de onoare asemănătoare şi împărtăşeau aceleaşi obsesii – religia, războiul, caii – şi aceleaşi pasiuni.

Puţini soldaţi sau romancieri au surprins exaltarea şi nebunia războiului la fel de bine ca Usamah. Citindu-l pe el, parcă ne găsim în vâltoarea Războiului Sfânt din regatul Ierusalimului. El a scris cu pasiune despre întâmplări de pe câmpul de luptă, cu cavaleri destoinici sau indiferenţi, cu evadări miraculoase şi morţi terifiante, şi despre euforia şarjelor nebune cu scânteieri de oţel, cai înspumaţi şi vărsări de sânge. Dar el a fost şi un filosof conştient de forţa Destinului şi a milei Divine: „Chiar şi cele mai mărunte şi insignifiante lucruri pot duce la distrugere”. Dar mai presus de toate, ambele tabere credeau, vorba lui Usamah, că „victoria într-un război o dă doar Dumnezeu”. Religia era totul. Cea mai frumoasă laudă adusă de Usamah unui prieten suna astfel: „Un veritabil erudit, un cavaler onest şi un adevărat musulman”.

Dar liniştea şi calmul din Ierusalimul Melisendei au fost brusc spulberate de un accident legat de un sport practicat atât de nobilii franci, cât şi de musulmani.

24 – Impasul 1142–1174

Zengi: orgoliu şi răzbunare

Dacă nu era ocupat să lupte sau să scrie, Usamah vâna căprioare,

lei, lupi, hiene şi gheparzi, şoimi şi câini – iar în privinţa asta nu se deosebea de Zengi sau regele Fulk, care mergeau la vânătoare de câte ori se putea. Când au fost în vizită la Fulk, Usamah şi beiul Damascului au admirat un uliu porumbar, aşa că regele le-a oferit pasărea cadou.

Pe 10 noiembrie 1142, la scurt timp după vizita lui Usamah la Ierusalim, regele Fulk a ieşit călare în apropiere de Acra, când a zărit un iepure. A dat pinteni calului şi a pornit în urmărirea lui. Deodată, şaua s-a desfăcut din curea şi el a fost aruncat de pe cal. Apoi şaua l-a izbit în cap şi i-a fracturat craniul. După trei zile a murit. Ierusalimiţii au escortat cortegiul funerar până la Sfântul Mormânt. În ziua de Crăciun, Melisenda l-a încoronat rege pe fiul ei de doisprezece ani, care a devenit Baldovin al III-lea, dar în realitate ea era cea care conducea. Într-o epocă dominată de bărbaţi, Melisenda era „o femeie de o mare înţelepciune" care, scrie William din Tir, „se ridicase atât de mult peste statutul obişnuit al unei femei, încât era capabilă să ia măsuri importante, şi conducea regatul cu aceeaşi demnitate ca şi strămoşii ei".

În acest moment dulce-amar, s-a produs dezastrul. În 1144, Zengi Sângerosul a cucerit Edessa, unde bărbaţii franci au fost masacraţi, iar femeile france au fost duse în sclavie (în timp ce creştinii armeni au fost protejaţi). El a distrus astfel primul stat cruciat, leagănul dinastiei Ierusalimului. Lumea islamică jubila. Francii nu erau invincibili şi cu siguranţă că şi Ierusalimul urma să cadă. „Dacă Edessa este largul mării", scria Ibn al-Qaysarani, „Ierusalimul este ţărmul". Califul abbasid i-a acordat lui Zengi titlurile de Ornament al Islamului, Ajutor al comandantului credincioşilor, Regele îndrumat divin. Dar patima neînfrânată pentru băutură a lui Zengi l-a dus la pieire.

În timpul unui asediu în Irak, un eunuc umilit, poate unul dintre cei castraţi pentru plăcerea lui Zengi, s-a strecurat în cortul bine păzit şi l-a înjunghiat pe stăpânul beat chiar în patul său, lăsându-l aproape fără suflare. Un curtean l-a găsit plin de sânge, rugându-l să-l ajute: „Credea că vreau să-l omor. Mi-a făcut semn cu degetul să mă apropii. M-am oprit îngrozit în faţa lui şi am întrebat: «Stăpâne, cine ţi-a făcut asta?»". Astfel a murit Prinţul Şoim.

Cât cadavrul lui Zengi încă nu se răcise, cei din anturaj i-au furat bunurile pe care le-au găsit acolo, iar cei doi fii ai săi şi-au împărţit pământurile: cel mai mic dintre ei, Nur al-Din, în vârstă de douăzeci şi opt de ani, i-a scos şevaliera de pe deget şi a luat teritoriile siriene.

Priceput, dar mai puţin feroce decât tatăl său, Nur al-Din a intensificat jihadul împotriva francilor. Şocată de soarta Edessei, Melisenda a apelat la Papa Eugeniu al II-lea, care a lansat a doua cruciadă.

Eleonora din Aquitania şi regele Ludovic: scandal şi înfrângere

Ludovic al VII-lea, tânărul şi virtuosul rege al Franţei, însoţit de soţia sa, Eleonora, ducesă de Aquitania, şi Conrad al III-lea, regele Germaniei, un veteran al pelerinajelor, au răspuns la chemarea papei. Dar armatele germană şi franceză au fost bătute sistematic de turci în timp ce traversau Anatolia. Ludovic al VII-lea abia a reuşit să ajungă la Antiohia după un marş forţat dezastruos şi probabil terifiant pentru regina Eleonora, care a pierdut o mare parte din bagaje şi tot respectul pentru soţul ei pe cât de evlavios, pe atât de incapabil.

Prinţul Raymond de Antiohia l-a îndemnat pe Ludovic al VII-lea să-l ajute să ocupe Alepul, dar Ludovic era hotărât să-şi facă mai întâi pelerinajul la Ierusalim. Influentul Raymond era unchiul Eleonorei şi „cel mai frumos dintre prinţi”. După această călătorie lamentabilă, Eleonora „a ignorat jurământul căsătoriei şi a fost infidelă soţului ei”, ne spune William din Tir. Regele era în preajma ei supus ca un căţeluş, dar privea relaţiile sexuale ca pe un păcat, chiar şi în cadrul căsătoriei. Nu e de mirare deci că Eleonora îi zicea „mai degrabă călugăr, decât bărbat”. Însă Eleonora, o femeie extrem de inteligentă, cu forme voluptuoase, brunetă cu ochii negri, era cea mai bogată moştenitoare din Europa, fiind crescută la extravaganta curte a ducilor de Aquitania. Cronicarii religioşi afirmau că îi curgea prin vene sângele păcatului, deoarece bunicul ei fusese William Trubadurul, un războinic-poet de moravuri uşoare, iar bunica ei fusese amanta bunicului, poreclită *La Dangereuse* – Periculoasa. Ei au devenit amanţi când Trubadurul, ca să se apropie de Periculoasa, l-a căsătorit pe fiul său cu fiica acesteia.

Nu se ştie dacă Eleonora şi Raymond au comis sau nu păcatul adulterului, însă comportamentul lor a fost suficient de provocator pentru ca soţul să se simtă umilit şi să izbucnească un scandal internaţional. Regele Franţei şi-a rezolvat problema conjugală răpind-o pe Eleonora şi plecând să se alăture regelui german care sosise la Ierusalim. În timp ce Ludovic şi Eleonora se apropiau de

oraş, „tot clerul şi poporul i-au ieşit în întâmpinare” şi l-au însoţit până la Sfântul Mormânt „în acompaniament de imnuri şi cântece”. Cuplul francez a rămas împreună cu Conrad în Templul lui Solomon, iar Eleonora a fost probabil atent supravegheată de curtenii regelui. Ea a rămas izolată acolo luni în şir.

Pe 24 iunie 1148, Melisenda şi fiul ei, Baldovin al III-lea, au convocat un consiliu la Acra unde s-a stabilit destinaţia cruciadei: Damasc. Până de curând, oraşul fusese aliatul Ierusalimului, dar era logic să fie considerat o ţintă, deoarece nu era decât o chestiune de timp până să fie ocupat de Nur al-Din. Pe 23 iulie, regii Ierusalimului, Franţei şi Germaniei au reuşit să ajungă până la livezile din vest de Damasc, dar după două zile, nu se ştie de ce, şi-au mutat tabăra la est. Patru zile mai târziu, cruciada a eşuat, iar cei trei regi au suferit o retragere umilitoare.

Se poate ca Unur, beiul Damascului, să-i fi corupt pe nobilii din Ierusalim şi să-i fi convins că occidentalii cruciaţi urmăreau să păstreze pentru ei trofeul victoriei. Această duplicitate era absolut posibilă, dar şi mai probabil este că armata cruciată aflase pur şi simplu că Nur al-Din, fiul lui Zengi, se apropia cu întăriri. Ierusalimul a început să tremure în faţa dezastrului. Conrad s-a întors acasă la el. Ludovic, pierdut în ascetism şi penitenţă, a rămas să sărbătorească Paştele în Oraşul Sfânt. Eleonora ardea de nerăbdare să se întoarcă: odată ajunşi în Franţa, căsătoria lor a fost anulată.[148]

După plecarea lor, regina Melisenda şi-a celebrat cel mai mare triumf al său şi a suferit cea mai grea umilinţă. Pe 15 iulie 1149, ea şi fiul ei au sfinţit noua Biserică a Sfântului Mormânt, care a rămas şi azi o impresionantă capodoperă arhitecturală din perioada Ierusalimului cruciat. În faţa labirintului întortocheat de capele şi de sanctuare din acest complex construit în 1048 şi restaurat în 1119, arhitecţii au găsit o soluţie extraordinar de îndrăzneaţă. Au acoperit totul cu o rotondă ambiţioasă şi au reunit aceste situri într-un edificiu

148 Melisenda era a treia regină care conducea singură Ierusalimul – după Atalia, fiica Izabelei, şi Alexandra, văduva lui Alexandru Ianeus în epoca Macabeilor. Ea a fost încoronată de trei ori, o dată cu tatăl ei în 1129, apoi cu Fulk în 1131 şi din nou cu fiul ei în 1143. În ciuda statutului inferior al femeii în ambele tabere, Usamah bin Munqidh vorbeşte despre femei musulmane, dar şi cruciate care, în vremuri de restrişte, au îmbrăcat armura şi au luptat pe câmpul de luptă. Melisenda nu şi-a uitat originea armeană. După căderea Edessei, i-a primit pe refugiaţii armeni în Ierusalim şi, în 1141, armenii au început construirea Catedralei Sfântul Iacob de lângă palatul regal.

magnific în stil romanic care se întindea până în Sfânta Grădină aflată la est. Au deschis zidul estic al Rotondei pentru a putea adăuga alte capele şi un imens deambulatoriu. Pe locul Bazilicii lui Constantin, au ridicat o mănăstire mare. Au păstrat intrarea sudică din 1048 şi au creat o faţadă romanică cu două portaluri (astăzi, unul dintre ele este zidit), având deasupra grinzi sculptate (care astăzi se găsesc în Muzeul Rockefeller). Sculpturile neasemuit de frumoase de pe casa scării ce duce la Capela de pe Golgota sunt poate cele mai rafinate realizări artistice din întreaga epocă cruciată.

Între timp, fiul Melisendei a început să-şi revendice dreptul de a exercita puteri depline. În vârstă de douăzeci de ani, apreciat pentru inteligenţa şi frumuseţea lui, Baldovin al III-lea era considerat regele franc ideal, însă nu lipsit de vicii. Era un împătimit al jocurilor de noroc şi un seducător cu slăbiciune pentru femeile căsătorite. Dar criza izbucnită la nord arăta că Ierusalimul avea nevoie de un rege războinic la conducerea sa: fiul lui Zengi, Nur al-Din, i-a înfrânt pe locuitorii Antiohiei şi l-a omorât pe Raymond, unchiul Eleonorei.

Baldovin s-a grăbit să înainteze spre nord şi a ajuns la timp pentru a salva Antiohia, dar, când s-a întors, Melisenda, acum în vârstă de patruzeci şi şapte de ani, a refuzat ca el să fie încoronat de Paşte. Regele a decis să nu se dea bătut.

Mamă contra fiu: Melisenda contra Baldovin al III-lea

Melisenda i-a oferit prosperele porturi Tir şi Acra, dar a păstrat Ierusalimul pentru ea. „Focul ce mocnea s-a reaprins” şi Baldovin şi-a ridicat propria armată pentru a ocupa oraşul. Melisenda s-a grăbit să plece de la Nablus spre Ierusalim, în timp ce Baldovin a pornit pe urmele ei. Ierusalimul a deschis porţile în faţa regelui. Melisenda s-a retras în Turnul lui David care a fost asediat de Baldovin. El „şi-a adus maşinile pentru asalt”, lansând tiruri de săgeţi şi pietre timp de câteva zile. Până la urmă, regina a renunţat la putere şi la Ierusalim.

Abia reuşise Baldovin să pună mâna pe ceea ce i se cuvenea, când Antiohia a fost din nou atacată de Nur al-Din. În timp ce regele era plecat în nord, familia Ortuq, care condusese Ierusalimul între 1086 şi 1098, a plecat din fieful lor irakian ca să pună mâna pe Oraşul Sfânt, masând trupe pe Muntele Măslinilor, dar ierusalimiţii au ieşit şi i-au masacrat pe drumul Ierihonului. Cu un moral îmbunătăţit, Baldovin şi-a condus armata cu Sfânta Cruce spre Ascalon, pe care l-a ocupat după un lung asediu. Dar la nord, Damascul a căzut până la

urmă în mâinile lui Nur al-Din, care a devenit stăpân al Siriei şi Irakului de est.

Nur al-Din, „bărbat înalt şi oacheş, cu barbă, dar fără mustaţă, cu frunte înaltă şi înfăţişare plăcută la care contribuiau nişte ochi cu priviri arzătoare", putea fi la fel de crud ca Zengi, doar că era mai ponderat şi mai subtil. Chiar şi cruciaţii îl considerau „viteaz şi înţelept". Era iubit de curtenii săi printre care se număra acum şi Usamah bin Munqidh, această giruetă politică. Lui Nur al-Din îi plăcea atât de mult să joace polo, încât juca şi noaptea la lumina torţelor. Dar el a fost cel care a canalizat toată furia musulmanilor faţă de cucerirea francă, transformând-o într-o resurgenţă sunnită şi alimentând o nouă încredere militară. O succesiune de *fadail*-uri ce proslăveau virtuţile Ierusalimului prezentau jihadul lui Nur al-Din ca un mijloc de „purificare a Ierusalimului de întinarea Crucii" – culmea ironiei, căci altădată cruciaţii îi numiseră pe musulmani „pângăritori ai Sfântului Mormânt". El a comandat un *minbar* sau amvon frumos sculptat pe care să-l instaleze în al-Aqsa când va cuceri oraşul.

Baldovin şi Nur al-Din se aflau într-un impas. Au încheiat un armistiţiu, timp în care regele a încercat să obţină sprijinul bizantinilor, căsătorindu-se cu Teodora, nepoata împăratului Manuel. La nuntă şi la ceremonia de încoronare din Biserica Sfântului Mormânt, „trusoul miresei, alcătuit din aur, pietre preţioase, veşminte scumpe şi perle", a adus la Ierusalim splendoarea exotică a Constantinopolului. Baldovin încă nu avea moştenitori când s-a îmbolnăvit în Antiohia şi a murit câteva săptămâni mai târziu, pe 10 mai 1162, probabil de dizenterie.

Din Antiohia până în Ierusalim, cortegiul funerar a trecut prin scene nemaiîntâlnite, „de o durere profundă". Regii Ierusalimului, ca toate celelalte familii de veterani ai cruciadelor, deveniseră nişte levantini, astfel încât, acum, observa William din Tir, „se vedeau coborând din munţi o mulţime de necredincioşi musulmani care au mers jeluind în urma cortegiului funerar". Însuşi Nur al-Din spunea că „francii au pierdut un prinţ cum n-a mai avut lumea până acum".

Amaury şi Agnes: „o regină nedemnă de un oraş atât de sfânt ca Ierusalimul"

Proasta reputaţie a unei femei era acum pe punctul de a compromite succesiunea la tronul Ierusalimului. Moştenitorul era Amaury, fratele lui Baldovin, conte de Jaffa şi Ascalon, dar patriarhul

a refuzat să-l încoroneze dacă nu anula căsătoria cu Agnes, susţinând că erau rude de sânge mult prea apropiate – deşi aveau deja un fiu. În realitate, problema a fost că „ea nu era o regină demnă de un oraş atât de sfânt ca Ierusalimul”, după cum scria un cronicar puritan. Agnes avea o reputaţie proastă, fiind considerată o femeie de moravuri uşoare, dar nu putem să ştim cu siguranţă dacă era aşa deoarece toţi istoricii din vremea aceea o condamnau. În orice caz, era în mod clar un trofeu mult dorit şi se zvonea că printre amanţii ei se numărau majordomul, patriarhul şi patru bărbaţi căsătoriţi.

Supus, Amaury a divorţat de ea şi a fost încoronat la vârsta de douăzeci şi şapte de ani. Greoi de felul lui – se bâlbâia şi se îneca atunci când râdea – Amaury a devenit în curând „excesiv de gras, având piept ca de femeie, cu sânii atârnându-i până la brâu”. Ierusalimiţii râdeau de el pe străzi, dar el îi ignora, „ca şi când nu auzea lucrurile care se spuneau”. Deşi avea sâni ca de femeie, era un intelectual şi un războinic care se confrunta acum cu cea mai dificilă problemă strategică de la întemeierea regatului. Nur al-Din deţinea controlul asupra Siriei, dar cucerirea Ascalonului de către Baldovin al III-lea deschisese calea spre Egipt. Amaury avea nevoie de toată forţa şi energia pentru a pune mâna pe acest trofeu înaintea lui Nur al-Din.

A fost motivul pentru care l-a primit la Ierusalim pe Andronic Comnen, cea mai notorie canalie a momentului, un prinţ bizantin „însoţit de un alai de cavaleri”, întâriri bine-venite. La început, cavalerii săi au constituit „un motiv de mare satisfacţie” la Ierusalim. Văr cu împăratul Emanuel, Andronic o sedusese pe nepoata împăratului, fusese cât pe ce să fie ucis de fraţii acesteia şi petrecuse doisprezece ani în închisoare înainte să fie iertat şi numit guvernator al Ciliciei. A fost apoi destituit pentru incompetenţă şi lipsă de loialitate, a fugit în Antiohia unde a sedus-o pe Filipa, fiica prinţului de aici, şi iar a fost nevoit să fugă, de data asta la Ierusalim. „Dar ca un şarpe încălzit la sân sau ca un şoarece închis într-un dulap”, îşi amintea William din Tir, care făcea parte din anturajul lui Amaury, „a demonstrat cât de adevărate sunt vorbele «mă tem de greci chiar şi când aduc daruri»[149]”.

Amaury i-a dat Beirutul în stăpânire, dar Andronic, acum în vârstă de aproape şaizeci de ani, a abandonat-o pe prinţesa Filipa şi a sedus-o pe graţioasa văduvă a lui Baldovin al III-lea, Teodora, regina

149 „Timeo Danaos et dona ferentes”, citat din Vergiliu, Eneida (II, 49). (n.t.).

moştenitoare a Ierusalimului, care n-avea decât treisprezece ani. Ierusalimul s-a scandalizat şi Andronic a trebuit să fugă din nou. El a răpit-o pe Teodora şi, împreună cu ea, a trecut în tabăra lui Nur al-Din, în Damasc.[150] Nimeni nu a regretat plecarea acestui „şarpe", şi cu atât mai puţin William din Tir, preotul favorit al lui Amaury, născut la Ierusalim. După ce studiase la Paris, Orleans şi Bologna, William se întorsese şi devenise cel mai fidel consilier al lui Amaury. Timp de peste douăzeci de ani, ca arhiepiscop al Tirului şi apoi cancelar, William a fost un martor apropiat al dramei regale care coincidea cu cea mai gravă criză a Ierusalimului.

William din Tir: bătălia pentru Egipt

Regele Amaury l-a însărcinat pe William să scrie o istorie a regatelor cruciate şi musulmane, o treabă deloc uşoară. William nu avea nicio problemă să scrie istoria Ţinutului de peste Mare, dar, chiar dacă vorbea limba arabă, cum putea să scrie despre islam?

În acest timp, Egiptul fatimid se afla în plin proces de dezbinare. S-au ivit acum o mulţime de ocazii de care un oportunist inteligent nu putea să nu profite – aşa că, fireşte, Usamah bin Munqidh se găsea la Cairo, unde jocurile puterii erau pe cât de letale, pe atât de benefice. Usamah a făcut avere şi a construit o bibliotecă. Inevitabil, lucrurile au mers prost şi el a trebuit să fugă pentru a scăpa cu viaţă. Dar şi-a trimis familia, aurul şi preţioasa bibliotecă cu o corabie. Aceasta a naufragiat în apropiere de Acra şi averea lui s-a pierdut, iar biblioteca a fost confiscată de regele Ierusalimului: „Faptul că au fost salvaţi copiii şi femeile noastre m-a făcut să suport mai uşor vestea că toată agoniseala mea de-o viaţă se pierduse. Dar mi-a părut rău pentru cărţi. Erau patru mii de volume. Am regretat dispariţia lor

---

150 În orice caz, se pare că a iubit-o pe Teodora mai mult decât pe celelalte. Când ea a fost luată prizonieră de către împărat, Andronic s-a predat şi a fost iertat. În 1182, după moartea împăratului, acest ticălos penibil a preluat puterea, devenind unul dintre cei mai detestabili împăraţi din istoria Constantinopolului. În timpul domniei lui pline de teroare, a omorât aproape toată familia imperială, inclusiv femei. La vârsta de 65 de ani, îşi păstrase o înfăţişare destul de plăcută şi de tinerească pentru a se căsători cu o prinţesă de 13 ani. Când a fost răsturnat de pe tron, a avut parte de o moarte groaznică, fiind prins de mulţime şi torturat: i-au tăiat un braţ, i-au scos un ochi, i-au smuls părul şi dinţii, i-au turnat apă fiartă pe faţă pentru a-i distruge faimosul chip. Nu ştim ce s-a întâmplat cu Teodora.

toată viaţa”. Dar ghinionul lui Usamah s-a dovedit a fi norocul lui William, deoarece el a moştenit cărţile lui Usamah şi s-a folosit de ele pentru a scrie istoria sa.

Între timp, Amaury a început bătălia pentru Egipt, lansând nu mai puţin de cinci tentative de invazie. Miza era enormă. La cea de-a doua invazie, părea să fi cucerit Egiptul. Dacă el ar fi reuşit să păstreze bogăţiile şi resursele acestei ţări, probabil că regatul creştin al Ierusalimului ar fi rezistat şi toată istoria regiunii ar fi fost alta. Izgonit de la putere, vizirul egiptean s-a refugiat la Nur al-Din, care l-a trimis pe generalul kurd Shirkuh, pe cât de energic, pe atât de gras, să recucerească Egiptul. Amaury l-a învins pe Shirkuh şi a ocupat Alexandria, dar, în loc să-şi consolideze poziţia, a acceptat tribut şi s-a întors la Ierusalim.

Mulţumită prăzii din Egipt, capitala lui Amaury a prosperat. În această perioadă a fost construită eleganta sală gotică a Cenaclului de pe Muntele Sionului şi regele a cerut să se ridice un nou palat regal, cu porticuri şi acoperiş triunghiular, un mic turn acoperit cu o cupolă şi un altul mai mare, circular, la sud de Turnul lui David.[151] Dar Egiptul nu era nici pe departe supus.

Împotmolit în acest conflict costisitor, Amaury a încercat să obţină ajutor de la împăratul Manuel al Constantinopolului, căsătorindu-se cu Maria, nepoata acestuia, şi trimiţându-l pe istoricul William să negocieze o cooperare militară – însă ajutorul bizantin nu a venit niciodată la timp. În Egipt, Amaury şi aliaţii săi egipteni erau pe punctul de a ocupa Cairo, când a reapărut Shirkuh, comandantul lui Nur al-Din. Regele s-a retras după ce i s-a promis plata unui nou tribut.

Când Amaury s-a îmbolnăvit în Gaza, el le-a cerut aliaţilor egipteni să-i trimită cel mai bun doctor al lor – regele fiind un admirator al medicinii orientale. Egiptenii i-au propus această sarcină unuia dintre doctorii evrei ai califului care, întâmplător, tocmai se întorsese de la Ierusalim.

Moise Maimonide: călăuza rătăcirilor

151 Acest palat apare pe harta destul de realistă a Ierusalimului elaborată la Cambrai în această epocă. Teodoric a văzut palatul în 1169. A fost dat cruciaţilor germani în 1229, apoi a dispărut, fiind probabil distrus de hoardele turcilor corasmieni în 1244. Arheologii au descoperit fragmente din fundaţia sa în 1971 şi 1988 sub Grădina armeană şi cazarmele turceşti.

Maimonide a refuzat să-l trateze pe regele cruciat, mişcare calculată, fără îndoială, deoarece sosise de curând în Egiptul fatimid, a cărui alianţă cu Ierusalimul a fost de scurtă durată. Maimonide fugise de persecuţiile musulmane din Spania, unde epoca de aur a civilizaţiei iudeo-musulmane începuse să apună. Ţara era acum divizată între regatele creştine agresive din nord şi sudul musulman cucerit de nişte berberi fanatici, almohazii. Aceştia le oferiseră evreilor să aleagă între convertire şi moarte. Tânărul Maimonide s-a prefăcut că se converteşte, dar în 1165 a reuşit să scape şi să plece în pelerinaj la Ierusalim. Pe 14 octombrie, în luna Tişri, când evreii sărbătoresc Anul Nou şi Ziua Răscumpărării, sezonul ideal pentru pelerinaje la Ierusalim, Maimonide se afla pe Muntele Măslinilor împreună cu fratele şi tatăl său. Atunci a văzut pentru prima dată Muntele Templului evreiesc şi, potrivit obiceiului, şi-a rupt hainele de pe el – mai târziu precizează cu exactitate cum trebuia pelerinul evreu să-şi rupă hainele şi apoi să le coasă la loc şi când anume trebuia s-o facă.

Intrând în oraş pe Poarta Iosafat din răsărit, el a descoperit un Ierusalim creştin în care, oficial, evreii încă nu aveau voie să intre – deşi în realitate erau patru vopsitori evrei care locuiau în apropiere de Turnul lui David, sub protecţia regelui.[152] Maimonide a jelit Templul care, „în ruine, continuă să fie sfânt”. Apoi, spune el, „am intrat în măreţul şi sfântul templu şi m-am rugat”. Se pare că i s-a permis să se roage la Stânca din Templul Domnului[153] (aşa cum s-a

---

152 Pelerinul evreu Benjamin de Tudela a vizitat Ierusalimul imediat după Maimonide. În timp ce se afla acolo, nişte muncitori care lucrau la restaurarea Cenaclului de pe Muntele Sionului au descoperit o cavernă misterioasă despre care s-a crezut că era Mormântul regelui David. Cruciaţii au adăugat un cenotaf care, contaminat de atmosfera religioasă din Ierusalim, a devenit la fel de sfânt atât pentru evrei, cât şi pentru musulmani. Benjamin pretindea că a plecat apoi în Irak. În orice caz, el a consemnat drama care se desfăşura la Bagdad, unde un tânăr evreu pe nume David el-Rey (Regele) sau Alroy se declara a fi Messia şi promitea să-i ducă pe aripi pe evreii de acolo „pentru a cuceri Ierusalimul”. Evreii din Bagdad au aşteptat pe acoperişurile caselor, dar n-au reuşit niciodată să decoleze, spre amuzamentul vecinilor. Alroya fost până la urmă omorât. După ce Benjamin Disraeli a vizitat Ierusalimul în secolul al XIX-lea, a început să scrie romanul *Alroy*.

153 După patru secole în care a servit ca sinagogă sub musulmani, „Caverna” a fost sigilată de cruciaţi în tunelele de lângă zidul vestic şi transformată într-un rezervor. Prin urmare, este puţin probabil ca

întâmplat şi în cazul unor musulmani ca Usamah bin Munqidh), deşi mai târziu s-a interzis orice vizită la Muntele Templului, regulă respectată şi azi de unii evrei ortodocşi.

După aceea, el s-a stabilit în Egipt unde, cunoscut de arabi sub numele de Musa ibn Maymun, a devenit un renumit polimat, autor de lucrări pe subiecte variate, de la medicină la drept, printre ele numărându-se capodopera *Călăuza rătăciţilor*, care împletea filosofia, religia şi ştiinţa. Maimonide a mai fost şi medic regal. Dar în Egipt domnea haosul în timp ce Amaury şi Nur al-Din se luptau pentru supremaţie asupra califatului fatimid hărţuit. Amaury a fost neobosit – dar fără succes.

În 1169, stăpânul Siriei, Nur al-Din, a finalizat încercuirea Ierusalimului odată cu victoria emirului Shirkuh în bătălia pentru Egipt. Shirkuh a fost ajutat de tânărul său nepot Saladin. După ce obezul Shirkuh a murit în 1171, Saladin a preluat Egiptul şi l-a numit pe Maimonide şeful evreilor – Rais al-Yahud – şi medicul său personal. În acest timp, la Ierusalim, moştenitorul tronului, având o sănătate şubredă, punea medicina pe primul plan.

25 – Regele lepros 1174–1187

William din Tir: preceptorul regal

Regele Amaury i-a încredinţat lui William din Tir educaţia fiului său, Baldovin. William îl adora pe prinţ:

> „Băiatul, pe atunci în vârstă de nouă ani, mi-a fost încredinţat spre a-l instrui şi iniţia în studiul ştiinţelor liberale. Am vegheat asupra lui cu toată grija pe care o nutream pentru acest elev regal. Copilul avea o înfăţişare drăgălaşă şi a făcut progrese în studiul literelor, dându-ne motive să credem în el şi dovezi că dezvolta un caracter plăcut. Ştia să călărească, mânuind calul cu măiestrie. Avea o minte ageră şi o memorie solidă.”

„La fel ca tatăl lui”, adăuga William, „îi plăcea mult să asculte istorisiri, asculta şi urma sfaturile bune” – cele date de William, desigur. Băiatului îi plăcea să se joace şi aşa a descoperit preceptorul

---

Maimonide să se fi rugat acolo.

său că avea o problemă.

„Se juca împreună cu prietenii când, aşa cum fac adesea copiii la această vârstă, au început să se pişte unii pe alţii de mâini şi de picioare. Dar Baldovin suporta jocurile mult prea răbdător, de parcă n-ar fi simţit nimic. Lucrul acesta se mai întâmplase de câteva ori înainte să fiu informat. Când l-am chemat, am constatat că tot braţul lui drept era practic amorţit. Am început să mă îngrijorez. Tatăl băiatului a fost înştiinţat; au fost consultaţi medici. În timp, am recunoscut primele simptome. Abia puteam să ne stăpânim lacrimile."

Boala lui Baldovin al IV-lea

Minunatul copil al lui William era lepros[154], dar şi moştenitorul unui regat asediat. Pe 15 mai 1174, puternicul om al Siriei şi Egiptului, cel care iniţiase noul jihad, Nur al-Din, a murit. Chiar şi William îl admirase, considerându-l „un prinţ drept şi un om credincios".

Regele Amaury s-a grăbit spre nord, sperând să profite de moartea lui Nur al-Din, dar s-a îmbolnăvit de dizenterie. La vârsta de treizeci şi opt de ani, în timp ce medicii arabi şi franci se certau pe tema tratamentului pe care să i-l administreze, el s-a stins din viaţă la Ierusalim pe 11 iulie. Noul şi „plăcutul" rege Baldovin al IV-lea se dovedea un elev strălucit în faţa profesorului său William, dar trebuia să îndure tot felul de tratamente: îi luau sânge, îl fricţionau cu „unguente sarazine" şi-i făceau clisme. De sănătatea lui se ocupa un medic arab, Abu Sulayman Dawud, al cărui frate l-a învăţat pe Baldovin să călărească folosind o singură mână pe măsură ce boala avansa.

Rareori s-a mai văzut atâta nobleţe sufletească şi atâta curaj la un om pus la grea încercare cum era acest tânăr rege aflat sub stricta

154 Lepra era o boală comună. În Ierusalim exista Ordinul Sf. Lazăr, rezervat cavalerilor leproşi. Lepra nu se transmite uşor: probabil că băiatul a fost expus luni de zile, având contact poate cu o bonă care manifesta simptome uşoare. Boala este cauzată de o bacterie care se transmite prin sudoare şi atingere. Vârsta adolescenţei a declanşat la Baldovin lepra lepromatoasă. În filmul Regatul Cerului, personajul său poartă o mască de fier pentru a-i ascunde chipul distrus şi fără nas. În realitate, el a refuzat să se ascundă chiar şi atunci când boala s-a extins în tot corpul.

supraveghere a devotatului său preceptor: „Starea lui de sănătate se agrava pe zi ce trecea, iar răul se instalase în toate extremităţile corpului şi feţei, încât servitorii săi credincioşi îl priveau cu o profundă compasiune”. Băiatul crescuse departe de mamă, dar acum dubioasa Agnes a revenit pentru a-şi susţine fiul şi l-a însoţit în campaniile militare. Din păcate, ea l-a dat în grija unui comandant insensibil care servea ca majordom. Când acesta a fost asasinat la Acra, atmosfera politică a Ierusalimului a devenit la fel de ameninţătoare ca într-o familie a Mafiei aflată în declin.

Vărul regelui, contele Raymond al III-lea de Tripoli, a cerut regenţa şi a readus stabilitatea, numindu-l cancelar pe William, preceptorul regal. Dar coşmarul strategic care bântuise dintotdeauna Ierusalimul a devenit acum realitate: Saladin, stăpânul din Cairo, a capturat Damascul şi a început sa unifice metodic Siria, Egiptul, Yemenul şi o mare parte din Irak într-un singur şi puternic sultanat care încercuia Ierusalimul. Raymond de Tripoli, un rafinat nobil levantin care vorbea arabă, a reuşit să obţină un răgaz prin semnarea unui armistiţiu cu Saladin. Dar şi acesta a câştigat timp.

Baldovin şi-a demonstrat puterea lansând incursiuni în Siria şi Liban, dar, pe măsură ce boala progresa, marii nobili se certau tot mai des în preajma patului său de suferinţă. Maestrul Templierilor era din ce în ce mai insubordonat, în timp ce Ospitalierii duceau un război personal împotriva patriarhului, ajungând să tragă cu săgeţi în Biserica Sfântului Mormânt. Între timp, un nou-venit, cavalerul veteran Reginald de Châtillon, stăpân al Kerakului şi Transiordaniei, pe celălalt mal al Iordanului, constituia un atu şi o ameninţare în acelaşi timp, manifestând o agresivă siguranţă de sine şi o aroganţă imprudentă.

Saladin a început să testeze rezistenţa regatului, atacând Ascalon şi înaintând spre Ierusalim, unde locuitorii, cuprinşi de panică, s-au refugiat în Turnul lui David. Ascalon era pe punctul să cadă când, spre sfârşitul lui noiembrie 1177, regele lepros, Reginald şi câteva sute de cavaleri au atacat cei 26.000 de soldaţi ai lui Saladin la Montsigard, la nord-vest de Ierusalim. Inspirat de prezenţa Sfintei Cruci şi apariţia Sfântului Gheorghe pe câmpul de luptă, Baldovin a obţinut faimoasa victorie.

Graţia sub presiune: victoria regelui lepros

Regele lepros s-a întors triumfător, în timp ce Saladin abia a reuşit

să scape călare pe o cămilă. Dar sultanul era încă stăpân în Egipt şi Siria şi în curând a ridicat o nouă armată.

În 1179, în timpul unui raid în Siria lui Saladin, Baldovin a fost prins într-o ambuscadă. Calul său s-a speriat, dar el a reuşit să scape graţie curajului de care a dat dovadă bătrânul conetabil al regatului care şi-a dat viaţa ca să-l salveze pe tânăr. Cu temeritatea-i caracteristică, el a revenit în luptă, conducându-şi din nou soldaţii împotriva atacatorilor lui Saladin. În apropiere de râul Litani, a fost dat jos de pe cal şi pus într-o situaţie periculoasă: din cauza paraliziei avansate, nu reuşea să se urce înapoi pe cal. Un cavaler a trebuit să-l scoată de pe câmpul de luptă, cărându-l în spinare. Tânărul rege nu a reuşit să se căsătorească niciodată – se credea că lepra se putea transmite pe cale sexuală – şi acum abia mai putea să-şi conducă armata. El a vorbit despre tristeţea sa – şi nevoia unui rege nou şi puternic adus din Europa – într-o scrisoare adresată lui Ludovic al VII-lea al Franţei: „E greu să fii privat de folosirea membrelor când trebuie să te ocupi de guvernare. De-aş putea fi vindecat de boala lui Neeman, dar nu l-am întâlnit pe Elisei[155] să mă vindece. Nu se cade ca o mână atât de slabă să deţină puterea în timp ce arabii iau cu asalt Oraşul Sfânt”. Cu cât regele era mai bolnav, cu atât se acutiza lupta pentru putere. Declinul regelui era însoţit de o decădere politică şi morală. Când contele Raymond de Tripoli şi prinţul Bohemond din Antiohia s-au îndreptat spre oraş în fruntea unui escadron de cavalerie, regele, furios, a suspectat o lovitură de stat şi încă o dată a câştigat timp, încheind un armistiţiu cu Saladin.

După moartea patriarhului, regina-mamă Agnes a trecut peste William, arhiepiscop al Tirului, şi l-a numit pe Heraclie din Cezareea, despre care se spunea că era amantul ei. Înveşmântat în mătăsuri, strălucind de giuvaiere şi învăluit de un nor de parfum scump, acest gigolo ecleziast ţinea o amantă, Paschia din Riveri, soţia unui postăvar. Aceasta s-a instalat la Ierusalim şi chiar i-a născut o fetiţă: ierusalimiţii îi spuneau *madame la patriarchesse*, doamna patriarh.

În curând, regele avea să moară, iar Agnes trebuia să rezolve problema succesiunii.

Guy: moştenitorul pervers

Agnes a aranjat o căsătorie între Sibylla, sora şi moştenitoarea

155 Profetul Elisei, cel care l-a vindecat de lepră pe Neeman sirianul. (n.t.).

regelui, şi Guy de Lusignan, atrăgătorul frate în vârstă de douăzeci şi şapte de ani al ultimului ei amant, conetabilul regatului. Prinţesa Sibylla, o tânără văduvă care avea un fiu din prima căsătorie, a fost singura persoană care s-a bucurat. Pentru majoritatea nobililor, noul ei soţ nu părea să aibă nici suficientă experienţă, nicio descendenţă îndeajuns de nobilă pentru a gestiona criza existentă în Ierusalim. Guy, acum conte de Jaffa şi Ascalon, era un baron de familie bună din Poitou, dar îi lipsea cu desăvârşire autoritatea. El a divizat regatul chiar atunci când trebuia să fie mai unit ca niciodată.

Reginald din Kerak a rupt armistiţiul şi a atacat caravanele de pelerini în drum spre Mecca. Pentru un suveran musulman, nu exista datorie mai sfântă decât protejarea *hadji*-ului. Saladin s-a înfuriat la culme. Dar Reginald a înarmat imediat flota şi a început să cutreiere Marea Roşie, debarcând în apropiere de Mecca şi Medina. Era impresionant, dar era şi un joc periculos să duci un război pe teritoriul inamicului. Reginald a fost învins pe uscat şi pe mare, iar Saladin a ordonat ca marinarii franci luaţi prizonieri să fie executaţi public, afară din Mecca. Apoi a ridicat o armată nouă din imperiul său aflat în continuă expansiune. Cât despre Reginald, Saladin a jurat – şi acestea sunt propriile lui cuvinte – „să verse sângele tiranului din Kerak”.

Baldovin, având „extremităţile bolnave şi deformate, incapabil să-şi folosească mâinile şi picioarele”, s-a îmbolnăvit de febră: l-a numit pe Guy regent, păstrându-şi Ierusalimul ca domeniu regal.[156] Guy nu a putut decât să se bucure de ascensiunea sa până când, în septembrie 1183, Saladin a invadat Galileea. Guy a mobilizat 1.300

---

156 Atunci a renunţat William din Tir să mai scrie: „Sătul de dezastre, detestând prezentul, m-am hotărât să abandonez pana de scris şi să cufund în liniştea mormântului cronica acestor evenimente care nu fac decât să ne smulgă lacrimi şi lamentări. Ne lipseşte curajul de a continua. De aceea este timpul să păstrăm pacea”. Cronica sa despre Ţinutul de peste Mare a supravieţuit, dar istoria musulmană s-a pierdut. El a intrat în conflict cu patriarhul Heraclie care l-a excomunicat. William a făcut apel la Roma, dar a murit chiar când se pregătea să plece spre Italia. Poate că a fost otrăvit. În 1184, Heraclie, care deţinea cheile Ierusalimului, a făcut un turneu prin Anglia şi Franţa în căutarea unui moştenitor pentru regele lepros sau cel puţin pentru a obţine mai multe fonduri şi cavaleri. El a încercat să-i stârnească interesul lui Henric al II-lea al Angliei. John, fiul mai mic al acestuia, a vrut să accepte tronul Ierusalimului, dar tatăl său a refuzat să-l lase. E greu de crezut că acest John, mai târziu poreclit Sabie Moale şi unul dintre cei mai slabi regi ai Angliei, ar fi putut salva Ierusalimul.

de cavaleri şi 15.000 de infanterişti în apropiere de fântâna din Sephoria, dar s-a temut – sau nu a putut – să-l atace pe Saladin, care în final a pornit spre fortăreaţa din Kerak, de cealaltă parte a râului Iordan. Baldovin a ordonat să se aprindă farul de pe Turnul lui David ca să semnalizeze la Kerak că ajutoarele se aflau pe drum. Într-un gest pe cât de curajos, pe atât de dramatic, regele lepros, purtat într-o lectică, orb, diform şi chinuit de boală, a preluat conducerea armatei şi s-a dus să salveze Kerakul.

La întoarcere, regele l-a destituit pe Guy, l-a numit regent pe Raymond şi l-a încoronat pe nepotul său de opt ani, fiul Sibyllei, care astfel a devenit Baldovin al V-lea. După încoronare, copilul a fost urcat pe umerii celui mai înalt dintre nobili, Balian de Ibelin, şi purtat de la Mormântul Sfânt până la Templu. Pe 16 mai 1185, Baldovin al IV-lea a murit la vârsta de douăzeci şi trei de ani. Dar noul rege copil, Baldovin al V-lea, nu a domnit decât un an. După ce a murit, a fost îngropat într-un sarcofag decorat cu un Hristos flancat de îngeri şi cu frunze de acantă.

Ierusalimul avea nevoie de un comandant-şef adult. La Nablus, Raymond de Tripoli şi baronii s-au reunit să împiedice întoarcerea lui Guy, dar, la Ierusalim, tronul îi aparţinea Sibyllei, acum regină – iar ea era căsătorită cu ignobilul Guy. Sibylla l-a convins pe patriarhul Heraclie s-o încoroneze, promiţând să divorţeze de Guy şi să numească un alt rege. Dar la ceremonia de încoronare l-a adus şi pe Guy ca să fie încoronat rege alături de ea. Deşi a reuşit să păcălească pe toată lumea, noul cuplu regal nu putea să-i stăpânească pe Reginald din Kerak şi pe maestrul Templierilor, care ardeau de nerăbdare să se lupte cu Saladin. În ciuda armistiţiului, Reginald a atacat o caravană a *hadji*-ului care venea dinspre Damasc, capturând-o chiar pe sora lui Saladin, a luat în derâdere numele lui Mahomed şi i-a torturat pe prizonieri. Saladin a cerut compensaţii regelui Guy, dar Reginald a refuzat să plătească.

În mai, fiul lui Saladin a efectuat o incursiune în Galileea. Templierii şi Ospitalierii au făcut imprudenţa să-l atace şi au fost măcelăriţi în apropiere de izvoarele de la Cresson. Doar maestrul Templierilor şi încă trei cavaleri au reuşit să scape. Acest dezastru a constituit o temporară sursă de unitate.

Regele Guy muşcă momeala

Pe 27 iunie 1187, Saladin, în fruntea unei armate de 30.000 de

oameni, s-a îndreptat spre Tiberias, sperând să-i atragă în cursă pe franci şi să dea „o lovitură năprasnică în numele jihadului”.

Regele Guy a adunat 12.000 de cavaleri şi 15.000 de infanterişti la Sephoria, în Galileea, dar la consiliul ţinut în cortul roşu al regilor Ierusalimului a ezitat în faţa alternativelor dificile care îl aşteptau. Raymond de Tripoli a îndemnat la reţinere, deşi soţia lui se afla în Tiberiasul asediat. În replică, Reginald şi maestrul Templierilor l-au acuzat pe Raymond de trădare şi au cerut să înceapă lupta. În final, Guy a muşcat momeala. El şi-a condus armata pe colinele arse de soare ale Galileei o zi întreagă, până când, hărţuit de soldaţii lui Saladin, copleşit de căldura sufocantă şi paralizat de sete, şi-a instalat tabăra pe platoul vulcanic dominat de cele două piscuri Coarnele Hattinului. Au plecat apoi în căutare de apă – dar puţul de acolo era secat. „Oh, Doamne Dumnezeule”, zicea Raymond, „războiul s-a sfârşit, suntem nişte oameni morţi, regatul este pierdut”.

Când cruciaţii s-au trezit în dimineaţa zilei de sâmbătă, 4 iulie, se auzeau rugăciunile musulmanilor din tabăra instalată mai jos. Deja mureau de sete în arşiţa verii. Musulmanii au dat foc vegetaţiei uscate şi în curând totul a început să ardă în jurul creştinilor.

26 – Saladin 1187–1189

Saladin: bătălia

Saladin nu a dormit în noaptea aceea, ci şi-a organizat forţele şi proviziile, împărţind armata în două flancuri. Îi încercuise pe franci. Sultanul Egiptului şi Siriei era hotărât să nu lase să-i scape această ocazie. Armata sa multinaţională, alcătuită din contingente de kurzi, arabi, turci, armeni şi sudanezi, oferea un spectacol impresionant pe care secretarul lui Saladin, Imad al-Din, l-a descris cu mare plăcere:

> „Un imens ocean de cai nechezând, săbii şi cuirase, lănci cu vârful de fier strălucind ca stelele, iatagane, lame yemenite, steaguri galbene, stindarde roşii ca anemonele şi zale lucitoare ca lacurile, săbii lustruite şi albe ca izvoarele, arcuri împodobite cu pene albastre ca păsările, coifuri sclipind deasupra cailor ce se cabrau.”

În zori, Saladin, un adevărat centru de comandă călare, însoţit de Afdal, fiul său mai mic, şi protejat ca întotdeauna de garda personală alcătuită din devotaţi mameluci turci (soldaţi sclavi), a declanşat atacul, lansând asupra francilor o ploaie de săgeţi şi dirijând şarjele cavalerilor şi arcaşilor călare astfel încât să-i ţină la distanţă pe cavalerii franci îmbrăcaţi în armuri. Pentru Guy, era esenţial să menţină scutul de apărare ridicat de infanterişti în jurul cavaleriei; pentru Saladin, esenţial era să-i despartă.

Când episcopul Acrei a ridicat Sfânta Cruce în faţa regelui, armata lui Guy a reuşit să respingă primele şarje, dar soldaţii franci, însetaţi, s-au repliat spre înălţimi, lăsând cavaleria expusă. Cavalerii lui Guy au lansat şarja la rândul lor. În timp ce Raymond de Tripoli şi Balian de Ibelin galopau spre forţele sultanului, Saladin n-a făcut decât să-i ordone nepotului său Taki al-Din, care comanda flancul drept, să deschidă rândurile: cruciaţii le-au traversat şi musulmanii au închis rândurile în urma lor, prinzându-i în plasă. Arcaşii lor, majoritatea armeni, vizau caii francilor cu „nori de săgeţi ca lăcustele”, doborându-i pe cavaleri, şi astfel „leii lor au devenit nişte simpli arici”. În acea zi „cu căldură dogoritoare”, descălecaţi şi expuşi, cu gura uscată de sete, ameţiţi de fumul provenit din incendierea vegetaţiei, pierzându-şi încrederea în comandantul lor, soldaţii lui Guy au pierit, au fugit ori s-au predat, în timp ce planul său de luptă se dezintegra.

S-a retras spre unul dintre Coarne şi acolo şi-a ridicat cortul roşu. Cavalerii s-au strâns în jurul lui pregătiţi să lupte până la capăt. „Când regele francilor s-a retras pe vârful dealului”, îşi aminteşte Afdal, fiul lui Saladin, „cavalerii lui au şarjat cu vitejie şi i-au respins pe musulmani spre tatăl meu”. Pentru un moment, părea că însuşi Saladin era ameninţat de curajul francilor. Afdal a văzut disperarea tatălui său: „S-a schimbat la faţă şi se trăgea de barbă, apoi s-a repezit înainte strigând: «Arătaţi că diavolul minte!»”. Atunci, musulmanii au contraatacat, rupând rândurile cruciaţilor „care s-au retras pe culmi. Când am văzut că francii fug, am strigat cu bucurie: «I-am bătut!»”. Dar, „chinuiţi de sete”, aceştia „au şarjat din nou şi i-au respins pe oamenii noştri până la locul în care era tatăl meu”. Saladin şi-a adunat oamenii care au stopat şarja lui Guy. „I-am bătut!”, a exclamat din nou Afdal.

„Taci”, i-a tăiat-o scurt Saladin, arătând cu degetul spre cortul roşu. „Îi vom învinge abia când va cădea cortul acela!” În acel moment, Afdal a văzut cortul căzând. Episcopul Acrei a fost ucis, iar

Sfânta Cruce a fost capturată. În jurul cortului regal, Guy şi cavalerii săi erau atât de epuizaţi, încât zăceau pe jos neputincioşi, cu armurile pe ei, „Atunci tatăl meu a descălecat”, povesteşte Afdal, „şi s-a înclinat până la pământ, mulţumind lui Dumnezeu cu lacrimi de bucurie”.

Saladin îşi ţinea consiliul în vestibulul splendidului său cort care încă nu fusese montat cu totul, când emirii i-au adus pe prizonieri. Imediat ce cortul a fost instalat, el i-a primit pe regele Ierusalimului şi pe Reginald din Kerak. Guy era atât de deshidratat, încât Saladin i-a oferit un pahar cu şerbet răcit cu zăpadă de pe muntele Hermon. Regele şi-a potolit setea, apoi i-a întins paharul lui Reginald, la care Saladin a spus: „Tu eşti cel care îi dă să bea. Eu nu-i fac această favoare”. Reginald nu a beneficiat de protecţia ospitalităţii arabe.

Saladin a ieşit călare ca să-şi felicite oamenii şi să inspecteze câmpul de luptă plin de „morţi cu membre tăiate, dezbrăcaţi pe câmp, tăiaţi în bucăţi, dezmembraţi, cu ochii scoşi, cu stomacul eviscerat, trupuri tăiate în două”, carnajul unei bătălii medievale. La întoarcere, sultanul i-a rechemat pe Guy şi pe Reginald. Regele a rămas în vestibul în timp ce Reginald a fost dus înăuntru: „Dumnezeu mi-a dat mie victoria asupra ta”, a spus Saladin. „De câte ori ţi-ai încălcat jurămintele?” „Toţi prinţii au procedat aşa dintotdeauna”, a răspuns sfidător Reginald. Saladin i-a oferit şansa de a se converti la islamism. Reginald a refuzat cu dispreţ. Atunci sultanul a ţâşnit în picioare, a scos iataganul şi i-a retezat braţul din umăr. Gărzile l-au omorât. Corpul decapitat al lui Reginald a fost târât de picioare sub privirile lui Guy şi aruncat afară din cort.

Regele Ierusalimului a fost condus înăuntru. „Nu se obişnuieşte ca regii să se omoare între ei”, a spus Saladin, „dar omul acesta a depăşit nişte limite, de aceea a suferit ce a suferit”.

Dimineaţă, Saladin a cumpărat toţi cei 200 de cavaleri Templieri şi Ospitalieri de la oamenii săi cu cincizeci de dinari fiecare. El le-a oferit războinicilor creştini posibilitatea de a se converti la islam, dar puţini au acceptat. Saladin a făcut apel la voluntari din rândul misticilor sufiţi şi eruditilor musulmani, cărora le-a ordonat să-i execute pe toţi cavalerii. Mulţi au implorat să li se acorde un astfel de privilegiu, dar unii au încredinţat altora această sarcină de teamă să nu se facă de râs cu nepriceperea lor. Sub privirile lui Saladin instalat sub un baldachin, tot ce mai rămăsese din puterea Ierusalimului a pierit într-un măcel pe cât de sinistru, pe atât de amatoricesc. Cadavrele au fost abandonate acolo unde au căzut.

Chiar şi după un an de zile, câmpul de luptă rămăsese „acoperit de oasele lor”.

Saladin l-a trimis pe regele Ierusalimului la Damasc, cu Sfânta Cruce suspendată cu vârful în jos pe o lance, împreună cu atât de mulţi prizonieri, încât un apropiat al lui Saladin povesteşte că „numai o persoană trăgea după ea treizeci de prizonieri legaţi cu o sfoară de cort”. Sclavii franci nu costau decât trei dinari fiecare şi unul chiar a fost vândut pentru o pereche de pantofi.

Sultanul şi-a continuat marşul pentru a cuceri restul Ţinutului de peste Mare, ocupând oraşele de coastă Sidon, Jaffa, Acra şi Ascalon, dar eşuând în faţa Tirului, unde curajosul Conrad, marchiz de Montferrat (al cărui frate fusese căsătorit pentru scurtă vreme cu Sibylla), a ajuns la timp pentru a salva acest strategic port fortificat. Dar viceregele egiptean Safadin, fratele lui Saladin, l-a sfătuit pe acesta să se întoarcă degrabă la Ierusalim de teamă să nu se îmbolnăvească înainte să ocupe Oraşul Sfânt: „Dacă tu mori de colică la noapte, Ierusalimul va rămâne în mâinile francilor”.

Asediul lui Saladin: masacru sau capitulare?

Duminică, 20 septembrie 1187, Saladin a înconjurat Ierusalimul, stabilindu-şi mai întâi tabăra la vest, în faţa Turnului lui David, apoi mutând-o la nord-est, acolo unde Godefroy luase zidurile cu asalt.

Oraşul era plin de refugiaţi, dar nu mai rămăseseră decât doi cavaleri care să ducă lupta la ordinul patriarhului şi cele două regine ale Ierusalimului, Sibylla şi Maria, văduva regelui Amaury, acum căsătorită cu magnatul Balian de Ibelin. Heraclie a găsit cu greu cincizeci de oameni care să apere zidurile. Din fericire, Balian de Ibelin a sosit sub o escortă de-a lui Saladin pentru a o salva pe soţia sa, regina Maria, şi pe copiii lor. Balian îi promisese lui Saladin că nu va lupta, dar ierusalimiţii îl rugau acum să preia el comanda. Balian nu a putut să refuze şi i-a trimis lui Saladin o scrisoare, ca de la cavaler la cavaler, cerând scuze, iar Saladin l-a iertat pentru nerespectarea promisiunii. Sultanul însuşi s-a ocupat să trimită o escortă pentru Maria şi copii. Oferindu-le robe împodobite cu pietre preţioase şi mese îmbelşugate, sultanul i-a luat pe copii pe genunchi şi a început să plângă, ştiind că vedeau Ierusalimul pentru ultima dată. „Lucrurile de pe această lume ne sunt date doar cu împrumut”, a comentat el.

Balian[157] i-a făcut cavaleri pe toţi tinerii nobili care împliniseră şaisprezece ani, precum şi pe treizeci de târgoveţi, a înarmat toţi bărbaţii şi a declanşat misiunea. Când Saladin a dat semnalul de atac, femeile s-au dus să se roage în Biserica Sfântului Mormânt, cu capul ras în semn de penitenţă, iar călugării defilau desculţi de-a lungul zidurilor. Pe 29 septembrie, soldaţii lui Saladin au început să sape sub ziduri. Francii s-au pregătit să moară ca nişte martiri, dar Heraclie i-a descurajat, amintindu-le că astfel femeile lor vor ajunge nişte sclave în haremuri. Creştinii sirieni care îi urau pe romano-catolici s-au înţeles să-i deschidă porţile lui Saladin. Pe 30, în timp ce forţele musulmane atacau oraşul, Balian s-a dus la Saladin pentru a negocia. Stindardul sultanului fusese chiar ridicat pe ziduri, dar trupele sale au fost respinse.

„Vă vom trata exact aşa cum aţi tratat şi voi populaţia Ierusalimului [în 1099], cu moarte şi sclavie şi alte barbarii", i-a spus Saladin lui Balian.

„Suntem foarte mulţi în oraş", i-a replicat Balian sultanului. „Dacă vom vedea că moartea este inevitabilă, ne vom ucide femeile şi copiii şi vom dărâma Sanctuarul Stâncii şi moscheea al-Aqsa."

Atunci Saladin a acceptat un acord. El a binevoit să le elibereze pe regina Sibylla şi chiar pe văduva lui Reginald, dar restul ierusalimiţilor trebuiau să fie răscumpăraţi sau vânduţi ca sclavi.

Saladin: omul

Saladin nu a fost niciodată chiar un gentleman tolerant, cu maniere mult mai rafinate decât cele ale brutelor de franci, aşa cum l-au descris scriitorii occidentali din secolul al XIX-lea. Dar după standardele întemeietorilor de imperii din epoca medievală, merită această reputaţie măgulitoare. Povestindu-i unuia dintre fiii săi cum a reuşit să construiască un imperiu, el spunea: „N-am reuşit ce mi-am propus decât convingându-i pe oameni. Să nu porţi duşmănie nimănui, căci moartea nu iartă pe nimeni. Ai grijă în relaţiile cu oamenii". Saladin nu avea nimic impresionant şi îi lipsea vanitatea. Odată, în Ierusalim, când un curtean a trecut călare printr-o băltoacă şi l-a stropit pe roba de mătase, Saladin n-a făcut decât să izbucnească în râs. N-a uitat niciodată că soarta care îi adusese acest

157 În versiunea ecranizată, Balian (în rolul căruia joacă Orlando Bloom) este eroul filmului Regatul Cerului, unde trăieşte o poveste de dragoste cu regina Sibylla. (Eva Green).

succes se putea întoarce oricând împotriva lui. Deşi ascensiunea lui fusese sângeroasă, nu-i plăcea violenţa, sfătuindu-l astfel pe fiul său preferat, Zahir: „Te avertizez: să nu verşi sânge, să nu te complaci în aşa ceva sau să-ţi faci un obicei din asta, căci sângele nu doarme niciodată”. În timpul unei incursiuni militare, când nişte musulmani au furat copilul unei femei france, aceasta a trecut liniile inamice pentru a apela la Saladin care, mişcat până la lacrimi, a cerut imediat să fie găsit copilul şi înapoiat mamei sale. Altădată, când unul dintre fiii săi a cerut permisiunea să execute nişte prizonieri franci, el l-a mustrat şi a refuzat, de teamă că fiul va prinde gustul de a ucide.

Yusuf ibn Ayyud, fiul unui mercenar kurd, s-a născut în 1138 la Tikrit (oraş în Irakul de azi, unde s-a născut şi Saddam Hussein). Tatăl şi unchiul său Shirkuh au slujit sub Zengi şi sub fiul acestuia, Nur al-Din. Băiatul a crescut la Damasc, unde a devenit amator de vin, jocuri de cărţi şi fete. Noaptea juca polo la lumina torţelor împreună cu Nur al-Din, care l-a numit şeful poliţiei din Damasc. A studiat Coranul, dar şi rasele de cai. În bătălia pentru Egipt, Nur al-Din l-a trimis pe Shirkuh, care a plecat împreună cu nepotul său, Yusuf, acum în vârstă de douăzeci şi şase de ani.

În fruntea unei armate de doar 2.000 de cavaleri străini, aceşti doi kurzi, unchiul şi nepotul său, au reuşit, în ciuda slabelor şanse de izbândă, să ia Egiptul din mâinile armatelor Fatimizilor şi Ierusalimului. În ianuarie 1169, Yusuf, care a luat numele onorific de Saladin,[158] l-a asasinat pe vizir căruia i-a succedat unchiul său. Dar Shirkuh a murit în urma unui infarct. La vârsta de treizeci şi unu de ani, Saladin a devenit ultimul vizir fatimid. În 1071, când a murit ultimul calif, Saladin a dezmembrat califatul şiit din Egipt (care de

158 Saladin era prescurtarea folosită de cruciaţi pentru Salah al-Dunya al-Din (Bunătatea Lumii şi a Credinţei). Fratele lui Saladin, pe care cruciaţii îl numeau Safadin, a primit la naştere numele de Abu Bakr ibn Ayyud, apoi a adoptat numele onorific Safah al-Din (Sabia Religiei) şi mai târziu numele regal al-Adil (Cel Drept), sub care este cunoscut în majoritatea cronicilor istorice. Doi dintre curtenii lui Saladin au scris biografii: Imad al-Din, secretarul său, a scris *Trăsnetul Siriei* şi Elocvenţă ciceroniană despre cucerirea Oraşului Sfânt, cu unele pasaje remarcabile. În 1188, Baha al-Din Ibn Shaddad, un erudit musulman din Irak, a vizitat Ierusalimul şi a fost numit de Saladin mai întâi cadiu (judecător) al armatei, apoi intendent al Ierusalimului. La moartea lui Saladin, el a fost judecătorul-şef pentru cei doi fii ai acestuia. Biografia sa, *Anecdote sultăneşti şi virtuţi josefiene* (cu referire la primul său nume Yusuf, Joseph), oferă portretul detaliat al unui războinic în plină acţiune.

atunci a rămas sunnit) şi a masacrat gărzile sudaneze din Cairo care deveniseră prea puternice, apoi a adăugat Mecca, Medina, Tunisia şi Yemenul regatului său în expansiune.

Când Nur al-Din a murit în 1174, Saladin a avansat spre nord şi a ocupat Damascul, extinzându-şi treptat imperiul până ce a încorporat Irakul şi Siria, precum şi Egiptul, dar teritoriul care lega cele două regiuni, echivalentul Iordaniei de azi, era parţial sub controlul cruciaţilor. Războiul cu Ierusalimul nu era purtat doar din raţiuni de ordin teologic, ci şi din motive bine întemeiate de politică imperială. Saladin prefera Damascul, considerând Egiptul vaca sa de muls bani: „Egiptul a fost o târfă", glumea el, „care a vrut să mă despartă de credincioasa mea soţie [Damasc]".

Saladin nu a fost un dictator.[159] Imperiul său era un mozaic de emiri hrăpăreţi, prinţi rebeli şi fraţi, fii şi nepoţi roşi de ambiţie, cărora le-a împărţit domenii şi le-a cerut în schimb loialitate, plata unor taxe şi războinici. Avea mereu nevoie de bani şi de soldaţi. Doar prin charisma sa a reuşit să ţină totul sub control. Deseori înfrânt de cruciaţi, Saladin nu era un general de excepţie, dar era tenace, „abţinându-se de la femei şi de la toate plăcerile lui". Îşi petrecuse aproape toată viaţa luptând împotriva altor musulmani, dar acum misiunea lui personală, Războiul Sfânt pentru recucerirea Ierusalimului, a devenit principala pasiune. „Am renunţat la plăcerile lumeşti", zicea el. „Mi-au fost de ajuns."

Odată, pe când se plimba în apropiere de mare, în timp de război, i-a spus comandantului său Ibn Shaddad: „M-am tot gândit că, atunci când Dumnezeu îmi va îngădui să cuceresc şi restul coastei, îmi voi împărţi pământurile, îmi voi face testamentul şi voi pleca pe această mare ca să-i urmăresc până nu va mai rămâne suflet pe faţa pământului care să-l nege pe Dumnezeu – sau voi muri în această încercare". Dar el a impus un islam mai sever decât Fatimizii. Când a auzit că un tânăr eretic musulman predica pe teritoriile sale, l-a crucificat şi l-a lăsat expus mai multe zile.

Cel mai mult îi plăcea să petreacă noaptea stând de vorbă cu generalii săi şi cu intelectualii, primind în acelaşi timp şi mesagerii. Admira erudiţii şi poeţii, iar curtea sa nu era completă fără Usamah bin Munqidh, acum în vârstă de nouăzeci de ani, care îşi amintea:

---

159 Un bătrân din Ierusalim a avut curajul să îl dea în judecată pe sultan pentru o problemă de proprietate. Saladin a coborât de pe tron ca să fie egali în faţa judecătorului şi a avut câştig de cauză, dar apoi l-a încărcat pe reclamant cu o mulţime de daruri.

„M-a căutat prin ţară. Prin bunăvoinţa lui, am fost smuls din ghearele nenorocirii. Mă tratează ca pe un membru al familiei lui”. Saladin era olog şi se îmbolnăvea des, de aceea avea la dispoziţie douăzeci şi unu de doctori – opt musulmani, opt evrei (inclusiv Maimonide) şi cinci creştini. Când sultanul se ridica pentru rugăciune sau poruncea stingerea lumânărilor, curtenii înţelegeau că seara s-a încheiat. Dacă lui nu aveai ce să-i reproşezi, nu se poate spune acelaşi lucru despre rudele sale hedoniste şi pline de ambiţii.

Dansatoare şi afrodiziace: curtea lui Saladin

Tinerii prinţi, potrivit satiristului al-Wahrani, organizau orgii unde gazdele alergau în patru labe, complet dezbrăcate, lătrând precum câinii şi sorbind vinul vărsat în buricele cântăreţelor, în timp ce pânzele de păianjen invadau moscheile. La Damasc, arabii erau nemulţumiţi de guvernarea lui Saladin. Scriitorul Ibn Unain îi lua în derâdere pe oficialii egipteni ai lui Saladin, mai ales pe negrii sudanezi: „Dacă aş fi un negru cu cap ca de elefant, cu braţe vânjoase şi un penis imens, atunci te-ai preocupa şi de nevoile mele”. Saladin l-a exilat pentru această impertinenţă.

Taki al-Din, nepotul lui Saladin, era cel mai bun general al său, dar şi cel mai ambiţios şi depravat dintre prinţi. Distracţiile lui aveau o reputaţie atât de proastă, încât se spune că avea şi o vorbă a lui: „Mai dulce decât o bătaie aplicată cu papucul unei prostituate”. Satiristul Wahrani sugera cu ironie: „Dacă demisionezi din guvern, poţi să laşi căinţa deoparte şi să aduni prostituatele din Mosul, proxeneţii din Alep şi cântăreţele din Irak”.

Taki era atât de subjugat de pasiunile lui priapice, încât a început să piardă din greutate, vigoare şi capacitatea de a avea o erecţie. El l-a consultat pe doctorul evreu Maimonide, care recomanda propriei sale comunităţi să nu facă excese „la mâncare, băutură şi copulaţie”, dar care avea un altfel de tratament pentru pacienţii săi princiari. Medicul regal a scris pentru nepotul lui Saladin o lucrare specială, intitulată *Despre raporturile sexuale*, în care prescria moderaţie, consum limitat de alcool, femei nici prea bătrâne, dar nici prea tinere, un cocteil pe bază de vin şi păpădie şi, în final, „un secret fabulos”, un fel de Viagra medievală: masajul penisului princiar timp de două ore înainte de raportul sexual, cu un amestec de uleiuri care încorporau furnici de culoarea şofranului. Maimonide promitea că erecţia va ţine mult şi după actul sexual.

Saladin ţinea enorm la Taki, pe care l-a făcut viceregе al Egiptului, dar mai apoi a fost exasperat de tentativele nepotului său de a-şi crea propria feudă. El i-a încredinţat atunci conducerea unei părţi din Irak. Exuberantul nepot şi restul familiei lui Saladin s-au reunit pentru a sărbători eliberarea Ierusalimului.

Oraşul lui Saladin

Saladin îi privea pe creştinii catolici părăsind Ierusalimul pentru totdeauna: ierusalimiţii trebuiau să plătească o răscumpărare de zece dinari pentru fiecare bărbat, cinci pentru fiecare femeie şi unul pentru fiecare copil. Nimeni nu putea să plece fără o dovadă de plată, dar oficialii lui Saladin au făcut avere din banii daţi ca mită de creştini ca să fie lăsaţi să scape cu ajutorul unor coşuri coborâte de pe ziduri sau deghizaţi. Pe Saladin nu îl interesau banii şi, cu toate că a primit 220.000 de dinari, o mare parte din bani s-au rătăcit.

Mii de ierusalimiţi nu dispuneau de mijloacele necesare pentru a-şi plăti răscumpărarea. Au fost trimişi în sclavie sau în haremuri. Balian a plătit 30.000 de dinari pentru răscumpărarea a şapte mii de săraci, iar Safadin, fratele sultanului, a cerut o mie de oameni amărâţi pe care i-a eliberat. Saladin i-a dat cinci sute lui Balian şi cinci sute patriarhului Heraclie. Musulmanii au fost şocaţi când au văzut că acesta din urmă şi-a plătit propria răscumpărare de zece dinari şi a părăsit oraşul cu carele încărcate cu aur şi covoare. „Câte femei bine protejate au fost murdărite, fete tinere căsătorite, virgine dezonorate, femei mândre deflorate, frumoase sărutate pe buzele lor roşii, neîmblânzite supuse”, îşi aminteşte Imad al-Din, secretarul lui Saladin, cu o satisfacţie răutăcioasă. „Câţi nobili le-au luat de concubine, câte mari doamne au fost vândute pe preţuri de nimic!”

Sub ochii sultanului, cele două coloane de creştini au mai privit înapoi pentru ultima oară şi au plâns pentru pierderea Ierusalimului, spunând: „Cea care altădată era stăpâna altor oraşe a devenit azi sclavă şi servitoare”.

Vineri, 2 octombrie, Saladin a intrat în Ierusalim şi a ordonat ca Muntele Templului, numit de musulmani Haram al-Sharif, să fie curăţat de prezenţa necredincioşilor. Crucea de pe Domul Stâncii a fost dată jos în strigătele „Allahu Akhbar”, târâtă prin oraş şi distrusă, picturile reprezentându-l pe Iisus au fost rupte, mănăstirile din nordul Domului, demolate, toate odăile şi apartamentele din al-Aqsa, desfiinţate. Sora lui Saladin a sosit din Damasc cu o caravană

de cămile care transportau apă de trandafiri. Însuşi sultanul şi nepotul său, Taki, au curăţat curţile Haramului cu apă de trandafir, ajutaţi de prinţi şi de emiri. Saladin a adus de la Alep *minbar*-ul lui Nur al-Din şi l-a instalat în moscheea al-Aqsa, unde a rămas timp de şapte secole.

Sultanul a distrus şi a reconstruit mai puţin decât a adaptat şi a înfrumuseţat, reutilizând minunatele spolii cruciate, cu motivele lor florale, capiteluri şi basoreliefuri cu frunze de acantă. Arhitectura sa este astfel decorată exact cu simbolurile duşmanilor săi, motiv pentru care este dificil să se facă distincţie între clădirile cruciaţilor şi cele ale lui Saladin.

Toţi membrii respectaţi ai *ulema*, clerul şi erudiţii musulmani, de la Cairo la Bagdad, voiau să predice vinerea, dar Saladin l-a ales pe cadiul din Alep, căruia i-a dat să poarte o robă neagră: predica ţinută de el în al-Aqsa a lăudat meritele – *fadail* – Ierusalimului islamic. Însuşi Saladin întruchipa „lumina ce străluceşte la fiecare revărsat de zori care aduce întuneric credincioşilor" în timp ce „eliberează sanctuarul frate de la Mecca". Saladin s-a dus apoi să se roage în Domul pe care îl numea „nestemata şevalierei islamului". Dragostea lui Saladin pentru Ierusalim era „mare cât munţii". Misiunea lui fiind crearea unui Ierusalim islamic, el se întreba dacă să distrugă „Mormanul de gunoi" – Sfântul Mormânt. Unii membri ai anturajului au cerut demolarea lui, dar Saladin s-a gândit că locul oricum rămânea sfânt, cu sau fără biserică. Citându-l pe Omar cel Drept, el a închis biserica doar trei zile, apoi le-a încredinţat-o grecilor ortodocşi. În general, el a tolerat majoritatea bisericilor, dar a urmărit să diminueze atmosfera deloc musulmană a Cartierului Creştin. A interzis din nou tragerea clopotelor în biserici. În schimb, timp de sute de ani, până în secolul al XIX-lea, muezinii au deţinut monopolul asupra sunetelor din oraş, iar creştinii anunţau începerea slujbelor bătând toaca şi folosind chimvale. A distrus unele biserici din exteriorul zidurilor şi a rechiziţionat numeroase edificii creştine, transformându-le în aşezămintele sale Salahiyya – care există şi azi.[160]

---

160 Uneori, curtea lui Saladin se întrunea în clădirea spitalului, alteori în palatul patriarhului, pe acoperişul căruia se afla o casă din lemn unde îi plăcea să stea până noaptea târziu împreună cu anturajul său. Fratele lui, Safadin, locuia în complexul Cenaclului pe muntele Sion. Saladin a decis să dea palatul patriarhului propriei sale mănăstiri sufite Salahyya, sau *khanqah*. Aceasta există şi azi cu denumirea Salahyya *khanqah* (conform

Saladin a adus mulţi eruditi şi mistici musulmani în oraş; dar numai musulmanii nu erau în măsură să repopuleze Ierusalimul, aşa că a invitat să vină aici numeroşi armeni, care au devenit o comunitate aparte ce a rezistat până azi (ei îşi spun Kaghakatsi), şi foarte mulţi evrei – „toată seminţia lui Efraim" – din Ascalon, Yemen şi Maroc.

Epuizat, Saladin a părăsit cu regret Ierusalimul pentru a elimina şi ultimele fortăreţe cruciate. El a ocupat marele port de la Acra, dar nu a reuşit niciodată să-i extermine pe cruciaţi: a făcut gestul cavaleresc de a-l elibera pe regele Guy şi nu a putut să cucerească Tirul, lăsând astfel creştinilor un port vital de unde se putea lansa un contraatac. Poate că el a subestimat reacţia creştinătăţii, însă vestea căderii Ierusalimului a şocat întreaga Europă, de la regi şi papi până la cavaleri şi ţărani, şi a mobilizat o puternică şi nouă cruciadă, cea de-a treia.

Greşelile lui Saladin îl vor costa scump pe acesta. În august 1189, regele Guy şi-a făcut apariţia la Acra în fruntea unei mici armate şi a început asedierea oraşului. Saladin nu a luat prea în serios această demonstraţie de curaj din partea lui Guy, dar a trimis totuşi un contingent să împrăştie mica armată. Însă Guy a rezistat în faţa oamenilor lui Saladin şi cruciaţii s-au repliat. Saladin asedia poziţiile ocupate de Guy, iar Guy asedia Acra. După ce flota egipteană a lui Saladin a fost înfrântă, Guy a primit sprijin din partea forţelor germane, engleze şi italiene debarcate. În Europa, regii Angliei şi Franţei, împreună cu împăratul german, au devenit cruciaţi: se organizau flote, se mobilizau armate pentru a participa la bătălia pentru Acra. Acesta a fost începutul unui sângeros război de uzură care a durat doi ani, la care s-au alăturat cei mai mari suverani ai Europei, hotărâţi să recâştige Ierusalimul.

Germanii au sosit primii. Când Saladin a aflat că împăratul Frederick Barbarossa a pornit deja spre Ţara Sfântă în fruntea unei armate, şi-a mobilizat în sfârşit toate forţele şi a chemat la jihad. Dar

---

inscripţiei), iar camera cu capiteluri cruciate unde dormea Saladin (sau patriarhii) este azi ocupată de Sheikh al-Alami, membru al unei importante familii din Ierusalim. Patriarhii aveau intrări speciale din palatul lor în Biserica Sfântului Mormânt, dar Saladin le-a zidit, deşi ele se mai văd şi azi în spatele tejghelelor din magazine. El a transformat Sancta Maria Latina în spitalul Salahiyya şi a rechiziţionat Biserica Sfânta Ana pentru a înfiinţa o şcoală religioasă – *madrassa* Salahiyya. Astăzi a redevenit biserică, dar este dedicată lui Saladin, „restaurator al imperiului comandantului credincioşilor".

chiar atunci a primit şi o veste bună.

În iunie 1190, Barbarossa s-a înecat într-un râu din Cilicia. Fiul său, ducele Frederic de Swabia, i-a fiert corpul şi l-a conservat în oţet, înhumând carnea în Antiohia. Apoi a avansat spre Acra cu armata şi osemintele tatălui său cu gândul de a le îngropa la Ierusalim. Moartea lui Barbarossa nu făcea decât să respecte legenda escatologică potrivit căreia împăratul de la sfârşitul veacului era doar adormit şi într-o zi se va ridica. Ducele de Swabia a murit şi el de scorbut lângă Acra şi astfel s-a încheiat cruciada germană. Dar după multe luni de lupte disperate, cu mii de oameni seceraţi de ciumă (inclusiv patriarhul Heraclie şi Sibylla, regina Ierusalimului),[161] Saladin a primit şi o veste rea: cel mai mare războinic al creştinătăţii se apropia.

27 – A treia cruciadă: Saladin şi Richard 1189–1193

Inimă de Leu: cavalerism şi masacru

Pe 4 iulie 1190, Richard Inimă de Leu, regele Angliei, şi Filip al II-lea Augustus, regele Franţei, au lansat a treia cruciadă pentru eliberarea Ierusalimului. Richard, în vârstă de treizeci şi doi de ani, tocmai moştenise imperiul angevin al tatălui său, Henric al II-lea – Anglia şi jumătate din Franţa. Un om de o energie debordantă, roşcat şi atletic, Richard era pe atât de impulsiv şi de extrovertit pe cât era Saladin de răbdător şi de subtil. Era un om al timpului său, autor de moderne cântece de dragoste, dar şi un pios creştin care, copleşit de păcatele lui, s-a aruncat la picioarele preotului şi s-a autoflagelat.

Fiul preferat al Eleonorei din Aquitania nu era prea interesat de femei, iar teoria din secolul al XIX-lea potrivit căreia ar fi fost homosexual a fost discreditată. Războiul era adevărata lui dragoste şi i-a presat fără milă pe englezi ca să-i finanţeze cruciada, afirmând în glumă: „Aş fi vândut şi Londra dacă s-ar fi găsit un cumpărător”. În

161 Noua regină a Ierusalimului era sora vitregă a Sibyllei, Isabela, fiica regelui Amaury şi a reginei Maria. Isabela a divorţat şi s-a căsătorit cu Conrad de Montferrat, care a devenit prin căsătorie regele titular al Ierusalimului.

timp ce Anglia vibra odată cu reînvierea spiritului cruciat,[162] evreii erau luaţi drept ţintă şi decimaţi, totul culminând cu sinuciderea colectivă din York, un fel de Masada engleză. Între timp, Richard plecase deja. A navigat spre Ierusalim şi, peste tot pe unde debarca, părea a fi personificarea regelui războinic. Purta tot timpul haine stacojii, culoarea războiului, şi era încins cu o sabie despre care se spunea că este însăşi Excalibur. În Sicilia, a salvat-o pe sora sa, regina Ioana, rămasă văduvă, de noul rege şi a prădat Messina. Când a ajuns în Ciprul guvernat de un prinţ bizantin, a cucerit toată insula, apoi a pornit mai departe pe mare spre Acra, cu douăzeci şi cinci de galere.

Pe 8 iunie 1191, Richard a debarcat şi s-a alăturat regelui Franţei la asedierea Acrei, unde luptele alternau cu perioade de fraternizare între cele două tabere. Saladin şi curtenii săi au asistat la sosirea lui cu „mare fast” şi au fost impresionaţi de acest „puternic războinic” şi de „pasiunea lui pentru război”.

Câmpul de luptă se transformase într-o tabără improvizată şi bântuită de ciumă, unde găseai corturi regale, cocioabe mizere, bucătării militare, pieţe, băi şi bordeluri. Musulmanii erau vizibil fascinaţi de prezenţa prostituatelor, aşa cum o demonstrează scrierile lui Imad, secretarul lui Saladin, care a avut ocazia să viziteze tabăra lui Richard şi chiar şi-a epuizat sacul de metafore pornografice în timp ce-şi plimba privirile pe aceste „cântăreţe şi cochete, fardate şi machiate, cu ochi albaştri şi coapse rotunde” care „făceau un comerţ prosper, îşi ridicau gleznele împodobite cu inele de argint până îşi atingeau cerceii de aur, invitau orice sabie să îşi găsească teaca, făceau ca suliţele să se ridice către scut, ofereau păsărilor un loc unde să ciugulească, prindeau şopârlă după şopârlă în găurile lor, [şi] ghidau pana de scris în călimară”.

Dacă şi Imad recunoştea că „o mână de mameluci idioţi au scăpat” şi s-au dus să guste farmecele acestor cochete france, probabil că mulţi au făcut-o. Stilul energic al lui Richard a schimbat natura războiului. Saladin era deja bolnav; curând s-au îmbolnăvit şi cei doi regi europeni, dar chiar şi pe patul de suferinţă, Richard purta o arbaletă şi trăgea cu ea spre tabăra inamică, în timp ce flotă după flotă aducea la ţărm crema cavaleriei europene.

Saladin, ca „o mamă îndurerată, îndemnându-şi de pe cal oamenii să-şi îndeplinească datoria jihadului”, a fost depăşit ca număr şi

---

162 Cea mai veche tavernă din Anglia, *Călătoria către Ierusalim* din Nottingham, datează din timpul cruciadei lui Richard.

combativitate. După ce Filip Augustus, ros de invidie, s-a grăbit să se întoarcă la el acasă, Richard a preluat comanda – „Eu conduc şi nimeni nu mă conduce pe mine” –, numai că şi forţele sale au avut de suferit. El a deschis negocierile la care Saladin l-a trimis pe fratele său Safadin, mai experimentat şi mai rezervat, iar cei doi, pragmatici, au discutat toate scenariile posibile. Amândoi erau pe picior de egalitate, fiecare având 20.000 de oameni, şi fiecare se lupta să-şi impună voinţa asupra nobililor insubordonaţi şi armatelor lor poliglote.

Între timp, Acra nu a mai putut rezista şi guvernatorul ei a început să negocieze capitularea. „Mai afectat decât o tânără fată bolnavă de dragoste”, Saladin nu a avut altă soluţie decât să accepte capitularea Acrei, promiţând să restituie Sfânta Cruce şi să elibereze 1.500 de prizonieri. Dar prioritatea lui era să apere Ierusalimul. A tărăgănat discutarea condiţiilor în speranţa că se vor accentua disensiunile între cruciaţi, va economisi bani şi le va amâna campania. Dar Inimă de Leu n-avea timp de pierdut şi nu s-a lăsat dus cu vorba.

Pe 20 august, el a adus pe câmp trei mii de prizonieri musulmani legaţi şi, sub privirile armatei lui Saladin, i-a măcelărit pe toţi: bărbaţi, femei, copii. Destul pentru legendarul cavalerism. Îngrozit, Saladin şi-a trimis cavaleria, dar era prea târziu. Imediat după aceea, i-a decapitat şi el pe toţi prizonierii franci care au căzut în mâinile lui.

Cinci zile mai târziu, Richard a coborât de-a lungul coastei până la Jaffa, portul Ierusalimului, în timp ce armata sa cânta *Sanctum Sepulchrum adjuva!* – „Sfânt Mormânt, ajută-ne!” Pe 7 septembrie, Inimă de Leu a dat de armata lui Saladin care îi bloca drumul la Arsuf. Richard plănuia să trimită infanteria ca să hărţuiască valurile de cavaleri şi arcaşi călare ai lui Saladin, pentru ca apoi să se dezlănţuie cu toată forţa puternicei sale cavalerii. Richard a lăsat mai întâi un cavaler ospitalier să plece înainte în galop, apoi a pornit şi el în fruntea cavaleriei, lansând o şarjă care a spart rândurile musulmanilor. Disperat, Saladin a aruncat în luptă şi garda regală de mameluci, care se chema Inelul. În faţa unei „derute totale”, sultanul s-a retras la timp, iar armata „s-a păstrat pentru protecţia Ierusalimului”. La un moment dat, nu mai avea în preajma lui decât şaptesprezece oameni care să-l protejeze. După această înfrângere, a fost atât de epuizat şi demoralizat, încât şi-a pierdut şi pofta de mâncare.

Saladin a plecat călare la Ierusalim pentru a sărbători Ramadanul

şi a pregăti apărarea oraşului. Richard ştia că, atâta timp cât armata şi imperiul lui Saladin rămâneau intacte, cruciaţii nu vor putea să păstreze Ierusalimul chiar dacă îl vor ocupa – prin urmare era mai bine să negocieze. „Musulmanii şi francii sunt terminaţi”, îi scria Richard lui Saladin, „ţara este ruinată din vina ambelor părţi. Nu trebuie decât să discutăm despre Ierusalim, Sfânta Cruce şi aceste pământuri. Ierusalimul este obiectul veneraţiei noastre la care nu vom renunţa nici dacă ar fi să rămână doar unul dintre noi”. Saladin i-a explicat ce înseamnă al-Quds pentru musulmani: „Ierusalimul este al nostru în aceeaşi măsură în care este al vostru – şi chiar mai sfânt pentru noi, căci aici a venit Profetul nostru în Călătoria de peste Noapte şi aici se adună îngerii”.

Richard era dispus să afle mai mult. Flexibil şi plin de imaginaţie, el a propus un compromis: sora sa, Joanna, să se mărite cu Safadin. Creştinii vor avea controlul asupra zonei de coastă şi acces în Ierusalim; musulmanii vor păstra interiorul ţării, iar Ierusalimul va deveni capitala regelui Safadin şi a reginei Joanna, sub suzeranitatea lui Saladin. Acesta a acceptat în speranţa că va câştiga timp, numai că Joanna a fost indignată: „Cum să lase un musulman să o cunoască trupeşte?”. Richard a afirmat că nu-i decât o glumă, apoi i-a spus lui Safadin: „Ţi-o dau pe nepoata mea de soţie”. Saladin era năucit: „Cea mai bună cale pentru noi este să continuăm jihadul – sau să pierim”.

Pe 31 octombrie, Richard a pornit spre Ierusalim fără să se grăbească, continuând să negocieze cu rafinatul Safadin. S-au întâlnit în corturi magnifice, au schimbat daruri şi s-au invitat reciproc la ospeţe. „Trebuie să punem piciorul în Ierusalim”, insista Richard. Când cavalerii franci i-au reproşat că negociază, el a decapitat câţiva prizonieri turci şi le-a expus capetele în tabără, într-un spectacol macabru.

În această situaţie tensionată, Saladin a primit o veste proastă: desfrânatul său nepot, Taki al-Din, care încerca să-şi construiască propriul imperiu, murise. Saladin a ascuns scrisoarea, a cerut să iasă toată lumea afară din cort, apoi „a plâns amarnic, înecându-se în lacrimi”, după care s-a spălat pe faţă cu apă de trandafiri şi a preluat comanda: nu era momentul pentru slăbiciuni. A inspectat Ierusalimul şi noua garnizoană egipteană.

Pe 23 decembrie, Richard a înaintat spre Le Thoron des chevaliers (Latrun), unde împreună cu soţia şi sora lui au sărbătorit Crăciunul cu mare fast. Pe 6 ianuarie 1192, pe ploaie, prin frig şi noroi, Richard a ajuns la Bayt Nuba, la douăzeci de kilometri de oraş. Baronii

francezi şi englezi voiau Ierusalimul cu orice preţ, dar Richard a încercat să le explice că nu avea destui oameni ca să-l asedieze. Saladin aştepta în Ierusalim, sperând că ploaia şi zăpada îi vor descuraja pe cruciaţi. Pe 13 ianuarie, Richard a ordonat retragerea.[163]

Se aflau într-un punct mort. Saladin a folosit cincizeci de meşteri pietrari şi 2.000 de prizonieri franci pentru a refortifica Ierusalimul, demolând etajele superioare ale Bisericii Maicii Domnului din Valea Iosafat, la poalele Muntelui Măslinilor, şi Cenaclul de pe Muntele Sionului pentru a recupera pietrele. Saladin, Safadin şi fiii lor au lucrat şi ei la întărirea zidurilor.

În acest timp, Richard a ocupat şi fortificat Ascalonul, poarta spre Egipt, propunându-i lui Saladin împărţirea Ierusalimului, musulmanii urmând să păstreze Haramul şi Turnul lui David. Dar aceste discuţii, de o complexitate aproape comparabilă cu cea a negocierilor dintre israelieni şi palestinieni din secolul XXI, erau zadarnice: amândoi sperau să deţină Ierusalimul în totalitate. Pe 20 martie, Safadin şi fiul său Kamil s-au dus la Richard şi i-au oferit accesul la Sfântul Mormânt şi restituirea Sfintei Cruci. Într-un clasic gest de cavalerism, Richard Inimă de Leu l-a ridicat la rangul de cavaler pe tânărul Kamil şi l-a încins cu centura cavaleriei.

Această paradă de cavalerism nu a fost pe placul cavalerilor francezi care au cerut imediat să înceapă asaltul asupra Ierusalimului. Pe 10 iunie, Richard i-a adus înapoi la Bayt Nuba, unde şi-au instalat tabăra într-o căldură sufocantă şi timp de trei săptămâni s-au certat cum să procedeze mai departe. Ca să scape de tensiune, Richard a plecat în misiune de recunoaştere, ajungând la un moment dat la Montjoie, unde a descălecat ca să se roage, ridicând scutul pentru a ascunde gloria Ierusalimului. El ar fi spus: „Doamne Dumnezeule, te rog să nu mă laşi să văd Sfântul Tău Oraş pe care nu-l pot elibera de duşmanii Tăi!”

---

163 În aprilie 1192, Richard a înţeles în sfârşit că Guy, care fusese regele Ierusalimului doar prin căsătoria cu răposata sa soţie, era un atu epuizat. Prin urmare, el l-a recunoscut pe Conrad de Montferrat, soţul reginei Isabela, rege al Ierusalimului. Dar câteva zile mai târziu, Conrad a fost ucis de asasini. Henric, conte de Champagne, nepot al lui Richard al Angliei şi al lui Filip al Franţei, s-a căsătorit cu regina Isabela a Ierusalimului, care avea doar douăzeci şi unu de ani, era însărcinată cu copilul lui Conrad şi se afla la a treia căsătorie. El a devenit regele Henric al Ierusalimului. Pentru a-l compensa pe Guy, Richard i-a vândut Ciprul, pe care familia sa îl guverna de trei sute de ani.

Prin intermediul spionilor infiltraţi în armata sultanului, Inimă de Leu a aflat că unul dintre prinţii lui Saladin conducea o caravană cu întăriri dinspre Egipt. Richard, deghizat în beduin, a luat cinci sute de cavaleri şi o mie de infanterişti ca să-i atace pe egipteni. El a dispersat trupele inamice, a capturat caravana, recuperând trei mii de cămile şi o mulţime de cai încărcaţi cu provizii – destul probabil pentru a porni împotriva Ierusalimului sau Egiptului. „Acest lucru l-a necăjit enorm pe Saladin”, spunea comandantul său Ibn Shaddad, „dar am încercat să-l liniştesc”. La Ierusalim atmosfera era tensionată, iar Saladin era pe punctul de a ceda nervos din cauza panicii. El a ordonat să se otrăvească fântânile din jurul oraşului şi a pus puţinele contingente de care dispunea sub comanda fiilor săi. Forţele sale erau insuficiente şi, neliniştit, l-a chemat pe Safadin din Irak.

Pe 2 iulie, a convocat un consiliu de război, dar emirii săi s-au arătat la fel de indecişi ca şi baronii lui Richard. „Cel mai bun lucru pe care putem să-l facem”, spunea Ibn Shaddad la începutul întâlnirii, „este să ne adunăm cu toţii la Domul Stâncii şi să ne pregătim de moarte”. Atunci s-a făcut linişte şi toţi emirii au rămas nemişcaţi „de parcă li se aşezaseră nişte păsări pe cap”. Consiliul a continuat dezbaterile pentru a stabili dacă şeful lor ar trebui să opună rezistenţă din interiorul oraşului sau să evite să fie prins într-un asediu. Sultanul ştia că, fără prezenţa lui, oamenii nu vor întârzia să se predea. În final, Saladin a spus: „Voi sunteţi armata islamului. Faceţi cale întoarsă şi ei se vor desfăşura pe acest teritoriu aşa cum ai desface un papirus. Este datoria voastră – de aceea trezoreria v-a finanţat în toţi aceşti ani”. Emirii au fost de acord, dar în ziua următoare s-au întors spunând că se temeau de un asediu cum a fost cel de la Acra. Nu era mai bine să lupte în afara oraşului şi, în cel mai rău caz, să piardă temporar Ierusalimul? Generalii au insistat ca Saladin sau unul dintre fiii săi să rămână în Ierusalim pentru ca turcii şi kurzii să nu înceapă să se bată între ei.

Saladin a ales să rămână, iar spionii săi l-au ţinut la curent cu dificultăţile întâmpinate de Richard. Apropiindu-se ziua de 15 iulie, când aniversau capturarea Ierusalimului în 1099, cruciaţii au mai descoperit un fragment din Sfânta Cruce, miracol ivit la timp pentru a ridica moralul trupelor. Dar francii, conduşi de ducele de Burgundia, şi anglo-angevinii lui Richard erau aproape la cuţite, insultându-se reciproc cu sloganuri stupide şi strigându-şi unii altora rime jignitoare. Trubadurul Richard nu s-a lăsat până n-a inventat şi

el una.

Tensiunea era aproape insuportabilă pentru Saladin. În noaptea de joi, 3 iulie, Ibn Shaddad era atât de îngrijorat pentru el, încât i-a recomandat să se roage ca să se liniştească: „Ne aflăm în cel mai sfânt loc în care am putea fi în această zi". La rugăciunea de vineri, l-a sfătuit pe sultan să facă două *rakas* ritualice, plecăciuni din picioare, apoi două prosternări până la pământ. Saladin a îndeplinit aceste ritualuri şi nu s-a ferit să plângă. La căderea nopţii, spionii săi l-au informat că francii ridicau tabăra să plece. Pe 4 iulie, Richard s-a retras.

Saladin era în culmea fericirii şi a ieşit călare să se întâlnească cu fiul preferat Zahir, pe care l-a sărutat pe frunte şi l-a escortat în Ierusalim, unde prinţul a rămas alături de tatăl său în palatul maestrului Ospitalierilor. Dar ambele tabere erau la capătul puterilor: Richard a aflat că în Anglia fratele său, John, era pe punctul de a se răscula. Dacă voia să-şi salveze teritoriile, trebuia să plece acasă.

Încurajat de problemele lui Richard, pe 28 iulie, Saladin a declanşat un atac-surpriză împotriva oraşului Jaffa, pe care l-a capturat după un bombardament cu mangonele. În timp ce Ibn Shaddad negocia capitularea, fiul său, Zahir, a adormit în timp ce stătea de gardă. Deodată, Richard Inimă de Leu a apărut în larg cu o galeră cu steaguri stacojii. Ajungea la timp: câţiva franci abia mai rezistau. Cu arbaleta în mână, a sărit nerăbdător de pe galeră şi a mers prin apă până la ţărm – „cu părul roşu, tunica roşie, stindardul roşu". Fără să se oprească pentru a-şi scoate din picioare cizmele lungi şi să-şi pună armura, învârtind deasupra capului o halebardă daneză şi însoţit numai de şaptesprezece cavaleri şi câteva sute de infanterişti, Richard s-a avântat în luptă reuşind să preia oraşul printr-un fantastic atac fulgerător.

Imediat după aceea îl tachina pe comandantul lui Saladin: „Sultanul tău este un mare om [şi totuşi] cum se face că el a plecat doar pentru că am venit eu? N-aveam decât cizmele de apă şi nici măcar platoşa!" Saladin şi Safadin i-ar fi oferit atunci lui Inimă de Leu nişte cai arabi drept cadou, dar aceste gesturi cavalereşti făceau parte din tactica lor de a câştiga timp deoarece curând au contraatacat. Richard a respins atacul, apoi i-a provocat pe sarazini la duel. A galopat cu lancea în mână în faţa trupelor, dar nu s-a prezentat niciun candidat.

Saladin a ordonat un alt atac, dar emirii săi au refuzat. S-a înfuriat

atât de tare încât chiar s-a gândit la un moment dat să-i crucifice pe generalii rebeli aşa cum făcea Zengi. Până la urmă s-a calmat, apoi i-a invitat să mănânce împreună nişte caise zemoase care tocmai îi fuseseră aduse din Damasc.

Regele şi sultanul se găseau într-un impas. „Tu şi cu mine suntem la pământ”, i se confesa Richard lui Saladin. În timp ce negociau, cei doi şefi războinici s-au prăbuşit, grav bolnavi, nemaiavând nici putere şi nici voinţă.

28 – Dinastia lui Saladin 1193–1250

Moartea sultanului

Pe 2 septembrie 1192, sultanul şi regele au semnat tratatul de la Jaffa, prin care se făcea prima divizare a Palestinei: regatul creştin îşi prelungea existenţa, având capitala la Acra, iar Saladin păstra Ierusalimul, acordându-le creştinilor acces liber la Sfântul Mormânt.

Pe drum spre Ierusalim, Saladin s-a întâlnit cu fratele său, Safadin, care a sărutat pământul pentru a-i mulţumi lui Dumnezeu, şi împreună s-au rugat la Domul Stâncii. Deşi Richard a refuzat să viziteze Ierusalimul musulman, cavalerii s-au înghesuit să meargă în pelerinaj şi au fost primiţi de Saladin. Sultanul le-a arătat Sfânta Cruce, dar cea mai mare parte din această preţioasă relicvă s-a pierdut, dispărând pentru totdeauna[164]. În timp ce se afla la Ierusalim, Hubert Walter, consilierul regelui, a discutat despre Richard cu Saladin care i-a spus că, după părerea lui, Inimă de Leu era lipsit de înţelepciune şi moderaţie. Datorită lui Walter, Saladin a permis revenirea preoţilor catolici la Sfântul Mormânt. Când împăratul bizantin Isaac Angelus a cerut acelaşi lucru pentru ortodocşi, Saladin a decis că trebuiau să şi-l împartă sub supervizarea sa şi l-a numit pe Sheikh Ghanim al-Khazraji custode al bisericii, rol care este îndeplinit şi astăzi de descendenţii săi, familia Nusseibeh.

---

164 În 1187, Saladin a vrut să-i dăruiască împăratului Isaac Angelos un mic fragment din Sfânta Cruce pe care l-a trimis cu o corabie veneţiană. Corabia a fost capturată de un pirat pisan pe nume Fortis, care a omorât tot echipajul şi a dus relicva în Bonifacio, Corsica, de unde a fost luată de piraţi genovezi. Fragmente din Sfânta Cruce se mai găsesc risipite prin relicvariile din Europa.

Cei doi protagonişti nu s-au mai întâlnit niciodată. Pe 9 octombrie, Richard a plecat spre Europa.[165] Saladin l-a numit pe Ibn Shaddad, ale cărui memorii sunt o sursă inepuizabilă de informaţii, să supervizeze planurile sale din Ierusalim, apoi a plecat la Damasc.

Acolo îl aştepta bucuria vieţii de familie – avea şaptesprezece fii –, dar acum avea cincizeci şi patru de ani şi se simţea obosit. Zahir, fiul său, nu mai putea să se despartă de el, simţind probabil că nu se vor mai revedea niciodată: într-un mod impresionant, îşi lua rămas-bun de la el, apoi se întorcea iar să-l îmbrăţişeze. La palat, Ibn Shaddad l-a găsit pe sultan jucându-se cu unul dintre fiii mai mici sub un portic în grădină, în timp ce baronii franci şi emirii turci aşteptau să fie primiţi în audienţă.

Câteva zile mai târziu, după ce a întâmpinat caravana pelerinilor de la Mecca, a fost doborât de o febră puternică, probabil tifoidă. Doctorii l-au îngrijit cât de bine au putut, dar starea lui s-a agravat. Când cerea apă caldă, i se părea prea rece. „Cerule mare!”, exclama el. „Chiar nu e nimeni în stare să-mi aducă apa aşa cum trebuie?” În zorii zilei de 3 martie 1193, s-a stins din viaţă ascultând recitările Coranului. „Şi eu, ca şi alţii, mi-aş fi dat viaţa pentru el”, spunea Ibn Shaddad care adăuga:

S-au dus aceşti ani cu tot cu actorii lor
Ca şi când n-au fost decât un vis.

Muazzam Isa: un alt Iisus

În următorii şase ani, fiii lui Saladin s-au luptat între ei într-o succesiune de alianţe, arbitraţi cu abilitate de unchiul lor, Safadin. Cei trei fii mai mari, Afdal, Zahir şi Aziz, au primit Damascul, Alepul şi Egiptul, în timp ce Safadin guverna Transiordania şi Edessa.

Afdal, acum în vârstă de douăzeci şi doi de ani, a moştenit Ierusalimul pe care îl preţuia. A ridicat Moscheea lui Omar chiar lângă Biserica Sfântului Mormânt şi a instalat africani într-un cartier magrebin unde a construit Madrasa Afdaliyya la câţiva metri de Zidul

---

165 Pe drumul de întoarcere, Richard a fost capturat şi predat împăratului german Henry al VI-lea, care l-a trimis la închisoare un an de zile până când Anglia a plătit o răscumpărare considerabilă. Richard a reluat lupta cu regele Franţei, aducând cu el câţiva soldaţi sarazini şi secretul focului grecesc. În 1199, în timp ce asedia un neînsemnat castel francez, a fost ucis cu o arbaletă. După cum scrie Steven Runciman, „el nu a fost un fiu bun, un soţ bun şi nici un rege bun, dar a fost un viteaz şi strălucit soldat”.

Plângerii.

Afdal, un beţiv şi un incompetent, nu inspira deloc loialitate şi Ierusalimul era disputat între fraţii care se războiau. Chiar când Aziz câştigase războiul şi devenise sultan, a murit într-un accident de vânătoare. Fraţii supravieţuitori, Afdal şi Zahir, s-au aliat împotriva unchiului lor, dar Safadin i-a înfrânt pe amândoi şi a pus mâna pe imperiu, pe care l-a condus timp de douăzeci de ani. Rece, elegant şi posac, Safadin nu semăna deloc cu Saladin: niciun contemporan nu vorbeşte despre el cu afecţiune, dar toată lumea îl respecta. A avut un „succes strălucit, fiind poate cel mai capabil dintre toţi ai săi". La Ierusalim, Safadin a comandat construirea dublei porţi – Poarta Lanţului şi Poarta Prezenţei Divine, probabil pe locul Porţii Frumoase a cruciaţilor – folosind delicatele spolii france de la mănăstirea Templierilor pentru a ridica o galerie exterioară cu două cupole şi capiteluri decorate cu sculpturi reprezentând animale şi lei. Poarta dublă este şi astăzi principala intrare vestică de pe Muntele Templului. Dar chiar înainte de a deveni sultan, în 1198, cel de-al doilea fiu al său, Muazzam Isa (Isa însemnând Iisus în arabă), a primit Siria.

În 1204, Muazzam a stabilit capitala la Ierusalim şi s-a instalat în palatul lui Amaury. Cel mai popular membru al familiei după unchiul Saladin, Muazzam era o persoană agreabilă şi o minte deschisă. Când se ducea la nişte erudiţi ca să studieze filosofia şi ştiinţele, mergea pe jos, ca un elev de rând. „L-am văzut la Ierusalim", îşi amintea istoricul Ibn Wasil. „Îşi făcea singur loc prin mulţimea de bărbaţi, femei şi copii şi nimeni nu-i dădea la o parte. Deşi era un om îndrăzneţ, cu un dezvoltat simţ al onoarei, nu-i plăcea deloc ostentaţia. Mergea călare fără să fie însoţit de stindarde regale şi doar cu o mică escortă. Pe cap purta o bonetă galbenă şi trecea prin pieţe şi pe străzi fără să ceară să i se deschidă calea."

Muazzam, unul dintre cei mai prolifici constructori ai Ierusalimului, a restaurat zidurile, a construit şapte turnuri masive şi a transformat structurile cruciate de pe Muntele Templului în sanctuare musulmane.[166] În 1209, el a instalat în oraş trei sute de

166 Fundaţiile a şase dintre turnurile sale se mai văd şi azi. Pe Muntele Templului, el a construit Şcoala de gramatică, precum şi minunatele arce şi intrarea sub domul al-Aqsa. A utilizat probabil spolii france pentru a construi Domul lui Solomon, o clădire octogonală cunoscută şi sub numele de Kursi Isa – Tronul lui Iisus (Iisus fiind poate chiar Isa) – şi Domul Înălţării. Acesta din urmă are şi o inscripţie care îl datează între 1200 şi

familii evreieşti din Franţa şi Anglia. Când a venit în pelerinaj, poetul evreu din Spania, Iuda al-Harizi, a lăudat dinastia lui Muazzam şi Saladin chiar în timp ce plângea în Templu: „Ieşeam în fiecare zi să plângem pentru Sion, jeleam palatele lui distruse, urcam pe Muntele Măslinilor să ne prosternăm dinaintea Celui Etern. Ce durere să vezi curţile noastre sfinte transformate într-un templu străin!”. Brusc, în 1218, realizările lui Muazzam au fost puse în pericol când John de Brienne, regele titular al Ierusalimului,[167] a lansat a cincea cruciadă, atacând Egiptul. Cruciaţii au asediat portul Damietta. Safadin, acum în vârstă de şaptezeci şi patru de ani, a preluat comanda armatei sale, dar a murit când a aflat că Turnul Lanţului din Damietta a căzut. Muazzam s-a grăbit să plece de la Ierusalim spre Egipt pentru a veni în ajutorul fratelui său mai mare, Kamil, noul sultan al Egiptului. Dar fraţii s-au panicat şi de două ori au oferit Ierusalimul cruciaţilor dacă acceptau să părăsească Egiptul. În primăvara anului 1219, în timp ce imperiul familiei sale se afla în pericol, Muazzam a luat trista decizie de a distruge fortificaţiile Ierusalimului, argumentând că „dacă îl luau francii, îi vor ucide pe toţi cei de-aici şi vor domina Siria”.

Ierusalimul s-a văzut fără apărare şi pe jumătate pustiu – locuitorii săi au fugit în masă. „Femeile, fetele tinere şi bătrânii s-au adunat la Haram, şi-au rupt hainele şi părul din cap şi s-au risipit în toate direcţiile”, de parcă venise „Ziua Judecăţii”. Dar cruciaţii au comis greşeala de a refuza ofertele fraţilor şi cruciada s-a încheiat cu un eşec.

Odată cu plecarea cruciaţilor, Kamil şi Muazzam, care colaboraseră atât de bine în timpul ultimei crize, s-au angajat într-un crud război fratricid pentru supremaţie. Ierusalimul nu şi-a revenit cu adevărat până în secolul al XIX-lea.

1201. Dar cel mai probabil este că ambele au fost la origine nişte edificii cruciate. Cristelniţa Domului Înălţării cu capiteluri france şi un elegant lampadar franc în vârf ar fi putut proveni din Templum Domini. Tot Muazzam a fost cel care a zidit Poarta de Aur.

167 Regina Isabela a Ierusalimului nu a avut noroc în căsătorie: al treilea soţ, Henric de Champagne, a guvernat Acra ca rege al Ierusalimului şi a avut cu ea două fiice, dar în 1197, în timp ce trecea în revistă forţele cruciate germane, atenţia i-a fost distrasă de piticul său şi a căzut pe spate de la o fereastră. Apoi, ea s-a căsătorit cu Amaury de Lusignan, regele Ciprului, care a murit din cauza unei indigestii cu chefal alb în 1205. La moartea Isabelei, fiica ei, Maria – acum regină a Ierusalimului –, s-a căsătorit cu cavalerul John de Brienne şi au avut o fiică, Iolanda.

Recunoscut, înainte şi după, pentru zidurile sale, oraşul a rămas fără ele timp de trei secole. Dar Ierusalimul a trecut iarăşi dintr-o mână în alta în urma celui mai surprinzător tratat de pace.

Împăratul Frederic al II-lea: „Minunea lumii", „Fiara Apocalipsei"

Pe 9 noiembrie 1225, la catedrala din Brindisi, Frederic al II-lea, Sfântul împărat roman şi rege al Siciliei, s-a căsătorit cu Iolanda, regina Ierusalimului, în vârstă de cincisprezece ani. Imediat după nuntă, Frederic a preluat titlul de rege al Ierusalimului, gata să plece în cruciadă. Duşmanii săi pretindeau că s-a apucat să le seducă pe doamnele de companie ale proaspetei sale soţii şi că îşi făcea de cap cu haremul de cadâne sarazine. Acest lucru l-a îngrozit pe socrul său, John de Brienne, şi l-a contrariat pe papă. Dar Frederic era deja cel mai puternic monarh din Europa – mai târziu va fi supranumit Stupor Mundi, adică „Minunea lumii" – şi făcea totul după capul lui.

Frederic de Hohenstaufen, cu ochii verzi şi părul roşcat, jumătate german, jumătate normand, crescuse în Sicilia şi nimic din Europa nu se ridica la înălţimea curţii sale de la Palermo, unde culturile normandă, arabă şi greacă se întâlneau într-o combinaţie unică de creştinism şi islamism. Tocmai această educaţie îl făcea pe Frederic atât de excepţional şi bineînţeles că îi plăcea să îşi afişeze excentricităţile. Din anturajul său făceau parte un harem demn de un sultan, o grădină zoologică, cincizeci de şoimari (a scris o carte intitulată *Arta vânătorii cu păsări)*, gărzi de corp arabe, eruditi evrei şi musulmani şi de multe ori un magician şi un hierofant scoţian. Era cu siguranţă mai levantin în cultură decât oricare alt rege al creştinătăţii, ceea ce nu l-a împiedicat să-i zdrobească fără milă pe rebelii arabi din Sicilia – s-a folosit de unul din pintenii săi de călărie ca să-l spintece pe şeful acestora luat prizonier. El i-a deportat pe arabii din Sicilia, dar le-a construit un nou oraş arab la Lucera, cu moschei şi un palat care a devenit reşedinţa lui preferată. De asemenea, el a impus legi antievreieşti, deşi îi proteja pe eruditii evrei, primea colonişti evrei şi insista să fie bine trataţi.

Şi totuşi puterea, nu exotismul îl motiva pe Frederic, care şi-a dedicat viaţa apărării imensului său domeniu moştenit care se întindea de la Marea Baltică la Marea Mediterană, împotriva unor papi roşi de invidie care l-au excomunicat de două ori, l-au denunţat ca Antihrist şi l-au supus celor mai neobişnuite calomnii. A fost

acuzat că în secret era ateu sau musulman care spunea că Moise, Iisus şi Mahomed erau nişte farsori. A fost prezentat ca un fel de doctor Frankenstein care ar fi închis un muribund într-un butoi ca să vadă dacă sufletul lui putea să iasă; ar fi eviscerat un altul pentru a-i studia digestia; şi ar fi încuiat copii în celule de izolare ca să vadă cum li se dezvoltă limbajul.

Frederic lua foarte în serios drepturile lui şi ale familiei sale: era de fapt un creştin obişnuit, convins că, în calitate de împărat, trebuia să fie un monarh sfânt şi universal după modelul bizantin, şi că, fiind urmaş al generaţiilor de cruciaţi şi moştenitor al lui Carol Magnul, avea datoria să elibereze Ierusalimul. Deja primise crucea de două ori, dar continua să îşi amâne plecarea.

Acum că era rege al Ierusalimului, a început să-şi pregătească cu seriozitate expediţia – dar în maniera proprie, desigur. A instalat-o pe regina Ierusalimului care era însărcinată în haremul de la Palermo şi i-a promis papei că va pleca în cruciadă. Dar Iolanda, în vârstă de şaisprezece ani, a murit după naşterea fiului său. Deoarece Frederic era rege al Ierusalimului prin căsătorie, fiul său moştenea acum acest titlu. Dar Frederic nu era genul care să se împiedice de acest mic detaliu într-o nouă abordare a cruciadelor.

Împăratul spera să cucerească Ierusalimul exploatând rivalităţile din interiorul casei lui Saladin. Într-adevăr, sultanul Kamil i-a oferit Ierusalimul cu condiţia să îl ajute împotriva lui Muazzam, care deţinea oraşul. Până la urmă, Frederic a plecat în 1227, dar s-a îmbolnăvit şi s-a întors – moment în care Papa Grigore al IX-lea l-a excomunicat, ceea ce constituia mai mult decât un simplu inconvenient pentru un cruciat. El şi-a trimis infanteria şi cavalerii teutoni în avangardă, dar, când s-au reunit la Acra în septembrie 1228, Muazzam murise, iar Kamil ocupase Palestina şi deci şi-a retras oferta.

Însă Kamil trebuia să se lupte acum cu fiii lui Muazzam şi cu Frederic şi armata lui. Nu putea să facă faţă celor două ameninţări în acelaşi timp. Împăratul şi sultanul erau prea slabi ca să lupte pentru Ierusalim. Prin urmare, cei doi au început în secret negocierile.

Kamil era la fel de original ca Frederic. Copil fiind, fiul lui Safadin fusese numit cavaler de însuşi Richard Inimă de Leu. În timpul negocierilor pentru împărţirea Ierusalimului, împăratul şi sultanul discutau despre filosofia aristotelică şi geometria arabă. „Nu ţin neapărat să iau Ierusalimul”, îi spunea Frederic emisarului lui Kamil, „vreau pur şi simplu să-mi apăr reputaţia în faţa creştinilor”.

Musulmanii se întrebau dacă nu cumva creştinismul era doar „un joc pentru el”. Sultanul i-a trimis împăratului „tinere dansatoare”, în timp ce acesta îi delecta pe oaspeţii săi musulmani cu dansatoare creştine. Patriarhul Gerold a acuzat cântăreţele şi jonglerii lui Frederic, spunând că sunt „persoane nu doar cu o reputaţie proastă, ci şi nedemne de a fi băgate în seamă de creştini”, iar el a făcut exact pe dos. Între rundele de negocieri, Frederic mergea la vânătoarea cu şoimi şi făcea noi cuceriri în rândul femeilor, exersându-şi talentul de trubadur cu una dintre ele: „Ah! Nici n-am ştiut că despărţirea de doamna mea va fi atât de grea când îmi amintesc dulcea ei companie. Cântec vesel, du-te la floarea din Siria, la cea care mi-a robit inima. Roag-o pe iubita doamnă să-şi amintească de servitorul ei care va suferi din dragoste pentru ea până ce va face tot ce vrea ea”.

Când negocierile au eşuat, Frederic a coborât cu trupele de-a lungul coastei până la Jaffa, pe urmele lui Richard, ameninţând Ierusalimul. Demonstraţia de forţă a funcţionat şi, pe 11 februarie 1229, a obţinut ce nici măcar nu visase: în schimbul a zece ani de pace, Kamil ceda Ierusalimul şi Betleemul cu un coridor până la mare. La Ierusalim, musulmanii au păstrat Muntele Templului cu libertatea accesului şi respectarea dreptului de a sluji acolo sub cadiu. Acordul îi ignora pe evrei (majoritatea fugind din ţară), însă acest tratat prin care se stabilea suveranitatea comună rămâne cel mai îndrăzneţ acord de pace din istoria Ierusalimului.

Şi totuşi, cele două lumi au fost îngrozite. La Damasc, Nasir Daud, fiul lui Muazzam, a proclamat doliu oficial. Mulţimea a plâns la aflarea veştii. Kamil insista să spună: „Nu am cedat decât nişte biserici şi nişte case în ruină. Locurile sfinte şi Stânca venerată rămân ale noastre”. Pentru el, acordul a fost un succes. El a reuşit să unifice imperiul lui Saladin sub coroana sa. Cât despre Frederic, patriarhul Gerold i-a interzis suveranului excomunicat să intre în Ierusalim, iar templierii i-au reproşat că nu a obţinut Muntele Templului.

Sâmbătă, 17 martie, Frederic, escortat de gărzile sale arabe şi de paji, cu trupele germane şi italiene, cavalerii teutoni şi doi episcopi englezi, a fost întâmpinat la Poarta Jaffa de către reprezentantul sultanului, Shams al-Din, cadiul din Nablus, care i-a oferit cheile Ierusalimului.

Străzile erau pustii, mulţi musulmani plecaseră, sirienii ortodocşi erau nemulţumiţi de această resurgenţă catolică – şi Frederic nu avea mult timp la dispoziţie: episcopul din Cezareea era pe drum,

hotărât să impună interdicţia patriarhului şi să nu-l lase pe împărat să intre în oraş.

Încoronarea lui Frederic al II-lea: Ierusalimul german

După ce a petrecut noaptea în palatul maestrului Ospitalierilor, Frederic a ordonat să se ţină o slujbă specială în Biserica Sfântului Mormânt, golită de preoţi, dar plină de soldaţi germani. El a aşezat coroana imperială pe altarul Calvarului, apoi şi-a pus-o singur pe cap în cadrul unei ceremonii de încoronare care trebuia să îl prezinte ca pe un monarh universal şi absolut al creştinătăţii. El îi explica lui Henric al III-lea al Angliei: „Fiind împărat catolic, am purtat coroana pe care Dumnezeu Cel Atotputernic ne-a dat-o de pe tronul Majestăţii Sale când, în graţia Sa excepţională, ne-a ridicat din rândul prinţilor lumii în casa slujitorului Său, David". Frederic nu era genul care să-şi subestimeze propria importanţă: această ciudată şi magnifică punere în scenă reprezenta încoronarea unui rege sfânt, a unui împărat mistic de la sfârşitul lumii, în Biserica pe care el o considera Templul regelui David.

După aceea, împăratul a vizitat Muntele Templului, a admirat Domul şi moscheea al-Aqsa, a lăudat superbul *mihrab* şi a urcat în *minbar*-ul lui Nur al-Din. Când a văzut un preot cu Noul Testament în mână care voia să intre în al-Aqsa, l-a îmbrâncit şi a strigat la el: „Porcule! Pe Dumnezeu, dacă mai văd pe vreunul dintre voi că vine aici fără să aibă permisiunea, am să vă scot ochii!".

Custozii musulmani nu ştiau ce să creadă despre acest roşcovan nonconformist. „Dacă ar fi fost sclav, n-ar fi valorat nici 200 de drahme", comenta cu ignoranţă unul dintre ei. În seara aceea, Frederic a observat tăcerea muezinilor: „O, cadiule", a zis el către reprezentantul sultanului, „de ce muezinii nu au chemat aseară la rugăciune?"

„Le-am recomandat muezinilor să nu facă asta din respect pentru rege", i-a răspuns cadiul.

„Rău ai făcut", a replicat Frederic. „Am petrecut noaptea în Ierusalim tocmai ca să aud muezinii şi chemările lor la rugăciune din timpul nopţii". Dacă duşmanii lui vedeau în asta un semn clar de islamofilie, Frederic voia probabil că vegheze la funcţionarea neobişnuitului său acord. Când muezinii au chemat la rugăciunea de la miezul nopţii, „toţi valeţii şi pajii, dar şi preceptorul său" s-au prosternat.

În dimineaţa aceea, a sosit şi episcopul din Cezareea cu ordinul de interdicţie. Împăratul a lăsat garnizoana în Turnul lui David şi s-a reîntors la Acra unde a fost întâmpinat cu o ingrată ostilitate de baroni şi de Templieri. Fiind acum atacat şi de papa din Italia, împăratul şi-a pregătit plecarea în secret, dar, în dimineaţa zilei de 1 mai, populaţia Acrei, adunând toate resturile de pe strada Măcelarilor, l-a bombardat cu măruntaie de animale. La bordul navei cu care se întorcea la Brindisi, Frederic tânjea după „floarea din Siria": „De când am plecat, n-am mai îndurat atâta suferinţă ca la bordul acestei nave. Iar acum cred că voi muri cu siguranţă dacă nu mă voi întoarce la ea cât mai curând".

Nu stătuse mult şi nu avea să se mai întoarcă niciodată, dar Frederic a rămas oficial stăpânul Ierusalimului timp de zece ani. Frederic le-a dat Turnul lui David şi Palatul Regal cavalerilor teutoni. El le-a ordonat maestrului acestora, Herman de Salza, şi episcopului Peter de Winchester să repare Turnul (o parte din aceste lucrări au supravieţuit până azi) şi să fortifice Poarta Sfântul Ştefan (azi Poarta Damascului). Francii şi-au recuperat „bisericile şi vechile posesiuni le-au fost returnate". Din nou evreilor li s-a interzis accesul în oraş. Fără ziduri, Ierusalimul nu era în siguranţă: câteva săptămâni mai târziu, imamii din Hebron şi Nablus au pătruns în oraş în fruntea a 15.000 de ţărani, în timp ce creştinii s-au refugiat în Turn. Acra a trimis o armată pentru a-i respinge pe invadatorii musulmani şi Ierusalimul a rămas creştin.[168]

În 1238, moartea sultanului Kamil a aruncat dinastia lui Saladin în noi războaie interne, exacerbate de o nouă cruciadă sub conducerea contelui Thibault de Champagne. După înfrângerea cruciaţilor, fiul

168 Frederic şi Kamil au rămas în relaţii bune: sultanul i-a trimis împăratului un planetarium incrustat cu pietre preţioase, care senrvea ca orologiu şi totodată ca hartă a cerului mobilă – şi un elefant; Frederic i-a trimis lui Kamil un urs polar. Frederic şi-a petrecut tot restul vieţii într-o continuă luptă cu papii pentru a-şi apăra domeniul din Germania şi Italia. Papii l-au numit „Fiara Apocalipsei". Henric, fiul său cel mare, regele romanilor, l-a trădat. Frederic l-a întemniţat pe viaţă şi l-a numit moştenitor pe Conrad, regele de drept al Ierusalimului şi fiul său cu Iolanda. „Minunea" a murit de dizenterie în 1250 şi a fost înmormântat la Palermo. Conrad a murit de tânăr, iar coroana Ierusalimului a fost moştenită de fiul său minor, Conradin, care a fost decapitat la vârsta de 16 ani. Dar reputaţia lui Frederic nu a încetat să crească: cu timpul, cei cu vederi de stânga i-au salutat toleranţa modernă, în timp ce Hitler şi naziştii l-au considerat un super-om nietzschean.

lui Muazzam, Nasir Daud, a plecat spre Ierusalim şi a asediat Turnul lui David timp de douăzeci şi una de zile până când acesta a căzut, pe 7 decembrie 1239. Apoi a distrus noile fortificaţii, iar prinţii învrăjbiţi din familia lui Saladin au făcut un jurământ de pace pe Muntele Templului. Dar certurile familiale şi venirea unei cruciade engleze sub conducerea fratelui lui Henric al III-lea, Richard, duce de Cornwall, i-a obligat încă o dată pe musulmani să cedeze Ierusalimul francilor. De data aceasta, Templierii i-au expulzat pe musulmani şi au ocupat Muntele Templului: Domul şi al-Aqsa au redevenit biserici. „Am văzut călugări care se ocupau de Sfânta Stâncă", îşi amintea Ibn Wasil. „Am văzut acolo sticle de vin pentru liturghie". Templierii au început fortificarea Sfântului Oraş – însă nu îndeajuns de repede. Pentru a lupta împotriva rivalilor familiei sale, noul sultan Salih Ayyub recrutase o hoardă de jefuitori tătari, călăreţi nomazi din Asia Centrală vânaţi de noul imperiu mongol. Dar acum nu mai putea să-i controleze. Spre groaza creştinilor din Acra, 10.000 de tătari corasmieni se îndreptau spre Ierusalim.

Barka Han şi tătarii: catastrofa

Pe 11 iulie 1244, călăreţii tătari conduşi de Barka Han au năvălit în Ierusalim, croindu-şi drum cu sabia pe străzile oraşului, şi au pătruns cu forţa în mănăstirea armeană, unde i-au ucis pe călugări. Au distrus biserici şi case, jefuind şi incendiind Sfântul Mormânt. Năvălind peste preoţii care ţineau slujba, tătarii i-au decapitat şi eviscerat în faţa altarului. Au dezgropat trupurile regilor Ierusalimului şi le-au distrus preţioasele sarcofage. Piatra de la intrarea în mormântul lui Iisus a fost spartă. Asediaţi în turn, francii au cerut ajutorul lui Nasir Daud care l-a convins pe Barka Han să permită garnizoanei să plece.

Şase mii de creştini au plecat spre Jaffa, dar, când au văzut steagurile france pe metereze, au crezut că au sosit ajutoarele şi mulţi s-au întors. Tătarii au masacrat două mii. Doar 300 de creştini au ajuns la Jaffa. După ce au distrus sistematic Ierusalimul, tătarii au plecat.[169] Fumegând şi plin de ruine, Ierusalimul nu va mai redeveni

169 Aceşti tătari au fost până la urmă înfrânţi de urmaşii lui Saladin în 1246. Prins beat în luptă, Barka Han a fost decapitat, iar capul a fost expus în Alep. Dar fiica lui s-a căsătorit cu puternicul om al mamelucilor, Baibars, viitorul sultan; fiii săi au devenit emiri puternici care, între 1260 şi 1285, au construit frumosul mormânt, *turba*, care încă se găseşte pe strada Lanţului.

creştin decât abia în 1917.

În 1248, regele Ludovic al XI-lea a lansat ultima cruciadă veritabilă şi încă o dată cruciaţii au sperat să obţină Ierusalimul, cucerind Egiptul. În noiembrie 1249, cruciaţii au înaintat spre Cairo, unde sultanul Salih Ayyub se afla deja pe moarte. Văduva sa, sultana Shajar al-Durr, a preluat controlul şi l-a chemat din Siria pe Turanshah, fiul ei vitreg. Cruciaţii şi-au supraestimat forţele şi au fost înfrânţi de mameluci, regimente de elită alcătuite din sclavi militari. Ludovic a fost capturat. Dar noul sultan Turanshah şi-a neglijat propriii soldaţi: pe 2 mai 1250, în timp ce sărbătorea Victoria printr-un banchet la care participau numeroşi prizonieri cruciaţi, mamelucii conduşi de un uriaş blond pe nume Baibars, pe atunci în vârstă de douăzeci şi şapte de ani, au năvălit peste el cu săbiile scoase.

Baibars l-a lovit pe sultan şi acesta a fugit plin de sânge spre Nil, sub tirul de săgeţi al mamelucilor. A fost ajuns din urmă de un mameluc care l-a găsit rănit în apa râului, implorând să fie lăsat în viaţă, dar acesta i-a tăiat capul şi i-a despicat pieptul. I-a scos inima care ulterior i-a fost arătată regelui Ludovic al Franţei la un banchet; fără îndoială că acestuia i-a pierit pofta de mâncare.

Astfel lua sfârşit dinastia lui Saladin din Egipt, o cădere care condamna Ierusalimul, acum pe jumătate pustiu, pe jumătate ruinat, la zece ani de haos, fiind disputat de diferiţi şefi războinici şi vlăstare regale care se luptau pentru putere[170] în timp ce o umbră

Acolo l-au îngropat pe tatăl lor: „Acesta este mormântul lui Barka Han, umilul supus al lui Dumnezeu”. Mai târziu şi ei au fost înmormântaţi tot acolo. Dar când arheologii au cercetat mormântul, nu au găsit niciun Barka. Poate că trupul său nu a fost adus niciodată de la Alep. Între 1846 şi 1847, înstărita familie Khalidi a cumpărat această clădire şi toată strada. Mormântul lui Barka este azi sala de lectură a Bibliotecii Khalidi, fondată în 1900. Aceasta oferă o frumoasă privelişte spre Zidul Plângerii, iar doamna Haifa al-Khalidi încă locuieşte aici. Ca un suvenir pitoresc al istoriei zbuciumate a Ierusalimului, în imensa clădire se mai găseşte şi o cutie poştală britanică de culoare roşie din perioada Mandatului.

170 Uneori Ierusalimul era guvernat din Siria, alteori din Cairo, unde Shajar al-Durr s-a autoproclamat sultană. A fost o realizare feminină unică în lumea islamică şi sursa multor legende. Ca tânără concubină, ea a atras atenţia sultanului purtând o rochie făcută numai din perle, de aici şi numele Shajar al-Durr, Pomul Perlelor. Având nevoie de sprijinul unui bărbat, s-a căsătorit cu un ofiţer mameluc, Aibeg, care a devenit sultan. Dar curând au apărut neînţelegeri în cuplu, iar ea a pus să fie înjunghiat în timp ce acesta

înfricoşătoare se întindea deasupra Orientului Mijlociu. În 1258, mongolii, hoardele şamanice din Extremul Orient care cuceriseră deja cel mai întins imperiu din lume, au prădat Bagdadul, masacrând 80.000 de oameni şi omorându-l pe calif. Au ocupat Damascul şi au ajuns până în Gaza, atacând pe drum şi Ierusalimul. Islamul avea nevoie de un luptător feroce pentru a-i înfrânge. Omul care s-a ridicat a fost Baibars.

---

făcea baie. După optzeci de zile de domnie, mamelucii au detronat-o. Înainte să încerce să scape, ea a transformat în pulbere celebrele diamante pentru ca nicio altă femeie să nu le mai poarte. Când a fost prinsă, concubinele lui Aibeg (poate furioase că nu mai puteau moşteni bijuteriile) au bătut-o cu saboţii până au omorât-o – varianta mamelucă a crimei comise cu un pantof stiletto.

Partea a şasea
MAMELUCII

Înainte de sfârşitul lumii, toate profeţiile trebuie să fie îndeplinite – şi Oraşul Sfânt trebuie să fie dat înapoi Bisericii Creştine.

Cristofor Columb, *Scrisoare către regele Ferdinand şi regina Isabela ai Spaniei*

Iar ea [târgoveaţa din Bath] de trei ori fusese la Ierusalim.

Geoffrey Chaucer, *Poveşti din Canterbury*

La Ierusalim nu există niciun loc pe care să-l poţi numi cu adevărat sacru.

Ibn Taymiyya, *În sprijinul vizitelor pioase la Ierusalim*

Obiceiul [Lumina Sfântă] continuă şi acum. Sub ochii musulmanilor se petrec nu puţine lucruri detestabile.

Mujir Al-Din, *Istoria Ierusalimului şi a Hebronului*

Grecii [sunt] cei mai mari şi mai fioroşi duşmani ai noştri, georgienii sunt cei mai mari eretici, la fel ca grecii, şi tot atât de răi; armenii sunt foarte frumoşi, bogaţi şi generoşi, [precum şi] duşmanii de moarte ai grecilor şi georgienilor.

Francesco Suriano, *Tratat despre Ţara Sfântă*

Privim la faimosul oraş al fericirii noastre şi ne sfâşiem veşmintele. Aproape cu totul, Ierusalimul zace nenorocit în ruine şi fără ziduri. În ceea ce îi priveşte pe evrei, cei mai sărmani au rămas [să trăiască] în mormanele de dărâmături, căci legea spune că un evreu nu are voie să-şi reconstruiască locuinţa distrusă.

Rabbi Obadia din Bertinoro, *Scrisori*

29 – Sclavul sultanului 1250–1339

Baibars: pantera

Baibars era un turc bălan şi cu ochi albaştri, din Asia Centrală, vândut de copil unui prinţ sirian. Dar, în ciuda fizicului impunător, cu pieptul vânjos şi ieşit în afară, avea un defect neliniştitor: o pată de albeaţă pe irisul unuia dintre ochi, ceea ce l-a făcut pe proprietar să-l vândă sultanului din Cairo. Salih Ayyub, strănepot al lui Saladin, cumpăra sclavi turci „cu toptanul, ca pe potârnichi”, ca să-şi alcătuiască regimentele de mameluci. Nu putea avea încredere în propria-i familie şi considera că „un singur sclav e mai loial decât 300 de fii”. Baibars, la fel ca toţi acei băieţi păgâni căzuţi în robie, a fost convertit la islam şi pregătit să fie un soldat-sclav: un mameluc. Excelând în folosirea arbaletei cu tijă de oţel, şi-a câştigat supranumele de Arbaletrierul şi s-a alăturat regimentului Bahriyya – soldaţii de elită care îi învinseseră pe cruciaţi, ajungând să fie cunoscuţi sub numele de Leii Turci şi Templierii Islamului.

După ce Baibars a câştigat încrederea stăpânului său, a fost manumis – eliberat din sclavie – şi a urcat în ierarhie. Mamelucii le erau loiali stăpânilor lor, şi încă şi mai loiali unii altora – dar, până la urmă, niciunul dintre aceşti războinici-orfani nu datora nimic nimănui, în afară de lui însuşi şi de Allah. După rolul jucat în uciderea sultanului, Baibars a pierdut în lupta pentru putere şi a fugit în Siria, unde şi-a oferit arbaleta celui care plătea mai mult, în războaiele civile care bântuiau cu furie printre prinţii locali. La un moment dat, el a invadat Ierusalimul şi l-a jefuit. Dar puterea era în Egipt, unde Baibars a fost în cele din urmă chemat de ultimul general care reuşise să pună mâna pe coroană, Qutuz.

Când hoardele de mongoli au năvălit în forţă peste Siria, Baibars a comandat avangarda trimisă în mare grabă spre nord să-i oprească. Pe 3 septembrie 1260, Baibars a învins armata mongolă la Izvorul lui Goliat (Ain Jalut), lângă Nazaret. Mongolii se vor întoarce iar, ba chiar vor ajunge până la Ierusalim, dar pentru prima oară fuseseră opriţi din drum. Mare parte din Siria a căzut sub stăpânirea sultanului din Cairo şi Baibars a fost aclamat ca Părinte al Victoriei şi Leu al Egiptului. El se aştepta la o răsplată – funcţia de guvernator al Alepului –, dar sultanul Qutuz a refuzat. Într-o zi, când sultanul era la

vânătoare, Baibars i-a vârât cuţitul în spate (la propriu). Junta de emiri mameluci i-a oferit coroana, recunoscându-l drept cel care îl ucisese pe monarh.

De îndată ce a pus mâna pe putere, Baibars a pornit să distrugă rămăşiţele regatului cruciat care mai supravieţuiau pe coasta palestiniană. În 1263, pornit la război, el a ajuns la Ierusalim. Mamelucii venerau oraşul, drept care Baibars a început misiunea mamelucă de resfinţire şi înfrumuseţare a Muntelui Templului şi a zonei din jur, care astăzi este Cartierul Musulman. El a dat ordin ca Domul şi al-Aqsa să fie renovate şi, pentru a concura Paştele creştin, a promovat o nouă sărbătoare, posibil iniţiată sub Saladin, prin construirea unui dom peste mormântul Profetului Moise de lângă Ierihon. În următoarele opt secole, ierusalimiţii l-au sărbătorit pe Nabi Musa cu o procesiune pornită de la Domul Stâncii şi încheiată la lăcaşul lui Baibars, unde mulţimea se aduna ca să se roage, să mănânce la iarbă verde şi să petreacă.

Imediat la nord-vest de ziduri, sultanul a construit un pavilion pentru ordinul său religios favorit, sufiţii. La fel ca mulţi dintre mameluci, era un protector al misticismului populist propovăduit de sufiţi, care credeau că pasiunea, cânturile, cultul sfinţilor, dansul şi autoflagelarea îi puteau aduce pe musulmani mai aproape de Dumnezeu, decât rugăciunea tradiţională. Cel mai intim sfătuitor al lui Baibars era un şeic sufit, cu care recita poezie şi dansa *zikr*-ul sufit. Baibars avea o încredere nemărginită în şeic şi nu făcea nimic fără aprobarea lui, dar în acelaşi timp îi îngăduia să organizeze prădarea bisericilor şi a sinagogilor şi linşarea evreilor şi a creştinilor.[171] Era o nouă epocă: Baibars şi succesorii săi mameluci, care aveau să stăpânească Ierusalimul în următorii 300 de ani, au fost dictatori sau junte militare caracterizate prin intoleranţă şi cruzime. Vechea eră a cavalerismului islamic, personificată de Saladin, trecuse. Mamelucii erau o castă de stăpânitori turci, care i-au forţat pe evrei să poarte turbane galbene, iar pe creştini, turbane albastre. Şi pentru unii, şi pentru ceilalţi, dar mai ales pentru evrei,

---

171 Gurul sufit al lui Baibars, şeicul Khadir, a devenit atât de puternic, încât a fost capabil să seducă nevestele, fiicele şi fiii generalilor mameluci, făcând să domnească teroarea. Aceasta nu a luat sfârşit decât atunci când victimele au adus dovezi atât de incontestabile, încât Baibars a trebuit să ordone arestarea lui Khadir pentru adulter şi sodomie. N-a fost totuşi executat, doar pentru că profeţise că moartea lui va fi repede urmată de cea a lui Baibars.

dusă a fost vremea în care fuseseră trataţi ca *dhimmi* protejaţi. Mamelucii turcofoni îi dispreţuiau şi pe arabi; doar primilor le era permis să poarte blănuri sau armuri sau să călărească pe cai în oraş. La curtea lor de un lux ţipător, sultanii le acordau curtenilor titluri pitoreşti, cum ar fi Purtător al Băţului Regal pentru Polo sau Emir al Serenadelor Muzicale – intrigile politice de acolo erau adesea un joc pe cât de seducător, pe atât de letal.

Simbolul lui Baibars era o panteră la pândă, de care acesta se folosea pentru a-şi marca victoriile: optzeci asemenea simboluri au fost găsite pe inscripţii din Egipt, Turcia şi Ierusalim, iar pantera continuă să dea târcoale pe Poarta Leilor. Niciun simbol nu putea fi mai potrivit pentru acest prădător terifiant cu albeaţă la ochi, care acum se lansa într-o campanie de cuceriri.

După ce inspectase Ierusalimul, el a atacat Acra, care a rezistat iureşului, dar va reveni acolo de multe ori în viitor. Între timp, unul câte unul, el a năvălit peste celelalte oraşe ale cruciaţilor, ucigând cu o pasiune sadică, dementă. El i-a primit pe ambasadorii franci înconjurat de căpăţâni de creştini, îşi tăia în două duşmanii şi îi scalpa şi vâra capetele celor ucişi în zidurile oraşelor cucerite. Îi plăcea nespus să-şi asume riscuri: făcea pe iscoada în oraşele duşmane, negocia deghizat cu inamicii şi chiar şi atunci când era la Cairo îşi inspecta în miez de noapte cancelaria – era atât de agitat şi de paranoic, încât suferea de insomnii şi dureri de stomac.

Numai Acra l-a sfidat,[172] dar el a pornit mai departe spre nord, să cucerească Antiohia, de unde i-a trimis prinţului din Acra o misivă care-ţi îngheţa sângele în vine: „Ca să-ţi spun ce tocmai am făcut. Morţii au fost clădiţi în mormane, să-i fi văzut pe duşmanii tăi

---

172 În 1268, rămăşiţa de regat cruciat era într-o asemenea primejdie, încât papa a chemat creştinătatea la o nouă cruciadă. În mai 1271, moştenitorul tronului englez, Edward Longshanks („Picioare lungi”), a sosit la Acra ca să ajute la apărarea oraşului de atacurile lui Baibars. Dar când Acra a negociat un armistiţiu cu sultanul, Edward a obiectat, şi se pare că Baibars a ordonat asasinarea lui: englezul a fost înjunghiat cu un pumnal otrăvit. Supravieţuind acestui atentat, Edward s-a străduit în van să organizeze o nouă alianţă: cruciaţii îi vor ajuta pe mongoli în lupta lor cu Baibars, în schimbul Ierusalimului. După întoarcerea în Anglia ca rege, Edward Întâiul şi-a acordat supranumele de Ciocan al Scoţienilor, ilustrându-şi Camera Pictată din Palatul Westminster cu scene din Cărţile Macabeilor. Cu toate acestea, i-a obligat pe evreii englezi să poarte steaua galbenă, iar până la urmă i-a expulzat din Anglia. Ei nu s-au mai întors timp de trei secole. La moartea lui, Edward a fost jelit drept „floarea cavalerismului din Ierusalim”.

musulmani călcând în picioare locul în care voi ţineţi slujba, tăindu-le gâtul călugărilor pe altar, şi focul arzând în palatele voastre. Dacă ai fi fost acolo să vezi cu ochii tăi, ţi-ai fi dorit să nu te fi născut niciodată!”. A invadat Anatolia şi s-a încoronat sultan al Rumului. Dar mongolii se întorseseră şi Baibars s-a grăbit înapoi, să apere Siria.

Pe 1 iunie 1277, a căzut victimă propriei ingeniozităţi macabre, când a pregătit o băutură otrăvită pentru un oaspete – cumâs, lapte de iapă fermentat, deliciul turcilor şi al mongolilor – şi, uitând de otravă, a băut-o el însuşi. Succesorii lui i-au desăvârşit opera.

Pe 18 mai 1291, mamelucii au năvălit în Acra, capitala francă, şi i-au măcelărit pe cei mai mulţi dintre apărătorii ei, luându-i în sclavie pe ceilalţi (fetele au fost vândute doar pe o drahmă fiecare). Titlul de rege al Ierusalimului a fost unificat acum cu cel de rege al Ciprului. Dar nu a supravieţuit decât ca ornament pitoresc – şi aşa rămâne până azi. Aşa a luat sfârşit regatul Ierusalimului.[173] Chiar şi Ierusalimul real a fost cât pe ce să piară, supravieţuind cu greu – mai puţin un oraş, cât un sat îmbătrânit, fără ziduri şi pe jumătate pustiu, prăduit după pofta inimii de călăreţii mongoli.

În 1267, un pelerin, bătrânul rabin spaniol cunoscut sub numele de Ramban, jelea astfel decăderea oraşului:

> „O, maică a mea, te asemui cu femeia căreia îi moare fiul în poală şi sânul o junghie, prea plin de lapte, şi ea le dă piept căţelandrilor nou-născuţi. Cei care te-au iubit acum te-au părăsit şi eşti pustiită de duşmani, dar în pofida tuturor acestor nenorociri, de-acolo de departe ei încă îşi amintesc şi ridică în slăvi Oraşul Sfânt.”

Ramban

Rabinul Moise ben Nahman, cunoscut sub acronimul său ebraic,

---

173 Multe dintre casele regale ale Europei, inclusiv Bourbonii, Habsburgii şi Savoiarzii, au emis pretenţii la acest titlu. În 1277, Carol de Anjou l-a cumpărat de la Maria de Antiohia, care îl revendica şi ea, apoi regii din Neapole şi Sicilia l-au cerut, ajungând prin intermediul Savoiarzilor la regii Italiei. Regele Spaniei continuă să-l folosească şi azi. Un singur monarh englez a folosit acest titlu. Când regina Maria I, fiica lui Henric al VIII-lea, s-a căsătorit cu Filip al II-lea al Spaniei, la Winchester în 1554, ea a fost declarată, printre alte titluri habsburgice, şi regina Ierusalimului. Titlul a fost folosit de împăraţii habsburgi până în 1918.

Ramban, sau doar ca Nahmanide, a fost uluit să constate că nu existau decât 2.000 de locuitori rămaşi în Ierusalim, doar 300 de creştini şi numai doi evrei, fraţi, care erau boiangii – la fel ca evreii din perioada cruciadelor. Cu cât Ierusalimul le părea mai trist evreilor, cu atât devenea mai sacru şi mai poetic: „Tot ce e mai sfânt", cugeta Ramban, „e cu atât mai ruinat".

Ramban a fost unul dintre cei mai fascinanţi intelectuali ai timpului său, medic, filosof, mistic şi învăţat al Torei. În anul 1263, el îi apărase pe evreii din Barcelona cu atâta iscusinţă împotriva acuzaţiilor dominicane de blasfemie, încât regele Iacob al Aragonului a remarcat: „Nicicând nu mi-a fost dat să văd un om care să apere atât de corect o cauză greşită", şi i-a dat lui Ramban 300 de monede de aur. Dar dominicanii au încercat apoi să-l trimită pe Ramban în mâinile călăului. Ca un compromis, septuagenarul rabin a fost exilat – şi a pornit în peregrinare.

El credea că evreii nu trebuie doar să jelească Ierusalimul, ci să se întoarcă, să se aşeze acolo şi să-l reconstruiască, înainte de venirea lui Messia – ceea ce am putea numi sionism religios. Numai Ierusalimul îi mai putea alina dorul de casă:

> „Mi-am lăsat familia, mi-am părăsit căminul, fiii şi fiicele. Mi-am lăsat în urmă sufletul, cu copiii mei scumpi şi dragi, pe care i-am crescut pe genunchii mei. Dar amărăciunea mi-e îndulcită de fericirea unei singure zile în sânul tău, o, Ierusalime! Plâns-am cu lacrimi amare, dar am simţit bucurie în lacrimile mele."

Ramban a rechiziţionat „o casă în ruine, cu stâlpi de marmură şi o cupolă frumoasă.[174] Am luat-o să ne fie casă de rugăciune pentru că tot oraşul e o dărâmătură şi oricine poftеşte să pună stăpânire pe

---

174 Soarta acestui edificiu spune povestea evreilor din Ierusalim. Prima sinagogă a fost probabil pe Muntele Sionului, dar a fost curând mutată în Cartierul Evreiesc. Sub mameluci, au fost construite alături o moschee şi un minaret Al-Yehud (evreiesc), extinse în 1397. Când sinagoga s-a prăbuşit, în 1474, musulmanii au demolat-o şi n-au vrut să permită reconstrucţia. Dar Qaitbay, penultimul sultan mameluc, le-a dat voie evreilor s-o refacă. A fost din nou închisă, de otomani, în 1587. O sinagogă a fost apoi deschisă în clădirea învecinată, până ce casa de rugăciune a lui Ramban şi sinagoga alăturată au fost unite şi redeschise în 1835. Dar la începutul secolului XX, sinagoga Ramban a fost luată de musulmani şi folosită ca depozit, apoi a redevenit sinagogă. A fost deliberat distrusă de Legiunea Arabă în 1948. În anul 1967, a fost redeschisă.

ruine nu îl împiedică nimeni”. De asemenea, a recuperat sulurile Torei ascunse din faţa mongolilor, dar, la puţin timp după moartea lui, jefuitorii s-au întors.

Numai că de data aceasta apăruse o diferenţă: unii dintre ei erau creştini. În octombrie 1299, regele creştin al Armeniei, Hetum al II-lea, a năvălit în Ierusalim cu 10.000 de mongoli. Oraşul s-a zguduit din temelii sub un nou val de jefuitori barbari, iar puţinii creştini „s-au ascuns în peşteri, de spaimă”. Il-Khan mongolul se convertise recent la islam, dar pe mongoli îi interesa prea puţin Ierusalimul, lăsându-i-l lui Hetum, care i-a salvat pe creştini, a ţinut „sărbători la Sfântul Mormânt” şi a poruncit ca lăcaşurile armeneşti, Sf. Iacob şi Mormântul Fecioarei, să fie reparate – apoi, în mod inexplicabil, după doar două săptămâni, s-a dus înapoi la stăpânul său mongol, în Damasc. Dar duelul lung de un secol al mamelucilor cu mongolii se sfârşise şi magnetismul sfinţeniei Ierusalimului a atras iarăşi lumea înapoi. La Cairo, a urcat pe tron un nou sultan, care venera Ierusalimul – printre altele, se autointitula „Sultanul al-Quds”. Nasir Muhammad îşi spunea Vulturul; poporul l-a numit Splendidul – şi, aşa cum scrie cel mai mare istoric al epocii sale, „a fost, poate, cel mai mare sultan mameluc”, dar şi „cel mai neomenos”.

Nasir Muhammad: vulturul splendid

Încă de la vârsta de opt ani, baronii juntei mameluce şi-l aruncaseră de la unul altul, într-un mod umilitor, de parcă era o păpuşă regală de cârpă. De două ori fusese suit pe tron şi de două ori dat jos. Era fiul cel mai mic al unui sclav, care se ridicase până la a deveni sultan, iar fratele său mai mare, cuceritorul Acrei, fusese asasinat, aşa că, atunci când Nasir Muhammad a reuşit să ocupe pentru a treia oară tronul, la douăzeci şi şase de ani, era hotărât să-l păstreze. Vulturul sultanin se potrivea perfect cu stilul lui personal – splendoare estetică, paranoia acvilină şi picajul morţii subite. Tovarăşii săi se vedeau promovaţi şi îmbogăţiţi – dar pe urmă strangulaţi, despicaţi în două, otrăviţi, fără niciun avertisment, şi sultanul părea să prefere caii în locul oamenilor: se pare că monarhul şchiop ştia pe de rost pedigriul fiecăruia dintre cei 7.800 de cai de curse pe care îi poseda şi, de multe ori, plătea mai mult pentru un cal decât pentru cel mai ispititor sclav efeb. Dar tot ce a făcut Splendidul – căsătoria sa cu o descendentă a lui Gingis Han, cei douăzeci şi cinci de copii ai săi, cele 1.200 de concubine – a făcut cu aceeaşi

meticuloasă magnificenţă pe care a adus-o şi la Ierusalim.

În 1317, a venit el însuşi în pelerinaj şi le-a demonstrat generalilor săi că datoria lor sacră era să înfrumuseţeze Muntele Templului şi străzile din jur. Cu sprijin din partea celui mai bun prieten al său, viceregele sirian Tankiz, sultanul a fortificat din nou Turnul lui David, adăugând o moschee de vineri pentru garnizoană, şi a ridicat colonade şi edificii de învăţătură islamică *(madrasa)* pe Muntele Templului, refăcând acoperişul Domului şi cel al moscheii al-Aqsa, adăugând minaretul de la Poarta Lanţului, Poarta Bumbăcarilor şi Piaţa de Bumbac – toate putând fi văzute şi azi.

Nasir avea preferinţă pentru calea sufită spre Dumnezeu şi a construit cinci lăcaşuri pentru misticii săi favoriţi. În noile lor pavilioane sclipitoare, ei au readus ceva din magia sfântă a vechiului Ierusalim, cu dansul, cântul şi transele lor, mergând uneori până la automutilare – toate acestea pentru a intra în transa necesară ca să se ridice spre Allah.

Oamenii sultanului au priceput mesajul: atât el, cât şi succesorii lui îi exilau pe emirii căzuţi în dizgraţie la Ierusalim, unde se cuvenea să-şi cheltuiască averea dobândită prin mijloace necinstite pe construcţii somptuoase – palate, şcoli islamice şi monumente funerare. Cu cât erau mai aproape de Muntele Templului, cu atât mai repede se vor ridica din morţi în Ziua Judecăţii. Ei au construit infrastructuri enorme pe arcade, după care au clădit deasupra lor. Aceste edificii[175] erau ingenios înghesuite peste acoperişurile celor mai vechi şi în jurul porţilor Sfântului Lăcaş.[176]

---

175 Atunci au dispărut mai toate porţiunile din Zidul lui Irod din partea apuseană a Templului, în spatele noilor clădiri mameluce. Dar zidul reapare, la capătul unei alei ascunse dintr-o curte a Cartierului Musulman: este unul dintre locurile secrete ale Ierusalimului. Exact la fel cum evreii se închinau la faimosul Zid al Plângerii din sud, mici grupuri de evrei se rugau şi încă se roagă la acesta, la Micul Zid.

176 Mamelucii au construit într-un stil aparte, care poate fi văzut prin tot Cartierul Musulman: nişe cu colonete, numite *muqarna*, şi alternarea pietrelor de culoare deschisă cu cele de culoare închisă – *ablaq*. Poate cel mai elegant exemplu de stil mameluc este madrasa-palat Tankiziyya, construită peste Poarta Lanţului; în total, există douăzeci şi şapte de edificii madrasa, toate însemnate cu blazoanele emirilor mameluci – Tankiz, în calitate de Paharnic al Sultanului, îşi marchează clădirile cu o cupă. De regulă, un emir mameluc aflat la Ierusalim înfiinţa o societate caritabilă, *waaf*, parţial pentru ca aceasta să întreţină madrasa, dar şi ca să le asigure un cămin şi o slujbă descendenţilor săi, în caz că-şi pierdea capacitatea de

Nasir a găsit Ierusalimul – sau cel puţin Cartierul Musulman – plin de praf şi pânze de păianjen şi l-a lăsat plin de marmură, astfel încât Ibn Battuta, când l-a vizitat, a descoperit un oraş „mare şi impunător”. Pelerinii musulmani roiau din toate părţile spre al-Quds, explorându-l pas cu pas, dinspre iadul Gheenei până în paradisul Domului, şi citind cărţile *fadail* care le spuneau că „un păcat săvârşit în Ierusalim este egal cu o mie de păcate, iar o faptă bună, cu o mie de fapte bune”. Cel care trăia acolo „este ca un războinic pornit în *jihad”*, iar a muri acolo „e ca şi cum ai muri în paradis”. Misticismul Ierusalimului a înflorit într-un asemenea grad, încât musulmanii au început să dea roată Stâncii, s-o sărute şi s-o ungă cu mir, cum n-o mai făcuseră din secolul al VII-lea! Învăţatul fundamentalist Ibn Taymiyya l-a ocărât pe Nasir pentru aceste superstiţii sufite, avertizând că vizitarea Ierusalimului nu se ridica decât la rangul de călătorie pioasă – *ziyara* – sau „pelerinaj neritual”, nicidecum echivalentul unui *hadji* la Mecca. Sultanul l-a aruncat de şase ori în temniţă pe acest disident puritan, dar în zadar, iar Ibn Taymiyya a fost sursa de inspiraţie pentru wahhabismul strict al Arabiei Saudite şi fundamentaliştii *jihadului* din ziua de azi.

Sultanul Splendid nu mai avea încredere în mamelucii turci, care deveniseră elita societăţii, aşa că a început să cumpere sclavi băieţi georgieni şi circazieni, din Caucaz, pentru a-şi constitui gărzile personale, iar aceştia i-au influenţat deciziile pentru Ierusalim: el le-a dat georgienilor Biserica Sfântului Mormânt. Dar nici romano-catolicii n-o uitaseră: în anul 1333, el le-a permis meşterilor regelui Robert al Neapolelui (şi al Ierusalimului) să repare părţi din biserică şi să ia în posesie Cenaclul de pe Muntele Sionului, unde au fost puse bazele unei mănăstiri franciscane.

Tigrul bolnav e cel mai periculos. Sultanul a căzut la pat, dar îi dăduse atâta putere prietenului său, Tankiz, „încât a început să se teamă de el”. În anul 1340, Tankiz a fost arestat şi otrăvit. Nasir însuşi a murit un an mai târziu, lăsând ca succesori numeroşii săi fii. În cele din urmă, însă, noii sclavi caucazieni au răsturnat dinastia, deschizând calea unui nou şir de sultani, care i-au favorizat pe

---

influenţă şi averea în timpul deselor lupte pentru putere. Fiecare cavou, *turba*, se afla de obicei la nivelul solului, într-o încăpere ale cărei ferestre aveau zăbrele verzi, astfel încât trecătorii să poată auzi rugăciunile recitate – şi să poată fi văzuţi şi ei. Aceste clădiri le-au fost date mult mai târziu familiilor arabe din Ierusalim, care le-au lăsat moştenire mai departe, ceea ce face ca, în ziua de azi, multe dintre ele să fie în continuare case locuite.

georgieni la Ierusalim. Pe de altă parte, latinii catolici – moştenitorii mult urâţilor cruciaţi – aveau mult de suferit sub opresivii mameluci, ale căror violenţe paroxistice îi terorizau deopotrivă pe evrei şi pe creştini. Când regele cipriot a atacat Alexandria, în 1365, Biserica a fost închisă, iar franciscanii, duşi şi executaţi public în Damasc. Ordinului franciscan i s-a îngăduit să se întoarcă, dar mamelucii au construit minarete care puneau în umbră Biserica Sfântului Mormânt şi sinagoga Ramban, pentru a scoate în evidenţă supremaţia islamului.

În 1399, temutul cuceritor Timur Lenk, din Asia Centrală, a capturat Bagdadul şi a năvălit în Siria, tocmai când sultanul-copil mameluc şi tutorele său porneau în pelerinaj spre Ierusalim.

30 – Declinul mamelucilor 1399–1517

Tutorele regal era cel mai cunoscut şi respectat cărturar din lumea islamică. Având acum în jur de şaptezeci de ani, Ibn Khaldun îi slujise pe monarhii din Maroc, apoi (după o perioadă petrecută în închisoare) pe cei din Granada, din Tunisia şi, în sfârşit (după o nouă întemniţare), pe sultanul mameluc. Printre picături, între perioadele de putere şi cele de temniţă, şi-a scris capodopera, *Muqaddimah*, o istorie a lumii care impresionează şi în ziua de azi. Sultanul l-a numit aşadar tutorele fiului său, Faraj, care a urcat pe tron încă de copil.

În timp ce încărunţitul istoric îi arăta Ierusalimul sultanului-copil de zece ani, Timur Lenk asedia Damascul mameluc. Ascensiunea la putere a lui Timur cel Şchiop – sau Tamerlan –, căpetenie războinică locală din Asia Centrală, începuse în 1370. După treizeci şi cinci de ani de război neîntrerupt, acest geniu neîndurător, turc de origine, cucerise mare parte din Orientul Apropiat şi guverna din şa, intitulându-se singur moştenitorul lui Gingis Han. La Delhi, a măcelărit 100.000 de oameni; la Isfahan, a ucis 70.000, clădind douăzeci şi opt de turnuri cu 1.500 de căpăţâni de om fiecare, şi nu fusese învins niciodată.

Timur Lenk nu era, însă, doar un simplu războinic. Palatele şi grădinile sale din Samarkand demonstrau un gust rafinat; era un as al jocului de şah şi un pasionat de istorie, căruia îi plăceau nespus controversele cu filosofii. Deloc surprinzător, îşi dorise dintotdeauna să-l întâlnească pe Ibn Khaldun.

Însă mamelucii erau speriaţi: dacă Damascul cădea, la fel avea să

se întâmple şi cu Palestina, şi cu Egiptul. Bătrânul pedagog şi sultanul-copil au dat fuga înapoi la Cairo, dar mamelucii au hotărât să-i trimită în Siria, ca să negocieze cu Timur Lenk – şi să salveze imperiul. În acelaşi timp, ierusalimiţii dezbăteau ce să facă – cum să salveze Oraşul Sfânt de invincibilul prădător cunoscut drept Biciul lui Dumnezeu?

În ianuarie 1401, Timur Lenk, care-şi ridicase tabără în jurul Damascului, a auzit că sultanul Faraj şi Ibn Khaldun aşteptau un semn din partea lui. Băiatul nu-l interesa câtuşi de puţin, dar era fascinat de Ibn Khaldun, pe care l-a chemat imediat la el. Ca politician, Ibn Khaldun îl reprezenta pe sultan, dar ca istoric, fireşte că nutrea dorinţa fierbinte de a-l întâlni pe bărbatul suprem al epocii sale – chiar dacă nu era sigur dacă va ieşi viu sau mort din această întâlnire. Cei doi aveau aproape aceeaşi vârstă: cuceritorul cu părul cărunt l-a primit pe venerabilul istoric în cortul care-i ţinea loc de palat.

Ibn Khaldun a fost profund impresionat de „cel mai mare şi mai puternic dintre regi”, pe care l-a perceput ca „extraordinar de inteligent şi de perspicace, îndrăgostit de dezbatere şi argumentaţie, despre ceea ce ştie, dar şi despre ceea ce nu ştie”. Ibn Khaldun l-a convins pe Timur Lenk să elibereze o parte din prizonierii mameluci, dar Biciul lui Dumnezeu nu era dispus să negocieze – Damascul a fost invadat şi jefuit, în ceea ce Ibn Khaldun a numit „o faptă cu desăvârşire ticăloasă şi abominabilă”. Drumul spre Ierusalim era acum liber. Conducătorii musulmani, *ulema*, ai oraşului au decis să-l predea invadatorului şi au trimis o delegaţie cu cheile de la Domul Stâncii. Dar când ierusalimiţii au ajuns la Damasc, Timur Lenk plecase deja spre nord, să aţină calea noilor puternici ai zilei, care se ridicau din Anatolia: turcii otomani. Apoi, în februarie 1405, în drum spre China, pe care intenţiona s-o cucerească, Timur Lenk a murit, Ierusalimul rămânând mameluc. Ibn Khaldun, care reuşise să supravieţuiască întâlnirii cu Timur Lenk şi să ajungă viu şi nevătămat acasă, la Cairo, a murit de moarte bună, în patul lui, un an mai târziu. Elevul său, sultanul Faraj, n-a uitat în veci turneul său cultural atât de plin de evenimente: s-a întors adesea la Ierusalim, ţinând audienţe pe Muntele Templului sub parasolarul regal, printre stindardele galbene ale sultanatului, şi împărţind aur săracilor.

Nu existau decât 6.000 de locuitori ai Ierusalimului, cu doar 200 de familii evreieşti şi 100 creştine, într-o mică urbe pradă disensiunilor. Oraşul era primejdios şi instabil: în anul 1405,

ierusalimiţii s-au răsculat din cauza taxelor exorbitante şi l-au alungat pe guvernatorul mameluc. Din arhivele Haramului ne putem face o idee despre dinastiile de judecători religioşi şi şeici sufiţi ai Ierusalimului, emiri mameluci exilaţi şi negustori bogaţi, într-o lume a studiului coranic, a colecţionarilor de cărţi, a comerţului cu ulei de măsline şi săpun, a întrecerilor de tir cu arbaleta şi a mânuirii sabiei. Acum însă, cum cruciadele nu mai reprezentau o ameninţare, principala sursă de venit era exploatarea pelerinilor creştini. Cu toate acestea, nici pe de departe nu erau primiţi cu braţele deschise: adeseori, erau arestaţi din motive închipuite şi eliberaţi numai în schimbul unor amenzi arbitrare. „Va trebui fie să plătiţi”, le explica odată tălmaciul clienţilor săi creştini aruncaţi la închisoare, „fie să vă lăsaţi omorâţi în bătaie”.

Greu de spus cine erau cei mai periculoşi: venalii mameluci, dubioşii pelerini, creştinii veşnic puşi pe sfadă sau lacomii ierusalemiţi. Mulţi pelerini erau atât de ticăloşi, încât localnicii şi ceilalţi călători primeau avertismentul „Feriţi-vă de oricine merge spre Ierusalim”, în timp ce până şi musulmanilor le plăcea să spună „nimeni nu-i mai corupt decât locuitorii oraşelor sfinte”.

În paralel, sultanii mameluci năvăleau câteodată peste oraş, pentru a-i reprima pe creştini şi pe evrei, care deja se confruntau cu episoade periodice de linşaj din partea ierusalemiţilor.

Corupţia şi dezordinea au început la Curtea din Cairo: imperiul continua să fie condus de sultani caucazieni, aşadar, cu toate că franciscanii catolici se bucurau de sprijin european, Ierusalimul creştin era dominat de armeni şi georgieni, care se detestau reciproc – şi, fireşte, şi pe catolici. Armenii, care porniseră în forţă să-şi extindă cartierul în jurul mănăstirii şi catedralei Sf. Iacob, i-au mituit pe mameluci pentru a le lua Golgota georgienilor, dar aceştia au dat după aceea mai mult decât armenii şi au luat-o înapoi. Deşi nu pentru mult timp. Pe parcursul a treizeci de ani, Golgota a trecut dintr-o mână într-alta de cinci ori.

Sumele oferite drept mită şi profiturile erau uriaşe, pentru că pelerinajul devenise extraordinar de popular în Europa. După părerea europenilor, cruciadele nu luaseră sfârşit – la urma urmei, recucerirea catolică a Spaniei islamice a fost o Cruciadă –, dar, deşi pelerinajele nu constituiau nişte expediţii de eliberare a Ierusalimului, toţi creştinii aveau impresia că Ierusalimul le este cunoscut, chiar dacă nu călcaseră niciodată pe acolo. Ierusalimul apărea în predici, în tablouri şi în tapiserii. Multe oraşe aveau capele

dedicate Ierusalimului, fondate de Frăţii ale Ierusalimului, alcătuite din foşti pelerini sau oameni care nu puteau face călătoria. Palatul Westminster avea propria Cameră a Ierusalimului şi, din Parisul de la apus, trecând prin Prusia, până în Livonia din răsărit, multe locuri se lăudau acum cu aceste Ierusalimuri locale. Unicul Ierusalim din Anglia, un sătuc din Lincolnshire, datează din această epocă a entuziasmului revigorat. Mii de oameni călătoreau însă la propriu, în fiecare an,[177] şi era notorie lipsa de sfinţenie a multora dintre ei: târgoveaţa din Bath a lui Chaucer, cea rea de muscă, fusese la Ierusalim de trei ori.

Pelerinii erau obligaţi să plătească în mod repetat taxe şi vămi, doar ca să intre în Ierusalim şi apoi în biserică, unde mamelucii controlau şi Sfântul Mormânt dinăuntru. Ei încuiau biserica în fiecare seară, deci pelerinii, dacă doreau şi plăteau preţul, puteau rămâne închişi acolo zile şi nopţi de-a rândul. Pelerinii constatau că biserica semăna cu un bazar combinat cu frizerie: înăuntru se aflau tarabe, prăvălii, paturi şi grămezi de păr omenesc, fiindcă mulţi credeau că se pot vindeca de boli dacă se rad în cap şi lasă părul în Sfântul Mormânt. Mulţi dintre pelerini stăteau îndelung să-şi cioplească iniţialele în fiecare lăcaş pe care-l vizitau, în timp ce ingenioşii musulmani făceau bani buni din industria relicvelor: pelerinii susţineau că aceştia îmbălsămau prunci născuţi morţi şi îi vindeau europenilor bogaţi drept victime ale Uciderii Pruncilor.

Unii pelerini erau convinşi că un copil conceput în interiorul bisericii va beneficia de haruri deosebite, plus că mai exista, fireşte, şi alcoolul, astfel încât lăsarea întunericului se transforma adesea într-o orgie bahică la lumina lumânărilor, în care imnurile evlavioase lăsau loc încăierărilor urâte. Sfântul Mormânt, spunea un pelerin dezgustat, era „un adevărat lupanar”. Alt pelerin, Arnold von Harff, un cavaler german lipsit de scrupule, şi-a petrecut timpul învăţând fraze în ebraică şi arabă care ne dau câteva indicaţii despre natura preocupărilor sale:

Cât îmi dai?

---

177 În 1393, Henry Bolingbroke a venit în pelerinaj la Ierusalim, iar când a pus stăpânire pe tronul Angliei, ca Henric al IV-lea, i s-a spus că se va întoarce acolo ca să moară. El a reuşit să împlinească această profeţie pe patul de moarte: a cerut să fie dus în Camera Ierusalimului din Palatul Westminster. Fiul său, Henric al V-lea, a împărtăşit aceeaşi devoţiune: pe patul de moarte, învingătorul de la Agincourt şi-a dorit să fi făcut pelerinajul, pentru a reconstrui zidurile Ierusalimului.

Îţi dau un gulden.
Eşti evreu?
Femeie, lasă-mă să dorm cu tine la noapte.
Domniţă dragă, sunt DEJA în patul tău.

Franciscanii îi călăuzeau şi îi întâmpinau cu drag pe vizitatorii catolici: itinerarul lor, pe urmele paşilor lui Iisus, începea la ceea ce ei considerau că ar fi Praetoriumul lui Pilat, pe locul în care se afla palatul guvernatorului mameluc. Acesta a devenit primul popas de pe Calea Domnului, ulterior Drumul Crucii – Via Dolorosa. Pelerinii erau şocaţi să constate că siturile creştine fuseseră islamizate, de exemplu Biserica Sf. Ana – locul de naştere al mamei Fecioarei Maria – era ocupată de şcoala islamică a lui Saladin. Fratele Felix Fabri, un călugăr german, s-a furişat în acest lăcaş, în timp ce Harff şi-a riscat viaţa pătrunzând deghizat pe Muntele Templului – şi amândoi şi-au povestit aventurile. Antrenantele lor cărţi de călătorie sunt scrise pe cu un ton care, pe lângă evlavie, aduce o curiozitate neastâmpărată.

Totuşi, creştinii şi evreii n-au fost nicio clipă cu totul feriţi de represiunea capricioasă a mamelucilor – iar la Ierusalim sfinţenia era atât de contagioasă, încât, când cele două religii mai vechi au început să se lupte pentru Mormântul lui David de pe Muntele Templului, sultanii l-au revendicat pentru musulmani.

Exista acum o comunitate aşezată de evrei, de vreo mie de suflete, în ceea ce a devenit Cartierul Evreiesc. Se rugau în sinagoga Ramban, precum şi în jurul porţilor spre Muntele Templului (cu deosebire în casa lor de studiu de lângă Zidul Plângerii) şi pe Muntele Măslinilor, unde au început să-şi îngroape morţii ca să fie gata pentru Ziua Judecăţii. Dar ajunseseră să venereze lăcaşul creştin al Mormântului lui David (care nu avea nicio legătură cu adevăratul David, ci data din perioada cruciadelor), parte din Cenaclul controlat de franciscani. Creştinii au încercat să le restricţioneze accesul, aşa că evreii s-au plâns la Cairo – cu consecinţe nefericite şi pentru unii, şi pentru ceilalţi. Sultanul din acel moment, Barsbay, revoltat să descopere ce lăcaş însemnat au în posesie creştinii, a purces la Ierusalim, a distrus capela franciscană şi a construit o moschee înăuntrul Mormântului lui David. Câţiva ani mai târziu, unul din succesorii săi, sultanul Jaqmaq, a luat tot Muntele Sionului pentru islam. Şi lucrurile au mers din rău în mai rău: vechile restricţii au continuat să se aplice, ba s-au inventat şi unele noi. Creştinii şi evreii nu aveau voie să poarte decât turbane de

mici dimensiuni; la baie, bărbaţii erau obligaţi să poarte zgărzi din metal, ca vitele; femeilor, creştine şi evreice deopotrivă, nu li s-a mai dat voie în băi deloc; Jaqmaq le-a interzis medicilor evrei să-i trateze pe musulmani.[178] După prăbuşirea sinagogii Ramban, în timpul unei furtuni, cadiul a interzis refacerea ei, susţinând că lăcaşul aparţine moscheii învecinate. Când mita dată de evrei a răsturnat această decizie, *ulema* locală a demolat-o.

Pe 10 iulie 1452, ierusalimiţii au declanşat un progrom anticreştin, dezgropând oasele călugărilor creştini şi smulgând o balustradă nou adăugată Sfântului Mormânt, care a fost purtată în triumf spre al-Aqsa. Creştinii se arătau uneori inconştient de provocatori. În 1391, patru călugări franciscani au strigat în al-Aqsa că „Mahomed a fost un stricat, un ucigaş şi un căpcăun", care credea în „curvăsărie"! Cadiul le-a oferit şansa de a retracta ceea ce spuseseră. Când ei au refuzat, au fost torturaţi şi bătuţi până ce aproape că şi-au dat duhul. Un rug a fost aprins în curtea bisericii, unde gloata „de-a dreptul beată de furie" i-a sfârtecat în bucăţi, „astfel încât n-a mai rămas urmă de formă omenească", după care i-a făcut kebab.

Dar scăparea nu era prea departe, iar când la putere a venit un sultan mai tolerant, o mâncare franţuzească a fost aceea care va schimba destinul Ierusalimului creştin.

Sultanul şi omletele creştine

Qaitbay, un fost sclav circazian care a devenit general mameluc, petrecuse ani întregi de exil la Ierusalim. Dat fiind că i se interzisese să intre în vreo casă musulmană, el s-a împrietenit cu franciscanii, care i-au făcut cunoştinţă cu un fel de mâncare franţuzească – şi se pare că a rămas cu nostalgie după omletele lor cu legume, atunci când a urcat pe tronul mameluc în 1486, pentru că i-a primit cu bucurie pe fraţii călugări la Cairo şi le-a permis să construiască în Biserica Sfântului Mormânt, iar în final le-a dat înapoi Muntele Sionului. Franciscanii voiau să se răzbune pe evrei, drept care Qaitbay le-a interzis să se mai apropie vreodată de Biserică sau de Mănăstirea Sionului: evreii erau linşaţi şi adeseori ucişi pentru simplul fapt că treceau, chiar fără să-şi dea seama, pe lângă Biserică – o situaţie care a durat până în 1917. Dar sultanul, pe de altă parte,

178 Dar sultanul Jaqmaq, care-i teroriza pe catolici, i-a protejat pe armeni: inscripţia prin care el le promite favorurile lui poate fi şi azi citită în interiorul porţii Mănăstirii Armeneşti.

le-a permis evreilor să-şi reconstruiască sinagoga Ramban. Şi nu a dat uitării nici Muntele Templului: când a venit în vizită, în 1475, şi-a ctitorit propria şcoală islamică, Ashrafiyya, care era atât de frumoasă încât şi-a atras numele de „a treia nestemată a Ierusalimului", iar fântâna edificiului, cu o cupolă în formă de clopot cu *ablaq* pe roşu şi alb-gălbui, rămâne cea mai frumoasă din întregul oraş.

În ciuda eforturilor lui Qaitbay, mamelucii scăpau frâiele puterii. Când cadiul oraşului, Mujir al-Din, se uita la spectacolul zilnic al amurgului, spre Turnul lui David, vedea că „era în întregime uitat şi lăsat în părăsire". În 1480, beduinii au atacat Ierusalimul, fiind cât pe ce să-l captureze pe guvernator, care a trebuit s-o ia la galop peste Muntele Templului şi să fugă prin Poarta Jaffa, ca să scape. „Ierusalimul este pustiit aproape cu totul", observa rabinul Obadia din Bertinoro, curând după atacul beduinilor. De la depărtare, „am văzut un oraş în ruine", a confirmat unul din discipolii săi, cu şacali şi lei bântuind peste coline. Şi totuşi, Ierusalimul continua să-ţi taie respiraţia. Când adeptul lui Obadia l-a privit dinspre Măsliniş, „sufletul mi-a fost prea plin de amar, inima mea a jelit şi eu m-am aşezat pe jos şi am plâns şi mi-am rupt veşmintele". Mujir al-Din, care îşi iubea oraşul, îl vedea „plin de strălucire şi frumuseţe – una din vestitele minuni".[179]

În anul 1453, otomanii au cucerit în sfârşit Constantinopolul, moştenind splendoarea şi ideologia Imperiului Roman universal. Generaţii de-a rândul, otomanii au fost hărţuiţi de războaie civile pentru succesiune şi de ameninţarea unei resurecţii persane. În 1481, Qaitbay l-a primit la curtea sa pe prinţul fugar otoman Jem Sultan. În speranţa că un regat otoman disident va diviza dinastia, Qaitbay i-a oferit lui Jem Sultan regatul Ierusalimului. Gambitul a dus la zece ani de lupte zadarnice. Între timp, ambele imperii se vedeau ameninţate de noi puteri în plină ascensiune: mamelucii din partea portughezilor care avansau în Oceanul Indian, iar otomanii din partea noului şah persan, Ismail, care şi-a unificat ţara impunând şiismul duodeciman – care încă mai este practicat acolo. Ceea ce i-a împins pe otomani şi mameluci într-o îmbrăţişare pragmatică, dar de

---

179 În ultimii ani ai Ierusalimului mameluc, în acelaşi timp în care acei călători evrei jeleau pe Muntele Măslinilor, Mujir al-Din îşi alcătuia afectuosul şi meticulosul studiu asupra Ierusalimului şi Hebronului. Trebuie să fi fost un om respectat, pentru că a fost înmormântat în elegantul monument cu cupolă care se ridică acum imediat deasupra Mormântului Fecioarei.

scurtă durată – şi care avea să se dovedească un sărut al morţii.

Partea a şaptea
OTOMANII

Acest nobil Ierusalim a fost obiect al dorinţei pentru regii tuturor naţiunilor, îndeosebi ai celor creştini, care, de când Iisus s-a născut în acest oraş, pentru el şi-au pornit toate războaiele… Ierusalimul a fost locul de rugăciune pentru triburile *djinnilor*… Aici se află lăcaşurile a 124.000 de profeţi.
Evlia Celebi, *Cartea călătoriilor*

Soliman l-a văzut pe Profet în visul său: „O, Soliman, trebuie să împodobeşti Domul Stâncii şi să reclădeşti Ierusalimul”.
Evlia Celebi, *Cartea călătoriilor*

Marele trofeu râvnit de mai multe secte este Sfântul Mormânt, un privilegiu contestat cu atâta furie şi animozitate, încât au ajuns uneori la lovituri şi răni, în chiar uşa Mormântului, amestecându-şi propriul sânge cu cel al „sacrificiilor” lor.
Henry Maundrell, *Călătorie*

Trişti ne vom rupe din lumea asta-nvolburată,
Ca fericiţi să ne găsim apoi în dulcele Ierusalim.
William Shakespeare, *Henric al VI-lea*, Partea a treia

Mai degrabă decât să ne preumblăm prin locuri sfinte, am putea aşadar să ne oprim asupra gândurilor noastre, să ne cercetăm inima şi să vizităm adevăratul pământ făgăduit.
Martin Luther, *Discursuri familiare*

Vom vedea că Domnul lui Israel e printre noi… căci trebuie să ne gândim că vom fi ca o Cetate pe un Munte, şi ochii tuturor vor fi aţintiţi asupra noastră.
John Winthrop, *Un model de caritate creştină*

31 – Magnificenţa lui Soliman 1517–1550

Al doilea Solomon şi Roxelana lui

Pe 24 august 1516, sultanul otoman Selim cel Crunt a pus pe fugă armata mamelucă nu departe de Alep – bătălia care a decis destinul Ierusalimului, căci cea mai mare parte a Orientului Mijlociu avea să rămână otomană pentru următoarele patru secole. Pe 20 martie 1517, Selim a venit să ia în stăpânire Ierusalimul. *Ulema* i-a înmânat cheile moscheii al-Aqsa şi ale Domului, în faţa căruia sultanul s-a prosternat, exclamând: „Sunt posesorul primei *qibla!*”. Selim a reconfirmat toleranţa tradiţională faţă de creştini şi de evrei şi s-a rugat pe Muntele Templului. Apoi a plecat mai departe să subjuge Egiptul. Selim învinsese Persia, îi cucerise pe mameluci şi clarificase orice posibilă dilemă privind succesiunea, omorându-şi fraţii, nepoţii şi probabil pe câţiva dintre propriii fii. Aşa că, atunci când a murit, în septembrie 1520, în urma lui nu a rămas decât un singur fiu.

Soliman avea „numai douăzeci şi cinci de ani, era înalt şi zvelt, dar vânjos, cu o faţă slabă şi osoasă”, şi s-a trezit stăpânul unui imperiu care se întindea din Balcani şi până la graniţele Persiei, din Egipt până la Marea Neagră. „La Bagdad, sunt Şahul; în ţinuturile bizantine, sunt Cezarul; iar în Egipt, Sultanul”, a declarat el, iar acestor titluri l-a adăugat şi pe cel de calif. Nici nu-i de mirare că otomanii de la Curte se adresau monarhului lui cu titulatura de Padişah – împărat –, care era, cum scria unul din curteni, „cel mai onorat şi mai respectat suveran de pe tot cuprinsul lumii”. Se spune că Soliman a avut un vis în care Profetul a venit la el şi i-a spus că, „pentru a-i respinge pe necredincioşi”, trebuie să înfrumuseţeze „Lăcaşul (Muntele Templului) şi să reclădească Ierusalimul”, deşi nu prea avea nevoie, de fapt, să-i dea cineva ghes. Era mult prea conştient de statutul său ca împărat islamic, iar Roxelana, soţia lui de origine slavă, îl proslăvea întruna drept „Solomon al vremii sale”.

Roxelana s-a alăturat proiectelor lui Soliman – cuprinzând şi Ierusalimul. Era probabil fiica unui preot polonez[180], răpită din ţara ei şi vândută pentru haremul sultanic, unde i-a atras atenţia lui Soliman şi i-a făcut cinci fii şi o fiică.

---

180 Sau, după alte surse, ucrainean. (n.tr.).

Tânără, deloc frumoasă, deşi graţioasă şi mică de statură", un portret contemporan sugerează că avea ochii mari, buze trandafirii şi o faţă rotundă.

Scrisorile ei către Soliman, în campanie războinică, exprimă ceva din spiritul ei jucăuş, dar în acelaşi timp neîmblânzit: „Sultanul meu, nemărginită e tristeţea arzătoare a despărţirii. Fii milostiv cu nenorocita de mine şi nu-ţi opri mărinimoasele scrisori. Când se citesc misivele Domniei Tale, supusul şi fiul tău, Mir Mehmed, şi sclava şi fiica ta, Mihrimah, plâng şi se vaită de dor. Plânsetele lor m-au scos din minţi". Soliman i-a schimbat numele în Hurrem Al-Sultan, Fericirea Sultanului, descrisă de el în poeme care-i sunt atribuite cu cuvintele: „dragostea mea, lumina mea de lună, primăvara mea, femeia mea frumoasă cu păr de mătase, dragostea mea cu fruntea povârnită, dragostea mea cu ochi şăgalnici", iar oficial, ca o „chintesenţă a reginelor, lumina ochilor strălucitului calif". În timp, ea a devenit un politician viclean, ţesând cu succes intrigi care au blocat accesul la tron al copilului făcut de sultan cu altă femeie – fiul a fost strangulat în prezenţa lui Soliman.

Soliman a moştenit Ierusalimul şi Mecca şi considera că prestigiul său islamic îi impunea să înfrumuseţeze sanctuarele Islamului: totul era la scară grandioasă, ambiţiile nemăsurate, domnia lungă de aproape o jumătate de secol, orizonturile vaste – a purtat războaie în întreaga lume, din Europa şi Nordul Africii până în Irak şi la Oceanul Indian, de la porţile Vienei şi până la Bagdad. Lucrurile realizate de el la Ierusalim au avut atât de mult răsunet, încât Vechiul Oraş din prezent îi aparţine lui mai mult decât oricui altcuiva: zidurile par străvechi şi, în ochii multor oameni, ele definesc oraşul în aceeaşi măsură ca Domul, Zidul Plângerii sau Biserica – dar ele, la fel ca majoritatea porţilor, au fost creaţia acestui contemporan al lui Henric al VIII-lea, atât pentru a păzi Oraşul, cât şi pentru a-i spori sultanului prestigiul. Soliman a adăugat o moschee, o intrare şi un turn Citadelei; a construit un apeduct care să aducă apă în oraş şi nouă fântâni din care să poată fi băută – inclusiv trei pe Muntele Templului; şi, în sfârşit, a înlocuit mozaicurile uzate de pe Domul Stâncii cu plăci ceramice decorate cu crini şi lotuşi, în turcoaz, albastru-cobalt, alb şi galben, exact aşa cum sunt şi astăzi.[181]

---

181 S-a răspândit legenda conform căreia Soliman se gândea să facă Ierusalimul una cu pământul, dar a avut un vis în care era mâncat de lei dacă demola oraşul, drept care a construit Poarta Leilor. Aici e vorba de o neînţelegere: Soliman chiar a construit Poarta Leilor, dar leii care o

Roxelanei îi plăcea să înfiinţeze fundaţii caritabile apropiate de proiectele soţului ei; ea a rechiziţionat un palat mameluc în care să-şi stabilească al-Imara al-Amira al-Khasaki al-Sultan, o fundaţie cunoscută sub denumirea de Lăcaşul înfloritor, care cuprindea o moschee, o brutărie, un adăpost cu cincizeci şi cinci de camere şi o cantină a săracilor. Astfel şi-au însuşit Muntele Templului şi Ierusalimul.

În 1553, Soliman, aşa-numit „Al Doilea Solomon şi Regele Lumii", a decis să inspecteze Ierusalimul, dar războaiele lui de departe i-au încurcat planurile şi, aidoma lui Constantin înaintea lui, omul care transformase oraşul n-a mai ajuns niciodată să-şi vadă cu ochii lui realizările. Demersul sultanului a fost la scară imperială, dar este limpede că l-a supravegheat de la mare depărtare. Pe măsură ce zidurile se înălţau, sub diriguirea viceregelui Siriei, arhitectul imperial al lui Soliman, Sinan, probabil că a inspectat lucrările pe drumul înapoi acasă de la Mecca: mii de lucrători trudeau, se scotea piatră nouă din cariere, pietre mai vechi erau furate din bisericile ruinate şi palatele irodiene, iar meterezele şi porţile erau atent contopite cu zidurile irodiene şi omeiade din jurul Muntelui Templului. Pentru refacerea exteriorului Domului a fost nevoie de 450.000 de plăci ceramice, aşa că oamenii lui Soliman au deschis o fabrică lângă al-Aqsa, unde să fie confecţionate, iar unii dintre aceşti meşteri constructori şi-au înălţat case mari în oraş şi au rămas aici. Arhitectul local a fondat o dinastie de arhitecţi ereditari care a domnit pentru următoarele două secole. Oraşul trebuie să fi răsunat de zgomote cu care nu mai era obişnuit demult: bocănituri de ciocane şi clinchetul banilor. Populaţia aproape s-a triplat, ajungând la 16.000, iar numărul evreilor s-a dublat, la 2.000 de suflete, prin sosirea constantă a refugiaţilor dinspre apus. O vastă şi plină de suferinţă mişcare a evreilor era în plină desfăşurare, iar unii dintre aceşti nou-veniţi au contribuit direct la acţiunile lui Soliman.

---

decorează sunt în realitate panterele sultanului Baibars, vechi de 300 de ani, luaţi din conacul sufit, khanqah, care se ridica altădată în nord-vestul oraşului. Soliman s-a folosit de spoliile Ierusalimului: fântâna lui de la Poarta Lanţului poartă în vârf o rozetă a cruciaţilor, iar scocul este un sarcofag cruciat. Noile ziduri nu cuprindeau Muntele Sionului. Se spune că Soliman s-a înfuriat atât de tare când s-a uitat în cupa magică şi a văzut că Mormântul lui David este în afara oraşului, încât i-a executat pe arhitecţi. Ghizii le arată turiştilor de azi mormintele acestora, nu departe de Poarta Jaffa – dar şi acesta e un mit: sunt mormintele a doi cărturari din Safed.

32 – Mistici şi mântuitori 1550–1705

Ducele evreu al sultanului: protestanţii, franciscanii şi zidul

Soliman a hotărât să folosească impozitele şi taxele din Egipt pentru Ierusalimul său refăcut, iar cel care chivernisea aceste venituri era Abraham de Castro, vistiernicul şi administratorul fiscal, care îşi dovedise loialitatea atunci când îl prevenise pe sultan despre o rebeliune pusă la cale de un viceregе local. După cum sugerează şi numele său, Castro era un evreu refugiat din Portugalia, al cărui rol a rămas însă departe de cel pe care avea să-l joace un evreu portughez incredibil de bogat, care a devenit sfătuitorul lui Soliman şi, în cele din urmă, protectorul Palestinei şi al Ierusalimului.

Migraţia evreiască a marcat ultimul capitol din războaiele religioase. Regele Ferdinand al Aragonului şi Siciliei, alături de soţia lui, regina Isabella de Castilia, cucerise Granada, ultimul principat islamic de pe continentul european, în ianuarie 1492. Radiind de încredere în forţele proprii, după acest triumf, Majestăţile lor Catolice – titlu care le-a fost acordat de către papă – şi-au sărbătorit succesul propriei cruciade cu două decizii care vor avea consecinţe la o scară istorică mondială. În primul rând, cei doi suverani au convocat un marinar cu păr cărunt şi vise îndrăzneţe, pe nume Cristóbal Colon. Fiu al unui hangiu genovez, acest hoinar rebel, cu o personalitate magnetică şi obsesivă, le cerea de ani de zile sprijinul pentru o călătorie peste Atlantic, spre India şi China. Dacă unul din visele sale era acest drum prin vest către Indii, celălalt era eliberarea Ierusalimului pornind de la est – de la bun început, el a legat cele două ţeluri. „Am declarat solemn în faţa Înălţimilor Voastre că tot ce se va câştiga în urma acestei călătorii se va cheltui pentru cucerirea Ierusalimului, iar Înălţimile Voastre au râs şi au spus că ideea le place.”[182]

---

182 Ferdinand, care ulterior şi-a arogat titlul de Rege al Ierusalimului, poate că a zâmbit fiindcă acest gând coincidea cu propria-i viziune mesianic-cruciată: el însuşi plănuia să cucerească Oraşul Sfânt, deschizându-şi drum cu forţa armelor de-a lungul coastei nord-africane. Expediţiile sale magrebiene, conduse de un tenace cardinal, călare pe un catâr şi fluturând o cruce din argint, au reuşit să ocupe Oranul şi apoi Tripoli (în Libia de azi) în 1510. Ferdinand şi nepotul Isabellei, împăratul Carol Quintul care a moştenit Spania, mare parte din teritoriile Lumii Noi şi ţinuturile burgunde

Monarhii au finanţat demersul pe 17 aprilie 1492, desemnându-l pe Colón (mai cunoscut sub numele de Cristofor Columb) Amiral al Oceanelor. Pe 12 octombrie, la două luni după îmbarcare, Columb a descoperit insulele Indiile de Vest, iar cu ocazia celui de-al treilea voiaj, coasta Americii de Sud. Probabil nu şi-a dat niciodată seama că descoperise Lumea Nouă (care, în 1507, avea să-şi primească numele după navigatorul florentin care şi-a dat seama, Amerigo Vespucci). Ani mai târziu, când descoperirile sale bogate în aur duseseră la dezvoltarea Imperiului Spaniol, Columb visa idealist la Ziua de Apoi şi le scria Majestăţilor lor Catolice, în a sa *Carte de profeţii*, că Ierusalimul şi Muntele Sionului vor fi reconstruite de spanioli. Aurul din Ofir – sau Indii – va polei Templul restaurat, curtea „ultimului împărat al lumii". Dar în nenumărate feluri, de neînchipuit pentru amiralul Columb, care a murit în 1506 bogat, dar la fel de fără astâmpăr ca întotdeauna, America şi Ierusalimul vor fi într-adevăr indisolubil legate.

Pe 29 aprilie, la douăsprezece zile după ce aprobaseră călătoria lui Columb, Isabella şi Ferdinand s-au întors la problema lor evreiască. Mulţi evrei fuseseră forţaţi să se convertească la catolicism, dar aceşti *conversos* erau trataţi cu suspiciune: catolicii se temeau că „vicleniile şi ispitele drăceşti" ale evreilor în taină ar putea murdări sângele curat al creştinătăţii. Inchiziţia, sprijinită de Majestăţile lor Catolice, condamnase deja 13.000 de oameni şi arsese 2.000 pentru deviaţii evreieşti secrete. Marele Inchizitor Tomás de Torquemada îi sfătuia acum pe suverani să le ofere evreilor alegerea între convertire şi expulzare. Isabella era o regină-cruciată, pioasă, gravă, cu o voinţă de fier; Ferdinand, un as al manipulării, cinic, abil şi afemeiat, dar purtând stindardul misiunii creştine, era monarhul ideal al lui Machiavelli. Împreună, aceşti doi suverani, al căror mariaj dăduse naştere regatului Spaniei, au fost domnitorii cei mai izbutiţi ai epocii lor. Dar aici calculele lor s-au dovedit greşite. Ferdinand sperase ca evreii să se convertească în mod sincer. Spre surprinderea lui, mulţi dintre ei – undeva între 75.000 şi 150.000 – s-au văzut expulzaţi. El i-a proscris şi din regatul Neapolelui, iar în următorii cincizeci de ani, mare parte din Europa Apuseană i-a urmat exemplul. Timp de şapte secole, Spania fusese leagănul unei culturi arabo-evreieşti înfloritoare, precum şi centrul diasporei evreieşti.

şi habsburgice, a moştenit şi această ambiţie cruciată, iar intenţia lui exprimată de a lansa o campanie pentru eliberarea oraşului a fost unul din motivele pentru care Soliman Magnificul i-a reconstruit zidurile.

Drept care, în cadrul celei mai sfâşietoare traume evreieşti dintre căderea Templului şi Soluţia Finală, evreii sefarzi *(Sepharad* fiind termenul ebraic pentru Spania) au pribegit la Răsărit, spre ţinuturile mai tolerante ale Olandei, Poloniei-Lituaniei şi Imperiului Otoman, unde Soliman i-a primit cu braţele deschise, atât ca să-şi revigoreze economia, cât şi să arate lumii felul în care creştinismul îşi renegase moştenirea evreiască. Diaspora s-a mutat la est. Din acest moment şi până la începutul secolului XX, pe străzile Istanbulului, Salonicului şi Ierusalimului se vor auzi tonalităţile melodios-lirice ale limbii iudeo-spaniole, *ladino*.

În anul 1553, medicul evreu al lui Soliman i l-a prezentat acestuia pe Iosif Nassi, a cărui familie se convertise forţat la creştinism, înainte de a putea fugi, prin Olanda şi Italia, spre Istanbul. Acolo, el a câştigat încrederea sultanului şi a devenit iscoada şi sfătuitorul fiului şi moştenitorului său. Nassi, supranumit de diplomaţii europeni Marele Evreu, a administrat un vast şi complex imperiu financiar şi a îndeplinit rolul de trimis al sultanului şi de agent secret internaţional – un arbitru al războiului şi finanţelor, un mediator între Răsărit şi Apus. Nassi credea în reîntoarcerea evreilor pe Pământul Făgăduinţei, iar Soliman i-a acordat calitatea de stăpân asupra localităţii Tiberias din Galileea, unde el a adus evrei italieni să se stabilească, a reconstruit oraşul şi a plantat duzi pentru demararea unei industrii a mătăsii – primul evreu care a facilitat stabilirea unor evrei în Ţara Sfântă. El îşi va clădi propriul Ierusalim în Galileea pentru că, fiind un fin cunoscător al jocurilor puterii, ştia că adevăratul Ierusalim îi este rezervat lui Soliman.

Cu toate acestea, Nassi îi va proteja pe cărturarii evrei din Ierusalim, unde Soliman a promovat superioritatea islamului şi a diminuat importanţa celorlalte două religii, cu o meticulozitate păstrată până azi. Soliman se lupta cu împăratul Carol Quintul, deci atitudinea lui faţă de creştini era oarecum temperată de cerinţele cinice ale diplomaţiei europene. Evreii, pe de altă parte, nu prea contau.

Ei continuau să se roage în jurul zidurilor Muntelui Templului şi pe povârnişurile Muntelui Măslinilor, precum şi în sinagoga lor principală, Ramban, dar sultanul prefera ordinea în toate cele. Descurajând orice ar fi diminuat monopolul islamic asupra Muntelui Templului, el le-a repartizat evreilor o străduţă de aproape trei metri, de-a lungul zidului de susţinere al Templului regelui Irod, unde să-şi facă rugăciunile. Ceea ce părea destul de logic, dat fiind că se

învecina cu vechea sinagogă a Peşterii şi cu Cartierul Evreiesc, unde evreii începuseră să se aşeze în secolul al XIV-lea, şi care a rămas până azi Cartierul Evreiesc. Dar locul era pus în umbră de împrejurimile locuite de magrebieni islamici; cultul evreiesc era atent reglementat; iar după un timp, evreilor li s-a impus să aibă un permis special, pentru a se putea ruga acolo. Curând, evreii l-au numit ha-Kotel, adică Zidul. Străinii l-au numit Zidul Apusean sau al Plângerii; iar de acum încolo, pietrele sale cioplite, gălbui-aurii, au devenit simbolul Ierusalimului şi centrul sfinţeniei.

Soliman le-a redus din drepturi creştinilor, expulzându-i pe franciscani din Mormântul lui David, unde inscripţia lui proclamă: „Împăratul Soliman a poruncit ca acest loc să fie curăţat de necredincioşi, construindu-l ca moschee". Sacru pentru toate cele trei religii, acest sit bizantin-cruciat, una din primele sinagogi evreieşti şi Cenaclul creştinilor, a devenit lăcaşul islamic al lui Nabi Daud, Profetul David, unde Soliman a desemnat o familie de şeici sufiţi, Dajani, drept custozi ereditari – funcţie pe care aceştia au deţinut-o până în 1948.

Evenimentele politice din restul lumii vor influenţa întotdeauna viaţa religioasă a Ierusalimului. Curând, Soliman a avut motive să-i favorizeze pe franciscani, în bătălia pentru Europa Centrală, el a constatat că are nevoie de aliaţi creştini – francezii – pentru a se lupta cu habsburgii, iar franciscanii aveau sprijinul regilor Franţei. În 1535, sultanul a acordat Franţei privilegii comerciale şi i-a recunoscut pe franciscani drept custozi ai lăcaşurilor sfinte creştine. Aceasta a fost prima din aşa-zisele capitulări – concesii făcute puterilor europene – care ulterior vor submina Imperiul Otoman.

Franciscanii şi-au stabilit cartierul general în Mănăstirea Sfântului Mântuitor, aproape de locul bisericii care va deveni în cele din urmă un uriaş complex catolic, un oraş în oraş, dar ascensiunea lor i-a deranjat pe ortodocşi. Ura dintre catolici şi ortodocşi era deja înveninată, ambii emiţând pretenţii la custodia supremă a locurilor sfinte: *praedominium*. Biserica Sfântului Mormânt era acum împărţită între opt secte, aflate într-o luptă darwiniană, din care doar cel mai puternic putea supravieţui. Unii mergeau în sus, alţii în jos: armenii au rămas puternici pentru că erau bine reprezentaţi la Istanbul, sârbii şi maroniţii erau în declin – dar georgienii, care îşi pierduseră protectorii mameluci, au intrat într-o eclipsă totală.[183]

183 Ei s-au văzut nevoiţi să vândă Mănăstirea Sfântului Mântuitor franciscanilor şi acesta n-a fost decât începutul. În 1685, georgienii sărăciţi

Conflictul neîntrerupt dintre împăraţii islamului şi cei ai creştinătăţii, catolicismul agresiv al spaniolilor şi expulzarea evreilor au stârnit temeri: oamenii îşi puneau întrebări despre credinţa lor, căutând noi modalităţi mistice de a fi aproape de Dumnezeu, şi aşteptau Zilele Sfârşitului. În 1517, Martin Luther, un profesor de teologie din Wittenberg, a protestat la adresa vânzării de „indulgenţe", de către Biserică, pentru a reduce timpul petrecut de oameni în Purgatoriu, şi a susţinut din toate puterile că Dumnezeu există numai în Biblie, şi nicidecum prin intermediul ritualurilor preoţilor sau ale papilor. Curajosul său protest şi-a găsit ecoul în resentimentul larg răspândit împotriva Bisericii, despre care multă lume considera că s-a pierdut de învăţăturile lui Iisus. Aceşti protestanţi voiau o credinţă pură, fără intermediari, şi, eliberaţi de Biserică, îşi puteau găsi singuri calea. Protestantismul era atât de flexibil, încât au înflorit curând o sumedenie de secte noi – luteranii, biserica reformată, presbiterienii, calviniştii, anabaptiştii –, în timp ce, pentru Henric al VIII-lea, protestantismul englez a fost un mod de a-şi afirma independenţa politică. Dar un lucru îi unea pe toţi: reverenţa lor în faţa Bibliei, care a readus Ierusalimul în chiar centrul credinţei lor.[184]

şi-au pierdut cartierul general, Mănăstirea Crucii, despre care se spunea că se află pe locul de unde a provenit lemnul crucii lui Iisus, în favoarea ortodocşilor. După căderea Ierusalimului cruciaţilor, în 1187, regina Tamara a Georgiei a trimis un dregător, pe Şota Rustaveli, autorul epopeii naţionale *Viteazul în piele de tigru*, să înfrumuseţeze mănăstirea – probabil că este îngropat acolo, iar chipul lui apare în frescele mănăstirii. Dar în anul 2004, portretul lui Rustaveli, în straie lungi, cu barbă albă şi potcap, a fost vandalizat în chiar ajunul vizitei preşedintelui georgian Mihail Saakaşvili, aflat într-o vizită de stat la Ierusalim. Bănuielile s-au îndreptat spre ruşii ortodocşi, dar nu s-a putut dovedi nimic. Sârbii le-au predat fraţilor greci ultima lor mănăstire, în secolul al XVII-lea. Maroniţii continuă să întreţină o mănăstire lângă Poarta Jaffa, deşi georgienii, maroniţii şi sârbii şi-au pierdut cu toţii, demult, partea lor din Biserică.

184 Atât evreii, cât şi creştinii se molipsiseră de aşteptări apocaliptice. În 1523, un tânăr evreu pipernicit, David Reuveni, a stârnit vâlvă la Ierusalim, proclamându-se un prinţ arab menit să conducă cele Zece Triburi înapoi la Sion, dar cadiul musulman nu şi-a pus mintea cu el, socotindu-l nebun, după care Reuven a plecat pe mare la Roma, unde papa l-a primit, dar până la urmă creştinătatea s-a dovedit mai puţin tolerantă decât Islamul, el murind într-o temniţă spaniolă prin anii 1530. În 1534, o sectă protestantă radicală a anabaptiştilor a pus mâna pe oraşul german Münster, pe care l-au proclamat Noul Ierusalim. Liderul lor, Ioan din Leida, copil nelegitim,

Atunci când, după patruzeci şi cinci de ani pe tron, Soliman a murit în timpul unei campanii, dregătorii lui l-au proptit ca pe o statuie de ceară în caleaşca imperială şi l-au arătat soldaţilor până ce succesiunea i-a fost asigurată lui Selim, unul dintre fiii săi şi ai Roxelanei. Selim al II-lea, supranumit Beţivul, i-a datorat mult prietenului său, Iosif Nassi, Marele Evreu, şi intrigilor sale – Nassi, trăind acum în cel mai mare lux în palatul Belvedere, îmbogăţit de pe urma monopolurilor deţinute asupra comerţului cu ceară de albine din Polonia şi a celui cu vinuri din Moldova, a fost promovat la rangul de duce de Naxos. A fost cât pe ce să devină regele Ciprului. Atât de înfocată a fost strădania lui în a-i apăra pe evreii persecutaţi sau nevoiaşi din Europa şi Ierusalim, încât, cu puţin timp înainte să moară, se zvonea că acest Cressus evreu trebuie să fie Messia. Dar nu s-a ales mare lucru de planurile lui. Sub Selim şi succesorii săi, Imperiul Otoman a continuat să se extindă şi, graţie vastelor resurse şi superbei birocraţii, el a rămas formidabil de puternic timp de încă un secol – deşi împăraţii săi au fost curând nevoiţi să depună mari eforturi pentru controlarea provinciilor îndepărtate, unde domneau guvernatori preaputernici, iar liniştea Ierusalimului a fost periodic destrămată de accese de violenţă.

În 1590, un rebel arab local a năvălit în Ierusalim şi a pus mâna pe oraş, ucigându-l pe guvernator. Rebelii au fost înfrânţi şi alungaţi. Ierusalimul a căzut sub stăpânirea a doi fraţi din Balcani, Ridwan şi Bairam Paşa, foşti sclavi creştini convertiţi la islam şi crescuţi la curtea lui Soliman, şi a circazianului Faruk, omul lor de încredere. Familiile lor au dominat – şi tiranizat – Palestina timp de aproape un secol. Când fiul lui Faruk, Muhammad, s-a trezit ţinut dincolo de zidurile Ierusalimului, în 1625, a năvălit peste oraş cu 300 de mercenari, după care, închizând porţile, a început să-i asuprească pe evrei, creştini şi arabi deopotrivă, pentru a-i extorca de bani.

Asemenea ticăloşii n-au făcut decât să încurajeze cea mai puternică dintre sectele creştine, armenii, să facă propagandă pe lângă sultani şi să-i mituiască, precum şi să se încaiere în bisericile din Ierusalim – totul în cadrul campaniei lor de subminare a catolicilor şi de câştigare a dreptului de *praedominium*. În primii douăzeci de ani ai veacului, sultanii au emis treizeci şi trei de firmane pentru a-i apăra pe catolicii luaţi la ţintă şi, într-un răstimp de doar

---

devenit ucenicul unui croitor, s-a autointitulat Regele Ierusalimului, moştenitor al regelui David. După optsprezece luni, acest nou Sion a fost recapturat şi căpeteniile anabaptiste, executate.

şapte ani, *praedominium*-ul s-a plimbat de la o sectă la alta de şase ori. Pe de altă parte, creştinii deveniseră cea mai facilă sursă de câştiguri din Palestina: în fiecare zi, custodele Bisericii, căpetenia familiei Nusseibeh, stătea pe un tron în curte, cu zbirii înarmaţi lângă el, şi taxa intrarea credincioşilor – iar veniturile aduse de miile de pelerini erau enorme. De Paşte, eveniment pe care musulmanii îl numeau Sărbătoarea Oului Roşu, guvernatorul Ierusalimului îşi instala tronul şi, însoţit de cadiul său, de custode şi de garnizoana înarmată până-n dinţi, încasa zece monede de aur pentru fiecare 20.000 de necredincioşi „meniţi Gheenei", bani care se împărţeau între otomani şi *ulema* oraşului.

În paralel, evreii puneau ceva la cale. „Ierusalimul", scria un pelerin evreu, „era mai plin de oameni ca oricând altădată, de la primul exil", şi, pe măsură ce „faima Ierusalimului se răspândea, lumea a început să ştie că trăiam în pace. Cărturarii se înghesuiau la porţi". O caravană de evrei egipteni sosea cu ocazia fiecărui Pesah. Majoritatea evreilor erau sefarzi vorbitori de ladino, care se simţeau destul de în siguranţă încât să edifice „cele patru sinagogi" care au devenit centrul existenţei locuitorilor din Cartierul Evreiesc, dar unii dintre pelerini erau est-europeni, proveniţi din uniunea statală polono-lituaniană, cunoscuţi ca aşkenazi (după Aşkenaz, un descendent al lui Noe din Cartea Facerii, despre care se spune că ar fi progenitorul popoarelor nordice). Turbulenţa lumii din exterior le-a stimulat misticismul: un rabin pe nume Isaac Luri propovăduia Cabala, studierea codurilor secrete ale Torei, care îi va aduce mai aproape de Divinitate. Luri era născut la Ierusalim, dar şi-a consolidat puterea în Safedul Galileii, oraşul muntelui magic. Trauma persecuţiilor spaniole îi obligase pe mulţi evrei să se convertească de formă la creştinism şi să ducă o existenţă clandestină – într-adevăr, textul sacru al Cabalei, Cartea Zoharului, era scris în castiliana secolului al XIII-lea. Cabaliştii năzuiau spre Măreţie, Teamă şi Tremur – „experienţa extatică, colosalul tumult şi suprema înălţare a sufletului către cel mai înalt plan al său, uniunea cu Dumnezeu". În zilele de vineri, cabaliştii, purtând robe albe, o întâmpinau pe „mireasa Domnului", Shekinah, în afara oraşului, după care escortau divina prezenţă înapoi spre casele lor. Inevitabil însă, cabaliştii speculau ideea că trauma evreiască, în paralel cu codurile secrete şi cu incantanţiile lor, conţinea cheia mântuirii: nu-i aşa că Messia va sosi curând la Ierusalim?

Lăsând la o parte ocazionalele răzmeriţe anticreştine,

ambuscadele beduinilor şi jecmăneala guvernatorilor otomani, oraşul era lăsat în pace să-şi vadă de propriile ritualuri. Dar disensiunile dintre ortodocşi, armeni şi catolici, în această provincie otomană uitată de lume, nu făceau altceva decât să confirme prejudecăţile unei noi specii de vizitatori, în parte pelerini, în parte negustori-aventurieri: sosiseră protestanţii. De regulă, erau comercianţi englezi, plini de ostilitate faţă de catolici şi, adeseori, având legături cu noile colonii din America.

Când căpitanul unui vas comercial, Henry Timberlake, a sosit la Ierusalim, guvernatorii otomani nu auziseră niciodată de protestantism sau de regina Elisabeta, drept care a fost aruncat în temniţă lângă Sfântul Mormânt, de unde a fost eliberat numai după plata unei taxe. Exuberantul jurnal de amintiri despre aventurile sale, *Cuvântare ciudată şi adevărată*, a devenit un bestseller în Londra epocii lui Iacob I. Un altul dintre aceşti englezi cutezători, John Sanderson, agent al Companiei Levantului, şi-a plătit către otomani taxa de acces în Biserică, dar a fost atacat de călugării franciscani, al căror *padre* „m-a acuzat că sunt evreu". Atunci turcii l-au arestat, au încercat să-l convertească la islam şi l-au dus în faţa cadiului, care l-a percheziţionat şi apoi i-a dat drumul, ca fiind creştin.

Actele de fanatism, atât creştine, cât şi musulmane, au dat frâu liber unei violenţe care scoate la iveală adevăratele limite ale mult lăudatei toleranţe otomane: guvernatorul otoman a închis în mod samavolnic preaiubita sinagogă Ramban, la cererea *ulema*: evreilor le-a fost interzis să se mai roage acolo şi clădirea a fost transformată în depozit. Când franciscanii au pornit pe tăcute să-şi extindă proprietăţile de pe Muntele Sionului, s-a răspândit zvonul că săpau tunele spre Malta, prin care să poată pătrunde armatele creştine; au fost atacaţi de cadiu şi de gloata furioasă, abia scăpând cu ajutorul garnizoanei otomane.

O călugăriţă portugheză care botezase copii musulmani şi înfiera islamul a fost arsă pe un rug aprins în curtea Bisericii.[185]

---

185 Aceste ruguri umane în curtea Bisericii nu erau foarte rare. În 1557, un călugăr sicilian, Fratele Juniper, a intrat cu forţa de două ori în al-Aqsa, până să fie omorât de însuşi cadiul – apoi incinerat în faţa Bisericii. Un franciscan spaniol a denunţat islamul înăuntrul moscheii al-Aqsa şi i s-a tăiat capul pe Muntele Templului, în faţa altui rug. Şi totuşi, aşa cum ne arată cazul lui Reuveni, povestea nu se termina întotdeauna cu moartea celui în cauză, iar creştinismul din Europa nu era cu nimic mai civilizat: aproape

În anul 1610, de Paşte, a sosit un englez care reprezenta nu doar noul protestantism, ci şi Lumea Nouă.

George Sandys: primul anglo-american

George Sandys, fiul Arhiepiscopului de York şi un cărturar care îl tradusese pe Virgiliu în engleză, a fost îngrozit de decăderea Ierusalimului – „care în mare parte zace neîngrijit, cu vechile clădiri căzute de tot în paragină, iar cele noi, demne de dispreţ”. Sandys s-a simţit pe jumătate scârbit, pe jumătate amuzat la vederea evreilor sefarzi vorbitori de ladino din faţa Zidului Plângerii: „Gesturile lor fantastice depăşesc orice barbarie, cu bălăngăneala lor ridicolă” şi i s-a părut „imposibil să nu râzi”. Protestantul cu frica lui Dumnezeu s-a arătat încă şi mai dezgustat de ceea ce el considera a fi şarlatania vulgară şi a ortodocşilor, şi a catolicilor. Oraşul era „sacru şi glorios altădată, ales de Domnul pentru a-i fi lăcaş”, dar acum nu se mai ridica deasupra nivelului de „teatru al misterelor şi miracolelor”.

De Paşte, Sandys a fost oripilat de creştini şi musulmani deopotrivă: el l-a văzut pe paşa Ierusalimului pe tronul său, în faţa Bisericii Sfântului Mormânt. Sandys a văzut cum mii de pelerini, fiecare cărându-şi în spate perna şi covoraşul, s-au înghesuit să petreacă noaptea în Biserică. În Vinerea Mare, el a urmat procesiunea condusă de preotul franciscanilor, care purta pe un cearşaf o statuie din ceară a lui Iisus, la scară naturală, pe tot Drumul Crucii, pentru a o fixa apoi pe o cruce. În timp ce mii de oameni umpleau Biserica şi îşi ridicau sălaş în curtea ei, Sandys a urmărit ceremonia Luminii Sfinte, zgomotul asurzitor al chimvalelor, „femeile care şuierau” – purtare „care se potriveşte mai degrabă solemnităţilor închinate zeului Bachus”. Când Lumina Sfântă a apărut, pelerinii au început să alerge „ca smintiţii, aruncându-şi flacăra pe sub straie şi în sân, încercând să-i convingă pe străini că nu-i arde”.

Şi totuşi, acest compozitor de imnuri era un protestant înfocat, care venera Ierusalimul la fel de mult ca ortodocşii şi catolicii. Reîntors la elementele fundamentale ale Bibliei, el s-a rugat cu pasiune la mormântul lui Iisus şi la cele ale regilor cruciaţi. După revenirea acasă, el şi-a dedicat cartea, *Relatare despre o călătorie începută în Anul Domnului 1610*, tânărului Carol, prinţ de Wales, al cărui tată, Iacob I, însărcinase recent un grup de cincizeci şi patru de

400 de eretici au fost arşi în Anglia pe parcursul secolului al XVI-lea.

cărturari să alcătuiască o Biblie în limba engleză pe care s-o poată înţelege oricine. În 1611, aceştia au venit cu Versiunea Autorizată a Bibliei, care, contopind traducerile anterioare realizate de William Tyndale şi de alţii, au adus la viaţă scripturile divine într-o capodoperă de tălmăcire şi engleză poetică. Această Biblie a devenit patria spirituală şi literară a anglicanismului – protestantismul singular al Angliei. Biblia a devenit ceea ce un scriitor a denumit „epopeea naţională a Britaniei", o poveste care plasează Ierusalimul şi pe evrei în chiar centrul sufletesc al vieţii britanice şi, mai târziu, al celei americane.

Sandys a fost una din verigile de legătură dintre oraşul real şi Ierusalimul Lumii Noi. În anul 1621, el a pornit spre America, în calitate de trezorier al Companiei Virginia. Pe parcursul celor zece ani petrecuţi în Jamestown, el a condus atacurile împotriva indienilor Algonquin, în cursul cărora a ucis un număr foarte mare de amerindieni – protestanţii nu erau, nici ei, cu nimic mai prejos decât orice alt cult religios din secolul al XVII-lea, în ceea ce priveşte exterminarea necredincioşilor care-i sfidau. Nu numai Sandys s-a aflat acolo, dintre pelerinii-aventurieri ai Ierusalimului: Henry Timberlake era în Virginia, în acelaşi timp. Pelerinajele lor pe noul Pământ al Făgăduinţei din America au fost, măcar în parte, inspirate de viziunea protestantă asupra Ierusalimului ceresc.

Virginienii lui Sandys şi Timberlake erau anglicani conservatori, din categoria celor preferaţi de Iacob I şi fiul său, Carol. Totuşi, regii nu puteau să ţină sub obroc exigenţele unui neoprotestantism fervent şi radical: puritanii au adoptat adevărul fundamental al Bibliei, dar cu aşteptări mesianice imediate. Războiul de Treizeci de Ani dintre catolici şi protestanţi n-a făcut decât să intensifice sentimentul că Judecata de Apoi era aproape. Erau vremuri stranii, care au stimulat fervoarea mistică dezlănţuită în toate cele trei religii. Recoltele erau slabe. Doamna cu coasa, sub forma molimelor, a foametei şi a războiului religios, bântuia nestingherită prin Europa, ucigând milioane de oameni.

Mii de puritani au evadat din Biserica lui Carol I, pentru a fonda noi colonii în America. Pe corăbiile cu care traversau Atlanticul în căutarea libertăţii religioase, ei citeau despre Ierusalim şi despre israeliţi în Bibliile lor, şi se vedeau pe ei înşişi ca pe Poporul Ales, binecuvântat de Domnul spre a clădi un nou Sion în pustia Canaanului. „Veniţi să proclamăm în Sion cuvântul Domnului", se ruga William Bradford la coborârea de pe *Mayflower*. Primul

guvernator al coloniei din golful Massachusetts, John Winthrop, credea că „Domnul lui Israel e printre noi” şi l-a parafrazat pe Ieremia, în a-şi saluta noua aşezare drept „o cetate pe un munte” – America în chip de noul Ierusalim. Curând, vor exista optsprezece aşezări purtând numele Jordan, douăsprezece pe nume Canaan, treizeci şi cinci Bethel şi şaizeci şi şase cu numele Jerusalem sau Salem.

Teama de catastrofă şi aşteptarea înfrigurată a mântuirii s-au amplificat împreună: războaiele civile lăsau urme adânci în Franţa şi Anglia, în timp ce în estul Europei, evreii din Polonia şi Ucraina erau măcelăriţi cu zecile de mii, de către cazacii hatmanului tâlhar Hmelniţki. În 1649, Carol I a fost decapitat, iar Oliver Cromwell a devenit Lord Protector – un soldat milenarist convins că puritanii săi, la fel ca fraţii lor din Noua Anglie, erau noul popor ales.

„Cu adevărat voi sunteţi chemaţi de Domnul, aşa cum a fost poporul lui Iuda, să domniţi cu El şi pentru El”, a spus Cromwell. „Voi sunteţi la graniţa făgăduinţelor şi a profeţiilor”. Cromwell era un ebraist care credea că Iisus nu putea să vină din nou decât dacă evreii se întorceau în Sion şi se converteau apoi la creştinism. Efectiv, puritanii au fost primii sionişti creştini. Joanna şi Ebenezer Cartwright chiar au propus ca marina regală britanică să-i „transporte pe fiii şi fiicele lui Israel, în corăbiile lor, spre pământul care le-a fost făgăduit strămoşilor lor, în chip de moştenire pe vecie”.

Mulţi evrei au studiat cu toată seriozitatea Cabala, visând că Messia le va transforma tragedia ucraineană în mântuire. Un rabin olandez, Manase ben Israel, a înaintat o petiţie Lordului Protector, arătând că, după cum scrie în Biblie, evreii trebuie să fie împrăştiaţi în *toate* colţurile lumii, *înainte* ca reîntoarcerea lor la Sion să poată genera ce-a de-a doua venire a lui Messia (al Doilea Advent) – dar ei continuau să fie alungaţi din Anglia. Ca urmare, Cromwell a convocat o întrunire specială a parlamentului englez, care a decis că era greşit ca „acest neam jalnic şi dispreţuit să nu fie lăsat să aibă parte de lumină, ci părăsit printre falşi învăţători, papişti şi idolatri”. Cromwell le-a permis evreilor să se întoarcă. După moartea lui, monarhia a fost restaurată şi mesianismul său puritan şi-a pierdut puterea, dar mesajul transmis a dăinuit în coloniile americane şi printre nonconformiştii englezi, gata să înflorească din nou în trezirea evanghelistă de peste două sute de ani. Imediat după Restauraţie, un entuziasm maniacal a scuturat evreimea: Messia era la Ierusalim – sau poate că nu?

Messia: Sabbatai Zvi

Era Mordecai, băiatul cu mintea tulburată a unui negustor de păsări din Smirna, care studiase Cabala. În 1648, el s-a autoproclamat Messia, rostind cu voce tare Tetragrammatonul. Acesta era numele de nerostit al lui Dumnezeu, compus din literele ebraice YHWH, care se pronunţă o singură dată pe an, de Ziua Căinţei, de către înaltul preot în incinta Templului. Apoi, el şi-a schimbat numele în Sabbatai Zvi şi a vestit că Ziua Judecăţii va veni în anul 1666. A fost expulzat din Smirna, dar, treptat, în timp ce cutreiera ca neguţător malurile Mediteranei, şi-a câştigat devoţiunea unei adevărate reţele de susţinători avuţi. În anul 1660, el s-a mutat la Cairo, după care a plecat la Ierusalim, unde postea, cânta, împărţea dulciuri copiilor şi făcea tot felul de lucruri ciudate şi neliniştitoare.

Sabbatai radia un magnetism puternic, dar de labil psihic – era în mod evident un maniac depresiv, care pendula între accese de contagioasă încredere în sine, melancolie disperată şi euforie exaltată, care îl împingeau spre gesturi demonice, uneori de un erotism neruşinat. În orice altă perioadă, ar fi fost condamnat ca nebun obscen şi păcătos, dar în acele vremuri catastrofice, mulţi evrei se aflau deja într-o stare de anticipaţie cabalistă. Dementa lui nu putea fi decât semnul de netăgăduit al sfinţeniei.

Evreii ierusalimiţi sărăciseră de pe urma impozitelor otomane, aşa încât l-au rugat pe Sabbatai să ceară fonduri de la protectorii lui cairoţi, ceea ce el a şi făcut. Misiunea lui s-a încheiat cu succes, dar nu toată lumea era convinsă, când el se pregătea să se proclame Messia în Ierusalim. După multe discuţii, rabinii l-au pus sub interdicţie. Furios, el s-a mutat în cetatea Gaza, aleasă de el drept oraş sfânt în locul Ierusalimului, după care şi-a lansat campania mesianică în Alep.

Dacă revelaţia lui începuse sub forma unui foc înăbuşit, acum faima lui a explodat şi s-a propagat cu iuţeala fulgerului. Evreii din diaspora, de la Istanbul şi până la Amsterdam, sărbătoreau venirea lui Messia. În Ucraina, o fetişcană evreică pe nume Sara, rămasă orfană în urma masacrelor cazacilor, fusese salvată de creştini şi adusă la Livorno. Acolo, ea şi-a câştigat existenţa ca prostituată, ceea ce nu i-a zdruncinat totuşi convingerea că e menită să se căsătorească cu Messia. Când Sabbatai a auzit povestea ei, a luat-o

de nevastă (pentru a imita exemplul profetului Osea, care se căsătorise cu o femeie uşoară), şi cei doi au pornit să cutreiere ţările mediteraneene, în timp ce evreii de pe cuprinsul Europei erau împărţiţi între sceptici şi suporteri înfocaţi, care îşi făceau bagajele de călătorie pentru a-l întâmpina pe Messia la Ierusalim, se autoflagelau, posteau şi se tăvăleau dezbrăcaţi în zăpadă şi noroi. La sfârşitul anului 1666, cuplul mesianic a intrat în Istanbul, unde evreii l-au aclamat. Arogându-şi o autoritate imperial-universală, regele evreilor îşi numise fraţii regi ai Romei şi ai Turciei. Acum, ambiţia lui Sabbatai de a purta coroana sultanului a dus la arestarea lui. Sultanul i-a făcut „regelui evreilor" o ofertă pe care acesta n-o putea refuza: fie să înfăptuiască miracolul de a supravieţui unei ploi de săgeţi, fie să se convertească la islam. El a ales convertirea.

Pentru cei mai mulţi, această apostazie[186] a marcat moartea visului mesianic, chiar înaintea morţii lui Sabbatai, în exilul său muntenegrean – şi evreii din Ierusalim au răsuflat uşuraţi să se vadă scăpaţi de acest şarlatan care tulbura apele. Era lui Cromwell şi a lui Sabbatai a fost şi epoca de aur a misticismului islamic în Ierusalim, unde sultanii otomani erau protectorii tuturor ordinelor importante de sufiţi pe care turcii îi numeau dervişi. Am văzut cum priveau creştinii şi evreii oraşul lor. Acum, un curtean otoman cât se poate de neobişnuit, cărturar derviş, bun povestitor şi bonvivant, pe nume Evlia, descrie afectuos idiosincrasiile oraşului, dintr-o perspectivă islamică, dovedind adesea un fler de un umor contagios, care face din el, probabil, cel mai mare dintre toţi scriitorii-călători ai Islamului.

Evlia: Pepys şi Falstaff al otomanilor

Chiar şi la vremea aceea, Evlia trebuie să fi fost un personaj absolut singular: acest călător bogat, scriitor, cântăreţ, învăţat şi războinic, era fiul meşterului aurar al sultanului, născut la Istanbul, crescut la Curte, educat de *ulema* imperială şi sfătuit de Mahomed într-un vis să călătorească în toată lumea. El a devenit, ca să-i citäm propriile cuvinte, „călătorul prin lume şi veselul tovarăş al neamului

186 Unii dintre adepţi au privit acest deznodământ ca pe paradoxul sacru suprem – iar secta lor iudeo-islamică sabbateanistă, Donmeh (Renegaţii, deşi ei şi-au spus Mamin, Credincioşii), şi mai ales cei mai numeroşi dintre ei, care trăiau la Salonic, vor juca un rol în revoluţiile Junilor Turci dintre 1908 şi Primul Război Mondial. Secta continuă să existe în Turcia.

omenesc” şi a umblat nu doar de-a lungul şi de-a latul vastului teritoriu otoman, ci şi prin creştinătate, povestindu-şi obsesiv aventurile într-o uimitoare cronică întinsă pe zece volume. La fel cum Samuel Pepys îşi scria jurnalele la Londra, Evlia, fie că se afla la Istanbul, Cairo sau Ierusalim, îşi compila *Cartea călătoriilor* – „cea mai lungă şi mai completă relatare de călătorie din literatura islamică, dacă nu chiar din literatura lumii”. Niciun autor islamic n-a scris atât de poetic despre Ierusalim sau cu atâta umor spiritual despre viaţă.

Despre Evlia se poate spune la propriu că a trăit de capul lui, fiindcă a intrat în graţiile lui Mehmet al IV-lea datorită glumelor sale irezistibile, cupletelor cu rimă, cântecelor şugubeţe şi priceperii în luptă corp la corp, şi a putut să călătorească alăturându-se suitelor nobililor otomani, care îl chemau cu ei datorită cunoştinţelor sale religioase şi firii exuberante, perfect potrivită pentru clipele de amuzament. Cărţile lui sunt în parte almanahuri cu informaţii adunate de peste tot, în parte antologii de povestiri uluitoare: Evlia Celebi (un titlu care înseamnă pur şi simplu „gentleman”) s-a luptat cu Habsburgii, dar s-a întâlnit şi cu Sfântul împărat Roman la Viena, impresionându-l cu cunoştinţele personale despre Sfântul Mormânt de la Ierusalim. Despre sine însuşi în bătălie, povesteşte cu mult haz cum şi-a luat picioarele la spinare, ca un adevărat Falstaff – „şi fuga e un act de curaj” –, precum şi ceea ce rămâne probabil „cea mai ciudată şi mai comică” scenă scatologică din istoria militară.[187]

El nu s-a căsătorit niciodată şi a refuzat să primească orice slujbă din serviciul imperial care ar fi putut să-i incomodeze libertatea de spirit şi de călătorie. Adeseori i se ofereau sclave în dar, iar în privinţa sexului s-a arătat la fel de glumeţ ca în toate celelalte

---

187 În timpul uneia dintre bătăliile duse în Transilvania împotriva Habsburgilor, el s-a strecurat afară din încăierarea generală, pentru a-şi uşura maţele, dar s-a trezit atacat de un soldat austriac, „drept care am făcut pleosc în propria-mi murdărie”. În timp ce se luptau corp la corp, cei doi „s-au dat de-a berbeleacul” prin excrementele eroului nostru, până ce „aproape că m-am transformat în martirul căcăcios”. În final, Evlia a reuşit să-l ucidă pe păgân şi să-şi tragă înapoi nădragii pe el, „dar eram ud leoarcă, şi de sânge, şi de necurăţie, aşa că nu m-am putut abţine să nu izbucnesc în râs, văzându-mă în chip de Ghazi (războinic islamic) puturos”. După aceea, i-a prezentat capul celui ucis paşalei sale, care a spus: „Evlia, dragul meu, mi se pare mie sau puţi a scârnă?” Ofiţerii „s-au prăpădit de râs”, iar paşa i-a dat lui Evlia cincizeci de bani de aur şi o pafta de argint pentru turban.

lucruri: numea amorul carnal „dulcea calamitate” şi „cea mai plăcută luptă corp la corp”, povestind cu umor despre criza de impotenţă pe care a reuşit în final s-o vindece cu zeamă de şarpe egiptean. A îndrăznit să numească în glumă sexul *„jihadul* mai mare”, iar lucrul cel mai frapant pentru un cititor modern este să vadă cum un musulman credincios face tot timpul glume despre islam, lucru care astăzi ar fi de neimaginat.

Deşi acest cărturar putea să recite întregul Coran în opt ore şi să îndeplinească cu succes rolul muezinului, în mod cu totul neobişnuit nu purta barbă, era ireverenţios, deschis la minte şi un adversar al fanatismului – fie el islamic, evreiesc sau creştin. Ca „derviş rătăcitor”, era fascinat de Ierusalim, „străvechea *qibla”*, care „este în clipa de faţă Kaaba săracilor (sau a dervişilor)” – însăşi capitala, Mecca, a sufismului: el număra şaptezeci de mănăstiri dervişe, cea mai mare lângă Poarta Damascului, originare din India până în Crimeea, şi descria felul în care un contingent din fiecare ordin interpreta până în zori cântece extatice şi dansuri *zikr*.

Evlia a scris că oraşul, care se putea lăuda cu 240 de nişe pentru rugăciune şi 40 de şcoli islamice, „a fost obiect al dorinţei pentru regii tuturor naţiunilor”, dar el se simţea cel mai impresionat de frumuseţea orbitoare şi de sanctitatea Domului: „Umilul vostru servitor, am călătorit timp de patruzeci şi opt de ani, prin şaptesprezece imperii, şi am văzut clădiri nenumărate, dar niciuna nu seamănă atât de mult cu paradisul. Când intri aici, rămâi trăsnit de uimire şi cu gura căscată”. În al-Aqsa, unde predicatorul suia la altar în fiecare vineri, fluturând spada califului Omar, şi ritualurile erau îndeplinite cu ajutorul unui personal care număra 800 de oameni, Evlia a observat cum se reflectă razele de soare în mozaicuri, astfel încât „moscheea se transformă în lumină din lumină şi ochii oamenilor de iubire respectuoasă, în timp ce se roagă”.

Înăuntrul Domului, „toţi pelerinii dau roată Stâncii prin afara parmalâcului”, iar Muntele Templului a devenit „un loc de preumblare înfrumuseţat cu trandafiri, zambile şi mirt, plin de ciripitul îmbătător al privighetorilor”, şi Evlia a adoptat cu entuziasm majoritatea legendelor locului: cum că regele David începuse să construiască al-Aqsa, în timp ce Solomon, „fiind sultanul tuturor creaturilor, le-a poruncit demonilor să termine construcţia”. Cu toate acestea, când i s-au arătat nişte frânghii despre care se spunea că Solomon le împletise cu 3.000 de ani în urmă, el nu s-a putut abţine să nu exclame în faţa lui *ulema:* „Adică tu vrei să-mi spui mie că

frânghiile cu care au fost legaţi demonii n-au putrezit?”.

Fireşte, a vizitat biserica de Paşte, unde reacţia lui a semănat cu cea a protestanţilor englezi. El a ghicit secretul Luminii Sfinte, susţinând că un călugăr ascuns privirii lăsa să picure de sus, de-a lungul unui lanţ, gaz lampant dintr-un vas de cositor, pentru a înfăptui miracolul anual. Sărbătoarea în sine era doar un „pandemoniu”, iar bisericii „îi lipseşte spiritualitatea, e mai mult un soi de bâlci pentru vizitatori de departe”, dar, stând de vorbă cu un protestant de acolo, acesta dădea vina pe grecii ortodocşi, „un popor prost şi credul”.

Evlia s-a întors de mai multe ori, până la a se retrage în Cairo ca să-şi termine cartea, dar n-a mai văzut nimic care să se compare cu Domul Stâncii – „în adevăr o replică a unui pavilion din paradis”. Nu toată lumea era de aceeaşi părere: musulmanii conservatori se arătau oripilaţi de toată dănţuiala aceea sufită, de înfăptuitul minunilor şi de cultele sfinţilor care îi plăceau nespus lui Evlia. „Unele femei îşi descoperă chipul de sub văl, lăsând să li se vadă frumuseţea şi podoabele, şi să li se simtă parfumurile. Cerule mare, stăteau obraz lângă obraz cu bărbaţii!”, observa Qashashi, denunţând „chiotele aţâţate şi dănţuiala”, sunetul tamburinelor şi prezenţa tarabagiilor cu dulciuri. „Acestea sunt vremurile banchetului de nuntă al lui Satan.”

Otomanii se aflau acum în plin declin, sultanii se clătinau înainte şi înapoi în faţa pretenţiilor venite dinspre puterile europene, fiecare susţinându-şi propria sectă creştină. Când austriecii şi francezii catolici au obţinut dreptul de *praedominium* pentru franciscani, ruşii, o nouă putere dominatoare în Europa şi la Ierusalim, au insistat pe lângă otomani şi i-au mituit până au reuşit să-l recâştige pentru ortodocşi. Franciscanii s-au descurcat să-l reprimească, nu după mult timp, dar în biserică de trei ori au izbucnit încăierări la propriu.[188] În 1699, otomanii învinşi pe câmpul de bătălie semnau Tratatul de la Karlowitz, care le permitea Marilor Puteri să-şi protejeze fraţii din

188 Henry Maundrell, capelanul Companiei Levantului, care a vizitat Ierusalimul în 1697, a privit „furia” călugărilor care se luptau sângeros în biserică. Tot el a descris şi mania Luminii Sfinte, ce părea să fie încă şi mai dementă decât cu un secol mai devreme, pe vremea vizitei lui Sandys: pelerinii „începeau să se poarte într-un mod atât de indecent, încât îşi lăsau vederii goliciunile, dându-se de-a berbeleacul în jurul Sfântului Mormânt ca nişte acrobaţi care fac tumbe pe scenă”, aprinzându-şi bărbile – era „ca la azilul de nebuni”. În ce-i priveşte pe preoţi, Maundrell pur şi simplu i-a numit „făcători de minuni”.

Ierusalim – o concesie dezastruoasă.

Între timp, guvernatorii Istanbulului asupriseră în asemenea hal Palestina, încât ţăranii s-au răsculat. În 1702, noul guvernator al Ierusalimului a zdrobit rebeliunea, împodobind zidurile cu capetele tăiate ale victimelor. Dar când el a distrus satul aflat în proprietatea liderului religios – muftiul – din Ierusalim, cadiul local l-a înfierat pe guvernator în al-Aqsa, în timpul rugăciunilor de vineri, şi le-a deschis rebelilor porţile oraşului.

33 – Familiile 1705–1799

Husseinii: revolta condusă de Naqib Al-Ashraf şi pogromul canin

Ţărani înarmaţi bântuiau pe străzi. Cu sprijinul garnizoanei, cadiul – marele magistrat al oraşului – a luat cu asalt închisoarea şi a preluat comanda asupra Ierusalimului. Într-unul din momentele lui cele mai stranii, oraşul s-a trezit independent: plătit gras, cadiul l-a desemnat pe Muhammad Ibn Mustafa Al-Husseini conducătorul oraşului.

Husseini era capul celui mai important clan din Ierusalim, care se ridicase în siajul familiei Faruk cu un secol mai devreme, dar îndeplinea şi funcţia de Naqib Al-Ashraf, liderul clasei nobiliare alcătuite din familiile care aveau legături de sânge cu Profetul, prin descendenţa lor din strănepotul acestuia, Hussein – numai un Ashraf putea să poarte turbanul verde şi să fie onorat cu apelativul „Sayyid”.

Otomanii au trimis trupe care să înăbuşe revolta, acestea aşezându-şi tabăra sub zidurile oraşului. Husseini a arătat că era pregătit să reziste unui asediu şi trupele s-au retras în Gaza. Înăuntrul Ierusalimului, rebeliunea înlocuise o tiranie cu o alta. Evreilor li s-a interzis să poarte straie albe de Sabat, să folosească acoperăminte de cap musulmane sau să aibă încălţăminte cu ţinte; creştinii au suferit şi ei restricţii similare; şi unii, şi alţii erau obligaţi să se dea la o parte din calea musulmanilor pe stradă. Taxe revoltătoare au fost strânse cu forţa, prin violenţă. O sectă mesianică de 500 de evrei polonezi din Grodno, condusă de Iuda Evlaviosul, tocmai ce sosise în oraş. Dar rabinul lor a murit, iar ei nu vorbeau decât poloneză sau idiş, ceea ce-i făcea să fie cu deosebire neajutoraţi. Curând, sărăciseră cu toţii.

Când un câine fără stăpân s-a rătăcit pe Muntele Templului, cadiul a poruncit uciderea întregii rase canine de la Ierusalim. Ca umilinţă suplimentară, fiecare evreu şi fiecare creştin erau obligaţi să aducă animalele moarte la un punct de colectare din exteriorul Porţii Sionului. Bande de copii omorau câinii şi apoi îi dădeau hoiturile necredinciosului aflat cel mai în apropiere.

Când de oraş s-a apropiat o armată otomană mai numeroasă, garnizoana şi misticii sufiţi s-au întors împotriva rebelilor şi au ocupat Turnul lui David. Husseini s-a baricadat în propriu-i conac şi timp de trei zile au tras unii în ceilalţi cu arcurile. În bătălia care a urmat, străzile de la nord ale Oraşului Vechi erau pline de cadavre – şi Husseini a pierdut şi mai mult din sprijin. Din afara zidurilor, otomanii bombardau Muntele Templului. La miezul nopţii, pe 28 noiembrie 1705, Husseini şi-a dat seama că soarta îi era pecetluită, drept care a fugit, urmărit de otomani. Regimul de extorcare a continuat sub noul guvernator. Mulţi evrei, jefuiţi din nou, pur şi simplu au plecat, iar polonezii aşkenazi erau terminaţi – în final, în 1720, s-au confruntat cu falimentul, pedeapsa cu închisoarea şi expulzarea, sinagoga lor din Cartierul Evreiesc fiind incendiată.[189] Sefarzii – micuţa şi vechea comunitate evreiască, aflată de când lumea la ea acasă în spaţiul arab şi otoman – au supravieţuit.

Husseini a fost capturat şi i s-a tăiat capul. După multă rivalitate dinastică, Husseinii au fost înlocuiţi în funcţia *naquib*-ului prin persoana lui Abd al-Latif al-Ghudayya, a cărui familie şi-a schimbat la un moment dat numele, pe parcursul secolului, însuşindu-şi-l pe cel al prestigioşilor Husseini. Ghuddayyazii au devenit noii Husseini, cea mai puternică dintre familiile stăpânitoare de la Ierusalim – şi aşa au rămas până în secolul XXI.

Husseinii: ascensiunea familiilor

Orice om important care venea la Ierusalim în timpul secolului al XVIII-lea îşi dorea să fie găzduit de şeful acestui clan, care îi primea deopotrivă pe ţărani, cărturari şi oficiali otomani; se spune că avea în fiecare seară la masa de cină optzeci de oaspeţi. „Toată lumea îl vizitează, de aproape şi de departe”, scria un asemenea oaspete primit în „palatul” lui Abd al-Latif al-Ghudayya, care domina

189 Aceasta a ajuns să fie cunoscută sub denumirea de sinagoga Hurva – Ruina –, rămasă timp de peste un secol în stadiul de dărâmătură. A fost reconstruită în secolul al XIX-lea, dar iordanienii au distrus-o în 1967.

Ierusalimul. „Străinii îşi găsesc refugiu în casa lui, locuind acolo după pofta inimii”. Oaspeţii lui Abd al-Latif părăseau Ierusalimul conduşi de un escadron călare, alcătuit din oamenii *naquib*-ului.

Resurgenţa Husseinilor a marcat ascensiunea Marilor Familii ale Ierusalimului. Practic, toate funcţiile de importanţă socială din Ierusalim se moşteneau. Majoritatea Familiilor descindeau din şeici sufiţi care se bucuraseră de favorurile vreunuia dintre cuceritori. Majoritatea şi-au schimbat numele, şi-au inventat genealogii grandilocvente şi fie s-au duşmănit de moarte, fie s-au înrudit prin căsătorie – obiceiuri nu foarte departe de cele ale omoloagelor lor apusene. Fiecare şi-a apărat cu fioroasă îndârjire propria bază de putere lucrativă şi s-a străduit din răsputeri să şi-o extindă.[190] Dar bogăţia ar fi rămas o simplă realizare vulgară, în absenţa studiilor înalte; pedigriul lipsit de putere, în absenţa averii, iar accesul la funcţii imposibil, fără protecţie otomană. Uneori, Familiile au obţinut-o luptându-se între ele la propriu: doi Nusseibeh au fost atacaţi şi ucişi de o bandă husseinită lângă Abu Ghosh, dar, în mod caracteristic, familiile au căzut la pace căsătorindu-l pe fratele Nusseibeh supravieţuitor al celor ucişi, cu sora muftiului din Ierusalim.

Şi totuşi, nici măcar Familiile nu-şi puteau asigura prosperitatea într-un Ierusalim afectat de sporadicele încăierări dintre garnizoana otomană, care cuprindea 500 de soldaţi, notorii pentru depravarea lor, prădătorii beduini, ierusalimiţii răsculaţi şi guvernatorii venali. Populaţia a scăzut la 8.000 de suflete, stoarsă periodic de

---

190 Englezii numeau aceste clanuri „notabilităţi”, pentru turci erau „efendi”, iar pentru arabi, „aya”. Nusseibeh-ii erau custozi ai Bisericii Sfântului Mormânt; Dajanii aveau în stăpânire Mormântul lui David; Khalizii administrau tribunalele legii islamice, Şaria; Husseinii aveau de obicei funcţiile de Naquib Al-Ashraf, muftiu şi şeic al Haramului, bucurându-se de cinstea de a conduce sărbătoarea Nabi Musa. Clanul Abu Ghosh, războinici din zona muntoasă din jurul Ierusalimului, care păzeau drumul pelerinilor dinspre Jaffa, erau aliaţii Husseinilor. Abia de foarte curând, în urma cercetărilor întreprinse de profesorul Adel Manna, s-a aflat adevărata poveste a modului în care Ghudayyazii au preluat identitatea Husseinilor. Familia Nusseibeh şi-a schimbat numele din Ghanim; familia Khalid, din Deiri; iar familia Jarallah (care a concurat cu Husseinii pentru funcţia de muftiu), din Hasqafi. „E zăpăcitor şi derutant să trebuiască să înduri trauma unei schimbări de nume”, recunoaşte unul dintre aceşti nobili, Hazim Nusseibeh, fost ministru de externe al Iordaniei, în cartea sa de memorii *Ierusalimiţii*, „chiar dacă a avut loc cu şapte secole în urmă”.

guvernatorul Damascului, care descindea în fiecare an cu o mică armată ca să strângă impozitele.[191]

Evreii, fără nicio susţinere europeană, sufereau amarnic. „Arabii", scria Ghedalia, un aşkenazi din Polonia, „îi nedreptăţesc adesea pe evrei în văzul tuturor. Dacă unul dintre ei loveşte un evreu, acesta din urmă pleacă fruntea şi se depărtează fără să zică nimic. Iar dacă un turc mânios bate un evreu, lovindu-l fără ruşine şi fără milă cu încălţările lui, nimeni nu sare să-l scape pe evreu". Evreii trăiau în mizerie, fiindu-le interzis să-şi repare casele. Două sute de familii evreieşti au plecat în pribegie: „Cum persecuţiile şi jafurile se înteţeau pe zi ce trecea", scria un pelerin în 1766, „a trebuit să fug din oraş la adăpostul întunericului. În fiecare zi, cineva era aruncat în închisoare".

Creştinii se urau unii pe alţii mult mai mult decât îi urau pe necredincioşi – într-adevăr, părintele franciscan Elzear Horn îi numea pe greci, pur şi simplu, „borâturi". Fiecare sectă se bucura grozav de orice neplăcere sordidă şi de orice umilinţă la care erau supuşi rivalii lor din sânul Bisericii. Controlul otoman şi concurenţa creştină făceau ca, în fiecare noapte, cei 300 de rezidenţi permanenţi să se încuie pe dinăuntru; „mai degrabă prizonieri", decât preoţi, în viziunea lui Evlia, trăind într-o veşnică stare de asediu. Mâncarea le era vârâtă printr-o trapă din uşă sau urcată pe fereastră cu ajutorul unui sistem de scripeţi. Aceşti călugări – cei mai mulţi dintre ei ortodocşi, catolici sau armeni – stăteau înghesuiţi, într-o atmosferă umedă şi tensionată, suferind de „dureri de cap, friguri, umflături, diaree, dizenterie". Latrinele Bisericii Sfântului Mormânt

---

191 Puternicul valiu (guvernator) al vilaietului (provinciei) Damascului deţinea de regulă autoritatea administrativă asupra Ierusalimului şi era adesea comandantul caravanei anuale spre Mecca – Amir Al-Hadji –, pe care el însuşi o finanţa prin dawra – expediţie înarmată. În alte perioade, Ierusalimul a fost controlat de valiul Sidonului, care cârmuia de la Acra. Ierusalimul era un mic district, un sanjak, aflat sub autoritatea unui bei sau a unui mutasallim. Dar statutul Ierusalimului s-a modificat în mod repetat de-a lungul veacurilor următoare, devenind uneori un district independent. Guvernatorii otomani îşi exercitau atribuţiile cu ajutorul cadiului, un judecător pe întregul oraş, desemnat de la Istanbul, şi cu cel al muftiului (conducătorul religios desemnat de Marele Muftiu al imperiului, Sheikh Al-Islam, din Istanbul, care emitea sentinţele fatwa asupra chestiunilor religioase), proveniţi din Familiile Ierusalimului. Paşalele din Damasc şi Sidon erau rivale, câteodată luptându-se în minirăzboaie pentru deţinerea controlului asupra Palestinei.

reprezentau un motiv deosebit de încrâncenare – şi o sursă de duhoare: fiecare sectă îşi avea propriile amenajări sanitare, dar franciscanii, susţinea părintele Horn, „suferă mult din cauza mirosului”. Creştin-ortodocşii nu aveau niciun fel de private. În paralel, sectele mai mici şi sărace lipite pământului – creştinii copţi, etiopieni şi siriaci – nu-şi puteau câştiga pâinea cea de toate zilele decât îndeplinind muncile cele mai umile, cum ar fi golirea hârdaielor de care se serveau creştin-ortodocşii în chip de privată. Nici nu-i de mirare că scriitorul francez Constantin Volney auzise despre ierusalimiţi că „au dobândit, pe bună dreptate, reputaţia de cei mai răi oameni din Siria”.

Când Franţa a câştigat din nou dreptul de *praedominium* pentru franciscani, ortodocşii greci au ripostat. În noaptea dinainte de Duminica Floriilor, în 1757, ortodocşii i-au pândit pe franciscani şi i-au atacat prin surprindere în rotonda Sfântului Mormânt, „cu măciuci, ghioage, cârlige de fier, pumnale şi săbii”, ascunse în spatele pilaştrilor şi pe sub haine, iar în iureşul înfruntării au sfărâmat candelele, şi au sfâşiat tapiseriile. Franciscanii s-au refugiat în Mănăstirea Sfântului Mântuitor, unde au fost asediaţi. Aceste tactici mafiote au dat rezultatul scontat: sultanul a revenit la creştin-ortodocşi, acordându-le poziţia dominantă în cadrul Bisericii, pe care o păstrează şi azi. Acum însă, puterea otomană se prăbuşea în Palestina. Pornind din Galileea, în anii 1930, şeicul beduin Zahir Al-Umar Al-Zaydani a smuls otomanilor un domeniu personal în nord, pe care îl conducea de la Acra – unica dată, cu excepţia unor rebeliuni fără viaţă lungă, când un arab palestinian din partea locului a condus o porţiune mai extinsă a Palestinei.

Mărirea şi decăderea „regelui Palestinei”

În anul 1770, Ali Bei, un general egiptean glorificat prin porecla „Prinde Nori” (pe care şi-o câştigase înfrângându-i pe beduini, despre care otomanii considerau că sunt la fel de greu de prins ca norii), s-a aliat cu şeicul Zahir. Împreună, ei au cucerit cea mai mare parte a Palestinei, ocupând chiar şi Damascul, dar paşaua sultanului s-a ţinut tare în Ierusalim. Împărăteasa Rusiei, Ecaterina cea Mare, care era în război cu otomanii, a trimis tocmai acum o flotă în Mediterana, care a învins forţele navale ale sultanului. „Prinde Nori” avea nevoie de ajutorul rusesc, iar Rusia nu era interesată decât de un singur trofeu: Ierusalimul. Navele ruseşti au bombardat Jaffa şi

apoi s-au îndreptat spre următoarea lor ţintă, Beirut. Zahir a ocupat Jaffa – dar puteau, el şi „Prinde Nori”, să pună mâna pe Ierusalim?

Şeicul Zahir şi-a trimis soldaţii să împresoare oraşul, dar ei n-au reuşit să lase nicio urmă pe ziduri. Otomanii, înfrânţi pe toate fronturile, le-au cerut ruşilor să facă pace. În Tratatul de pace din 1774, ţarina Ecaterina şi partenerul ei, prinţul Potemkin, i-au obligat pe otomani să recunoască protecţia ruşilor asupra creştinilor ortodocşi – iar până la urmă, obsesia crescândă a Rusiei pentru Ierusalim avea să ducă la un război european.[192] Otomanii puteau acum să-şi recapete provinciile pierdute: „Prinde Nori” a fost asasinat, iar şeicul Zahir, care avea optzeci şi şase de ani, a trebuit să fugă din Acra. În timp ce se îndepărta călare, a observat că din escortă lipseşte concubina lui preferată – „într-un asemenea moment nu putem lăsa pe nimeni în urmă”, a spus el – şi a galopat înapoi. Când el s-a aplecat s-o ridice, fata l-a tras jos din şa pe bătrânul ei iubit, iar asasinii l-au înjunghiat şi i-au tăiat capul. Căpăţâna îmbălsămată a „primului rege al Palestinei” a fost trimisă la Istanbul. Anarhia l-a atras acum pe eroul în ascensiune al Franţei revoluţionare.

Napoleon Bonaparte: „Un Coran pe care să-l compun eu însumi”

Pe 19 mai 1798, Napoleon Bonaparte, având pe atunci douăzeci şi opt de ani, chipul palid şi osos şi părul lung şi lins, a pornit cu 335 de nave, 35.000 de soldaţi şi o academie din 167 de savanţi să cucerească Egiptul. „Aş fonda o religie”, medita el cu megalomaniacă

---

192 Potemkin a fost cel care a conceput „proiectul grec” pentru Ecaterina – cucerirea de către ruşi a Constantinopolului (pe care ruşii îl numeau Ţarigrad), spre a fi împărăţit de nepotul Ecaterinei special botezat Constantin. Divizarea Poloniei de către Ecaterina a adus milioane de evrei pentru prima oară în imperiul ţarist, majoritatea lor fiind condamnaţi să trăiască în cea mai neagră sărăcie, segregaţi într-o zonă specială de rezidenţă. Dar Potemkin, unul dintre cei mai filosemiţi lideri din istoria Rusiei, era un sionist creştin care vedea eliberarea Ierusalimului ca parte integrantă din proiectul său creştin-ortodox. În anul 1787, el a înfiinţat Regimentul Israelovski, alcătuit din cavalerişti evrei, cu care urma să fie ocupat Ierusalimul. Un martor ocular, prinţul de Ligne, îi numea în derâdere pe aceşti călăreţi cu cârlionţi „maimuţe căţărate pe cai”. Potemkin a murit înainte să-şi poată pune planurile în aplicare.

aroganţă, „căci m-am văzut mărşăluind spre Asia, călare pe un elefant şi cu capul înfăşurat într-un turban, purtând în mână un nou Coran pe care să-l compun eu însumi”.

Aventura lui era inspirată de ştiinţă revoluţionară, calcule politice la rece şi romanţiozitate de cavaler cruciat. Toată lumea de la Paris citise bestsellerul de călătorie al lui Constantin Volney, *Le philosophe*, în care acesta descria „ruinele sfărâmate ale Ierusalimului” şi decăderea Levantului otoman, socotind că a venit momentul potrivit pentru cucerirea lor de către raţiunea civilizată a Iluminismului. Revoluţia Franceză încercase să distrugă Biserica şi să pună în locul creştinismului raţiunea, libertatea şi chiar un nou cult al Fiinţei Supreme. Dar catolicismul rezistase, iar Napoleon aspira să vindece rănile Revoluţiei printr-o contopire a monarhiei cu credinţa şi ştiinţa – de unde şi numărul mare al savanţilor aflaţi la bord. Şi totuşi, era vorba aici şi de imperiu: Franţa intrase în război cu Anglia. Expediţia era o idee născută din mintea lui Charles-Maurice de Talleyrand, fostul episcop şi ministrul de externe saşiu şi şchiop, care spera să obţină controlul asupra Mediteranei tăind calea spre India Britanică. Dacă Bonaparte reuşea, cu atât mai bine, iar dacă eşua, Talleyrand avea să scape de un rival. Aşa cum se va întâmpla de atâtea ori în Orientul Mijlociu, europenii se aşteptau ca orientalii să le fie recunoscători pentru cucerirea lor.

Napoleon a debarcat cu succes în Egiptul condus încă de o castă alcătuită din ofiţeri hibrizi, mameluci-otomani. El i-a învins rapid în Bătălia de la Piramide, dar amiralul englez Horatio Nelson a nimicit flota franceză în golful Abukir. Bonaparte câştigase Egiptul, dar Nelson îi tăiase calea spre armata lui din est, ceea ce i-a încurajat pe otomani să-l sfideze în Siria. Dacă voia să supravieţuiască în Egipt, Napoleon trebuia să mărşăluiască spre nord şi să-şi asigure flancul sirian.

În februarie 1799, el a invadat Palestina cu 13.000 de oameni şi 800 de cămile. Pe 2 martie, în timp ce înainta spre Jaffa, cavaleria franceză sub comanda generalului Damas a făcut o incursiune la doar cinci kilometri depărtare de Ierusalim. Generalul Bonaparte visa la cucerirea Oraşului Sfânt, raportând astfel Directoratului revoluţionar din Paris: „În clipa în care domniile voastre citiţi această scrisoare, e posibil ca eu să mă aflu printre ruinele Templului lui Solomon”.

Partea a VIII-a
IMPERIUL

Ce mult mi-aş dori să vizitez cândva Ierusalimul.
Abraham Lincoln, într-o discuţie cu soţia

Este teatrul celor mai memorabile şi mai uluitoare evenimente petrecute vreodată în analele lumii.
James Barclay, *City of the Great King*

Nicăieri bolta cerească nu este mai pură, mai intensă şi mai lipsită de nori decât deasupra semeţelor înălţimi ale Sionului. Şi totuşi, dacă drumeţul poate să uite că păşeşte pe mormântul poporului căruia îi datorează religia, nu există oraş pe care să-şi dorească să-l părăsească mai repede.
W.H. Bartlett, *Walks*

Da, sunt evreu, iar pe când strămoşii onorabililor gentlemeni îşi duceau traiul de sălbatici într-o insulă necunoscută, ai mei erau preoţi în Templul lui Solomon.
Benjamin Disraeli, discurs în Camera Comunelor

Uite ce-au făcut aici în numele religiei!
Harriet Martineau, *Eastern Life*

34 – Napoleon în Tara Sfântă 1799–1806

Barbă-Albastră din Aco

Nimic nu-l despărţea pe Napoleon de cucerirea Ierusalimului – exceptându-l pe Ahmet Jazzar Paşa, zis şi Măcelarul, conducătorul militar al Palestinei otomane. Adoptase încă din tinereţe numele de Jazzar – Măcelarul – şi-şi clădise cariera pe principiul potrivit căruia teama îi motivează pe oameni mai mult decât orice altceva.

Măcelarul îşi terorizase teritoriile stăpânite mutilând pe oricine era suspectat de cea mai măruntă lipsă de loialitate. Un englez care i-a făcut o vizită în capitala Aco a remarcat că era „înconjurat de persoane mutilate şi desfigurate. Persoanelor care oficiau sau stăteau de pază la uşi" le lipseau câte un membru, nasul, o ureche sau un ochi. Ministrul său evreu, Haim Farhi, „fusese lipsit şi de un ochi, şi de o ureche", pentru mai multă siguranţă. „Numărul mare al chipurilor lipsite de nas şi urechi era izbitor pentru oricine vizita acea parte a Siriei". Măcelarul îi numea „oamenii mei însemnaţi". Uneori, punea să li se bată victimelor potcoave de cai în tălpi. Pe câţiva dintre creştinii localnici îi zidise de vii, *pour encourager les autres*, şi odată a adunat cincizeci de funcţionari corupţi, le-a poruncit să se dezbrace în pielea goală şi apoi le-a ordonat soldaţilor să-i căsăpească. Atunci când i-a intrat în cap că propriul harem îl trădează, le-a ucis pe şapte dintre nevestele sale, devenind cunoscut ca „tiranul din Aco, Irodul epocii sale, teroarea tuturor naţiunilor învecinate, întruchiparea legendei lui Barbă-Albastră".

Măcelarul i-a impresionat pe europeni cu barba lui lungă şi căruntă, veşmintele simple, pumnalul de la brâu bătut în nestemate şi obiceiul lui mai degrabă delicat de a decupa flori din hârtie, pe care îi făcea plăcere să le ofere drept cadouri. Radia un şarm macabru, spunându-le vizitatorilor, cu un surâs afectat: „Sunt sigur că aţi constatat că numele meu e respectat, chiar iubit, în ciuda severităţii mele". Noaptea, se încuia în haremul din care făceau parte optsprezece blonde de origine slavă[193]. Acest bătrân îl înfrunta acum

193 El era un creştin din Bosnia, care, evadând după comiterea unei crime, s-a vândut pe piaţa de sclavi din Istanbul. Acolo a fost cumpărat de un cârmuitor egiptean, care l-a convertit la islamism, folosindu-l drept şef al

pe Napoleon, aflat în floarea vârstei.

Francezul a asediat Jaffa, care era portul Ierusalimului, aflat la o distanţă de doar 35 de kilometri. Panica a pus stăpânire pe Ierusalim: Familiile i-au înarmat pe ierusalimiţi; gloatele au prădat mănăstirile creştine; călugării au fost întemniţaţi pentru propria lor siguranţă. Dincolo de zidurile cetăţii, generalul Damas i-a cerut lui Bonaparte permisiunea să atace Oraşul Sfânt.

Napoleon: „Cartierul General, Ierusalim”

Napoleon a replicat că mai întâi trebuie să cucerească Aco, după care „să vină personal şi să planteze Copacul Libertăţii chiar în locul în care Hristos a suferit, iar primul soldat francez care va cădea în timpul atacului va fi înmormântat în Mormântul Sfânt”. Dar este limpede că Bonaparte şi trupele sale considerau că expediţia împotriva musulmanilor nu trebuie să se supună regulilor unei conduite civilizate. Când au cucerit Jaffa, „soldaţii lui au măcelărit bărbaţi şi femei – priveliştea era îngrozitoare”, scria unul dintre oamenii de ştiinţă francezi, şocat de „bubuiturile împuşcăturilor, ţipetele femeilor şi părinţilor, grămezile de cadavre, o fată violată pe cadavrul mamei sale, mirosul de sânge, gemetele răniţilor, răcnetele celor victorioşi încăierându-se pe câte o pradă”. În cele din urmă, francezii s-au odihnit, „sătui de sânge şi de aur, pe o grămadă de cadavre”.

Înainte de a porni în marş spre Aco, Bonaparte a ordonat uciderea cu sânge rece a cel puţin 2.440 – mai probabil, aproape 4.000 – de soldaţi ai Măcelarului, în loturi de câte 600 pe zi. Pe 18 martie 1799, a început asediul oraşului Aco, aflat încă sub comanda Măcelarului, pe care Napoleon îl numea cu trufie „un moş pe care nu-l cunosc”. Şi totuşi, Barbă-Albastră şi cei 4.000 de soldaţi afgani, albanezi şi mauri au rezistat viguros.

Pe 16 aprilie, Napoleon a înfrânt cavaleria Măcelarului şi o armată otomană în Bătălia de la Muntele Tabor. După aceea, aflându-se la

---

călăilor şi asasin plătit. Şi-a început ascensiunea ca guvernator al oraşului Cairo, dar şi-a clădit renumele apărând Beirutul împotriva marinei militare trimise de Ecaterina cea Mare. Abia după un asediu prelungit, Beirutul a capitulat onorabil, iar sultanul l-a răsplătit pe Măcelar promovându-l la statutul de guvernator al Sidonului şi, uneori, şi al Damascului. El a vizitat Ierusalimul, aflat neoficial în sfera lui de influenţă, unde cei din Familia Husseini îi datorau supunere.

Ramla, la circa 40 de kilometri de Ierusalim, a emis o „Proclamaţie către evrei” cu caracter prosionist, datată în mod fals „Cartierul General, Ierusalim, 20 aprilie 1799”.

> „Bonaparte, comandant suprem al armatelor Republicii Franceze în Africa şi Asia, către moştenitorii îndreptăţiţi ai Palestinei – unica naţiune a evreilor, care au fost deposedaţi de pământurile strămoşilor lor vreme de mii de ani de patimă a cuceritilor şi a tiraniei. Ridicaţi-vă cu bucurie, voi, cei surghiuniţi, şi luaţi în stăpânire patrimoniul lui Israel. Tânăra armată mi-a stabilit la Ierusalim Cartierul General şi, în câteva zile, ne vom deplasa la Damasc, astfel încât să rămâneţi aici [în Ierusalim], ca stăpâni.”

Gazeta oficială franceză *Le Moniteur* a afirmat că Napoleon „înarmase deja un mare număr [de evrei] pentru a restabili Ierusalimul antic”, dar Napoleon nu putea să cucerească Sionul fără să pună mâna pe Aco, iar acum Măcelarul primea întăriri din partea a două corăbii „de linie” ale Royal Navy, aflate la ordinele unui comandant englez nesupus.

Sir Sidney Smith – „Cel mai strălucit dintre cavaleri”

Sidney Smith, fiul unei moştenitoare fugare şi al unui aventurier, era un bărbat chipeş, cu o mustaţă impresionantă şi ochi negri pătrunzători”. S-a înrolat în marina militară la treisprezece ani, a luptat împotriva rebelilor americani şi a militarilor ruşi conduşi de Ecaterina cea Mare, când a fost trimis în sprijinul marinei suedeze. Regele Suediei l-a făcut cavaler, aşa încât rivalii săi englezi îl persiflau numindu-l „cavalerul suedez”. După Revoluţia Franceză, Smith a atacat Franţa, dar a fost luat prizonier şi întemniţat în temutul Templu. A evadat temerar, luându-l în zeflemea pe Bonaparte, pe care-l dispreţuia în mod deosebit, într-o serie de scrisori publice. Nu toată lumea se lăsa convinsă de Smith. După cum scria un observator, omul era un „entuziast, permanent fără astâmpăr, de o trufie extravagantă, fără să aibă alt scop stabil în afară de a convinge cu tot dinadinsul omenirea că Sidney Smith era cel mai strălucit dintre cavaleri”. Dar dacă în viaţa de zi cu zi era absurd, în vremuri de criză avea un comportament eroic.

Între Smith şi Măcelar s-a stabilit o relaţie de simpatie reciprocă.

Atunci când englezul şi-a exprimat admiraţia faţă de sabia scânteietoare de Damasc pe care Măcelarul o ţinea lângă el tot timpul, Jazzar a început să se fălească: „Cea pe care o port nu dă greş niciodată. A făcut să cadă zeci de capete”. Smith a vrut o dovadă, astfel că Măcelarul a pus să i se aducă un bou, pe care l-a decapitat cu o singură lovitură. Smith şi-a unit cei optzeci şi opt de marinari cu garnizoana multinaţională a Măcelarului. Bonaparte a lansat trei atacuri asupra cetăţii Aco, dar Smith şi Măcelarul au reuşit să le respingă pe toate. Cum întăririle otomane se apropiau, iar asediul intra în a treia lună, generalii francezi nu mai aveau stare.

Pe 21 mai 1799, cu un bilanţ de 1.200 de soldaţi morţi şi 2.300 răniţi sau bolnavi, Napoleon a ordonat retragerea spre Egipt. Cu toate acestea, 800 de soldaţi francezi bolnavi au rămas în Jaffa. Întrucât îi încetineau retragerea, Napoleon a ordonat ca răniţii să fie ucişi chiar de doctorii lui. Când medicii francezi au refuzat, dozele fatale de laudanum au fost administrate pacienţilor de un doctor turc. Nu e de mirare că generalul francez Jean-Baptiste Kleber reflecta: „În Ţara Sfântă, am comis păcate uriaşe şi prostii mari”. Două mii de ierusalimiţi călare, sub comanda guvernatorului oraşului, au pornit în urmărirea şi hărţuirea francezilor care se retrăgeau. Când ţăranii înarmaţi din Nablus au pătruns în Jaffa, Smith a reuşit să evite masacrarea creştinilor convocându-i pe soldaţii din Ierusalim să restabilească ordinea.

În Egipt, Napoleon, confruntat cu realitatea unei campanii dezastruoase, care nu mai putea fi salvată decât printr-o deformare neruşinată a adevărului, şi-a abandonat oamenii şi a pornit cu corabia spre casă. Generalul Kléber, lăsat la comanda trupelor din Egipt, l-a blestemat pe Napoleon: „Nemernicul ăla ne-a părăsit cu pantalonii plini de rahat”. Dar în Franţa, Napoleon a fost preamărit ca un cuceritor întors acasă, urmând să preia în scurt timp puterea de la Directorat în calitate de prim consul[194], iar un cântec romantic despre expediţia sa – „Partant pour la Syrie” – a devenit imnul bonapartist.

---

194 Pentru înfrângerea sa, Napoleon a dat vina pe Smith, „omul care m-a făcut să-mi ratez destinul”, dar a lăsat o moştenire în Ierusalim. La cucerirea cetăţii Jaffa, soldaţii lui bolnavi (pe care mai târziu avea să-i omoare) au fost îngrijiţi de nişte călugări armeni, cărora le-a oferit în chip de mulţumire cortul său. Armenii au transformat cortul în odăjdii, care acum sunt folosite în Catedrala Sfânta Iacob din Cartierul Armenesc al Ierusalimului.

Creştinii din Ierusalim, îndeosebi catolicii, erau ameninţaţi de represaliile musulmanilor. Având patima gesturilor grandioase, Smith a decis că doar o demonstraţie de sânge rece englezesc i-ar putea salva pe fraţii lui întru credinţă. Cu permisiunea Măcelarului şi a sultanului, el şi-a condus marinarii, în uniformă de paradă şi în răpăit de tobe, de la Jaffa la Ierusalim. Înaintând pe străzi, el a înălţat steagul britanic deasupra Mănăstirii Sfântului Mântuitor, al cărei abate franciscan a declarat că „toţi creştinii din Ierusalim îi sunt profund îndatoraţi naţiunii engleze şi îndeosebi lui Smith, datorită cărora au fost salvaţi de mâna necruţătoare a lui Bonaparte”. În realitate, ei se temeau de musulmani. Smith şi echipajul său s-au rugat la Mormântul Sfânt, fiind primii soldaţi franci care au intrat în Ierusalim din 1244.

Sultanul Selim al III-lea l-a potopit cu onoruri pe Măcelar, care a fost numit paşă al Bosniei sale natale, precum şi al Egiptului şi Damascului. După un scurt război cu paşa din Gaza, el a obţinut din nou dominaţia asupra Ierusalimului şi Palestinei. Dar asta nu l-a îmblânzit, căci i-a tăiat nasul primului-ministru, mutilând şi mai mult o faţă căreia îi lipseau deja o ureche şi un ochi. La moartea sa, în 1804, Palestina s-a cufundat în haos.

Şi totuşi, Napoleon şi Smith au făcut din Levant un loc la modă. Printre aventurierii care au început acum să exploreze Orientul şi să-şi relateze isprăvile în cărţi cu mare succes la public care încântau Occidentul, cel mai influent a fost un viconte francez care, în 1806, a găsit un Ierusalim torturat de foc, răzmeriţe şi jafuri, în cea mai dificilă perioadă a istoriei sale, de la mongoli încoace.

35 – Noii romantici: Chateaubriand şi Disraeli 1806–1830

Vicontele Ordinului Sfântului Mormânt

„Ierusalimul mă copleşeşte”, declara François-René, viconte de Chateaubriand, deşi acest „oraş deicid” era un „morman de moloz” cu „monumentele părăginite ale unui cimitir situat în mijlocul deşertului”. Acest regalist catolic cu părul înfoiat adoptase viziunea romantică a unui Ierusalim gotic dărăpănat, care aştepta să fie salvat de „geniul creştinătăţii”. Pentru el, cu cât Ierusalimul era într-o stare

mai jalnică, cu atât mai sfânt şi mai poetic devenea – iar acum oraşul era cuprins de disperare.

Paşalele rebele şi hoardele de ţărani palestinieni se răzvrăteau în mod repetat şi puneau stăpânire pe Ierusalimul cel uitat de Dumnezeu, care apoi trebuia să fie luat cu asalt de guvernatorii Damascului. Aceştia veneau anual în incursiuni armate şi tratau oraşul ca pe un teritoriu inamic cucerit. Când a ajuns acolo, vicontele l-a găsit pe guvernatorul Damascului campat la Poarta Jaffa, timp în care cei trei mii de soldaţi ai săi îi ameninţau pe locuitori. Când Chateaubriand s-a cazat la Mănăstirea Sfântului Mântuitor, aceasta era ocupată de bandiţi care extorcau bani de la călugări. El mergea ţanţoş pe străzi înarmat cu mai multe pistoale, dar între zidurile mănăstirii unul dintre tâlhari l-a luat prin surprindere, încercând să-l omoare. Ca să supravieţuiască, aproape că l-a sugrumat pe turc. Pe străzi, „n-am întâlnit nici ţipenie! Ce nenorocire, ce pustietate, căci cei mai mulţi dintre locuitori se refugiaseră în munţi. Prăvăliile sunt închise, oamenii stau ascunşi în pivniţe sau se retrag în munţi”. Când paşa a plecat, garnizoana din Turnul lui David număra doar o duzină de oameni, iar oraşul a devenit şi mai straniu: „Singurul zgomot care se aude este galopul unui bidiviu al deşertului – este un ienicer care aduce capul vreunui beduin sau se întoarce de la jefuirea unor ţărani nefericiţi”.

Acum, francezul se putea desfăta cu misterele sacre dar mizere ale templelor. Şi totuşi, acest gurmand entuziast, care a dat numele reţetei sale pentru friptură, savura banchetele la care lua parte alături de dolofanele sale gazde franciscane, ospătându-se cu „supă de linte, carne de viţel cu castraveţi şi ceapă, rinichi fiert cu orez, porumbei, prepeliţe, vânat şi un vin excelent”. Având tot timpul asupra sa câteva pistoale, el a refăcut fiecare pas al lui Iisus, luând în derâdere monumentele otomane („nedemne de a fi remarcate”) şi pe evrei, care erau „îmbrăcaţi în zdrenţe, tăvăliţi în ţărâna Sionului, plini de paraziţi care-i devorau”. Chateaubriand a rămas uimit când i-a văzut „pe stăpânii de drept ai Iudeei cum trăiau ca nişte sclavi şi străini în propria lor ţară”.

În Biserica Sfântului Mormânt, el s-a rugat în genunchi vreme de o jumătate de oră, cu ochii „aţintiţi pe piatra” mormântului lui Iisus, uşor ameţit de mireasma de tămâie, de zăngănitul talgerelor etiopiene şi de incantaţiile grecilor, înainte de a îngenunchea la mormintele lui Godefroy şi Baudouin, paladinii francezi care au înfrânt islamul, „o religie ostilă civilizaţiei, care a favorizat sistematic

ignoranţa, despotismul şi sclavia”.

Franciscanii i-au acordat lui Chateaubriand Ordinul Mormântului Sfânt, în cadrul unei ceremonii solemne. Pe când călugării foiau în jurul vicontelui îngenuncheat, prinzându-i la călcâie pintenii lui Godefroy şi ridicându-l la rangul de cavaler cu sabia Cruciatului, el a trăit o bucurie aproape extatică:

> „Dacă ne gândim că mă aflam la Ierusalim, în Biserica Cavaleriei, la nici zece paşi de mormântul lui Iisus Hristos şi la treizeci de cel al lui Godefroy de Bouillon, că eram echipat cu pintenii Furnizorului Sfântului Mormânt şi că atinsesem acea sabie, lungă şi lată, pe care cândva o mânuise o mână atât de nobilă şi de viteză, nu puteam să nu fiu mişcat.”

Pe 12 octombrie 1808, un sacristan armean a adormit lângă cuptorul din galeria armeană de la catul al doilea al Bisericii învierii. Cuptorul a luat foc, sacristanul a murit în flăcări, care apoi s-au răspândit. Mormântul lui Iisus a fost distrus. În haosul care a urmat, creştinii l-au invitat pe muftiul Hassan al-Husseini să campeze în curtea bisericii, ca să nu fie jefuit. Ortodocşii i-au acuzat pe armeni de provocarea incendiului. Anglia şi Austria se străduiau să-i ţină piept aparent invincibilului împărat Napoleon, aşa încât ortodocşii, sprijiniţi de ruşi, au reuşit să-şi consolideze controlul asupra Bisericii. Au construit edicului în stil rococo, care se ridică astăzi în jurul Mormântului. Au sărbătorit construcţia distrugând mormintele cavalerilor cruciaţi. Chateaubriand, între timp întors în Franţa, a fost ultimul străin care le-a văzut.[195] O gloată de musulmani i-a atacat pe constructorii care reclădeau biserica. Garnizoana s-a răzvrătit, iar urmaşul Măcelarului, ginerele acestuia, Suleiman Paşa – cunoscut sub numele de cel Drept (deşi, după predecesorul lui, oricine ar fi părut milostiv) –, a cucerit oraşul: patruzeci şi şase de rebeli au fost executaţi, ţestele lor servind drept ornamente la porţi.

Pe măsură ce Ierusalimul real decădea, Ierusalimul imaginar aprindea visele occidentalilor, încurajate de micul război murdar al lui Napoleon din Orientul Mijlociu, de declinul otomanilor – ca şi de

---

195 Pintenii şi sabia lui Godefroy, împreună cu o cărămidă din castelul său franţuzesc, atârnă azi în sacristia romano-catolică de la Mormântul Sfânt. Cât despre mormintele cruciaţilor, doar câteva fragmente ale sarcofagului regelui-băiat Baudouin al V-lea au supravieţuit acestui act de vandalism sectarist.

cartea scrisă de Chateaubriand la întoarcerea acasă. *Itinerarul de la Paris la Ierusalim*, cum s-a numit volumul, a influenţat tonul atitudinii europene faţă de Orient, cu turcii lui cei cruzi dar inepţi, cu evreii văicăreţi şi arabii primitivi, dar feroce, care aveau tendinţa de a se reuni în posturi biblice pitoreşti. A fost un bestseller atât de răsunător, încât a lansat un nou gen; astfel încât până şi valetul său, Julien, şi-a scris memoriile legate de această călătorie[196]. La Londra, laudele lui Sir Sidney Smith cu privire la isprăvile lui levantine au aprins imaginaţia amantei sale de seminţie regească – şi au inspirat cele mai absurde voiaje regale.

Caroline de Brunswick şi Hester Stanhope: Regina Angliei şi Regina deşertului

Prinţesa Caroline, soţia înstrăinată a prinţului regent al Angliei (ulterior, regele George al IV-lea), a fost foarte atrasă de impetuosul Smith, ceea ce o făcea s-o invite cu regularitate pe verişoara lui, Lady Hester Stanhope, nepoata premierului William Pitt cel Tânăr, drept acoperire pentru aventura lor neruşinată.

Lady Hester o detesta pe indecenta, închipuita şi desfrânata prinţesă Caroline, care se dădea în stambă în faţa lui Smith „dansând, expunându-se, ca o fată de la circ”, ba chiar prinzându-şi jartiera mai jos de genunchi: „O femeie impertinentă, o târfă de-a dreptul! Atât de josnică! Atât de vulgară!” Căsnicia ei cu prinţul regent fusese un dezastru şi aşa-numita „Anchetă delicată” privind

196 În 1804, William Blake, poet, pictor, gravor cu convingeri radicale, îşi începea poemul Milton cu versul introductiv „Şi acele picioare în vremile de demult…” şi îl sfârşeşte cu „Până vom fi clădit Ierusalimul în ţinutul verde şi plăcut al Angliei”. Poemul, tipărit pe la 1808, preamăreşte scurta perioadă de înflorire a unui Ierusalim ceresc în Anglia preindustrială, inspirată de legendara vizită a tânărului Iisus, care-l însoţea pe Iosif din Arimateea pe când inspecta minele de cositor din Cornwall. Poemul a rămas puţin cunoscut până în 1916, când poetul laureat Robert Bridges i-a cerut compozitorului Sir Hubert Parry să-l transpună pe muzică pentru o întrunire patriotică. Ulterior, Edward Elgar a orchestrat piesa. Regele George al V-lea a spus că o prefera imnului oficial, „God Save the King”, astfel că a devenit un imn. Alternativ, exercitând o atracţie universală pentru patrioţii plângăcioşi, persoanele evlavioase, amatorii de promenade, suporterii sportivi, idealiştii socialişti şi generaţii de studenţi beţi, cu părul vâlvoi. Blake nu l-a intitulat niciodată „Ierusalim”, căci a scris un alt poem epic numit Ierusalim: Emanaţia giganticului Albion.

viaţa ei amoroasă din acea vreme a scos la iveală cel puţin cinci amanţi, printre care Smith, Lord Hood, pictorul Thomas Lawrence şi mai mulţi servitori. Dar relatările lui Smith despre Aco şi Ierusalim şi-au atins ţinta: ambele femei, independent una de cealaltă, au hotărât să călătorească în Orient.

Lady Hester a avut propriul destin legat de Ierusalim. Richard Brothers, un fost marinar şi calvinist radical, s-a autoproclamat urmaş al regelui David, care avea să fie Conducătorul Lumii până la al Doilea Advent. Cartea lui, *Plan for New Jerusalem (Plan pentru noul Ierusalim)*, a dezvăluit faptul că Dumnezeu „mi-a poruncit să fiu Rege şi Restaurator al evreilor", iar Brothers mai susţinea că britanicii erau descendenţi ai Triburilor Pierdute. El avea să-i conducă înapoi la Ierusalim. A proiectat grădini şi palate pentru Muntele Templului şi uniforme şi steaguri pentru noii săi israeliţi, dar până la urmă a fost închis la ospiciu. Această viziune anglo-israelită era una excentrică. Şi totuşi, în decurs de treizeci de ani, credinţa într-o întoarcere sacră a evreilor pentru a accelera al Doilea Advent aproape c-a devenit politică guvernamentală britanică.

Brothers se aştepta ca o făptură femeiască divină să-l ajute în această întreprindere şi a ales-o pe Lady Hester Stanhope să-i fie „Regina evreilor". Când ea l-a vizitat la închisoarea Newgate, el a prezis că „într-o bună zi ea se va duce la Ierusalim şi-i va aduce înapoi pe cei din Poporul Ales!" Într-adevăr, Stanhope a vizitat Ierusalimul în 1812, îmbrăcată fermecător într-un costum otoman, dar predicţiile lui Brothers nu s-au materializat. A rămas în Orient – iar faima ei a ajutat la promovarea intereselor europene. Cel mai mulţumitor pentru ea a fost faptul că a întrecut-o pe detestabila Caroline cu trei ani în „cursa" pentru Ierusalim.

La 9 august 1814, prinţesa, în vârstă de patruzeci şi şase de ani, a plecat într-un scandalos voiaj mediteraneean. Inspirată de Smith, Stanhope şi pelerinajele diverşilor strămoşi cruciaţi, Caroline a declarat că „Ierusalimul este marea mea ambiţie".

La Aco, prinţesa a fost întâmpinată de prim-ministrul lui Suleiman cel Drept, un evreu căruia-i lipseau un ochi, o ureche şi nasul – căci paşa moştenise nu doar domeniul feudal al Măcelarului, dar şi pe consilierul evreu al acestuia, Haim Farhi. La zece ani după moartea Măcelarului, curtenii Carolinei erau uluiţi de cât de multe „persoane vedeai pe străzi fără nasuri". Dar prinţesa se delecta cu „fastul barbar al moravurilor orientale". Sosise acolo cu un alai de douăzeci şi şase de persoane, inclusiv un copil de pripas, Willie Austin, pe

care-l adoptase (deşi era posibil să fie chiar copilul ei), şi cel mai nou amant, un soldat italian pe nume Bartolomeo Pergami, cu şaisprezece ani mai tânăr decât ea. Devenit baron şi şambelanul ei, era „un bărbat de un metru şi optzeci înălţime, cu un cap magnific, împodobit de un păr negru, ten palid şi o mustaţă care ajungea de aici până la Londra!”, după cum l-a descris o doamnă cuprinsă de extaz. Când Caroline a plecat la Ierusalim, suita ei de 200 de persoane „dădea impresia unei armate”.

A intrat în Ierusalim pe un măgar, asemeni lui Iisus, dar era îndeajuns de grasă ca să aibă nevoie de câte un servitor care s-o ajute să încalece. Franciscanii au escortat-o în drumul ei călare pe măgar spre apartamentul care-i fusese pregătit la Mănăstirea Sf. Mântuitor. „Ar fi fost imposibil să pictezi scena”, şi-a amintit unul dintre curtenii ei. „Bărbaţi, femei şi copii, evrei şi arabi, armeni ortodocşi, catolici şi păgâni – cu toţii ne-au primit. «Ben venute!» strigau ei”. În lumina torţelor, „multe degete se întindea spre Pelerinul Regal”, făcându-se totodată auzite strigăte de „Uite-o, ea e!” Şi nici nu era de mirare: Caroline purta adesea „o perucă (buclată pe margini şi înălţată aproape tot atât de sus ca şi vârful bonetei), sprâncene artificiale (întrucât natura nu o înzestrase cu aşa ceva şi dinţi falşi”, cu o rochie stacojie, decoltată adânc atât în faţă, cât şi în spate, şi mult prea scurtă, abia ascunzându-i „imensa protuberanţă a pântecelui”. Un curtean a trebuit să admită că apariţia ei era în acelaşi timp „solemnă şi, fără doar şi poate, ridicolă”.

Mândră să fie prima prinţesă creştină venită în vizită de şase secole, Caroline dorea cu sinceritate să lase „o impresie adecvată a statutului ei elevat”, aşa încât a înfiinţat un Ordin al Sf. Caroline, având propriul său drapel – o cruce roşie cu o panglică de culoare lila şi argintiu. Iubitul ei, Pergami, a fost primul (şi ultimul „Mare Maestru” al ordinului. La întoarcere, a comandat o pictură a pelerinajului ei: *Intrarea în Ierusalim a reginei Caroline*.

Viitoarea regină a Angliei a făcut donaţii generoase franciscanilor, iar pe 17 iulie 1815 (la trei săptămâni după înfrângerea finală a lui Napoleon la Waterloo), „a părăsit Ierusalimul însoţită de mulţumirile şi regretele oamenilor de toate rangurile şi de toate gradele” – deloc surprinzător, având în vedere starea locului.

Când Damascul a triplat birurile în 1819, oraşul s-a revoltat din nou. De data asta, Abdullah Paşa[197], conducătorul autoritar al

197 În 1818, la moartea lui Suleiman Paşa, Abdullah a preluat puterea în Aco şi l-a executat pe foarte bogatul Haim Farhi, cel fără un ochi, fără

Palestinei, nepotul Măcelarului, a atacat Ierusalimul şi, după ce l-a cucerit, guvernatorul oraşului a strangulat cu mâinile lui douăzeci şi opt de răzvrătiţi – ceilalţi au fost decapitaţi a doua zi, toate leşurile fiind înşirate la intrarea în Poarta Jaffa. În 1824, jafurile sălbatice al paşalei otomane cunoscute sub numele de Mustafa Criminalul au făcut să izbucnească o nouă răscoală a ţăranilor. Ierusalimul şi-a dobândit independenţa timp de câteva luni, până când Abdullah l-a bombardat de pe Muntele Măslinilor. Spre sfârşitul anilor 1820, Ierusalimul era „prăbuşit, pustiit şi într-o stare jalnică”, după cum scria o temerară călătoare engleză, Judith Montefiore, sosită în vizită la soţul ei bogat, Moses. „Nici o singură relicvă”, spunea ea, „n-a rămas din oraşul care a fost cândva bucuria întregului pământ”.

Familia Montefiore a fost prima dintr-o spiţă nouă de evrei europeni puternici şi mândri, hotărâţi să-şi ajute fraţii ignoranţi din Ierusalim. Au fost întâmpinaţi cu fast de guvernatorul oraşului, dar au împărţit aceeaşi locuinţă cu un fost negustor de sclavi marocan şi şi-au început opera filantropică restaurând Mormântul Raşelei de lângă Betleem, al treilea mormânt sacru al iudaismului, după Templu şi Mormintele Patriarhilor din Hebron, dar, la fel ca şi celelalte două, considerate sfinte şi de către Islam. Soţii Montefiore nu au avut copii, iar Mormântul Raşelei se spunea că ajută femeile să rămână însărcinate. Evreii din Ierusalim i-au primit cu mare pompă, „aproape ca la venirea lui Messia”, dar i-au implorat să nu le ofere prea mult pentru că, după plecarea lor, turcii aveau să-i împovăreze cu impozite şi mai mari.

Moses Montefiore, de origine italiană, a sosit acolo ca un gentleman şi finanţist internaţional englez, cumnat cu Nathaniel Rothschild, dar nu era deosebit de evlavios. Călătoria la Ierusalim i-a schimbat viaţa. A plecat de-acolo ca un evreu renăscut, după ce şi-a petrecut toată noaptea în rugăciuni. Pentru el, Ierusalimul era pur şi simplu „oraşul strămoşilor noştri, măreţul şi îndelung doritul obiect al dorinţelor şi al călătoriei noastre”. Considera că e de datoria fiecărui evreu să facă pelerinajul. „Mă rog cu umilinţă Dumnezeului strămoşilor noştri să pot deveni de-acum încolo un om mai drept şi mai bun, precum şi un evreu mai vrednic.”[198] Avea să se întoarcă în

---

ureche şi fără nas, care fusese în ultimii treizeci de ani conducătorul efectiv al Palestinei. Abdullah a domnit până în 1831. Familia Farhi continuă să trăiască în Israel.

198 La întoarcere, o furtună înfricoşătoare s-a abătut asupra corabiei lui Montefiore. Marinarii s-au temut că vasul se va scufunda. Ca să-i poarte

Oraşul Sfânt de multe ori şi, din acel moment, a aranjat lucrurile în aşa fel încât să combine viaţa de nobil englez cu cea de evreu ortodox.

Imediat după plecarea lui Montefiore, în oraş şi-a făcut apariţia un pozeur byronian: amândoi bărbaţii erau evrei sefarzi englezi de origine italiană. Încă nu se cunoşteau – dar într-o zi amândoi vor ajunge să înlesnească expansiunea britanică în Orientul Mijlociu.

Disraeli: Sfântul şi romanticul

„Ar trebui să mă vedeţi în costum de pirat grec. O cămaşă de un roşu-sângeriu cu butoni de argint de mărimea unui şiling, o eşarfă imensă, o centură înţesată cu pistoale şi pumnale, o bonetă roşie, botfori roşii, o jachetă largă în dungi albastre şi pantaloni asortaţi. Excesiv de hain!" Iată cum s-a îmbrăcat pentru turneul său oriental Benjamin Disraeli, romancierul la modă în vârstă de douăzeci şi şase de ani (deja scrisese *The Young Duke)*, speculator ratat şi politician aspirant. Astfel de călătorii de agrement erau noua versiune de Grand Tour pentru secolul al XVIII-lea, un amestec de postură romantică, turism clasic, fumat de narghilea, curvăsărie avidă şi vizite la Istanbul şi Ierusalim.

Disraeli, crescut ca evreu, fusese însă botezat la doisprezece ani. După cum avea să-i spună reginei Victoria, se considera „pagina albă dintre Vechiul şi Noul Testament". Şi chiar aşa arăta. Slab şi palid, cu capul acoperit de un păr negru cârlionţat, Disraeli străbătea dealurile din Iudeea „bine echipat şi zdravăn înarmat". Când a văzut zidurile:

> „Am rămas împietrit. Am văzut în faţa mea un oraş aparent splendid. În faţă se înalţă magnifica moschee clădită pe locul Templului, cu frumoasa ei grădină şi porţile fantastice – o diversitate de cupole şi turnuri se înalţă. Nu se poate închipui nimic mai sălbatic, mai groaznic şi mai pustiu decât peisajul înconjurător. N-am văzut niciodată ceva mai izbitor în esenţă."

---

noroc, Montefiore avea asupra sa, de la Paştele din anul precedent, o bucăţică de matzah nedospită, cunoscută sub numele de afikoman, pe care, în toiul furtunii, a aruncat-o în valuri. Ca printr-un miracol, marea s-a liniştit instantaneu. Montefiore a fost încredinţat că aceasta era binecuvântarea lui Dumnezeu pentru un pelerinaj la Ierusalim. Astăzi, familia Montefiore citeşte relatarea acestui eveniment la fiecare Paşte evreiesc.

Cinând pe acoperişul Mănăstirii Armene, unde se cazase, Disraeli a fost captivat de romantismul istoriei evreilor în timp ce privea în zare la „capitala pierdută a lui Iehova”, fiind intrigat totodată de cea a Islamului: nu putea rezista tentaţiei de a încerca să viziteze Muntele Templului. Un medic scoţian şi, mai târziu, o englezoaică reuşiseră să pătrundă pe esplanadă – dar numai la adăpostul unei deghizări stricte. Disraeli n-a fost la fel de priceput: „Am fost depistat şi înconjurat de o gloată de fanatici cu turbane pe cap şi abia-abia am reuşit să scap!”. El considera că evreii şi arabii sunt acelaşi popor – arabii fiind, cu siguranţă, „evrei călare pe cai” – şi îi întreba pe creştini: „Unde vă este creştinismul dacă nu credeţi în iudaismul lor?”.

Pe când se afla în Ierusalim, a început să scrie următorul lui roman, *Alroy*, despre acel „Messia” condamnat din secolul al XII-lea, a cărui răscoală a denumit-o „un splendid incident în analele acelui popor sacru şi romantic din care mi se trag sângele şi numele”.

Vizita lui la Ierusalim l-a ajutat să-şi rafineze mistica hibridă de aristocrat Tory şi exotic demnitar evreu[199], convingându-l că Marea Britanie are de jucat un rol în Orientul Mijlociu – şi lăsându-l să viseze la o întoarcere în Sion. În romanul lui, sfetnicul lui David Alroy declară: „Mă întrebi ce doresc. Răspunsul meu este o existenţă naţională. Mă întrebi ce doresc. Răspunsul meu e Ierusalim”. În 1851, Disraeli, politicianul aflat în ascensiune, reflecta că „restabilirea evreilor în ţinutul lor, care ar putea fi cumpărat de la otomani, este şi justă, şi posibilă”.

Disraeli a afirmat că aventura lui Alroy a fost „ambiţia lui ideală”, dar în realitate era mult prea ambiţios ca să-şi rişte cariera pentru ceva care avea legătură cu evreii: dorea să ajungă prim-ministrul celui mai mare imperiu de pe pământ. După treizeci de ani, când ajunsese „în vârful stâlpului uns cu grăsime”, Disraeli a adus puterea britanică în regiune cucerind Ciprul şi cumpărând Canalul de Suez.

La scurt timp după ce Disraeli şi-a început cariera politică, un conducător militar albanez, care conducea pe atunci Egiptul, a cucerit Ierusalimul.

---

199 Personajul lui ideal, care apare în cel mai bun roman al său, Coningsby, era Sidonia, un milionar sefard care era prieten cu împăraţii, regii şi miniştrii din toate cabinetele Europei. Sidonia era un amalgam de Lionel de Rothschild şi Moses Montefiore, pe amândoi Disraeli cunoscându-i îndeaproape.

36 – Cucerirea albaneză 1830–1840

Ibrahim cel Roşu

În decembrie 1831, armata egipteană mărşăluia prin oraş în timp ce „locuitorii fericiţi şi încântaţi” ai Ierusalimului „sărbătoreau cu lumini aprinse, dansuri şi muzică pe toate străzile. Vreme de cinci zile, musulmanii, creştinii ortodocşi, franciscanii, armenii şi chiar evreii s-au veselit”. Dar deja musulmanii erau îngrijoraţi de vederea soldaţilor egipteni cu „nădragi mulaţi, purtând asupra lor arme de foc teribile şi instrumente muzicale, şi deplasându-se ordonat în formaţie după modelul european”.

Noul stăpân al Ierusalimului era soldatul albanez Mehmet Ali, întemeietor al unei dinastii care încă mai domnea în Egipt un secol mai târziu, când s-a înfiinţat statul Israel. Uitat acum, el a dominat diplomaţia internaţională din Orientul Apropiat vreme de cincisprezece ani şi aproape că a cucerit întregul Imperiu Otoman. Fiul unui negustor de tutun, s-a născut pe teritoriul actual al Greciei, în acelaşi an cu Napoleon, iar contemporanii îl considerau un Bonaparte al Estului: „La fel de distinşi datorită geniului lor militar, personajele acestea, întruchipând căpetenii militare, erau deopotrivă mânate de o ambiţie insaţiabilă şi de o activitate neobosită”. Albanezul cu barbă căruntă, ajuns acum la şaizeci de ani, se îmbrăca mereu simplu, cu un turban alb, conduri galbeni şi o robă verde-albăstruie, pufăind întruna dintr-o narghilea din argint şi aur, bătută în diamante şi înaltă de peste doi metri, avea o „faţă de tătar cu pometi proeminenţi” şi un „straniu foc sălbatic” în „ochii cenuşiu-închis, care străluceau de geniu şi inteligenţă”. Puterea lui se bizuia pe iataganul încovoiat pe care-l ţinea mereu lângă el. A sosit în Egipt la timp ca să-şi comande trupele de albanezi împotriva lui Napoleon, fiind de partea otomanilor. A profitat de vidul de putere rămas după plecarea francezilor şi a pus stăpânire pe Egipt. Apoi l-a convocat pe capabilul său fiu (unii spun că-i era nepot), Ibrahim, care i-a ademenit pe membrii elitei mameluc-otomane la o ceremonie militară, unde i-a măcelărit. După aceea, albanezii au terorizat întregul Cairo prin jafuri şi violuri, dar sultanul l-a numit pe Mehmet Ali ca vali al Egiptului. Avea nevoie de numai patru ore de somn pe noapte şi susţinea că învăţase să citească la vârsta de patruzeci şi

cinci de ani. În fiecare noapte, concubina lui favorită îi citea din Montesquieu sau Machiavelli şi acest reformator brutal a început să creeze o armată de inspiraţie europeană, din 90.000 de soldaţi, şi o flotă.

La început, sultanul otoman Mahmud al II-lea era bucuros să exploateze această putere în ascensiune. Jenat de faptul că secta puritană Wahabi, condusă de familia Saudi, pusese stăpânire pe Mecca, sultanul i-a cerut ajutorul lui Mehmet Ali. Albanezii au recucerit fără probleme Mecca şi au trimis la Istanbul capul lui Abdullah al-Saud[200]. Când în 1824 grecii s-au răsculat împotriva sultanului, Mehmet Ali şi-a trimis trupele, care au reprimat cu sălbăticie revoltele grecilor. Aceasta a alarmat atât de tare puterile europene, încât, în 1827, britanicii, francezii şi ruşii, împreună, au distrus flota lui Mehmet Ali în bătălia de la Navarino şi au sprijinit independenţa Greciei. Dar asta nu i-a oprit pentru multă vreme pe albanezi: încurajaţi de acel vizitator timpuriu al Ierusalimului, între timp ajuns ministru de externe al Franţei, vicontele de Chateaubriand, aceştia râvneau acum să-şi întemeieze propriul imperiu.

La sfârşitul anului 1831, Mehmet Ali a cucerit teritoriul ocupat în prezent de Israel, Siria şi cea mai mare parte a Turciei, înfrângând toate armatele pe care sultanul le trimisese în calea lui. Curând, trupele conduse de el au pornit să cucerească Istanbulul. În cele din urmă, sultanul l-a recunoscut pe Mehmet Ali drept conducător al Egiptului, Arabiei şi Cretei, cu Ibrahim ca guvernator al Siriei, care ocupa un teritoriu mai mare. Acest imperiu aparţinea acum albanezilor: „Am cucerit acum această ţară cu sabia”, declara Mehmet Ali, „şi tot cu sabia o voi păstra”. „Sabia” lui era generalisimul Ibrahim, care comandase primele sale armate şi organizase primele masacre încă din adolescenţă. Ibrahim a fost cel care i-a înfrânt pe saudiţi, a devastat Grecia, a cucerit Ierusalimul şi Damascul şi a ajuns într-un marş victorios până aproape de porţile

200 Wahabiţii erau adepţii preotului fundamentalist Salafi din secolul al XVIII-lea, Muhammad ibn Abdul Wahab, care în 1744 s-a aliat cu familia Saudi. În pofida reculului provocat de trupele lui Mehmet Ali, membrii familiei Saudi au reuşit curând să înfiinţeze un stat mic. În timpul Primului Război Mondial, căpetenia lui Abdul-Azizibn Saud, finanţat cu fonduri de provenienţă britanică şi susţinut de armata lui de fanatici wahabiţi, a recucerit Mecca şi Arabia. În 1932, el s-a autoproclamat rege al Arabiei Saudite, ţară dominată în continuare de islamismul wahabit. Ibn Saud a avut cel puţin şaptezeci de copii, iar fiul lui, Abdullah, a devenit rege în 2005.

Istanbulului.

Acum, în primăvara lui 1834, Ibrahim, cunoscut drept „cel Roşu”, şi nu doar pentru culoarea bărbii sale, şi-a stabilit cartierul general în complexul de clădiri de la Mormântul lui David. Şocându-i pe musulmani pentru faptul că şedea pe un tron european, în loc să se tolănească pe perne, şi bea vin fără să se ferească, el s-a apucat să reformeze Ierusalimul. A slăbit represiunile asupra creştinilor şi evreilor, promiţându-le egalitate în faţa legii, şi a anulat onorariile care trebuiau plătite de toţi pelerinii Bisericii: ei puteau acum să poarte veşminte musulmane, să meargă călare pe străzi şi, pentru prima oară de secole, nu mai trebuiau să plătească taxa *jizaya*. Totuşi, ca albanezi vorbitori de turcă, îi dispreţuiau pe arabi mai presus de orice. Tatăl lui Ibrahim îi numea „fiare sălbatice”. Pe 25 aprilie, Ibrahim s-a întâlnit cu conducătorii Ierusalimului şi ai Nablusului pe Muntele Templului, ca să ordone recrutarea a 200 de ierusalimiţi. „Vreau ca acest ordin să fie dus la îndeplinire fără întârziere, începând de aici, din Ierusalim”, a spus Ibrahim. Dar Ierusalimul l-a sfidat: „Mai bine murim, decât să ne condamnăm copiii la robie veşnică”, au replicat ierusalimiţii.

Pe 3 mai, albanezii au prezidat peste Paştele ortodox: 17.000 de pelerini creştini au umplut un oraş în fierbere, aflat în pragul unei revolte. În noaptea de Vinerea Mare, mulţimea s-a îngrămădit în Biserica Sfântului Mormânt, pregătită pentru Lumina Sfântă, sub ochii lui Robert Curzon, un călător englez care a lăsat o relatare însufleţită a ceea ce s-a întâmplat în continuare. „Comportamentul pelerinilor era rebel până la extrem. La un moment dat, au organizat un fel de cursă de alergări în jurul Mormântului, iar unii dansau goi cu gesturi frenetice, ţipând şi zbierând de parcă ar fi fost posedaţi.”

A doua zi de dimineaţă, Ibrahim a intrat în Biserică pentru a fi martor la Lumina Sfântă, dar mulţimea era atât de numeroasă, încât gărzile au croit drum „cu paturile muschetelor şi cu bicele”, în timp ce trei călugări cântau nebuneşte la vioară, iar femeile au început să se tânguiască „scoţând nişte ţipete stridente foarte ciudate”.

Ibrahim: Lumină Sfântă, moarte sfântă

Ibrahim s-a aşezat. Întunericul s-a aşternut. Patriarhul ortodox, într-o „procesiune magnifică”, a intrat în edicul. Mulţimea aştepta scânteia divină. Curzon a văzut întâi scăpărarea, apoi flacăra Miracolului care a fost înmânată pelerinului „care plătise suma cea

mai mare pentru această cinste”, dar „o încăierare furioasă” a izbucnit pentru Foc. Pelerinii au căzut la podea în leşinuri extatice. Un fum orbitor a umplut Biserica; trei pelerini şi-au găsit moartea căzând de la galeriile superioare. O bătrână armeancă a murit în strana ei. Ibrahim a încercat să iasă din Biserică, dar nu se putea mişca. Gărzile lui, încercând să-i deschidă calea lovind mulţimea, au stârnit haosul. Când Curzon „a ajuns în locul în care a stat Fecioara Maria în timpul Crucificării”, a simţit că lespezile de piatră de sub tălpile lui se înmuiaseră.

> „De fapt, călcam pe un morman de corpuri omeneşti. Toţi erau morţi. Mulţi dintre ei se înnegriseră de-a dreptul ca urmare a sufocării, iar alţii erau plini de sânge, de bucăţi de creier şi măruntaie împrăştiate, fiind călcaţi în picioare de mulţime. Soldaţii au ucis cu baionetele mai mulţi nenorociţi care leşinaseră, iar pereţii erau împroşcaţi cu sânge şi resturi de creier de la oamenii doborâţi ca nişte boi la abator.”

Debandada frenetică a devenit o luptă „disperată şi sălbatică” pentru supravieţuire – Curzon a văzut cum oamenii mureau în jurul lui. Ibrahim abia a reuşit să scape cu viaţă, leşinând de mai multe ori până când gărzile lui şi-au scos săbiile şi şi-au croit drum, hăcuind tot ce le stătea în cale.

Cadavrele „zăceau în mormane chiar şi peste Piatra Ungerii”. Ibrahim, ieşit în curte, dădea ordine de evacuare a cadavrelor şi-i punea pe oamenii lui să târască afară corpurile celor ce mai dădeau semne de viaţă. Au pierit patru sute de pelerini. Când Curzon a scăpat, multe dintre corpuri „stăteau de fapt în picioare, moarte de-a binelea”.

Ibrahim: revolta ţăranilor

Când vestea privind dezastrul s-a răspândit, şocând creştinătatea, Familiile din Ierusalim, Nablus şi Hebron au declanşat o rebeliune. Pe 8 mai, 10.000 de felahi înarmaţi au atacat Ierusalimul, dar au fost respinşi de trupele lui Ibrahim. Pe 19 mai, într-o scenă care amintea de cucerirea Ierusalimului de către regele David, sătenii din Silwan, de mai jos de Cetatea lui David, le-au arătat rebelilor un tunel secret prin care aceştia s-au târât în cetate şi au deschis Poarta Dung, din zidul sudic. Ţăranii s-au năpustit să jefuiască bazarele, iar trupele i-

au atacat, doar ca să se alăture prădăciunilor. Bimbaşa – comandantul garnizoanei – i-a arestat pe capii Familiilor Ierusalimite, Husseini şi Khalid. Dar acum, 20.000 de ţărani îşi făceau mendrele pe străzi şi asediau Turnul. Doi tineri misionari americani, William Thomson şi soţia lui gravidă, Eliza, s-au refugiat în propria locuinţă. El a plecat să caute ajutor în Jaffa, în vreme ce ea s-a încuiat în cameră, printre „bubuiturile tunurilor, huruitul zidurilor prăbuşite, ţipetele vecinilor, groaza slugilor şi teama de masacru". Tânăra a născut un băiat, dar, până să apuce soţul ei să se întoarcă în Ierusalim, a murit. El a plecat în scurt timp din „aceasta ţară ruinată".[201]

Ibrahim, care se retrăsese la Jaffa, se lupta acum să ajungă dincolo de dealuri, pierzând 500 de oameni. Pe 27 mai, avându-şi tabăra pe Muntele Sion, el a atacat, ucigând 300 de rebeli. Dar a fost prins în ambuscadă în apropiere de Mlaştinile lui Solomon şi asediat în Mormântul lui David. Revolta s-a înteţit din nou, condusă de membrii familiei Husseini şi de Abu Ghosh. Ibrahim l-a chemat în ajutor pe tatăl său.

Mehmet Ali în persoană, însoţit de 15.000 de soldaţi, au navigat spre Jaffa: „Un bătrân chipeş", făcând o plecăciune regală pe un „cal splendid, comportându-se firesc, demn şi în consonanţă perfectă cu caracterul unui mare bărbat". Albanezii i-au zdrobit pe rebeli şi au recucerit Ierusalimul. Familia Husseini din Ierusalim a fost surghiunită în Egipt. Rebelii s-au răsculat din nou, dar Ibrahim cel Roşu i-a măcelărit în apropiere de Nablus, a devastat Hebronul, a jefuit ţara, i-a decapitat pe prizonieri – şi a instaurat un regim al terorii în Ierusalim. Întorcându-se în oraş, el l-a numit pe căpetenia de oşti Jaber Abu Ghosh în postul de guvernator, lup transformat în paznic la stână, şi i-a scurtat de cap pe toţi cei găsiţi cu arme asupra lor. Zidurile erau împodobite cu căpăţâni retezate; prizonierii putrezeau în noua puşcărie Kishlesh din apropiere de Poarta Jaffa, de când fusese folosită de otomani, britanici şi israelieni.

Albanezii erau nişte inovatori entuziaşti, care aveau nevoie de susţinerea europeană dacă voiau să cucerească Imperiul Otoman. Ibrahim a îngăduit minoritarilor să-şi repare clădirile distruse: franciscanii au reconstruit Biserica Sfântului Mântuitor; evreii sefarzi

---

201 William Thomson a scris mai târziu una dintre lucrările evanghelice clasice, care au încurajat obsesia americană legată de Ierusalim. The Land and the Book (Ţara şi Cartea), retipărită în treizeci de ediţii, prezenta Palestina ca pe un Eden mistic, în care Biblia era încă vie.

au început să reclădească Sinagoga ben Zakkai, una dintre cele patru sinagogi din Cartierul Evreiesc; aşkenazii s-au întors la Sinagoga Hurva, distrusă în 1720. Cu toate că acum Cartierul Evreiesc era lovit de sărăcie, câţiva evrei ruşi, persecutaţi în ţara de origine, au început să se stabilească aici.

În 1839, Ibrahim a atacat Istanbulul, zdrobind armatele otomane. Franţa, sub domnia regelui Ludovic Philippe, i-a susţinut pe albanezi, dar britanicii s-au temut de influenţa pe care ar fi căpătat-o Franţa şi Rusia după căderea otomanilor. Sultanul şi inamicul său, Ibrahim, au cerut amândoi sprijinul Vestului. Sultanul Abdulmecid a emis un Edict Nobil prin care promitea drepturi egale pentru minorităţi, în vreme ce Ibrahim îi invita pe europeni să-şi înfiinţeze consulate în Ierusalim – şi, pentru prima oară de la cruciade, a permis bisericilor să tragă clopotele.

În 1839, primul viceconsul britanic, William Turner Young, a sosit la Ierusalim, nu numai ca să reprezinte noua putere instaurată la Londra, dar şi pentru a-i converti pe evrei, accelerând astfel al Doilea Advent.

37 – Evangheliştii 1840–1855

Palmerston şi Shaftesbury: imperialiştii şi evangheliştii

Politica diplomatică legată de Ierusalim a fost opera lordului Palmerston, secretarul de externe, dar misiunea evlavioasă a fost realizarea ginerelui său vitreg evanghelist, earl de Shaftesbury[202]. Palmerston, în vârstă de cincizeci şi cinci de ani, nu era o persoană pedantă din epoca victoriană şi nici nu nutrea înclinaţii evanghelice. În schimb era un fante spilcuit, tipic pentru perioada Regenţei, cunoscut sub porecla de Lord Cupid, pentru escapadele sale sexuale (pe care le consemna cu jovialitate în jurnalul său personal), Lord Pram, pentru vigoarea sa trufaşă, şi Lord Pumiceston, pentru diplomaţia sa cazonă. Într-adevăr, Shaftesbury spunea în glumă că Palmerston „nu-l deosebea pe Moise de Sir Sidney Smith”. Interesul

202 Anthony Ashley-Cooper, descendent al primului earl, acel ministru viclean care a slujit pe oricine, de la Cromwell la William al III-lea, încă deţinea titlul ereditar de Lord Ashley şi a ocupat un loc în Camera Comunelor, succedând ca al şaptelea earl în 1851. Pentru simplitate, îl vom numi în cartea de faţă Shaftesbury.

lui faţă de evrei era pragmatic: francezii îşi consolidau puterea protejându-i pe catolici, ruşii, protejându-i pe ortodocşi, dar în Ierusalim erau prea puţini protestanţi. Palmerston dorea să diminueze influenţa franceză şi rusă şi era de părere că puterea britanicilor putea fi întărită prin protejarea evreilor. Cealaltă misiune – convertirea evreilor – era consecinţa ardorii evanghelice a ginerelui său.

Shaftesbury, în vârstă de treizeci şi nouă de ani, cu favoriţi şi părul cârlionţat, personifica noua Britanie Victoriană. Aristocrat curat la inimă dedicat îmbunătăţirii vieţii muncitorilor, copiilor şi nebunilor, era în acelaşi timp un fundamentalist care credea că Biblia „este cuvântul lui Dumnezeu scris de la prima silabă până la ultima". Era sigur că o creştinătate dinamică va promova o renaştere morală globală, precum şi un progres general al omenirii. În Marea Britanie, milenarismul puritan fusese demult copleşit de raţionalismul iluminist, dar supravieţuise în rândul Nonconformiştilor. Acum revenise în actualitate: Revoluţia Franceză cu ghilotina sa şi Revoluţia Industrială cu gloatele de muncitori modelaseră o nouă clasă de mijloc britanică, ce întâmpina cu bucurie certitudinile pietăţii, respectabilităţii şi ale Bibliei, ca antidot la materialismul vehement generat de prosperitatea victoriană.

Societatea Londoneză pentru Promovarea Creştinismului Printre Evrei, cunoscută ca Societatea Evreilor, înfiinţată în 1808, cunoştea acum o perioadă de înflorire, mulţumită în bună parte lui Shaftesbury. „Toţi tinerii se înfurie când aud de religie", bombănea un alt bătrân depravat al perioadei Regenţei, lordul Melbourne, prim-ministru în timpul ascensiunii reginei Victoria, în 1837. Convinşi că mântuirea externă se putea obţine prin experienţa personală a lui Iisus şi vestea lui bună *(evangelion* în greacă), aceşti evanghelişti aşteptau al Doilea Advent. Shaftesbury credea, la fel ca puritanii în urmă cu două secole, că întoarcerea şi convertirea evreilor ar crea un Ierusalim Anglican şi o împărăţie a Cerurilor. A pregătit un memoriu pentru Palmerston: „Există o ţară fără naţiune, iar Dumnezeu, în mila şi înţelepciunea lui, ne călăuzeşte spre o naţiune fără ţară"[203].

„Face parte din datoria dumitale", îl instruia Palmerston pe

---

203 Shaftesbury a împrumutat celebra frază „o ţară fără popor" de la un cleric scoţian, Alexander Keith, şi mai târziu a fost atribuită (probabil din greşeală) lui Israel Zangwill, un sionist care nu credea în colonizarea Palestinei, tocmai pentru că era deja locuită de arabi.

viceconsulul Young, de la Ierusalim, „să acorzi protecţie evreilor în general”. În acelaşi timp, el îi spunea ambasadorului său la Sublima Poartă că ar trebui „să recomande cu tărie [sultanului] să-i încurajeze pe toate căile pe evreii din Europa să se întoarcă în Palestina”. În septembrie 1839, Young a înfiinţat filiala din Ierusalim a Societăţii Evreilor cu sediul la Londra. Shaftesbury era entuziasmat, notând în jurnalul său: „Oraşul străvechi al poporului lui Dumnezeu este pe cale să-şi recapete un loc printre naţiuni. Îmi voi aminti întotdeauna că Dumnezeu mi-a dat ideea de a concepe un plan pentru preamărirea Sa, mi-a dat şi influenţa necesară pentru a-l convinge pe Palmerston şi a asigurat şi un om potrivit situaţiei, care poate să redea Ierusalimului gloria de altădată”. Pe inelul cu sigiliu al lui Shaftesbury era inscripţionat „Rugăciune pentru Ierusalim”, în vreme ce (după cum am văzut) un alt victorian zelos cu fixaţie pentru Ierusalim – Sir Moses Montefiore – a adăugat Ierusalimul la noul său blazon şi l-a inscripţionat ca pe un talisman pe caleaşca sa, pe inelul său cu sigiliu şi chiar pe patul lui. Acum, în iunie 1839, Montefiore şi soţia lui, Judith, se întorceau la Ierusalim, înarmaţi cu pistoale ca să asigure protecţia banilor pe care-i colectaseră la Londra.

Ierusalimul era devastat de ciumă, aşa încât Montefiore a campat afară, pe Muntele Măslinilor, unde şi-a ţinut ceremoniile de curte, primind peste 300 de vizitatori. Când ciuma s-a domolit, Montefiore a intrat în oraş pe un cal alb, pe care i-l împrumutase guvernatorul, şi a trecut la audierea petiţiilor şi la distribuirea de ajutoare evreilor loviţi de sărăcie. El şi soţia lui au fost bine primiţi de toate trei religiile din Ierusalim, dar, în timp ce vizitau Sanctuarul din Hebron din sud, o gloată de musulmani i-au atacat. Au scăpat cu viaţă doar mulţumită intervenţiei soldaţilor otomani. Montefiore nu s-a lăsat descurajat. La plecare, acest evreu renăscut şi imperialist devotat a manifestat o fervoare mesianică similară, deşi, fireşte, diferită de cea a lui Shaftesbury: „O, Ierusalim”, scria el în jurnal, „fie ca oraşul să fie reconstruit în zilele noastre. Amin”.

Shaftesbury şi Montefiore credeau amândoi în providenţa divină a Imperiului Britanic şi în întoarcerea evreilor în Sion. Îndreptăţirea zelului evanghelic şi pasiunea renăscută a visurilor evreieşti privind Ierusalimul se îmbinau perfect ca să devină una dintre obsesiile victoriene, şi s-a întâmplat că pictorul David Roberts s-a întors din Palestina în 1840, chiar la timp ca să arate publicului imaginile sale romantice, extrem de populare, ale unui Ierusalim dominat de un orientalism flamboaiant, pregătit pentru civilizaţia britanică şi

restabilirea evreilor. Evreii aveau urgentă nevoie de protecţia britanicilor pentru că promisiunile concurente de toleranţă au provocat un recul cu urmări fatale.

James Finn: consulul evanghelic

În martie 1840, şapte evrei din Damasc au fost acuzaţi de uciderea unui călugăr creştin şi a slugii sale musulmane pentru a le folosi sângele la un sacrificiu uman cu prilejul Paştelui evreiesc. Acest scenariu imaginar era celebra „calomnie a sângelui", care a apărut pentru prima oară la Oxford, în perioada celei de-a Doua Cruciade, în secolul al XII-lea. Şaizeci şi trei de copii evrei au fost arestaţi şi torturaţi pentru a le forţa pe mamele lor să dea în vileag „ascunzătoarea pentru sânge".

Cu toate că abia se întorsese la Londra, Sir Moses Montefiore, susţinut de familia Rothschild, a condus o campanie pentru salvarea evreilor din Damasc de această persecuţie medievală. Unindu-şi forţele cu avocatul francez Adolphe Cremieux, Montefiore a plecat în grabă la Alexandria, unde l-a convins pe Mehmet Ali să-i elibereze pe prizonieri. Dar, după numai câteva săptămâni, un alt caz de „calomnie a sângelui" a fost semnalat în Rhodos. Montefiore a plecat pe mare din Alexandria la Istanbul, unde a fost primit de sultan. A reuşit să-l convingă pe acesta să emită un decret prin care să se nege categoric adevărul „calomniei de sânge". A fost momentul de graţie al lui Montefiore – dar succesul lui s-a datorat în egală măsură naţionalităţii sale, ca şi diplomaţiei sale adesea greoaie. Era un moment excelent să fii englez în Orientul Mijlociu.

Atât sultanul, cât şi albanezii se străduiau cu frenezie să atragă favorurile britanicilor, dat fiind că însăşi existenţa Imperiului Otoman atârna în balanţă. Ierusalimul a rămas sub dominaţia lui Ibrahim cel Roşu, care stăpânea mare parte din Orientul Mijlociu. În vreme ce Franţa îi susţinea pe albanezi, Marea Britanie încerca să le satisfacă pretenţiile, păstrându-şi totodată relaţiile cu otomanii. Ei au oferit Palestina şi Egiptul, dacă Ibrahim accepta să se retragă din Siria. Era o ofertă bună, dar Mehmet Ali şi Ibrahim nu puteau să reziste tentaţiei trofeului suprem: Istanbulul. Ibrahim i-a sfidat pe britanici, astfel încât Palmerston a pus la cale o coaliţie anglo-austro-otomană şi, la ordinele comandantului naval Charles Napier, canonierele au declanşat tirul tunurilor. Puterea britanică l-a nimicit pe Ibrahim.

Ibrahim cel Roşu a deschis Ierusalimul pentru europeni şi a

transformat oraşul pentru totdeauna, dar acum, în schimbul domniei ereditare în Egipt, a abandonat Siria şi Oraşul Sfânt.[204] Francezii, umiliţi de triumful lui Palmerston, considerau că un „oraş liber creştin la Ierusalim” ar constitui o propunere prioritară pentru un Sion internaţionalizat, numai că, pe 20 octombrie 1840, trupele sultanului au pătruns din nou în Ierusalim. În perimetrul zidurilor, o treime din oraş era teren sterp, acoperit cu pâlcuri de cactuşi „limba-soacrei”, iar populaţia nu depăşea 13.000 de locuitori, dar 5.000 dintre ei erau acum evrei, numărul lor fiind sporit de imigranţii ruşi şi refugiaţii de pe urma unui cutremur care lovise localitatea Safed din Galileea.

Chiar şi când Palmerston a pierdut Foreign Office în favoarea Lordului Aberdeen, care a ordonat viceconsulului să pună capăt urzelilor evanghelico-evreieşti, Young şi-a continuat manevrele. Când Palmerston a revenit la putere, a ordonat consulului din Ierusalim să-i „primească sub protecţie britanică pe toţi evreii ruşi care vin să solicite acest lucru”.

Între timp, Shaftesbury îl convinsese pe noul prim-ministru, Robert Peel, să susţină crearea primului episcopat şi a primei biserici anglicane în Ierusalim. În 1841, Prusia (al cărei rege propusese un Ierusalim internaţional creştin) şi Marea Britanie au numit împreună primul episcop protestant, Michael Solomon Alexander, un evreu convertit. Şi Germania protestantă trecea printr-o deşteptare evanghelică. Misionarii britanici au devenit tot mai agresivi în misiunea lor privitoare la evrei. În 1841, chiar la inaugurarea Bisericii Englezeşti a lui Hristos din apropiere de Poarta Jaffa, trei evrei au fost botezaţi în prezenţa consulului Young.

Situaţia evreilor din Ierusalim era jalnică. Evreii trăiau „ca nişte muşte care-şi făcuseră sălaş într-un craniu”, scria romancierul american Herman Melville. Comunitatea evreiască tot mai numeroasă trăia într-o sărăcie aproape dramatică, fără niciun fel de îngrijire medicală, dar aveau acces gratuit la doctorii oferiţi de Societatea Londoneză a Evreilor. Acest lucru i-a tentat pe câţiva convertiţi.

---

204 Albanezii nu au mai stăpânit niciodată Ierusalimul, dar au domnit în Egipt timp de un secol, mai întâi în calitate de kedivi (nominal, viceregi otomani, dar practic independenţi), apoi ca sultani ai Egiptului şi în final ca regi. Când Mehmet Ali s-a senilizat, Ibrahim a devenit regentul lui, dar a murit în 1848, cu puţin înaintea tatălui său. Ultimul rege al dinastiei albaneze a fost Farouk, care a fost îndepărtat de pe tron în 1952.

„Pot să mă bucur de Sion pentru o capitală”, reflecta Shaftesbury, „de Ierusalim pentru o biserică şi de poporul evreu pentru un rege!” Peste noapte, Ierusalimul s-a transformat dintr-o ruină întunecată, condusă de un paşă ponosit locuind într-un serai împopoţonat, într-un oraş suprapopulat de demnitari îmbrăcaţi în haine scumpe şi încărcaţi de bijuterii. Nu mai existase un patriarh romano-catolic încă din secolul al XIII-lea, iar patriarhul ortodox îşi avea demult sediul la Istanbul, dar acum francezii şi ruşii le sponsorizaseră cheltuielile de întoarcere la Ierusalim. Cu toate acestea, cei şapte consuli europeni, plus funcţionarii mai mărunţi dar umflaţi în pene, reprezentând ambiţiile imperiale, abia îşi puteau ţine în frâu grandoarea plină de aroganţă. Escortaţi de gărzi de corp impozante, kavasi, îmbrăcaţi în uniforme stacojii, mânuind săbii şi bastoane grele şi aurite, pe care le loveau de caldarâm ca să elibereze străzile, consulii defilau solemn prin oraş, căutând orice pretext ca să-şi impună voinţa asupra guvernatorilor otomani hărţuiţi. Soldaţii otomani chiar trebuiau să se ridice în picioare în prezenţa copiilor consulului. Pretenţiile consulilor austriac şi sardinian erau cu atât mai arogante cu cât monarhii lor pretindeau că sunt regi al Ierusalimului. Dar niciunul dintre ei nu era mai arogant sau mai meschin decât cel britanic şi cel francez.

În 1845, Young a fost înlocuit de James Finn, care timp de douăzeci de ani a fost aproape la fel de puternic ca guvernatorii otomani, şi totuşi acest băgăcios făţarnic a reuşit să jignească pe toată lumea, de la lorzii englezi la paşalele otomane, ba chiar şi pe ceilalţi diplomaţi străini. În pofida ordinelor primite de la Londra, el le-a oferit evreilor ruşi protecţie britanică, dar n-a renunţat niciodată la misiunea sa de a-i converti. Când otomanii au permis ca străinii să poată cumpăra pământ, Finn a cumpărat un teren şi şi-a pus pe picioare ferma de la Talbieh, apoi alta la Podgoria lui Avraam, întemeiată de o anumită doamnă Cook din Cheltenham şi ajutată de o echipă de doamne evanghelice, ca un mijloc de a face mai mulţi prozeliţi printre evrei, învăţându-i bucuriile muncii oneste.

Finn se considera o încrucişare între un proconsul imperial, un misionar sfânt şi latifundiar, cumpărând fără scrupule terenuri şi case, cu sume de bani suspect de mari. El şi soţia lui, altă evanghelică fanatică, au învăţat să vorbească fluent ebraica şi ladino, o limbă romanică vorbită de multă lume. Pe de o parte, îi protejau în mod agresiv pe evrei, care erau oprimaţi cu brutalitate în Ierusalim. Dar în acelaşi timp misiunea lui insistentă a provocat o rezistenţă

violentă din partea evreilor. Când l-a convertit pe un băiat numit Mendell Digness, a stârnit haos, căci „evreii s-au cățărat pe terase şi au provocat mari tulburări”. Finn i-a numit pe rabini „fanatici”, dar în Marea Britanie, influentul Montefiore, auzind că evreii erau hărţuiţi, a trimis un doctor evreu şi o farmacie mobilă la Ierusalim, ca să le pună piedici celor din Societatea Evreilor, care au reacţionat prin înfiinţarea unui spital la marginea Cartierului Evreiesc.

În 1847, un băiat arab creştin a atacat un tânăr evreu; acesta a ripostat, aruncând o piatră care l-a zgâriat pe băiatul arab pe picior. Ortodocşii greci, în mod tradiţional cea mai antisemită comunitate, susţinuţi fără întârziere de muftiul şi cadiul musulmani, i-au acuzat pe evrei de procurarea de sânge creştin pentru a-şi coace biscuiţii pentru Paştele evreiesc. Astfel, calomnia de sânge a ajuns şi la Ierusalim, dar interdicţia sultanului, acordată lui Montefiore după tărăşenia de la Damasc, s-a dovedit decisivă.

Între timp, consulilor li s-a alăturat probabil cel mai ieşit din comun diplomat din istoria americană. „Mă îndoiesc”, remarca William Thackeray, autorul englez care scrisese *Vanity Fair (Bâlciul deşertăciunilor)*, aflat în vizită la Ierusalim, „că vreun guvern a mai primit sau a numit un ambasador atât de ciudat”.

Warder Cresson, consul al SUA: „străinul sfânt american”

Pe 4 octombrie 1844, Warder Cresson a sosit la Ierusalim în calitate de consul general al Siriei şi Ierusalimului – principalul său merit pentru această funcţie fiind certitudinea sa că al Doilea Advent urma să aibă loc în 1847. Cresson a ridicat îngâmfarea consulară a colegilor europeni la un nou nivel: el galopa în jurul Ierusalimului într-un „nor de praf”, înconjurat de „o mică armată americană”, care ai fi zis că e o „trupă de cavaleri şi paladini” dintr-un roman de Walter Scott – „un detaşament de călăreţi înarmaţi şi strălucitori, conduşi de un arab şi urmaţi de doi ieniceri cu buzdugane argintii care scânteiau în soare”.

În cursul discuţiei de primire pe care a avut-o cu paşa, Cresson i-a explicat acestuia că venise acolo pentru iminenta Apocalipsă şi întoarcerea evreilor. Latifundiar din Philadelphia, copil de quakeri bogaţi, Cresson petrecuse douăzeci de ani trecând de la o sectă apocaliptică la alta. După ce şi-a scris primul manifest, *Ierusalim, centrul bucuriei întregii lumi*, şi şi-a părăsit soţia şi cei şase copii,

Cresson l-a convins pe secretarul de stat, John Calhoun, să-l desemneze consul. „Am părăsit tot ce mi-a fost apropiat şi drag pe pământ, ca să pot porni în căutarea adevărului”. În scurt timp, preşedintele american John Tyler a fost înştiinţat de diplomaţii săi că primul său consul trimis la Ierusalim era un „maniac religios şi un nebun”, dar Cresson se afla deja în Ierusalim. Şi nu era singurul care credea în viziunile apocaliptice. Era un american al timpului său.

Constituţia americană era seculară, concepută cu atenţie să nu se pomenească numele lui Iisus şi să se separe statul de credinţa religioasă, dar, cu toate acestea, pe Marele Sigiliu, Părinţii Fondatori, Thomas Jefferson şi Benjamin Franklin, i-au descris pe Copiii lui Israel călăuziţi de nor şi foc spre Pământul Făgăduinţei. Cresson personifica modul în care norul şi focul îi atrăgeau pe mulţi americani în Ierusalim. Într-adevăr, separarea bisericii de stat a eliberat credinţa americană şi a generat apariţia înfloritoare a unor noi secte şi a unui lot nou de profeţii milenariste.

Americanii din perioada timpurie, moştenind fervoarea ebraistă a puritanilor englezi, s-au bucurat de o Mare Deşteptare a fericirii religioase. Acum, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o a Doua Deşteptare era impulsionată de energia evanghelică a frontierelor. În 1776, circa 10% dintre americani se duceau cu regularitate la biserică. În 1815, proporţia crescuse la un sfert, pentru ca în 1914 să ajungă la jumătate. Protestantismul lor fervent avea un caracter american – neclintit, exuberant şi fanfaronard. În esenţă, era credinţa că o persoană se putea mântui şi putea să grăbească al Doilea Advent printr-o acţiune virtuoasă şi o bucurie sinceră. America însăşi era o misiune deghizată în naţiune, binecuvântată de Dumnezeu, deloc diferită de felul în care Shaftesbury şi evanghelicii americani vedeau Imperiul Britanic.

În micile biserici din lemn din orăşelele miniere în care abia dacă vedeai câte-un cal, în fermele din preriile nemărginite şi în noile şi strălucitoarele oraşe industriale, predicatorii Noului Pământ al Făgăduinţei din America citau literalmente revelaţiile biblice ale celor din vechime. „În nicio ţară”, scria dr. Edward Robinson, un universitar evanghelic care a devenit fondatorul arheologiei biblice din Ierusalim, „nu sunt mai bine cunoscute Scripturile”. Primii misionari americani credeau că indigenii americani erau Triburile Pierdute ale Israelului şi că fiecare creştin trebuie să fie autorul unor fapte virtuoase în Ierusalim şi să ajute la întoarcerea şi restabilirea evreilor: „Îmi doresc cu adevărat ca evreii să se întoarcă în Iudeea,

ca naţiune independentă", scria al doilea preşedinte american, John Adams. În 1819, doi tineri misionari din Boston s-au pregătit să pună acest deziderat în acţiune: „Toţi ochii simt fixaţi asupra Ierusalimului", predica Levi Parsons din Boston, „cu adevărat centrul lumii". Membrii congregaţiei lor au început să plângă când Pliny Fisk a anunţat: „Plec să mă unesc întru spirit cu Ierusalimul". Au reuşit să ajungă acolo, dar moartea lor prematură nu i-a descurajat pe alţii, căci „Ierusalimul", insista William Thomson, misionarul american a cărui soţie murise acolo în timpul revoltei din 1834, „este proprietatea comună a întregii lumi creştine".

Consulul Cresson mersese pe valul acestei înfloriri a profeţiilor: fusese shaker, millerit, mormon şi adept al campbellismului înainte ca un rabin din Pennsylvania să-l convingă că „mântuirea era a evreilor", a căror întoarcere va aduce al Doilea Advent.[205] Printre primii sosiţi în Ierusalim a fost Harriet Livermore. Fiică şi nepoată a unor congresmeni din New England, ea a plecat la drum în 1837, după ce a predicat ani de-a rândul membrilor triburilor Sioux şi Cheyenne că erau Triburile Pierdute ale lui Israel, care ar trebui s-o însoţească în drumul ei de întoarcere în Sion. A închiriat camere pe Muntele Sion ca să-şi pregătească secta, Străinii Pelerini, pentru Apocalipsa pe care o aştepta în 1847 – dar aceasta n-a venit, iar ea a ajuns să cerşească pe străzile Ierusalimului. În acelaşi timp, Joseph Smith, profet al noii revelaţii a Sfinţilor din Ultimele Zile – mormonii – şi-a trimis apostolul la Ierusalim. Acesta a clădit un altar pe Muntele Măslinilor pentru a pregăti „reîntemeierea Israelului cu capitala la Ierusalim".

Când Cresson a devenit consul al Statelor Unite ale Americii, un număr crescând de evanghelişti americani vizitau Ierusalimul ca să se pregătească pentru ultimele zile. În cele din urmă, guvernul american l-a demis, dar el a continuat în mod sfidător să acorde

---

205 William Miller a fost unul dintre cei mai populari noi profeţi americani. Fost ofiţer de armată din Massachusetts, el a calculat că Iisus va veni din nou în Ierusalim în 1843. Ca urmare, 100.000 de americani au devenit milleriţi. El a transformat aserţiunea din Daniel 8.14 că „sanctuarul va fi curăţat" în „două mii trei sute de zile" în ani, susţinând că o zi profetică însemna de fapt un an. De aici, începând din anul 457 î.e.n., despre care Miller credea că era data când regele persan Artaxerxe a dat ordin să se restaureze Templul, a ajuns la 1843. Când nimic nu s-a întâmplat în acel an, a propus 1844. Bisericile succesoare ale milleriţilor, Adventiştii de Ziua a Şaptea şi Martorii lui Iehova, numără astăzi paisprezece milioane de membri în lumea întreagă.

evreilor vize de protecţie timp de câţiva ani pentru ca apoi, schimbându-şi numele în Michael Boaz Israel, să se convertească la iudaism. Pentru demult părăsita lui soţie, a fost revelaţia care a pus capac la toate. L-a dat în judecată pentru a fi declarat deranjat mintal, citând ca motive mânuirea pistolului în public, discursurile bombastice ţinute pe străzi, incompetenţa financiară, eclectismul sectar, planurile de reconstruire a Templului Evreiesc şi comportamentul sexual deviant. Cresson s-a întors din Ierusalim pentru Inchiziţia Nebuniei din Philadelphia, o cauză celebră, căci doamna Cresson contesta dreptul constituţional al cetăţenilor americani de a crede în orice doreau, însăşi esenţa libertăţii jeffersoniene.

La proces, Cresson a fost găsit nebun, dar a făcut apel şi i s-a acordat o rejudecare. Doamna Cresson trebuia să îl „nege fie pe Mântuitorul ei, fie pe soţul ei", în vreme ce el trebuia să nege „fie pe Unul şi Singurul Dumnezeu sau pe soţia mea". Soţia a pierdut al doilea proces, care a confirmat conceptul american al libertăţii de credinţă, iar Cresson s-a întors la Ierusalim. A creat o fermă evreiască model în apropierea oraşului, a studiat Tora, a divorţat de soţia lui din America şi s-a însurat cu o evreică, în tot acest timp lucrând la cartea sa *The Key of David (Cheia lui David)*. Evreii din părţile locului îl cinsteau drept „străinul sfânt american". După moartea lui, a fost înmormântat în Cimitirul Evreiesc de pe Muntele Măslinilor.

Ierusalimul era acum atât de năpădit de americanii apocaliptici, încât American *Journal of Insanity* compara isteria momentului cu cea provocată de Goana după Aur din California. Când a venit în vizită, Herman Melville a fost fascinat şi totodată scârbit de „contagiunea" milenarismului creştin american – „această iudeomanie absurdă", cum a numit-o el, „pe jumătate melancolică, pe jumătate burlescă". „Cum ar trebui să acţionez când orice cetăţean american nebun sau nenorocit intră în ţară?" îl întreba consulul american la Beirut pe secretarul de stat. „În ultima vreme, au apărut mai mulţi inşi care merg la Ierusalim având în cap năstruşnica idee că Mântuitorul nostru o să vină anul acesta". Dar Melville a înţeles că astfel de speranţe maiestuoase, menite să zguduie lumea din temelii, erau imposibil de satisfăcut: „Nicio ţară nu-şi va risipi mai rapid aşteptările romantice decât Palestina, îndeosebi Ierusalimul. Pentru unii, dezamăgirea este dureroasă".

Ierusalimul era esenţial pentru viziunea evanghelică americană şi

englezească privind al Doilea Advent. Totuşi, până şi perseverenţa lor a fost pusă în inferioritate de pasiunea ruşilor pentru Ierusalim. Acum, la sfârşitul anilor 1840, ambiţiile agresive ale împăratului Rusiei erau pe punctul de a plasa Ierusalimul în ceea ce vizitatorul englez William Thackeray numea „centrul istoriei trecute şi viitoare a omenirii" şi să declanşeze un război european.

Jandarmul Europei şi schimbul de focuri din Biserica Sfântului Mormânt: Dumnezeul rus în Ierusalim

În Vinerea Mare din 10 aprilie 1846, guvernatorul otoman şi soldaţii lui erau în alertă la Biserică. În mod neobişnuit, anul acela ortodocşii şi catolicii sărbătoreau Paştele în aceeaşi zi. Călugării nu-şi pregăteau doar cădelniţele: introduseseră clandestin pistoale şi pumnale, ascunzându-le pe după coloane sau pe sub anterie. Cine avea să-şi ţină slujba mai întâi? Creştinii ortodocşi au câştigat cursa, aşezându-şi vălul de pe masa altarului Golgotei. Catolicii erau imediat în urma lor – dar prea târziu. Aceştia i-au provocat pe ortodocşi: aveau autoritatea sultanului? Ortodocşii i-au provocat pe catolici – unde le era *firmanul* sultanului care să le dea dreptul de a se ruga primii? A fost un moment de cumpănă. Degetele probabil că au zăbovit pe trăgacele pistoalelor de sub odăjdii. Deodată, cele două tabere au început să se bată cu orice armă se putea improviza din recuzita ecleziastică aflată la dispoziţie: crucifixele, sfeşnicele şi felinarele au fost vânturate ameninţător până când şi-a făcut apariţia luciul rece al oţelului şi au început împuşcăturile. Soldaţii otomani au năvălit ca să oprească încăierarea, dar patruzeci de inşi zăceau deja morţi în jurul Mormântului Sfânt.

Vestea privind omorurile a reverberat în întreaga lume, dar mai presus de toate la Sankt Petersburg şi la Paris. Încrederea agresivă a călugărilor zurbagii reflecta nu doar religiile, dar şi imperiile din spatele lor. Noile căi ferate şi vapoare au înlesnit drumul spre Ierusalim din toate părţile Europei, dar îndeosebi pe mare, de la Odessa la Jaffa: imensa majoritate a celor 20.000 de pelerini erau acum ruşi. Această adorare rusească se revărsa din ortodoxia devotată pe care o puteai întâlni începând chiar cu baza societăţii, la ţăranii zdrenţăroşi din cele mai neînsemnate şi izolate cătune din Siberia, până la vârf, la ţarul Nicolae I însuşi. Ambele extreme împărtăşeau misiunea ortodoxă a Sfintei Rusii.

Când Constantinopolul a căzut, în 1453, marii principi ai Moscovei

se văzuseră pe ei înşişi ca urmaşi ai ultimilor împăraţi bizantini, iar Moscova, ca pe a treia Romă. Principii au adoptat vulturul bicefal bizantin şi un nou titlu, Caesar sau Ţar. În războaiele purtate împotriva hanilor din Crimeea islamică şi apoi a sultanilor otomani, ţarii au promovat Imperiul Rus ca pe o cruciadă sacră ortodoxă. În Rusia, ortodoxia şi-a dezvoltat un caracter rusesc singular, răspândit pe tot cuprinsul vast al ţării atât de ţari, cât şi de ermiţii ţărani – toţi aceştia venerând în mod deosebit Ierusalimul. Se spunea că forma distinctivă a turlelor bisericilor ruseşti, amintind o ceapă, era o încercare de a le imita pe cele întâlnite în picturile de la Ierusalim. Rusia şi-a construit chiar un mini-Ierusalim[206], dar orice rus credea că pelerinajul la Ierusalim era o parte esenţială din pregătirea pentru moarte şi pentru mântuire.

Nicolae I şi-a însuşit această tradiţie – era cu adevărat nepotul Ecaterinei celei Mari şi moştenitorul lui Petru cel Mare, amândoi suveranii promovându-şi imaginea de protectori ai ortodoxiei şi ai Locurilor Sfinte, iar mujicii ruşi înşişi făceau legătura între cele două aspecte: când fratele mai vârstnic al lui Nicolae, Alexandru I, a murit pe neaşteptate în 1825, ei au crezut că acesta plecase la Ierusalim ca ermit obişnuit, o viziune modernă a legendei Ultimului împărat.

Acum, Nicolae, conservator sever, antisemit profund şi filistin neruşinat în toate chestiunile artistice (s-a autodesemnat drept cenzorul personal al lui Puşkin) se considera răspunzător doar în faţa celui pe care-l numea „Dumnezeul rus” în cauza „Rusia ne-a fost încredinţată nouă de Dumnezeu”. Acest zbir, care se mândrea cu faptul că dormea pe un pat de campanie, a condus Rusia ca un instructor cazon sever. Încă de tânăr, Nicolae, cu statura lui impozantă şi ochii albaştri, impresionase societatea britanică, o lady descriindu-l ca „diabolic de chipeş, cel mai chipeş bărbat din Europa!”. Pe la începutul anilor 1840, părul îi căzuse şi o burtă proeminentă se profila de sub pantalonii militari cu talie înaltă şi mulaţi pe coapse. După treizeci de ani de căsnicie fericită cu soţia lui bolnăvicioasă, îşi luase în sfârşit o amantă, o tânără domnişoară de

---

206 În 1658, patriarhul Nikon a construit Mănăstirea Noul Ierusalim la Istra, aproape de Moscova, pentru a promova misiunea universală a ortodoxiei şi autocraţiei ruse. Piesa centrală era o replică a Mormântului Sfânt de la Ierusalim care este preţioasă mai ales pentru că originalul a fost distrus în incendiul din 1808. În 1818, înainte de a se urca pe tron, Nicolae I a vizitat Noul Ierusalim şi a fost profund mişcat, poruncind restaurarea acestuia. Naziştii l-au distrus, dar acum este din nou restaurat.

onoare – şi cu toată imensa putere a Rusiei, el se temea de impotenţă, atât la nivel personal, cât şi pe plan politic.

De mai mulţi ani se servise cu prudenţă de farmecul său personal ca să-i convingă pe britanici să accepte împărţirea Imperiului Otoman, pe care-l numea „bolnavul Europei”, sperând să elibereze provinciile ortodoxe din Balcani şi să controleze Ierusalimul. Acum, britanicii nu se mai lăsau impresionaţi. Douăzeci şi cinci de ani de autocraţie îl desensibilizaseră şi îl făcuseră nerăbdător: „Foarte deştept nu-l consider”, scria vicleana regină Victoria, „iar mintea lui este una necivilizată”.

La Ierusalim, pe străzi scânteiau galoanele şi epoleţii auriţi ai uniformelor purtate de prinţi şi generali, aceleaşi străzi fiind înţesate de miile de pelerini ţărani înveşmântaţi în piei de oaie şi în cămeşoaie largi, toţi aceştia fiind încurajaţi de Nicolae, care a detaşat şi o misiune ecleziastică având rolul de a concura cu ceilalţi europeni. Consulul britanic a avertizat Londra că „ruşii ar putea într-o singură noapte de Paşte să înarmeze 10.000 de pelerini între zidurile Ierusalimului” şi să cucerească oraşul. Între timp, francezii îşi vedeau de propria lor misiune ce avea drept scop protejarea catolicilor. „Ierusalimul”, raporta consulul Finn în 1844, „este acum un punct central de interes pentru Franţa şi Rusia”.

Gogol: Sindromul Ierusalim

Nu toţi pelerinii ruşi erau soldaţi sau ţărani şi nu toţi şi-au găsit mântuirea pe care o căutau. Pe 23 februarie 1848, în Ierusalim a intrat un pelerin rus care era în acelaşi timp tipic prin febrilitatea religioasă avântată, dar şi teribil de atipic ca urmare a geniului său tarat. Romancierul Nikolai Gogol, celebru pentru piesa de teatru *Revizorul* şi pentru romanul *Suflete moarte*, a intrat în oraş călare pe un măgar, în căutarea unei uşurări spirituale şi a inspiraţiei divine. Deşi plănuise ca *Suflete moarte* să fie o trilogie, se chinuia încă să scrie părţile a doua şi a treia. Fără doar şi poate că Dumnezeu îl împiedica să scrie drept pedeapsă pentru păcatele sale. Fiind rus, un singur loc îi putea oferi izbăvirea: „Până nu voi fi ajuns la Ierusalim”, scria el, „voi fi incapabil să spun cuiva vreo vorbă liniştitoare”.

Vizita a fost dezastruoasă. A petrecut o singură noapte rugându-se în preajma Mormântului Sfânt, pe care l-a găsit dezgustător şi vulgar. „Nici n-am apucat să-mi adun gândurile laolaltă, că s-a terminat”. Ostentaţia locurilor sfinte şi pustietatea dealurilor

înconjurătoare l-au copleşit. „Niciodată n-am fost atât de puţin mulţumit de starea sufletului meu ca la Ierusalim şi după aceea”. Întors acasă, a refuzat să vorbească despre Ierusalim, dar a căzut sub puterea unui preot mistic, care l-a convins că operele lui erau păcătoase. Cuprins de nebunie, Gogol şi-a distrus manuscrisele şi s-a lăsat să moară de foame – sau cel puţin să ajungă în comă, căci atunci când sicriul i-a fost deschis în secolul XX, cadavrul i-a fost găsit cu faţa în jos.

Nebunia aparte provocată de Ierusalim a fost denumită „febra de Ierusalim”, dar în anii 1930 a fost recunoscută ca Sindromul Ierusalim, „o decompensare psihotică legată de excitarea religioasă indusă de apropierea de locurile sfinte ale Ierusalimului”. În anul 2000, *British Journal of Psychiatry* a diagnosticat astfel această dezamăgire demenţială: „Sindromul Ierusalim, Subtipul 2: cei care vin aici cu ideea puterilor tămăduitoare ale Ierusalimului – cum s-a întâmplat cu scriitorul Gogol”.

Într-un sens, Nicolae suferea de o varietate aparte a Sindromului Ierusalim. Familia lui fusese lovită de nebunie. „Odată cu trecerea anilor”, scria ambasadorul francez la Petersburg, „calităţile (tatălui său, ţarul Pavel) ies tot mai mult în evidenţă”. Pavel cel nebun fusese asasinat (la fel ca şi bunicul său, Petru al III-lea). Dacă Nicolae era departe de nebunie, a început să manifeste în parte încrederea exagerată, impulsivă şi obstinată a tatălui său. În 1848, a plănuit să facă pelerinajul la Ierusalim, dar a fost obligat să renunţe în momentul în care revoluţiile au izbucnit pe tot cuprinsul Europei. A zdrobit triumfător revolta ungară împotriva vecinului său, împăratul de Habsburg. Se bucura de prestigiul de a fi numit „Jandarmul Europei”, dar Nicolae, după cum scria ambasadorul francez, s-a lăsat „îmbătat de adulaţie, succes şi prejudecăţile religioase ale naţiunii moscovite”.

Pe 31 octombrie 1847, steaua de argint de pe podeaua de marmură a Bisericii Naşterii Domnului construită pe locul Peşterii din Betleem a fost desprinsă de la locul ei şi furată. Steaua fusese donată de Franţa în secolul al XVIII-lea. Acum era evident că fusese furată de creştinii ortodocşi. Călugării s-au luat la bătaie în Betleem. La Istanbul, francezii au revendicat dreptul de a înlocui steaua din Betleem şi de a repara acoperişul Bisericii din Ierusalim. Ruşii susţineau că dreptul le aparţine. Fiecare dintre părţi cita tratate din secolul al XVIII-lea. Disputa a clocotit până când a devenit un duel al celor doi suverani.

În decembrie 1851, preşedintele Franţei, Louis-Napoleon Bonaparte, nepotul marelui Napoleon, un om anost până la a fi impenetrabil, dar în acelaşi timp înzestrat cu agilitate politică, a răsturnat cea de-a Doua Republică printr-o lovitură de stat şi se pregătea să se încoroneze ca împăratul Napoleon al III-lea. Acest aventurier afemeiat, a cărui mustaţă dată strident cu ceară nu putea să distragă atenţia de la un cap supradimensionat prin comparaţie cu torsul, a fost în unele privinţe primul politician modern. El ştia că noul lui imperiu, fragil şi înfiinţat cu mult tupeu, avea nevoie de prestigiul catolicismului şi de victorii în afara graniţelor. Pe de altă parte, Nicolae vedea în această criză şansa de a-şi încununa domnia salvând Locurile Sfinte pentru „Dumnezeul Rus”. Pentru aceşti doi împăraţi diferiţi, Ierusalimul era cheia spre glorie în cer şi pe pământ.

James Finn şi Războiul din Crimeea: evangheliştii ucişi şi beduinii jefuitori

Sultanul, prins la mijloc între francezi şi ruşi, a încercat să aplaneze conflictul cu un decret emis pe 8 februarie 1852, prin care confirma dominaţia ortodoxă în Biserică, prin unele concesii făcute catolicilor. Dar francezii nu erau mai puţin hotărâţi decât ruşii. Ei şi-au reconfirmat revendicările de pe vremea invaziei marelui Napoleon, a alianţei cu Soliman Magnificul, a regilor cruciaţi francezi ai Ierusalimului şi a lui Charlemagne. Când Napoleon al III-lea i-a ameninţat pe otomani, n-a fost o coincidenţă faptul că el a trimis o canonieră purtând numele de *Charlemagne*. În noiembrie, sultanul a cedat şi a încredinţat supremaţia catolicilor. Nicolae a fost revoltat. A cerut restabilirea drepturilor ortodoxe în Ierusalim şi o „alianţă” care să reducă Imperiul Otoman la stadiul de protectorat rus.

Când cererile agresive ale lui Nicolae au fost respinse, el a invadat teritoriile otomane de la Dunăre – România din zilele noastre – înaintând către Istanbul. Nicolae se convinsese pe sine că îi fermecase pe britanici să accepte un acord, negând că voia să înghită Istanbulul, ca să nu mai vorbim de Ierusalim, dar a judecat în mod eronat şi fatal pentru el atât Londra, cât şi Parisul. Confruntate cu ameninţările ruşilor şi cu prăbuşirea otomanilor, Marea Britanie şi Franţa au ameninţat cu războiul. Cu toate că cea mai mare parte a luptelor s-au purtat departe, în Crimeea, războiul acesta a adus

Ierusalimul în centrul scenei mondiale, loc în care a rămas de atunci.[207]

Când garnizoana Ierusalimului a plecat în marş să lupte împotriva ruşilor, James Finn i-a urmărit prezentându-şi armele pe terenul de paradă Maidan din preajma Porţii Jaffa, unde „soarele sirian scânteia pe luciul oţelului mişcător, căci soldaţii mărşăluiau cu baionetele fixate". Finn nu putea să uite că „sămânţa tuturor acestor lucruri se afla în prezenţa noastră în Locurile Sfinte" şi că Nicolae „încă ţintea o posesiune efectivă a Sanctuarelor [Ierusalimului]".

În locul obişnuiţilor cucernici ruşi, o nouă specie de vizitatori occidentali adesea sceptici – 10.000 pe an, în 1856 – dădea năvală în oraş ca să vadă Locurile Sfinte care au declanşat un război în Europa. Totuşi, o vizită la Ierusalim încă era o aventură. Nu existau trăsuri, doar litiere acoperite. Practic, în oraş nu existau hoteluri şi nici bănci. Vizitatorii se cazau în mănăstiri, cea mai confortabilă fiind cea armeană cu curţile ei interioare spaţioase. În 1843, un evreu rus pe nume Menahem Mendel a înfiinţat primul hotel, Kaminitz, care a fost curând urmat de English Hotel. Iar în 1848, o familie sefardă, Valero, a deschis prima bancă europeană într-o încăpere situată la câteva trepte mai sus, pe strada David. Era încă un oraş provincial otoman, guvernat de obicei de un paşă şleampăt, care locuia într-un serai dărăpănat – locuinţă, harem şi închisoare – chiar la nord de Muntele Templului.[208] Occidentalii erau „uluiţi de sărăcia lucie a acelei clădiri", după cum scria Finn, de concubinele ofilite şi de „funcţionarii cu aspect de haimanale". Pe când îşi beau cafeaua în compania paşalei, musafirii aveau ocazia să audă zăngănitul lanţurilor prizonierilor şi gemetele celor torturaţi în hrubele de la subsol. În timpul războiului, paşa s-a străduit să asigure liniştea în

207 Războiul din Crimeea a prilejuit o nouă tentativă de a-i înarma pe evrei. În septembrie 1855, poetul polonez Adam Mickiewiez a plecat la Istanbul ca să organizeze forţele poloneze cunoscute sub numele de Cazacii Otomani, care urmau să lupte împotriva ruşilor. Printre aceştia se numărau şi husarii din Israel, recrutaţi dintre evreii ruşi, polonezi şi palestinieni. Mickiewiez a murit după trei luni, iar husarii n-au fost niciodată testaţi în valea morţii.

208 Sediul guvernatorilor otomani era al-Jawailiyya, construit de unul dintre emirii mameluci ai lui Nasir Mohamed, pe locul Fortăreţei Antonia a lui Irod şi al primei opriri pe Drumul Crucii (Via Dolorosa). Sub stăpânirea cruciaţilor, Templierii au construit acolo o capelă, şi parte din veranda ei acoperită a rămas în picioare până în anii 1920. În zilele noastre, acolo se înalţă o şcoală modernă.

Ierusalim – dar călugării ortodocşi greci l-au atacat pe patriarhul catolic nou numit şi au mânat cămilele în reşedinţa acestuia, totul spre încântarea marilor scriitori care au venit să vadă în persoană acele locuri sfinte pentru care atâţia soldaţi piereau în bătăliile aprige şi în spitalele pestilenţiale din Crimeea. Şi nu au fost impresionaţi.

Scriitorii: Melville, Flaubert şi Thackeray

Herman Melville, pe atunci în vârstă de treizeci şi şapte de ani, îşi clădise reputaţia cu trei romane bazate pe aventurile palpitante prin care el însuşi trecuse la bordul balenierelor din Pacific, dar *Moby Dick*, publicată în 1851, se vânduse în numai 3.000 de exemplare. Melancolic şi chinuit de suferinţe psihice, cam la fel ca şi Gogol, a sosit în Ierusalim în anul 1856, ca să-şi restabilească sănătatea – şi să cerceteze natura lui Dumnezeu. „Obiectivul meu – să-mi saturez mintea cu atmosfera Ierusalimului, oferindu-mă pe mine ca subiect pasiv al impresiilor sale stranii" – şi a fost stimulat de „dezastrul" în care se afla Ierusalimul, ademenit de „nuditatea nedospită a pustiirii". După cum am văzut mai devreme, era fascinat de „energia şi spiritul fanatice" şi de „iudeomania" multor americani „nebuni". Ei i-au inspirat epopeea *Clarei* – având 18.000 de versuri, cel mai lung poem american, pe care l-a scris când a ajuns acasă, pe când trudea la Biroul Vamal al SUA.

Melville n-a fost singurul romancier care-şi căuta în Orient consolarea pentru dezamăgirile literare: Gustave Flaubert, însoţit de înstăritul său prieten Maxime du Camp şi finanţaţi de guvernul francez ca să relateze despre situaţia comerţului şi a agriculturii, sosise într-un turneu cultural şi sexual ca să-şi revină după primirea proastă de care avusese parte primul său roman. El a văzut Ierusalimul ca pe un „osuar împrejmuit de ziduri, în care vechile religii putrezeau la soare". Cât despre biserică, „un câine ar fi fost mai mişcat decât mine. Armenii îi blestemă pe creştinii ortodocşi, care-i detestă pe romano-catolici, care îi dispreţuiesc pe copţi". Şi Melville era de aceeaşi părere, şi anume că biserica era „un morman semiruinat de peşteri fărâmicioase care puţeau a hoit", dar recunoştea că războaiele fuseseră declanşate în ceea ce numea „secţia aglomerată a ultimelor ştiri şi în bursa teologică a

Ierusalimului”.[209]

Încăierarea dintre cenobiţi era doar un aspect al teatrului violent al Ierusalimului. Tensiunile dintre noii vizitatori – evanghelicii anglo-americani, evreii ruşi şi ţăranii ortodocşi, pe de o parte, şi lumile mai vechi ale otomanilor, familiilor arabe şi evreilor sefarzi, precum şi beduinii şi felahii, pe de altă parte – au avut drept urmări o serie de omoruri. Una dintre doamnele evanghelice ale lui James Finn, Mathilda Creasy, a fost găsită cu ţeasta făcută zob; iar un evreu a fost găsit înjunghiat şi aruncat într-un puţ. Otrăvirea unui rabin bogat, David Herschell, a dus la un senzaţional proces, dar suspecţii, care erau chiar nepoţii acestuia, au fost achitaţi din lipsă de dovezi. Consulul britanic James Finn era cel mai influent oficial din Ierusalim într-o perioadă când otomanii le erau atât de îndatoraţi britanicilor, încât şi-a luat libertatea de a interveni oriunde i se părea potrivit să intervină. Considerându-se un fel de Sherlock Holmes al Oraşului Sfânt, el a organizat anchetarea fiecăreia dintre aceste crime, dar, în pofida calităţilor sale detectiviste (şi ajutorului dat de şase necromanţi africani), nu a fost descoperit niciun ucigaş.

Finn era campionul curajos şi persoana supărătoare care făcea prozeliţi pentru evreii ce aveau în continuare nevoie de protecţia lui. Situaţia lor se înrăutăţea. Majoritatea evreilor locuiau în „ruinele împuţite ale Cartierului Evreiesc, venerabil în murdăria sa”, scria Thackeray, iar „văicărelile lor şi lamentările având ca obiect gloria pierdută a oraşului lor” bântuiau Ierusalimul în nopţile de vineri. „Nimic nu se compară cu sărăcia şi suferinţele evreilor din Ierusalim”, scria Karl Marx în *New York Daily Tribune* în aprilie 1854, „care locuiesc în cel mai mizerabil cartier, fiind supuşi în permanenţă oprimărilor şi intoleranţei otomanilor, insultaţi de creştinii ortodocşi şi persecutaţi de romano-catolici”. Un evreu care a trecut pe lângă poarta ce ducea la Biserica Sfântului Mormânt a fost, după cum relatează Finn, „bătut de o ceată de pelerini”, pentru că era în continuare ilegal ca un evreu să treacă pe-acolo. Un altul a fost

209 Aceşti scriitori se supuneau modei jurnalelor de călătorie orientale. Între 1800 şi 1875, numai în Anglia au fost publicate circa 5.000 de cărţi despre Ierusalim. Multe dintre acestea sunt remarcabil de asemănătoare, fiind ori repetări lipsite de suflu ale povestirilor biblice de către evanghelişti (uneori, întărite de cercetările arheologice) sau jurnale de călătorie în care se satirizau incompetenţa otomanilor, văicărelile evreilor, simplitatea arabilor şi vulgaritatea ortodocşilor. Inteligent scrisă de Alexander Kinglake, care ulterior avea să relateze despre Războiul din Crimeea, cartea Eothen este probabil cea mai bună.

înjunghiat de un soldat otoman. O înmormântare evreiască a fost atacată de arabi. În fiecare dintre aceste cazuri, Finn s-a dus de îndată la guvernatorul otoman şi l-a obligat să intervină ca să înfăptuiască dreptatea britanică.

Paşa însuşi era mai interesat să-i controleze pe arabii palestinieni, ale căror răzmeriţe şi războaie între clanuri, în parte o reacţie la reformele centralizatoare ale Imperiului Otoman, erau puse în practică în galop de cămile, şuierat de săgeţi şi de gloanţe în jurul zidurilor Ierusalimului. Aceste scene palpitante se încadrau în perspectiva europeană a Palestinei ca teatru biblic combinat cu un decor de film western, şi spectatorii se adunau pe ziduri ca să asiste la acele încăierări care lor li se părea că seamănă cu nişte evenimente sportive suprarealiste – în plus, condimentate cu câte un accident mortal.

Scriitorii: David Dorr, un sclav american în turneu

La ferma lor evanghelică din Talbieh, înfiinţată pentru convertirea evreilor, soţii Finn se pomeneau adesea prinşi la mijloc între taberele aflate în conflict. Cu gloanţele şuierând în toate direcţiile, doamna Finn identifica uimită şi femei printre războinici. S-a străduit cum a putut mai bine să negocieze pacea între şeici. Dar beduinii erau doar o parte a problemei. Şeicii din Hebron şi Abu Gosh întreţineau armate de 500 de războinici care duceau războaie în toată regula împotriva otomanilor. Când unul dintre aceşti şeici a fost capturat şi adus la Ierusalim în lanţuri, impetuosul războinic a reuşit să evadeze şi să fugă în goana calului, ca să lupte din nou, ca un Robin Hood al arabilor. În cele din urmă, Hafiz Paşa, bătrânul guvernator al Ierusalimului, s-a văzut nevoit să pornească în fruntea unei expediţii alcătuite din 550 de soldaţi şi două tunuri de câmp din bronz, pentru a-l suprima pe conducătorul militar din Hebron.

Şi totuşi, în ciuda unei astfel de melodrame, în serile de vară, ierusalimiţii de toate credinţele – musulmani, arabi creştini laolaltă cu evreii sefarzi – se întâlneau la picnic pe drumul Damascului. Exploratorul american, locotenentul William Lynch, a observat o „scenă pitorească – sute de evrei bucurându-se de aerul proaspăt, aşezaţi în afara zidurilor la umbra unor măslini uriaşi, femeile toate în linţolii albe de sus până jos, bărbaţii, cu pălării negre cu boruri largi”. James Finn şi alţi consuli, precedaţi de soldaţi otomani şi kavasi înarmaţi cu bastoane cu cap de argint, ieşiseră la plimbare cu

soţiile. „La apusul soarelui, toată lumea se grăbea să intre în cetate, căci porţile rămâneau încuiate în fiecare noapte.”

„Ah, tristeţea Ierusalimului”, oftă Finn, care se văzu nevoit să admită că oraşul părea „mohorât în manieră monastică unei persoane obişnuite cu viaţa de dezmăţ din alte locuri. Despre vizitatorii francezi se vorbeşte că ar fi emis acea «ejaculare»[210] care însoţeşte îndeobşte săltatul din umeri la contrastul dintre Ierusalim şi Paris”. Cu certitudine că aceasta nu era genul de ejaculare la care priapicul Flaubert se aştepta, ceea ce l-a făcut să-şi exprime frustrarea la Poarta Jaffa: „Am lăsat să-mi scape o băşină pe când treceam pragul”, chiar dacă „am fost iritat de voltaireanismul anusului meu”. Gurmandul sexual care era Flaubert a sărbătorit evadarea din Ierusalim cu o orgie la Beirut în compania a cinci fete. „Am regulat trei dintre ele şi am ejaculat de patru ori – de trei ori înainte de masă şi a patra oară după desert. Tânărul Du Camp a juisat o singură dată, pentru că încă îl mai durea membrul de la şancrul cu care-l pricopsise o târfă valahă.”

Un vizitator american aparte, David Dorr, un tânăr sclav negru din Louisiana care-şi zicea *quadroon*[211], s-a arătat de aceeaşi părere cu Flaubert. Aflat în voiaj cu stăpânul lui, el a sosit „cu o inimă supusă”, plină de veneraţie pentru Ierusalim, dar curând s-a răzgândit: „Când am auzit toate absurdităţile acestor oameni ignoranţi, am fost mai înclinat să ridiculizez aceste cadavre şi locuri sacre decât să le omagiez. După şaptesprezece zile petrecute la Ierusalim, plec fără să-mi mai doresc să revin vreodată”.[212]

---

210 Joc de cuvinte intraductibil bazat pe sensul dublu al termenului ejaculation în limba engleză, care înseamnă, pe de o parte, „ejaculare” cu sensul acceptat în limba română, dar şi „interjecţie, exclamaţie bruscă exprimând emoţia”. (n.t.).

211 Copil născut dintr-un alb şi o mulatră. (n.t.).

212 Tânărul stăpân al lui Dorr, proprietarul de plantaţie Cornelius Fellowes, a decis să pornească într-un tur de trei ani ai lumii, de la Paris la Ierusalim. Fellowes i-a făcut o ofertă tânărului său sclav, un om inteligent şi cu ştiinţă de carte. Dacă Dorr îl slujea pe durata călătoriei, la întoarcere avea să fie eliberat. În efervescentul său jurnal de călătorie, Dorr a consemnat totul, de la splendidele doamne ale Parisului la „turnurile răzleţe şi zidurile carbonizate ale Ierusalimului”. La întoarcere, stăpânul lui a refuzat să-l pună în libertate, aşa că Dorr a evadat şi a fugit în nord, iar în 1858 a publicat *A Colored Man Round the World by a Quadroon (Povestea unui om de culoare în jurul lumii scrisă de un quadroon)*. Abia Războiul de Secesiune, care avea să izbucnească la scurt timp după aceea, i-a redat în

Şi totuşi, cu toată ireverenţa lor, scriitorii nu puteau să nutrească decât veneraţie pentru Ierusalim. Flaubert îl considera „diabolic de măreţ”. Thackeray simţea că „nu există nici un singur loc la care să te uiţi şi să nu se fi făptuit acolo cine ştie ce ispravă violentă, vreun masacru, câţiva vizitatori ucişi, vreun idol venerat în rituri sângeroase”. Melville aproape că admira „splendoarea atinsă de ciumă” a locului.

Dat fiind că forţele ruseşti au suferit numai înfrângeri în Crimeea, Nicolae s-a îmbolnăvit de inimă rea şi a murit la 18 februarie 1855. În septembrie, baza navală rusă de la Sevastopol a căzut în mâinile britanicilor şi francezilor. Rusia a suferit o umilinţă zdrobitoare. După atâta incompetenţă militară pe toate planurile într-o campanie care a costat 750.000 de vieţi omeneşti, noul suveran al Rusiei, ţarul Alexandru al II-lea, a cerut pacea, renunţând la ambiţiile imperiale legate de Ierusalim, dar obţinând măcar o restabilire a drepturilor de dominaţie ale ortodocşilor în Biserica Sfântului Mormânt, un statu-quo care a rămas în vigoare până în zilele noastre.

Pe 14 aprilie 1856, tunurile Citadelei au salutat semnarea tratatului de pace. Dar, după douăsprezece zile, James Finn, participând la ceremonia Luminii Sfinte, a văzut cum „pelerinii creştini ortodocşi, înarmaţi cu beţe, pietre şi bâte, s-au ascuns dinainte în spatele coloanelor şi au sărit din galerii” atacându-i pe armeni. „A urmat un conflict îngrozitor”, a observat el, „proiectilele fiind aruncate în sus, spre galerii, distrugând rânduri de lampadare, cioburi de sticlă şi ulei revărsându-se peste capetele celor de la parter”. Când paşa a coborât de pe tronul lui din galerie, „s-a ales cu nişte lovituri în cap” şi a trebuit scos afară înainte ca soldaţii lui să dea buzna în biserică cu baionetele fixate la arme. Câteva minute mai târziu, patriarhul ortodox şi-a făcut apariţia cu Lumina Sfântă, în ţipete de bucurie, bătăi cu pumnii în piept şi pâlpâit de flăcări.

Garnizoana a celebrat victoria sultanului cu o paradă pe Maidan,

---

cele din urmă libertatea. Câştigătorul acelui război, preşedintele Abraham Lincoln, nu era formal religios, dar îşi dorea să viziteze Ierusalimul, probabil pentru că în tinereţe locuise într-unul dintre Ierusalimurile americane, New Salem din statul Illinois. Ştia Biblia pe de rost şi probabil că auzise poveştile relatate de secretarul de stat William H. Seward, care vizitase Ierusalimul în cursul turneului său mondial. Pe 14 aprilie 1865, în timp ce mergea cu soţia lui spre Teatrul Ford, a propus un „pelerinaj special la Ierusalim”. La teatru, cu câteva momente înainte să fie împuşcat, a şoptit: „Ce mult mi-ar plăcea să vizitez Ierusalimul”. După aceea, Mary Todd Lincoln a decis că el „se află în mijlocul Ierusalimului Ceresc”.

lucru ironic, căci ulterior Alexandru al II-lea a cumpărat acel teren de paradă, cândva loc de campare pentru taberele asiriene şi romane, pentru a construi Complexul Rusesc. Din acel moment, Rusia avea să-şi instaureze dominaţia culturală în Ierusalim.

Victoria a fost dulce-amară pentru otomani, firavul lor domeniu islamic fiind salvat de soldaţii creştini. Pentru a-şi arăta recunoştinţa şi pentru a ţine Vestul la distanţă, sultanul Abdulmecid a fost obligat, prin măsuri cunoscute sub numele de Tanzimat – reformă –, să-şi centralizeze administraţia, să decreteze egalitate absolută pentru toate minorităţile, indiferent de religie, şi să permită europenilor tot soiul de libertăţi, altădată de neconceput. I-a prezentat lui Napoleon al III-lea Biserica Sfânta Ana, zidită de cruciaţi, care devenise între timp madrassa[213] lui Saladin. În martie 1855, ducele de Brabant, viitorul rege Leopold al II-lea al Belgiei, exploatator al Congoului, a fost primul european căruia i s-a permis să viziteze, Muntele Templului: gărzile de acolo – sudanezi din Darfour experţi în mânuirea bâtelor – au trebuit să fie încuiate în cazărmi, altfel exista riscul să-i atace pe necredincioşi. În iunie, arhiducele Maximilian, moştenitorul Imperiului Habsburgic – şi viitorul împărat ghinionist al Mexicului – a sosit împreună cu ofiţerii de pe nava amiral. Europenii au început să construiască edificii creştine impozante, în stil imperial, într-un Ierusalim cuprins de febra boomului imobiliar. Oamenii de stat otomani erau agitaţi şi va urma o reacţie musulmană violentă, dar, după Războiul din Crimeea, Occidentul investise prea mult ca să renunţe la pretenţiile privind Ierusalimul.

În ultimele luni ale Războiului din Crimeea, Sir Moses Montefiore a cumpărat trenurile şi şinele de cale ferată de la reţeaua Balaclava Railway, construită special pentru trupele britanice din Crimeea, cu scopul de a crea o linie feroviară între Jaffa şi Ierusalim. Acum, înzestrat cu tot prestigiul şi puterea unui potentat britanic, după victoria din Crimeea, el s-a întors în oraş, ca un vestitor al viitorului.

38 – Noul oraş 1855–1860

Moses Montefiore: „acest Cresus”

213 Madrassa sau madrasah – clădiri sau grup de clădiri folosite pentru învăţarea teologiei şi a legislaţiei religioase musulmane, incluzând în mod tipic o moschee. (n.t.)

Pe 18 iulie 1855, Montefiore şi-a sfâşiat hainele într-un ritual, atunci când a văzut Templul pierdut, şi apoi şi-a stabilit tabăra în preajma Porţii Jaffa, unde a fost luat cu asalt de mii de ierusalimiţi, care trăgeau cu puştile în aer şi ovaţionau. James Finn, căruia îi pusese în repetate rânduri beţe în roate în privinţa manevrelor de convertire a evreilor, a încercat să-i submineze primirea, dar guvernatorul Kiamil Paşa, om cu vederi liberale, a trimis o gardă de onoare ca să-şi prezinte armele. Când Montefiore a devenit primul evreu care să viziteze Muntele Templului, paşa i-a asigurat o escortă de o sută de soldaţi – şi a fost purtat într-o lectică, astfel încât să nu încalce legea care interzicea evreilor accesul pe Muntele Sfânt, în afară de situaţia în care ar sta pe Sfânta Sfintelor. Misiunea vieţii lui, aceea de a-i ajuta pe evreii din Ierusalim, n-a fost niciodată uşoară: mulţi dintre ei trăiau din mila publică şi s-au înfuriat atât de tare când Montefiore a încercat să-i „înţarce" în legătură cu pomenile lui încât s-au răzvrătit în tabără. „Serios vorbind", scria nepoata sa Jemina Sebag, aflată în anturajul lui, „dacă situaţia continuă, nu vom mai fi în siguranţă în corturile noastre!" Pe de altă parte, nici toate planurile sale n-au avut succes. De exemplu, n-a mai reuşit să construiască acea cale ferată spre Jaffa cu material din Crimeea, dar tocmai această călătorie a schimbat destinul Ierusalimului. În drum spre Crimeea, l-a convins pe sultan să-l lase să reconstruiască Sinagoga Hurva, distrusă în 1720, şi, chiar mai important, să cumpere pământ în Ierusalim unde să se stabilească evreii. A plătit pentru restaurarea sinagogii şi a început să caute un loc pe care să-l cumpere.

Melville l-a descris pe Sir Moses Montefiore drept „acest Cresus – un bărbat uriaş, în vârstă de 75 de ani, cărat din Joppa pe o lectică purtată de catâri". Avea 1,90 metri şi, chiar dacă nu împlinise 75 de ani, era prea bătrân pentru o astfel de călătorie. Deja îşi riscase viaţa în cele trei vizite la Ierusalim, iar doctorii îl sfătuiseră să nu se mai ducă din nou – „inima îi era slăbită şi avea otravă în sânge" – dar el şi Judith au venit totuşi însoţiţi de un anturaj de servitori, slugi şi chiar propriul măcelar cuşer.

Pentru evreii din Ierusalim şi din toată diaspora, Montefiore era deja o legendă care combina prestigiul proconsular al unui bogat baronet victorian, în perioada de glorie a Imperiului Britanic, cu demnitatea unui evreu mereu gata să sară în ajutorul fraţilor săi şi niciodată în situaţia de a-şi compromite iudaismul. Puterea i-o dădea poziţia unică pe care o deţinea în Marea Britanie: reuşea să menţină

echilibrul între vechea şi noua societate, fiind la fel de în largul său în compania ducilor, a premierilor şi a episcopilor, ca şi în cea a rabinilor şi a finanţiştilor. Într-o Londră dominată de o moralitate cumpătată şi un ebraism evanghelic, Montefiore era idealul a ceea ce victorienii considerau a fi un evreu: „Acel venerabil evreu", scria lordul Shaftesbury, „e mai bun decât mulţi creştini".

Se născuse în oraşul italian Livorno, dar averea şi-o dobândise ca unul dintre „brokerii evrei" de la Bursa din Londra, ascensiunea fiindu-i ajutată de căsătoria fericită cu Judith Cohen, cumnata bancherului Nathaniel Rothschild. Urcuşul pe scara socială şi averea erau doar mijloace pentru a-i ajuta pe alţii. Când a primit titlul de cavaler de la regina Victoria, în 1837, aceasta l-a descris în jurnal ca „un evreu, un om minunat", în timp ce în jurnalul lui el se ruga ca onoarea încredinţată „să vestească binele viitor pentru evrei în general. Pe lângă asta, am avut plăcerea ca flamura mea cu «Ierusalim» să fluture mândră în sală". După ce s-a îmbogăţit, şi-a mai redus din afaceri şi, angrenându-se adesea în campanii alături de cumnatul său ori de nepotul său, Lionel de Rothschild, s-a dedicat dobândirii de drepturi politice pentru evreii britanici.[214] Dar era mare nevoie de el în străinătate, unde era primit de împăraţi şi sultani ca un veritabil ambasador britanic, dând dovadă de un curaj neobosit şi de spirit inventiv în desele situaţii când se afla personal în pericol. După cum am văzut, misiunile lui la Damasc, la Mohamed Ali şi la sultan au fost cele care i-au adus celebritatea.

Montefiore s-a văzut admirat chiar şi de către cei mai eminenţi antisemiţi: când Nicolae I, în cruciada sa pentru ortodoxie şi autocraţie, a început să năpăstuiască milioanele de evrei ruşi, Montefiore s-a dus la Sankt Petersburg şi a susţinut insistent că evreii ruşi erau cetăţeni loiali, bravi şi onorabili. „Dacă ar semăna cu

---

214 Evreii practicanţi nu au putut să ocupe un loc în Camera Comunelor până în 1858. Apoi, o nouă lege a Parlamentului i-a permis lui Lionel de Rothschild să devină primul evreu practicant care a ocupat un loc în Cameră. Interesant este că Shaftesbury s-a pronunţat în repetate rânduri împotriva acestui lucru – în calitate de sionist creştin, interesul lui era de fapt axat pe întoarcerea şi convertirea evreilor în pregătirea celui de-al Doilea Advent. Dar mult mai târziu el i-a propus binevoitor prim-ministrului William Gladstone: „Pentru Camera Lorzilor, glorioasă va fi ziua în care acel venerabil evreu (Montefiore) va fi înscris pe lista legislatorilor ereditari ai Angliei". Dar era prea devreme. Prima demnitate de pair i-a fost acordată fiului lui Lionel de Rothschild, Nathaniel, în 1885, după moartea lui Montefiore.

dumneata”, a replicat Nicolae cu tonul lui curtenitor şi totodată ameninţător.[215] În tot cazul, a fost mai mult decât capabil să se ridice la înălţimea oricăruia dintre cei cu care a avut de-a face. Astfel, când s-a dus în grabă la Roma ca să intervină într-o intrigă antisemită, un cardinal l-a întrebat cât din aurul Rothschilzilor a ajuns în vistieria sultanului pentru ca acesta să stopeze „calomnia de sânge”. „Nici măcar cât i-am dat lacheului dumneavoastră ca să-mi atârne haina în hol”, a replicat Montefiore.

În toate aceste întreprinderi, a avut-o ca partener pe Judith, o femeie plină de viaţă, cu părul cârlionţat, care-i spunea mereu „Monty”, dar nu erau sortiţi să întemeieze o dinastie. În pofida rugăciunilor la Mormântul Raşelei, n-au avut copii. Şi totuşi, lăsând la o parte faptul că era evreu şi blazonul său era scris cu litere evreieşti, Montefiore avea virtuţile şi defectele unui nobil tipic pentru epoca victoriană. Locuia într-o vilă splendidă din Park Lane şi într-o vilă crenelată în stil neogotic din Ramsgate, unde şi-a construit propria sinagogă şi un mausoleu unic, chiar dacă grandios, inspirat întocmai după Mormântul Raşelei. Tonul lui era greoi şi pompos, moralitatea lui abia dacă era înviorată de umor, se simţea o anumită vanitate în stilul său autocratic, iar dincolo de imaginea respectabilă, se găseau amante şi copii din flori. Într-adevăr, biograful lui modern dezvăluie că, deşi împlinise optzeci de ani, a conceput un copil cu o fată în casă, adolescentă, încă un semn al uluitoarei sale energii.

În căutarea unui loc de cumpărat la Ierusalim a fost ajutat de Familiile din Ierusalim, cu care fusese mereu prieten. Până şi cadiul l-a numit „mândria poporului lui Moise”. Agmed Duzhdar Aga, cu care se cunoştea de douăzeci de ani, i-a vândut un loc în afara zidurilor, între porţile Sion şi Jaffa, pentru suma de 1.000 de lire de

---

215 În drum spre Sankt Petersburg, a fost bine primit la Vilnius – un oraş semievreiesc plin cu atât de mulţi învăţaţi talmudici, încât era cunoscut drept „Ierusalimul Lituaniei” – de mii de evrei entuziaşti, dar Nicolae nu şi-a moderat politicile şi, întrucât viaţa evreilor s-a înrăutăţit, Montefiore s-a întors mai târziu ca să-l întâlnească pe Alexandru al II-lea. Se spunea că în fiecare colibă de evrei din Rusia se găsea un portret, aproape ca o icoană evreiască, a susţinătorului lor. „La micul dejun (în Motol, un sat din apropiere de Pinsk), bunicul meu îmi povestea despre faptele unor personaje măreţe”, scria Chaim Weizmann, un viitor lider sionist. „Am fost deosebit de impresionat de vizita lui Sir Moses Montefiore în Rusia, care avusese loc doar cu o generaţie înainte de naşterea mea, dar povestea se transformase deja în legendă. Mai mult, Montefiore era el însuşi, chiar dacă încă mai trăia, deja o legendă.”

aur englezeşti. Montefiore şi-a mutat imediat corturile pe noul său pământ, unde a plănuit construirea unui spital şi a unei mori de vânt după modelul celor din Kent, astfel încât evreii să-şi poată prepara singuri pâinea. Înainte de a pleca, i-a cerut paşei o favoare specială: duhoarea din Cartierul Evreiesc, pomenită în toate jurnalele de călătorie occidentale, era provocată de un abator musulman, a cărui prezenţă acolo vorbea de la sine despre statutul inferior al evreilor. Montefiore l-a rugat să-l mute de acolo, iar paşa a acceptat.

În iunie 1857, Montefiore s-a întors pentru a cincea oară cu materialele pentru construirea morii de vânt, iar în 1859, construcţia a început. În locul spitalului, el a construit locuinţe pentru familiile sărmane de evrei, cunoscute sub numele de „căsuţele lui Montefiore", inconfundabil victoriene ca un sediu de club dintr-o suburbie engleză, construit în stil fals medieval, din cărămidă roşie şi cu creneluri, în ebraică erau numite Mişkenot Şaanim – locuinţele încântării – dar iniţial au fost prădate de bandiţi, iar primii lor ocupanţi au fost atât de puţin încântaţi, încât obişnuiau să se întoarcă în oraş ca să doarmă acolo. La început, moara de vânt a produs într-adevăr pâine ieftină, dar în scurt timp s-a stricat, ca urmare a lipsei de vânt din zonă şi a neglijenţei.

Evangheliştii creştini şi rabinii evrei deopotrivă visau la întoarcerea evreilor – iar asta era contribuţia lui Montefiore. Averea colosală a noilor plutocraţi evrei în special a familiei Rothschild, a încurajat ideea potrivit căreia, după cum s-a exprimat Disraeli chiar în acel moment, „capitaliştii evrei" vor cumpăra Palestina. Rothschilzii, arbitri ai politicii şi finanţelor internaţionale aflaţi la apogeul puterii lor, la fel de influenţi la Paris şi Viena precum erau la Londra, nu erau aşa convinşi dar erau mulţumiţi să contribuie cu bani şi să-l ajute pe Montefiore, al cărui „vis permanent" era că „Ierusalimul era sortit să devină reşedinţa unui imperiu evreiesc".[216]

---

216 Montefiore a fost cel mai celebru, dar nu şi cel mai bogat dintre filantropii Ierusalimului. El a fost de multe ori un canal pentru banii familiei Rothschild, iar locuinţele sale pentru săraci au fost finanţate de Judah Touro, un magnat american din New Orleans, care, în 1825, a susţinut ideea unei patrii evreieşti pe Insula Mare de pe râul Niagara, în nordul statului New York. Proiectul a eşuat, astfel că i-a lăsat prin testament lui Montefiore 60.000 de dolari pe care să-i cheltuiască în Ierusalim. În 1854, familia Rothschild a construit un foarte necesar spital evreiesc. În timpul vizitei sale din 1856, Montefiore a creat o şcoală evreiască pentru fete, spre dezaprobarea evreilor ortodocşi, iar aceasta a fost ulterior preluată de nepotul său, Lionel de Rothschild, care i-a schimbat numele după fiica lui

În 1859, în urma unei sugestii din partea ambasadorului otoman la Londra, Montefiore a discutat ideea de a cumpăra Palestina, dar era sceptic, ştiind că elita anglo-evreiască aflată în ascensiune nu mai pridideа cumpărând moşii rurale pentru a trăi visul englezesc şi nu era deloc interesată de un astfel de plan. În esenţă, Montefiore credea că ideea lui dragă de „restaurare naţională a israeliţilor” depăşea aria de acoperire a politicii şi că era mai bine să fie lăsată în seama „Acţiunii Divine” – dar inaugurarea din 1860 a micului său Cartier Montefiore era începutul noului oraş evreiesc în afara zidurilor. Aceasta era departe de ultima vizită a lui Montefiore, dar, după Războiul din Crimeea, Ierusalimul a fost încă o dată un obiect internaţional al dorinţei: Romanovii, Hohenzollernii, Habsgurgii şi prinţii britanici concurau unii cu alţii pentru a combina noua scenă a arheologiei cu vechiul joc al imperiilor.

39 – Noua religie 1860–1870

Împăraţi şi arheologi: inocenţii din străinătate

În aprilie 1859, fratele ţarului Alexandru al II-lea, marele duce Konstantin Nikolaevici, a fost primul membru al familiei Romanov care a vizitat Ierusalimul – „în sfârşit, intrarea mea triumfală”, a consemnat el în laconicul său jurnal. „Gloate şi praf”. Când s-a dus la Mormântul Sfânt: „Lacrimi şi emoţii”; iar când a părăsit oraşul, „nu ne mai opream din plâns”. Împăratul şi marele duce au plănuit o ofensivă culturală rusă. „Trebuie să ne stabilim prezenţa în Orient nu politic, ci prin intermediul bisericii”, declara un raport al ministerului de externe. „Ierusalimul este centrul lumii şi misiunea noastră trebuie să fie acolo”. Marele duce a înfiinţat o Societate a Palestinei şi Compania de Vapoare Rusă pentru a-i transporta pe pelerinii ruşi de la Odessa. A inspectat circa şapte hectare din Complexul Rusesc,

---

decedată, Evelina. Dar cel mai mare proiect a fost Sinagoga Israel Tiferet, în apropiere de Hurva, în Cartierul Evreiesc. Finanţată cu banii evreilor din toată lumea, dar mai ales de familiile Reuben şi Sassoon din Bagdad, această splendidă sinagogă cu cupolă, cea mai înaltă clădire din Cartierul Evreiesc, a devenit centrul Evreimii Palestiniene până când a fost distrusă în 1948. În acelaşi timp, armenii aveau şi ei Rothschilzii lor: familia Gulbenkian, îmbogăţită de pe urma petrolului, venea cu regularitate în pelerinaj şi a creat Biblioteca Gulbenkian în Mănăstirea Armeană.

unde Romanovii au început să construiască un mic oraş moscovit.[217] Curând, au sosit atât de mulţi pelerini ruşi, încât, pentru a-i găzdui, au trebuit înălţate corturi.

Britanicii erau tot atât de hotărâţi ca şi ruşii. Pe 1 aprilie 1862, Albert Edward, dolofanul prinţ de Wales, în vârstă de douăzeci şi unu de ani (viitorul Edward al VII-lea), a intrat călare în Ierusalim, escortat de o sută de cavalerişti.

Prinţul, care locuia într-un mare campament în afara zidurilor, era foarte entuziasmat de ideea de a-şi face un tatuaj de cruciat pe braţ, iar vizita lui a lăsat o impresie de neşters atât în Ierusalim, cât şi acasă. Prezenţa lui nu numai că a accelerat rechemarea lui James Finn, acuzat de nereguli financiare după douăzeci de ani de prezenţă dominatoare, dar a şi intensificat sentimentul că Ierusalimul era cumva o bucăţică din Anglia. Pentru vizitarea locurilor, prinţul îl avea drept ghid pe Decanul de Westminster, Arthur Stanley, a cărui extrem de influentă carte de istorie biblică şi speculaţii arheologice convinsese o generaţie de cititori britanici că Ierusalimul era „o ţară care ne este mai dragă din copilărie chiar şi decât Anglia”. La mijlocul secolului al XIX-lea, arheologia a devenit subit nu numai o nouă ştiinţă istorică pentru studierea trecutului, dar şi o cale de a controla viitorul. Nu e de mirare că arheologia a fost imediat politică – nu doar un fetiş cultural, o modă socială şi un hobby regal, dar clăditoare de imperii prin alte mijloace şi o prelungire a spionajului militar. A devenit religia seculară a Ierusalimului şi, totodată, în mâinile creştinilor imperialişti de teapa Decanului Stanley, o ştiinţă în slujba lui Dumnezeu. Dacă avea să confirme adevărul Bibliei şi al Patimilor, creştinii puteau să revendice însăşi Ţara Sfântă.

Ruşii şi britanicii nu erau singuri. Consulii Marilor Puteri, mulţi dintre ei funcţionari religioşi, se dădeau drept arheologi, dar creştinii americani au fost cei care au creat cu adevărat arheologia modernă.[218] Francezii şi germanii nu erau nici ei prea departe în

---

217 Complexul Rusesc cuprindea consulatul, un spital, Biserica Sfintei Treimi cu patru turle, reşedinţa arhimandritului, apartamente pentru aristocraţii veniţi în vizită şi pensiuni pentru pelerini, care puteau să adăpostească 3.000 de oameni. Clădirile complexului semănau cu nişte fortăreţe uriaşe dar elegante, iar în timpul Mandatului Britanic au slujit drept fortăreţe militare.

218 Edward Robinson, misionar şi profesor de literatură biblică din New York, îşi dorea să afle geografia Bibliei. S-a folosit de cunoaşterea altor surse, cum ar fi Iosif Flavius, pentru a face unele descoperiri uluitoare. În

urmă, căutând elemente spectaculoase, animaţi de un sentiment naţional implacabil, în săpăturile făcute de ei fiind susţinuţi cu entuziasm de către împăraţii şi premierii lor. Precum cursa spaţială din secolul XX, cu astronauţii săi eroici, arheologia a devenit în scurt timp o proiecţie a puterii naţionale cu arheologi celebri care semănau cu conchistadorii istorici fanfaroni şi cu vânătorii de comori ştiinţifice. Un arheolog german a numi-o „cruciada paşnică”.

Vizita prinţului de Wales a încurajat expediţia unui ofiţer militar britanic şi arheolog, căpitanul Charles Wilson, care, în tunelele din apropierea Zidului de Vest, de sub Poarta Străzii Lanţului, a descoperit monumentala arcadă irodiană a marelui pod care se întindea peste Valea Tyropeană până la Templu. Şi astăzi este cunoscută drept Arcada lui Wilson, iar acesta a fost doar începutul.

În mai 1865, mai mulţi patricieni, de la Earl Russell, secretarul de externe, până la ducele de Argyll, au înfiinţat Fondul de Explorare al Palestinei, cu contribuţii de la regina Victoria şi Montefiore. Shaftesbury avea să-i fie ulterior preşedinte. Vizita la Palestina a primului moştenitor al coroanei britanice, Edward I „a deschis întreaga Sirie cercetărilor creştine”, explica prospectul societăţii. La prima sa şedinţă, arhiepiscopul de York, William Thompson, a declarat că Biblia îi dăduse „legile după care încerc să trăiesc” şi „cea mai bună cunoaştere pe care o posed”. A continuat: „Acest ţinut al Palestinei ne aparţine mie şi ţie. A fost dat Tatălui lui Israel. Este ţara de unde ne va veni vestea mântuirii noastre. Este ţara la care ne uităm cu un patriotism la fel de devotat cu cel pe care-l simţim faţă de bătrâna şi draga noastră Anglie”.

În februarie 1867, locotenentul trupelor regale de geniu Charles Warren, în vârstă de douăzeci şi şapte de ani, a început, în numele Societăţii, cartografierea Palestinei. Totuşi, întrucât ierusalimiţii erau ostili oricăror excavaţii făcute în jurul Muntelui Templului, a închiriat parcele de pământ din vecinătate şi a săpat douăzeci şi şapte de puţuri adânci în rocă. A descoperit primele artefacte arheologice reale din Ierusalim, ceramică din perioada lui Iezechia, marcate cu

---

1852, el a observat, la nivelul solului, partea de sus a ceea ce bănuia a fi una dintre arcadele monumentale de peste valea ce dădea în Templu – cunoscută de atunci ca Arcada lui Robinson. Un alt american, un misionar întru convertirea evreilor şi inginer care îi consilia pe otomani cum să-şi conserve clădirile mameluce, a remarcat buiandrugul uneia dintre porţile lui Irod – astăzi, Poarta lui Barclay. Cei doi americani, deşi au început ca misionari creştini, ca arheologi au demonstrat că musulmanul Flaram al-Sharif era Templul lui Irod.

inscripţia „aparţinând regelui”; patruzeci şi trei de cisterne sub Muntele Templului; Puţul lui Warren din dealul Ophel, despre care credea că era traseul de intrare al regelui David în oraş; iar Poarta lui Warren din tunelele situate de-a lungul Zidului de Vest era una din principalele intrări ale lui Irod în Templu – şi mai târziu Peştera Evreilor. Acest arheolog aventurier personifica farmecul noii ştiinţe. În una dintre isprăvile lui subterane, a descoperit anticul lac Struthion şi a navigat pe el pe o plută construită din uşi. Domniţele victoriene din lumea bună erau coborâte cu ajutorul unor nacele în puţurile lui, extaziindu-se la vederea priveliştilor biblice în timp ce-şi slăbeau corsetele.

Warren simpatiza cu evreii, supărat pe turiştii europeni necioplţi, care se maimuţăreau la „adunarea solemnă” de la Zid de parcă ar fi fost o „farsă”. Dimpotrivă, „ţara trebuie guvernată pentru ei” astfel încât, în ultimă instanţă, „principatul evreiesc ar putea să se constituie de sine stătător, cu garanţia Marilor Puteri”.[219] Francezii erau cel puţin la fel de agresivi în aspiraţiile lor arheologice – cu toate că arheologul lor şef, Félicien de Saulcy, era un ageamiu care a declarat că Mormântul Regilor, aflat imediat la nord de ziduri, aparţinea regelui David. De fapt, era mormântul reginei Elena de Adiabene, datând cu o mie de ani mai târziu.

În 1860, musulmanii i-au masacrat pe creştini în Siria şi Liban, înfuriaţi de legile date de sultan în favoarea creştinilor şi a evreilor, dar asta n-a făcut decât să atragă şi mai mult înaintarea occidentală. Napoleon al III-lea a trimis trupe pentru a-i salva pe creştinii maroniţi din Liban, reînnoind revendicările franceze în privinţa unei zone care supravieţuise de pe vremea lui Charlemagne, a cruciadelor şi a regelui Francisc I în secolul al XVI-lea. În 1869, Egiptul, susţinut cu capital francez, a deschis Canalul Suez printr-o ceremonie la care au participat împărăteasa Franţei, Eugenie, prinţul coroanei Prusiei, Frederick şi împăratul Austriei, Franz Joseph. Ca să nu se lase întrecut de britanici şi de ruşi, prusacul Frederick a navigat până la Jaffa şi apoi a ajuns călare la Ierusalim, unde a promovat cu vigoare prezenţa prusacă în cursa pentru înşfăcarea bisericilor şi a trofeelor

---

219 După Ierusalim, Warren a devenit celebru ca incompetentul comisar al Poliţiei Metropolitane care nu a reuşit să-l prindă pe Jack Spintecătorul şi ca un comandant militar incapabil în timpul Războiului cu Burii. Succesorii lui, locotenenţii Charles Conder şi Herbert Kitchener (acesta din urmă fiind, ulterior, cuceritorul Sudanului) au cartografiat ţara atât de bine, încât generalul Allenby s-a folosit de hărţile lor pentru a cuceri Palestina în 1917.

arheologice. A cumpărat situl cruciatului St Mary al romano-catolicilor, în apropiere de Biserică, iar Frederick (tatăl viitorului Kaiser Wilhelm al II-lea) l-a susţinut pe agresivul arheolog Titus Tobler, care a declarat: „Ierusalimul trebuie să fie al nostru”. Pe când se înapoia la Jaffa, Frederick aproape că a dat nas în nas cu Franz Joseph, împăratul Austriei şi regele titular al Ierusalimului, care tocmai fusese înfrânt de către prusaci în bătălia de la Sadova. Cei doi suverani s-au salutat cu răceală.

Franz Joseph a intrat în galop în Ierusalim, escortat de o mie de gărzi otomane, inclusiv beduini cu lănci, druzi înarmaţi cu puşti şi călăreţi pe cămile, şi însoţit de un enorm pat din argint, un cadou din partea sultanului. „Am descălecat”, a consemnat împăratul, „şi am îngenuncheat în drum, apoi am sărutat pământul”, în timp ce erau salutaţi de o salvă de tun trasă din Turnul lui David. S-a simţit copleşit de felul în care „totul părea să fie întocmai cum îşi imaginează fiecare din poveştile auzite în copilărie şi din Biblie”. Dar austriecii, ca toţi europenii, cumpărau clădiri ca să dezvolte un nou oraş creştin. Astfel, împăratul inspecta uriaşele săpături pentru fundaţiile în vederea construirii unui azil austriac pe Via Dolorosa.

„Nu voi accepta niciodată vreo îmbunătăţire a drumurilor de care să se folosească aceşti creştini nebuni”, scria marele vizir otoman Fuad Paşa, „căci după aceea ar transforma Ierusalimul într-un balamuc creştin”. Dar otomanii au construit până la urmă un nou drum spre Jaffa, în special pentru Franz Joseph. Avântul „balamucului creştin” era de neoprit.

Mark Twain şi „satul pauper”

Căpitanul Charles Warren, tânărul arheolog, trecea prin Poarta Jaffa şi a rămas uluit când a asistat la o decapitare. Execuţia a fost îngrozitor cârpăcită de un călău ageamiu: „Mă doare!” ţipa victima în timp ce călăul se căznea pentru a şaisprezecea oară să-i taie gâtul, până când s-a urcat pe spatele nenorocitului şi i-a străpuns coloana vertebrală, de parc-ar fi sacrificat o oaie. Ierusalimul avea cel puţin două feţe şi tulburări de personalitate: strălucitoarele edificii imperiale, construite de europeni cu caschete coloniale şi tunici roşii în timp ce creştinau cu repeziciune Cartierul Musulman, coexistau cu vechiul oraş otoman unde gărzile sudaneze negre protejau haremul şi îi păzeau pe prizonierii condamnaţi, ale căror capete continuau să se rostogolească în cadrul unor execuţii publice. Porţile erau închise şi-

acum, la fiecare apus de soare. Beduinii îşi lăsau la porţi suliţele şi săbiile atunci când intrau în oraş. O treime din oraş era ţinut pustiu şi o fotografie (făcută de însuşi patriarhul armean) arăta Biserica înconjurată de un teren arid, în mijlocul oraşului. Cele două lumi se ciocneau deseori: când în 1865 s-a deschis prima linie de telegraf între Ierusalim şi Istanbul, călăreţii arabi care au vandalizat stâlpul de telegraf au fost arestaţi şi spânzuraţi de respectivul stâlp.

În martie 1866, Montefiore, acum în vârstă de optzeci şi unu de ani şi rămas văduv, a sosit în a şasea lui vizită şi nu-i venea să creadă ce schimbări avuseseră loc. Constatând că evreii de la Zidul de Vest erau expuşi nu doar la ploaie, ci uneori şi la grindina venită de pe Muntele Templului, a primit permisiunea să construiască acolo o tendă – şi a încercat fără succes să cumpere zidul, una dintre numeroasele tentative ale evreilor de a intra în posesia locului lor sfânt. Pe când părăsea Ierusalimul, s-a simţit „mai profund impresionat decât oricând”.

N-a fost ultima lui călătorie. Când s-a întors în 1875, la nouăzeci şi unu de ani: „Am văzut un Ierusalim plin cu clădiri noi, unele dintre ele la fel de frumoase ca oricare din Europa”. Când pleca ultima oară, nu şi-a putut reprima gândul că „în mod cert ne apropiem de momentul în care vom vedea înfăptuirea sacrosanctei făgăduinţe pe care Dumnezeu a făcut-o Sionului.”[220]

Ghidurile de călătorie avertizau în privinţa „evreilor polonezi jegoşi” şi a „miasmei emanate de murdărie”, dar în mintea unora pelerinii protestanţi erau cei care întinau locul. „Leproşii, invalizii, orbii şi idioţii te luau cu asalt din toate părţile”, observa Samuel Clemens, jurnalistul din Missouri care scria sub pseudonimul Mark Twain. Călătorind prin Mediterana la bordul vasului *Quaker City*,

---

220 Montefiore a murit în 1885 după ce a împlinit vârsta de 100 de ani. El şi Judith au fost înmormântaţi cu pământ adus de la Ierusalim în Mormântul Raşelei de la proprietatea lor din Ramsgate. Moara de vânt Montefiore rezistă şi acum în picioare, iar Cartierul Montefiore, cunoscut ca Yemin Moshe, este unul dintre cele mai elegante cartiere şi unul dintre cele cinci care-i poartă numele. Titlul său de baron a fost moştenit de nepotul lui Sir Abraham, care n-a avut copii (soţia lui a înnebunit în noaptea nunţii), dar Moses şi-a lăsat proprietăţile nepotului său născut în Maroc, Joseph Sebag, care a devenit Sebag-Montefiore. Vila de la Ramsgate a ars până-n temelii în anul 1939. Un personaj aproape uitat (în afară de Israel), mormântul lui a fost neglijat multă vreme, ameninţat de expansiunea urbană şi de graffiti, dar în secolul XXI a devenit un loc sfânt: mii de evrei ultraortodocşi vin acolo în pelerinaj în ziua când se comemorează moartea lui.

Twain, celebrat ca „umoristul nebun”, se afla într-o croazieră de pelerinaj intitulată Marea Excursie de Plăcere în Ţara Sfântă, pe care a redenumit-o astfel: Marea Expediţie Funerară în Ţara Sfântă. El considera pelerinajul o farsă, satirizând sinceritatea pelerinilor americani, pe care-i numea „inocenţi în străinătate”. „E o mare uşurare când reuşeşti să faci o plimbare de o sută de paşi”, scria el, fără să întâlneşti încă un „sit”. Cel mai mult îl amuza să constate că o coloană din Biserica ce constituia centrul lumii era făcută din ţărâna din care a fost conceput Adam: „Nimeni nu a reuşit să demonstreze că ţărâna NU a fost procurată de aici”. În general, ura „zorzoanele, flecuşteţele şi ornamentele ţipătoare” ale Bisericii, iar oraşul: „Celebrul Ierusalim, numele cel mai impunător din istorie a devenit un sat pauper – de o tristeţe lugubră şi lipsit de viaţă – nu mi-aş dori să trăiesc aici”.[221] Totuşi, până şi umoristul nebun i-a cumpărat mamei sale o Biblie de la Ierusalim şi uneori reflecta: „Stau pe locul în care a stat un zeu”.

Turiştii, fie ei religioşi sau laici, creştini sau evrei, Chateaubriand, Montefiore sau Twain ştiau să vadă ce zei stătuseră pe acolo, dar erau aproape orbi când trebuiau să vadă oamenii în carne şi oase care trăiau în acele locuri. De-a lungul istoriei, Ierusalimul a existat în imaginaţia adepţilor care trăiau departe, în America sau Europa. Acum, când aceşti vizitatori soseau cu miile aduşi de vasele cu aburi, se aşteptau să găsească imaginile exotice şi periculoase, pitoreşti şi autentice pe care şi le închipuiseră cu ajutorul Bibliilor lor, al stereotipurilor victoriene cu privire la rasă şi, din momentul în care soseau, al translatorilor şi ghizilor lor. Ei vedeau doar diversitatea de costume de pe străzi şi refuzau să dea atenţie imaginilor neplăcute, considerându-le murdărie orientală şi ceea ce ghidul Baedecker numea „superstiţii nesăbuite şi fanatism”. În schimb, ei îşi construiau un „autentic” Oraş Sfânt grandios, aşa cum se aşteptaseră să găsească. Tocmai aceste viziuni aveau să atragă interesele imperiale faţă de Ierusalim. Cât despre rest – lumea vibrantă, pe jumătate ascunsă şi străveche a arabilor şi evreilor sefarzi – abia dacă o

---

221 În mod ironic, Twain s-a cazat la Mediterranean Hotel din Cartierul Musulman, chiar clădirea pe care liderul Likud israelian, generalul Ariel Sharon, a cumpărat-o la sfârşitul anilor 1980 în tentativa sa de a converti la iudaism Cartierul Musulman. Astăzi este un seminar evreiesc. Cartea lui Twain The Innocents Abroad (Inocenţii în străinătate) a devenit imediat o operă clasică pentru sceptici. Când fostul preşedinte Ulysses Grant a vizitat Ierusalimul, a folosit-o pe post de ghid de călătorie.

vedeau. Dar acolo erau foarte multe de găsit.

40 – Oraşul arab, oraşul imperial 1870–1880

Iusuf Khalidi: muzică, dans, viaţă cotidiană

Adevăratul Ierusalim era ca un Turn Babel în veşminte elegante cu o ierarhie de religii şi de limbi. Ofiţerii otomani purtau jachete brodate combinate cu uniforme europene; evreii otomani, armenii, creştinii arabi şi musulmanii se îmbrăcau cu redingote sau costume albe combinate cu un nou acoperământ pentru cap care simboliza nou reformatul imperiu otoman: tarbuşul sau fesul. Musulmanii *ulema* purtau turbane şi anterie care erau aproape identice cu cele purtate de mulţi dintre evreii sefarzi şi arabii ortodocşi. Evreii polonezi hasidici[222] săraci, în număr tot mai mare, purtau haine din gabardină şi pălării de fetru. Kavasii – bodyguarzii europenilor – erau adesea recrutaţi din rândul armenilor, care continuau să poarte jachete stacojii, pantaloni albi şi pistoale mari. Sclavi negri desculţi serveau stăpânilor lor şerbet cu gheaţă, vechile familii arabe sau sefarde ai căror bărbaţi purtau adesea o spoială din toate costumele descrise mai sus – turbane sau fesuri dar combinate cu haine lungi legate cu o centură de stofă. Şalvari turceşti cu un surtuc occidental pentru jumătatea de sus a corpului. Arabii vorbeau turca şi araba; armenii, armeana, turca şi araba; sefarzii, ladino, turca şi araba; hasizii, idiş, acel argou central european de ebraică şi germană, care a dat naştere propriei literaturi valoroase.

Dacă asta părea haotic cuiva venit din afară, sultanul-calif prezida

---

222 Hasidim – „cel pios” în ebraică – constituie o prezenţă crescândă în Ierusalim. Moştenitorii misticismului din secolul al XVII-lea continuă să poarte îmbrăcămintea neagră din acea eră. În anii 1740, vindecătorul prin credinţă din Ucraina Israel ben Eliezer, care a adoptat numele de Baal Şem Tov (Maestru al Bunului Nume), a creat o mişcare de masă care a pus în discuţie studiile talmudice, susţinând mişcările ca în transă în timpul rugăciunilor, cântatul, dansul şi practicile mistice pentru a ajunge mai aproape de Dumnezeu. Principalul lor oponent era Vilna Ganon, care respingea toate acestea ca superstiţii populare şi sublinia necesitatea studiilor talmudice tradiţionale. Conflictul lor seamănă cu cel dintre sufiştii mistici şi conservatorii islamici duri ai, să spunem, wahabiţilor saudiţi.

peste un imperiu sunnit: musulmanii erau în vârf; turcii conduceau, iar pe urmă veneau arabii. Evreii polonezi, luaţi în derâdere pentru sărăcia lor, „vaietele” şi ritmurile ca de transă ale rugăciunilor lor erau la extrema de jos. Dar în straturile intermediare, într-o cultură populară tulbure, amestecurile erau frecvente, în pofida regulilor stricte ale fiecărei religii.

La sfârşitul postului de Ramadan, toate religiile sărbătoreau cu o petrecere şi un bâlci în afara zidurilor, cu caruseluri şi curse de cai, în vreme ce negustorii expuneau cinescoape cu imagini obscene şi vindeau dulciuri arăbeşti, rahat şi „părul fecioarei”. În timpul sărbătorii evreieşti a Purimului, musulmanii şi arabii creştini se îmbrăcau în costume evreieşti tradiţionale şi adepţii tuturor celor trei religii participau la Picnicul Evreiesc care se ţinea la mormântul lui Simon cel Drept la nord de Poarta Damasc. Evreii îi omeneau pe vecinii lor arabi cu matza şi îi invitau la cina care marchează începutul Paştelui evreiesc, Seder, iar arabii se revanşau dându-le evreilor pâine proaspăt coaptă la sfârşitul sărbătorii. Adesea, *mohelii* evrei le făceau circumcizie copiilor musulmanilor. Evreii organizau petreceri la întoarcerea vecinilor lor musulmani din hagialâc. Relaţiile cele mai apropiate erau între arabi şi evreii sefarzi. Într-adevăr, arabii le spuneau sefarzilor *„Yahud, awlad Arab* – evrei, fii ai arabilor”, propriii lor evrei şi unele din femeile musulmane chiar au învăţat ladino. În timpul secetelor, ulema le cereau rabinilor sefarzi să se roage pentru ploaie. Membrii familiei Valero, bancherii de frunte ai oraşului, sefarzi vorbitori de arabă, erau parteneri de afaceri cu multe dintre Familii. În mod ironic, creştinii ortodocşi arabi erau cei mai ostili faţă de evrei, pe care îi insultau în cântece pascale tradiţionale şi îi linşau atunci când se apropiau de Biserică.

Deşi ghidul Baedecker îi avertiza pe turişti că „nu există locuri de distracţie publică în Ierusalim”, acesta era un oraş al muzicii şi al dansului. Localnicii se întâlneau în cafenele şi barurile din pivniţe ca să fumeze din narghilea, să joace table, să asiste la partidele de trântă şi la numerele de dansuri orientale. La nunţi şi de sărbători se dansa în cerc *(dabkah)*, în vreme ce cântăreţele interpretau melodii de dragoste precum „Iubitul meu, frumuseţea ta m-a rănit”. Cântecele de dragoste arăbeşti alternau cu cântecele andaluze ale sefarzilor, cântate în ladino. Dervişii se dezlănţuiau în dansul lor *zikr* în ritmul impus de uriaşele tamburine arăbeşti *mazhar*. În case private, muzica era interpretată de trupe mixte de muzicieni evrei şi arabi la instrumente precum lăuta *(oud)*, scripcă *(rabbaba)*, clarinete

duble *(zummara* şi *arghul)* şi timpane *(inaqqara)*. Aceste instrumente reverberau prin cele şase băi publice *(hammam)*, care ocupau un loc central în viaţa Ierusalimului. Bărbaţii (care le frecventau între orele 2 dimineaţa şi prânz) se bucurau de masaje şi de tunderea mustăţii. Femeile îşi vopseau părul cu henna şi beau cafea. Miresele din Ierusalim erau conduse de prietene care cântau şi zornăiau din tamburine la hammam, unde tot părul de pe corp era îndepărtat în mod festiv cu ajutorul unui sirop ca smoala numit *zarnikh*. Noaptea nunţii începea la băi, apoi mirele şi însoţitorii lui o luau pe mireasă de la locuinţa ei şi, dacă era o nuntă a Familiilor, mergeau pe jos pe sub un baldachin ţinut de slugi, în lumina torţelor şi urmaţi de un toboşar şi o trupă de cântăreţi din fluier, până la Muntele Templului.

Familiile dominau societatea din Ierusalim. Primul lider municipal a fost un Dajani, iar în 1867, Iusuf al-Diya al Khalidi a devenit, la 25 de ani, primul primar al Ierusalimului. De atunci, postul a fost tot timpul deţinut de Familii – vor fi şase din familia Husseini, patru din Alami, doi din Khalidi şi trei din Dajani. Khalidi, a cărui mamă era o Husseini, fugise de acasă în adolescenţă ca să urmeze cursurile unei şcoli protestante din Malta. Mai târziu a lucrat pentru marele vizir cu vederi liberale de la Istanbul. Se considera în primul rând un „Utsi” – un ierusalimit (numea Ierusalimul „patria” lui) – apoi arab (şi Shami, locuitor al Shams al-Bilad, Siria cea Mare) şi în al treilea rând otoman. Era un intelectual, unul dintre starurile mişcării *nahda*, renaşterea literară arabă care a prilejuit deschiderea de cluburi culturale, de ziare şi de edituri.[223] Totuşi, primul primar a descoperit că, pe lângă sarcinile municipale, mai avea de îndeplinit şi sarcini militare. Guvernatorul i-a alocat patruzeci de călăreţi ca să înăbuşe luptele de la Kerak, fiind astfel probabil singurul primar din istoria modernă care s-a aflat în fruntea unei expediţii de cavalerie.

Fiecare familie avea propriul stindard şi un rol aparte în festivalurile oraşului. La Lumina Sfântă, primele treisprezece familii de creştini arabi îşi prezentau în paradă flamurile, dar Nabi Musa (Profetul Moise) era cea mai populară sărbătoare musulmană. Mii de oameni soseau călare pe cai sau pe jos din toată Palestina, pentru a fi

---

223 Încă din anii 1760, familia Khalidi a înfiinţat o bibliotecă – adunând 5.000 de cărţi islamice, unele datând din secolul al X-lea, şi 1200 de manuscrise. În 1899, Raghib Khalidi şi-a reunit colecţia personală cu cele ale lui Iusuf şi ale verilor săi şi au deschis anul următor Biblioteca Khalidi, în jurul mormântului mameluc al lui Barka Han pe strada Silsila, unde se găseşte şi astăzi.

întâmpinaţi de muftiu, de regulă un Husseini, şi de guvernatorul otoman. Se dansa cu mare veselie şi se cânta din talgere şi tobe. Dervişii sufişti se învârteau de zor – „unii înghiţeau cărbuni aprinşi, alţii îşi perforau obrajii cu piroane metalice”, iar între ierusalimiţi şi nablusiţi izbucneau încăierări. Evreii şi creştinii erau uneori bătuţi de bandiţii arabi surescitaţi. Când mulţimile se adunau pe Muntele Templului, erau salutate de o canonadă şi apoi membrii familiei Husseini, fluturându-şi flamurile verzi, conduceau cavalcada spre racla lui Baibars din Ierihon. Membrii familiei Dajani îşi fluturau propria Flamură a Mormântului lui David, de culoare purpurie. Totuşi, Familiile, fiecare cu domeniul ei dinastic – Husseini aveau Muntele Templului, Khalidi tribunalele, şi toţi concurau pentru demnitatea de primar –, se luptau în continuare pentru supremaţie şi jucau jocul periculos al politicilor Istanbulului.

Slavii ortodocşi din Balcani, sprijiniţi de Rusia, voiau independenţă. Imperiul Otoman se chinuia să supravieţuiască. Ascensiunea unui sultan nou şi mai puternic, Abdul-Hamid al II-lea, a fost marcată de masacrele împotriva creştinilor bulgari. Sub presiune rusească, Abdul-Hamid a acceptat o constituţie şi alegerea unui parlament: la Ierusalim, familia Husseini susţinea vechea autocraţie, iar cei din familia Khalidi erau noii liberali. Primarul Khalidi a fost ales să reprezinte Ierusalimul şi a plecat la Istanbul; totuşi, constituţia era un simulacru. Abdul-Hamid a abrogat-o şi a început să promoveze un nou naţionalism otoman combinat cu o loialitate pan-islamică faţă de califat. Acest sultan inteligent dar nevrotic, mărunt de statură şi cu o voce behăită, având o predispoziţie spre leşinuri, şi-a consolidat domnia cu ajutorul poliţiei secrete *Khafiya*, care i-a ucis, printre alţii, pe fostul său mare vizir şi pe una dintre tinerele sclave ale acestuia.

Deşi se bucura de privilegiile tradiţionale – haremul lui cuprindea 900 de odalisce – trăia în teamă, controlând în fiecare noapte sub pat ca nu cumva să se ascundă acolo vreun asasin, dar în acelaşi timp era şi un dulgher priceput, îi plăcea să citească romanele cu Sherlock Holmes şi era impresarul propriului teatru.

Măsurile lui disciplinare au fost imediat resimţite la Ierusalim. Astfel, Iusuf Khalid a fost expulzat din Istanbul, eliberat din funcţia de primar şi înlocuit de Umar al-Husseini. Când cei din familia Khalidi erau jos, în locul lor urcau cei din familia Husseini. Între timp, Rusia făcea pregătirile finale pentru distrugerea otomanilor. Prim-ministrul britanic, Benjamin Disraeli, a intervenit ca să-i

salveze.

Tatuajele din Ierusalim: prinţi britanici şi mari duci ruşi

Disraeli tocmai cumpărase Canalul Suez, împrumutând 4 milioane de lire sterline de la Lionel de Rothschild. „Ce garanţie ai?” a întrebat Rothschild. „Guvernul britanic”, a replicat secretarul lui Disraeli. „Atunci, vei primi banii.”

La Congresul de la Berlin din 1878, Disraeli a îndrumat cabinetele Europei să-i tempereze pe ruşi şi să impună un acord în urma căruia Marea Britanie a ajuns să ocupe Ciprul. Performanţa sa a fost admirată de cancelarul german, prinţul Bismarck, care, arătând spre Disraeli, remarca: „Evreul ăla bătrân… un bărbat adevărat”. Otomanii s-au văzut nevoiţi să renunţe la o bună parte din teritoriul european creştin care le aparţinea şi au fost forţaţi să confirme drepturile evreilor şi ale altor minorităţi. În 1882, britanicii au preluat controlul Egiptului, care a rămas nominal sub dinastie albaneză. Doi reprezentanţi ai poziţiei de avangardă a Marii Britanii în Orientul Mijlociu au vizitat Ierusalimul în turneul lor mondial: cei doi tineri moştenitori ai tronului britanic, prinţul Albert Victor, cunoscut ca Prinţul Eddy, viitorul duce de Clarence, în vârstă de optsprezece ani, şi fratele lui de şaisprezece ani, George, viitorul George al V-lea.[224]

Şi-au aşezat tabăra pe Muntele Măslinilor, „în chiar acelaşi loc în care a campat şi tata”, scria prinţul George, care îl considera „un loc capital”. Tabăra era alcătuită din unsprezece corturi luxoase, purtate pe spinările a nouăzeci şi cinci de animale de povară şi servită de şaizeci de servitori – toţi sub conducerea regelui agenţilor de voiaj, Thomas Cook, un Geordie[225] preot baptist. În 1869, acesta a înfiinţat o firmă de voiaj care îi transporta din Leicester în Loughborough pe militanţii pentru abstinenţă. Acum, Cook şi fiii săi – dintre care unul îi

---

224 Călăuzit prin Ierusalim de căpitanii Charles Wilson şi Conder, arheologii Fondului pentru Explorarea Palestinei, prinţii au luat parte la o cină sefardă de Pastele evreiesc şi au fost „foarte impresionaţi de atmosfera paşnică desăvârşită” a acestei „fericite adunări de familie”. Au fost şi mai entuziasmaţi de tatuajele lor. „Am fost tatuat”, scria prinţul George, „de acelaşi om care l-a tatuat şi pe tata [prinţul de Wales]”.

225 Poreclă dată locuitorilor din regiunea Tyneside, din nord-estul Angliei. (n.t.).

însoţea pe prinţi – erau pionieri ai noului turism, angajând mici armate de servitori, gărzi şi dragomani (tălmaci şi oameni buni la toate) pentru a proteja vilegiaturiştii de atacurile beduinilor şi ale clanului Abu Ghosh, care continuau să domine drumul către Jaffa şi trebuiau ori mituiţi, ori cooptaţi. Aceşti impresari ai excursiilor amenajau tabere din somptuoase corturi de mătase, decorate în culori roşii exotice şi arabescuri turcoaz, cu săli de mese şi camere de primire, ba chiar şi apă caldă şi apă rece. Efectul urmărit era să furnizeze o fantezie orientală călătorului englez înstărit – ceva rupt din *O mie şi una de nopţi*.

Birourile lui Thomas Cook[226] se aflau la Poarta Jaffa, care era punctul nodal al noului Ierusalim prietenos pentru turişti, simbolizat de inaugurarea Grand New Hotel, chiar deasupra Piscinei Batşebei, presupusul loc unde regele David a văzut-o îmbăindu-se pe soţia lui Uriah, şi a hotelului lui Joachim Fast, chiar la ieşirea din poartă. În 1892, calea ferată a ajuns în sfârşit la Ierusalim, deschizând cu adevărat oraşul pentru turism.

Arta fotografică s-a dezvoltat odată cu turismul. A fost un lucru neaşteptat, chiar dacă potrivit, ca marele preot al boomului fotografic din Ierusalim să fie Yessayi Garabedian, patriarhul armean, „probabil cel mai chipeş potentat din lume”, care a studiat arta la Manchester. Cei doi protejaţi ai lui au ieşit din preoţia armenească şi au înfiinţat studiouri fotografice pe drumul spre Jaffa, care ofereau turiştilor şansa să cumpere fotografii cu arabi în „posturi biblice” sau să se pozeze ei înşişi în costume biblice. Într-un moment tipic, un grup de mujici bărboşi şi îmbrăcaţi în piei de oaie privind uluiţi cum o „lady blondă şi cu ochi albaştri din Anglia” purtând „un costum brodat stacojiu”, cu un inel din bronz pe cap şi un „corset mulat” care învelea „un piept bine dezvoltat”, poza în faţa Turnului lui David. Ruşii erau pe jumătate oripilaţi, pe jumătate zăpăciţi.

Arhitectura Noului Oraş, aflat în plină dezvoltare, era atât de eclectică încât Ierusalimul de azi are case şi suburbii întregi care arată ca şi cum ar aparţine oricărui alt loc decât Orientul Mijlociu.

---

226 Pe firma biroului lui Cook scria: „Thomas Cook şi Fiul au cei mai mulţi dragomani şi conducători de catâri, cele mai bune landouri, trăsuri, materiale de campare şi de şelărie etc., din Palestina!” Construirea acelui Grand New Hotel a scos la iveală vestigii romane: o parte din al Doilea Zid, plăci de ceramică inscripţionate cu emblema Legiunii a Zecea şi o columnă ridicată de un legat al lui Augustus, folosită de decenii ca bază pentru un felinar de iluminat stradal.

Printre noile edificii creştine adăugate la finele secolului se numărau douăzeci şi şapte de mănăstiri franceze, zece italiene şi opt ruseşti.[227] După ce Marea Britanie şi Prusia au încheiat episcopatul lor comun, anglicanii şi-au construit propria Catedrală St George, o construcţie englezească solidă, reşedinţă a unui episcop anglican. Dar în 1892, otomanii continuau şi ei să construiască: Abdul-Hamid a adăugat noi fântâni, a creat Noua Poartă ca să permită accesul direct în Cartierul Creştin, iar în 1901, la aniversarea a douăzeci şi cinci de ani de domnie, a adăugat o clopotniţă Porţii Jaffa, care arăta de parcă ar fi aparţinut unei staţii de cale ferată dintr-o suburbie engleză.

Între timp, evreii şi arabii, grecii şi germanii colonizau Noul Oraş din afara zidurilor. În 1869, şapte familii de evrei au întemeiat Nahalat Shiva – Cartierul celor Şapte – în apropiere de Poarta Jaffa. În 1874, evreii ultraortodocşi s-au stabilit în Mea Sherim, acum un cartier hasidic. La 1880, cei 17.000 de evrei formau o majoritate şi erau nouă suburbii evreieşti noi, în vreme ce Familiile arabe şi-au construit propriile cartiere Husseini şi Nashashibi în Sheikh Jarrah, zona de la nordul Porţii Damasc.[228] Vilele Familiilor arabe aveau tavanele decorate în stiluri hibride, turco-europene. Unul dintre Husseini a construit o Casă Orientală cu holul de la intrare zugrăvit în modele florale şi geometrice, în vreme ce altul, Rabah Effendi Husseini, a ridicat o vilă conţinând o Sală a Paşalei, cu o cupolă înaltă zugrăvită într-un albastru celest, încadrată de frunze de acantă aurite. Casa Orientului a devenit hotel, apoi sediul central de la Ierusalim al Autorităţii Palestiniene în anii 1990, iar vila lui Rabah Husseini a devenit locuinţa de la Ierusalim a celei mai cunoscute Familii americane.

---

227 Arhitectul şi arheologul german Conrad Schick a fost cel mai prolific arhitect al epocii sale, dar clădirile lui sfidează orice încercare de categorisire – locuinţa lui, Casa Thabor, şi o capelă conţin vestigii ale stilurilor germanic, arab şi greco-roman.

228 Familiile Husseini şi altele noi, cum ar fi Nashashibi, au devenit mult mai bogate, îmbrăţişând boomul comercial. Unul dintre Husseini furniza traversele din lemn pentru noua cale ferată. În 1858, Legea Otomană a Pământului a privatizat multe dintre străvechile waqf, ceea ce i-a transformat peste noapte pe membrii Familiilor în bogaţi latifundiari şi negustori de grâne. De pierdut au avut felahii, ţăranii, rămaşi acum la mila stăpânilor de pământuri feudali. Asta l-a făcut pe Rauf Paşa, ultimul guvernator hamidian, să numească Familiile „paraziţi”.

Biruitorii americani: să păstrezi cald laptele pentru Iisus

Pe 21 noiembrie 1873, Anna Spafford şi patru dintre fiicele ei traversau Atlanticul la bordul navei *Ville de Havre*, care, la un moment dat, s-a ciocnit de o altă navă. Vasul lor s-a scufundat şi toţi cei patru copii s-au înecat, dar Anna a supravieţuit. După ce-a fost salvată, când a aflat ce se întâmplase, a vrut să se arunce în apă după ei. Până la urmă, i-a scris soţului ei, Horatio, un prosper avocat din Chicago, această telegramă sfâşietoare: „SALVATĂ SINGURĂ. CE SĂ FAC?" În urma acestui eveniment, soţii Spafford au renunţat la viaţa lor convenţională şi au venit în Ierusalim. Mai întâi, au avut parte de o nouă tragedie: fiul lor a murit de scarlatină, rămânând cu un singur copil, Bertha, din şase. Anna Spafford se considera „salvată pentru un scop", dar cuplul a fost ultragiat de biserica prezbiteriană de care aparţineau, care considera că soarta lor este o pedeapsă divină. Formându-şi propria sectă mesianică, pe care presa americană a numit-o „a Biruitorilor", ei credeau că faptele bune în Ierusalim şi restabilirea evreilor în Israel – urmată de convertirea lor – aveau să facă iminent al Doilea Advent.

În 1881, Biruitorii – treisprezece adulţi şi trei copii, care au devenit nucleul Coloniei Americane – s-au stabilit într-o casă spaţioasă situată în interiorul zidurilor, foarte aproape de Poarta Damasc, până când, în 1896, li s-au alăturat fermierii din Biserica Evanghelică Suedeză, având astfel nevoie de un sediu mai încăpător. Au închiriat vila lui Rabah Husseini din Sheikh Jarrah, pe drumul spre Nablus. Horatio a murit în 1888, dar secta a prosperat propovăduind al Doilea Advent, convertindu-i pe evrei şi dezvoltându-şi colonia transformată într-un adevărat stup evanghelic şi filantropic de spitale, orfelinate, cantine ale săracilor, un magazin, propriul studio fotografic şi o şcoală. Succesul lor a atras ostilitatea consulului general american, aflat de multă vreme în post, Selah Merrill, un cleric congregaţionist antisemit din Massachusetts, profesor la Andover şi arheolog incompetent. Vreme de douăzeci de ani, Merrill a încercat să-i distrugă pe colonişti, acuzându-i de şarlatanie, anti-americanism, promiscuitate şi răpire de copii. A ameninţat că-şi va trimite gărzile ca să-i biciuiască.

Presa din Statele Unite ale Americii susţinea că respectivii colonişti pregăteau ceai în fiecare zi pe Muntele Măslinilor, gata pentru al Doilea Advent: „Ei ţin laptele cald tot timpul", explica *Detroit News*, „în caz că Domnul şi Stăpânul nostru ar sosi, iar

măgarii sunt ţinuţi înşeuaţi pentru o eventuală apariţie a lui Iisus, iar unii spuneau că nu vor muri niciodată". Tot ei au jucat şi un rol special în arheologia oraşului. Astfel, în 1882, ei s-au împrietenit cu un erou al Britaniei imperiale ce simboliza felul în care imperiul îmbrăţişa Biblia şi sabia.

După ce a ajutat la înăbuşirea Răscoalei Boxerilor din China şi a guvernat Sudanul, generalul Charles Cordon, „Chinezul", s-a stabilit în satul lui Ioan Botezătorul, Ein Kerem. Dar a venit în oraş ca să studieze Biblia şi să admire priveliştea de pe acoperişul primei case a coloniei. Acolo a devenit convins de faptul că dealul în formă de craniu uman aflat vizavi era adevărata Golgota, o idee pe care a promovat-o cu atâta energie, încât aşa-zisul său Mormânt din Grădină a devenit o alternativă protestantă a Sfântului Mormânt.[229] Între timp, Biruitorii erau generoşi faţă de numeroşii pelerini labili mintal cărora Bertha Spafford le spunea „nerozii din Grădina lui Allah". „Ierusalimul", scria ea în memoriile ei, „atrage tot felul de fanatici religioşi şi ciudaţi cu diferite grade de tulburări psihice". Erau conaţionali americani care se considerau „Elijah, Ioan Botezătorul sau altul dintre profeţi [şi] erau mai mulţi Messia care se plimbau nestingheriţi prin Ierusalim". Unul dintre aceşti Elijah a încercat să-l omoare pe Horatio Spafford cu o piatră. Un texan pe nume Titus se credea un cuceritor al lumii, dar a trebuit să fie arestat după ce a fost prins că pipăia servitoarele. Şi pe urmă mai era bogata contesă olandeză care proiectase o vilă unde urmau să fie adăpostite cele 144.000 de suflete mântuite din Apocalipsa, 7.4. Totuşi, nu toţi americanii din Ierusalim erau creştini ebraişti. Consulul general Merrill îi ura pe evrei la fel de mult cât îi ura pe Biruitori, numindu-i „o rasă de debili aroganţi şi obsedaţi de bani, din care nu poţi să faci nici soldaţi, nici colonişti, nici cetăţeni".

Treptat, faptele caritabile şi voioşia cu care îşi cântau imnurile membrii Coloniei i-au ajutat să-şi facă prieteni printre toate sectele şi religiile şi să fie prima oprire pentru orice scriitor, pelerin sau potentat cu relaţii bune. Selma Lagerlof, o scriitoare suedeză care a

---

229 Anul petrecut de el la Ierusalim a fost întrerupt brusc de răscoala lui Mahdi din Sudan. Rechemat să guverneze Sudanul, Gordon a fost asediat şi apoi ucis în Khartoum, ţinând la piept Biblia, după cum se spune. Mormântul din Grădină nu a fost singura realizare arheologică a Coloniei. Aşa cum am văzut mult mai devreme, Jacob Eliahu, copilul unui evreu convertit de către Societatea Evreilor din Londra şi care a fugit în Colonie, a fost cel care a găsit inscripţia lăsată de lucrătorii de la tunelul Siloam.

stat împreună cu soţii Spafford, a făcut celebră Colonia prin romanul ei *Jerusalem*, câştigând şi Premiul Nobel pentru literatură. În 1902, baronul Plato von Ustinov (bunicul actorului Peter), care deţinea un hotel în Jaffa, a întrebat dacă clienţii săi puteau să se cazeze în Colonie, ceea ce a însemnat începutul transformării sale în hotel. Totuşi, cu toate că occidentalii au transformat oraşul, spre sfârşitul secolului, acesta era dominat de Rusia, imperiul ţăranilor ortodocşi şi al evreilor persecutaţi, deopotrivă atraşi irezistibil de Ierusalim – şi unii, şi alţii călătorind de la Odessa cu aceleaşi vapoare.

41 – Ruşii 1880–1898

Marele duce Serghei şi marea ducesă Ella

Ţăranii ruşi, mulţi dintre ei femei, adesea parcurgeau pe jos tot drumul din satele lor spre sud, până la Odessa, pentru călătoria la Sion. Purtau „pufoaice şi scurte căptuşite cu blană şi căciuli din lână de oaie”, femeile adăugând „pe cap mănunchiuri de patru-cinci combinezoane şi şaluri cenuşii”. Îşi aduceau cu ei giulgiurile de înmormântare şi simţeau, după cum scria jurnalistul englez Stephen Graham, care a călătorit cu ei deghizat cu o barbă rusească perfectă şi cămeşoaie ţărănească, „că, atunci când vor fi ajuns la Ierusalim, toate ocupaţiile serioase din viaţa lor se vor fi sfârşit. Căci ţăranii se duc la Ierusalim ca să *moară* într-un anumit fel în Rusia – la fel cum întreaga preocupare a protestanţilor se concentrează în jurul *vieţii”*.

Umpleau „calele întunecoase şi mizerabile” ale vapoarelor subvenţionate: „În timpul unei furtuni, când catargele s-au rupt, cala unde ţăranii se rostogoleau unii peste alţii ca nişte cadavre sau se ţineau strâns unii de alţii ca nişte nebuni era mai rea decât orice puţ de mină ţi-ai putea imagina, iar duhoarea era mai rea decât orice foc!”. La Ierusalim, au fost întâmpinaţi „de un uriaş ghid muntenegrean în magnifica uniformă a Societăţii Ruseşti pentru Palestina – o mantie în culorile stacojiu şi crem şi pantaloni de călărie – şi i-a călăuzit pe străzile Ierusalimului”, înţesate de „cerşetori arabi, aproape dezbrăcaţi şi indescriptibil de urâţi, cerşind în gura mare gologani”, până la Complexul Rusesc. Acolo aveau să locuiască în dormitoare mari, aglomerate, pentru „trei bănuţi pe zi”, şi mâncau caşă, borş de varză şi căni de cvas, băutura răcoritoare obţinută din rădăcini de plante, la refectorii. Erau atât de mulţi ruşi, încât „copiii

arabi îi însoţeau alergând pe străzi şi strigând în ruseşte «Moscoviţii sunt buni!»”

Pe parcursul călătoriei, zvonurile se răspândeau: „E un pasager misterios la bord”. Când ajungeau, strigând „Slavă Ţie, Dumnezeule!”, spuneau: „În Ierusalim, există un pelerin misterios”, şi susţineau că-l văzuseră pe Iisus la Poarta de Aur sau lângă Zidul lui Irod. „Au petrecut o noapte la Mormântul lui Hristos”, explica Graham, „şi, după ce primeau Lumina Sfântă, îl stingeau cu căciulile pe care aveau să le poarte în sicriu”. Totuşi, ruşii erau tot mai şocaţi de „Ierusalim ca loc pământesc al plăcerilor pentru vizitatorii înstăriţi” şi îndeosebi de „imensa şi ciudata Biserică ruinată, murdară şi scârboasă”, „pântecul morţii”. Ei se încurajau singuri, reflectând: „Pe Iisus îl găsim cu adevărat când încetăm să ne uităm la Ierusalim şi îngăduim Evangheliei să privească în noi”. Pe de altă parte însă, Rusia lor Sfântă se schimba şi ea. Dezrobirea şerbilor înfăptuită de Alexandru al II-lea în 1861 a generat speranţe de reformă pe care el nu le-a putut satisface. Teroriştii şi anarhiştii terorişti l-au vânat în propriul său imperiu. În timpul unui atac, împăratul însuşi a scos pistolul şi a tras în cei ce voiau să-l lichideze. Dar în 1881, a fost în cele din urmă asasinat la Sankt Petersburg, o bombă aruncată de radicali spulberându-i picioarele.

Zvonurile conform cărora evreii ar fi implicaţi (în cercul teroriştilor era şi o evreică, dar niciunul dintre asasini nu era evreu) s-au răspândit rapid şi au dus la dezlănţuirea unor atacuri sângeroase împotriva evreilor de pe tot cuprinsul Rusiei, încurajate şi uneori chiar organizate de către stat. Aceste acte de samavolnicie au dat Vestului un nou cuvânt: pogrom, de la rusescul *gromit* – a distruge. Noul împărat, Alexandru al III-lea, un uriaş bărbos, cu vederi mărginite, conservatoare, îi considera pe evrei un „cancer social” şi îi învinuia tot pe ei pentru persecuţiile la care îi supuneau oneştii ruşi ortodocşi. Legile lui din mai 1882 au ridicat efectiv antisemitismul[230] la rangul de politică de stat, consolidată de represiunea poliţiei politice.

Împăratul credea că Sfânta Rusie va fi salvată de autocraţie şi de ortodoxia încurajată de cultul pelerinajului la Ierusalim. Prin urmare, l-a desemnat pe fratele lui, marele duce Serghei Alexandrovici, la

---

230 Termenul a fost născocit în 1879 de Wilhelm Marr, un jurnalist german, în cartea sa Victoria iudaismului asupra germanităţii, la timp pentru a descrie noua specie de ură rasială care înlocuia vechea versiune religioasă.

preşedinţia Societăţii Imperiale Ortodoxe pentru Palestina, „pentru a întări ortodoxia în Ţara Sfântă”.

Pe 28 septembrie 1888, Serghei şi soţia lui de douăzeci şi trei de ani, Ella, frumoasa nepoată a reginei Victoria, au sfinţit Biserica Mariei Magdalena, cu ziduri din calcar alb şi şapte cupole scânteietoare din aur, în formă de ceapă, pe Muntele Măslinilor. Amândoi au fost mişcaţi de Ierusalim. „Nu poţi să-ţi imaginezi ce impresie profundă îţi creează”, i-a relatat Ella reginei Victoria, „când pătrunzi în Sfântul Mormânt. E o bucurie intensă să te afli aici şi gândurile mele se îndreaptă neîncetat către tine”. Ella, născută prinţesă protestantă de Hesse-Darmstadt, a îmbrăţişat cu pasiune convertirea ei la ortodoxie. „Cât de fericită” o făcea să „vadă toate aceste locuri sfinte pe care învăţăm să le iubim încă din fragedă pruncie”. Serghei şi împăratul au supravegheat atent proiectul bisericii, lăsând-o pe Ella să se ocupe de picturile reprezentând-o pe Maria Magdalena. „E ca un vis să vezi toate locurile în care Domnul nostru a suferit pentru noi”, îi spunea Ella reginei Victoria, „şi o consolare intensă să te poţi ruga aici”. Ella chiar avea nevoie de consolare.

Serghei, în vârstă de treizeci şi unu de ani, era un zbir milităros şi un tiran casnic, bântuit de zvonurile privind viaţa lui secretă de homosexual, care se ciocneau violent cu credinţa lui severă în autocraţie şi ortodoxie. „Fără trăsături izbăvitoare, încăpăţânat, arogant şi dezagreabil, se fudulea cu ciudăţeniile lui”, susţinea unul dintre verii săi. Căsătoria cu Ella l-a plasat în centrul regalităţii europene: sora ei, Alexandra, era pe cale să se mărite cu viitorul ţar Nicolae al II-lea.

Înainte de plecare, interesele lui Serghei – imperiul, Dumnezeu şi arheologia – s-au contopit în noua lui Biserică, Sf. Alexander Nevski, imediat lângă Biserica Sfântului Mormânt. Când a cumpărat acest lot excelent situat, Serghei şi constructorii săi au descoperit ziduri datând din perioada Templului lui Hadrian şi Basilicii lui Constantin, iar când şi-a construit Biserica, a încorporat aceste descoperiri arheologice în clădire. În Complexul Rusesc, el a repartizat Casa lui Serghei, o pensiune de lux cu turnuleţe neo-gotice, aristocraţilor ruşi[231]. Viaţa lui Serghei şi cea a Ellei aveau să se sfârşească tragic.

---

231 Casa lui Serghei a rămas, în acte, proprietatea lui Serghei până când preşedintele Putin a admirat-o în vizita pe care a efectuat-o în Israel în 2005, şi s-a spus că a fost atât de mişcat, încât a plâns. Israelul a returnat pensiunea Rusiei în anul 2008.

Totuşi, în afară de aceste clădiri şi de miile de pelerini ruşi pe care i-au atras, contribuţia lui definitorie a fost aceea de a fi unul dintre susţinătorii antisemitismului oficial care i-au mânat pe evreii din Rusia spre sanctuarul din Sion.

Marele duce Serghei: evreii ruşi şi pogromurile

În 1891, Alexandru al III-lea l-a numit pe Serghei guvernator general al Moscovei. Acolo, el a expulzat imediat din oraş 20.000 de evrei, înconjurându-le cartierul în toiul primei nopţi a Paştelui evreiesc cu cazaci şi poliţişti. „Nu-mi vine să cred că nu vom fi judecaţi pentru asta în viitor", scria Ella, dar Serghei „crede că este pentru siguranţa noastră. Eu nu văd nimic altceva în asta decât ruşine".[232]

Cele şase milioane de evrei ruşi au cinstit dintotdeauna Ierusalimul, rugându-se către pereţii estici ai locuinţelor lor. Dar acum pogromurile îi împingeau fie spre revoluţie – mulţi au îmbrăţişat ideile socialismului –, fie spre evadare. Astfel s-a declanşat un vast exod, primul Aliyah, un cuvânt care înseamnă fugă spre un loc mai înalt, Sfântul Munte din Ierusalim. Între 1888 şi 1914, două milioane de evrei au plecat din Rusia, dar 85% dintre ei s-au îndreptat nu spre Pământul Făgăduinţei, ci spre Ţinutul de Aur al Americii. Cu toate acestea, mii de evrei se uitau spre Ierusalim. Pe la 1890, imigraţia evreilor ruşi începea să schimbe oraşul: erau acum 25.000 de evrei dintr-un total de 40.000 de ierusalimiţi. În 1882, sultanul a interzis imigraţia evreiască, iar în 1889 a decretat că evreii nu aveau voie să stea în Palestina mai mult de trei luni, măsuri care au fost aplicate sporadic. Familiile arabe, conduse de Iusuf Khalidi, au înaintat jalbe la Istanbul împotriva imigraţiei evreieşti, dar evreii continuau să vină.

Încă de când cei care au scris Biblia au creat povestea Ierusalimului şi din momentul în care acea biografie a oraşului a devenit povestea universală, soarta acestuia s-a decis departe de el –

---

232 Alexandru al III-lea a murit în 1894 şi a fost urmat la tron de fiul său Nicolae al II-lea, lipsit de experienţă, inept şi ghinionist, care împărtăşea credinţa rigidă a tatălui său în autocraţie. Îl plăcea şi avea încredere în „unchiul Serghei". Ca guvernator general, Serghei a fost răspunzător de festivităţile de încoronare de la Moscova, în timpul cărora mii de ţărani veniţi să sărbătorească au murit călcându-se în picioare. Serghei şi-a sfătuit nepotul să continue festivităţile şi a evitat să-şi asume responsabilitatea.

în Babilon, Susa, Roma, Mecca, Istanbul, Londra şi Sankt Petersburg. În 1896, un jurnalist austriac a publicat cartea care avea să definească Ierusalimul secolului XX: *Statul evreiesc*.

Partea a noua
SIONISMUL

O, Ierusalim! Singurul om care şi-a făcut simţită prezenţa în tot acest timp, dulcele visător din Nazaret, n-a făcut altceva decât să sporească ura.
Theodore Herzl, *Jurnal*

Chipul mânios al lui Yahve planează încruntat peste stâncile fierbinţi, care au fost martore mute, mai mult decât oricare alt loc de pe pământ, la crime, silnicii şi jafuri în numele sfinţeniei.
Arthur Koestler

Dacă o ţară poate avea suflet, atunci Ierusalimul este sufletul ţării Israel.
David Ben-Gurion, interviu de presă

Nu există alte două oraşe care să fi contat mai mult pentru omenire decât Atena şi Ierusalimul.
Winston Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, volumul al şaselea: *Triumf şi tragedie*

Nu-i uşor să fii ierusalimit. Bucuriile au alături un drum plin de spini. Toţi oamenii mari devin mici înăuntrul Oraşului Vechi. Papi, patriarhi, regi, toţi îşi scot coroana. Este cetatea Regelui Regilor; iar stăpâni nu-i pot fi monarhii şi seniorii acestei lumi. Nicio fiinţă umană nu va putea poseda vreodată Ierusalimul.
John Tleel, „Eu sunt Ierusalimul”, *Jerusalem Quarterly*

Iar păgânii împilaţi
Mai trebuie pe deasupra
Să poarte povara
Întregii uri a lui Israel
Pentru că nu e adus din nou
În triumf la Ierusalim.
Rudyard Kipling, *„Povara Ierusalimului”*

42 – Kaiserul 1898–1905

Herzl

Desp0re Theodore Herzl, un critic literar vienez, se spunea că ar fi un bărbat „extraordinar de frumos”, cu ochi „migdalaţi şi melancolici, sub perdeaua de gene negre” şi cu un profil „de monarh asirian”. Tată a trei copii şi soţ nefericit în căsnicie, era un evreu complet asimilat, care purta redingote şi gulere tari cu colţuri răsfrânte; „nu era din popor” şi nu prea avea nimic în comun cu evreii ponosiţi şi perciunaţi din *shtetl*, satele de evrei ale Europei Răsăritene. Avocat de formaţie, nu vorbea nici ebraică, nici idiş, împodobea bradul de Crăciun acasă şi nu s-a obosit să-şi circumcidă fiul. Dar pogromurile din Rusia anului 1881 l-au tulburat profund. Când Viena şi-a ales, în 1895, un primar antisemit şi demagog pe nume Karl Lueger, Herzl scria: „Atmosfera printre evrei este una de deznădejde”. Doi ani mai târziu, era la Paris, ocupându-se de Afacerea Dreyfuss, în care un ofiţer de armată evreu a fost învinuit pe nedrept de spionaj în favoarea nemţilor, şi a văzut cum gloata pariziană striga „Moarte evreilor!”, în ţara care îi emancipase pe evrei. Acest lucru i-a întărit convingerea că asimilarea nu doar eşuase, ci provoca încă şi mai mult antisemitism. Ba chiar a prezis că antisemitismul va fi legalizat într-o zi în Germania.

Herzl a tras concluzia că evreii nu vor putea niciodată să fie în siguranţă fără o patrie proprie, o ţară care să fie a lor. La început, semipragmatismul amestecat cu semiutopie l-a determinat să viseze la o republică germană aristocrată, o Veneţie evreiască având în frunte un senat, condus de un Rothschild ca doge princiar şi de el însuşi în rol de cancelar. Viziunea lui era una laică: marii preoţi „vor purta robe magnifice”; cuirasierii din armata lui Herzl se vor împăuna cu platoşe argintii; modernii săi cetăţeni evrei vor juca tenis şi crichet într-un Ierusalim modern. Familia Rothschild, iniţial sceptică faţă de ideea unui stat evreiesc, a respins tentativele de apropiere ale lui Herzl, dar aceste prime însemnări au evoluat curând într-o formă mai închegată şi mai practică. „Palestina este patria noastră istorică şi care nu poate fi în veci uitată”, a proclamat el, în februarie 1896, în *Statul evreu*. „Macabeii se vor ridica din nou. Vom trăi, în sfârşit, ca oameni liberi, pe propriul nostru pământ, şi

vom putea muri în pace, în căminele noastre."

Sionismul nu era ceva nou – termenul în sine exista încă din 1890 – dar Herzl a conferit exprimare şi organizare politică unui sentiment străvechi. Încă de pe vremea regelui David, şi mai ales a exilului babilonian, evreii îşi concepuseră însăşi existenţa lor prin raportare la Ierusalim. Evreii se rugau în direcţia Ierusalimului, îşi urau reciproc „Şi la anul, la Ierusalim" în fiecare an de Pesah şi comemorau distrugerea Templului spărgând un pahar la fiecare nuntă şi lăsând un colţ al casei fără niciun fel de ornament. Se duceau acolo în pelerinaj, îşi doreau să fie înmormântaţi acolo şi se rugau de câte ori puteau pe lângă zidurile Templului. Chiar şi atunci când erau persecutaţi, evreii au continuat să trăiască în Ierusalim şi n-au fost absenţi decât atunci când au fost proscrişi sub pedeapsa cu moartea.

Noul naţionalism european a provocat în mod inevitabil ostilitate rasială împotriva acestui neam supranaţional şi cosmopolit – dar, în acelaşi timp, exact acest naţionalism, alături de libertatea cucerită de Revoluţia Franceză, era inevitabil să-i inspire şi pe evrei. Prinţul Potemkin, împăratul Napoleon şi preşedintele John Adams al Statelor Unite credeau cu toţii în reîntoarcerea evreilor la Ierusalim, la fel cum crezuseră şi naţionaliştii polonezi şi italieni, precum şi, firește, sioniştii creştini din America şi din Marea Britanie. Totuşi, pionierii sionismului au fost rabinii ortodocşi, care vedeau Reîntoarcerea în lumina aşteptării mesianice. În anul 1836, un rabin aşkenazi din Prusia, Zvi Hirsch Kalischer, s-a adresat Familiilor Rothschild şi Montefiore, pentru finanţarea unei naţiuni evreieşti, iar mai târziu a scris cartea *În căutarea Sionului*. După scandalul din Damasc cu calomnia „omorului ritual", Rabbi Yehuda Hai Alchelai, un rabin sefard din Sarajevo, a avansat ideea ca evreii din spaţiul islamic să-şi aleagă lideri şi să cumpere pământuri în Palestina. În anul 1862, Moses Hess, un tovarăş de-al lui Karl Marx, a prezis că naţionalismul va duce la antisemitism rasial, în *Roma şi Ierusalim – Ultima chestiune naţională*, care propunea o societate socialistă a evreilor în Palestina. Totuşi, hotărâtoare au fost pogromurile din Rusia.

„Trebuie să ne constituim din nou ca naţiune vie", scria Leo Pinsker, un medic din Odessa, în cartea intitulată *Autoemancipare*, scriind în acelaşi timp cu Herzl. El a inspirat o nouă mişcare a evreilor ruşi, „Iubitorii Sionului", *Hovevei Zion*, pentru înfiinţarea unor aşezări agricole în Palestina. Cu toate că multe dintre ele erau laice, „evreitatea şi sionismul erau pentru noi sinonime", explica un

tânăr adept, Haim Weizmann. În 1878, un grup de evrei palestinieni fondase aşezarea Petah Tikvah („Poarta de Nădejde”) în zona de coastă, dar acum până şi Rothschilzii, prin persoana baronului francez Edmund de Rothschild, au început să finanţeze aşezări agricole, cum ar fi Rishon-le-Zion („Primul în Sion”), pentru emigranţii din Rusia – în total, el va dona regeasca sumă de 6,6 milioane de lire sterline. La fel ca Montefiore, şi el a încercat să cumpere Zidul din Ierusalim. În 1887, muftiul oraşului, Mustafa al-Husseini, şi-a dat acordul, dar târgul nu s-a mai făcut. Când Rothschild a încercat din nou, în 1897, şeicul huseinit al-Haram a blocat tratativele.

În anul 1883, mult înainte de cartea lui Herzl, 25.000 de evrei au început să sosească în Palestina – a fost primul val al imigraţiei *(aliyah)*. Majoritatea, deşi nu toţi, erau din Rusia. Dar Ierusalimul a atras şi persani în anii 1870, şi yemeniţi în anii 1880. În general, aveau tendinţa să formeze comunităţi distincte, vieţuind împreună: evreii din Buhara, inclusiv Familia Moussaieff, giuvaiergii care şlefuiseră diamante pentru Gingis Han, şi-au ridicat propriul Cartier Buhara, meticulos proiectat ca o tablă de şah, cu case mari şi impunătoare, în stil neogotic, neorenascentist şi chiar maur, astfel încât să semene cu cele din oraşele Asiei Centrale.[233]

În august 1897, Herzl a prezidat primul congres sionist de la Basel, în urma căruia scria mândru în propriul jurnal: „Statul sunt eu. La Basel, am fondat statul evreiesc. Dacă aş spune acest lucru, azi, cu voce tare, toată lumea m-ar lua în râs. Peste cinci ani, poate, şi în mod sigur peste cincizeci, toată lumea va şti despre ce vorbesc”. Aşa a şi fost – şi nu s-a înşelat decât cu cinci ani în profeţia lui. Herzl a devenit o nouă specie de politician şi publicist, bătând noile căi ferate ale Europei în lung şi în lat, ca să facă lobby pe lângă regi, miniştri şi magnaţi ai presei. Energia lui neobosită a agravat şi a sfidat o afecţiune cardiacă nemiloasă, care-l putea ucide în orice moment.

Herzl nu credea într-un sionism pe care să-l clădească din temelie coloniştii, ci unul care să fie acordat de împăraţi şi finanţat de plutocraţi. Rothschilzii şi Montefiorii au privit iniţial de sus sionismul, dar primele congrese sioniste au fost onorate cu prezenţa lui Sir

---

233 Aşa-numiţii „evrei polonezi” ai Ierusalimului erau mai ales hasidim din Imperiul Ţarist, dar unele din sectele lor se opuneau sionismului, considerând că este un sacrilegiu ca nişte simpli oameni să decidă în locul Domnului momentul Reîntoarcerii şi al Zilei Judecăţii.

Francis Montefiore, nepotul lui Moses, un „gentleman englez mai degrabă neînsemnat”, care „purta mănuşi albe în toiul verii elveţiene, pentru că trebuia să strângă prea multe mâini”. Herzl avea însă nevoie de un potentat care să intervină pe lângă sultan. El a decis că statul lui evreiesc trebuie să fie germanofon – drept care s-a întors spre modelul prin excelenţă al monarhului modern: kaiserul german.

Wilhelm al II-lea plănuia un turneu oriental pentru a-l întâlni pe sultan, apoi mai departe spre Ierusalim, pentru consacrarea unei biserici nou-construite, în apropierea Sfântului Mormânt, pe terenul dăruit tatălui său, kaiserul Frederick. Dar planurile kaiserului nu se rezumau doar la atât: era mândru de iscusinţa sa diplomatică pe lângă sultan şi se vedea în chip de pelerin protestant la Locurile Sfinte. Mai presus de orice, spera să le ofere otomanilor protecţie germană, să-şi promoveze noua Germanie şi să contracareze influenţa britanică.

„Mă voi duce la kaiserul german [pentru a-i spune] «Lăsaţi poporul nostru să plece»”, a decis Herzl şi s-a hotărât să-şi întemeieze statul pe „această Germanie mare, puternică şi cu înalte principii morale, magnific guvernată şi strict organizată. Prin sionism, va fi din nou posibil ca evreii să iubească această Germanie”.

Wilhelm: paraziţii imperiului meu

Kaiserul era departe de a fi un promotor al cauzei evreieşti. Atunci când a auzit că evreii se stabileau în Argentina, el a spus: „O, măcar dacă i-am putea trimite şi pe ai noştri tot acolo!”, şi, auzind despre sionismul lui Herzl, a scris: „Sunt întru totul de acord ca Mauschelii[234] să se ducă în Palestina. Cu cât îşi iau tălpăşiţa mai repede, cu atât mai bine!” Deşi se întâlnea periodic cu industriaşii evrei din Germania, ba chiar s-a împrietenit cu armatorul evreu Albert Ballin, în sufletul lui a rămas un antisemit care spumega împotriva hidrei otrăvite a capitalismului evreu. Evreii erau „paraziţii imperiului meu”, despre care el considera că „schimonosesc şi pervertesc Germania”. Ani mai târziu, ca monarh detronat, el va propune exterminarea în masă a evreilor, prin gazare. Şi totuşi, Herzl avea sentimentul că „antisemiţii încep să devină cei mai siguri

234 Termenul peiorativ la adresa evreilor, în limba germană (singular: *Mauschel*).

prieteni ai noştri”.

Herzl trebuia să găsească o cale de a pătrunde la curtea kaiserului. Mai întâi, a reuşit să se întâlnească cu foarte influentul unchi al acestuia, Marele Duce Friedrich de Baden, care era interesat de un proiect pentru găsirea Chivotului Legii. Ducele de Baden i-a scris nepotului său, care, mai departe, i-a cerut prinţului Filip de Eulenburg să-i întocmească un raport despre planul sionist. Eulenburg, cel mai bun prieten al kaiserului, ambasador la Viena şi eminenţă cenuşie a acestuia, a fost „fascinat” de argumentaţia lui Herzl: sionismul reprezenta un mod de a extinde puterea Germaniei. Kaiserul a fost de acord că „energia, creativitatea şi eficienţa tribului lui Sem vor fi dirijate spre lucruri mai vrednice de laudă decât extorcarea creştinilor”. La fel ca majoritatea clasei conducătoare din acea vreme, şi Wilhelm era convins că evreii posedă un soi de putere mistică asupra rotiţelor prin care se învârte lumea:

> „Domnul Dumnezeul nostru ştie mai bine ca noi că evreii l-au ucis pe Mântuitor, drept pentru care i-a pedepsit aşa cum se cuvine. Nu trebuie uitat că, având în vedere imensa şi peste măsură de primejdioasa putere pe care o reprezintă capitalul evreiesc internaţional, ar fi un avantaj enorm pentru Germania dacă evreii ar privi-o cu recunoştinţă.”

Iată şi vestea cea bună pentru Herzl: „Peste tot, hidra celui mai îngrozitor antisemitism îşi iţeşte căpăţâna hidoasă, iar evreii înspăimântaţi caută să-şi găsească un protector. Ei bine, eu le voi lua apărarea pe lângă sultan”. Herzl era în extaz: „Minunat, minunat!”.

Pe 11 octombrie 1898, kaiserul şi kaiserina s-au îmbarcat în trenul imperial, cu o suită din care făceau parte ministrul de externe, douăzeci de curteni, doi doctori şi optzeci de cameriste, servitori şi gărzi de corp. Doritor să facă impresie, împăratul concepuse personal o uniformă specială, alb-cenuşie, cu văl la spate până la călcâie, în stil cruciat. Pe 13 octombrie, Herzl, împreună cu patru colegi sionişti, a plecat din Viena cu trenul Orient Express, având în bagaje o garderobă cu fracuri de gală, dar şi costume de safari, inclusiv căşti coloniale.

La Istanbul, Wilhelm l-a primit în sfârşit pe sionist, pe care l-a considerat „un idealist cu mentalitate aristocrată, abil, foarte inteligent şi cu ochi expresivi”. Kaiserul a spus că îl susţine pe Herzl, deoarece „prea mulţi cămătari îşi fac mendrele. Dacă aceşti oameni

ar pleca să se aşeze în colonii, ar putea fi mai folositori". Herzl a protestat în faţa acestei calomnii. Kaiserul a întrebat ce ar trebui să-i ceară sultanului. „O companie înregistrată sub protecţie germană", a replicat Herzl. Kaiserul i-a lansat invitaţia de a se întâlni la Ierusalim.

Herzl a fost impresionat. Suveranul Hohenzollern personifica însăşi puterea imperială, cu „ochii lui mari, de culoarea mării, şi chipul fin şi serios, cu o expresie francă, amabilă şi totuşi cutezătoare"; dar lucrurile stăteau cu totul altfel în realitate. Wilhelm era cu siguranţă inteligent, bine informat şi energic, dar era în acelaşi timp atât de plin de neastâmpăr şi de inconsecvent, încât până şi Eulenburg se temea că suferă de o boală psihică. După ce l-a concediat din postul de cancelar pe prinţul Bismarck, el a preluat controlul politicii Germaniei, dar era prea nestatornic pentru un asemenea lucru. Diplomaţia sa personală era dezastruoasă; notele sale scrise către miniştri erau atât de revoltătoare, încât trebuia să fie încuiate într-un seif; discursurile sale, alarmant de limpede formulate, în care îşi încuraja armata să-i împuşte pe muncitorii germani sau să-şi masacreze inamicii la fel ca hunii, erau stânjenitoare, pur şi simplu.[235] Înainte de 1918, Wilhelm era deja privit ca un soi de semibufon, dar perfect capabil să stârnească un război.

Cu toate acestea, el i-a propus lui Abdul-Hamid planul sionist. Sultanul l-a respins hotărât, spunându-i fiicei sale: „Evreii n-au decât să-şi ţină milioanele. Când imperiul meu se va dezmembra, poate vor primi Palestina pe degeaba. Dar numai peste cadavrul nostru poate fi rupt în bucăţi". Între timp, Wilhelm, uimit şi impresionat de vigoarea Islamului, şi-a pierdut interesul pentru Herzl.

La ora trei după-masă, în ziua de 29 octombrie 1898, kaiserul a

---

235 Comportamentul imprevizibil al lui Wilhelm îi alarma frecvent pe cei din anturajul său. Perioada timpurie a vieţii sale sexuale, cu gusturi bizare, printre care purtarea mănuşilor şi fetişism sadomasochist, a trebuit să fie cu grijă ascunsă. Un curtean, un general prusac între două vârste, a făcut infarct şi a murit în timp ce dansa pentru kaiser, îmbrăcat doar cu un tutu şi un şal de pene, în timp ce un altul îl distra pe împărat deghizat în căţel care face sluj, „îmbrăcat în pantaloni colanţi, cu o codiţă reală de câine la spate, deasupra unei deschizături rectale foarte vizibile. Parcă-l şi văd pe Majestatea Sa râzând în hohote cu noi". În cele din urmă, prietenul său Eulenberg a fost complet compromis în urma unui scandal sexual care i-a dat la iveală orientarea homosexuală secretă. Dar Wilhelm putea să fie şi un pudibond victorian, când venea vorba de moravurile altora: cu Eulenberg n-a mai vorbit niciodată.

intrat în Ierusalim, printr-o deschizătură special făcută în Zid lângă Poarta Jaffa, călare pe un armăsar alb.

Kaiserul şi Herzl: ultimul cruciat şi primul sionist

Kaiserul etala uniforma lui albă, cu vălul lung, de burnuz arab, ţesut în fir de aur, scânteind în lumina soarelui, prelingându-şi faldurile din cascheta ţuguiată care avea în vârf un vultur aurit; escorta era alcătuită dintr-o cavalcadă de husari prusaci cu căşti de oţel, fluturând stindarde de inspiraţie cruciată, şi din lăncierii sultanului, care purtau vestoane roşii, şalvari albaştri şi turbane verzi, şi erau înarmaţi cu lănci. Kaiserina, într-o rochie de mătase imprimată, cu brâu lat şi o pălărie de pai, venea în urma lui, într-o trăsură, cu două doamne de companie.

Herzl a privit spectacolul dintr-un hotel plin de ofiţeri germani. Kaiserul pricepuse că Ierusalimul era scena ideală pe care să-şi facă reclamă nou făuritului său imperiu, dar nu toată lumea a fost impresionată: împărăteasa-mamă a Rusiei a taxat reprezentaţia drept „revoltătoare, complet ridicolă şi dezgustătoare!” Kaiserul a fost primul şef de stat care să desemneze un fotograf oficial pentru o vizită de stat. Uniforma cruciată şi cârdul de fotografi au revelat ceea ce Eulenburg numea „cele două naturi total diferite [ale kaiserului] – cea cavalerească, amintind de cea mai nobilă perioadă a Evului Mediu, şi cea modernă”.

Oamenii din mulţime, a relatat ziarul *New York Times*, erau „îmbrăcaţi de sărbătoare, orăşenii cu turbane albe şi tunici vărgate în culori vesele, nevestele ofiţerilor din armata turcă purtând splendide cape *milaye* din mătase, ţăranii înstăriţi în caftane lungi şi roşii ca focul”, iar beduinii pe armăsari superbi „purtau cizme roşii, mari şi butucănoase, pieptare din piele peste tunica plină cu un întreg arsenal de pumnale şi alte arme mici”, iar pe cap un *keffiyeh*, basmaua tradiţională în colţuri. Şeicii beduinilor aveau suliţe decorate la vârf cu un pămătuf din pene de struţ.

La arcul de triumf al evreilor, rabinul-şef al sefarzilor, un nonagenar cu barbă lungă, în caftan alb şi turban albastru, alături de omologul său aşkenazi, i-au prezentat kaiserului un exemplar din Tora, iar primarul, Yasin al-Khalidi, în mantie de purpură regală şi turban încercuit cu aur, i-a urat bun-venit. Wilhelm a descălecat la Turnul lui David, iar de acolo, el şi împărăteasa au pornit la pas prin oraş, mulţimea fiind îndepărtată de teama asasinilor anarhişti

(Elisabeta, împărăteasa Austriei, fusese de curând asasinată). În timp ce patriarhii, în strălucirea fulgurantă a odăjdiilor împodobite cu giuvaere, îi arătau Sfântul Mormânt, inima kaiserului bătea „mai repede şi mai fervent”, pe măsură ce acesta păşea pe urmele lăsate de Iisus.

Cât timp Herzl a aşteptat să fie chemat, explorând oraşul, kaiserul a sfinţit Biserica Mântuitorului, cu turla sa în stil roman-bizantin, o structură pe care el însuşi o desenase „cu deosebită grijă şi iubire”. Când a vizitat Muntele Templului, kaiserul, alt arheolog entuziast, i-a cerut muftiului să permită efectuarea unor săpături, dar acesta din urmă a refuzat politicos.

Pe 2 noiembrie, Herzl a fost în sfârşit convocat la audienţa sa imperială – cei cinci sionişti aveau atât de mari emoţii, încât unul a propus să ia toţi bromură. Îmbrăcaţi cum se cuvine, în frac cu papion şi joben, ei au pornit spre tabăra kaiserului, la nord de Poarta Damascului. Aceasta era sub forma unui adevărat sat de lux, amenajat de Thomas Cook, conţinând 230 de corturi care fuseseră transportate în 120 de căruţe speciale, trase de 1.300 de cai, cu 100 de şefi de echipaje, 600 de vizitii, doisprezece bucătari şi şaizeci de servitori la masă – toţi păziţi de un regiment otoman. „A fost”, spunea maestrul de ceremonii al turneului, John Mason Cook, „cel mai numeros echipaj care să fi plecat la Ierusalim, de la cruciade încoace. Am golit locul de cai şi de căruţe, ba aproape şi de toată mâncarea”. Publicaţia *Punch* l-a luat în râs pe Wilhelm, numindu-l „cruciatul lui Cook”.[236]

Herzl l-a găsit pe kaiser pozând „într-o uniformă colonială de culoare gri, având pe cap o caschetă cu văl la spate, purtând mănuşi cafenii şi ţinând în mână – cam fără rost – o cravaşă”. Sionistul s-a apropiat; „m-am oprit şi m-am înclinat respectuos. Wilhelm mi-a întins mâna, foarte afabil”, după care i-a ţinut lecţii, declarând: „Pământul are nevoie de apă şi de umbră. Este loc pentru toţi. Ideea din spatele mişcării dumneavoastră este una sănătoasă”. Când Herzl i-a explicat că introducerea unui sistem de alimentare cu apă era un proiect fezabil, dar scump, kaiserul a replicat: „Ei da, însă domniile voastre aveţi destui bani, mai mulţi decât noi toţi la un loc”. Herzl a propus modernizarea Ierusalimului, dar kaiserul a pus capăt întrevederii, fără să spună „nici da, nici nu”.

---

236 Un fel de „cruciatul turismului”. Thomas Cook este considerat pionierul circuitelor turistice. Împreună cu fiul său, John Mason Cook, el a organizat primele expediţii de agrement, în secolul al XIX-lea. (n.t.)

Ironia este că atât kaiserul, cât şi Herzl detestau Ierusalimul: „Un morman de pietroaie, arid şi deprimant”, scria Wilhelm, „stricat de cartierele mari şi foarte moderne, ridicate de coloniile evreieşti. Sunt aici 60.000 de asemenea oameni, murdari şi unsuroşi, servili şi abjecţi, care nu fac altceva decât încearcă să-şi păcălească vecinii cu fiecare bănuţ – zeci de harpagoni”[237]. Dar i-a scris vărului său, împăratul rus Nicolae al II-lea, că dispreţuia încă şi mai mult „adoraţia fetişistă” a creştinilor – „părăsind Oraşul Sfânt, m-am simţit profund ruşinat înaintea musulmanilor”. Herzl aproape că era de acord: „Când îmi voi aduce aminte de tine, în zilele ce vor veni, o, Ierusalime, nu va fi cu încântare! Pe străduţele tale duhnitoare zace adunat mucegaiul a două mii de ani de mizerie, intoleranţă şi neomenie”. Zidul Plângerii, în viziunea lui, era impregnat de „cerşetorie hidoasă, mizerabilă, disperată”.

Herzl visa, în loc de aceasta, că, „dacă Ierusalimul va fi vreodată al nostru, aş curăţa tot ce nu este sfânt, aş nimici găurile infecte de şobolani”, păstrând Oraşul Vechi doar în chip de loc istoric, precum Lourdes sau Mecca. „Aş construi un oraş nou-nouţ, aerisit şi confortabil, cu un sistem adecvat de canalizare, în jurul Locurilor Sfinte”. Mai târziu, Herzl a decis că Ierusalimul nu trebuie să fie împărţit cu alţii: „Vom declara Ierusalimul un loc extrateritorial, astfel încât să nu aparţină nimănui, fiind al tuturor, Locurile lui Sfinte aparţinând tuturor credincioşilor”.

După ce kaiserul a pornit pe drumul Damascului, unde s-a declarat protectorul Islamului şi l-a înzestrat pe Saladin cu un nou mormânt, Herzl a văzut viitorul în trei hamali evrei vânjoşi, îmbrăcaţi cu caftane: „Dacă putem aduce aici 300.000 de evrei ca ei, tot pământul lui Israel va fi al nostru”.

Dar Ierusalimul era deja, în foarte mare măsură, centrul evreiesc al Palestinei: din cei 45.300 de locuitori, 28.000 erau acum evrei – o creştere care deja îi îngrijora pe conducătorii arabi. „Cine le poate contesta evreilor drepturile asupra Palestinei?”, i-a spus bătrânul Yusuf Khalid prietenului său Zadok Khan, şef-rabinul Franţei, în

---

237 Gigantismul teuton al kaiserului a schimbat panorama Ierusalimului modern. Azilul Augusta Victoria construit de el, o fortăreaţă germană medievală, cu un turn hidos atât de înalt, încât se putea vedea din Iordania, domina Muntele Măslinilor, iar Biserica lui catolică de pe Muntele Sionului, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, al cărei model la exterior era catedrala din Worms, iar la interior, capela din Aachen a lui Charlemagne, avea „turnuri masive mai potrivite pentru Valea Rinului”.

1899. „Dumnezeu ştie că, istoriceşte vorbind, este într-adevăr ţara voastră”, dar „forţa brută a realităţii” arăta că „Palestina este acum parte integrantă din Imperiul Otoman, şi, mai grav, e locuită şi de alte popoare decât cel israelit”. Chiar dacă scrisoarea datează dinaintea ideii de naţiune palestiniană – Khalidi era un ierusalemit, un arab, un otoman şi, în ultimă instanţă, un cetăţean al lumii – şi a necesităţii de a nega dreptul evreilor asupra Sionului, el a prevăzut că ideea reîntoarcerii evreilor, oricât de străveche şi de legitimă ar fi fost, se va ciocni de prezenţa străveche şi legitimă a arabilor.

În aprilie 1903, pogromul din Chişinău, susţinut de ministrul de interne al ţarului, Viaceslav von Plehve, a declanşat un val de masacre şi de teroare împotriva evreilor în toată Rusia[238]. Cuprins de panică, Herzl a plecat la Sankt Petersburg ca să negocieze cu Plehve însuşi, supremul antisemit, dar, neajungând nicăieri cu kaiserul şi cu sultanul, a început să caute un teritoriu provizoriu în afara Ţării Sfinte.

Herzl avea nevoie de un nou susţinător: el a propus o patrie pentru evrei fie în Cipru, fie în regiunea El Arish din Peninsula Sinai, parte din Egiptul britanic, ambele aproape de Palestina. În 1903, Natty, primul lord din Familia Rothschild, care trecuse în cele din urmă la sionism, i l-a prezentat pe Herzl lui Joseph Chamberlain, secretarul britanic al afacerilor coloniale, care a scos din discuţie Ciprul, dar a fost de acord să analizeze varianta El Arish. Herzl a angajat un avocat care să redacteze o cartă pentru colonia evreiască. Avocatul în cauză era politicianul liberal David Lloyd George, pe atunci în vârstă de patruzeci de ani, ale cărui decizii vor modifica mai târziu soarta Ierusalimului mai mult decât ale oricărui alt om de la Saladin

---

238 Cam în această perioadă, unul dintre agenţii poliţiei secrete a ţarului, Piotr Racikovski, care era directorul biroului parizian al Ohranei, a comandat întocmirea unui text falsificat, chipurile transcrierea secretă a lucrărilor Congresului Sionist ţinut de Herzl la Basel în 1897. Cartea *Protocoalele înţelepţilor Sionului* a fost adaptată (şi, în mare parte, preluată direct, fără modificare) după o satiră franceză din 1864 îndreptată împotriva împăratului Napoleon al III-lea şi după un roman germar antisemit scris în 1868 de Hermann Goedsche. Protocoalele constituiau un plan ridicol, deşi diabolic, prin care evreii ar fi intenţionat să se infiltreze în aparatele administrative, în Biserică şi în presă, de unde să incite la război şi revoluţie, pentru a facilita crearea unui imperiu mondial condus de un autocrat după modelul lui David. Publicată în 1903, această carte era menită să aţâţe antisemitismul în Rusia, unde regimul ţarist se vedea ameninţat de revoluţionari evrei.

încoace. Cererea a fost respinsă, spre marea dezamăgire a lui Herzl. Chamberlain şi premierul Arthur Balfour au venit cu ideea altui teritoriu – ei au oferit Uganda sau, şi mai bine, o parte din Kenya, ca patrie pentru evrei. Herzl, care nu mai avea alternativă, a acceptat cu titlu provizoriu.

Indiferent de tentativele sale eşuate de a câştiga de partea lui împăraţi şi sultani, Herzl şi sionismul său le-au dat speranţe evreilor persecutaţi din Rusia, îndeosebi băiatului unui avocat înstărit din Płońsk. La unsprezece ani, David Grün vedea în Herzl pe Messia care avea să-i ducă pe evrei înapoi în Israel.

43 – Cântăreţul la *oud* din Ierusalim 1905–1914

David Grün devine David Ben-Gurion

Tatăl lui David Grün era deja un lider local pentru Iubitorii Sionului, mişcarea premergătoare sionismului, şi un ebraist înfocat, ceea ce a făcut ca băiatul să înveţe ebraica de la o vârstă fragedă. Însă David, ca mulţi alţi sionişti, a avut un şoc, când a citit că Herzl acceptase oferta pentru Uganda. La al şaselea congres sionist, Herzl a încercat să-şi convingă adepţii de oportunitatea aşa-numitului ugandism, dar nu a reuşit decât să-şi scindeze mişcarea. Rivalul său, scenaristul englez Israel Zangwill, cel care a folosit prima oară termenul „creuzet” pentru a descrie asimilarea imigranţilor în America, s-a îndepărtat pentru a-şi fonda propria Organizaţie Teritorialistă Evreiească şi a urmări o serie întreagă de donquijoteşti Sionuri nepalestiniene. Plutocratul austriac baron Maurice de Hirsch finanţa coloniile evreieşti din Argentina, iar magnatul financiar Jacob Schiff din New York promova Planul Galveston – un Sion texan pentru evreii ruşi, în statul american Texas. Exista mai multă susţinere pentru El Arish, pentru că era mai aproape de Palestina şi pentru că sionismul nu însemna nimic fără Sion, dar niciuna dintre aceste variante[239] nu a avut viaţă lungă, iar Herzl, epuizat de

239 Vor exista cel puţin treizeci şi patru de planuri diferite, în locuri dintre cele mai variate, cum ar fi Alaska, Angola, Libia, Irak şi America de Sud. Planul pentru Alaska, din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost satirizat de Michael Chabon în romanul său poliţist *Sindicatul poliţiştilor*

călătoriile lui peripatetice, a murit la puţin timp după aceea, în vârstă de numai patruzeci şi patru de ani. Reuşise totuşi să consacre sionismul ca una din soluţiile la chinul evreiesc, îndeosebi în Rusia.

Tânărul David Grün l-a jelit pe eroul său, Herzl, chiar dacă „am conchis că modul cel mai eficace de a combate ugandismul este prin a ne aşeza în Ţara lui Israel”. În anul 1905, ţarul Nicolae al II-lea s-a confruntat cu o revoluţie care a fost cât pe ce să-l coste tronul. Mulţi dintre revoluţionari erau evrei – Leon Troţki fiind cel mai cunoscut –, dar aceştia, de fapt, erau internaţionalişti care dispreţuiau şi rasa, şi religia. Cu toate acestea, Nicolae a avut impresia că *Protocoalele înţelepţilor Sionului*, broşurică măsluită antisemită, începeau să se adeverească: „Ce profeţie!”, scria el. „Acest an 1905 a fost cu adevărat dominat de înţelepţii evrei”. Obligat să accepte o constituţie, el a încercat să-şi refacă autocraţia ştirbită prin încurajarea masacrelor antisemite, venite din partea revanşarzilor naţionalişti supranumiţi Sutele Negre.

Pogromurile au sfârşit prin a-l determina pe David Grün, devenit membru al partidului socialist Poalei Zion – „Muncitorii din Sion” –, să urce pe unul din vapoarele cu pelerini din Odessa şi să pornească spre Ţara Sfântă. Băiatul din Płońsk era reprezentativ pentru A Doua *Aliyah*, valul de pionieri colonişti laici, mulţi dintre ei socialişti, care priveau Ierusalimul ca pe un cuib de superstiţii medievale. În 1909, aceşti coloni au fondat Tel Avivul, pe dunele de nisip din apropierea anticului port Jaffa; în 1911, ei au creat o nouă fermă colectivă – primul kibbutz – în nord.

Grün nu a vizitat Ierusalimul timp de mai multe luni de la sosirea sa, ci a lucrat pe câmpurile Galileii, până când, pe la mijlocul anului 1910, tânărul de douăzeci şi patru de ani s-a mutat la Ierusalim ca să scrie pentru un ziar sionist. Mic şi slab, cu părul buclat şi veşnic îmbrăcat într-o rubaşcă rusească, pentru a-şi scoate în evidenţă convingerile socialiste, el a adoptat pseudonimul literar de „Ben-Gurion”, împrumutat de la unul dintre aghiotanţii lui Simon Bar Kohva. Cămaşa veche şi numele nou revelau cele două laturi ale

---

idiş. Începând cu Churchill şi Roosevelt şi terminând cu Hitler şi Stalin, politicienii au pus şi ei la cale alte planuri: înainte să atace Uniunea Sovietică în 1941, Hitler avea de gând să-i deporteze pe evrei într-o colonie a morţii din Madagascar. Pe parcursul anilor 1930 şi 1940, Churchill a propus o patrie evreiască în Libia, iar în 1945, secretarul său pentru afacerile coloniilor, Lord Moyne, a sugerat Prusia de Est pentru evrei. Aşa cum vom vedea, Stalin a înfiinţat efectiv o patrie pentru evrei, iar în anii 1940 se gândea la o Crimee evreiască.

liderului sionist în formare.

Ben-Gurion credea, la fel ca majoritatea camarazilor săi sionişti de la vremea aceea, că un stat evreu socialist putea fi creat fără violenţă şi fără dominaţie sau strămutare în detrimentul arabilor palestinieni, ci, mai degrabă, prin convieţuire în paralel. El era convins că va exista cooperare între clasa muncitoare arabă şi cea evreiască. La urma urmelor, vilaieturile otomane Sidon şi Damasc, la fel ca *sanjak*-ul Ierusalim – cum se numea atunci Palestina –, erau regiuni înapoiate şi de-o sărăcie lucie, slab populate cu vreo 600.000 de arabi. Spaţiu erau mai mult decât destul pentru dezvoltare. Sioniştii sperau că arabii vor avea şi ei partea lor din beneficiile economice ale imigraţiei evreieşti. Dar cele două populaţii nu prea se amestecau între ele, iar sioniştilor nu le-a trecut prin cap că majoritatea acestor arabi nu-şi doreau absolut deloc să beneficieze de avantajele colonizării evreieşti.

La Ierusalim, Ben-Gurion a închiriat o cămăruţă într-un subsol neaerisit, dar îşi petrecea timpul în cafenelele arabe ale Oraşului Vechi, ascultând cele mai recente cântece arăbeşti la gramofon. În aceeaşi perioadă, un băiat arab creştin, născut la Ierusalim, care deja ştia să aprecieze frumuseţea şi plăcerea, asculta şi el aceleaşi cântece, în aceleaşi cafenele, şi învăţa să le cânte la lăuta sa.

Cântăreţul la oud: Wasif Jawhariyyeh

Wasif Jawhariyyeh a început să înveţe să cânte la lăută – sau *oud* – când era copil, iar în puţin timp devenise cel mai bun interpret, într-un oraş care trăia pentru muzică: acest talent îi garanta accesul la orice fel de lume, atât în straturile de sus ale societăţii, cât şi în cele de jos. Născut în 1897, fiu al unui foarte respectat consilier municipal de religie creştin-ortodoxă, apropiat de Familii, Wasif avea un temperament artistic mult prea accentuat, pentru a deveni în timp o notabilitate locală. A fost dat în ucenicie la un bărbier, dar la puţină vreme şi-a sfidat părinţii, pentru a deveni muzician. Martor la toate şi cunoscând pe toată lumea, de la nobilii ierusalimiţi şi paşale otomane la cântăreţe egiptene, muzicieni consumatori de haşiş şi evreice de moravuri uşoare, folositor elitei dar fără a face parte din ea, Wasif Jawhariyyeh a început să scrie un jurnal la vârsta de şapte ani, jurnal care rămâne una din capodoperele literaturii Ierusalimului.[240]

240 Ironia face că, în timp ce europenii citesc şi recitesc memoriile superficiale ale vizitatorilor europeni, această cronică extraordinară a

Când şi-a început el jurnalul, tatăl lui Wasif încă se mai ducea la slujbă călare pe un măgăruş alb, dar a văzut prima „trăsură fără cai”, un automobil Ford, condus de unul din colonii americani, pe drumul spre Jaffa; obişnuit dintotdeauna să trăiască fără electricitate, curând a devenit un client fidel al noului cinematograf din cartierul ruşilor („intrarea costa un *bişlik* otoman, plătit la uşă”).

În pestriţul amestec cultural, Wasif se simţea ca peştele în apă. Creştin educat la şcoala engleză particulară St George, studia Coranul şi îi plăcea să facă picnicuri pe Muntele Templului. Pentru el, sefarzii erau „Yahud, awlad Arab” evrei, fii ai arabilor) – îmbrăca ţinută de gală de Purim şi participa la sărbătoarea anuală a evreilor de lângă mormântul lui Simon cel Drept, unde cânta melodii andaluze la *oud* şi la tamburină. În cursul unei reprezentaţii obişnuite, acasă la un croitor evreu din cartierul Montefiore, el a cântat varianta evreiască a unui foarte cunoscut cântec arab, acompaniind un cor aşkenazi.

În 1908, Ierusalimul a sărbătorit Revoluţia Junilor Turci, care l-a înlăturat pe tiranul Abdul-Hamid, cu poliţia lui secretă. Junii Turci – Comitetul pentru Uniune şi Progres – au reinstaurat Constituţia din 1876 şi au organizat alegeri parlamentare. În entuziasmul momentului, Albert Antebi, un afacerist local pe care susţinătorii săi îl numeau Paşa al Evreilor, iar duşmanii, Micul Irod, a aruncat sute de pâini gratis mulţimii în delir, la Poarta Jaffa. Copiii improvizau pe stradă piese de teatru inspirate din lovitura de stat a Junilor Turci.

Arabii credeau că vor fi în sfârşit eliberaţi de sub jugul despotismului otoman. Primii naţionalişti arabi nu erau foarte siguri dacă îşi doreau un regat cu centrul în Arabia sau o Sirie mare, dar scriitorul libanez Najib Azouri observase deja că aspiraţiile arabilor şi cele ale evreilor evoluau în paralel – şi era inevitabil să se ciocnească. Ierusalimul a ales doi reprezentanţi ai Familiilor patriciene, Uthman al-Husseini şi Ruhi, nepotul lui Yusuf Khalidi, scriitor, politician şi om de lume, ca membri în Parlament. La Istanbul, Ruhi Khalidi a devenit vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor, folosindu-se de funcţia sa politică pentru a face campanie împotriva sionismului şi a achiziţiilor de teren făcute de evrei.

Familiile bogate din Ierusalim prosperau încă şi mai tare. Băieţii lor învăţau, la fel ca Wasif, la şcoala engleză St George, iar fetele, la

---

oraşului, care acoperă patruzeci de ani până la crearea statului Israel şi dincolo de această dată, continuă să fie publicată numai în arabă.

şcoala de fete Husseini. Acum, femeile purtau haine atât după moda arabă, cât şi după cea occidentală. Şcoala britanică a adus fotbalul la Ierusalim: în fiecare sâmbătă se organiza un meci pe terenul amenajat lângă Bab al-Sahra; băieţii familiei Husseini erau printre cei mai pasionaţi participanţi – unii jucau chiar cu fesul tradiţional pe cap. Înainte de Războiul cel Mare, Wasif mergea încă la şcoală, dar ducea deja o viaţă dublă de boem. Cânta la *oud* şi servea drept intermediar de încredere şi organizator de petreceri, dacă nu chiar ca un soi de proxenet pentru Familii, care acum locuiau în exteriorul Zidurilor, în noile lor conace din Sheikh Jarrah. Nobilii obişnuiau să închirieze o garsonieră sau *odah*, în oraş – un mic apartament în care veneau să joace cărţi şi unde îşi întâlneau concubinele, iar Wasif păstra la el un rând de chei. Protectorul lui Wasif, Hussein Effendi al-Husseini, care era fiul primarului, o ţinea pe cea mai apetisantă dintre concubine, Persefona, o croitoreasă greco-albaneză, în „odaia" lui de pe şoseaua Jaffa, unde această midinetă cu spirit întreprinzător îşi deschisese propria mică afacere: făcea comerţ cu vite şi îşi vindea propria marcă de ulei medicinal pe bază de cimbru. Persefonei îi plăcea nespus să cânte şi era acompaniată la *oud* de tânărul Wasif. Când Husseini i-a luat locul tatălui său, devenind el însuşi primar, în 1909, i-a găsit Persefonei un soţ cu care să se mărite.

Prin tradiţie, metresele nobililor locali fuseseră evreice, armence sau grecoaice, dar de-acum miile de pelerini ruşi au devenit cea mai bogată sursă de aprovizionare pentru hedoniştii oraşului. Wasif a consemnat că, în compania viitorului primar Ragheb al-Nashashibi şi a lui Ismail al-Husseini, a aranjat petreceri secrete „pentru domniţele rusoaice". Întâmplarea a făcut însă ca, tocmai în acest moment, un pelerin rus la Ierusalim, cu totul atipic, să se plângă de incredibila decadenţă şi desfrânare a concetăţenilor săi din acest oraş. Sosit la Ierusalim în martie 1911, sibariticul monah în cauză era sfătuitorul spiritual şi mângâierea ţarului şi ţarinei din Rusia, pe al căror copil, Alexei, bolnav de hemofilie, numai el îl putea tămădui.

Rasputin: călugăriţele rusoaice să ia aminte

„Nici că aş putea descrie simţămintele de bucurie, cerneala nu-mi este de niciun folos, când sufletul îţi cântă ferice «Domnul s-a sculat din morţi»", scria Grigorii Rasputin, un ţăran siberian de patruzeci şi patru de ani metamorfozat în sfânt rătăcitor. Prima oară venise la Ierusalim în 1903, ca pelerin anonim, şi nu uitase nici acum cumplita

experienţă a călătoriei pe mare de la Odessa, „înghesuiţi ca vitele în burta vasului, nu mai puţin de 700 de inşi la un loc”. De atunci, însă, Rasputin urcase mult pe scara socială. De data aceasta, Nicolae al II-lea, care îl numea pe Rasputin „prietenul nostru”, îi finanţase pelerinajul pentru a-l îndepărta din Sankt Petersburg şi a dezamorsa criticile tot mai acerbe la adresa acestui sfânt păcătos, care se afişa fără jenă, chefuia cu prostituate şi urina în văzul lumii în restaurante. De această dată, Rasputin era oaspete de seamă, găzduit cu mare pompă în reşedinţa princiară a patriarhului ortodox din Ierusalim, deşi se socotea pe sine un demn reprezentant al pelerinilor obişnuiţi, exprimând „fericirea de nepătruns” a Paştelui: „Totul este precum era odată: îi vezi pe oameni îmbrăcaţi la fel ca în vremurile biblice, purtând aceleaşi mantii şi straiul ciudat al Vechiului Testament. Mi se topeşte sufletul în lacrimi”. Plus femeile şi alcoolul, domenii în care Rasputin era un expert.

În 1911, peste 10.000 de ruşi, în majoritate ţărani recalcitranţi, au venit pentru Sărbătoarea de Paşte, înnoptând în adăposturile tot mai vaste ale Complexului Rusesc şi rugându-se în biserica Sfintei Maria Magdalena, ctitoria Marelui Duce Serghei, şi în noua catedrală Alexandr Nevski de alături.[241] Aceşti pelerini au adus un renume din ce în ce mai prost ţării lor: încă de la început, consulul rus îl descria pe episcopul Chirii Naumov drept „un alcoolic şi un măscărici care se înconjoară cu comedianţi arabi şi cu femei”. În privinţa pelerinilor, „mulţi dintre ei trăiesc la Ierusalim într-un fel care nu se potriveşte nici cu sfinţenia locului, nici cu ţelul călătoriei lor, lăsându-se pradă feluritelor ispite”.

Pe măsură ce numărul lor creştea, pelerinii, care nu se dădeau în lături de la încăierări şi beţii, deveneau tot mai greu de controlat, iar Rasputin şi-a dat arama pe faţă, arătând cât de mult îi ura pe catolici şi pe armeni – ca să nu mai vorbim de musulmani. În 1893, garda de

241 Serghei, protector al prezenţei ruseşti, era demult mort. În 1905, îşi dăduse în sfârşit demisia din postul de guvernator general al Moscovei, dar fusese sfârtecat în urma unui atentat terorist, în interiorul Kremlinului. Soţia lui, Ella, fugise afară şi, târându-se pe jos, adunase ea însăşi bucăţile din corpul soţului ei, deşi nu s-au putut identifica decât un fragment fără braţ din trunchi, un fragment din craniu şi o falcă. Ea l-a vizitat pe ucigaş la închisoare, înainte de a fi executat. După aceea, i-a succedat lui Serghei ca preşedinte al Societăţii Palestinei, pe care Nicolae al II-lea o supraveghea acum personal. Ella a răcit însă relaţiile cu sora ei, ţarina Alexandra, din cauza influenţei crescânde a lui Rasputin. Destinul tragic o va aduce din nou la Ierusalim, dar după moarte.

corp a unui pelerin rus bogat ucisese cu pistolul un paracliser şi alte trei persoane, atunci când un catolic îi ceruse să-i facă loc în biserică. „Băutură se găseşte peste tot şi ei o beau, pentru că e ieftină, de obicei făcută de călugăriţele ateniene”, explica Rasputin. Mai gravă era promiscuitatea: aşa cum am văzut, nimic mai uşor decât să se procure pelerine rusoaice pentru chefurile notabilităţilor din Ierusalim, iar unele rămâneau de tot, ca metrese. Rasputin ştia el ce ştia, atunci când îşi avertiza compatrioţii:

„Călugăriţele nu trebuie să vină aici! Cele mai multe dintre ele îşi câştigă pâinea departe de Oraşul Sfânt. Fără a intra în prea multe amănunte, oricine a fost aici înţelege prea bine câte greşeli pot face fraţii şi surorile noastre mai tinere! E foarte greu pentru fete, ele sunt obligate să rămână mai mult timp, ispita e mare, duşmanul [catolicii? musulmanii?] e grozav de pizmaş. Multe dintre ele ajung să fie ţiitoare şi femei care se vând în pieţe. Nu vă miraţi dacă vin la voi şi vă spun: „Avem ocrotitorul care ne păzeşte”, apoi vă trec pe răboj!”[242]

Negoţul cu plăceri se desfăşura în ambele sensuri. Stephen Graham, jurnalistul englez care i-a însoţit pe pelerinii ţărani cam în aceeaşi perioadă în care Rasputin se afla acolo, descria cum „femeile arabe se descurcau să pătrundă în hanuri pe durata Săptămânii Mari, în ciuda interdicţiilor, şi le vindeau ţăranilor sticle cu tărie. Ierusalimul a început să fie plin-ochi cu pelerini şi turişti, dar şi pungaşi de bâlci, saltimbanci şi vânzători ambulanţi, poliţişti muntenegreni, jandarmi turci călare, pelerini pe măgari, pelerini în căruţe”, englezi şi americani, dar „Oraşul Sfânt le este dat pe mână ruşilor, armenilor, bulgarilor şi arabilor creştini”.

Vânzătorii ambulanţi ruşi îi escrocau pe vizitatori. Filip, un „ţăran înalt şi cu umeri laţi, dar burtos, cu faţa lătăreaţă, murdară şi acoperită de ţepii negri ai bărbii nerase, cu o mustaţă stufoasă

242 La întoarcerea în Rusia, Rasputin şi-a reluat rolul în intimitatea familiei imperiale. El şi-a publicat Gândurile şi cugetările despre călătoria la Locurile Sfinte, în chiar toiul Primului Război Mondial, în 1915, când Nicolae al II-lea comanda pe front armata rusă, lăsând-o pe Alexandra, sfătuită de Rasputin, să conducă efectiv ţara pe frontul de acasă – cu consecinţe dezastruoase. Rasputin era analfabet, cartea sună de parcă ar fi fost dictată şi se spune că ţarina însăşi ar fi corectat-o. Menită să-i promoveze imaginea de pelerin respectabil, atunci când el se afla în culmea puterii şi a lipsei sale de popularitate, a fost prea târziu; la puţin timp după aceea, avea să fie asasinat.

arcuită senzual peste buzele groase, roşii şi moi", era un exemplu reprezentativ – „chefliu pentru călugări, aducător de clienţi pentru negustorii ecleziaşti, contrabandist, un ins lipsit de morală care făcea comerţ cu mărunţişuri religioase" confecţionate într-o aşa-zisă „fabrică evreiască". Preoţi răspopiţi îşi încheiau vizita la Ierusalim „căzuţi în patima beţiei şi în isterie religioasă, ajunşi să spele morţii" – căci mulţi ruşi mureau (fericiţi) la Ierusalim. În paralel, venind să se adauge acestei combinaţii explozive, propagandiştii marxişti propovăduiau revoluţia şi ateismul în faţa ţăranilor ruşi.

În Duminica Floriilor din perioada vizitei lui Graham, în timp ce soldaţii turci îi împingeau la o parte pe pelerini cu lovituri, mulţimea a dat buzna afară din biserică „în ţipetele şi chiuiturile ascuţite ale arabilor ortodocşi, cuprinşi de frenezie religioasă", când, brusc, a năvălit „o bandă de turci cu fesuri roşii şi musulmani cu turbane, care au scos un urlet prelung, făcându-şi loc cu ghionturi şi lovituri, s-au năpustit asupra celui care purta ramura de măslin, i-au smuls-o din mâini, au rupt-o în bucăţi şi apoi s-au făcut nevăzuţi. O fată din America făcea poze cu un aparat Kodak. Arabii creştini au jurat răzbunare". După aceea, ruşii au aşteptat al Doilea Advent al „marelui cuceritor" la Poarta de Aur. Dar punctul culminant era, ca întotdeauna, Lumina Sfântă: când flacăra a apărut, „ortodocşii exaltaţi şi-au vârât mănunchiuri întregi de lumânări aprinse în sân, ţipând de bucurie, în extaz. Cântau de parcă erau sub influenţa unui drog extraordinar", intonând „un singur strigăt călăuzitor: *KYRIE ELEISON* – HRISTOS A ÎNVIAT!" Dar „nu a lipsit călcarea în picioare obişnuită", gloata trebuind să fie dispersată cu lovituri date cu cravaşa şi cu patul puştii.

Graham a consemnat în noaptea aceea cum tovarăşii săi de călătorie – „emoţionaţi, înfiguraţi şi agitându-se ca nişte copii" – şi-au umplut raniţele cu pământ de la Ierusalim, apă din râul Iordanului, ramuri de palmier, giulgiuri, stereoscoape – „şi ne-am sărutat cu toţii, încă o dată!"

> „Câte îmbrăţişări şi sărutări au mai fost în noaptea asta; pupături pline de veselie, încurcându-ne unii în bărbile şi favoriţii celorlalţi. Apoi a început o zi de sărbătoare gălăgioasă. Cantitatea de vin, coniac şi arak [lichior de anason] consumată ar fi îngrozit pe cei mai mulţi englezi. Iar ţopăiala beţivilor i-ar fi fost cu totul străină lui Iisus!"

În anul acela, Paştele a coincis cu Pesach-ul evreiesc şi cu Nabi Musa. În timp ce Rasputin făcea ordine în moravurile surorilor ortodoxe, pe care Wasif era foarte ocupat să le corupă, un aristocrat englez a declanşat răzmeriţe care aveau să ţină prima pagina a ziarelor în lumea întreagă.

Onorabilul căpitan Monty Parker şi Chivotul Legii

Monty Parker, un aristocrat englez în vârstă de douăzeci şi nouă de ani, mândru purtător al unei mustăţi luxuriante deasupra unei bărbuţe frumos tunse în stilul lui Edward al VII-lea şi având gusturi costisitoare, dar venituri minimale, era o puşlama oportunistă – însă credulă – veşnic în căutarea unei metode uşoare de a se îmbogăţi sau, măcar, de a găsi pe cineva care să-i suporte cheltuielile pentru o viaţă în lux. În anul 1908, acest absolvent al Universităţii Eton, fiu al unui ministru din ultimul guvern al premierului Gladstone, fratele mai mic al baronului de Morley, fost ofiţer al Regimentului de Gardă şi veteran al Războiului Anglo-Bur, a cunoscut un hierofant finlandez care l-a convins că ar putea descoperi, împreună, la Ierusalim, cea mai preţioasă comoară din istoria lumii.

Finlandezul era dr. Valter Juvelius, profesor, poet şi adept al spiritualismului, cu o slăbiciune pentru robele preoţeşti din vechime şi descifrarea codurilor secrete biblice. După ani de analiză a Cărţii lui Iezechiel şi încurajat de rezultatele şedinţelor de spiritism cu un medium suedez, Juvelius era convins că a descoperit ceea ce el singur numea „Cifrul secret al lui Iezechiel”. Acesta revela faptul că, în anul 586 î.e.n., când Nabucodonosor se pregătea să distrugă Ierusalimul, evreii ascunseseră ceea ce Juvelius botezase „Arhiva Templului” – Chivotul Legii –, într-un tunel aflat în partea de miazăzi a Muntelui Templului. Dar avea nevoie de un om cu iniţiativă, un om de acţiune, care îl putea ajuta să strângă fondurile necesare pentru găsirea Chivotului. Cine altcineva ar fi fost mai potrivit, în acest scop, decât un aristocrat englez cam netot, dar plin de energie, care avea relaţii în toată lumea bună a Londrei edwardiene?

Juvelius i-a arătat prospectul său secret lui Parker, care a citit entuziasmat următoarea revelaţie:

„În acest moment sunt sigur că am dovedit, în mod empiric, extrem de ingenioasa deducţie că intrarea spre Arhiva Templului este Akeldama şi că aceasta se află neatinsă în ascunzătoarea ei.

Ar trebui să fie o treabă foarte simplă, scoaterea Arhivei Templului din tainiţa ei veche de 2.500 de ani. Existenţa Cifrului dovedeşte faptul că Arhiva Templului rămâne neatinsă.”

Parker s-a lăsat convins de teza atent argumentată a acestui maniac – chiar dacă era cam tot atât de raţională ca intriga romanului *Codul lui Da Vinci*. Într-o vreme când până şi kaiserul participa la şedinţe de spiritism şi mulţi credeau în conspiraţia evreiască, Juvelius n-a întâmpinat nicio dificultate în a-şi găsi adepţi. Cum îi scria unul dintre aceşti convertiţi: „Evreii sunt un neam destul de secretos” – prin urmare, era firesc ca ei să fi ascuns foarte bine Chivotul.

Prin mijlocirea lui Parker, documentul lui Juvelius a fost tradus din limba finlandeză şi tipărit sub forma unei broşuri frumos colorate. După care Parker le-a povestit amicilor săi, o adunătură rău famată de aristocraţi înglodaţi în datorii şi ofiţeri cu apucături de pungaşi,[243] despre această fabuloasă ocazie de îmbogăţire: mai mult ca sigur că o asemenea descoperire ar valora cel puţin 200 de milioane de dolari! Fiind bun de gură, ca un veritabil agent de vânzări, el a reuşit curând să atragă atât de mulţi investitori, că nu le mai făcea faţă. A obţinut o grămadă de bani, de la aristocraţi britanici, ruşi şi suedezi, dar şi de la americani bogaţi, cum ar fi Consuelo Vanderbilt, ducesa de Marlborough. Asociaţia întreprinzătoare a lui Parker avea nevoie de acces liber pe Muntele Templului şi în Oraşul lui David, chestiune care se putea aranja, credea el cu tărie, „prin mijlocirea unui bacşiş generos!”. În primăvara anului 1909, Parker, Juvelius şi căpitanul Hoffenstahl, suedezul care îndeplinea rolul de gardă de corp şi om bun la toate, au vizitat locurile vizate din Ierusalim, după care au plecat cu vaporul la Istanbul, unde Monty, oferindu-le demnitarilor 50 la sută din comoară, atunci când va fi găsită, şi ceva bani gheaţă în avans, a reuşit să corupă mare parte din noul regim al Junilor Turci, pornind de foarte sus, de la marele vizir, şi ajungând să semneze un contract între Djavid Bei, ministrul de finanţe, şi

---

243 Amicii lui Parker erau căpitanul Clarence Wilson, maiorul Foley, care participase la Atacul Jameson asupra Transvaalului, Onorabilul Cyril Ward, fiul mai mic al baronului de Dudley, căpitanul Robin Duff, văr cu ducele de Fife, şi căpitanul Hyde Villiers, văr cu baronul de Jersey, precum şi doi scandinavi: contele Herman Wrangel şi un anumit van Bourg, un mistic care a scos din sărite întregul grup când a sugerat că, de fapt, comoara s-ar putea să fie pe Muntele Ararat, şi nicidecum la Ierusalim.

„Onorabilul M. Parker de la Clubul Turf din Londra”.

Sublima Poartă i-a recomandat lui Parker să-l angajeze drept mijlocitor pe un armean, domnul Macasadar, şi a trimis doi împuterniciţi să supravegheze săpăturile. În august 1909, căpitanul Hoffenstahl a luat „Cifrul” de la Juvelius, după care s-a îndreptat spre Ierusalim, unde îl aşteptau Parker şi prietenii săi; acolo, şi-au stabilit cartierul general în fortăreaţa Augusta Victoria a kaiserului, pe Muntele Măslinilor, şi s-au cazat la hotelul Fast (cel mai bun din oraş). Monty şi amicii lui s-au comportat ca nişte băieţi de bani gata aflaţi în vacanţă departe de părinţi, dând „petreceri-monstru” şi organizând concursuri de tir în care foloseau portocale pe post de ţinte de antrenament. „Într-o dimineaţă, am auzit nişte zgomote ciudate”, îşi amintea Bertha Spafford, colonista americană, „şi i-am văzut pe stimabilii arheologi prostindu-se ca nişte copii: alergau pe lângă măgăruşii de povară şi imitau strigătele scoase de băieţaşii arabi care îi mânau de obicei, dar care de data aceasta erau ei urcaţi pe măgari”. Gaşca lui Parker i-a mituit pe mulţi din potentaţii Ierusalimului, l-a corupt pe guvernatorul Azmey Paşa, a angajat o suită enormă de lucrători, călăuze, servitoare şi gărzi de corp, şi a început să facă săpături pe colina Ophel. Acesta a fost şi rămâne punctul pivotal al demersurilor arheologice de descoperire a vechiului Ierusalim – aici săpase Charles Warren în anul 1867. Ulterior, arheologii americani Frederick Bliss şi Archibald Dickie au găsit mai multe tunele, care împreună sugerează că aici s-ar fi aflat Ierusalimul regelui David. Parker era călăuzit spiritual de la distanţă de către Juvelius, precum şi de un alt membru al expediţiei, irlandezul „Lee care citeşte gândurile”. Nici când n-a găsit nimic, Parker nu şi-a pierdut credinţa în Juvelius.

Evreii Ierusalimului, având susţinerea baronului Edmund de Rothschild (care finanţa şi el un demers de săpături după Chivotul Legii), au reclamat că Parker profanează un pământ sacru pentru evrei. Musulmanii erau şi ei neliniştiţi, dar otomanii îi ţineau la distanţă. Pentru a le risipi suspiciunile, Parker l-a angajat pe părintele Vincent de la Ecole Biblique, un arheolog respectat, să-i supravegheze excavaţia – care a descoperit, în fapt, dovezi suplimentare că era vorba de amplasamentul unei aşezări foarte vechi. Vincent nu avea nici cea mai vagă idee despre scopul real al săpăturilor.

La sfârşitul anului 1909, ploile au întrerupt activitatea lui Parker, dar în 1910 el s-a întors la Jaffa pe iahtul lui Clarence Wilson, botezat

Water Lily, şi a continuat săpăturile. Muncitorii arabi au intrat în grevă de mai multe ori. Când instanţele de judecată au ameninţat că le vor ţine partea arabilor, Monty şi asociaţii săi au decis că numai o reprezentaţie pompoasă, amintind de armata britanică, ar fi fost de natură să-i intimideze pe băştinaşi – ca atare, s-au hotărât să se ducă la primar (protectorul lui Wasid, cântăreţul la *oud)* „în uniformă completă". Căpitanul Duff, purtând cască metalică, platoşă şi mănuşile albe ale Regimentului de Gardă, şi Monty Parker în veston stacojiu şi cu chipiul din blană de urs erau, după cum îşi aminteşte maiorul Foley, „vedetele principale ale defilării. Am făcut senzaţie!"

După ce greviştii au fost concediaţi, această paradă burlescă a pornit-o în triumf prin Oraşul Vechi, condusă, ca să-l citäm din nou pe Foley, de „o trupă de lăncieri turci, apoi primarul şi comandantul trupei, nişte clerici, pe urmă Duff, Parker, eu, Wilson, Macasadar şi jandarmii turci la coadă". Pe neaşteptate, catârul lui Duff a luat-o la goană prin bazar, cu căpitanul agăţat în şa, care în final s-a trezit aruncat într-un morman de arahide, spre marele amuzament al amicilor săi. „Un evreu bătrân", povesteşte Foley, „a crezut că venise sfârşitul lumii şi a început să se văicărească în idiş".

Această paradă demonstrativă – sau, mai degrabă, „bacşişul generos" – a funcţionat pentru moment. Parker trimitea meticulos rapoarte secrete către asociaţie, denumită criptic FJMPW, după unii dintre membrii ei, precum şi evidenţa banilor daţi drept mită, care în cursul primei sale vizite se ridicaseră la suma de 1.900 de lire sterline. În primul an, el a cheltuit 3.400 de lire sterline, iar când a trebuit să se întoarcă, în 1910, în contabilitatea lui scrie: „Plăţi către înalţi responsabili din Ierusalim: 5.667 de lire sterline". Primarul, Hussein Husseini, primea 100 de lire sterline pe lună. Aceste şpăgi grase trebuie să fi fost mană cerească pentru nobilii Ierusalimului, dar Parker şi-a dat seama că guvernul Junilor Turci este instabil şi că Ierusalimul reprezintă o chestiune foarte delicată în plan politic: „Trebuie acţionat cu cea mai mare precauţie, căci şi cea mai mică greşeală poate duce la enorme greutăţi!", scria el într-un raport. Totuşi, nici măcar el nu era pe deplin conştient că se joacă cu focul – pe un butoi cu pulbere. Atunci când a reluat săpăturile, în primăvara anului 1911, Parker a scos din buzunar şi mai mulţi bani, dar de-acum era disperat: el a hotărât să sape pe Muntele Templului, mituindu-l pe şeicul Khalil al-Ansari, custodele moştenitor al Haramului, şi pe fratele acestuia.

Parker şi gaşca lui, deghizaţi cu haine arăbeşti de pantomimă, s-au

strecurat pe Muntele Templului şi, chiar în imediata apropiere a Domului, au spart cu târnăcopul pavimentul, ca să ajungă la tunelele secrete de dedesubt. Numai că, în noaptea de 17 aprilie, un paznic de noapte musulman care nu-şi găsea somnul în propria casă înţesată de lume a hotărât să-şi aşeze culcuşul în aer liber, pe Haram, unde i-a surprins pe englezi – şi a luat-o la fugă pe străzile oraşului, strigând în gura mare că nişte creştini în straie de arabi sapă pe sub Domul Stâncii.

Muftiul a oprit toată procesiunea sărbătorii de Nabi Musa şi a înfierat această conspiraţie drăcească dintre britanici şi otomani. O gloată furioasă, întărită cu pelerinii din cadrul procesiunii, a alergat să apere Nobilul Lăcaş. Căpitanul Parker şi amicii săi au fost nevoiţi să galopeze din toate puterile spre Jaffa, ca să scape cu viaţă. Mulţimea, în care pentru prima şi ultima oară se uniseră musulmani şi evrei, ambele comunităţi fiind la fel de ultragiate, a încercat să-i linşeze pe şeicul Khalil şi pe Macadasar, ale căror vieţi au fost salvate doar atunci când a intervenit garnizoana otomană şi i-a arestat. Alături de poliţiştii care păzeau expediţia lui Parker, ei au fost încarceraţi la Beirut. Monty Parker a scăpat ca prin urechile acului, reuşind să se îmbarce pe *Water Lily*. Dar poliţia din port a fost alertată că s-ar putea să aibă asupra lui Chivotul Legii. Poliţiştii l-au percheziţionat, i-au căutat şi în bagaj, dar n-au găsit niciun chivot. Parker era conştient că trebuie să scape de acolo – aşadar, i-a îmbrobodit pe jandarmii otomani, făcând pe gentlemanul englez: a aprins toate luminile pe iahtul Water Lily şi a anunţat că urmează „să dea o recepţie la bord pentru notabilităţile din Jaffa”. După care a ridicat ancora şi a plecat, exact când ei se pregăteau să urce la bord.

La Ierusalim, mulţimea ameninţa să-l omoare pe guvernator şi să ia gâtul oricărui britanic, după ce se răspândise zvonul că Parker a furat coroana lui Solomon, Chivotul Legii şi sabia lui Mahomed. Temându-se pentru viaţa lui, guvernatorul s-a ascuns. În dimineaţa zilei de 19 aprilie, ziarul londonez *Times* scria că „s-a produs o extraordinară tulburare în tot oraşul. Prăvălii închise, ţărani care nu ştiu cum să fugă mai repede din oraş, zvonuri care se răspândesc cu iuţeala fulgerului”. Creştinii erau îngroziţi că „pelerinii mahomedani veniţi pentru Nabi Musa” se pregătesc „să-i omoare pe toţi creştinii”. În acelaşi timp, musulmanii aşteptau, împietriţi de spaimă, momentul în care „8.000 de pelerini ruşi vin înarmaţi să-i măcelărească pe mahomedani”. Toate taberele credeau că „însemnele regale solomonice” fuseseră „transbordate pe vasul căpitanului Parker”.

Europenii au rămas în casele lor, zăvorându-şi porţile. „Mânia oamenilor din Ierusalim era atât de mare”, îşi aminteşte Bertha Spafford, „încât s-au trimis patrule pe fiecare stradă”. Apoi, în ultima zi a sărbătorii Nabi Musa, când 10.000 de ierusalimiţi erau pe Muntele Templului, „gloata s-a călcat în picioare. O panică îngrozitoare a luat naştere, ţărăncile şi pelerinii escaladând zidurile, alergând cât îi ţineau picioarele spre porţile oraşului şi urlând că vin ucigaşii. Fiecare familie s-a înarmat şi s-a baricadat în casă. «Eşecul afacerii Parker»”, scria Spafford, „a fost cel mai aproape de provocarea unui masacru anticreştin, dintre toate lucrurile care s-au întâmplat pe parcursul lungii noastre şederi la Ierusalim”. Ziarul *New York Times* dădea de ştire lumii: „Au plecat cu Comoara lui Solomon. Englezii dispar cu iahtul după săpături sub moscheea lui Omar. SE SPUNE CĂ AU GĂSIT COROANA REGELUI. Guvernul turc trimite înalţi oficiali la Ierusalim să ancheteze”.

Monty Parker, care n-a înţeles absolut deloc cât de grave erau toate aceste lucruri, s-a întors pe mare la Jaffa în toamna aceluiaşi an, dar a fost sfătuit să nu pună piciorul pe uscat, „altfel s-ar putea isca şi mai mult scandal”. El le-a spus investitorilor săi că va „porni spre Beirut”, unde voia să-i viziteze pe cei arestaţi.

Planul lui era să meargă apoi mai departe: „La Ierusalim, ca să liniştesc presa şi să le bag minţile în cap notabilităţilor. După ce se liniştesc apele, îl voi convinge pe guvernator să-i scrie marelui vizir şi să-i spună că ne putem întoarce fără niciun pericol!” Ierusalimul nu şi-a „băgat niciodată minţile în cap”, dar Parker a continuat să încerce, până în 1914.[244]

---

244 Întreaga poveste a lui Parker este spusă aici pentru prima oară, având la bază nu numai scrisorile şi relatările lui, ci şi profeţiile lui Juvelius. Chiar şi în anul 1921, reprezentanţii lui Parker la Ierusalim încă îl mai urmăreau în judecată pentru onorarii neplătite. În timpul Primului Război Mondial, alunecosul Parker şi-a găsit un loc călduţ în spatele frontului, reuşind să nu ajungă în tranşee, – nu s-a căsătorit niciodată, dar a întreţinut nenumărate amante; a moştenit titlul de baron de Morley, cu tot cu conacul princiar al familiei, în anul 1951, şi le-a comunicat mândru rudelor sale că are de gând să cheltuiască până la ultimul bănuţ averea moştenită. Chiar şi în anii senectuţii, el a rămas, după cum îl caracterizează un membru al familiei, „o oaie neagră fără cuvânt şi fără scrupule, un fanfaron vanitos, lăudăros şi lacom de bani”. El a trăit până în 1962, dar n-a pomenit niciun cuvinţel despre Ierusalim şi nu existau niciun fel de hârtii – până în 1975, când avocaţii familiei Parker au găsit un dosar pe care i l-au returnat celui de-al şaselea baron de Morley. Timp de mulţi ani, hârtiile au zăcut în uitare, dar

Între Londra şi Istanbul au existat schimburi de obiecţii diplomatice, guvernatorul Ierusalimului a fost concediat, complicii lui Parker au fost judecaţi, dar achitaţi (din moment ce nu se furase nimic), banii investitorilor se cheltuiseră, comoara s-a dovedit o himeră, şi „afacerea Parker" a tras cortina peste cincizeci de ani de arheologie şi imperialism european.

44 – Primul Război Mondial 1914–1916

Gemal Paşa: tiranul Ierusalimului

Aventura lui Parker dăduse la iveală realităţile administraţiei Junilor Turci la Ierusalim: cârmuitorii de acum nu erau cu nimic mai puţin venali şi incompetenţi decât predecesorii lor, dar stimulaseră aşteptările arabe în privinţa autonomiei – dacă nu şi mai mult. La Jaffa s-a înfiinţat un ziar naţionalist, *Filastin*, care să exprime această nouă atitudine. Curând, însă, a devenit limpede că Junii Turci rămâneau o organizaţie lipsită de scrupule şi secretoasă, democratică doar de ochii lumii. Erau naţionalişti turci, ferm hotărâţi nu numai să spulbere speranţele arabilor, ci şi să interzică predarea limbii arabe. Naţionaliştii arabi au început să înfiinţeze cluburi secrete, care să comploteze în scopul câştigării independenţei, şi până şi Husseinii, împreună cu alte vlăstare ale nobilimii musulmane, li s-au alăturat. În paralel, liderii sionişti îşi încurajau noii imigranţi să fondeze „oraşe evreieşti, mai ales la Ierusalim, centrul naţiunii", şi în această perioadă au cumpărat terenul necesar pentru viitoarea Universitate Evreiască de pe Muntele Scopus. Acest lucru a alarmat Familiile – cu toate că Husseinii, dar şi alţi proprietari de pământuri, cum ar fi familia Sursock din Liban, le vindeau cu toţii teren sioniştilor, fără să scoată o vorbă.

Ruhi Khalidi, un intelectual francofon care ocupa acum funcţia de vicepreşedinte al Parlamentului din Istanbul, era un otoman liberal,

---

baronul şi fratele său, Nigel Parker, au avut bunăvoinţa de a le pune la dispoziţia autorului acestei cărţi. Juvelius, devenit bibliotecar la Vyborg, a scris un roman pe baza acestei poveşti şi a murit de cancer în 1922. Episodul respectiv n-a prea lăsat urme la Ierusalim, dar în tunelele Ophelului, care sunt acum situl unde Ronny Reich a dezgropat acele enorme turnuri canaanite, există o peşteră micuţă care duce la o găleată abandonată care i-a aparţinut pe vremuri lui Monty Parker.

şi nu un arab naţionalist. Dar el a studiat atent sionismul, scriind chiar şi o carte pe această temă, concluzionând că reprezenta o ameninţare. În Parlament, el a încercat să interzică orice noi achiziţii evreieşti de terenuri în Palestina. Cel mai bogat vlăstar al Familiilor, Ragheb al-Nashashibi, un filfizon elegant, a candidat şi el pentru un loc în Parlament, promiţând: „Îmi voi dedica întreaga energie înlăturării pericolului care ne pândeşte dinspre sionism". Editorul ziarului *Filastin* avertiza: „Dacă această stare de lucruri continuă, sioniştii vor ajunge să pună stăpânire pe ţara noastră".[245]

În ziua de 23 ianuarie 1913, un ofiţer de treizeci şi unu de ani, Ismail Enver, membru al Junilor Turci care participase la Revoluţia din 1908 şi îşi câştigase un renume luptând împotriva italienilor în Libia, a dat buzna la Sublima Poartă, l-a împuşcat pe ministrul de război şi a luat puterea. El şi doi camarazi, Mehmed Talaat şi Ahmed Gemal, au format triumviratul Junilor Turci sau „Cele Trei Paşale". Enver a obţinut o mică victorie în al Doilea Război Balcanic, ceea ce l-a convins că era Napoleonul turcilor, menit să restaureze imperiul. În 1914, el şi-a atribuit rolul de mână forte a otomanilor şi ministru de război – ba chiar s-a căsătorit cu nepoata sultanului. Cele Trei Paşale credeau că numai prin turcizarea imperiului se poate pune capăt dezintegrării finale. Programul lor de acţiune s-a constituit într-o anticipare a fascismului şi a holocaustului evreiesc, prin barbaria, rasismul şi cruzimea ce l-au caracterizat.

În ziua de 28 iunie 1914, anarhişti sârbi l-au asasinat pe moştenitorul tronului austriac, arhiducele Franz Ferdinand, iar marile puteri ale lumii s-au îndreptat, mai întâi şovăitoare, iar apoi călcându-se în picioare, spre Primul Război Mondial. Enver Paşa abia aştepta să intre în luptă, făcând presiuni pentru încheierea unei alianţe germane care să-i pună la dispoziţie susţinerea necesară în plan militar şi financiar. Kaiserul Wilhelm, amintindu-şi călătoria făcută în Orient, a sprijinit alianţa otomană. Enver s-a desemnat singur vicegeneralissim al sultanului său marionetă şi a intrat în război prin bombardarea porturilor ruseşti, de pe proaspăt furnizatele sale nave de război germane.

Pe 11 noiembrie, sultanul Mehmet al V-lea Raşid a declarat război Marii Britanii, Franţei şi Rusiei – iar la Ierusalim s-a proclamat *jihadul* în al-Aqsa. La început, a existat un oarecare entuziasm pentru război. Când comandantul trupelor otomane din Palestina, generalul

245 Ruhi Khalidi a murit de febră tifoidă, ceva mai târziu în acelaşi an, dar mulţi erau convinşi să fusese otrăvit de Junii Turci.

bavarez Friedrich Kress, baron de Kressenstein, a sosit la Ierusalim, evreii l-au întâmpinat cu un arc de triumf. Germanii şi-au asumat protecţia evreilor, preluând-o de la britanici. În paralel, Ierusalimul aştepta sosirea noului său stăpân.

Pe 18 noiembrie, Wasif Jawhariyyeh, cântăreţul la *oud*, care nu avea decât şaptesprezece ani pe atunci, l-a privit pe Ahmed Gemal, ministrul marinei şi una dintre „Cele Trei Paşale" ale triumviratului turc, intrând în Ierusalim ca dictator efectiv al Siriei mari şi comandant suprem al Armatei a Patra Otomane. Gemal şi-a stabilit cartierul general în fortăreaţa Augusta Victoria, pe Muntele Măslinilor, în ziua de 20 decembrie, la Poarta Damascului a sosit un şeic bătrân, într-o caleaşcă princiară care purta stindardul verde al Profetului de la Mecca. Intrarea lui în oraş a provocat o „agitaţie de nedescris", pe măsură ce „un alai ordonat şi pitoresc de soldaţi mergea în urma steagului prin Oraşul Vechi", stropind în jur cu apă de trandafiri. Toată suflarea Ierusalimului a urmat alaiul, „cântând Allahu Akhbar, în cea mai frumoasă paradă pe care mi-a fost dat s-o văd vreodată", scria Wasif Jawhariyyeh. Lângă zidurile Domului, Gemal a proclamat *jihadul*. „Veselia a pus stăpânire pe întreaga populaţie", a fost de acord şi Kress von Kressenstein – până ce bătrânul şeic meccan a murit, pe neaşteptate, chiar înainte de Crăciun, într-un stânjenitor semn de rău augur pentru jihadul otoman.

Gemal, care avea pe atunci patruzeci şi cinci de ani, era un ins scund şi îndesat, cu barbă, permanent apărat de un escadron de gărzi călare pe cămile; în personalitatea lui se combinau cruzimea brutală şi paranoidă cu şarmul, inteligenţa şi bufoneria grotescă. Un om de viaţă cu „o mare slăbiciune pentru fast şi ceremonie", precum şi pentru evreice frumoase, era conştient atât de măreţia lui, cât şi de propria-i absurditate. În timp ce teroriza Ierusalimul, îi plăcea să joace pocher, să galopeze pe colinele Iudeei, să bea şampanie şi să fumeze trabuc cu prietenul său, contele Antonio de Ballobar, consulul Spaniei. Ballobar, un aristocrat elegant care nu avea încă treizeci de ani, îl descria pe paşa Gemal ca pe *„un sale type"*, dar *„bon garçon"* – un caracter mizerabil, dar băiat bun. Bertha Spafford îl considera pe Gemal „un ins ciudat şi de temut", dar şi „un om cu dublă personalitate", capabil de gesturi fermecătoare şi dovezi de bunătate. Odată, când nu-l vedea nimeni, a dăruit o medalie bătută cu diamante unei fetiţe, ai cărei părinţi au găsit-o cu bijuteria când s-au întors acasă. Unul din ofiţerii lui germani, Franz von Papen, l-a

caracterizat pur şi simplu drept „un despot oriental extrem de inteligent”.

Gemal îşi conducea fieful aproape independent. „Acest om cu o nelimitată putere de influenţă” se delecta nespus cu propria-i putere, întrebând jovial: „Care legi?! Eu le fac şi eu le desfac!”. Cele Trei Paşale aveau suspiciuni întemeiate la adresa loialităţii arabe. Având parte de o adevărată renaştere culturală, în care înfloreau aspiraţiile naţionaliste, arabii urau noul şovinism turc. Dar ei alcătuiau 40 la sută din populaţia otomană şi multe din regimentele otomane erau în întregime arabe. Misiunea lui Gemal consta în a ţine în frâu provinciile arabe şi a suprima orice agitaţie arabă – sau sionistă, în fond –, apelând mai întâi la ameninţări moderate, iar apoi la ameninţări făţişe.

Curând după sosirea în Oraşul Sfânt, el a convocat o delegaţie a arabilor suspectaţi de convingeri naţionaliste. Afişând o nepăsare studiată, i-a lăsat să pălească tot mai tare. Într-un târziu, i-a întrebat:

— Voi sunteţi conştienţi de gravitatea crimelor voastre?

Înainte ca vreunul din ei să poată răspunde, Gemal a tunat:

— LINIŞTE! Voi ştiţi care e pedeapsa? Execuţie! Execuţie!

A aşteptat câteva clipe, uitându-se la ei cum tremură din cap până-n picioare, după care a adăugat pe un ton calm:

— Dar mă voi mulţumi să vă exilez, pe voi şi familiile voastre, în Anatolia.

După ce arabii înspăimântaţi se buluciseră afară, Gemal s-a întors spre aghiotantul său şi a izbucnit în râs:

— Ce să-i faci? Doar aşa putem rezolva lucrurile pe-aici.

Când a avut nevoie să construiască drumuri noi, i-a spus inginerului responsabil: „Dacă drumul nu este terminat la timp, voi pune să fii executat în locul în care au fost aşezate ultimele pietre!”. Obişnuia să ofteze, mai degrabă cu mândrie: „Peste tot sunt oameni care gem şi se vaită din cauza mea”.

În timp ce Gemal îşi pregătea forţele, comandate în principal de ofiţeri germani, pentru ofensiva împotriva Egiptului britanic, a constatat că Siria colcăia de intrigi, iar în Ierusalim avea „un cuib de spioni”. Politica lui Gemal Paşa a fost simplă: „Pentru Palestina, deportare; pentru Siria, teroare; pentru Hejaz, armata”. La Ierusalim, metoda aleasă consta în alinierea „rânduri-rânduri a patriarhilor, prinţilor şi şeicilor şi spânzurarea notabilităţilor şi a adjuncţilor lor”. Poliţia lui secretă vâna trădători, iar el deporta pe oricine era suspectat de agitaţie naţionalistă. A rechiziţionat lăcaşuri

creştine, cum ar fi Biserica Sf. Ana, şi a început să-i exileze pe ierarhii creştini, în timp ce se pregătea să atace Egiptul.

Gemal a defilat cu cei 20.000 de oameni ai săi prin Ierusalim, în drum spre front. „Ne vedem pe celălalt mal al Canalului [Suez] sau în Paradis!”, s-a făli t el, dar contele Ballobar a observat, cu această ocazie, un soldat otoman care îşi căra raţia de apă într-un cărucior de copii, furat de cine ştie unde – în niciun caz semnul distinctiv al unei maşinării de război impunătoare. Gemal, pe de altă parte, se deplasa numai având în bagaje „corturi somptuoase, cuiere pentru pălării şi scrinuri”. În ziua de 1 februarie 1915, emoţionat de zelul cu care oamenii săi cântau „Steagul roşu flutură peste Cairo”, Gemal a atacat Canalul cu 12.000 de soldaţi; au fost respinşi cu cea mai mare uşurinţă. Gemal a pretins că nu fusese altceva decât o manevră de recunoaştere în forţă a terenului, dar în cursul verii atacul său a eşuat din nou. Insuccesele militare, blocada Occidentului şi represiunea crescândă a lui Gemal provocau suferinţă deznădăjduită, dar şi hedonism dezlănţuit, la Ierusalim. N-a trecut mult până să înceapă omorurile.

Teroare şi moarte: Gemal Ucigaşul

La nici o lună după sosirea lui Gemal, Wasif Jawhariyyeh a văzut cadavrul unui arab într-o mantie albă atârnând de un copac în dreptul Porţii Jaffa, afară din oraş. Pe 30 martie 1915, paşa a executat doi soldaţi arabi, la Poarta Damascului, ca „spioni britanici”, după care i-a executat pe muftiul Gazei şi pe fiul acestuia, a căror spânzurare la Poarta Jaffa a fost urmărită de o mulţime de oameni, într-o tăcere respectuoasă. Execuţiile prin spânzurare erau atent regizate la Poarta Damascului şi la Poarta Jaffa, după rugăciunea de vineri, pentru a se asigura cea mai numeroasă audienţă. Nu după mult timp, Porţile păreau să fie veşnic festonate cu cadavre care se legănau în bătaia vântului, deliberat lăsate acolo zile întregi, conform ordinelor lui Gemal. La un moment dat, Wasif s-a declarat îngrozit de sadica incompetenţă a călăilor:

> „Procedura spânzurării nu fusese suficient studiată, ştiinţific sau medical, ceea ce făcea ca victima să rămână în viaţă, suferind cumplit, iar noi stăteam şi ne uitam fără să putem spune sau face ceva. Un ofiţer i-a ordonat unui soldat să se caţere şi să se agaţe de picioarele condamnatului, dar această greutate în plus a făcut

ca victimei să-i iasă ochii din cap. Aşa arăta cruzimea lui Gemal Paşa. Inima îmi sângerează şi acum, la amintirea priveliştii de atunci."

În august 1915, după ce s-au descoperit dovezi ale unor comploturi din partea naţionaliştilor arabi, „am hotărât", scria Gemal, „să iau măsuri drastice împotriva trădătorilor". El a spânzurat cincisprezece personalităţi arabe, lângă Beirut (printre care un Nashashibi din Ierusalim), apoi, în mai 1916, a spânzurat alte douăzeci şi una la Damasc şi Beirut, căpătând porecla de Ucigaşul. Îi spunea în glumă spaniolului Ballobar că l-ar putea spânzura şi pe el.

Gemal îi suspecta şi pe sionişti de trădare. Cu toate acestea, Ben-Gurion, afişând un fes pe cap, recruta soldaţi evrei pentru otomani. Gemal încă nu renunţase de tot la metodele diplomatice: în decembrie 1915, el a sponsorizat două întâlniri singulare între Husseini şi liderii sionişti, inclusiv Ben-Gurion, având ca scop să obţină susţinerea celor două etnii pentru o ţară comună sub otomani. După aceea însă, Gemal a deportat 500 de evrei străini, a arestat lideri sionişti şi le-a interzis simbolurile. Deportările au provocat un val de indignare în presa germană şi în cea austriacă, drept care Gemal i-a convocat pe sionişti ca să le atragă atenţia că nu va tolera niciun fel de sabotaje: „Puteţi alege. Sunt pregătit să vă deportez, la fel cum s-a făcut cu armenii. Oricine pune mâna pe o singură portocală îl execut pe loc. Dar dacă vreţi a doua variantă, toată presa de la Viena şi Berlin trebuie să-şi ţină gura!" Ulterior, a declarat emfatic: „N-am niciun pic de încredere în loialitatea voastră. Nu veneaţi voi, aici, să trăiţi pe pământul ăsta sărac şi nenorocit, printre nişte arabi care vă urăsc de moarte, dacă n-aveaţi planuri de conspiraţie! Sioniştii nu sunt buni decât de spânzurătoare, dar eu am obosit să tot spânzur trădători. [În loc de aceasta] vă vom împrăştia prin toate colţurile statului turc".[246]

Ben-Gurion a fost deportat, întorcându-şi acum speranţele spre Aliaţi. Arabii erau recrutaţi cu forţa în armată; evreii şi creştinii, trimişi în batalioane de muncă forţată, pentru a construi drumuri, unde mulţi piereau de foame şi epuizare. După care au venit

246 Gemal ura din tot sufletul naţionalismul evreu şi orice alt lucru care ar fi ameninţat dominaţia turcă dar, în acelaşi timp, încerca să curteze sprijinul evreiesc: el i-a oferit lui Henry Morgenthau, ambasadorul Statelor Unite la Istanbul, posibilitatea de a cumpăra Zidul Plângerii şi a repetat oferta şi către evreii din Ierusalim.

molimele, insectele şi foametea. „Stolurile de lăcuste erau dese ca norii”, îşi aminteşte Wasif, luând în derâdere eforturile lui Gemal de a rezolva situaţia „dând ordin ca fiecare locuitor peste 12 ani să aducă trei kilograme de ouă de lăcustă”, ceea ce n-a făcut altceva decât să ducă la un comerţ absurd cu ouă de lăcustă.

Wasif a văzut cum „foametea se răspândeşte în toată ţara”, în paralel cu „tifosul şi malaria, şi mulţi oameni au murit”. Până în 1918, populaţia evreiască a Ierusalimului scăzuse din cauza epidemiilor, a foametei şi a deportărilor la 20.000 de oameni. Şi totuşi, vocea lui Wasif, *oud*-ul său şi dibăcia lui în a procura invitate atrăgătoare pentru petreceri dezlănţuite n-au fost nicicând mai preţuite.

Război şi sex în oraş: Wasif Jawhariyyeh

Gemal, ofiţerii lui şi nobilii Familiilor se bucurau de o viaţă de plăceri febrile, în timp ce simplii ierusalimiţi se luptau din greu să supravieţuiască nenorocirilor războiului. Sărăcia ajunsese în asemenea hal, încât Oraşul Vechi era împânzit de prostituate tinere, multe dintre ele văduve de război, care nu cereau decât doi piaştri pentru serviciile lor. În mai 1915, câţiva profesori au fost daţi afară, după ce au fost surprinşi cu prostituate în timpul orelor de şcoală. Femeile ajunseseră chiar să-şi vândă pruncii. „Bătrânii, bărbaţii şi femeile” – îndeosebi evreii ortodocşi săraci din Mea Shearim – „se umflaseră de foame. Feţele şi trupurile le erau acoperite de jeg, scursuri, puroaie şi răni deschise”.

Fiecare noapte era pentru Wasif o aventură: „Mă duceam acasă doar ca să-mi schimb hainele, nu erau două nopţi la rând în care să dorm în aceeaşi casă, cu trupul sleit de la atâta băutură şi chefuială. De dimineaţă ies la iarbă verde cu notabilităţile Ierusalimului, după care mă duc la o orgie cu răufăcătorii şi mardeiaşii din Oraşul Vechi”. Într-o noapte, Wasif Jawhariyyeh s-a trezit într-un alai de patru limuzine, în care erau guvernatorul, metresa lui evreică din Salonic, diverşi bei otomani şi notabilităţi din rândul Familiilor, printre care primarul Hussein Husseini, care se duceau la Artas, lângă Betleem, pentru un „picnic internaţional” la mănăstirea catolică: „A fost o zi minunată pentru toată lumea, într-o vreme grea, când foamea şi războiul îi făceau pe oameni să îndure mari suferinţe. Nimeni nu se formaliza, toţi beau vin, cot la cot, iar doamnele erau atât de frumoase în seara aceea, încât nimeni nu avea timp de

mâncare, şi toţi au cântat la unison, în cor”.

Amanta evreică a guvernatorului era „atât de îndrăgostită de muzica arăbească”, încât Wasif s-a învoit s-o înveţe să cânte la *oud*. Ai senzaţia că existenţa lui s-a derulat într-o paradă ameţitoare de orgii cu protectorii săi, la care participau „cele mai frumoase evreice”, iar uneori şi fete rusoaice pe care războiul le prinsese la Ierusalim. Odată, intendentul-şef al Armatei a Patra, Raushen Paşa, „s-a îmbătat atât de tare, încât frumoasele evreice l-au făcut să-şi piardă cunoştinţa”.

Wasif nu avea nevoie să muncească, pentru că nobilii oraşului, mai întâi Hussein Husseini şi apoi Ragheb Nashashibi, i-au aranjat sinecuri în cadrul administraţiei oraşului. Husseini era preşedintele Semilunii Roşii, şi, aşa cum se întâmplă mult prea adesea, activitatea caritabilă nu era decât un pretext pentru extravaganţă şi urcuş pe scara socială: „doamnele arătoase” ale Ierusalimului erau rugate să se îmbrace în uniforme militare otomane, ispititor strânse pe corp şi împodobite cu semiluni roşii – o ţinută care se dovedea irezistibilă pentru comandatul suprem Gemal. Metresa lui era Leah Tennenbaum, pe care Wasif o socotea „una dintre cele mai frumoase femei din Palestina”. Sima al-Maghribiyyah, altă evreică, a devenit amanta comandantului garnizoanei; o englezoaică, domnişoara Cobb, avea grijă de nevoile guvernatorului.

Câteodată, însuşi cântăreţul la *oud* avea parte de câte-o firimitură căzută de la masa înalţilor oaspeţi. Când el şi trupa lui de muzicanţi au fost chemaţi să cânte la o petrecere dintr-o casă evreiască, el a găsit acolo „o sală imensă, în care un grup de ofiţeri [otomani] îşi făcea de cap cu doamnele”, printre care o anumită domnişoară Rachel. Pe neaşteptate, turcii beţi s-au luat la harţă şi au început să tragă cu pistoalele, mai întâi spre lămpi şi apoi unul în celălalt. Demoazelele şi muzicanţii au rupt-o la fugă, ca să-şi salveze viaţa. Preascumpa lăută a lui Wasif s-a spart, dar adorabila domnişoară Rachel l-a tras după ea într-un dulap, unde era o uşă ascunsă, care ducea printr-un gang secret în altă casă – „mi-a salvat viaţa”, şi, pentru ca bucuria să fie completă, „am petrecut restul nopţii cu ea”.

Pe 27 aprilie 1915, la aniversarea succesiunii sultanului Mehmet, Gemal i-a invitat pe comandatul otoman, pe cel german şi pe notabilităţile ierusalimite la cartierul general stabilit în clădirea rechiziţionată a mănăstirii Notre Dame din exteriorul Porţii Noi; cincizeci de „prostituate” i-au însoţit pe ofiţerii otomani, în timp ce nobilii şi-au adus nevestele.

Pe măsură ce situaţia la Ierusalim se deteriora, petrecerile date de contele Ballobar pentru Gemal rămâneau banchete adevărate: meniul pentru un asemenea festin, din 6 iulie 1916, cuprindea supă turcească, peşte, friptură, plăcinte cu carne şi curcan umplut, urmate de îngheţată, ananas şi fructe. În timp ce mâncau, Gemal discuta despre femei, putere şi noul său Ierusalim. Se închipuia un mare arhitect urban şi voia să dărâme zidurile Ierusalimului şi să construiască un bulevard prin tot Oraşul Vechi, de la Poarta Jaffa la Muntele Templului. Apoi s-a lăudat că se căsătorise cu seducătoarea Leah Tannenbaum.[247] Gemal îşi făcea frecvent apariţia la Ballobar fără să se anunţe – şi, pe măsură ce situaţia devenea din ce în ce mai disperată, spaniolul îşi folosea toată influenţa pentru a ţine în frâu despotismul Ucigaşului.

În timp ce Gemal supraveghea acest Ierusalim haotic, colegul său, vicegeneralissimul Enver, pierdea 80.000 de oameni în neghioaba sa ofensivă rusească. El şi Talaat au dat vina pentru dezastrele provocate de ei, pe armenii creştini, care au fost sistematic deportaţi şi ucişi. Un milion au pierit în cadrul unei crime colective barbare, care îl va încuraja mai târziu pe Hitler să-şi demareze propriul holocaust: „Nimeni nu-şi mai aduce acum aminte de armeni”, reflecta el. Gemal a susţinut că el ar fi dezaprobat masacrul. Într-adevăr, a permis refugiaţilor să se stabilească la Ierusalim, iar numărul armenilor de acolo s-a dublat pe perioada războiului.

Au existat negocieri secrete cu britanicii: Gemal i-a spus lui Ballobar că Londra voia ca el să-şi asasineze colegul, pe Talaat Paşa. La un moment dat, Gemal i-a abordat în secret pe Aliaţi, oferindu-se să atace Istanbulul, să-l înlăture de la putere pe Enver, să-i salveze pe armeni şi să devină el însuşi sultan ereditar – dat fiind că Aliaţii nu l-au luat în serios, Gemal şi-a continuat lupta. El a spânzurat doisprezece arabi la Ierusalim, lăsând cadavrele să fie expuse pe ziduri, în timp ce Enver făcea un turneu prin Orient ca să-şi întărească legăturile islamice, să-i intimideze pe disidenţii arabi şi să stea cu ochii pe aghiotantul său. Wasif l-a privit pe omul cel mai puternic al Imperiului Otoman cum intră în Ierusalim alături de Gemal. După ce a vizitat Domul, Mormântul lui David şi Biserica şi a

247 Leah Tannenbaum s-a măritat ulterior cu un avocat creştin, Abcarius Bey, care i-a clădit un conac, Villa Leah, în Talbieh; era cu treizeci de ani mai tânără decât el. Ea l-a părăsit, iar el a închiriat Villa Leah împăratului etiopian în exil, Haile Selassie. Mai târziu, casa a intrat în posesia lui Moshe Dayan.

inaugurat strada Gemal Paşa, Enver a participat la un dineu organizat în cinstea sa la hotelul Fast, de primarul Hussein Husseini, însoţit de Jawhariyyeh, care, ca de obicei, făcuse aranjamentele pentru petrecere.

Cele două paşale au pornit spre Mecca, pentru a înăbuşi din faşă orice potenţială rebeliune arabă. Dar, cu tot pelerinajul *hadji* al lui Enver, otomanii n-au putut păstra Arabia.

45 – Revolta Arabă şi Declaraţia Balfour 1916–1917

Lawrence şi şeriful Meccăi

Chiar înainte să înceapă Războiul cel Mare, un tânăr prinţ din Mecca, Abdullah ibn Hussein, reîntorcându-se de la Istanbul, l-a vizitat pe mareşalul Lord Kitchener, consulul Marii Britanii la Cairo, ca să ceară ajutor militar pentru tatăl său.

Tatăl lui Abdullah era Hussein, şeriful şerifilor şi emirul Meccăi, cel mai nobil dintre potentaţi în Arabia, un haşemit cu descendenţă directă din Profet. Prin tradiţie, această familie deţinea funcţia de emir al Meccăi, dar sultanul otoman Abdul-Hamid îl ţinuse prizonier la Istanbul pe Hussein, într-o colivie de lux, numind în această funcţie alţi membri ai familiei sale. Apoi, în 1908, Junii Turci, din lipsă de alt candidat potrivit, îl trimiseseră la Mecca (unde numărul său de telefon era Mecca 1). Confruntat cu naţionalismul turc agresiv al lui Enver Paşa, pe de o parte, şi cu rivalitatea saudiţilor şi a altor căpetenii arabe, pe de alta, Hussein voia să se pregătească fie pentru un război în Arabia, fie pentru o revoltă contra otomanilor.

Abdullah i-a arătat mândru lui Kitchener o rană căpătată în lupta cu un şeic arab din sud, iar Kitchener şi-a etalat cicatricele din Sudan.

— Înălţimea Voastră, i-a spus arabul scund şi îndesat impunătorului Kitchener, este o ţintă pe care cu greu n-ai putea s-o nimereşti, dar eu am fost lovit de un beduin, deşi sunt mărunt.

În pofida şarmului lui Abdullah, Kitchener a refuzat să-i înarmeze pe şerifii meccani.

Câteva luni mai târziu, izbucnirea Primului Război Mondial a schimbat totul. Kitchener s-a întors la Londra ca să ocupe funcţia de

ministru de război – şi să pună în circulaţie afişul de recrutare în care, cu figura lui mustăcioasă şi ochii de oţel, Lord Kitchener declara „Ţara are nevoie de tine!” –, dar a rămas cel mai important expert în Orient al Marii Britanii. Când sultanul-calif otoman a declarat *jihadul* împotriva Aliaţilor, el şi-a amintit de Hussein şi a propus să fie desemnat califul propriu al Marii Britanii, care să declanşeze o revoltă arabă. El a dat ordin la Cairo să fie contactat şeriful.

La început nu s-a primit niciun răspuns. Pe urmă, dintr-odată, în august 1915, şeriful Hussein s-a oferit să conducă o revoltă arabă – în schimbul anumitor promisiuni. Britanicii, confruntaţi cu eşecul expediţiei la Gallipoli, menite să spargă impasul de pe frontul vestic prin scoaterea otomanilor din război şi cu dezastruoasa încercuire a unei armate la Kut, în Irak, se temeau că Gemal Paşa va cuceri Egiptul, dacă nu va fi ţinut în loc de rebeliunile arabilor. Prin urmare, Londra i-a ordonat lui Sir Henry McMahon, Înaltul Comisar din Egipt, să accepte orice va fi necesar pentru a-i menţine pe arabi acolo unde trebuie, dar fără a promite nimic care ar putea dăuna ambiţiilor franceze şi, firește, britanice.

Şeriful Hussein, trecut acum de şaizeci de ani, a fost descris de un observator, care nu era nimeni altul decât Lawrence al Arabiei, ca „destul de îngâmfat, lacom şi prost”, şi „deplorabil de nepotrivit” pentru a conduce un stat, dar, cu toate acestea, „un bătrânel foarte simpatic”, iar, în acest moment, britanicii aveau mare nevoie de ajutorul său. Îndrumat de al doilea fiu al său, Abdullah, pe care nu era deloc uşor să-l păcăleşti, el a cerut acum un imperiu haşemit[248] alcătuit din toată Arabia, Siria, Palestina şi Irak – o mişcare scandalos de exorbitant şi un *imperium* la o scară nemaivăzută de la Abbasizi încoace. În schimb, el va conduce o revoltă împotriva otomanilor, şi nu doar în Arabia natală, ci şi în Siria, prin reţeaua de societăţi secrete arabe naţionaliste ca al-Fatat şi al-Ahd. Nimic din toate acestea nu era adevărat: el nu avea sub comandă decât vreo câteva mii de luptători şi nici măcar nu domnea peste întregul Hejaz. Mare parte din Arabia era controlată de căpetenii rivale, ca saudiţii, iar poziţia lui era precară. Societăţile secrete erau foarte mici, numărând laolaltă numai câteva sute de membri activi, şi aveau să fie

248 Membrii acestei familii şi-au luat numele dinastiei de la Hashem, străbunicul Profetului. Descendenţa lor din Mahomed era prin fiica acestuia, Fatima, şi prin nepotul lui, Hassan, de unde şi titlul de şerifi. Ei îşi spuneau „haşemiţi”, britanicii îi numeau „şerifieni”.

curând decimate de Gemal.

McMahon nu prea ştia în ce măsură să se încline în faţa acestor „pretenţii tragicomice”, dar, în timp ce el se dădea de ceasul morţii, Hussein le-a oferit în acelaşi timp Celor Trei Paşale posibilitatea de a licita peste britanici, cerând posesiunea ereditară asupra Hejazului şi stoparea terorii instaurate de Gemal. Şeriful şi-a trimis cel de-al treilea fiu, pe Faisal, să negocieze cu Gemal, dar tiranul l-a obligat să participe la execuţiile prin spânzurătoare ale naţionaliştilor arabi.

Şeriful a avut mult mai mult succes cu britanicii. Experţii orientali ai Londrei cantonaţi la Cairo cunoşteau la perfecţie perimetrul Palestinei, datorită spionajului arheologic al ultimului secol, şi Kitchener însuşi fotografiase Ierusalimul şi cartografiase ţinutul, deghizat uneori din cap până-n picioare în veşminte arabe. Dar mulţi înţelegeau mult mai bine bazarele din Cairo decât sukurile din Damasc – manifestau condescendenţă faţă de arabi şi aveau prejudecăţi contra evreilor, pe care îi vedeau ca stând în spatele oricărei conspiraţii duşmane. În timp ce Londra aplica o anumită politică, negociind cu şeriful, viceregele britanic al Indiei îşi urma propria politică, mult diferită, susţinându-i pe inamicii şerifului, saudiţii. Experţii Marii Britanii, adesea suferind de amatorism cras, s-au trezit într-o versiune reală a romanului lui John Buchan, *Greenmantle*, plutind în derivă printre curenţii înşelători ai politicii arabe din vastul ocean otoman.

Din fericire, McMahon avea un ofiţer care chiar cunoştea foarte bine Siria. T.E. Lawrence, un tânăr britanic de douăzeci şi opt de ani, descris de colega sa orientalistă Gertrude Bell în termenii „peste măsură de inteligent”, era un intrus excentric, provenit din ambiguul aluat al establishmentului britanic, şi care n-a reuşit de fapt niciodată să-şi împace devotamentele chinuite faţă de cei doi stăpâni ai săi imperfecţi: Imperiul şi Arabia. Era un copil nelegitim: tatăl său, Thomas Chapman, moştenitorul unui baronet, îşi părăsise soţia pentru a întemeia o familie cu amanta, Sarah Lawrence, al cărei nume de familie îl adoptase.

„Încă de copil, T.E. A ştiut dintotdeauna că îl aşteaptă lucruri măreţe, atât în acţiune, cât şi în reflecţie, şi era hotărât să reuşească în ambele direcţii”. Student la Oxford fiind, şi-a antrenat capacităţile de rezistenţă fizică pe perioada cât şi-a scris teza despre fortăreţele cruciaţilor. După aceea, şi-a perfecţionat cunoştinţele de limba arabă călătorind prin toată Siria şi a lucrat ca arheolog pe siturile hittite din Irak, unde tânărul său asistent arab Dahoum a devenit tovarăşul

său şi, poate, pasiunea călăuzitoare a vieţii lui. Orientarea lui sexuală, la fel ca atât de multe alte lucruri în ceea ce-l priveşte, rămâne un mister, dar obişnuia să ia în râs „comicele noastre procese de reproducere”, iar prietenul său Ronald Storrs a spus: „Nu era un misogin, deşi nu şi-ar fi pierdut deloc capul dacă ar fi fost să afle, brusc, că nu va mai vedea niciodată o femeie”. Când era în Irak, a plănuit să scrie o carte „de aventuri” despre Ierusalim şi alte şase oraşe arabe, pe care s-o intituleze *Cei şapte stâlpi ai înţelepciunii*, după un verset din Pildele lui Solomon. N-a publicat niciodată această lucrare, dar a folosit titlul pentru o altă carte.

„Un ins mai degrabă scund, dar bine clădit, cu ten roşiatic, o faţă tipic englezească arsă de soarele deşertului şi ochi albaştri remarcabili”, cum l-a descris mai târziu un american, Lawrence măsura doar un metru şi şaizeci şi cinci înălţime – Gertrude Bell îi zicea Drăcuşorul. „Creierul meu era iute şi silenţios ca o pisică sălbatică”, scria el. Hipersensibil la orice detaliu omenesc, cu o scriitură superbă şi un spirit de observaţie ascuţit, dar şi nepoliticos până la grosolănie cu cei care nu-i plăceau, suferea de „o nevoie imperioasă de a fi faimos”, cum singur recunoştea, „şi de oroarea de a trăda această dorinţă”. Totul la el pornea dintr-o „curiozitate egotistă”. Acest exponent al credinţei în cavalerism şi dreptate era, pe de altă parte, un maestru al intrigilor perfide şi foarte dibaci în a-şi crea propria aură de legendă, cu ceea ce jurnalistul Lowell Thomas numea „un talent genial în a se disimula sub lumina proiectoarelor”. Vanitatea se întrecea cu masochismul: „Îmi plac lucrurile aflate sub mine şi mi-am dus în jos plăcerile şi aventurile. Părea să existe o anumită certitudine în degradare”.

La Cairo, McMahon a apelat la acest tânăr ofiţer, care a devenit „un factor-cheie în negocierile cu şeriful”. În timp ce-şi scria rapoartele, Lawrence se trezea mai mereu „cu gândul la Saladin şi la Abu Ubayda”, dar şi el împărtăşea opinia multor orientalişti britanici conform căreia arabii din deşert erau puri şi nobili – spre deosebire de cei din Palestina. Deşi pentru el Damascul, Alepul, Homsul şi Hama reprezentau inima arabă a Siriei, Ierusalimul nu i se părea realmente arab, ci „un orăşel mizer”, ai cărui locuitori, scria el, „sunt la fel de lipsiţi de caracter ca servitorii de hotel, trăind pe spinarea mulţimii de vizitatori care trec pe acolo. Problematica arabilor şi a naţionalităţii lor le este tot atât de străină ca bimetalismul în ochii văcarilor din Texas”. Locuri ca Ierusalimul şi Beirutul erau „compromise de mercantilism – la fel de puţin reprezentative pentru

Siria ca Soho pentru comitatele Londrei”.

În ziua de 24 octombrie 1915, McMahon i-a răspuns lui Hussein. Deliberat formulată în termeni vagi, replica era menită să fie interpretată diferit de fiecare parte. McMahon se declara de acord cu imperiul lui Hussein, la răsărit de oraşele menţionate de Lawrence, dar scotea din discuţie zona neclară dinspre apus. Niciun cuvânt despre Palestina şi nici despre Ierusalim. Era puţin probabil ca şeriful să accepte excluderea Ierusalimului, dar britanicii îşi aveau propriile interese acolo, deci nemenţionarea oraşului ocolea cumva problema. În plus, McMahon a insistat ca toate interesele franceze să fie scoase din discuţie – Franţa avea şi ea, încă din vechime, pretenţii asupra Ierusalimului. De fapt, înaltul Comisar plănuia să pună formal Ierusalimul sub autoritatea dinastiei albaneze a Egiptului, astfel încât Oraşul Sfânt să rămână musulman, dar sub control britanic.

Marea Britanie avea nevoie imediată de revolta arabă, aşa că a făcut promisiunile necesare cât mai neclar cu putinţă. Totuşi, promisiunile lui McMahon nu au fost suficient de ambigue, pentru că ele au făcut să renască mari speranţe în rândul arabilor, chiar înainte ca Marea Britanie şi Franţa să înceapă negocierea reală privind împărţirea Imperiului Otoman.

Negociatorul britanic, Sir Mark Sykes, membru în Parlament şi baronet de Yorkshire, era un diletant nestăpânit şi cu multă imaginaţie, care călătorise în Orient şi se socotea un expert infailibil – deşi Lawrence îl considera „un ghem de prejudecăţi, intuiţii şi diletantism”. Adevăratul său talent ţinea de o efervescenţă ambiţioasă, atât de cuceritoare, încât superiorii săi erau pe deplin mulţumiţi să-i îngăduie să se amestece după bunul lui plac în politicile orientale. Sykes şi omologul său francez, François Georges-Picot, care îndeplinise funcţia de consul la Beirut, au căzut de acord ca Franţa să primească Siria şi Libanul, iar Marea Britanie, Irakul şi o parte din Palestina. Urma să se creeze o confederaţie arabă, sub oblăduire britanică şi franceză – iar Ierusalimul să devină un teritoriu internaţional sub tutela Franţei, a Marii Britanii şi a Rusiei.[249] Era urmarea firească pentru cele trei imperii care, în ultimii şaptezeci de ani, făcuseră mari eforturi să controleze Ierusalimul – şi permitea crearea unui soi de stat arab. Dar, foarte curând, a devenit o soluţie

249 La început, Sykes luase în calcul varianta ca Ierusalimul să-i fie oferit Rusiei, ai cărei pelerini predominaseră în oraş până la izbucnirea războiului. Rusiei i se promisese deja Istanbulul, peste care Sykes şi Picot adăugaseră bucăţi mari din estul Anatoliei, Armenia şi Kurdistan.

perimată, fiindcă Marea Britanie râvnea în secret să stăpânească singură Ierusalimul şi Palestina.

Pe 5 iunie 1916, şeriful Hussein, care n-avea habar de intenţiile secrete ale echipei Sykes-Picot, dar era perfect conştient că otomanii au de gând să-l răstoarne de pe tron, şi-a ridicat stindardul roşu de luptă la Mecca şi a declanşat Revolta Arabă. El s-a proclamat „Regele tuturor arabilor", dar, cum acest titlu îi alarma pe britanici, ei l-au convins să-l reducă la cel de „Rege al Hejazului". Acesta nu era decât începutul: puţine familii din istorie au purtat atât de multe coroane, în atât de multe regate, într-o perioadă de timp atât de scurtă. Regele Hussein şi-a desemnat fiii la conducerea micilor sale armate, dar rezultatele militare au fost dezamăgitoare, iar revoltele din Siria nu s-au materializat niciodată. Britanicii nu reuşeau deloc să-şi dea seama dacă şerifienii îşi vor putea îndeplini vreodată misiunea, drept care, în octombrie, Ronald Storrs (care avea să administreze ulterior Ierusalimul) şi subalternul său, Lawrence, au sosit în Arabia.

Lawrence al Arabiei: şerifienii Abdullah şi Faisal

Lawrence s-a uitat atent la cei patru fii ai regelui, ca să-l găsească pe domnitorul arab ideal, dar şi-a dat seama foarte repede că singurii care contau erau al doilea şi al treilea, Abdullah şi Faisal. De Abdullah s-a dezinteresat repede, socotindu-l „prea deştept", iar Abdullah s-a dezinteresat şi el de Lawrence, socotindu-l „o ciudăţenie", dar, din clipa în care a dat cu ochii de prinţul Faisal, Lawrence a fost mai să leşine de încântare: „înalt, graţios, viguros, de-a dreptul princiar. Are treizeci şi unu de ani, e iute şi plin de neastâmpăr. Pielea albă, de circazian pur, cu părul negru şi ochi negri plini de viaţă. Seamănă a european şi arată exact ca statuia lui Richard I de la Fontevraud. Un idol al poporului". Plin de entuziasm, Lawrence vedea în el „un om absolut extraordinar!", dar Faisal era, în acelaşi timp, „un suflet brav, slab şi ignorant – l-am slujit din milă".

Revolta Arabă eşua chiar şi în Hejaz, fieful şerifian, şi Lawrence a constatat că „o singură companie de soldaţi turci" putea învinge cele câteva mii de luptători pe cămile de sub comanda lui Faisal. Dar, dacă atacau prin surprindere avanposturile şi sabotau căile ferate, puteau ţine pe loc o întreagă armată otomană. Odată ajuns în serviciul lui Faisal, Lawrence a pus acest lucru în practică, dând naştere prototipului modern al insurgenţei. Dar Faisal a fost cel care a creat imaginea legendară a lui Lawrence, îmbrăcându-l „cu

splendide veşminte din mătase albă, nupţială, brodată cu fir de aur". Aşa cum scria în manualul său despre insurgenţa arabă – devenit lectură obligatorie pentru ofiţerii americani din Irakul şi Afganistanul secolului XXI –, „dacă porţi lucruri arăbeşti, să fie de cea mai bună calitate. Îmbracă-te ca un şerif". Lawrence nu avea deloc instrucţie militară, iar spiritul îi era cel al unui poet ascetic, dar ştia prea bine că „secretul succesului în a-i ţine în frâu pe arabi începe şi se sfârşeşte cu studierea lor neîncetată. Străduieşte-te să le cunoşti familiile, clanurile şi triburile, prietenii şi duşmanii, ascultând şi punând întrebări ocolite". El a învăţat să călărească pe cămile şi să trăiască la fel ca un beduin. Dar n-a uitat nicio clipă că vărsarea unor sume enorme de aur britanic era lucrul care îi ţinea laolaltă armata – „aceasta este cea mai fastă perioadă cunoscută vreodată de triburile arabe" – şi, chiar după cincizeci de ani, arabii continuau să-l ţină minte ca pe „omul care are aur".

Măcelul şi duritatea războiului îl îngrozeau în aceeaşi măsură în care îl excitau. „Sper să sune măcar la fel de amuzant pe cât a fost în realitate", scria el înfrigurat după un raid încheiat cu succes. „A fost cel mai amatoristic spectacol cu putinţă, ca o parodie după Buffalo Bill în Vestul Sălbatic, şi singurii care s-au descurcat onorabil au fost beduinii". Când unul dintre oamenii săi l-a omorât pe un altul, Lawrence a trebuit să-l execute cu mâna lui pe ucigaş, ca să evite declanşarea unei dispute sângeroase. După un măcel al turcilor, el îşi exprima speranţa că „acest coşmar se va sfârşi, când mă voi trezi din somn şi voi reveni la viaţă. E înfiorător să ucizi întruna turci!"

Lawrence cunoştea secretul împărţirii Sykes-Picot a „ciozvârtelor" din Orientul Mijlociu şi îi era ruşine: „Detest ideea că îi punem să lupte pentru noi spunându-le o minciună". Au existat momente în care şi-a riscat viaţa într-un acces de disperare, „sperând să fiu ucis între timp". Spunea despre sine însuşi că ar fi „cu toată tăria pro-britanic şi pro-arab", dar dispreţuia imperialismul, preferând o Arabie independentă ca dominion – dar sub protecţie britanică. „Presupuneam că voi supravieţui şi că voi putea să am câştig de cauză nu doar în faţa turcului pe câmpul de bătălie, ci şi în faţa propriei mele ţări şi a aliaţilor săi, în camera de consiliu."

Lawrence i-a mărturisit lui Faisal secretul acordului Sykes-Picot, împreună cu planul său pentru remedierea situaţiei. Dacă voiau ca Siria să nu cadă în mâinile Franţei, trebuiau s-o elibereze ei înşişi şi trebuiau să înceapă cu un exemplu spectaculos de elan militar, care să le confere arabilor dreptul asupra Siriei: Lawrence a condus

forţele lui Faisal într-un periplu de aproape 500 de kilometri, prin nemilosul deşert iordanian, ca să pună stăpânire pe portul Aqaba.

Falkenhayn preia comanda: Ierusalimul german

După ce a treia ofensivă a lui Gemal împotriva Egiptului a eşuat, britanicii au contraatacat în Peninsula Sinai. În primăvara anului 1917, ei au suferit două grave înfrângeri în Gaza, în faţa a 16.000 de germani, având ca susţinere artileria austro-ungară. Gemal şi-a dat seama că vor ataca din nou. Palestina fierbea acum de intrigi antiotomane. Poliţia secretă a lui Gemal a dat la iveală o reţea pro-britanică de spioni evrei, NILI, ai cărei membri au fost torturaţi – li s-au smuls unghiile, ţestele le-au fost strânse în menghină până au crăpat – şi apoi spânzuraţi. La Ierusalim, agenţii secreţi îl vânau pe Alter Levine, alt spion evreu, un poet, afacerist şi mijlocitor originar din Rusia, despre care susţineau că ar fi pus la cale un lanţ de bordeluri care erau practic cuiburi de spionaj. Levine şi-a făcut apariţia acasă la prietenul său, Khalil Sakakini, un profesor respectat din Ierusalim, care a fost de acord să-l protejeze. Reţelele de spioni sionişti l-au scos din sărite pe Ucigaş, care, în aprilie, i-a convocat pe consulii străini, ţinându-le un solilocviu intimidant în Fortăreaţa Augusta Victoria: el a ameninţat că va deporta întreaga populaţie a Ierusalimului – ceea ce, după distopicele „deportări" ale armenilor, ar fi însemnat moartea a mii de oameni.

„Ne vom trezi obligaţi să luptăm pentru Ierusalim", i-a spus Gemal lui Enver. Cei doi l-au invitat pe mareşalul Erich von Falkenhayn, fostul comandant german de stat-major care dirijase ofensiva de la Verdun, să vină la Ierusalim şi să-i consilieze cum să-i învingă pe britanici. Dar Enver a trecut peste capul lui Gemal şi l-a pus pe mareşalul german în funcţia supremă. „Verdunul lui Falkenhayn a fost dezastruos pentru Germania", l-a avertizat Gemal pe Enver, „şi ofensiva lui palestiniană va fi dezastruoasă pentru noi".

În iunie 1917, un Gemal pleoştit îl întâmpina pe Falkenhayn în gară la Ierusalim, după care au pozat amândoi stângaci pe treptele Domului Stâncii. Falkenhayn şi-a stabilit Cartierul General în fortăreaţa kaiserinei Augusta Victoria.

Cafenelele din oraş erau pline de soldaţi germani din Asienkorps, iar ofiţerii lor au pus stăpânire pe hotelul Fast. „Eram pe Pământul

Sfânt”, scria Rudolf Höss[250], unul din aceşti tineri soldaţi germani, reprezentativ pentru cei aflaţi în oraş. „Peste tot în jurul nostru întâlneam nume familiare, din istoria religioasă şi din vieţile sfinţilor. Şi cât de diferite sunt faţă de cum mi le imaginam în copilărie!” Prin oraş mărşăluiau trupe austriece; soldaţii evrei austrieci se rugau la Zidul Plângerii. Gemal Paşa a plecat de la Ierusalim, conducându-şi provinciile de la Damasc. În sfârşit, kaiserul ajunsese să controleze Ierusalimul – dar era prea târziu.

Pe 28 iunie, Sir Edmund Allenby a sosit la Cairo, în calitate de proaspăt comandant britanic. După doar o săptămână, Lawrence şi şerifienii lui au capturat Aqaba. N-a avut nevoie decât de patru zile, călătorind pe spinarea cămilelor, cu trenul şi cu vaporul, ca să ajungă la Cairo şi să-şi raporteze triumful în faţa lui Allenby, care, în ciuda morgii sale ofiţereşti, specifică unui cavalerist de modă veche, s-a lăsat pe loc impresionat de englezul uscăţiv înveşmântat ca un beduin. Allenby a dat ordin ca Lawrence şi şerifienii săi călare pe cămile să îndeplinească rolul de aripă dreaptă neconvenţională a armatei sale.

La Ierusalim, aeroplanele britanice au bombardat Muntele Măslinilor. Adjutantul lui Falkenhayn, colonelul Franz von Papen, a organizat apărarea şi a plănuit să contraatace. Germanii l-au subestimat pe Allenby şi au fost luaţi prin surprindere când, pe 31 octombrie 1917, el şi-a lansat ofensiva de capturare a Ierusalimului.

Lloyd George, Balfour şi Weizmann

250 Höss, viitorul comandant SS al lagărului de la Auschwitz, unde milioane de evrei au fost gazaţi şi incineraţi în timpul Holocaustului nazist, se gândea la o carieră de preot catolic. Ierusalimul „a jucat un rol hotărâtor pentru renunţarea mea ulterioară la credinţă. Ca bun catolic, am fost dezgustat de modul cinic în care reprezentanţii multelor biserici de acolo făceau comerţ cu relicve aşa-zis sfinte”. Rănit la genunchi şi răsplătit cu Crucea de Fier, Höss, căruia îi „repugnau orice manifestări de afecţiune”, a fost sedus la Ierusalim de una din infirmierele sale germane: „Am căzut în mrejele fermecate ale dragostei”. A fost spânzurat în aprilie 1947. Ca o coincidenţă, puştiul neamţ neastâmpărat care dădea o mână de ajutor la centrul de evacuare a răniţilor, aparţinând de Colonia Americană, lângă mănăstirea Notre Dame, era fiul viceconsulului german: Rudolf Höss, care avea să devină numărul doi în stat după Führer, în Germania nazistă, care a zburat spre Scoţia într-o nebunească misiune de pace, în 1941, şi care şi-a petrecut restul zilelor în închisoare.

În timp ce Allenby îşi masa trupele alcătuite din 75.000 de infanterişti, 17.000 de cavalerişti şi câteva tancuri, Arthur Balfour, ministrul britanic de externe, negocia o nouă politică de acţiune cu un savant de origine rusă pe nume Haim Weizmann. E o poveste fascinantă: un imigrant rus, care bântuia prin palatul Whitehall şi intra prin birourile celor mai puternici demnitari ai lumii ca să poarte conversaţii romantice despre Israelul antic şi Biblie, a reuşit să obţină susţinerea Imperiului Britanic pentru o politică externă care va schimba Ierusalimul la fel de radical ca oricare din deciziile basileului Constantin sau ale sultanului Saladin şi care defineşte Orientul Mijlociu până în ziua de azi.

Cei doi se cunoscuseră în urmă cu zece ani, dar nimeni n-ar fi crezut că între ei s-ar putea înfiripa vreo relaţie. Balfour era poreclit Efeminatul, din cauza obrajilor trandafirii şi a membrelor delicate, dar şi Afurisitul, pentru duritatea de care dăduse dovadă ca ministru pentru Irlanda. În persoana lui se întâlneau atât burghezia scoţiană bogată, cât şi aristocraţia engleză – mama lui era sora fostului premier din perioada victoriană, Robert Cecil, marchiz de Salisbury. Balfour îşi însoţise unchiul şi pe Disraeli la Congresul de la Berlin din 1878, iar din 1902, când i-a succedat lui Salisbury, limba engleză s-a mai îmbogăţit cu o expresie glumeaţă: „Bob's your uncle!”[251] Filosof, poetastru şi entuziast al tenisului de câmp, era un romantic sclivisit care nu s-a căsătorit niciodată şi un improvizator frivol, a cărui expresie preferată era „nimic nu contează prea mult şi prea puţine contează destul”. David Lloyd George reflecta maliţios că istoria şi-l va aminti pe Balfour „ca pe izul de parfum dintr-o batistă”, deşi, în fapt, este categoric ţinut minte pentru relaţia lui cu Weizmann şi declaraţia care îi poartă numele.

Lumile din care proveneau cei doi nici că se poate să fi fost mai străine una de cealaltă. Weizmann era fiul unui negustor de cherestea dintr-un sătuc evreiesc de lângă Pinsk, care adoptase sionismul încă din adolescenţă şi fugise din Rusia ca să urmeze studii de ştiinţă în Germania şi Elveţia. Când avea treizeci de ani, se mutase la Manchester, ca să predea chimia la universitate.

Weizmann era în acelaşi timp „boem şi aristocratic, patriarhal şi sardonic, cu spiritul caustic şi autoironie al unui intelectual rus”. Era „unul dintre acei aristocraţi înnăscuţi care se simt în largul său cu regii şi cu prim-miniştrii”, reuşind să câştige respectul unor oameni extrem de diferiţi, printre care Churchill, Lawrence şi preşedintele

251 Expresie care s-ar putea traduce cu „S-a aranjat!”. (n.t.).

Truman. Soţia lui, Vera, care, ca fiică a unuia dintre puţinii ofiţeri evrei din armata ţaristă, îi privea pe cei mai mulţi evrei ruşi ca pe nişte plebei, prefera compania nobilimii engleze şi avea grijă ca „Haimcik” al ei să fie întotdeauna îmbrăcat ca un gentleman edwardian. Weizmann, acest sionist pasionat, care ura Rusia ţaristă şi îi dispreţuia pe evreii antisionişti, semăna cu „un Lenin mai bine hrănit”, ba chiar era uneori confundat cu el. „Orator strălucit”, engleza lui perfectă era întotdeauna condimentată cu o urmă de accent rusesc, iar „farmecul lui aproape feminin se combina cu precizia felină a atacului ucigător, entuziasmul ardent şi viziunea profetică”.

Absolventul de Eton şi fostul sătean din Pinsk s-au întâlnit prima oară în 1906. Discuţia lor a fost una scurtă, dar memorabilă. „Ţin minte că Balfour stătea aşezat în poza lui obişnuită, cu picioarele răşchirate şi o expresie imperturbabilă pe faţă”. Balfour fusese acela care, în 1903, ca prim-ministru, le oferise sioniştilor Uganda, dar acum nu se mai afla la putere. Weizmann se temea că interesul său apatic nu reprezintă decât „o faţadă”, drept care i-a explicat că, dacă Moise ar fi auzit de ugandism, „precis ar mai fi spart tăbliţele o dată”. Balfour a părut nedumerit.

— Domnule Balfour, dacă eu v-aş oferi Parisul, în locul Londrei, dumneavoastră aţi accepta?

— Domnule doctor Weizmann, staţi un pic, noi avem deja Londra, a spus Balfour.

— Adevărat, dar şi noi aveam Ierusalimul când Londra nu era decât o mlaştină.

— Există mulţi evrei care gândesc ca domnia voastră?

— Ca mine gândesc milioane de evrei.

Balfour a fost impresionat, dar a adăugat:

— Ciudat… Evreii cu care mă întâlnesc eu sunt mult diferiţi.

— Domnule Balfour, a răspuns Weizmann, care ştia că majoritatea nobililor anglo-evrei respingeau sionismul, nu vă întâlniţi cu evreii care trebuie.

Această conversaţie n-a dus nicăieri, dar Weizmann făcuse cunoştinţă cu primul lui demnitar imperial. Balfour a pierdut alegerile generale şi a rămas ani de zile în opoziţie. Între timp, Weizmann făcea campanie pentru construirea unei universităţi ebraice la Ierusalim, unde a mers pentru prima dată la puţin timp după discuţia cu Balfour. Dinamicele ferme sioniste din Palestina i-au stârnit entuziasmul, dar s-a arătat îngrozit de Ierusalim: „Un oraş

care trăieşte din pomeni, un ghetou mizerabil", unde „noi n-avem nici măcar o singură clădire decentă – toată lumea şi-a făcut un rost la Ierusalim, mai puţin evreii, lucru care m-a deprimat teribil şi am părăsit oraşul înainte de căderea nopţii". Revenit la Manchester, Weizmann şi-a făcut un renume ca savant chimist şi s-a împrietenit cu C. P. Scott, editorul şi proprietarul ziarului *Manchester Guardian*, un pro-sionist care semăna el însuşi cu un profet biblic. „Bun, dragă domnule Weizmann", a spus Scott în 1914, „acum spune-mi ce doreşti să fac eu pentru dumneata".

La începutul Războiului cel Mare, Weizmann a fost convocat de comandatul Amiralităţii, „vivacele, fascinantul, fermecătorul şi energicul" Winston Churchill, care i-a spus:

— Domnule Weizmann, avem nevoie de 30.000 de tone de acetonă.

Weizmann descoperise o nouă formulă de fabricare a acetonei, solventul folosit pentru realizarea explozibililor pe bază de cordită.

— Puteţi să le faceţi? a întrebat Churchill.

Weizmann putea şi chiar le-a făcut.

Câteva luni mai târziu, în decembrie 1914, C.P. Scott l-a luat pe Weizmann la un mic dejun cu Lloyd George, care îndeplinea atunci funcţia de cancelar al trezoreriei, şi cu colegul său, Herbert Samuel. Weizmann a remarcat că amândoi miniştrii vorbeau despre război cu un umor aparent frivol, menit să le mascheze seriozitatea ucigătoare, dar „eu am fost teribil de intimidat şi mi-a fost imposibil să-mi depăşesc emoţiile". Weizmann a constatat cu uimire că politicienii aveau o atitudine de simpatie faţă de sionism. Lloyd George a recunoscut: „Când dr. Weizmann vorbea despre Palestina, pomenea mereu denumiri de locuri care îmi sunau mai familiar decât cele de pe frontul de vest", şi s-a oferit să i-l prezinte lui Balfour – neştiind că cei doi deja se cunoscuseră. Weizmann s-a uitat cu suspiciune la Samuel – un vlăstar al marilor familii anglo-semite de bancheri, înrudit cu Rothschilzii şi cu Montefiorii – până în momentul în care acesta i-a mărturisit că redactează un memorandum asupra reîntoarcerii evreilor în Palestina.

În ianuarie 1915, Samuel i-a înmânat memorandumul premierului Herbert Asquith: „Între cele douăsprezece milioane de evrei împrăştiaţi prin lume se manifestă deja o anumită agitaţie", scria Samuel. „[Există] o larg răspândită simpatie faţă de ideea readucerii poporului evreu pe teritoriul ţării sale". Asquith a ironizat ideea ca evreii „să roiască înapoi în stupul lor", luând în bătaie de joc rezultatul: „Halal societate ar mai ieşi de aici". În ce-l priveşte pe

Samuel, memorandumul lui „sună ca o nouă ediţie din *Tancred*.[252] Nu mă atrage propunerea câtuşi de puţin, dar vine să ilustreze în mod curios zicala preferată a lui Dizzy, «totul ţine de rasă», să constat că o asemenea izbucnire de-a dreptul lirică poate ţâşni dintr-un creier atât de ordonat şi de metodic ca al lui H.S”. Asquith a fost încă şi mai surprins să constate că, „în mod destul de curios, singurul alt partizan al acestei propuneri este Lloyd George, care nu dă doi bani pe evrei, dar crede că ar fi revoltător să lăsăm Locurile Sfinte să intre în posesia Franţei, cea «agnostică şi atee»”. Asquith avea dreptate în privinţa faptului că Lloyd George voia Ierusalimul pentru Marea Britanie, dar se înşela în ce priveşte atitudinea acestuia faţă de evrei.

Lloyd George, un galez baptist cu ochi albaştri, fiu al unui director de şcoală şi un afemeiat impertinent, pe care claia de păr lung şi alb îl făcea să semene mai degrabă a pictor, decât a om de stat, se preocupa enorm de soarta evreilor şi îi reprezentase pe sionişti ca avocat cu zece ani în urmă. „La şcoală am învăţat mai multe lucruri despre istoria evreilor decât despre propria mea ţară”, spunea acest orator iscusit şi cabotin, care îşi începuse cariera ca reformator radical, pacifist cu convingeri antiimperialiste şi apărător al oropsiţilor sorţii, împotriva nobilimii bogate. Odată izbucnit Războiul cel Mare, el s-a metamorfozat într-un energic ministru de război şi imperialist romantic, influenţat de clasicii greci şi de Biblie.

Lloyd George i l-a prezentat din nou pe Weizmann lui Balfour. „Weizmann nu are nevoie de nicio prezentare”, i-a scris Balfour. „Ţin minte şi acum conversaţia noastră din 1906”. El l-a întâmpinat pe sionist cu: „Din câte văd, nu v-aţi schimbat prea mult”, după care a observat meditativ şi parcă şi cu o lacrimă la colţul ochilor: „Ştiţi ceva? Odată ce va înceta glasul tunurilor, s-ar putea să obţineţi Ierusalimul mult dorit. Luptaţi pentru o cauză mare, domnul meu. Puteţi reveni oricând doriţi”. Cei doi au început să se întâlnească regulat, plimbându-se noaptea prin Whitehall şi discutând despre cum ar putea o patrie a evreilor să fie de folos, graţie întorsăturilor neaşteptate ale sorţii, atât intereselor justiţiei istorice, cât şi celor ale puterii britanice.

Ştiinţa şi sionismul se intersectau acum în şi mai mare măsură, dat fiind că Balfour îndeplinea rolul de comandant al Amiralităţii şi Lloyd

---

252 Într-unul din romanele cele mai populare ale lui Disraeli, intitulat Tancred, fiul unui duce călătoreşte la Ierusalim, unde un evreu îi profeţeşte că „englezii vor lua acest oraş şi nu-l vor mai lăsa”.

George pe cel al ministrului pentru muniţii de război – portofoliile care aveau maximum de legătură cu munca lui Weizmann în domeniul explozibililor. El s-a trezit „prins într-un labirint de relaţii personale” cu potentaţii celui mai vast imperiu din lume, dându-i ghes să cugete la originea lui modestă: „Pornind de la nimic, eu, Haim Weizmann, un ovrei din Motelle şi un biet profesoraş la o universitate de provincie!” În ochii potentaţilor înşişi, el era ceea ce ei considerau că ar trebui să fie un evreu: „Exact ca un profet din Vechiul Testament”, a observat mai târziu Churchill – chiar dacă unul îmbrăcat în redingotă şi cu joben. În memoriile sale, Lloyd George a afirmat, fără să dea mare importanţă, că recunoştinţa pentru aportul lui Weizmann la efortul de război a fost aceea care l-a determinat să-i susţină pe evrei, dar susţinerea puternică în cadrul Cabinetului data de mult mai devreme.

Încă o dată, Biblia, cartea Ierusalimului, a influenţat oraşul timp de două milenii după scrierea sa. „Marea Britanie era o naţiune biblică”, scria Weizmann. „Oamenii de stat britanici din vechea generaţie erau din convingere religioşi. Ei înţelegeau conceptul Reîntoarcerii ca pe o realitate, care făcea apel la tradiţia şi la credinţa lor”. Împreună cu America, „Anglia cea care citeşte Biblia, Anglia care judecă în lumina Bibliei”, observa unul dintre aghiotanţii lui Lloyd George, „a fost singura ţară în care dorinţa evreilor de a se întoarce în străvechea lor patrie” era considerată „o aspiraţie de netăgăduit”.

Mai exista ceva cu adevărat tenebros, care explica atitudinea lor faţă de evrei: liderii britanici priveau cu veritabilă simpatie nenorocirea evreilor ruşi, iar represiunea ţaristă se intensificase în timpul războiului. Clasele conducătoare europene rămăseseră profund impresionate de bogăţia fabuloasă, de puterea exotică şi de palatele somptuoase ale plutocraţilor evrei reprezentaţi de Familia Rothschild. Acest lucru le şi derutase însă, pentru că nu se puteau hotărî dacă evreii sunt o nobilă rasă de eroi biblici persecutaţi, fiecare din ei un rege David şi un Macabeu, sau sunt o conspiraţie sinistră de omuleţi cu nas coroiat, nişte mistici sclipitori cu puteri aproape supranaturale. Într-o eră a teoriilor neînfrânate despre superioritatea rasială, Balfour avea convingerea că evreii sunt „rasa cea mai înzestrată pe care omenirea a cunoscut-o vreodată, din secolul al V-lea înainte de Hristos”, iar Churchill îi considera „rasa cea mai plină de calităţi”, deşi îi numea pe evrei, în acelaşi timp, „un soi de oameni mistici şi misterioşi, aleşi pentru manifestările

supreme atât ale divinului, cât şi ale diabolicului". Lloyd George îl critica în ascuns pe Herbert Samuel ca având „cele mai rele trăsături ale rasei sale". Şi totuşi, tustrei erau filosemiţi veritabili. Weizmann era de părere că există o linie de demarcaţie foarte subţire între teoria rasistă a conspiraţiei şi ebraismul creştin: „Noi detestăm în aceeaşi măsură antisemitismul şi filosemitismul. Ambele sunt degradante".

Numai că în politică totul depinde de moment. În decembrie 1916, guvernul Asquith a căzut, Lloyd George a devenit prim-ministru şi l-a numit pe Balfour ministru de externe. Lloyd George a fost caracterizat drept „cel mai ilustru conducător pe vreme de război, de la Chatham încoace", iar el şi Balfour au făcut tot ce a fost nevoie pentru a câştiga războiul. În acest moment vital dintr-o lungă şi extraordinară bătălie contra Germaniei, atitudinile lor deosebite faţă de evrei şi înlănţuirea aparte de circumstanţe din anul 1917 s-au combinat în a-i convinge pe Lloyd George şi pe Balfour că sionismul este esenţial în a ajuta Marea Britanie să obţină victoria.

„E băiat, domnule Weizmann": Declaraţia

În primăvara anului 1917, America a intrat în război, iar Revoluţia Rusă l-a răsturnat de la putere pe ţarul Nicolae al II-lea. „Se vede limpede că guvernul Majestăţii Sale era preocupat în primul rând cum să procedeze pentru ca Rusia să rămână în rândurile Aliaţilor", a explicat unul din oficialii britanici importanţi iar în ce priveşte America, „se presupunea că opinia publică americană ar putea fi favorabil influenţată, dacă reîntoarcerea evreilor în Palestina devenea un obiectiv al politicii britanice". Balfour, care se pregătea pentru o vizită în America, le-a spus colegilor săi că „marea majoritate a evreilor din Rusia şi din America se arată acum favorabili sionismului". Dacă Marea Britanie putea face o declaraţie pro-sionistă, „ar trebui să fim în măsură să desfăşurăm o propagandă foarte utilă atât în Rusia, cât şi în America".

Dacă Rusia şi America nu reprezentau o urgenţă chiar atât de mare, britanicii au prins de veste că germanii se gândeau la propria lor declaraţie sionistă: la urma urmei, sionismul era o idee germano-austriacă şi, până în 1914, sionişti îşi avuseseră sediul central la Berlin. Când Gemal Paşa, tiranul de la Ierusalim, a vizitat Berlinul în 1917, el s-a întâlnit cu sionişti germani, iar marele vizir otoman, Talaat Paşa, a fost până la urmă de acord, chiar dacă nu de bunăvoie,

să promoveze „o patrie naţională evreiască”. Între timp, la graniţa Palestinei, generalul Allenby îşi pregătea în secret ofensiva.

Acestea, şi nu farmecul personal al lui Weizmann au fost adevăratele raţiuni pentru care Marea Britanie a îmbrăţişat sionismul, şi devenise absolut crucial să se treacă la acţiune. „Sunt un sionist”, a declarat Balfour, şi se prea poate ca sionismul să fi devenit unica pasiune reală a carierei lui. Lloyd George şi Churchill, acesta din urmă fiind acum ministru al muniţiilor de război, au devenit şi ei sionişti, iar zglobiul Sir Mark Sykes, care ajunsese să ocupe un post în Cabinetul premierului, a fost brusc convins că Marea Britanie avea nevoie de „amiciţia evreilor din toată lumea”, căci, „cu Marea Evreime împotriva noastră, nu avem nicio şansă să rezolvăm problema” – adică victoria în război.

Nu toată lumea din Cabinet era de aceeaşi părere şi s-a iscat o polemică. „Ce se va alege de popor?”, a întrebat Lord Curzon, fost viceregе al Indiei. Lloyd George a invocat argumentul că „evreii ar putea să ne aducă mai multe servicii decât arabii”. Ministrul pentru India, Edwin Montagu, un evreu chinuit, moştenitor al unei familii de bancheri şi văr cu Herbert Samuel, a susţinut cu putere că sionismul va stârni probabil un nou val de antisemitism. Mulţi din magnaţii evrei ai Marii Britanii îi împărtăşeau punctul de vedere: Claude Goldsmith Montefiore, strănepotul lui Sir Moses, susţinut de o parte a familiei Rothschild, a condus campania împotriva sionismului şi Weizmann s-a plâns că el „considera naţionalismul sub nivelul religios al evreilor, doar dacă erau englezi”.

Montagu şi Montefiore au întârziat Declaraţia, dar Weizmann a ripostat, reuşind să cucerească saloanele din oraş şi de la ţară ale nobililor evrei şi ale aristocraţilor englezi, aşa cum făcuse cu birourile miniştrilor din Palatul Whitehall. El şi-a adjudecat sprijinul tinerei Dolly de Rothschild, care l-a prezentat familiei Astor şi familiei Cecil. La un dineu de gală, marchiza de Crewe a fost auzită când îi spunea baronului Robert Cecil: „Noi toţi din această casă suntem weizmanniţi”. Sprijinul lui Walter, baron de Rothschild, regele neîncoronat al evreimii britanice, l-a ajutat pe Weizmann să-şi înfrângă opozanţii evrei. În Cabinet, Lloyd George şi Balfour au avut câştig de cauză. „I-am rugat pe Lord Rothschild şi pe dl profesor Weizmann să înainteze o formulă”, a menţionat Balfour în minuta şedinţei de cabinet, desemnându-l pe Sykes responsabil cu negocierile.

Francezii şi americanii şi-au dat aprobarea, deschizând calea

pentru decizie la sfârşitul lui octombrie: în chiar ziua în care generalul Allenby a capturat Beersheba, Sykes a ieşit din şedinţa de guvern şi l-a zărit pe Weizmann aşteptând emoţionat în anticameră. „Domnule Weizmann", a strigat Sykes, „e băiat!"

Pe 9 noiembrie, Balfour şi-a emis Declaraţia, adresată Lordului Rothschild, care proclama: „Guvernul Majestăţii Sale priveşte cu bunăvoinţă instituirea în Palestina a unei patrii naţionale pentru poporul evreu… înţelegându-se limpede că nu se va face nimic care să aducă prejudicii drepturilor civile şi religioase ale comunităţilor neevreieşti deja existente". Arabii au acuzat ulterior Marea Britanie de trădare şi cinism – fiindcă a promis Palestina în acelaşi timp şi şerifului, şi sioniştilor, şi francezilor, perfidie care a devenit parte din mitologia Marii Revolte Arabe. A fost neîndoios un act de cinism, dar atât promisiunile făcute arabilor, cât şi cele făcute evreilor au fost rezultatul unui oportunism politic pe termen scurt, prost gândit şi de maximă urgenţă în vreme de război, şi *nici unii, nici alţii* nu ar fi avut parte de ele în alte circumstanţe. Sykes insista voios că „ne-am dat cuvântul de onoare pentru susţinerea sionismului, a eliberării Armeniei şi a independenţei Arabiei", dar existau serioase contradicţii aici: Siria fusese promisă în mod specific atât arabilor, cât şi Franţei. Aşa cum am văzut, Palestina şi Ierusalimul nu fuseseră deloc menţionate în scrisorile către şerif, la fel cum oraşul nu fusese promis nici evreilor. Acordul Sykes-Picot precizase în mod specific un oraş internaţional, iar sioniştii au fost de acord: „Voiam ca Locurile Sfinte să fie internaţionalizate", scria Weizmann.[253]

Declaraţia era menită să-i rupă pe evreii ruşi de bolşevism, dar chiar în noaptea dinaintea publicării ei, Lenin a pus mâna pe putere la Sankt Petersburg. Cu doar câteva zile dacă s-ar fi grăbit Lenin, se prea poate ca Declaraţia Balfour să nu mai fi apărut niciodată. Ironia sorţii face ca sionismul, propulsat de energia evreilor ruşi – de la Weizmann în Palatul Whitehall şi până la Ben-Gurion în Ierusalim – şi

253 Misiunea lui Lloyd George era aceea de a câştiga războiul şi orice altceva trecea pe planul al doilea. Aşadar, nu trebuie să surprindă pe nimeni că el avea în vedere şi o patra variantă pentru Orientul Mijlociu: el purta negocieri indirecte şi foarte secrete cu Cele Trei Paşale, în privinţa unei păci separate cu otomanii care ar fi urmat să-i trădeze pe evrei, arabi şi francezi, lăsând Ierusalimul sub autoritatea sultanului. „Aproape în aceeaşi săptămână în care noi ne-am angajat să garantăm Palestina drept patrie naţională pentru poporul evreu", scria exasperat Curzon, „trebuie să avem în vedere ideea de-a lăsa steagul turcesc să fluture peste Ierusalim?" Negocierile nu au ajuns nicăieri.

de simpatia creştinilor în faţa chinurilor lor, să fie acum complet izolat de evreimea rusă până la căderea Uniunii Sovietice în 1991.

Declaraţia ar fi trebuit să poarte, de fapt, numele lui Lloyd George, nu al lui Balfour, pentru că el a fost acela care decisese deja că Marea Britanie trebuie să posede Palestina – „O, nu trebuie să ne scape!”, spusese el – şi aceasta era condiţia iniţială indispensabilă pentru orice patrie evreiască. El nu avea de gând s-o împartă nici cu Franţa, nici cu altcineva, dar Ierusalimul reprezenta premiul lui suprem. Când Allenby a intrat în Palestina, Lloyd George a cerut în stil bombastic capturarea Ierusalimului, „drept cadou de Crăciun pentru naţiunea britanică”.

46 – Cadoul de Crăciun 1917–1919

Tentativa de capitulare a primarului

Allenby a cucerit Gaza pe 7 noiembrie 1917; Jaffa a căzut pe 16. În Ierusalim se puteau vedea scene disperate. Gemal Ucigaşul, care-şi conducea provinciile din Damasc, ameninţa cu un *Götterdämmerung* în Ierusalim. Mai întâi, a ordonat deportarea tuturor preoţilor creştini. Clădirile creştine, inclusiv Mănăstirea Sfântului Mântuitor, au fost dinamitate. Patriarhii au fost trimişi la Damasc, dar colonelul von Papen, fiind catolic, l-a salvat pe patriarhul romano-catolic şi l-a ţinut în Nazaret. Gemal a spânzurat doi spioni evrei prinşi în Damasc, după care a anunţat deportarea tuturor evreilor din Ierusalim. Niciun evreu nu avea să mai rămână în viaţă ca să le ureze bun-venit britanicilor. „Ne aflăm într-o perioadă de nebunie antisemită”, nota în jurnal contele Ballobar înainte de a da fuga la mareşalul von Falkenhayn ca să se plângă. Germanii, care controlau acum Ierusalimul, erau consternaţi. Ameninţările antisemitice ale lui Gemal erau „demente”, după părerea generalului Kress, care a intervenit la cel mai înalt nivel ca să-i salveze pe evrei. A fost ultima oară când Gemal s-a implicat în Ierusalim.[254]

254 Gemal s-a întors la Istanbul în 1917, dar după capitularea otomanilor din anul următor a fugit la Berlin, unde şi-a scris memoriile. A fost asasinat de armenii din Tbilisi în 1922, drept răzbunare pentru genocidul armean, deşi a declarat că „am fost convins că deportarea tuturor armenilor va provoca o mare nenorocire”, şi se prea poate să fie adevărat, căci a mai spus că „am reuşit să aduc aproape 150.000 la Beirut şi Aleppo”. Talaat a fost şi

Pe 25 noiembrie, Allenby a cucerit Nabi Samuel în imediata vecinătate a Ierusalimului. Germanii nu prea ştiau ce să facă. „L-am implorat pe Falkenhayn să evacueze Ierusalimul – oraşul nu avea nicio valoare strategică”, îşi aminteşte Papen, „înainte să devină ţinta unui atac pentru care noi vom fi învinuiţi”. Îşi şi imagina titlurile de presă: „NEMŢII, VINOVAŢI DE DISTRUGEREA ORAŞULUI SFÂNT!” „Am pierdut Verdunul”, a ţipat la el Falkenhayn, „iar acum îmi ceri să evacuez oraşul care e în centrul atenţiei lumii întregi. Cu neputinţă!” Papen l-a sunat pe ambasadorul lui la Constantinopol, care i-a promis că va vorbi cu Enver.

Avioanele britanice au bombardat cartierul general german din Augusta Victoria, iar şeful spionajului lui Allenby a aruncat în teritoriu ţigări cu opiu, sperând ca drogurile să-i ameţească pe soldaţii otomani într-atât încât să nu mai apere Ierusalimul. Refugiaţii fugeau pe capete din Ierusalim. Îndepărtând portretul kaiserului din Capela Augusta Victoria, Falkenhayn a părăsit în sfârşit oraşul şi şi-a mutat cartierul general la Nablus. Avioanele britanice şi germane au purtat o scurtă luptă aeriană deasupra Ierusalimului. Mortierele au bombardat poziţiile inamice. Otomanii au contraatacat de trei ori la Nabi Samuel. Schimburile sălbatice de focuri au continuat vreme de patru zile. „Războiul era la apogeu” scria profesorul Sakakini, „obuzele cădeau peste tot în jur, un infern desăvârşit, soldaţii fugeau care încotro, iar teama domnea peste toate acestea”.[255] Pe 4 decembrie, avioanele britanice au bombardat Cartierul General otoman din Complexul Rusesc. În hotelul Fast, ofiţerii germani îşi beau ultimele sticle de *schnapps*, râzând până-n ultimul moment, în vreme ce generalii otomani se contraziceau dacă să capituleze sau nu. Membrii Familiei Husseini s-au întâlnit în secret în una din vilele lor. Turcii au început să dezerteze. Pe străzi huruiau care pline cu soldaţi răniţi şi cadavre mutilate.

În seara zilei de 7 decembrie, primele trupe britanice au văzut Ierusalimul. O ceaţă densă plutea peste oraş. Ploaia întuneca dealurile. A doua zi de dimineaţă, guvernatorul Izzat Bey şi-a zdrobit

---

el asasinat. Enver a fost ucis în luptă, în timp ce conducea o revoltă a turcilor împotriva bolşevicilor din Asia Centrală.

255 Pe 3 decembrie, poliţia secretă otomană a efectuat o razie la casa lui Sakakini, care îl ascundea pe aventurierul şi spionul evreu Alter Levine, o favoare care a fost cam ultimul exemplu al vechii toleranţe de tip otoman dintre evrei şi arabi. Amândoi au fost arestaţi şi trimişi la Damasc, drum pe care a trebuit să-l parcurgă integral pe jos.

instalaţia de telegraf cu un ciocan, i-a înmânat primarului înştiinţarea de capitulare, a „împrumutat” de la Colonia Americană o caleaşcă cu doi cai, pe care a promis s-o returneze,[256] şi a pornit în galopul cailor spre Ierihon. Toată noaptea, mii de soldaţi otomani au străbătut oraşul osteniţi, ca să dispară din istorie. La 3 dimineaţa, pe 9 decembrie, forţele germane s-au retras din oraş într-o zi pe care contele Ballobar a descris-o ca fiind de e „frumuseţe uluitoare”. Ultimul turc a ieşit pe Poarta Sf. Ştefan la 7 dimineaţa. Coincidenţa a făcut să fie prima zi a sărbătorii evreieşti Hanukka, un festival al luminilor care celebrează eliberarea Ierusalimului de către Macabei. Tâlharii au dat iama în prăvăliile de pe Drumul Jaffa. La 8:45, soldaţii britanici s-au apropiat de Poarta Sion.

Hussein Husseini, primarul Ierusalimului, patronul hedonist al lui Wasif cântăreţul la *oud*, s-a grăbit să anunţe vestea bună Coloniei Americane, unde Coloniştii Sfinţi cântau „Aleluia”. Primarul a căutat un steag alb – chiar dacă în Societatea lui un astfel de steag proclama căminul unei fecioare de vârsta măritişului. O femeie i-a oferit o bluză albă, care însă i s-a părut nepotrivită, aşa încât până la urmă a luat un cearşaf al Coloniei Americane pe care l-a legat de o mătură şi, adunând o delegaţie care cuprindea mai mulţi membri ai Familiei Husseini, a încălecat pe cal şi a pornit spre Poarta Jaffa, ca să capituleze, agitând întruna steagul acela burlesc.

Ierusalimul s-a dovedit surprinzător de greu de cedat. Mai întâi, primarul, cu steagul fluturând, a dat peste doi bucătari de popotă, londonezi Cockney de felul lor, în apropiere de satul arab Lifta, în partea de nord-vest a oraşului. Aceştia căutau ouă într-un cuibar. Primarul s-a oferit să le predea Ierusalimul, dar aceştia au refuzat. Combinaţia dintre cearşaf şi mătură aducea a şiretlic levantin şi, în plus, maiorul lor aştepta ouăle, aşa că s-au grăbit să ajungă la liniile lor.

Primarul s-a întâlnit cu fiul adolescent al unui prieten ce făcea parte dintr-o familie de evrei respectabilă, Menache Elyashar. „Vei fi martor la un eveniment istoric pe care nu-l vei uita niciodată”, i-a spus el băiatului. Ca într-o scenă din *Vrăjitorul din Oz*, şi Elyashar s-a alăturat grupului, care acum cuprindea musulmani, evrei şi creştini.

---

256 Doi ani mai târziu, coloniştii încă mai încercau să-şi recupereze caleaşca sau să primească o compensaţie bănească pentru ea, scriindu-i guvernatorului militar Storrs: „Pe 8 decembrie 1917, răposatul guvernator a împrumutat caleaşca noastră complet echipată cu ulei, cuvertură şi scaun pe arcuri, bici, oişte şi doi cai”.

Deodată, doi sergenţi dintr-un alt regiment londonez au strigat: „Stai!” şi au apărut din spatele unui zid, cu puştile pregătite. Primarul şi-a agitat steagul. Sergenţii James Sedgewick şi Fred Hurcombe au refuzat capitularea. „Hei, băieţi, nu vorbeşte niciunul dintre voi engleza?”, au exclamat ei. Primarul o vorbea fluent, dar prefera să-şi rezerve talentele pentru englezi mai de vază. Dar au acceptat să se lase fotografiaţi de un suedez din Colonia Americană, împreună cu primarul şi oamenii lui veseli, acceptând totodată să primească şi ţigări.

Ierusalimiţii au găsit apoi doi ofiţeri de artilerie, care au refuzat şi ei onoarea, dar s-au oferit să-i anunţe pe cei de la Cartierul General. Primarul s-a întâlnit apoi cu locotenent-colonelul Bayley, care a transmis oferta mai departe generalului de brigadă C.F. Watson, comandant al Brigăzii 180. Acesta l-a convocat pe generalul-maior John Shea, ofiţerul comandant al Diviziei 160, care a venit călare, în galopul calului. „Au venit!”, au strigat cei din grupul primarului, care aşteptau pe treptele din faţa Turnului lui David.[257] Bertha Spafford, colonista americană, a sărutat scara de la şaua generalului. Shea a acceptat capitularea în numele generalului Allenby, care a primit vestea în cortul său din apropiere de Jaffa, unde discuta cu Lawrence al Arabiei. Dar primarul Husseini mai avea o capitulare de făcut.

Allenby „Taurul”: momentul suprem

Tunurile încă se mai făceau auzite când generalul Sir Edmund Allenby venea călare pe Drumul Jaffa către Poarta Jaffa. În coburul şeii avea o carte intitulată *Istoria geografică a Ţării Sfinte* de George Adam Smith, un cadou din partea lui Lloyd George. La Londra, prim-ministrul era entuziasmat. „Cucerirea Ierusalimului a făcut o impresie profundă în toată lumea civilizată”, a declamat el bombastic câteva zile mai târziu. „Cel mai cunoscut oraş din lume, după secole de conflicte şi lupte zadarnice, a căzut în mâinile armatei britanice, şi nu va mai fi redat niciodată celor care au reuşit până acum să-l apere de oştile pregătite de luptă ale creştinătăţii. Numele fiecărei coline de acolo vibrează de amintiri sacre.”

Foreign Office i-a telegrafiat lui Allenby să evite orice gesturi

257 Băiatul arab care ţinea istoricul steag a înfipt coada măturii în pământ, dar steagul a fost furat de fotograful suedez. Britanicii l-au ameninţat că-l arestează, ceea ce l-a convins să-l predea lui Allenby, care l-a trimis Muzeului Imperial al Războiului, unde a şi rămas.

grandioase de inspiraţie kaiseriană sau hristică la intrarea în oraş: „SUGEREZ CU TĂRIE SĂ NU INTRI CĂLARE!”. Generalul a intrat pe jos pe poartă, însoţit de legaţii american, francez şi italian şi sub privirile tuturor patriarhilor, rabinilor, muftiilor şi consulilor, spre a fi întâmpinat de primarul Ierusalimului, care a predat pentru a şaptea oară oraşul, căci „mulţi au plâns de bucurie” şi „străinii s-au salutat şi s-au felicitat unii pe alţii”.

Allenby era însoţit de Lawrence al Arabiei, care tocmai supravieţuise celei mai grave traume a vieţii sale. La sfârşitul lui noiembrie, într-o misiune de recunoaştere solitară în spatele liniilor inamice, a fost capturat la Deraa, în Siria de către sadicul guvernator otoman Hajim Bey, care, împreună cu mirmidonii lui, îl supusese pe englezul cu înfăţişare „incredibil de feciorească” unui viol homosexual. Lawrence a reuşit să fugă, dar vătămarea psihologică a fost profundă şi, după război, scria că se simte „schilodit, imperfect, doar pe jumătate eu însumi. Probabil că de vină a fost acea prăbuşire a spiritului provocată de durerea frenetică şi distrugătoare de nervi care m-a degradat până la stadiul de bestie şi care m-a însoţit mereu de atunci, o fascinaţie amestecată cu teroare şi dorinţă morbidă”. Când a ajuns la Aqaba, după ce-a evadat, Allenby l-a convocat tocmai când Ierusalimul a căzut.

Lawrence, renunţând la echipamentul de beduin, a împrumutat pentru acea zi o uniformă de căpitan. „Pentru mine”, scria el în *Şapte stâlpi ai înţelepciunii*, „nominalizarea mea în ceremonia de la Poarta Jaffa” a fost „momentul suprem al războiului, cel care, din motive istorice, a suscitat un interes mai mare decât orice altceva de pe pământ”. Continua să considere Ierusalimul ca un „oraş jalnic” de „servitori de hotel”, dar acum se înclina în faţa „spiritului înrobitor al locului”. În mod firesc, Wasif Jawhariyyeh, cel care-şi scria jurnalul zilnic, privea şi el din mulţime.

Allenby a fost poreclit Taurul Sângeros pentru forţa, demnitatea şi statura sa – „ultimul dintre paladini” – şi până şi Gemal Paşa îi admira „vigilenţa, discreţia şi capacitatea intelectuală”. Naturalist amator, ştia „tot ce era de ştiut despre păsări şi animale” şi „citise de toate cele, iar într-o seară, la un dineu a recitat în întregime unul din sonetele mai puţin cunoscute ale lui Rupert Brooke”. Avea un simţ al umorului cam greoi – calul şi scorpionul lui pe post de animal de companie purtau amândoi numele de Hindenburg, după marele conducător militar german – dar chiar şi cusurgiul Lawrence îl adora pe generalul „uriaş, roşcovan şi vesel”, care era „moralmente atât de

măreţ, încât reuşea cu greu să înţeleagă micimea noastră. Ce idol era omul acesta!”

Allenby a urcat treptele podiumului pentru a-şi citi proclamaţia despre „Ierusalimul cel binecuvântat”, care a fost apoi recitită în franceză, arabă, ebraică, greacă, rusă şi italiană, cu grijă să nu fie pomenit cuvântul care se afla în mintea tuturor: cruciadele. Dar când primarul Husseini i-a înmânat în sfârşit cheile oraşului, se pare că Allenby ar fi spus: „Acum cruciadele au luat sfârşit”. Primarul şi muftiul, amândoi membri ai Familiei Husseini, au plecat de acolo mânioşi. Totuşi, pentru Coloniştii Americani milenarişti, a fost altfel: „Am avut impresia că suntem martori la triumful ultimei cruciade”, a spus Bertha Spafford. „O naţiune creştină a cucerit Palestina!” Nimeni nu-i putea împărtăşi gândurile lui Lawrence deoarece, în timp ce-l asculta pe Allenby, se imagina pe sine cu câteva zile mai devreme: „A fost o situaţie stranie să stau în faţa Turnului, cu Şeful ascultându-i proclamaţia, şi să mă gândesc cum cu câteva zile mai devreme am stat în faţa lui Hajim [violatorul]”.

Allenby a ieşit apoi pe Poarta Jaffa şi a încălecat din nou pe Hindenburg.[258]

„Ierusalimul ne-a ovaţionat. A fost impresionant”, scria Lawrence, dar, observa: tot el, otomanii contraatacau cu „un acompaniament de rafale de mitralieră şi avioane care se roteau deasupra noastră neîncetat. Ierusalimul nu mai fusese cucerit de mult timp şi nici nu mai cedase vreodată atât de uşor”. Fără voia lui, se simţea „ruşinat din cauza triumfului”.

După aceea, şi-a amintit Lawrence, a fost un dejun la Cartierul General al generalului Shea, pe care Picot, trimisul Franţei, a reuşit să-l strice când a făcut, în numele Franţei, propunerea de împărţire a Ierusalimului. „Iar mâine, dragul meu general”, i-a spus el lui Allenby cu „vocea lui stridentă”, „voi lua măsurile necesare pentru instaurarea unei guvernări civile în acest oraş”.

S-a aşternut liniştea. Am rămas cu salata, sandviciurile cu pui cu maioneză şi cu pate nemestecate în timp ce ne întorceam spre Allenby şi ne holbam la el. Acesta s-a înroşit, a înghiţit în sec,

---

258 Unul dintre ofiţerii lui Allenby era căpitanul William Sebag-Montefiore MC, în vârstă de treizeci şi doi de ani, strănepot al lui Sir Moses Montefiore, care îi povestise cum, în apropiere de Ierusalim, o frumoasă arăboaică i-a făcut semn cu mâna şi l-a condus într-o peşteră unde a găsit şi a arestat un grup de ofiţeri otomani.

bărbia i s-a deplasat în faţă (în felul acela după care noi ne dădeam în vânt) şi a spus pe un ton sumbru: „Singura autoritate este cea a comandantului suprem, adică A MEA!”

Lawrence s-a întors cu avionul ca să i se alăture lui Faisal şi Corpului Şerifian de Cămile. Francezilor şi italienilor le era îngăduit să facă de gardă pe rând la Sfântul Mormânt, dar Biserica era, ca întotdeauna, încuiată şi descuiată de cei care deţineau acest drept ereditar, membrii familiei Nusseibeh[259]. Allenby a pus soldaţi musulmani indieni de gardă la Muntele Templului.

După o audienţă la regele George al V-lea la Londra, Weizmann, în costum alb, a sosit în Oraşul Sfânt cu Comisia lui Sionistă, asistat de Vladimir Jabotinsky, un naţionalist fanfaron dublat de un intelectual rafinat din Odessa, unde organizase o miliţie evreiască pentru a rezista la pogromuri. Înaintarea lui Allenby a stagnat chiar la nord de Ierusalim. Otomanii nu erau sub nicio formă înfrânţi în Palestina şi a avut nevoie de aproape un an ca să-şi adune forţele pentru a relansa ofensiva, astfel încât Ierusalimul a fost un oraş pe linia frontului, plin cu britanici şi trupe coloniale care se pregăteau pentru marele efort. Jabotinsky şi maiorul James de Rothschild au ajutat la recrutarea unei Legiuni Evreieşti care să lupte alături de ei, în vreme ce şerifienii, sub comanda lui Lawrence şi a prinţului Faisal, aşteptau cu nerăbdare prilejul favorabil de cucerire a Damascului – şi de nimicire a ambiţiilor francezilor.

Ierusalimul era un oraş în care domneau prostul-gust şi frigul. Populaţia scăzuse cu 30.000 de locuitori din 1914, şi avea acum în jur de 55.000; foamea şi malaria făceau în continuare numeroase victime, la fel cum făceau ravagii bolile venerice (prin oraş cutreierau 500 de prostituate evreice adolescente); numărul orfanilor evrei se ridica la 3.000. La fel ca Lawrence, Weizmann era stupefiat de caracterul sordid al aşezării urbane: „Tot ce se putea face pentru a profana şi a păngări sacrul a fost făcut. Este imposibil de imaginat atât de multă falsitate şi blasfemie”. Dar, la fel ca Montefiore şi Rothschild înaintea lui, a încercat de două ori să cumpere Zidul de Vest de la muftiu, contra sumei de 70.000 de lire sterline. Banii ar fi

---

259 Când cei din familia Nusseibeh i-au prezentat lui Allenby Biserica, au susţinut că a cerut cheile. „Acum că s-au terminat cruciadele”, a spus el, „vă înapoiez cheile, dar să ştiţi că nu sunt de la Omar sau de la Saladin, ci de la Allenby”. Hazem Nusseibeh, ministru iordanian de externe în anii 1960, relatează episodul în memoriile sale publicate în 2007.

acoperit cheltuielile legate de reclădirea Cartierului Magrebian. Magrebienii erau interesaţi, dar membrii familiei Husseini au împiedicat orice acord în acest sens.

Adjunctul şefului poliţiei din Ierusalim, şerif ofiţer asistent, de curând numit în post de Allenby, era un strănepot al lui Montefiore, care ar fi fost numit chiar şef, dacă n-ar fi fost evreu. „În regiunea Ierusalimului se remarcă o incidenţă crescută a bolilor venerice", raporta maiorul Geoffrey Sebag-Montefiore, care avea sarcina să posteze gărzile în jurul Locurilor Sfinte. Făcea descinderi în bordeluri, care erau de obicei pline cu soldaţi australieni, şi a trebuit să consume o bună parte din timpul său investigând cazuri în care soldaţii erau acuzaţi că se culcaseră cu fetele localnice. „Bordelurile din Ierusalim continuă să creeze probleme considerabile", l-a informat el pe Allenby în iunie 1918. Le-a mutat într-o zonă alocată, Wazzah, fapt ce înlesnea menţinerea ordinii publice. În octombrie scrie: „Am avut dificultăţi în a-i împiedica pe australieni să frecventeze bordelurile. Un detaşament asigură acum patrularea în Wazzah". În rapoartele maiorului Sebag-Montefiore se putea citi de regulă: „Bolile venerice sunt de nestăpânit. Altfel, nimic important de raportat".

În cafenelele de la Poarta Jaffa, arabii şi evreii dezbăteau viitorul Palestinei: în ambele tabere, gama opiniilor era largă. De partea evreiască, gama se întindea de la ultraortodocşii care detestau sionismul profanator, trecând prin cei care aveau viziunea unor colonii evreieşti pe deplin integrate pe întinsul Orientului Mijlociu stăpânit de arabi, până la naţionaliştii extremişti care îşi doreau un stat evreiesc armat care să conducă o minoritate arabă supusă. Opinia arabilor varia de la fundamentaliştii naţionalişti şi islamişti, care voiau expulzarea imigranţilor evrei până la liberalii democraţi care priveau cu ochi buni ajutorul evreiesc în edificarea unui stat arab. Intelectualii arabi discutau dacă Palestina făcea parte din Siria sau din Egipt. În timpul războiului, un tânăr ierusalimit numit Ihsan Turjman a scris că „Khedivul Egiptului ar trebui să fie rege comun al Palestinei şi al Hijazului şi totuşi Khalil Sakakini observa că „ideea de a uni Palestina cu Siria se răspândeşte tot mai mult". Ragheb Nashashibi a înfiinţat Societatea Literară, care cerea imperios unirea cu Siria. Familia Husseini a organizat Clubul Arab, Ambele erau ostili Declaraţiei lui Balfour.

Pe 20 decembrie 1917, Sir Ronald Storrs a sosit ca guvernator militar al Ierusalimului – sau, după cum s-a exprimat el însuşi,

„echivalentul lui Pilat din Pont”.

Oriental Storrs: despotul binefăcător

În foaierul hotelului Fast, Storrs a dat peste predecesorul său, generalul Barton, îmbrăcat în halat. „Singurele locuri tolerabile din Ierusalim sunt baia şi patul”, a declarat Barton. Storrs, care avea o preferinţă pentru costumele albe cu butoniere înzorzonate, a găsit „Ierusalimul pe raţii de subzistenţă” şi a remarcat că „evreii, ca de obicei, au acaparat mărunţişul”. Era entuziasmat de această „măreaţă aventură” în Ierusalim, care „se distinge printre oraşele lumii”, dar, la fel ca multor alţi protestanţi, îi displăcea teatralitatea Bisericii[260] şi vedea Muntele Templului ca pe o „uniune glorioasă între Piazza San Marco şi Marea Curte a Colegiului Trinity de la Cambridge”. Storrs avea sentimentul că se născuse ca să conducă Ierusalimul. „Să fii capabil ca printr-un cuvânt scris sau chiar rostit să îndrepţi o nedreptate, să interzici o profanare, să favorizezi talentul şi bunăvoinţa înseamnă să dispui de puterea Despotului Binefăcător al lui Aristotel.”

Storrs nu semăna cu birocraţii obişnuiţi ai Oficiului Colonial. Acest filfizon imperial era fiu de vicar şi un clasicist format la Cambridge cu „o surprinzătoare concepţie cosmopolitană – pentru un englez”. Prietenul lui, Lawrence, care îi dispreţuia pe cei mai mulţi dintre funcţionari, îl descria ca fiind „cel mai strălucit englez din Orientul Apropiat şi îndeajuns de subtil, în pofida faptului că-şi irosea energia în iubirea pentru muzică şi litere, sculptură, pictură sau tot ce era frumos în ceea ce crease omenirea”. Îşi aminteşte că l-a auzit pe Storrs discutând despre meritele lui Wagner şi Debussy în arabă, germană şi franceză, dar „creierul lui intolerant arareori ştia să cedeze pentru a cuceri”. În Egipt, aluziile lui perfide şi intrigile sinuoase i-au adus porecla de Oriental Storrs[261], după cel mai necinstit magazin din Cairo. Acest guvernator militar ieşit din comun

---

260 Storrs a făcut o descoperire incitantă în Biserică. Spre furia preoţilor creştin-ortodocşi, el a găsit mormântul ultimului cruciat la uşa de sud – cel al lui Philip d’Aubeny, semnatar al Magnei Carta şi tutore al regelui Henric al III-lea, de trei ori cruciat, decedat la Ierusalim în 1236, pe timpul domniei lui Frederick al II-lea. Storrs a ordonat ca mormântul să fie păzit de soldaţi englezi.

261 Joc de cuvinte bazat pe pronunţia similară, în limba engleză, a cuvintelor „Storrs” şi „Stores”. (n.t).

a început să restaureze Ierusalimul ruinat cu ajutorul unui personal pestriţ care includea:

> „un casier de la o bancă din Rangoon, un manager-actor, doi asistenţi de la Thomas Cook, un negustor de artă, un instructor militar, un evaluator de terenuri, un nostrom din Niger, un fabricant de alcool din Glasgow, un organist, un comerciant de bumbac din Alexandria, un arhitect, un funcţionar de poştă stagiar din Londra, un şofer de taxi din Egipt, doi directori de şcoală şi un misionar."

În doar câteva luni, Storrs a înfiinţat Societatea Pro-Ierusalim, finanţată de comerciantul armean de armament Sir Basil Zaharoff şi de milionarii americani, dna Andrew Carnegie şi J.P. Morgan Jr. Ţelurile sale erau să prevină Ierusalimul să devină un „Baltimore de mâna a doua".

Nimeni nu era mai încântat decât Storrs de titlurile, costumele şi culorile oraşului. Iniţial, s-a împrietenit nu doar cu cei din Familia Husseini,[262] dar şi cu Weizmann, ba chiar şi cu Jabotinsky. În opinia lui Storrs, nu exista „ofiţer mai galant, mai fermecător şi mai cultivat" decât Jabotinsky. Weizmann era de acord cu ideea că Jabotinsky era „extrem de ne-evreu în maniere şi conduită, mai degrabă urât, dar teribil de atrăgător, curtenitor, de un cavalerism teatral, cu o anumită nobleţe".

Totuşi, Storrs considera tactica sionistă „un coşmar, ilustrând proverbul turc potrivit căruia copilul care nu plânge nu primeşte de mâncare". Curând, sioniştii l-au suspectat că nu simpatiza cu cauza lor. Mulţi britanici îl detestau pe Jabotinsky şi defilările ca la paradă ale evreilor ruşi în jurul Ierusalimului în uniforme paramilitare kaki şi considerau Declaraţia lui Balfour imposibil de pus în aplicare. Un general britanic simpatizant i-a dat lui Weizmann o carte – prima

---

262 Familia Husseini prospera, deţinând acum peste 5.000 de hectare de teren din Palestina. Primarul Husseini era popular atât printre arabi, cât şi printre evrei. Storrs îl plăcea pe muftiul Kamil al-Husseini. Până atunci, muftiul era de fapt singurul conducător al şcolii Hanafi de drept islamic (favorizată de otomani); erau patru astfel de şcoli. Storrs l-a promovat la rangul de Mare Muftiu nu doar al celor patru şcoli din Ierusalim, ci şi din toată Palestina. Muftiul a solicitat ca fratele lui mai mic, Amin al-Husseini, să se alăture prinţului Faisal din Damasc, atunci când oraşul a fost cucerit, iar Storrs a acceptat.

întâlnire a unui lider sionist cu Protocoalele înţelepţilor Sionului[263] – „Veţi găsi în ea «muniţia» multor ofiţeri britanici de aici şi ei chiar cred în ce scrie acolo”, l-a avertizat generalul. Încă nedemascată ca făcătură, cartea Protocoalele înţelepţilor Sionului… părea cât se poate de plauzibilă, cu britanicii care susţineau sionismul şi Rusia bolşevică dominată în aparenţă de comisarii evrei.

Storrs era „mult mai subtil”, a remarcat Weizmann. „Era prieten cu toată lumea”. Dar guvernatorul protesta că este „supus unui pogrom” şi că aceşti turbulenţi „sionişti de alcov” nu au nimic în comun cu Disraeli. Când guvernatorul i-a relatat prim-ministrului despre plângerile arabilor şi evreilor, Lloyd George a replicat: „Ei bine, dacă oricare dintre părţi încetează să se mai plângă, vei fi demis”.

În pofida temerilor arabilor legate de Declaraţia lui Balfour, în Ierusalim a fost linişte timp de doi ani. Storrs a supravegheat restaurarea Zidurilor şi a Domului, instalarea luminilor stradale, crearea unui Club de Şah în Ierusalim şi dinamitarea turnului de pază construit de Abdul-Hamid la Poarta Jaffa. În mod deosebit se delecta cu puterea de a impune noi denumiri la Ierusalim. „Când evreii au vrut să redenumească hotelul Fast în *Regele Solomon*, iar arabii în *Sultanul Soliman* [Soliman Magnificul], fiecare dintre acestea excluzând jumătate din Ierusalim, am putut să dau ordin să fie numit Allenby”. A înfiinţat chiar şi un cor de călugăriţe, pe care-l dirija chiar el, şi a încercat să medieze încăierarea creştinilor în Biserică, aderând la divizarea impusă de sultan în 1852. Asta le-a dat satisfacţie ortodocşilor, dar i-a nemulţumit pe catolici. Când Storrs a mers în vizită la Vatican, papa l-a acuzat de pângărirea Ierusalimului, prin introducerea cinematografelor păcătoase şi a 500 de prostituate. Britanicii n-au reuşit niciodată să rezolve micile dispute

263 Când *Protocoalele*… au fost publicate în engleză, cartea a devenit influentă în Marea Britanie şi în America (fiind susţinută de Henry Ford), până în august 1921, când ziarul londonez *Times* a expus-o ca fiind un fals. Fusese publicată în germană în 1919, iar Hitler credea că în ea se află adevărul despre evrei, explicând în *Mein Kampf* că acuzaţia de fals este „cea mai sigură dovadă a veridicităţii sale”. Când a fost publicată în arabă în 1925, patriarhul romano-catolic al Ierusalimului a recomandat-o enoriaşilor săi.

ranchiunoase.[264]

Statutul efectiv al Palestinei, ca să nu mai vorbim de al Ierusalimului, era departe de a fi decis. Picot a formulat din nou pretenţiile francezilor asupra Ierusalimului. Britanicii habar nu aveau, insista el, cât de mult se bucuraseră francezii la vestea cuceririi Ierusalimului. „Gândiţi-vă cum trebuie să ne fi simţit noi, care l-am cucerit!” a replicat sec Storrs. Apoi Picot a încercat să impună protecţia acordată de francezi catolicilor, prezidând pe un tron special la un Te Deum în Biserică, dar planul său s-a năruit când franciscanii au refuzat să colaboreze.

Când primarul a murit pe neaşteptate ca urmare a unei pneumonii (contractată, probabil, după prea multe încercări de capitulare în ploaia torenţială), Storrs l-a numit primar pe fratele acestuia, Musa Kazem al-Husseini. Dar noul primar, fost guvernator al provinciilor otomane de la Anatolia la Jaffa, şi-a asumat treptat conducerea campaniei împotriva sioniştilor. Ierusalimiţii arabi îşi puneau speranţele într-un regat al Siriei Mari condus de prinţul Faisal, prietenul lui Lawrence. La Primul Congres al Asociaţiilor Creştin-Musulmane, ţinut la Ierusalim, delegaţii au votat să se alăture Siriei lui Faisal. Sioniştii, care erau în continuare convinşi că arabii erau împăcaţi cu acordul lor, au încercat să domolească temerile pe plan local. Britanicii încurajau gesturile prietenoase venite din ambele părţi. Weizmann s-a întâlnit cu Marele Muftiu şi i-a dat asigurări că evreii nu vor pune în pericol interesele arabilor, făcându-i cadou un Coran străvechi.

În iunie 1918, Weizmann a traversat deşertul ca să se întâlnească cu Faisal, asistat de Lawrence, în tabăra acestuia din apropiere de Aqaba. A fost începutul unei „prietenii de o viaţă”, cum a numit-o exagerând Weizmann. I-a explicat că evreii vor dezvolta ţara sub protecţie britanică. În particular, Faisal vedea o mare diferenţă între ceea ce Lawrence numea „evreii palestinieni şi evreii colonişti.

264 Creştin-ortodocşii se certau cu armenii din cauza divizării Mormântului Maicii Domnului. Armenii se certau cu iacobiţii sirieni din cauza cimitirului de pe Muntele Sion şi a dreptului de proprietate asupra Capelei Sf. Nicodemus din Biserică, unde ortodocşii şi catolicii s-au luptat pentru folosirea scării nordice spre Golgota şi dreptul de proprietate asupra podelei din scânduri de la arcada estică dintre capelele ortodoxă şi romano-catolică. Armenii se certau cu ortodocşii pe dreptul de proprietate asupra scării de la estul intrării principale, precum şi pe dreptul de a o mătura. Copţii se certau cu etiopienii din cauza acoperişului de la mănăstirea acestora din urmă, aflat într-o stare precară.

Pentru Faisal, aspectul important era că primii vorbeau araba, iar ceilalţi, dialectul german idiş". Faisal şi Lawrence sperau ca şerifienii şi sioniştii să poată coopera pentru a construi regatul Siriei. Lawrence a explicat: „Privesc la evrei ca la importatorii fireşti ai fermentului occidental atât de necesar ţărilor din Orientul Apropiat". Weizmann şi-a amintit că „relaţia lui Lawrence cu sionismul era una foarte pozitivă", întrucât credea că „arabii ar avea mult de câştigat de pe urma unei Patrii Evreieşti".

La summitul lor din oază, Faisal a acceptat posibilitatea unor viitoare „pretenţii teritoriale evreieşti în Palestina". Mai târziu, când cei trei bărbaţi s-au întâlnit din nou la Londra, Faisal a acceptat că Palestina ar putea absorbi „4–5 milioane de evrei fără să uzurpe drepturile ţărănimii arabe. Nu a considerat nicio clipă că ar fi vreo penurie de terenuri în Palestina", şi a aprobat o prezenţă majoritară a evreilor în Palestina în cadrul regatului Siriei – cu condiţia ca el să fie încoronat rege. Siria era trofeul, iar Faisal era bucuros să accepte compromisuri pentru a-l dobândi.

La început, diplomaţia lui Weizmann a dat roade. Glumise zicând că „un stat evreiesc fără o universitate ar fi ca Monaco fără cazinou", aşa că pe 24 iulie 1918 Allenby l-a dus cu Rolls-Royce-ul lui sus pe Muntele Scopus. Acolo au fost aşezate pietrele de fundaţie pentru Universitatea Ebraică de către muftiu, episcopul anglican, doi rabini şefi şi Weizmann însuşi. Dar observatorii au remarcat că muftiul era adânc mâhnit. În depărtare, se auzeau bubuiturile artileriei otomane în timp ce oaspeţii cântau „God Save the King", iar sioniştii, imnul Hatikvah. „La picioarele noastre se întinde Ierusalimul", a spus Weizmann, „scânteind ca un giuvaier."

Otomanii continuau să lupte cu îndârjire în Palestina, în vreme ce pe frontul de vest nu se întrezărea încă vreun semn de victorie. În aceste luni, servitorul îl anunţa uneori pe Storrs că îl aştepta „un beduin". Îl găsea pe Lawrence, citindu-i cărţile. După care, beduinul englez dispărea la fel de misterios. În Ierusalim, în luna mai a acelui an, Storrs l-a prezentat pe Lawrence jurnalistului american Lowell Thomas, despre care credea „că ar putea fi unul dintre apostolii mai tineri, reîntorşi la viaţă". Ulterior, Thomas va contribui la crearea legendei lui Lawrence al Arabiei.

Abia în septembrie 1918 Allenby şi-a reluat ofensiva, înfrângându-i pe otomani în Bătălia de la Meghido. Mii de prizonieri germani şi otomani au străbătut în marş străzile Ierusalimului. Storrs a sărbătorit „interpretând la pianul meu Steinway un potpuriu alcătuit

din «Vittoria» din *La Tosca*, Marşurile lui Händel din *Jephthah* şi *Scipio* şi «Marşul nupţial» din *Păsările* lui Aristofan de Parry". Pe 2 octombrie, Allenby le-a îngăduit lui Faisal, rege desemnat al Siriei, şi colonelului Lawrence să elibereze Damascul cu şerifienii lor. Dar, după cum bănuia Lawrence, adevăratul proces de luare a deciziei fusese iniţiat la mare depărtare de acele locuri. Lloyd George era hotărât să păstreze Ierusalimul. Lordul Curzon avea să se plângă ulterior: „Primul-ministru vorbeşte despre Ierusalim cu aproape acelaşi entuziasm ca despre dealurile sale natale".

Chiar în momentul în care Germania a cedat în sfârşit, activitatea de lobby a şi început. În ziua când s-a semnat armistiţiul, pe 11 noiembrie, Weizmann, care aranjase o întrevedere înainte de această evoluţie spectaculoasă, l-a găsit pe Lloyd George, la sediul din Downing Street 10, plângând în timp ce citea Psalmii. Lawrence îi convinsese pe oficialii de la Londra să sprijine cauza arabă. Faisal era la Paris ca să-şi prezinte cauza francezilor. Dar când britanicii şi francezii s-au ciocnit la Paris pe tema împărţirii Orientului, Lloyd George a protestat spunând că Marea Britanie cucerise Ierusalimul. „Celelalte guverne n-au adus acolo decât câţiva poliţişti mărunţi, să vadă dacă n-am furat Sfântul Mormânt."

Victorioşi şi prăzi de război 1919–1920

Woodrow Wilson la Versailles

Întâlnindu-se la Londra după câteva săptămâni, Lloyd George şi premierul francez Georges Clemenceau au făcut schimb de oferte pentru Orientul Mijlociu. În schimbul Siriei, Clemenceau era maleabil:

CLEMENCEAU: – Spune-mi ce vrei.
LLOYD GEORGE: – Vreau Mosul.
CLEMENCEAU: —Îl vei avea. Altceva?
LLOYD GEORGE: – Da, vreau şi Ierusalimul!
CLEMENCEAU: – Îl vei avea.

În ianuarie 1919, Woodrow Wilson, primul preşedinte american în funcţie care a părăsit America, a sosit la Versailles ca să semneze un acord de pace cu Lloyd George şi Clemenceau. Protagoniştii din Orientul Mijlociu au venit să facă lobby pentru victorioşi, cu Faisal,

însoţit de Lawrence, străduindu-se să-i împiedice pe francezi să obţină controlul asupra Siriei. Iar Weizmann spera să-i facă pe britanici să rămână în Palestina şi să dobândească recunoaştere internaţională pentru Declaraţia lui Balfour. Însăşi prezenţa lui Lawrence, în calitate de consilier al lui Faisal, purtând uniformă britanică în combinaţie cu un acoperământ pentru cap arăbesc, i-a revoltat pe francezi, care au încercat să-i interzică prezenţa la conferinţă.

Wilson, profesorul idealist din Virginia transformat în politician democrat, iar acum, în arbitru de politică internaţională, a proclamat că „toate acordurile teritoriale convenite în urma acestui război trebuie făcute în interesul şi spre beneficiul populaţiilor implicate". A refuzat să aprobe o împărţire de tip imperialist a Orientului Mijlociu. În scurt timp, cei trei potentaţi au ajuns să se deteste reciproc. Wilson îl considera pe Lloyd George „alunecos". Clemenceau, în vârstă de şaptezeci şi opt de ani, înghesuit între moralistul Wilson şi acaparatorul Lloyd George, se plângea: „Mă aflu între Iisus Hristos şi Napoleon Bonaparte". Galezul jucăuş şi americanul conservator s-au înţeles mai bine: Lloyd George admira idealismul acestuia din urmă – cu condiţia ca Marea Britanie să obţină ceea ce dorea. Într-o încăpere cu lambriuri de lemn din Paris, tapetată cu cărţi, aceşti olimpieni aveau să modeleze lumea, o perspectivă ce îl amuza pe cinicul Balfour, în timp ce-i urmărea „pe aceşti bărbaţi atotputernici şi complet ignoranţi care divizau continentele".

Ambiţiile lui Clemenceau erau tot atât de neruşinate ca ale lui Lloyd George. Când Clemenceau a acceptat să-l primească pe Lawrence, el şi-a justificat pretenţiile asupra Siriei explicând că francezii conduseseră Palestina în perioada cruciadelor. „Da", a replicat Lawrence, „dar cruciadele au dat greş". Şi-apoi, cruciaţii n-au cucerit niciodată Damascul, ţinta principală a lui Clemenceau şi inima aspiraţiilor naţionale arabe. Francezii încă mai sperau să împartă Ierusalimul în virtutea Planului Sykes-Picot, dar acum britanicii respingeau în totalitate tratatul.

Preşedintele american, fiu al unui cleric prezbiterian, a susţinut Declaraţia lui Balfour: „Când te gândeşti că eu, fiu al unei case parohiale prezbiteriene", a spus Wilson, „o să fiu în măsură să redau Ţara Sfântă poporului său". Era influenţat atât de ebraismul protestant, cât şi de consilierul său, Louis Brandeis, un evreu din Kentucky care a fost numit de Wilson la Curtea Supremă de Justiţie. Brandeis, cunoscut ca „avocatul poporului", era un model de

excelenţă pentru erudiţia şi serviciul public americane, dar în 1914, doar 15.000 dintre cele trei milioane de evrei americani erau membri ai Federaţiei Sioniste din SUA conduse de el. În 1917, sute de mii de evrei americani au devenit implicaţi; creştinii evanghelici făceau lobby pentru sionism. Iar fostul preşedinte Teddy Roosevelt, care vizitase în copilărie Oraşul Sfânt împreună cu părinţii, era susţinătorul unui „stat sionist în jurul Ierusalimului”.

Cu toate acestea, Wilson se confrunta cu o contradicţie dureroasă între sionism şi aspiraţiile la autodeterminare ale arabilor. Britanicii au sugerat la un moment dat un mandat american – un termen nou menit să descrie ceva între protectorat şi provincie. Iar Wilson chiar a luat în calcul o astfel de posibilitate. Dar, faţă de dorinţa englezilor şi francezilor de a înhăţa Palestina şi Siria, el a însărcinat o comisie americană să investigheze aspiraţiile arabilor. Comisia King-Crane, condusă de un fabricant de supape din Chicago şi de preşedintele Colegiului Oberlin, i-a raportat că majoritatea arabilor din Palestina şi Siria vor să trăiască în Regatul Siriei Mari al lui Faisal – sub protecţie americană. Dar aceste constatări s-au dovedit irelevante, căci când Wilson n-a reuşit să-i ţină în frâu pe aliaţii săi imperialişti. Aveau să mai treacă doi ani până când noua Ligă a Naţiunilor a confirmat că britanicii au obţinut Palestina, iar francezii, Siria – ceea ce Lawrence a numit „escrocheria cu mandatul”.

Pe 8 martie 1920, Faisal a fost proclamat rege al Siriei (incluzând Libanul şi Palestina) şi l-a numit ministru de externe pe Said al-Husseini din Ierusalim, în vreme ce fratele muftiului, Amin, a slujit pentru scurt timp la curtea regală. Entuziasmul stârnit de crearea acestui nou regat i-a încurajat pe arabii palestinieni să se împotrivească ameninţării sioniste. Weizmann a avertizat că s-ar putea ivi probleme. Jabotinsky şi fostul revoluţionar rus Pinkhas Rutenberg[265] au creat o forţă de autoapărare evreiască, având 600 de membri. Dar Storrs a ignorat semnalele de alarmă.

---

265 Storss l-a descris pe Rutenberg, un revoluţionar socialist rus, pe care Kerensky îl numise, în 1917, Guvernator Adjunct al Petrogradului, „cel mai remarcabil dintre toţi”. El comandase Palatul de Iarnă înainte să fie luat cu asalt de Gărzile Roşii ale lui Troţki. Rutenberg era „lat în spate, puternic, îmbrăcat tot timpul în negru, capul tare ca granitul, o vorbă joasă şi ameninţătoare, sclipitor şi fascinant”, dar în acelaşi timp „adaptabil şi violent”. În 1922, Churchill l-a sprijinit pe Rutenberg, ca inginer, în încercarea sa de a înfiinţa hidrocentrala care alimentează cu energie electrică o bună parte din Palestina.

Storrs: răzmeriţele de Nabi Musa – primele împuşcături

În dimineaţa zilei de duminică, 20 aprilie 1920, într-un oraş tensionat de prezenţa pelerinilor evrei şi arabi, 60.000 de arabi s-au adunat pentru festivalul Nabi Musa, condus de cei din familia Husseini. Wasif Jawhariyyeh relatează în jurnalul său cum îi privea intonând cântece de protest la adresa Declaraţiei lui Balfour. Fratele mai mic al muftiului, Haj Amin al-Husseini, incita mulţimile, ridicând deasupra capului un portret al lui Faisal: „El este regele vostru!”. Mulţimea a strigat: „Palestina e ţara noastră, evreii sunt câinii noştri!” şi s-a revărsat în Oraşul Vechi. Un evreu bătrân a fost bătut cu ciomegele.

Dintr-odată, îşi aminteşte Khalil Sakakini, „entuziasmul s-a transformat în nebunie”. Mulţi şi-au scos pumnalele şi bâtele, strigând: „Religia lui Mahomed a fost întemeiată cu sabia!”. Oraşul, observa Jawhariyyeh, „a devenit un câmp de luptă”. Mulţimea scanda: „Omorâţi-i pe evrei!”. Atât Sakakini, cât şi Wasif urau violenţa, dar acum începeau să-i deteste nu doar pe sionişti, ci şi pe britanici.

Storrs a ieşit de la slujba de dimineaţă din Biserica Anglicană şi a găsit Ierusalimul scăpat de sub control. S-a grăbit să ajungă la sediul din Azilul Austriac, având senzaţia că cineva „mi-a înfipt un pumnal în inimă”. Storrs dispunea de numai 188 de poliţişti în Ierusalim. Cum răzmeriţa s-a intensificat în cursul zilei următoare, evreii au început să se teamă că vor fi lichidaţi. Weizmann a intrat intempestiv în biroul lui Storrs pentru a cere ajutor. Jabotinsky şi Rutenberg şi-a luat pistoalele şi au chemat 200 de oameni la sediul central al poliţiei din Complexul Rusesc. Când Storrs le-a interzis să se adune acolo, Jabotinsky a început să patruleze în preajma Oraşului Vechi, făcând schimb de focuri cu puşcaşii arabi – aceea a fost ziua când împuşcăturile au început cu adevărat. În Oraşul Vechi, unele străzi din Cartierul Evreiesc erau sub asediu, iar intruşii arabi au violat în grup câteva tinere evreice. Între timp, britanicii încercau să menţină ordinea în cadrul slujbei pentru Lumina Sfântă, dar, când un sirian a mutat un scaun aparţinând copţilor, „s-a dezlănţuit iadul”, iar uşile Bisericii au luat foc în iureşul încăierării. În momentul în care un oficial britanic ieşea din Biserica Sfântului Mormânt, o fetiţă arabă a căzut de la o fereastră din apropiere, lovită de un glonţ rătăcit.

Unul din recruţii lui Jabotinsky, Nehemia Rubitzov, împreună cu un coleg şi-au ascuns pistoalele sub halate medicale albe şi au intrat în Oraşul Vechi într-o ambulanţă pentru a organiza apărarea.

Rubitzov, născut în Ucraina, fusese recrutat de Ben-Gurion în Legiunea Evreiască, schimbându-şi numele în Rabin. Acum, în timp ce-i calma pe evreii îngroziţi, a întâlnit-o şi a salvat-o pe Rosa „Roşie" Cohen, o energică ex-bolşevică sosită de curând din Rusia: s-au îndrăgostit şi s-au căsătorit. „M-am născut în Ierusalim", spunea fiul lor, Yitzhak Rabin, care, în calitate de şef de stat-major al Israelului, avea să cucerească Ierusalimul după mulţi ani.

Herbert Samuel: „Una bucată Palestina, completă"

Când revoltele s-au domolit, cinci evrei şi patru arabi erau morţi, iar 216 evrei şi 23 de arabi erau răniţi. Treizeci şi nouă de evrei şi 161 de arabi au fost judecaţi pentru faptele săvârşite în timpul evenimentelor care au ajuns să fie cunoscute ca răzmeriţele de Nabi Musa. Storrs a ordonat raiduri la locuinţele lui Weizmann şi Jabotinsky. Acesta din urmă a fost găsit vinovat de posesie de arme şi condamnat la cincisprezece ani de închisoare. Tânărul Amin Husseini – „principalul agitator" al răzmeriţelor, după cum s-a exprimat Storrs – a fost condamnat la zece ani, dar a reuşit să fugă din Ierusalim. Storrs l-a demis pe primarul Musa Kazem Husseini, cu toate că britanicii dădeau vina cu naivitate pe bolşevicii evrei din Rusia pentru violenţe.

Liberalul Weizmann şi socialistul Ben-Gurion au continuat să spere într-o patrie care să evolueze treptat şi un *modus vivendi* cu arabii. Ben-Gurion refuza să recunoască naţionalismul arab. El voia ca muncitorii arabi şi evrei să „trăiască împreună în armonie şi prietenie", dar uneori exclama: „Nu există nicio soluţie! Vrem ca ţara să fie a noastră. Arabii vor să fie a lor". Sioniştii au început să-şi reorganizeze vechea Hashomer – Străjerii – într-o miliţie mai eficientă, Haganah – Apărarea.

Fiecare act de violenţă dădea apă la moară extremiştilor din ambele tabere. Jabotinsky recunoştea în mod absolut că naţionalismul arab era la fel de real ca sionismul. El argumenta implacabil că statul evreu, despre care el considera că ar trebui să cuprindă ambele maluri ale Iordanului, va avea de înfruntat o opoziţie violentă şi că putea fi apărat doar cu un „zid de fier". Pe la mijlocul anilor 1920, Jabotinsky s-a separat pentru a forma Uniunea Revizioniştilor Sionişti, cu o mişcare de tineret, Betar, care purta uniforme şi organiza parade. Voia să creeze un tip nou de evreu activist, care să nu mai depindă de demersurile afabile ale lui

Weizmann. Jabotinsky credea neclintit că această comunitate de naţiuni va fi construită într-o „egalitate absolută” între două popoare şi fără să fie nevoie de strămutarea arabilor. Când Benito Mussolini a venit la putere în 1922, Jabotinsky a ironizat cultul lui Il Duce – „cel mai absurd dintre cuvintele englezeşti: lider. Bivolii îl urmează pe lider. Oamenii civilizaţi nu au «lideri»”. Şi totuşi, Weizmann l-a numit pe Jabotinsky „fascist”, iar Ben-Gurion l-a poreclit „Il Duce”.

Regele Faisal, speranţa naţionaliştilor arabi, nu se putea opune hotărârii francezilor de a pune stăpânire pe Siria. Francezii l-au expulzat cu forţa pe rege şi i-au zdrobit armata de amatori, desăvârşind năruirea planurilor lui Lawrence. Sfârşitul Siriei Mari şi răzmeriţele au ajutat la formarea unei identităţi naţionale a Palestinei.[266]

Pe 24 aprilie 1920, la Conferinţa de la San Remo, Lloyd George a acceptat Mandatul de guvernare a Palestinei, bazat pe Declaraţia lui Balfour, şi l-a numit pe Sir Herbert Samuel ca prim Înalt Comisar. Acesta a sosit la Ierusalim să-şi ia postul în primire pe 30 iunie, într-o uniformă albă splendidă, caschetă colonială cu panaş şi sabie, întâmpinat cu şaptesprezece salve de tun. Chiar dacă era evreu şi sionist, Samuel nu era deloc un visător. Lloyd George îl găsea „sec şi rece”. Un jurnalist îl considera „la fel de lipsit de pasiune ca o stridie”, iar unul dintre funcţionarii din subordine remarca faptul că era „băţos – nu-şi uita nicio clipă funcţia”. Când guvernatorul militar i-a predat controlul asupra Palestinei, Samuel a reuşit una dintre puţinele sale glume consemnate, semnând un proces-verbal în care scria: „Am primit de la general-maior Sir Louis J Bols KCB[267] una bucată Palestina, completă”. Apoi a adăugat: „Sunt excluse E şi O [erorile şi omisiunile]”, dar vor fi destule din ambele.

Iniţial, calmul lui Samuel a adus linişte în Palestina, după şocul provocat de Nabi Musa. Stabilind Clădirea Guvernamentală în Augusta Victoria de pe Muntele Măslinilor, el l-a eliberat pe Jabotinsky, l-a graţiat pe Amin Husseini, a limitat temporar imigraţia

---

266 Cuvântul „palestinian” a ajuns să însemne naţiunea arabă palestiniană, dar în prima jumătate a secolului XX evreii de acolo erau cunoscuţi ca palestinieni sau evrei palestinieni, în vreme ce arabii erau cunoscuţi ca arabi palestinieni. În memoriile lui Weizmann (publicate în 1949), când scrie „palestinian” se referă la evrei. Un ziar sionist era numit *palestin*, iar unul arab era *filistin*.

267 Abreviere pentru *Knight Commander of the Bath*, titlu nobiliar britanic. (n.t.)

evreilor şi i-a potolit pe arabi. Interesele britanicilor nu mai semănau cu cele din 1917. Curzon, acum secretar de externe, se opunea sprijinirii depline a sionismului şi a mai moderat promisiunile lui Balfour. Evreii vor avea un ţinut al lor, dar nu şi un stat, atunci ori mai târziu. Weizmann s-a simţit trădat, dar arabii considerau chiar şi această situaţie ca dezastruoasă. Până în 1921, un total de 18.500 de evrei sosiseră în Palestina. În următorii opt ani, Samuel a mai permis intrarea altor 70.000.

În primăvara lui 1921, şeful lui Samuel, Winston Churchill, secretarul de stat pentru afaceri coloniale, a sosit în Ierusalim însoţit de consilierul său Lawrence al Arabiei.

Churchill creează Orientul Mijlociu modern: soluţia şerifiană a lui Lawrence

„Mi-a plăcut de Churchill foarte mult", a afirmat Lawrence după aceea, „şi am avut un mare respect pentru el". Churchill se bucurase deja de o carieră plină de aventuri spectaculoase, autopromovări pline de trufie şi succese de nestăpânit. Ajuns acum în preajma vârstei de cincizeci de ani, secretarul colonial se confrunta cu preţul uriaş, de vieţi omeneşti şi bunuri materiale, pe care îl presupunea asigurarea cu trupe a noului imperiu. Irakul se afla deja în cleştele unei insurgenţe sângeroase împotriva stăpânirii britanice. În consecinţă, Churchill a convocat o conferinţă la Cairo pentru a încredinţa un anumit grad de putere conducătorilor arabi sub influenţă britanică. Lawrence a propus să i se încredinţeze lui Faisal un nou regat al Irakului.

Pe 12 martie 1920, Churchill i-a chemat pe experţii săi în probleme arabe la hotelul Semiramis. În cameră, doi pui de lei somalezi se jucau la picioarele lor. Lui Churchill îi plăcea luxul, neavând nicio dorinţă să experimenteze „deşerturile ingrate", dar Lawrence îl detesta. „Locuim într-un hotel din bronz şi marmură", scria el. „Foarte scump şi luxos – un loc oribil. Mă face să devin bolşevic. Toată lumea din Orientul Mijlociu e aici. Poimâine, ne ducem la Ierusalim. Suntem o familie foarte fericită: am căzut de acord asupra tuturor lucrurilor importante" – cu alte cuvinte, Churchill acceptase „soluţia şerifiană". Lawrence îşi vedea în sfârşit o parte din onoare reparată, după ce avusese de suferit ca urmare a faptului că britanicii îşi încălcaseră promisiunile faţă de şerif şi de fiii acestuia.

Bătrânul şerif, regele Hussein al Hijazului, nu se putea măsura cu luptătorii wahabiţi conduşi de căpetenia saudită Ibn Saud.[268] Când fiul său Abdullah a încercat să-i respingă pe saudiţi cu 1.350 de războinici, au fost puşi pe fugă. Abdullah a fost nevoit să scape prin spatele cortului, doar în izmene, supravieţuind „printr-un miracol". Plănuiseră ca Faisal să domnească peste Siria-Palestina, iar Abdullah să fie rege al Irakului. Acum, când Faisal primea Irakul, nu mai rămânea nimic pentru Abdullah.

În timp ce conferinţa lui Churchill se desfăşura la Cairo, Abdullah, în fruntea a treizeci de ofiţeri şi 200 de beduini, a pătruns pe teritoriul de azi al Iordaniei – care, tehnic vorbind, intra în jurisdicţia Mandatului Britanic – pentru a-şi cuceri domeniul prăpădit – cu toate că Lordul Curzon considera că e „un cocoş prea mare pentru o grămadă atât de mică de bălegar". Vestea escapadei lui Abdullah l-a pus pe Churchill în faţa unui *fait accompli*. Lawrence l-a sfătuit pe Churchill să îl susţină pe Abdullah. Churchill l-a trimis pe Lawrence să-l invite pe prinţ la o întrevedere în Ierusalim.

Pe 23 martie, la miezul nopţii, Churchill şi soţia sa, Clementine, au plecat spre Ierusalim cu trenul şi au fost întâmpinaţi în Gaza de mulţimi entuziaste care strigau „Trăiască ministrul" şi „Jos cu jidanii! Tăiaţi-le beregata!" Churchill, care nu înţelegea nimic, le făcea cu mâna cu o bonomie ignorantă.

În Ierusalim, a stat împreună cu Samuel la Fortăreaţa Augusta Victoria, unde s-a întâlnit de patru ori cu Abdullah, un om „moderat şi prietenos", viitor probabil ocupant al Transiordaniei, escortat de Lawrence. Abdullah, care spera într-un imperiu haşemit, credea că cea mai bună modalitate ca evreii şi arabii să trăiască împreună era într-un regat aflat sub conducerea lui, la care Siria să fie adăugată ulterior. Churchill i-a oferit Transiordania, cu condiţia să recunoască Siria franţuzească şi Palestina britanică. Abdullah a acceptat, cam fără tragere de inimă, iar Churchill a creat, prin urmare, o nouă ţară:

---

268 Bătrânul Hussein a devenit Regele Lear al Arabiei, obsedat de ingratitudinea filială şi de perfidia britanicilor. Lawrence, în ultima sa misiune, a fost trimis ca să-l convingă pe regele supărat să accepte un compromis cu hegemonia anglo-franceză sau să piardă finanţarea britanică. A plâns, s-a înfuriat şi a refuzat. La scurt timp după aceea, Hussein a fost înfrânt de Ibn Saud şi a abdicat în favoarea băiatului său cel mai mare, care a devenit regele Ali. Dar saudiţii au cucerit Mecca, Ali a fost răsturnat, iar Ibn Saud s-a declarat singur rege al Hijazului, apoi al Arabiei Saudite. Cele două regate sunt şi astăzi conduse de familiile lor – Arabia Saudită şi Iordania Haşemită.

„Emirul Abdullah e în Transiordania”, îşi amintea el, „unde l-am aşezat pe tron într-o duminică după-amiază la Ierusalim”. Misiunea lui Lawrence, care în sfârşit îi ajutase pe Faisal şi Abdullah să urce pe două tronuri, era încheiată.[269]

Arabii palestinieni i-au trimis lui Churchill o petiţie în care afirmau, în tradiţia născocelilor din *Protocoalele înţelepţilor Sionului*, că „un jidan e un jidan oriunde în lume”, că „jidanii s-au numărat printre cei mai activi susţinători ai distrugerii în multe ţări” şi că sioniştii voiau să „conducă lumea”. Churchill i-a primit pe ierusalimiţi sub conducerea fostului primar, Musa Kazim al-Husseini, dar a insistat că „este în mod evident îndreptăţit ca evreii să aibă un ţinut naţional, un mare eveniment în destinul lumii”.

Tatăl lui Churchill[270] îi inculcase admiraţia pentru evrei şi considera că sionismul nu era decât consecinţa a două milenii de suferinţă. În timpul Spaimei Roşii, după ce Lenin a creat Rusia Sovietică, el considera că sionismul evreiesc era „antidotul” la „maimuţăreala detestabilă a bolşevismului”, care era „o mişcare evreiască” condusă de un bau-bau diabolic numit „evreul internaţional”.

Churchill iubea Ierusalimul, unde, după cum a declarat la inaugurarea Cimitirului Militar Britanic pe Muntele Scopus, „se află ţărâna califilor, a cruciaţilor şi a Macabeilor!”. Era atras de Muntele

---

269 Tânărul american de douăzeci şi cinci de ani Lowell Thomas din Colorado a făcut avere lansând *Ultima cruciadă*, un spectacol itinerant care prezenta legendarele aventuri ale lui „Lawrence al Arabiei”. Un milion de spectatori l-au văzut numai la Londra, şi chiar mai mulţi în America. Lui Lawrence îi plăcea la nebunie, dar îl şi detesta, mergând să-l vadă de cinci ori. „Am văzut spectacolul dumitale şi slavă Domnului că luminile erau stinse”, scria el. „A inventat o chestie caraghioasă cu fantome, un idol al mulţimii în costum de bal mascat.” Lawrence şi-a terminat memoriile folosind titlul acela vechi, *Şapte stâlpi ai înţelepciunii*, o lucrare barocă şi în acelaşi timp poetică, un amestec de istorie, confesiune şi mitologie – „Prefer minciunile adevărului, mai ales când e vorba de mine”, glumea el. Totuşi, cu toate defectele, este în mod cert o capodoperă. După aceea, Lawrence şi-a schimbat numele, s-a înrolat în forţele aeriene şi s-a retras în obscuritate, găsindu-şi sfârşitul într-un accident de motocicletă în 1935.

270 Lordul Randolph Churchill s-a împrietenit cu cei din Familia Rothschild şi alţi evrei când acest lucru era încă riscant pentru un aristocrat. Ajuns la o petrecere, un aristocrat l-a întâmpinat astfel: „Cum aşa, Lord Randolph, nu i-ai adus şi pe prietenii dumitale evrei?”, la care Randolph a replicat: „Nu, nu mi s-a părut că vor fi încântaţi de compania celor de-aici”.

Templului, pe care îl vizita de câte ori avea ocazia, bombănind când nu putea să ajungă acolo. Înainte de a se întoarce în Anglia, încă se afla în mijlocul admiratorilor pe Muntele Măslinilor, când muftiul Ierusalimului a murit pe neaşteptate. Storrs îl concediase deja pe primarul Husseini aşa încât ar fi fost nedelicat să supere şi mai mult Familia luându-i şi postul de muftiu. Şi-apoi, britanicii erau atraşi de ascendenţa Familiilor, care semănau cu clasa conducătoare din Regat. Prin urmare, Samuel şi Storrs au aranjat în aşa fel încât primarul şi muftiul să fie aleşi fiecare din cele două Familii dominante: rivalitatea dintre ele avea să fie o adaptare la Ierusalim a rivalităţii dintre familiile Montague şi Capulet.

48 – Mandatul Britanic 1920–1936

Muftiul versus primarul: Amin Husseini versus Ragheb Nashashibi

Omul pe care l-au ales drept primar era însăşi personificarea bulevardierului arab. Ragheb Nashashibi fuma ţigările cu ajutorul unui ţigaret, purta baston şi a fost primul ierusalimit proprietar al unei limuzine americane, un Packard verde, condusă numai de şoferul său armean. Afabilul Nashashibi, moştenitor al plantaţiilor de portocali şi al vilelor celei mai recente, dar totodată al celei mai bogate dintre Familii[271], vorbea cursiv franceza şi engleza, reprezentase Ierusalimul în Parlamentul otoman şi îl angajase pe Wasif ca să-i organizeze petrecerile şi să predea lecţii de *oud* lui şi partenerelor sale. Acum că ajunsese primar, dădea două petreceri pe an, una pentru prieteni, iar alta pentru înaltul Comisar. Ca militant veteran împotriva sionismului, el şi-a luat în serios rolul de senior ierusalimit şi lider palestinian.

Omul pe care l-au ales drept mare muftiu era vărul bogat al lui Nashashibi, Haj Amin Husseini. Storrs l-a prezentat pe tânărul demagog al răzmeriţelor de Nabi Musa înaltului Comisar, care a

271 Cei din Familia Nashashibi pretindeau că se trag dintr-un potentat mameluc din secolul al XIII-lea Nasir al-Din al-Naqashibi, care slujise ca Supraveghetor al celor Două Haramuri (Ierusalim şi Hebron). În realitate, ei erau descendenţi ai unor neguţători din secolul al XVIII-lea, care fabricaseră arcuri şi săgeţi pentru otomani. Tatăl lui Ragheb a făcut o avere uriaşă şi s-a căsătorit cu o femeie din Familia Husseini.

rămas impresionat. Husseini era „maleabil inteligent, cu educaţie aleasă, bine îmbrăcat şi cu un zâmbet strălucitor, părul blond, ochi albaştri, barbă roşie şi un simţ al umorului sec”, îşi aminteşte nepotul primarului, Nassereddin Nashashibi. „Totuşi, îşi spunea glumele cu ochi reci. Husseini l-a întrebat pe Samuel: „Ce preferi, un opozant declarat sau un prieten nesănătos?”. Samuel a replicat: „Un opozant declarat”. Weizmann a comentat sec că, „în pofida proverbului, transformarea braconierilor în paznici de vânătoare nu e întotdeauna încununată de succes”. Husseini s-a dovedit a fi, după aprecierea istoricului libanez Gilbert Achcar, „un megaloman care s-a prezentat drept lider al întregii lumi islamice”.

În mod supărător, Husseini nu a câştigat primele alegeri pentru postul de muftiu, victoria revenindu-i unui Jarallah. A obţinut doar locul al patrulea, aşa încât britanicii, care se mândreau cu „totalitarismul lor temperat cu bunăvoinţă”, au anulat pur şi simplu alegerile şi l-au numit pe el, cu toate că avea doar douăzeci şi şase de ani şi nu-şi terminase niciodată studiile religioase în Cairo. În continuare, Samuel i-a dublat puterea politică şi financiară sponsorizându-i alegerea ca preşedinte al noului Consiliu Musulman Suprem.

Husseini aparţinea tradiţiei islamice; Nashashibi, celei otomane. Amândoi erau oponenţi ai sionismului, dar Nashashibi credea că, în confruntarea cu puterea britanică, arabii ar trebui să negocieze. Husseini, în urma unui drum sinuos şi capricios, a ajuns un naţionalist intransigent, opus oricărui compromis. La început, Husseini a jucat rolul aliatului pasiv al britanicilor, dar în cele din urmă va depăşi cu mult atitudinea antibritanică a multor arabi pentru a deveni un antisemit rasist, îmbrăţişând Soluţia Finală a lui Hitler la problema evreiască. Cea mai durabilă realizare a lui Samuel a fost să-l susţină pe cel mai energic inamic al sionismului şi al Marii Britanii. Cu toate acestea, se poate argumenta că nimeni nu s-a dovedit a fi o calamitate care să producă atâta vrajbă printre semenii săi şi, totodată, un avantaj atât de mare pentru lupta sionistă.

Muftiul: bătălia pentru Zid

Prima generaţie de proconsuli britanici se felicita că îmblânzise Ierusalimul. În iunie 1925, Samuel s-a întors la Londra ca să declare, cu o amăgire olimpiană, că „spiritul fărădelegilor a încetat”. Un an mai târziu, Storrs a părăsit un oraş paşnic, mult înfrumuseţat, şi a

fost promovat la rangul de guvernator, mai întâi al Ciprului, apoi al Rhodesiei de Nord – cu toate că a conchis oftând: „După Ierusalim, nu mai există promovare”. Noul înalt Comisar era vicontele Plumer, un mareşal cu mustaţă stufoasă poreclit Old Plum (Bătrâna Prună) sau Daddy Plummer (Taica Plummer). Ca urmare a reducerii subvenţiilor, Old Plum a fost nevoit să menţină ordinea cu mai puţini soldaţi decât Samuel, dar radia un calm reconfortant atunci când se plimba de unul singur prin Ierusalim. Când funcţionarii lui i-au raportat despre tensiunile politice, el a adoptat politica struţului. „Nu există niciun fel de situaţie politică”, a replicat el. „Nu creaţi voi una!”

Old Plum s-a retras ca urmare a unor probleme de sănătate, dar noul comisar încă nu sosise la post când „situaţia politică” s-a materializat. În 1928, cu prilejul rugăciunii Kol Nidre, din ajunul Zilei Căinţei evreieşti (Yom Kippur), paracliserul evreu – *shames* – de la Zidul de Vest (care se mândrea cu numele William Ewart Gladstone Noah) a ridicat un mic paravan pentru a-i separa pe bărbaţi de femeile venite să se roage, în conformitate cu legea evreiască. Paravanul şi scaunele pentru credincioşii vârstnici fuseseră aprobate în anii anteriori, dar acum muftiul a protestat pe motiv că evreii voiau să schimbe un statu-quo.

Musulmanii credeau că Zidul era locul în care Mahomed îşi lega bidiviul cu chip de om, Buraq, în timpul Călătoriei de peste Noapte, şi, totuşi, în secolul al XIX-lea, otomanii au folosit un tunel adiacent ca grajd pentru măgari. În fapt, aparţinuse *waaf*-ului Abu Maidan încă de pe vremea fiului lui Saladin, Afdal. Prin urmare, era „întru totul o proprietate musulmană”. Cu toate acestea, musulmanii se temeau că accesul evreilor la Zid va duce la cel de-al Treilea Templu pe Haramul islamic, sau Har-haBayit, cum îl numesc evreii. Însă Zidul – Kotel – era cel mai sfânt loc al iudaismului, iar evreii din Palestina credeau că restricţiile impuse de britanici şi mai ales locul strâmt alocat pentru rugăciuni erau reminiscenţe ale secolelor de opresiune musulmană care demonstrau de ce este necesar sionismul. Britanicii au interzis chiar suflatul în *shofar* – cornul de berbec – cu prilejul marilor sărbători evreieşti.

A doua zi, succesorul lui Storrs în postul de guvernator, Edward Keith-Roach căruia-i plăcea să-şi spună Paşa de Ierusalim, a ordonat un raid al poliţiei la Zid în timpul slujbei de Yom Kippur, cea mai sfântă din anul evreiesc. Poliţiştii i-au bătut pe evreii care se rugau şi au tras scaunele de sub bătrânii credincioşi. N-a fost cel mai glorios

moment al britanicilor. Muftiul jubila, dar a avertizat că „scopul evreilor era să ia treptat în posesie Moscheea al-Aqsa”. Prin urmare, a lansat o campanie împotriva credincioşilor evrei, care au fost bombardaţi cu pietre, bătuţi măr şi chinuiţi cu muzică zgomotoasă. Tinerii din mişcarea Betar a lui Jabotinsky au demonstrat pentru accesul la Zid.

Ambele părţi schimbau statu-quo-ul otoman, care nu mai reflecta realitatea. Imigraţia evreiască şi achiziţiile de terenuri sporiseră în mod explicabil neliniştile arabilor. De la Declaraţie, circa 90.000 de evrei sosiseră în Palestina. Numai în 1925, evreii cumpăraseră aproape 18.000 de hectare de teren de la Familii. O minusculă minoritate de naţionalişti religioşi evrei visa într-adevăr la un al Treilea Templu, dar majoritatea covârşitoare nu dorea decât să se poată ruga la Locul lor Sfânt. Noul Înalt Comisar, Sir John Chancellor, despre care se spunea că seamănă cu „un actor shakespearian chipeş”, i-a cerut muftiului să vândă Zidul pentru ca evreii să-şi poată construi o curte acolo. Muftiul a refuzat. Pentru evrei, Kotel era simbolul libertăţii lor de a se ruga şi a exista în propria lor patrie. Pentru arabi, Buraq a devenit simbolul rezistenţei şi al ideii de naţiune.

Presimţiri sumbre şi o senzaţie de claustrofobie planau deasupra oraşului. „Este frumuseţea arogantă a unei fortăreţe împrejmuite de ziduri în deşert, a unei tragedii fără catharsis”, observa Arthur Koestler, un tânăr sionist ungar care trăia la Ierusalim şi scria pentru ziarul lui Jabotinsky. „Frumuseţea tragică” şi „atmosfera inumană” îi provocau acestuia „tristeţea de Ierusalim”. Koestler tânjea să evadeze în Tel Avivul pestriţ. În Ierusalim, simţea „chipul mânios al lui Yahve cugetând deasupra stâncilor încinse”.

În vara lui 1929, muftiul a ordonat deschiderea unei uşi care făcea din Zidul evreiesc o cale principală de acces pentru trecătorii arabi şi măgarii acestora, în vreme ce chemările la rugăciune ale muezinilor şi psalmodierile sufiştilor erau amplificate peste rugăciunile evreilor. Evreii erau atacaţi pe străduţele învecinate în toată Palestina, mii de evrei demonstrau sub sloganul „Zidul e al nostru”. Chancellor era plecat când, pe 15 august, a avut loc o demonstraţie la care au participat 300 de sionişti, condusă de istoricul Joseph Klausner (unchiul scriitorului israelian Amos Oz) şi incluzând membri ai Betar. Demonstranţii au mărşăluit în tăcere spre Zid, păziţi de poliţia britanică, iar acolo au ridicat un steag sionist şi au cântat. A doua zi, după rugăciunile de vineri, 2.000 de arabi au coborât dinspre al-Aqsa

şi i-au atacat pe credincioşii evrei, gonindu-i de la Zid şi bătându-i pe cei pe care-i prindeau. Pe 17 august, un băiat evreu a trimis cu piciorul o minge în grădina unui arab şi, ducându-se să o ia de acolo, a fost omorât. La înmormântarea lui, tinerii evrei au încercat să atace Cartierul Musulman.

La rugăciunile de vineri din 23 august, încurajaţi de muftiu, mii de credincioşi au ieşit din al-Aqsa ca să-i atace pe evrei. Muftiul şi rivalii săi Nashashibi au încercat fie să incite, fie să ţină în loc mulţimea. Unii lideri arabi mai curajoşi s-au pus în calea mulţimii – în zadar. Au atacat Cartierul Evreiesc, zona Montefiore şi suburbiile, omorând treizeci şi unu de evrei. Într-o gospodărie din Ierusalim, cinci membri ai aceleiaşi familii au fost măcelăriţi. La Hebron, cincizeci şi nouă de evrei au fost masacraţi. Haganah, miliţia sionistă înfiinţată în 1920, a ripostat. În toată Palestina erau doar 292 de poliţişti britanici, aşa că au fost trimise întăriri de la Cairo. Cu totul, arabii au ucis 131 de evrei, iar cei 116 arabi care au murit au fost în principal împuşcaţi de trupele britanice.

Răzmeriţele, pe care arabii le numeau Thawrat al-Buraq – Răscoala pentru Buraq –, i-au buimăcit pe britanici. „Nu cunosc pe altcineva potrivit să fie Înalt Comisar în Palestina în afară de Dumnezeu”, i-a spus Chancellor fiului său. Politica lui Balfour se clarifica. În octombrie 1930, Cartea Albă a Secretarului Colonial Lordul Passfield (fost Sidney Webb, socialistul de inspiraţie fabianistă) a propus restricţionarea imigraţiei evreieşti şi o retragere din ţinutul naţional al evreilor. Sioniştii erau disperaţi. Răscoala pentru Buraq a inflamat extremismul în ambele tabere. Violenţa şi Cartea Albă a lui Passfield discreditau stilul anglofil al lui Weizmann. Sioniştii nu se mai puteau bizui pe britanici şi mulţi dintre ei s-au orientat spre naţionalismul mai dur al lui Jabotinsky. La al Şaptesprezecelea Congres Sionist, Jabotinsky l-a atacat pe Weizmann, care încerca să-l convingă pe prim-ministrul Ramsay MacDonald să abroge Cartea Albă. MacDonald i-a trimis o scrisoare, pe care a citit-o în Parlament, în care reconfirma Declaraţia lui Balfour şi redeschidea imigraţia evreiască. Arabii au numit-o „Scrisoarea Neagră”, dar era prea tardivă pentru a-l mai salva pe Weizmann, care a fost demis cu acest prilej din funcţia de preşedinte sionist. Rănit profund, el a revenit temporar la ştiinţă. Haganah continua să se concentreze pe paza aşezărilor rurale, dar a început să se înarmeze. Frustraţi de această restricţie, naţionaliştii militanţi s-au desprins şi au înfiinţat Irgun Zvai Leumi, Organizaţia Militară

Naţională, inspirată de Jabotinsky, care a rămas totuşi de mici dimensiuni. Jabotinsky a fost expulzat din Palestina din pricina discursurilor sale provocatoare, dar a devenit tot mai popular printre tinerii evrei din Palestina şi din estul Europei. Dar nu el a fost cel care l-a înlocuit pe Weizmann, ci David Ben-Gurion, care s-a detaşat ca omul forte al comunităţii evreieşti, la fel cum muftiul a devenit omul forte al arabilor.

În decembrie 1931, muftiul a apărut pe scena lumii când a prezidat, ca pan-islamist şi lider naţional fără rival, la Conferinţa Islamică Mondială de pe Muntele Templului. A fost momentul său de apogeu şi i s-a urcat la cap. A rămas un opozant radical al coloniei sioniste din Palestina, cu toate că rivalii lui, primarul Nashashibi, alături de cei din Familiile Dajani şi Khalidi, argumentau că o conciliere ar fi mai bună pentru arabi şi evrei. Muftiul nu tolera niciun fel de opoziţie, astfel că şi-a acuzat rivalii de trădare pro-sionistă, iar pe cei din Familia Nashashibi că ar ascunde faptul că au sânge evreiesc. Nashashibi a încercat să-l răstoarne de la preşedinţia Consiliului Musulman Suprem, dar n-a reuşit, iar muftiul a început să-i excludă pe oponenţii săi din toate organizaţiile pe care le controla. Britanicii slabi şi nesiguri, au înclinat spre radicali, nu spre moderaţi. În 1934, noul înalt Comisar, Sir Arthur Wauchope, şi-a retras sprijinul acordat lui Nashashibi şi a susţinut alegerea ca primar a unui membru al Familiei Khalidi. Rivalitatea dintre Familiile Husseini şi Nashashibi a devenit şi mai crâncenă.

Lumea se întuneca, iar mizele creşteau. Ascensiunea fascismului făcea compromisurile să pară slabe, iar violenţa, nu doar acceptabilă, ci chiar atractivă. Pe 30 ianuarie 1933, Hitler a fost numit cancelar al Germaniei.[272] Pe 31 martie, după numai două luni, muftiul l-a vizitat în secret pe consulul german la Ierusalim Heinrich Wolff, ca să-i declare că „musulmanii din Palestina salută noul regim, sperând în răspândirea conducerii antidemocratice de tip fascist”. A mai adăugat că „musulmanii speră ca evreii să fie boicotaţi în Germania”.

272 A fost ajutat de von Papen, ofiţerul care, în 1917, îşi dorise atât de mult să salveze reputaţia Germaniei în Ierusalim. Papen, care ocupase deja funcţia de cancelar, l-a sfătuit pe preşedintele Hindenburg să-l numească pe Hitler, convins fiind că el şi camarila lui aristocratică vor putea să-i ţină în frâu pe naziştii: „În două luni, îl vom fi înghesuit atât de tare pe Hitler într-un colţ, c-o să înceapă să chiţăie”. Papen a devenit vicecancelarul lui Hitler, dar a demisionat în scurt timp, fiind numit ambasadorul Germaniei la Istanbul. A fost judecat la Nürnberg, a petrecut câţiva ani în închisoare şi a murit în 1969.

Evreii europeni erau alarmaţi de Hitler. Imigraţia, care începuse, s-a accelerat acum într-un mod care a schimbat pentru totdeauna echilibrul demografic. În 1933, 37.000 de evrei au sosit în Palestina, iar în 1934, 45.000. În 1936, erau 100.000 de evrei în Ierusalim, prin comparaţie cu 60.000 de creştini şi arabi musulmani. Tocmai când agresiunea nazistă şi antisemitismul ameninţau Europa, iar tensiunea din Palestina se intensifica[273], Sir Arthur Wauchope a prezidat peste un nou Ierusalim, capitala unei Epoci de Aur de scurtă durată a Mandatului Britanic.

Capitala lui Wauchope: partide de vânătoare, cafenele, petreceri şi costume albe

Lui Wauchope, un burlac înstărit, îi plăcea să se distreze. Flancat de doi kavasi care mânuiau câte un sceptru aurit, generalul cu panaş la cască îi întâmpina pe musafiri în noua Clădire Guvernamentală, un palat construit într-o îmbinare de stiluri maur şi colonial, pe Dealul Sfatului Nelegiuit, în sudul oraşului, cu un turn octogonal, într-un decor alcătuit din fântâni şi pâlcuri de acacia şi pini. Vila era un microunivers englezesc, cu sala de dans cu parchet pe jos, candelabre de cristal şi o galerie pentru orchestra poliţiei, săli de mese, săli de biliard, băi separate pentru evrei şi localnici – şi singurul cimitir pentru câini care a existat vreodată în Ierusalim, pentru o naţiune de iubitori de câini. Musafirii purtau uniforme sau jobene şi fracuri. „Banii şi şampania”, îşi aminteşte unul dintre ei,

273 În timp ce britanicii contemplau limitarea imigraţiei în Sion, Iosif Stalin îşi construia propriul Ierusalim sovietic. „Ţarul nu le-a dat evreilor niciun fel de pământ, dar noi o vom face”, a anunţat el. Ideile lui privind evreii erau contradictorii. Într-un celebru articol despre naţionalitate, publicat în 1913, Stalin declara că evreii nu erau o naţiune, ci o populaţie „mistică, intangibilă şi de pe altă lume”. Odată ajuns la putere, el a interzis antisemitismul, pe care l-a denumit „canibalism”, iar în 1928 a aprobat crearea unui ţinut secular evreiesc, având ca limbi oficiale idiş şi rusa. Inaugurat în 1934 Sionul lui Stalin, Regiunea Autonomă Evreiască, era un deşert, Birobidjan, la graniţa cu China. După cel de-al Doilea Război Mondial şi Holocaust, ministrul său de externe Viaceslav Molotov şi alţii au susţinut crearea unei alte patrii evreieşti în regiunea mai atractivă a Crimeei – un fel de Californie stalinistă – ceea ce a avut darul să stârnească antisemitismul sălbatic al lui Stalin. Totuşi, în 1948, în Birobidjan trăiau 35.000 de evrei. Astăzi, „ţara” supravieţuieşte cu câteva mii de evrei, iar toate indicatoarele şi semnele sunt în idiş.

„curgeau ca apa”.

Reşedinţa lui Wauchope a fost piesa centrală a unui Ierusalim modernist creat de britanici cu o viteză ameţitoare. Bătrânul Earl de Balfour însuşi a venit pentru inaugurarea Universităţii Ebraice de pe Muntele Scopus, în apropiere de noul spital Hadassah. Un sediu al organizaţiei YMCA în formă de turn falie a fost construit de arhitectul clădirii Empire State Building. Familia Rockefeller a ridicat un muzeu în stil gotic-maur chiar la nord de Ziduri. Bulevardul Regele George al V-lea, cu „prăvăliile sale splendide, cafenelele cu candelabre înalte şi magazinele universale bogate în mărfuri”, îi aminteau unui tânăr ierusalimit evreu, Amos Oz, ajuns ulterior scriitor celebru, de „minunatul London Town pe care-l cunoşteam din filme, unde evreii şi arabii însetaţi de cultură se amestecau cu englezii cultivaţi şi unde damele visătoare cu gâturile lor lungi pluteau în rochii de seară”. Era Epoca Jazzului în Ierusalim, când tinerele nonconformiste combinau maşinile sport cu evanghelismul milenarist. „FRUMOASELE DIN HAREM CONDUC FORDURI PRIN IERUSALIM”, titra *Boston Herald*, publicând un interviu cu Bertha Spafford – care, conform relatării ziarului, „îi familiarizează pe turci cu maşinile americane Flivver şi cu sticlele Vacuum şi spune că Dumnezeu, nu Balfour îi va trimite pe evrei înapoi în Palestina”.

Ierusalimului îi lipseau în continuare elementele de lux specifice unui oraş important, dar, în 1930, s-a inaugurat aici primul hotel de clasă mondială. Maiestuosul hotel King David, sponsorizat de evreii egipteni înstăriţi şi de finanţatorul evreu englez Frank Goldsmith (tatăl lui Sir James), a devenit instantaneu centrul şic al oraşului, remarcabil prin „stilul său arhitectonic biblic”, cu ornamente asiriene, hitite şi musulmane şi „chelnerii sudanezi înalţi, îmbrăcaţi în pantaloni albi şi fesuri roşii”. Se pare că un turist american chiar a crezut că e vorba de Templul lui Solomon renovat. Ragheb Nashashibi îşi tundea părul în fiecare zi. Hotelul a ajutat la transformarea Ierusalimului într-o staţiune de lux pentru arabii bogaţi din Liban şi Egipt, ale căror familii regale decadente se cazau adesea în acest loc. Abdullah, emirul Transiordaniei, venea aici cu regularitate – King David putea să-i adăpostească şi cămilele, şi caii. În octombrie 1934, Churchill s-a cazat la hotelul acesta împreună cu soţia şi cu prietenul lui, Lordul Moyne, acesta din urmă numărându-se ulterior printre victimele conflictului palestinian. Ca să nu se lase mai prejos, muftiul şi-a construit propriul hotel, Palatul, folosindu-se de contractori evrei, pe locul vechiului cimitir Mamilla.

Când o evreică americană, fostă asistentă medicală, şi-a deschis primul salon de frumuseţe, ţăranii stăteau şi se holbau la vitrine, aşteptându-se ca manechinele să iasă de acolo şi să le vorbească. Cea mai bună librărie din oraş aparţinea lui Boulos Said, tatăl intelectualului Edward, şi fratelui său, în apropiere de Poarta Jaffa, iar cel mai select magazin de confecţii *haute couture* le aparţinea lui Kurt May şi soţiei sale, evrei germani tipici, refugiaţi de frica lui Hitler. Când a creat magazinul – numele „May” era scris ca un blazon deasupra uşii, în caractere ebraice, latine şi arabe –, a importat toate accesoriile din Germania şi a atras curând soţiile bogate ale oamenilor de afaceri evrei şi ale proconsulilor britanici – precum şi pe ale lui Abdullah al Iordaniei. Împăratul Haile Selassie şi anturajul său au acaparat la un moment dat întregul magazin. Soţii May erau mai mult germani culţi decât sionişti – Kurt fusese decorat cu Crucea de Fier în Primul Război Mondial – şi nu aveau nicio tangenţă cu religia. Locuiau deasupra prăvăliei. Când s-a născut fiica lor, Miriam, a fost alăptată de o doică arabă, dar, când a crescut, părinţii nu îi dădeau voie să se joace cu evreii polonezi din vecini, care nu erau „suficient de educaţi”. Totuşi, Ierusalimul era încă un oraş mic. Uneori, primăvara, tatăl o lua pe Miriam la plimbare în afara oraşului ca să culeagă ciclame de pe dealurile iudeene înflorite. Serile de vineri erau punctul culminant al săptămânii lor sociale. Când evreii ultraortodocşi se rugau, soţii May se duceau să danseze la hotelul King David.

Britanicii se comportau ca şi cum Palestina ar fi fost o adevărată provincie imperială. Brigadierul Angus McNeil a înfiinţat Vânătoarea cu copoi a şacalilor din Valea Ramle, în cursul căreia şacalii şi vulpile erau vânate cu o haită de copoi. La Clubul Ofiţerilor, oaspeţii sionişti remarcau că toate conversaţiile erau despre vânătoarea de raţe, dacă nu se refereau la ultimul joc de polo sau la ultima reuniune la curse. Un tânăr ofiţer a zburat în oraş cu propriul său aeroplan.

Elevii din şcolile publice britanice, obişnuiţi cu caracterul complex al aristocraţiei din ţara lor, se desfătau în cadrul ierarhiilor din Ierusalim, mai ales în ceea ce priveşte eticheta socială cerută la dineurile de la Clădirea Guvernamentală, unde Sir Harry Luke, adjunctul lui John Chancellor, îşi amintea cum îi întâmpina maestrul de ceremonii pe înalţii comisari, pe rabinii-şefi, pe înalţii judecători, pe primari şi patriarhi: „Excelenţa voastră, Beatitudinea voastră, Eminenţa voastră, Episcopia voastră, Paternitatea voastră, Luminăţia voastră, doamnelor şi domnilor”.

Acest nou Ierusalim prosper, cu 132.661 de locuitori în 1931, demonstrează că dominaţia britanică şi imigraţia sionistă au ajutat cu adevărat la consolidarea unei economii înfloritoare şi la creşterea imigraţiei arabe. În Palestina au imigrat mai mulţi arabi decât evrei, astfel încât populaţia arabă a crescut cu 10 procente, de două ori mai rapid decât în Siria sau Liban.[274] În zece ani Ierusalimul a atras 21.000 de arabi noi şi 20.000 de evrei noi – iar acesta a fost momentul de prosperitate al Familiilor. Britanicii simpatizau cu dinastiile arabe, Nusseibeh şi Nashashibi, care continuau să deţină 25 la sută din pământ şi care se „încadrau perfect în ordinea socială importată de britanici", scria Sari Nusseibeh, ulterior devenit filosoful palestinian. „Bărbaţii aparţineau aceleiaşi societăţi a gentlemenilor, iar în particular ofiţerii englezi aveau tendinţa să îi prefere pe aceştia evreilor ruşi parveniţi."

Familiile n-au trăit niciodată într-un lux mai mare. Tatăl lui Hazem Nusseibeh deţinea două „palate rezidenţiale, fiecare având între 20 şi 30 de camere". Taţii fuseseră educaţi la Constantinopol, iar fiii erau trimişi la şcoala publică St George din Sheikh Jarrah şi apoi la Oxford. Hazem Nusseibeh, care era unchiul lui Sari, îşi aminteşte că „era amuzant să vezi aristocraţia *effendi* a Ierusalimului arab îmbrăcată vara în costume albe din mătase, bine călcate, cu pantofi lustruiţi şi cravate de mătase". Fratele lui Hazem, Anwar Nusseibeh, străbătea Ierusalimul într-un Buick sclipitor, primul astfel de automobil din oraş.

Mulţi dintre membrii clasei mijlocii, musulmani sau ortodocşi, lucrau pentru Mandat. Locuiau în vile din piatră roz din lumea otomană a cartierelor Sheikh Jarrah, Talbieh, Bakaa şi Katamon, suburbiile a ceea ce Amos Oz numea „un oraş tainic, încărcat de cruci, turle, moschei şi mistere" şi plin de „călugări şi călugăriţe, cadii şi muezini, persoane de vază, femei cu chipul acoperit cu văl şi preoţi cu glugi pe cap". Când Oz a mers în vizită la o familie arabă înstărită, a admirat „bărbaţii mustăcioşi, femeile pline de bijuterii" şi „tinerele fete fermecătoare, cu şolduri zvelte, unghii roşii, coafuri elegante şi fuste dichisite".

„Petreceri somptuoase, prânzuri de gală, dineuri şi recepţii pe tot parcursul anului" erau organizate de istoricul George Antonius, un „patriot sirian cu simţ estetic, având luciditatea unui membru de

274 Comisia Woodhead din 1938 a stabilit că între anii 1919 şi 1938 populaţia arabă a Palestinei a crescut cu 419.000, în vreme ce populaţia evreiască doar cu 343.000.

consiliu de la Cambridge", şi de „fermecătoarea, frumoasa" şi irepresibila lui soţie, Katy, fiica proprietarului libanez al unui ziar egiptean.[275] Vila lor din Sheikh Jarrah, care fusese deţinută de muftiu şi era plină cu 12.000 de cărţi, a fost Cartierul General al nobilimii arabe, al elitelor britanice şi al oaspeţilor de vază, precum şi un salon politic pentru naţionaliştii arabi. „Femei frumoase, mâncare delicioasă, conversaţie deşteaptă: toţi cei care însemnau ceva erau prezenţi la cele mai reuşite petreceri din Ierusalim", îşi aminteşte Nassereddin Nashashibi, „şi de fiecare dată petrecerile aveau o încântătoare atmosferă deocheată". Despre căsnicia lor se spunea că este deschisă, iar Katy era de o frivolitate notorie, având predilecţie pentru englezii în uniformă. „Era obraznică, foarte curioasă în toate privinţele", îşi aminteşte un ierusalimit vârstnic. „Începea să bârfească; întotdeauna reuşea să-i cupleze pe cei prezenţi". Antonius i-a povestit mai târziu fiicei sale despre o petrecere cu o orchestră de dans dată de o persoană marcantă pe plan local, unde i-a şocat şi incitat pe ceilalţi invitaţi propunând un „joc ierusalimit" original, bazat pe schimbarea partenerilor: erau invitate zece cupluri, dar fiecare persoană trebuia să aducă şi un reprezentant al sexului opus care nu era soţul sau soţia – după care vedeau ce se întâmplă.

Diminuarea entuziasmului britanicilor pentru sionism i-a îndepărtat tot mai mult pe evrei. Poate că înaltul Comisar Sir John Chancellor a exprimat o opinie tipică atunci când s-a plâns că evreii sunt „un popor nerecunoscător". Fiecare Cartier Evreiesc aparţinea unei alte ţări. Rehavia, sediul profesorilor germani şi al oficialilor britanici, era cea mai râvnită suburbie, civilizată, calmă şi europeană. Cartierul Bokharan aparţinea Asiei Centrale. Mea Shearim, unde trăiau evreii hasidici, era dărăpănat, sărac şi amintea de Polonia secolului al XVII-lea. Zikhron Zion te îmbăta cu „mirosuri specifice bucătăriei aşkenazilor săraci, de borş, usturoi, ceapă şi varză murată", după cum îşi aminteşte Amos Oz. Talpiot era „o replică ierusalimită a unei suburbii berlineze pline de grădini", în

275 Antonius, fiul unui bogat negustor de bumbac libanez creştin, născut în Alexandria şi educat la Victoria College şi Cambridge şi prieten cu E.M. Forster, a fost director adjunct pe probleme de educaţie în Timpul Mandatului. În cartea *The Arab Awakening (Deşteptarea arabă)*, unul dintre textele esenţiale ale naţionalismului arab, a făcut o cronică a Revoltei Arabe şi a trădării britanicilor. Antonius i-a consiliat atât pe muftiu, cât şi pe înalţii comisari britanici. Fiica lui Antonius, Soraya, avea să scrie probabil cel mai bun roman despre această perioadă, inspirat din mediul social al părinţilor: *Where the Jinn Consult [Unde duhurile protectoare dau sfaturi)*.

vreme ce locuinţa lui se afla în Kerem Avraham, construită în jurul vechii reşedinţe a consulului britanic James Finn, care era atât de rusească, încât „îi aparţinea lui Cehov”.

Weizmann numise Ierusalimul un „Babel modern”, dar toate aceste lumi diferite au continuat să se amestece, în ciuda violenţelor şi a norilor rău prevestitori. Acel Ierusalim cosmopolitan, scria Hazem Nusseibeh, a fost „unul dintre cele mai însufleţitoare oraşe ale lumii”. Cafenelele erau deschise permanent, fiind frecventate de o nouă clasă de intelectuali, bulevardieri şi trântori, trăind din plantaţiile de portocali moştenite în familie, articole de ziar şi salarii din serviciul public. În cafenele întâlneai dansuri orientale respectabile, alături de versiunea mai suculentă numită *suzi*, cântăreţe de cabaret şi baladişti tradiţionali, formaţii de jazz şi cântăreţi populari egipteni. În anii de început ai Mandatului, în imediata vecinătate a Porţii Jaffa, lângă hotelul Imperial, extravagantul intelectual Khalil Sakakini atrăgea atenţia la Vagabond Café, unde, printre pufăituri din narghilea şi *shot*-uri de *arak*, apă de foc libaneză, acest autointitulat „Prinţ al trândăviei” discuta politică şi îşi expunea filosofia hedonistă, Manifestul Vagabonzilor – „Trândăvia este motto-ul partidului nostru. Ziua de lucru durează două ore” – după care se răsfăţa cu „mâncare, băutură şi distracţie”. Totuşi după ce a devenit inspector al educaţiei pentru Palestina, indolenţa lui şi-a mai restrâns proporţiile.

Wasif Jawhariyyeh, cântăreţul la *oud* cu sinecură municipală, îmbrăţişase de multă vreme lenea: fratele lui deschisese Café Jawhariyyeh pe Drumul Jaffa, aproape de Complexul Rusesc, cu orchestră şi ring de dans. Un obişnuit al Postal Café din apropiere îşi aminteşte de „clientela cosmopolitană; un ofiţer ţarist cu barbă albă, un funcţionar tânăr; un pictor imigrant, o doamnă elegantă care vorbea întruna de proprietăţile ei din Ucraina şi mulţi imigranţi tineri bărbaţi şi femei”.

Mulţi dintre britanici se desfătau cu acest „adevărat amestec cultural”, printre ei numărându-se şi Sir Harry Luke, care prezida o gospodărie tipică pentru Ierusalim: „Bona era din sudul Angliei, valetul era Rus Alb,[276] servitorul, turc cipriot, Ahmed bucătarul era

276 Ierusalimul era încă plin cu Ruşi Albi, dar o Mare Ducesă se întorsese postum. În 1918, văduva Marelui Duce Serghei, Ella, care se călugărise, a fost arestată de bolşevici. I-au zdrobit ţeasta şi au aruncat-o într-un puţ de mină din Alapaevsk, la doar câteva ore după ce o omorâseră şi pe sora ei, împărăteasa Alexandra, ca şi pe împăratul Nicolae al II-lea şi pe toţi copiii

un nemernic de berber negru, băiatul de la bucătărie era armean şi ne-a surprins când a reieşit că, de fapt, era fată; iar fata în casă era rusoaică". Dar nu toţi erau la fel de fermecaţi. „Toţi îmi displac profund", spunea generalul Sir Walter Congreve poreclit „Petardă". „Nişte oameni înfiorători. Toată şleahta nu valorează nici cât un singur englez."

Ben-Gurion şi muftiul: canapeaua se îngustează

Muftiul se afla la apogeul prestigiului, dar făcea eforturi ca să ţină sub control gama largă de viziuni ale arabilor. Erau unii cu vederi liberale occidentale, erau marxişti, naţionalişti laici şi fundamentalişti islamici. Mulţi arabi îl detestau pe muftiu, dar majoritatea devenea tot mai convinsă că sionismul nu putea fi oprit decât prin luptă armată. În noiembrie 1933, fostul primar Musa Kazem Husseini, care nu era un fan al vărului său muftiul, s-a aflat în fruntea demonstraţiilor din Ierusalim care au declanşat revoltele soldate cu omorârea unui număr de treizeci de arabi. Când Musa Kazem a murit în anul următor, arabii au pierdut un om de stat vârstnic, respectat de toţi: „Oamenii au plâns mult la moartea lui Musa Kazem", scria Ahmed Shuqayri, ajuns ulterior lider palestinian, „în vreme ce Haj Amin (muftiul) a făcut să plângă o mulţime de oameni". Peste un sfert de milion de evrei au sosit în Palestina în al doilea deceniu al Mandatului, de două ori mai mulţi decât în primii

---

acestora. Când Albii au ocupat Alapaevsk, au descoperit cadavrele: cel al Ellei abia dacă se descompusese. Trupul ei şi cel a devotatei sale tovarăşe de călugărie Sora Barbara au călătorit via Beijing, Bombay şi Port Said până la Ierusalim, unde au fost primite în ianuarie 1921 de Sir Harry Luke, care a trebuit să le modifice traseul parcurs prin oraş ca să evite protestele pro-bolşevice ale imigranţilor evrei. „Două sicrie lipsite ce ornamente au fost ridicate din tren. Micul alai a parcurs cu tristeţe, fără ostentaţie, calea sinuoasă spre Muntele Măslinilor", scria Louis, marchiz de Milford Haven, care, împreună cu soţia lui, Victoria, a ajutat la purtarea sicrielor. „Ţărănci rusoaice, pelerini strâmtoraţi, suspinând şi sughiţând, aproape că se băteau între ei ca să apuce să atingă sicriul." Soţii Milford Haven erau bunicii prinţului Philip, duce de Edinburgh. Elisabeta Noua Martiră a fost canonizată şi odihneşte într-un sarcofag din marmură albă, cu capac din sticlă, în Biserica Maria Magdalena, pe care ea şi soţul ei o construiseră. După cum îi fusese dorinţa, rămăşiţele ei, acoperite cu un giulgiu, de sub care se iţesc nişte papuci graţioşi de culoare albă, odihnesc vizavi de Poarta de Aur, gata să se ridice din nou în Ziua judecăţii de Apoi.

zece ani. Arabii, fie că erau cei mai sofisticaţi reprezentanţi ai elitei ierusalimite, educaţi la Oxford, fie că se numărau printre radicalii islamişti ai Frăţiei Musulmane, simţeau cu toţii că britanicii nu vor opri niciodată imigraţia, nici nu vor mai pune piedici tot mai sofisticatei organizaţii Yishuv, aşa cum era cunoscută comunitatea evreiască. Nu mai aveau timp. În 1935, în punctul culminant al imigraţiei, au sosit 66.000 de evrei. În acea epocă morbidă în care războiul era adesea privit ca un ritual de purificare naţională, chiar şi intelectualul Sakakini şi estetul Jawhariyyeh credeau că numai violenţa ar putea să salveze Palestina. Răspunsul, scria Hazem Nusseibeh, era „rebeliunea armată”.

Acestui curent i se împotrivea un Weizmann îmbătrânit, ajuns din nou preşedinte sionist, dar adevăratul deţinător al puterii era acum David Ben-Gurion, recent ales preşedinte al Executivului Agenţiei Evreieşti, cea mai înaltă autoritate pentru Yishuv. Amândoi aveau un stil autocratic şi intelectual, fiind devotaţi sionismului şi democraţiei de tip occidental. Dar erau opozanţi. Ben-Gurion era omul de acţiune aspru, provenit din clasa muncitoare, capabil să conducă atât în timp de pace, cât şi în timp de război. Îi lipsea talentul conversaţiei mărunte (exceptând situaţiile când era vorba de istorie sau filosofie) şi era lipsit de umor – singura glumă pe care o spunea Ben-Gurion, mărunt de statură, era legată de înălţimea lui Napoleon. Poanta era aşa: „Nimeni nu era mai mare decât Napoleon, ci doar mai înalt”. Căsătorit, cu doi copii, nesatisfăcut ca soţ, întreţinea o aventură amoroasă discretă cu o englezoaică înaltă, cu ochi albaştri, din Londra. Dar era un singuratic mereu pe gânduri şi un strateg mereu preocupat de cauză, care colecţiona cărţi şi-şi petrecea orice moment liber în anticariate de cărţi. Bătrânul, cum era deja cunoscut, învăţase spaniola ca să-l citească pe Cervantes şi greaca pentru a-l putea studia pe Platon. Când plănuia probleme de stat, citea filosofie greacă. Când pornea un război, îl citea pe Clausewitz.

Weizmann era *grand seigneur* al sionismului, îmbrăcat în costume cumpărate de pe Savile Row, mai în largul lui în saloanele din Mayfair decât în fermele potopite de soare din Galileea, având acum o situaţie prosperă datorită acţiunilor de fondator la Marks & Spencer, donate de prietenii săi, familia Sieff. „Acum eşti regele Israelului”, i-a spus Ben-Gurion, care avea curând să se întoarcă împotriva „regimului de fetişism personal al lui Weizmann”. Cât despre acesta din urmă, el ştia că, spre deosebire de Ben-Gurion, nu era făcut să fie un lider militar, aşa încât, faţă de combativitatea mai

tânărului bărbat, avea o atitudine care oscila între respect şi desconsiderare. În cele 600 de pagini ale memoriilor sale, numele lui Ben-Gurion apare menţionat doar de două ori. Weizmann era confundat cu Lenin, după înfăţişare, dar Ben-Gurion era cel care emula pragmatismul necruţător al bolşevicului.

A început ca socialist, a crescut în cadrul mişcării laburiste şi nu-şi pierduse cu totul convingerea că o nouă Palestină ar trebui creată prin cooperarea dintre clasele muncitoare evreiască şi arabă. Se poate ca Ben-Gurion să fi visat la un stat al evreilor, dar acest lucru părea cu totul improbabil şi îndepărtat. Întrucât aprecia că „mişcarea naţională arabă s-a născut aproape în acelaşi timp cu sionismul politic", el credea că o confederaţie arabo-evreiască era cel mai bun lucru la care evreii puteau spera în acel moment. Atât el, cât şi muftiul se provocau reciproc cu planuri pentru un stat comun: în retrospectivă, un compromis era încă posibil. În august 1934, Ben-Gurion a început să se întâlnească cu Musa al-Alami,[277] un avocat care lucra pentru britanici, şi cu George Antonius, scriitorul – amândoi fiind consilieri moderaţi ai muftiului. Ben-Gurion le-a propus fie o guvernare comună arabă şi evreiască, fie o entitate evreiască în cadrul unei federaţii arabe care ar fi urmat să includă Transiordania şi Irakul. Fără doar şi poate, a argumentat Ben-Gurion, Palestina era ca o canapea: avea loc pentru ambele părţi. Muftiul a fost impresionat, dar a rămas evaziv. Ulterior, Alami şi-a împărtăşit părerea potrivit căreia muftiul şi Ben-Gurion aveau comun acelaşi naţionalism aprig, dar liderul evreu era mult mai flexibil şi mai capabil. Regreta că arabii nu produseseră niciodată un Ben-Gurion al lor. Între timp, muftiul şi tovarăşii săi aristocraţi pierdeau controlul asupra propriei lor mişcări.

În noiembrie 1935, un preot sirian pe nume Sheikh Izzat al-Din al-Qassam, care lucra ca funcţionar mărunt în tribunalul *Şaria* al muftiului din Haifa şi care-l îndemna de fiecare dată să respingă orice formă de compromis politic, s-a răzvrătit împotriva britanicilor.

---

277 Era membru al uneia dintre cele mai mari Familii. Casa Familiei Alami rămâne cea mai deosebită din Ierusalim. În secolul al XVII-lea, Familia a cumpărat o casă în imediata apropiere a Bisericii, care de fapt împarte acoperişul cu casa şi chiar deţine o parte din acoperişul acesteia. De acolo, priveliştea este uluitoare. Clădirea, cu vestigii bizantine, cruciate şi mameluce, este deţinută în continuare de Mohammad al-Alami. Un văr continuă să slujească în calitate de şeic al mănăstirii *(khanqah)* învecinate, ce ţinea de Salahiyya lui Saladin.

Era mult mai radical decât muftiul, fiind un fundamentalist puritan care credea în sanctitatea martiriului, un precursor al mişcării al-Qaeda şi al jihadiştilor. Acum se afla în fruntea celor treisprezece mujahedini ai celulei sale numite Mâna Neagră, ascuns pe dealuri, unde, pe 20 noiembrie, a fost încercuit de 400 de poliţişti britanici şi omorât. Martiriul lui Qassam[278] l-a împins pe muftiu mai aproape de revoltă. În aprilie 1936, succesorul lui Qassam a lansat o operaţiune lângă Nablus şi a omorât doi evrei – eliberând totodată un german care susţinea că e nazist „în onoarea lui Hitler”. A fost scânteia de care era nevoie. Irgun, naţionaliştii evrei, au ripostat ucigând doi arabi. Când au început schimburile de focuri, Sir Arthur Wauchope era total nepregătit pentru a lua o decizie. Un tânăr ofiţer a remarcat că „nu ştie ce e de făcut”.

49 – Revolta Arabă 1936–1945

Teroarea muftiului

Într-o noapte răcoroasă la Ierusalim, pe la începutul anului 1936, „focuri de armă răzleţe au răsunat pe cerul senin al serii”, iar Hazem Nusseibeh şi-a dat seama că „rebeliunea armată începuse”. Violenţa a escaladat lent. În luna aprilie a acelui an, arabii au ucis şaisprezece evrei în Jaffa. Taberele palestiniene au format o Comisie Arabă Superioară sub conducerea muftiului şi au declanşat o grevă naţională care în scurt timp a scăpat de sub controlul oricui. Muftiul a declarat că e vorba de o luptă sfântă şi şi-a denumit forţele Armata Războiului Sfânt, în timp ce voluntarii au început să sosească din Siria, Irak şi Transiordania pentru a lupta cu britanicii şi evreii.

Pe 14 mai, doi evrei au fost împuşcaţi în Cartierul Evreiesc, iar muftiul a insistat: „Evreii încearcă să ne expulzeze din ţara noastră, ucigându-ne fiii şi incendiindu-ne casele”. Două zile mai târziu, terorişti arabi au omorât trei evrei în cinematograful Edison.

Yishuv, comunitatea evreiască, începea să intre în panică, dar Ben-Gurion a îmbrăţişat o politică moderată. Între timp, miniştrii britanici au început să pună sub semnul întrebării întreaga bază a Mandatului

278 Hamas, organizaţia islamică palestiniană din Gaza, a fost inspirată de Qassam, motiv pentru care braţul ei armat a primit numele de Brigada Qassam, iar proiectilele se numeau „rachete Qassam”.

şi l-au delegat pe Earl Peel, un fost ministru al Cabinetului, să întocmească un raport. Muftiul a anunţat încheierea grevei în octombrie 1936, deşi a refuzat să-l recunoască pe Peel. Dar Weizmann i-a fermecat pe comisari. La insistenţele lui Amir Abdullah, muftiul a declarat că palestinienii cereau independenţă, anularea Declaraţiei Balfour şi, lucru periculos, îndepărtarea evreilor.

În iulie 1937, Peel a propus o soluţie bistatală, respectiv împărţirea Palestinei într-o zonă arabă (70% din teritoriul ţării), care să se alăture Transiordaniei lui Amir Abdullah, şi o zonă evreiască (20%). În plus, el a sugerat transferarea unui număr de 300.000 de arabi în zona evreiască. Ierusalimul urma să rămână o entitate specială sub control britanic. Sioniştii au acceptat, dându-şi seama că nu li se va da niciodată Ierusalimul în cazul unei împărţiri teritoriale. Weizmann nu era dezamăgit de dimensiunea redusă a entităţii evreieşti, reflectând că „[Regatul] regelui David a fost mai mic".

Peel s-a plâns că, în contrast cu sioniştii, „nici o singură dată, începând din 1919, vreun lider arab n-a spus că ar fi măcar posibilă cooperarea cu evreii". Doar Abdullah al Transiordaniei a sprijinit cu entuziasm planul lui Peel şi, în retrospectivă, acesta ar fi împiedicat apariţia Israelului în forma actuală, dar, la acea vreme, toţi palestinienii erau inflamaţi de ideea unui earl englez de a crea un stat evreiesc: atât muftiul, cât şi rivalul lui Nashashibi au respins-o.

Revolta a explodat din nou, dar, de această dată, muftiul a susţinut şi a organizat violenţa. El părea mai interesat de uciderea rivalilor săi palestinieni decât a britanicilor sau a evreilor. „Se pare", scrie ultimul istoric al Husseinilor, „că a fost personal responsabil de instituirea terorii distructive ca mijloc de control". În timp ce-şi mânca supa de linte preferată, muftiul, permanent însoţit de bodyguarzii sudanezi descendenţi din paznicii tradiţionali ai Nobilului Sanctuar (Haram), se comporta asemenea unui cap mafiot, ordonând asasinate care, în doi ani de război fratricid, i-au lichidat pe mulţi dintre compatrioţii săi cu idei decente sau moderate. La nouă zile după Peel, muftiul l-a vizitat pe consulul general german la Ierusalim ca să-şi exprime simpatia pentru nazism şi dorinţa lui de a coopera. A doua zi, britanicii au încercat să-l aresteze, dar s-a refugiat în al-Aqsa.

Britanicii nu au îndrăznit să dea buzna în Sanctuar. În schimb, l-au asediat pe Husseini pe Muntele Templului, denunţându-l ca organizator al revoltei. Dar nu toate bandele arabe erau sub

controlul lui: adepţii jihadişti ai lui Qassam ucideau şi ei cu mare entuziasm orice arab suspectat de cooperare cu autorităţile. Un război civil în toată regula a izbucnit între arabii înşişi. Acum s-a spus că muftiul a făcut multe familii să plângă.

După ce iniţial a sprijinit revolta, Ragheb Nashashibi s-a opus muftiului, atât în privinţa terorii, cât şi a strategiei sale. Vila lui Nashashibi a fost ciuruită cu rafale de mitralieră. Un văr tânăr a fost ucis în timp ce urmărea un meci de fotbal.

Când Fakhri Bey Nashashibi, nepotul lui, l-a acuzat pe muftiu de egotism distructiv, sentinţa sa de condamnare la moarte a fost publicată în ziare. Ulterior, a fost asasinat la Bagdad. Nashashibi i-a înarmat pe slujitorii lui, înfiinţând aşa-numitele „unităţi Nashashibi" sau „trupele pentru pace", care au luptat cu oamenii muftiului. Acoperământul pentru cap arăbesc a devenit simbol de apartenenţă (shibboleth) al revoltei: susţinătorii lui Husseini purtau eşarfa în carouri *keffiyeh;* cei ai lui Nashashibi, *tarbuşul* compromisului. Muftiul a organizat tribunale speciale ale rebelilor pentru a-i judeca pe trădători şi a emis timbre cu specific rebel.

La Ierusalim, la comanda revoltei se afla Abd al-Kadir Husseini, comandantul de treizeci de ani al Armatei Războiului Sfânt. Era fiul răposatului Musa Kazem Husseini (care folosea ca *nom de guerre* Abu Musa) şi a primit educaţie aleasă la şcoala episcopului anglican Gobat de pe Muntele Sion. S-a folosit de perioada studiilor la Universitatea din Cairo pentru a denunţa perfidia britanicilor şi conspiraţia sionistă. După ce-a fost expulzat din Egipt, a organizat Partidul Arab din Palestina al muftiului, i-a editat ziarele şi a înfiinţat, sub acoperirea organizaţiei de cercetaşi, propria miliţie, Mâna Verde, care a devenit aripa militară a organizaţiei.

Acasă, se purta ca un nobil spilcuit cu mustaţa lui subţire şi costumele englezeşti, dar se simţea în elementul lui când era în acţiune, pe câmpul de luptă, trăgând cu puşca, luptându-se. Adeseori „a umilit forţele coloniale din jurul Ierusalimului", scria Wasif Jawhariyyeh, cântăreţul din *oud*. În 1936, a fost rănit într-o confruntare cu tancurile britanice în apropiere de Hebron, dar, după ce rănile i-au fost tratate în Germania, s-a întors să-şi continue lupta de la baza lui din satul lui Ioan Botezătorul, Ein Kerem. În oraş, el a organizat asasinarea unui şef de poliţie britanic. Rănit din nou în urma unui bombardament RAF, admiratorii îl considerau pe Husseini un cavaler arab care renunţase la o viaţă de huzur ca să lupte alături de ţăranii arabi împotriva intruşilor necredincioşi – în vreme ce

duşmanii săi palestinieni îl priveau ca pe unul dintre cei mai răi conducători militari ai muftiului, ai cărui acoliţi terorizau satele ce nu-i susţineau pe membrii Familiei Husseini.

Pe 26 septembrie 1937, comisarul districtual britanic din Galileea, Lewis Andrews, a fost asasinat. Pe 12 octombrie, muftiul a evadat din Ierusalim deghizat în femeie, o fugă nedemnă care i-a slăbit puterea în Palestina. Aflat în exil în Liban, a dirijat operaţiunile unui război care continua să se intensifice. A impus fără milă obedienţă faţă de el însuşi şi faţă de politicile sale rigide şi intransigente.

Britanicii se străduiau din greu să păstreze Palestina: Nablusul, Hebronul şi bucăţi din Galileea scăpau adesea de sub control, ba chiar şi Oraşul Vechi l-au pierdut pentru scurte perioade de timp. Britanicii au recrutat auxiliari evrei din Haganah pentru a se înrola în aşa-numita Poliţie Colonizatoare a Evreilor, dar aceasta nu prea reuşea să apere satele întinse. Naţionaliştii sionişti erau dezgustaţi de politica de reţinere a lui Ben-Gurion. Irgun Zvai Leumi, Organizaţia Militară Naţională, care abia reuşise să adune circa 1.500 de oameni la începutul revoltei, a răspuns atacurilor arabe cu atrocităţi împotriva civililor arabi, aruncând grenade în cafenelele din Ierusalim. În Vinerea Neagră, în noiembrie 1937, ei au lansat bombardamente coordonate, spre marea groază a lui Weizmann şi Ben-Gurion, dar recruţii continuau să se înroleze în număr mare în Irgun. La fel cum arabii moderaţi erau anihilaţi de gorilele muftiului, la fel a distrus revolta credibilitatea evreilor concilianţi precum Judah Magnes, preşedintele american al Universităţii Ebraice, care dorea înfiinţarea unui stat binaţional cu un congres bicameral alcătuit din evrei şi arabi şi fără nicio entitate evreiască. Autoreţinerea lui Ben-Gurion şi-a epuizat curând atractivitatea, iar britanicii şi-au scos mănuşile ca să-i zdrobească pe arabi prin toate mijloacele posibile. Ei pedepseau în mod colectiv satele şi, la un moment dat, au distrus un întreg cartier din Jaffa. În iunie 1937, au introdus pedeapsa cu moartea pentru oricine era găsit cu arme asupra lui. În octombrie, Sir Charles Tegart, care impusese reguli poliţieneşti stricte la Calcutta vreme de treizeci de ani, a sosit la Ierusalim. A construit cincizeci de „forturi Tegart”, a înălţat garduri de securitate în jurul graniţelor şi a preluat conducerea contra-insurgenţei şi a spionajului, creând Centrele de Anchetare a Arabilor. Tegart a organizat o şcoală în vestul Ierusalimului pentru a-şi instrui anchetatorii cum să-i tortureze pe suspecţi – inclusiv tehnica „stropitorii”, prin care prizonierilor li se turna forţat apă pe nas dintr-un ibric de cafea, o

metodă cunoscută acum sub numele de „water-boarding” – până când guvernatorul oraşului, Keith-Roach, a cerut mutarea respectivei şcoli. Un ofiţer RAF, Arthur Harris – ulterior devenit celebru ca „Bombardierul” de la Dresda –, coordona atacurile aeriene asupra satelor de rebeli. Totuşi, dat fiind că în Europa criza provocată de Hitler se agrava, britanicii nu puteau aduce suficiente trupe pentru a distruge revolta, aşa că aveau nevoie de şi mai mult ajutor din partea evreilor.

Un tânăr expert în contrainsurgenţă, având relaţii sus-puse, pe numele lui Orde Wingate, a fost detaşat la Ierusalim, unde a fost invitat să stea pe lângă înaltul Comisar Wauchope. Wingate a remarcat că Wauchope „acceptă sfaturi de la oricine şi a pierdut toate frâiele afacerilor”. Recomandarea lui a fost să fie antrenaţi luptători evrei şi să se transfere revolta în rândurile insurgenţilor. El va deveni versiunea sionistă a lui Lawrence – Weizmann l-a numit „Lawrence al Iudeei”. Cu totul întâmplător, aceşti doi neobişnuiţi arabişti englezi erau veri.

Orde Wingate şi Moshe Dayan: prăbuşirea Oraşului Vechi

Fiul unui colonel colonial înstărit, cu misiunea evanghelică de a-i converti pe evrei, crescut în spiritul Bibliei şi al imperiului, Wingate vorbea araba cursiv şi, la fel ca Lawrence, şi-a dobândit pintenii comandând trupe neregulate de arabi – o unitate a Corpului Arab Estic din Sudan. „Era în el”, scria Weizmann, „o fuziune între student şi omul de acţiune care îmi amintea de Lawrence”. Dar, la sosirea la Ierusalim, el a suferit o schimbare aproape totală de optică, fiind impresionat de energia sioniştilor şi dezgustat de tacticile brutale ale muftiului şi de antisemitismul ofiţerilor britanici: „Toată lumea e împotriva evreilor”, a declarat el, „aşa că eu sunt cu ei!”

Wingate a inspectat trupele britanice asediate şi fermele evreieşti. În crucea nopţii, aceştia primeau vizite din partea unui „personaj extraordinar”, purtând o pălărie borsalino sau o cască colonială, un costum Palm Beach ponosit şi o cravată tip Royal Artillery, care arăta „ca vagabonzii pe care-i vezi arzând gazul prin cafenelele dubioase din Tel Aviv”. Mereu înarmat până-n dinţi, căpitanul Wingate, în vârstă de treizeci şi trei de ani, care avea nişte „ochi albaştri foarte pătrunzători, trăsături acviline şi o înfăţişare ascetică distantă cu un aer erudit”, sosea într-un sedan Studebaker „plin cu arme, hărţi,

puşti Lee Enfield, grenade Mills… şi o Biblie”. Wingate a ajuns la concluzia că „evreii vor fi soldaţi mai buni decât ai noştri”. În martie 1938, comandantul britanic Sir Archibald Wavell, impresionat de această „remarcabilă personalitate”, i-a ordonat lui Wingate să instruiască forţe speciale evreieşti şi să desfăşoare aceste aşa-zise „Brigăzi nocturne speciale” împotriva rebelilor. Wavell nu ştia cu cine are de-a face: „Nu ştiam atunci de legătura cu T.E. Lawrence”.

Stabilindu-şi cartierul general în hotelul Fast, aproape de Poarta Jaffa, Wingate a învăţat să vorbească fluent ebraica şi în scurt timp sioniştii au ajuns să-l ştie drept „Prietenul” – în vreme ce arabii îl considerau un duşman, iar mulţi dintre ofiţerii britanici îl vedeau ca pe un excentric nesăbuit. Mutându-se din Clădirea Guvernamentală, şi-a stabilit locuinţa în Talpiot, împreună cu soţia lui, Lorna, care era „foarte tânără şi frumoasă ca o păpuşă de porţelan. Oamenii nu-şi mai dezlipeau ochii de ea”, îşi aminteşte Ruth Dayan. Soţul ei, Moshe Dayan, fiul în vârstă de douăzeci şi doi de ani al unor imigranţi din Rusia, s-a născut în primul kibbutz, s-a înrolat (în secret) în Haganah şi activa (la vedere) în Poliţia Colonizatoare a Evreilor, când, „într-o noapte, un membru al organizaţiei Haganah din Haifa şi-a făcut apariţia însoţit de un vizitator ciudat. Wingate era un bărbat suplu, purtând la şold un revolver greu şi, la piept, o mică Biblie. Înainte de a porni la acţiune, el citea pasajul din Biblie în care se vorbea de locul operaţiunii”. Acest moştenitor militar al unor evanghelişti bibliofili şi-a condus Brigăzile Nocturne împotriva puşcaşilor arabi, care au fost „forţaţi să accepte că nu mai puteau găsi vreo cale sigură pentru ei: oriunde puteau fi surprinşi într-o ambuscadă”. Pe perioada revoltei şi mai târziu, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, britanicii au antrenat 25.000 de auxiliari evrei, inclusiv alte unităţi de comando conduse de Yitzhak Sadeh, un veteran al Armatei Roşii care a devenit şeful de stat-major al Haganah. „Voi sunteţi fiii Macabeilor”, le spunea Wingate. „Sunteţi primii soldaţi ai unei armate evreieşti!” Competenţele şi spiritul lor au format ulterior bazele Forţelor de Apărare ale Israelului.

În septembrie 1938, acordul semnat de premierul Neville Chamberlain la München, care a mai domolit agresiunea lui Adolf Hitler şi i-a permis să dezmembreze Cehoslovacia, a eliberat trupele britanice. Prin urmare, 25.000 de soldaţi au sosit ca întăriri în Palestina. Totuşi, în Ierusalim, rebelii au pus la cale o îndrăzneaţă *coup de main:* pe 17 octombrie, ei au capturat Oraşul Vechi în întregime, baricadând porţile, gonind de acolo trupele britanice şi

chiar emiţând timbre poştale marcate al-Quds. Wasif Jawhariyyeh, care locuia în apropiere de Poarta Jaffa, a văzut cu mândrie un steag arab fluturând de pe Turnul lui David. Un rabin asediat la Zidul de Vest era terorizat de puşcaşi arabi. Dar pe 19 octombrie, britanicii au luat cu asalt porţile şi au recucerit oraşul, omorând nouăsprezece terorişti, sub privirile lui Wasif, care urmărea desfăşurările de la el de acasă. „Nu pot să descriu noaptea bătăliei dintre armata britanică şi rebeli. Am văzut explozii şi am auzit bubuiturile incredibile ale bombelor şi gloanţelor."

Deşi era un erou pentru evrei, operaţiunile lui Wingate erau privite tot mai mult ca fiind contraproductive de către ofiţerii britanici, care auziseră că acesta deschisese uşa musafirilor în pielea goală şi că avea o aventură cu o cântăreaţă de operă evreică. Chiar şi Dayan s-a văzut nevoit să recunoască: „Judecând după standardele obişnuite, n-ar fi fost considerat un om normal. [După operaţiuni] şedea într-un colţ complet despuiat şi citea Biblia, ronţăind cepe crude". Comandantului de divizie al lui Wingate, generalul-maior Bernard Montgomery, îi displăceau nesăbuinţa militarilor lui şi partizanatul sionist. Wingate, i-a spus ulterior Montgomery lui Dayan, „era instabil psihic". I s-a ordonat să revină la Cartierul General britanic din Ierusalim. Acum britanicii aveau destule trupe, nu mai aveau nevoie de comandouri evreieşti.

„Nu-mi pasă dacă sunteţi evrei sau nu", le-a spus Montgomery reprezentanţilor ambelor părţi. „Datoria mea este să menţin ordinea şi să asigur respectarea legii. Şi asta am de gând să fac". Montgomery a declarat revolta „categoric şi finalmente zdrobită". Cinci sute de evrei şi 150 de britanici au fost ucişi, dar revolta şi-a luat cel mai îngrozitor tribut de la societatea palestiniană, care încă nu şi-a revenit: o zecime din toţi bărbaţii cu vârstele cuprinse între 20 şi 60 de ani au fost ucişi, răniţi sau exilaţi. O sută patruzeci şi şase au fost condamnaţi la moarte, 50.000 arestaţi şi 5.000 de locuinţe au fost distruse. În jur de 4.000 au fost ucişi, mulţi dintre ei chiar de către arabi. Totul s-a petrecut în timp util, căci în curând avea să fie nevoie de forţele britanice în Europa. „O să-mi pară rău că plec din Palestina din mai multe motive", a spus Montgomery, „căci mi-a plăcut războiul de acolo".[279]

---

279 Wingate şi-a făurit numele în Palestina. A fost admirat de Churchill, care ulterior l-a sprijinit în carieră. În 1941, Forţa Gideon a lui Wingate a ajutat la eliberarea Etiopiei de sub italieni şi apoi, ca general-maior, a creat şi comandat Chindits, cea mai mare formaţiune de forţe speciale ale

Neville Chamberlain, al cărui tată propusese o patrie pentru evrei în Uganda, a decis să abroge Declaraţia Balfour. În caz de război, evreii nu aveau de ales decât să-i susţină pe britanici împotriva naziştilor. Dar arabii aveau o opţiune reală. „Dacă trebuie să supărăm una dintre părţi”, a spus Chamberlain, „mai bine să-i supărăm pe evrei, decât pe arabi”. Prin urmare, a invitat ambele părţi, şi statele arabe, la o conferinţă la Londra. Arabii l-au numit pe muftiu şef al delegaţiei, dar, întrucât britanicii nu tolerau prezenţa acestuia, vărul lui, Jamal al-Husseini, a condus una din delegaţiile arabe; Nashashibi a fost în fruntea moderaţilor. Membrii Familiei Husseini s-au cazat la Dorchester, iar cei ai Familiei Nashashibi la Carlton. Weizmann şi Ben-Gurion îi reprezentau pe sionişti. Pe 7 februarie 1939, Chamberlain a trebuit să deschidă de două ori conferinţa de la Palatul St James, deoarece arabii şi sioniştii au refuzat să negocieze direct.

Chamberlain spera să-i convingă pe sionişti să fie de acord cu încetarea imigraţiei, dar în zadar. Pe 15 martie, lipsa de substanţă a „domolirii” lui Hitler a ieşit în evidenţă când Führerul a invadat ce mai rămăsese din Cehoslovacia. Două zile mai târziu, Malcolm MacDonald, secretarul colonial, a emis o Carte Albă prin care propunea limitarea achiziţiilor de terenuri de către evrei şi restricţionarea imigraţiei la 15.000 de oameni pe an timp de cinci ani, după care arabii căpătau drept de veto, Palestina îşi dobândea independenţa în decurs de zece ani şi nu se înfiinţa niciun stat evreiesc. Aceasta a fost cea mai bună ofertă pe care palestinienii aveau s-o primească de la britanici sau de la oricine altcineva în întregul secol XX, dar muftiul, dând dovadă de o spectaculoasă incompetenţă politică şi o intransigenţă megalomană, a respins-o din exilul său libanez.

Ben-Gurion şi-a pregătit miliţia Haganah pentru război împotriva britanicilor. Evreii s-au răsculat în Ierusalim. Pe 2 iunie, Irgun a bombardat piaţa de lângă Poarta Jaffa, omorând nouă arabi. Pe 8 iunie, în ultima noapte a şederii sale în Ierusalim dintr-un voiaj oriental, un tânăr vizitator american, John F. Kennedy, fiul ambasadorului american la Londra, a auzit paisprezece explozii declanşate de Irgun, care au lăsat fără electricitate Oraşul Sfânt. Mulţi împărtăşeau acum opinia lui Montgomery conform căreia „evreii îi omoară pe arabi, iar arabii îi omoară pe evrei, şi va continua

---

Aliaţilor din timpul războiului, pentru a lupta în spatele liniilor japoneze din Birmania. A murit într-un accident aviatic în 1944.

astfel, cu toată probabilitatea, în următorii 50 de ani”.

Muftiul şi Hitler: războiul mondial în Ierusalim

Văzând că Adolf Hitler părea să câştige susţinerea tuturor, muftiul Ierusalimului a simţit că era momentul să dea o lovitură inamicilor lor comuni, britanicii şi evreii. Franţa se prăbuşise, Wehrmachtul avansa spre Moscova, iar Hitler începuse uciderea a şase milioane de evrei în cadrul Soluţiei Finale.[280] Muftiul s-a mutat în Irak pentru a dirija intrigile antibritanice, dar, după ce a mai avut parte de câteva înfrângeri, a trebuit să se refugieze în Iran şi apoi, urmărit de agenţii britanici, s-a îmbarcat într-o călătorie aventuroasă care l-a adus în cele din urmă în Italia. Pe 27 octombrie 1941, Benito Mussolini l-a primit la Palazzo Venezia din Roma, susţinând crearea unui stat palestinian. Dacă evreii voiau să aibă proprii lor ţară, „ar trebui să întemeieze Tel Aviv în America”, a spus Ducele. „Noi avem aici, în Italia, 45.000 de evrei şi nu va mai fi loc pentru ei în Europa”. Muftiul – foarte mulţumit de întâlnire – a luat avionul spre Berlin.

Pe 28 noiembrie, la ora 16:30, muftiul a fost primit de Adolf Hitler, care era tensionat: sovieticii opriseră înaintarea germanilor la graniţa Moscovei. Interpretul lui Hitler i-a sugerat Führerului că, după tradiţia arabă, ar trebui servită cafeaua. Hitler i-a replicat iritat că nu bea cafea. Muftiul a întrebat dacă era vreo problemă. Interpretul l-a potolit pe muftiu, dar i-a explicat Führerului că oaspetele aştepta totuşi să fie servit cu cafea. Hitler a răspuns că nici măcar membrii Comandamentului Superior nu aveau voie să bea

280 În Grecia, o prinţesă cu o legătură specială la Ierusalim a fost unul dintre acei curajoşi ne-evrei care i-au protejat pe evrei. Prinţesa Andrew a Greciei, născută prinţesa Alice de Battenberg, strănepoată a reginei Victoria, şi-a riscat viaţa ascunzând familia Cohen, alcătuită din trei membri, în vreme ce 60.000 de evrei greci au fost ucişi. În 1947, fiul ei, prinţul Philip, locotenent în Royal Navy, s-a căsătorit cu prinţesa Elizabeth, care a urmat la tron patru ani mai târziu. Prinţesa Andrew s-a călugărit şi şi-a înfiinţat propriul ordin, la fel ca mătuşa ei, marea ducesă Ella. A trăit la Londra, dar a decis să fie înmormântată la Ierusalim. Când fiica ei a obiectat că, pentru vizitatori, era un drum lung, prinţesa a replicat: „Prostii, se călătoreşte foarte bine cu autobuzul de la Istambul”. A murit în 1969, dar abia în 1988 a fost înmormântată în Biserica Maria Magdalena, aproap de mătuşa ei, Ella. În 1994, prinţul Philip, duce de Edinburgh, a luat parte la ceremonia de Yad Vashnem, comemorarea Holocaustului la Ierusalim, care a onorat-o pe mama lui ca pe una dintre cei „virtuoşi între naţiuni”.

cafea în prezenţa lui. Apoi a ieşit din cameră şi s-a întors cu un subofiţer SS care aducea limonadă.

Husseini i-a cerut lui Hitler să sprijine „independenţa şi unitatea Palestinei, a Siriei şi a Irakului”, precum şi crearea unei Legiuni Arabe care să lupte alături de Wehrmacht. Muftiul, vorbind cu cel care era, aparent, stăpânul lumii, nu pleda doar pentru Palestina, ci şi pentru un imperiu arab sub propria sa conducere.

Hitler era mulţumit că el şi muftiul aveau aceiaşi inamici: „Germania era angajată într-o luptă pe viaţă şi pe moarte cu două citadele ale puterii evreieşti – Marea Britanie şi Uniunea Sovietică – şi fireşte că nu avea să existe vreun stat evreiesc în Palestina”. Mai mult, Führerul a făcut aluzie la Soluţia Finală găsită de el pentru problema evreiască: „Germania era hotărâtă, pas cu pas, să ceară pe rând naţiunilor europene să-şi rezolve fiecare problema evreiască”. De îndată ce „armatele germane ajungeau la ieşirea sud-estică a Caucaziei”, a spus Hitler „obiectivul Germaniei va rămâne atunci doar distrugerea elementului evreiesc existent în sfera arabă”.

Totuşi, până la înfrângerea Rusiei şi a Marii Britanii, planurile ambiţioase ale muftiului pentru întregul Orient Mijlociu trebuiau să aştepte. Hitler a spus că „trebuie să se gândească şi să vorbească cu calm şi cumpătat, ca un om raţional”, atent să nu-i ofenseze pe francezii cu care se aliase la Vichy. „Am fost tulburat în privinţa dumitale”, i-a spus Hitler lui Husseini. „Îţi cunosc povestea. Te-am urmărit cu interes de-a lungul acestei călătorii îndelungate şi periculoase. Sunt fericit că eşti cu noi acum”. După aceea, Hitler i-a admirat lui Husseini ochii albaştri şi părul roşcat, trăgând concluzia că, fără doar şi poate, are sânge arian.

Şi totuşi, muftiul împărtăşea cu Hitler nu doar o ostilitate strategică faţă de Marea Britanie, dar şi un antisemitism rasist dintre cele mai letale – şi chiar în memoriile pe care le-a scris la mult timp după aceea şi-a amintit că Reichsführerul SS Heinrich Himmler, pe care îl plăcea mult, i-a mărturisit în vara lui 1943 că naziştii „exterminaseră deja mai bine de trei milioane de evrei”. Muftiul se făleа în mod înfiorător cu faptul că i-a sprijinit pe nazişti „deoarece am fost convins şi sunt şi acum convins că, dacă Germania ar fi câştigat, nici urmă de sionist n-ar mai fi rămas în Palestina”.[281]

---

281 „El a intrat în delirul criminal al naziştilor cu privire la «evrei»”, scrie profesorul Gilbert Achcar în cartea Arabs and the Holocaust (Arabii şi Holocaustul), „care a evoluat în cea mai odioasă dintre crimele împotriva umanităţii”. Achcar adaugă: „Este de netăgăduit faptul că muftiul a

Era foarte departe de Ierusalimul multinaţional unde, deloc surprinzător, evreii erau descurajaţi de prezenţa lui la Berlin. Ideile muftiului sunt de neapărat – dar este greşit să fie folosite pentru a afirma că naţionaliştii arabi erau antisemiţi simpatizanţi ai lui Hitler. Wasif Jawhariyyeh, care, după cum vom vedea, era plin de compasiune faţă de situaţia evreilor, era un exemplu critic, el scriind în jurnalul său că ierusalimiţii arabi, detestându-i pe britanici pentru „nedreptăţile lor, lipsa de onestitate şi Declaraţia lui Balfour, sperau că Germania va câştiga războiul. Ei stăteau şi ascultau ştirile, aşteptând să fie anunţată victoria Germaniei, suferind la auzul veştilor bune pentru Anglia".

„Oricât ar părea de ciudat", îşi aminteşte Hazem Nusseibeh, în timpul războiului „Ierusalimul s-a bucurat de o pace şi o prosperitate fără precedent". Britanicii au redus la tăcere miliţiile evreieşti. Moshe Dayan şi tovarăşii lui din Haganah au fost arestaţi şi întemniţaţi în Fortăreaţa din Aco. Dar, în mai 1941, când Palestina britanică era potenţial prinsă ca într-un cleşte între forţele Axei din Nordul Africii şi Siria susţinută de Franţa regimului de la Vichy, britanicii au creat Palmach, un mic comando evreiesc, din luptătorii lui Wingate şi Sadeh, gata să se înfrunte cu naziştii.

Dayan, eliberat din închisoare, a fost trimis în raiduri ca să se pregătească pentru invazia britanică în Siria (ce ţinea de regimul de la Vichy) şi Liban. În timpul unui schimb de focuri din sudul Libanului, Dayan cerceta cu binoclul poziţiile franceze „când un glonţ a lovit binoclul, spărgând o lentilă şi cadrul metalic care s-a înglobat în orbita ochiului meu". Ura peticul de piele pe care trebuia acum să-l poarte, făcându-l să se simtă ca „un invalid. Dac-aş putea să scap de peticul ăsta negru. Nu puteam să suport că atrăgea atenţia tuturor.

îmbrăţişat doctrina antisemită a naziştilor, care era cât se poate de compatibilă cu un mulaj antievreiesc fanatic într-o matriţă pan-islamică". Într-un discurs ţinut la Berlin cu prilejul aniversării din 1943 a Declaraţiei Balfour, a spus că „ei trăiesc ca nişte paraziţi printre oameni, le sug sângele, le pervertesc simţul moral... În mod cât se poate de clar, Germania a hotărât să găsească o soluţie definitivă pentru pericolul evreiesc, care va elimina flagelul pe care evreii îl reprezintă pentru omenire". În memoriile scrise în timpul exilului libanez, el s-a bucurat de faptul că „pierderile evreieşti în cursul celui de-al Doilea Război Mondial au reprezentat peste 30% din totalul populaţiei, în vreme ce pierderile germanilor au fost mai puţin semnificative", şi, citând Protocoalele şi mitul „înjunghierii pe la spate" din Primul Război Mondial, el a găsit justificare pentru Holocaust, întrucât nu există nicio altă cale de a-i reforma ştiinţific pe evrei.

Am preferat să stau închis în casă decât să mă confrunt cu reacţiile oamenilor oriunde mă duceam". Dayan şi tânăra lui soţie s-au mutat la Ierusalim, ca să poată fi tratat. Îi „plăcea să rătăcească prin Oraşul Vechi, mai ales să umble pe poteca îngustă de pe creasta zidurilor împrejmuitoare. Oraşul Nou mi se părea întru câtva străin. Dar Oraşul Vechi era o încântare". Haganah, cu ajutorul britanicilor, se pregătea să treacă în clandestinitate, dacă germanii cucereau Palestina.

Ierusalimul a fost refugiul preferat al regilor exilaţi – George al II-lea al Greciei, Petru al Iugoslaviei şi împăratul etiopian Haile Selassie, toţi s-au cazat la King David. Împăratul a mers desculţ pe străzi şi şi-a aşezat coroana la picioarele altarului din Mormântul Sfânt. Într-adevăr, rugăciunile i-au fost ascultate: şi-a redobândit tronul.[282]

Zi şi noapte, coridoarele şi barurile de la King David erau atât de aglomerare cu prinţi, aristocraţi, gangsteri, curteni, haimanale, magnaţi, peşti, gigolo, curtezane, vedete de cinema din Egipt, Liban, Siria, Serbia, Grecia şi Etiopia, precum şi spioni aliaţi, ai Axei, sionişti şi arabi, alături de ofiţeri şi diplomaţi în uniforme franţuzeşti, britanice, australiene şi americane, încât vizitatorii trebuiau să dea serios din coate ca să-şi croiască drum pentru a ajunge la bar, unde urmau să-şi comande câte un martini sec. În 1942, la hotel s-a cazat un nou oaspete, care era una dintre cele mai renumite vedete arabe ale epocii şi personifica decadenta Ierusalimului ca antrepozit levantin. Cânta sub numele de scenă Asmahan; oriunde se ducea, această femeie periculoasă, dar irezistibilă, care a reuşit să fie printre altele, o prinţesă druză, o vedetă egipteană de cinema, o cântăreaţă populară arabă, curtezană de lux şi spion pentru toate părţile implicate, a reuşit să-şi creeze propria specie de prăpăd splendid şi de mister.

Vlăstar al unei familii princiare, dar sărăcite, care a fugit în 1918 în Egipt, Amal al-Altrash, născută druză în Siria, a fost descoperită drept cântăreaţă la vârsta de paisprezece ani şi a înregistrat primul ei disc la şaisprezece ani, dobândind instantaneu celebritatea la

---

282 În anii 1930, împăratul, cunoscut sub numele de Ras Tafar înainte de ascensiune, i-a inspirat pe rastafarieni, mişcare înfiinţată în Jamaica şi făcută celebră de interpretul de reggae Bob Marley, care l-a slăvit ca pe Leul lui Iuda şi al Doilea Advent. Etiopia şi Africa erau acum noul Sion. Haile Selassie a fost ucis în 1974 de junta militară Dergue de inspiraţie marxistă.

radio şi apoi în filme, mereu uşor de recunoscut după aluniţa din bărbie. În 1933, s-a măritat cu vărul ei, emirul Muntelui Druze din Siria, pentru prima oară (s-a măritat şi a divorţat de el de două ori). Ea a insistat să ducă o viaţă emancipată, de femeie occidentală, chiar şi în palatul lui de pe munte, deşi îşi petrecea o mare parte din timp la King David. În mai 1941, prinţesa – sau „emira" – a fost recrutată de spionajul britanic şi convinsă să se întoarcă în Damasc pentru a-i fermeca şi mitui pe liderii sirieni ca să susţină puterile aliate. Când aliaţii au recucerit Siria şi Libanul, generalul Charles de Gaulle i-a adresat personal mulţumiri. Ajutată de talentul de cântăreaţă, de farmecul irezistibil şi de un libido absolut neinhibat (cu orientări bisexuale), Asmahan i-a fermecat în scurt timp pe Francezii Liberi şi generalii britanici din Beirut, ridicându-i pe unii împotriva celorlalţi şi fiind plătită de ambele părţi ca agent de influenţă. Emisarul lui Churchill, generalul Louis Spears, a fost atât de fermecat, încât a spus că „a fost şi va fi întotdeauna una dintre cele mai frumoase femei pe care le-am văzut vreodată. Avea nişte ochi imenşi, verzi ca marea pe care o traversezi ca să ajungi în paradis. S-a rostogolit asupra ofiţerilor britanici cu viteza şi precizia unei mitraliere. În mod firesc, avea nevoie de bani". Se spunea că, dacă îi erai amant, era imposibil să fii singur în budoarul ei, pentru că aveai şanse să găseşti un general sub pat, altul în pat şi pe Spears atârnând de candelabru.

Furioasă pe faptul că aliaţii şi-au încălcat promisiunea de a le acorda imediat arabilor independenţa, prinţesa a furat secrete militare de la un iubit britanic şi a încercat să le ofere germanilor. Când a fost oprită la graniţa cu Turcia, ea l-a muşcat pe ofiţerul care a arestat-o. Când Franţa Liberă i-a anulat salariul, s-a mutat la Ierusalim. Având încă douăzeci şi patru de ani, a devenit „doamna de pe holuri" la King David, stând trează toată noaptea ca să-şi bea cocteilul preferat din whisky şi şampanie, seducând palestinieni de vază, alţi ofiţeri britanici (şi soţiile lor) şi pe prinţul Aly Khan. Un prieten francez îşi aminteşte: „Era femeie din cap până-n picioare. *Elle était diabolique avec les hommes"*. Dat fiind că supranumele ei era Altrash, englezoaicele o numeau prinţesa Trash[283] şi atât de mult i-a şocat pe compatrioţii druzi, încât aceştia au tras focuri de armă când primul ei film a fost prezentat în sălile de cinema – era cu ani înaintea timpului său. Putea să fie cel mai mare duşman al ei însăşi. Astfel, a încercat să o scoată din apartamentul cel mai bun al hotelului pe Nazi, regina-mamă a Egiptului, când a început o

283 Prinţesa Gunoi (lb. eng. în orig.). (n.t.).

aventură cu şambelanul regal. O competiţie cu o dansatoare egipteană pentru un bărbat a culminat cu distrugerea rituală reciprocă a rochiilor. Privea sionismul ca pe un prilej favorabil modei. „Slavă Domnului pentru aceşti blănari vienezi – măcar aşa să putem facem rost de o haină de blană decentă la Ierusalim”. După un an petrecut în oraş, căsătorindu-se pentru a treia oară, cu un playboy egiptean, în 1944 a plecat în Egipt pentru a interpreta rolul principal din filmul *Love and Vengeance*, dar, înainte de terminarea filmului, s-a înecat în Nil în urma unui misterios accident de circulaţie pus la cale, se spune, de MI6, Gestapo, regele Farouk (pe care-l refuzase) sau de rivalul ei, Umm Kulthum, strălucitul cântăreţ egiptean. Dacă fratele ei Farid a fost un Sinatra al lumii arabe, ea a fost Monroe. Stilul ei angelic de interpretare, îndeosebi în şlagărul „Nopţi magice la Viena”, este şi astăzi îndrăgit.

Străzile erau înţesate de soldaţi americani şi australieni. Principala provocare pentru „paşa Ierusalimului”, guvernatorul Edward Keith-Roach, era să-i ţină sub control pe australieni, cărora li s-a pus la dispoziţie un bordel condus de o anumită Madam Zeinab în vechiul Hensmans Hotel din centrul Oraşului Nou. Numai că inspecţiile medicale n-au reuşit câtuşi de puţin să limiteze răspândirea bolilor venerice, aşa încât Keith-Roach a trimis-o pe „Zeinab şi adunătura ei pestriţă în afara districtului meu”.

În 1942, germanii au pătruns adânc în Caucaz, în vreme ce generalul Erwin Rommel, aflat la comanda Afrika Korps, avansa în Egipt. Însăşi existenţa Yishuv în Palestina era în primejdie. Dincolo de Mediterana, în Grecia, SS Einsatzkommando Afrika, sub conducerea SS-Obersturmbannführerului Walter Rauff, fusese însărcinat cu exterminarea evreilor din Africa şi Palestina. „Feţele evreilor trădau durerea, tristeţea şi teama, mai ales când germanii au ajuns la Tobruk”, consemna Wasif Jawhariyyeh. Un comerciant ambulant arab care striga tare „nisip” – *ramel* în arabă sună ca Rommel – îi făcea pe evrei să se teamă că germanii se apropiau. „Au început să plângă şi să facă eforturi ca să fugă”, îşi aminteşte Wasif. Întrucât doctorul lui era evreu, Wasif s-a oferit să-i ascundă pe el şi familia lui dacă naziştii ajungeau acolo. Dar doctorul îşi luase propriile măsuri de precauţie: i-a arătat pacientului său două seringi pline cu otravă, pentru el şi soţia lui.

În octombrie 1942, generalul Montgomery i-a zdrobit pe germani la El Alamein, un miracol pe care Weizmann l-a comparat cu misterioasa retragere a lui Senaherib, regele Asiriei, din Ierusalim.

Dar în noiembrie, primele veşti groaznice privind Holocaustul au ajuns la Ierusalim: „Evreii polonezi au fost măcelăriţi în masă!” relata *Palestine Post*. Ierusalimul evreiesc s-a jelit trei zile, culminând cu un serviciu religios la Zid.

Limitarea de către britanici a imigraţiei evreieşti, anunţată în Cartea Albă din 1939, nu putea să-şi găsească un moment mai nepotrivit. În vreme ce evreimea europeană era decimată de nazişti, trupele britanice întorceau din drum navele pline cu refugiaţi disperaţi. Revolta Arabă, Soluţia Finală a lui Hitler şi Cartea Albă i-au convins pe mulţi sionişti că doar violenţa îi mai putea face pe britanici să le dea evreilor patria promisă.

Agenţia Evreiască deţinea cele mai mari miliţii, Haganah, cu forţele speciale numărând 2.000 de militari, şi Palmach, cu 25.000 de membri antrenaţi de britanici. Ben-Gurion era acum un lider sionist fără rival, „un bărbat scund, bondoc, cu o claie de păr argintiu ca de profet în jurul cheliei”, în descrierea lui Amos Oz: „sprâncene stufoase, un nas lat şi grosolan şi o falcă proeminentă, sfidătoare, de matroz din vechime”, alături de voinţa neclintită a unui „ţăran vizionar”. Dar acum cel care purta războiul împotriva britanicilor era mai beligerantul Irgun, sub conducerea unui nou lider neîndurător.

50 – Războiul murdar 1945–1947

Menahem Begin: Sabatul Negru

„Lupt, deci exist”, spunea Menahem Begin, adaptând maxima lui Descartes. Născut la Brest-Litovsk, acest copil de *shtetl*[284] s-a alăturat mişcării Betar a lui Jabotinsky din Polonia, dar a intrat în conflict cu eroul său, respingându-i subtilităţile pentru a-şi clădi propria ideologie mai aspră a unui sionism militar – un „război de eliberare împotriva celor care stăpânesc ţara strămoşilor noştri”, combinând politicile maximaliste cu religiozitatea emoţională. După ce naziştii şi sovieticii au divizat Polonia la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, Begin a fost arestat de NKVD-ul lui Stalin şi trimis în Gulag ca spion britanic: „Ce s-a întâmplat cu agentul britanic?” glumea el. „În scurt timp, poliţia britanică a pus pe capul lui cea mai mare recompensă oferită vreodată.”

---

284 Comunitate evreiască de mici dimensiuni din estul Europei. (n.t.).

Eliberat după pactul pe care Stalin l-a încheiat în 1941 cu liderul polonez, generalul Sikorski, Begin s-a înrolat în armata poloneză, prin intermediul căreia a ajuns, via Persia, în Palestina. Format în continentul negru al maşinii de tocat carne a lui Stalin şi al abatorului lui Hitler – în care au pierit şi părinţii, şi fratele lui –, el provenea dintr-o şcoală mai aspră decât Weizmann sau Ben-Gurion: „Nu Masada", spunea el, „ci Modin [locul în care Macabeii şi-au început răscoala] simbolizează revolta evreilor". Jabotinsky murise în urma unui atac de cord în 1940, iar acum, în 1944, Begin a fost numit comandant al Irgunului, cu cei 600 de luptători ai săi. Sioniştii mai vârstnici îl priveau pe Begin ca pe un „plebeu sau provincial". Cu ochelarii săi fără rame, „mâini moi şi fără astâmpăr, păr rărit şi buze umede"[285], Begin arăta mai curând ca un director de şcoală provincială din Polonia decât ca un creier al mişcării revoluţionare. Şi totuşi, avea „răbdarea unui vânător în timpul unei ambuscade".

Cu toate că Irgun se alăturase forţelor aliate în războiul contra naziştilor, unii extremişti, conduşi de Abraham Stern, se separaseră. Stern a fost ucis de britanici în 1942. Dar facţiunea lui, Lehi, Luptătorii pentru Libertatea Israelului, poreclită Banda lui Stern, şi-a lansat acum propria revoltă împotriva britanicilor. Cum victoria aliaţilor devenea tot mai probabilă, Begin a început să testeze hotărârea britanicilor în Ierusalim. Suflatul în *shofar*, cornul berbecului, de Yom Kippur, Ziua Căinţei, fusese interzis la Zid încă din 1929. Dar Jabotinsky pusese la încercare în fiecare an această regulă. În octombrie 1943, Begin a ordonat suflarea *shofar*-ului. Poliţia britanică i-a atacat imediat pe evreii care se rugau, dar, în 1944, britanicii au renunţat. Begin a luat asta drept un semn de slăbiciune.

Acest impresar al violenţei a declarat război britanicilor şi, în septembrie 1944, Irgun a atacat secţiile de poliţie britanice din Ierusalim şi apoi a asasinat un ofiţer de la departamentul de criminalistică în timp ce se plimba prin oraş. Begin, poreclit Bătrânul (de aceeaşi poreclă s-a bucurat şi Ben-Gurion), cu toate că avea doar în jur de treizeci de ani, a intrat în clandestinitate, schimbându-şi permanent adresele şi deghizându-se într-un erudit bărbos care studia Talmudul. Britanicii au pus pe capul lui o recompensă de

---

285 Descrierea îi aparţine lui Arthur Koestler, scriitorul care a venit la Ierusalim ca sionist revizionist în 1928, dar a plecat în scurt timp. În 1948, Koestler a revenit ca să relateze despre Războiul pentru Independenţă şi i-a intervievat pe Begin şi pe Ben-Gurion.

10.000 de lire, viu sau mort.

Agenţia Evreiască condamna terorismul, dar când aliaţii au lansat invazia din Ziua Z a Europei ocupate de germani[286], cei din Lehi au încercat de două ori să-l asasineze pe înaltul Comisar Harold MacMichael pe străzile Ierusalimului. În luna noiembrie a acelui an, în Cairo, l-au ucis pe Walter Guinnes, lordul Moyne, ministru rezident în Egipt şi prieten al lui Churchill, care îi sugerase lipsit de tact lui Ben-Gurion că aliaţii ar trebui să înfiinţeze un stat evreiesc în Prusia Orientală, în loc de Sion. Churchill i-a numit pe extremiştii sionişti „cei mai răi gangsteri". Ben-Gurion a condamnat crimele şi, în anii 1944–1945, i-a ajutat pe britanici să-i vâneze pe membrii miliţiilor „disidente", operaţiuni în urma cărora au fost arestaţi 300 de insurgenţi. Sioniştii au numit asta *„la saison"* sezonul de vânătoare.

Pe 8 mai 1945, Ziua Victoriei în Europa, noul Înalt Comisar, vicontele Gort, cu gradul de mareşal, a primit salutul în faţa hotelului King David şi a anunţat amnistierea prizonierilor politici evrei şi arabi, în vreme ce ierusalimiţii petreceau. Totuşi, realitatea politicii sectare s-a manifestat din nou a doua zi: şi evreii, şi arabii au demonstrat – şi ambele părţi deja boicotau primăria oraşului.

În Marea Britanie, Churchill a fost înfrânt la alegerile generale. Noul premier, Clement Attlee, a adoptat imnul lui William Blake drept cântec electoral al Partidului Laburist, din care făcea parte, promiţând poporului său un „Nou Ierusalim", cu toate că se dovedise de-a dreptul incapabil să-l guverneze pe cel vechi.

Britanicii se pregăteau neliniştiţi pentru confruntările care urmau. Cum era mai bine pentru acest oraş cu 100.000 de evrei, 34.000 de musulmani şi 30.000 de creştini – să fie un stat al Ierusalimului sub conducere britanică, aşa cum sugera MacMichael, sau să fie partiţionat, cu locurile sfinte sub autoritate britanică, după cum propunea Gort? În oricare dintre cazuri, britanicii erau hotărâţi să oprească imigraţia evreiască în Palestina – cu toate că mulţi dintre imigranţi erau supravieţuitori ai lagărelor de exterminare ale lui Hitler.

---

286 În vara acelui an, Churchill i-a scris lui Stalin sugerându-i o conferinţă a aliaţilor la Ierusalim: „Sunt acolo hoteluri excelente, clădiri guvernamentale etc. Mareşalul Stalin ar putea să vină cu un tren special de la Moscova la Ierusalim, luându-şi toate măsurile de protecţie" – iar premierul britanic a descris cu solicitudine întregul itinerar: „Moscova Tbilisi Ankara Beirut Haifa Ierusalim". În schimb, s-au întâlnit (şi cu preşedintele Roosevelt) la Yalta.

Închişi acum în mizerabilele lagăre pentru persoane strămutate de pe tot cuprinsul Europei, nave întregi de refugiaţi evrei disperaţi erau hărţuiţi şi întorşi din drum de către forţele britanice. Astfel, *Exodus* a fost luat cu asalt de britanici, care i-au terorizat pe refugiaţii de la bord, mulţi dintre ei supravieţuitori ai lagărelor morţii (trei chiar au fost ucişi), iar apoi, cu o cruzime incredibilă, i-au trimis înapoi în lagărele din Grecia. Până şi Agenţia Evreiască, în moderaţia ei, a considerat aceste fapte moralmente respingătoare.

În consecinţă, Ben-Gurion, Begin şi Lehi au convenit să formeze Comandamentul Unit pentru Rezistenţă care să-i aducă în mod clandestin pe imigranţii evrei din Europa şi să coordoneze lupta împotriva britanicilor, atacând trenurile, aerodromurile şi bazele militare şi secţiile de poliţie din toată ţara. Dar cele două facţiuni mai mici au arătat doar un devotament nesincer faţă de moderaţii din Haganah. Complexul Rusesc, cu pensiunile lui maiestuoase transformate între timp într-o fortăreaţă a poliţiei, a constituit o ţintă preferată pentru Irgun. Pe 27 decembrie, au distrus sediul central al departamentului de investigaţii criminale, fosta pensiune pentru pelerini a lui Nicolae. Begin a călătorit cu autobuzul de la Tel Aviv la Ierusalim ca să-şi admire opera. În ianuarie 1946, Irgunul a atacat închisoarea din interiorul Complexului Rusesc care fusese cândva Pensiunea Marianskaia pentru femeile venite în pelerinaj.[287]

Britanicii, îngenuncheaţi de aceste atacuri, au atras şi America în dilemele lor. Comunitatea evreiască americană era din ce în ce mai sionistă, dar preşedintele Franklin D. Roosevelt nu îşi exprimase niciodată în mod public susţinerea. La Yalta, Roosevelt şi Stalin discutaseră despre Holocaust. „Sunt un sionist”, a spus Roosevelt. „Şi eu, în principiu”, a replicat Stalin, care se lăuda că a „încercat să întemeieze o reşedinţă naţională pentru evrei în Birobidjan, dar aceştia au stat acolo doi-trei ani, după care s-au împrăştiat”. Evreii, a adăugat acel antisemit visceral, erau „intermediari, profitori şi paraziţi” – dar în secret spera ca oricare stat evreiesc să fie un satelit sovietic.

FDR a murit în aprilie 1945. Succesorul lui, Harry S. Truman, dorea să-i stabilească pe supravieţuitorii Holocaustului în Palestina şi le-a cerut britanicilor să-i lase să intre. Truman, crescut într-o familie

---

287 Acum este un muzeu al luptătorilor din rezistenţa evreiască, ce au fost întemniţaţi acolo. Pensiunea Nicolae a fost ultima pensiune pentru pelerini construită de ruşi, cu 1.200 de locuri de cazare, fiind inaugurată în 1903 de prinţul Nicolae Romanov.

de baptişti, fost fermier, funcţionar bancar, negustor de mărunţişuri în Kansas City, era un senator de Missouri mediocru, cu simpatie faţă de evrei şi simţ al istoriei. Când noul preşedinte a vizitat peisajul selenar dinamitat al Berlinului în 1945, gândul i s-a dus la „Cartagina, Baalbek, Ierusalim, Roma, Atlantida". Acum, îndelungata prietenie cu fostul lui partener evreu de neguţătorie, Eddie Jacobson, şi influenţa consilierilor prosionişti, împreună cu „propriile sale lecturi de istorie antică şi Biblie, l-au făcut un susţinător al ideii de patrie pentru evrei", îşi aminteşte consilierul său, Clark Clifford. Şi totuşi Truman, confruntat cu rezistenţa propriului său Departament de Stat, era frecvent iritat de activitatea de lobby a sioniştilor şi era atent la orice semn al transformării evreilor din asupriţi umili în favorizaţi trufaşi. „Iisus Hristos n-a putut să-i mulţumească nici când a fost pe pământ", a replicat el, „prin urmare, cum naiba se aşteaptă cineva ca eu să am mai mult noroc?" Dar a acceptat înfiinţarea unei comisii de anchetă anglo-americane.

Membrii comisiei s-au cazat la hotelul King David, unde unul dintre ei, Richard Crossman, un parlamentar laburist, a găsit „atmosfera terifică, cu detectivi particulari, agenţi sioniști, şeici arabi, corespondenţi de presă speciali, toţi încercând să fie cât mai discreţi, trăgând cu urechea la ceilalţi". Noaptea, nobilii arabi şi generalii britanici se adunau la vila lui Katy Antonius. Aceasta rămăsese singură. Mariajul decadent al soţilor Antonius începuse să se destrame cam în acelaşi timp cu revolta arabă. În timpul războiului, Katy a divorţat de soţul ei suferind – care a murit pe neaşteptate după doar două săptămâni. A fost înmormântat pe Muntele Sion: „Ridicaţi-vă, voi, arabi, şi deşteptaţi-vă" stă scris pe piatra lui funerară. Dar seratele organizate de Katy rămăseseră legendare. Crossman, delectându-se cu „rochiile de seară, bucătăria siriană şi băuturile, precum şi dansul pe pardoseala de marmură", relata că arabii dădeau cele mai reuşite petreceri. „E uşor de înţeles de ce britanicii preferă clasa arabă de sus evreilor. Această inteligenţia arabă are o cultură franţuzească, iar reprezentanţii ei sunt amuzanţi, civilizaţi, tragici şi veseli. Prin comparaţie cu ei, evreii par încordaţi, burghezi, central-europeni."

Attlee sperase că Truman îi va sprijini politica împotriva imigraţiei evreieşti, dar Comisia Anglo-Americană a recomandat, contrar aşteptărilor sale, ca britanicii să permită intrarea fără întârziere a unui număr de 100.000 de refugiaţi. Truman şi-a exprimat public susţinerea recomandării. Attlee a respins cu furie amestecul

american. Agenţia Evreiască a accelerat imigraţia secretă a refugiaţilor Holocaustului, aducând 70.000 de oameni în trei ani, în vreme ce Palmach îi hărţuia pe britanici, culminând cu un spectaculos gest exploziv: noaptea podurilor.

Britanicii îi zdrobiseră pe arabi, iar acum aveau să-i zdrobească pe evrei. În iunie 1946, vicontele Montgomery de Alamein, ajuns între timp mareşal şi şef al Statului-Major Imperial, s-a întors la Ierusalim, plângându-se că „stăpânirea britanică exista doar cu numele; adevăraţii conducători mi se par a fi evreii, al căror slogan nerostit era: «Nu îndrăzniţi să ne atingeţi»".

Sâmbătă, 29 iunie, comandantul său, generalul Evelyn „Bubbles" Barker, a lansat Operaţiunea Agatha, un atac împotriva organizaţiilor sioniste. A arestat 3.000 de evrei – deşi n-a reuşit să-l captureze pe Ben-Gurion, care se întâmpla să fie la Paris. Barker a fortificat trei „zone de securitate" în Ierusalim, transformând Complexul Rusesc într-o fortăreaţă poreclită de evrei Bevingrad, după secretarul de externe britanic Ernest Bevin. Pentru evrei, operaţiunea a devenit cunoscută sub numele de Sabatul Negru, iar Barker a devenit peste noapte simbolul detestat al opresiunii britanice. Generalul era un participant obişnuit la petrecerile organizate de Katy Antonius. Acum, gazda îi devenise amantă. Scrisorile lui de dragoste erau pasionale, nesocotite şi încărcate de ură, conţinând secrete militare britanice şi diatribe virulente la adresa evreilor: „De ce să ne fie teamă să spunem că-i urâm?" Lehi a încercat să-l asasineze pe Barker, folosind o bombă deghizată în bebeluş în landou. Menahem Begin, şeful Irgunului, ajutat de Lehi, a pus la cale o reacţie la Sabatul Negru al lui Barker, care să aibă răsunet în toată lumea. Haganah, deşi fără Ben-Gurion şi Agenţia Evreiască, şi-a dat consimţământul.

Hotelul King David era templul secular al Mandatului pentru Ierusalim şi o aripă fusese rechiziţionată de administraţia britanică şi agenţiile de spionaj. Pe 22 iulie 1946, membri ai mişcării Irgun, deghizaţi în arabi şi în personal al hotelului în costume nubiene, au depozitat în subsol butoaie pentru unt pline cu peste două sute de kilograme de explozibil.

Represaliile lui Montgomery: cazul maiorului Farran

Irgun a făcut nişte apeluri anonime la hotel, la ziarul *Palestine Post* şi la consulatul francez, pentru a avertiza cu privire la iminenţa

atacului, astfel încât King David să poată fi evacuat. Dar apelurile au fost ignorate – şi au fost tardive. Nu este limpede dacă manevrarea greşită a acestor apeluri a fost accidentală sau intenţionată. Begin aştepta în apropiere: „Fiecare minut părea cât o zi. Douăsprezece şi treizeci şi unu, treizeci şi doi. Ora zero se apropia. O jumătate de oră aproape trecuse. Douăsprezece şi treizeci şi şapte. Deodată, întregul oraş parcă s-a cutremurat!”. Bombele au făcut fărâme o întreagă aripă a hotelului, omorând nouăzeci şi unu de oameni, printre care britanici, evrei şi arabi.[288] Cinci agenţi operativi de la MI5 se numărau printre cei decedaţi, dar serviciul secret „London Ladies” a supravieţuit: au ieşit clătinându-se de sub dărâmături, cu părul albit de la praful de ipsos, „arătând ca mânia lui Dumnezeu”. Ben-Gurion a denunţat atacul cu bombe. Îl privea pe Begin ca o ameninţare la adresa comunităţii evreieşti, iar Agenţia Evreiască a părăsit Comandamentul Unit pentru Rezistenţă.

Atentatul cu bombe de la King David a intensificat severitatea contraatacurilor britanice – dar a reuşit să accelereze retragerea Londrei din Mandat. În Ierusalim, amestecul dintre evrei şi arabi a încetat. „Aveai senzaţia”, scrie Amos Oz, „că un muşchi invizibil s-a încordat brusc. Toată lumea prezicea războiul. O cortină a început să dividă Ierusalimul”. Evreii erau îngroziţi de zvonurile privind iminenţa unui masacru. Civilii britanici erau evacuaţi din Ierusalim.

În octombrie, Irgun a aruncat în aer Ambasada Marii Britanii la Roma. În noiembrie, Montgomery s-a întors cu avionul la Ierusalim. „L-am văzut pe Monty la una din petrecerile lui Katy Antonius”, îşi aminteşte Nassereddin Nashashibi. Mareşalul plănuia o reacţie drastică la afrontul provocat de Irgun. Un nou şef al poliţiei, colonelul Nicol Gray, a recrutat bărbaţi duri, foşti poliţişti şi foşti membri ai forţelor speciale, ca să se alăture brigăzilor speciale contra insurgenţilor. Maiorul Roy Farran DSO, ME era un recrut tipic, membru al trupelor SAS irlandeze, al cărui dosar dezvăluia un istoric plin de isprăvi de pistolar fericit.

La sosirea în Ierusalim, Farran a fost condus la Complexul Rusesc pentru un instructaj urmat de o cină la hotelul King David. Farran şi Brigăzile Speciale au început să patruleze prin Ierusalim, căutând suspecţi pe care să-i interogheze, dacă nu să-i împuşte pe loc. Aceste Brigăzi Speciale nu aveau niciun fel de experienţă în operaţiunile sub acoperire, nici nu stăpâneau limbile locale şi n-aveau cunoştinţe

288 Unul dintre cei omorâţi a fost Julius Jacob, văr al autorului şi funcţionar civil britanic care se întâmplă să fi fost evreu.

despre părţile locului, aşa încât, deloc surprinzător, Farran a înregistrat insuccese aproape comice, până când, pe 6 mai 1947, echipa lui a surprins un elev neînarmat, Alexander Rubowitz, lipind postere pro-Lehi. Farran l-a răpit pe băiat, dar, în timpul vânzolelii, şi-a pierdut pălăria moale din fetru, inscripţionată cu numele său scris greşit: „FARAN”! Spera ca adolescentul speriat să-i trădeze pe peştii mai mari ai organizaţiei. L-a scos pe Rubowitz din Ierusalim, pe Drumul Ierihonului, pe dealuri, l-a legat de un copac, l-a brutalizat preţ de o oră, apoi a întrecut măsura şi i-a spart capul cu o piatră. Băiatul a fost înjunghiat şi dezbrăcat, după care a fost mâncat probabil de şacali.

În timp ce Ierusalimul evreiesc îl căuta cu înfrigurare pe băiatul dispărut, maiorul Farran s-a confesat superiorului său ierarhic de la secţia de poliţie din Katamon, după care a dispărut subit, fugind din Ierusalim. Mai întâi s-a încercat muşamalizarea cazului, dar a urmat un protest zgomotos în toată lumea. Membrii organizaţiei Lehi au început să ucidă la întâmplare soldaţi britanici, până când Farran s-a întors la Ierusalim şi s-a predat la Cazarma Allenby. Pe 1 octombrie 1947, a fost trimis în judecată în faţa unui tribunal militar într-o clădire fortificată din Talbieh, dar a fost achitat din lipsă de probe admisibile. Cadavrul lui Rubowitz n-a fost găsit niciodată. Farran a fost luat de doi ofiţeri într-o maşină blindată şi dus noaptea în direcţia Gaza. Lehi erau hotărâţi să-l ucidă. În 1948, un colet, adresat lui „R. FARRAN”, dar deschis de fratele lui, care avea aceeaşi iniţială, a explodat: fratele a murit.[289]

Cazul a confirmat tot ceea ce Yishuv ura la britanici. Când autorităţile au condamnat la moarte un membru al Irgun pentru activităţi teroriste, Begin a atacat cu bombe Clubul Ofiţerilor Britanici din Casa Goldsmith din Ierusalim, ucigând paisprezece oameni, şi a organizat o evadare din închisoarea Aco. Când oamenii lui erau biciuiţi, îi biciuia şi el pe soldaţii britanici, iar când oamenii lui erau spânzuraţi la închisoarea Aco pentru terorism, spânzura şi el doi soldaţi britanici luaţi la întâmplare pentru „activităţi anti-

289 Pentru forţele de securitate britanice, Farran a rămas un erou. Nereuşind să câştige unul din locurile scoţiene din Parlament, în calitate de candidat al conservatorilor, în 1949, s-a mutat în Canada. Acolo s-a apucat de agricultură, a fost ales în legislativul din Alberta, devenind ministru al telefoniei, funcţionar superior în ministerul justiţiei şi profesor de ştiinţe politice. A murit în 2006, la optzeci şi şase de ani. O stradă din cartierul Talpiot de Est, în Ierusalim, a fost recent denumită după Rubowitz.

evreieşti”.

Churchill, acum lider al opoziţiei, a denunţat felul în care Attlee desfăşura acest „război absurd şi mizerabil cu evreii, purtat cu scopul de a da Palestina arabilor sau Dumnezeu ştie cui”. Chiar în timpul războiului, Churchill se gândise la adoptarea unei atitudini mai severe faţă de „antisemiţi şi alţii din posturi înalte” printre administratorii săi din Palestina. Acum, o combinaţie de revoltă faţă de violenţele organizaţiilor Irgun şi Lehi, arabism tradiţional şi antisemitisim îi întorsese ferm pe britanici împotriva evreilor. Dezertorii britanici şi uneori chiar şi militarii aflaţi în serviciu îi ajutau pe cei din forţele arabe.

Noul Înalt Comisar, generalul Sir Ala Cunningham, descria în mediile private sionismul ca „naţionalism însoţit de psihologia evreilor, de unde rezultă ceva de-a dreptul anormal şi care nu reacţionează la un tratament raţional”. Generalul Barker le-a interzis militarilor britanici să mai frecventeze orice restaurant evreiesc, explicând că în felul acesta „îi pedepsea pe evrei într-un mod care le displace acestora mai mult decât orice, şi anume lovindu-i la buzunare”. Barker a fost dojenit de primul-ministru, dar ura devenise acum viscerală. În scrisorile de amor ale lui Barker către Katy Antonius, el spunea că spera că arabii vor ucide mai mulţi „nenorociţi de jidani… un popor dezgustător… Katy, te iubesc foarte mult”.

Pe 14 februarie 1947, Attlee, obosit de vărsarea de sânge, a acceptat în Cabinet ieşirea din Palestina. Pe 2 aprilie, el a cerut nou formatei Organizaţii a Naţiunilor Unite să creeze un Comitet Special pentru Palestina (UNSCOP) pentru a-i decide viitorul. Patru luni mai târziu, UNSCOP a propus împărţirea Palestinei în două state, cu Ierusalimul ca o tutelă internaţională sub un guvernator ONU. Ben-Gurion a acceptat planul, în pofida graniţelor sale inaplicabile. El simţea că Ierusalimul era „inima poporului evreu”, dar pierderea lui era „preţul plătit pentru a avea un stat”. Comisia Superioară Arabă, susţinută de Irak, Arabia Saudită şi Siria, a respins propunerea de împărţire, cerând „o Palestină independentă şi unificată”. Pe 29 noiembrie, ONU a votat propunerea. După miezul nopţii, ierusalimiţii s-au adunat în jurul aparatelor de radio ca să asculte într-o linişte exasperantă.

Abd al-Kadir Husseini: Frontul Ierusalimului

Treizeci şi trei de ţări au votat în favoarea Rezoluţiei 181, în frunte

cu Statele Unite ale Americii şi Uniunea Sovietică, treisprezece au votat împotrivă şi zece, printre care şi Marea Britanie, s-au abţinut. „După câteva momente de şoc, cu buzele uşor depărtate parcă de sete şi ochii larg deschişi", îşi aminteşte Amos Oz, „străduţa noastră depărtată, la marginea Ierusalimului de nord, a izbucnit într-un răcnet, nu un strigăt de bucurie, mai mult un ţipăt de groază, un urlet cataclismic care putea muta stânci din loc". Apoi „strigăte de bucurie" şi „toată lumea cânta". Evreii chiar îi sărutau pe „poliţiştii englezi surprinşi".

Arabii nu au acceptat ideea că ONU avea autoritatea să le divizeze ţara. Erau 1,2 milioane de palestinieni care continuau să deţină 94% din pământ; evreii erau 600.000. Ambele părţi se pregăteau de luptă, în vreme ce extremiştii evrei şi arabi concurau într-un turneu plin de cruzime al actelor de sălbăticie reciproce. Ierusalimul era „în război cu sine însuşi".

Gloate de arabi năvăleau în centrul oraşului linşându-i pe evrei, trăgând focuri de armă în suburbiile lor, jefuindu-le prăvăliile, ţipând „Măcelăriţi-i pe evrei!". Anwar Nusseibeh, moştenitor al livezilor de portocali şi al vilelor, avocat cu studii la Cambridge, privea cu tristeţe această coborâre în „ţărână, zgomot şi haos" în care „profesorii, doctorii şi proprietarii de prăvălii din ambele tabere făceau schimb de focuri cu oameni care, în împrejurări diferite, le-ar fi fost musafiri".

Pe 2 decembrie, trei evrei au fost împuşcaţi în Oraşul Vechi. Pe 3 decembrie, mai mulţi arabi înarmaţi au atacat Cartierul Montefiore, iar după o săptămână, Cartierul Evreiesc, unde 1.500 de evrei aşteptau agitaţi, copleşiţi numeric între ziduri de 22.000 de arabi. Evreii şi arabii părăseau zonele mixte. Pe 13 decembrie Irgun a aruncat bombe în staţia de autobuz din faţa Porţii Damasc, omorând cinci arabi şi rănind mulţi alţii. Unchiul lui Anwar Nusseibeh abia a supravieţuit atacului Irgun, văzând „un membru omenesc rupt şi lipit de zidul oraşului". În decurs de două săptămâni, 74 de evrei, 71 de arabi şi nouă britanici au fost ucişi.

Când Ben-Gurion s-a deplasat de la Tel Aviv ca să se întâlnească pe 7 decembrie cu Înaltul Comisar, convoiul lui a fost surprins de o ambuscadă pe drum. Haganah i-a chemat sub arme pe toţi rezerviştii cu vârste cuprinse între şaptesprezece şi douăzeci şi cinci de ani. Arabii se pregăteau de război. Cei ce făceau parte din trupele neregulate s-au oferit să lupte în diferite miliţii: irakieni, libanezi, sirieni, bosniaci, unii erau veterani naţionalişti din confruntări

anterioare; alţii erau fundamentalişti ai Jihadului. Cea mai numeroasă miliţie, Armata de Eliberare Arabă, se făIea cu un număr de 5.000 de luptători. Pe hârtie, forţele arabe, susţinute de armatele regulate a şapte state arabe, erau copleşitoare. Generalul Barker, care plecase din Palestina, îi prezisese cu voioşie iubitei sale Katy Antonius „ca soldat" că „evreii vor fi eradicaţi". În realitate, Liga Arabă, organizaţia statelor arabe devenite de curând independente, înfiinţată în 1945, era divizată de ambiţiile teritoriale şi rivalităţile dinastice ale membrilor ei. Abdullah, de curând uns rege haşemit al Iordaniei, voia în continuare ca Palestina să facă parte din regatul său. Damascul tânjea la Siria cea Mare; regele Farouk al Egiptului se considera liderul îndreptăţit al lumii arabe şi îi ura pe haşemiţii din Iordania, ca şi pe cei din Irak care, la rândul lor, îl detestau pe regele Ibn Saud, care îi expulzase din Arabia. Niciunul dintre liderii arabi nu avea încredere în muftiu, care, revenind în Egipt era hotărât să se pună în fruntea statului palestinian.

Într-o atmosferă caracterizată de atâta corupţie, trădare şi incompetenţă Ierusalimul a furnizat eroii de război ai lumii arabe. Anwar Nusseibeh, dezgustat de „runda sordidă de intrigi şi jafuri", a înfiinţat Comisia Porţii lui Irod împreună cu alţi reprezentanţi ai dinastiilor Khalidi şi Dajani, ca să cumpere arme. Vărul său Abd al-Kadir Husseini, care luptase cu britanicii în Irak în 1941, după care se dăduse la fund în timpul războiului, în Cairo, a luat comanda cartierelor generale arabe numite Frontul Ierusalimului.

Husseini a apărut ca personificarea eroului arab, în permanenţă îmbrăcat în *keffiyeh*, tunică de culoare kaki şi banduliere încrucişate, vlăstarul revoluţionar al aristocraţiei ierusalimite, fiu şi nepot de primari, descendent al Profetului, licenţiat în chimie, poet amator, editor de ziare şi luptător al cărui curaj fusese dovedit. „În copilărie", spune vărul lui Said al-Husseini, „îmi amintesc că-l vedeam sosind la un apartament sigur într-una din casele deţinute de noi şi îmi amintesc şi acum charisma şi graţia şi acel aer de exaltare eroică imperioasă care îl urmărea pretutindeni. Era admirat de toată lumea, indiferent din ce pătură socială făcea parte". Un student încă adolescent din Gaza, pe nume Yasser Arafat, care se mândrea cu faptul că mama lui se înrudea cu Familia Husseini, a făcut parte din personalul lui Abd al-Kadir.

Luptătorii sionişti din Cartierul Evreiesc au tras focuri de armă înspre Muntele Templului. Arabii au tras în civilii evrei din Katamon. Pe 5 ianuarie, Haganah au atacat Katamon şi au distrus hotelul

Semiramida, ucigând unsprezece arabi creştini nevinovaţi. Această crimă odioasă a grăbit fuga arabilor din oraş. Ben-Gurion l-a dat afară pe ofiţerul Haganah responsabil. Două zile mai târziu, Irgun a bombardat un avanpost arab la Poarta Jaffa, care refuza să permită accesul proviziilor în Cartierul Evreiesc. Pe 10 februarie, 150 de miliţieni ai lui Husseini au atacat Cartierul Montefiore. Membrii Haganah au ripostat, dar s-au pomenit sub tirul lunetiştilor britanici din hotelul King David, aflat în apropiere, care au ucis un tânăr luptător evreu. Mai erau încă patru luni din perioada de autoritate britanică, dar Ierusalimul era afundat într-un război în toată regula, chiar dacă disproporţionat. În cele şase săptămâni anterioare, fuseseră ucişi 1.060 de arabi, 769 de evrei şi 123 de britanici. Fiecare atrocitate trebuia răzbunată îndoit.

Sioniştii erau vulnerabili în Ierusalim. Drumul de la Tel Aviv trecea prin aproape 50 de kilometri de teritoriu arab, iar Abd al-Husseini, care comanda brigada din Ierusalim, alcătuită din 1.000 de oameni şi care făcea parte din Armata Războiului Sfânt a muftiului, îl ataca permanent. „Planul arabilor", îşi aminteşte Yitzhak Rabin, ofiţerul Palmach născut în Oraşul Sfânt, „era să-i reducă pe cei 90.000 de evrei din Ierusalim la supunere" – şi în scurt timp a început să dea roade.

Pe 1 februarie, miliţienii lui Husseini, ajutaţi de doi dezertori britanici, au aruncat în aer birourile ziarului *Palestine Post*. Pe 10 februarie, el a atacat din nou Montefiore, dar membrii Haganah au reuşit să respingă atacul după o luptă armată de şase ore. Britanicii au organizat un post de comandă mai jos de Poarta Jaffa pentru a apăra Cartierul Montefiore. Pe 13 februarie, britanicii au arestat patru luptători Haganah, pe care i-au eliberat apoi neînarmaţi, lăsându-i în seama unei gloate de arabi, care i-au omorât. Pe 22, Husseini i-a trimis pe dezertorii britanici să arunce în aer strada Ben Yahuda, o atrocitate care a ucis cincizeci şi doi de civili evrei. În replică, Irgun a împuşcat zece soldaţi britanici.

Încercarea de a apăra zonele arabe din Ierusalim, îşi aminteşte Nusseibeh, „semăna cu încercarea de a repara un furtun de apă vechi şi uzat, pe care-l lipeşti într-un loc, ca să cedeze în altele două". Cei din Haganah au aruncat în aer vechiul castel Nusseibeh. Fostul primar arab Hussein Khalidi se plângea: „Toată lumea pleacă. N-o să mai pot rezista multă vreme. Ierusalimul e pierdut. Nimeni n-a mai rămas în Katamon. Sheikh Jarrah s-a golit. Toţi cei care au avut câte-un cec sau ceva bani au plecat în Egipt, în Liban, la Damasc".

Curând, refugiaţii părăseau în valuri suburbiile arabe. Katy Antonius a plecat în Egipt. Vila ei a fost aruncată în aer de Haganah, dar numai după ce i-au găsit scrisorile de dragoste primite de la generalul Barker. Cu toate acestea, Abd al-Kadir Husseini a reuşit să izoleze de coastă partea de vest a Ierusalimului.

În mod ironic, evreii, ca şi arabii, simţeau că pierd Ierusalimul. Pe la începutul anului 1948, Cartierul Evreiesc din Oraşul Vechi era sub asediu, iar apărarea era mai dificilă din pricina numărului mare de evrei ultraortodocşi noncombatanţi. „Ei, cum stă treaba cu Ierusalimul?", i-a întrebat Ben-Gurion pe generalii lui, pe 28 martie, la Cartierul său General din Tel Aviv. „Aceasta e o bătălie decisivă. Căderea Ierusalimului ar fi o lovitură fatală pentru Yishuv". Generalii nu se puteau dispensa decât de 500 de oameni. Evreii se aflaseră în defensivă încă de la votul ONU, dar acum Ben-Gurion a ordonat Operaţiunea Nachshon pentru curăţarea drumului spre Ierusalim, începutul unei ofensive mai mari, Planul D., menită să securizeze zonele atribuite de ONU evreilor, dar şi Ierusalimul de Vest. „Planul", scrie istoricul Benny Morris, „chema în mod explicit la distrugerea satelor arabe care continuă să reziste şi la expulzarea locuitorilor lor", dar „nicăieri documentul nu vorbeşte despre o politică sau o dorinţă de a-i expulza «pe locuitorii arabi» ai Palestinei". În unele locuri, palestinienii au rămas în casele lor: în altele, au fost expulzaţi.

Satul Kastel controla drumul de la coastă spre Ierusalim. În noaptea zilei de 2 aprilie, Haganah au cucerit fortăreaţa, dar Husseini şi-a masat miliţienii (inclusiv trupele irakiene neregulate) pentru recucerirea acesteia. El şi Anwar Nusseibeh şi-au dat seama că totuşi aveau nevoie de întăriri. Cei doi s-au grăbit să ajungă la Damasc ca să ceară sprijin din partea artileriei, sfârşind prin a fi exasperaţi de incompetenţa şi intrigile generalilor din Liga Arabă.

— Kastel a căzut, a spus comandantul irakian. E treaba dumitale să-l obţii înapoi, Abd al-Kadir.

— Daţi-ne armele pe care le-am cerut şi-l vom recuceri, a răspuns furios Husseini.

— Ce-i asta, Abd al-Kadir? Niciun tun? a spus generalul, care n-a oferit nimic

Husseini a ieşit urlând:

— Trădătorilor! Istoria va consemna că aţi pierdut Palestina. O să recuceresc Kastel sau o să mor în luptă alături de mujahedinii mei!

În noaptea aceea a scris un poem pentru fiul lui de şapte ani, Faisal, care, decenii mai târziu, avea să devină „ministrul"

palestinian pentru Ierusalim al lui Yasser Arafat:

Această ţară a vitejilor este ţara strămoşilor noştri
Evreii n-au niciun drept asupra ei.
Cum aş putea să dorm când duşmanul o stăpâneşte?
Ceva arde în inima mea. Patria mă cheamă.

Comandantul a ajuns la Ierusalim în dimineaţa zilei următoare şi şi-a inspectat luptătorii.

Salve de tun pe Haram: Abd al-Kadir Husseini

Pe 7 aprilie, Abd al-Kadir a condus 300 de luptători şi trei dezertori britanici la Kastel. La ora 11 în acea noapte au atacat satul, dar au fost respinşi. În zorii zilei următoare, Husseini s-a deplasat înainte ca să înlocuiască un ofiţer rănit, dar, pe când se apropia în ceaţă, nefiind sigur cine apăra satul propriu-zis, o santinelă Haganah, crezând că noii sosiţi erau evrei veniţi în ajutor, a strigat în argou arăbesc: „Veniţi aici, băieţi!”

„Salut, băieţi”, a replicat Husseini în engleză. Evreii foloseau adesea araba, dar niciodată engleza. Sentinela a simţit pericolul şi a expediat o rafală care l-a lovit pe Husseini. Camarazii lui au fugit, lăsându-l la pământ, gemând: „Apă apă”. În ciuda îngrijirilor primite de la un medic evreu, a murit. Ceasul de aur şi pistolul cu mâner de fildeş arătau că fusese un lider, dar cine era?

Prin staţiile radio, apărătorii Haganah epuizaţi au surprins discuţiile dintre arabii agitaţi care voiau să recupereze cadavrul comandantului lor dispărut. Fratele acestuia, Khaled, preluase comanda. Pe măsură ce vestea s-a răspândit, miliţienii arabi au dat năvală în zonă venind cu autobuzele, pe măgari şi cu camioanele, recucerind satul. Trupele Palmach au murit pe poziţii. Arabii i-au ucis pe cei cincizeci de prizonieri evrei şi le-au mutilat trupurile. Arabii redobândiseră cheia spre Ierusalim – cu cadavrul lui Husseini.

„Ce zi tristă! Martiriul lui a deprimat pe toată lumea”, a consemnat Wasif Jawhariyyeh. „Un războinic patriot şi provenind din nobilimea arabă!” Vineri, pe 9 aprilie, „nimeni n-a rămas acasă. Toată lumea a luat parte la procesiune. Am fost la înmormântare”, a notat Wasif. Treizeci de mii de persoane îndoliate – luptătorii arabi fluturându-şi armele, legionarii arabi din Iordania, ţărani, Familiile – au participat la ceremonia funerară, în cursul căreia Husseini cel doborât a fost îngropat pe Muntele Templului, lângă tatăl său şi

aproape de regele Hussein în panteonul arab din Ierusalim. Au urmat unsprezece salve de tun; puşcaşii au tras în aer şi un martor a declarat că au fost ucişi mai mulţi participanţi la înmormântare decât au murit în asaltul asupra satului Kastel. „Ai fi zis că se desfăşura o mare bătălie. Clopotele bisericilor sunau, se auzeau glasuri care cereau răzbunare. Toată lumea se temea de un atac sionist", îşi aminteşte Anwar Nusseibeh, care era „deznădăjduit". Dar luptătorii arabi au ţinut atât de mult să participe la înmormântarea lui Husseini, încât n-au lăsat niciun om în garnizoana Kastel. Palmach a distrus fortăreaţa.

În timp ce Husseini era înmormântat, 120 de luptători din Irgun şi Lehi au atacat împreună un sat arab situat la vest de Ierusalim şi numit Deir Yassin, unde au comis cea mai ruşinoasă atrocitate a războiului. Aveau ordine exprese să nu facă rău femeilor, copiilor sau prizonierilor. Când au intrat în sat, au fost întâmpinaţi cu focuri de armă. Patru luptători evrei au fost ucişi şi câteva zeci, răniţi. După ce-au ajuns în Deir Yassin, evreii au aruncat grenade în case şi au măcelărit bărbaţi, femei şi copii. Numărul victimelor continuă să fie controversat, dar între 100 şi 254, inclusiv familii întregi, au fost ucişi. Supravieţuitorii au fost plimbaţi apoi prin Ierusalim în camioane, până când Haganah i-au eliberat. Irgun şi Lehi erau fără îndoială conştienţi de faptul că un masacru spectaculos îi va îngrozi pe mulţi civili arabi, încurajând lupta. Comandantul Irgun, Begin, a izbutit să nege că atrocitatea ar fi avut loc, fălindu-se în acelaşi timp cu utilitatea ei: „Legenda [Deir Yassin] a meritat cât şase batalioane adăugate la forţele Israelului. Panica i-a covârşit pe arabi". Dar Ben-Gurion şi-a prezentat scuze regelui Abdullah, care le-a respins.

Răzbunarea arabă a fost neîntârziată. Pe 14 aprilie, un convoi de ambulanţe şi camioane cu alimente a pornit spre spitalul Hadassah de pe Muntele Scopus. Sub privirile Berthei Spafford, „o sută cincizeci de insurgenţi, înarmaţi cu arme variind de la espingole şi vechi puşti cu cremene la arme moderne Sten and Bren, se ascundeau îndărătul unui pâlc de cactuşi de pe terenul Coloniei Americane. Feţele le erau deformate de ură şi de dorinţa aprigă de răzbunare", scria ea. „Am ieşit şi i-am înfruntat. Le-am spus: «Să tragi de la adăpostul Coloniei Americane e acelaşi lucru cu a trage dintr-o moschee»", dar ei i-au ignorat istoricul de şaizeci de ani de acte filantropice şi au ameninţat că o vor ucide dacă nu se retrage. Şaptezeci şi şapte de evrei, în principal doctori şi infirmiere, au fost ucişi şi douăzeci au fost răniţi până să intervină britanicii. „Dacă nu

s-ar fi amestecat armata", a declarat Comisia Superioară Arabă, „niciun pasager evreu n-ar mai fi rămas în viaţă". Luptătorii i-au mutilat pe morţi şi s-au fotografiat unii pe alţii cu cadavrele aranjate în poziţii macabre. Fotografiile au fost tipărite în tiraje de masă şi vândute drept cărţi poştale în Ierusalim.

Deir Yassin a fost unul dintre evenimentele esenţiale ale războiului: a devenit piesa centrală a unei cutremurătoare campanii media arabe, care a amplificat atrocităţile evreilor. Aceasta era menită să întărească rezistenţa, dar în schimb a încurajat o psihoză a premoniţiilor într-o ţară deja aflată în război. Până în martie, înainte de Deir Yassin, 75.000 de arabi îşi părăsiseră locuinţele. Două luni mai târziu, 390.000 plecaseră. Wasif Jawhariyyeh, care trăia cu soţia şi copiii în Ierusalimul vestic, aproape de hotelul King David, probabil o situaţie tipică – şi-a consemnat gândurile şi acţiunile într-un jurnal care este un document unic şi puţin folosit.

„Eram foarte tare deprimat", scrie el după aceste evenimente de la mijlocul lui aprilie, „atât fizic, cât şi mintal", atât de tare încât şi-a părăsit slujba din administraţia Mandatului şi a „rămas acasă în încercarea de a decide ce e de făcut". În cele din urmă, el consemnează „motivele care m-au făcut să decid să-mi părăsesc locuinţa". Primul a fost „poziţia periculoasă a casei noastre", care-o făcea să se afle sub focul arabilor de la Poarta Jaffa, al evreilor din Montefiore şi al britanicilor din zona de securitate Bevingrad: „Se trăgea neîncetat, zi şi noapte, aşa încât era greu să şi ajungi acasă. Luptele dintre arabi şi evrei continuau zi şi noapte, clădirile erau întruna aruncate în aer, în jurul nostru". Britanicii au tras asupra Cartierului Montefiore, aruncând în aer acoperişul morii Sir Moses, dar în zadar. Wasif scria că lunetiştii evrei din Montefiore „trăgeau în oricine umbla pe străzi şi a fost un miracol că am supravieţuit". S-a gândit cum să-şi salveze colecţia de ceramică, jurnalele şi iubitul său *oud*. Sănătatea i se deteriora şi ea: „Eram atât de slăbit încât nu mai puteam face faţă presiunii şi doctorul mi-a spus să plec". În familie, se discuta: „Ce se va întâmpla la sfârşitul Mandatului? Vom fi sub arabi sau sub evrei?" Vecinul lui Wasif, consulul general al Franţei a promis să protejeze casa şi colecţia. „Chiar dacă nu ne vom mai întoarce niciodată", Wasif a simţit că trebuie să-şi facă bagajele „ca să ne salvăm pe noi şi pe copiii noştri": „Am crezut că nu vom fi plecaţi de acasă pentru mai mult de două săptămâni pentru că ştiam că cât de curând cele şapte [sic] armate arabe vor intra în ţară nu ca s-o ocupe, ci ca s-o elibereze şi s-o redea poporului ei, adică nouă! A

plecat în ultima zi a Mandatului şi nu s-a mai întors niciodată. Povestea lui Wasif este cea a palestinienilor. Unii au fost expulzaţi cu forţa, alţii au plecat ca să evite războiul, sperând să se întoarcă mai târziu – şi cam jumătate dintre ei au rămas în siguranţa caselor lor pentru a deveni arabi israelieni, cetăţeni ne-evrei în democraţia sionistă. Dar cu totul 600.000–750.000 de palestinieni au plecat din locuinţele lor, rămânând fără ele. Tragedia lor a fost Nakhba – Catastrofa.

Ben-Gurion l-a convocat pe şeful Comitetului de Urgenţă pentru Ierusalim, Bernard Joseph, la Tel Aviv, ca să decidă cum să aprovizioneze oraşul ameninţat acum de spectrul foamei. Pe 15 aprilie, convoaiele au reuşit să pătrundă şi alimentele au ajuns cu greu în oraş. Pe 20 aprilie, Ben-Gurion a insistat să viziteze Ierusalimul, pentru a sărbători Pesachul (Paştele evreiesc) alături de trupe: Rabin, comandantul Brigăzii Harel a organizaţiei Palmach, a protestat faţă de acest gest ostentativ. Curând după ce convoiul a plecat cu Ben-Gurion într-un autobuz blindat, arabii au atacat. „Am ordonat chiar ca două vehicule blindate britanice furate să fie scoase din ascunzătoare şi trimise în acţiune”, a spus Rabin. Douăzeci de oameni au fost ucişi – dar alimentele şi Ben-Gurion au ajuns în Ierusalimul evreiesc, pe care l-a descris, cu un umor macabru, dar un spirit al observaţiei acut, ca „20 la sută oameni normali, 20 la sută privilegiaţi (universitari etc.), 60 la sută ciudaţi (provinciali, medievali etc.)” – prin care înţelegea hasidicii.

Autoritatea britanică îşi trăia ultimele zile. Pe 28 aprilie, Rabin a capturat suburbia arabă Sheikh Jarrah, sediul Familiilor, dar britanicii l-au forţat să renunţe la ea. Când britanicii primeau ultimul salut, evreii stăpâneau partea vestică a oraşului, iar arabii, Oraşul Vechi şi partea de est. Vineri, 14 mai, la ora 8 dimineaţa, Cunningham, ultimul Înalt Comisar, a ieşit din sediul Guvernului îmbrăcat în uniformă, a trecut în revistă garda de onoare, s-a urcat în Daimlerul său blindat şi a plecat să-şi inspecteze trupele de la hotelul King David.

51 – Independenţa evreilor, catastrofa arabilor 1948–1951

Plecarea britanicilor; Ben-Gurion: „Am reuşit!”

Generalul Cunningham şi-a făcut ieşirea din Ierusalim pe nişte

străzi pustii, exceptând câţiva copii arabi. Militarii britanici organizaseră posturi de mitralieră la intersecţii. La trecerea Daimlerului, tinerii privitori „aplaudau copilăreşte, iar unul a salutat. Salutul i-a fost returnat”. De pe aeroportul Kalandia, Înaltul Comisar a plecat cu avionul la Haifa, de unde, la miezul nopţii, a navigat spre Anglia.

Trupele britanice au evacuat fortăreaţa Bevingrad din Complexul Rusesc: 250 de camioane şi tancuri au ieşit huruind pe Bulevardul King George al V-lea sub privirile mulţimilor de evrei tăcuţi. Cursa pentru controlul Complexului Rusesc a început instantaneu. Irgun a luat cu asalt pensiunea Nicolae. Focurile de armă s-au auzit în tot oraşul. Nusseibeh s-a grăbit să ajungă la Amman ca să-l implore pe regele Abdullah să salveze oraşul, „prădat o dată în timpul cruciadelor” şi pe cale de a fi prădat din nou. Regele a promis.

La ora 16:00, pe 14 mai 1948, în imediata apropiere a Ierusalimului, Rabin şi soldaţii săi din Palmach, epuizaţi de luptele duse pentru a menţine drumul deschis, ascultau la radio un anunţ din partea lui David Ben-Gurion, preşedintele Agenţiei Evreieşti. Stând sub un portret al lui Herzl, în faţa unui public de 250 de oameni la Muzeul Tel Aviv, Ben-Gurion a proclamat: „Voi citi din documentul Declaraţiei de întemeiere a statului…” El şi consilierii discutaseră cu privire la numele pe care ar trebui să-l poarte statul. Unii au sugerat Iudeea sau Sion – dar numele acestea erau asociate cu Ierusalim, iar sioniştii se străduiau cu greu să păstreze măcar o parte din oraş. Alţii au propus Ivriya sau Herzliya, dar Ben-Gurion a susţinut denumirea de Israel, şi asta s-a convenit: „Ţara lui Israel”, a citit el, „a fost locul de naştere al poporului evreu”. Au cântat apoi imnul naţional, Hatikvah (Speranţa):

Speranţa noastră nu e pierdută
O nutrim de două mii de ani;
Să fim oameni liberi în ţara noastră,
Ţara Sionului şi a Ierusalimului!

Ben-Gurion radia dinaintea jurnaliştilor. „Am reuşit!”, a spus, dar a evitat să jubileze. Acceptase în repetate rânduri împărţirea în două state, dar acum evreii trebuiau să reziste unei invazii a armatelor arabe regulate având anihilarea ca obiectiv formulat în mod deschis. Însăşi supravieţuirea statului Israel era în primejdie. Pe de altă parte, ideile sale evoluaseră faţă de anii 1920 şi începutul anilor 1930 când spera să vadă o Palestină socialistă comună sau un stat federal.

Acum, confruntat cu războiul, totul era la dispoziţia oricui.

Pe frontul Ierusalimului, soldaţii lui Rabin din Brigada Harel erau prea obosiţi ca să-l mai asculte pe Ben-Gurion la radio. „Hei, băieţi, închideţi radioul ăla”, se ruga unul dintre ei. „Mor de somn. Cuvintele frumoase, mâine!”

„Cineva s-a ridicat şi-a oprit radioul, lăsând să se aştearnă o linişte de plumb”, îşi aminteşte Rabin. „Eu eram mut, înăbuşindu-mi propriul amalgam de emoţii”. Cei mai mulţi oameni nu au auzit Declaraţia, pentru că forţele arabe întrerupseseră alimentarea cu energie electrică.

Unsprezece minute mai târziu, preşedintele Truman a anunţat *de facto* recunoaşterea Israelului. Îndemnat de Eddie Jacobson, Truman l-a asigurat în secret pe Weizmann că susţinea împărţirea. Şi totuşi, era cât pe ce să piardă controlul administraţiei când diplomaţii săi de la ONU au încercat să suspende împărţirea. Secretarul său de stat, George Marshall, şef de stat-major în timpul războiului şi decan al serviciului public american, se opunea făţiş recunoaşterii. Dar Truman a susţinut noul stat, în vreme ce Stalin a fost primul care a recunoscut oficial Israelul.

La New York, Weizmann, acum aproape orb, aştepta în camera lui de la Waldorf Astoria, încântat de independenţă şi totuşi simţindu-se părăsit şi uitat, până când Ben-Gurion şi colegii lui l-au rugat să fie primul preşedinte. Truman l-a invitat pe Weizmann să facă prima sa vizită oficială la Casa Albă. Când preşedintele american a fost ulterior elogiat de Eddie Jacobson pentru că ar fi „ajutat la crearea Israelului”, acesta a replicat: „Cum adică, «am ajutat la crearea»? Eu sunt Cyrus! Eu sunt Cyrus!” Când rabinul-şef al Israelului i-a mulţumit, Truman a plâns.[290]

Preşedintele Weizmann a plecat în Israel, temându-se pentru „Locurile Sfinte din Ierusalim, care supravieţuiseră atacurilor barbarilor în vremurile medievale, iar acum fuseseră lăsate de

290 Politica lui Truman l-a înfuriat pe unul dintre ierusalimiţii americani. Colonia Americană, sub steagul Crucii Roşii, era deja celebră pentru neutralitatea ei, dar, de fapt, Bertha Spafford nu mai considera întoarcerea Evreilor în Sion ca un pas către al Doilea Advent şi adoptase o poziţie contrară sionismului: „Cum putem noi, ca americani în Palestina, să susţinem o astfel de acţiune? Ne este ruşine să recunoaştem că oamenii de stat americani se pot înclina într-o direcţie sau alta pentru a câştiga voturi”. În iunie, cu sprijinul liderilor arabi ai Ierusalimului şi al comandantului Legiunii Arabe, ea s-a dus la Washington pentru a face lobby pe lângă Truman împotriva evreilor. Preşedintele a refuzat s-o primească.

izbelişte”. În Ierusalim, Anwar Nusseibeh şi câţiva luptători din trupele neregulate, în special foşti poliţişti, au făcut tot ce-au putut ca să apere Oraşul Vechi până la sosirea armatelor adevărate. Nusseibeh a fost împuşcat în picior şi a trebuit să i se amputeze piciorul. Dar războiul trupelor neregulate a luat sfârşit.

Acum începea războiul adevărat, iar poziţia Israelului era cumplită. Armatele statelor din Liga Arabă, Egiptul, Iordania, Irakul, Siria şi Libanul, au invadat Israelul cu misiunea specifică de a-i lichida pe evrei. „Va fi un război de exterminare şi un masacru foarte important”, a anunţat Azzam Paşa, secretarul Ligii, „despre care se va vorbi ca despre masacrele din Mongolia şi despre cruciade”. Comandanţii lor erau prea încrezători în ei înşişi. Evreii fuseseră nişte supuşi de joasă speţă ai imperiilor islamice, uneori toleraţi, alteori persecutaţi, dar întotdeauna supuşi, vreme de peste o mie de ani. „Arabii se considerau un mare popor militar, iar pe evrei îi priveau ca pe o naţiune de prăvăliaşi”, îşi aminteşte generalul Sir John Glubb, comandantul englez al Legiunii Arabe a regelui Abdullah. „Egiptenii, sirienii şi irakienii presupuneau că nu vor avea dificultăţi în a-i înfrânge pe evrei”. Naţionalismul secular se împletea cu fervoarea războiului sfânt. Era de neînchipuit ca evreii să poată înfrânge armatele islamice, şi multe dintre facţiunile jihadiste care luptau alături de armatele regulate îmbrăţişaseră de multă vreme un antisemitism fanatic. Jumătate din forţele egiptene erau mujahedini ai Frăţiei Musulmane, printre ei numărându-se şi tânărul Yasser Arafat.

Şi totuşi intervenţia, însoţită, cum a fost, de speranţe înfricoşătoare şi cinism politic, avea să fie un dezastru pentru palestinieni şi să ajute la formarea unui stat israelian mult mai mare şi mai puternic decât ar fi apărut altfel. Pe hârtie erau 160.000 de oameni în armatele arabe, dar dezorganizarea era atât de mare, încât, în luna mai, ei aveau pe teren circa 28.000 de oameni – cam tot atâţia câţi aveau şi israelienii. Dat fiind că Legiunea Arabă a lui Abdullah, alcătuită din 9.000 de oameni antrenaţi de britanici, îi reprezenta pe cei mai buni dintre ei, acesta a fost numit oficial Comandantul Suprem al Forţelor Ligii Arabe.

Regele Abdullah, stând pe Podul Allenby, a tras un foc de pistol în aer şi a strigat: „Înainte!”

Abdullah cel Grăbit

Regele, îşi aminteşte nepotul său Hussein, „era un extravertit în toată regula”. Când l-am văzut ultima oară, Abdullah era în Ierusalim primindu-şi regatul din deşert de la Winston Churchill. Lawrence l-a descris ca „scund, corpolent, puternic ca un cal, cu ochi negri şi veseli, o faţă netedă şi rotundă, buze pline, nas drept” – şi dusese o viaţă aventuroasă, şocându-l pe Lawrence cu isprăvile lui deşănţate. „Odată, Abdullah a doborât cu pistolul de trei ori la rând un ibric de pe ţeasta bufonului curţii, trăgând de la douăzeci de paşi”. Fiind un şerifian, al treizeci şi şaptelea în linie directă de la Profet, putea să tachineze *ulema*. „E greşit să te uiţi la o femeie frumoasă?”, l-a întrebat el pe un muftiu. „E un păcat, Majestate.” „Dar Sfântul Coran spune: «Dacă vezi o femeie, abate-ţi privirea». Dar nu poţi să-ţi abaţi privirea decât dacă te-ai uitat în prealabil!” Era în acelaşi timp un beduin mândru şi copil al sultanatului otoman, comandase armate încă din adolescenţă şi fusese „creierul” Marii Revolte Arabe. Ambiţiile sale erau la fel de nemărginite pe cât erau de imperioase, de unde şi porecla de „cel Grăbit”. Şi totuşi aşteptase îndelung această şansă de a cuceri Ierusalimul.

„Pe lângă faptul că era un soldat şi un diplomat, era şi un învăţat de formaţie clasică”, îşi aminteşte Sir Ronald Storrs, care a fost impresionat când „a intonat pentru mine Cele Şapte Ode Suspendate ale Poeziei Pre-Islamice”. Ambasadorul britanic la Amman, Sir Alee Kirkbridge, îi zicea de fiecare dată „regele cu o sclipire în priviri”. Ca diplomat, Abdullah era spiritual. Întrebat când va primi un diplomat pe care-l displăcea, el a răspuns: „Când o făta catârul meu”.

Acum, când catârul lui *fătase* într-adevăr, era realist în ceea ce-i priveşte pe sionişti, citând un proverb turcesc: „Dacă întâlneşti un urs când traversezi un pod putrezit, spune-i «Dragă mătuşă»”. De-a lungul anilor, a discutat adesea cu Weizmann şi cu oamenii de afaceri evrei, oferindu-le evreilor o patrie dacă l-ar fi acceptat ca rege al Palestinei. Vizitase deseori Ierusalimul, întâlnindu-se cu aliatul lui Ragheb Nashashibi, dar îl detesta pe muftiu, fiind de părere că sionismul înflorea şi mai mult din cauza „acelor partizani ai arabilor care nu erau dispuşi să accepte nicio soluţie”.

Regele negociase în secret un pact de neagresiune cu sioniştii: el avea să ocupe părţile de pe Malul Vestic repartizate arabilor, pentru ca în schimb să nu se opună la graniţele statului evreiesc stabilite de ONU: iar britanicii fuseseră de acord cu anexarea propusă de el. „Nu vreau să creez un nou stat arab care să le permită arabilor să mă călărească”, i-a explicat el emisarului sionist Golda Myerson

(ulterior, Meir). „Vreau să fiu călăreţul, nu calul”. Dar acum calul o rupsese la fugă: războiul, şi mai ales masacrul de la Deir Yassin îl obligau să lupte împotriva evreilor. În plus, celelalte state arabe erau la fel de hotărâte să-i limiteze lui Abdullah ambiţiile pe cât erau să salveze Palestina, iar egiptenii şi sirienii plănuiau să-şi anexeze propriile cuceriri. Comandantul lui Abdullah, Glubb Paşa, care îşi dedicase viaţa asigurării pentru haşemiţi a unei armate decente, nu era dispus să-i rişte acum soarta.

Legiunea sa Arabă avansa cu prudenţă printre dealurile din Iudeea care străjuiau drumul spre Ierusalim, acolo unde Armata de Eliberare Arabă atacase suburbiile evreieşti. Pe 16 mai, la căderea nopţii, Haganah capturase secţia de poliţie Mea Shearim şi Sheikh Jarrah de la nord, precum şi tot Oraşul Nou de la sud de Ziduri, alături de fosta fortăreaţă britanică din centru, Complexul Rusesc şi YMCA. „Am cucerit aproape tot Ierusalimul, în afară de Augusta Victoria şi Oraşul Vechi”, declara copleşit Ben-Gurion.

„SOS! Evreii simt aproape de ziduri!” Anwar Nusseibeh s-a dus repede la rege ca să-l implore să intervină. Abdullah nu şi-a uitat nicio clipă locul în istorie. „Prin voinţa lui Dumnezeu sunt un conducător musulman, rege haşemit, iar tatăl meu a fost regele tuturor arabilor”. Acum îi scria comandantului său englez: „Dragul meu Glubb Paşa, importanţa Ierusalimului în ochii arabilor, ai musulmanilor şi ai creştinilor arabi este bine cunoscută. Orice dezastru suferit de populaţia oraşului de pe urma evreilor ar avea pentru noi consecinţe profunde. Tot ce deţinem astăzi trebuie păstrat – Oraşul Vechi şi drumul spre Ierihon. Îţi cer să execuţi acest ordin cât mai repede posibil, dragul meu”.

Abdullah: bătălia pentru Ierusalim

„Trupele regelui jubilau, multe dintre vehicule fiind decorate cu ramuri verzi sau cu buchete de flori de oleandru roz”. Procesiunea Legiunii Arabe spre Ierusalim „semăna mai mult cu un carnaval, decât cu o armată plecată la război”, observa Glubb. Pe 18 mai, primii legionari au ocupat poziţii în jurul zidurilor Oraşul Vechi, de unde, scria el, „cu aproape 1.900 de ani în urmă, evreii înşişi şi-au trimis săgeţile împotriva legiunilor lui Titus”. Dar regele era „tras la faţă de teamă ca nu cumva evreii să intre în Oraşul Vechi şi în Templul unde tatăl lui şi răposatul rege Hussein al Hijazului erau înmormântaţi”. Forţele lui Glubb au trecut cu forţa prin Sheikh

Jarrah deţinut de israelieni până la Poarta Damasc.

În interiorul Oraşului Vechi, mai întâi trupele neregulate şi apoi cei din Legiunea Arabă au înconjurat Cartierul Evreiesc, reşedinţa unora dintre cele mai vechi familii evreieşti din Palestina, mulţi dintre ei bătrâni învăţaţi hasidici, toţi aceştia fiind apăraţi doar de 190 de luptători din Haganah şi Irgun. Rabin s-a înfuriat când a aflat că doar nişte forţe neînsemnate numeric puteau fi detaşate pentru salvarea Oraşului Vechi. „Asta este, a strigat el către comandantul Ierusalimului, David Shaltiel, „singura forţă pe care poporul evreu o poate aduna pentru eliberarea capitalei sale?”

Rabin a încercat fără succes să ia cu asalt Poarta Jaffa, dar simultan alte trupe au intrat cu forţa prin Poarta Sion în Oraşul Vechi. Optzeci de luptători Palmach s-au alăturat apărătorilor înainte să se piardă Poarta Sion. Dar acum Legiunea Arabă sosea în forţă. Bătălia pentru Oraşul Vechi avea să fie disperată. S-a luptat, după cum a notat Glubb, „din încăpere în încăpere, pe coridoare întunecoase, în susul şi în josul scărilor care urcau în curţi sau coborau în pivniţe”, prin „bârlogurile ca de iepuri ale Cartierului Evreiesc, peste pământul excavat şi molozul adunat acolo de milenii”. Glubb a ordonat acum cucerirea sistematică a Cartierului Evreiesc. Rabinii din cartier cereau ajutor. Cuprins de frenezie, Ben-Gurion striga: „Ierusalimul poate să cadă în orice clipă! Atacaţi cu orice preţ!”.

Pe 26 mai, legionarii au cucerit Piaţa Hurva şi au dinamitat magnificele sinagogi de acolo. Două zile mai târziu, „doi rabini bătrâni, cu spinările gârbovite, coborau pe o alee îngustă purtând un steag alb”, a remarcat Glubb. Dincolo de liniile de luptă, şi la doar câteva sute de metri de acest minuscul teatru de război, Rabin urmărea aceeaşi „scenă zguduitoare” de pe Muntele Sion: „Eram îngrozit”. Treizeci şi nouă dintre cei 213 de apărători erau morţi, iar 134, răniţi. „Şi astfel, Cetatea lui David a căzut în mâinile inamicului”, scria Begin. „Jalea a coborât peste noi”. Glubb era îmbătat de succes: „Trăiesc o dragoste puternică pentru Ierusalim. Biblia prinde viaţă în faţa ochilor noştri”. Şi totuşi, a permis devalizarea Cartierului Evreiesc: douăzeci şi două dintre cele douăzeci şi şapte de sinagogi au fost demolate. Pentru prima oară de la recucerirea musulmană din 1187, evreii au pierdut accesul la Zidul de Vest.

Glubb s-a folosit de Fortăreaţa Latrun pentru a bloca drumul spre Ierusalimul de Vest. Ben-Gurion a ordonat în mod repetat cucerirea

Latrunului, cu pierderi mari de vieţi omeneşti, dar atacurile au eşuat. Ierusalimiţii evrei, care deja trăiau în pivniţe, au început să sufere de foame până când israelienii au creat o nouă rută pentru provizii, aşa-numitul Drum al Burmei[291], la sud de Latrun.

Pe 11 iunie, mediatorul ONU, contele Folke Bernadotte, nepotul unui rege suedez care negociase cu Himmler salvarea evreilor în ultimele luni ale războiului, a mediat cu succes un armistiţiu şi a propus o nouă versiune de împărţire, care dădea în întregime Ierusalimul regelui Abdullah. Israelul a respins planurile lui Bernadotte. Între timp, Ben-Gurion a înfrânt aproape o revoltă când Menahem Begin, după ce acceptase să-şi unească forţele Irgun cu cele ale statului, a încercat să-şi aducă un transport propriu de arme. Armata israeliană a scufundat nava. În loc să înceapă un război civil, Begin s-a retras din clandestinitate pentru a intra în politica „normală”.

Când armistiţiul lui Bernadotte s-a încheiat, războiul a reînceput. A doua zi, un Spitfire egiptean a bombardat vestul Ierusalimului. Legionarii frenetici au atacat Oraşul Nou prin Poarta Sion, după care au avansat către Notre Dame: „Întorcându-şi capetele, puteau să vadă Domul Stâncii şi Moscheea al-Aqsa”, scria Glubb. „Ei luptau pe calea Domnului”, în timp ce israelienii încercau din nou să captureze Oraşul Vechi.

— Putem să păstrăm Ierusalimul? l-a întrebat Abdullah pe Glubb.

— Nu-l vor cuceri niciodată, sir!

— Dacă vreodată o să crezi că evreii vor cuceri Ierusalimul, să-mi spui, a replicat regele. Am să mă duc acolo şi-am să mor pe zidurile oraşului.

Contraatacul israelian a eşuat. Dar puterea militară a Israelului creştea. Noul Stat avea acum pe câmpul de luptă un total de 80.000 de soldaţi, faţă de doar 68.000 câţi aveau arabii. În zece zile înaintea celui de-al doilea armistiţiu, israelienii au cucerit Lydda şi Ramla.

Atât de mult i-a înfuriat pe sionişti propunerea lui Bernadotte, încât acum suedezul sugera ca Ierusalimul să fie internaţionalizat. Pe 17 septembrie, contele suedez a venit cu avionul în Oraşul Sfânt. Dar extremiştii Lehi, conduşi de Yitzhak Shamir (viitor prim-ministru al Israelului), au decis să anihileze atât pe om, cât şi planurile sale. În timp ce Bernadotte se deplasa de la sediul său din Clădirea

---

291 Aluzie la adevăratul Drum al Burmei, care leagă nord-estul Burmei de sud-vestul Chinei, drumul cu cea mai mare importanţă strategică pentru Myanmar (fosta Burma). (n.t.).

Guvernamentală prin Katamon ca să se întâlnească cu guvernatorul Israelului, Dov Joseph, în Rehavia, jeepul său a fost tras pe dreapta la un punct de control. Trei bărbaţi s-au dat jos dintr-un alt jeep, având asupra lor arme Sten. Doi au tras în cauciucuri. Al treilea l-a mitraliat pe Bernadotte în piept, după care grupul a plecat de-acolo în viteză. Contele a murit la spitalul Hadassah. Ben-Gurion a suprimat şi a dezmembrat Lehi, dar ucigaşii n-au fost prinşi niciodată.

Abdullah îşi adjudecase Oraşul Vechi. Pe Malul Vestic, regele deţinea sudul, iar irakienii stăpâneau nordul. La sud de Ierusalim, avangarda egipteană putea să vadă Oraşul Vechi şi bombarda suburbiile sudice. La mijlocul lui septembrie, Liga Arabă a recunoscut un „guvern" palestinian cu sediul în Gaza, care era dominat de muftiu şi de Familiile ierusalimite.[292] Dar când luptele s-au reluat, israelienii i-au înfrânt şi i-au încercuit pe egipteni, cucerind deşertul Negev. Umiliţi, egiptenii l-au trimis pe muftiu înapoi la Cairo, cariera politică a acestuia fiind în sfârşit discreditată. La sfârşitul lunii noiembrie 1948, locotenent-colonelul Moshe Dayan, noul comandant militar al Israelului, a convenit o încetare a focului cu iordanienii. În prima jumătate a anului 1949, Israelul a semnat armistiţii cu toate cele cinci state arabe, iar în februarie 1948, Knessetul, parlamentul israelian, s-a reunit în clădirea Agenţiei Evreieşti de pe bulevardul George al V-lea din Ierusalim pentru a-l alege oficial pe Weizmann în postul de preşedinte, care avea în cea mai mare parte atribuţii ceremoniale. Weizmann, în vârstă de şaptezeci şi cinci de ani, s-a pomenit ignorat de prim-ministrul Ben-Gurion şi era frustrat de rolul său nonexecutiv. „De ce trebuie să fiu un preşedinte elveţian?" a întrebat Weizmann. „De ce să nu fiu un preşedinte american?" În glumă, îşi zicea „prizonierul de la Rehovoth" – referindu-se la oraşul unde înfiinţase Institutul de Ştiinţă Weizmann. Cu toate că avea reşedinţa oficială în Ierusalim, „am rămas cu nişte prejudecăţi faţă de acest oraş şi nici acum nu mă simt în largul meu acolo". A murit în 1952.

Armistiţiul, semnat în aprilie 1949 şi supervizat de reprezentanţii ONU, care erau cazaţi în Clădirea Guvernamentală britanică, a divizat Ierusalimul: Israelul primea vestul cu o insulă în teritoriul de pe Muntele Scopus, în vreme ce Abdullah păstra Oraşul Vechi, partea estică şi Malul de Vest. Acordul promitea evreilor accesul la Zid, la

---

292 Doi veri din Familia Husseini au slujit ca miniştri de externe şi ai apărării: Anwar Nusseibeh ca secretar de Cabinet – şi muftiul ca preşedinte al Consiliului Naţional al Palestinei.

cimitirul de pe Muntele Măslinilor şi la mormintele din Valea Kidron, dar promisiunea n-a fost niciodată onorată. Evreilor nu li s-a permis să se roage la Zid în următorii nouăsprezece ani[293], iar pietrele funerare din cimitirele lor au fost vandalizate.

Atât israelienii, cât şi Abdullah se temeau să nu-şi piardă propria jumătate de Ierusalim. ONU insista să dezbată internaţionalizarea oraşului, aşa încât ambele părţi au ocupat ilegal Ierusalimul şi doar două ţări au recunoscut deţinerea de către Abdullah a Oraşului Vechi. Şeful de stat-major al lui Weizmann, George Weidenfeld, un tânăr vienez care îşi înfiinţase de curând propria editură la Londra, a lansat o campanie pentru a convinge lumea că Israelul ar trebui să păstreze partea vestică a Ierusalimului. Pe 11 decembrie, Ierusalimul a fost declarat capitala Israelului.

Învingătorul arab a fost Abdullah cel Grăbit, care, la treizeci şi doi de ani după Marea Revoltă Arabă, a cucerit în sfârşit Ierusalimul: „Nimeni", a spus el, „nu va mai cuceri Ierusalimul de la mine, decât dacă voi fi ucis".

52 – Divizat 1951–1967

Regele Ierusalimului: sânge pe Muntele Templului

„O fâşie fortificată de sârmă ghimpată, câmpuri de mine, poziţii de tragere şi posturi de observaţie traversau [oraşul]", scria Amos Oz. „O cortină din beton a coborât şi ne-a separat de Sheikh Jarrah şi cartierele arăbeşti". Se auzeau adesea focuri trase de lunetişti: în 1954, nouă oameni au fost ucişi în felul acesta şi cincizeci şi patru au fost răniţi. Chiar şi când cele două părţi au cooperat, a fost chinuitor. În 1950, ONU a mediat hrănirea unui tigru, a unui leu şi a doi urşi de la Grădina Zoologică Biblică de pe Muntele Scopus, controlat de israelieni, şi a explicat oficial că „a trebuit să se ia decizii cu privire la următoarele puncte: (a) dacă banii israelieni ar trebui folosiţi pentru a se cumpăra măgari arabi cu care să fie hrănit leul israelian (b) dacă un măgar israelian ar trebui să treacă prin teritoriul stăpânit

---

293 Într-un exemplu clasic al competitivităţii religioase a Ierusalimului şi a capacităţii sale de a crea sanctitate din necesitate, pelerinii evrei, deposedaţi de Zid, se rugau la Mormântul lui David de pe Muntele Sion şi au creat acolo primul Muzeu al Holocaustului din ţară.

de Iordania pentru a fi mâncat de către leul în chestiune”.

Dincolo de sârma ghimpată, cei din familia Nusseibeh jeleau Catastrofa: „Am suferit ceea ce ar echivala cu o cădere nervoasă”, a recunoscut Hazem Nusseibeh. Nepotului său, Sari, îi lipseau „aristocraţii englezi şi arabi, parveniţii cheltuitori nesăbuiţi, comercianţii din clasa de mijloc, prostituatele care aveau grijă de nevoile soldaţilor, amestecul bogat al culturilor, episcopii, clericii musulmani şi rabinii cu bărbi negre care populau aceleaşi străzi”.

În noiembrie, Abdullah a fost, în mod bizar, încoronat rege al Ierusalimului de către episcopul copt – primul rege aflat la conducerea oraşului de la Frederick al II-lea. Pe 1 decembrie, s-a declarat cu de la sine putere rege al Palestinei în Ierihon, redenumindu-şi ţinutul Regatul Unit al Iordaniei. Familia Husseini şi naţionaliştii arabi l-au denunţat pe Abdullah pentru compromisurile sale şi nu-i puteau ierta faptul că era singurul arab care avusese succes în Catastrofa Palestiniană.

Regele s-a adresat Familiilor din Ierusalim, care acum se bucurau de o stranie renaştere. El i-a oferit lui Ragheb Nashashibi postul de premier al Ierusalimului. Nashashibi a refuzat, dar a acceptat să fie ministru, membru al Cabinetului. Regele l-a mai numit guvernator al Malului de Vest şi Custode al celor Două Haramuri (Ierusalim şi Hebron), dăruindu-i totodată un automobil Studebaker şi titlul de „Ragheb Paşa”. (Iordanienii continuau să acorde titluri otomane în anii 1950.) Nepotul său cu purtări de dandy, Nassereddin Nashashibi, a devenit şambelan regal[294]. Într-o destituire a detestatului muftiu, gest care a adus multă satisfacţie, Abdullah l-a concediat în mod oficial şi l-a numit în locul lui pe şeicul Husam al-Jarallah, chiar omul care fusese deposedat de titlu în mod fraudulos în 1921.

Abdullah a fost avertizat cu privire la câteva comploturi de asasinare, dar întotdeauna a replicat: „Până nu-mi vine sorocul, nimeni nu-mi poate face rău. Când o veni sorocul, nimeni n-o să mă poată păzi”. Oricât de mari ar fi fost pericolele, Abdullah, acum în vârstă de 69 de ani, era mândru de faptul că era stăpânul

---

294 Dar Ragheb Nashashibi era pe moarte, fiind bolnav de cancer. Regele l-a vizitat la spitalul Augusta Victoria. „În această clădire”, a spus Abdullah, „în primăvara lui 1921, am avut prima mea întâlnire cu Winston Churchill”. În aprilie 1951, Nashashibi a murit şi a fost înmormântat într-un mic cavou din apropierea vilei sale – care a fost ulterior dărâmată pentru construirea hotelului Ambassador.

Ierusalimului. „Când eram mic”, îşi aminteşte nepotul lui, Hussein, „bunicul meu îmi spunea că Ierusalimul a fost unul dintre cele mai frumoase oraşe din lume”. Cu trecerea timpului, el a observat că regele „iubea Ierusalimul tot mai mult”. Abdullah era dezamăgit de fiul său cel mare, Talal, dar îşi adora nepotul, pe care-l educa să fie rege. În vacanţele şcolare, ei luau micul dejun împreună în fiecare zi. „Am devenit fiul pe care şi-l dorise întotdeauna”, scria Hussein.

Pe 20 iulie 1951, într-o zi de vineri, Abdullah a plecat cu maşina la Ierusalim împreună cu Hussein, un adolescent de şaisprezece ani, elev la Şcoala din Harrow, căruia îi poruncise să îmbrace uniforma militară cu medalii. Înainte de plecare, regele i-a spus: „Fiul meu, într-o zi, va trebui să-ţi asumi responsabilitatea”, adăugând: „Când va trebui să mor, mi-ar plăcea să fiu împuşcat în cap de un nimeni. Aşa ar fi cel mai simplu”. S-au oprit la Nablus ca să se întâlnească cu vărul muftiului, dr. Musa al-Husseini, care îl slujise pe muftiu în Berlinul nazist. Acesta a făcut o plecăciune şi şi-a exprimat loialitatea.

Cu puţin înainte de miezul zilei, Abdullah a sosit în Ierusalim pentru rugăciunile de vineri împreună cu nepotul său, Glubb Paşa, şambelanul regal Nassereddin Nashashibi şi linguşitorul Musa Husseini. Mulţimea era posomorâtă şi suspicioasă; cuprinsă de agitaţie, garda lui de corp, alcătuită din membri ai Legiunii Arabe, era atât de numeroasă, încât Hussein a glumit: „Ce-i asta, o procesiune funerară?”. Abdullah a vizitat mormântul tatălui său, după care s-a dus pe jos la al-Aqsa şi le-a spus gărzilor să facă un pas înapoi, dar Musa Husseini a rămas foarte aproape. Când Abdullah a păşit în portic, şeicul moscheii a sărutat mâna regală şi, în acelaşi timp, un tânăr a apărut din spatele uşii. Ridicând pistolul, tânărul a lipit ţeava de urechea regelui şi a tras, omorându-l pe loc. Glonţul i-a ieşit prin ochi, iar Abdullah s-a prăbuşit, turbanul lui alb rostogolindu-se pe jos. Toţi cei de faţă s-au aruncat la pământ, „chircindu-se ca nişte babe gârbovite şi cuprinse de groază”, a observat Hussein, „dar eu cred că în clipa aceea mi-am pierdut minţile, pentru că m-am repezit spre asasin”, care s-a întors spre Hussein: „I-am văzut dinţii rânjiţi şi ochii înceţoşaţi. El avea pistolul şi vedeam cum îl îndreaptă spre mine, după care am zărit fumul, am auzit bubuitura şi am simţit împuşcătura în piept. Aşa arată moartea? Glonţul s-a lovit de metal”. Ordonându-i să-şi pună medaliile, Abdullah i-a salvat viaţa nepotului său.

Trăgând la întâmplare, gărzile l-au ucis pe asasin. Ţinându-l pe

regele mort în braţe, în timp ce sângele îi ţâşnea din nas, Nashashibi i-a sărutat mâna de mai multe ori. Legionarii au început să dea iama pe străzi, iar Glubb s-a străduit să-i ţină în frâu. Îngenunchind lângă rege, Hussein şi-a desfăcut veşmântul şi a mers alături de cadavru, care a fost transportat la Azilul Austriac. Acolo, Hussein însuşi a fost sedat înainte de a fi trimis în grabă cu avionul înapoi la Amman.

Hussein al Iordaniei: ultimul rege al Ierusalimului

Se spunea că în spatele asasinatului se aflau muftiul şi regele Farouk al Egiptului. Musa Husseini a fost arestat şi torturat înainte ca el şi alţi trei inşi să fie executaţi. Asasinatul a fost doar una dintre omuciderile şi loviturile precipitate de înfrângerea arabă. În 1952, regele Farouk, ultimul dintre albanezii lui Mehmet Ali, a fost răsturnat de junta Ofiţerilor Liberi, condusă de generalul Mohamed Neguib şi de colonelul Gamal Abdul Nasser.

Abdullah al Iordaniei a fost succedat la tron de fiul său, regele Talal, care suferea de atacuri violente de schizofrenie; ca urmare a unuia dintre acestea, n-a lipsit mult să-şi ucidă soţia. Pe 12 august 1952, tânărul Hussein se afla în vacanţă la un hotel din Geneva, când un chelner a intrat aducând un plic pe o tavă din argint. Plicul era adresat „Majestăţii Sale, regele Hussein”. Tatăl lui abdicase. Lui Hussein, având încă şaptesprezece ani, îi plăceau maşinile şi motocicletele rapide, avioanele şi elicopterele, pe care le pilota chiar el, şi femeile frumoase – avea cinci neveste. În vreme ce bunicul său nu renunţase niciodată la visul unui regat haşemit mai mare, riscând totul ca să câştige Ierusalimul, Hussein şi-a dat seama treptat că ar fi o realizare fie şi numai supravieţuirea ca rege al Iordaniei.

Ofiţer pregătit la Sandhurst, acest monarh vesel era pro-occidental, regimul său fiind finanţat mai întâi de britanici, apoi de Statele Unite ale Americii; şi totuşi, a supravieţuit doar menţinând echilibrul între forţele aflate la masa de joc în lumea arabă. Uneori, a trebuit să îndure îmbrăţişarea sufocantă a tiranilor radicali ostili cum ar fi Nasser al Egiptului şi Saddam Hussein al Irakului. Ca şi bunicul său, el a fost capabil să coopereze cu israelienii. Mult mai târziu, a ajuns să-l placă în mod special pe Rabin.

Octogenarul Churchill, care revenise în postul de prim-ministru în 1951, i-a mărturisit unuia dintre funcţionarii săi: „Trebuie să-i lăsaţi pe evrei să aibă Ierusalimul – ei sunt cei care l-au făcut celebru”. Dar oraşul a rămas divizat între est şi vest, „un şir iritant de garduri ad

hoc, ziduri şi baloturi de sârmă ghimpată", cu „inscripţii în ebraică, engleză şi arabă anunţând *STOP! PERICOL! AŢI AJUNS LA FRONTIERĂ"*. Liniştea nopţii era spartă de focuri de mitralieră, iar singura cale de acces era Poarta Mandelbaum, care a devenit la fel de cunoscută precum Checkpoint Charlie din Berlin. Totuşi, aceasta nu era nici poartă, nici reşedinţa Familiei Mandelbaum. De multă vreme plecaţi de acolo, Simchah şi Esther Mandelbaum fuseseră nişte fabricanţi de ciorapi de damă născuţi în Bielorusia, iar locuinţa lor solidă devenise fortăreaţa organizaţiei Haganah, care a fost aruncată în aer de Legiunea Arabă în 1948. Punctul de control Mandelbaum a fost ridicat pe ruinele clădirii.

Printre aceste bariere minate şi din sârmă ghimpată, adolescentul evreu Amos Oz şi copilul palestinian Sari Nusseibeh, fiul lui Anwar, au trăit aproape unul de celălalt. Mai târziu, Oz şi Nusseibeh, amândoi scriitori desăvârşiţi şi opozanţi ai fanatismului, s-au împrietenit. „Islamul", scria Nusseibeh, „nu era diferit pentru familii ca a noastră decât, aveam să aflu mai târziu, că era iudaismul pentru Amos Oz, la doar câteva zeci de metri depărtare, foarte aproape de no man's land". Băieţii au fost martorii unui nou aflux de imigranţi care a schimbat încă o dată faţa Ierusalimului. Arabii, în special cei din Irak, se răzbunaseră pe propriile comunităţi evreieşti. Consecinţa: 600.000 dintre ei au migrat spre Israel. Dar cei ce au schimbat înfăţişarea Ierusalimului au fost supravieţuitorii sectelor ultraortodoxe, cunoscuţi sub numele de haredim (cucernicii), care au adus cu ei cultura şi hainele din Mitteleuropa secolului al XVII-lea, precum şi credinţa în rugăciunea mistică şi fericită. „Aproape că nu era zi", îşi aminteşte Sari Nusseibeh, „în care să nu mă duc să spionez pe străzile de dincolo de no man's land" şi acolo, în Mea Shearim, „am văzut bărbaţi îmbrăcaţi în negru. Uneori, fiinţele acelea bărboase se uitau la mine". Cine erau oare, se întreba el?

Evreii haredim erau împărţiţi între cei care îmbrăţişau sionismul şi cei mulţi care, precum Toldot Haron din Mea Shearim, erau antisionişti învederaţi. Ei credeau că numai Dumnezeu ar putea să restaureze Templul. Aceste secte introspective, rigide şi ritualiste erau divizate între hasidici şi lituanieni, toţi vorbind idiş. Hasidicii sunt împărţiţi la rândul lor în multe secte, care îşi au originea în cele şapte „curţi" principale, fiecare condusă de o dinastie coborâtă dintr-un rabin făcător de minuni cunoscut ca *admor* (un acronim ce derivă din „Stăpânul nostru învăţător şi rabin"). Costumele lor şi diferenţele oculte dintre secte au contribuit la complexitatea Ierusalimului

israelit.[295]

Israelienii au construit o capitală modernă în Ierusalimul de Vest[296], care era un amestec agitat de laic şi religios. „Israelul era socialist şi laic”, îşi aminteşte George Weidenfeld, „înalta societate era în Tel Aviv, dar Ierusalimul se învârtea în jurul vechiului Ierusalim al rabinilor, al intelectualilor germani din Rehavia, care discutau despre artă şi politică după cină în bucătărie, şi al elitei israeliene formate din funcţionari civili superiori şi generali precum Moshe Dayan”. În vreme ce haredim îşi trăiau vieţilor lor separate, evreii laici precum Weidenfeld luau masa la cel mai elegant restaurant din Ierusalim – Fink’s, cu gulaşul şi cârnaţii săi non-cuşer. Amos Oz nu se simţea în largul său în acest oraş caleidoscopic, cu amestecul lui ciudat de antichităţi restaurate şi ruine moderne. „Se poate oare simţi cineva acasă în Ierusalim, mă gândesc, chiar dacă trăieşte aici de un secol? se întreabă el în romanul *My Michael*. „Dacă întorci capul, ai să vezi între toate aceste clădiri un teren stâncos. Măslini. O sălbăticie pustiită. Turme de animale păscând în jurul biroului nou construit al prim-ministrului”. Oz a plecat din Ierusalim, dar Sari Nusseibeh a rămas.

Pe 23 mai 1961, Ben-Gurion l-a convocat în birou pe unul dintre consilierii săi tineri, Yitzhak Yaacovy. Prim-ministrul s-a uitat la Yaacovy şi l-a întrebat:

— Ştii cine e Adolf Eichmann?

— Nu, a replicat Yaacovy.

— Este omul care a organizat Holocaustul, ţi-a omorât familia şi te-a deportat la Auschwitz, a replicat Ben-Gurion, care ştia că Yaacovy, copilul unor evrei ortodocşi din Ungaria, fusese trimis într-un lagăr de concentrare în 1944, de către SS-Obersturmbannführerul Eichmann. Acolo a supravieţuit selecţiei în urma căreia unora le era îngăduit să-şi continue viaţa ca muncitori-sclavi şi alţii urmau să fie

---

295 Curtea cea mai importantă, Ger, numită după un sat polonez şi condusă de Familia Alter, purta căciuli din blană *shtreimel*; belzerii, din Ucraina, purtau caftane şi căciuli din blană; breslaverii îşi exprimau adoraţia prin dansuri şi cântece mistice şi exhibiţioniste şi sunt cunoscuţi ca „hippie hasidici”.

296 În 1957, Yad Vashem, „Un loc şi un nume”, memorialul închinat celor şase milioane de evrei ucişi în Holocaust, a fost creat pe Muntele Herzl. În 1965, a fost inaugurat Muzeul Israel, urmat de noul Knesset, amândouă fiind finanţate de James de Rothschild, care a ajutat la recrutarea Legiunii Evreieşti din armata lui Allenby.

gazaţi imediat de către însuşi doctorul SS Josef Mengele, probabil datorită părului său blond şi a ochilor albaştri. După aceea, a emigrat în Israel, a luptat şi a fost rănit în Războiul pentru Independenţă şi s-a stabilit la Ierusalim, unde lucra în biroul prim-ministrului.

— Astăzi, a continuat Ben-Gurion, te vei duce cu maşina la Knesset, vei asista acolo ca invitat al meu şi mă vei urmări când voi anunţa că l-am adus pe Eichmann ca să fie judecat în Ierusalim.

Serviciul secret israelian, Mossad, îl răpise pe Eichmann din Argentina, unde stătea ascuns, iar în aprilie a început procesul lui într-un tribunal din centrul Ierusalimului. A fost spânzurat în închisoarea din Ramla.

De cealaltă parte a frontierei, regele Hussein a denumit oraşul „a doua capitală", dar regimul lui avea o situaţie prea nesigură ca să rişte mutarea adevăratei capitale de la Amman. Oraşul Sfânt a fost efectiv retrogradat la nivelul de „oraş provincial cu sârmă ghimpată în centru". Cu toate acestea, Ierusalimul haşemit şi-a redobândit o parte din farmecul de altădată. Fratele regelui, prinţul Mohamed, guverna Malul de Vest. Tocmai se căsătorise cu o frumoasă palestiniană în vârstă de şaisprezece ani, Firyal al-Rashid. „Petreceam şase luni pe an în Ierusalim", îşi aminteşte prinţesa Firyal, „într-o mică şi încântătoare vilă care aparţinuse Familiei Dajani, dar soţul meu îşi petrecea cea mai mare parte a timpului negociind cu creştinii, încercând să facă pace între ortodocşii, catolicii şi armenii care se războiau între ei!"

Regele Hussein l-a numit pe Anwar Nusseibeh guvernator şi custode al Sanctuarelor. Cei din Familia Nusseibeh erau acum mai proeminenţi decât fuseseră multe secole. Anwar ocupa uneori postul de ministru al apărării iordaniene, iar fratele său, Hazem, pe cel de ministru de externe. Toate Familiile îşi pierduseră banii şi plantaţiile de măslini, dar multe continuau să trăiască în vilele din Sheikh Jarrah. Anwar Nusseibeh locuia acum vizavi de Colonia Americană într-o vilă construită în stil vechi, cu „covoare persane, diplome universitare cu litere aurite şi ieşite în relief, carafe din cristal pentru servitul băuturilor de după masă şi zeci de trofee de tenis". Nusseibeh trebuia să practice un „ecumenism tolerant", rugându-se la al-Aqsa în fiecare zi de vineri, iar de fiecare Paşte îşi ducea întreaga familie ca să se alăture „înalţilor clerici în veşminte preoţeşti şi având în mâini cruci din aur, pentru a da roată de trei ori Mormântului Sfânt", după cum îşi aminteşte fiul său, Sari. „Mie şi fraţilor mei ne plăcea asta [slujba de Paşte] cel mai mult pentru că

fetele creştinilor erau cele mai frumoase din oraş". Dar Muntele Templului însuşi era tăcut. „Erau puţini vizitatori la Haram", observa Oleg Grabar, cunoscutul cercetător al Ierusalimului, care a început să exploreze oraşul în perioada acelor ani.

Sari Nusseibeh investiga Oraşul Vechi, „plin de mici negustori fercheşi, cu ceasurile lor de buzunar din aur, bătrâne care vindeau la tarabă tot felul de mărunţişuri, dervişi rotitori" şi cafenele rezonând „cu bolboroseala clienţilor care trăgeau din narghilele". Ierusalimul iordanian era, după cum observa Eugene Bird, viceconsulul american, o lume în miniatură: „N-am văzut în viaţa mea un oraş mare atât de mic. Societatea eligibilă se limita la circa 150 de oameni". Unele dintre Familii au îmbrăţişat turismul. Cei din Familia Husseini au deschis ca hotel Casa Orientului. Bertha Spafford, ajunsă acum la vârsta părului cărunt, şi-a transformat Colonia Americană într-un hotel de lux, iar marea doamnă purtătoare de broşe a devenit ea însăşi unul dintre punctele de atracţie ale oraşului, pentru că îi cunoscuse pe toţi, de la Gemal Paşa la Lawrence al Arabiei. Chiar a apărut de două ori în show-ul de la televiziunea britanică *This is Your Life (Asta e viaţa ta)*. Katy Antonius s-a întors şi a înfiinţat un orfelinat în Oraşul Vechi, iar în locuinţa ei a deschis „un restaurant select şi un salon", numit Katakeet, după o rubrică mondenă din presa locală. Era „desprinsă parcă din *Cocktail Party* a lui Eliot", scria viceconsulul american; „e bârfitoare şi teribil de afectată". Mereu îmbrăcată „după ultima modă şi cu un şirag de perle, cu părul negru tuns foarte scurt", cu „o meşă albă distinctivă", era, după cum considera fiul viceconsulului, scriitorul Kai Bird, „parţial o *femme fatale*, parţial o cochetă". Dar nu-şi pierduse înverşunarea politică, remarcând: „Înainte de statul Israel, cunoşteam mulţi evrei în Ierusalim. Acum i-aş trage o palmă oricărui arab care încearcă să facă negoţ cu un evreu. Am pierdut prima partidă, dar n-am pierdut războiul".

Marile Puteri îşi susţinuseră dintotdeauna propriile secte, astfel încât n-a fost nicio surpriză că Războiul Rece s-a purtat pe furiş pe sub straie şi în spatele altarelor Ierusalimului „cu tot atâta înflăcărare ca şi pe aleile mărginaşe din Berlin", celălalt oraş divizat. Viceconsulul american Bird a sfătuit CIA să contribuie cu 80.000 de dolari la repararea cupolelor aurite în formă de ceapă ale Bisericii Mariei Magdalena ctitorite de Marele Duce Serghei. Dacă CIA nu plătea, KGB-ul abia aştepta s-o facă. Ortodoxia rusă era divizată între Biserica susţinută de CIA, cu sediul la New York, şi versiunea ei

sovietică de la Moscova, susţinută de KGB. Iordanienii, aliaţi neclintiţi ai americanilor, şi-au dat bisericile ruseşti Bisericii anticomuniste, în vreme ce israelienii, amintindu-şi că Stalin fusese primul care recunoscuse nou întemeiatul stat, au încredinţat proprietăţile ruseşti sovieticilor, care au înfiinţat o misiune în Ierusalimul vestic, condusă de un „preot”, care era de fapt un colonel KGB, fost consilier al Coreei de Nord.

Într-o mocirlă dominată în continuare de „Familiile Husseini, Nashashibi cărturarii islamici şi episcopii creştini, dacă reuşeai să ignori no man’s landul şi taberele de refugiaţi”, scria Sari Nusseibeh, „era ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat”. Totuşi, nimic nu mai era la fel – şi până şi acest Ierusalim hibrid era ameninţat. Ascensiunea lui Nasser, preşedintele Egiptului, a schimbat totul, ameninţând poziţia regelui Hussein, care deţinea Ierusalimul.

53 – Şase zile 1967

Nasser şi Hussein: numărătoarea inversă până la război

Născut în obscuritate, Nasser era *beau idéal* pentru un om de stat arab – un tânăr ofiţer rănit în încercuirea israeliană din 1948 şi hotărât să repare mândria arabilor. Deşi a devenit cel mai popular lider arab de secole, conducea ţara ca un dictator, cu sprijinul poliţiei secrete. Cunoscut sub numele de El Rais – Şeful – în toată lumea arabă, Nasser a promulgat un pan-arabism socialist, care i-a inspirat pe oamenii lui să sfideze dominaţia occidentală şi victoria sionistă şi a făcut să crească speranţele că înfrângerile puteau fi răzbunate.

Nasser a sprijinit raidurile palestiniene împotriva Israelului, care a reacţionat cu violenţă crescândă. Aflarea lui în fruntea celui mai puternic stat arab, Egiptul a alarmat Israelul. În 1956, el a aruncat o provocare vestigiilor imperiale anglo-franceze prin naţionalizarea Canalului Suez şi prin susţinerea rebelilor algerieni împotriva Franţei. Londra şi Parisul, hotărâte să-l distrugă, au încheiat o alianţă secretă cu Ben-Gurion. Atacul încununat de succes al israelienilor asupri Sinaiului, pus la cale de şeful de stat-major Dayan, a oferit anglo-francezilor pretextul de a invada Egiptul, chipurile pentru a-i separa pe cei doi vecini. Totuşi, Marea Britanie şi Franţa nu mai aveau puterea necesară pentru a susţine această

ultimă aventură imperială: Statele Unite ale Americii le-au forţat să se retragă. Curând după aceea, regele Hussein l-a demis pe Glubb din funcţia de comandant al armatei sale. O mie nouă sute cincizeci şi şase a reprezentat amurgul imperiului britanic din Orientul Mijlociu şi zorii ascendenţei americane.

Nasser avea drept ţintă cele două regate haşemite, unde radicalismul său pan-arab era tot mai popular pe străzi şi în rândul corpurilor de ofiţeri. În 1958 vărul lui Hussein şi colegul de şcoală, Faisal al II-lea al Irakului, a fost ucis în urma unei lovituri de stat militare. Familia dăduse regi ai arabilor, Hijazului, Siriei, Palestinei şi Irakului – iar acum Hussein rămăsese ultimul rege haşemit. Nasser a unit în mod oficial Egiptul cu Siria, formând Republica Arabă Unită. A reuşit astfel să încercuiască Israelul şi să domine Iordania, dar această uniune care s-a destrămat de două ori şi tot de două ori a fost refăcută, a rămas fragilă.

„Să creşti în Ierusalim era ca şi cum te-ai fi aflat într-un basm invadat de Detroit şi de armatele moderne, deşi îşi păstra caracterul magic, iar pericolele nu făceau decât să sporească misterele", scria Sari Nusseibeh. Treptat, „Ierusalimul şi-a recăpătat în mare măsură vitalitatea pe care o pierduse în 1948", devenind încă o dată „capitala mondială a pelerinajului". În 1964, în cadrul pregătirilor legate de pelerinajul Papei Paul al VI-lea, regele Hussein a poleit din nou cu aur Domul Stâncii, care căpătase, de-a lungul secolelor, o tentă cenuşie. Suveranul pontif a fost întâmpinat de prinţul Mahomed şi de prinţesa Firyal, care l-au însoţit în oraş, unde a fost primit de guvernatorul Anwar Nusseibeh. Dar papa a trebuit să traverseze şi Poarta Mandelbaum la fel ca orice muritor de rând. Când a cerut permisiunea să se roage în Capela creştin-ortodoxă a Calvarului, patriarhul ortodox i-a ordonat să facă o cerere în scris, după care i-a refuzat-o. „Vizita papei", scria Sari Nusseibeh, „a declanşat un boom": Familiile Husseini şi Nusseibeh şi-au dărâmat vilele elegante şi au construit nişte hoteluri hidoase.

Totuşi, regele Hussein lupta acum pentru supravieţuire, strâns ca într-o menghină între Egiptul şi Siria nasserite, între arabi şi israelieni şi între propriile ambiţii dinastice şi amărăciunea pătimaşă a palestinienilor care aveau senzaţia că îi trădase. În timp ce Nasser complota să-l răstoarne pe rege, Ierusalimul şi Malul de Vest se răzvrăteau frecvent împotriva haşemiţilor.

În 1959, Yasser Arafat, un veteran al războiului din 1948[297], a

297 Arafat susţinea că se născuse în Ierusalim. Mama lui era o ierusalimită,

înfiinţat o mişcare militantă pentru eliberare denumind-o Fatah – Cucerirea. În 1964, Nasser a ţinut un summit la Cairo, care a creat Comandamentul Arab Unit pentru iminentul război împotriva Israelului şi a înfiinţat Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei sub conducerea lui Ahmed al-Shuqayri. În luna mai a acelui an, la Ierusalim, regele Hussein a deschis fără tragere de inimă Congresul Palestinian, prilej cu care s-a lansat OEP. În anul următor, în ianuarie, mişcarea Fatah a lui Arafat a efectuat un mic raid în Israel, pornind din Iordania. A fost un dezastru şi singura victimă a fost un luptător de gherilă palestinian împuşcat în cap de iordanieni. Dar isprava celor din Fatah a aprins imaginaţia arabilor şi a marcat începutul campaniei lui Arafat de promovare a cauzei Palestinei în centrul scenei mondiale. Ascensiunea radicalilor înarmaţi până în dinţi, în uniforme kaki şi cu *keffiyeh*-uri pe cap din cadrul mişcării Fatah, le-a eclipsat pe Familiile trufaşe, discreditate de muftiu şi de 1948. Într-un semn al vremurilor, fiul lui Anwar Nusseibeh, Sari, s-a înrolat în Fatah.

Palestinienii îşi pierdeau răbdarea cu Hussein. Când guvernatorul Nusseibeh a refuzat să execute un ordin regal, regele l-a demis şi a numit în locul lui un iordanian. În septembrie 1965, mergând pe urmele bunicului său, Hussein s-a întâlnit în secret cu ministrul de externe al Israelului, Golda Meir, care i-a sugerat ca, într-o bună zi, „am putea să lăsăm armele deoparte şi să creăm un monument în Ierusalim care să simbolizeze pacea dintre noi”.

Când Ben-Gurion s-a retras din funcţia de prim-ministru în 1963, succesorul lui a fost Levi Eshkol, în vârstă de şaizeci şi şapte de ani, născut aproape de Kiev, un truditor cu ochelari a cărui principală realizare fusese organizarea utilităţilor de alimentare cu apă ale Israelului: nu era nici pe departe un Ben-Gurion. La începutul lui 1967, atacurile siriene asupra nordului Israelului au dus la o luptă aeriană în care forţele aeriene ale Siriei au fost decimate deasupra Damascului. În consecinţă, Siria a susţinut alte raiduri palestiniene în Israel.[298]

---

dar locul lui de naştere fusese Cairo. În 1933, când avea patru ani, a plecat să locuiască la rude timp de patru ani în Cartierul Magrebian din apropierea Zidului.

298 În timp ce tensiunea creştea, un bătrân a vizitat oraşul pentru ultima oară şi lumea abia dacă a remarcat acest lucru: Haj Amin Husseini, fostul muftiu, s-a rugat la al-Aqsa şi apoi s-a întors în exilul lui libanez, unde a murit în 1974.

Uniunea Sovietică l-a avertizat pe Nasser – în mod nejustificat, după cum a reieşit – că Israelul a pus la cale un atac împotriva Siriei. Nu este nici acum limpede de ce Moscova a ţinut să transmită această informaţie falsă şi de ce Nasser a ales s-o creadă, cu toate că a avut la dispoziţie săptămâni în care s-o verifice sau s-o dezaprobe. Căci, cu toată puterea Egiptului, în pofida propriei sale charisme şi a popularităţii de care se bucura pan-arabismul, Nasser a fost umilit de raidurile de represalii ale Israelului şi expus ca urmare a politicii pe marginea prăpastiei duse de Siria. El şi-a mutat trupele pe teritoriul peninsulei pentru a demonstra că nu va tolera un atac asupra Siriei.

Pe 15 mai, premierul Eshkol, neliniştit, şi şeful lui de stat-major, generalul Rabin, s-au întâlnit la hotelul King David din Ierusalim înainte de parada prilejuită de sărbătorirea Zilei Independenţei. Întrebarea era: cum să reacţioneze la ameninţările lui Nasser? A doua zi, Egiptul a solicitat ONU să-şi retragă din Sinai forţele de menţinere a păcii. Probabil că Nasser spera ca, în acest fel, să escaladeze criza, dar în acelaşi timp evitând războiul. Dacă asta a fost motivaţia, acţiunile lui au fost ori nespus de stângace, ori nesăbuite. În timp ce conducerea arabă şi mulţimile de pe străzi ovaţionau iminenta exterminare a statului evreiesc, Eshkol ezita, cuprins de agitaţie. O criză rău prevestitoare şi de teamă existenţială cuprinsese Israelul, care pierduse iniţiativa în favoarea lui Nasser. Alimentându-se numai cu cafea şi fumând întruna câte şaptezeci de ţigări pe zi conştient că supravieţuirea Israelului stătea pe umerii săi, generalul Rabin a început să cedeze.

Rabin: colapsul de dinaintea bătăliei

Nasser şi-a convocat Cabinetul pentru o evaluare a şanselor şi i-a chestionat îndeaproape pe vicepreşedintele său şi pe comandantul militar suprem, feldmareşalul Abdel-Hakim al-Amer, un *bon vivant* închipuit, consumator de droguri care rămăsese cel mai vechi prieten al preşedintelui.

„NASSER: – Acum, cu trupele noastre concentrate în Sinai, şansele de război sunt 50–50. Dacă închidem Strâmtoarea Tiran, probabilitatea de război va fi de 100%. Sunt gata forţele armate, Abdel Hakim (Amer)?

AMER: – Pun la bătaie capul, Şefule! Totul e în formă maximă.”

Pe 23 mai, Nasser a închis Strâmtoarea Tiran, calea maritimă spre portul de o importanţă vitală al Israelului, Eilat. Siria s-a mobilizat

pentru război. Regele Hussein şi-a trecut în revistă forţele armate. Rabin şi generalii l-au sfătuit pe Eshkol să lanseze un atac preventiv împotriva Egiptului, altfel erau ameninţaţi cu anihilarea. Dar Eshkol a refuzat să acţioneze până nu epuiza toate opţiunile politice. Ministrul său de externe, Abba Eban, desfăşura o campanie asiduă pentru a preveni războiul – sau pentru a căpăta sprijin, în caz de război. Şi totuşi, Rabin era chinuit de vina că nu făcuse destul pentru a salva Israelul: „Am avut sentimentul, justificat sau nu, că trebuia să iau totul asupra mea. M-am cufundat într-o criză profundă. Nu mâncasem mai nimic vreme de aproape nouă zile, nu dormisem, fumasem întruna şi eram epuizat".

Cu un premier nesigur, cu un şef de stat-major sub sedaţie, cu generalii pregătiţi să se revolte şi cu naţiunea cuprinsă de panică, trauma Israelului era cât se poate de veridică. La Washington, preşedintele L.B. Johnson a refuzat să susţină orice atac israelian. La Moscova, premierul Alexei Kosîghin îl sfătuia cu tărie pe Nasser să nu înceapă războiul. La Cairo, mareşalul Amer, lăudându-se că „de data asta noi vom fi cei care vor începe războiul", se pregătea să atace deşertul Negev. Exact la timp, Nasser i-a ordonat lui Amer să stea pe loc.

La Amman, regele Hussein simţea că nu prea are ce să facă decât să i se alăture lui Naser: dacă Egiptul ataca, trebuia să-l sprijine pe fratele lui arab. Altfel, dacă Egiptul pierdea, ar fi fost privit ca un trădător. Pe 30 mai, Hussein, purtând o uniformă de mareşal şi înarmat cu un Magnum de calibru 9 mm, şi-a pilotat propriul avion ca să ajungă la Cairo, unde urma să fie primit de Nasser. „Întrucât vizita dumneavoastră este secretă", a spus Nasser, dominându-l cu statura sa pe măruntul rege, „ce s-ar întâmpla dacă v-am aresta?" „Nu mi-a trecut prin minte nicio clipă o asemenea posibilitate", a replicat Hussein, care a acceptat să-şi pună armata cu un efectiv de 56.000 de oameni sub comanda generalului egiptean Riyad. „Toate armatele arabe înconjoară acum Israelul", a declarat regele. Israelul se confruntă acum cu trei fronturi de război. Pe 28 mai, Eshkol a ţinut la radio un discurs dezlânat care n-a făcut decât să sporească anxietatea israelienilor. La Ierusalim, se săpau adăposturi pentru bombardament, se făceau antrenamente pentru raidurile aeriene. Israelienii se temeau de anihilare, un nou Holocaust. Eban epuizase soluţiile diplomatice, iar generalii, politicienii şi opinia publică îşi pierduseră încrederea în Eshkol. A fost obligat să-l convoace pe cel mai respectat militar al Israelului.

Dayan preia comanda

Pe 1 iunie, Moshe Dayan a depus jurământul de ministru al apărării, iar Menahem Begin a fost cooptat şi el în noul Guvern Naţional ca ministru fără portofoliu. Dayan, care îşi purta mereu peste ochi peticul de piele neagră distinctiv, era un discipol al lui Ben-Gurion şi îl dispreţuia pe Eshkol – acesta îl poreclise în particular Abu Jildi, după un bandit arab viclean, care avea un singur ochi.

Discipol al lui Wingate, şef de stat-major în timpul războiului din Suez şi acum parlamentar, Dayan era un ghem de contradicţii – arheolog şi totodată hoţ de artefacte, un utilizator revanşard al puterii militare, care credea însă în coexistenţa tolerantă, un cuceritor al arabilor dublat de un iubitor al culturii arabe. Era „excepţional de inteligent", îşi aminteşte prietenul lui, Şimon Peres, „avea o minte strălucită şi niciodată nu spunea vreo prostie". Camaradul său, generalul Ariel Sharon, era de părere că Dayan „se trezea cu o sută de idei în minte. Dintre acestea, nouăzeci şi cinci erau periculoase; alte trei erau proaste; dar cele două rămase erau geniale". „Îi dispreţuia pe cei mai mulţi dintre oameni", îşi aminteşte Sharon, „şi nu făcea niciun efort să ascundă acest lucru". Criticii lui îl numeau „un partizan şi un aventurier", iar Dayan a recunoscut la un moment dat faţă de Peres – „Să ţii minte un lucru: pe mine nu te poţi bizui."

Dayan radia charisma noului evreu cutezător „nu pentru că respecta regulile", spune Peres, „ci pentru că se debarasa de ele cu abilitate şi şarm". Un coleg de clasă l-a descris ca fiind „un mincinos, un fanfaron şi un intrigant, dar în ciuda tuturor acestor lucruri, o prima donna, obiectul admiraţiei profunde". Era un singuratic fără prieteni, un saltimbanc impenetrabil şi un afemeiat priapic, lucru pentru care Ben-Gurion găsise scuza că Dayan era „turnat din material biblic", ca regele David – sau amiralul Nelson: „Trebuie să te împaci cu ideea", i-a spus el soţiei îndurerate a lui Dayan, Ruth. „Vieţile private şi publice ale marilor bărbaţi se desfăşoară adesea pe planuri paralele care nu ajung să se întâlnească niciodată."

În momentul în care Eban i-a înştiinţat că America nu aproba acţiunea militară, dar nici nu va interveni ca s-o împiedice, Dayan şi-a demonstrat calmul şi buna cunoaştere a elementelor de strategie. A subliniat că Israelul trebuia să-i atace neîntârziat pe egipteni, evitând

totodată orice confruntare cu Iordania. Comandantul numit de el al Ierusalimului, Uzi Narkiss, l-a întrebat ce se va întâmpla dacă Iordania atacă Muntele Scopus. „În cazul ăsta”, a replicat sec Dayan, „n-ai decât să-ţi muşti buza şi să-ţi menţii poziţia!”

Nasser credea deja că obţinuse o victorie fără vărsare de sânge, dar egiptenii îşi continuau planul de a ataca Sinaiul. Iordanienii, susţinuţi de o brigadă irakiană, au declanşat Operaţia Tariq, având drept scop încercuirea Israelului pe la vest de Ierusalim. Lumea arabă, având acum pe câmpul de luptă 500.000 de oameni, 5.000 de tancuri şi 900 de avioane, nu fusese nicicând mai unită. „Ţelul nostru principal va fi distrugerea Israelului”, a spus Nasser. „Scopul nostru”, a explicat preşedintele Aref al Irakului, „este să ştergem cu totul de pe hartă Israelul”. Israelienii aveau 275.000 de oameni, 1.100 de tancuri şi 200 de avioane.

Pe 5 iunie, la ora 7:10, piloţii israelieni au surprins şi distrus forţa aeriană a Egiptului. La 8:15, Dayan a ordonat intrarea în Sinai a Forţei Israeliene de Apărare. La Ierusalim, generalul Narkiss aştepta neliniştit, temându-se că iordanienii vor cuceri vulnerabilul Munte Scopus şi îi vor încercui pe cei 197.000 de evrei din vestul Ierusalimului, dar spera în acelaşi timp ca iordanienii să nu aibă decât o contribuţie simbolică la războiul cu Egiptul. Imediat după ora 8, sirenele au anunţat un raid aerian. Manuscrisele de la Marea Moartă erau depozitate la loc sigur. Rezerviştii au fost mobilizaţi. De trei ori, Israelul l-a avertizat pe regele Hussein, prin Departamentul de Stat al SUA, prin reprezentantul ONU la Ierusalim şi prin Foreign Office britanic, că „Israelul nu, repetăm, *nu* va ataca Iordania, dacă Iordania menţine liniştea. Dar, dacă Iordania deschide ostilităţile, Israelul va riposta cu toată forţa”.

„Majestate, ofensiva israeliană a început în Egipt”, l-a informat pe Hussein aghiotantul său la ora 8:50. Telefonând la cartierul general, Hussein a aflat că mareşalul Amer zdrobise forţele israeliene şi declanşase cu succes contraatacul.

La ora 9, Hussein a intrat în cartierul general pentru a afla că generalul lui egiptean, Riyad, ordonase atacuri asupra ţintelor israeliene şi ocuparea Clădirii Guvernamentale din sudul Ierusalimului. Nasser a sunat ca să confirme victoriile egiptene şi distrugerea forţei aeriene israeliene.

La 9:30, pe un ton sumbru, regele şi-a anunţat oamenii: „Ceasul răzbunării a sosit”.

5–7 iunie 1967: Hussein, Dayan şi Rabin

La 11:15, artileria iordaniană a lansat un baraj de 6.000 de obuze împotriva Ierusalimului evreiesc, lovind Knessetul şi reşedinţa prim-ministrului, precum şi spitalul Hadassah şi Biserica Adormirea Maicii Domnului de pe Muntele Sion. La ordinele lui Dayan, Israelul a ripostat doar cu armament uşor.

La 11:30, Dayan a ordonat un atac împotriva forţei aeriene iordaniene. Privind de pe acoperişul palatului împreună cu fiul său cel mare, viitorul rege Abdullah al II-lea, Hussein a văzut cum îi sunt distruse avioanele.

În Ierusalim, Israelul a propus o încetare a focului, dar iordanienii nu s-au arătat interesaţi. Difuzoarele muezinilor de pe Domul Stâncii ţipau: „Puneţi mâna pe arme şi luaţi-vă înapoi ţara pe care v-au furat-o evreii!”

La 12:45, iordanienii au ocupat Clădirea Guvernamentală: se întâmpla să fie Cartierul General al ONU, dar domina Ierusalimul. Dayan a ordonat imediat luarea cu asalt a clădirii, care a căzut după patru ore de luptă. La nord, mortierele şi artileria trăgeau în iordanieni.

Dayan venera Ierusalimul, dar a înţeles că însăşi existenţa Israelului era ameninţată de situaţia politică încurcată a oraşului. Când cabinetul israelian a discutat dacă să atace Oraşul Vechi sau doar să reducă la tăcere tunurile iordanienilor, Dayan s-a pronunţat împotriva cuceririi, neliniştit de responsabilitatea pe care o presupunea guvernarea Muntelui Templului, dar tabăra opusă a avut câştig de cauză. A amânat orice acţiune până la cucerirea Sinaiului.

„În noaptea aceea a fost un adevărat iad”, scria Hussein. „Era lumină ca ziua. Cerul şi pământul erau aprinse de luminile rachetelor şi de exploziile bombelor care curgeau din avioanele israeliene.”

La ora 2:10, pe 6 iunie, paraşutiştii israelieni, organizaţi în trei detaşamente, au fost îndemnaţi de generalul Narkiss „să se căiască pentru păcatul lui ’48”, când el însuşi luptase pentru oraş. Primul detaşament a traversat no man’s landul spre Poarta Mandelbaum ca să cucerească Dealul Muniţiei – unde Allenby îşi depozitase arsenalul –, într-o bătălie crâncenă în urma căreia au pierit şaptezeci şi unu de iordanieni şi treizeci şi cinci de israelieni. Paraşutiştii au avansat rapid pe lângă Colonia Americană spre Muzeul Rockefeller, care a căzut la ora 7:27.

Regele încă mai deţinea poziţia dominantă oferită de spitalul Augusta Victoria, între Muntele Scopus şi Muntele Măslinilor, şi, într-

un gest disperat, a încercat să salveze Oraşul Vechi, propunând o încetare a focului, dar era prea târziu. Nasser l-a sunat ca să-i spună că ar trebui să susţină că SUA şi Marea Britanie îi înfrânseseră pe arabi, nu doar Israelul singur.

Hussein a plecat cu jeepul pe Valea Iordanului, unde s-a întâlnit cu trupele sale aflate în retragere dinspre nord. În interiorul Oraşului Vechi, iordanienii, care îşi aveau Cartierul General în Mănăstirea Armenească încă din 1948, au postat cincizeci de oameni la fiecare dintre porţi şi au aşteptat. Israelienii plănuiseră să cucerească Augusta Victoria, dar tancurile lor Sherman au luat-o pe un drum greşit în Valea Kidron şi au fost supuse unui atac asiduu dinspre Poarta Leului, pierzând cinci oameni şi patru tancuri în apropiere de Grădina Ghetsimani. Israelienii s-au adăpostit în curtea coborâtă a Mormântului Maicii Domnului. Oraşul Vechi rămânea în continuare neîncercuit.

Dayan i s-a alăturat lui Narkiss pe Muntele Scopus, privind spre Oraşul Vechi: „Ce privelişte divină!" a exclamat Dayan, dar a refuzat să permită orice atac. Cu toate acestea, în zorii zilei de 7 iunie, Consiliul de Securitate al ONU se pregătea să ordone o încetare a focului. Menahem Begin l-a sunat pe Eshkol ca să îndemne la un atac urgent asupra Oraşului Vechi. Dintr-odată, Dayan era în pericol de a intra în criză de timp. În Sala de Război, el i-a ordonat lui Rabin să cucerească „cea mai dificilă şi mai râvnită ţintă a războiului".

Mai întâi, israelienii au bombardat creasta Augusta Victoria, folosind bombe cu napalm. Iordanienii au fugit. Apoi, paraşutiştii israelieni au cucerit Muntele Măslinilor şi s-au deplasat în jos, spre Grădina Ghetsimani. „Ocupăm înălţimile de deasupra Oraşului Vechi", le-a spus oamenilor săi comandantul paraşutiştilor, colonelul Motta Gur. „În scurt timp, vom intra. Oraşul străvechi al Ierusalimului, la care visăm de generaţii şi pentru care ne luptăm – noi vom fi primii care vor intra în el. Naţiunea evreiască aşteaptă victoria noastră. Fiţi mândri. Succes!"

La 9:45, tancurile Sherman israeliene au deschis focul asupra Porţii Leului, zdrobind autobuzul care o bloca şi aruncând în aer uşile. Sub focul pieziş al iordanienilor, israelienii au atacat poarta. Paraşutiştii au pătruns în Via Dolorosa, iar colonelul Gur a pornit în fruntea unui grup spre Muntele Templului. „Iată-te pe un autoblindat cu roţi şi şenile după două zile de lupte, cu împuşcăturile încă răsunând în aer, când deodată pătrunzi în acest spaţiu vast, pe care l-ai văzut doar în fotografii", scria ofiţerul de spionaj Arik Akhmon,

„şi, cu toate că nu sunt religios, nu cred că a existat vreun om care să nu fie copleşit de emoţie. Ceva special s-a întâmplat”. A mai avut loc o altercaţie cu trupele iordaniene înainte ca Gur să anunţe prin staţia radio: „Muntele Templului e în mâinile noastre!”

Între timp, pe Muntele Sion, o companie a Brigăzii Ierusalim a pătruns printr-un portal din Poarta Sion în Cartierul Armenesc, gonind în josul dealului abrupt spre Cartierul Evreiesc, exact în momentul în care soldaţi din aceeaşi unitate pătrundeau prin Poarta Dung. Toţi s-au îndreptat spre Zid. Pe Muntele Templului, Gur şi paraşutiştii săi nu ştiau cum să ajungă la Zid, dar un bătrân arab le-a arătat Poarta Maghreb, astfel că toate cele trei companii s-au reunit simultan în locul sfânt. Ţinându-şi *şofarul*, instrumentul din corn de berbec, şi Tora, rabinul bărbos Shlomo Goren, preotul militar-şef al Armatei Israeliene, s-a apropiat de Zid şi a început să recite rugăciunea de jale Kaddish, în timp ce soldaţii se rugau, plângeau, aplaudau, dansau, iar unii cântau noul imn al oraşului, „Ierusalimul de Aur”.

La 14:30, Dayan, flancat de Rabin şi Narkis, a intrat în oraş, trecând pe lângă „tancuri fumegânde” şi mergând pe „alei complet părăsite, învăluite într-o linişte sinistră întreruptă de focurile lunetiştilor. Mi-am amintit de copilărie”, spunea Rabin, vorbind despre un sentiment „de entuziasm pur în timp ce ne apropiam” de Kotel. Pe când continuau să traverseze Muntele Templului, Dayan a văzut un steag israelian pe Domul Stâncii şi „am ordonat să fie imediat coborât”. Rabin rămăsese „fără suflare” în timp ce privea „încâlceala de bărbaţi neînduplecaţi, dar epuizaţi de lupte, cu ochii plini de lacrimi”, dar „nu era timp pentru lacrimi – era un moment de mântuire, de speranţă”.

Rabinul Goren voia să grăbească era mesianică dinamitând moscheile de pe Muntele Templului, dar generalul Narkiss i-a replicat:

— Încetaţi!

— Veţi intra în cărţile de istorie, i-a spus rabinul Goren.

— Mi-am înscris deja numele în istoria Ierusalimului, i-a răspuns Narkiss.

„A fost momentul culminant al vieţii mele”, îşi aminteşte Rabin. „Ani de-a rândul am nutrit în taină visul că aş putea juca un rol în recuperarea Zidului de Vest pentru poporul evreu. Acum, acel vis se împlinise şi mă întrebam de ce, dintre toţi oamenii, mi-a revenit mie acest privilegiu”. Rabin a primit onoarea de a da un nume războiului:

mereu modest şi demn, morocănos şi laconic, el a ales cel mai simplu nume: Războiul de Şase Zile. Nasser a avut un alt nume pentru acelaşi război – al-Naksa, Inversarea.

Dayan a scris ceva pe o bucăţică de hârtie – „Fie ca pacea să coboare peste toată casa lui Israel” – pe care a introdus-o între pietrele cioplite ale lui Irod. Apoi a declarat: „Am unit din nou acest oraş, capitala Israelului, şi nu-l vom mai diviza niciodată”. Dar Dayan – mereu israelianul care i-a respectat cel mai mult pe arabi, fiind în acelaşi timp şi cel mai respectat de aceştia, care-l numeau Abu Musa (fiul lui Moise) – a continuat: „Vecinilor noştri arabi, Israelul le întinde o mână paşnică şi tuturor popoarelor de toate credinţele le garantăm deplina libertate religioasă. Nu am venit să cucerim locurile sfinte ale altora, ci să trăim cu ceilalţi în armonie”. La plecare, a cules „câteva ciclame sălbatice de un delicat mov-rozaliu, care înfloriseră între Zid şi Poarta Magreb”, pentru a le oferi soţiei sale îndelung încercate.

Dayan a reflectat profund la situaţia Ierusalimului şi şi-a creat propria politică. Zece zile mai târziu, el s-a întors la al-Aqsa, unde, stând în şosete alături de şeicul Haramului şi *ulema*, el a explicat că Ierusalimul aparţinea acum Israelului, dar *Waaf* va controla Muntele Templului. Cu toate că, după 2.000 de ani, evreii puteau acum în sfârşit să viziteze Har ha-Bayit, el a decretat că le este interzis să se roage acolo. Decizia de om de stat a lui Dayan a rămas în vigoare şi astăzi.

Preşedintele Nasser a demisionat temporar, dar n-a cedat niciun moment puterea şi chiar l-a iertat pe prietenul său, mareşalul Amer. Dar acesta din urmă a pus la cale o lovitură de stat şi, după arestarea lui, a murit în închisoare, în condiţii misterioase. Nasser a insistat că „al-Quds nu va putea fi cedat nicicând”, dar nu şi-a revenit niciodată de pe urma acestei înfrângeri şi a murit trei ani mai târziu, răpus de un atac de cord. Regele Hussein a recunoscut ulterior că 5–10 iunie „au fost cele mai urâte zile din viaţa mea”. A pierdut jumătate din teritoriu – şi trofeul numit Ierusalim. În secret, plângea după al-Quds: „Nu pot să accept faptul că Ierusalimul a fost pierdut în timpul domniei mele”.

Epilog

Fiecare om are două oraşe, pe al său şi Ierusalimul.
Teddy Kollek, interviu

Ca urmare a unei catastrofe istorice, distrugerea Ierusalimului de către împăratul Romei, m-am născut în unul dintre oraşele diasporei. Dar întotdeauna m-am considerat un copil al Ierusalimului.
S.Y. Agnon, discursul de primire a Premiului Nobel în 1966

Ierusalimul pe care l-am iubit încă din copilărie a fost poarta terestră spre o lume divină în care profeţii evrei, creştini şi musulmani, oameni cu viziune şi simţul umanităţii, se întâlneau – chiar dacă doar în imaginaţie.
Sari Nusseibeh, *Once Upon a Country*

O, Ierusalim, cu aerul înmiresmat de profeţi
Cea mai scurtă cale dintre cer şi pământ…
Un copil minunat cu degetele arse şi ochi descurajaţi…
O, Ierusalim, oraş al tristeţii,
O lacrimă zăboveşte în ochii tăi…
Cine-o să-ţi cureţe zidurile însângerate?
O, Ierusalim, iubitul meu,
Mâine lămâii vor înflori; măslinii se vor veseli; ochii tăi vor dansa; iar porumbeii se vor înălţa din nou pe turnurile tale sacre.
Nizar Qabbani, *Jerusalem*

Poporul evreu a construit în Ierusalim în urmă cu 3.000 de ani şi poporul evreu construieşte şi astăzi în Ierusalim. Ierusalimul nu este o aşezare. Este capitala noastră.
Benyamin Netanyahu, discurs, 2010

Încă o dată centrul furtunilor internaţionale. Nici Atena, nici Roma nu au stârnit atâtea pasiuni. Când un evreu vizitează Ierusalimul pentru prima oară, nu este o „primă oară”, este o întoarcere acasă.
Elie Wiesel, scrisoare deschisă către Barack Obama, 2010

Dimineaţa în Ierusalim: de atunci până acum

Cucerirea a transformat elevatul şi complexul Ierusalim într-o strălucire de revelaţie, care a fost simultan mesianică şi apocaliptică, strategică şi naţionalistă. Iar această nouă viziune a influenţat profund Israelul însuşi, pe palestinieni şi Orientul Mijlociu. O decizie luată în momente de panică, o cucerire niciodată plănuită, o victorie militară furată de pe marginea catastrofei i-au schimbat laolaltă pe cei care credeau, pe cei care nu credeau nimic şi pe cei care tânjeau să creadă în ceva.

Atunci, nimic din toate acestea nu era clar, dar, în retrospectivă, posesiunea Ierusalimului a schimbat treptat spiritul predominant al Israelului, care a fost în mod tradiţional secular, socialist, modern, iar dacă statul a avut o religie, a fost în egală măsură ştiinţa istorică a arheologiei iudaice şi iudaismul ortodox.

Cucerirea Ierusalimului a ridicat moralul chiar şi celor mai laici dintre evrei. Dorul de Sion era atât de profund, atât de străvechi, atât de întipărit în cântece, rugăciuni şi mituri, excluderea de la Zid atât de îndelungată şi de dureroasă, iar aura de sfinţenie atât de puternică, încât până şi cei mai nereligioşi evrei din toată lumea au trăit o senzaţie de euforie care s-a apropiat de o experienţă religioasă, iar în lumea modernă o experienţă mai apropiată de cea religioasă nici că vor trăi.

Pentru evreii religioşi, moştenitori ai celor care, timp de milenii, din Babylon până în Cordoba şi Vilnius, au sperat, după cum am văzut, un transfer mesianic iminent, acesta a fost un semn, o izbăvire, o mântuire şi o împlinire a profeţiilor biblice, la finalul Exilului şi al întoarcerii la porţile şi curţile Templului din cetatea restaurată a lui David. Pentru mulţi israelieni care au îmbrăţişat sionismul naţionalist şi militar, discipoli ai lui Jabotinsky, această victorie militară a fost politică şi strategică – şansa unică, dată de Dumnezeu, de a consolida Israelul cel Mare, cu frontiere sigure. Evreii naţionalişti şi religioşi deopotrivă au împărtăşit convingerea că trebuie să îmbrăţişeze emoţionanta misiune de a reclădi şi a păstra pentru veşnicie Ierusalimul evreiesc. În anii 1970, aceste batalioane de mesianici şi de maximalişti au devenit în toate privinţele la fel de dinamici ca majoritatea israeliţilor, care au rămas laici şi liberali şi al căror centru vital a fost Tel Aviv, nu Oraşul Sfânt. Dar programul naţionalist-izbăvitor era lucrarea urgentă a Domnului, iar acest

imperativ divin avea să schimbe în scurtă vreme fizionomia şi curgerea sângelui prin venele şi arterele Ierusalimului.

Nu doar evreii au fost afectaţi. Mult mai numeroşii şi mai puternicii evanghelici creştini, mai ales cei din America, au trăit şi ei acest moment de extaz aproape apocaliptic. Evanghelicii credeau că se împliniseră două predicţii referitoare la Ziua Judecăţii de Apoi: Israelul a fost restabilit şi Ierusalimul era al evreilor. Tot ce mai rămânea de făcut era reclădirea celui de-al Treilea Templu şi şapte ani de năpaste, urmaţi de bătălia Armaghedonului, când Sfântul Mihail va apărea pe Muntele Măslinilor ca să se lupte cu Antihristul de pe Muntele Templului. Aceasta ar culmina cu convertirea sau distrugerea evreilor şi cu al Doilea Advent şi Domnia de O Mie de Ani a lui Iisus Hristos.

Victoria micii democraţii evreieşti împotriva legiunilor despotismului arab dotate cu arme sovietice a convins Statele Unite ale Americii că Israelul era un prieten de nădejde într-o zonă geografică dintre cele mai periculoase, un aliat în lupta împotriva Rusiei comuniste, a radicalismului nasserit şi a fundamentalismului islamic. America şi Israelul nu aveau în comun doar asta, pentru că erau ţări clădite pe un ideal de libertate atins de divin: unul era noul Sion, „oraşul de pe deal”, celălalt, vechiul Sion restaurat. Evreii americani erau deja susţinători avizi, dar acum evangheliştii americani credeau că Israelul fusese binecuvântat de Providenţă. Sondajele de opinie arătau în mod constant că peste 40% dintre americani aşteptau ca la un moment dat să se producă al Doilea Advent în Ierusalim. Oricât de exagerat ar părea acest lucru, sioniştii creştini americani şi-au angrenat întreaga greutate în susţinerea Ierusalimului evreiesc, iar Israelul a fost recunoscător, cu toate că rolul evreilor în scenariul lor apocaliptic era unul tragic.

Israeliţii din vestul Ierusalimului, de pe tot cuprinsul Israelului şi din toată întinderea diasporei s-au îngrămădit în Oraşul Vechi ca să atingă Zidul şi ca să se roage acolo. Posesia oraşului a fost atât de îmbătătoare, încât renunţarea la el a devenit din acel moment insuportabilă şi de neconceput – şi au fost mobilizate vaste resurse pentru ca un astfel de lucru să fie cu adevărat dificil de realizat. Chiar şi pragmaticul Ben-Gurion, retras din funcţie, a sugerat că Israelul ar trebui să renunţe la Malul de Vest şi la Gaza, în schimbul păcii – dar niciodată Ierusalimul.

Israelul a unit oficial cele două jumătăţi ale oraşului, extinzând graniţele municipale ca să cuprindă 267.800 de cetăţeni – 196.800 de

evrei şi 71.000 de arabi. Ierusalimul a devenit mai mare decât a fost vreodată în istoria sa. Nici n-au apucat să se răcească ţevile armelor, că locuitorii Cartierului Magrebian, întemeiat de fiul lui Saladin, Afidal, au fost evacuaţi în locuinţe noi, casele lor fiind demolate pentru a lăsa liber spaţiul din faţa Zidului, pentru prima oară. După secole de condiţii improprii de rugăciune, pe acea alee înghesuită, de nici trei metri lungime, în care erau mereu supuşi hărţuielilor, spaţiul aerisit şi luminos al noii pieţe din faţa Locului Sfânt cel mai important al evreimii a fost el însuşi o eliberare. Evreii s-au adunat să se roage acolo. Cartierul Evreiesc în ruine a fost restaurat, sinagogile, dinamitate, reconstruite şi resanctificate, iar pieţele distruse au fost repavate şi înfrumuseţate, şcolile religioase ortodoxe – yeshiva – au fost create sau reparate, toate în piatră aurie strălucitoare.

Şi ştiinţa a fost ridicată la loc de cinste. Astfel, arheologii din Israel au început să facă săpături în oraşul unit. Lungul Zid de Vest a fost împărţit între rabini, care controlau zona de rugăciune de la nordul Porţii Magreb, şi arheologi, care puteau să sape la sud. În jurul Zidului, în Cartierele Musulman şi Evreiesc, şi în Cetatea lui David, ei au descoperit comori atât de uluitoare – fortificaţii canaanite, sigilii evreieşti, fundaţii irodiene, ziduri maccabeene şi bizantine, străzi romane, palate omeiade, porţi ayyubide, biserici ale cruciaţilor – încât descoperirile lor ştiinţifice păreau să fuzioneze cu entuziasmul politico-religios. Pietrele pe care le-au scos la lumină – din Zidul lui Iezechia şi pietrele de placare ale lui Irod dărâmate de soldaţii romani, până la pavajul de pe cardoul lui Hadrian – au devenit obiecte de expoziţie permanentă în Oraşul Vechi restaurat.

Teddy Kollek, primarul Ierusalimului de Vest, care a fost reales pentru a conduce oraşul reunit vreme de douăzeci şi opt de ani, a muncit din greu pentru a-i linişti pe arabi, devenind expresia dorinţei israelienilor liberali de unificare a oraşului sub conducerea evreiască, dar cu respectarea Ierusalimului arab.[299] Ca şi în perioada

299 Kollek, născut în Ungaria, crescut la Viena şi botezat după Theodor Herzl, s-a specializat în misiuni secrete pentru Agenţia Evreiască, având legături cu serviciul secret britanic în timpul campaniei împotriva Irgunului şi a Bandei Stern, după care a cumpărat arme pentru Haganah. A servit apoi ca director al biroului privat al lui Ben-Gurion. Între timp, această „grande dame" a Coloniei Americane, Bertha Spafford, având acum nouăzeci de ani, s-a reconciliat cu Israelul: „Am trăit sub turci, britanici, iordanieni şi ne-am înţeles cu toată lumea. Vom face la fel şi cu israelienii". A murit în iunie 1968. Primarul Kollek a devenit un vizitator frecvent al

Mandatului, prosperul Ierusalim a atras arabii de pe Malul de Vest, astfel încât populaţia lor s-a dublat în zece ani. Acum, cucerirea i-a încurajat pe israelienii de toate soiurile, dar mai ales pe naţionalişti şi pe sioniştii revanşarzi, să consolideze cucerirea creând „realităţi pe sol”. Construirea noilor suburbii evreieşti în jurul Ierusalimului estic arab a început imediat.

La început, opoziţia arabă a fost mută; mulţi palestinieni lucrau în Israel sau cu israelieni şi, ca adolescent venit în vizită la Ierusalim, îmi amintesc zilele petrecute cu prietenii palestinieni şi israelieni în casele lor din Ierusalim şi de pe Malul de Vest, fără să-mi dau seama că această perioadă de înţelegere şi de îmbinare armonioasă avea să devină curând excepţia de la regulă. În străinătate, lucrurile erau diferite. Yasser Arafat şi mişcarea lui, Fatah, au preluat conducerea OEP în 1969. Fatah şi-a intensificat atacurile de gherilă asupra Israelului, în timp ce o altă facţiune, Frontul Popular Marxist-Leninist pentru Eliberarea Palestinei, a făcut pionierat în noul domeniu al deturnării avioanelor, fără să renunţe totuşi la mai „tradiţionala” ucidere a civililor.

Muntele Templului, după cum a înţeles Dayan, a adus cu el o uriaşă responsabilitate. Pe 21 august, un creştin australian, David Rohan, care părea să sufere de Sindromul Ierusalim[300], a incendiat Moscheea al-Aqsa, pentru a grăbi al Doilea Advent. Flăcările au distrus *minbar*-ul de la Nur al-Din, pus acolo de Saladin, şi a aţâţat zvonurile privind o conspiraţie evreiască de cucerire a Muntelui Templului, dezlănţuind răzmeriţele arabilor.

În timpul conflictului, care a căpătat numele de „Septembrie Negru”, din 1970, regele Hussein i-a înfrânt şi i-a expulzat pe Arafat şi OEP, care punea sub semnul întrebării controlul său asupra

---

Coloniei.

300 Principala lucrare ştiinţifică despre nebunia legată de Ierusalim îi descrie pe pacienţii tipici ca „indivizi care se identifică ferm cu personaje din Vechiul sau Noul Testament sau sunt convinşi că sunt unul dintre acele personaje şi, ajunşi în Ierusalim, cad victime unui episod psihotic”. Ghizii turistici ar trebui să fie atenţi la următoarele simptome: „1.Agitaţie. 2.Separarea de grup. 3.Obsesia îmbăierii; tăierea compulsivă a unghiilor de la mâini sau picioare. 4.Confecţionarea, adesea din lenjeria de pat de la hotel, a unor veşminte de tipul togilor, întotdeauna albe. 5.Nevoia de a ţipa, de a cânta cu glas tare versete biblice. 6.Procesiune la unul dintre locurile sfinte din Ierusalim. 7.Ţinerea unei slujbe într-un loc sfânt”. Despre Centrul pentru Sănătate Mintală Kfar Shaul din Ierusalim, specializat în tratarea acestui sindrom, se spune că este situat pe locul satului Deir Yassin.

Iordaniei. Arafat şi-a mutat cartierul general în Liban, iar Fatah a pornit o campanie internaţională de deturnare a avioanelor şi de ucidere a civililor pentru a aduce cauza palestiniană în atenţia omenirii – a fost un carnaj politic. În 1972, sub titulatura de Septembrie Negru, membrii organizaţiei Fatah au ucis unsprezece atleţi la Jocurile Olimpice desfăşurate la München. Ca răspuns, serviciul secret al Israelului, Mossad, i-a vânat şi i-a doborât pe făptaşi pe tot cuprinsul Europei.

În octombrie 1973, de Yom Kippur (Ziua Căinţei), succesorul lui Nasser, preşedintele Anwar al-Sadat al Egiptului, a lansat un atac-surpriză reuşit, în complicitate cu Siria, împotriva unui Israel excesiv de încrezător în puterea sa. Arabii au înregistrat primele succese, discreditându-l pe ministrul apărării, Moshe Dayan, care aproape că şi-a pierdut cumpătul după două zile de răsturnări de situaţie. Totuşi, israelienii, aprovizionaţi de un pod aerian american, şi-au regrupat forţele şi războiul l-a făcut celebru pe generalul Ariei Sharon, care a condus contraatacurile israelite peste Canalul Suez. La scurt timp după aceea, Liga Arabă l-a convins pe regele Hussein să recunoască OEP ca unic reprezentant al palestinienilor.

În 1977, la treizeci de ani după bombardamentul de la King David, Menahem Begin şi formaţiunea sa politică Likud au reuşit, în sfârşit, să se poziţioneze alături de partidul laburist care conducea ţara din 1948 şi au ajuns la putere cu un program naţionalist-mesianic pentru Israelul Mare, cu capitala la Ierusalim. Cu toate acestea, Begin a fost cel care, pe 19 noiembrie, l-a întâmpinat pe preşedintele Sadat cu ocazia curajosului său zbor la Ierusalim. Sadat s-a cazat în hotelul King David, s-a rugat la al-Aqsa, a vizitat Yad Vashem şi a venit cu o ofertă de pace pentru Knesset. Speranţele au crescut brusc. Cu ajutorul lui Moshe Dayan, pe care îl numise ministru de externe, Begin a înapoiat Sinaiul Egiptului în schimbul unui tratat de pace. Totuşi, spre deosebire de Dayan, care a demisionat în scurt timp, Begin ştia puţine despre lumea arabă, el rămânând fiul unui *shtetl* polonez, un naţionalist dur, având o concepţie maniheistă asupra luptei evreimii, un ataşament emoţional la iudaism şi o viziune asupra Israelului biblic. Negociind cu Sadat sub patronajul preşedintelui Jimmy Carter, Begin a insistat că „Ierusalimul va rămâne pe veci capitala unită a Israelului şi cu asta basta”, iar Knessetul a votat o formulare similară în legislaţia israeliană. Impulsionat de energia ca de buldozer a ministrului agriculturii din guvernul său, Ariei Sharon, şi, hotărât să facă „din Ierusalim capitala

permanentă a poporului evreu", Begin a accelerat construirea a ceea ce Sharon numea „un inel exterior de dezvoltare urbană în jurul cartierelor arăbeşti" pentru „dezvoltarea unui Ierusalim mai mare".

În aprilie 1982, un rezervist israelian, Alan Goodman, a împuşcat doi arabi într-un acces de demenţă pe Muntele Templului. Muftiul avertizase în permanenţă asupra faptului că evreii voiau să reconstruiască Templul pe locul Moscheii al-Aqsa, aşa că acum arabii se întrebau dacă nu cumva exista un astfel de plan secret. Imensa majoritate a israelienilor şi a evreilor respingeau cu tărie un asemenea gest, iar cei mai mulţi dintre ultra-ortodocşi credeau că nu e bine ca oamenii să se amestece în lucrarea Domnului. Existau doar circa o mie de evrei fundamentalişti adunaţi în grupuri precum Credincioşii Muntelui Templului, care cereau dreptul de a se ruga pe Muntele Templului, sau Mişcarea pentru înfiinţarea Templului, care susţineau că pregătesc o castă preoţească pentru cel de-al Treilea Templu. Doar facţiuni minuscule din cele mai extremiste celule de fanatici au conspirat să distrugă moscheile, dar, până în acel moment, poliţia israeliană zădărnicise toate acele comploturi. O asemenea crimă ar fi fost catastrofală nu doar pentru musulmani, ci şi pentru statul Israel.

În 1982, Begin a răspuns la atacurile OEP asupra diplomaţilor şi civililor israelieni invadând Libanul, unde Arafat îşi clădise un fief. Arafat şi trupele sale au fost izgoniţi din Beirut, fiind nevoiţi să se mute în Tunisia. Războiul, pus la cale de ministrul apărării Sharon, s-a transformat într-o situaţie foarte dificilă, care a culminat cu masacrarea de către miliţiile creştine a unui număr de 300 până la 700 de civili palestinieni din taberele de la Sabra şi Shatila. Sharon, purtând o responsabilitate indirectă pentru această atrocitate, a fost obligat să demisioneze, iar Begin şi-a sfârşit cariera în depresie, resemnare şi izolare.

Speranţele renăscute în 1977 au fost spulberate de intransigenţa ambelor tabere, de uciderea civililor şi de expansiunea aşezărilor evreieşti în Ierusalim şi pe Malul de Vest. În 1981, asasinarea lui Sadat, pedepsit astfel de fundamentalişti pentru zborul său la Ierusalim, a fost un semn prevestitor timpuriu al unei noi puteri care se ridica în cadrul lumii islamice. În decembrie 1987, o revoltă spontană a palestinienilor – Intifada, Răscoala – a izbucnit în Gaza şi s-a răspândit în Ierusalim. Poliţia israeliană a luptat cu protestatarii în confruntări violente pe Muntele Templului. Tinerii de pe străzile Ierusalimului aruncând pietre în soldaţii israelieni în uniformă i-au

înlocuit pe teroriştii criminali ai OEP ca imagine a palestinienilor persecutaţi, dar sfidători.

Energia Intifadei a creat un vid de putere care a fost umplut de noi lideri şi idei: elita OEP pierduse legătura cu strada palestiniană, iar islamismul fundamentalist înlocuia pan-arabismul învechit al lui Nasser. În 1987, radicali islamişti au înfiinţat Mişcarea de Rezistenţă Islamică Hamas, o filială a Frăţiei Musulmane Egiptene, dedicată Jihadului pentru distrugerea Israelului.

Intifada a schimbat şi Ierusalimul evreiesc, recunoaşte Kollek, „într-un mod fundamental" – a distrus visul unui oraş unit. Israelienii şi arabii au încetat să mai muncească laolaltă. Nu se mai plimbau prin suburbiile celorlalţi. Tensiunea s-a răspândit nu numai între musulmani şi evrei, dar şi între evreii înşişi. Ultraortodocşii s-au răzvrătit împotriva evreilor laici, care au început să plece din Ierusalim. Vechea lume a Ierusalimului creştin începea să se diminueze rapid. Pe la 1995, mai rămăseseră doar 14.100 de evrei. Şi totuşi, naţionaliştii israelieni nu s-au abătut de la planul lor de a iudaiza Ierusalimul. Într-un gest provocator, Sharon s-a mutat într-un apartament din Cartierul Musulman, iar în 1991, ultranaţionaliştii religioşi au început să se stabilească în Silwanul arab, în apropiere de Cetatea lui David originară. Kollek, care îşi vedea munca de o viaţă copleşită de revanşarzii agresivi, i-a denunţat pe Sharon şi pe aceşti colonizatori pentru „mesianismul lor care ne-a fost întotdeauna extrem de dăunător în istorie".

Intifada a dus indirect la tratativele pentru pace de la Oslo. În 1988, Arafat a acceptat ideea unei soluţii bistatale şi a renunţat la lupta armată pentru distrugerea Israelului. Regele Hussein a renunţat la pretenţia sa asupra Ierusalimului şi a Malului de Vest, unde Arafat plănuise să clădească un stat palestinian cu al-Quds drept capitală. În 1992, Yitzhak Rabin a devenit prim-ministru şi a zdrobit Intifada. Cu duritatea lui fără ocolişuri, el poseda singurele calităţi pe care israelienii le-ar accepta cu încredere la un pacifist. Americanii prezidaseră discuţiile eşuate de la Madrid, dar, fără ca majoritatea principalilor jucători să ştie, a existat un alt proces secret, care avea să dea roade.

Întâlnirea a început cu discuţiile informale dintre universitarii israelieni şi cei palestinieni. Au avut loc întruniri la Colonia Americană, care era considerată teritoriu neutru, la Londra şi apoi la Oslo. Iniţial, discuţiile au fost conduse, fără ştiinţa lui Rabin, de ministrul de externe, Şimon Peres, şi de adjunctul său, Yossi Beilin.

Abia în 1993 l-au informat pe Rabin, care a susţinut discuţiile. Pe 13 septembrie, Rabin şi Peres au semnat tratatul cu Arafat la Casa Albă, supervizaţi cu bunăvoinţă de preşedintele Clinton. Malul de Vest şi Gaza erau încredinţate parţial unei Autorităţi Palestiniene care a luat în primire vechea vilă Husseini, Casa Orientului, pe post de cartier general la Ierusalim, fiind condusă de cel mai respectat palestinian din oraş, Faisal al-Husseini, fiul eroului de la 1948[301]. Rabin a semnat un tratat de pace cu regele Hussein al Iordaniei şi i-a confirmat acestuia rolul haşemit special de custode al Sanctuarului Islamic de la Ierusalim, pe care-l deţine şi astăzi. Arheologii israelieni şi palestinieni şi-au negociat propria versiune academică a păcii şi au început să lucreze cu entuziasm împreună pentru prima oară.

Problema Ierusalimului a fost lăsată deoparte pentru o dată ulterioară a negocierilor, iar Rabin a intensificat construcţia aşezărilor în Ierusalim înainte de a se ajunge la orice fel de acord. Beilin şi adjunctul lui Arafat, Mahmud Abbas, au negociat împărţirea oraşului între arabi şi evrei sub o municipalitate comună, concomitent cu conferirea unui „statut special" Oraşului Vechi, aproape ca un Vatican al Orientului Mijlociu, dar nu s-a semnat nimic.

Acordurile de la Oslo au lăsat probabil prea multe detalii nedecise şi au fost contestate violent de ambele tabere. Primarul Kollek, în vârstă de optzeci şi doi de ani, a fost înfrânt în alegeri de adeptul unei linii mai dure, Ehud Olmert, susţinut de naţionalişti şi de ultraortodocşi. Pe 4 noiembrie 1995, la doar patru zile după ce Beilin şi Abbas ajunseseră la o înţelegere informală privind Ierusalimul, Rabin a fost asasinat de un fanatic evreu. Născut în Ierusalim, Rabin s-a întors acolo pentru a fi înmormântat pe Muntele Herzl. Regele Hussein a dat citire unui panegiric; preşedintele american şi doi

---

301 Faisal al-Husseini, fiul lui Abd al-Kadir, şi-a făcut apariţia ca unul dintre liderii Intifadei. Husseini se antrenase ca expert în explozibili în cadrul Fatah şi a petrecut ani de detenţie în puşcăriile israeliene, un semn distinctiv de onoare pentru orice lider palestinian, dar, eliberat din închisoare, a fost unul dintre primii care au participat la tratativele cu israelienii, învăţând chiar ebraica pentru a-şi susţine argumentele cu mai multă claritate. Husseini a participat la convorbirile de la Madrid, iar acum a devenit ministrul palestinian al lui Arafat pentru Ierusalim. Când Acordul de la Oslo s-a destrămat, israelienii l-au ţinut închis în Casa Orientului, înainte ca, în cele din urmă, s-o închidă de tot. Odată cu moartea lui în 2001, fiind înmormântat ca şi tatăl lui pe Haram, palestinienii l-au pierdut pe singurul lider care l-ar fi putut înlocui pe Arafat.

dintre predecesorii săi au participat la ceremonie. Preşedintele Mubarak al Egiptului a vizitat pentru prima oară Israelul, iar prinţul de Wales a efectuat singura vizită regală oficială la Ierusalim de la înfiinţarea Israelului.

Pacea a început să se destrame. Fundamentaliştii islamişti ai Hamasului au lansat o campanie de bombe detonate de atentatori sinucigaşi care au provocat măceluri aleatorii în rândul civililor israelieni. Astfel, un arab sinucigaş a ucis douăzeci şi cinci de oameni într-un autobuz din Ierusalim. După o săptămână, altă bombă detonată în acelaşi mod a omorât optsprezece oameni pe acelaşi traseu de autobuz. Alegătorii israelieni l-au pedepsit pe primul-ministru Peres pentru violenţele palestinienilor, alegându-l în schimb pe Benyamin Netanyahu, liderul Likud, pe baza sloganului: „Peres va diviza Ierusalimul". Netanyahu a contestat principiul „pământ în schimbul păcii", s-a opus divizării Ierusalimului şi a autorizat înfiinţarea altor aşezări omeneşti.

În septembrie 1996, Netanyahu a inaugurat un tunel care pornea de la Zid, trecea pe lângă Muntele Templului ca să iasă în Cartierul Musulman.[302] Când unii dintre radicalii israelieni au încercat să urce cu săpăturile spre Muntele Templului, autorităţile islamice ale *Waaf* au cimentat rapid groapa. S-au răspândit zvonurile potrivit cărora tunelele erau o tentativă de subminare a Sanctuarului Islamic. Şaptezeci şi cinci de oameni au murit şi 1.500 au fost răniţi în urma unor revolte care au demonstrat că, în Ierusalim, merită să mori pentru cauza arheologiei. Nu doar israelienii şi-au politizat arheologia: istoria avea o importanţă primordială. OEP le-au interzis istoricilor palestinieni să recunoască faptul că în Ierusalim existase vreodată un Templu evreiesc – iar acest ordin a venit de la însuşi Arafat. Era el un lider de gherilă laic, dar, la fel ca în cazul evreimii, până şi epopeea naţională se baza pe una religioasă. În 1948, Arafat

302 Arheologii începuseră să exploreze încă din anii 1950 tunelele de sub locuinţele arabilor care mărgineau întregul Zid de Vest al Muntelui Templului, iar profesorul Oleg Grabar, viitorul decan al oamenilor de ştiinţă din Ierusalim, îşi aminteşte cum se întâmpla în mod frecvent să apară, ca printr-un miracol, în podelele bucătăriilor rezidenţilor surprinşi. Sub arheologii israelieni, tunelul oferea – şi continuă s-o facă – cele mai uluitoare descoperiri, de la imensele pietre de fundaţie ale Templului lui Irod, trecând prin clădirile Maccabeene, romane, bizantine şi din perioada Omeiazilor, până la o nouă capelă a cruciaţilor. Dar tunelul mai conţinea şi locul cel mai apropiat de Piatra de Temelie a Templului, unde evreii se puteau ruga acum – şi unifica Ierusalimul, legând Cartierul Evreiesc cu cel Musulman.

luptase alături de Frăţia Musulmană – forţele lor se numeau Al Jihad al-Muqadas, Războiul Sfânt pentru Ierusalim – astfel că a îmbrăţişat semnificaţia islamică a oraşului. Prin urmare, numea aripa armată a grupării Fatah Brigada Martirilor pentru Aqsa. Aghiotanţii lui Arafat recunoşteau că Ierusalimul era „obsesia lui personală". Se identifica pe sine cu Saladin şi Omar cel Mare, negând orice fel de legătură între evrei şi Ierusalim. „Cu cât mai mare era presiunea evreilor asupra Muntelui Templului", a spus istoricul palestinian dr. Nazmi Jubeh, „cu atât mai aprigă era negarea Primului şi celui de-al Doilea Templu".

În zilele încordate care au urmat revoltelor legate de Tunel şi printre zvonurile privind planurile de înfiinţare a unei sinagogi în Grajdurile lui Solomon, israelienii au permis *Waaf* să cureţe sălile antice de sub al-Aqsa şi apoi, cu ajutorul buldozerelor, să sape o scară şi să construiască o nouă şi spaţioasă moschee subterană, Marwan, în coridoarele lui Irod. Molozul a fost pur şi simplu aruncat. Arheologii israelieni au rămas înmărmuriţi de folosirea brutală a buldozerelor în situl cel mai delicat de pe pământ. Arheologia avea cel mai mult de pierdut de pe urma luptelor religioase şi politice.[303]

Israelienii nu şi-au pierdut cu totul credinţa în pace. La reşedinţa prezidenţială de vacanţă de la Camp David, Clinton i-a reunit pe noul prim-ministru israelian Ehud Barak şi pe Arafat, în iulie 2000. Barak a făcut, plin de îndrăzneală, o „ultimă" ofertă: 91% din Malul de Vest cu capitala palestiniană în Abu Dis şi toate suburbiile arabe din estul Ierusalimului. Oraşul Vechi avea să rămână sub suveranitate israeliană, dar Cartierele Musulman şi Evreiesc, precum şi Muntele Templului vor fi sub „custodie suverană" palestiniană. Pământul şi tunelele de sub Sanctuar – deasupra tuturor Pietrelor de Temelie ale Templului – vor rămâne ale Israelului şi, pentru prima oară, evreilor li se va permite să se roage în număr limitat undeva pe Muntele Templului. Oraşul Vechi va fi patrulat în comun, dar va fi demilitarizat şi deschis tuturor. Deşi i se oferise deja jumătate din

303 Aceste confruntări au dezvăluit cât de complexă era situaţia în ambele tabere, uneori aducându-i pe israelieni şi pe arabi împreună. Astfel, când rabinul Goren a încercat să rechiziţioneze reşedinţa Khalidi cu vedere la Zid în folosul unui yeshiva, doamna Haifa Khalidi a fost apărată în tribunalele israeliene de doi istorici israelieni, Ammon Cohen şi Dan Bahat, şi continuă să locuiască şi azi în casa ei de deasupra celebrei Biblioteci Khalidiyyah. Când evreii religioşi au încercat să-şi extindă săpăturile şi aşezările în Sijwan, sub Cetatea lui David, au fost opriţi din acţiunile lor ca urmare a unor procese intentate de arheologi israelieni.

cartierele Oraşului Vechi, Arafat a cerut şi Cartierul Armenesc. Israelul a fost de acord, oferind efectiv trei sferturi din Oraşul Vechi. În pofida faptului că era presat de saudiţi să accepte, Arafat avea sentimentul că nici nu putea negocia un acord final privind dreptul de întoarcere al palestinienilor, nici nu putea să aprobe suveranitatea israelienilor asupra Cupolei, care aparţinea întregului Islam.

— Vrei să iei parte la înmormântarea mea? a exclamat el către Clinton. N-o să cedez Ierusalimul şi Locurile Sfinte.

Dar respingerea formulată de el avea un caracter mult mai fundamental. În timpul discuţiilor, Arafat i-a şocat pe americani şi pe israelieni când a susţinut morţiş că în Ierusalim nu existase niciodată Templul Evreiesc, care fusese de fapt doar pe Muntele Gerizim al samaritenilor. Caracterul sfânt al oraşului pentru evrei era doar o invenţie modernă. În discuţiile ulterioare din acel an, din ultimele săptămâni ale mandatului lui Clinton, Israelul a oferit suveranitate deplină asupra Muntelui Templului, păstrând doar o legătură simbolică cu Sfânta Sfintelor de dedesubt, dar Arafat a respins şi această propunere.

Sharon a suprimat Intifada zdrobind Autoritatea Palestiniană, asediindu-l şi umilindu-l pe Arafat. Acesta a murit în 2004, iar israelienii i-au refuzat înmormântarea pe Muntele Templului. Abbas, succesorul lui, a pierdut alegerile din 2006 în favoarea organizaţiei Hamas. După un conflict scurt, Hamas a pus stăpânire pe Gaza, în vreme ce gruparea Fatah a lui Abbas a continuat să stăpânească Malul de Vest. Sharon a construit un zid de securitate în Ierusalim, un adevărat „spin în ochi” deprimant, din beton, care a reuşit, totuşi, să oprească atentatele sinucigaşe cu bombe.

Seminţele păcii nu numai că au căzut pe un sol stâncos, dar l-au şi otrăvit. Pacea şi-a discreditat promotorii. Ierusalimul de azi trăieşte într-o stare de anxietate schizofrenică. Evreii şi arabii nu îndrăznesc să se aventureze fiecare în cartierele celorlalţi. Evreii laici îi evită pe ultraortodocşi, care aruncă cu pietre în ei pentru că nu se odihnesc de Sabat sau pentru că poartă haine inadecvate. Evreii mesianici pun la încercare hotărârea poliţiei şi sporesc anxietatea musulmanilor încercând să se roage pe Muntele Templului. Iar sectele creştine continuă să se încaiere. Chipurile ierusalimiţilor simt încordate, glasurile le sunt mânioase şi ai senzaţia că toţi, chiar şi aceia din toate cele trei credinţe care sunt convinşi că duc la îndeplinire un plan divin, sunt nesiguri cu privire la ce va aduce ziua de mâine.

Mâine

Aici, mai mult decât oriunde pe pământ, tânjim, sperăm şi căutăm un strop cât de mic din elixirul toleranţei, împărtăşirii şi generozităţii care să acţioneze ca antidot pentru arsenicul prejudecăţilor, al exclusivismului şi lăcomiei. Nu e întotdeauna uşor de găsit. În 2010, Ierusalimul nu mai fusese atât de mare, atât de înfrumuseţat şi atât de copleşitor de evreiesc de două milenii. Totuşi, în acelaşi timp, este cel mai populat oraş palestinian.[304] Uneori, până şi caracterul său evreiesc este prezentat ca fiind oarecum artificial şi împotriva naturii fireşti a Ierusalimului, dar aceasta este o distorsionare a trecutului şi prezentului oraşului.

Istoria Ierusalimului este o cronică a coloniştilor şi pelerinilor, care i-a inclus pe arabi, evrei şi mulţi alţii într-un loc care s-a dezvoltat şi s-a contractat de multe ori. În peste un mileniu de dominaţie islamică, Ierusalimul a fost colonizat în repetate rânduri de colonişti islamici, cărturari, sufişti şi pelerini care erau arabi, turci, indieni, sudanezi, iranieni, kurzi, irakieni şi magrebieni, precum şi creştini armeni, sârbi, georgieni şi ruşi – nu atât de diferiţi de evreii sefarzi şi ruşi care ulterior s-au stabilit acolo din motive similare. Tocmai acest caracter l-a convins pe Lawrence al Arabiei că Ierusalimul era un oraş mai degrabă levantin decât arab, iar aceasta este o trăsătură profund intrinsecă a oraşului.

Se uită adesea că toate suburbiile Ierusalimului din afara zidurilor sunt aşezări nou construite între anii 1860 şi 1948 de arabi, precum şi de evrei şi de europeni. Zonele arăbeşti, precum Sheikh Jarrah, nu sunt mai vechi decât cele evreieşti şi, prin urmare, nu sunt mai mult sau mai puţin legitime.

Atât musulmanii, cât şi evreii au pretenţii istorice de neclintit. Evreii au acelaşi drept să trăiască înăuntrul sau să se stabilească în jurul unui Ierusalim echitabil, la fel ca şi arabii. Sunt momente în care până şi cele mai inofensive restaurări evreieşti sunt prezentate ca nelegitime. În 2010, israelienii au sfinţit în sfârşit sinagoga Hurva, restaurată în Cartierul Evreiesc, care fusese demolată de iordanieni în 1948. Totuşi, aceasta a provocat critici în presa europeană şi răzmeriţe minore în estul Ierusalimului.

---

304 În 2009–2010, populaţia Ierusalimului Mare era de 780.000 de persoane, dintre care 514.800 de evrei (care includ 163.800 de ultraortodocşi) şi 265.200 de arabi. În Oraşul Vechi erau 30.000 de arabi şi 3.500 de evrei. În noile suburbii din estul Ierusalimului trăiesc circa 200.000 de israelieni.

Cu toate acestea, lucrurile stau cu totul altfel când locuitorii arabi existenţi se pomenesc mutaţi, supuşi unor măsuri coercitive şi hărţuiţi, proprietăţile lor fiind expropriate ca urmare a unor hotărâri judecătoreşti dubioase pentru a lăsa loc liber noilor aşezări evreieşti, susţinute de întreaga putere a statului şi a autorităţilor locale, şi aprig promovate de oamenii animaţi de determinarea imperioasă a celor aflaţi în misiune divină. Construirea agresivă a aşezărilor menite să colonizeze cartierele arăbeşti şi să saboteze orice acord de pace care ar fi putut duce la împărţirea oraşului, precum şi neglijarea sistematică a serviciilor şi a construirii de locuinţe noi în zonele arabe au creat un renume prost până şi celor mai inocente proiecte evreieşti.

Israelul are de ales între două căi: statul naţionalist-religios al Ierusalimului sau un Tel Aviv liberal, occidentalizat, care este poreclit „Balonul”. Există pericolul ca proiectul naţionalist în Ierusalim şi construirea obsesivă de aşezări pe Malul de Vest să deformeze într-o atât de mare măsură interesele Israelului, încât să-i facă mai mult rău decât orice beneficiu ar putea aduce un Ierusalim evreiesc.[305] Cu certitudine că subminează rolul Israelului,

305 În democraţia disfuncţională a Israelului, cu guverne de coaliţie slabe, organizaţiile naţionalist-religioase au devenit tot mai puternice în chestiuni legate de planificarea urbană şi arheologia Ierusalimului. În 2003, israelienii au început să construiască în sectorul Est Unu (El) vital, la est de Oraşul Vechi, care ar fi izolat efectiv estul Ierusalimului de Malul de Vest, subminând crearea statului palestinian. Liberalii israelieni şi America au convins Israelul să oprească această acţiune, dar planurile de construire a aşezărilor evreieşti în cartierele arabe Sheikh Jarrah şi Silwan continuă. Acesta din urmă este situat aproape de Cetatea lui David, loc predilect pentru săpăturile arheologice, unde o fundaţie naţionalist-religioasă evreiască, Elad, finanţează săpături arheologice inestimabile şi un centru pentru vizitatori cărora li se relatează istoria Ierusalimului evreiesc. Fundaţia mai plănuieşte să-i mute pe rezidenţii palestinieni în locuinţe din apropiere pentru a face loc altor colonişti israelieni şi unui parc dedicat regelui David, care să se numească Grădinile Regelui. Astfel de situaţii pot ridica dificultăţi profesionalismului arheologic. Arheologii, scrie dr. Raphael Greenberg, un istoric care a militat împotriva acestui proiect, reprezintă o „abordare academică laică”, şi totuşi susţinătorii lor speră să se obţină „rezultate care să le legitimeze conceptele privind istoria Ierusalimului”. Până în prezent, temerile lui nu s-au materializat. Arheologii au o integritate crescută şi, după cum am văzut anterior, prezentele săpături au scos la iveală ziduri canaanite, nu evreieşti. Totuşi, aceste situri au devenit germeni pentru protestele palestinienilor şi liberalilor israelieni.

impresionant într-un mod unic, în lumina standardelor istorice, de gardian al Ierusalimului pentru toate credinţele. „Astăzi, pentru prima oară în istorie, evreii, creştinii şi musulmanii se pot ruga cu toţii în libertate la Locurile lor Sfinte”, scria Elie Wiesel într-o scrisoare deschisă adresată preşedintelui american Obama în 2010, şi, sub democraţia Israelului, acest lucru este teoretic adevărat.

Este cu siguranţă pentru prima oară când evreii au avut libertatea de a se ruga acolo din anul 70 e.n. În timpul dominaţiei creştine, evreilor le era interzis chiar să se şi apropie de oraş. În timpul secolelor islamice, creştinii şi evreii au fost toleraţi ca *dhimmi*, dar au fost în repetate rânduri reprimaţi. Evreii, lipsiţi de protecţia puterilor europene, de care se bucurau creştinii, erau adeseori trataţi rău – deşi niciodată la fel de rău cum au fost trataţi în Europa Creştină în perioadele istorice cele mai defavorabile. Evreii puteau fi ucişi dacă se apropiau de locurile sfinte islamice sau creştine – dar oricine putea să treacă cu un măgar prin culoarul din apropierea Zidului, la care ei nu puteau ajunge, tehnic vorbind, decât dacă posedau un permis. Chiar şi în secolul XX, accesul evreilor la Zid a fost sever restricţionat de britanici şi total interzis de iordanieni. Totuşi, ca urmare a ceea ce israelienii numesc „Situaţia”, afirmaţia lui Wiesel cu privire la libertatea de credinţă are o foarte mică valoare de adevăr pentru non-evreii care au de îndurat o multitudine de hărţuieli birocratice cum ar fi un regim obstrucţionist al permiselor de rezidenţă. Poliţia israeliană întăreşte permanent controalele la porţile Muntelui Templului, în vreme ce zidul de securitate le îngreunează palestinienilor de pe Malul de Vest accesul în Ierusalim pentru a se ruga la Biserică sau la al-Aqsa.

Când nu sunt în conflict, evreii, musulmanii şi creştinii revin la străvechea tradiţie ierusalimită a atitudinii struţului – îşi îngroapă capul în nisip şi pretind că Ceilalţi nu există. În septembrie 2008, suprapunerea Zilelor Sfinte evreieşti şi a Ramadanului au creat „un blocaj rutier monoteist” pe străzile înguste în momentul în care evreii şi arabii au venit să se roage la Sanctuar şi la Zid, dar „ar fi o greşeală să le numim *întâlniri încordate*, pentru că în esenţă nu a avut loc nicio întâlnire”, a relatat Ethan Bronner în *New York Times*. „Nu au loc schimburi de cuvinte, privirile nu se întâlnesc. Ca nişte universuri paralele cu denumiri diferite pentru orice loc sau moment pe care fiecare dintre părţi susţine că-i aparţine, grupurile se preumblă în noapte.”

După standardele impregnate de iritabilitate ale Ierusalimului,

această atitudine de struţ este un semn de normalitate – mai ales ţinând cont de faptul că importanţa globală a oraşului n-a fost nicicând atât de mare. Astăzi, Ierusalimul este arena de luptă a Orientului Mijlociu, câmpul de bătălie dintre laicismul occidental şi fundamentalismul islamic, ca să nu mai vorbim despre lupta dintre Israel şi Palestina. New-yorkezii, londonezii şi parizienii au impresia că trăiesc într-o lume ateistă, laică, în care religia organizată, ca şi credincioşii sunt în cazul cel mai bun uşor persiflaţi, dar cu toate acestea numărul fundamentaliştilor care cred în milenarismul abrahamic – creştini, evrei şi musulmani – este în creştere.

Rolul apocaliptic şi politic al Ierusalimului a devenit şi mai încărcat emoţional. Democraţia exuberantă a Americii este gălăgios de diversă şi laică, dar în acelaşi timp este ultima şi probabil cea mai mare putere creştină care a existat vreodată – iar evangheliştii ei continuă să aştepte Zilele de pe Urmă în Ierusalim, la fel cum guvernele americane văd în liniştea Ierusalimului cheia spre orice instaurare a păcii în Orientul Mijlociu şi având o importanţă strategic vitală pentru relaţiile cu aliaţii lor arabi. În acelaşi timp, dominaţia Israelului asupra al-Quds a intensificat respectul musulmanilor. În Iran, de Ziua Ierusalimului, care se sărbătoreşte anual după o tradiţie impusă de Ayatollahul Khomeini în 1979, oraşul este prezentat ca fiind mai mult decât un loc sfânt islamic şi o capitală palestiniană. În tentativa Teheranului de a obţine o hegemonie regională susţinută cu ajutorul armamentului nuclear şi în războiul rece pe care-l poartă cu America, Ierusalimul este o cauză care îi uneşte în mod convenabil pe şiiţii iranieni cu sunniţii arabi, care sunt sceptici cu privire la ambiţiile Republicii Islamice. Fie că e vorba de Hezbollahul şiit din Liban sau de Hamasul sunnint din Gaza, oraşul serveşte acum drept totem unificator al antisionismului, antiamericanismului şi al leadershipului iranian. „Regimul de ocupaţie asupra Ierusalimului”, spune preşedintele Mahmud Ahmadinejad, „trebuie să dispară din paginile istoriei”. Iar Ahmadinejad este şi el un milenarist care crede că iminenta întoarcere a lui „Al-Ahmadi cel Ales, virtuos şi profund uman”, al Doisprezecelea Imam „ocultat”, va elibera Ierusalimul, decorul pentru ceea ce Coranul numeşte „Ora”.

Această intensitate escatologico-politică plasează Ierusalimul din secolul XXI, Oraşul Ales al celor trei credinţe, în centrul de interes al tuturor acestor conflicte şi viziuni. Rolul apocaliptic al Ierusalimului ar putea fi exagerat, dar această combinaţie unică de putere,

credinţă şi modă, toate etalate sub lumina sufocantă a fluxului de ştiri, acumulează presiune pe delicatele pietre ale Oraşului Universal, ajuns din nou, în anumite sensuri, centrul lumii.

„Ierusalimul este o cutie plină cu iască, ce poate lua foc în orice moment", a avertizat regele Abdullah al II-lea al Iordaniei, strănepotul lui Abdullah cel Grăbit, în 2010. „Toate drumurile din partea noastră de lume, toate conflictele duc la Ierusalim". Acesta este motivul pentru care preşedinţii americani au nevoie să aducă toate părţile laolaltă, chiar şi în momentele cele mai nefericite. Susţinătorii păcii din Israel se află în eclipsă, guvernele fragile ale ţării fiind dominate de atotputernicele partide religios-naţionaliste, în vreme ce arţăgoasele facţiuni palestiniene, încurajate de Primăvara Arabă, încearcă să-şi reconcilieze foarte diferitele programe – cel al mişcării Fatah, conciliant şi laic, cel al Hamasului, militant şi islamist – pentru a forma un guvern palestinian. Dacă Malul de Vest, condus de Fatah, este tot mai prosper, cea mai dinamică organizaţie palestiniană este Hamasul fundamentalist, care conduce Gaza şi rămâne dedicată anihilării Israelului. A adoptat atentatul sinucigaş cu bombe ca armă preferată şi lansează periodic rachete asupra Israelului de Sud, provocând incursiuni ale israelienilor. Europenii şi americanii îi consideră organizaţie teroristă şi, până acum, semnale conciliatorii privind disponibilitatea de a susţine un acord bazat pe graniţele stabilite în 1967 au fost amestecate. Chiar dacă, la un moment dat, prin scrutin electoral va fi ales un guvern palestinian democratic, nu este clar dacă cele două facţiuni pot să colaboreze pentru a oferi un interlocutor stabil în relaţia cu Israelul şi dacă Hamas poate deveni un partener de încredere într-un proces de pace cu Israelul. La un anumit moment al negocierilor, va fi nevoie ca Hamas să renunţe la violenţă şi să recunoască statul evreu. Mai mult, ca întotdeauna în istoria sa, Ierusalimul va fi afectat de destinele turbulente ale Egiptului, Siriei şi ale altor revoluţii care au început să remodeleze Orientul Mijlociu în Primăvara Arabă a anului 2011.

Istoria negocierilor începând cu 1993 şi diferenţa în spirit dintre cuvintele nobile şi actele violente, neîncrezătoare sugerează lipsa de disponibilitate a ambelor părţi pentru a face compromisurile necesare unei împărţiri permanente a Ierusalimului. În vremurile cele mai favorabile, reconcilierea elementelor celest, naţional şi emoţional în Ierusalim este o enigmă în cadrul unui labirint. În secolul XX, au existat peste patruzeci de planuri pentru Ierusalim care au eşuat toate, iar astăzi sunt cel puţin treisprezece modele

diferite doar pentru împărţirea Muntelui Templului.

În 2010, preşedintele Obama l-a forţat pe Netanyahu, revenit la putere în coaliţie cu Barak, să îngheţe temporar construirea de aşezări în Ierusalim.

Cu preţul celui mai dureros moment al relaţiilor americano-israeliene, Obama a reuşit măcar să readucă cele două părţi la masa discuţiilor, deşi progresul a fost glacial şi de scurtă durată.

Israelul a dat dovadă de multe ori de rigiditate diplomatică şi şi-a riscat securitatea şi reputaţia construind aşezările umane, dar acestea din urmă sunt negociabile. Problema, de cealaltă parte, pare la fel de fundamentală. Sub Rabin, Barak şi Olmert, Israelul a oferit o împărţire a Ierusalimului, inclusiv a Oraşului Vechi. În pofida unor negocieri exasperante derulate în două decenii de discuţii pentru pace până în 2010, până acum palestinienii n-au fost niciodată de acord să împartă oraşul.

Este posibil ca Ierusalimul să-şi continue existenţa în starea actuală câteva decenii, dar când şi dacă se va semna vreodată un tratat de pace, vor fi două state, ceea ce este esenţial pentru supravieţuirea Israelului şi pentru a li se face dreptate palestinienilor. Forma statului palestinian şi a unui Ierusalim împărţit este cunoscută de ambele părţi. „Ierusalimul va fi capitala ambelor state, suburbiile arabe vor fi palestiniene, suburbiile evreieşti vor fi israeliene”, a spus preşedintele Israelului, Şimon Peres, arhitectul Acordurilor de la Oslo, care cunoaşte imaginea la fel de bine ca oricine. Israelienii îşi vor primi cele circa douăsprezece aşezări coloniale din estul Ierusalimului, respectând parametrii stabiliţi de Clinton, dar palestinienii vor primi în compensaţie pământ israelian altundeva, în vreme ce coloniile israelienilor vor dispărea din cea mai mare parte a Malului de Vest.

Până aici, e simplu, „dar provocarea”, explică Peres, „este Oraşul Vechi. Trebuie să facem distincţie între suveranitate şi religie. Fiecare îşi va controla propriile Locuri Sfinte, dar cu greu s-ar putea împărţi Oraşul Vechi în bucăţi”.

Oraşul Vechi va fi un Vatican demilitarizat, cu forţe de poliţie unite, arabo-israeliene, sau încredinţate unui organism internaţional, poate chiar o versiune ierusalimită a Gărzii Elveţiene de la Vatican. Dat fiind că arabii nu-i acceptă pe americani, israelienii nu au încredere în ONU şi UE, s-ar putea ca misiunea asigurării ordinii să fie îndeplinită de NATO împreună cu Rusia, care este din nou dornică

să joace un rol în Ierusalim.[306] Muntele Templului este dificil de internaţionalizat, pentru că niciun politician israelian nu ar putea să abandoneze complet orice pretenţie la Piatra de Temelie a Templului şi să mai rămână în viaţă după aceea, aşa cum niciun potentat islamist n-ar putea să recunoască suveranitatea deplină a Israelului asupra Sanctuarului Nobil şi să supravieţuiască, în plus, oraşele internaţionale sau libere, de la Gdansk la Triest, de regulă au sfârşit rău.

Muntele Templului este greu de divizat. Haram şi Kotel, Cupola, Aqsa şi Zidul fac toate parte din aceeaşi structură: „Nimeni nu poate monopoliza sfinţenia", a adăugat Peres. „Ierusalimul este mai mult o flacără decât un oraş şi nimeni nu poate diviza o flacără". Flacără sau nu, cineva trebuie să deţină suveranitatea, astfel că diferitele planuri dau suprafaţa musulmanilor, iar tunelele şi rezervoarele de dedesubt (şi, prin urmare, şi Piatra de Temelie), Israelului. Complexitatea minuţioasă a lumii crepusculare a cavernelor subterane, a conductelor şi viaductelor aflate acolo este absolut uluitoare, chiar dacă tipic ierusalimită: cine stăpâneşte pământul, cine stăpâneşte ţara, cine stăpâneşte cerurile?

Nu se poate ajunge la niciun acord, dar oraşul nici nu va rezista fără altceva. Suveranitatea politică poate fi desenată pe o hartă, exprimată prin acorduri juridice, impusă cu forţa armelor, dar va fi inutilă şi lipsită de sens fără elementul istoric, cel mistic şi cel emoţional. „Două treimi din conflictul arabo-israelian este psihologie", a spus Sadat. Condiţiile reale pentru pace nu sunt doar detaliile privind care dintre cisternele irodiene vor fi palestiniene sau israeliene, ci aspectele intangibile şi sincere ale respectului şi încrederii reciproce. În ambele tabere există elemente care neagă istoria Celorlalţi. Dacă această carte are e misiune, sper cu pasiune să îndemne fiecare parte să recunoască şi să respecte moştenirea

306 Veneraţia Rusiei faţă de Ierusalim a fost modernizată ca să se armonizeze cu naţionalismul autoritarist cultivat de Vladimir Putin, care, în 2007, a supervizat o reuniune a Patriarhatului de la Moscova ex-sovietic şi a Bisericii Ortodoxe Ruse din afara Rusiei. Mii de pelerini ruşi umplu din nou străzile cu cântecele lor. Lumina Sfântă este trimisă cu avionul la Moscova, transportul fiind asigurat de o organizaţie numită Centrul pentru Gloria Naţională şi Fundaţia Apostolului Andrei, patronată de un potentat de la Kremlin. O statuie kitsch din aur, de mărime „naturală", a „Ţarului David" a apărut lângă Mormântul lui David. Un fost prim-ministru, Ştefan Stepaşin, este şeful Societăţii Palestina reînfiinţate: „Un stindard rusesc în centrul Ierusalimului", spune el, „are o valoare nepreţuită".

antică a Celorlalţi. Negarea de către Arafat a istoriei evreieşti în Ierusalim a fost considerată absurdă de chiar istoricii săi (care acceptă cu toţii, în particular, acea istorie), dar niciunul nu şi-a asumat riscul să-l contrazică. Chiar şi în 2010, doar filosoful Sari Nusseibeh a avut curajul să admită că Haram al-Sharif a fost locul pe care s-a aflat Templul Evreiesc. Construirea aşezărilor coloniale evreieşti subminează încrederea arabilor şi caracterul practic al unui stat palestinian. Şi totuşi negarea de către palestinieni a moştenirii antice evreieşti şi cea a caracterului evreiesc al statului modern sunt la fel de dezastruoase pentru procesul de pace. Iar asta se întâmplă înainte de a ajunge la o provocare şi mai mare: fiecare trebuie să recunoască naraţiunile moderne sacre ale Celorlalţi despre tragedie şi eroism. Este o exigenţă importantă, dat fiind că poveştile ambelor părţi îi înfăţişează pe Ceilalţi ca personaje absolut negative – dar chiar şi acest lucru este posibil.

Acesta fiind Ierusalimul, ne putem imagina cu uşurinţă ceva de neconceput: va exista oare Ierusalimul încă cinci sau patruzeci de ani de acum încolo? În orice moment există posibilitatea ca extremiştii să distrugă Muntele Templului, să frângă inima lumii şi să convingă fundamentaliştii de toate convingerile că Ziua Judecăţii de Apoi e pe-aproape şi războiul dintre Hristos şi Antihrist începe.

Amos Oz, scriitorul ierusalimit care trăieşte acum în Negev, propune această soluţie amuzantă: „Ar trebui să luăm toate pietrele din Locurile Sfinte şi să le transportăm în Scandinavia, să le lăsăm acolo timp de o sută de ani şi să nu le mai aducem înapoi până când toată lumea va fi învăţat să trăiască laolaltă în Ierusalim”. Din păcate, acest lucru este puţin cam nepractic.

Timp de 1.000 de ani, Ierusalimul a fost exclusiv evreiesc; 400 de ani a fost creştin, iar 1.300 de ani, islamic. Şi niciuna dintre aceste trei credinţe n-a câştigat vreodată Ierusalimul fără sabie, catapultă sau obuzier. Istoriile lor naţionaliste spun o poveste rigidă despre progrese inevitabile spre triumfuri eroice şi dezastre abrupte, dar în istoria de faţă am încercat să arăt că nimic nu a fost inevitabil şi că întotdeauna au existat alegeri. Sorţile şi identităţile ierusalimiţilor au fost rareori bine definite. Viaţa în Ierusalimul irodian, cruciat sau britanic a fost dintotdeauna la fel de complexă şi de nuanţată cum este şi pentru noi astăzi.

Au fost evoluţii liniştite, dar şi revoluţii dramatice. Uneori, un amestec de dinamită, oţel şi sânge a fost cel care a schimbat Ierusalimul, alteori a fost succesiunea domoală a generaţiilor, a

cântecelor cântate şi transmise mai departe, a poveştilor spuse, a poemelor recitate, a sculpturilor cioplite şi a rutinelor vagi semiconştiente ale familiilor de-a lungul multor secole, cu paşi mici pe scările şerpuitoare, salturi iuţi peste pragurile învecinate şi lustruirea până la luciu a pietrelor.

Ierusalimul, atât de atrăgător în multe privinţe, atât de plin de ură în altele, mereu abundând de sfinţi şi nesăbuiţi, de inşi incredibil de vulgari şi de desăvârşiţi estetic, pare să trăiască mai intens decât oricare alt loc de pe pământ. Totul rămâne la fel şi în acelaşi timp nimic nu rămâne nemişcat. În zorii fiecărei zile, sanctuarele celor trei credinţe se trezesc la viaţă, fiecare în felul său propriu.

Azi-dimineaţă

La 4:30, Samuel Rabinowitz, rabin al Zidului de Vest şi al Locurilor Sfinte, se trezeşte şi-şi începe ritualul de rugăciuni, citind Tora. Merge pe jos prin Cartierul Evreiesc până la Zid, care nu se închide niciodată, straturile lui colosale de piatră cioplită din vremea lui Irod luminând în întuneric. Evreii se roagă acolo toată ziua şi toată noaptea.

Rabinul, în vârstă de patruzeci de ani şi descendent al unor imigranţi ruşi care au venit în Ierusalim cu şapte generaţii în urmă, descinde din familii care fac parte din curţile Gerer şi Lubavitcer. Tată a şapte copii, cu ochelari, barbă şi ochi albaştri, în costum negru şi o *yarmulke* pe cap, străbate străzile Cartierului Evreiesc fie că e cald sau frig, plouă sau ninge, până când vede Marele Zid al lui Irod ridicându-se înaintea lui. De fiecare dată, „inima parcă uită să-i mai bată” când se apropie de „cea mai mare sinagogă din lume. Nu există niciun mod lumesc de a descrie legătura personală cu aceste pietre. Este o legătură spirituală”.

Sus, deasupra pietrelor lui Irod, se află Domul Stâncii şi Moscheea al-Aqsa, situate pe ceea ce evreii numesc Muntele Casei lui Dumnezeu, dar „e loc acolo pentru noi toţi”, spune rabinul care respinge cu fermitate orice uzurpare a Muntelui Templului. „Într-o bună zi, Dumnezeu va reconstrui Templul – dar nu este treaba oamenilor să se amestece. Treaba asta e numai a lui Dumnezeu.”

Ca rabin, el răspunde de păstrarea curăţeniei la Zid. Crăpăturile dintre pietre sunt pline cu răvaşele scrise de credincioşi. De două ori pe an – de Paştele evreiesc şi de Roş Haşanah – se face curăţenie. Mesajele sunt considerate atât de sacre încât le îngroapă pe Muntele

Măslinilor.

Când ajunge la Zid, soarele răsare şi deja s-au adunat 700 de evrei care se roagă acolo, dar el găseşte mereu acelaşi grup – *minyan* – care stă în acelaşi loc de lângă Zid: „E important să ai un ritual astfel încât să te poţi concentra asupra rugăciunilor". Dar nu-i salută pe aceşti *minyan*, poate că înclină din cap, însă fără să vorbească – „primele cuvinte sunt pentru Dumnezeu" – în vreme ce-şi înfăşoară pe după braţ *tefillin*-ul. Recită rugăciunea de dimineaţă, *şaharit*, care se încheie astfel: „Domnul să binecuvânteze naţiunea cu pace". Abia atunci îi salută pe prietenii săi cum se cuvine. Ziua la Zid a început.

Cu puţin înainte de 4 dimineaţa, chiar când rabinul Rabinowitz se trezeşte în Cartierul Evreiesc, o piatră atinge uşor fereastra lui Wajeeh al-Nusseibeh din Sheikh Jarrah. Când deschide uşa, Aded al-Judeh, în vârstă de optzeci de ani, îi întinde lui Nusseibeh o cheie medievală grea, de 30 de centimetri. Nusseibeh, ajuns acum la şaizeci de ani, coborâtor al uneia dintre cele mai importante Familii din Ierusalim[307], întotdeauna îmbrăcat în costum şi cravată, porneşte cu pas energic prin Poarta Damascului, mergând spre Biserica Sfântului Mormânt.

Nusseibeh, care a fost custodele Sfântului Mormânt vreme de peste douăzeci şi cinci de ani, soseşte la ora 4 fix şi bate la impunătoarele porţi fixate în faţada în stil romanic a reginei Melisenda. Înăuntrul bisericii, pe care el o încuiase în seara precedentă, la ora 8, paracliserii creştin-ortodocşi, romano-catolici şi armeni negociaseră deja cine ar urma să deschidă uşa în această zi anume. Preoţii celor trei secte dominante au petrecut noaptea într-o atmosferă jovială şi în rugăciuni rituale. La ora 2, ortodocşii dominanţi, care sunt primii la toate cele, îşi încep slujba, cu opt preoţi psalmodiind în greacă, în jurul Mormântului, înainte să le îngăduie armenilor să-şi ţină slujba *badarak* în armeană, care tocmai începe când se deschid porţile. Catolicilor le vine rândul în jurul orei

307 Familiile rămân importante în Ierusalim. După moartea lui Faisal al-Husseini, Arafat l-a numit pe filosoful Sari Nusseibeh (văr cu Weejah) reprezentant al Palestinei în Ierusalim, dar l-a demis după ce acesta a respins ideea de atentate sinucigaşe cu bombe. Fondator al Universităţii al-Quds, Nusseibeh rămâne rebelul intelectual al oraşului, admirat de ambele tabere. În momentul scrierii cărţii de faţă, reprezentantul Palestinei în Ierusalim este Adnan al-Husseini. Un alt văr, dr. Rafiq al-Husseini, îl consiliază pe preşedintele Abbas. Cât despre Familia Khalidi, Raşid Khalidi, profesor Edward Saidi de Studii Arabe Moderne la Universitatea Columbia din New York, este consilier al lui Barack Obama.

6. Între timp, toate sectele îşi cântă slujbele matinale. Unui singur copt îi este permis să rămână peste noapte, iar acela se roagă singur în egipteana coptă.

Când se deschid porţile, etiopienii, în mănăstirea lor de pe acoperiş şi Capela Sf. Mihail, având intrarea imediat la dreapta portalului principal, încep să psalmodieze în limba amharică, slujbele lor fiind atât de lungi, încât se proptesc în cârjele de păstori care stau stivuite în bisericile lor, pregătite pentru credincioşii osteniţi. Noaptea, Biserica răsună de un zumzet eufonic alcătuit din multe cântece monotone în multe limbi, ca o pădure din piatră în care multe specii de păsări îşi cântă trilurile.

Asta e Ierusalimul şi Nusseibeh nu ştie niciodată ce are să se întâmple: „Ştiu că mii de oameni se bazează pe mine şi îmi fac griji că n-o să reuşesc să descui uşa cu cheia sau cine ştie ce poate să se mai întâmple. Prima oară am deschis-o când aveam cincisprezece ani şi mi s-a părut că e ceva distractiv, dar acum îmi dau seama că e o treabă serioasă". Că e pace sau război, el trebuie să deschidă uşa şi zice că tatăl lui dormea adesea în holul Bisericii, pentru mai multă siguranţă.

Şi totuşi Nusseibeh ştie că există riscul ca preoţii să se încaiere de câteva ori pe an. Chiar şi în secolul XXI, preoţii oscilează între politeţea rece, născută din bunele maniere şi plictiseala lungilor nopţi sepulcrale, şi resentimentele istorice viscerale care pot izbucni în orice moment, dar de regulă de Paşte. Creştin-ortodocşii, care controlează cea mai mare parte din Biserică şi sunt cei mai numeroşi, se bat cu catolicii şi armenii şi de obicei câştigă confruntările. Copţii şi etiopienii, în pofida monofisitismului lor împărtăşit, sunt deosebit de haini: după Războiul de Şase Zile, într-o intervenţie neobişnuită, israelienii au dat etiopienilor Capela Sf. Mihail, care aparţinea copţilor, pentru a pedepsi Egiptul lui Nasser şi a sprijini Etiopia lui Haile Selassie. În cadrul negocierilor pentru pace, sprijinul pentru copţi apare frecvent printre solicitările egiptenilor. Înalta Curte a Israelului a decis că Sf. Mihail aparţine copţilor, deşi rămâne în posesia etiopienilor, o situaţie tipică pentru Ierusalim. În iulie 2002, când un preot copt s-a dus să stea la soare în apropiere de fortăreaţa ruinată de pe acoperiş a etiopienilor, a fost bătut cu bare de oţel drept pedeapsă pentru tratamentele rele aplicate de copţi fraţilor africani. Copţii au sărit în ajutorul preotului: patru copţi şi şapte etiopieni (care par să piardă orice încăierare de pe-aici) au fost internaţi în spital.

În septembrie 2004, de înălţarea Sfintei Cruci, patriarhul grec Ireneos i-a rugat pe franciscani să închidă uşa Capelei Epifaniei. Când aceştia au refuzat, el şi-a trimis gărzile de corp şi preoţii împotriva romano-catolicilor. Poliţia israeliană a intervenit, dar a fost atacată de preoţi, care, ca adversari, sunt adesea la fel de aprigi ca aruncătorii de pietre palestinieni. La Lumina Sfântă din 2005, o bătaie cu pumnii s-a iscat când ierarhul superior al armenilor era cât pe ce să iasă cu lumina înaintea creştin-ortodocşilor.[308] Patriarhul pugilist Ireneos a fost în cele din urmă destituit pentru că a vândut hotelul Imperial de la Poarta Jaffa coloniştilor israelieni. Nusseibeh ridică din umeri plictisit: „Ei bine, ca fraţi, au supărările lor, iar eu ajut la aplanarea lor. În ceea ce priveşte păstrarea păcii în acest ţinut sfânt, suntem neutri ca ONU”. Nusseibeh şi Judeh joacă roluri complexe la fiecare sărbătoare creştină. La Lumina Sfântă, un eveniment febril şi aglomerat, Nusseibeh este martorul oficial.

Acum, paracliserul deschide o mică trapă în uşa de pe partea dreaptă şi îi înmânează o scară. Nusseibeh o ia şi o sprijină de uşa de pe partea stângă. Descuie broasca inferioară a uşii din dreapta cu cheia lui uriaşă, apoi urcă pe scară ca să o poată descuia pe cea de deasupra. După ce s-a dat jos, preoţii deschid uşa imensă înainte de a deschide ei înşişi batantul din stânga. Înăuntru, Nusseibeh îi întâmpină pe preoţi: „Pace!”

„Pace!”, răspund aceştia cu optimism. Cei din Familiile Nusseibeh şi Judeh au deschis uşile Mormântului încă din 1192, când Saladin i-a numit pe Judehi „Custozi ai Cheii”, iar pe Nusseibehi „Custozi şi uşieri ai Bisericii învierii” (aşa cum se specifică pe cartea de vizită a lui Wajeeh). Cei din familia Nusseibeh, care au fost numiţi şi curăţitori ai Sakhra (Stânca) din Cupolă, susţin că Saladin n-a făcut decât să-i repună în funcţiile care le-au fost încredinţate de califul

---

308 Cu ocazia ultimei sale vizite la Ierusalim în 1992, înainte de a muri, Edward Said a numit Biserica „un loc straniu, scăpătat, neatrăgător, plin de turişti între două vârste îmbrăcaţi modest, care forfotesc într-o zonă decrepită şi prost iluminată, unde copţii, creştin-ortodocşii, armenii şi alte secte îşi îngrijesc neatrăgătoarele grădini ecleziastice, aflându-se uneori în lupte deschise cu ceilalţi”. Cel mai vestit semn al acestei lupte făţişe este o mică scară care aparţine armenilor, aflată pe balconul de la exteriorul ferestrei din partea dreaptă a faţadei Bisericii, despre care ghizii spun că nu poate fi mutată niciodată fără să o captureze celelalte secte. De fapt, scara duce la un balcon în care patriarhul armean îşi bea cafeaua cu prietenii şi îşi îngrijea grădina de flori. Scara se află acolo pentru ca balconul să poată fi curăţat.

Omar în anul 638. Până la cucerirea albaneză din anii 1830, au fost extrem de bogaţi, dar acum îşi câştigă traiul sărăcăcios ca ghizi turistici.

Şi totuşi, cele două familii coexistă într-o rivalitate vigilentă. „Nusseibehii nu au nimic de a face cu noi”, spune octogenarul Judeh, care a păstrat cheia timp de douăzeci şi doi de ani, „nu sunt decât nişte amărâţi de uşieri!” Nusseibeh, pe de altă parte, insistă: „Judehilor nu li se permite să atingă uşa sau încuietoarea”, ceea ce sugerează că rivalităţile islamice sunt la fel de aprinse ca şi cele dintre creştini. Fiul lui Wajeeh, Obadah, antrenor personal, este moştenitorul acestuia.

Nusseibeh şi Judeh petrec o parte din zi stând în antreu, aşa cum au făcut strămoşii lor vreme de opt secole – dar nu se află niciodată acolo în acelaşi timp. „Cunosc fiecare piatră de aici, e ca acasă”, reflectează Nusseibeh. El venerează Biserica: „Noi, musulmanii, credem că Mahomed, Iisus şi Moise sunt profeţi, iar Maria este sfântă, aşa că acesta este şi pentru noi un loc special”. Dacă vrea să se roage, se poate duce la moscheea învecinată, construită pentru a-i intimida pe creştini, sau să meargă cinci minute pe jos până la al-Aqsa.

Exact în momentul în care rabinul Zidului se trezeşte şi custodele Nusseibeh aude pietricica la geam care anunţă aducerea cheii sepulcrale, Adeb al-Ansari, de patruzeci şi doi de ani, tatăl a cinci copii, îmbrăcat în geacă de piele neagră, iese din casa lui construită în stil arhitectural mameluc, deţinută de *waaf*-ul familiei sale, în Cartierul Musulman, şi îşi începe plimbarea de cinci minute de-a lungul străzii, spre Bab al-Ghawanmeh aflată în nord. Trece prin punctul de control al poliţiştilor israelieni îmbrăcaţi în uniforme albastre, adesea fiind, în mod ironic, druzi sau arabi galileeni însărcinaţi cu ţinerea la distanţă a evreilor, ca să intre în Haram al-Sharif.

Esplanada sacră este deja iluminată electric, dar, pe vremuri, tatăl lui avea nevoie de două ore ca să aprindă toate felinarele. Ansari îi salută pe cei din securitatea Haramului şi începe să deschidă cele patru porţi principale ale Cupolei Stâncii, iar apoi cele zece porţi ale Moscheii al-Aqsa. Asta durează o oră.

Ansarii, care se trag din Ansarii care au emigrat cu Mahomed în Medina, susţin că au fost numiţi custozi ai Haramului de către Omar, dar au fost sigur confirmaţi în posturi de Saladin. (Oaia neagră a familiei a fost şeicul Haramului, mituit de Monty Parker.)

Moscheea este deschisă cu o oră înainte de rugăciunea din zori. Ansari nu deschide porţile în fiecare dimineaţă – acum are o echipă –, dar înainte de a ajunge custode ereditar, el a îndeplinit această sarcină în zorii fiecărei zile, şi a făcut asta cu mândrie: „Mai întâi este slujbă, apoi este o profesie de familie şi o responsabilitate uriaşă, dar mai presus de toate este o muncă nobilă şi sacră. Însă nu este plătită bine. Mai lucrez şi la recepţia unui hotel de pe Muntele Măslinilor”.

Posturile ereditare dispar treptat pe Haram. Shihabi, o altă familie, se trage din prinţi libanezi şi locuieşte pe teritoriul propriului *waaf* familial, în apropiere de Micul Zid. Membrii familiei erau pe vremuri custozi ai Bărbii Profetului. Barba şi slujba au dispărut, dar atracţia exercitată de acest loc este magnetică: Shihabii încă lucrează la Haram.

Exact aşa cum rabinul se duce pe jos la Zid, aşa cum Nusseibeh bate la uşa Bisericii, la fel cum Ansari deschide porţile Haramului, Naji Qazaz părăseşte casa de pe strada Bab al-Hadid, pe care familia lui o deţine de 225 de ani, pentru a merge câţiva metri de-a lungul vechilor străzi mameluce, apoi pe treptele ce duc la Poarta de Fier şi, mai departe, la Haram. El se duce direct în al-Aqsa, unde intră într-o mică încăpere dotată cu microfoane şi sticle de apă minerală. Până în 1960, familia Qazaz folosea minaretul, dar acum folosesc această cameră pentru a se pregăti precum atleţii pentru start. Timp de douăzeci de minute, Qazaz şade şi se întinde, un atlet al sfinţeniei, apoi respiră şi face gargară cu apă. Verifică dacă microfonul e pornit şi, când ceasul de pe perete arată că a sosit vremea, el stă cu faţa la *qibla* şi începe să psalmodieze *adhan*-ul care reverberează peste Oraşul Vechi.

Membrii familiei Qazaz au fost muezini la al-Aqsa timp de 500 de ani, începând cu domnia sultanului mameluc Qaitbay. Naji, care este muezin de treizeci de ani, îşi împarte îndatoririle cu fiul său, Firaz, şi cu doi veri ai acestuia.

Suntem cu o oră înaintea zorilor, într-o zi la Ierusalim. Domul Stâncii este deschis: musulmanii se roagă. Zidul este întotdeauna deschis: evreii se roagă. Biserica Sfântului Mormânt este deschisă: creştinii se roagă în mai multe limbi. Soarele răsare deasupra Ierusalimului, razele lui făcând ca pietrele irodiene ale zidului, deschise la culoare, să pară aproape ca neaua – exact aşa cum le-a descris Iosif Flavius cu două mii de ani în urmă – pentru ca apoi să surprindă aurul splendid al Domului Stâncii care scânteiază în soare.

Esplanada divină unde se întâlnesc Cerul şi Pământul, unde Dumnezeu îl întâlneşte pe om, se află încă într-un tărâm situat dincolo de cartografia umană. Doar razele soarelui pot să facă acest lucru şi în sfârşit lumina cade pe cel mai desăvârşit şi misterios edificiu din Ierusalim. Scăldându-se şi răsfăţându-se în lumina soarelui, el îşi merită numele aurit. Dar Poarta de Aur rămâne încuiată, până la venirea Zilei de Apoi.

Bibliografie

Literatura legată de Ierusalim este vastă şi această bibliografie nu este exhaustivă, ci doar menţionează sursele principale folosite în cartea de faţă.

Publicaţii

Al-Fajr al-Adabi

American Journal of Semitic Languages and Literatures

Associated Christian Press Biblical Archaeologist Biblical Archaeology Review British Journal of Psychiatry

Bulletin of the American Schools of Oriental Research Conservation and Management of Archaeological Sites Crusades

Eastern Christian Art

The Economist

English Historical Review

Graeco-Arabia

History Today

Israel Exploration Journal

Jerusalem Quarterly (Institutul pentru studierea Ierusalimului, Universitatea al-Quds) *(JQ)*

Jewish Chronicle, London

Jewish Quarterly

Journal ofasian and African Studies

Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS)

Liber Annuus (Studium Biblicum Franciscanum, Jerusalem)

Middle Eastern Studies

New York Times

The New Yorker

Palestine Exploration Fund Annual Palestine Exploration Quarterly Pravoslavny Palomnik

Revue des Etudes Juives Saudi Aramco World Standpoint

Tadias Magazine

The Times, Londra

Articole

Abu Zaida, Sufian, „A Miserable Provincial Town": The Zionist Approach to Jerusalem 1897–1937, *JQ* 32, Toamna 2007

Anon., „Where Piety Meets Power (Russia in Jerusalem)", *Economist* 19 decembrie Ayele, Negussay, „Deir Sultan, Ethiopia and the Black World", *Tadias Magazine* august 2008

Bar-El, Yair et al, „Jerusalem Syndrome", *British Journal of Psychiatry* 176 (2000)

Bronner, Ethan, „Jews and Muslims Share Holy Season in Jerusalem", *New York Times* 28 septembrie 2008

Budeiri, Musa, „A Chronicle of a Defeat Foretold: The Battle for Jerusalem in the Memoirs of Anwar Nusseibeh", *JQ* 3, Iarna/Primăvara 2001

Conybeare, F., „Antiochus Strategos: Account of the Sack of Jerusalem", *English Historical Review* 25 (1910) 502–16

Curtis, Sarah, „Sarah Palin's Jerusalem and Pentecostal Faith: A Hysteric Symptom of American Utopianism", *Colloquy Text Theory Critique* 17 (209)

Der Matossian, Bedross, „The Young Turk Revoluţion: Its Impact on Religious Politics of Jerusalem (1908–1912)", *JQ* 40, Iarna 2009

Dixon, Simon, „A Stunted Internaţional: Russian Orthodoxy in the Holy Land in the 19th Century", ms. nepublicat, ianuarie 2009

Dorfmann-Lazarev, Igor, „Historical Itinerary of the Armenian People in Light of its Biblical Memory", ms. Nepublicat, 2009

Dumper, Michael, „Two State Plus: Jerusalem and the Binational Debate", *JQ* 39 Toamna 2009

Gilboa, Ayelet and Sharon, Ilan, „An Archaeological Contribution to the Early Iron Age Chronological Debate: Alternative Chronologies for Phoenicia and their Effects on the Levant, Cyprus and Greece", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 332 noiembrie 2003

Glass, Joseph B. and Kark, Ruth, „Sarah la Preta: A Slave in Jerusalem", *JQ* 34, Primăvara 2009

Gonen, Rivka, „Was the Site of the Jerusalem Temple Originally a Cemetery?", *Biblical Archaeology Review* mai-iunie 1985

Greenberg, Raphael, „Extreme Exposure: Archaeology in Jerusalem, 1967–2007", *Conservation and Management of Archaeological Sites*, vol II, no. 3–4,2009

Gross, Miriam, „A Jerusalem Childhood", *Standpoint September* 2010

Hintlian, George, „Armenians of Jerusalem”, *JQ 2*, Toamna 1998

Housley, Norman, „Saladin’s Triumph over the Crusader States: The Battle of Hattin, 1187”, *History Today* 37 (1987)

Ji, C. C, „A New Look at the Tobiads in Iraq al-Amir”, *Liber Annuus* 48 (1998) 417–40

Al-Jubeh, Nazmi, „The Khalidiyah Library”, *JQ* 3, Iarna 1999

Kark, Ruth and Glass, Joseph B., „The Valero Family: Sephardi-Arab Relations in Ottoman and Mandatory Jerusalem”, *JQ* 21, august 2004

Kedar, Benjamin Z., „The Jerusalem Massacre of 1099 in the Western Historiography of the Crusades„, *Crusades* 3 (2004) 15–75

Loupo, Yakov and Chen, Nitzan, „The Jerusalem Area Ultra-Orthodox Population”, ms. Nepublicat

Lutfi, Huda, „Al-Quds Al-Mamelukiyya: A History of Mamluk Jerusalem Based on the Haram Documents”, *JQ* 2, Toamna 1998

Manna, Adel, „Yusuf Diyaddin al-Khalidi”, Al-Fajr al-Adabi 35–6 (1983)

Manna, Adel, „Scholars and Notables Tracing the Effendiya’s Hold on Power in 18th Century Jerusalem”, *JQ* 32, Toamna 2007

Manna, Adel, „Between Jerusalem and Damascus: The End of Ottoman Rule as Seen by a Palestinian Modernist”, *JQ* 22–23, Toamna/Iarna 2005

Mazza, Roberto, „Antonio de la Cierva y Lewita: Spanish Consul in Jerusalem 1914–1920”, şi „Dining Out in Times of War”, *JQ* 40, Iarna 2009, şi 41, Primăvara 2010

Meuwese, Martine, „Representations of Jerusalem on Medieval Maps and Miniatures” *Eastern Christian Art* 2 (2005) 139–48

Mouradian, Clare, «Les Chre’tiens: Un enjeu pour les Puissances», în Catherine Nicault (ed.), *Je’rusalem*, 1850–1948: *Des Ottomans aux Anglais, entre coexistence spirituelle et de’chirure politique*, Paris, 1999, pp. 177–204

Al-Natsheh, Yusuf Said, „Uninventing the Bab al-Khalil Tombs: Between the Magic of Legend and Historical Fact”, *JQ* 22–23, Toamna/Iarna 2005

Pappe, Ilan, „The Rise and Fall of the Husaynis”, Partea I, *JQ* 10, Toamna 2000

Pappe, Ilan, „The Husayni Family Faces New Challenges: Tanzimat, Young Turks, the Europeans and Zionism, 1840–1922”, Part 2, *JQ* 11–12, Iarna 2001

Pappe, Ilan, „Haj Amin and the Buraq Revolt”, *JQ* 18, Iunie 2003

Peters, F. E., „Who Built the Dome of the Rock?”, *Graeco-Arabia 2* (1983)

Reich, Ronny, „The Roman Destruction of Jerusalem in 70 CE: Flavius Josephus” Account and Archaeological Record”, în Gerd Theissen et al. (eds), *Jerusalem und die Länder*, Göttingen 2009

Reich, Ronny, Shukron, Eli and Lernau, Omri, „Recent Discoveries in the City of David, Jerusalem: Findings from the Iron Age II Rock-Cut Pool Near the Spring”, *Israel Exploration Journal* 57/2 (2007)

Riley-Smith, Jonathan, „The Death and Burial of Latin Christian Pilgrims to Jerusalem and Acre, 1099–1291”, *Crusades* 7 (2008)

Robson, Laura C., „Archeology and Mission: The British Presence in Nineteenth- Century Jerusalem”, *JQ* 40, Iarna 2009

Rood, Judith M., „The Time the Peasants Entered Jerusalem: The Revolt against

Ibrahim Pasha in the Islamic Court Sources”, *JQ* 27, Vara 2006

Rood, Judith M., „Intercommunal Relations in Jerusalem during Egyptian Rule”, Partea I şi a II-a, *JQ* 32, Toamna 2007, şi 34, Primăvara 2009

Rozen, Minna, „The Naqib al-Ashraf Rebellion in Jerusalem and its Repercussions on the City’s Dhimmis”, *Journal of Asian and African Studies* 18/2, noiembrie 1984, 249–70

Rozen, Minna and Witztum, Eliezer, „The Dark Mirror of the *Soul: Dreams of a Jewish Physician in Jerusalem at the End of the 17th Century”, Revue des Etudes Juives* 151 (1992) 5–42

Scholch, Alexander, „An Ottoman Bismarck from Jerusalem: Yusuf Diva al-Khalidi”, *JQ* 24, Vara 2005

Tamari, Salim, „Ottoman Jerusalem in the Jawhariyyeh Memoirs”, *JQ* 9, Vara 2000

Tamari, Salim, „Jerusalem’s Ottoman Modernity: The Times and Lives of Wasif Jawhariyyeh”, *JQ* 9, Vara 2000

Tamari, Salim, „The Last Feudal Lord in Palestine”, *JQ* 16, noiembrie 2002

Tamari, Salim, „The Vagabond Café and Jerusalem’s Prince of Idleness”, *JQ* 19, October 2003

Tamari, Salim, „The Short life of Private Ihsan: Jerusalem 1915”, *JQ* 30, Primăvara 2007

Tamari, Salim, „With God’s Camei in Siberia: The Russian Exile of an Ottoman Officer from Jerusalem”, *JQ* 35, Toamna 2008

Tleel, John, „I am Jerusalem: Life in the Old City from the Mandate Period to the Present”, *JQ* 4, Primăvara 1999

Vereté, M., „Why was a British Consulate Established in Jerusalem?”, *English Historical Review* 75 (1970)
Vereté, M., „The Restoration of the Jews in English Protestant Thought, 1790–1840”, *Middle Eastern Studies* 8/1 (1972)
Voropanov, V. A., „Gogol v Ierusalime”, *Pravoslavnyy Palomnik* (2006) 2
Wright, Lawrence, „Letter from Jerusalem”, *The New Yorker* 20 iulie 1998
Zias, Joe, „Crucifixion in Antiquity”, www.joezias.com
Zweig, Zachi, „New Substantial Discoveries in Past Waqf Excavations on Temple Mount: New Information from Various Temple Mount Digs”, Noi studii privind Ierusalimul, conferinţă a Centrului Ingeborg Rennert pentru Studierea Ierusalimului de la Universitatea Ber-Ilan, noiembrie 2008

Surse principale

Abdullah bin Hussein, King of Jordan, *Memoirs*, Londra 1950
Ahima’as, *The Chronicle of Ahima’as*, ed. and trad. M. Salzman, New York 1924
Albert of Achen, *Historia Iherosolimitana*, ed. & trad. S.B. Edgington, Londra 2007
Anon., *Le Pelerinage de Charlemagne a Jerusalem et a Constantinople*, trad. G. S. Burgess and A. E. Cobbs, New York 1988
Antonius, Soroya, *Where the Jinn Consult*, Londra 1987
Arculf, Saint Adamnan, *The Pilgrimage of Arculfus in the Holy Land*, ed. & trad. J. R. Macpherson, Londra 1895
Aristeas, *Letter ofaristeas*, ed. Şi trad. H. S. J. Thackeray, Londra 2009
Al-Athir, *The Chronicle of Ibn Al-Athirforthe Crusading Period from Al-Kamil Fi’l-Ta’rikh: Years 589–629/1193–1231: The Ayyubids after Saladin and the Mongol Menace Part 3*, Aldershot 2008
Baedeker, Karl, *Palestine and Syria*, Leipzig/Londra 1876 şi 1912
Al-Baladhuri, *The Origins of the Islamic State*, trad. P. Hitti & F. Murgotten, New York 1916–24
Ballobar, Conde de, *Diario de Jerusalen*, Madrid 1996
Barclay, James Turner, *City of the Great King*, Philadelphia 1858
Begin, Menachem, *The Revolt*, Ierusalim 1952/1977
Ben-Gurion, David, *Recollections*, Londra 1970
Benjamin of Tudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, ed. &

trad. M. N. Adler, Londra 1907

Bird, Kai, Crossing *Mandelbaum Gate: Coming of Age between the Arabs and Israelis 1956-78*, Londra 2010

Blyden, Edward Wilmot, *From West Africa to Palestine*, Freetown 1873

Bordeaux Pilgrim, *Itinerary from Bordeaux to Jerusalem*, trad. Aubrey Stewart, Londra 1987

Brothers, Richard, *Plan of the Holy City the New Jerusalem*, Londra 1800

Cassius Dio, *Roman History* LXIX, New York 1925/1989

Celebi, Evliya, vezi Evliya

Chateaubriand, F.R. de, *Journal de Jeerusalem: Notes inedites*, Paris 1950

Chateaubriand, F.R. de, *Travels in Greece, Palestine, Egypt and Barbary during the Years 1806 and 1807*, Londra 1812

Clarke, Edward Daniel, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, Londra 1810

Cresson, Warder, *Jerusalem: Centre and Joy of the Universe*, Philadelphia 1844

Cresson, Warder, *The Key of David*, Philadelphia 1852

Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Old French Continuation of William of Tyre and Sources in Translation, ed. Peter W. Edbury, Aldershot 1998

Curzon, R., *Visits to the Monasteries of the Levant*, Londra 1849

Daniel the Abbot, *Pilgrimage of the Russian Abbot Daniel in the Holy Land*, New York 1917

Dayan, Moshe, *Story of my Life*, Londra 1976

Diodorus, *Library of History*, New York 1989

Djemal Pasha, *Memoirs of a Turkish Statesman 1913–19*, Londra 1922

Dorr, David F., *A Colored Man Round the World by a Quadroon*, Cleveland 1858

Egeria/Sylvia, *Pilgrimage of Saint Sylvia of Aquitaine to the Holy Places*, trad. J. Bernard, Londra 1891

Eusebius of Caesarea, *Church History* [and] *Life of Constantine the Great*, trad. A. C. Megiffert şi alţii, New York 1890

Evliya, Celebi, *An Ottoman Traveller: Selections from the Books of Travels of Evliya Celebi*, ed. & trad. Robert Dankoff şi Sooying Kim, Londra, 2010

Fabri, Felix, *The Book of Wanderings of Brother Felix Fabri*, ed. &

trad. Aubrey Stewart, Londra 1887–97
Finn, E. A., *Reminiscences of Mrs Finn*, Londra 1929
Finn, James, *Stirring Times*, Londra 1878
Finn, James and Elizabeth, *View from Jerusalem, 1849–58: The Consular Diary of James and Elizabeth Anne Finn*, ed. Arnold Blumberg, Madison NJ 1981
Flaubert, G., *Les Oeuvres completes de Gustave Flaubert*, vol. 19: *Notes de voyage*, Paris 1901
Florence of Worcester, *Chronicle*, ed. T. Forester, Londra 1854
Fosdick, H. E., *A Pilgrimage to Palestine*, Londra 1930
Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, trad. F. R. Ryan, Knoxville TN 1969
Gabrieli, Francesco, *Arab Historians of the Crusades*, Londra 1969
Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum, ed. & trad. R. Hill, Londra 1962
Glubb, John, *A Soldier with the Arabs*, Londra 1957
Gogol, N. V., *Polnoe sobranie socineniy*, vol. 14: *Pisma*, 1848–52, Moscova 1952
Graham, Stephen, *With the Russian Pilgrims to Jerusalem*, Londra 1913
Hadi, Mahdi Abdul (ed.) *Documents on Jerusalem*, Ierusalim 1996
Haggard, Rider, *A Winter Pilgrimage*, Londra 1900
Halevi, Judah, *Selected Poems*, trad. Nina Salaman, Philadelphia 1946
Halevi, Judah, *Selected Poems*, ed. H. Brody, New York 1924/1973
Harff, Arnold von, *Pilgrimage of Arnold von Harff*, Londra 1946
Al-Harizi, Judah, *The Tahkemoni: The 28th Gate*, trad. V. Reichert, Ierusalim 1973
Al-Harawi, Abu al-Hasan, *Guide des Lieux de Pelerinage*, trad. J. Sourdel-Thomime, Damascus 1957
Herodotus, *Histories*, Londra 1972
Herzl, Theodor, *The Complete Diaries of Theodor Herzl*, Londra/New York 1960
Hess, Moses, *Rome and Jerusalem*, New York 1943
Hill, R. (ed. & trad.), *The Deeds of the Franks and Other Pilgrims to Jerusalem*, Londra 1962
Hodgson, William Brown, *An Edited Biographical Sketch of Mohammed Ali, Pasha of Egypt, Syria, and Arabia*, Washington DC 1835
Hoess, Rudolf, *Commandant of Auschwitz*, Londra 1959

Horn, Elzear, *Ichnographiae Monumentorum Terrae Sanctae 1724–44.*, ed. & trad. E. Hoade, Ierusalim 1962

Hussein bin Talal, King Hussein of Jordan, *Uneasy Lies the Head*, Londra 1962

Hussein bin Talal, King Hussein of Jordan, *My War with Israel*, Londra 1969

Ibn Battutah, *Travels of Ibn Battutah*, ed. Tim Mackintosh-Smith, Londra 2002

Ibn Ishaq, *The Life of Muhammad*, ed. A. Guillaume, Oxford 1955

Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduetion to History*, Princeton 1967

Ibn Shaddad (Baha al-Din Ibn Shaddad), *The Rare and Excellent History of Saladin*, trad. D.S. Richards, Aldershot 2002

Ibn al-Qalinisi, *Continuation of the Chronicle of Damascus: The Damascus Chronicle of the Crusades*, ed. & trad. H.A.R. Gibb, Londra 1932

Ingrams, Doreen (ed.), *Palestine Papers 1917–1922: Seeds of Conflict*, Londra 1972/2009

Jawhariyyeh, Wasif, *Al Quds Al Othmaniyah Fi Al Muthakrat Al Jawhariyyeh* (Memoriile lui Jawhariyyeh: Ierusalimul Otoman Jerusalem, 1904–1917), vol. 1, şi *Al Quds Al Intedabiyeh Fi Al Muthakrat al Jawhariyyeh* (Memoriile lui Jawhariyyeh: Ierusalimul din timpul Mandatului Britanic, 1918–1948), vol. 2, ed. Salim Tamari & Issam Nassar, Ierusalim 2001

Jemal Pasha, vezi Djemal

John of Wurzburg, *Description of the Holy Land*, ed. & trad. Aubrey Stewart, Londra 1896

Joinville şi Villehardouin, *Chronicles of the Crusades*, ed. & trad. Caroline Smith, Londra 2008

Joseph, B., *Faithful City: Siege of Jerusalem, 1948*, New York 1960

Josephus, *The New Complete Works of Josephus*, ed. Paul L. Maier, trad. William Whiston, Grand Rapids MI 1999

Julien, *Itineraire de Paris a Jerusalem par Julien, domestique de M. de Chateaubriand*, Paris 1904

Keith-Roach, Edward, *Pasha of Jerusalem*, Londra 1994

Kinglake, A. W., *Eothen*, Londra 1844

Ha-Kohen, Solomon ben Joseph, „The Turkoman Defeat at Cairo", ed. Julius Greenstone, *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Ianuarie 1906

Kollek, Teddy, *For Jerusalem*, New York 1978

Krey, August C, *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton/ Londra 1921

Kulish, P. A., *Zapiski iz zhizni N. V. Gogolya, sostavlennye iz vospominaniy ego druzey i znakomyh i iz ego sobstvennyh pisem*, St Petersburg 1856

Lagerlof, Selma, *Jerusalem*. Dearborn MI 2009

Lamartine, Alphonse de, *Travels in the East Including Journey to the Holy Land*, Edinburgh 1839

Lawrence, T. E., *Seven Pillars of Wisdom*, Londra 1926

Le Strange, Guy, *Palestine under the Moslems: A Description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500*, Londra 1890

Lisovoy, N. NI, *Ruskoe duhovnoe I politiceskoe prisutstvie v Sviatoi Zemle i na Blijnem Vostoke v XlX-naciale XXv*, Moscova 2006

Lisovoy, N. N. şi Stegniy, P. V., *Rossia v Sviatoi Zemle: Dokumenty i matetialy*, Moscova 2000

Luke, Harry, *Cities and Men: An Autobiography*, Londra 1953–1956

Lynch, William, *Narrative of the US Expedition to the River Jordan and the Dead Sea*, Philadelphia 1853

Maimonides, Moses, *Code of Maimonides*, Cartea 8: *Temple Service*, trad. M. Lewittes, New Haven 1957

Martineau, Harriet, *Eastern Life: Present and Past*, Londra 1848.

Massy, Colonel P.H.H., *Eastern Mediterranean Lands: Twenty Years of Life, Sport and Travel*, Londra 1928

Maundrell, Henry, *A Journey from Aleppo to Jerusalem in 1697*, Beirut 1963

Melville, Herman, *Journal of a Visit to Europe and the Levant*, Princeton/New York 1955

Melville, Herman, *Journals*, ed. Howard C. Horsford şi L. Horth, Chicago 1989

Melville, Herman, Clarel: *A Poem and Pilgrimage to the Holy Land*, Chicago 1991

Montefiore, Moses şi Judith, *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore*, Londra 1983

Morgenthau, Henry, *United States Diplomacy on the Bosphorus: The Diaries of Ambassador Morgenthau*, ed. Ara Sarafian, Princeton 2004

Mujir al-Din, *Histoire de Jerusalem et d'Hebron: Fragments de la Chronique de Mujir al-Din*, ed. & trad. Henry Sauvaire, Paris 1876

Al-Muqaddasi, *A Description of Syria Including Palestine*, ed. &

trad. Guy Le Strange, Londra 1896

Nashashibi, Nasser Eddin, *Jerusalem's Other Voice: Ragheb Nashashibi and Moderation in Palestinian Politics 1920–1948*, Exeter 1990

Nasir-i-Khusrau, *Diary of a Joumey through Syria and Palestine*, ed. & trad. Guy Le Strange, Londra 1893

Niccolo of Poggibonsi, *A Voyage Beyond the Sea 1346–50*, trad. T. Bellorini şi E. Hoade, Ierusalim 1945

Noor, Queen of Jordan, *Leap of Faith*, Londra 2003

Nusseibeh, Hazem Zaki, *The Jerusalemites: A Living Memory*, Nicosia/Londra 2009

Nusseibeh, Sari & Anthony David, *Once Upon a Country: A Palestinian Life*, Londra 2007

Oz, Amos, *My Michael*, Londra 1984

Oz, Amos, *A Tale oflove and Darkness*, Londra 2005

Papen, Franz von, *Memoirs*, Londra 1952

Parsons, Levi, *Dereliction and Restoration of the Jews: A Sermon, Sabbath Oct 31 1819*, Boston 1819

Parsons, Levi, *Memoir of Rev. Levi Parsons*, New York 1977

Peters, F. E (ed.), *Jerusalem: The Holy City in the Eyes of Chroniclers, Visitors, Pilgrims and Prophets from the Days of Abraham to the Beginning of Modern Times*, Princeton 1985

Peters, F. E. (ed.), *The First Crusade: Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*, Philadelphia 1998

Philo, *Works*, trad. F. H. Colson, Cambridge MA 1962

Pliny the Elder, *Historia Naturalis*, trad. H. T. Riley, Londra 1857

Plutarch, *Makers of Rome*, Londra 1965

Polybius, *The Histories*, Oxford 2010

Procopius, *Of the Buildings of Justinian*, ed. & trad. Aubrey Stewart, Londra 1896

Procopius, *The Secret History*, Londra 2007

Rabin, Yitzhak, *The Rabin Memoirs*, Londra 1979

Rasputin, G., *Moi mysli i razmîşlenia: kratkoe opisanie puteşestvia po sviatim mestam i vizvannie im razmîşlenia po religioznim voprosam* (Gândurile şi reflecţiile mele: Scurtă descriere a călătoriei la Locurile Sfinte şi reflecţii pe teme religioase provocate de această călătorie), Petrograd 1915

Raymond of Aguilers, *Le „Liber" de Raymond d'Aguilers*, ed. & trad. J.H. Hill and L.L. Hill, Paris 1969

Robinson, Edward, *Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai*

and Arabia Petraea, Boston 1841

Rose, John H. Melkon, *Armenians of Jerusalem: Memories of Life in Palestine*, Londra/New York 1993

Saewulf, *Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land*, ed. & trad. Rt Rev. Bishop of Clifton, Londra 1896

Said, Edward, *Out of Place*, Londra 1999

Samuel, Herbert, *Memoirs*, Londra 1945

Sanderson, John, *The Travels of John Sanderson in the Levant*, ed. W. Forster, Londra 1931

Sandys, George, *A Relation of a Journey begun AD 1610*. Londra 1615

Saulcy, F. de, *Les Derniers Jours de Jerusalem*, Paris 1866

Sebeos, *Histoire d'Heraclius*, trad. F. Macler, Paris 1904

Suchem, Ludolp von, *Description of the Holy Land and the Way Thither*, ed. & trad. Aubrey Stewart, Londra 1895

Sharon, Ariei, *Warrior: An Autobiography*, New York 1989

Spafford, Bertha, vezi Vester

Stanley, Arthur, *Sinai and Palestine in Connection with their History*, Londra 1856

Storrs, Ronald, *Orientations*, Londra 1939

Suetonius, *The Twelve Caesars*, Londra 1957

Al-Tabari, Tarikh: *The History of al-Tabari*, ed. Y. Yarshater, Albany 1985–98

Tacitus, *The Annals of Imperial Rome*, Londra 1956

Tacitus, *The Histories*, Londra 1964

Thackeray, William, *Notes on a Journey from Cornhill to Grand Cairo*, Londra 1888

Theodorich, *Description of the Holy Places*, ed. & trad. Aubrey Stewart, Londra 1896

Thomson, William M., *The Land and the Book*, New York 1859

Timberlake, Henry, *A True and Strange Discourse of the Travels of Two English Pilgrims*, Londra 1616/1808

Twain, Mark, *The Innocents Abroad, or the New Pilgrims' Progress*, New York 1911

Usama ibn Munqidh, *The Book of Contemplation: Islam and the Crusades*, ed. & trad. Paul M. Cobb, Londra 2008

Vester, Bertha Spafford, *Our Jerusalem*, Ierusalim 1988

Vincent, H. & Abel, F.M., *Jerusalem: Recherches de topographie, d'archeologie et d'histoire*, Paris 1912/1926

Volney, C.-F., *Travels through Syria and Egypt*, Londra 1787

Warren, C., *Underground Jerusalem*, Londra 1876
Warren, C. & Conder, C.R., *Survey of Western Palestine*, Ierusalim 1884
Weidenfeld, George, Remembering my Good Friends, Londra 1995
Weizmann, Chaim, *Trial and Error*, Londra 1949
Wilkinson, J., *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Ierusalim 1977
Wilkinson, J., *Egeria's Travels to the Holy Land*, Warminster 1918
William of Tyre, *A History of Deeds Done beyond the Sea*, trad. E. A. Babcock & A. C. Krey, New York 1943
Wilson, C. *Ordnance Survey of Jerusalem*, Londra 1865
Wilson, C. (ed.), *Palestine Pilgrims Text Society*, ed. Aubrey Stewart, New York 1971
Wright, Thomas, *Early Travels in Palestine*, Mineola NY 1848/2003
Yizhar, S., *Khirbet Khizeh*, Ierusalim 1949
Zakharova, L.G., *Perepiska Imperatora Aleksandra II s Velikim Kniazem Konstantinom Nikolaevichem; Dnevnik Velikogo Kniazia Konstantina Nikolaevicha*. Moscova 1994

Surse secundare

Aaronovitch, David, *Voodoo Histories*, Londra 2009 Abel, F. M., *Histoire de la Palestine*, Paris 1952
Abulafia, David, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Londra 2002
Abulafia David, *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean*, London 2011
Abu-Manneh, Butros, „The Husaynis: Rise of a Notable Family in 18th-Century Palestine", în David Kushner (ed.), *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Econonic Transformation*, Leiden/Boston 1983
Abu Sway, Mustafa, „Holy Land, Jerusalem and the Aqsa Mosque in Islamic Sources", în Oleg Grabar şi Benjamin Z., Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009
Achcar, Gilbert, *The Arabs and the Holocaust: The Arab-Israeli War of Narratives*, Londra 2010
Adams, R.J.Q., *Balfour, The Last Grandee*, Londra 2007
Ahimeir, O., şi Bar-Simon-Tov, Y. (editori), *Forty Years in Jerusalem*, Ierusalim 2008
Ahlstrom, Gosta W., *History of Ancient Palestine*, Minneapolis

1993
Al-Alami, Muhammad Ali, „The Waqfs of the Tradiţional Families of Jerusalem during the Ottoman Period", în Sylvia Auld and Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Al-Khalili, Jim, *The House of Wisdom*, Londra 2010
Allmand, Christopher, *Henry V*, New Haven/Londra 1998
Andrew, Christopher, *Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*, Londra 2009
Ansary, Tanim, *Destiny Disrupted: A History of the World through Islamic Eyes*, Londra 2009
Antonius, George, *The Arab Awakening: The Story of the Arab Naţional Movement*, Londra 1938
Archer, Thomas, *Crusade of Richard I*, Londra 1988
Armstrong, Karen, *The First Christian: St Paul's Impact on Christianity*, Londra 1983
Armstrong, Karen, *Muhammad: A Biography of the Prophet*, Londra 2001
Armstrong, Karen, *A History of Jerusalem: One City, Three Faiths*, Londra 2005
Asali, K.J. (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990
Asali, K.J., „The Cemeteries of Ottoman Jerusalem" and „The Libraries of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Asbridge, Thomas, *The First Crusade: A New History*, Londra 2005
Asbridge, Thomas, *The Crusades: The War for the Holy Land*, Londra 2010
Ascalone, Enrico, *Mesopotamia*, Berkeley 2007
Ashton, Nigel, *King Hussein of Jordan: A Political Life*, Londra 2008
Atallah, Mahmud, „The Architects in Jerusalem in the 10th-llth/16th-17th Centuries", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Auld, Graeme & Steiner, Margreet, *Ierusalim 1: From Bronze Age to Maccabees*, Cambridge 1996
Auld, Sylvia & Hillenbrand, Robert (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Avigad, N., Discovering *Jerusalem*, Nashville 1983

Avi-Yonah, Michael, *The Jews of Palestine: A Political History from the Bar Kochba War to the Arab Conquest*, Oxford 1976

Avi-Yonah, Michael, *The Madaba Mosaic Map*, Ierusalim 1954

Azarya, V., *Armenian Quarter of Jerusalem*, Berkeley/Los Angeles/Londra 1984

Bahat, Dan & Chaim T. Rubinstein, *Illustrated Atlas of Jerusalem*, New York 1990

Bahat, Dan, „Western Wall Tunnels", în H. Geva (ed.), *Ancient Jerusalem Revealed*, Ierusalim 2000

Bahat, Dan, *The Western Wall Tunnels: Touching the Stones of our Heritage*, Jerusalem 2007

Baldwin, M.W., *Raymond III of Tripoli and the Fall of Jerusalem*, Princeton 1936

Baldwin, M.W. (ed.), *The First Hundred Years*, vol. 1 din K.M. Setton (redactor coordonator), *A History of the Crusades*, Madison WI 1969

Barr, James, *Setting the Desert on Fire: T. E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia 1916–18*, Londra 2006

Barrow, J., *The Life and Correspondence of Admiral Sir William Sidney Smith*, Londra 1848

Bar-Zohar, Michael, *Ben-Gurion*, New York 1977

Bar-Zohar, Michael, *Shimon Peres*, New York 2007

Ben-Ami, Shlomo, *Scars of War, Wounds of Peace: The Arab-Israel Tragedy*, Londra 2005

Ben-Arieh, Y., *Jerusalem in the 19th Century: The Old City*, New York 1984

Ben-Arieh, Y., *Jerusalem in the 19th Century: Emergence of the New* City, Ierusalim 1986

Ben-Arieh, Y., *The Rediscovery of the Holy Land in the 19th Century*, Ierusalim 2007

Ben-Dov, Meir, *The Western Wall*, Ierusalim 1983

Bentwich, Norman and Shaftesley, John M., „Forerunners of Zionism in the Victorian Era", în John M. Shaftesley (ed.), *Remember the Days: Essays on Anglo-Jewish History Presented to Cecil Roth*, Londra 1966

Benvenisti, Meron, *Jerusalem: The Torn City*, Ierusalim 1975

Benvenisti, Meron, Sacr*ed Landscape: The Buried History of the Holy Land since 1948*, Berkeley 2000

Berlin, Andrea & Overman, J. A., *The First Jewish Revolt: Archaeology, History, and Ideology*, Londra 2002

Bermant, Chaim, *The Cousinhood: The Anglo-Jewish Gentry*, Londra 1971

Bevan, Edwyn, *The House of Seleucus*, Londra 1902

Bevan, Edwyn, *Jerusalem under the High Priests*, Londra 1904

Bianquis, Thierry, „Autonomous Egypt from Ibn Tulun to Kafur 868-969", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998

Bickermann, E.J., *Jews in the Greek Age*, Cambridge MA/Londra 1988

Bierman, John and Smith, Colin, *Fire in the Night: Wingate of Burma, Ethiopia and Zion*, Londra 1999

Birley, Anthony R., *Hadrian: the Restless Emperor*, Londra 1997

Blake, R., *Disraeli*, Londra 1967

Blake, R., *Disraeli on the Grand Tour*, Londra 1982

Bliss, F.J. şi Dickie, A., *Excavations at Jerusalem*, Londra 1898

Boas, Adrian, *Crusader Archeology: The Material Culture of the Latin East*, Londra/New York 1999

Boas, Adrian, *Jerusalem in the Time of the Crusades*, Londra/New York 2001

Bosworth, C. E., *The Islamic Dynasties*, Edinburgh 1967

Bowen, Jeremy, *Six Days: How the 1967 War Shaped the Middle East*, Londra 2004

Brenner, Michael, *A Short History of the Jews*, Princeton 2010

Brook, Kevin Alan, *The Jews of Khazaria*, Lanham MD 1999

Brown, David, *Palmerston: A Biography*, Yale 2010

Brown, Frederick, *Flaubert: A Life*, Londra 2007

Burgoyne, Michael Hamilton & Richards, D.S., *Mamluk Jerusalem: an Architectural Survey*, Londra 1987

Burgoyne, Michael Hamilton, „1187–1260: The Furthest Mosque (al-Masjid al-Aqsa) under Ayyubid Rule", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Burgoyne, Michael Hamilton, „The Noble Sanctuary under Mamluk Rule", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Burns, Ross, *Damascus: A History*, Londra 2005

Butcher, Kevin, *Roman Syria and the Near East*, Londra 2003

Campbell Jr, Edward F., „A Land Divided: Judah and Israel from the Death of Solomon to the Fall of Samaria", în Michael Coogan

(ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Carswell, John, „Decoration of the Dome of the Rock", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917, Londra 2000

Cesarani, David, *Major Farran's Hat: Murder, Scandal, and Britain's War against Jewish Terrorism 1945–8*, Londra 2009

Chamberlain, Michael, „The Crusader Era and the Ayyubid Dynasty", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998

Cline, Eric H., *Jerusalem Besieged: From Ancient Canaan to Modern Israel*, Ann Arbor 2004

Cogan, Mordecai, „Into Exile: From the Assyrian Conquest of Israel to the Fall of Babylon", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Cohen, A. & Baer, G. (editori), *Egypt and Palestine: A Millennium of Association (868–1948)*, Jerusalem 1984

Cohen, Amnon, *Palestine in the 18th Century*, Ierusalim 1973

Cohen, Amnon, *Jewish Life under Islam: Jerusalem in the 16th Century*, Cambridge MA/Londra 1984

Cohen, Amnon, *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, Cambridge 2002

Cohen, Amnon, „1517–1917 Haram-al-Sherif: The Temple Mount under Ottoman Rule", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Cohn, Norman, *The Pursuit of the Millennium: Revoluţionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, Londra 1958/1993

Conrad, L., „The Khalidi Library", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Coogan, Michael, „In the Beginning: The Earliest History", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Coogan, Michael (ed.) *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Couasnon, Charles, *The Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem*, Londra 1974

Coughlin, Con, *A Golden Basin Full of Scorpions: The Quest for Modern Jerusalem*, Londra 1997

Courret, A., *La Prise de Jeerusalem par les Perses*, Orleans 1876

Curtis, J.E & Reade, J.E. (editori), *Art and Empire: Treasures from Assyria in the British Museum*, Londra 1995

Cust, L.G.A., *The Status Quo in the Holy Place*, Ierusalim 1929

Dalrymple, William, *From the Holy Mountain: A Journey in the Shadow of Byzantium*, Londra 1998

Daly, M.W. (ed.), *Modern Egypt from 1517 to the End of the Twentieth Century*, vol. 2 of *The Cambridge History of Egypt*, Cambridge 1998

Dan, Yaron, „Circus Factions in Byzantine Palestine", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 1. Ierusalim 1981

Daniel-Rops, Henri, *Daily Life in Palestine at the Time of Christ*, Londra 1962

Dankoff, Robert, *An Ottoman Mentality: The world of Evliya Celebi*, Leiden/Boston 2006

De Vaux, Ronald, *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, New York/Londra 1961

Donner, Fred M., *The Early Islamic Conquests*, Princeton 1981

Donner, Fred M., *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*, Cambridge MA 2010

Donner, H., *The Mosaic Map of Madaba: An Introductory Guide*, Kampen 1992

Douglas, David C. *William the Conqueror*, New Haven/Londra 1964

Dow, Martin, „The Hammams of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Drory, J., „Jerusalem during the Mamluk Period", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 1, Ierusalim 1981

Duri, Abdul Aziz, „Jerusalem in the Early Islamic Period", în K.J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Egremont, Max, *Balfour*, Londra 1980

Elior, Rachel, «From Priestly and Early Christian Mount Zion to Rabbinic Temple Mount», în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori) *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/ Austin 2009

Ellenblum, Ronnie, *Crusader Castles and Modern Histories*, Cambridge 2007

Ellis, Kirsten, *Star of the Morning: The Extraordinary Life of Lady Hester Stanhope*, Londra 2008

Elon, Amos, *Herzl*, New York 1975

Elon, Amos, *Jerusalem: A City of Mirrors*, Londra 1991

Farrokh, Kaveh, *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Londra 2007

Ferguson, Niall, *The World's Banker: The History of the House of Rothschild*, Londra 1998

Figes, Orlando, *Crimea: the Last Crusade*, Londra 2010.

Finkel, Caroline, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300–1923*, Londra 2005

Finkel, I.L. & Seymour, M.J., *Babylon: Myth and Reality*, Londra 2008

Finkelstein, Israel & Silberman, Neil Asher, *The Bible Unearthed: Archeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of its Sacred Text*, New York 2002

Finucane, R., *Soldiers of the Faith*, Londra 1983

Fischel, Walter J., *Ibn Khaldun and Tamerlane*, Berkeley 1952

Folda, Jaroslav, *Crusader Art: The Art of the Crusaders in the Holy Land 1099–1291*, Farnham 2008

Folda, Jaroslav, *Crusader Art in the Holy Land: From the Third Crusade to the Fall of Acre*, Cambridge 2005

Ford, Roger, *Eden to Armageddon: World War I in the Middle East*, Londra 2009

Franken, H.J., „Jerusalem in the Bronze Age", în K.J. Asali, (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Fraser, Flora, *The Unruly Queen: The Life of Queen Caroline*, Londra 1997

Freely, John, *Storm on Horseback: Seljuk Warriors of Turkey*, Londra 2008

Freeman, Charles, *A New History of Early Christianity*, New Haven 2009

Freeman, Charles, *Holy Bowes, Holy Dust*, New Haven 2011

Frenkel, Miriam, „The Temple Mount in Jewish Thought", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/ Austin 2009

Friedman, Thomas L., *From Beirut to Jerusalem*, New York 1989

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York 1989

Garcin, J.C., „The Regime of the Circassian Mamluks", în Carl F.

Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998

Gelvin, James, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, Berkeley 1998

Geniesse, Jane Fletcher, *American Priestess: The Extraordinary Story of Anna Spafford and the American Colony in Jerusalem*, New York 2008

Geva, H. (ed.), *Ancient Jerusalem Revealed*, Ierusalim 2000

Gibb, Hamilton A.R., „The Career of Nur-ad-Din", în *A History of the Crusades*, vol. 1: *The First Hundred Years*, ed. M.W. Baldwin, Madison WI 1969–89

Gibb, Hamilton, A.R., „Zengi and the Fall of Edessa", în *A History of the Crusades*, vol. 1: *The First Hundred Years*, ed. M.W. Baldwin, Madison WI 1969–89

Gibson, Shimon, *The Final Days of Jesus*, New York 2009

Gil, Moshe, „Aliyah and Pilgrimage in Early Arab Period", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 3, Ierusalim 1983

Gil, Moshe, *A History of Palestine*, Cambridge 1992

Gilbert, Martin, *Jerusalem: Illustrated History Atlas*, Londra 1977

Gilbert, Martin, *Jerusalem: Rebirth of a City*, Londra 1985

Gilbert, Martin, *Churchill: A Life*, Londra 1991

Gilbert, Martin, *Jerusalem in the Twentieth Century*, Londra 1996

Gilbert, Martin, *Israel: A History*, Londra 1998

Gilbert, Martin, *Churchill and the Jews*, Londra 2007

Gilbert, Martin, *In Ishmael's House: A History of the Jews in Muslim Lands*, Londra/New Haven 2010

Gillingham, John, *Richard I*, Londra 1999

Glass, Charles, *Tribes with Flags: A Journey Curtailed*, Londra 1990

Glass, Charles, *The Tribes Triumphant: Return Journey to the Middle East*, Londra 2010

Goitein, S.D., *A Mediterranean Society*, 5 vol., Berkeley 1967–88

Goitein, S.D., „Jerusalem in the Arab Period 638-099", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 2, Ierusalim 1982

Goldhill, Simon, *The Temple of Jerusalem*, Londra 2005

Goldhill, Simon, *Jerusalem: A City of Longing*, Londra/Cambridge MA 2008

Goldsworthy, Adrian, *Antony and Cleopatra*, Londra 2010

Goodman, Martin, *Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilisations*, Londra 2007

Gorton, T.J. & A.F. (eds.), *Lebanon Through Writers' Eyes*, Londra 2009

Grabar, Oleg, *The Shape of the Holy: Early Islamic Jerusalem*, Princeton 1996

Grabar, Oleg, *The Dome of the Rock*, Cambridge MA 2006

Grabar, Oleg, *Jerusalem*, Aldershot 2005

Grabar, Oleg & Kedar, Benjamin Z. (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin, Texas 2009

Grabbe, Lester L., *Ancient Israel*, New York 2007

Grabbe, Lester L., *Good Kings and Bad Kings: The Kingdom of Judah in the Seventh Century BCE*, Londra 2007

Grant, Michael, *Herod the Great*, New York 1971

Grant, Michael, *Cleopatra*, Londra 1972

Grant, Michael, *History of Ancient Israel*, Londra 1984

Grant, Michael, *Emperor Constantine*, Londra 1993

Green, Abigail, *Moses Montefiore: Jewish Liberator, Imperial Hero*, Londra 2010

Greenberg, Raphael & Keinan, Adi, *Present Fast of Israeli-Palestinian Conflict: Israeli Archaeology in the West Bank and East Jerusalem since 1967*, Tel Aviv 2007

Grigg, J. Lloyd George: *War Leader*, Londra 2002

Haag, Michael, *The Templars: History and Myth*, Londra 2008

Hackett, Jo Ann, „There Was No King in Israel: The Era of the Judges", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Hadi, Mahdi Abdul, *Dialogue on Jerusalem*, PASSIA Meetings 1990–1998, Ierusalim 1998

Hadi, Mahdi Abdul, *100 Years of Palestinian History: A 20th Century Chronology*, Ierusalim 2001/2005

Hadi, Mahdi Abdul, *Palestinian Personalities: A Biographical Dictionary*, Ierusalim 2005

Halpern, Ben, *A Clash of Heroes: Brandeis, Weizmann and American Zionism*, New York, 1987

Hamilton, Bernard, *The Leper King and his Heirs: Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 2000 Hamilton, R.W., *The Structural History of the Aqsa Mosque: A Record of Archaeological Gleanings from the Repairs of 1938–42*.

Ierusalim/Londra/ Oxford 1949

Hare, David, *Via Dolorosa*, Londra 1998

Harrington, D., *The Maccabee Revolt: Anatomy of a Biblical Revolution*, Wilmington DE 1988

Hassan bin Talal, Crown Prince of Jordan, *A Study on Jerusalem*, Londra 1979

Hassan, Isaac, „Muslim Literature in Praise of Jerusalem", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 1, Ierusalim 1981

Hawari, M., „The Citadel (Qal'a) in the Ottoman Period: An Overview", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Hawting, G. R., *The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate, AD 661–750*, Londra 2000

Heaton, E. W., *Everyday Life in Old Testament Times*, Londra 1956

Herf, Jeffrey, Nazi Propaganda for the Arab World, New Haven 2009

Herrin, Judith, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, Londra 2007

Hillenbrand, Carole, *The Crusades: Islamic Perspectives*, New York 2000

Hintlian, George, „The First World War in Palestine and Msgr. Franz Fellinger", în Marian Wrba (ed.), *Austrian Presence in the Holy Land in the 19th and Early 20th Century*, Tel Aviv 1996

Hintlian, George, „Commercial Life of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Hintlian, Kevork, *History of the Armenians in the Holy Land*, Ierusalim 1989

Hintlian, Kevork, „Travellers and Pilgrims in the Holy Land: The Armenian Patriarchate of Jerusalem in 17th and 18th Century", în Anthony O'Mahony (ed.), *The Christian Heritage in the Holy Land*, Londra 1995

Hirst, David, *The Gun and the Olive Branch*, Londra 2003

Hiyari, M.A., „Crusader Jerusalem", în K.J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Hoffmeier, J.K., *The Archaeology of the Bible*, Londra 2008

Holbl, Günther, *A History of the Ptolemaic Empire*, Londra 2001

Holland, Tom, *Persian Fire: The First World Empire, Battle for the*

West, Londra 2005

Holland, Tom, *Millennium: The End of the World and the Forging of Christianity*, Londra 2008

Hopwood, Derek *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843–1914: Church and Politics in the Near East*, Oxford 1969

Hourani, Albert, *The Emergence of the Modern Middle East*, Berkeley/Los Angeles 1981

Hourani, Albert, *History of the Arab Peoples*, Londra 2005

Housley, Norman, *Fighting for the Cross: Crusading to the Holy Land*, Londra/New Haven 2008

Howard, Edward, *The Memoirs of Sir Sidney Smith*, Londra 2008

Hudson, M.C., „Transformation of Jerusalem", în K.J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Hummel, Ruth and Thomas, *Patterns of the Sacred: English Protestant and Russian Orthodox Pilgrims of the Nineteenth Century*, Ierusalim 1995

Hummel, Ruth Victor-, „Culture and Image: Christians and the Beginning of Local Photography in 19th Century Ottoman Palestine", în Anthony O'Mahony (ed.), *The Christian Heritage in the Holy Land*, Londra 1995

Hummel, Ruth, „Imperial Pilgrim: Franz Josef's Journey to the Holy Land in 1869", în Marian Wrba, (ed.), *Austrian Presence in the Holy Land in the 19th and Early 20th Century*, Tel Aviv 1996

Hummel, Ruth Victor-, „Reality, Imagination and Belief: Jerusalem in Photography", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Humphreys, R. Stephen, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus 1193–1260*, Albany 1977

Humphreys, R. Stephen, *Muawiya ibn Abi Sufyan: From Arabia to Empire*, Oxford 2006

Huneidi, Sahar şi Khalidi, Walid, *A Broken Trust: Herbert Samuel, Zionism and the Palestinians*, Londra 1999

Hurowitz, V. A., „Tenth Century to 586 BC: House of the Lord", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250–1382*, Carbondale and Edwardsville IL 1986

James, Lawrence, *Golden Warrior: The Life and Legend of Lawrence of Arabia*, New York 1993

Jeffery, Keith, *MI6: History of the Secret Intelligence Service*

1909–1949, Londra 2010

Johnson, Paul, *History of the Jews*, Londra 1987

Joudah, A.H., *Revolt in Palestine in the Eighteenth Century: The Era of Shaykh Zahir al- Umar*, Princeton 1987

Al-Jubeh, Nazmi, „Basic Changes But Not Dramatic: Al-Haram al-Sherif in the Aftermath of 1967", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Kaegi, Walter, Heraclius: *Emperor of Byzantium*, Cambridge 2003

Kaplony, Andreas, „The Mosque of Jerusalem", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Kark, Ruth, *American Consuls in the Holy Land 1932–1914*, Ierusalim 1994

Karsh, Efraim, *Palestine Betrayed*, New Haven 2010

Karsh, Efraim & Karsh, Inari, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East 1789–1923*, Cambridge MA 2001

Kasmieh, Khairia, „The Leading Intellectuals of Late Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Kedar, Benjamin Z. (ed.), *Jerusalem in the Middle Ages: Selected Papers*, Ierusalim 1979

Kedar, Benjamin Z., „A Commentary on the Book of Isaiah Ransomed from the Crusaders", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 2, Ierusalim 1982

Kedar, Benjamin Z. (ed.), *The Horns of Hattin*, Londra 1992.

Kedar, Benjamin Z, Mayer H. E. & Smail, R. C. (editori), *Outremer: Studies in the History of the Crusading Kingdom of Jerusalem, Presented to Joshua Prawer*, Ierusalim 1982

Kedar, Benjamin Z. & Pringle, Denys, „1099–1187: The Lord's Temple (Templum Domini) and Solomon's Palace (Palatium Salominis)", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Kedourie, Elie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and its Interpretations*, Cambridge 1976

Kennedy, Hugh, *Armies of the Caliphs*, Londra 2001

Kennedy, Hugh, *The Court of the Caliphs: The Rise and Fall of Islam's Greatest Dynasty*, Londra 2004

Kennedy, Hugh, *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In*, Londra 2007

Kenyon, K. M., *Digging Up Jerusalem*, Londra 1974

Khalidi, Rashid, *British Policy towards Syria and Palestine 1906–14*, Londra 1980

Khalidi, Rashid, *Palestinian Identity: The Construction of Modern Naţional Consciousness*, New York 1998

Khalidi, Rashid, „Intellectual Life in Late Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Khalidi, Rashid, *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood*, Londra 2009

Khalidi, Walid, *From Haven to Conquest: readings in Zionism and the Palestinian Problem until 1948*, Beirut 1987

Khoury, Philip S., *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860–1920*, Cambridge 2003

Kister, Meir, „A Comment on the Antiquity of Traditions Praising Jerusalem", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 1, Ierusalim 1981

Kokkinos, Nikos, *The Herodian Dynasty: Origins, Role in Society and Eclipse*, Sheffield 1998

Kollek, Teddy & Pearlman, Moshe, *Jerusalem, Sacred City of Mankind: A History of Forty Centuries*, Ierusalim 1968

Kraemer, Joel L., Maimonides: *The Life and World of One of Civilisation's Greatest Minds*, New York 2008

Kramer, Gudrun, *A History of Palestine: From the Ottoman Conquest to the Founding of the State of Israel*, Princeton 2008

Kroyanker, David, *Jerusalem Architecture*, New York 1994

Kushner, David (ed.), *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, Leiden/Boston 1983

La Guardia, Anton, *Holy Land, Unholy War*, Londra 2001

Lane Fox, Robin, *Alexander the Great*, Londra 1973

Lane Fox, Robin, *The Unauthorized Version: Truth and Fiction in the Bible*, Londra 1991

Leach, John, *Pompey the Great*, Londra 1978

LeBor, Adam, *City of Oranges: Arabs and Jews in Jaffa*, Londra 2006

Leith, Mary Joan Winn, „Israel among the Naţions: The Persian Period", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical*

World, Oxford 1998

Levine, Lee I. (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, Ierusalim 1981–1983

Levy, Y., „Julian the Apostate and the Building of the Temple", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 3, Ierusalim 1983

Lewis, Bernard, *The Arabs in History*, New York 1966

Lewis, Bernard, *The Middle East*, Londra 1995

Lewis, David Levering, *God's Crucible: Islam and the Making of Europe 570–1215*, New York 2010

Lewis, Donald M., *The Origins of Christian Zionism: Lord Shaftesbury and Evangelical Support for a Jewish Homeland*, Cambridge 2009

Lewis, Geoffrey, *Balfour and Weizmann: The Zionist, the Zealot and the Declaration which Changed the World*, Londra 2009

Lewis, Geoffrey, „An Ottoman Officer in Palestine 1914–1918", în David Kushner (ed.), *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, Leiden/Boston 1983

Lincoln, W. Bruce, *Nicholas I*, Londra 1978

Little, Donald P., „Jerusalem under the Ayyubids and Mamluks", în K.J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Little, Donald P., „1260-1516: The Noble Sanctuary under Mamluk Rule", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Loupo, Yakov & Chen, Nitzan, „The Ultra-Orthodox", în O. Ahimeir & Y. Bar- Simon-Tov (editori), *Forty Years in Jerusalem*, Ierusalim 2008

Lubetski, Meir (ed.), *New Seals and Inscriptions, Hebrew, Idumean and Cuneiform*, Sheffield 2007

Luke, Harry Charles & Keith-Roach, Edward, *The Handbook of Palestine*, Londra 1922

Lyons, Jonathan, *House of Wisdom*, Londra 2009

Lyons, M.C. & Jackson, D.E.P., *Saladin: Politics of Holy War*, Cambridge 1982

Maalouf, Amin, *Crusades through Arab Eyes*, Londra 1973

Mecullough, David, *Truman*, New York, 1992

Macculloch, Diarmaid, *A History of Christianity: The First Three Thousand* Years, Londra 2010

Mackowiak, P. A., *Post Mortem: Solving History's Great Medical Mysteries*, New York 2007

McLynn, Frank, *Lionheart and Lackland*, Londra 2008

McLynn, Frank, *Marcus Aurelius: Warrior, Philosopher, Emperor*, Londra 2009

McMeekin, Sean, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898–1918*, Londra 2010

MacMillan, Margaret, Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and its Attempt to End War, Londra 2001

Mamluk Art: *Splendour and Magic of the Sultans*, Museum with No Frontiere, Cairo 2001

Mann, J., *The Jews in Egypt and Palestine under the Fatimid Caliphs*, 2 vol., New York 1970

Manna, Adel, *Liwa'al Qudsfi Awasit al Ahd al othmani al idarah wa al mujtama mundhu awasit al qarn al thamin ashar hatta hamlat Mohammad Ali Basha sanat 1831* (Districtul Ierusalimului în perioada otomană de mijloc: Administrarea şi societatea de la mijlocul secolului al XVIII-lea la Campania lui Mahomed Ali Paşa din 1831), Ierusalim 2008

Mansel, Philip, *Levant: Splendour and Catastrophe the Mediterranean*, Londra 2010

Mansel, Philip, *Asmahan: Siren of the Nile* (manuscris nepublicat)

Maoz, M. (ed.), *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, Ierusalim 1975

Marcus, Amy Dockser, *Ierusalim 1913: Origins of the Arab-Israeli Conflict*, New York 2007

Mattar, Philip, *The Mufti of Jerusalem: Al-Hajj Amin al-Hussayni and the Palestinian National Movement*, New York 1988

Mazar, Benjamin, *The Mountain of the Lord*, New York 1975

Mazar, Benjamin, „Jerusalem in Biblical Times", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 2, Ierusalim 1982

Mazower, Mark, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews*, Londra 2005

Mazza, Roberto, *Jerusalem from the Ottomans to the British*, Londra 2009

Mendenhall, G. E., „Jerusalem from M00–63 BC", în K.J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Merkley, P. C., *The Politics of Christian Zionism 1891–1948*,

Londra 1998

Meyer, Karl E. Brysac, S.B., *Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East*, New York 2008

Meyers, Carol, „Kinship and Kingship: The Early Monarchy", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblicul World*, Oxford 1998

Miles, Richard, *Carthage Must Be Destroyed*, Londra 2009

Miles, Richard, *Ancient Worlds: The Searchfor the Origins of Western Civilizution*, Londra 2010

Mitchell, T.C., *The Bible in the British Museum*, Londra 1998

Morris, Benny, *The Road to Jerusalem: Glubb Pasha, Palestine and the Jews*, Londra 2002

Morris, Benny, *1948: A History of the First Arab-Israeli War*, Londra 2008

Murphy-O'Connor, J., *The Holy Land: An Archaeological Guide*, Oxford 1986

Murray, Alan V., *Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, Farnham 2009

Myres, David, „An overview of the Islamic Architecture of Ottoman Jerusalem", „Restorations on Masjid Mahd Isa (the Cradle of Jesus) during the Ottoman Period", „Al-Imara al-Amira, The Charitable Foundation of Khassaki Sultan" and „A Grammar of Ottoman Ornament in Jerusalem", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusulem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Nashashibi, Nasser Eddin, *Jerusalem's Other Voice: Ragheb Nashashibi and Moderation in Palestinian Politics 1920–1948*, Exeter 1990

Al-Natsheh, Yusuf Said, „The Architecture of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusulem: The Livmg City, 1517–1917*, Londra 2000

Netanyahu, Benzion, *The Origins of the Inquisition in Fifteenth-Century Spain*, New York 1995

Neuwirth, Angelika, „Jerusalem in Islam: The Three Honorific Names of the City", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Newby, Martine S., *The Shlomo Moussuieff Collection: Byzuntine Mould-Blown Glass from the Holy Land*, Londra 2008

Nicault, Catherine (ed.), *Jerusalem, 1850–1948: Des Ottomans aux Anglais, entre coexistence spirituelle et dechirurepolitique*, Paris,

1999
Northrup, Linda S., *From Slave to Sultan: The Career of Al-Mansur Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678–689 A.H./1279–1290 A.D.)*, Wiesbaden 1998
Northrup, Linda S., „The Bahri Mamluk Sultanate", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: Islamic Egypt 640–1517, Cambridge 1998
Norwich, John Julius, *Byzantium: The Early Centuries*, Londra 1988
Nusseibeh, Sari, „The Haram al-Sharif", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/ Austin 2009
Obenzinger, Hilton, *American Palestine: Melville, Twain and the Holy Land Mania*, Princeton 1999
Olmstead, A.T., *History of the Persian Empire*, Chicago 1948
O'Mahoney, Anthony, *Christian Heritage in the Holy Land*, Londra 1995
Opper, Thorsten, *Hadrian: Empire and Conflict*, Londra 2008
Oren, Michael B., *Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East*, New York 2002
Oren, Michael B., *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present*, New York 2007
Ott, Claudia, „Songs and Musical Instruments", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Pappe, Ilan, *The Rise and Fall of a Palestinian Dynasty: The Husaynis, 1700–1948*, Londra 2010
Pappe, Ilan, *The Making of the Arab-lsraeli Conflict 1947–51*, Londra 1994
Pappe, Ilan, *History of Modern Palestine: One Land, Two Peoples*, Londra 2006
Pappe, Ilan, *Ethnic Cleansing of Palestine*, Londra 2007
Peters, F.E., *Jesus and Muhammad: Parallel Tracks, Parallel Lives*, Oxford 2010, vezi surse principale
Parfitt, Tudor, *The Jews of Palestine 1800–82*, Londra 1987
Patrich, J., „538 BCE-70 CE: The Temple (Beyt ha-Miqdash) and its Mount", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/ Austin 2009
Perowne, Stewart, *Herod the Great*, Londra 1956

Perowne, Stewart, *The Later Herods*, Londra 1958

Peters, F.E., *The Distant Shrine: Islamic Centuries in Jerusalem*, New York 1993

Petry, Carl F. (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998

Phillips, Jonathan, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*, Londra 2007

Phillips, Jonathan, *Holy Warriors: A Modern History of the Crusades*, Londra 2009

Pitard, Wayne T., „Before Israel: Syria-Palestine in the Bronze Age", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Plokhy, S.M., *Yalta: The Price of Peace*, New York 2010

Pocock, Tom, *A Thirst for Glory: The Life of Admiral Sir Sidney Smith*, Londra 1996

Pollock, John, *Kitchener: Saviour of the Realm*, Londra 2001

Prawer, Joshua, *The Latin Kingdom of Jerusalem*, Londra 1972

Prawer, Joshua, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Oxford 1988

Prestwich, Michael, *Edward I*, New Haven/Londra 1988

Pringle, Denys, *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem: A Corpus*, Cambridge 1993–1999

Rabinowitz, E., *Justice Louis D. Brandeis: The Zionist Chapter ofhis Life*, New York 1968

Rafeq, Abdul-Karim, *The Province of Damascus 1723–83*, Beirut 1966

Rafeq, Abdul-Karim, „Political History of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Rafeq, Abdul-Karim, „Ulema of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Raider, M. A., *The Emergence of American Zionism*, New York 1998

Read, Piers Paul, *The Templars*, Londra 1999

Redford, Donald P., *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, Princeton 1992

Redmount, Carol A., „Bitter Lives: Israel in and out of Egypt", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Reich, Ronny, Avni, Gideon and Winter, Tamar, *The Jerusalem Archeological Park*, Ierusalim 1999

Reiter, Y. & Seligman, „Al-Haram al-Sherif/Temple Mount (Har ha-Bayit) and the Western Wall", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Richardson, Peter, *Herod the Great: King of the Jews, Friend of the Romans*, New York 1999

Ridley, Jane, *Young Disraeli*, Londra 1995

Riley-Smith, Jonathan, *The Knights of St John in Jerusalem and Cyprus 1050–1310*, Londra 1967

Riley-Smith, Jonathan, *The Feudal Nobility and the Kingdom of Ierusalim 1174–1277*, Londra 1973

Riley-Smith, Jonathan, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Londra 1987

Riley-Smith, Jonathan, *The Crusades: A Short History*, Londra 2005

Roaf, Susan, „Life in 19th-Century Jerusalem", în Sylvia Auld & Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Robinson, Chase F., *Abd al-Malik*, Oxford 2007

Rogan, Eugene, The Arabs: A History, Londra 2009

Rogerson, Barnaby, *The Heirs of the Prophet Muhammad and the Roots of the Sunni-Shia Schism*, Londra 2006

Rohl, John C.G., *The Kaiser and his Court*, Cambridge 1987

Rohl, John C.G., *Wilhelm II: The Kaiser's Personal Monarchy 1888–1900*, Cambridge 2004

Rood, Judith, *Sacred Law in the Holy City: The Khedival Challenge to the Ottomans as Seen from Jerusalem, 1829–1841*, Leyden/Boston 2004

Rose, Norman, *A Senseless Squalid War: Voices from Palestine 1945–1948*, Londra 2009

Rose, Norman, *Chaim Weizmann: A Biography*, Londra 1986

Roth, Cecil, *The House of Nasi: The Duke of Naxos*, Philadelphia 1948

Roux, G., *Ancient Iraq*, Londra 1864

Royle, Trevor, *Glubb Pasha*, Londra 1992

Rozen, Minna, „Pedigree Remembered, Reconstructed, Invented: Benjamin Disraeli between East and West", în Martin Kramer (ed.), *The Jewish Discovery of Islam*, Tel Aviv 1999

Rozen, Minna, „The Relations between Egyptian Jewry and the Jewish Community of Jerusalem in the 17th Century", în A. Cohen & G. Baer (editori), *Egypt and Palestine: A Millennium of Association (868–1948)*, Ierusalim 1984

Rozen, Minna, *Jewish Identity and Society in the Seventeenth Century: Reflections on the Life and Works of Refael Mordekhai Malki*, Tubingen 1992

Rubin, Zeev, „Christianity in Byzantine Palestine – Missionary Activity and Religious Coercion", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 3, Ierusalim 1983

Ruderman, David B., *Early Modern Jewry: A New Cultural History*, Princeton NJ

Runciman, Steven, *A History of the Crusades*, 3 vols, Cambridge 1951–4

Sabbagh, Karl, *Palestine: A Personal History*, Londra 2006

Said, Edward, *Orientalism*, New York 1978

Sand, Shlomo, *The Invention of the Jewish People*, Londra 2009

Sanders, Paula A., „The Fatimid State", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998

Sanders, Ronald, *The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the Birth of the British Mandate for Palestine*, Londra 1989

Sartre, Maurice, *The Middle East under Rome*, Cambridge MA 2005

Satloff, Robert, *Among the Righteous: Lost Stories from the Holocaust's Long Reach into Arab Lands*, Londra 2007

Sattin, Anthony, *A Winter on the Nile: Florence Nightingale, Gustave Flaubert and the Temptations of Egypt*, Londra 2010

Scammell, Michael, *Koestler: The Indispensable Intellectual*, Londra 2010

Schafer, Peter, *The History of the Jews in the Greco-Roman World*, Londra 1983

Schneer, Jonathan, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, Londra 2010

Scholch, A., „Jerusalem in the 19th Century", în K.J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Scholem, G., *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York 1961

Scholem, G., *Sabbatai Zevi: The Mystical Messiah*, Princeton 1973

Schreiber, Nicola, *Cypro-Phoenician Pottery of the Iron Age*, Leiden/Boston 2003
Schur, Nathan, *Napoleon in the Holy Land*, Londra 1999
Schurer, E., *History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, Edinburgh 1973/1979
Schwartz, Daniel, „Josephus, Philo and Pontius Pilate", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 3, Ierusalim 1983
Schwartz, Daniel, *Agrippa the First, the Last King of Judaea*, Tubingen 1990
Segev, Tom, *One Palestine Complete: Jews and Arabs under The British Mandate*, Londra 2000
Segev, Tom, *1967: Israel, the War and the Year that Transformed the Middle East*, Londra 2007
Shanks, Hershel, *Jerusalem's Temple Mount*, New York/Londra 2007
Shepherd, Naomi, *The Zealous Intruders: The Western Rediscovery of Palestine*, Londra 1987
Sherman, A.J., *Mandate Days: British Lives in Palestine 1918–48*, Londra 1997
Shindler, Colin, *A History of Modern Israel*, Cambridge 2008
Shindler, Colin, *The Triumph of Military Zionism*, Londra 2010
Shlaim, Avi, *Collusion across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement and the Partition of Palestine*, New York 1988
Shlaim, Avi, *Lion of Jordan: The Life of King Hussein in War and Peace*, Londra 2007
Shlaim, Avi, *Israel and Palestine*, Londra 2009
Sievers, J., *The Hasmoneans and their Supporters: From Mattathias to the Death of John Hyrcanus*, Atlanta 1990
Silberman, Neil Asher, *Digging for God and Country: Exploration, Archaeology and the Secret Struggle for the Holy Land 1799–1917*, New York 1990
Slater, Robert, *Rabin of Israel*, Londra 1996
Smail, R.C., „The Predicaments of Guy of Lusignan", în Benjamin Z. Kedar, H.E. Mayer & R.C. Smail (editori), *Outremer: Studies in the History of the Crusading Kingdom of Jerusalem, Presented to Joshua Prawer*, Ierusalim 1982
Soskice, Janet, *Sisters of Sinai: How Two Lady Adventurers Found the Hidden Gospels*, Londra 2009
Stager, Lawrence E., „Forging an Identity: The Emergence of

Ancient Israel", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Stern, M., „Judaea and her Neighbours in the Days of Alexander Jannaeus", *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 1, Ierusalim 1981

Stewart, Desmond, *Theodor Herzl*, Londra 1974

Stillman, Norman A., „The Non-Muslim Communities: The Jewish Community", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998

Strathern, Paul, *Napoleon in Egypt*, Londra 2007

Stroumsa, G. G., „Christian Memories and Visions of Jerusalem in the Jewish and Islamic Context", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Tabor, James D., *The Jesus Dynasty*, Londra 2006

Tehamkerten, Astrig, *The Gulbenkians in Jerusalem*, Lisbon 2006

Thomas, Hugh, *Rivers of Blood: The Rise of the Spanish Empire*, London 2010

Tibawi, A., *British Interests in Palestine*, Oxford 1961

Tibawi, A., *Jerusalem: Its Place in Islam and Arab History*, Beirut 1967

Tibawi, A., *The Islamic Pious Foundations in Jerusalem: Origins, History and Usurpation by Israel*, Londra 1978

Thompson, Thomas L., *The Bible in History: How Writers Create a Past*, Londra 1999

Thubron, Colin, Jerusalem, Londra 1986

Treadgold, Warren T., *A History ofbyzantine State and Society*, Stanford 1997

Tsafrir, Yoram (ed.), *Ancient Churches Revealed*, Ierusalim 1993

Tsafrir, Yoram, „The Templeless Mountain", în Oleg Grabar & Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim / Austin 2009

Tuchman, Barbara, *Bible and Sword*, Londra 1998

Turner, R.V., *Eleanor of Aquitaine*, New Haven 2009

Tyerman, Christopher, *God's War: A New History of the Crusades*, Londra 2007

The Umayyads: *The Rise of Islamic Art*, Museum with No Frontiers, Amman/ Vienna 2000

Van Creveld, Martin, *Moshe Dayan*, Londra 2004

Vermes, Geza, *The Dead Sea Scrolls in English*, Londra 1987

Vermes, Geza, *Jesus and the World of Judaism*, Londra 1993
Vermes, Geza, *The Changing Faces of Jesus*, Londra 2000
Vermes, Geza, *The Story of the Scrolls: The Miraculous Discovery and True Significance of the Dead Sea Scrolls*, Londra 2010
Vincent, L.H. & Abel, F.M., *Jerusalem nouvelle*, Paris 1914–26
Walker, Paul E., «The Ismaili Dawa and Fatimid Caliphate», în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol.1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998
Wallach, Janet, *Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell*, Londra 1997
Warren, W.L., *King John*, New Haven/Londra 1981
Warwick, Christopher, *Ella: Princess, Saint and Martyr*, Londra 2006
Wasserstein, Bernard, *The British in Palestine: Mandatory Government and the Arab-Jewish Conflict 1917–29*, Oxford 1991
Wasserstein, Bernard, *Herbert Samuel: A Political Life*, Oxford 1992
Wasserstein, Bernard, *Divided Jerusalem: The Struggle for the Holy City*, Londra 2001
Watt, W. Montgomery, *Muhammad: Prophet and Statesman*, Oxford 1961
Watt, W. Montgomery, *Muhammad's Mecca: History in the Quran*, Edinburgh 1988
Whitelam, Keith, *The Invention of Ancient Israel: The Silencing of Palestinian History*, Londra 1997
Wickham, Chris, *The Inheritance of Rome: A History of Europe from 400 to 1000*, Londra 2009
Wilkinson, J., *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Warminster 1977
Wilkinson, J., „Jerusalem under Rome and Byzantium", în K.J. Asali, *Jerusalem in History*, New York 1990
Wilkinson, Toby, *The Rise and Fall of Ancient Egypt: The History of a Civilization from 3000 BC to Cleopatra*, Londra 2010
Williams, Hywel, *Emperor of the West: Charlemagne and the Carolingian Empire*, Londra 2010
Wilson, A. N., *Jesus*, Londra 1993
Wilson, A. N., *Paul: The Mind of the Apostle*, Londra 1998
Wrba, Marion, *Austrian Presence in the Holy Land in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Tel Aviv 1996
Ze'evi, Dror, *An Ottoman Century: The District of Jerusalem in the*

1600s, New York 1996

Arbori genealogici

Lista arborilor genealogici:
1. Macabeii: regi şi mari preoţi (160–37 î.e.n.)
2. Irodienii (37 î.e.n – 100 e.n.)
3. Profetul Mahomed, califii şi dinastiile islamice
4. Regii creştini ai Ierusalimului (1099–1291)
5. Dinastia Haşemită (Şerifiană) (1916 – prezent)

IRODIENII
37 î.e.n.–100 e.n.

Domnitorii sunt înscriși cu litere majuscule.
Cifrele romane indică ordinea la tronul Iudeei.
Acest arbore genealogic cuprinde doar conducătorii irodieni.
Descarcă în dezvoltare frecvent între ei, un arbore genealogic complet ar fi extrem de complicat.

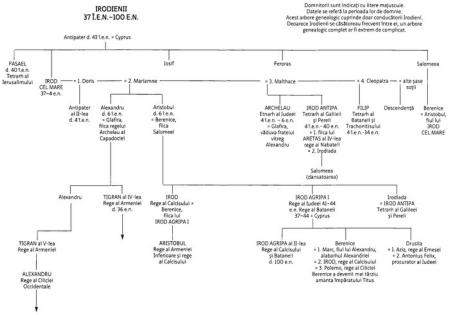
Antipater d. 43 î.e.n. = Cypros
Iosif
Feroras
Salomeea
FASAEL d. 40 î.e.n. Terrarh al Ierusalimului
IROD CEL MARE 37–4 e.n.
= 1. Doris
= 2. Mariamne
= 3. Malthace
= 4. Cleopatra
= alte șase soții
Antipater ai III-lea d. 4 î.e.n.
Alexandru d. 6 î.e.n. = Glafira, fiica regelui Archelau al Capadociei
Aristobul d. 6 î.e.n. = Berenice, fica Salomeei
ARCHELAU Etnarh al Iudeei 4 î.e.n. – 6 e.n. = Glafira, văduva fratelui vitreg Alexandru
IROD ANTIPA Tetrarh al Galileii și Pereii 4 î.e.n. – 40 e.n. = 1. fiica lui ARETAS al IV-lea rege al Nabateii = 2. Irodiada
FILIP Tetrarh al Batanei și Trachonitisului 4 î.e.n.–34 e.n.
Descendență
Berenice = Aristobul, fiul lui IROD CEL MARE
Salomeea (damnatoarea)
Alexandru
TIGRAN al IV-lea Rege al Armeniei
ALEXANDRU Rege al Oștiei Occidentale
TIGRAN al III-lea Rege al Armeniei d. 36 e.n.
IROD Rege al Calcisului = Berenice, fiica lui IROD AGRIPA I
ARISTOBUL Rege al Armeniei Inferioare și rege al Calcisului
IROD AGRIPA I Rege al Iudeei 41–44 e.n. Rege al Batanei 37–44 = Cypros
Irodiada = IROD ANTIPA Tetrarh al Galileii și Perei
IROD AGRIPA al II-lea Rege al Calcisului și Batanei d. 100 e.n.
Berenice = 1. Marcus Iulius Alexandru, alabarhul Alexandriei = 2. IROD, rege al Calcisului = 3. Polemo, rege al Ciliciei Berenice a devenit mai târziu amanta împăratului Titus
Drusilla = 1. Aziz, rege al Emesei = 2. Antoninus Felix, procurator al Iudeei

PROFETUL MAHOMED,
CALIFII ȘI DINASTIILE ISLAMICE

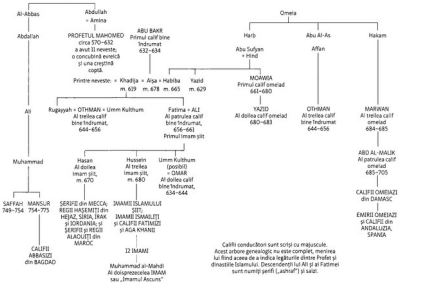
Al-Abbas
Abdullah = Amina
Omeia
Harb
Abu Al-As
Hakam
Abdallah
PROFETUL MAHOMED circa 570–632 a avut 11 neveste, o concubină evreică și una creștină copță.
ABU BAKR Primul calif bine îndrumat 632–634
Abu Sufyan = Hind
Affan
Printre neveste: = Khadîja m. 619 = Aîsa = Habiba m. 678 m. 665
Yazid m. 629
MOAWIA Primul calif omeiad 641–680
Ali
Rugayyah = OTHMAN = Umm Kulthum Al treilea calif bine îndrumat, 644–656
Fatima = ALI Al patrulea calif bine îndrumat, 656–661 Primul imam șiit
YAZID Al doilea calif omeiad 680–683
OTHMAN Al treilea calif bine îndrumat 644–656
MARWAN Al treilea calif omeiad 684–685
Muhammad
Hasan Al doilea imam șiit, m. 670
Husain Al treilea imam șiit, m. 680
Umm Kulthum (posibil) = ZAHAR Al doilea calif bine îndrumat, 634–644
ABD AL-MALIK Al patrulea calif omeiad 685–705
SAFFAH 749–754
MANSUR 754–775
SERIFII din MECCA; REGII HASEMIȚI din HEJAZ, SIRIA, IRAK și IORDANIA, și JERIFII și REGII ALAOUITI din MAROC
IMAMII ISLAMULUI ȘIIT; IMAMII ISMAILIȚI și CALIFII FATIMIZI și AGA KHANII
CALIFII OMEIAZI din DAMASC
EMIRII OMEIAZI și CALIFII din ANDALUZIA, SPANIA
CALIFII ABBASIZI din BAGDAD
12 IMAMI
Muhammad al-Mahdi Al doisprezecelea IMAM sau „Imamul Ascuns"
Califii conducători sunt scriși cu majuscule. Acest arbore genealogic nu este complet, mențiea lui fiind aceea de a indica legăturile dintre Profet și dinastiile islamului. Descendenții lui Ali și ai Fatimei sunt numiți șerifi („sahnaf") și saizi.

Hărţi

Lista hărţilor:

1. Regatul lui David şi Solomon (1000–586 î.e.n.) şi regatele Israelului şi Iudeei
2. Imperii
3. Ierusalimul în secolul I e.n. şi patimile lui Iisus
4. Regatele cruciate (1098–1489)
5. Ierusalimul mameluc şi otoman
6. Planul Sykes – Picot, 1916
7. Visul imperial din 1916 al Şerifului Hussein
8. Planul ONU 1947
9. Israel, începând cu 1948
10. Ierusalim: Oraşul Vechi
11. Ierusalimul la începutul secolului XX

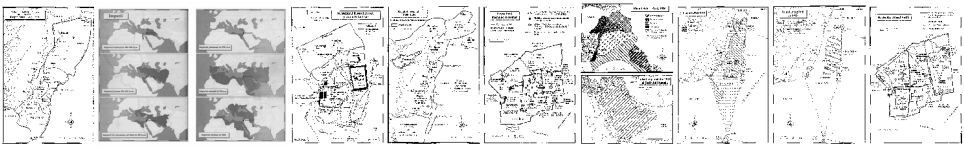

Cuprins

Prefaţă 4
Mulţumiri 14
Prolog 19
Partea întâi IUDAISMUL 30
Capitolul 1 – Lumea lui David 31
2 – Ascensiunea lui David 36
3 – Regatul şi Templul 39
4 – Regii Iudeei 930–626 î.e.n. 48
5 – Târfa Babilonului 586–539 î.e.n. 59
6 – Perşii 539–336 î.e.n. 66
7 – Macedonenii 336–166 î.e.n. 72
8 – Macabeii 164–66 î.e.n. 84
9 – Sosirea romanilor 66–40 î.e.n. 91
10 – Irodienii 40 î.e.n. – 10 e.n. 99
11 – Iisus Hristos 10–40 e.n. 118
12 – Ultimul Irod 40–66 e.n. 136
13 – Războaiele iudaice: moartea Ierusalimului 66–70 e.n. 148
Partea a doua PĂGÂNISMUL 154
14 – Aelia Capitolina 70–312 e.n. 155
Partea a treia CREŞTINISMUL 169
15 – Apogeul Bizanţului 312–518 e.n. 170
16 – Amurgul Bizanţului: invazia persană 518–630 187
Partea a patra ISLAMUL 197
17 – Cucerirea arabă 630–660 198
18 – Omeiazii: restaurarea Templului 660–750 208
19 – Abbasizii: stăpânii de departe 750–969 219
20 – Fatimizii: toleranţă şi sminteală 969–1099 224
Partea a cincea CRUCIADELE 238
21 – Masacrul 1099 239
22 – Ascensiunea Ţinutului de peste Mare 1100-1131 248
23 – Epoca de aur a Ţinutului de peste Mare 1131–1142 253
24 – Impasul 1142–1174 266
25 – Regele lepros 1174–1187 275
26 – Saladin 1187–1189 281
27 – A treia cruciadă: Saladin şi Richard 1189–1193 292
28 – Dinastia lui Saladin 1193–1250 298
Partea a şasea MAMELUCII 310

29 – Sclavul sultanului 1250–1339 311
30 – Declinul mamelucilor 1399–1517 319
Partea a şaptea OTOMANII 326
31 – Magnificenţa lui Soliman 1517–1550 327
32 – Mistici şi mântuitori 1550–1705 330
33 – Familiile 1705–1799 345
Partea a VIII-a IMPERIUL 353
34 – Napoleon în Tara Sfântă 1799–1806 354
35 – Noii romantici: Chateaubriand şi Disraeli 1806–1830 358
36 – Cucerirea albaneză 1830–1840 366
37 – Evangheliştii 1840–1855 371
38 – Noul oraş 1855–1860 392
39 – Noua religie 1860–1870 397
40 – Oraşul arab, oraşul imperial 1870–1880 403
41 – Ruşii 1880–1898 412
Partea a noua SIONISMUL 417
42 – Kaiserul 1898–1905 419
43 – Cântăreţul la *oud* din Ierusalim 1905–1914 428
44 – Primul Război Mondial 1914–1916 442
45 – Revolta Arabă şi Declaraţia Balfour 1916–1917 451
46 – Cadoul de Crăciun 1917–1919 467
Victorioşi şi prăzi de război 1919–1920 480
48 – Mandatul Britanic 1920–1936 489
49 – Revolta Arabă 1936–1945 503
50 – Războiul murdar 1945–1947 517
52 – Divizat 1951–1967 541
53 – Şase zile 1967 549
Epilog 560
Bibliografie 586
Arbori genealogici 619
Hărţi 625

ISTORIA IERUSALIMULUI ESTE ISTORIA LUMII

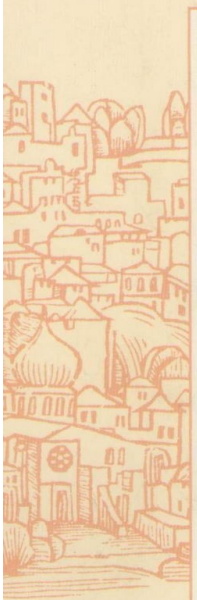

„Absolut spectaculoasă. O carte minunată.“ Bill Clinton

„Un portret amplu și uluitor al Ierusalimului. O lectură irezistibilă de la prima la ultima pagină.“
The Sunday Times

„Istoria Ierusalimului, alcătuită de Montefiore, este rodul îmbinării dintre pasiune și erudiție. O realizare impresionantă.“
The Independent

„Probabil că există un Ierusalim ceresc; însă cu siguranță există unul terestru. Meritul cel mai de seamă al acestei cărți este faptul că reușește să le adune pe amândouă într-o biografie monumentală.“
The Daily Telegraph

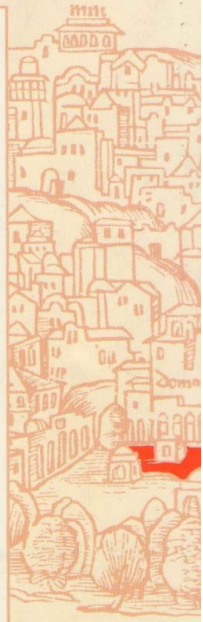

9 789737 076199

TREI
edituratrei.ro